Westling, *Fredrik*, svéd történettudós, szül. Linköpingben 1850 dec. 1. Középkori történelemmel és egyháztörténettel foglalkozott s e téren kiterjeszkedett Esztország és Livland vallástörténetére is.

West Lothian, grófság, l. *Linlithgow*.

Westmacott (ejtsd: ueszméket), 1. *Sir Richard*, angol szobrász, szül. Londonban 1775., megh. u. o. 1856 szept. 1. Rómában Canova hatása alatt tanult, majd 1806. Addison költőnek a Westminster-apátságban felállított szobrával tünt ki. U. o. Will. Pitt, Montpensier herceg, Fox, Perceval kancellár, a londoni Szt. Pál-templomban Sir Ralph Abercromby és Lord Collingwood emlékei, Londonban Fox és Bedford herceg emlékszobrai, III. György király lovasszobra és Achilles nagy szobra a Hyde Parkban. 1827-től a műv. akadémia tanára és az angol szobrászat ünnepelt mestere volt.

2. *W., Richard*, szobrász, az előbbinek fia és tanítványa, szül. Londonban 1799., megh. 1872. Ő is tanára volt az Akadémiának, mintázta a Zenélő faun-t (Chatsworth) és a londoni tőzsde oromcsoportjait.

Westmanland, l. *Västmanlands-län*.

West Meath (ejtsd: —mith), county Leinster ir tartomány ÉNy.-i részében, 1835 km² területtel és (1911) 59,812 folyton fogyó lakossal. Székhelye: Mullingar.

Westminster (ejtsd: vesztminsztör), London egyik cityje a Temzétől É.-ra, (1911) 160,277 lak. Benne van a parlamenti épület és a W.-apátság.

Westminster Gazette, angol napilap, előbb az Asquith-párt esti lapja volt, 1921 nov. 1. Sir Alfred Spender vezetése alatt a Grey—Cecil-féle ellenzék reggeli lapja lett; egy konzorcium, mint részvénytársaság vásárolta meg.

Westmorland (ejtsd: vesztmorlend), angol county Cumberland, Lancaster, York és Durham közt, 2027 km² területtel és (1921) 65,740 lak.

Weston-féle műszer, l. *Elektrotechnikai mérőkészülékek*.

Weston super Mare (ejtsd: vesztn szjuper mer), város és igen látogatott tengeri fürdő Somersetshire angol countyban, (1921) 31,653 lak.

Westphal, 1. *Karl*, orvos, szül. Berlinben 1833 márc. 23., megh. Konstanzban 1890 jan. 27. 1869-ben Berlinben lett egyetemi tanár és a klinika idegbetegosztályának vezetője. Ugyanez évtől fogva szerk. az Archiv für Psychiatrie u. Nervenkrankheiten c. folyóiratot. Összegyüjtött munkái: Gesammelte Abhandlungen (Berlin 1892, 2 köt.).

2. *W., Rudolf*, klassz. filológus, szül. Oberkirchenben (Schaumburg grófság, Hessen) 1826 júl. 3., megh. Stadthagenban 1892 júl. 11. Egyetemi tanár volt Boroszlóban, majd Oroszországban tanárkodott, 1879. visszavonult Németországba. Korszakalkotó műve a görög metrika, melyet Rossbachhal együtt dolgozott ki: Metrik der griech. Dramatiker und Lyriker (Leipzig 1854—1865 2 köt., 3. kiad. e címen: Theorie der musischen Künste der Hellenen 1885—89, 3 köt.); Die Fragmente und die Lehrsätze der griech. Rhythmiker (Leipzig 1861); System der antiken Rhythmik (1865); Scriptores metrici Graeci (1866); Allgem. Theorie der musikalischen Rhythmik seit S. Bach (1880); Aristoxenus von Tarent (1883); Die Musik des griech. Altertums (1883). Írt görög nyelvtant s lefordított több görög művet.

Westphalen, l. *Vesztfália*.

Westphal-féle mérleg, nem egyenlőkarú mérleg folyékony testek fajsúlyának meghatározására. A rövidebb karon levő sárgarézhenger egyensúlyt tart a hosszabb kar végéről dróton függő kis hőmérővel; ez a kar 10 egyenlő részre van osztva. Ha a hőmérő 4 C°-ú desztillált vízbe merül, az egyensúly megbomlik, de helyreáll, ha bizonyos nagyságú meggörbített sárgarézdrótot teszünk a mérlegkar végére. Ez a súly az egység. A mérleghez még két másik görbített drótsúly tartozik. Az egyik az egységnyi súlyú drót tizedrésze, a másik századrésze. Ha most pl. víznél sűrűbb folyadék fajsúlyát kell mérni, amely pl. 1·567, akkor az egységnyi súly kerül a kar végére, egy másik, ugyanilyen súly az 5-ik osztásvonalra, a tizednagyságú súly a 6-ik vonalra, a századnagyságú a 7-ik vonalra.

Westphalit, l. *Robbanószer*.

Westphal-Strümpell-féle betegség *(pseudosklerosis)*, ritka idegbetegség, mely beszéd- és mozgászavarokkal s rendesen a máj megbetegedésével is jár.

Westphal-tünet (orv.), a térdreflex hiánya idegbajokban.

Westpoint, falu New York államban, az északamerikai Unio egyetlen katonai akadémiájával (1802 óta) a Hudson mellett.

Westray, az Orkney-szigetek (l. o.) egyike, 63 km² ter., (1921) 1506 lak.

Westrin, *Theodor*, svéd történetíró, szül. Stockholmban 1853 jan. 12. Upsalában végezve az egyetemet, 1875. fil. doktor; a következő évben a stockholmi állami levéltár szolgálatába lépett s fokonként emelkedve 1897. országos főlevéltárnokká nevezték ki, 1911-ben nyugalomba vonult. Itteni munkásságát nagybecsű kiadványok jelzik, amelyek közt legkiválóbb a Svenska Riksdagsakter (az országgyülések föliratai a királyhoz) második sorozata, 4 kötetben, 1719—1734. Feldolgozott számos műve között reánk nézve magyar vonatkozásai miatt különösen fontos Anteckningar om Karl XII-s orientaliska kreditorer (XII. Károly keleti hitelezői) c. értekezése, 1900. Irodalmi érdemeiért 1901. a svéd királyi akadémia, 1911. a finnországi svéd irodalmi társaság tagjául választotta meg. 1877 óta főszerkesztője a legnagyobb svéd enciklopédiának (Nordisk familjebok), melynek első kiadása 20 vaskos kötetben 1875—1899-ig, második bővített kiadása 35 kötetben 1903—1924-ig jelent meg.

Weststellingwerf, város Friesland holland tartományban, (1920) 18,450 lak. Állattenyésztés, sajt- és vajgyártás.

West Virginia (a. m. Ny.-Virginia), az amerikai Egyesült-Államok egyike, l. *Virginia*.

Westw., tudományos állatnevek után *Westwood* John Obadiah angol zoológus (1805—1893) nevének rövidítése. Fontosabb munkái: Arcana entomologica (London 1842—45, 2 köt.); Introduction to the modern classification of insects (u. o. 1838—40, 2 köt.); The cabinet of Oriental entomology (u. o. 1848); British moths and their transformations (u. o. 1843—45, 2 köt., 114 szines

mellékkel); The butterflies of Great Britain (u. o. 1841, 2. kiad. 1859).

Weszelszky *Gyula*, kémikus, szül. Szlatinán (Verőcze vm.) 1872 máj. 10. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol doktorrá avatták. 1896-ben a budapesti tud. egyetem I. kémiai intézetében asszisztens, majd adjunktus lett; 1918. az egyetem rádiumintézetének igazgatójává nevezték ki. Tudományos munkássága főleg a radioaktivitás és az anorganikus kémia terére terjed ki. Önállóan megjelent művei: *A radioaktivitás* (1912); *A rádium és az atomelmélet* (1925). Munkatársa e Lexikonnak is.

Weszely *Ödön*, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1867 aug. 23. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, hol fil. doktorrá avatták. Mint tanár a főváros különböző iskoláiban tanított, 1906—1910-ig a belvárosi főreáliskola igazgatója volt; 1911. a fővárosi iskolák szakfelügyelője és főigazgató lett, egyszersmind egyetemi magántanárrá habilitálták. Ő szervezte a fővárosi iskolai szakfelügyeletet, amely mintául szolgált az országos szervezéshez. Megindította 1911. és 1918-ig vezette a fővárosi Pedagógiumi Szemináriumot. 1918-ban a pozsonyi egyetemre nevezték ki r. tanárnak, az egyetemnek Pécsre történt áthelyezése óta ott működik. Sok értekezése és tudományos pedagógiai tanulmánya jelent meg szaklapokban és folyóiratokban; 1906-ban Bárczy Istvánnal megalapította a *Népművelés* c. folyóiratot; 1907—12-ig szerkesztője volt a *Magyar Paedagogia* folyóiratnak; mint külföldön is elismert pedagógiai író, 1906. a genfi VI. nemzetközi pszichológiai kongresszuson szakosztályi elnök volt. Magyar irodalmi és pedagógiai tankönyvein kívül önállóan megjelent művei: *Pedagogia* (1905); Quelques données sur la psychologie de l'individu (Genève 1909); *A modern pedagógia útjain* (3. kiad., 1918); *Bevezetés a neveléstudományba* (1923); *Pedagógiai olvasmányok* (1925); *Korszerű pedagógiai kérdések* (1925). Franciából fordította: Payot: Az akarat nevelése (3. kiad., 1921); Claparède: Gyermekpszichológiai és kisérleti pedagógia (1915) c. műveket.

Weszprémi *István*, orvos és szakíró, szül. Veszprémben 1723 aug. 13., megh. Debreczenben 1799 márc. 13. Több külföldi egyetemen tanult. Orvosi ügyességéért Mária Terézia 1767. (2000 frt értékű) nagy aranyéremmel tüntette ki. 1767-ben Debreczen városa tiszti orvosává választotta. Számos orvosi munkája mellett igen nevezetes volt a magyar orvosok életrajzait tartalmazó munkája: Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographie (4 köt., Lipcse és Bécs 1774—87). Az ojtásról írt művét franciára és angolra is lefordították.

Weszprémi-kódex, becses magyar nyelvemlék a XVI. sz. első negyedéből. Kis nyolcadrét alakú, végén csonka papiroskódex. Két kéz írása, leírói ismeretlenek. Klarissza-apácák számára készült s tartalma Krisztus kínszenvedéséről való prédikáció és Szt. Bonaventura könyve az élet tökéletességéről. Első ismertetője Horvát István volt, aki irodalmi régiségeink szorgalmas búvárának, *Weszprémi István* egykori debreczeni orvosnak emlékezetére szentelte s innen viseli nevét. *Winkler* Mihály pécsi kanonok ajándékából az egyetemi könyvtár tulajdona (Cod. Hung. 8. jelzet alatt).

Wetan, l. *Babar-szigetek*.

Wetherell, *Elizabeth*, álnév, l. *Warner*.

W. et Kit., növénynevek után l. *Waldst. et Kit.*

Wette, *Wilhelm Martin Leberecht*, l. *De Wette*.

Wetter, a Nidda (l. o.) jobboldali mellékfolyója Felső-Hessen tartományban. A Vogels-hegységben ered és Assenheimnél torkol.

Wetterau, termékeny vidék a Vogelsberg, Taunus, a Majna és Lahn közt. A jól öntözött (Wetter, Use, Horloff, Nidda és Majna) vidéken sok gyümölcsöt és gabonát termesztenek.

Wetterbergh, *Karl*, svéd költő, szül. Jönköpingben 1804 jún. 6., megh. Stockholmban 1889 jan. 31. Egyetemi tanulmányai végeztével 1834. orvos lett. Regényeit, tárcáit, elbeszéléseit Okkel Adam álnéven írta meg. 1862—72-ig a közkedvelt Linnea c. ifjúsági folyóiratot adta ki. Összegyüjtött művei 10 kötetben jelentek meg Samlade skrifter címen (Örebro 1869—74).

Wetteren, város Kelet-Flandria belga tartományban, (1910) 16,311 lak., szövőiparral, puskaporgyártással.

Wetterhorn, 3708 m. magas, hármas csúcs a Finsteraarhorn-csoportban, a Berner-Oberland tömegében. Grindelwaldból majdnem függőleges falakkal emelkedik ki, megmászni nehéz. Kristályos palákból áll.

Wetterlé, *Emil*, francia politikus, szül. Kolmarban 1861 ápr. 2. Az egyházi rendbe lépett s 1893. pappá szentelték. Csakhamar mint buzgó franciabarát politikus kezdett szerepelni s több francia újságot szerkesztett Kolmarban. 1898-ban beválasztották a német birodalmi gyűlésbe s ott az elszászi csoporthoz tartozott. 1911-ben az elszászi második kamara tagja lett, 1912. pedig főrésze volt az elszászi centrumpárt megalapításában. A világháború kitörése után a franciákhoz szökött, mire pártja kitagadta őt, 1915 márc. 20. pedig birodalmi gyülési mandátumát megsemmisitették. Elszásznak Franciaországhoz való visszacsatolása után az előbb általa követelt kettős, azaz francia-német oktatás helyett a németlakta területeken is a kizárólagos francia oktatás harcosa lett s ezt az irányt szolgálja a Rhin français című lapja is. 1920-ban a francia kamarába választották.

Wettern (helyesebben *Vettern*), tó Svédország D.-i részében, a Wenern után Skandinávia második tava. Hosszúsága 130 km., szélessége 20—30 km., területe 1900 km², legnagyobb mélysége 120 m., a tenger szine felett 88 m. magasan van. Hosszan nyúlik el ÉÉK.-DDNy. felé, partjai magasak, legmagasabb a szép kilátású Omberg (263 km.). Mivel partjait K.-en és Ny.-on nagy vetődések szabják meg, tagozatlan, csak É.-i végén fjordos, D.-i részén hosszú sziget, Visingsö van benne. Kifolyása ÉK.-en van, Motalánál. Nagy folyó nem ömlik bele, kifolyása sekély, ezért vízállása az esőzések szerint gyorsan változik. D.-i végén van legbővebb mellékvize, a hus-

quarnai patak. Ennek vízesései szolgáltatják az erőt Jönköping világhírű gyufagyáraihoz.

Wetterstein-hegység, a Keleti-Alpok külső mészkő-zónájának szép darabja Tirol és Bajorország határán, a Loisach és az Isar völgye közt. D.-en az Isar mellékfolyójának, a Leutaschnak Gais nevezetű völgye választja el a vele párhuzamos Mieminger mészkőlánctól. Észak-felé a Loisachba fut le róla minden víz a festői Rein- és Höllen-völgyeken. Triaszkori rétegekből, különösen vastagpados mészkövekből van fölépítve, ezért formái merészek, lejtői meredekek. Legmagasabb pontja Ny.-i végén a 2964 m. magas Zugspitze, ettől K.-re fokozatosan alacsonyodnak a csúcsok: Schneefernerkopf (2876 m.), Hochwanner (2747 m.), Dreitor (2674), Wettersteinwand (2483 m.). A turisták Partenkirchenből szokták fölkeresni, a hegységben 9 menház van. L. *Schwaiger*, Führer durch d. W. (2 kiad. 1901. München).

Wettin, német uralkodócsalád, amely nevét a Saale mellett fekvő W.-várától vette. Őse, *Dedi* (Teti) hassegaui gróf volt (megh. 967.). Utódai megszerezték a *lausitzi* (1030 körül), majd a *meisseni* őrgrófságot (1090). A thüringiai tartománygrófok kihalása után 1247. ez az ország is a W.-család birtokába jutott, az aszkániai ház szász-wittenbergi ágának kihalása után pedig Zsigmond császár 1423. a szász választófejedelemséget is a W.-házból való *Frigyes* hercegnek (megh. 1428.) ajándékozta. Ennek fia, II. Frigyes osztotta fel a W.-ház birtokait két fia, *Ernő* és *Albert* közt s e két testvértől származik a W.-család ma is virágzó *Ernő*- és *Albert*-ága. *Ernő* (megh. 1486.) kapta a választófejedelmi méltósággal a szász-wittenbergi hercegséget s a thüringiai birtokok nagy részét, *Albertnek* (megh. 1500.) a meisseni őrgrófság jutott Thüringia kisebb részével. A schmalkaldeni háború után (1547) az idősebb ág elvesztette a választófejedelmi méltóságot s azt V. Károly császár az ifjabb ágból való Móric hercegre ruházta. Ezzel kapcsolatban 1554. új birtokfelosztás is történt. Az idősebb (Ernő) ága thüringiai birtokok nagy részét kapta, az ifjabb (Albert) pedig Szász-Wittenberget, Meissent, Lipcsét és néhány thüringiai birtokot. Az Ernő-ág tagjai később nagyon feldarabolták birtokaikat s így keletkeztek Szász-Weimar, Meiningen, Altenburg és Koburg-Gotha hercegségek. Az Albert-ágból való szász választófejedelmektől származott az 1918-ig uralkodott szász királyi ház. Az 1918 nov.-i forradalomkor, úgy mint a többi német uralkodó, a szász király is lemondott s ezzel a W.-család megszünt uralkodó lenni, a szász országgyűlés egyes birtokrészek meghagyásával, valamint nagyobb pénzösszeggel kárpótolta. V. ö. *Posse*, Die Wettiner. Genealogie des Gesamthauses W. (Leipzig 1897).

Wettstein, *Richard, Ritter von Westersheim*, botanikus, szül. Bécsben 1863 jún. 30., ahol 1887. magántanár, 1889. a botanikus kert adjunktusa volt. 1892-ben a prágai német egyetemen rendes tanár és a botanikus kert igazgatója lett, ahonnan hasonló minőségben 1899. Bécsbe ment. 1913—1914-ig a bécsi egyetem rektora volt; 1919. a bécsi Tud. Akadémia alelnökévé választották. 1901-ben Dél-Braziliát kutatta. A prágai és a bécsi új intézeteket W. alapította és építtette, valamint a raxi alpesi kertet is. A növényrendszertannak egyik legkiválóbb vezére, aki számos növényföldrajzi és rendszertani művet, monográfiát írt. Nagyobb művei: Grundzüge der geographisch-morphologischen Methode in der Pflanzensystematik (Jena 1896); Monographie der Gattung Euphrasia (Leipzig 1896); Handbuch der systematischen Botanik (Wien 1891, 1902—1908, 3. kiad. 1924); Vegetationsbilder aus Südbrasilien (u. o. 1904.). Schiffnerrel kiadta az Ergebnisse der botanischen Expedition der kaiserlichen Akademie der Wissenshchaften nach Südbrasilien c. művet (Wien 1907—1908). 1889 óta ő adja ki az Österreichische Botanische Zeitschrift folyóiratot.

Wetzer, *Leander*, osztrák-magyar táborszernagy, katonai író, szül. Freiburgban (in Breisgau) 1840 febr. 17., megh. Bécsben 1904 márc. 10. Részt vett az 1859-iki és 1866-iki hadjáratokban, azután a vezérkarba, később a hadi levéltárba helyezték át. 1888—1901-ig a hadi levéltár igazgatója volt. Művei: Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen 1701 und 1702 (A 20 kötetes nagy mű 3. és 4. kötete. Wien 1876—1877); Österreichischer Erbfolgekrieg 1740—1848 (u. o. 1896—1905. 8 köt. az ő szerkesztésében); Meinungen und Mahnungen. Lose Blätter aus der Mappe eines alten kaiserlichen Soldaten (u. o. 1893. névtelenül).

Wetzlar, az ugyanily nevű járás székhelye Koblenz porosz kerületben, (1919) 17,635 lak., vasércbányával, vasiparral, optikai eszközök készítésével; levéltárral, amelyben az egykori birodalmi törvényszéknek Poroszországra vonatkozó okiratait őrzik. W. a XII. sz.-ban szabad birodalmi város. Mint az 1693. megnyitott birodalmi törvényszék székhelye, 1803. elvesztette önállóságát és Dalberg hercegének lett a tulajdonává. 1796 jún. 15. Károly főherceg itt győzte le Jourdan francia hadait.

Wetzstein, *Johann Gottfried*, német orientalista, szül. Ölsnitzben 1815 febr. 19., megh. Berlinben 1905 jan. 18. Fleischer (l. o.) arabista iskolájának legkiválóbb tanítványai közül való. 1846-ban az arab nyelv magántanára a berlini egyetemen. 1848–62-ig porosz konzul Damaszkuszban, azután visszatért Berlinbe és magántanári működését folytatta. Damaszkuszi állását a Haurán vidékének felkutatására és termékeny nyelvjárási tanulmányokra használta. Művei: Reiseberichte über Hauran und die Trachonen (Berlin 1860); Griech. u. lat. Inschriften aus der Trachonitis (u. o. 1864); Sprachliches aus den Zeltlagern der Syrischen Wüste (Leipzig 1868). Delitzsch Ferenc bibliai kommentárjait hasznos adalékokkal gazdagította. Halála után jelent meg Die Liebenden von Amasia (Leipzig 1909), kiadta Jahn Gusztáv.

Weule, *Karl*, német geografus és etnografus, szül. Alt-Wallmodenben (Hannover) 1864 febr. 29. Pályáját a berlini néprajzi muzeumban kezdette 1893. 1901 óta a lipcsei egyetem néprajzi tanára. 1907-ben u. o. a Völkermuseum igazgatója lett. Művei: Beiträge zur Morphologie der Flachküsten

(Weimar 1891); Die Eidechse als Ornament in Afrika (Berlin 1896); Völkerkunde und Urgeschichte in 20. Jahrhundert (Eisenach 1902); Geschichte der Erdkenntnis und der geographischen Forschung (Leipzig 1904); Vom Kerbstock zum Alphabet (2. kiad. 1915); Die Kultur der Kulturlosen (8. kiad. 1919); Negerleben in Ostafrika (2. kiad. 1919). A Helmolt-féle világtörténelemnek is munkatársa volt.

Wexford, 1. *country* Leinster ir tartomány DK.-i szögletében, 2333 km² ter. és (1911) 102.287 lak. — 2. *W.*, az ugyanily nevű ir county *székhelye*, (1911) 11.455 lak., gyapjúszövéssel, élénk gabona-, marha- és vajkereskedéssel.

Wexonius (később nemesi nevén *Gyldenstolpe*) *Mihály*, finn-svéd tudós a XVII. sz. közepén. A történelem, jog- és bölcselettudomány terén kifejtett nagy írói tevékenysége mellett az első alaposabb földrajzi leírását adta Finnországnak a svéd birodalomról szóló művében: Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum (1650).

Weyde *I. Ferenc*, gépészmérnök és elektrotechnikus, szül. Pozsonyban 1858 júl. 1., megh. Kassán 1902 márc. 22. A bécsi műegyetemet végezvén, előbb egy bécsi gépgyárban, azután a budapesti Ganz gyárban működött mint mérnök. 1886-ban a kassai felsőipariskola tanára lett. Irodalmi művei: *A géprajzok előállításáról*, mely a magyaron kívül német és orosz nyelven is megjelent; *Utasítás a dynamogép kezelésére* (1894); *Az elektromótorok és azok alkalmazása a kisiparban* (Budapest 1897).

Weyden, *Roger van der (Roger de la Pasture)*, németalföldi festő, szül. Tournaiban 1400 körül, megh. Brüsszelben 1464 jún. 16. Apja szobrász volt és valószínűleg W. is mint szobrász kezdte tanulmányait, 1427—32. azonban Robert Campin festő műhelyében dolgozott, 1435 óta Brüsszelben élt. 1449—50 körül Olaszországban járt. A Van Eyck-testvérek után W. a németalföldi festészet legnagyobb alakjainak egyike, aki e festészet fejlődésére nagy befolyást gyakorolt. A Van Eyck-testvérek mindent felölelő művészetével szemben W. az emberi alakra, alakok hatásos kompozicióira helyezi a fősúlyt és azok műveinek nyugodt állapotszerűsége helyett drámai kifejezésre törekszik. Legnagyszerűbb műve Krisztusnak a keresztről való levételét ábrázoló hatalmas festménye (Escorial), amely egyúttal a legkorábbiak egyike; ezt követik: a mirafloresi oltár (Granada, Capilla real), középső képén Krisztus siratásával, a Szent János-oltár (Berlin), a szárnyakon Ker. János születése és fejvétele, középen Krisztus megkeresztelése képeivel, a Nicolas Rolin kancellár számára festett szárnyas oltár az Utolsó ítélet nagyobbszabású képével (Beaune, kórház), az Oltári szentség oltára, főképén a templom-intérieurbe helyezett Kálváriával, a kölni Columba-templomból származó oltár, középső képén a kis Jézus imádásával (München), azonkívül képmásainak egész sora, amelyek Jan van Eyck legkiválóbb ily művei mellé állíthatók. Ilyenek: Női arckép (berlini muzeum); Jó Fülöp herceg arcképe (Madrid, királyi palota); Philippe de Gory arcképe (antwerpeni muzeum) stb.

Weyer, *Johann*, l. *Wier*.

Weyler, *Valeriano, Tenerife, Marquis*, spanyol hadvezér és politikus, szül. 1839. Német családból származott. 1863. San-Domingo, 1868—73. Kuba szigetén harcolt a felkelők ellen s fiatalon tábornok lett. 1873—74-ig a karlisták ellen harcolt Katalóniában. 1878-ban a Kanári-szigetek, 1883. a Baleari-szigetek kormányzója lett; 1889—1892. a Filippi-szigetek főkormányzója volt. 1896 jan. Martinez Campos tábornagy helyébe Kuba szigetére küldték a felkelés leverésére. Bár nagy kegyetlenséggel járt el, még sem bírt a felkelőkkel, ezért 1897 okt. visszahívták. Hazatérése után 1898. Madrid katonai parancsnokává nevezték ki; 1900 okt.—1903 júl. hadügyminiszter volt, később a nagy vezérkar főnöke lett, amely állásából Primo de Rivera 1925. elmozdította.

Weymouth (ejtsd: vemőth), *kikötőváros* Dorsetshire angol countyban, (1921) 24.570 lak., hajó-, kötél-, vitorlavászongyártással, élénk kereskedéssel, igen látogatott tengeri fürdőkkel.

Weymouth-fenyő, l. *Fenyő*.

Weyprecht, *Karl*, északsarki utazó, született Michelstadtban (Hessen) 1838., megh. u. o. 1881 márc. 21. Darmstadtban az ipariskolát elvégezve, 1856. mint tengerész-hadapród az osztrák haditengerészet szolgálatába állott és 1868. sorhajóhadnaggyá neveztetett ki. Ezen minőségében 1869—70. az Adriai-tenger partvidékének terepfelvételével foglalkozott s mint kiküldött, közreműködött az 1870. Tuniszban látható napfogyatkozás megfigyelésénél. Szakképzettségénél fogva 1871. Payerrel együtt egy a Spitzberga és Novaja-Zemlya-szigetek kikutatását célzó expedicióban vett részt, 1872—74. pedig az osztrák-magyar sarki expedíciónak volt Payerrel együtt a vezetője és azonkívül a Tegetthoff-hajónak a parancsnoka, mely utazás alkalmával fedezték fel a Ferenc József-földet. Mint író, a Petermanns Mittheilungenben és más folyóiratokban számos cikket írt, többek között: Die Metamorphosen des Polareises (Bécs 1878); Astronomische u. geodätische Bestimmungen der österr.-ung. arktischen Expedition (u. o. 1878); Praktische Anleitung zur Beobachtung der Polarlichter und magnetischen Erscheinungen in hohen Breiten (u. o. 1881) stb. 1875-ben a német természetvizsgálók gyűlésén egy tervet mutatott be, mely szerint az északsarki utazások helyett a sarkvidék geofizikai sajátságainak rendszeres kutatásán kellene fáradozni és e célból a sarki régiókban az internacionális megfigyelő állomásoknak egész hálózatát létesíteni. E terv W. halála után tényleg teljesedésbe is ment. V. ö. *Littrow*, Karl W., Erinnerungen und Briefe (Bécs 1881); Vasárnapi Újság (1872. évf. 377. old.).

Wharfe (ejtsd: uaf), a Humberbe torkoló Ouse folyó jobboldali mellékfolyója York angol grófságban. A Pennini hegységben ered, ebben van széles, szép völgyének legnagyobb része is, mert alig ér ki a síkságra, York alatt, Cawoodnál torkol. Hossza 96 km.

Wheatley (ejtsd: vítli), *Phillis*, amerikai írónő, szül. 1754 körül Afrikában, megh. 1784 dec. 5. Bostonban. Néger rabszolganő volt s mint ilyen

tanult meg Amerikában angolul, sőt latinul s már korán írt költeményeket; szerencsétlen házassága egy kalandorral, *Peters* John néger zugügyvéddel, nyomorba döntötte és inségben halt meg. Angliai útján kiadta első verseit: Poems on various subjects (London 1773, Albany 1793). Egyéb művei: An elegy sacred to the memory of S. Cooper (1784) és később kiadott levelei: Letters of Phillis W. the negro slave poet of Boston (Boston 1864).

Wheaton (ejtsd: vítn), *Henry*, amerikai író, szül. Providenceban (Rhode-Island) 1785 nov. 27., megh. Roxburyban (Massachusetts) 1848 márc. 11. New Yorkban megalapította az Athenäum irodalmi társulatot és 1845. a Harvard-egyetem tanára lett. Főbb munkái: Elements of international law (8. kiad., Boston 1866); History of the law of nations (New York 1845); Histoire des progrès du droit des gens en Europe et en Amérique depuis la paix de Westphalie (4. kiad., Leipzig 1865).

Wheatstone (ejtsd: uitszt'n), *Charles*, angol fizikus, szül. Gloucesterben 1802., megh. Párisban 1875 okt. 19. Fiatal korában hangszerek készítésével foglalkozott s első munkái is e tárgyra vonatkoznak. 1834-ben tanár a londoni King's College-en. Meghatározta az elektromosság terjedéssebességét fémekben; megszerkesztette a tűs telegráfot; jó módszert adott az elektromos ellenállások mérésére (l. *W.-féle híd*). Tőle származik a kaleidofon, a sztereoszkóp, a reosztát stb. Nevezetesebb munkái: Physiology of vision (1852); The binocular microscope (1853); Automatic telegraphy (1859).

Wheatstone-féle fotométer, hengeres bádogszelence kb. 5 cm. átmérővel; fogantyú segélyével kis korong úgy forgatható, hogy a szélén megerősített fényezett acélgolyócska hurokszerű pályát ír le. Ha a készüléket két fényforrás közé helyezik, a fogantyú gyors forgatásakor a fényhatás utóhatása miatt két, egymástól elválasztott fénygörbét látni. Az erősebb fényforrástól az

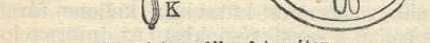

Wheatstone-féle fotométer.

eszközt addig kell eltávolítani, míg mindkét fény görbe egyenlő erősségű s akkor megmérik a fény források távolságát a kis golyótól. (L. az *ábrát.*)

Wheatstone-féle híd, az áramvezetéknek kétfelé ágazása, mely két ágat a hídnak nevezett összekapcsoló vezeték köti össze. A W. a vezetők ellenállásának mérésére szolgál. Az elektromos áram *a* pontnál (l. az *ábrát*) két részre oszlik; ezek ellenállása legyen w_1 és w_2. A *b* pontnál a w_3 és w_4 ellenállású ágak találkoznak. A *bc* hídban nem lesz áram, ha *b* és *c* között nincs potenciálkülönbség. Ez az áramelágazás törvényei szerint akkor áll be, ha $w_1 : w_2 = w_3 : w_4$. Ha tehát pl. $w_1 = w_2$, akkor $w_4 = w_3$. Ha w_2 helyett ellenállásmérőt (reosztátot) használunk és w_4 a meghatározandó ismeretlen ellenállás, akkor ez könnyen meghatározható. A w_1 és w_2 ágak helyett a gyakorlatban milliméter-skála fölött kifeszített drótot használnak, melyen a *b* pont mozgatható kontaktusként eltolható. A $w_1 : w_2$ viszonyt ekkor a *b* által elválasztott két drótdarab hosszának viszonya adja. Ha a meghatározandó ellenállású drót szigetelőanyagra csévélt platinadrót, melynek ellenállása

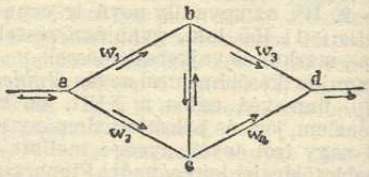

Wheatstone-féle híd.

a hőmérséklettel ismert módon változik, akkor az ellenállás változásából a hőmérsékletre lehet következtetni.

Wheeler (ejtsd: viler), 1. *Benjamin Ide*, északamerikai tudós, szül. Randolphban 1854 júl. 15. 1888-tól a Cornell-University, 1895. az athéni amerikai intézet tanára, 1899. Berkeleyben a kaliforniai állami egyetem elnöke lett. 1909—10-ben a berlini egyetemen működött mint negyedik Roosevelt-tanár. Görög filológiai dolgozatokon kívül irta: Organization of higher education in the United States (1896); Introduction to the history of language (New York 1890); Life of Alexander the Great (1900).

2. *W., George Montagne*, amerikai utazó, szül. Graftonban (Massachusetts) 1842 okt. 9. 1869-79-ig vezetője volt a hadügyminisztérium által Ny.-i territoriumok feltárására kiküldött expedíciónak, amelyről a következő munkái jelentek meg: Annual report upon the geogr. explorations and surveys west of the 100 meridian ecl. (Washington 1874—80.) és Report upon U. St. geogr surveys west of the 100 meridian etc. (u. o. 1874—81, 7 köt.).

Wheeling (ejtsd: viling), Nyugat-Virginia északamerikai államnak egykori fővárosa, (1920) 56,208 lak., vas- és acélművekkel, gépgyártással, üveg és agyagiparral; közelében gáz- és petroleumforrások és szénbányák vannak.

Whewell (ejtsd: júel), *William*, angol tudós, szül. Lancasterben 1794 máj. 24., megh. Cambridgeben 1866 márc. 6. A cambridgei egyetemen működött. Sokoldalú ismeretei voltak. Számos fizikai, filozófiai, mineralógiai, nemzetgazdasági és más tudományos dolgozatot írt. Nevezetesebb munkái: Mechanical Euclid (6. kiad., 1843); Astronomy and general physics, considered in reference to natural philosophy (London, 2. kiad. 1864); History of the inductive sciences (3 köt., u. o. 1837); Philosophy of the inductive sciences (2 köt., u. o. 1840); History of scientific ideas (3. kiad., 2 köt. 1858—61); Elements of morality, including polity (u. o. 1845); Lectures on systematic morality (u. o. 1846); Lectures on the history of moral philosophy in England (u. o. 1852).

Whewellit (ejtsd: juelit, ásv.), víztartalmú kalciumoxalit $CaC_2O_4 + H_2O$, színtelen átlátszó monoklin kristályok, gyakran szívalakú ikrek. Burgk szénbánya Drezda mellett, Zwickau szénbánya Szászország, Brux szénbánya Csehországban, tenyérnyi darabokban; Kapnik, Recsk.

Whickham (ejtsd: vikkemm), város Durham angol countyban, (1921) 19,152 lak., vashutákkal, szeg- és kémiai gyárral, kőszénbányával.

Whig, l. *Tory.*

Whip in (ang., ejtsd: vip in) a. m. bekergetni, bekorbácsolni; az angol parlament műkifejezése annak a párttagnak *(whipper-in)* működésére, kire az van bízva, hogy fontosabb szavazásoknál a párttagok megjelenéséről gondoskodjék.

Whipper-in (ang.), l. *Whip in* és *Piqueur.*

Whirabhumi, l. *Birbum.*

Whirlpool, folyó, l. *Athabasca.*

Whisky, Angliában malátából, Amerikában rozsból és tengeriből főzött pálinka. Az Angliában kedvelt *scotch W.-t* füstös íz jellemzi.

Whist (ang., ejtsd: viszt, a. m. csitt!), angol földről származott társasjáték, francia kártyával játszák, négy részvevője van, közülök a két-két szembeülő játszik együtt. Az osztás a többi játékoktól eltérőleg, jobbról balra történik, egyesével adva le a lapokat; a sorshúzás által kijelölt osztó egyesével osztja el a kártyát. A játék licitálással kezdődik, úgy hogy legnagyobb a sans à-tout, amelyet rendesen az szokott kimondani, aki az ászokban erős. Minden párt arra törekszik, hogy a 13 lehetséges ütésből mentől többet hozzon haza, a hatodik ütésen túl mindeniknek *trick* a neve. A trickeken kívül számítanak még a honneurök (a tromfbeli színnek figurái). Amely pártnak a játékban éppen semmi ütése nincs v. csak egyetlenegy ütése van, nagy slemmet avagy kicsit szenved, amit az ellenfél 6—8, esetleg 3—4 pointet írva ró fel. Aki először jegyzett 10 pointet, megnyert egy játszmát, még pedig egyszerűen vagy többszörösen (az ellenfél által csinált pointekhez képest). Két megnyert partie összesen egy *rubbert* (robbert) tesz ki, még pedig kis robbert, ha az ellenfél legalább egy játszmát megnyert; nagyot, ha ennyit sem nyert. Minden robber után a játékosok kicserélik partnereiket; három robber után a játék be van fejezve. Kivételesen hárman vagy ketten is játszhatják a W.-et egy vagy két strohmannal.

Whistler, *James Mac Neill,* amerikai festő, szül. Lowellben (Massachusetts) 1834 júl. 11., megh. Londonban 1903 júl. 17. Párisban Gleyre tanítványa volt, aztán Londonban sógorának, Seymour Hadennek vezetése alatt rézkarcolással foglalkozott. W. az angolszász fajnak a maga idejében legkiválóbb művésze, Párisban főleg Manet és Monet hatása alatt fejlesztette ki sajátos stílusát, amely az impresszionizmus elvének egyoldalú, de rendkívül egyéni, raffináltan szélsőséges érvényesítése. Szándékosan, tüntetően mellőzi mindennemű kompozició szabályait, de újszerű, pikáns elrendezéseivel megkapó hatásokat ért el. Az impresszionisták módjára mellőzi a dolgok határozott körvonalait, de nem éri be a valóság hű ábrázolásával, hanem tudatos színelrendezéseivel, mintegy ködfátyolon át bemutatott tájképeivel, ragyogó színeffektusokkal páratlanul dekorativ és erős hangulati benyomásokat idéz elő. Fellépésekor nem értették meg és az idegenkedést még fokozta különcsége, amellyel képeinek oly címeket adott, amelyek megbotránkoztatták a művészet tárgyi oldalára nagy súlyt helyező korát. Így remekműveinek egyikét, Carlyle híres képmását (glasgowi muzeum) «elrendezés feketében és szürkében» cím alatt állította ki; más képeinek címei «nocturne kékben és ezüstben, szimfónia szürkében és zöldben» stb. Amellett képmásaiban megrendítő léleklátásról tanuskodik. Kiváló művei: Zongoránál ülő anya és leánya (1860); Fehérruhás leány, amely 1863. Manet Reggeli a zöldben c. képével együtt volt a párisi Visszautasítottak szalonjában kiállítva, anyjának nagyszerű ülő képmása (Páris, Musée du Luxembourg), Hercegkisasszony Porcellánországból, Sarasate, Irving színész II. Fülöp szerepében, Rosa Corder, Lady Meux képmásai, olajfestésű és pasztelltájképeinek hosszú sora, kivált londoni tájképek (a híres Old Battersea Bridge), amelyek gyakran a természet minden anyagiságától felszabadult hangulat- és színköltemények. Remek rézkarcai közül, amelyeknek az eszközökkel takarékoskodó virtuóza, főleg a Themse- és Velence-sorozatok válnak ki. Műveinek gazdag gyüjteménye Detroitban, Charles Freeresnél. W. mint író is rendkívül szellemes volt. Az őt lekritizáló Ruskin ellen megnyert híres pere után írta a W. and Ruskin. Art and art critics c. szatiráját. Egyéb írásai: Ten o'clock (London 1888); The gentle art of making enemies (u. o. 1890); The baronet and the butterfly (u. o. 1899). V. ö. *Bowdoin,* J. M. W., the man and his work (New York 1902); *Eddy,* Recollections and impressions of J. M. W. (u. o. 1903); *Way and Dennis,* The art of J. Mc Neill W. (London 1905); *Singer,* James M.W. (u. u. 1905); *Wedmore,* W.'s etchings (u. o. 1899); *Pennell,* J. M. W. (u. o. 1908).

Whitby, város és látogatott tengeri fürdő Yorkshire angol countyban, (1921) 12,512 lak.

White (ejtsd: uejt), 1. *Andrew Dickson,* amerikai diplomata és történetíró, szül. Homerben (New York) 1832 nov. 7., megh. 1918 nov. 4. Ithacában (New York). 1863-ban New York állam szenátusába választották. Ő vette rá Cornell szenátort a *Cornell-egyetem* megalapítására, melynek aztán az elnöke lett. 1879—81-ig berlini, 1892—94. szentpétervári követ, 1897—1902. berlini nagykövet volt. Művei: A syllabus of lectures on modern history (1876); The new Germany (1882); Studies in general history and the history of civilisation (1885); History of the warfare of science with theology in christendom (1896, 2 köt.); Autobiography (New York, 1905, 2 köt.).

2. *W., George Stewart, sir,* angol tábornagy, szül. 1835 júl. 6., megh. Londonban 1912 jún. 24. Katonai szolgálatát Kelet-Indiában kezdte, 1886—87. a Birmát megszálló angol sereg vezére volt; 1893. Roberts helyébe az indiai csapatok főparancsnokává nevezték ki; 1898. vezérkari főnök lett, 1899 okt. Natálba küldték főparancsnoknak, hol egy 13,000 főnyi hadtest élén fogta fel a búrok első támadásait. Néhány kisebb győzelme (Glencoe, Elandslaagte) után *Nicholsons*

Nek mellett okt. 30. érzékeny vereséget szenvedett s egész seregével *Ladysmithbe* szorult. Itt 1899 nov. 2.—1900 febr. 28. hősiesen védekezett, amíg a búrok meg nem szüntették az ostromot. Hősiességéért tábornaggyá és Gibraltár kormányzójává nevezték ki. 1904-ben nyugalomba vonult.

3. *W., William Henry, sir*, angol hajóépítő mérnök, szül. Devonportban 1845 febr. 2., megh. Londonban 1913 febr. 27. Eleinte ács volt, azután technikus, 1870—81. tanár a londoni hajóépítési felsőbb iskolában, 1883—85. az angol tengerészet főtervezője, 1885—1902. a tengernagyi hatóság hajóépítési osztályának igazgatója. Az angolhajóhadat sok sikerült művel, így a «Majestic» tipussal és a «King Edward VII.» csatahajó-osztállyal szaporította. Önálló munkái: Manual of naval architecture, Treatise on shipbuilding, továbbá sok dolgozata jelent meg a Naval Architects, Civil Engineers és más folyóiratokban.

White Boys (ejtsd: uejt bojsz, a. m. fehér legények), egy irországi titkos szövetkezet neve, mely 1760. alakult. Célja volt az angol földbirtokosokon, lelkészeken és hivatalnokokon bosszút állani. Éjjel, kormos arccal, fehér zubbonyban támadták meg áldozataikat.

White bull tree (növ.), l. *Dipholis*.

White cedar (növ.), l. *Chucrasia*.

Whitechapel (ejtsd: uejtcsepel), London egyik része a City szomszédságában, a Temze balpartján, (1911) 67,450 lak.

Whitefield, *George*, a metodisták (l. o.) felekezetének egyik alapítója, szül. Gloucesterben 1714 dec. 16., megh. 1770 szept. 30. Oxfordban szolgának jutott be az egyetemre, hol Wesley mintegy három évvel azelőtt megvetette a metodizmus alapjait. W. a mozgalomhoz csatlakozott s nagy mértékben kitüntette magát buzgóságával. Két ízben volt Amerikában s 1741. tért vissza Angolországba. Hitelvi különbségek miatt elszakadt Wesleytől és a korábbi két jó barát kölcsönösen kiközösítette egymást. W., aki szervező tehetséggel éppen nem birt, követőit nem tudta volna összetartani, ha támogatására nem áll az erős kálvinista meggyőződésű, gazdag Huntington grófnő, ki templomokat, kápolnákat építtetett a W. elveit követő metodisták (whitefieldiánusok, partikuláristák) számára. Egyházi beszédeinek, leveleinek s vitairatainak gyüjteményét kiadták Londonban 1771. hat kötetben The works of the Rev. George W. címen. Életrajzát *Gillies* glasgowi lelkész Memoirs of the life and character of George W. címen (1771—72) és *Tyerman*, The life of the Rev. G. W. (második kiadás 1890, 2 köt.) írták meg.

Whitehaven (ejtsd: uejthevn), kikötőváros Cumberland angol countyban, (1921) 19,536 lak., sörgyártással, vitorlavászon- és agyagárúkészítéssel, jelentékeny szénkivitellel.

White Mountains (ejtsd: uejt mauntinsz), hegység New-Hampshire északamerikai államban, l. *Appalach-hegység*.

White Plains (ejtsd: uejt plénsz), fővárosa Westchester countynak New York államban a Bronx River mellett, (1920) 20,031 lak., a Bloomingdale elmegyógyintézettel.

White river (ejtsd: uejt rivvr, a. m. fehér-folyó), több folyó neve az Északamerikai Egyesült Államokban. 1. *W.* a Mississippi jobboldali mellékfolyója. Az Ozark-hegységben ered, Arkansas É.-i határán, a síkságon felveszi a nagy Blackfolyót s 1280 km. hosszú futás után az Arkansas folyóval együtt torkol. 1200 km. hosszú, ebből 500 km. hajózható. — 2. *W.*, a Missouri jobboldali mellékfolyója South-Dakota államban. Nebraska Ny.-i határvidékén ered, 500 km. futás után Chamberlain helységnél torkol. — 3. *W.* a Wabash baloldali mellékfolyója Indiana államban. Egészen síkságí folyó, West- és East-Fork ágakból áll s a hosszabb West-Forkkal 480 km. hosszú, Vincennes alatt torkol. Mellette van Indianopolis. Ezeken kívül még 17 W. van az Unió területén.

White Star-line (ejtsd: uejt sztar lejn), angol gőzhajózási társaság. Fő közlekedési vonala Liverpool-New-York, l. *Gőzhajózás*.

White Sulphur Springs (ejtsd: uejt szöllför szpringsz), látogatott fürdőhely Nyugat-Virginia északamerikai államban, az Alleghany-hegységben, kénesforrásokkal.

Whitewood (ang. ejtsd: uejtvúd), Észak-Amerikából forgalomba jövő faanyag, hamis vélemény szerint nyárfa, tényleg az amerikai tulipánfa (Tulipwood) anyaga. Rendesen zöldes színü, rendkívüli puha és nagy szélessége mellett hibátlan. Kitünő táblafa kocsigyártók és asztalosok számára. Funérja is nagy forgalmi cikk.

Whithleyismus, Angolországban a vállalatok és a munkásság által a világháború után alakított *munkaközösségi* szervezetek; az első, ezzel a kérdéssel foglalkozó bizottság elnökéről, Whithleyről nevezték el. Céljuk az ipari vállalatokat önkormányzatilag kezelni, akképpen, hogy a munkások és munkaadók paritásos alapon vegyenek részt benne.

Whiting (állat), a merlan (*Gadus merlangus* L.) angol neve.

Whitley and Monkseaton (ejtsd: uitle end monkszítn), város Northumberland angol grófságban, (1921) 22,255 lak.

Whitman (ejtsd: vitmen), *Walt*, északamerikai költő, szül. Huntingdonban (Long Island, New York) 1819 máj. 31., megh. Camdenben (New Yersey) 1892. Előbb szedő volt, de korán kezdett írni különböző ujságokba. 1855-ben jelent meg jellegzetes Leaves of Grass c. kötete, amelyet a hagyományos művészeti elvek elleni lázadás, a forma megvetése, a természetért való rajongás jellemeznek. Művei megjelentek 2 köt. 1892. (Philad.), 4 köt. 1898. (Boston), 10 köt. 1902. (New York). Egyes munkáit fordította *Szilágyi* Géza (Az Ujság 1916) és *Pásztor* Árpád. V. ö. *Imre* Sándor, Irodalmi Tanulmányok (Kisfaludy-Társ. 1897, II. 197—253. l.); *Pásztor* Árpád, W. W. (1922).

Whitney (ejtsd: uittni), a kaliforniai Sierra Nevada legmagasabb csúcsa, 4419 m. magas, W. geológusról nevezték el.

Whitney (ejtsd: vittne), 1. *Josia Dwight*, amerikai geológus, szül. Northamptonban (Massachusetts) 1819 nov. 20., megh. New Hampshireben (New London mellett) 1896 aug. 19. 1855-ben állami vegyész és tanár volt Iowában, 1860—74.

állami geológus Kaliforniában. 1875. a geológia tanára a Harvard Collegen. Nevezetesebb munkái: The metallic wealth of the United States (1854); Reports on the geological survey of California (12 köt., 1864—84); The climatic changes of later geological times (1880—1882); The United States, Facts and figures illustrating the physical geography of the county and its material resources (1889); The United States, Population immigration and irrigation (1894).

2. *W., William Dwight*, amerikai nyelvész, szanszkritista, szül. Northamptonban 1827 febr. 9., megh. Newhavenben 1894 jún. 7. Newhavenben 1854. a Yale College tanára lett. Főművei: Language and its study (New York 1867); The life and growth of language (London 1875); ezekben vetette meg alapját a nyelv lényegéről és életéről ma vallott nézetnek. Mint szanszkritista, az Atharva Veda jegyzetes kiadásával és a Sanskrit grammar nyelvtanával (1879) tette nevét elismertté.

Whitneyit (ásv.), rézarzenid Cu_3As, vöröses fehér, csakhamar feketére futtatódó szemcsés tömegek; lelőhelye Hougthon Co., Michigan. Vele azonos a *Darwinit*, Copiapo, Chile.

Whittier (ejtsd: vittier), *John Greenleaf*, északamerikai költő, szül. Haverhillben (Massachusetts) 1807 dec. 17., megh. Hampton Fallsban (New Hampshire) 1892 szept. 7. Ujságírói tevékenységet fejtett ki, különösen a rabszolgaságellenes mozgalom érdekében. Leghíresebb költői munkái: Voices of Freedom (1836); Home Ballads (1859); In War Time (1863); Snow Bound (1866); The Pennsylvania Pilgrim (1874). Művei megjelentek Bostonban (1889, 7 köt.), költői művei u. o. 1894.

Whittington and Newbold (ejtsd: vittingtn end nyúbold), város Derbyshire angol countyban, (1911) 17,218 lak.; kőszénbányászat, vas- és acélművek.

Whitworth, *Joseph, sir*, angol mechanikus, szül. Stockportban 1803., megh. Monte Carlóban 1887 jan. 22. Manchesterben kis szerszámgyárat alapított, amelyet különböző szerszámgépek feltalálásával nagy hírre emelt; a róla elnevezett csavarmenetrendszer normáléját ma is használják az angolok. A krimi háború után új ágyútalálmányával szerzett hírt, de ágyúit az Armstrong-féle hátultöltő ágyúk csakhamar felülmulták. Az acélgyártás terén is nevezetes újításokat tett. Irodalmi munkái: Mixellaneous papers on mechanical subjects (London 1858); Papers on practical subjects: guns and steel (1873).

Whongshy (növ.), l. *Gardenia*.

Whymper (ejtsd: vímpör), 1. *Edward*, angol utazó, *W. 2.* öccse, szül. Londonban 1840 ápr. 27., megh. Chamonixban 1911 szept. 10. Nevezetes hegymászó volt, különösen az Alpok és az Andok ismeretéhez járult megfigyeléseivel. Művei: Scrambles amongst the Alps in the years 1860—69 (London 1815; 4. kiad. 1893; németül Bremen 1872 és 1892); Travels amongst the great Andes of the Equador. (London 1892); Guide to Chamonix and the range of Mont Blanc (12. kiad. 1907); Guide to the valley of Zermatt and the Matterhorn (11. kiad. 1907).

2. *W., Frederick*, angol utazó, szül. Londonban 1838 júl. 20., 1864. mint rajzoló kísérte a Vancouver-expediciót, résztvett 1865–67. az Alaskába és Szibíriába küldött amerikai kábelexpedicióban, mely alkalommal kiválóan a Jukon folyót kutatta ki, azután mint több hírlap tudósítója, Észak-Amerikában, nevezetesen Kaliforniában élt. Művei: Travel and adventure in the territory of Alasca (London 1868; németül Braunschweig 1869); Heroes of the Arctic (9. kiad. 1897); The Sea, stirring story of adventure, peril etc. (1878—1880, 4 köt.); The romance of the Sea (1896).

Wiborg, l. *Viborg*.

Wicheland (ejtsd: uicsland), szigetcsoport az északi Jeges-tengerben. L. *Károly király földje*.

Wichelhaus, *Hermann*, német technológus, szül. Eberfeldben 1842 jan. 8. A berlini egyetem tanára. Kémiai dolgozatai nagyrészt gyakorlatiak; egyik tényezője volt a német vegyifestékipar kifejlődésének. Ő alapította meg a berlini egyetem technológiai intézetét. Főbb művei: Organische Farbstoffe (Dresden 1909); Sulfurieren, Alkalischmelze der Sulfosäuren (Leipzig 1911); Der Stärkezucker (1913).

Wichern, *Johann Heinrich*, akit német honfitársai «a belmisszió atyjának» neveznek, szül. Hamburgban 1808 ápr. 21., megh. 1881 ápr. 1. Teológiai tanulmányai végeztével szülővárosában az elhagyatott gyermekek felszedésére, gondozására, tanítására szánta életét s megalapította Hamburghoz közel, Hornban a Rauhes Haust, mely ma már hatalmas nagy belmissziós telep s belmisszionáriusokat képző intézet. V. ö. *Csiky* Lajos, Lelkipásztorkodástan (Budapest 1908).

Wichert, *Ernst*, német költő, szül. Insterburgban 1831 márc. 11., megh. Berlinben 1902 jan. 21. Bíró volt s e hivatásában szerzett emlékeiből szívesen vette tárgyait. Műveinek legjobbjai: Das grüne Tor (regény, 3 köt., 1875); Littauische Geschichten (1882); Unter General York (dráma, 1858); Der Narr des Glückes (vígjáték, 1869); Das eiserne Kreuz (vígjáték, 1870); Ein Schritt vom Weg (vígjáték, 1872). — Összegyűjtött munkái 1896—1902. 18 köt.-ben jelentek meg Drezdában.

Wichita (ejtsd: vicsita), város Kansas északamerikai államban, (1920) 72,217 lak., 1880. még csak 4900 lakosa volt; nagy marha- és terménykereskedelem helye.

Wichmann, *Ludwig Wilhelm*, német szobrász, szül. Potsdamban 1788 okt. 10., megh. Berlinben 1859 jún. 29., *W. Karl Friedrich* szobrász (1775—1836) öccse, Berlinben G. Schadow, majd Párisban David és Bosio tanítványa. Tőle való Winckelmann emlékszobra Stendalban és a sebesült harcost megkoszorúzó Victoria márványcsoportja a berlini Schlossbrücken.

Wichtisit, kőzet, l. *Diabáz*.

Wickede, *Julius*, német író, szül. Schwerinben 1819 júl. 11., megh. u. o. 1896 márc. 22. Előbb osztrák tiszt volt. 1870—71-ig a porosz főhadiszálláson haditudósító. Önálló művei: Die Soldaten Friedrichs des Grossen (1857, 4 köt.); Geschichte der Kriege Frankreichs gegen Deutschland (1874, 3 k.); írt regényeket is, mint: Der lange Israel; Herzog Wallenstein in Mecklenburg.

Wickenburg, 1. *István* gróf, magyar államférfi és festő, szül. Aradon 1859 jún. 16. Miután atyja,

W. Ödön, mint lovassági ezredes részt vett a mexikói expedicióban, 1865—67-ig (Miksa császár haláláig) ő is Mexikóban tartózkodott. Ezután a bécsi Theresianumban, majd a bécsi és budapesti egyetemeken végezte tanulmányait s állami szolgálatba lépett; a flumei kormányzóságnál titkári, majd min. tanácsosi rangban működött, 1910. flumei és magyar-horvát tengerparti kormányzónak nevezték ki, 1911. v. b. t. tanácsosi méltóságot kapott, kormányzói tisztéről 1917 szept.-ben mondott le. Egyszersmind festő is, Budapesten 1892. jelent meg először a Képzőművészeti Társulat kiállításán egy csendélet képével, később tájképeivel.

2. *W. Albrecht* gróf, költő és műfordító, szül. Grazban 1838 dec. 4., megh. Bécsben 1911 dec. 18. Bécsben jogot végzett és 1860—63-ig állami szolgálatban állott. Azután Griesben élt. Munkái: Eigenes und Fremdes (versek, Wien 1887, 2. kiad.); Tiroler Heiden (Innsbruck 1893); Mein Wien (Wien 1894); Altwiener Geschichten und Figuren (u. o. 1896). — Neje, *Vilma* grófné (családi néven *Almásy*), szül. Budán 1845 ápr. 8., megh. Griesben 1890 jan. 22., szintén kitünt költői műveivel. Megjelentek tőle: Gedichte (Wien 1866 s gyakrabban); Neue Gedichte (u. o. 1869); Erlebtes und Erdachtes (szintén versek, 1873); Emanuel d'Astorga (1872, 2. kiad. 1875); Der Graf von Remplin (1874); Marina (1876); Radegundis (dráma, 1880) és Ein Abenteuer des Dauphin (1882). Hátrahagyott verseit (Letzte Gedichte) férje adta ki (1890).

3. *W. Eduard* gróf, Afrika-utazó, szül. Rohrbachban (Alsó-Ausztria) 1866 júl. 3. Nagyobb utakat tett Ausztráliában, Kelet- és Dél-Ázsiában és az indoausztráliai szigetvilágban 1897—98. 1901—1902-ben Kelet-Afrikát járta be. Tudományos beszámolói megjelentek a Petermanns Mitteilungen 1903. kötetében és Wanderungen in Ostafrika c. művében (Wien 1899).

Wickhoff, *Franz*, osztrák művészettörténész, szül. Steyrben 1853 máj. 8., megh. Velencében 1909 ápr. 6. 1880-ban az osztrák iparművészeti muzeum őre, 1885. a bécsi egyetemen a művészettörténet tanára lett és a művészettörténet s történettudomány kapcsolatának hangsúlyozásával, a művészeti jelenségek lényegének mélyreható kutatásával a híres bécsi művészettörténeti iskola megalapítója. Legfontosabb műve a Wiener Genesis (Bécs 1895), amelyben a bécsi Genesis-kézirat ismertetése kapcsán új világításba helyezte a késő római művészet történetét.

Wicklow (ejtsd: vikkló), 1. county Leinster ir tartományban, 2024 km² területtel és (1911) 60,603 lak. — 2. *W.*, az ugyanily nevű ir county *székhelye* (1911) 9657 lak., tengeri fürdőkkel, sörgyártással és érckivitellel.

Wickram, *Jörg*, költő, szül. Kolmarban 1520 körül, megh. 1562 körül. 1554-ben városi írnok lett Burgheimben. Írt elbeszéléseket, színműveket; Das Rollwagenbüchlein címen bohózatgyüjteményt adott ki 1555. Összes műveit 8 köt.-ben 1901—6. adták ki.

Wickström, *Victor Hugo*, svéd író, szül. Hedemorában (Dalekarlien) 1856 máj. 29. Tanulmányai elvégezte után több világrészt beutazott, miről számos éles megfigyelésről tanuskodó útleírása szól. 1886-ban az Östersundban megjelenő Jämtlandposten napilap szerkesztője, 1905-ben képviselő lett. Lírai költeményeken és drámákon kívül számos regényt is írt, amelyek németül is megjelentek, mint pl. Arnliot Gällina, egy béke nélküli lélek története (1896). Egyéb műveiben főkép a modern ember vallásának problémájával foglalkozik.

Wicliffe (ejtsd: vájkliff), *John*, nevét maguk az angolok *Wiclef*, *Wiclif*, *Wyclif*, *Wycliffe* stb.-nek írják le, a reformáció előtti reformátorok legnagyobb alakja, szül. Spreswellben (York) 1324 körül, megh. 1384 dec. 31. Tanult Oxfordban, 1361. a Balliol-kollégium magisztere lett, majd Fylinghamban rektor. Az oxfordi egyetemen 1363. kezdett teológiai előadásokat tartani s ezekben már a pápaság ellen fordult. A pápát antikrisztusnak, Róma büszke világi papjának nevezvén, 1378. egyházi törvényszék elé idézték s midőn London polgárai reá rontottak a bíróságra, XI. Gergely pápa vetette a maga tekintélyét latba s vizsgálatot rendelt el W. téves nézeteinek kipuhatolására. De W. megmenekült azzal az intéssel, hogy tartózkodjék téves elveinek hirdetésétől. Ekkor hozzáfogott bibliafordítási nagy munkájához s a készen levő szent könyvet faluról-falura menő szegény prédikátorok által terjesztette a köznép között. Megtámadta a transzszubstanciációra vonatkozó r. kat. tant és midőn a középosztály örömmel üdvözölte a reformeszméket, úgy látszott, hogy nyilt szakadásra kerül a dolog a papsággal. Ámde erre még nem érett meg az idő. Ismét egyházi bíróság elé idéztetvén, 1382. nagy erővel védelmezte magát, de műveiből 24 «téves» pontot elitéltek s megégettetni rendeltek, neki pedig el kellett hagynia Oxfordot, de lutterworthi lelkészi állását megtarthatta. Nagy hatással volt korára, de híveit, akiket *lollardoknak* neveztek, már a következő században csaknem teljesen kiirtották.

Irodalom. Rev. W. Schirley, Fasciculi Zizaniorum Magistri Johannis Wyclif. 1858; John Lewis, The History of the life and sufferings of John Wiclif, London 1720: Robert Vaughan, The life and opinions of John de Wycliffe stb. 1828 és második kiadásban 1831; Lechler, Johann von Wiclif und die Vorgeschichte der Reformation, 2 kötet, Leipzig 1873; Rudolf Buddensieg, Johann Wiclif und seine Zeit, Gotha 1885; Rae, John W., his life and writings, London 1903; Carrick, W. and the Lollards, u. o. 1908; Balogh Ferenc, Keresztyén egyháztörténelem; Warga L., A keresztyén egyház történelme.

Wiclifiták, egy teológiai irányzat az anglikán egyházban; az ebben mindinkább elhatalmasodó katolikus szertartásformák ellen küzd.

Wiczay, l. *Viczay*.

Widal-féle reakció. Szérumdiagnosztikai (l. o.) eljárás, mely azon alapul, hogy a tifuszban szenvedő beteg vérsavója tifuszbacillusok tenyészetében összecsapódást (agglutináció) és kicsapódást idéz elő. Megölt tifuszbacillusok kereskedelemben lévő szuszpenziójával is végezhető (Fickerféle reakció). Hasonló reakció mutatható ki más fertőző betegségeknél (kolera stb.). A reakciót legelőször Gruber müncheni orvos észlelte, majd Widal párisi orvos szélesebb körben alkalmazta.

Widerhofer, *Armin*, báró, osztrák orvos, szül. Weyerben (Felső-Ausztria) 1832 márc. 24., megh.

Ischlben 1901 júl. 29. 1856—59-ig másodorvos volt a bécsi lelencházban, 1885 óta a gyermekgyógyászat tanára a bécsi egyetemen. 1863 óta Ferenc József király személyi orvosa volt. Számos dolgozatai közt felemlítjük: Die Krankheiten am Nabel der Neugeborenen (1863); Mayerrel, Schullerrel és Schottal együtt: Über Syphilis haereditaria (1862); Gerhardt Handbuch der Kinderkrankheiten-jében megírta: Krankheiten der Bronchialdrüsen és Krankheiten des Magens und Darmes.

Widmanstätten-féle idomok, l. *Meteorit.*

Widmar, *Antonio*, olasz író, szül. Fiumében 1899 jún. 9. Egyetemi tanulmányait Bolognában végezte, 1924. Budapesten az olasz kir. követség sajtófőnöke. Rendes tudósítója a Popolo d'Italia, Vedette d'Italia lapoknak. Számos fordítása jelent meg élő magyar írók műveiből olasz lapokban és folyóiratokban, mint Poesia ed arte, Il Consilio Delta, La fiera letteraria, L'Europa Orientale stb., 3 külön magyar számot adott ki a Deltában és az Inostri quaderni folyóiratokban. A magyar prózáról, magyar költészetről és a magyar színházról 1923. három tanulmányt adott az Il Consilio folyóiratban. Önálló művei: La canzone di Caino (1922); A modern olasz színház (a Nyugat folyóiratban, 1924).

Widnes, város Lancashire angol countyban, (1921) 38,879 lak., vasiparral, szappanfőzéssel, kémiai gyárral.

Widnmann, *Max*, német szobrász, szül. Eichstättben 1812 okt. 16., megh. Münchenben 1895 márc. 3. Münchenben Schwanthalernél, majd Rómában tanult, 1849 óta a müncheni művészeti akadémia tanára volt. Még a klasszicizmushoz csatlakozó művei közül Münchenben vannak Schiller, Goethe emlékszobrai, I. Lajos bajor király lovasszobra.

Widor, *Charles Marie*, francia zeneszerző, szül. Lyonban 1845 febr. 24. magyar eredetű elszászi apától. 1870-ben a párisi Saint Sulpice orgonása, 1891. a Conservatorium tanára, 1910. a francia Académie des beaux arts tagja lett. Művei: szimfónia, orgonaszimfónia, zongoraverseny, gordonkaverseny, több orgonaszonáta, számos zongoradarab, dal- és karmű. Színpadi művei közül nevezetesebbek: La Korrigane (ballet; bemutatta a párisi Nagyopera 1880., a budapesti Operaház 1893 jan. 21. a szerző személyes vezetésével); Maître Ambros (vígopera); Nerto (nagy opera Mistrallal); Jeanne d'Arc (1890). Írt értékes könyvet a modern orgonáról és egy hangszereléstant. V. ö. H. *Reynaud*, L'oeuvre de Ch. M. W. (1900).

Widsy, város, l. *Vidzy.*

Widukind *(Wittekind)*, 1. *szász herceg* a vesztfálok törzséből. 774 óta vitézül védte törzsének függetlenségét Nagy Károly frank király ellen. 777-ben a dánokhoz menekült, de csakhamar új felkelést támasztott. 783-ban a *Hase* folyó mellett döntő vereséget szenvedett. Ezután belátta a további küzdelem reménytelenségét s *Attignyben* (Champagne) Nagy Károly udvari szállásán meghódolt és felvette a keresztény hitet. Jutalmul nagy birtokokat kapott s késő öregségében 804—812 közt halt meg. V. ö. *Uslar*, Das Geschlecht Wittekinds des Grossen und die Immedinger (Hannover 1902).

2. *W., német krónikás*, korvei-i szerzetes, megh. 1004 körül. Műve: Res gestae saxonicae, a szász hercegség történetét tárgyalja Madarász Henrik és Nagy Ottó királyok korában 967-ig. Egyike a legmegbízhatóbb középkori kútfőknek s a magyarok kalandozásaira fontos adatokat tartalmaz. Először *Frecht* adta ki (Basel 1532); legjobb kiadása *Waitztől* való (Mon. Germ. Historica, Scriptores, III. köt.); ennek külön lenyomata *Kehrtől* (Hannover, 1904, 4. kiad.); német fordítása *Schottintól* (Leipzig 1882, 2. kiad.) V. ö. *Raase*, W. von Korvei (Rostock 1880).

Wieck, *Friedrich*, német zenepedagógus, szül. Pretschben (Wittenberg mellett) 1785 aug. 18., megh. Loschwitzban (Drezda mellett) 1873 okt. 6. Első házasságából (Tromlitz kántor leányával, a későbbi Bargielnéval) *Clara*, a második házasságából (Fechner Clementinével) *Marie* leánya született (szül. 1832., megh. 1916.), mindkettő híres zongoraművésznő volt. Clara Robert Schumann (l. o.) neje lett. Több pedagógiai munkát írt.

Wied, a Rajna jobboldali mellékvize Koblenz porosz kerületben; a Westerwaldban Dreifelden mellett egy kis tóból folyik ki és Irlichnél torkolik.

Wied, latin tud. állatneveknél *Wied Maximilian* herceg (l. o.) neve.

Wied, német fejedelmi család, mely nevét a Lahngauban fekvő *W. grófságtól* kapta. Első ismert őse *Siegfried von Runkel* volt (1226 körül), kinek utódai házasság útján szerezték meg W. grófságot. 1595-ben a család a *W.-Runkel* és a *W.-Neuwied* ágakra oszlott. Az előbbi 1791., az utóbbi 1734. emelkedett birodalmi fejedelmi méltóságra. A W.-Runkel-ág *Frigyes Lajos* osztrák tábornagyban halt ki 1824. Javait a W.-Neuwied ág örökölte, mely 1806. mediatizáltatott; elvesztett uralkodói jogai fejében s 1854 óta a porosz urakházának örökös tagja.

W. Hermann herceg (szül. 1814 máj. 22., megh. 1864 márc. 5.) leánya volt *Erzsébet* román királyné (szül. 1843 dec. 29., megh. 1916 márc. 2.), fia pedig *Vilmos* herceg (szül. 1845 aug. 22., megh. 1907 okt. 22.). Ennek fiai: *Frigyes* herceg (szül. 1872 jún. 17.), *Vilmos*, Albánia volt fejedelme (l. *Vilmos*, 3.) és *Viktor* herceg (szül. 1877 dec. 7.).

W. Maximilian herceg, hírneves utazó, szül. Neuwiedben 1782 szept. 23., megh. u. o. 1867 febr. 3. A porosz hadseregben a vezérőrnagyi rangot érte el. 1815—17-ig bejárta Brazilia belső részeit, 1832—34. pedig az Egyesült-Államokban a Missouri vidékét. Művei: Reise nach Brasilien in den Jahren 1815—17 (Frankfurt 1820—22, 2 köt.); Abbildungen zur Naturgeschichte Brasiliens (Weimar 1823—31, 15 füzet); Beiträge zur Naturgeschichte von Brasilien (u. o. 1824—33, 4 köt.); Reise durch Nordamerika (Koblenz 1838—41, 2 köt.). V. ö. Zum Andenken an Prinz Maximilian zu W. (Neuwied 1897).

Wied, *Gustav*, dán író, szül. Nakskovban 1858 márc. 6., megh. Kastelben (Dánia) 1914 okt. 24. Humoros elbeszélései rendkívül népszerűvé tették, mint pl. Silhouettek (1892); A megtestesült

kiállhatatlanság karlsbadi utazása (1908) stb. Szatirikus vígjátékait, melyeknek éles megfigyeléseit és gúnyos iróniáját általános tetszés fogadta, különösen Németországban sokat adták elő. Így pl. Erotika c. szatirájában azt mutatja be, hogyan keveredik három pár minden szerelem nélkül házasságba. Ilyen vígjátéka még többi között: A gyönge nem (1901); Leszámolás (1904); Thummelumsen (1909); Circus mundi; Kétszer kettő öt, stb. Utóbbit a budapesti Nemzeti Szinházban is bemutatták. (1911.)

Wiedemann, 1. *Alfred*, egyiptológus, szül. Berlinben 1856 júl. 18. A bonni egyetemen 1892. lett az egyiptológia tanára. Kültagja a Magyar Tud. Akadémiának. Főbb művei: Geschichte Aegyptens von Psammetich I. bis Alexander d. Gr. (Leipzig 1880); Herodots zweites Buch (u. o. 1890); Die Religion der alten Aegypter (Münster 1890); Geschichte von Alt-Aegypten (1891); The ancient Egyptian doctrine of the immortality of the soul (London 1895); ezenkívül több nagy tanulmánya szakfolyóiratokban.

2. *W., Christian Rudolf Wilhelm*, l. *Wiedm.*

3. *W., Eilhard*, fizikus, *W. 1.* fia, szül. Berlinben 1852 aug. 1. Lipcsében, Darmstadtban működött. 1896 óta Erlangenben tanár. Vizsgálatai a hőre, luminescenciára, katód- és csősugarakra vonatkoznak, sokat foglalkozott tanügyi kérdésekkel és a természettudományok történetével is. Munkái: Physikalisches Praktikum (H. Eberttel együtt, Braunschweig, 5. kiad. 1904); Das physikalische Institut in Erlangen (Leipzig 1896); Die Naturwissenschaften bei den Arabern (Hamburg 1896). Atyjával együtt 1899-ig szerkesztette: Beiblätter zu den Annalen der Physik, azóta egyedüli szerkesztője. 1893—99-ig társkiadója volt az Annalen der Physik und Chemie c. szakfolyóiratnak.

4. *W., Ferdinand Johann*, uralaltáji nyelvész, szül. az észtországi Hapsalban 1805 márc. 30., megh. Szent-Pétervárott 1887 dec. 29. Tanulmányait a dorpati egyetemen végezte, 1857 óta Pétervárott tanította a görög nyelvet. A M. Tudományos Akadémia 1871 máj. 17. választotta kültagjává. Nevezetesebb munkái: Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache (Reval 1847); Grammatik der wotjakischen Sprache (u. o. 1851); Livische Grammatik nebst Sprachproben und Wörterbuch (Pétervár 1861); Versuch über den werro-esthnischen Dialekt (u. o. 1864); Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache (u. o. 1865); Esthnisch-deutsches Wörterbuch (u. o. 1869); Grammatik der esthnischen Sprache (u. o. 1876); Syrjänisch-deutsches Wörterbuch, nebst einem wotjakisch-deutschen im Anhang (u. o. 1880); Grammatik der syrjänischen Sprache mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen (u. o. 1884).

5. *W., Gustav Heinrich*, német fizikus és kémikus, szül. Berlinben 1826 okt. 2., megh. Lipcsében 1899 márc. 23. Baselben, Braunschweigban, Karlsruheban és Leipzigben működött mint a fizika tanára. Vizsgálatai főleg a fizikai kémia körébe tartoznak. Sokáig szerkesztette a Poggendorff-féle Annalen der Physik und Chemie c. folyóiratot. Ennek kiegészítéseül alapított egy általános referáló folyóiratot Beiblätter zu den Annalen der Physik und Chemie címen, melynek szerkesztését fia, *Eilhard* vette át (l. *W.*, 3.)

Wiedemann-féle tükrös galvanométer, selyemszálon függő és rézhüvelyben forgó acéltükröt tartalmaz, mely úgy van mágnesezve, hogy vízszintes átmérője alkotja a mágneses tengelyt. A rézhüvelytől jobbra és balra egy-egy eltolható dróttekercs van, melynek tengelye összeesik a rézhüvely tengelyével. Ha a mágneses tükörre csak a földmágnesség hat, nyugalmi helyzetében párhuzamos a drótmenetek síkjával.

Wieden, Bécs külvárosa, a IV. kerület.

Wiedenfeld, *Kurt*, német nemzetgazdász, szül. Berlinben 1871 szept. 30. Jogot tanult és miután különböző pályákon működött, 1904. a kölni akadémia tanára lett. Egyike a közlekedési ügyek legjobb ismerőinek. Fő munkái: Die sibirische Bahn in ihrer wirtschaftlichen Bedeutung (Berlin 1900); Die nordwesteuropäischen Welthäfen in ihrer Verkehrs- und Handelsbedeutung (u. o. 1903); Hamburg als Welthafen (Dresden 1906); Das Persönliche im modernen Unternehmertum (Leipzig 1911); Erlebnisse u. Betrachtungen auf einer Ostafrikareise (Essen 1911).

Wiederhold-féle bőrolaj, l. *Bőrolaj*.

Wiedersheim, *Robert*, német anatómus, szül. Nürtingenben 1848 ápr. 21., megh. Schachenben, a Boden-tó mellett, 1923 júl. 12. 1876 óta Freiburgban egyetemi tanár. Főbb művei: Lehrbuch der vergleichenden Anatomie der Wirbeltiere (Jena 1882—83, 2. kiad. 1886); Grundriss der vergleichenden Anatomie der Wirbeltiere (1884, 6. kiad. 1906); Der Bau des Menschen als Zeugnis für seine Vergangenheit (Freiburg 1887, 4. kiadás Tübingen 1808); Gliedmassenskelett der Wirbeltiere (Jena 1892); Lebenserinnerungen (1919).

Wiedm., tud. latin állatnevek után *Wiedemann* Christian Rudolf Wilhelm német természetbúvár nevének rövidítése, szül. Braunschweigban 1770 nov. 7., megh. 1840 dec. 21., mint a kieli egyetem orvostanára. Főleg a rovarok (legyek) tanulmányozásával foglalkozott.

Wiegand, *Theodor*, német archeológus, szül. a rajnamenti Bendorfban 1864 okt. 30-án. 1895 óta a prienei ásatásokban vett részt, melyeknek vezetése csakhamar az ő kezébe került; mint a kir. muzeumok igazgatója, a konstantinápolyi német nagykövetség mellé volt beosztva, vezeti a Miletos, Didyma és Samos területén rendezett ásatásokat; beutazta Joniát, Kariát, Mysiát. 1911 óta a porosz állami muzeumok antik osztályának főigazgatója és a német archeol. intézet központi igazgatóságának tagja. Számos arch. dolgozaton kívül nagyobb munkái: Die archaische Porosarchitektur (Kassel 1904); Priene (közösen H. Schraderrel, Berlin 1904); Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen u. Untersuchungen seit 1899 (Berlin).

Wiegand von Theben, l. *Kahlenberg*.

Wiegm., latin tud. állatnevek után *Wiegmann* August berlini zoológustanár (szül. Braunschweigban 1802 jún. 2., megh. 1841 jan. 15.) nevének rövidítése. Ő alapította 1835. az Archiv für Naturgeschichte c. folyóiratot.

Wiehen-hegység, a Weser-hegyvidék legészaknyugatibb része, a Teutoburgi-erdővel pár-

huzamos felvetődés a Porta Westfalica Ny.-i oldalán. A Weser partján a Wittekind-heggyel kezdődik s Ny.-on az Osnabrück vidéki lapályon végződik. Legmagasabb tetője 336 m. magas.

Wieland, germán mondai alak, l. *Wölund*.

Wieland, *Christoph Martin*, német költő, szül. Oberholzheimben (Biberach mellett) 1733 szept. 5., megh. Weimarban 1813 jan. 20. A francia és az új-német kultura ügyes összekötése által megnyerte a német irodalom felkarolásának a felsőbb társadalmi köröket. A Magdeburg melletti Bergen-kolostorban nevelkedett, de 1750. már visszatért Biberachba, ott írta első nagyobb művét, a Die Natur der Dinge tanköltemény t (névtelenül jelent meg Halleban 1751). 1752—54-ben Bodmernál volt Zürichben, aztán 1759-ig házitanító volt. E korbeli költeményeit Bodmer hatása és szigorú keresztény felfogás jellemzi; ezidőben jelentek meg: Sympathien (1754); Empfindungen eines Christen (1757); Der geprüfte Abraham (1758). 1759—60-ban Bernben időzvén, Bondeli Juliával való ismeretsége az addig ábrándos W.-t élvezetekre vágyó érzéki költővé tette, ennek tanuságai szinművei: Lady Johanna Gray és Clementina von Parretta. 1760-ban Biberach város tanácsosának választották meg. Ekkor írta Der Sieg der Natur über die Schwärmerei (Ulm 1764); Geschichte des Agathon (Frankfurt és Leipzig 1760—67, 2 k.) c. regényeit, az erotikus Komische Erzählungen elbeszéléseit, a hősies-komikus Idrist, a még érzékiebb Musariont (1768) és Combabust (1770). Ugyanez időben lefordította Shakespeare 22 szinművét. 1769-ben Erfurtban a filozófia tanára lett, innen 1772. Anna Amália hercegné az örökös herceg nevelésére Weimarba hívta meg. Itt mint udvari tanácsos jó anyagi viszonyok közé került és nagyszámú családjával nyugodtan élt azután ossmannstedti birtokán. 1773—89-ig a Der teutsche Merkur folyóiratot szerkesztette; majd ennek folytatását a Neuer teutsche Merkurt 1790—1810. Ebben jelentek meg Die Abderiten (1776) c. elbeszélései. Újabb költeményeit 1777—79. adta ki Neueste Gedichte címen 3 kötetben s 1780. jelent meg legértékesebb költői alkotása, az Oberon romantikus éposz. Lefordította Samosatai Lucián összes műveit, továbbá Horatius episztoláit és szatiráit, nemkülönben Aristophanes egyes műveit; görög fordításai az Attisches Museum gyüjteményben (1796—1801, 4 köt.) és a Neues attische Museumban (1802—10, 3 kötet) jelentek meg; összes művei először 45 kötetben Lipcsében 1794—1805. Halála után Gruber adta ki műveit 53 kötetben (1818—28); újabban több, köztük népszerű kiadásai jelentek meg. Magyar fordításban megjelentek: Abderiták, ford. *Farkas* Albert (1884); Nemes Geron, költői elbeszélés, ford. *Pitroff* Pál (1915); Oberont egyidejűleg fordította *Támedly* Mihály (1923) és *Sziklay* János (sajtó alatt).

Wieliczka (ejtsd: vjelicska), az ugyanily nevű galiciai kerületi kapitányság székhelye és bányaváros, (1910) 7117 lak., bányásziskolával és híres sóbányákkal. A bánya legnagyobb hossza 4000, szélessége 1200 és mélysége 257 m. A hétemeletes bányahelyiségekben mindenfelé folyosók vezetnek; a 16 földalatti tó közül kettőn csónakok járnak. A kamarák között van 70 nagyobb; ezek egyikéből már legalább 1 millió q sót bányásztak. Több közülök sófaragványokkal (oszlopok, karos gyertyatartók, szobrok stb.) van díszítve, ami a bánya kivilágításánál pompás látványt nyujt. Különösen kiválik e tekintetben a két kápolna, a nagyszerű táncterem, a Ferenc császár hídja, a Kloszki (karosgyertyatartóterem) és a Michatovice nevű terem. A bánya körülbelül 1000 munkást foglalkoztat. A bánya megnyitásának ideje ismeretlen s már 1044. föl volt tárva; régen Lengyelországhoz tartozott, 1772. megkapta Ausztria, 1809. Ausztria és Varsó nagyhercegség osztozkodtak rajta; 1814. ismét Ausztria kizárólagos birtokává lett, míg a világháború után újra Lengyelország birtokába jutott.

Wielopolski, *Alexander, gróf, Gonzaga marquis*, lengyel államférfiú, szül. 1803 márc. 13., megh. Drezdában 1877 dec. 30. Dembinski táboroknok unokaöccse volt s az 1831-iki forradalmi országgyülésen a békepárthoz tartozott. Ezért amnesztiát kapott az oroszoktól. 1846-ban Metternichhez nyilt levelet intézett s a galiciai parasztlázadás vérengzéseiért az osztrák kormányt okolta. 1861-ben mint közoktatásügyi miniszter tagja lett a cártól kinevezett lengyel nemzeti bizottságnak, mely reformokkal akart segíteni az általános elégedetlenségen. Honfitársai azonban bizalmatlanul fogadták oroszbarát érzelmei miatt s dec.-ben lemondott. 1862 jún.-ban Konstantin nagyherceg mellé polgári kormányzóvá nevezték ki, de ő sem tudta megakadályozni az 1863-iki felkelés kitörését. Ezután Drezdába vonult vissza. V. ö. *Lisicki*, Le marquis W.. sa vie et son temps (Krakó 1878—80, 2 köt.).

Wien, l. *Bécs*.

Wien, 1. *Wilhelm*, német fizikus, szül. Gaffkenben (Kelet-Poroszország) 1864 jan. 13. Eleinte Helmholtz asszisztense volt, aztán Aachenben és Giessenben működött; 1900 óta a würzburgi egyetemen a fizika tanára. Munkálatai az energiatanra, az optikára, mechanikára és elektromosságra vonatkoznak. Különösebben vizsgálta a fémek átlátszóságát, az erővonalak mozgását elektromágneses térben, magas hőmérsékletek mérését, az emissziós színkép elváltozását a hőmérséklettel, a sugárzás elméletét, a mechanika elektromágneses alapra helyezését, a Röntgensugarak hőhatását, az atomok fénykibocsátását stb. 1911-ben megkapta a fizikai Nobel-díjat.

2. *W., Max* (az előbbinek unokatestvére), fizikus, szül. Königsbergben 1866 dec. 25. Először Röntgen asszisztense volt Würzburgban, azután Aachenben működött és 1904 óta a danzigi műegyetemen a fizika tanára. Akusztikai kérdésekkel, váltakozó áramokkal és elektromos rezgésekkel foglalkozott. 1888-ban rezonátort szerkesztett a hangerősség mérésére, továbbá optikai telefont, melyet az indukció koefficiensének és kapacitásoknak meghatározására használt.

Wiener, 1. *Francis*, l. *Croisset*.

2. *W., Otto*, német fizikus, szül. Karlsruheban 1862 jún. 15. Strassburgban, Aachenben, Giessenben működött; 1899 óta Leipzigben egyetemi tanár. Az optika terén munkálkodott. Bebizonyította az álló fényhullámok létezését, melyeken

Lippmann eljárása alapszik a színes fotografálás terén. A színes fotográfia számára értékes vizsgálatokat végzett. Dolgozatait leginkább az Annalen der Physik folyóiratban tette közzé. Székfoglaló beszéde ezen címen jelent meg: Die Erweiterung unserer Sinne (Leipzig 1900).

Wiener-Neustadt, l. *Bécsújhely*.

Wiener-Wald, l. *Bécsierdő*.

Wieniawsky *Henri*, lengyel hegedűművész, szül. Lublinban 1835 júl. 10., megh. Moszkvában 1880 ápr. 12. 1872-ben Rubinstein Antonnal nagy hangversenykörutat tett Amerikában. Korának egyik legkitünőbb hegedűművésze volt. Művei a hegedűirodalom nagybecsű termékei. Az öccse: *Joseph*, nem kevésbbé jelentékeny zongoraművész és zeneszerző volt. Szül. Lublinban 1837 máj. 23., megh. Brüsszelben 1912 nov. 11.

Wieprz (ejtsd: vjeprs), a Visztula jobboldali mellékfolyója Lengyelországban, Lublintól DK.-re ered a volt galiciai határ közelében s Ivangorodnál torkol, 250 km. hosszú.

Wier, *Johan (Weyer)*, német orvos, szül. Graveben (Brabant) 1516., megh. Teckienburgban 1588 febr. 24. Korán beutazta Német- és Franciaországot és 1545. Arnheimban, majd Clevében telepedett le, hol mint a herceg orvosa működött. Ő volt az első, kinek a boszorkányüldözést legalább egy időre megszüntetnie sikerült. De praestigiis daemonum et incantationibus ac veneficiis (Basel 1563) c. munkájában a császárhoz s fejedelmekhez fordult és kimutatta a boszorkányüldözés kegyetlen voltát. Ezáltal azonban magára vonta a papság haragját és könyve az Indexre került; de Vilmos clevei herceg megvédte őt minden támadástól. Opera omnia címen munkáinak új kiadása 1660. jelent meg Amsterdamban.

Wieringen, Észak-Hollandia németalföldi tartományhoz tartozó sziget a Zuider-tóban, kb. 3000 földmívelő és halász lakossal.

Wiertz (ejtsd: vjerc), *Joseph-Antoine*, belga festő, szül. Dinantban 1806 febr. 22., megh. Brüsszelben 1865 jún. 18. Antwerpenben Herreyns és Van Bree tanítványa volt, 1832—36. Rómában élt, ahol főleg Michelangelo gyakorolt reá nagy hatást. Hazatérése után Lüttichben, majd Brüsszelben telepedett le, ahol a számára 1850-ben állami költségen épített nagy műteremben (W.-muzeum) vannak alkotásai összegyüjtve. W. a legnagyobbat akaró művészek egyike, aki többnyire óriási méretű képeiben mély vallási, filozófiai, humanitárius, szociális és okkultista gondolatainak igyekezett a formák nagyságával is megkapó kifejezést adni. Művei közül kiemelendők: A görögök és trójaiak harca Patroklos holttestéért (1836); Az angyalok pártütése (1842); Krisztus diadala az emberi művelődés fejlődésében (1848); A világ nagyjainak egyike; Az elégett gyermek; A regényolvasó nő; Az elevenen eltemetett; Éhség, téboly és bűn; Az öngyilkos; A kivégzett fejének gondolatai és látomásai; Az árvák; Napoleon a pokolban; Az utolsó ágyú; A jelen a jövő emberének szemével nézve; Egy pillanat a halál után stb. Összegyüjtött irodalmi művei 1869. Brüsszelben jelentek meg. V. ö. *Labarre*, Antoine W. (Brüsszel 1869); *Claesseus*, W. (u. o. 1883).

Wierz., latin növénynév után *Wierzbicki* Péter (l. o.) botanikus nevének rövidítése.

Wierzbicki *Péter*, gyógyszerész és sebészmagiszter, magyar flórista, szül. Galiciában 1794., megh. Oraviczán 1847 febr. 5. Fiatalabb éveiről alig tudunk valamit. 1821/22—1823/24-iki tanévben a keszthelyi gazdasági iskolában mint a technológia és vegytan tanára helyetteskedett, majd ugyanennek a szaknak meg az állatgyógyításnak rendes tanára volt, később Oraviczán gyári felügyelő. A magyar flóra egyik legbuzgóbb kutatója. Művei: Plantae rariores, quae sponte crescunt in Keszthelyiensi agro, aquis, silvis, montibusque confinibus (1820, kézirat a keszthelyi Festetics-könyvtárban), melyben a vidéknek 30 nevezetesebb növényét tudományosan leírja és szépen lefesti; Flora Comitatus Mosoniensis (2 köt. kézirat, 1820); Über die Vegetation der Oravicaer Gegend im November 1838; Flora (1839); Übersicht seiner botanischen Excursionen von Oravica im Banate (u. o. 1840); Verzeichnis derjenigen phanerogamen Pflanzen, welche im Banate seit dem Erscheinen von A. Rochel's Botanischer Reise in Banat im Jahre 1835 von P. W. wildwachsend vorgefunden worden sind (u. o. 1845); Bericht über botanische Excursionen (u. o. 1842); Elenchus plantarum inter Keszthely a cl. Szenczy, Hutter, W. observatarum (MSS. 2029. Fol. Lat., a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában); Elenchus plantarum Banaticarum anni 1837 et 1842 (u. o. kézirat).

Wierzbolow, város, l. *Wirballen*.

Wiesau, falu és fürdő a bajorországi Felső-Pfalz kerületben, (1910) 2087 lak., vastartalmú ásványvízforrásokkal, fürdőintézettel.

Wiesbachhorn, a Hohe-Tauern alpi lánc Gross-Glockner csoportjának É.-i csúcsa, 9570 m. magas, kristályos palákból van.

Wiesbaden, az ugyanily nevű kerület fővárosa, (1919) 98,029 lak., igen jelentékeny sörgyártással, élénk borkereskedéssel. A város gyors felvirágzását 30 ásványvízforrásának köszöni, amelyek a Faulbrunnen kivételével melegek (49—69°), s melyeket ivóvizül és fürdésre használnak köszvény, reuma, görvély, női bajok stb. ellen. A fő források: Kochbrunnen (69°), Adlerbrunnen (62°) és Schützenhofquelle (50°). A fürdőintézetek közül legkiválóbb az Augusta Victoria-fürdő. A fürdővendégek száma évenkint mintegy 150,000. A város, a belső részeit kivéve, széles utcákból áll. É.-on és K.-en a magaslatokon szép villák és kertek terülnek el. A kiválóbb terek: a Schlossplatz a régi városi kúttal, a Kursaalplatz a pompás angol kerttel és két vízeséssel, a színháztér Schiller mellszobrával, a Lujza-tér a Waterlooemlékkel (obeliszk), a Kranzplatz a Hygieiacsoporttal. Kiválóbb épületek: a gót főtemplom, a kat. Szt. Bonifácius-templom, az orosz kápolna világos-szürke homokkőből, a királyi kastély, 1866-ig a nassaui hercegek lakóhelye, a Paulinepalota alhambra-stílusban, a királyi udvari színház, a Kurhaus, a kormányzói palota, a városháza. W. számos kulturális intézettel is dicsekszik. A város környékének legszebb helyei: a *Neroberg*, a *Platte* nevű vadászkastély és a *Hohe Wurzel*. W. a római időkben Mattiacum, forrásai

Aquae Mattiacae vagy Fontes Mattiaci néven voltak ismeretesek. A római erődítmények maradványai az ú. n. Heidenmauer. 1150-ben a nassaui grófok birtoka lett. 1355-ben a nassau-idsteini grófságnak lett székhelye. 1644-ben a 30 éves háborúban egészen feldúlták. György Ágost nassau-idsteini herceg újra felépítette és megerősítette 1690-ben. 1806—66-ig fővárosa volt a nassaui hercegségnek, amellyel együtt Poroszországhoz került.

Wiesbadeni egyezmény, 1921 okt. 6—7-ig Wiesbadenban Loucheur francia miniszter és Rathenau német újjáépítési miniszter egyezséget kötöttek a Németországtól a jóvátételi törlesztés fejében szállítandó anyag, mint ipari cikkek, vasúti anyag, állatok és szén mennyisége, szállítási föltételei és ár felszámítása tekintetében. A jóvátételi bizottság a nagyhatalmak tanácsa elé terjesztette az egyezményt, de Anglia és Olaszország részéről ellentmondással találkozott, mint egyoldalú kedvezmény megállapítása, Németország egyes köreiben is ellenszenvvel fogadták. Ismételt tárgyalások után 1922 jún.-ban új megállapodás jött létre a jóvátételi bizottság és a német kormány között, lényegileg azonban Franciaországgal szemben megmaradtak a megállapodások, amelyek alapján francia és német ipari érdekeltségek külön szerződéseket kötöttek.

Wiesdorf, porosz város a düsseldorfi közigazgatási kerületben, (1919) 21,857 lak. Vegyészeti gyárak, vasművek.

Wiese, a Rajna jobboldali mellékfolyója Baden D.-i részében. A Schwarzwald legmagasabb tetőin ered, D.-re folyik, festői szép völgye van s 82 km. futás után Basel alatt torkol.

Wiese, *Leopold, von,* német szociológus, szül. Glatzban 1876 dec. 2. Tanár volt több helyen, 1915. Kölnben. Művei: Zur Grundlegung der Gesellschaftslehre (1906); Staatssozialismus (1916); Strindberg (1920); Einführung in die Sozialpolitik (1921). Szerkeszti a Kölner Vierteljahrshefte für Sozialwissenschaften című folyóiratot.

Wieseler, *Friedrich,* német filológus és archeológus, szül. Altencellében (Hannover) 1811 okt. 19., megh. Göttingenben 1892 dec. 3., amelynek egyetemén 1839 óta magán-, 1842. rendkívüli és 1854 óta rendes tanár volt és 1847 óta a tőle alapított archeológiai szemináriumot igazgatta. Főbb művei: Über die Thymele des griech. Theaters (1847); Das Satyrspiel (1848); Theatergebäude u. Denkmäler des Bühnenwesens bei den Griechen u. Römern (1851); folytatta a K. O. Müllertől kezdett Denkmäler der alten Kunst c. művet (1854—56), melynek 2. része Wernicke átdolgozásában Antike Denkmäler zur griech. Götterlehre címen jelent meg (1899, 4. kiad.).

Wieselgren, *Harald,* svéd író, szül. Västerstadtban (Skane) 1835 nov. 2., megh. Stockholmban 1906 márc. 17. 1877 óta a stockholmi kir. könyvtár főkönyvtárosa volt. Művészi előadással megírt biografiai művei közül kitűnnek: Lars Joh. Hierta (1881); Cavour, Italiens befriare (1884); Joh. Aug. Malmström 1829—1901 (1904). Sok életrajzi cikket írt a Svenskt biografiskt Lexikonba. Egy ideig a Ny illustrerad Tidning c. folyóiratot adta ki (1866—79.).

Wiesenbad, Wiesa nevű faluhoz tartozó fürdő Zwickau szász kerületi kapitányságban, 435 m.-nyi magasban, kénsavtartalmú 25%-os ásványvízforrással.

Wiesent, a Majnába folyó Regnitz jobboldali mellékfolyója Oberfranken bajor kerületben. A Frank-Jurában ered és Forchheim fölött torkol.

Wieser *Ferenc,* építész, szül. Budapesten 1812 dec., megh. u. o. 1868 v. 1869. A bécsi műegyetemen és művészeti akadémián folytatott tanulmányai után Budapesten Hild József irodájában dolgozott 1837 óta. Aztán hosszabb tanulmányúton volt Angliában. Budapestre való visszatérte után számos magánépületet épített (Pálffy-ház a Kossuth Lajos-utcában, Földváry-ház a Bálvány-utcában, Tarczalovics-ház a Tükör-utcában stb.), aztán több villát s legjobb művei egyikét: a ferencrendiek templomának tornyát 1863. A miskolczi és lónyai templom tornyának is ő a tervezője. V. ö. Művészet 1902.

Wieser, 1. *Franz,* lovag, osztrák geografus, szül. Kufsteinban 1848 okt. 18., megh. Innsbruckban 1923 ápr. 8. Az innsbrucki egyetemen 1880. tanár lett, u. o. a Ferdinandeum muzeum igazgatója. Főkép történelmi földrajzzal foglalkozott. Magyarországot érinti Oberhummerral (l. o.) együtt írott műve; *Wolfgang Lazius,* Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545 bis 1563 (Innsbruck 1906).

2. *W., Friedrich,* báró, osztrák nemzetgazdász, szül. Bécsben 1851 júl. 10. 1883-ban magántanár lett Bécsben, 1884. rendkívüli, 1889. rendes tanár Prágában, 1903. Bécsben. 1917-ben osztrák kereskedelmi miniszter lett, de már 1918 júl. 25. lemondott s 1919. visszatért egyetemi tanszékére. A szubjektiv értékelmélet főképviselője. Fő művei: Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes (Wien 1894); Der natürliche Wert (u. o. 1889; angolul London, 1893); Die Währungsfrage und Zukunft der österreich-ungarischen Valutareform (u. o. 1894); Über die gesellschaftlichen Gewalten (Prag 1901); Über Vergangenheit und Zukunft der österreichischen Verfassung (Wien, 1909); Die Theorie der städtischen Grundrente (u. o. 1909); Recht und Macht (Leipzig, 1910); Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft (1914).

Wiesloch, az ugyanily nevű járás székhelye Heidelberg badeni kerületben, (1919) 6700 lak., szappan-, cipő-, sör- és szivargyártással. 1522 ápr. 27. W. és Mingolsheim közt győzte le Tillyt György Frigyes baden-durlachi őrgróf és Mansfeld egyesült serege.

Wiesner, *Julius,* osztrák botanikus, szül. Tschechenben 1838 jan. 20., megh. Bécsben 1916 okt. 9. 1861-ben a bécsi műegyetemen, 1870. a mariabrunni erdészeti akadémián, 1873 óta a bécsi egyetemen a növényszövet- és élettan tanára volt, több egyetem tiszteletbeli doktora és a legtöbb akadémia tagja. Már 16 éves korában jelent meg első növénytani közleménye Brünn flórájáról. Tudományos működésének területe a növényszövet- és élettan, valamint a növényi nyersanyagok vizsgálata volt. Fő művei: Technische Mikroskopie (Wien 1867); Die Rohstoffe

des Pflanzenreiches (Leipzig 1873, 2. és 3. kiadás több társszerzővel). Ez az úttörő és korszakos műve világhírűvé tette nevét. Élettani műveiben igen sok eredeti új vizsgálati módszerrel több fontos kérdést oldott meg. Jelentősebb tárgyai: Die heliotropischen Erscheinungen im Pflanzenreiche (Wien 1878—80); Die Entstehung des Chlorophylls (u. o. 1877); Das Bewegungsvermögen der Pflanzen (u. o. 1881); Die Elementarstruktur und das Wachstum der lebenden Substanz (u. o. 1892); Der Lichtgenuss der Pflanzen (u. o. 1907). Ezeken kívül több mint 200 értekezése jelent meg, nagyrészt a bécsi akadémiában. Tankönyvét: Elemente der wissenschaftlichen Botanik (3 köt. 1—5. kiad. Wien) több nyelvre lefordították. Utolsó műve bölcselkedő volt: Erschaffung, Entstehung, Entwickelung und über die Grenzen der Berechtigung des Entwickelungsgedankens (Berlin 1916).

Wiflisburg, l. *Avenches.*

Wig., lat. növénynév után *Wigand* Albert (l. o.) nevének rövidítése.

Wigalois, l. *Wirnt von Gravenberg.*

Wigan (ejtsd: vigen), város Lancashire angol countyban, (1921) 89,477 lak., pamut-, kémiai iparral, papiros-, vágóeszközkészítéssel, vas- és rézművekkel, közelében kéntartalmú ásványvízforrással.

Wigand *Ede,* l. *Toroczkai Wigand Ede.*

Wigand, 1. *Albert,* német botanikus, szül. Treysában (Kur-Hessen) 1821 ápr., 21. megh. Marburgban 1886 okt. 22. Marburgban professzor volt. Nevezetesebb munkái: Grundlegung der Pflanzenteratologie (Marburg 1850); Interzellularsubstanz u. Cuticula (Braunschweig 1850); Der Baum (u. o. 1854); Botanische Untersuchungen (u. o.) 1854); Flora von Kurhessen und Nassau (3. kiad. Cassel 1879); Lehrbuch der Pharmakognosie (4. kiad. Berlin 1887); Die Genealogie der Urzellen als Lösung des Deszendenzproblems (Braunschweig 1872); Die Auflösung der Arten durch natürliche Zuchtwahl (Hannover 1872); Der Darwinismus u. die Naturforschung Newtons und Cuviers (3 köt., Braunschweig 1874—77); Der Darwinismus, ein Zeichen der Zeit (Heilbronn 1878); Entstehung und Fermentwirkung der Bakterien (Marburg 1884); Nelumbium speciosum (Cassel 1888).

2. *W., Georg,* az előbbinek fivére, német könyvkiadó, szül. Göttingenben 1808 febr. 13., megh. Lipcsében 1858 febr. 9. 1829-ben Kassán könyvkiadó és kereskedő üzletet nyitott, melyet 1834. Lipcsébe tett át.

3. *W., Otto,* német könyvkiadó, szül. Göttingenben 1795 aug. 10., megh. 1870 szept. 1. 1826-ban Kassán könyvkereskedést alapított, amelyet 1827. Pestre, majd 1832. Lipcsébe tett át, ahol egyszersmind élénk politikai működést fejtett ki s 1849—50. a szász országgyűlés tagja is volt. 1842-ben Ottó és Walter Rudolf fiaival könyvnyomdát is alapított. A kiadóüzlet 1864. W. Hugó, majd örökösei tulajdonába ment át. Nevezetesebb művek, amelyek W. kiadásában jelentek meg: Feuerbach, Johannes Scherr művei, Weiske jogi lexikona, Sanders: Wörterbuch der deutschen Sprache, stb. Magyar irodalmi szempontból nevezetes, hogy ő adta ki az első magyar egyetemes Lexikont, a *Közhasznú ismeretek tárát* 1831-től, amely éles irodalmi vitára adott okot. L. *Conversations-lexikoni pör.*

Wigg., növényneveknél *Wiggers* August nevének rövidítése; szül. Altenhagenban 1803 jún. 12., megh. Göttingenben, mint a gyógyszerészet tanára 1880 febr. 23.

Wight (ejtsd: vájt), a rómaiaknál *Vectis,* az angolszászoknál *Wiht-ealand,* Hampshire angol countyhoz tartozó sziget a La Manche-csatornában. Hossza 37, szélessége 21 km., területe 377 km., lakóinak száma (1921) 94,697. A DNy.-i és DK.-i partok meredekek és sziklásak; mélyen benyúló, igen szép erdőkkel takart hegyszakadékok (chines) meg-megszakítják. W. természeti szépségekben gazdag, azonkívül egészséges és enyhe levegője miatt is sokan fölkeresik. Főhelye: Newport a közelében levő Carisbrook Castle vár romjaival. A leglátogatottabb fürdőhelyek: Shanklin, Sandown, Yarmouth és Freshwater.

Wight, latin növénynév után *Wight* Róbert orvos, a madraszi növénykert igazgatójának (szül. 1796 júl. 6., megh. 1872 máj. 26.) a neve. Kelet-India flóráját ismertette.

Wigton (ejtsd: viggtn), 1. *W.* v. *West-Gallovay,* D.-i Skócia legnyugatibb countyja Ayr, Kirkcudbright, az Ir-tenger és az Északi-csatorna közt, 1326 km² területtel és (1921) 30,782 lak. — 2. *W.,* az ugyanily nevű county székhelye és kikötőváros, (1910) 1368 lak.

Wigwam, az északamerikai indiánusok kunyhója, tulajdonképen fakéregből és összevarrt bivalybőrből álló kúpalakú sátor. A tüzelőtér a sátor közepén van s a sátor tetején nyílás a füst számára.

Wijnants, *Jan,* l. *Wynants.*

Wilamowitz-Moellendorff, *Ulrich von,* báró, kiváló német klassz.-filológus, szül. Markowitzban (Posen) 1848 dec. 22. Bonnban és Berlinben tanult, 1872-74 Itáliában és Görögországban volt, 1874. magántanár Berlinben, 1876. egyetemi r. tanár Greifswaldban, 1883. Göttingenben, 1897 óta Berlinben, hol Curtius Ernő utódja, a klassz.-filológia elsőrangú mestere. Kültagja a Magyar Tud. Akadémiának. Főművei: Analecta Euripidea (Berlin 1878); Aus Kydathen (1880); Antigonos von Karystos (1882); Homerische Untersuchungen (1884); Isyllos von Epidauros (1886); a négy utóbbi a Kiesslinggel együtt szerkesztett Philologische Untersuchungen c. vállalatban. Aristoteles und Athen (Berlin 1893 2 köt.); Bakchylides (1898); Die Textgeschichte der griech. Lyriker (1901); Reden und Vorträge (1900, 1913); Die griechische Literatur (a Kultur der Gegenwart c. gyüjteményben, 3. kiad. 1912); Sappho und Simonides (1913); Die Ilias und Homer (2. kiad. 1920); Griech. Verskunst (1912); Pindaros (1922); Die griech. Tragoedie und ihre drei Dichter (1923). Kiadásai: Callimachi hymni et epigrammata (Berlin 1882, 1897); Aeschylos Agamemnon (1885) és Choephoroi (1896) német fordítással; Euripides Herakles (1889, 1895) s ebből külön: Einleitung in die attische Tragoedie (1907); Euripides Hyppolytos görögül és németül (1891); Aristo-

teles Ἀθηναίων πολιτεία (1891, Kaibellel 1898); Timotheus: die Perser (1903); Der Timotheus-papyrus (1902); Griechisches Lesebuch (2 rész, 1902); Griechische Tragoedien (3 köt. Berlin). Aischylos, Sophokles és Euripides válogatott darabjainak mintaszerű fordítása. Kiadta legújabban Aischylos tragédiáit és Interpretationen címen magyarázatokat írt hozzájuk; ismertette Csengery J. a Phil. Közlöny 1915 évf.-ban.

Wilberforce (ejtsd: vilberforsz), *William*, angol filantrop, szül. Hullban 1759 aug. 24., megh. 1833 júl. 29. Tagja volt a parlamentnek s 1787. kezdte meg nagy küzdelmét a rabszolgakereskedés eltörlése érdekében, 1804. egy munkát adott ki a rabszolgakereskedés ellen s ez juttatta diadalra a parlament mindkét házában W. nagy gondolatát, mert a parlament eltörölte az Angol birodalom területén a rabszolgakereskedést. Müve: Practical view of christianity (1797). Életrajzát Life of W. című könyvben megírták fiai (London 1838, új kiadás 1871).

Wilbrandt, 1. *Adolf*, német költő, szül. Rostockban 1837 aug. 24., megh. u. o. 1911 jún. 10. Előbb politikus, utóbb 1881—1887. a bécsi Burgtheater igazgatója volt, végül az irodalomnak szentelve idejét, szülővárosában élt. Költői alkotásait, melyekben az idők kivánalmaihoz tudott alkalmazkodni, előkelő stilus, művészi gond és optimista világnézet jellemzik. Forditott Sophokles, Aristophanes és Euripides drámáiból is. Irodalomtörténeti munkákat is írt (Heinrich von Kleist, Nörlingen, 1863; Friedrich Hölderlin, Dresden, 1890; Fritz Reuter, Dresden, 1890; Hölderlin, der Dichter des Pantheismus, München 1870). Költői alkotásokban igen termékeny volt. Ezek nevezetesebbjei: Der Graf von Hammerstein (dráma, Berlin 1870); Unerreichbar (vígj., u. o. 1870); Die Vermählten (vígj., Wien 1872); Die Maler (vígj., u. o. 1872); Gracchus, der Volkstribun (trag., u. o. 1872); Jugendliebe (vígj., u. o. 1873); Giordano Bruno (trag., u. o. 1874); Nero (trag., u. o. 1876); Fridolins Heimliche Ehe (regény, u. o. 1875); Novellen aus der Heimat (Breslau 1882); Die Verschollenen (regény, u. o. 1884); Der Meister von Palmyra (főmüve; trag., Stuttgart 1889); Adams Söhne (regény, Berlin 1890); Die Osterinsel (regény, u. o. 1895); Die glückliche Frau (regény, u. o. 1898); Vater Robinson (regény, u. o. 1899); Familie Roland (regény, u. o. 1903); König Teja (trag., Leipzig 1908); Adonis u. andere Geschichten (novellák. u. o. 1911). V. ö. Erinnerungen (Stuttgart 1895); Aus der Werdezeit (u. o. 1907); *Klemperer*, Adolf W. (Stuttgart 1907) és Adolf W. zum 24. August 1907, von seinen Freunden (u. o. 1907). Magyarul megjelent: A házasok (vígj., ford. *E. D.*, 1873); Képíró (vígj., ford. *T. K.*, 1875); A kasznár (elb., ford. *Zunft* Antal, 1889).

2. *W., Robert*, német nemzetgazdász, *W. 1.* fia, szül. Bécsben 1875 aug. 29. 1904-ben a berlini egyetemen nemzetgazdaságtanból magántanárrá habilitálták, 1908. pedig Tübingenben rendes tanár lett. Főmüvei: Platos Ideenlehre in der Darstellung und Kritik des Aristoteles (1899); Die deutsche Frau im Beruf (1902); Die Frauenarbeit, ein Problem des Kapitalismus (Leipzig 1906); Die Weber der Gegenwart (1906); Arbeiterinnenschutz und Heimarbeit (1906); Volkswirtschaftliche Vorlesungen (Tübingen 1909); Als Nationalökonom um die Welt (1913); Karl Marx (1918); Sozialismus (1919); Ökonomie (1920); Konsumgenossenschaften (1922).

Wilbrandt-Baudius, *Auguste*, német színésznő szül. a szászországi Zwickauban 1843 jún. 1. Lipcsében nevelkedett s először 1859. lépett föl a lipcsei városi színházban. 1861-ben a bécsi Hofburgtheaterhez került, melynek 1877-ig volt tagja, amikor nyugdíjazták. 1898-ban újra visszahívták a színházhoz életfogytig tartó szerződéssel. Főbb szerepei: Kätchen von Heilbronn, Marianne (Die Geschwister), Marie (Clavigo), Daja (Bölcs Náthán) stb. Ezenkívül nagy sikerrel játszotta Pailleron: Ahol unatkoznak-jában, Az 5 frankfurtiban s Bauernfeld és Wilbrandt színműveiben is. 1878-ban ment férjhez Wilbrandt Adolf költőhöz (l. o.).

Wilbur *János, wilburiták*, l. *Quekerek*.

Wilcken, *Ulrich*, német történetíró, szül. Stettinben 1862 dec. 18. Tanár volt Boroszlóban, Würzburgban, Halléban, Lipcsében, Münchenben, 1917. Berlinbe hivták meg tanárnak az egyetemre. Főmüvei: Griechische Ostraka (1899, 2 köt.); Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde (1912); Urkunden der Ptolemäerzeit (1922). Kiadja az Archiv für Papyrusforschung c. folyóiratot.

Wilckens, *Martin*, német gazdasági tanár és író, szül. Hamburgban 1834 ápr. 3., megh. Bécsben 1897 jún. 9. Előbb Hamburgban gyakorló orvos, 1861-től 1871-ig saját birtokán gazdálkodott. Jószágát eladva, előbb a göttingeni, 1872. a rostocki egyetemen s ugyanazon évben a bécsi gazdasági főiskolán az állatélettan s az állattenyésztés rendes tanára lett. Főbb művei: Beiträge zur landw. Thierzucht (Leipzig 1871); Die Alpenwirtschaft der Schweiz (Wien 1874); Die Rinderracen Mitteleuropas (u. o. 1876); Form und Leben der landw. Hausthiere (u. o. 1878); Briefe über den thierischen Stoffwechsel (Breslau 1879); Grundzüge der Naturgeschichte der Hausthiere (Dresden 1880); Untersuchungen über die Geschlechtsverhältnisse und die Ursachen der Geschlechtsbildung bei Hausthieren (Berlin 1886); Grundriss der landw. Hausthierlehre (2 köt., Tübingen 1888—89); Nordamerikanische Landwirtschaft (u. o. 1890).

Wilckia *Scop.* (növ.), a. m. *Malcolmia* (l. o.).

Wilczek *(hultsini és gutenlandi)*, lengyel eredetü osztrák grófi család, melynek birtokai Csehországban és Sziléziában voltak. *W. Henrik Vilmos* altábornagy, Spielberg parancsnoka, az 1715. 134. t.-c. által magyar indigenátust kapott. Idősb fiától, *József Máriától* (megh. 1777), származott az osztrák, ifjabb fiától, *János Boldizsártól* a magyar ág. Nevezetesebb tagjai:

1. *W. Ede* gróf, főrendiházi tag és történetíró, szül. Felsőszemeréden (Hont m.) 1842 dec. 3., megh. Péczelen 1897 okt. 19. Történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Művei: Historische Genrebilder vom Mittelmeere (1894); Das Mittelmeer, seine Stellung in der Weltgeschichte etc. (1885); II. Endre magyar király keresztes had-

járata (Századok 1894); Magyar tengerészet az Anjouk korában (u. o. 1895); A Horváthy-család lázadása (u. o. 1896).

2. *W., Johann Nepomuk*, gróf, szül. 1837 dec. 7., megh. Bécsben 1922 jan. 27. Ifjúságát nagyobb utazásokkal, régészeti és műtörténeti tanulmányokkal töltötte. Mint Ausztria egyik leggazdagabb főura rendkívül sokat áldozott tudományos és humánus célokra. 1872-ben majdnem egyedül szerelte fel a *Payer—Weyprecht*-féle (l. *Payer*, 2.) sarki expedíciót s azt hajóján a Barents-szigetekig kísérte. 1875 óta a bécsi földrajzi társaság elnöke; a császári tud. akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. Ő alapította Bécsben a Rudolfhaus mintakórházat, a diákasztalt és a mentőegyesületet. 1917-ben az uralkodó az Aranygyapjas-renddel tüntette ki.

Wild, *Heinrich*, svájci fizikus és meteorológus, szül. Usterben, Zürich kantonban 1833 dec. 17., megh. Zürichben 1902 szept. 5. Zürichben, majd Bernben működött mint tanár. Bernben a csillagvizsgáló igazgatója is volt. A nagy svájci meteorológiai hálózat alapját ő vetette meg. 1868-ban Pétervárra hívták, hol a fizikai központi obszervatórium igazgatója lett. Az ő találmánya a polarisztrobométer és egy polarizációs fotométer; újra meghatározta az Ohm-ot, új optikai módszert dolgozott ki hosszmértékek összehasonlítására és javításokat eszközölt egyéb mérési módszerek számára. Kiadta az Annalen des physikalischen Observatoriums für Russland és a Neues Repertorium für Meteorologie című szakfolyóiratokat. Javította a meteorológiai és földmágnességi észlelések módszereit.

Wildbad, város a württembergi Schwarzwald-kerületben, (1919) 4573 lak., papiros-, szivargyártással, fakereskedéssel; ásványvízforrásokkal (33—37°), amelyeket reuma, köszvény, gyomor- és bélbajok ellen használnak. L. még *Abbach*.

Wilde (ejtsd: vájld), *Oscar*, angol költő, szül. Dublinben 1856 okt. 10., megh. Párisban 1900 nov. 30. 1881-ben jelentek meg költeményei, amelyek főleg Keats, Swinburne és Milton hatását mutatták. 1888-ban adta ki poétikus történeteit The happy prince and other tales címen, 1891. Dorian Gray c. regényét, művészi és erkölcsi hitvallását paradox aforizmák formájában. Nagysikerű műveivel, főleg színdarabjaival az angol közönség kedveltje lett. Műveiben és életében egyaránt csupa ellenmondás volt, genialitás és ízetlenség, merész miszticizmus és raffinált érzékiség, naturalizmus és epikureizmus keveréke, a puritán angol világnézet elleni reakció megtestesülése. Színdarabjainak milieuje s tipusai mindegyikben visszatérnek: az elcsábított nő, az erkölcsileg megbotránkozó s a férfiak közt a dölyf, szellemnélküliség és kéjvágy képviselői (Lady Windermere's fan, 1892; A woman of no importance, 1893; An ideal husband, 1895; Bunbury, The importance of being earnest, 1895). Homosexuális hajlamai miatt pörbe fogták s két évi fegyházra ítélték, ezt Readingben töltötte ki. Utána megtörve külföldre vonult *Melmoth* néven, felesége is elvált tőle. Readingben írta gyönyörű vallomásait, a De profundist. Élete végéről való The ballad of Reading Gaol 1898, amely egy halálraítélt fogolytársáról szól, aki kedvesét megölte. Egyéb híres művei: The sphinx (1894), The house of pomegranates (1891) történetei; az Intentions (1891) és Oscariana (1895) c. essayi és szellemes aforizmái. Franciaországban írta shakespearei hatás alatt Pádua hercegnője c. drámáját (1882) leghíresebb, egyfelvonásos tragédiáját, Salomet (1893) és a Flórenci tragédiát (1907). Műveinek legelterjedtebb angol kiadása Methuennél jelent meg (1908, 14 köt.); német kiadása 10 köt. (Wien 1906—08). Nálunk színre került: Lady Windermere legyezője, Egy jelentéktelen asszony (1906); Az eszményi férj (1907); Salome (1907); Bunbury (1907); Pádua hercegnője (1909). Művei közül sokat fordítottak magyarra; összes művei különböző fordítóktól a Franklin-Társulat és a Genius kiadásában jelennek meg.

Wildebeest (állat), a fehérfarkú gnú (*Connochaetes gnu* Zimm.) búr neve.

Wildegg, Möriken svájci helységhez tartozó klimatikus gyógyhely, Aargau kanton lenzburgi j.-ban, jód- és brómtartalmú forrásokkal. Közelében van *Schinznach* fürdő, a Habsburg-rom, W. és Bruneck kastélyok és a *Neuhof* (Birr mellett), melyben Pestalozzi 1778. intézetét alapította.

Wilde Jagd (*vad vadász, rémes falka, éjjeli vadász, dühös tábor* stb.), neve azon állítólagos éjjeli zúgásnak, mely a levegőt eltölti s amely kísérteti seregnek vadászatra való rohanásától ered. Észak-Németországban a W.-ról (Hackelberg), Dél-Németországban a süvítő seregről igen sok monda van elterjedve, melyek valószínűleg ősgermán eredetűek. Mint maga Wodan, a W. tagjai is mindig lovon ülnek, széles karimájú kalappal, sötét köpenybe burkoltan, kíséretükben a meghaltak fejnélküli, megcsonkított szellemei. Aki nem vonul szerényen félre útjukból, annak kárt okoznak. Leggyakrabban a tizenkettedik órában jelennek meg. A W. mellett néha egy nő is segédkezik a falka vezetésében, különösen a türingiai monda szerint, amely arról mesél, hogy a dühös tábor egyesülve a megkereszteletlenül elhalt gyermekek szellemével, Holla asszony vezetése alatt minden hamvazó szerdát követő éjjel megjelent, a nép éjfélkor összegyült és megvárta, amíg elvonulnak. A sereg előtt egy öreg ember haladt, fehér bottal kezében, a hű Eckart, aki figyelmeztette az embereket, hogy térjenek ki, nehogy bajuk essék. A rémes falkáról szóló mondák nemcsak Németországban, de még némely francia és spanyol vidéken is el vannak terjedve. Nálunk a garabonciás diákról szóló mesék hasonlítanak ezekhez.

Wildenbruch, *Ernst von*, német költő, szül. Beirutban (Sziria) 1845 febr. 3., megh. Berlinben 1909 jan. 15. Édesatyja, aki porosz konzul volt, Lajos Ferdinánd porosz hercegnek volt a fia, később nemesítették. W. csak 1857. került Németországba, ahol 1865-ig katonatiszt volt. Jogot végezve, 1877 óta a német külügyi hivatalban működött, ahol egészen a titkos követségi tanácsosságig emelkedett. A XIX. sz. második felének legkiválóbb német drámaírója volt. Számos költeményén és elbeszélő művén kívül főkép

drámái által tett hírnévre szert. Két ízben nyerte el a Schiller-díjat (1884 és 1896), egyszer a Grillparzer-díjat (1907). Tragédiái: Die Karolinger (1882); Harold (1882, 1903); Der Mennonit (1882); Christoph Marlow (1884); Der Fürst von Verona (1887); Der Generalfeldoberst (1889); Heinrich und Heinrichs Geschlecht (1896); Gewitternacht (1899); König Laurin (1902). Színművei: Opfer um Opfer (1883); Väter und Söhne (1882); Die Herrin ihrer Hand (1885); Das neue Gebot (1886); Die Quitzows (1888); Die Haubenlerche (1891); Der neue Herr (1891); Das heilige Lachen (1892); Meister Balzer (1893); Willehalm (1897); Die Tochter des Erasmus (1900); Die Lieder des Euripides (1905); Die Rabensteinerin (1907); magyarra ford. *Vértesy* Jenő, előadták a Nemzeti Színházban (1907); Der deutsche König (1909). Elbeszélő művei közül említendő: Das wandernde Licht (1893, magyarra ford. *Benedek* Árpád Lidércfény címen 1895); Der Zauberer Cyprianus (1896, magyarra ford. *Hann* Pepi 1900); Kis mama, ford. *Isaák* Márta (1902); Semiramis, ford. *Isaák* Márta (1906). Összes műveit kiadta B. Litzmann 1912 stb. V. ö. *Röhr*, W. als Dramatiker (Berlin 1908); Litzmann (2 köt. 1913—16.).

Wildenspuchi keresztrefeszítés. Wildenspuch kis falu Zürich kanton É.-i részében. Arról lett, nevezetes, hogy Peter Margit nevű hajadon (szül. 1794.), akit, noha törvénytelen gyermek volt, szentnek tartottak, misztikus iratok olvasása és Krüdener Julianna bárónővel folytatott érintkezés folytán rajongó lett. Az alatt az ürügy alatt, hogy 11 hasonló érzelmű társával az ördögök ellen kell harcolnia és vért ontania, hogy Krisztus győzhessen és a lelkek, amelyekért jótállott, megváltassanak, 1823 márc. 18. elsőbben fivérét, azután másokat is véresre veretett, végül önmagát keresztre feszíttette, szivébe szöget veretett és vaskalapáccsal koponyáját széthasíttatta. Mikor a jövendölése szerint letelt három nap mulva nem támadt fel, a borzalmas esetnek híre ment s erre híveit bebörtönözték. V. ö. *Meyer*, Schwärmerische Greuelszenen (Zürich 1824); *Scherr*, Die Gekreuzigten von Wildisbuch (Leipzig 1874).

Wilderness, kopár és puszta vidék a Rapidan folyó D.-i partján, Virginia északamerikai államban. 1864 máj. 5.—26. az amerikai polgárháború itteni csatái Grant győzelmével végződtek.

Wild-féle szélzászló, l. *Anemométer*.

Wildgans, *Anton*, író, szül. Bécsben 1881 ápr. 17. 1921-ben a bécsi Burgszínház igazgatója lett, de 1923 januárban már lemondott. Irt költeményeket: Herbstfrühling, Und hättet der Liebe nicht (1911); Die Sonette an Ead (1913); Österreichische Gedichte (1914); Mittag (1917); színműveket: In Ewigkeit Amen (1913); Armut (tragédia 1914, ezt a Raimund-díjjal tüntették ki); Liebe (tragédia 1916); Dies irae (tragédia 1918); Kain (dráma 1922).

Wildgraf, VI. Emich, kirburgi gróf (megh. 1140) idősebbik fiának, Konrádnak mellékneve, míg öccse, Emich a *Raugraf* (l. o.) nevet vette fel. A W.-ok neve és birtoka 1350. a *Rajnai-grófokra* (l. o.) szállott; ezek utódai, a *Salm-Salm* hercegek viselik jelenleg a *W.- és Rheingraf* címet.

Wildhorn, a W.-csoport legmagasabb csúcsa a Berner-Oberland tömegben a Diablerets- és a Wildstrubel csoport közt. 3264 m. magas. Kristályos kőzetekből van.

Wildkirchli, l. *Ebenalp*.

Wildner *Ödön (kisújfalusi)*, író, szül. Kassán 1874 jún. 11. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol államtud. doktorrá avatták. Külföldi tanulmányútjai után 1898. a székesfővárosi szolgálatába lépett, ahol mint főjegyzőhelyettes az elnöki ügyosztály vezetője lett, 1911. tanácsnoknak választották és szervezte az újonnan felállított szociálpolitikai és közművelődési szakosztályt, majd a közoktatási ügyosztály vezetője lett. Tevékeny részt vett a lakásépítő és a háborús népjóléti akció lebonyolításában. 1921-ben nyugalomba ment s a Révai Testvérek irod. intézet lektora s a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ügyvezető-igazgatója lett. Irodalmi és filozófiai tanulmányai a napilapokon kívül a Budapesti Szemle, a Huszadik Század és Új Élet folyóiratokban jelentek meg, a két utóbbi folyóiratnak néhány évig szerkesztője is volt. Önállóan megjelent művei: *Társadalmi gazdaságtan* (1902); *Közgazdasági ismeretek* (Bárczy Istvánnal, 7. kiad. 1924); *Nietzsche romantikus korszaka* (2. kiad. 1910); *Goethe-Breviárium* (1922). Fordításai: Nietzsche: Zarathustra, Vidám tudomány, Korszerűtlen elmélkedések; Goethe: Werther, Vallomások; Goncourt, Bölsche, Swift, Emerson, Bennett, Montgomery, Daudet, Le Bon, Vandervelde, Berlioz egyes művei. E Lexikonnak is munkatársa.

Wildspitze, 1. az Ötztali-Alpok legmagasabb csúcsa Tirolban, 3774 m. magas. Nagyszerű gleccserek veszik körül. — 2. *W.*, 3342 m. magas csúcs a Stubai-Alpokban, Tirolban.

Wildstrubel, 3253 m. magas havas hegycsoport a Berner-Oberland tömegben, a Simmenvölgy fejénél, a Gemmi-hágó Ny.-i oldalán. A wallisi Leukerbad felől szokták megmászni. Kristályos kőzetekből van.

Wildungen *(Bad W.)*, város, fürdőhely Waldeck és Pyrmont hercegségben, (1919) 5439 lak.

Wild von Hohenborn, porosz tábornok, szül. Kasselban 1860 júl. 8. A vezérkarban szolgált. 1914-ben a hadügyminisztériumban egyik osztály főnöke, 1915. altábornagy és porosz hadügyminiszter lett. 1916-ban azonban a miniszterségtől megválván, mint tábornagy a 16. hadtest vezetését vette át a harctéren.

Wileika, lengyel város Wilnától DK.-re, közel az orosz határhoz, mintegy 4000 lak.

Wilhelm, 1. *(Bocquillon) Guillaume Louis*, francia zenepedagógus, szül. Párisban 1781 dec. 13., megh. u. o. 1842 ápr. 26., mint a párisi iskolák zenei főfelügyelője. A kölcsönös oktatás módszerének megalapozója és terjesztője volt. Vokálműveket írt. Kiadott egy tízkötetes a capella kargyüjteményt Orpheon címen. Pedagógiai munkákat is írt. Ő alapította meg Orpheon néven a francia dalegyesületeket. Életrajzát megírták Isouard (1842), Niboyet (1843), Lafage (1844).

2. *W., Karl*, német zeneszerző, szül. Schmalkaldenban 1815 szept. 5., megh. u. o. 1873 aug. 26. Ő írta — Schneckenburger Max szövegére —

a Die Wacht am Rhein-t, amely 1854 jún. 11-én hangzott fel először Krefeldben. Schmalkaldenban felállították a szobrát.

Wilhelmj, *August*, német hegedűművész, szül. Usingenben (Nassau) 1845 szept. 21., megh. Londonban 1908 jan. 22. David tanítványa volt a lipcsei konzervatóriumon. Bejárta az egész világot és mindenütt rendkívüli sikert aratott. 1894. a londoni Guildhall Music School tanára lett. Írt hegedűszerzeményeket és egy nagy hegedűiskolát.

Wilhelmsbad, 1. *fürdőhely* Cassel porosz kerületben, vastartalmú ásványvízforrással. — 2. *W., sósfürdő* Aschersleben mellett.

Wilhelmsburg *an der Elbe*, város Lüneburg porosz kerületben, (1919) 28,402 lak., kémiai festékgyártással, vasöntéssel és gőzmalommal.

Wilhelmshaven *(Wilhelmshafen)*, város és német birodalmi hadikikötő Aurich porosz kerületben, az Ems-Jade-csatorna mellett; az északi tengeri flotta állomáshelye, (1919) 29,111 lak., nagy császári hajógyári műhelyekkel, jelentékeny erődítményekkel.

Wilhelmshöhe, porosz kir. kastély, 5 km.-nyire Kasseltől, a Habichtswald mellett. Móric hesseni gróf 1125. az Augusztinus kolostor helyére kastélyt építtetett, melyet I. Vilmos választófejedelem 1787—1798. átépíttetett s II. Vilmos különféle toldaléképületekkel bővített. A palota DNy.-i szárnya alatt mély völgyben egy tóból (Lac) eredő patak folyik; a tó fölött áll Mulang imitált kínai falu egy pagodával. Tovább Ny.-ra van a Löwenburg, mesterséges várrom, fegyver- és régiséggyűjteménnyel. Az óriás kastély a Fulde fölött 415 m.-nyi magasban van. Tetején 30 m. magas hegyes oszlop és ezen egy 10 m. magas rézből kalapált Herkules-szobor áll. A sajátságos vízművek közül megemlítendők a Steinhöfer-féle vízesés, a vízesés az ördög hídjánál, egy régi római vízvezeték romjait ábrázoló vízvezeték, amelynek megrongált végéből a víz 33 m.-nyi mélységbe egy nagy vízmedencébe zuhan alá és ebben 52 m. magasra felszökő szökőkút van, végül az új vízesés, amely nagyságra nézve valamennyit felülmúlja. A kastély azelőtt a hesseni választóknak volt nyaralója, míg az utolsó választó 1866 szept. 17-én a stettini egyezségben a porosz királynak át nem engedte. 1870 szept. 5-től 1871 márc. 19-ig a fogoly III. Napoleon császár lakott benne.

Wilibaldsburg, régi kastély és várrom Eichstätt bajor község közelében.

Wilken, *Friedrich*, német történetíró, szül. Magdeburgban 1777 máj. 23., megh. Berlinben 1840 dec. 24. Előbb heidelbergi tanár és könyvtáros volt, 1817. Berlinbe hívták meg ugyanezen hivatalokra. Főműve: Geschichte der Kreuzzüge (Leipzig 1807—32, 7 köt.).

Wilkes (ejtsd: vilksz), 1. *Charles*, amerikai tengernagy, szül. New-Yorkban 1798 ápr. 3., megh. Washingtonban 1877 febr. 8. Nagy felfedező utazásában 1838—42. felfedezte a déli sark partvidékét (W.-föld). A polgárháborúban 1861. a Bahama-szigeteknél a Trent angol hajón elfogta a déli államok két kiküldöttjét (Trent affaire). Műve: Narrative of the United States exploring expedition (Philadelphia 1845, 5 köt.).

2. *W., John*, angol politikus és publicista, szül. Londonban 1727 okt. 17., megh. u. o. 1797 dec. 26. Az alsóházba 1757. választották s 1762 óta hevesen támadta a Bute-kormányt, sőt III. György király ellen is sértő cikkeket írt. Ezért a kormány 1763. elfogatta, de a bíróság felmentette. 1764-ben az alsóház kormánypárti többsége kizárta a parlamentből, de kerülete 1769. újból megválasztotta, mire ismét kizárták és kisebbségben maradt ellenfelét hívták be. Népszerűsége azonban oly nagy volt, hogy 1774. londoni polgármesterré választották; 1784. újból az alsóház tagja lett. V. ö. *Almon*, Correspondence of W. (London 1805, 5 köt.); *Fitzgerald*, W. (u. o. 1888, 2 köt.).

Wilkes-Barre, Wyoming-völgy főhelye Pennsylvania északamerikai államban, (1920) 73,833 lak. Környékének antracitbányái évente több mint 6 millió t. antracitot szolgáltatnak. Vasipar, gépgyártás, selyemipar.

Wilkes-föld, a déli sarknak a déli sarkkörön a 105—155° k. h. alatt Knoxföld és Adéliaföld között elterülő vidéke. 1840-ben Wilkes fedezte fel.

Wilkie (ejtsd: uilki), *David*, skót festő és rézkarcoló, szül. Cultsban 1785 nov. 18., megh. a tengeren, keleti utazásáról visszatérőben, Malta mellett 1841 jún. 1. A legkiválóbb brit genrefestők egyike. Nagy anyagi és erkölcsi sikereket aratott vidám és érzelmes, flamand hatás alatt álló, de saját népe életét tükröztető műveivel: Országos vásár, A falusi politikusok, A vak hegedűs, Szembekötősdi, A végrehajtás, A végrendelet fölbontása, A nyulacska árnyéka, Szegény emberek lakodalma, A whisky, A chelsea-i rokkantak, A hegyi lakók, IV. György király érkezése Leithbe, Knox John beszéde stb. Több portrécsoportozatot is festett, amelyek közül nevezetesebbek: Walter Scott és családja, Viktória királynő első tanácskozása. 1811. a londoni kir. akadémia tagja, 1823. skót udvari festő lett. V. ö. *Cunningham*, Life of W. (3 köt., London 1843); *Heaton*, The great works of sir David W. (u. o. 1879); *Mollet*, Sir David W. (u. o. 1881.)

Wilkinsburg, város Pennsylvania északamerikai államban, Pittsburg közelében, (1920) 24,403 lak., szénbányákkal, vasbádoggyártással.

Wilkomierz *(Wilkomir, Vilkomir*, litvánul *Ukmerge)*, város Litvánia W. kerületében, a Szventa jobb partján, (1923) 11,000 lak., majdnem mind zsidó. Bőrcserzés, sörgyár, nagy lenkereskedés. W. kerület székhelye.

Willaert *(Vuigliart, Vigliar, Wigliardus, Messer Adriano), Adrian*, belga zeneszerző, szül. valószínüleg Brüggeben 1480. v. 1490., megh. Velencében 1562 dec. 7. Az ú. n. velencei iskola megalapítója. Rómában, Ferrarában, II. Lajos magyar király udvarában élt, 1527. a velencei Szt. Márk templom karnagya lett. A két kórusra való komponálás megteremtője, a hangnemek szabadabb kezelése, a fesztelenebb moduláció tőle indul ki; egyik úttörője az önálló hangszeres stílusnak. Számos művet hagyott hátra.

Willamette (ejtsd: uillamett), a Columbia folyó baloldali mellékfolyója az északamerikai Oregon államban. A Cascade-hegységben ered s a hegység lába előtt végig nyúló szegélyvölgyben folyik É.-ra s Portland alatt torkol. Oregon leg-

szebben művelt területének bővizű folyója; 480 km. hosszú.

Willcocks, *James, sir*, angol altábornagy, szül. 1857 ápr. 1. Nevezetes haditénye volt 1900 júl. 15. az asantiktól szorongatott *Kumasszi* (Aranypart) őrségének felmentése. 1902—07-ben kerületi parancsnok volt Kelet-Indiában. A világháború kitörése után a Flandriába hozott csapatok parancsnoka lett. Műve: From Kabul to Kumassi, twenty-four years of soldiering and sport (London 1904).

Willd., latin növénynév után *Willdenow* K. L. (l. o.) nevének rövidítése.

Willdenow, *Karl Ludwig*, német botanikus, szül. Berlinben 1765 aug. 22., megh. u. o. 1812 júl. 10. 1798-ban a berlini orvos-sebészi kollégiumban a természetrajz tanára lett. 1806-ban az orvostudomány és a botanika professzora, meg a botanikus kert igazgatója. 1811-ben Humboldt közbenjárásával Párisba ment, hogy az ott levő növénykincseket feldolgozza, de betegen tért vissza. Korának kétségtelenül a legjelesebb szisztematikus botanikusa volt s a német dendrológia megállapítóinak egyike. *Kitaibelünkkel* is tudományos összeköttetést folytatott, Kitaibel növényének több originálója W. gyüjteményében van, amely itthon hiányzik. W. munkái a magyar flórának nevezetes kútforrása, mert számtalan növényünknek leírása W. munkáiban hamarább megjelent, mint Kitaibelében. Nevezetesebb munkái: Florae Berolinensis prodromus (Berlin 1787); Grundriss der Kräuterkunde (u. o. 1792; hetedszer kiadta Link, u. o. 1831); Linnaei species plantarum (u. o. 1798—1826, 6 köt.); Anleitung zum Selbststudium der Botanik (u. o. 1804, 4. kiad. u. o. 1832).

Wille, 1. *Bruno*, német költő, szül. Magdeburgban 1860 febr. 6. Szocialista törekvésű és monista életfelfogású. A német ú. n. szabad szinpad megteremtője. Főbb művei: Einsiedelkunst. Lieder aus der Kiefernheide (1897); Offenbarungen des Wacholderbaums (1901—1903); Auferstehung (1904); Darwins Weltanschaung (1906); Faustischer Monismus (1907); Darwin (1908); Der heilige Hain, Ausgewählte Gedichte (1908); Die Abendburg (1909); Unsere grossen Dichter (1910—1911); Die Weltdichter fremder Zungen, von den Veden bis Tolstoi (2 köt. 1912); Lebensweisheit (1913); Andachten deutscher Dichter (1916); Mein 60-jähriges Leben (1920); Der Glasberg (1920); Die Altgemeinde (1920); Hölderlin und seine heimliche Maid (1921); Legenden von der heimlichen Maid (1921); Die Maid von Senftenau (1922); Das Bruno W.-Buch (1923).

2. *W., Johann Georg*, német rézmetsző, szül. Obermühleben (Giessen mellett) 1715 nov. 5., megh. Párisban 1808 ápr. 5. Mesterével, G. F. Schmidttel Párisba került, ahol először Hyacinthe Rigaud és más korabeli francia festők, majd régi hollandi mesterek képei után készített nagyrabecsült metszeteket. Francia királyi, német császári és dán királyi rézmetsző volt. Emlékiratait és naplóját kiadta *Duplessis* (Páris 1875).

3. *W., Richard*, porosz tábornok és katonai író, szül. Spandauban 1841 febr. 26., megh. Charlottenburgban 1911 ápr. 4. A porosz tüzérségnél szolgált s végig harcolta az 1866-iki és 1870—1871-iki hadjáratokat. Utoljára a spandaui tüzérműhely igazgatója volt. Művei: Das deutsche Feldartilleriematerial (1890, 3, kiad.); Das Feldgeschütz der Zukunft (1891—92); Waffenlehre (1905, 3 köt., 1908—10, 6 pótf.); Die letzten Grafen von Hanau (Hanau 1886); Hanau im Dreissigjährigen Kriege (u. o. 1886); Vor 30 Jahren (Berlin 1895).

Willebrock (ejtsd: villbruk), község Anvers belga tartományban, (1910) 11,906 lak., vasiparral, papirosgyárral és szeszégetéssel.

Willebrord, *szent*, l. *Willibrord*.

Willegis, l. *Willigis*.

Willehad, *szent*, northumberlandi angol-szász származású, megh. 789 nov. 8. Blexenben a Weser mellett. Miután eredményesen térített a frízek és szászok közt, 787. Nagy Károly császár Bréma székhellyel püspökké tette.

Willemit (ásv.), cinkortoszilikát Zn_2SiO_4; a romboéderes kristályok izomorfok a troostittal és fenakittal; többnyire aprószemű v. vesés halmazok. Fehér, sárga, barnás-vörös, zöld, gyengén zsírfényű, áttetsző. Altenberg Aachen mellett; Bon Thaleb, Algir; Musartut, Grönland; Franklin, New Jersey; Merritt Mine, New Mexiko.

Willems, *Jan Frans*, flamand filológus, történetíró és költő, a «flamandok atyja», szül. Bouchoutban (Antwerpen mellett) 1793 márc. 11., megh. Gentben 1846 jún. 24. Költeményével «Aen de Belgen» (Antwerpen 1818) az akkor népszerűtlen németalföldi kormányhoz csatlakozott s ezért Hollandiában a legnagyobb tetszésre talált, úgy hogy «Over de nederduitsche taal en letterkunde» (A németalföldi nyelvről és irodalomról, u. o. 1819—20, 2 köt.) c. művével az Amsterdami Királyi Akadémia s az 1826. alapított történelmi bizottság tagja lett. A «Reineke Fuchs» («Reinaert de Vos») szövegét új németalföldi nyelvre fordítva kiadta s e kiadással kapcsolatban fölhívást intézett a flamandokhoz, hogy nyelvük érdekében tegyenek meg mindent; a tulajdonképeni flamand mozgalom ettől az időponttól datálódik. Több ó-flamand munkát adott ki. Hátrahagyott művei Gentben 1856. jelentek meg; u. o. jelentek meg «Brieven» (1874) és válogatott munkái «Keus van dicht- en prozawerken van J. F. W.» címen. A Brüsszel melletti Amandsbergen emeltek szobrot emlékének. V. ö. *Snellaert* (Gent 1847); Max *Rooses* (Antwerpen 1874) és *Bouchery* (u. o. 1876).

Willemstad, város Curaçao németalföldi szigeten Nyugat-Indiában, (1919) 14,591 lak.

Willenhall, város Staffordshire angol countyban, (1921) 19,671 lak., vasművekkel, firnajszgyárral.

Willesden (ejtsd: villszden), egyike London ÉNy.-i külvárosainak Middlesex grófságban, 10 km.-nyire a Charing Crosstól, (1921) 165,669 lakossal.

Willette (ejtsd: villett), *Adolphe*, francia festő, szül. Châlons-sur-Marneban 1857., megh. Párisban 1926 márc. Korának egyik legkiválóbb, legfranciábbb grafikusa, akinek szellemes litográfiái főleg a mulató Páris életével és alakjaival foglalkoznak.

William (ang.) a. m. Vilmos.

Williams (ejtsd: viljemsz), 1. *George Washington*, amerikai történetíró, szül. Bedford-Springsben (Pennsylvania) 1849 okt. 16. Mulatt származású s 1865—67. a mexikói republikánus seregben harcolt. Azután ügyvéd lett, 1879. beválasztották Ohio képviselőházába, 1880—1882-ig főhadbíró, 1885—86. haitii követ volt. Művei: History of the negrorace in America from 1619 till 1880 (New York 1882, 2 köt.); History of the negro troops in the war of the rebellion (1887); History of the reconstruction of the insurgent states (1889, 2 köt.).

2. *W., Monier*, angol orientalista, szül. Bombayban 1819 nov. 12., megh. Cannesban 1899 ápr. 11. Oxfordban 1860 óta egyet. tanár volt. Főbb munkái: Sammar of Sanscrit (Oxford 1857, 4. kiadás 1877); Rudiments of Hindustani (1858); Indian epic poetry (1863); Indian wisdom (1875, 4. kiad. 1893); Modern India at the Indians (1878, 4. kiad. 1887); Brahmanism and Hinduism (1883, 4. kiad. 1891). Írt szanszkrit-angol szótárt is.

Williamsit (ásv.), erősen áttetsző, almazöld nemes *szerpentin*; Texas, Pennsylvania.

Williamson (ejtsd: viljemszön), *Alexander*, angol kémikus, szül. a London melletti Wandsworthban 1824 máj. 1., megh. Londonban 1904 máj. 6. Az éter összetételéről és képződéséről írt munkájával a szénvegyületek tipuselméletét nagy tökélyre emelte, de ezenkívül az elektrokémia terén is kiváló érdemeket szerzett. Főbb művei: On the constitution of salts (1852); On chemical nomenclature and notation (1855); Chemistry for students (1865).

Williamsport (ejtsd: viljemszport), város Pennsylvania amerikai államban, (1920) 36,198 lak., gépgyártással, fűrészmalmokkal és élénk fakereskedelemmel. Nyaralóhely.

Williamstown (ejtsd: viljemsztaun), város Victoria ausztráliai brit gyarmatban, (1910) 3708 lak. Melbourne külvárosa.

Willibald, *szent*, Bonifác társa, szül. Angliában 700 körül, megh. 781-ben. 720-ban Wunnibald fivérével zarándokútra indult Palesztinába, 729. visszatért Olaszországba s a Monte-Cassino kolostorban telepedett le mint szerzetes. 741-ben püspök lett s megalapította az eichstätti és heidenheimi kolostorokat.

Willibald Alexis, írói álnév, l. *Häring*, 3.

Willibrord *(Willebrord), szent*, a frízek apostola, szül. Northumberlandban 658 körül, megh. Echternach kolostorban 739 nov. 6. Benedek-rendi szerzetes volt. 690 körül 11 társával a frízek megtérítésére indult. Rómában 696. a frízek püspökévé szentelték. Tetemeit 1906. az általa alapított echternachi kolostor bazilikájába vitték át. Emléknapja nov. 7.

Willigis *(Willegis), mainzi érsek* (975—1011). Alacsony sorsból emelkedett 975. a mainzi érseki székbe. III. Ottó kiskorúsága alatt ő igazgatta bölcsen a német birodalmat a császár anyja, *Theophano* és nagyanyja, *Adelheid* mellett. *II. Henrik* császár is nagy tiszteletben tartotta. Ő kezdte meg a mainzi dóm építését és sokat tett a tudományok és művészetek fellendítésére. A hagyomány szerint tőle származik a mainzi érsekség címere, a kerék, mert atyja bognár volt. V. ö. *Böhmer*, W. von Mainz (Leipzig 1895).

Willimantic (ejtsd: villimentik), város Connecticut amerikai államban, (1920) 12,330 lak., selyem- és pamutcérnafonás, gépgyártás.

Willisen, *Wilhelm von*, porosz tábornok, szül. Stassfurtban 1790 ápr. 30., megh. Dessauban 1879 febr. 25. Az 1813—14 és 1815-iki hadjáratokban Blücher seregében mint vezérkari tiszt szolgált. 1843-ban vezérőrnagy és dandárparancsnok lett Boroszlóban. 1848 márc. Posenba küldték a tartomány újjászervezésére, de engedékenysége miatt az udvar visszahívta. 1848 telén Itáliába ment és részt vett az osztrákok 1849-iki hadjáratában. Ezután mint altábornagy kilépett a porosz hadseregből és 1850 ápr. átvette a schleswig-holsteini felkelősereg fővezérletét. 1850 júl. 24—25. Idstedt mellett vereséget szenvedett a dánoktól, okt. 4. pedig Friedrichstadt ellen intézett rohamát verték vissza. Ezután letette a fővezérséget és Párisba, majd Dessauba vonult vissza. Művei: Der russisch-polnische Feldzug des Jahrs 1831 (Berlin 1841, 2 köt.); Der italienische Feldzug des Jahrs 1848 (u. o. 1849); Die Feldzüge der Jahre 1859 und 1866 (u. o. 1868).

Willk., latin növénynév után *Willkomm* Moritz (l. o.) nevének röviditése.

Willkomm, 1. *Ernst*, német regényíró, szül. Herwigsdorfban 1810 febr. 10., megh. Zittauban 1886 máj. 24. A Jung Deutschland híve volt. Főbb regényei: Die Europamüden (Leipzig 1838); Lord Byron (u. o. 1839, 3 köt.); Die Familie Ammer (Frankfurt 1855); Reeder und Matrose (u. o. 1857, 2 köt.); Verirrte Seelen (Leipzig 1860, 3 köt.).

2. *W., Moritz*, német botanikus, szül. Herwigsdorfban (Zittau mellett) 1821 jún 29., megh. Wartenbergben (Niemes mellett, Csehország) 1895 aug. 26. 1852-ben Lipcsében magántanár lett, 1855. Tharandtban erdészeti akadémiai, 1868. dorpati, 1874. prágai egyetemi tanár. Sokoldalú botanikai munkálkodásai közt a legnevezetesebbek a spanyolországi három utazására (1844, 1850 és 1873) támaszkodó Die Strand- u. Steppengebiete der iberischen Halbinsel und deren Vegetation (Drezden 1852); Icones et descriptiones plantarum praecipue Hispaniae (u. o. 1853—64, 2 köt. 158 táblával); Langéval együtt Prodromus florae Hispaniae (Stuttgart 1861—80, 3 köt., pótkötet 1893); Spanien und die Balearen (Berlin 1876); Illustrationes Florae Hispanicae insularumque Balearium (Stuttgart 1881—92, 2 köt. 183 tábl.); Grundzüge der Pflanzenverbreitung auf der iberischen Halbinsel (Leipzig 1896); Forstliche Flora von Deutschland und Österreich (Leipzig 1875, 2. kiad. 1886).

Willmann, *Otto*, osztrák pedagógus, szül. Lissában (Posen), 1839 ápr. 24., megh. Leitmeritzban 1920 júl 1. Tanulmányai végeztével 1863—1868. Ziller lipcsei gyakorló iskolájában, majd szemináriumában működik; 1868. a tanítók továbbképzésére szolgáló bécsi Pädagogium gyakorló-iskolájának vezetője, 1873. a prágai egyetem rendkívüli, 1877. rendes tanára lett a filozófia-pedagógiai tanszéken. 1876-ban u. o. pedagógiai szemináriumot alapított. Tanszékén és az irodalomban kifejtett nagyhatású munkássága Her-

bartból indult ki; tanításai a keresztény nevelés-tudomány rendszerét foglalják magukban a társadalmi és a történelmi szempont következetes érvényesítésével. Legfőbb műve: Didaktik als Bildungslehre nach ihren Beziehungen zur Sozialforschung und zur Geschichte der Bildung (2 kötet, 1882—1889, 4. kiadása egy kötetben 1909). Művei jegyzékét s a reá vonatkozó irodalmat, l. *O. W., Didaktika* stb. I. kötet, fordította dr. *Schütz* József (Budapest 1917, 8—24. l.).

Wills (ejtsd: vilsz), *William Gorman*, angol drámaíró és festő, szül. Kilkennyben (Irland) 1828., megh. Londonban 1891 dec. 14. Mintegy 30 drámát írt, legjobbak: Medea in Corint; Eugene Aram, Jane Shore Buckingham és Oliva. Írt azonkívül darabokat, elbeszélő költeményeket (Melchior) és regényeket. Mint festő, arcképeivel keltett feltűnést.

Willstätter, *Richard*, kémikus, szül. Karlsruheban 1872 aug. 13. 1905-ben a zürichi műegyetem tanára lett, 1912—1919. a berlini egyetem tanára volt, azután Münchenbe ment s a Kaiser-Wilhelm Institut für Chemie (Berlin) tagja. Híres organikus kémikus. 1915-ben megkapta a kémiai Nobel-díjat. Főbb művei: Über die Farbstoffe der Blüten und Früchte (1914); Untersuchungen über die Assimilation der Kohlensäure (1918).

Willy, álnév, l. *Gauthier-Villars*.

Willyamit (ásv.), l. *Ullmannit*.

Wilmanns, *Wilhelm*, német germanista, szül. Jüterbogban (Poroszország) 1842 márc. 14., megh. Bonnban 1911 jan. 29. 1877 óta tanár volt a bonni egyetemen. Munkái: Die Entwickelung der Kudrundichtung (1873); Beiträge zur Erklärung u. Geschichte des Nibelungenliedes (1877); Leben und Dichten Walthers v. d. Vogelweide (1882); Beiträge zur Geschichte der älteren deutschen Litteratur (4 rész, 1855—88); Deutsche Grammatik (4 köt., 2. kiad. 1896); Gesch. des Idealismus (1897).

Wilmanstrand (*Willmanstrand, Villmanstrand, Lappeenranta*), város Viborg finn kerületben a Lappavesi folyó bal partján, (1922) 3300 lak. Vasút, gőzhajóállomás. Volt orosz vár, itt győzte le Lascy orosz vezér a svédeket 1741 szept. 3.

Wilmers, *Wilhelm*, kat. teológus, szül. a vesztfáliai Bokeban 1817., megh. Roermondban (Németalföld) 1899 máj. 9. A Jézus-társaság tagja lett 1834. Svájcban s miután innen a jezsuitákat kiutasították, Dániába ment, később a poitiersi egyetem tanára lett; innen 1880. utasították ki, mire Portugáliába, majd Németalföldre ment. A vatikáni zsinaton egyik teológiai tanácsos volt. Főbb munkái: Lehrbuch der Religion (München, 6. kiad. 1902—3, 4 köt.); Geschichte der kath. Religion (München, 7. kiad. 1904, 2 köt.).

Wilmersdorf, porosz város, Berlin külvárosa, (1919) 139,406 lak. A rohamosan, amerikai arányokban fejlődő gyárvárosnak 1890. még csak 5000 lakosa volt.

Wilmington (ejtsd: villmingtn), több város az amerikai Egyesült-Államokban: 1. *W., Delaware*, (1920) 110,168 lak., hatalmas iparral, fő ágai a vasipar, vaggon-, hajó-, gép-, bőr-, lőporgyártás és gyapjúipar. 1698-ból való svéd temploma van. Itt építették először az első vaspáncélos hajókat. 1638-ban svédek alapították a Delaware völgyében mint az első állandó európai gyarmatot. — 2. *W., Észak-Karolina* fő kikötőhelye, (1920) 33,372 lak., akiknek több mint fele színesbőrű. Gyapot-, terpentin-, fa-, kátrány- és rizskivitele van. A polgárháborúban 1864—65. a konföderáltak egyik legfontosabb kikötője volt. A Cape-Fear-river főbejáratát, New-Inlet-t, a Fisher-erősség védte, 1865 jan. 15. bombázták, majd febr. 21. a város is megadta magát.

Wilmotte (ejtsd: vilmott), *Maurice*, román filológus és publicista, szül. Liègeben 1861 júl. 11. Egyetemi tanár ugyanott. 1888 óta szerkesztette a Le moyen âge c. folyóiratot s politikai vezére lett a belga haladó párt L'express c. ujságának. Főbb művei: Études de Dialectologie wallonne (1890); Le Wallon, histoire et litterature (1893).

Wilmslow (ejtsd: vilmszló), város Cheshire angol countyban, Manchester külvárosa, (1921) 82,867 lakossal.

Wilna (*Vilna*), lengyel város a Wileikának a Vilijába való torkolatánál, nevezetes vasúti csomópont. A város a folyó völgyének terraszain és lejtőin épült, két nagy külvárosa van (Antokol és Rudaiska), utcái rendetlenek, régies jellegűek, 35 kat. temploma közül érdekes az 1387. épült Szent Sztaniszláv-templom, benne Szent Kazimir sírja, továbbá érdekes a pompás Péter Pál-templom. Régi királyi palotájában közigazgatási hivatalok vannak. Igen sok tanintézete van (227), köztük 182 zsidó. Régi lengyel egyetemét az oroszok megszüntették, de most a lengyelek ismét visszaállítják. Van a városban muzeum, nagy könyvtár. Katolikus püspöki s orthodox érseki székhely. Lakosainak száma (1924) 214,600. W. 1322—1795-ig Litvánia fővárosa volt. 1387. építették a pogány templom helyére a katedrálist. 1812-ben Napoleon innen intézte a litván fölkelést. Az 1863—64. évi lengyel fölkelés alkalmával Muraviev W.-ból intézte a lengyelek szörnyű elnyomását. A világháborúban nagy csata folyt környékén 1915 szept. 9-től okt. 2-ig. Szept. 19. Eichhorn német hadserege az időközben megerősített várost is elfoglalta; az oroszok tervezett bekerítése azonban a nagy orosz haderők felvonultatása miatt nem sikerült. 1919-ben lengyelek szállták meg és számos zsidót lemészároltak. 1920 elején egyidőre a bolsevikok hatalmába került, ezeket azonban a lengyelek csakhamar kiverték; majd a litvánok keltek harcra birtokáért a lengyelekkel, mert Litvánország jogot tartott rá; a népszövetségi tanács azonban Litvánia tiltakozása ellenére 1923. Lengyelországnak ítélte oda, amely vajdasági kerületet fővárosává tette.

Wilpert, *Josef*, német archeológus, szül. Eiglauban (Oberschlesien) 1857 aug. 22. Rómában él, a pápai udvarnál protonotario apostolico. A keresztény archeológiára vonatkozó főművei: Prinzipienfragen d. christl. Archäologie (Freiburg 1889); Nochmals Prinzipienfragen (Roma 1890); Die Katakombengemälde u. ihre alten Kopien (Freiburg 1891); Fractio panis. Die älteste Darstellung d. eucharistischen Opfers in der Capella graeca (u.o. 1895); Die Malereien der Sakramentskapellen in den Katakomben des h. Callistus (u. o.

1897); Die Gewandung der Christen in den ersten Jahrhunderten (Köln 1898); Un capitolo di storia del vestiario (Roma 1898—99, 2 köt.); Die Malereien der Katakomben Roms (Freiburg 1903, 2 köt., olasz kiad. Roma 1904); Le pitture della basilica primitiva di San Clemente (Roma 1906); Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom vierten bis zum dreizehnten Jahrhundert (Freiburg i. B. 1917).

Wils., madárnevek után *Wilson* Alexander (l. o.) nevének rövidítése.

Wilsing, *Johannes,* német asztrofizikus, szül. Berlinben 1856 szept. 8. 1881-ben a potsdami obszervatóriumon nyert alkalmazást. Számos értekezése az Astronomische Nachrichtenben, a potsdami obszervatórium kiadványaiban és más folyóiratokban jelent meg. Ezek közül említendők: Bestimmung der mittleren Dichtigkeit der Erde mit Hilfe eines Pendelapparates (1889); Untersuchungen über die Parallaxe und Eigenbewegung von 61 Cygni nach photographischen Aufnahmen (1889); Untersuchungen über das Spektrum der Nova Aurigae (1901); Temperaturbestimmung von 109 helleren Sternen aus spektralphotometrischen Beobachtungen (1909).

Wilson (ejtsd: uilzn), 1. *Alexander,* angol ornitológus, szül. Paisleyben (Skócia) 1766 júl. 6., megh. Philadelphiában 1813 aug. 23. Előbb szövészetet tanult, majd költeményeket írt s mint a népbarát-egyesület tagja, rendőri üldözésnek volt kitéve. 1794-ben Amerikába vándorolt s itt Pennsylvania különböző városaiban tanítóskodott. Majd a természetrajz tanulmányozására adta magát s megírta az amerikai madarakról szóló munkájának hét kötetét (American ornithology, Philadelphia 1808—13). Munkáját *Ord* folytatta és *Bonaparte* Lucien fejezte be. 1874-ben Paisleyben szobrot emeltek emlékére.

2. *W., Daniel,* francia politikus, szül. Párisban 1840 márc. 6. Angol protestáns családból származott. 1869-ben beválasztották a törvényhozó testületbe, 1871. a nemzetgyűlés, 1876. a képviselőház tagja lett. 1881-ben nőül vette *Grévy,* (l. o.) elnök leányát, Alice-t. Pénzügyi műveletekkel elveszítvén vagyonát, az elnökkel való rokonságát rendjelek és hivatalok kijárására használta fel. 1887-ben pert indítottak ellene, minek következtében Grévy elnöknek is le kellett mondania. 1888 febr. csalás miatt 2 évi börtönre ítélték, de a felebbezési törvényszék felmentette. 1893. és 1898-ban újból képviselővé választották; 1902. vonult vissza a politikai élettől.

3. *W., Henry,* amerikai államférfiú, szül. Farmingtonban (New-Hampshire) 1812 febr. 16., megh. Washingtonban 1875 nov. 22. Cipészmester volt s 1840 óta mint a whig-párt tagja szerepelt Massachusetts törvényhozásában. 1855-ben a szenátusba választották s a *freesoilers* (l. o.) párthoz tartozott. 1872 nov. Grant elnök mellett az Unió alelnökévé választották. Műve: History of the rise and fall of the slavepower in America (Boston 1872—76, 3 köt., befejezetlen). V. ö. *Nason,* Life and public services of Henry W. (Boston 1882).

4. *W., Henry Hughes,* angol tábornok, szül. Edgenworthstownban (Irország) 1864 máj. 5. Harcolt Birmában, Indiában, Dél-Afrikában, 1904—1906. a hadügyminisztériumban működött, 1910 óta a főhadiszálláson a hadműködési iroda főnöke volt, 1919. tábornagy lett.

5. *W., Horace Hayman,* angol szanszkrit nyelvész, szül. Londonban 1786 szept. 26., megh. u. o. 1860 máj. 6. Előbb a keletindiai társaság szolgálatában állt, majd a szanszkrit nyelv tanára lett az oxfordi egyetemen. Összes műveinek egy része halála után jelent meg: Complet Works (London 1862—77, 12 köt.); benne van a Visnu-Purana fordítása, a Rig-veda fordítása csonkán maradt, Cowel folytatta.

6. *W., Richard,* angol festő, szül. Pinegasben 1713 aug. 1., megh. Llamberisben 1782. Rómában Joseph Vernetnek volt tanítványa, de különösen Claude Lorrain művei hatottak reá és azok befolyása alatt festette ideális tájképeit, amelyek főleg a fény újszerű ábrázolása által tünnek ki. Műveinek egész sora a londoni National Galleryben van.

7. *W., Robert Thomas, sir,* angol tábornok, szül. Londonban 1777 aug. 17., megh. u. o. 1849 máj. 9. Résztvett az 1801-iki egyiptomi, az 1806—1807-iki francia hadjáratban; 1808 óta az általa szervezett lusitaniai légió élén harcolt Spanyolországban, 1812—14. pedig az orosz seregben szolgált. 1819-ben beválasztották az alsóházba. 1842-ben Gibraltár kormányzója lett. Művei: Historical account of the British expedition to Egypt (London 1802, 2 köt., 4. kiad.); Account of the campaigns in Poland (u. o. 1811). Naplóit (Private diary 1812—14, 1861, 2. köt.) és életrajzát (1863, 2 köt.) unokaöccse, *Herbert Randolph W.* adta ki.

8. *W., Thomas Woodrow,* amerikai államférfiú, szül. Stauntonban (Virginia) 1856 dec. 28., megh. Washingtonban 1924 febr. 3. Előbb ügyvéd volt Atlantában, 1885—88-ig a történelmet és nemzetgazdaságot tanította a Bryn Mawr női főiskolán Philadelphia közelében. Azután a Wesleyan-, majd 1890 óta a Princeton-egyetemen tanított, 1910-ben mint a demokrata párt hívét New-Jersey állam kormányzójává választották, 1912 nov. 5. pedig mint a demokrata párt jelöltjét, az Unió elnökévé 435 szóval Taft 15 és Roosevelt 81 szavazatával szemben. Hivatalát 1913 márc. 4. foglalta el. A világháború kitörése után az Unió semlegességét proklamálta, de kezdettől fogva Nagy-Britanniával rokonszenvezett s a semlegességgel összeegyeztethetőnek találta, hogy az Unió muníciógyárosai rengeteg hadianyagot szállítottak az entente-államokba. Részrehajlásának legvilágosabb jelét adta akkor, mikor a német kormány kérésére sem volt hajlandó a hadiszer szállítását eltiltani (1915 ápr.), sőt nem ismerte el jogosnak a német búvárhajóharcot sem e visszaélés megtorlására. A *Lusitania* elsülyesztése (1915 máj. 7.) után nagyobb diplomáciai konfliktust is támasztott Németországgal. E felfogásában ellentétbe jutott *Bryan* külügyi államtitkárral, ki 1915 jún. 8. lemondott. Hogy a pártatlanság látszatának eleget tegyen, Angliához is intézett egy memorandumot «a tengerek szabadságáról» (1915 nov.), annak erőszakos rendszabályai miatt. A Lusitania-ügy 1916

febr. 16. egyelőre békés megoldással végződött, amennyiben a német kormány nagyobb kiméletre volt hajlandó az amerikai hajókkal szemben. E diplomáciai győzelmének nagy része volt abban, hogy 1916 nov. újból elnökké választották 284 szóval *Hughes* republikáns jelölt 242 szavazatával szemben. Nemsokára a központi hatalmak békeajánlata (1916 dec. 12.) után, mielőtt még az entente-hatalmak arra válaszoltak volna, W. is békeajánlattal lepte meg a hadviselő feleket (dec. 22.). Ez ajánlatában hangoztatott általános elvei a népek önrendelkező jogáról inkább az entente nézetével egyeztek. Az entente visszautasító válasza után, 1917 febr. a német kormány bejelentette a szigorított búvárhajóharcot Anglia tengeri közlekedésének lehető megsemmisítésére. Ezt W. az 1916 febr.-i egyezség megszegésének tekintette s miután nem sikerült a semleges államokat közös akcióra bírni Németország ellen, 1917 febr. 4. megszakította a diplomáciai összeköttetést azzal s felszólította a semlegeseket is a Németországgal való összeköttetés megszakítására. Ez volt bevezetője az Északamerikai Egyesült Államok beavatkozásának a háborúba. Az 1918 jan. 8-iki üzenete foglalta össze azokat az elveket, amelyek később mint *W. 14 pontja* (l. *Világháború*) váltak a béketárgyalások alapjává; de a népek önrendelkezési jogának követelését a Páris-környéki békeszerződések a legkirívóbban megcsúfolták. Wilson személyesen jött át Európába s egyideig résztvett a béketárgyalásokon, de követelései pontjainak érvényesítését nem tudta keresztülvinni. A Népszövetség megalakítása sem járt olyan eredménnyel, aminőt az ő tervezete akart elérni. Éppen azért jogos ellentmondásokkal kísérték, hogy a Nobel-féle békedíjat 1919-re neki ítélték oda, aki Európában béke helyett beláthatatlan következményű zavarokat teremtett. Visszatérve Amerikába, csakhamar híre jött, hogy agybántalmakban megbetegedett; az 1920-iki elnökválasztáson már nem vette föl a küzdelmet. Koronkint állapotának javulásáról érkeztek hírek, sőt 1923. kiadta *Emlékiratait* is, de betegsége már gyógyíthatatlanná vált s ezalatt Amerikában is vesztett nemcsak neve, hanem pártja is népszerűségéből. W. művei: The state (1912, új kiad., németül is Berlin 1913); Division and reunion 1829—1909 (1909 új kiad.); Mere literature and other essays (1896, németül München 1913); George Washington (1913); History of the American people (1902, 5 köt.); Constitutional government in the United States (1908); The new freedom (1913, németül München 1914). Emlékiratai (1923). Magyarul megjelent: W. W. beszédei és üzenetei a háborúról, békéről és a népek szövetségéről (összeállították *Bródy* Béla és *Magyar* Lajos, Budapest 1919); Az új szabadság (ford. és bev. *Rózsa* Dezső, u. o. 1919 és 1920). V. ö. *Révay* Mór János, Magyarország integritása és a W.-i elvek (Budapest 1920); Egy magyar ember nyilt levele W. elnök úrhoz Magyarország integritásáról (Budapest. Területvédő liga, 1918).

Wilson 14 pontja, l. *Világháború*, 274. old.

Wilt *Mária* (leánynevén *Liebenthaler*), operaénekesnő, szül. Bécsben 1834 ápr. 8., megh. (öngyilkos lett) u. o. 1891 szept. 24. Először mint zongoraművésznő lépett a nyilvánosság elé, később énekesnővé képeztette ki magát s elsőízben 1865. lépett színpadra Grazban, mint Fidelio. 1866-ban Berlinben, Londonban és Velencében voltak nagy sikerei, majd a következő évben Bécsbe tért vissza, hol 1877-ig az udvari operánál működött s 1869. a kamaraénekesnői címet is megkapta; 1878—79. a lipcsei udvari színház tagja volt. Később a m. kir. Operaháznál is hosszabb időn át énekelt s tiszta, csengő, hatalmas hangjával, előadásának drámai erejével a közönség dédelgetett kedvence volt. 1886-ban visszavonult a színpadtól.

Wiltshire (röv. *Wilts*), county Angolország D.-i részében, 3562 km², (1921) 292,213 lak., jelentékeny juh- és szarvasmarhatenyésztés; fővárosa *Salisbury*.

Wiluit, l. *Idokrasz*.

Wimbledon (ejtsd: vimbldn), London egyik külvárosa Surrey angol grófságban, (1921) 61,451 lak., számos villával, tenniszpályákkal.

Wimm., latin növénynév után *Wimmer* Friedrich boroszlói tanár (1804—68) és tanügyi tanácsos nevének rövidítése. Szilézia flóráját ismertette s a fűzfáról monográfiát írt. Flora Schlesiens (3. kiad. Breslau 1857); Salices Europeae (u. o. 1866).

Wimmer, *Ludwig*, dán filológus, szül. Ringkjöbingben (Jütland) 1839 febr. 7., megh. Kopenhágában 1920 ápr. 29. 1876-ban az északi germán filológia tanárává nevezték ki a kopenhágai egyetemre. Legnagyobb érdemeket a rúnaírás eredetének kiderítése s az ily írásban írt emlékek kiadása és magyarázata terén szerzett. Előbbi feladatot szolgálja Runeskriftens oprindelse og udvikling i norden (A rúnaírás eredete és kifejlődése Skandináviában. Kopenhága 1874.), c. munkája (németre lefordította Holthausen, Berlin 1887). Hatalmas szöveggyüjteménye: De danske runemindesmaerker (Kopenhága 1895, 4 köt.). Sokáig használt egyetemi tankönyvei: Oldnordisk Formlaere (Kopenhága 1897) és Oldnordisk Laesebog (1903).

Wimpfen, város Starkenburg hesseni tartományban, (1910) 3193 lak., közelében *Ludwigshall* sóbányával és *Mathildenbad* sósfürdő s hidegvízgyógyintézettel. 1622 máj. 6. itt győzte le Tilly György Frigyest, a baden-durlachi őrgrófot.

Wimpffen (*Wimpfen*), német grófi és bárói család, melynek őse *Heremann Dominik*, nürnbergi polgár volt, kinek unokái, *Johann Friedrich* és *Johann Dietrich* 1658. birodalmi nemességet kaptak. Ezek alapították a róluk elnevezett ágakat, melyek közül az idősebbik 1883. halt ki. Az ifjabbik (elszászi) ág ismét négy ágra szakadt, mely jelenleg Ausztriában, Magyarországon, Poroszországban, Württembergben, Franciaországban és Dániában virágzik. *W. Dagobert* báró (megh. 1837.) az 1827. 42. t.-c. által magyar indigenátust kapott, második fia, *Iván* (szül. 1847 ápr. 12.) 1884. a magyar főrendiház tagja lett. Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *W., Emanuel Felix*, báró, francia tábornok, szül. Laonban 1811 szept. 13., megh. Párisban 1884 febr. 26. Előbb Algeriában szolgált s a krimi háborúban egy turko-ezred élén harcolt, 1859. a

lombardiai hadjáratban hadosztályparancsnok volt. Azután visszament Algériába s ott mint oráni kormányzó 1870 márc. egy veszedelmes felkelést fojtott el. A wörthi csata után visszahívták Franciaországba s Mac Mahon seregében átvette a 4. hadtest parancsnokságát. A sedani csatában megsebesült Mac Mahon helyett ő vette át a főparancsnokságot s 1870 szept. 2. ő írta alá a francia sereg kapitulációját. Önigazoló iratai: Sedan, par le général de W. (1871); Réponse au général Ducrot, par un officier superieur (1881). Halála után jelentek meg: La bataille de Sedan, les véritables coupables (1887) és Notes et correspondances de campagne: Crimée—Italie (1892).

2. *W., Franz*, gróf, osztrák táborszernagy, szül. 1797 ápr. 2., megh. Görzben 1870 nov. 26. Az osztrák seregben 1813—14. és 1815. harcolt a franciák ellen. Az 1848—49-iki olasz hadjáratban mint hadosztályparancsnok tünt ki, ő foglalta el Bolognát és Anconát. 1849 okt. Trieszt és az Osztrák-tengerpart kormányzója lett s a Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét kapta. 1854-ben hadtestparancsnok, 1859 június 24. a solferinói csatában az első hadsereg (balszárny) parancsnoka volt. 1861-ben vonult nyugalomba.

3. *W., Maximilian*, báró, osztrák tábornagy, szül. Münsterben 1770 febr. 19., megh. Bécsben 1854 aug. 29. 1787—89-ig a törökök ellen harcolt, aztán résztvett az összes francia háborúkban. 1809-ben Károly főherceg mellett vezérkari főnök lett s az asperni és wagrami csatákban tanusított kiválóságáért a Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét kapta. A lipcsei csatában is kitünt hadosztálya élén, 1820—24. Velence főparancsnoka volt, 1830. táborszernagy és Belső-Ausztria katonai parancsnoka lett. 1844-ben vonult nyugalomba s megkapta a tábornagyi rangot.

4. *W., Viktor*, gróf, szül. Bécsben 1834., megh. 1897 máj. 22. Az osztrák tengerészetben szolgált s az 1866-iki lissai csatában mint a Stadion hajó parancsnoka vett részt; 1876—82. a táviró főfelügyelője volt Ausztriában. Neje, *Sina* Anasztázia bárónő révén nagy magyar uradalmak birtokosa lett. Fiai, *Szigfrid* (szül. 1865.) és *Simon* (szül. 1867.) a magyar főrendiházba jutottak.

Wimpina, *Konrad* (eredeti nevén *Koch*), német kat. teológus, szül. Bucheimban (Odenwald) 1460 körül, megh. az amorbachi kolostorban 1531 máj. 17. Luther legveszedelmesebb ellenségeinek egyike; részt vett 1530. Augsburgban a Flacius által Luther tanai ellen írt Konfutationsbuch szerkesztésében.

Winchester (ejtsd: vincsesztr), Southampton angol county és püspökség székhelye, (1921) 23,791 lak., XIV. sz.-beli híres székesegyházzal. W. a régi időkben Wessexnek, Egbert megkoronáztatása után pedig egész Angliának volt a fővárosa. 652-ben lett püspöki székhellyé.

Winckel, *Franz von*, német orvostanár, szül. Berleburgban 1837 jún. 5., megh. Münchenben 1911 dec. 31. Előbb Rostockban, majd 1883—1906. Münchenben volt egyetemi tanár. Művei: Die Pathologie und Therapie des Wochenbettes (Berlin 1878); Die Krankheiten der weiblichen Harnröhre und Blase (Stutgart 1885); Lehrbuch der Frauenkrankheiten (Leipzig 1890); Lehrbuch der Geburtshilfe (1893); Die Pathologie der weiblichen Sexualorgane (1878—81); Handbuch der Geburtshilfe (Wiesbaden 1903—07.)

Winckelmann, *Johann Joachim*, német archeológus, az ókori művészet történetének megalapítója, szül. Stendalban (Brandenburg) 1717 dec. 9., megh. Triesztben 1786 jún. 8. Tanulmányainak befejezése és tanítóskodás után 1748. gróf Bünau szász miniszter könyvtárnoka lett Nöthnitzben. Csakhogy Rómába kerülhessen, 1754. Archinto pápai nuncius unszolására áttér a katolikus hitre, de egy évet még Drezdában tölt és 1754. adja ki első művét (Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerei), amely mint a barokk művészettel szemben a klasszicizmus hirdetője, nagy feltünést keltett. 1755-ben Rómába utazik és közeli érintkezésbe kerül Passionei és Albani bíbornokokkal, ez utóbbinak később könyvtárnoka és gyüjteményének felügyelője lesz. Összebarátkozik Rafael Mengs-szel; Firenzében báró Stosch gemmagyüjteményének leírását adja ki, több ízben résztvesz a pompeji és herculaneumi ásatásokban. Sok kisebb műve mellett korszakalkotó jelentőségü főműve, a Geschichte der Kunst des Altertums (Drezda 1767), amelyben elsőnek kísérli meg az ókori művészet történeti fejlődésének megállapítását és amely ekképpen általában a művészettörténeti tudomány első nagyszerü tettének tekinthető, míg 1766. megjelent Monumenti antichi c. művével a művészeti emlékek publikálásának és értelmezésének mintáját adta. W., akit 1763. Róma összes régiségeinek főfelügyelőjévé neveztek ki, Münchenbe és Bécsbe tett látogatása után visszatérőben gyilkosság áldozata lett. Korára gyakorolt hatása beláthatatlan: míg egyrészt a művészettörténeti tanulmányok igazi megindítója, másrészt főmozgatója a művészet klasszicista irányának. Igen nagy befolyást gyakorolt pl. Goethere, aki W. und sein Jahrhundert c. művében (1805) állított neki emléket. V. ö. *Justi*, W., Seine Werke und seine Zeitgenossen c. nagyszerü életrajza (2 köt., Leipzig 1866—1872, 2. kiad. u. o. 1878); *Bászel* Aurél, W. jelentősége a klasszikai archeológiára és a műtörténelemre nézve (Figyelő 1876).

Winckler, *Hugo*, német orientalista, szül. Gräfenhainichenban (Szászország) 1863 júl. 4., megh. 1913 ápr. 19. Berlinben és Londonban tanulta a keleti tudományokat; 1891. Berlinben egyetemi tanár lett. 1904-ben a saidai (Sidon), 1906—7. a boghazköi-i ásatásokat vezette Kis-Ázsiában. Számos értekezése közül kiemelendők: Untersuchungen zur altorientalischen Geschichte (1889); Geschichte Babyloniens und Assyriens (1892); Geschichte Israels (1895—1900, 2 köt.), Altorientalische Forschungen (1893, 3 kötet); Die Tontafeln von Tell-el-Amarna (1896); Keilschrifttexte Sargons (1898); Die Gesetze Hammurabis (1904); Die babylonische Geisteskultur (2. kiad. 1919); 1899 óta szerkesztette az Alter Orient c. folyóiratot.

Windau (lett nyelven *Wentspils*), város, előbb Kurland orosz kormányzóságban, most Lettországban, (1920) 12,000 lak., jó, jégmentes kikötője van; forgalma a világháború előtti években

igen fellendült. A várost 1378. alapította a livlandi lovagrend. 1915 júl. 18. hosszú küzdelem után Below német hadserege elfoglalta.

Windeck, *Hans*, írói álnév, l. *Joesten*.

Windelband, *Wilhelm*, német filozófus, szül. Potsdamban 1848 máj. 11., megh. Heidelbergben 1915 okt. 22. Eleinte történettel, később Lotze és Kuno Fischer hatása folytán filozófiával foglalkozik. A filozófia tanára Zürichben, breisgaui Freiburgban, Strassburgban, majd Heidelbergben. Fő művei: Geschichte der neueren Philosophie (2 köt., 2. kiad.); Lehrbuch d. Geschichte d. Philosophie (11. kiad. 1923), mely először tárgyalja e tudományt problématörténeti alapon; Präludien, Aufsätze u. Reden zur Einleitung in die Philosophie (2 köt., 4 kiad. 1911; magyarul megjelent: Praeludiumok, ford. *Szemere* Samu); Einleitung in die Philosophie (1914). Történeti műveit széles történeti tudás, nagy szempontok és kiváló előadó erő jellemzik. Ő volt az értékelméleti kriticizmus megalapítója.

Windermere (ejtsd: uindemír), gleccser-eredetű, fjordos tó a Cumbrian hegység D.-i oldalán, Angliában, Lancaster-county É.-i határán. Anglia legnagyobb és egyik legszebb tava, 17·5 km. hosszú, 1·5 km. széles, 73 m. mély, lefolyása D.-i végén a Leven folyócska, felszíne 47 m. magas a tenger színe felett. Partján gyönyörű parkok és kastélyok vannak.

Windhuk (*Windhoek*), a volt Német-Délnyugat-Afrika fővárosa a Damara-földön, 1625 m. magasságban, környékével együtt kb. 17,000 lak., 1915 máj. 12. az angolok elfoglalták.

Windisch, svájci falu, Aargau kanton bruggi j.-ban, (1910) 3231 többnyire evangelikus lakossal. Nevezetes *Vindonissa* római kolónia romjairól. Közelében *Königsfelden* elmegyógyintézet.

Windisch *Károly Gottlieb*, földrajzi író, szül. Pozsonyban 1725., megh. 1793. Nagy nyelvismerete volt. Külföldi utazásai után szülővárosa szolgálatába lépve, polgármester lett és irodalommal is foglalkozott. Főbb művei: Polit. geogr. u. hist. Beschreibung des Königreichs Ungarn (Pozsony 1772); Kurzgefasste Geschichte der Ungarn (u. o. 1778); Geografie des Königreichs Ungarn (2 köt., u. o. 1780); Geografie des Grossfürstenthums Siebenbürgen (u. o. 1790); Briefe über den Schachspieler des Herrn von Kempelen (Basel 1783, holland nyelven Amsterdam 1785, franciául Basel 1783). Számos alkalmi műve, szépirodalmi és egyházi dolgozata jelent meg. Több lapot és folyóiratot is szerkesztett: Der Freund der Tugend (1767—69); Pressburgisches Wochenblatt (1771—73); Ungarisches Magazin (1781—88 és új folyam 1791—93); ezeknek 11 kötetét nagyobbrészt maga írta.

Windisch, *Ernst*, német filológus, szül Drezdában 1844 szept. 4., megh. Lipcsében 1918 okt. 30. Tanár volt a lipcsei, heidelbergi, strassburgi, majd ismét a lipcsei egyetemen. Főbb művei: Kurzgefasste irische Grammatik (1879); Zwölf Hymnen des Rigveda und Sāyanas Kommentar (1883); Māra und Buddha (1895); Buddhas Geburt (1908). Szerkesztette 1880—1902. a Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft folyóiratot.

Windisch-Graetz, osztrák hercegi család, mely nevét a régi Vend (Windisch) őrgrófságban fekvő Graetz városától vette (Dél-Stájerország). Első ismert őse *Ulrich*, 1242 körül említik. A család a XV. század közepén a *Siegmund*- és *Ruprecht*-ágakra oszlott. Az idősebb ág több mellékágra szakadva, 1828. halt ki. Az ifjabb ág alapítója, *Ruprecht* (megh. 1499.) szerezte meg Waldstein várát és birtokát. Dédunokái, *Erasmus* (megh. 1573.) és *Pankrazius* (megh. 1591.) bárói, majd 1557. grófi címet kaptak I. Ferdinánd császártól. Erasmus dédunokája, *Gottlieb* (megh. 1695.) birodalmi grófi rangra emelkedett 1658. Ennek dédunokája volt *Joseph Nicolaus* (megh. 1802.), kinek két fiától, *Alfredtől* (l. o.) és *Weriandtól* (szül. 1790., megh. 1867.) származott a W. hercegi család jelenleg is virágzó két ága. Az idősebbik 1802., az ifjabbik 1822. kapta a hercegi címet összes utódaira kiterjesztve. — A W.-család az 1655-iki 119. t.-c.-el s az 1751-iki 40. t.-c.-el magyar indigenátust kapott. — Nevezetesebb tagjai:

1. *W. Alfréd* herceg, osztrák hadvezér, szül. Brüsszelben 1787 máj. 11., megh. Bécsben 1862 márc. 21. Mint főhadnagy lépett 1804. egy ulánusezredbe; 1805. Ulmnál francia fogságba került, 1809 máj. 22. az asperni csatában megsebesült. 1813 okt. 16. a lipcsei csata első napján vitéz lovasrohammal biztosította a szövetséges seregek visszavonulását Liebertwoekwitz mellett. Az 1814-iki franciaországi hadjáratban is kitűnt s ezért 1814. a Mária Terézia-renddel tüntette ki Ferenc császár. 1826-ban vezérőrnagy, 1833. altábornagy lett; 1840—48-ig Csehország katonai főparancsnoka volt. 1848 márc. éppen Bécsben időzött, mikor kitört a forradalom. Az udvari körök reá bízták a Burg védelmét s W. szigorú rendszabályokkal akarta a rendet helyreállítani. A májusi mozgalmak hatása alatt azonban távoznia kellett Bécsből s visszament Prágába. Itt a szláv kongresszus visszhangjaképpen jún. 12. véres felkelés tört ki, harcközben W. feleségét, *Schwarzenberg* Eleonóra hercegnőt palotája ablakában egy golyó halálosan eltalálta, az utcai harcban pedig W. legidősebb fia, *Alfréd* súlyosan megsebesült. Ennek dacára elég kíméletesen bánt a lecsendesített város lakosságával. Az okt. 6-iki forradalom kitörése után Olmützbe sietett, hol okt. 15. Ferdinánd császár tábornaggyá s az Itálián kívül állomásozó összes osztrák seregek főparancsnokává nevezte ki s korlátlan hatalommal ruházta fel a bécsi forradalom leverésére. Okt. 20. kezdte meg Bécs körülzárását tekintélyes haderővel és okt. 31. serege benyomult Bécsbe. A felkelés kézrekerült vezéreit (Blum, Messenhauser) nov. 9. főbe lövette. A dec. 2-iki trónváltozás után Ferenc József császár meghagyta fővezéri állásában s megbízta őt a «magyarországi lázadás» leverésével. 1848 dec. 16. kezdte meg a közvetlen vezetése alatt álló főseregével (52,000 ember, 144 ágyú) a támadást a Duna mindkét partján. Görgey tervszerű visszavonulása miatt nem nyílt alkalma döntő győzelmet vívni. 1849 jan. 3. bicskei főhadiszállásán utasította el a magyar országgyűlés békekövetségét («Lázadókkal nem tárgyalok!») s jan. 5. ünnepiesen bevonult Buda és Pest fő-

városokba. W. a főváros megszállásával feladatát nagyjában bevégzettnek hitte s inkább politikai rendszabályokkal, mint erélyes és gyors hadműveletekkel igyekezett a «lázadást» végleg elfojtani. Jan. 8. elfogatta Batthyány Lajos volt miniszterelnököt, jan. 19. pedig Czuczor Gergelyt. A visszavonuló magyar seregeket csak kisebb haderőkkel és megkésve vette üldözőbe (Hadműveleteit l. *Szabadságharc)*. Csak 1849 febr. 23. kerekedett fel Pestről s febr. 26. és 27. mérkőzött meg az egyesült magyar sereggel *Kápolna* mellett. Itt a győzelmet *Schlik* sikeres beavatkozásának köszönhette, de már azt nem tudta megakadályozni, hogy a magyar sereg nagyobb baj nélkül a Tisza balpartjára vonuljon vissza. Győzelmét mégis túlbecsülve oly jelentést küldött Olmützbe («A lázadó csordákat szétszórtam és legnagyobbrészt megsemmisítettem»), hogy márc. 4. Ferenc József császár egy *Összbirodalmi alkotmányt* adott ki s ezzel forma szerint is eltörülte Magyarország alkotmányát. W. tehetetlensége és tájékozatlansága a honvédsereg áprilisi nagy támadása alatt nyilvánult meg a legfeltünőbben. Minthogy nem volt tisztában a honvédseregnek Komárom felmentését célzó mozdulataival, még a váci csata (ápr. 10.) után is azt hitte, hogy a magyar haderő javarésze Pest előtt áll, pedig csak a II. (Aulich) hadtest tévesztette őt meg ügyes tüntetéseivel. E kudarcai miatt ápr. 12. felmentette őt a császár a fővezérségtől s W. ápr. 14—15. hagyta el Pestet s ápr. 22-én Olmützben búcsúzott el hadiparancsban seregétől. Ezután visszavonult csehországi birtokaira. 1850-ben a Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjével tüntették ki, 1861-ben pedig az urakházának tagja lett. Magyarországi hadi működésének igazolására iratta meg *Nobili* gr. volt vezérkari főnökével a Der Winterfeldzug 1848—49 in Ungarn (Wien 1851) c. munkát. V. ö. Der K. K. österreichische Feldmarschal, Fürst W. Eine Lebensskizze aus den Papieren eines Zeitgenossen (Berlin 1886, Leipzig 1898, 2. kiad.).

W.-nek Schwarzenberg Mária hercegnőtől öt fia született: *Alfréd* herceg (l. o.), *Viktorin Lipót* herceg (szül. 1824 júl. 24., megh. 1869 okt. 3.), ki 1848—49. Radetzky szárnysegéde volt s 1862. mint ezredes lépett ki a hadseregből, de 1866. mint huszárhadnagy vett részt a csehországi hadjáratban; *Ágost József* herceg (szül. 1828 júl. 24., megh. 1910 aug. 29.) altábornagy; *Lajos* herceg (l. o.); *József* herceg (szül. 1831 jún. 23., megh. 1906 okt. 18.) lovassági tábornok s 1890 az arcière-testőrség parancsnoka lett.

2. *W. Alfréd* herceg, *W. 1.* legidősebb fia, szül. 1819 márc. 28., megh. 1876 ápr. 28. Mint vértes-lovaskapitány harcolt atyja oldalán a prágai felkelők ellen s 1848 jún. 12. súlyosan megsebesült a lábán. Felgyógyulása után mint őrnagy vett részt atyja magyarországi hadjáratában s ő vitte Olmützbe 1849 jan. a meghódolt Buda és Pest kulcsait. 1866-ban vezérőrnagy lett s a königgraetzi csatában ő vezette rohamra a 8. vértesezredet, de súlyosan megsebesülve a poroszok fogságába esett. A háború után 1868. altábornagy és soproni hadosztályparancsnok, 1869. pozsonyi hadtestparancsnok lett.

3. *W. Alfréd* herceg, osztrák államférfiú, *W. 2.* egyetlen fia, szül. Prágában 1851 okt. 31. Atyja halála után 1876. elfoglalta helyét az osztrák urakházában, 1883. pedig beválasztották a cseh tartománygyűlésbe. A konzervativpárthoz tartozott s 1890 óta sokat fáradozott a német-cseh kibékülés érdekében; 1892. az urakházának alelnöke lett. Taaffe bukása után 1893 nov. 11. ő állott egy koalíciós kormány élére. A lengyelekből, konzervativokból és az egyesült baloldalból alakult parlamenti szövetség azonban a cilly-i szlovén gimnázium felállítása miatt felbomlott, mire W. 1895 jún. 18. beadta lemondását. 1897-ben az urakháza elnökévé nevezte ki a császár.

4. *W. Lajos* herceg, cs. és kir. lovassági tábornok, *W. 1.* fia, szül. Bécsben 1830 máj. 13., megh. u. o. 1904 márc. 14. Előbb Radetzky seregében harcolt 1848 nyarán az olasz harctéren, azután áthelyezték atyja hadseregébe s részt vett a selmeczi (1849 jan. 21—22.) és kápolnai (1849 febr. 26—27.) csatákban. 1849 márc. kapitánnyá lépett elő s harcolt Csorna (jún. 13.), Győr (jún. 28.) és Komárom mellett (júl. 2. és 11.), ott a második csatában meg is sebesült. 1866-ban mint a 2. dragonyosezred parancsnoka tüntette ki magát a porosz háborúban. 1872-ben vezérőrnagy, 1877. altábornagy, 1883. az 1. (krakói) hadtest parancsnoka, 1888. lovassági tábornok, 1889. a 11. (lembergi) hadtest parancsnoka lett; 1895. csapatfőfelügyelővé nevezték ki. W. 1870 febr. 8. vette nőül Pozsonyban *Dessewffy* Valéria grófnőt (szül. 1843 okt. 8., megh. 1912 júl. 11.). Nagynénjének, Bretzenheim, szül. Schwarzenberg hercegnőnek halála után örökölte 1875. a sárospataki uradalmat s azóta elfoglalta helyét a magyar főrendiházban.

5. *W. Lajos* herceg, magyar politikus, az előbbinek fia, szül. Krakóban 1882 okt. 20. Magyar nevelésben részesült s 1906. mint nagykorú elfoglalta helyét a főrendiházban. Itt feltünt hazafias felszólalásaival s több izben az ellenzékkel szavazott. A világháború alatt mint huszárkapitány teljesített szolgálatot. 1916-ban, majd 1918. a homonnai kerület egyhangulag képviselőjévé választotta. 1918 jan. 25. a Wekerle-kabinetben tárcanélküli miniszter lett és átvette a közélelmezési ügyek vezetését, júliusban a népjóléti minisztérium vezetését vette át; októberben külügyi osztályfőnök lett; a különbéke ügyében való tárgyalásra őt küldték Svájcba, ott érte az összeomlás. Mindamellett folytatta Magyarország érdekében való működését, megnyerve egyes svájci körök rokonszenvét, ami az összeomlást követő gazdasági válságban tanusított svájci jótékonyságban nem kevéssé nyilvánult meg. A proletárdiktatura után hazajött, 1920. nemzetgyűlési képviselőnek választották. 1921-ben Károly király Magyarországba jövetelekor Párisban volt, onnan visszatérőben repülőgépe a csehországi Eger környékén mótorhiba miatt kénytelen volt leszállni, a csehek letartóztatták, majd Aranyosmaróton internálták, ahonnan csak dec. elején szabadult. 1925 decemberben, mint az akkor kipattant frankhamisítási ügy egyik részesét, letartóztatták. (L. bővebben *Frankhamisítási ügy* a XX. kötetben.) Irodalmi műve: *Küzdelmeim*

(naplójegyzetek, 1920). W. 1907 nov. 18. vette nőül Budapesten *Széchényi* Mária grófnőt. Gyermekeik: *Lajos Aladár* (szül. 1908), *Gabriella* (1909), *Mária* (1911), *Vince* (1913), *Natália* (1917), *Erzsébet* (1923).

6. *W. Ottó* herceg (a Weriand-ágból), W. Ernő herceg második fia, szül. Grácban 1873 okt. 7., cs. és kir. huszárőrnagy és v. b. t. t. 1902 jan. 23. nőül vette *Erzsébet* főhercegnőt, Rudolf trónörökös leányát, aki később elvált tőle. Gyermekeik: *Ferenc József* herceg (szül. 1904 márc. 22.); *Ernő Weriand* herceg (szül. 1905 ápr. 21.); *Rudolf János* herceg (szül. 1907 febr. 4.) és *Stefánia* hercegnő (szül. 1909 júl. 9.).

Windisch-Matrei *(Matrei)*, mezőváros a tiroli Lienz kerületi kapitányságban, (1910) 705 lak. Közelében vannak É.-ra a *Weissenstein* vár romjai. K.-re a *Matrei-Kalser Thörl*, nagyszerű kilátóhely.

Windombill, l. *Bland Bill.*

Wind-River-Range (ejtsd: uind-rivvr-réndzs), egy része a Rocky-hegységnek Észak-Amerikában, Wyoming államban. Legmagasabb pontja a Fremont-csúcs, 4203 m. magas. Száraz éghajlatú, félig sivatagos hegyvidék.

Windscheid, *Bernhard Josef Hubert*, német pandektista, szül. Düsseldorfban 1817 jún. 26., megh. Lipcsében 1892 okt. 26. 1847-ben a bonni, majd a baseli, 1852. a greifswaldi, 1857. a müncheni, 1871. a heidelbergi, 1874. a lipcsei egyetemen lett tanár. 1874—83-ig tagja volt a német polgári törvénykönyv kidolgozására kiküldött bizottságnak, amelyben kiváló szerepet töltött be. Főmunkája: Lehrbuch des Pandektenrechts (Düsseldorf 1862—70, 3 köt.; *Kipp*-től átdolgozott 8. kiad. Frankfurt a/M. 1900; 9. kiad. 1906; Repertorium 2. kiad. 1882), amely egyike a legalapvetőbb magánjogi munkáknak és amely a magyar jogéletre is jelentékeny hatást gyakorolt. Egyéb munkái közül említjük: Die Lehre des römischen Rechts von der Voraussetzung (Düsseldorf 1850); Die Wirkung der erfüllten Bedingung (Basel 1851); Die Actio des römischen Zivilrechts vom Standpunkte des heutigen Rechts (Düsseldorf 1856); Wille und Willenserklärung (Leipzig 1878); Zwei Fragen aus der Lehre von der Verpflichtung wegen ungerechtfertigter Bereicherung (u. o. 1878); Die indirekte Vermögensleitung (u. o. 1892). Hátrahagyott beszédeit és értekezéseit *Oertmann* adta ki (u. o. 1904).

Windsor (ejtsd: vinnszr), 1. *New-W., város* Berkshire angol countyban, (1921) 20,115 lakossal s az angol királyi családnak még Hódító Vilmos által épített s többször újjáalakított gyönyörű kastélyával. Mellette van a Frogmore Lodge kastély Albert angol herceg mauzoleumával.

2. *W., város* Ontario kanadai tartományban, Detroit várossal szemben, 38,341 lak., bőrgyártással, dohány-, termény- és gyümölcskereskedelemmel.

Windsor, V. György angol király 1917 júl 17. a titkos tanácsban a maga és családja részére, a *Coburg* családi név letételével, a *W.* nevet vette föl. Az új nevet a királyi család W.-i birtokáról vette.

Windsor-bab (növ.), l. *Bükköny.*

Windthorst, *Ludwig*, német államférfiú, szül. Osterkappelnban (Osnabrück) 1812 jan. 17., megh. Berlinben 1891 márc. 14. 1848-ban a cellei felsőbb törvényszék birájává nevezték ki; 1849. beválasztották a hannoveri második kamarába, melynek 1851. elnöke lett, 1851—53-ig, majd 1862. hannoveri igazságügyminiszter volt, 1865 okt. főkoronaügyésszé nevezték ki. Minthogy a poroszellenes politikának egyik vezére volt, Hannover annektálása után lemondott állásáról. 1871 óta a német birodalmi gyűlés tagja volt. Itt a katolikus (centrum) párt élére állott s a welf- és lengyelpártot is magához vonva, tekintélyes ellenzéket szervezett Bismarck ellen. Mint szellemes szónok és kiváló vitatkozó, különösen a Kulturkampf idején tünt ki a katolikus ügy védelmében. Beszédeinek gyüjteménye halála után jelent meg: Ausgewählte Reden 1851—1891 (Osnabrück 1901—1902, 3 köt.) V. ö. *Hütgen*, Ludwig W. (Köln 1907, 2. kiad.).

Windward Passage (ejtsd: uinduard pesszidzs), 90 km. széles tengerszoros Cuba- és Haiti-szigetek közt s összeköti a Karibi-tengert az Atlanti-oceánnal.

Windward-szigetek, l. *Antillák.*

Windy City, l. *Chicago.*

Winfried, a németek apostola, l. *Bonifác.* szent.

Wingate (ejtsd: uinngét), *Francis Reginald*, sir, angol hadvezér, szül. 1861. Indiában és Adenben szolgált, 1889. a hírszerző iroda főnökévé nevezték ki. 1898-ban Kitchener főhadsegéde lett s ő semmisítette meg 1899 nov. 24. a második mahdi seregét Om Debrikat mellett, hol a mahdi is elesett. Kitchener távozása után ő lett az egyiptomi sereg fővezére (szirdar) és Szudán főkormányzója. Műve: Mahdism and the Egyptian Sudan (London 1891).

Wingolf, l. *Walhalla.*

Winkel, *Jan te*, németalföldi filológus és irodalomtörténész, szül. Winkelben 1847 nov. 16. 1892 óta a németalföldi és ó-germán irodalom tanára az amsterdami egyetemen. Főbb művei: Maerlant's werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw (Maerlant művei, mint a XIII. sz. tükre, Leiden 1877); Overzicht der Nederlandsche letterkunde (Haarl. 1882); Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde (u. o. 1888, 3 köt.); Geschichte der niederländischen Sprache und Literatur (2. kiad., Strassburg 1898); Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche taal (Bevezetés a németalföldi nyelv történetébe, Kuilenb. 1905). H. E. Molzerral s ennek halála után J. Verdammal együtt adja ki a Középnémetalföldi irodalom könyvtárát s ezenkívül kiadta Maerlant és Langendijk egy-egy művét s részt vett Bredero munkáinak összkiadásában (1885—87).

Winkelblech, *Karl Georg*, német nemzetgazdasági író, szül. Ensheimben (Mainz mellett) 1810 ápr. 11., megh. 1865 jan. 10. Kémiát tanult, magántanár lett Marburgban, 1839. pedig tanár a kasseli felsőbb ipariskolában. Főmunkája a *Karl Marlo* álnév alatt kiadott Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Weltökonomie (Tübingen 1850; 2. kiad. 1884—86, 4 köt.).

Winkelmann, 1. *Eduard*, német történetíró, szül. Danzigban 1838 jún. 25., megh. Heidelberg-

ben 1896 febr. 10. 1869-ben a berni, 1873. a heidelbergi egyetem tanara lett. Művei: Geschichte Kaiser Friedrichs II. und seiner Reiche 1212—35 (Berlin és Reval 1863—65, 2 köt.); Bibliotheca Livoniae historica (Berlin 1878, új kiad.); Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig (Leipzig 1873—78, 2 köt.); Geschichte der Angelsachsen (Berlin 1883); Kaiser Friedrich II. Jahrbücher der deutschen Geschichte (Leipzig 1889—97, I. és II. köt.); Acta imperii inedita seculi XIII et XIV (Innsbruck 1880—85, 2 köt.); Allgemeine Verfassungsgeschichte (Leipzig 1901).

2. *W., Hermann*, német szinpadi énekes, szül. Braunschweigban 1849 márc. 8., megh. Mauerban (Bécs mellett) 1912 jan. 18. 1875-ben lépett fel Sondershausenban, 1882. Bayreuthban Parsifalt énekelte, 1883-tól kezdve a bécsi udv. operaház tagja, nagyhírű Wagner-énekes volt. — Fia, *Hans*, szintén hőstenor.

Winkelried, *Arnold*, svájci szabadsághős Unterwalden Kantonból. A monda szerint a sempachi csatában 1386 júl. 9. az ő önfeláldozása döntötte el a győzelmet a svájciak javára. Hatalmas karjaival a csatasorban több osztrák lovag lándzsáját összenyalábolva, azokat saját mellébe döfte s ezáltal honfitársainak rést nyitott a lovagok soraiba. E hőstettét örökíti meg Stansban felállított emléke. Az egykorú osztrák és svájci krónikák nem tudnak W. hőstettéről, csak egy 1440 táján szerkesztett zürichi krónika említi azt (W. megnevezése nélkül), főforrása pedig az ú. n. Sempachi nagy csatadal, mely azonban csak XVI. sz.-beli másolatokban maradt fenn. Azért sokan (*Lorenz, Kleissner, Hartmann*) kétségbevonták W. létezését, de a svájci történetírók védik a hagyományt. V. ö. *Bernouilli*, W.-s Tat bei Sempach (Basel 1886); *Oechsli*, Zur Sempacher Schlachtfeier (Zürich 1886); A. *Schweizer*, Eine Studie zur Schlacht bei Sempach (u. o. 1902.)

Winkler, 1. *Benő (köszegi)*, geológus, szül. Magyarraszlaviczán (Sáros m.) 1835., megh. Selmeczbányán 1915 nov. 17. Előbb a gyalári vasbányánál működött, majd geológiai munkálatokkal foglalkozott, 1865. a zsilvölgyi széntelepeket tanulmányozta Hofmann Károly geológus társaságában; 1869. a budapesti m. kir. földtani intézet első geológusa, 1872—1898. a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémia tanára volt. Tanulmányai szakfolyóiratokban jelentek meg.

2. *W. József*, író és hírlapíró, szül. Esztergomban 1860 nov. 3., megh. Budapesten 1909 aug. 8. Rómában és Bécsben teológus volt, de nem maradt az egyházi pályán. 1884-ben hírlapíró, majd 1886—1890. a Magyar Állam belső munkatársa lett. 1888-ban írta meg *Doctor Romanus* álnév alatt *A mi dekatholizált egyetemünk* c. munkáját, amely két kiadást ért. Majd a Szent István-társulat naptárát, nép- és ifjúsági iratait szerkesztette. Számos napi-, hetilapba és folyóiratba írt állandóan tanulmányokat. Olasz lapokba is írt; lefordította Fogazzaro Il Santo regényét (A Szent címen, 1907). Irodalmi álnevei: *Vetési József*, *Olasz József*.

3. *W. Lajos*, kémikus, szül. Aradon 1863 máj. 21. Eleintén a a gyógyszerészi pályán volt. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; 1889. gyógyszerészdoktorrá avatták. 1889-ben tanársegéddé nevezték ki az első kémiai intézethez. 1894-ben a tudományegyetemre mint magántanár habilitáltatta magát az analitikai és gyógyszerészi kémiából. 1909 óta a budapesti tudományegyetemen a vegytan ny. r. tanára. Az Akadémia 1896. levelező, 1922. rendes tagjává választotta. Önálló tudományos dolgozatai az általános, az analitikai és a gyógyszerészi kémia körébe vágók. Dolgozatai részint az Akadémia kiadványaiban, részint hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg.

Winkler, 1. *Karl Gottfried Theodor* (álnevén Theodor *Hell*), német író, szül. Waldenburgban 1775 febr. 9., megh. Drezdában 1856 szept. 24. Költeményeket írt és sokat fordított, így pl. Camoëns Lusiadját (Dresden 1807); Byron Mazeppáját (u. o. 1820) és két kötetnyi francia vígjátékot (Leipzig 1805). V. ö. H. A. *Krüger*, Pseudoromantik (Leipzig 1904).

2. *W., Klemens*, kémikus, szül. a szászországi Freibergben 1838 dec. 26., megh. Drezdában 1904 okt. 9. A freibergi bányászakadémián a kémia professzora volt. Munkálataival az ásvány- és analitikai kémiának kiváló szolgálatokat tett; ő fedezte fel a germániumot és meghatározta az indium, kobalt s a germánium atomsúlyát, a kéntrioxidnak nagyban való előállítására új módszert állapított meg (a Winkler-féle kontaktmódszer), minek folytán e vegyületet ipari fontosságúvá tette. Freibergben szobrot emeltek emlékének. Művei: Anleitung zur chemischen Untersuchung der Industriegase (1876—77); Lehrbuch der technischen Gasanalyse (1884); Die Massanalyse nach neuem titrimetrischen System (1883); Praktische Übungen in der Massanalyse (1888, 3. kiad. 1902).

Winkler abszorpciómétere, l. *Abszorpciométer*.

Winklerit (ásv.), kobaltnikkeloxid-hidroxid ($Co, Ni)_2O(OH)_4$, kékes- v. ibolyásfekete vaskos tömegek; Almeria, Spanyolország.

Winkler-kódex, magyar nyelvemlék 1506-ból. Kis nyolcadrét alakú, elején-végén csonka papiros-kódex. Tartalma: naptár, énekek, imádságok, tanítások, elmélkedések, passió (ez egyezik a Nádor-kódexbelivel), evangéliumi darabok és apácákhoz intézett beszédek. Nevét egykori birtokosától: *Winkler* Mihály pécsi kanonoktól kapta, kinek ajándékából lett az egyetemi könyvtár tulajdona (Cod. Hung. No. 2. jelzet alatt). Ki van adva Régi Magyar Nyelvemlékek IV. kötetének második darabjában, Volf György előszavával, 1868.

Winnebago-tó (ejtsd: winnebego), morénák közt fekvő, sekély tó Wisconsin északamerikai államban, a Michigantól nyugatra. A Fox folyó viszi le vizét a Michigan-tóba.

Winnecke, *Friedrich August Theodor*, német csillagász, szül. Grossheerében 1835 febr. 5., megh. Bonnban 1897 dec. 2. 1872-ben a csillagászat tanára és a csillagvizsgáló igazgatója Strassburgban. Kettőscsillagok pályameghatározásával, a Nap parallaxisával és üstökösökkel foglalkozott főleg. Tizenöt üstököst fedezett fel, köztük egyet, melynek keringési ideje csak 5·89 év és mely W. nevét viseli.

Winnipeg, Manitoba kanadai tartomány fővárosa és Kanada ÉNy.-i részeinek fő kereskedelmi helye az Assiniboine és az É.-i Red-river összefolyásánál, vasutak mellett, (1921) 178,364 lak., jelentékeny gabona- és fakereskedelemmel. — Vele szemben van *St. Boniface*, katolikus székesegyházzal.

Winnipegosis-tó (ejtsd: winnipigoszisz), Kanadában, Manitoba-államban. Bonyolult alakú, glaciális tó, 5010 km² területű, 235 m. magasan van a tenger szine felett. Sok folyó táplálja, lefolyása keleten van a kis Waterhen-tóba, majd innen az 5 m.-rel mélyebben fekvő Manitoba-tóba, onnan a nagy Winnipeg-tóba.

Winnipeg-tó, glaciális eredetű, 24,500 km² területű tó Kanada Manitoba államában. 216 m. magasan van a tenger szine felett. Fő táplálója a Saskatchewan folyó, a Manitoba-tóból jövő Dauphin folyó, az Unio felől jövő Red-River és a Lake of the Woods-tó felől jövő Winnipeg folyó. Lefolyása É.-on a Nelson folyó, a Hudson-öbölbe viszi vizét. A tó sekély, legnagyobb mélysége 27 m. A jégkorszakban vize egy ideig a Red-River-völgyén át a Mississippibe folyt le. Környékén lakatlan erdőség fedi a halmokat, csak déli végénél van földmívelés.

Winona (ejtsd: vinone), város Minnesota amerikai államban, (1920) 19,143 lak., kocsi-, ekegyártással, fa- és terménykereskedelemmel.

Winschoten (ejtsd: vinszkoten), község Groningen németalföldi tartományban, vasút mellett, (1920) 12,855 lak., élénk kereskedéssel.

Winsford, város Cheshire angol countyban, (1921) 10,957 lak., nagy sófőzőkkel.

Winsor, *Justin*, amerikai történetíró, szül. Bostonban 1831 jan. 2., megh. Cambridgeben 1897 okt. 22. Főbb munkái: Narrative and critical history of America (Boston 1886—89); Bibliography of the quarto and folio editions of Shakespeare (1877); Readers' handbook of the American revolution (1879).

Winston-Salem (ejtsd: vinsztn), város Észak-Karolina amerikai államban, (1920) 48,395 lak.

Winter, 1. *Georg*, német történetíró, szül. Boroszlóban 1856 febr. 3., megh. Magdeburgban 1912 szept. 1. A magdeburgi levéltár igazgatója volt. Művei: Hans Joachim von Zieten (Leipzig 1886, 2 köt.); Geschichte des Dreissigjährigen Krieges (Berlin 1893); Deutsche Geschichte im Zeitalter der Hohenstaufen (Stuttgart 1897—1901, 2 köt., *Jastrow*-val együtt); Friedrich der Grosse (u. o. 1906, a Geisteshelden 52—54. kötete).

2. *W., Georg*, német orvos, szül. Rostockban 1856. Königsbergben egy. tanár és a női klinika igazgatója. Számos cikket írt szaklapokba. Önálló műve: Lehrbuch der gynäkologischen Diagnostik.

3. *W., Gustav*, osztrák történetíró, szül. Znaimban 1846 febr. 27., megh. Bécsben 1922 máj. 30. 1871-ben lépett a bécsi házi, udvari és állami levéltár szolgálatába, amelynek 1897. igazgatója lett. A bécsi tud. akadémia 1886. tagjául választotta. Kisebb értekezésein felül művei: Urkündliche Beiträge zur Rechtsgeschichte ober- und niederösterreichischer Städte, Märkte und Dörfer vom XII. bis XV. Jahrhundert (Innsbruck 1877); Das Wiener-Neustädter Stadtrecht des XIII. Jahrhunderts (Wien 1880); Niederösterreichische Weistümer (u. o. 1886—96).

4. *W., Peter von*, német zeneszerző, szül. Mannheimban 1754., megh. Münchenben 1825 okt. 17., ahol 1788. udvari karmester volt. Nagyon sok operát írt, amelyek közt legkiválóbb: Das unterbrochene Opferfest (1796). Ezenkívül még számos egyházi és egyéb zeneművet írt és egy nagy énekiskolát (Mainz 1824, 4 köt.).

Wintera (növ.), l. *Drimys*.

Winterana *L. (Canella* Murr növ.). A *Winteranaceae*-családhoz tartozik. *W. canella (Canella alba)*, az Antillákon honos fa, mely a «fehér fahéj» vagy *Cortex Canellae albae* név alatt is ismert kanella-kérget szolgáltatja.

Winteranaceae *(Canellaceae* növ.). A Parietales sorozat családja, 7 fafaj tartozik ide, melyek a trópusokon honosak. Fontos ezek közül a *Winterana canella* (l. *Winterana*).

Winterburger *(Winterburg), Johann*, Bécs városának legelső könyvnyomtatója, szül. a Kreuznach melletti Winterburgban, megh. Bécsben 1519. Valószínüleg Mainzban tanult Fust és Schöffer műhelyében. Nyomtatványai 1492-től ismeretesek. A magyarországi tudósokkal és államférfiakkal jó lábon állott és több Magyarországra vonatkozó munkát is nyomtatott, így a Turóczi-krónikát, Munz Jánosnak Tabula Minutionum super Meridiano Budensi c. könyvét, továbbá liturgikus könyveket az esztergomi egyházmegye számára. Nyomdászjelvénye (signum) nyilvessző körül csavaródzó kígyó, fölötte pedig kereszt, ami Vitéz János esztergomi érsek címerére emlékeztet.

Winterer, *Landelin*, elszászi politikus, szül. Obersultzbachban 1832 febr. 28., megh. Saint-Pierreben (Schlestadt mellett) 1911 okt. 30. A teológiát végezte és azután Mülhausenben plébános lett. Hívei a birodalmi gyülésbe választották (1874), ahol a centrum-párthoz csatlakozott. 1879-ben az elszász-lotaringiai tartománygyülésbe is beválasztották, ott franciabarátnak jelentette ki magát és tiltakozott több társával az annexió ellen. Sok műve jelent meg, nevezetesebbek: La persécution religieuse en Alsace pendant la grande révolution; Histoire de sainte Odile (1870); Le socialisme contemporain (1878); Le danger social (1885); Trois années de socialisme (1882); Le socialisme international (1890).

Winterfeld, 1. *Karl von*, német zenetörténetíró és kutató, szül. Berlinben 1784 jan. 28., megh. u. o. 1852 febr. 19. Nevezetes munkái: Johannes Pierluigi da Palestrina (1832); Johannes Gabrieli und sein Zeitalter (1834, 2 köt.); Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältnis zur Kunst des Tonsatzes (1843—47, 3 köt.); Zur Geschichte heiliger Tonkunst (1850—52).

2. *W., Max*, német zeneszerző, művésznevén: *Jean Gilbert*, szül. Hamburgban 1879 febr. 11. Operettjei: Die keusche Susanna (Budapesten a Fővárosi Nyári Szinkör mutatta be); Polnische Wirtschaft (1910); Die moderne Eva, Autoliebchen (1911); Die Kinokönigin (bemutatta a budapesti Király-szinház A mozikirálynő c.); Püppchen (1912); Tangoprinzessin, Die Reise um die

Erde (1913); Wenn der Frühling kommt (1914); *Az Aranyfácán* c. operettjét 1917. mutatta be a Népopera.

Wintergreen-olaj, l. *Gaultheria-olaj.*

Winterkéregfa (növ.), l. *Drimys.*

Winterl *Jakab József*, botanikus, szül. a felsőausztriai Steyrben 1739 ápr. 15., megh. Pesten 1809 nov. 29. Bécsben orvosi és Crantz vezetése alatt botanikai tanulmányokkal foglalkozva, az orvosi és bölcseleti doktorátust szerezte meg. Eleinte Felső-Ausztriában, majd felsőmagyarországi bányavárosainkban mint gyakorló orvos működött, de már a nagyszombati egyetem alapításakor 1771. u. o. a botanika tanára lett; állását az egyetem áthelyezése után Budán és Pesten 1808-ig töltötte be. Mindenütt füvészkertet is szervezett és belé hazai növényeket ültetett. Mint tanár kétszer volt rektor, mint tudós sokat foglalkozott a kémiával és botanikával, sőt 1784. tudós-társaságot is toborzott össze. Maradandó becsű, hogy számos hazai növényt ismert föl és a füvészkert kiadta névjegyzékeiben képekkel illusztrálva írt először le, amelyeket *novus* (új) névvel jelöl. Ilyen jegyzékek az 1785-iki Index horti botanici Tyrnaviae és 1788. Index horti botanici Universitatis Hungaricae, quae Pesthini est. Endlicher az Amonniának egyik szubgénuszát Winterliának nevezte.

Winternitz *Arnold*, sebész-orvos, szül. Klein-Tomaninban (Morvaország) 1872 aug. 2. Középiskoláit Szarvason, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol 1896. orvosdiplomát szerzett. Azután két évig Pertik mellett kórbonctani tanársegéd volt, majd két évet Dollinger tanár mellett sebészeten töltvén, műtői diplomát nyert. Hosszabb külföldi tanulmányút után a Stefánia-gyermekkórház sebészfőorvosa lett, ahol 1901-től 1911-ig működött; 1911. a székesfővárosi telepi-utcai, majd 1919. a Szt. István-kórház egyik sebészi osztályának vezetője lett. 1914-ben harctéri szolgálatra vonult be s a Dankl-hadseregben résztvett a Lublin—Ivangorodi harcokban. 1906-ban magántanárrá nevezték ki a sebészeti kórtan és diagnosztikából; 1915. rendkívüli tanár, 1917. pedig udvari tanácsos lett. W. nagyértékű és a sebészetnek úgyszólván minden ágára kiterjedő tudományos működést fejtett ki; nagyszámú irodalmi dolgozatai közül a fontosabbak: *Az appendicitisek bacteriologiája* (1900); *Májbeli echinococcus-tömlők infekcióiról és elgenyedéséről* (1901); *A nyak sebészi bántalmai* (1901); *A vékonybél invaginatióról* (1902); *Húgycsőresectio és húgycsővarrat kérdéséhez* (1904); *A csontüregek plombálásáról* (1904); Über Teratome der Schilddrüse und ihre operative Behandlung (1905); Über Indicationen der operativen Behandlung der Blasensteine der Kinder (1905); *Az ectopia vesicae és annak műtéti kezelése* (1907); Beiträge für directe Tracheo-Bronchoscopie (1908); *A hasi actinomycosisról* (1908); *A farkastorkok műtétéről* (1908); *A gyermekkori sérvek sebészi kezelése* (1911); *A tüdőgümőkór sebészi kezelése* (1921); *Tapasztalataim agy- és gerincagydaganatok sebészi kezelésében* (1923); *Vese- és ureter-kövek jelentősége a hasi diagnosticában* (1926); *Az extrahepaticus epeutak cystái és azok sebészi jelentősége* (1926) stb.

Winternitz, 1. *Arnold*, osztrák zeneszerző, szül. Linzben 1874 okt. 20. Grazban és Bécsben, majd Hamburgban volt operadirigens. 1912-ben Chicagóba ment a német operaház karnagyának, de 1914. visszatért Hamburgba, ahol zeneiskolát nyitott. Operái: Meister Grobian (1917); Die versilberte Braut (1922); ezenkívül írt több melodrámát és zongoraszerzeményt.

2. *W., Moriz*, osztrák indológus, szül. Hornban (Alsó-Ausztria) 1863 dec. 23. Egyetemi tanár Prágában. Önálló műve: Geschichte der indischen Literatur (1905—22, 3 köt.).

3. *W., Wilhelm*, osztrák orvos, szül. Josephstadtban (Csehország) 1835 márc. 1., megh. 1917 febr. 22. Prágában az elmegyógyintézet orvosa volt, majd a haditengerészethez ment orvosnak. 1861-ben a vízgyógyításra tért át, amelyet tudományosan több iratban tárgyalt. 1864-ben bécsi egy. magántanár lett, 1881. rendkív., 1898. rendes tanár, 1906. nyugalomba vonult. 1865-ben alapította a kaltenleutgebeni vízgyógyintézetet. Önálló művei: Die Hydrotherapie auf physiologischer und klinischer Grundlage (1877—1880, 2 köt.); Cholera, Lungenphtise und Fieber 1887—1888, 3 füz.). 1891-ben megindította a Blätter für klinische Hydrotherapie folyóiratot.

Winterstetten, *Ulrich von*, l. *Ulrich von W.*

Winterswijk (ejtsd: vinterszvaik), község Geldern németalföldi tartományban, (1920) 15,739 lak.

Winterthur, az ugyanily nevű járás székhelye Zürich svájci kantonban, (1920) 26,850 lak., jelentékeny pamut-, selyemszövés és himzés, fémöntés, gép-, bőr-, sör-, agyag- és kémiai iparral. W. sok szép középületéről és kulturális intézményeiről nevezetes. Környéke látogatott nyaralóhely. W. a középkorban keletkezett és 1264. a Habsburgok birtokába ment át. 1467-ben került Zürichhez.

Winther, *Christian*, dán lyrikus és elbeszélő, szül. Fensmarkban (Seeland) 1796 júl. 29., megh. Párisban 1876 dec. 30. Költeményeinek és genreképeinek elevenségével, formai művészi-ességével a legelső dán költők közé tartozik. Lírai költeményeinek gyüjteménye Digte, gamle og nye (Régi és új költemények, 8. k., 1882). Írt számos elbeszélést, románcot és közkedvelt gyermekverset is. V. ö. *Brandes*, Sammlede Skrifter 3. kötet.

Wipfeld, falu és fürdőhely a bajorországi Unterfranken kerületben, kéntartalmú ásványvízforrással.

Wipo, középkori német történetíró, II. Konrád és III. Henrik császárok udvari káplánja. Főműve: Vita Chuonradi (II. Konrád élete), megbízhatóságával a legjelesebb középkori krónikák egyike. Megjelent a Mon. Germ. Historica c. gyüjt. Scriptores 2. köt.-ben. (Külön lenyomata Hannover 1878): német fordítása *Pflügertől* (Leipzig 1892, 2. kiad.).

Wipper, 1. a Balti-tengerbe ömlő folyó Pomeránia Köslin kerületében. Kis morénatavakból ered, 150 km. hosszú, Rügenwalde mellett torkol. — 2. *W.*, az Unstrut baloldali mellékfolyója Thüringiában, 75 km. hosszú, Sachsenburgnál torkol. — 3. *W.*, a Saale baloldali mellékfolyója

Németországban. A Harz-hegység DK.-i végén ered és Bernburg fölött torkol, 70 km. hosszú. — 4. *W.*, a Rajna mellékfolyója, l. *Wupper.*

Wipper, l. *Hamis pénzverés.*

Wirballen *(Verzsbolovo, Vierzbolov)*, város Lengyelországban, a volt Suvalki orosz kormányzóságban, a porosz határ közelében, (1910) 3285 lak. A világháború folyamán 1914 aug. 20. a németek megverték itt az oroszokat, azután a várost megszállották, de rövid idő mulva ki kellett üriteniök. 1915 febr. 10. a mazuri téli csatában a németek rohammal elfoglalták.

Wirkner *Lajos*, politikus, szül. Kassán 1802., megh. Bécsben 1882 dec. 18. 1825-ben belépett a magyar udvari kancelláriába, ahol eszességével csakhamar kedvence lett *Reviczky* főkancellárnak, 1836 óta pedig *Pálffy* Fidél főkancellár támasza volt. Metternich is megkedvelte s 1840 után a liberális ellenzék vezérférfiaival való alkudozásokkal bízta meg; Kossuthtal is sokat érintkezett. 1843 dec.-ben és 1844 jan.-ban két memorandumot szerkesztett Metternich megbízásából Magyarország politikai és gazdasági helyzetéről és jövőjéről. Metternich bukása után ő is elvesztette állását, sőt 1848 máj.-ban Bécsből is menekülnie kellett. Az országgyülésen 1848 nyarán Madarász József azt indítványozta, hogy W.-t nyugdíjától is fosszák meg. W. a *Közlöny* szept. 6-iki számában védte magát. Élete vége felé tette közzé emlékiratait: Meine Erlebnisse. Blätter aus dem Tagebuche meines öffentlichen Wirkens vom Jahre 1825—52 (Pozsony 1879).

Wirnt von Gravenberg, XIII. sz.-beli középfelnémet költő, egy francia nemesi család ivadéka, ki meráni IV. Bertold herceg udvarában élt. Irt egy *Wigalois* c. lovagregényt, melynek hőse egy pogány (mohammedán) fejedelemmel folytat elkeseredett harcokat s végre is legyőzi. A munka minden gyengéje mellett is kedvelt olvasmánya volt korának, 1492. prózai átdolgozásban is megjelent. W. művét ifjú éveiben irta. Forrása Renaud de Beaujeu elbeszélése: «Le bel Inconnu».

Wirsen, *Karl David af*, svéd költő, szül. Bällstaban (Upland) 1842 dec. 9., megh. Stockholmban 1912 jún. 15. Mint költő a késői romantikusokhoz tartozik. 1868. az upsalai egyetemen az irodalomtörténet magántanára lett. 1884 óta a svéd akadémia titkára volt és erősen küzdött az újabb irodalmi irányok ellen. 1880 óta egy ideig szerkesztette a Post och Inrikes Tidning c. ujságot.

Wirth, 1. *Albrecht*, német történetiró, szül. Majna-Frankfurtban 1866 márc. 8. A müncheni technikai főiskola tanára 1903 óta. Főbb művei: Geschichte Südafrikas (Bonn 1897); Geschichte Formosas (u. o. 1898); Geschichte Sibiriens und der Mandschurei (u. o. 1899); Das Wachstum der Vereinigten Staaten von Amerika (u. o. 1899); Die Entwicklung Asiens (Frankfurt 1901); Volkstum und Weltmacht in der Geschichte (München 1904, 2. kiad.); Weltgeschichte der Gegenwart (Wien 1910, 2. kiad.); Männer, Völker, Zeiten. Eine Weltgeschichte in 1 Band (Hamburg 1912); Der Gang der Weltgeschichte (Gotha 1913); Die Geschichte des Weltkrieges (2 köt. Stuttgart); Die Geschichte der Türkei (u. o., 2. kiad.); Die Geschichte d. Russischen Reiches v. 600 v. Chr. bis 1920 n. Chr. (Braunschweig).

2. *W., Joseph*, német politikus, szül. Freiburgban (Baden) 1879 szept. 6. Ugyanott végezte az egyetemet. 1905-ben fil. doktor, 1908. reáliskolai tanár lett, 1913. badeni országgy. képviselő, 1914. birodalmi gyülési képviselő, 1918. az összeomlás után badeni pénzügyminiszter, ugyanez évben a német nemzetgyülésbe választották; 1920. német birodalmi pénzügyminiszter a Müller-kormányban, ezt a tárcát megtartotta a Fehrenbach-kormányban is. Fehrenbach lemondása után 1921 máj. 10. birodalmi kancellárrá választották, egyszersmind 1922 jún.-tól külügyminiszter is volt. A teljesítési politikának volt híve, centrumpárti létére is erősen közeledett a szociáldemokratákhoz. Felső-Szilézia fölosztásakor pártszempontból lemondott 1921 okt.-ban, de még ugyane hónapban megalakította az új kormányt. Ő is résztvett a genuai tanácskozáson és aláírta a Rathenautól előkészített rapallói egyezményt Szovjet-Oroszországgal. 1922 nov.-ben a Kuno-kormánynak kellett átadnia helyét.

3. *W., Max*, német nemzetgazdasági iró, szül. Breslauban 1822 jan. 27., megh. Bécsben 1900 júl. 18. Jogot tanult, majd ujságiró lett és a munkakereslet és kinálat számára Frankfurt a. M.-ban az Arbeitgeber c. lapot alapitotta. 1865—73-ban a svájci statisztikai hivatal igazgatója volt és ebben a minőségében adta ki az Allgemeine Beschreibung und Statistik der Schweiz c. művet (Zürich 1870—75, 3 köt.). 1874 óta Bécsben élt, mint a Neue Freie Presse és a londoni Economist munkatársa. Fő művei: Grundzüge der Nationalökonomie (Köln 1855—73, 4 köt.; az egyes kötetek több kiadást értek); Geschichte der Handelskrisen (Frankfurt a. M. 1858, 4. kiad. 1890); Die Krisis in der Landwirtschaft (Berlin 1881); Ernste und frohe Tage aus meinen Erlebnissen und Streifzügen (Köln 1884); Ungarn und seine Bodenschätze (Frankfurt a. M. 1885); Die Quellen des Reichtums (Köln 1886); Die Notenbankfrage in Beziehung zur Währungsreform in Österreich-Ungarn (Frankfurt a. M. 1893).

Wis., hivatalos rövidítése *Wisconsin* északamerikai állam nevének.

Wisbeach (ejtsd: viszbics) vagy *Wisbech*, város Isle of Ely angol countyban, (1911) 10,828 lak., vasművekkel, hajóépitéssel; élénk kereskedelmi forgalommal.

Wisby, Gottland svéd sziget egyetlen városa, (1911) 10,022 lak., számos középkori templommal és falrommal. Egykor gazdag hanzaváros volt nagy német teleppel, 1361. a dánok elpusztították.

Wisconsin (ejtsd: uiszkonszin, röv. *Wis.*), az Északamerikai Egyesült-Államok egyike a Felső-tó, Michigan, a Michigan-tó, Illinois, Mississippi, Jowa és Minnesota között. Területe 145,140 km², (1920) 2.631,869 (1840-ben még csak 40,936) lak., köztük 2900 néger, 10,142 indiánus, 260 kinai és japán és 13,166 magyar. W. nagyrészt alacsony, dombos síkság. Főfolyója a határt alkotó Mississippi s W.-ban eredő nagyobb mellékvizei a St. Croix, Chippewa, W. és Black. Legnagyobb tava a Winnebago. Éghajlata szélsőséges. A késői és korai fagyok gyakorta kártékonyak. Főfoglal-

kozás a földmívelés. Főterményei a kukorica, búza, zab, burgonya, dohány. Erdőmívelése jelentős. Michigan vasérctelepei átnyúlnak W.-ba, azonkívül ólom- és cinkbányászata, gránitkőfejtése van. Főbb iparágai: a tejtermékek földolgozása, őrlő- és fűrészmalmok, vasöntés, papir- és gépgyártás. Vasutainak hossza 12,400 km. W. 70 countyra oszlik, fővárosa Madison, legnagyobb városa Milwaukee. Törvényhozótestülete 2—2 évre választott 33 szenátorból és 100 képviselőből áll. A kongresszusba 2 szenátort és 11 képviselőt küld. 1848 máj. 29. az Unio 29-ik állama lett. V. ö. *Case*, W. its geology and physical geography (Milwaukee 1907); A. M. *Thomson*, Political history of W. (u. o. 1900).

Wisconsin, folyó az Északamerikai Egyesült-Államok W. államában. Az állam É.-i szélén, a Superior-tó közelében ered, 960 km. futás után Prairie du Chien helységnél a Mississippibe torkol. Portagetól lefelé, 390 km. hosszán hajózható.

Wiseman, *Nicholas*, biboros, westminsteri érsek, a kat. egyház újjáalkotója Angolországban, szül. Sevillában 1802 aug. 2. ir szülőktől, megh. Londonban 1865 febr. 15. Gyermekkorában került Angolországba, 18 éves korától kezdve a római angol kollégiumban tanult. Pappá szentelték 1824. Angolországba visszatérve 1835., egyházának felélesztése céljából tudományos felolvasásokat tartott a kat. egyház tanairól és szokásairól, három lapot alapított (Dublin Review, Catholic Magazine és Tablet). Oscottban a Tract Society-t alapította a vallásos röpiratok terjesztésére és a Society of English Ladies-t szegény kat. templomok, zárdák, iskolák és kórházak felszerelésére. 1840-ben melopotamosi c. püspök, 1849-ben a londoni egyházkerület apostoli vikáriusa lett. Már 1847. terjesztette IX. Pius pápa elé a kat. hierarkia Angolországban való helyreállításának tervezetét, mit ez 1850 szept. 29. Universalis Ecclesiae konstituciójával meg is tett, egyben W.-t westminsteri érsekké és biborossá nevezte ki. A pápai rendelkezés ellen 1851. a parlament külön billt bocsátott ki, mely szerint a katolikusok nem viselhettek angol városoktól vett püspöki címeket, nyilvánosan nem volt szabad megjelenniök papi ruhában stb. De ezt a törvényt 1871. visszavonták. W. továbbra is zavartalanul folytatta működését. W. mint író is kiváló. Tudományos művein kívül nevezetes munkája a római keresztényüldözés korát festő Fabiola vagy a katakombák egyháza c. regénye, amely magyarban is *Haudek* Ágost fordításában több kiadást ért meg. Tudományos értekezései és más művei közül magyar fordításban megjelentek még: A szentély lámpája (ford. *Szabóky* Adolf, Pest 1860); W. bibornok visszaemlékezései a négy utolsó pápára és Rómára korunkban (fordította *Bodnár* Zsigmond, Esztergom 1861); A rejtett gyémánt (dráma 2 felv., ford. a győri püspöki szeminárium növendékei, Győr 1861); Két kis színmű (ford. *Csiky* Gergely, Pest 1864); Püspöki szó a protestánsokhoz (ford. a nagyobb papnövendékek Szt. Imre-egyesülete, Győr 1867); A tudomány összhangzásban a kinyilatkoztatással (ford. a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája, Pest 1868); Az örök lámpa (ford. *Urbanek* Sándor, 1903).

Wiserin (ásv.) a. m. anatasz.

Wisingsö, sziget a Wettern-tóban (l. o.).

Wislicenus, 1. *Gustav Adolf*, német protestáns hittudós és az ú. n. «világosság barátai» (l. o.) egyik vezérférfia, szül. Battaunéban 1803 nov. 20., megh. Flunternben (Zürich mellett) 1875 okt. 14-én. 21 éves korában mint egyik Burschenschaft tagja 12 évi várfogságra ítéltetett, de öt év mulva (1829) kegyelmet kapott; 1834 után Klein-Eichstädtben, 1841-től kezdve Hallében volt lelkész s a «világosság barátai»-nak mozgalmaiban élénk részt vett. 1844 máj. 29-én a kötheni gyűlésen a biblia feltétlen tekintélye ellen tartott beszéde miatt hivatalvesztettnek nyilvánittatott (1846). Ezentúl mint a szabad gyülekezet lelkésze élt Hallében, azonban Die Bibel im Lichte der Bildung unserer Zeit (1853) című munkája miatt két évi fogházbüntetésre ítéltetett, mely elől Amerikába menekült, de 1856 tavaszán ismét visszatért Európába s Flunternben telepedett le. Fő munkája: Die Bibel, für denkende Leser betrachtet (2 köt., 2 kiad. 1866).

2. *W., Hermann*, német festő, szül. Eisenachban 1825 szept. 20., megh. Goslarban 1899 ápr. 25. Drezdában Bendemann és Schnorr tanítványa volt, majd Rómában Corneliushoz csatlakozott. 1868-tól a düsseldorfi művészeti akadémia tanára volt. Különösebb eredetiség híján is sokat foglalkoztatott képviselője volt az akadémikus jellegű későromantikának. Főműve a goslari császári palota császártermének falképsorozata a német császárság történetéből vett jelenetekkel (1877—1897).

3. *W., Johannes*, német kémikus, szül. a Querfurt melletti Klein-Eichstedtben 1835 jún. 24., megh. Lipcsében 1902 dec. 5. 1860—72-ben a kémia tanára volt a zürichi politechnikumon, 1872. Würzburgban és 1885-től fogva Lipcsében. A szénvegyületek kémiájában kiváló vizsgálatokat végzett és a tejsavakról írt tanulmányával a *van t'Hoff* és *Lebel*-féle elméletet, mely a szénvegyületek molekuláiban foglalt atomok térbeli elhelyezkedésére vonatkozik, szilárd alapokra fektette és ezáltal felderítette a geometriai izomeriáknak a lényegét. Értekezésein kívül említendő, hogy átdolgozta Regnault-Stecker Lehrbuch der Chemie munkáját.

4. *W., Walter Friedrich*, német csillagász, szül. Halberstadtban 1859 nov. 5., megh. Strassburgban 1905 okt. 3., mint a csillagászat tanára az ottani egyetemen. Főbb munkája a Handbuch der geographischen Ortsbestimmung auf Reisen (Leipzig 1891). Ő alapította az Astronomische Gesellschaft támogatásával az Astronomischer Jahresbericht című bibliográfiát, mely 1900 óta évenkint jelenik meg, 1910 óta a berlini királyi Astronomisches Recheninstitut szerkesztésében.

Wisłoka, a Visztula jobboldali mellékfolyója Galiciában. A Kárpátokban a Zborói-hágó alatt ered s 135 km. futás után Mielec alatt torkol. A világháborúban az 1914 dec. 12. limanovai csatában a W.-ig szorították vissza az oroszokat, de itt megvetették lábukat. Miután erősítéseket kap-

tak, újra támadásba mentek át a W.-n és az osztrák-magyar csapatokat a Dunajec mögé szorították.

Wismar, kikötőváros Mecklenburg-Schwerin nagyhercegségben, a Keleti-tenger mellett, (1919) 25,201 lak., vasöntéssel, gép-, papiros-, cikória-, szivar-, cukor-, sör-, szesz- és aszfaltgyártással; halászattal és jelentékeny kereskedelmi forgalommal. A város kiválóbb épületei: a gót Mária- és Szt. György-templom (XIV. sz.), a Miklós-templom (1381—1460), az ú. n. Fürstenhof, pompás olasz renaissance-ízlésben épült palota gazdag reliefdíszítésekkel; a XII. sz.-ból való régiségtár; 3 km.-nyire a várostól van Wendorf tengeri fürdő. W. 1256—1358. Mecklenburgnak volt fővárosa és gazdag hanzaváros. A vesztfáliai békében a körülötte fekvő vidékkel együtt Svédországnak jutott, de az 1803 jún. 26. 1.258,000 tallérért 100 évre elzálogosította. 1903-ban Svédország a visszaszerzés jogáról lemondott.

Wismuth, l. *Bizmut.*

Wisniowiecki *Mihály,* lengyel király, lásd *Mihály,* 11.

Wisoczky *József,* 1848—49-iki tábornok, l. *Vysocki.*

Wisper, a Rajna jobboldali mellékfolyója Nassau Wiesbaden kerületében. A Taunus É.-i lejtőjén ered s a Palahegységbe vágott szép völgyön át, Lorchnál torkol.

Wissel, *Rudolf,* német politikus, szül. Göttingenben 1869 márc. 18. Ércmunkás volt, 1908. a központi munkástitkárságban titkár; 1919 febr.-tól júl.-ig a német birodalmi közgazdasági hivatalban államtitkár, ugyanakkor a nemzetgyűlés tagja, 1920. birodalmi gyűlési képviselő lett s a többségi szocialista párthoz csatlakozott. Művei: Praktische Wirtschaftspolitik (1919); Ohne Planwirtschaft kein Aufbau (1921).

Wissmann, *Hermann,* kiváló német afrikai utazó, szül. Odera m. Frankfurtban 1853 szept. 4., megh. Weissenbachban (Steier) 1905 jún. 15. 1874-ben egy mecklenburgi gyalogezrednél szolgált mint tiszt. 1880-ban a németafrikai társaság szolgálatába lépett és Kasszai vidékére utazott Poggeval, majd W. egyedül Zanzibár felé indult s 1881 nov. 14. Szaadaninál elérte az Indiai-oceánt, tehát megtette az Afrikát átszelő utat. Lipót belga király szolgálatában 1883 nov. 16. a Kongót kutatta, megvetve Luluaburg állomásnak alapját, lehajózott a Luluán a Kasszaiba való torkolatáig, azután máj. 28. ezen tovább és 1885 júl. 17. elérte Leopoldvillet a Kongo mellett. Madeirában egészségét helyreállítva, ismét a Kongo vidékére, 1886. és 1887. Nyangve vidékére ment, onnan Tanganyikába és a Siren át egész Kvelimáneig. Ezzel végrehajtotta Afrikának második átszelését. 1888-ban német gyarmati szolgálatba lépett, 1889. birodalmi biztosként elfojtotta a lázadást. A német császár őrnagyi ranggal tüntette ki, majd nemesi rangra emelte. Miután Német-Kelet-Afrika ügyeit rendezte, 1892. ismét útra kelt s a rabszolgaság elleni egyesület expedicióját vezette a Nyasszáig és Tanganyikáig. 1893. Indiába, 1894. Németországba utazik. 1895 máj. 1. a német császár Német-Kelet-Afrika helytartójává nevezte ki. 1897-ben visszatért Berlinbe. 1899-ben visszavonult Weissenbachba és egy vadászat alkalmával szerencsétlenül járt. Laaterbergben (Harz) emléket emeltek neki. Munkái: Im Innern Afrikas (Leipzig 1888, 3. kiadás 1891); Unter deutscher Flagge quer durch Afrika (Berlin 1888, 8. kiad. 1902); Meine zweite Durchquerung Äquatorialafrikas (Frankfurt a/O. 1891 és 1907); Afrika, Schilderungen und Rathschläge (Berlin 1895 és 1903); In den Wildnissen Afrikas und Asiens, Jagderlebnisse (u. o. 1901 és 1908). V. ö. *v. Perbandt, Richelmann* und R. *Schmat,* H. von W., Deutschlands grösster Afrikaner (u. o. 1906), E. *Wolf* (1906), *Ruhle* (2. kiad. 1909).

Wissowa, *Georg,* filológus, szül. Boroszlóban 1859 jún. 17. Marburgban, majd Halleban lett egyetemi tanár. Főbb munkái: Religion und Kultus der Römer (1902); Abhandlungen zur röm. Religions und Stadtgeschichte (1904). Átdolgozta Pauly Realenziklopädie der klass. Altertumswissenschaft új kiadását.

Wiszła, szláv neve a Visztulának (l. o.).

Witch hazel (ang., növ.), l. *Hamamelis.*

Witenagemot (angolszász) a. m. bölcsek tanácsa, az angolszász királyok tanácsa.

Witherit (ásv.), báriumkarbonát $BaCO_3$; rombos, izomorf az aragonittal; a kristályok pszeudohexagonálisok és többnyire hármas ikrek; hatszöges bipiramis külsejük van. Leginkább gömbös-vesés-fürtös halmazok sugaras-rostos szerkezettel. Színtelen, sárga, szürke, üvegfényű, a törési lapon zsírfényű, áttetsző. Hazánkban igen ritka; Borica, Hunyad vm.; Alsó-Sajó, Gömör, a vaspát-telepen; nagy tömegben a kőszénmészkő galenit-telepeiben: Alston Moor, Cumberland; Anglesark, Lancashire; Fallowfield, Northumberland; Dufton, Westmoreland; Freiburg, Szászország; Leogang, Salzburg; Peggau, Stájerország.

Witkowitz *(Vitkovic),* falu Mährisch-Ostrau morva kerületi kapitányságban, (1920) 27,336 lak., több ezer munkást foglalkoztató szénbányákkal és vasművekkel.

Witkowski, *Georg,* irodalomtörténetíró, szül. Berlinben 1863 szept. 11. Lipcsében egyetemi tanár. Főbb művei: Goethe (1899); Cornelia, die Schwester Goethes (1902); Das deutsche Drama des 19. Jahrh. (1903); Miniaturen (1923).

Witloof (növ.), l. *Cichorium.*

Witos, lengyel államférfi, l. *Vitos.*

Witt, 1. *Charlotte,* német színésznő, szül. Berlinben 1870 ápr. 23. 1886-ban lépett szinpadra először Mainzban. 1892-ben a hamburgi Thalia szinház tagja volt, ahonnan 1898. a bécsi Burgszinházhoz hívták meg. 1906-ban Budapesten férjhez ment Borotha Kálmán századoshoz. Főbb szerepei: Búbos pacsirta, Alma (A becsület), Yanetta (A vörös Talár), Hanna (Henschel fuvaros), Franziska (Barnhelmi Minna), Claire (Vasgyáros) stb.

2. *W., Franz Xaver,* a kat. egyházi zene egyik reformátora, szül. Walderbachban (Bajorország.) 1834 febr. 9., megh. Landshutban 1888 dec. 4. Pappá szentelték 1856. A regensburgi papnevelő intézetben énektanár volt s 1868. a bambergi kat. nagygyűlés alkalmával megalapította a Cecilia-egyesületet, amelynek mintájára nemcsak Németországban, hanem Ausztriában,

Svájcban és Magyarországon is alapítottak hasonló egyesületet. A reformeszme terjesztésére és ébrentartására alapította a Fliegende Blätter für katholische Kirchenmusik és a Musica sacra folyóiratokat. Vannak egyházi zeneszerzeményei is.

3. *W., Henriette Guizot, Madame Conrad de*, szül. Párisban 1829 aug. 6., megh. u. o. 1908 máj. 5. Számos ifjúsági regényt írt a Bibliothèque rose c. vállalatba.

4. *W., Johan de*, hollandi államférfiú, szül. Dordrechtben 1625 dec. 25., megh. Hágában 1672 aug. 20. A köztársasági arisztokratikus párt híve volt s 1653. Holland-tartomány Ratpensionariusává választották. Ez állással volt egybekötve az összes németalföldi tartományok külső és belső politikájának vezetése. W. eltörölte az örökös helytartói méltóságot s ezzel az Orániai-házat minden hatalmától megfosztotta. Míg a szárazföldi sereg létszámát csökkentette, nagy gonddal fejlesztette a flottát. Beavatkozott az 1658–60-iki svéd-dán háborúba is és biztosította a Keleti-tengert a holland kereskedés számára. 1668 jan.-ban Angliával és Svédországgal az ú. n. hármas szövetséget kötötte XIV. Lajos francia király ellen s azt az aacheni béke megkötésére kényszerítette. Ezzel magára vonta Lajos haragját s 1672. az elszigetelt Hollandia védtelenül állott az óriási francia sereg támadásával szemben. A közrémület hatása alatt a nép W.-et okolta hibás politikájáért s Orániai Vilmost helytartóvá és korlátlan hatalmú fővezérré választotta. W. erre 1672 júl. lemondott állásáról s mikor aug. 20. bebörtönzött testvérét, *Cornelist* fogságában meglátogatta, a feldühödött hágai csőcselék azzal együtt kegyetlenül meggyilkolta. A gyilkosokat Orániai Vilmos büntetlenül hagyta. V. ö. *Lefèvre-Pontalis*, Jean de W., grand pensionnaire de Hollande (Paris 1884, 2 köt.).

5. *W., Otto Nikolaus*, kémikus, szül. Szentpétervárott 1853 márc. 31., megh. Berlinben 1915 márc. 23. Különböző vegyészeti gyárakban dolgozott. 1890-ben a charlottenburgi műegyetemen rendes tanár lett. 1876 óta azofestékeket, 1879. azinfestékeket fedezett föl, amelyeknek szerkezeti képleteit is meghatározta. Főbb munkái: Chemische Technologie der Gespinstfasern (1888); Chemische Homologie und Isomerie in ihrem Einfluss auf Erfindungen (1889); Reiseskizzen aus den Südkarpathen (1889); Die chemische Industrie des Deutschen Reichs im Beginn des XX. Jahrhunderts (1902). 1890-ben a Prometheus heti folyóiratot alapította s kiadója volt a Die chemische Industrie folyóiratnak.

Wittdün, tengeri fürdő Amrum sziget déli csúcsán.

Witte, 1. *Karl*, német jogtudós, szül. Lochauban 1800 júl. 1., megh. Halleban 1883 márc. 6. Már diákkorában feltünt tudományos értekezéseivel és tizennégy éves korában a giesseni egyetemen fil. doktorrá avatták. Nyelvek, matematika és természettudományok tanulása mellett elvégezte a jogi tanulmányokat is. 1823-ban rendkívüli, 1829. rendes tanár lett a boroszlói egyetemen; később Halleba ment át tanárnak. Jogi művei közül említendő: Das preussische Intestaterbrecht (1838). Ezenkívül kivált mint Dante-kutató; Dante majdnem minden művét le is fordította; írt továbbá olasz művészettörténeti tanulmányokat is. János szász király védősége alatt ő alapította meg a német Dante-társaságot. Fiai közül *Hermann* (1833—1876) szintén jogtanár és jogi író volt.

2. *W., Pieter de (Candido)*, németalföldi festő, szobrász és építész, szül. Brüggében 1548 körül, megh. Münchenben 1628. Firenzében Vasarinak volt tanítványa és ott vette fel a *Candido* nevet. 1586 óta Münchenben a hercegi udvar szolgálatában dolgozott és ott készítette a németalföldi renaissance-művészetet jellemző pompás bronzműveinek nagy számát. A régi Residenzben levő ily művein kívül főleg Lajos császárnak a Frauenkirchében levő hatalmas síremléke (részben W.-től) és a Hofgarten kerek templomát díszítő Patrona Bavariae válik ki. Müncheni templomokban és a Residenzben sok mennyezet- és oltárképet is festett.

3. *W., Szergjej Julijevics* gróf, orosz államférfiú, szül. Tifliszben 1849 júl. 29., megh. Szentpétervárott 1915 márc. 13. Kezdetben a vasutaknál működött s az 1877—78-iki török háború idején ügyes intézkedéseivel tünt ki. 1879-ben Szentpétervárra hívták; 1886. a délnyugati vasutak igazgatója, 1888. a pénzügyminisztériumban a vasúti osztály elnöke lett. 1892-ben közlekedésügyi, 1893. pénzügyminiszterré nevezték ki. E minőségében helyreállította az államháztartás egyensúlyát, 1899. bevezette az aranyvalutát, megkezdte a vasutak államosítását és reformálta a szeszadókat. 1903-ban a miniszteri tanács elnökévé nevezte ki a cár. Kormányának idejére esett az orosz-japáni háború kitörése, melyet W. akarata ellenére a katonai párt idézett elő. A szárazföldi és tengeri vereségek után a cár 1905 júl. W.-t küldte mint első megbizottat a portsmouthi béketárgyalásokra. W. ügyes alkudozásaival elég tisztességes békefeltételeket szerzett s érdemeiért a cár grófi rangra emelte. Mindamellett már 1906 ápr. 30. le kellett mondania, mert a reakciós körök tulságos liberálisnak találták. Az 1914-iki világháborút megelőző bonyodalmak idején az orosz békepárt feje volt és hirtelen bekövetkezett halála nagy kárára volt az ügyek továbbfejlődésének. V. ö. *Rohrbach*, Das Finanzsystem W. (Berlin 1902).

Witteboom (növ.), l. *Leucadendron*.

Wittekind, l. *Widukind*.

Wittekind, Giebichenstein községhez tartozó sósfürdő és szanatórium Merseburg porosz kerületben, Hallétól 2 km-nyire.

Wittelsbach, német uralkodó család. Őse *Luitpold* őrgróf volt, aki 907. a magyarok ellen vívott bánhidai csatában esett el. Fia, *Arnulf* 919. a német trónra pályázott s 907 óta bajor herceg volt (megh. 937.) Ennek ifjabbik fia, II. *Arnulf* bajor palotagróf (Pfalzgraf) építette 940. *Scheyern* várkastélyt s a család erről nevezte magát. Egyik utóda *V. Ottó* 1124. áttette székhelyét W.-várába, innen a család állandó neve. Ennek fia, *VI. Ottó* Barbarossa Frigyes császártól kipróbált hűségéért 1180. a *bajor hercegséget* kapta (megh. 1183). Utódai voltak I. *Lajos* (1183—1231), II. *Ottó* (1231—53) és II. (Szigorú)

Lajos (1253—94). Ez utóbbinak öccse *Henrik*, Alsó-Bajorország hercege nőül vette IV. Béla magyar király leányát, Erzsébetet s legidősebb fia, *Ottó* 1305—07 Magyarország királya volt. Szigorú Lajos idősebbik fia, *Rudolf* (megh. 1319.) a Rajna melletti Pfalzot szerezte meg és őse lett a pfalzi választófejedelmeknek és a későbbi bajor királyi és hercegi családoknak. Szigorú Lajos ifjabbik fia, IV. *Lajos* német császár (1313—47) volt, kinek fiai feldarabolták a bajor hercegséget, miglen IV. *Albrecht* 1505. ismét egyesítette azt. Utódai közül *Miksa* 1623. a vál. fejedelmi méltóságot kapta. Ennek dédunokája volt *VII. Károly* császár (1742—45), kinek fiában, *Miksa Józsefben* 1777. kihalt a W.-család ifjabbik ága. A bajor hercegséget ekkor az idősebbik pfalzi-ág örökölte. Ennek elágazásait l. *Pfalz*. Az 1918-ig uralkodott bajor királyi ház őse a *Pfalz-Birkenfeld*-házból származó I. *Miksa* (1806—25) király, a bajor hercegi család pedig a Pfalz-Gelnhausen-ág folytatása. 1918-ban III. Lajos bajor király a forradalom következtében trónvesztes lett; a család tagjai továbbra is Bajorországban maradtak. V. ö. *Häutle*, Genealogie des erlauchten Stammhauses W. (München, 1870); *Leitschuh*, Die Wittelsbacher (Bamberg 1894, 2. köt.)

Witten, város Arnsberg porosz kerületben, (1919) 37,441 lak., vasöntéssel, vasművekkel, gép-, gőzkazán-, ráspolygyártással, üveghutákkal, szesz-, sörgyártással, gőzmalommal, téglaégetővel és kőszénbányával.

Wittenau *(Berlin-W.*, azelőtt *Dalldorf)*, porosz falu a potsdami közigazgatási kerületben, (1919) 10,203 lak. Gépgyártás.

Wittenbauer *Ferdinand*, német író, szül. Marburgban (Stájerország) 1857 febr. 18., megh. Grazban 1922 febr. 17. A grazi technikai főiskolán a mechanika tanára. Nevezetesebb szindarabjai: Filia hospitalis (1903., előadták A diáktündér címmel 1906. Budapesten a Városligeti Szinkörben); Der Privatdozent (1906); Der weite Blick (1908); Ein Fremdling (1910); Der Dämon (1911); tetszéssel fogadott epikus költeménye: Die Hübscherin (1902).

Wittenberg *(Wittenberga)*, az ugyanily nevű járás székhelye Merseburg porosz kerületben, az Elbe mellett, (1919) 22,421 lak., vasöntéssel, gép-, szesz-, téglagyártással, éterikus olaj-, agyag- és cementárú-készítéssel, gőzmalommal. Emlékszobrai: Lutheré (1822) Schadowtól és Melanchthoné (1865) Drakétól a vásártéren, III. Frigyes császáré (1894) a vártemplom előtt, Burgenhagené a városi templom előtt és Eunikeé, aki a város szép ültetvényeinek volt a megteremtője. Különböző iskolái és jótékonysági intézetei közül a kiválóbbak: a felsőbb leányiskola, a gimnázium, a mezőgazdasági és kereskedelmi iskola. Az 1502. Bölcs Frigyes által alapított egyetemet 1815. a halleivel egyesítették. Az Elster-kapu előtt a korláttal körülfogott Luther-tölgy jelzi azt a helyet, ahol Luther 1520 dec. 10. a pápai bullát elégette. A várfalak és a sáncok helyén ültetvények vannak. Az épületek közül legkiválóbb az 1490—99. Bölcs Frigyes által épített vár- és egyetemi templom Luther, Melanchthon, Bölcs Frigyes és Állhatatos János sírjaival; ennek ajtain függesztette ki Luther 1517 okt. 31. a híres 95 tételét, ezen faajtókat 1858-ban IV. Frigyes Vilmos ércajtókkal helyettesíttette. A templomot, miután teljesen restaurálták, 1892 okt. 31. a császár jelenlétében szentelték föl. A városi templomban Cranach Lukácsnak az utolsó vacsorát, keresztséget és gyónást ábrázoló nagy képe látható. Jelentékenyebb épületek még a városháza történelmileg érdekes gyüjteményével, az egykori augusztinusok kolostora, amelyben Luther lakott, akinek szobája régi állapotában most is látható, a renovált Luther-ház, amelyben Lutherre és a reformátorokra vonatkozó értékes kép-, autogramm- és iratgyüjteményt őriznek, ebben igen érdekesek a Cranach-féle képek; végül Melanchthon, Cranach táblával jelzett lakóházai. W. I. Alberttől III. Albert haláláig (1422) a szász hercegeknek és választófejedelmeknek székvárosa volt. A mühlbergi csata (1547) után V. Károly a várost elfoglalta; 1760 okt. 10—14. a birodalmi hadsereg bombázta és elfoglalta. Napoleon parancsára erődítményeit helyreállították, 1814. azonban Tauenzien generális a franciáktól visszavette. 1873-ban megszünt vár lenni.

Wittenberge, város Potsdam porosz kerületben, (1919) 24,257 lak., az Elbén átvezető, 1590 m. hosszú nagyszerű híddal, posztószövéssel, olajpréssel, téglagyárral, halászattal, élénk hajózással.

Wittenbergi egyezmény *(Wittenberger Konkordia)*, Melanchthon által szerkesztett okirat, amelynek alapján a wittenbergi és a felvidéki teológusok (Butzer, Capito stb.) 1536 máj. 25. Wittenbergben tartott értekezletükön az úrvacsorai tanra nézve egyesültek egymással. V. ö. *Völker*, Wittenberger Konkordia (Stuttgart 1904).

Wittgenstein, *Ludwig Adolf Peter gróf*, később *Sayn-W.-Ludwigsburg herceg*, orosz hadvezér, szül. 1769 jan. 5., megh. 1843 jún. 11. Hadi pályáját a lengyel harctéren kezdte 1795., aztán a Kaukázusban harcolt. 1805-ben az austerlitzi, 1807. a friedlandi csatában tünt ki. 1812-ben a Duna vonalát védte sikeresen a franciák ellen. 1813-ban Kutuszov halála után az egyesült orosz-orosz seregek fővezérévé nevezték ki, de *Grossgörschen* (máj. 2.) és *Bautzen* (máj. 20—21.) mellett vereséget szenvedett. Erre lemondott a fővezérségről s az 1813—14-iki harcokban mint orosz hadtestparancsnok vett részt. 1823-ban tábornagy lett. 1828-ban a törökök ellen indított orosz sereg élére állították s egész Várnáig nyomult, de Sumla ostromával nem boldogult, mire 1829. átengedte helyét Dibicsnek. III. Frigyes Vilmos porosz király 1834. hercegi rangra emelte.

Witti *Ferenc*, utazó, szül. Budapesten 1850., megh. 1882. Már 1864. tengerésznövendék lett. 1878-ban mint gőzhajókapitány Szingapurban a North-Borneo társaság szolgálatába állott és beutazta Borneo É.-i, még kevéssé ismert részeit a Morudu-öböltől Szandakanig, melyről a Petermanns Mitteilungen folyóiratban közölt ismertetést. 1882-ben újabb felfedező útján a Szibuko forrásvidékén a dajákok meggyilkolták.

Wittichenit v. *rézbizmutfény* (ásv.), rézbizmutszulfid Cu_3BiS_3; síma rombos táblái a bournonittal

izomorfok, többnyire csak vaskosan hintve terem, lágy acélszürke, karca fekete. Wittichen, Schwarzwald; Castilia.

Wittig, 1. *August*, német szobrász, szül. Meissenben 1826 márc. 22., megh. Düsseldorfban 1893 febr. 20. Drezdában Rietschelnek volt tanítványa, aztán Olaszországban tanult, 1864. a düsseldorfi akadémia tanára lett. Művei közül említendők: Hágár és Izmael márványcsoportja (Berlin, Nationalgalerie), Wilhelm Schadow emléke Düsseldorfban, Cornelius mellszobra a berlini Nationalgalerieban, Carstens szobra a berlini Altes Museum oszlopcsarnokában.

2. *W., Hermann*, német szobrász, szül. Berlinben 1819 máj. 26., megh. u. o. 1899 febr. 14. Többnyire dekorativ műveket alkotott. Tőle való Descartes szobra a Magyar Tud. Akadémia palotáján.

Wittling (állat), a merlan (*Gadus merlangus* L.) német neve.

Wittmack, *Ludwig*, botanikus, szül. Hamburgban 1839 szept. 26. 1867-ig a berlini mezőgazdasági muzeum őre, 1874. magántanár, 1880. egyetemi rendkívüli, 1881. a mezőgazdasági főiskola rendes tanára, 1879 óta az állatorvosi főiskola előadója is. 1875—1905-ig a porosz kertészeti egyesület főtitkára, 1905. a kertészeti tanintézet tanára. 1899—1907-ig a német molnárok kísérleti állomásának vezetője. 1910—12-ig a mezőgazdasági főiskola rektora. 1913-ban nyugalomba vonult. Martius Flora Brasiliensis-e részére feldolgozta a Marcgraviaceae- és Rhizoboleae-családot, az Engler-Prantl-féle Natürl. Pflanzenfam. részére a Bromeliaceákat, sokat írt a kulturnövények és a történelemelőtti magvak történetéről, a mag- és lisztvizsgálat, valamint a szénavizsgálat köréből. Főbb művei: Gras- und Kleesamen (Berlin 1872); Anleitung zur Erkennung organischer und anorganischer Beimengungen im Roggen- und Weizenmehl (Leipzig 1884, 2. kiad. 1895); Botanik der Wiesenpflanzen (Vogler: Grundlehren der Kulturtechnik 3. kiad. 1903); Illustriertes Gartenbaulexikon (Rümler 3. kiad. Berlin 1902); Landwirtschaftliche Samenkunde (u. o. 1922); Botanik (u. o. 1924).

Wittmann, 1. *Antal (denglázi)*, gazdasági tanár és író, szül. az alsó-ausztriai St. Bernhardban 1770 okt. 21., megh. Wittingauban 1842 aug. 31. Előbb ügyvéd volt, majd gazda lett, 1811. szászteschenі Albert herceg meghívta uradalmának igazgatására s miután magyarországi birtokait is igazgatta, nemsokára áttette lakását Magyaróvárra s a nagy terjedelmű uradalmat az okszerű gazdálkodás mintájává fejlesztette. Ő vette rá a herceget a magyaróvári gazdaságtani tanintézet (később akadémia) megalapítására s az 1818. nyílt meg. Érdemeiért *denglázi* előnévvel magyar nemességet kapott 1840-ben megvált a szolgálatból és Wittingauba költözött, de holttestét Magyaróvárra hozták s ott temették el. Több rétművelési, állattenyésztési és általános gazdasági munkát írt német nyelven, magyarul megjelent: *Egyik fürtje denglázi W. Antal úr mezőgazdasági munkáinak* (1838).

2. *W., Ferenc*, fizikus és elektrotechnikus, szül. Hódmezővásárhelyen 1860 jan. 16. Főiskolai tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte. A műegyetemen előbb tanársegéd volt a kísérleti természettan tanszékén, ezután a technikai fizikai tanszékhez helyezték át, Sztoczek halála után a technikai fizika tanárává, 1919. a budapesti tanárképző-intézet igazgatóhelyettesévé nevezték ki. A Magy. Tud. Akadémia 1908. levelező tagjává választotta. Tanulmányai köréből említendők: *Periodikus áramok optikai vizsgálata. Az induktiv taszításról. Budapest elektromos világítása. Az ezredévi kiállítás méröeszközei és tudományos műszerei. Az erős villámáramok technikája az ezredévi kiállításon.*

Wittmann, *Hugo*, német író, szül. Ulmban, 1839., megh. 1923 febr. 5. Jeles vígjáték- és tárcaíró; 1872 óta a Neue Freie Presse szerkesztőségének tagja. Művei közül említésre méltók: Die sieben Schwaben (vígj.); Musikalische Momente (elbeszélések, Leipzig 1879); Erlebtes und Fabuliertes. Erzählungen und Skizzen (Berlin 1880); Bilder aus der Schillerzeit (Lugwig Speidellel együtt, Stuttgart 1884). Operettszövegeket is írt.

Wittow, félsziget, l. *Rügen*.

Wittrock, *Veit Brecher*, svéd botanikus, szül. Kirchspiel Holmban (Län Alfsborg) 1839 máj. 5., megh. Bergielundban (Stockholm mellett) 1914 szept. 1. 1866-ban Upsalában magántanár, 1878. rendkívüli tanár, 1879. a stockholmi akadémiai muzeum növénytárának és a botanikus kertnek igazgatója, a tud. akadémia professzora. 1880—1891-ig az országgyűlés második házának tagja. Művei: Försök till en monografi öfver algslägtet Monostroma (1866); Algologiska studier (1867); Om fanerogam och thallogam vegetationen i Skandinaviens Ilexregion (1868); Anteckningar om Skandinaviens Desmidiaceer (1869); Dispositio Oedogoniacearum svecicarum (1870); Om Gotlands och Ölands sötvattensalger (1872); On the development and systematic arrangement of the Pithophoraceae, a new order of algae (1877); Om Linnaea borealis (1878—79); Om snöns och isens flora (1883); Om Binuclearia (1886); Skandinaviens Gymnospermer (1887); Linaria Reverchonii (1891); Biologiska ormbunkstudier (1891); Om dem högre epifytvegetationen i Sverige (1895); Violastudier (1895—97); Erythraeae (1884—90); Algae aquae dulcis (1877—1903). 1890. óta szerkesztette az Acta horti Bergiani c. művet.

Witwer *Márton* (Atanasius testvér), építész, szül. Tirolban 1667., mint kőműves került Prágába, ahol *Ignác* karmelita laikus testvér oktatta az építészetben. 1693-ban ő is belépett ebbe a rendbe s jó hírnevét a linzi karmelita-templom építésvezetésével alapította meg. Ő tervezte a győri kolostort (épült 1732.) és templomot, a bécsújhelyi karmelita-templomot, a sümegi Ferencrendiek templomát. 1726-ban több házat épített Győrszentmártonban s az egyik pannonhalmi kápolnát. Ugyanez évben tervezte a zirczi apátsághoz tartozó épületeket. A győri templom főoltárát s mellékoltárait és a szószéket is ő tervezte.

Witz, *Konrad*, német festő, Rottweilből származott, 1413—32 körül Konstanzban, 1434-től Baselben és Genfben élt, megh. 1447 előtt. A korabeli német festészet legerőteljesebb, legönállóbb egyénisége, aki főleg alakjainak plasztikájával

és a térbeliség ábrázolásával a realizmusnak egyik úttörője. Művei közül említendők: Szt. Kristóf (baseli muzeum); az Üdv tükre-oltár 6 képe (u. o.); Szent Katalin és Magdolna (strassburgi muzeum); Szent Péter-oltár szárnyai (genfi muzeum).

Witzleben, *August von*, német katonai író, szül. Düsseldorfban 1808 dec. 27., megh. Berlinben 1880 máj. 7. Résztvett több hadjáratban s mint altábornagy vonult nyugalomba. Szerkesztett katonai lapot; különböző hadseregszervezeti munkáin kívül említendők hadtörténelmi munkái: Arthur, Herzog von Wellington (1853); Der Wasunger Krieg (1855); Prinz Friedrich Josias von Koburg-Saalfeld (1859, 3 köt. atlasszal); Fehrbellin (1875).

Wkra, a Bug jobboldali mellékfolyója Lengyelországban. Kelet-Poroszországban, mint Neide v. Soldau a mazuri-tavak vidékéről ered, 172 km. hosszú s a Buggal együtt Varsó alatt torkol.

Wladimir (*Vladimir-Volinszkij*), lengyel város a volt Volhinia orosz kormányzóság Ny.-i szélén, Lembergtől É.-ra, a Luga jobb partján. Mintegy 10,000 lakosa közül 6000 zsidó. Már a IX. században megvolt Ladomir néven, eleinte külön hercegség volt, majd Kázmér lengyel király 1349. Lengyelországhoz csatolta.

Wlassak, *Moriz*, osztrák jogtudós, szül. Brünnben 1854 aug. 20. 1879-ben magántanár lett Bécsben és még ugyanabban az évben rendkívüli tanár Czernowitzban, 1882. Grazban, 1884. rendes tanár Boroszlóban, 1895. Strassburgban, 1900. Bécsben. Fő munkái: Zur geschichte der Negotiorum gestio (Jena 1879); Edikt und Klageform (u. o. 1882); Kritische Studien zur Theorie der Rechtsquellen im Zeitalter der klassischen Juristen (Graz 1884); Römische Prozessgesetze (Leipzig 1888—91, 2 rész); Die Litiskontestation im Formularprozess (u. o. 1888); Der Gerichtsmagistrat im gesetzlichen Spruchverfahren (Weimar 1907).

Wlassics, 1. *Gyula báró*, államférfi és jogtudós, szül. Zalaegerszegen 1852 márc. 17. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. 1875-ben bírósági szolgálatba lépett, majd Perczel Béla miniszter az igazságügyi minisztériumba nevezte ki. 1882-ben komáromi, majd budapesti kir. ügyész lett, de az igazságügyminisztériumban a kodifikációs osztályban működött s mint helyettes kir. főügyész is megmaradt a minisztériumban s Pauler Tivadar és Fabinyi Teofil megbízásából főleg a bűnvádi eljárásról szóló törvényjavaslat, valamint más törvényjavaslatok szerkesztését végezte. 1890-ben a budapesti egyetem rendes tanárának nevezték ki. 1892. országgyűlési képviselőnek választották, 1895-ben a Wekerle-kormány lemondása után alakult Bánffy-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. Mint miniszter ő képviselte a főrendiházban a vallás szabad gyakorlatáról és az izraelita vallás recepciójáról szóló, a Wekerle-kormány alatt megbuktatott javaslatokat. A közoktatás terén egyik alkotása volt az ezredéves ünnep alkalmából a törvényhozás által elfogadott 1000 népiskola felállítása, a népiskolában a gazdasági irányú oktatás, a polgári iskolában a szlöjd szervezése, a leányközépiskolák alapjának megvetése, az egyetemen a bölcseleti, orvosi és gyógyszerészeti szakok megnyitása a kiválóbb tehetségű nők számára, az University-Extension (l. *Szabadtanítás*) meghonosítása, a nyomdai termékeknek a Nemzei Muzeum és az akadémiai könyvtár részére kötelező beszolgáltatása, a magyar képzőművészeti főiskola megalapítása, a muzeumok és könyvtárak orsz. felügyelőségének szervezése, a kongrua rendezéséről szóló törvényjavaslat (l. *Kongrua*). 1896-ban v. b t. t. méltóságot kapott. A Bánffy-kormány távozása után 1899 febr.-ban megalakult Széll-kormányban is megtartotta a vallás- és közoktatásügyi tárcát, valamint 1903 jún. a Khuen-Héderváry-kormányban is 1903 nov.-ig, amikor visszatért egyetemi tanszékére. 1906-ban kinevezték a közigazgatási bíróság elnökének, 1923. a hágai választott bíróság tagjának. 1917-ben magyar bárói rangot kapott. 1918-ban a főrendiház elnökévé nevezte ki a király. A M. Tud. Akadémia már 1886. levelező, 1892. rendes tagjául, majd igazgató (1891) és tiszteleti tagjává (1919) és másodelnökévé (1898 májustól 1901 májusig) választotta. Az Akadémia *A tettesség* stb. pályaművének odaítélte a Strokay-díjat, publicisztikai munkásságát a Bródy-jutalommal és összes irodalmi munkásságát — különös tekintettel a nemzetközi jogi tárgyalásokra — 1921. a nagy jutalommal tüntette ki. Számos cikket, tanulmányt írt különböző magyar és idegennyelvű hirlapokba és tudományos folyóiratokba. Önállóan megjelent művei: *A tettesség és részesség tana* (1882, új kiad. 1893, 1923); *A pénzbüntetés jogi természete* (1882); *A bünkisérlet és bevégzett bünc selekmény* (1885); *A bűnvádi eljárás alapelvei* (1885); *Uj irányok a büntetőjogban* (1888); *Deák Ferenc* (1906, új kiad. 1923); *A büntetőnovella tervezete* (1907); Une nouvelle loi constitutionelle en Hongrie (1908); *Kulturpolitikai kérdések* (1909); *Az 1867: XII. t.-c. jogi természete* (1911); *Gróf Andrássy külpolitikája* (1913); *Önkormányzat és felügyeleti jog* (1914); *Német világpolitika* (1915); *Hadifogoly és nemzetközi jog* (1915); *Az ausztriai közjogi irodalom és Magyarország* (1916); *A koronázási hitlevél jogi természete* (1917); *Semlegesség a világháborúban* (1917); *A tízéves hatásköri bíróság* (1918); *A kisebbségi védelem anyagi és alaki joga* (1922); The Right of Self determination (1922); *Dante a politikai irodalomban* (1923). V. ö. *Molnár* Viktor, W. Gy. (1907).

2. *W. Gyula báró, ifj.*, író, *W. 1.* fia, szül. Budapesten 1884 nov. 19. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezve, nagyobb külföldi tanulmányút után 1908. a vallás- és közoktatásügyi minisztérium szolgálatába lépett s ott később szinművészeti előadó, 1913. orsz. színészeti felügyelő lett. A forradalom után a szocializált színházak biztosságát likvidálta, 1920. kinevezték az állami színházak kormánybiztosává, 1922. főigazgatójává, 1925. mint helyettes államtitkár visszatért a minisztériumba. Ugyanekkor kinevezték a Tankönyvügyi Bizottság elnökévé. Önállóan megjelent irodalmi művei: *Füst* (szinmű, Nemzeti Szinház 1907); *Az én gályám* (költ. 1911); *Meduza* (szinmű, Nemzeti Szinház 1913); *Háború és szin-*

ház (tanulmány, 1915); *A hatósági művészetápolás feladatai* (1916); *A vörös szalon* (reg. 1918).

3. *W. Tibor báró*, író és költő, *W. 1.* fia, szül. Budapesten 1883 jan. 17. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s jogi doktorrá avatták. Már egyetemi hallgató korában 1902. az *Erő* című irodalmi és művészeti hetilapot szerkesztette. 1906-ban a földmívelésügyi minisztériumban lett segédfogalmazó, 1924. mint miniszteri tanácsos megvált az állami szolgálattól. Számos cikke, költeménye, értekezése jelent meg különböző lapokban és folyóiratokban. 1920-ban megalapította a Balatoni Társaságot, amelynek országos elnöke; ugyanő szerkesztette a *Balatoni Évkönyvet* (1921) és a *Balatoni kalauzt* (1925). Önállóan megjelent művei: *Meglátások* (bölcselmi munka 1913); *Világok tusáján...* (háborus versek, 1916); *Mesél a lelkem...* (költ., 1924).

Wlislocki *Henrik*, etnografus, szül. Brassóban 1856 júl. 9., megh. Bethlenszentmiklóson 1907 febr. 19. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezvén, egyideig nevelősködött, majd 1884. Rozsnyón tanári állást vállalt. Rendkívül széleskörű nyelvészeti és néprajzi munkásságot fejtett ki nemcsak hazai hírlapokban és folyóiratokban, hanem németországi szakközlönyökben is s mindinkább a cigány nép életének és nyelvének tanulmányozására adta magát. Hogy alaposan megismerhesse őket, tanári állását elhagyta, együtt kóborolt velük s azok társaságában jóformán egészen elveszett. Önállóan megjelent munkái jobbára német nyelvűek s a cigányok etnológiájához igen becses adalékok. Nevezetesebbek: Die Sprache der transsylvanischen Zigeuner (Leipzig 1884); Volkskunde der transsylvanischen Zigeuner (Berlin é. n.); Aus dem inneren Leben der Zigeuner (u. o. 1892); *A cigányokról* (József kir. herceg közreműködésével, 1894), más művei: Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren (1893); Aus dem Volksleben der Magyaren (1893); Volksleben und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen (1893).

Włocławek (ejtsd: vlyoclyavek, oroszul *Vloclavszk*), város, W. járás székhelye Lengyelország Warszawa kerületében, a Visztula és vasút mellett, (1921) 40,000 lak. Több gyára, élénk kereskedelme van.

Włodawa (ejtsd: vlyodava), város Lengyelország Lublin kerületében a Wlodawka pataknak a Bugba való torkolatánál, mintegy 10,000 lak.

Woburn (ejtsd: vobörn), város Massachusetts északamerikai államban Boston közelében, (1920) 16,534 lak., bőriparral, cipógyártással.

Wochein, völgy Karintiában, a Juli-Alpokban. Felső részében a gyönyörű *Wocheiner-tó* foglal helyet, ennek lefolyása, a W.-Száva Radmannsdorfnál ömlik a Szávába. A tó 4·5 km. hosszú és 1 km. széles.

Wocheinit (ásv.) a. m. *beauxit*, amely a Wocheini-tó mellett Krajnában található.

Wodan, a germán mitológia alakja, a dühöngő szélvihar istensége; a skandinávoknál *Odhinn* (Ódin) a neve, a szászoknál *Wodan*, az angolszászoknál *Wôden*, felnémet területen *Wuotan* alakban fordul elő. Főleg É.-i Németországban, Dániában és a Skandináv félszigeten tartották nagy tiszteletben; a német törzsek közül főképp a *frank* népszövetség körében fejlődött ki kultusza s valószínűleg innen terjedt ez D. felé, de még inkább É.-ra, ahol mint főisten kiszorította *Thort*. A skandináv hagyományban Ódin az ázok feje, Borr és Bestla fia, felesége Frigg, akitől Baldr születik. A vihar istensége a háború győzelmet osztogató istenévé lesz, ő a walkyrják ura, aki az elesetteket fölveszi Walhallába; idővel minden magasabb szellemi fejlődés istene, a bölcseség és költészet adományozója. Holl ándzsával, hol íjjal és nyíllal jár, lóháton vagy kocsin, fejét kalap, alakját bő köpeny födi, rendesen félszeműnek ábrázolják; útjában két farkas és két holló kíséri. W. alakja a mai német néphagyományban különféle nevek alatt (*Hackelberg, der wilde Jäger* stb.) avval a vad vadászkísérettel kapcsolatban él, amely karácsony körül szélben-viharban száguldozik. A szerdát több germán törzs W. napjának nevezi. L. még *Német mitológia*.

Wodetzky *József*, csillagász és fizikus, egyetemi tanár, szül. Verseczen 1872 márc. 15. Főiskolai tanulmányait Budapesten és Párisban végezte. Az elméleti asztronómia magántanára a budapesti egyetemen. 1923-ban kinevezték a fizika nyilvános rendes tanárává a debreczeni egyetemre. Az Astronomischer Jahresbericht magyarországi munkatársa. Tagja a Szent István Akadémiának. Főbb művei: *A három test problémája és a J. Cancri rendszere* (Budapest 1909); *A Holdmozgás variációja* (Budapest 1911); *Előzetes jelentés a kissármási gázkitörés alkalmával fellépett erőkről* (Budapest 1912); *Az üstökösök* (Budapest Term. Tud. Társulat 1910); *A Laplace-féle invariábilis sík; Newton törvényének érvényességi határa; A relativitástan csillagászati bizonyítékainak kritikája;* Über Lichtstralenkrümmung, Rotverschiebung und Krümmungsradius des Universums im Anschlusse an Poisson; *A vörös eltolódás relativista elméletéről;* Die Integration der Bewegungsgleichungen der abarischen Materie. Az 1925. megindult Stella csillagászati almanach egyik szerkesztője. E Lexikon csillagászati részének írója.

Wodianer, 1. *Albert* báró, id., szül. Szegeden 1818 aug. 13., megh. Budapesten 1898 jún. 17. Műegyetemi tanulmányokat végzett, jelentékeny részt vett a magyar gazdasági életben; 1886. bárót kapott s a főrendiház tagja lett. Végrendeletében nagyobb összeget hagyott egy üdülőházra, amely intézmény ismeretlen volt addig a magyar kórházak mellett; ezt a nevéről elnevezett üdülőházat a Szt. János-kórház telkén, Budán építtette a főváros és 1904. adta át rendeltetésének. A M. Tud. Akadémiánál is tett alapítványt.

2. *W. Fülöp (vásárhelyi)*, könyvkiadó, szül. 1822., megh. Budapesten 1899 jan. 30. 1842-ben lépett a nyomdász pályára s a szabadságharc kitörésével honvédnek jelentkezvén, Kossuth Lajos a Pesti Hirlap nyomdai igazgatójául alkalmazta. A kormánnyal Debreczenbe költözött s ott a városi nyomdában állította ki a kormány lapját. Ugyancsak a kormánnyal tért vissza Pestre, Világos után pedig Aradra költözött s nyomdáját, mely a szabadságharc lelkesítő szózatait, prokla-

mációit is termelte, a Marosba volt kénytelen süllyeszteni. 1856-ban önállóan saját nyomdát nyitott Pesten és a napi- és hetilapok egész sorát adta ki. 1874-ben átvette a Lampel Róbert-féle könyvkiadó céget s azt flaival elsőrendű céggé emelte, valamint a Kis Ujsággal és Mátyás Diákkal nagyban hozzájárult ahhoz, hogy főleg a főváros iparossága a német hírlapoktól elszokva, nemzeti irányban művelődjék. 1897-ben magyar nemességet kapott. — **Fiai**: *W. Arthur* (szül. 1860., megh. 1921 márc. 3.), atyja halála után a Lampel-féle könyvkereskedés tulajdonosa, amelyet később a Franklin-társulat tulajdonába adott át. Kiváló könyvkiadó volt, különösen a tankönyvkiadás terén fejtett ki érdemes munkát. *W. Hugó* (szül. 1868 jan. 7., megh. 1920 dec. 21.), atyja halála után átvette a Budapest és Kis Ujság c. napilapok kiadását.

Wodňan (ejtsd: vodnyan, csehül *Barań*), város a piseki cseh közigazgatási kerületben, (1910) 2017 lakossal.

Woeikof, *Alexander*, l. *Vojeikov*.

Woermann, 1. *Adolf*, német nagyvállalkozó, szül. Hamburgban 1847 dec. 10., megh. u. o. 1911. máj. 4. Atyjának Liberiában (Afrika) berendezett kereskedelmi vállalatát vezette 1872—74., majd egy nyugatafrikai gőzhajóvonalat (W.-linie) szervezett (amelyet 1916. a Hamburg-Amerika-Line, Stinnes Hugo és a Norddeutscher Lloyd vettek át), 1884. megszerezte Kamerun területét, amelyre való jogát azután a Németbirodalomra ruházta át. 1884—90-ig tagja volt a birodalmi gyűlésnek.

2. *W., Karl*, német művészettörténész, *W. 1.* testvérbátyja, szül. Hamburgban 1844. Miután Heidelbergben és Düsseldorfban tanárkodott, 1882—1918. a drezdai képtár igazgatója volt, amelynek tudományos katalogusát kiadta. Befejezte az A. Woltmann által megkezdett Geschichte d. Malerei c. háromkötetes művet (Leipzig 1878—88), amely gazdag anyagával soká használt forrásmű volt. Főműve a Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker (3 köt., Leipzig 1900—1911, 2. kiad. 6 kötetben 1925), amely részletességével és megbízhatóságával tűnik ki.

Woeste (ejtsd: vúszt), *Charles*, belga államférfi, szül. Brüsszelben 1837 febr. 26., megh. u. o. 1921 ápr. 4. A brüsszeli porosz konzul fia volt, 1865. áttért a kat. vallásra, később ügyvéd lett. A belga kamarának 1874 óta állandóan tagja volt. 1884-ben igazságügyminiszter lett; a klerikális pártnak hosszú időn át vezére volt; a belga kat. körök szövetségének 1885—1919. elnöke, egyszersmind a Revue générale kat. folyóirat szerkesztője. Önállóan megjelent művei: Vingt ans de polémique (1885); La neutralité belge (1891); A travers dix années 1885—94 (1895); Échos des luttes contemporaines (1905).

Woëvre, fensík Meuse francia départementban, Verduntól K.-re. A világháborúban rendkívül véres csaták színhelye, különösen 1924 aug. és szept., valamint 1915 ápr. és 1916 márc. hónapokban.

Wohl, 1. *Janka*, írónő, szül. Pesten 1846., megh. u. o. 1901 máj. 23. Művészi hajlamai már gyermekkorában, művelt családja körében ébredeztek s első verskötetét (*Költemények*, 1861) mint 15 éves leány bocsátotta közre Jókai Mór támogatásával. Hugával, Stefániával egészen az irodalomnak éltek. A magyar nővilág gyakorlati irányának kifejlesztésére s műveltségének, izlésének emelésére szerkesztették a *Divat* (1870—1872), a *Nők munkaköre* (1872—73), majd 1873-tól a *Magyar Bazár* című szaklapokat. Eredeti verseken, tárcákon, elbeszéléseken és regényeken kívül, melyek szépirodalmi és napilapokban jelentek meg, sokat fordított regényeket és tudományos műveket. Írt német és francia nyelven Liszt Ferencről egy megemlékezést (1887) s idegen forrásokból összeállította *A szépség művészete* c. könyvet (1899). A két W.-testvér nevezetes tényező volt a főváros társadalmi életében is. Szalonjukban az irodalom, művészet és politika számos kitűnősége találkozott. A király W.-t 1897. a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki.

2. *W., Stefánia*, az előbbi testvérhuga, szül. Pesten 1848., megh. u. o. 1889 okt. 14. Írónő volt, mint nénje, de annál eredetibb és gazdagabb tehetség. Négy nyelven írt s munkatársa volt francia és angol folyóiratoknak. Fiatal leánykorában verseket ír, majd *Regekönyvével* 1865. föllépve (újra 1875 és 1898) sok kedves apróságot, eleven, szellemes csevegést, költői hangulatú elbeszéléseket és regényeket írt, melyeket nagyrészt idegen nyelvekre is lefordított. Önálló művei: *Beszélyek és tárcák* (hugával együtt 1877); *Egy szerelem életrajza* (regény 1883); *Aranyfüst* (regény 1887, újra 1888 és 1907); *Éva* (elbeszélések, rajzok 1888); *W. S. hátrahagyott iratai* (1891). L. még *W. Janka*.

Wohlbrück, *Olga* (férj. *Wendland*), német írónő, szül. Bécsben 1865 júl. 5. Gyermekkorát Oroszországban töltötte, 16 éves korában Párisba került, ahol színésznő lett. 1887-ben férjhez ment és Berlinbe költözött. Itt kezdett drámákat és novellákat írni. Regényei: Karriere (1892); Pater Chaïn und Pater Benedictus (1895); Aus eigener Kraft (1898); Iduna (1902); Extreme (1904); Herr Ivenhang (1908); Das goldene Bett (1910); Die neue Rasse (1912); Aus den Memoiren der Prinzessin *** (1912); Sonnenbrut (1913); Barbaren (1914); Der grosse Rachen (1915); Vor der Tat (1916); Romantik (1917); Die goldene Krone (1918); Primadonna (1919); Der König von Troplowitz (1920); Athleten. Magyarul megjelent: Barbárok (ford. *Vajda Sándor*, 1916); Déli nap (2 köt., 1917).

Wohlfartia (állat), a Legyek (*Diptera*) rendjébe tartozó légy-nem. Legismertebb faja a *W. magnifica* Schiner (= *Sarcophaga magnifica* Schiner). Tora hamuszürke, három fekete hosszanti sávval; potroha fehéres szürke, minden potrohszelvényen három fekete folttal; lábai feketék. Hossza 10—13 mm. Európában (különösen Oroszországban) és Észak-Afrikában honos. Elevenszülő. Lárváit az állatok és alkalomadtán az ember sebeibe, kelevényeibe és testnyílásaiba rakja; a lárvák élősködésükkel fájdalmat, vérzéseket és gyuladásokat okoznak. Az ember fülében, orrában és szemüregében különösen Oroszországban elég gyakran észlelték. Szarvasmarháknál az ivarnyílásokban és a kutyáknál a fülben fordul elő.

Wohlgemuth *Lajos* báró, altábornagy, szül. Bécsben 1788 máj. 25., megh. Pesten 1851 ápr. 18. Előbb a bécsújhelyi tiszti akadémia tanára volt. 1844-ben vezérőrnagy és dandárparancsnok lett Milanóban. 1848 márc. 18. után ő fedezte Radetzky visszavonulását Milanóból s kitünt a goitói (ápr. 8), pastrengói (ápr. 28) és a curtatonei (máj. 29) csatákban. Júl. 22. merész támadásával ő döntötte el a somma-campagnai csatát az osztrákok javára. Érdemeiért altábornaggyá nevezték ki s megkapta a Mária Terézia-rendet a vele járó bárói ranggal együtt. 1849 márc. 21. Vigevano mellett harcolt győzelmesen a túlnyomó olasz erővel szemben. Ezután a Vág- és Nyitra-vonal védelmére tervezett tartalékhadtest parancsnokává nevezték ki s hadtestével a Garamon átkelt magyar fősereg útját akarta állani. Ápr. 19. azonban Nagysarló mellett határozott vereséget szenvedett és sietve a Vág mögé vonult vissza. A nyári hadjáratban a negyedik hadtest parancsnokává nevezték ki és ő vezette a peredi csatát (1849 jún. 20—21), mely az orosz Panjutin-hadosztály beavatkozása folytán az osztrákok győzelmével végződött. Résztvett aztán a győri (jún. 28) és komáromi (júl. 2 és 11) csatákban. 1849 júl. 11. Erdély katonai és polgári kormányzója lett.

Wohlgemuth, *Michael*, festő, l. *Wolgemut*.

Wohlmuth, *Alois*, német színész és író, szül. Brünnben 1852 jún. 25. Főbb művei: Streifzüge eines deutschen Komödianten (Leipzig 1878, 3. kiad. München 1891); Ungeschminkt, autobiographische Skizzen (München 1890); Der Komödiant (u. o. 1897); Die kleine Residenz (vigjáték, 1904); Gedichte (1901); Grosstadtkehricht (népdráma, 1904); Reiseszenen (1907); Zwei Kronen (1912); Franz Kaldar (1914); Fabeln (é. n.); Ein Schauspielerleben (önéletrajz, 1920).

Wohltemperirtes Klavier a címe Bach J. Sebestyén híres zongoraművének, mely 48 preludiumot és fugát tartalmaz. A W. elnevezés a hangmérsékléssel függ össze.

Wohltmann, *Ferdinand*, németgazda, tanár és szakíró, szül. Hitzackerben (az Elbe mellett) 1857 okt. 20. Előbb a bonni egyetem poppelsdorfi gazd. akadémiáján 1894—1905-ig, utóbb a hallei egyetem gazd. fakultásán volt tanár, 1909. az egyetem gazd. intézetének igazgatója lett. A német gyarmatokon tudományos tanulmányokat végzett. Irodalmi munkásságából kiemelendők: Handbuch der tropischen Agrikultur (1892); Der Plantagenbau in Kamerun (1896); Die Ziele und Erfolge der deutschen Kolonialpolitik etc. (1897). Kiadja Der Tropenpflanzer című lapot.

Wojciechowski, *Stanislaw*, l. *Vojciechovski*.

Woking, város Surrey angol conutyban, (1921) 24,630 lak., virágtermeléssel. Közelében Necropolis London temetője.

Wola, falu Varsótól 5 km.-re. 1570 óta itt volt a lengyel országgyülés és királyválasztás helye. 1831-ben Paskievics orosz vezér W. sáncait ostrommal bevette.

Wolcott, *John*, angol szatirikus, álnéven *Peter Pindar*, szül. Dodbrookeban (Devonshire) 1738 máj. 10., megh. Somerstownban 1819 jan. 13. 1780-ban Londonban kezdett szatirákat irni, melyek rettegetté tették nevét. Először a kir. akadémikusokat gúnyolta ki (Lyric odes to the royal academicians, 1782); majd III. Györgyöt választotta szatirája céltáblájául (The Lousiad, 1786). Balladákat is irt, valamint számos röpiratot. Összegyüjtött művei 5 köt. jelentek meg Londonban 1816.

Wolf *Vilmos*, ügyvéd, szül. Törökkanizsán (Torontál vm.) 1853., megh. Budapesten 1925 okt. 3. Jogi tanulmányainak elvégzése után 1880. az ügyvédi pályára lépett. 1884 óta szerkesztette a tőle alapított *Ügyvédek Lapja* című jogi szaklapot. 1916-ban udvari tanácsosi címet kapott. Önálló munkái: *A magyar csődtörvény* (Budapest 1880, 2. kiad. 1890); *A magyar ügyvédi rendtartás* (u. o. 1886); *A m. kir. Curia ügyvédi tanácsának elvi jelentőségü határozatai* (u. o. 1909—10, 2 köt.).

Wolf 1. *Adam*, osztrák történetiró, szül. Egerben (Csehország) 1822 júl. 12., megh. Grazban 1883 okt. 25. A pesti egyetemen tanitotta a történelmet 1852 óta, 1865. a gráci egyetemre helyezték át. Művei: Österreich unter Maria Theresia (Wien 1855); Aus dem Hofleben Maria Theresias (u. o. 1859, 2. kiad.); Marie Christine, Erzherzogin von Österreich (u. o. 1863, 2 köt); Kaiser Franz I. 1904 bis 1811 (u. o. 1866); Fürst Wenzel Lobkowitz (u. o. 1869); Geschichtliche Bilder aus Österreich (u. o. 1878—80, 2 köt); Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. (Berlin 1883, Oncken Világtörténelmében).

2. *W., Christian*, német filozófus, l. *Wolff*.

3. *W., Eugen*, német utazó, szül. Kirchheimbolandenben (Rheinpfalz) 1850 jan. 24., megh. Münchenben 1912 máj. 10. Bejárta Dél-Amerikát, Nyugat-Afrikát, Észak-Amerikát, 1889—90. Wissmann (l. o.) expedicióival működött együtt, majd Transvaalt, Natalt és Ugandát, Madagaszkárt utazta be. 1894—95-ben részt vett a hovák elleni francia hadjáratban, 1896—98. Kelet-Ázsiát tanulmányozta. Művei, lapoknak irt úti jelentésein kívül: Meine Wanderungen im Innern Chinas (Stuttgart 1900); Vom Fürsten Bismarck und seinem Haus (Berlin 1904).

4. *W., Ferdinand*, román filológus, szül. Bécsben 1796 dec. 8., megh. u. o. 1866 febr. 18. A bécsi udvari könyvtár őre és később a bécsi akadémia titkára volt. Műveit német, spanyol és francia nyelven irta meg. Főbb művei: Floresta de rimas modernas castellanes (Paris 1837); Rosa de Romances (Leipzig 1846); Studien zur Geschichte der Spanischen und portugiesischen Nationalliteratur (Berlin 1859); Histoire de la littérature brésilienne (u. o. 1863) és C. Hoffmannal együtt Primavera y flor de romances (u. o. 1856, spanyolra Menéndez y Pelayo fordította). V. ö. *Mussafia*, Reihenfolge der Schriften F. W.-s (Wien 1866).

5. *W., Friedrich*, német iró, szül. Neuwiedben 1888 dec. 23. Hajóorvos, majd Remscheidben városi orvos volt; 1921. telepes lett Worpswedeben. Több modern drámát irt: Der Unbedingte (1919); Das bist du (1919); Tamar (1922).

6. *W., Friedrich August*, a klasszika-filológiának, mint az ókor történeti tudományának hires megalapitója, szül. Haynrodeban (Mondhausen mellett) 1759 febr. 15., megh. Marseille-

ben 1824 aug. 8. 1781-ben osterodei igazgató, 1783—1807. egyetemi tanár volt Halléban. A hallei egyetem feloszlatása után 1807. Berlinbe ment, hol mint az akadémia tagja az újonnan alapított egyetemen előadásokat tartott 1811—1824-ig. Leghíresebb műve a Prolegomena ad Homerum (Halle 1795), mely a hagyományos Homerosban való hit megrendítésével nagy forradalmat idézett elő a tudományos és irodalmi világban s megteremtője lett a homerosi kérdésnek (l. *Homeros)* is. Kiadta Platon Symposionát (1782), Demosthenesnek Leptines elleni beszédét (1789), Hesiodos Theogoniáját (1783), Homerost (először 1784—85), Herodianust (1792), Cicero Tusculanae disputationesét (1792) és több beszédjét, melyeket Cicerótól elvitatott; Platon több dialógusát (1812), Suetoniust (1802), Aristophanes Felhőit fordítással (1812). Egyéb művei: Briefe an Heyne (1797); Museum antiquitatis studiorum (Leipzig 1808—11, Buttmannal). Halála után jelentek meg: Encyclopaedie der Philologie (u. o. 1830); Vorlesungen über die Encyclopaedie der Altertumswissenschaft (1831); Darstellung der Altertumswissenschaft (1833); Kleine Schriften (Halle 1869, 2 köt.); Über Erziehung, Schule, Universität (1835). Gazdag kézirati hagyatéka a berlini kir. könyvtárban van. V. ö. *Körbe*, Leben und Studien W.-s (Essen 1833, 2 köt.); *Arnoldt*, W. in seinem Verhältnis zum Schulwesen (Braunschweig 1861); *Volkmann*, Geschichte und Kritik der W.-schen Prolegomena (Leipzig 1874).

7. *W., Heinrich*, osztrák geológus, szül. Bécsben 1825 dec. 25., megh. u. o. 1882 okt. 23. Évekig volt geológiai felvételeken hazánkban s különösen Tokajhegyalja térképezésében, valamint a Teplicz-vidéki források visszanyerése körül nagy érdemeket szerzett. Nagyobb művei: Die Steinwaaren auf d. Wiener Ausstellung (1873); Entwurf e. Gruben-Revierkarte des Kohlenbeckens Teplitz-Dux-Brüx in 16 Blättern; Wasserverhältnisse d. Umgeg. v. Teplitz (1865); Erläuterungen zu d. geol. Karten d. Umgeb. von Hajdú-Nánás, Tokaj und Sátoraljaújhely (Geol. Reichsanstalt Jahrb., Wien 1869); Geol. d. Liptauer u. Turóczer Comitates (1867).

8. *W., Hugo*, német dalköltő, szül. Windischgrätzben (Stájerország) 1860 márc. 13., megh. Bécsben, az őrültek házában 1903 febr. 22. A dal legnagyobb mestereinek egyike volt. Összesen 232 dalt írt, nagyobbrészt Mörike, Goethe, spanyol és olasz költők szövegére. Operái: Der Corregidor (1895); Manuel Venegas. Nevezetesebb zenekari művei: Penthesilea (szimfóniai költemény nagy zenekarra, 1883); Italienische Serenade (1894, kis zenekarra).

9. *W., Johannes*, német zenetudós, szül. Berlinben 1869 ápr. 17. 1902-ben a berlini egyetemen a zenetudomány tanára lett. Számos tanulmányán kívül nevezetes munkája: Geschichte der Mensuralnotation von 1250—1460 (3 részben, 1905); Handbuch der Notationskunde (Leipzig 1913—1919, 2 köt.).

10. *W., Johann Christoph*, keresztény hebraista, szül. Wernigerodeban 1683 febr. 3., megh. Hamburgban 1739 júl. 25. Tanulmányait Wittenbergben végezte. 1712-ben a hamburgi gimnázium tanára lett. A Bibliotheca Hebraea (Hamburg 1715—33, 4 köt.) munkáján kívül a zsidó irodalom anyagát Biblia, Talmud und Kabbala címen ismertette. Több mint másfél évszázadon át ebből a könyvből ismerték a Talmudban megtalálható keresztény vonatkozásokat.

11. *W., Julius*, német nemzetgazdász, szül. Brünnben 1862 ápr. 20. 1885-ben magán-, 1888. rendkívüli, 1889. rendes tanár lett a zürichi egyetemen, 1897. a greifswaldi és még ugyanabban az évben a boroszlói egyetemen, 1913. a berlini műegyetemen. A Magyar Tud. Akadémia 1921. külső tagjává választotta. Fő munkája: Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung (mint a System der Sozialpolitik 1. kötete, Stuttgart 1892), amelyben az *etikai individualizmus* képviselőjének jelentkezik és az állam- és a katedraszocializmussal szemben a fennálló polgári gazdasági rendet védelmezi, bár javításának szükségességét nem tagadja. Egyéb munkái: Die Branntweinsteuer (Tübingen 1884, magyarul Budapest 1885); Tatsachen und Aussichten der ostindischen Konkurrenz im Weizenhandel (u. o., franciául Páris 1887); Der Kathedersozialismus und die soziale Frage (Berlin 1899); Das Deutsche Reich und der Weltmarkt (Jena 1901); Der deutsch-amerikanische Handelsvertrag und die Zukunft der Zuckerindustrie (u. o. 1906); Nationalökonomie als exakte Wissenschaft (Leipzig 1908); Währungsspielraum und Menschenzahl (1917); Die Steuern Deutschlands (1920).

12. *W., Karl*, német történetíró, szül. Langensalzában 1838 márc. 14., megh. Eisenachban 1908 szept. 23. A hildesheimi főreáliskola tanára volt 1872—82. Művei: Lehrbuch der allgemeinen Geschichte (Berlin 1889, 3 köt., 5. kiad.); Historischer Atlas (Hamburg 1877); Wandkarten zur mittlern und neuern Gesichte (Wien 1887 óta); Historischer Schulatlas zur alten, mittlern und neuern Geschichte (Berlin 1901, 8. kiadás, Kieperttel együtt).

13. *W., Karl Maria*, tenorista és kiváló énekmester, szül. 1829., megh. Bécsben 1907 jan. 22. Fiatal korában Budapesten lépett fel először. Az 1850-es években Bécsben az udvari operaházban, később Berlinben énekelt. Művészetének teljes birtokában hagyta el a színpadot és énekiskolát nyitott. Tanítványai közül kiemelkedtek: a híres Geistinger Mária (l. o.) operetténekesnő és Wilt Mária (l. o.) operaénekesnő, akinek hangját ő fedezte fel.

14. *W., Leo*, eredeti nevén *Prantner* Ferdinand, osztrák-német író, szül. Bécsben 1817., megh. u. o. 1871 ápr. 18. Regényeinek alakjait az előkelő osztrák társaságból vette; nevezetesebbek: Dissolving views (Hamburg 1861); Ein Goldkind (Berlin 1867, 2 köt.); Verlorne Seelen (u. o. 1867, 3 köt.).

15. *W., Ludwig*, német Afrikautazó, szül. Hagenban (Osnabrück) 1850 jan. 30., megh. Afrikában 1889 jun. 26. A Norddeutscher Lloyd hajóin 1876—78. tett mint orvos több amerikai utat, 1883—86. tagja volt a Wissmann-féle Kasszai-expedíciónak. 1884-ben a bakubák országába ő vezette az expedíciót. 1887-ben a Togo vidékére ment, hol Bismarckburg állomást alapította;

Dahoméba utaztában Bariba országban láz ölte meg. Művei: Im Innern Afrikas (Wissmann, Françoisval és Müllerrel, Leipzig 1888); Die Verwertung unserer äquatorialen Kolonien in Westafrika (Berlin 1889). Életrajzát *Ratzel* F. írta meg (Mitteilungen des Vereins für Erdkunde, Leipzig 1889).

16. *W., Max*, német asztrofizikus, szül. Heidelbergben 1863 jún. 21. 1885 saját költségén csillagvizsgálót építtetett szülővárosában, amelyen csillagászati fényképezéssel foglalkozott. 1891 óta fényképezés segítségével több mint 200 kis bolygót fedezett fel. 1893 óta egyetemi tanár és a Heidelberg melletti Königsstuhlon levő asztrofizikai obszervatórium igazgatója. A Magyar Tud. Akadémia 1908. külső tagjává választotta. Főbb művei: Die Aussen-Nebel der Plejaden (München 1900); Die Photographie des Sternhimmels (Düsseldorf 1904); Publikationen des astrophysikalischen Instituts in Heidelberg (Heidelberg 1902—1907, 3 köt.); Stereoskopbilder vom Sternenhimmel (1916).

17. *W., Rudolf*, svájci csillagász, szül. a Zürich melletti Fällandenben 1816 júl. 7., megh. Zürichben 1893 dec. 6. 1847-ben a berni, 1850. a zürichi csillagvizsgáló igazgatója és a csillagászat tanára. Főbb munkái: Die Sonne und ihre Flecken (Zürich 1861); Handb. der Astronomie, ihrer Gesch. und Literatur (2 köt., u. o. 1890—93); Astronom. Mitteilungen (u. o. 1856—93).

18. *W.*, l. *Wolff*.

Wolfach, klimatikus gyógyhely, az ugyanily nevű járás székhelye Offenburg badeni kerületben, a Fekete-erdőben, (1919) 2033 lak.

Wolfachit (ásv.), a gersdorffitnak (l. o.) heteromorf, rombos alakja. Antimont is tartalmaz. Wolfach.

Wolfdietrich, a középkorban nagyon elterjedt és közkedvelt középfelnémet epikai költemény.

Wolfe (ejtsd: vulf), *James*, angol tábornok, szül. Westerhamben (Kent) 1726 jan. 2., megh. 1759 szept. 13. Mint dandártábornokot 1758. Észak-Amerikába küldték, hol a franciáktól elfoglalta *Louisbourg* és *Cap Breton* erősségeket. 1759 szept. 13. Montcalm francia tábornokot Quebecnél döntő csatában megverte, de maga is halálosan megsebesült. Néhány nap mulva Quebec elesett s ezzel egész Kanada az angolok hatalmába került. W. holttestét a Westminster-apátságban temették el.

Wolfenbüttel, az ugyanily nevű járás székhelye Braunschweig hercegségben, (1919) 18,116 lak., cérnafonással, vasöntéssel, gép- és konzervgyártással; Lessing-muzeummá átalakított lakóházával; pompás könytárral. E könyvtárt Ágost herceg (megh. 1666.) alapította. W. a XV. sz.-ban lett várossá és hosszabb ideig a Braunschweig-W.-i hercegeknek volt székhelye. A 30 éves, valamint a 7 éves háborúban sokat szenvedett.

Wolfenbütteli töredék, l. *Reimarus*.

Wolff *Károly (németprónai)*, a magyar főudvarnagyi bíróság elnöke, szül. Érsekújvárott 1874 okt. 1. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után bírósági szolgálatl lépett, 1899. az igazságügyminisztériumba rendelték be, ahol részt vett a polgári törvénykönyv előkészítő munkálataiban. 1901-ben a bécsi főudvarnagyi hivatalhoz nevezték ki, 1907. a külügyminisztériumban osztálytanácsos és magyar közjogi referens lett. 1909-ben udvari tanácsossá és az újonnan szervezett magyar főudvarnagyi bírósági elnökévé nevezték ki. 1920-ban fővárosi bizottsági tagnak és 1922. nemzetgyűlési képviselőnek választották. Elnöke a keresztény községi pártnak; elnöke továbbá az Országos bírói és ügyészségi egyesületnek. A Rákóczianum, kat. internátus és főgimnázium fejlesztésében is tevékeny részt vett, mint az intézetet létesítő egyesületnek 1910. megválasztott elnöke. A Jogi Lexikonnak is munkatársa volt.

Wolff, 1. *Albert*, német szobrász, szül. Neustrelitzben 1814 nov. 14., megh. Charlottenburgban 1892 jún. 20. Rauch tanítványa és Nagy Frigyes berlini emlékművének elkészítésében segédje volt. Nagyobb művei: a berlini Schlossbrücke csoportjainak egyike (Pallas csatára vezeti a harcost); III. Frigyes Vilmos porosz király berlini lovasszobra; a berlini muzeum lépcsőfeljáróját díszítő bronzcsoport (Tusa az oroszlánnal) stb. A berlini műv. akadémia tanára volt.

2. *W., August*, német festő, szül. Weinheimben 1842 ápr. 22., megh. Velencében 1915 febr. 19. Nürnbergben és Karlsruheban tanult. Főleg régi mesterek műveinek másolásával foglalkozott és a müncheni Schack-képtárban híres velencei mesterek festményei után készült 41 másolata látható. A velencei népéletből merített genreképeket is festett.

3. *W., Christian*, báró, német filozófus és matematikus, szül. 1679., megh. 1754. Kézműves gyermeke, ki előbb teológiát, majd filozófiát és matematikát tanult s ennek révén korán érintkezett Leibniz-cel, kinek ajánlatára 1707. kinevezték a matematika és természettan tanárává Halléba. 1723—27-ben I. Frigyes Vilmos megfosztja állásától és száműzi országából, a már akkor híres filozófus ellenségeinek amaz inszinuációjára, hogy W. az akarat szabadságát tagadja, tehát nem tartja büntetendőnek, ha a királynak valamely gránátosa megszökik a szolgálatból. Csak 1740. került vissza II. Frigyes uralkodása alatt, ki egyik művét franciára fordította. 1745-ben a bajor választófejedelem bárói rangra emelte. Ő tette Leibniz rendszerét tanítható, sőt általában ő indította meg Németországban a filozófia rendszeres, szigorúan logikus tanítását, amiért Voltaire is az emberi nem tanítójának (praeceptor generis humani) nevezte. Számtalan német és latin műben feldolgozta a filozófia, a matematika összes ágait és e művek világos és rendszeres előadásuknál fogva egész Európában elterjedtek. V. ö. *Arnsberger*, W., Christ. W.-s Verhältniss zu Leibniz (Weimar 1897).

4. *W., Elisabeth*, írónő, l. *Bekker*, 2.

5. *W., Emil*, német szobrász, szül. Berlinben 1802 márc. 2., megh. Rómában 1879 szept. 29. Gottfried Schadownak volt tanítványa, 1822. végleg Rómában telepedett le. Mitológiai és genreszerű tárgyú műveiben, mellszobraiban egyaránt a klasszicista irány kitartó követője. Művei közül a legismertebb a berlini Schlossbrückét díszítő

szoborcsoport: Victoria történelemre tanítja az ifjút; a berlini Nationalgalerieban: Judith, Kirke.

6. *W., Emil von*, agrikultúrkémikus, szül. Flensburgban 1818 aug. 31., megh. Stuttgartban 1896 nov. 26. 1851-ben megalapítja és vezetője lesz az első mezőgazdasági kísérleti állomásnak Möckernben, 1854. a hohenheimi gazd. akadémia tanára s az ott 1866. alapított kísérleti állomás vezetője. Nagyszámú és sok kiadást ért munkái közül elterjedtebbek: Praktische Düngerlehre; Die rationelle Fütterung der landw. Nutztiere; Aschenanalysen von landw. Produkten. Magyarul megjelent: Gyakorlati trágyaisme (Kolozsvár 1872); A gazdasági haszonállatok okszerű takarmányozása (ford. *Kossutány* Tamás, Budapest 1889).

7. *W., Henry Drummond, sir*, angol diplomata, szül. 1830 okt. 12., megh. Brightonban 1908 okt. 11. 1859—64. a Jóni-szigetek kormányzójának titkára volt. 1874-ben beválasztották az alsóházba, 1855—86. Egyiptomban működött; 1888. teheráni, 1891. bukaresti követ lett; 1892. madridi nagykövetté nevezték ki, 1900. vonult nyugalomba. Művei: History of the Suez Canal (London 1876); Residence of Napoleon in Elba; Some notes of the past 1870—1891 (1893); Rambling recollections (1908, 2 köt.).

8. *W., Julius*, költő, szül. Quedlinburgban 1834 szept. 16., megh. Charlottenburgban 1910 jún. 3. Romantikus verses elbeszélései: Till Eulenspigel redivivus (1874); Der Rattenfänger von Hameln (1876); Der wilde Jäger (1877); Tannhäuser (1880); Singuf (1881); regényei: Der Sülfmeister (1883); Das Recht der Hagestolze (1887). Összes művei 18 kötetben 1912—1923. jelentek meg. Magyarul megjelent Tannhäuser (ford. ifj. *Neumann* Sándor Budapest 1887).

9. *W., Julius*, sebész, a modern orthopaedia megalapítója, szül. Mährisch-Friedlandban 1836 márc. 21., megh. Berlinben 1902 febr. 18. Berlinben 1868. magántanár, 1884. rendes tanár és az orthopaed. sebészeti klinika igazgatója lett.

10. *W., Kaspar Friedrich*, német anatómus és fiziológus, szül. Berlinben 1733., megh. 1794 febr. 22. A mai fejlődéstan megalapítója a Theoria generationis c. művében (1759, németül megjelent 1896); ebben kifejtette a fejlődés történeti folyamatának tanát. Egy más anatómiai munkája: De formatione intestinorum (1768).

11. *W., Nathan*, botanikus, l. *Wallich*.

12. *W., Pierre*, francia drámaíró, szül. Párisban 1865 jan. 1. Eleinte a comédie rossenak nevezett naturalista műfajt művelte, később az érzelgős vígjáték és a Dumas-fils irányát követő társadalmi dráma terén aratott sikereket. 1920. a Vaudeville-színház igazgatója lett. Művei közül említendők: Leurs filles (1891); Celles qu'on respecte (1893); Le béguin (1900); Le secret de Polichinelle (1903); Le ruisseau (1907); Les lys (1909); Les marionettes (1910); Le voile déchiré (1919); Les ailes brisées (1919); Le chemin de Dames (1921); Après l'amour (1924). Több darabja nálunk is szinre került a Nemzeti és Vígszinházban; így Az ingovány (Le ruisseau) ford. *Szini* Gyula; a Tiltott szerelem, ford. *Váradi* Antal; Bábjáték, ford. u. a.; Naplemente (Les ailes brisées), ford. *Heltai* Jenő.

13. *W., Wilhelm*, német szobrász, szül. Fehrbellinben 1816 ápr. 6., megh. Berlinben 1887 máj. 30. Wichmannak volt tanítványa, Münchenben és Párisban megtanulta a bronzöntést és Berlinben bronzöntőműhelyt alapított, amelynek vezetését azonban utóbb öccsére bízta és maga csakis szobrászattal foglalkozott. Művei közül legismertebbek realisztikus mintázású, hatásos állatcsoportjai (pl. a berlini Tiergartenben). Tőle való azonkívül Nagy Frigyes király emlékszobra Liegnitzben.

14. *W.*, l. *Wolf*.

Wolff-féle távirati ügynökség *(Wolffsches Telegraphenbureau)*, rövidítve *W. T. B.*, félhivatalos jellegű laptudósító iroda Berlinben, melyet Wolff B., a Nationalzeitung akkori tulajdonosa alapított 1849. Kétszer cserélt azóta gazdát; 1865. egy közkereseti társaság vette át, 1874. egy részvénytársulat, a *Continental-Telegraphen-Compagnie*. Jelentőségére nézve ez az iroda egyike a legkiválóbb vállalatoknak.

Wolff-féle testek *(mesonephros, ősvese)*, az embrió fejlődése folyamán a vese szerepét viszi a maradandó vese kifejlődéséig; halaknál, kétéltűeknél az egész életen át ez a vizeletkiválasztó szerv. Embernél egy részéből férfiban a mellékhere feje, míg kivezető csövéből a mellékhere többi része, az ondóelvezető cső, ondóhólyagok s húgyhólyag hámjának kis része képződik. Nőben a csökevényes epoophoronná lesz.

Wolf-Ferrari, *Ermanno*, olasz zeneszerző, szül. Velencében 1876 jan. 12. 1902-ben a velencei Liceo Benedetto Marcello igazgatója lett. Operái tették nevét ismertté: La Sulamita (Venezia 1889); Cenerentola (u. o. 1900); Le donne curiose (1903, Kíváncsi asszonyok c. bemutatta a budapesti Operaház 1906); Die vier Grobiane (München 1906); Susanne titka (bemutatta a budapesti Operaház is); Der Schmuck der Madonna (1908, Budapesten a Népoperában 1913); Der Liebhaber als Arzt (Dresden 1913). Írt misztériumokat, egyéb karműveket (La vita nuova, Dante szövegére), zongora- és hegedűszerzeményeket.

Wolffia *Horkel* (növ.), l. *Lemnaceae*.

Wolff-poharak, gyémánttal pontozott modorban vésett s leheletszerű finomságú élet- és arcképekkel díszített üvegedények, aminők 1720. óta Hollandiában készültek. E technika legkiválóbb mestere az 1800 körül meghalt D. Wolff volt.

Wolfgang-tó, máskép *Sankt-W.* vagy *Abey-tó*, a salzkammerguti tavak egyik legszebbike, Salzburgban. Gleccser-eredetű, fjordos tó, magas hegyek közt (Schafberg 1780 m.). A tó 12 km. hosszú, legfeljebb 2 km. széles, 112 m. mély, 13·5 km² területű, 549 m. magasan a tenger színe felett. Kifolyása keleten az Ischl-patak, belefolyik a Traun folyóba. Gyönyörű vidékét temérdek turista látogatja.

Wolfner, 1. *József*, könyvkiadó, szül. Aradon 1856 jan. 8. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után 1885. megalapította az országosan ismert Singer és Wolfner könyvkiadó és könyvkereskedő céget, amelynek kiadványai intézésében vezetőszerepe volt (l. *Singer és Wolfner*). A fősúlyt a szépirodalmi és ifjúsági irodalomra fektette. 1923-ban a könyvkiadócég részvénytársasággá alakulván át, ennek elnöke és vezérigazgatója

lett. 1926 ban megindította az országos Herczeg Ferenc-jubileum alkalmából Herczeg Ferenc összes műveinek jubiláris díszkiadását. A szabadelvű korszakban mint a székesfővárosi törvényhatósági bizottság tagja, jelentékeny szerepet vitt a fővárosi közéletben.

2. *W. Pál*, író, l. *Farkas*.

Wolfram (*Scheelium*, kémiai jele: *W*), atomsúlya 184·1; a természetben ez az elem W.-savas sók alakjában képez ásványokat (scheelit, wolframit [$PbWO_4$ stoleit, W.-savas ólom] stb.). A fémes W. fényes, acélszürke, nehezen olvadó (olv. p. 300·2°) poralakú test, fajsúlya 91·13.

A *W.*-fém igen fontossá vált mint ötvény a nemesacél iparokban (W.-acél), továbbá a villamosvilágítás és a fűtőtechnika terén. A *platinoidot* 1—2% W. 14% nikkel, 25% cink és 60% réz alkotja. Fontos mint vezetékdrót. A könnyű és kemény *partiniumot* az automobilgyártásban használják. V. ö. *Leiser*, W. (Halle 1910); *Mennicke*, Die Metallurgie des W.-s (Berlin 1911).

Wolframacél, rendszerint 0·6—3% wolframot tartalmazó vasötvény. A wolframtartalom erősen fokozza az acél keménységét és szilárdságát. Minél magasabb a wolframtartalom, annál alacsonyabb az acél széntartalma. Főleg szerszámok gyártására használják.

Wolframbronz, e néven nevezik: 1. a 95% réz (Cu), 3% ón (Sn) és 2% wolframból (W) álló ötvényt; 2. a nátriumdiwolframit + wolframdioxid összetételű vegyületet, melynek technikai jelentősége van.

Wolframércek közül legfontosabbak: 1. *Wolframit:* vasmangán-wolframát; 2. *Scheelit:* kalciumwolframát; 3 *Hübnerit:* mangánwolframát; 4. *Stolzit:* ólomwolframát.

Wolframit (ásv.), a vas- és mangánwolframátoknak izomorf elegye: (Fe, Ma) WO_4. Monoklin kristályai változatosak, oszloposak, táblásak, gyakran héjasak, függőlegesen rostozottak; ikrek többféle ikertörvény szerint. Egy irányban kitűnően hasad; barnásfekete; a mangánban gazdag változatok karca vörösbarna, a vasban gazdagoké feketésbarna. Fémes gyémántfényű, át nem látszó, igen vékony lemezkéi áttetszőek. Főkép ónkő társaságában terem: Zinnwald, Ehrenfriedensdorf, Geier és Schlaggendorf a Cseh-Szász-Érchegységben; a Harzhegység; Cornwall; Cumberland; Chanteloube Limoges mellett; Nercsinszk, Aduntsilon és Bajevka az Uralban, mindenhol gránitos kőzetekben. Egész eltérőek a felsőbányai andezitben termő kristályok, amelyek egyoldalúan élezett vésőre hasonlítanak. A wolframnak legfontosabb érce. L. *Hübnerit, Ferberit, Reinit.*

Wolframkék *(kék karmin, ásványi kék)*, egy W_2O_5 összetételű vegyület, vízben oldhatatlan por.

Wolframlámpa, olyan villamos izzólámpa, melynek szála fémes wolfram. L. *Elektromos világítás.*

Wolframokker v. *tungstit* (ásv.), wolframtrioxid WO_3; mesterséges kristályai rombosak. Sárgás-zöldes, fénytelen, lágy, földes kérgek és bevonatok. Cumberland, Cornwall; Huntington, Connecticut.

Wolfram-ólomérc (ásv.), *stolzit*, ólomwolframát $PbWO_4$; négyzetes hegyes piramisos kristályai a wulfenittel és scheelittel izomorfok. Szürke, barna, zöld, vörös, zsírfényű, alig átlátszó. Zinnwald, Szászország; Coquimbo, Chile; Manhan-bánya, Massachusetts; Broken Hill, Ausztrália.

Wolfram-ötvények, a Wolfram keverékei egyéb fémekkel (l. *Wolframacél* és *Wolframbronz).* Az ilyen ötvény rendszerint kemény és nehezen olvasztható, sőt ha a wolfram több mint 10%-a az ötvénynek, még regulust (l. o.) sem ad. Még magasabb hőfokon a többi fém elillan és szinvolfram marad vissza. A *ferrowolfram* jelentékeny mennyiségű wolframot tartalmazó vasötvény.

Wolframsárga, WO_3, citromsárga, vízben és savakban oldhatatlan por.

Wolframsav, l. *Wolframvegyületek.*

Wolframvas, vasnak wolframmal való ötvözete, szerepe a vaskohászatban van.

Wolfram-vegyületek közül legfontosabb a *wolframsav* (oxidja a wolframtrioxid WO_3), ennek sói a *wolframátok*, pl. nátriumwolframát.

Wolfram von Eschenbach, közép-felnémet költő, szül. 1170 körül, megh. 1220 körül. Mint dalköltő, Hermann thüringiai tartománygróf kegyét élvezte. A XIII. sz. elején írta Chrètien de Troyes befejezetlen francia költeménye után a Parzivalt, amelyhez bevezető részt és záradékot írt (Parzival a Gralsburgon), 1217—1220 közt írta Willehalm költeményét, szintén francia alapeszme után; valamint a Titurel-töredékeket. Előadása sajátságos, komoly, de humoros részletekkel; stílusa néha keresett és homályos. Összes műveit *Lachmann* adta ki (1833, később többször is kiadták); újra magyarázatokkal *Piper*, majd *Hertz.*

Wolf-Rayet-féle csillagok azok, melyeknek színképében különösen a hidrogén-, hélium- és magnéziumvonalak mutatkoznak erősen. Wolf és Rayet francia csillagászok ismerték fel először 1867-ben a Hattyú csillagképében. Azóta külön színképosztályba sorozták a W.-at. Számuk eddig 55.

Wolfrum, *Philipp*, német zenei író és zeneszerző, szül. Schwarzenbachban (Bajorország) 1854 dec. 17., megh. Samadenban 1919 dec. 17. 1884-ben a heidelbergi egyetemen zeneigazgató, 1907. főzeneigazgató lett. Szerzeményei közül kiemeljük orgonaszonátáit, zongoradarabjait, vokális művei közül karácsonyi misztériumát (1899). Jeles munkái: J. S. Bach (2 köt., 2. kiad., 1910); Die evang. Kirchenmusik (1914).

Wolfsbergit (ásv.), l. *Kalkosztibit.*

Wolfstein *József*, matematikus, szül. Károlyvároson 1776 jún. 29., megh. Budapesten 1859 ápr. 18. Első tanulmányairól mitsem tudunk, magasabb tanulmányait Olaszországban végezte, ahol különösen természettudományokkal foglalkozott, *Volta* és *Spallanzani* tanítványa volt. 1797-ben az eszéki gimnáziumban lett tanár, 1810. a matematika tanára a kassai akadémián és 1820. a felsőbb mennyiségtan tanára a pesti egyetemen, hol 1833-ig működött. Művei: Introductio in theoriam motus (Kassa 1800); Positiones

ex algebra, geometria, mathesi pura et applicata (u. o. 1803—08); Elementa geometriae purae (u. o. 1811); Elementa trigonometriae utriusque (u. o. 1811); Introductio in mathesim puram (3 köt., u. o. 1820—38).

Wolgemut *(Wohlgemuth), Michael,* német festő, szül. Nürnbergben 1434., megh. u. o. 1519 nov. 30. Nürnbergben élénk forgalmú műhelye volt, amelyből a faragványokkal, festményekkel ékes szárnyas oltárok nagy számmal kerültek elő. Tanítványai, segédei közé tartozott Dürer is. Művei a XV. sz. második felében a frank művészet haladó, a realizmushoz hajló irányát képviselik és W. Pleydenwurff mellett a Dürer előtti nürnbergi művészet irányadó mestere. Leginkább sajátkezű, jellemző művei: a Löffelholz-oltár (Nürnberg, Sebaldus-templom), a Három királyok oltára (u. o., Lorenzkirche), a zwickaui Mária-templom oltára, a Haller-oltár (Nürnberg, Szt. Kereszt-kápolna), a Pernigsdorffer-oltár (u. o., German. Museum).

Wolkenberg *Alajos,* egyetemi tanár, egyházi író, szül. Szatmáron 1871 jún. 17. A teológiát, mint a Pázmáneum növendéke, a bécsi egyetemen végezte. Pappá szentelték 1893. A szatmári papnevelőintézetben elüljáró, 1894. teol. tanár, majd egyházmegyei könyvtáros lett. 1912-ben a budapesti Pázmány-egyetemre teológiai tanárnak nevezték ki, 1919—20. és 1924. a hittudományi kar dékánja volt. 1922-ben ap. protonotáriussá nevezték ki. Tagja a Szent István Akadémiának. Önállóan megjelent művei: *A spiritizmus* (Szatmár 1899, pályadíjat nyert); *Colombière Kolos élete* (u. o. 1904); *Szatmári emlékek* (Budapest 1913); *Öntudatos élet* (u. o. 1913); *Konferenciák a Miatyánkról* (u. o. 1917); *A béke útjain* (u. o. 1917); *Az okkultizmus multja és jelene, A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata* (u. o. 1922). Szentbeszédeiből *Nagyböjti beszédek* c. 1900. adott ki egy kötetet, ezenkívül több más beszédet és imakönyveket.

Wolkenstein, szászországi város Zwickau kerület marienbergi j.-ban, (1919) 1990 lak. Szép sziklavára van. Nem messze a Zschopau mellékvölgyében fekszik már a XIV. sz. óta ismeretes *W.-fürdő* (30°).

Wolkenstein, német költő, l. *Oswald von Wolkenstein.*

Wolkenstein-Trostburg, osztrák grófi család, a *W.* és a *Wolkenstein-Rodenegg* ágban virágzik. A W.-család női ágon az *Aspremont*-család útján a Rákóczi-család leszármazottja s e rokonsága révén bírja a bodrogkeresztúri uradalmat. V. ö. *Waldbott-Bassenheim* Frigyes báró, Wolkenstein Osvald Róbert gróf atyai és anyai ágon való egyenes leszármazása a Rákóczi és Hohenzollern hercegi családokból. Magyarra fordította fia, *Waldbott-Bassenheim* Ödön dr. báró (Sátoraljaújhely 1908).

W. Antal Károly Simon gróf, osztrák-magyar diplomata, szül. 1832 aug. 2., megh. Bécsben 1913 dec. 5. Diplomáciai pályáját 1870. kezdte s megfordult Londonban és Berlinben. 1880-ban rendkívüli követnek küldték a szász udvarhoz, 1881. a külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztályának élére helyezték; 1882. szentpétervári, 1894. párisi nagykövetté nevezték ki; 1903 dec. nyugalomba vonult.

Wolkonskoit (ásv.), víztartalmú króm- és vasszilikát (l. *Gél*), összetétele ingadozó. Vesés-eres, zöld, bágyadt fényű tömegek; karca fényló, kissé zsíros tapintatú. Perm kormányzóság, diaszhomokkőben; Wjatka kormányzóság.

Wolkowyszk (ejtsd: volkoviszk), város Lengyelország Bielostok kerületében, a Nyemenbe ömlő Ros patak völgyének oldalnyilásában, mintegy 9000 lak. A XVI. sz.-ban a lengyel országgyűlést többször itt tartották.

Wollanka *József,* archeológus és műtörténetíró, szül. a brassóvármegyei Rozsnyón 1874 aug. 19. Főiskolai tanulmányait Budapesten végezvén, műtörténeti és archeológiai tanulmányokat végzett külföldön. 1900-ban az Országos Képtár tisztviselője lett s az antik osztályt szervezte; 1914. a Nemzeti Muzeumhoz ment át, ahol mint osztályigazgató az ókori gyűjteményt újra rendezte. Tudományos értekezései szakfolyóiratokban jelentek meg; önállóan: *Alxinger János* (1897); *Raffael* (1906); *A Szépművészeti Muzeum antik szoborgyüjteményének katalógusa* (1912).

Wollaston, sziget, l. *Tűzföld.*

Wollaston (ejtsd: vulleszt'n), *William Hyde,* angol fizikus, szül. East Derehamban (Norfolkshire) 1766 aug. 5., megh. Londonban 1828 dec. 22. Eleinte mint orvos működött, később fizikai és kémiai munkálatokkal foglalkozott. Felfedezte a platina kalapálhatóságát és nyújthatóságát, továbbá a palladiumot és ródiumot. Javította a mikroszkópot és a Hooke-féle camera lucidát, szerkesztett egy reflexiós goniométert, feltalálta a kriofórt.

Wollaston-drót, igen finom (0·015—0·001 mm.) vastagságú platinadrót ezüst- vagy rézburkolatban, mellyel azt együtt húzzák és a burkolatot salétromsavval, mely a platinát nem támadja meg, lemaratják. A W.-nak méréseknél van nagy fontossága.

Wollastonit (ásv.), kalciummetaszilikát $CaSiO_3$, monoklin táblák *(táblapát)*, többnyire rostos-sugaras halmazok. Fehér színtelen, pirosas, szürkés, sárgás, erős üvegfényű, átlátszó-áttetsző. Némelyek a piroxének családjába sorolják, bár főkép a két véglap szerinti hasadás az izomorfiát kizárja. A kontaktmetamorf mészkövekben terem, többnyire gránát társaságában: Krassó-Szörényben (Dognácska, Csiklova) és Rézbányán kék mészpát- és gránáttal; Nagyág, Auerbach, Hessen; Lengefeld, Szászország; Geppersdorf, Szilézia; Aedelsfors, Småland *(aedelforsit)*; Perheniemi, Finnország; Diana, New York. Pichucalco mellett Mexikóban egy összefüggő 360×145 m. méretű tömeg. Eruptiv kőzetekben zárvány gyanánt (Capo di Bove leucititban, Kaiserstuhl fonolitban, Santorin-szigeti lávákban, Vezuvi bombákban).

Wollin, 1. Pomerániához tartozó *sziget*, amelyet a szárazföldtől a Dievenow, Usedom szigettől pedig a Swine választ el. Területe 245 km². Fontosabb helye: W. és Misdroy tengeri fürdő. — 2. *W., város* az ugyanily nevű sziget DK.-i szögletében, (1919) 4493 lak. W., a legendaszerű *Vineta*, állítólag már a IX. sz.-ban virágzó kereskedő vá-

ros, 1125-től kezdve 1170-ig pedig püspöki székhely volt. A XVI. sz.-ban svédek és brandenburgiak küzdöttek a birtokáért.

Wollstonecraft, *Mary*, írónő, l. *Godwin*.

Wolny *András Rafael*, természetvizsgáló, szül. Selmeczbányán 1759., megh. Nagymuzsajon 1827 okt. 17. Szülővárosában tanult, a piarista rendbe lépett s 10 esztendeig ott tanított, de kilépve előbb nevelősködött, később Karlóczán (1788—1815) gimnáziumi tanár, majd igazgató, azután Nagymuzsajon (Bereg) a Károlyi grófi család timsógyárának igazgatója volt. Csak egy munkát bocsátott közre: Historiae naturalis Elementa (Buda 1805). Számos növénytani jegyzete meg a gyüjteménye a Magyar Nemzeti Muzeum birtokában van. Életrajzát Borbás közölte A szerbtövis hazája (Budapest 1893) c. munkájában. Ezt a növényt t. i. legelőször W. gyüjtötte az országban.

Wolny, *Martin Ewald*, gazdas. tanár a müncheni műszaki főiskola mezőgazdasági osztályán, szül. Berlinben 1846 márc. 20., megh. Münchenben 1901 aug. 1. Különös érdemeket szerzett a talaj tulajdonságainak vizsgálataival, amelyek eredményei a talajmivelés és a növénytermelés körében lettek irányadók. Az ő és tanitványainak munkái az általa 1871. alapított Forschungen auf dem Gebiete der Agrikulturphysik folyóiratban láttak napvilágot; külön művei szólanak a kulturnövények s különösen a gabonafélék miveléséről s a szerves anyagok felbomlásáról és a humuszképzésről.

Wolnyn (ásv.), l. *Súlypát*.

Wolseley (ejtsd: uollszli), *Garnet Joseph, Viscount W. of Cairo*, angol hadvezér, szül. Golden Bridgehouseban (Irország) 1833 jún. 4., megh. Mentoneban 1913 márc. 24. Részt vett a birmai (1852) háborúban, Szebasztopol ostromában (1854—55), az 1857-iki indiai lázadás leverésében pedig annyira kitünt, hogy 24 éves korában altezredessé léptették elő. 1860-ban Kína ellen harcolt, 1873—74. az asanti törzset verte le, 1875. Natal, 1878. Ciprusz kormányzója lett, 1879. ő fejezte be a zulu háborút Csetevájó király elfogatásával. 1880-ban hazatért Angliába s a hadsereg főszállásmesterévé nevezték ki. 1882 júl. az Egyiptom megszállására küldött angol sereg fővezére lett s szept. 13. Tell el Kebir mellett legyőzte Arabi pasát. Ezért a peeri méltóságot kapta a Lord W. of Cairo címmel. 1890-ben az irországi csapatok fővezérévé, 1894. tábornaggyá, 1895. pedig az egész angol hadsereg főparancsnokává nevezték ki; 1900. nyugalomba vonult. Művei: The soldiers pocket-book for field service (London 1886., 5. kiad.); Narrative of the war with China in 1860 (1861); Life of the duke of Marlborough (1894, 2 köt.); Decline and fall of Napoleon (1895); The story of a soldiers life (1903., 2 köt., önéletrajz). V. ö. *Low*, Life of Lord W. (London 1885., 2. kiad.); *Ellis*, Viscount (u. o. 1892).

Wolsey (ejtsd: uollszi), *Thomas*, angol államférfiú, szül. Ipswichben 1474—1475., megh. Leicester kolostorban 1530 nov. 29. Szegény sorsú szülőktől származott s az egyházi pályára lépve, VII. Henrik király udvari káplánja lett, ki őt 1506. mint követet Miksa császárhoz küldte. Ügyességével VIII. Henrik király kegyeltje is megnyerte s 1514. lincolni püspök, majd yorki érsek, 1515. bíboros és Anglia kancellárja lett. Ettől kezdve ő intézte korlátlan hatalommal Anglia külső és belső politikáját. Nagy hatalmát egyúttal jövedelmeinek gyarapítására használta fel. Az V. Károly német császár és I. Ferenc francia király közt kitört nagy harcokban előbb Ferenc pártjára hajlította VIII. Henriket s ezért a francia király évdíjjal jutalmazta, X. Leo pápa pedig legátusává nevezte ki. 1521-ben V. Károly császár pártjára állott, kitől szintén évdíjat kapott s kilátásba helyezte neki a pápai méltóságot. De mivel ez utóbbi törekvésében nem támogatta kellően, W. 1525. ismét elfordult a Habsburg-háztól, sőt 1528. hadat üzent a császárnak. Ekkor akart VIII. Henrik elválni nejétől, Katalintól, ki V. Károly nagynénje volt, hogy udvarhölgyét, Boleyn Annát nőül vehesse. W. készségesen vállalkozott arra, hogy VII. Kelemen pápánál a válás kimondását kieszközli. De a dolog nem sikerült s 1529 okt. W. kegyvesztett lett a király előtt. Londont el kellett hagynia, birtokait elvették és yorki érsekségébe kellett visszavonulnia. De ellenségei felségsértéssel vádolták a király előtt, mire elfogták és Londonba akarták hozni, de útközben hirtelen meghalt. V. ö. *Taunton*, Thomas W. (London 1901).

Wolter, 1. *Charlotte*, O'Sullivan de Grass Karl gróf felesége, híres német drámai szinésznő, szül. Kölnben 1834 márc. 1., megh. a Bécs melletti Hietzingben 1897 jún. 14. Budapesten kezdte művészi pályáját. Később egy vándorszinész-csapathoz szegődött, játszott Székesfehérváron és azután a bécsi Carl-szinházhoz, majd 1859. a berlini Victoria-szinházhoz jutott, ahol 1861-ig működött. Itt különösen a «Téli rege» Hermione szerepében oly nagy sikert aratott, hogy a Burg-szinházhoz kapott meghívást, amely 1862. szerződtette. W. haláláig ennek a szinpadnak egyik legnagyobb dísze s a közönség kényeztetett kedvence volt drámai és tragikai hősnő szerepekben. Kiválóbb szerepei voltak: Phädra, Stuart Mária, Iphigenia, Lady Macbeth stb. Grillparzer Herójában, Sapphojában és Medeájában továbbá Wilbrandt Messalinájában érte el alkotóerejének tetőpontját.

2. *W., Maurus (Rudolf)*, német kat. pap, szül. Bonnban 1825 jún. 4., megh. Beuronban 1890 júl. 8. Előbb világi pap volt, 1856. bencés lett; ő alapította meg újra 1862. a régente híres, de 1803-ban megszünt beuroni kolostort, ennek 1868. apátja, 1884. főapátja lett. Ezenkivül több Beurontól függő bencéskolostort alapított Németországban, Ausztriában (Maria-Laach), Belgiumban, Angliában. Főműve zsoltármagyarázata: Psallite sapienter (3. kiad., Freiburg 1904—07). Utóda a főapátságban öccse és munkatársa, *W. Placidus* lett (megh. 1908 szept. 13.).

Woltmann, *Ludwig*, német orvos és antropológus, szül. Solingenben 1871 febr. 18., vízbe fult Sestri Levanteban (a Rivierán) 1907 jan. 30. Önálló művei: Die darwinsche Theorie und der Sozialismus (1899); Der historische Materialismus (1900); Politische Anthropologie (1903); Die Germanen und die Renaissance in Italien (1907). 1902-ben megalapította a Politisch-anthropologische Revue c. folyóiratot.

Woltmann-féle vízmérőkerék, a víz sebességének mérésére való műszer. A kerék négy lapátja bizonyos idő alatt a víztől hajtatva, bizonyos számú forgást végez s ebből a folyóvíz sebessége meghatározható.

Wolverhampton (ejtsd: vulverhemmtn), város Staffordshire angol countyban, (1921) 102.373 lak. Környékével együtt az angol fémipar egyik legfontosabb helye.

Wolverton, város Angolország Buckingham grófságában, az Ouse folyó mellett, (1921) 14,052 lakossal.

Wolzogen, 1. *Ernst*, báró, német író, *W. 3.* fia, szül. Boroszlóban 1855 ápr. 23. Münchenben a Deutsches Theater vezetője, Berlinben az Überbrettl alapítója volt. Termékeny regény- és drámaíró. Főbb művei: Um 13 Uhr in der Christnacht (1879); Heiteres und Weiteres (1886); Basilla (reg. 1887); Die Kinder der Excellenz (reg. 1888); Der rote Franz (reg. 1888); Blau Blut (reg. 5 köt.); Erlauschtes und Erlogenes (1892); Das Lumpengesindel (dráma 1892); Die Entgleisten (reg. 1893); Fahnenflucht (reg. 1894); Ecce Ego (reg. 1895); Die Gloria-Hose (elb. 1897); Geschichten von lieben süssen Mädeln (elb. 1897); Das dritte Geschlecht (reg. 1899); Die Grossherzogin a. D. (reg. 1908); Der Erzketzer (reg. 1911); Das Kuckucksei (1914); Peter Karn (1914); Das deutsche Schwert, Kriegshymnus (1915); Landsturm im Feuer (1915); Das Mädchen mit den Schwänen (1916); Weibchen (vígj. 1916); Die Peitsche (dráma 1918); Starke Worte (1919); An den deutschen Adel (1920). Összes műveinek kiadása 1921 óta folyik. Magyar fordításban megjelent: Korszellem és házasság (ford. *Rédei* Ferenc 1888); A kegyelmes asszony gyermekei (1900 és 1904).

2. *W., Hans Paul*, báró, német író, *W. 3.* fia, szül. Potsdamban 1848 nov. 13. Német irodalomtörténettel s különösen ó- és középfelnémet hagyományokkal foglalkozott; sokat írt és tett a Wagner-kultusz érdekében Wagner műveinek és művészi elveinek taglalásával. Írt és fordított költői műveket is, így lefordította az Eddát, újnémetre Hartmann v. Aue Armer Heinrichét, Euripides Bacchansnőit és Aischylos tragédiáit. Főbb művei: Der Nibelungenmythos in Sage und Literatur (Berlin 1876); R. Wagners Niebelungendrama (Leipzig 1879); Über Verrottung und Errettung der deutschen Sprache (Leipzig 1880., 3. kiad. 1890); Unsre Zeit und unsre Kunst (u. o. 1881); Wagneriana (u. o. 1888); Musikalisch-dramatische Parallelen (u. o. 1906); Glaube u. Leben. Dichtungen (Berlin 1908); Aus R. Wagners Geisteswelt (u. o. 1908); Das Himmelreich (u. o. 1909); Zum deutschen Glauben (u. o. 1913); Unsre lieben Tiere (Stuttgart 1913); Gedanken zur Kriegszeit (1915); Im deutschen Frieden (1918); Deutsches Hoffen, deutscher Glaube (1921); Parzival, Armins Söhne (1923).

3. *W., Karl August Alfred*, báró, német zenei író, szül. Majna-Frankfurtban 1823 máj. 27., megh. San Remóban 1883 jan. 14. A schwerini udvari színház intendánsa volt. Művei közül kiemeljük: Über die szenische Drastellung von Mozarts Don Giovanni (1860); Über Theater und Musik (1860); átdolgozta Mozart Don Juanját (1869) és Schauspieldirektorját (1872).

Wombat (állat), l. *Vombát.*

Wombwell (ejtsd: vumbel), város Yorkshire angol countyban, (1921) 19,035 lak., szénbányával és vasiparral.

Wonneram-szigetek, a Melanéziai-szigetek közt kicsiny csoport, Új-Mecklenburgtól K.-re. Vulkáni eredetűek, erdősek.

Wonseradeel, város Friesland holland tartományban, (1910) 12,847 lak.

Wood, *Evelyn*, angol tábornagy, szül. Cressingben (Essex) 1838 febr. 9., megh. Londonban 1919 dec. 1. Előbb tengerész volt és részt vett a krimi háborúban; a szárazon harcolt Almánál, Balaklávánál és Inkermannál, Szebasztopol ostromakor megsebesült. A háború után átment a szárazföldi hadseregbe, 1858—59. az indiai lázadás leveretésében kitünt lovas századával, 1868. a vezérkarba osztották be mint őrnagyot. Majd ismét Indiában harcolt s elfoglalta az asantik fővárosát, Kumasszit 1874. Az 1881-iki első búr háborúban mint vezérőrnagy egy dandárt vezetett, 1882. Arabi pasa ellen Egyiptomba küldték; a tell-el-kebiri győzelmes csata után az egyiptomi csapatok főparancsnokának nevezték ki. 1893—1901-ben a hadügyminisztériumban működött, majd hadtestparancsnok, 1903. tábornagy lett. A katonai irodalom terén is működött, több technikai és hadtörténeti munkát írt s megírta önéletrajzát.

Woodbury-nyomat (ejtsd: vúdböri —), Walter Bentley *Woodbury*-tól feltalált sokszorosító eljárás, amelynél a fényképet króm-zselatinréteggel bevont üveg- v. fémlemezre másolják. Meleg vízben való áztatás után a zselatinréteget timsófürdőben keményítik s kiszáradása után síma ólomlemezre sajtolják. Ez utóbbi felveszi a zselatin-réteg rajzát s a képnek sajtolás útján való sokszorosítására szolgál. Ezt az eljárást újabban a krómzselatinnal bevont üveglemezt közvetlenül alkalmazó fénynyomat kiszorította.

Wood-féle fényképek, l. *Diffrakciós chromoszkop.*

Wood-féle szűrő, l. *Ultraibolya szűrő.*

Wood-fém, l. *Ónötvények.*

Woodford (ejtsd: vúdford), város Essex angol countyban, (1921) 21,245 lakossal. London egyik elővárosa.

Wood Green (ejtsd: vúd grin), város Middlesex angol countyban, (1921) 50,716 lakossal. London egyik elővárosa.

Woodlark-sziget, l. *Mujua.*

Wood-oil, l. *Gurjun-balzsam.*

Wood-ötvény, 68°-on olvad, 15 rész bizmut, 8 rész ólom, 4 rész ón és 3 rész kadmiumból készül.

Woodsia (növ.), a páfrányfélékhez tartozik, 15 faja él mérsékelt övi és arktikus tájakon. *W. ilvensis* főleg trachit- és gránitsziklákon.

Woods-tó (*Lake of the W.*, ejtsd: lék of the vúdsz), glaciális eredetű tó az amerikai Egyesült-Államok és Canada Ontario és Manitoba államának hármas határán. Igen erősen csipkézett partjai és temérdek apró szigete van. Partjait és szigeteit sűrű erdőség fedi, innen származik neve. Területe 4565 km², 318 m. magasan van a tenger

színe felett. Főtáplálója a Rainy folyó, lefolyása, a Winnipeg folyó, a Winnipeg tóba viszi vizét.

Woodwardit (ásv.), kék átlátszó konkréciókat alkotó cianotrichit (l. o.) Cornwallból.

Wooldridge (ejtsd: vuldridzs), *H. Ellis*, angol zenei író, szül. Winchesterben 1845 márc. 28. Nevezetesebb zenei könyvei: Early English harmony (1896); Oxford history of music I. és II. kötete 900—1430 (1901, 1905). Arkwrighttel együtt átdolgozta és sajtó alá rendezte Purcell egyházi zeneműveit.

Woollett (ejtsd: vullett). *William*, angol rézmetsző, szül. Maidstoneban 1735 aug. 15., megh. Londonban 1785 máj. 23. A rézmetszés és rézkarc technikáinak egyesítésével készült lapjai közül a leghíresebbek voltak azok, amelyeket Benjamin West festményei után készített: Wolfe tábornok halála és a La Hogue-i ütközet.

Woolsack, l. *Gyapjúzsák*.

Woolwich (ejtsd: vulics), azelőtt önálló város, jelenleg London egyik közigazgatási területe, (1921) 140,403 lakossal, nagy kábelgyárral. W. az összes angol tüzérség székhelye, nagy arzenállal.

Woonsocket (ejtsd: vunszokket), város Rhode Island amerikai államban, (1921) 43,496 lak., pamut-, gyapjú- és gummikészítéssel; a Harris-intézet székhelye.

Woorara, méreg, l. *Curare*.

Wootz-acél, l. *Vas* és *Vasművesség*.

Worcester (ejtsd: vuszter), 1. angol county, l. *Worcestershire*.

2. *W.*, az ugyanily nevű angol county *székhelye*, (1911) 47,987 lak., bőrcserzéssel, vasöntéssel, ecet-, szeszgyártással és különösen virágzó keztyű- és porcellániparral (itt készítik a legjobb angol porcellánt). Legkiválóbb épülete a 680. alapított gót székesegyház. 1651 szept. 3. itt győzte le Cromwell II. Károly hadait.

3. *W.*, város Massachusetts északamerikai államban, (1920) 179,954 lak., jelentékeny gyáripara van: gép-, szerszám és cipő-, pamut-, gyapjúárú-, fegyverkészítés. Akadémiája, kat. college-e, politechnikai intézete van, több könyvtárral és tudományos társulattal.

Worcestershire (ejtsd: vusztersír), Anglia egyik Ny.-i countyja a Severn környékén, 1945 km² területtel és (1921) 405,876 lakossal.

Wordsworth (ejtsd: vődszvőz), *William*, angol költő, szül. Cockermouthban (Cumberland) 1770 ápr. 7., megh. Rydal Mountban 1850 ápr. 23. Döntő volt költői pályájára Coleridge-zsel kötött barátsága: együtt adták ki a romantikus elemekben gazdag Lyrical ballads (1798) gyűjteményt, mely az ú. n. lakisták programm-munkája volt. Coleridge kíséretében Németországban utazván, ott kezdte a Prelude c. leíró költeményét, mely csak halála után jelent meg. 1843-ban poeta laureatus lett. Nagy hatással volt kortársaira stilusával s az ember és természet közti viszony felfogásával. Műveinek legjobb kiadásai Knighttől (London 1882—86, 8 köt.) és Hutchinsontól (Oxford 1895, 1 köt.). Életét megírták Myers (1880), Knight (1889); Sutherland (1892); Raleigh (1903). L. még Wordsworthiana (a selection from papers, 1889, a W. Society kiadásában). Nővére *W. Dorothy*, szül. 1771 dec. 24., megh. 1855 jan. 25., életét Lee írta meg: Dorothy W., the story of a sister's love (1886). — W. műveiből *Szász* Károly fordított magyarra.

Workington (ejtsd: vörkingtn), város Cumberland angol countyban, (1921) 26,480 lak., hajó-, szalmakalapgyártással, vitorlavászonszövéssel, kémiai gyárral, jelentékeny vasművekkel, halászattal, hullámtörők által védett kikötővel; jelentékeny vas- és szénkereskedéssel.

Worksop (ejtsd: vörkszop), város Nottingham angol countyban, (1921) 23,198 lak., szénbányászattal, vasöntéssel, vegyszer- és szövetgyártással. Mellette van W.-Manor, Newcastle herceg kastélya; ezért a környékét hercegségnek (Dukeries) hívják.

Worms, 1. az ugyanily nevű járás és püspökség székhelye Rajnai Hessen hesseni tartományban, a Rajna balpartján, (1919) 44,285 lak., jelentékeny bőrgyártással, posztó-, gép-, cikória-, pezsgőborgyártással, palatáblakészítéssel, kémiai iparral, gőzmalmokkal és bortermeléssel (Liebfrauenmilch). Szép román ízlésű dómja a XI—XII. sz.-ban épült. A Pál-templomban, most muzeumban, a W. és környékéről való prehisztorikus római és frank régiségek, egy városi meg egy Luther-könyvtár van elhelyezve; ez utóbbi Luther és kortársainak műveit, továbbá régi W.-i nyomtatványokat tartalmaz. A Luther-téren áll a hatalmas méretű Luther-emlék.

W., a római *Borbetomagus*, Németország legrégibb városai közül való és kelta eredetű. Már a római időkben püspöki székhely volt. Az V. sz.-ban a burgundok egyik középpontja volt. A frank királyok, maga Nagy Károly is többször lakott és tartott gyűlést bonne. W. később hanyatlásnak indult, de Burchard püspök (1000—25) újra alapította és a város csakhamar újra felvirágzott. Az invesztitura-harcban W. a püspöke ellen fordult és ezzel megvetette önállóságának alapját. Mint birodalmi város gyakran volt birodalmi gyűléseknek színhelye és 1122. itt kötötték meg a W.-i konkordátumot. A II. Frigyes korabeli harcokban W. sokat veszített jelentőségéből. A birodalmi gyűlések közül, amelyeket itt tartottak, a kiválóbbak: az 1495-iki, amelyen I. Miksa az örök béke felől tárgyalt és az 1521-iki, amelyre Luther is megjelent. A 30 éves háborúban Mansfeld, Tilly, a spanyolok és svédek megzsarolták. 1689-ben a franciák egészen feldúlták. 1801-ben Franciaországhoz és 1815. Hessen-Darmstadthoz került.

2. *W.*, l. *Bormio*.

3. *W.* (*Wornisi-saar* vagy *Hio-rotsi-saar*, *Ormsö*), Észtországhoz tartozó sziget Dagö és a szárazföld közt, a Balti-tengerben. Területe 94 km², mintegy 2000, leginkább svéd lakossága van. É.-i részén fenyves, D.-i oldalán lombos erdő borítja, földje földművelésre alkalmas.

Worms, 1. *Gustave-Hippolyte*, francia drámai színész, szül. Párisban 1836 nov. 26., megh. u. o. 1910 nov. 19. Eleinte nyomdász volt, majd a párisi Conservatoire-on Beauvallet tanítványa lett. 1858—64-ig a Comédie Francaise tagja volt, majd Oroszországba ment. 1877-ben visszatért Párisba s miután előbb a Gymnaseban szép sikereket aratott, újra a Comédie tagja s ugyan-

azon év végén sociétaire-je lett. 1901 jan. 23. búcsúzott el nagy ovációk közt a közönségtől. W. a Conservatoirenak kiváló tanára is volt.

2. *W., René*, francia szociológus, szül. Rennesben 1869 dec. 8., egyetemi tanár Párisban, a Revue int. de Sociologie szerkesztője, a nemzetközi Társadalomtudományi Társulat megalapítója. Fő munkái: Précis de philosophie (1911); Organisme et Société (1896); Philosophie d. Science Sociale (3 köt., 1903—07); Principes biol. de l'évolution sociale (1910).

Wormsi konkordátum, V. Henrik német császár és II. Calixtus pápa közt kötött egyezmény 1122 szept. 23., mely véget vetett az ú. n. *investitura* (l. o.) harcnak. A W. szerint ezentúl a püspököket és apátokat Németországban a császárnak v. képviselőjének jelenlétében szabadon választják s a hűbérbirtokukba való beiktatás jogarral fog történni, nem pedig gyűrűvel és pásztorbottal, mint eddig történt.

Woronieczky *Miciszláv* herceg, a magyar szabadságharc vértanuja, szül. 1825., megh. Pesten 1849 okt. 20. a bitófán. A híres lengyel hercegi család utolsó sarja volt. Mint ifjú jött hazánkba, hogy a lengyel légióval harcoljon a magyar szabadságért, 1849 aug. 9. a temesvári csatában elfogták, Pesten az Új-épületben felakasztották. A magyar ifjúság 1877 nov. 2. síremléket állított neki a kerepesi temetőben. Özvegye, sz. Schweighoffer Anna, aki nagy szegénységben élt Budapesten, 1901. halt meg.

Woronin, orosz botanikus, l. *Voronin*.

Woronzow, l. *Voroncov*.

Worpswede, porosz falu Stade kerület osterholzi j.-ban, (1919) 803 lak., csatornáktól átszeldelt, fűborította rét közepett; néhány fiatal német tájképfestő lakóhelyéül választotta s mint a *worpswedei művésztelep* tagjai tették nevüket ismeretessé. A művésztelep kiválóbbjai: *Mackensen, Hans vom Ende, Vinnea* és *Vogeler, Overbeck, Modersohn* stb.

Worringer, *Wilhelm*, német műtörténetíró, szül. Aachenban 1881 jan. 13. Tanár Bonnban. Főbb művei: Abstraktion und Einfühlung (11. kiad., 1921); Formprobleme der Gotik (17. kiad., 1922); Die Anfänge der Tafelmalerei (1924).

Worsaae (ejtsd: vorszó), *Jens Jakob Asmussen*, dán archeológus, szül. Veilében (Jüttland) 1821 márc. 14., megh. 1885 aug. 15. 1847-ben a dán állam összes régiségeinek főfelügyelője lett, 1865. a régiségi és etnográfiai muzeumok igazgatója. A M. Tud. Akadémia 1872. választotta kültagjává. Nevezetesebb munkái: Danmarks Oldtid (Kopenhága 1843, németül u. o. 1844); Blekinske Mindesmärker fra Hedenold (1846, németül: Zur Altertumskunde des Nordens, Leipzig 1846); Den Danske Erobring af England og Normandiet (1863); Die Urgeschichte des Nordens nach gleichzeitigen Denkmälern (Hamburg 1878); Nordens Forhistorie (1881).

Worsborough (ejtsd: vörszboro), város Yorkshire angol countyban, (1921) 13,742 lak., vasművekkel, kőszén- és kőbányákkal.

Worsley (ejtsd: vörszli), város Lancashire angol countyban, (1921) 13,929 lak. Kőszénbányászat, pamutipar, vas- és téglagyártás.

Worthing (ejtsd: vörthing), város és tengeri fürdő Sussex angol countyban, (1921) 35,224 lak., halászattal.

Wosinsky *Mór*, r. kat. pap, archeológus, szül. Tolnán 1854., megh. 1907 febr. 22. A gimnáziumot Kalocsán, a teológiát Pécsett végezte. 1880-ban plébánossá nevezték ki Lengyelre, 1885. Závodra, 1887. Aparra s 1894. Szegszárdra. Eleinte az egyházi irodalom terén működött, később európai, ázsiai s afrikai utazásairól írt útleírásokat: *Karcolatok dán- és svédországi utamról*, valamint *Keleti utam emlékei*. Legtöbb érdemet a régészeti tudomány terén vívott ki magának. Lengyelen Apponyi Sándor gróf támogatása mellett nagyszabású ásatásokhoz fogott s e majdnem tíz éven át folytatott lengyeli ásatásainak eredményét a M. Tud. Akadémia archeológiai bizottsága kiadásában megjelent *Leletek a lengyeli őskori telepről* c. kétkötetes munkájában írta le. Virchow Rudolf arra méltatta, hogy dolgozótársává szegődött a Das praehistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner c. háromkötetes nagy munkájához, melyben az embertani részt tartalmazó függeléket Virchow írta. A lengyeli óriási prehisztorikus telep kiaknázása után egész Tolna vármegyét átkutatta. Kutatásainak eredményét: *Tolna vármegye története az őskorról a honfoglalásig* c. munkájának két vaskos kötetében publikálta. Régészeti irodalmi működésének elismeréséül a M. Tud. Akadémia 1902. megválasztotta levelező tagjává, 1890. a münchenі antropológiai társulat levelező, 1891. a római árkádiai akadémia rendes tagja lett. 1895-ben Zichy Jenő gróf középázsiai expedíciójában vett részt mint régész. Ugyanez évben Apponyi Sándor gróffal egyetemben felajánlotta millenáris alapítás gyanánt Tolna vármegyének nagyértékű gyüjteményét s ezzel megalkotta Tolna vármegye régészeti muzeumát. A régészeti irodalom terén magyar, német és francia nyelven megjelent dolgozatain kívül nevezetes munkája: *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége* (Budapest, Akadémia 1904); Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronsezeit (Berlin 1904). V. ö. *Ortvay* Tivadar, Emlékbeszéd W. felett (Budapest 1908.) és *Haugh* Béla, W. életrajza (Szekszárd 1908).

Wotawa (*Wataiwa*), a Moldva baloldali mellékfolyója Csehországban. A Böhmerwaldban ered, 120 km. hosszú. Pisek alatt, Klingenberg várromnál torkol.

Wotho (*Wottho, Wodje, Wotje, Woche*), korallatoll a Marsall-szigetek Rälik-csoportjában, 10 km², 300 lak. Német birtok volt, jelenleg Japán tulajdona.

Woulfe-féle palack, többnyakú üvegpalack, mely néha alul is tubussal bir. Rendesen három nyaka van. Gázok fejlesztésére, mosására vagy abszorbeálására használják.

Wouwerman (ejtsd: vau—), *Philips*, hollandi festő, szül. Haarlemben 1619., megh. u. o. 1668 máj. 19. Apjának, *Paul Joosten W.*-nak és Jan Wijnantsnak tanítványa, azokon kívül különösen Pieter de Laer hatása alatt állott. Eleinte vallásos tárgyú képeket festett, utóbb azonban majdnem kizárólag lovasütközeteket, csata- és

tábori jeleneteket, vadászatokat, rablótámadásokat, amelyekhez kora (a harmincéves háború kora) bőséges anyagot szolgáltatott. W. képei e népszerű és tárgyilag érdekes műfaj legkiválóbb termékei. Nagy leleményességgel és amellett kivált a fényhatásokat ügyesen kiaknázva festette meg drámai mozgalmasságú képeit, úgyhogy neve szinte gyűjtőnévvé vált. Képeinek egész sorozatai találhatók a drezdai, casseli, müncheni, szentpétervári képtárakban. Két képe a budapesti Szépművészeti Muzeumban is van. — Öccsei, *Jan W.* (1629—1666) és *Pieter W.* (1623—1682) is felkarolták az ő hálás tárgykörét. Mindkettő képviselve van a budapesti Szépművészeti Muzeumban.

Woyrsch, 1. *Felix von*, német zeneszerző, szül. Troppauban 1860 okt. 8. Operái: Der Pfarrer von Meudon (1886); Der Weiberkrieg (1890); Helga (1896). Oratoriumokat, misztériumokat, dalokat, sok vegyes és férfikart, zongoradarabokat, zenekari műveket is írt.

2. *W., Remus von*, porosz tábornagy, szül. Pilsnitzben (Boroszló mellett) 1847 febr. 4., megh. u. o. 1920 aug. 6. Mint hadapród harcolt az 1866-iki hadjáratban és Königgrätznél fogságba esett. 1870 aug. 18. a saint-privati csatában súlyosan megsebesült. 1882 óta a vezérkarban szolgált, 1901. altábornagy, 1903. a 6. (boroszlói) hadtest parancsoka, 1905. gyalogsági tábornok lett; 1910. nyugalomba helyezték. A világháború kitörésekor a sziléziai tartalékhadtest élére állították. 1914 végén mint vezérezredes a Nida és Pilica vonalát védő seregcsoport parancsnoka lett. A gorlicei áttörés után (1915 máj.) a Mackensen-fősereg balszárnyán nyomult előre győzelmesen; 1915 júl. 18. áttörte az oroszok vonalát *Szienno* mellett s ezzel előkészítette *Ivangorod* erősség elestét (aug. 8). Érdemeiért a Pour le Mérite-tel tüntette ki a császár. 1918-ban tábornagy lett. 1919-ben ő volt a parancsnoka a Lengyelország ellen felállított német déli hadseregnek.

Wöhler, *Friedrich*, német kémikus, szül. a Frankfurt melletti Eschersheimban 1800 júl. 30., megh. Göttingenben 1882 szept. 23. Előbb orvosnak készült, de később főleg a kémia művelésére tért át. Dolgozott Berzelius laboratóriumában Svédországban, 1836-tól kezdve a göttingeni egyetemen. Kiváló volt mint tudós és tanár; tanítványai közül sok lett híres kémikus. 1828-ban ő állította elő szintézis útján a karbamidot. E fölfedezése korszakot alkotó volt, mert ebből fejlődött ki a szénvegyületek kémiai szerkezetének megállapítása. A M. Tud. Akadémia 1881. kültagjává választotta. Főbb művei: Grundriss der Chemie; Die Mineralanalyse in Beispielen; Lehrbuch der Chemie; Das Handwörterbuch der Chemie.

Wöhlerit (ásv.), cirkoniumpiroxénnek tekinthető igen bonyolódott vegyület; tartalmaz nátriumot, kalciumot, niobiumot, cirkont, sziliciumot, fluort. Oszlopos-táblás monoklin kristályok; sárga vagy barnás, zsírfényű, áttetsző. A szienitpegmatit-telérekben Dél-Norvégiában.

Wölchit (ásv.), elváltozott bournonit Wölch vidékéről (Karintia).

Wölfflin, 1. *Eduard*, német klasszikus filológus, szül. Baselben 1831 jan. 1., megh. u. o. 1908 nov. 8. Gimnáziumi, majd egyetemi tanár szülővárosában, Zürichben, Erlangenben, Münchenben. Fő érdeme a latin nyelvhasználat történeti kutatása és a szótári munka tud. módszerének megalapítása, kivált az Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik (Leipzig 1884-től) útján, mellyel a nagy Thesaurus linguae latinae megindítását előségítette. Művei: Livianische Kritik und livianischer Sprachgebrauch (Winterthur 1864); Antiochus von Syrakus und Coelius Antipater (u. o. 1872); Lateinische und romanische Komparation (Erlangen 1879). Kiadásai: Ampelius (1854); Caecilius Balbus (1854); Polyaenus (1860, 1886); Publilius Syrus (1869); Livius XXI—XXIII. k. (1873); Asinius Pollio de bello Africo (1889); Caecilius Balbus (1885); Benedicti regula monachorum (1895).

2. *W., Heinrich*, német művészettörténész, szül. Winterthurban 1864 jún. 21. 1893-tól a baseli, 1901-től a berlini, 1912-től a müncheni egyetem tanára. Gondolatokban gazdag, a művészettörténeti fejlődés lényegének felismerése szempontjából fontos művei közül a legkiválóbbak: Renaissance und Barock (München 1888); Die klassiche Kunst (u. o. 1899); Die Kunst Albrecht Dürers (u. o. 1905); Grundbegriffe der Kunstwissenschaft (u. o. 1913).

Wölfl *(Wolfl) Joseph*, német zeneszerző, szül. Salzburgban 1772., megh. Badenben 1812 máj. 21. Korában ünnepelték, Beethovennel versenyzett mint zongoraművész, élete végén elzüllött és elfeledték. Több operán kívül számos zongoradarabot, kamarazenét, balletet stb. írt.

Wölfling *Lipót*, l. *Lipót (Ferdinánd)* 5.

Wöllersdorf, falu Alsó-Ausztriában, Wiener-Neustadt mellett, (1920) 2205 lak. Nevezetes volt nagy hadfelszerelési gyáráról. 1918 szept. 18. a tölténygyár egyik osztályában nagy robbanás történt, amely több mint 200 munkás halálát okozta. Az összeomlás után a kormány kezelésében volt gyárat a berlini Allg. Elektrizitätsgesellschaft vette át, de 1923. föl kellett számolnia.

Wölsungok (óskand. *Völsungar*), a germán hősmonda kiváló alakjai, a monda szerint Siegfried ősei. Eredetük Odinra megy vissza, kinek fia Sigi, ennek unokája Wölsung. W. fia a hős Sigmund, ennek fia pedig Sigurd (a német Siegfried), kinek nevéhez a legcsodálatosabb tettek fűződnek. A W. történetét az óskandináv Völsungasaga mondja el. Legjobb német fordítása a Thule féle gyűjteményben jelent meg (Jena, Diederichs).

Wölund *(Wieland)*, az ó-germán mondában gyakran előforduló művésziesen dolgozó kovácsnak a neve. Az Edda két különböző W.-mondát ismer. Az egyikben W. Eigil, a legügyesebb íjásznak fivére, aki a Tell-mondában is szerepet játszik. A másik szerint W. sánta, mint Hephaistos és repülni is tud, mint Daidalos. Sántaságának egy gonosz király, Nidhödhr az oka, akin azzal áll bosszút, hogy fiait megöli, lányát Bödhwildet álmában megbecsteleníti. W. atyja néhány helyen *Wate*, a tengeri szörny. Simrock Károly a különböző W.-mondákat ügyesen értékesíti Wieland der Schmied című epikai költeményében (Bonn

1835). V. ö. *Katona* L., Wölund kovács és rokonai az árja regevilágban (Esztergom 1884).

Wörgl, város Kufstein tiroli kerületi kapitányságban, (1920) 4030 lak., salétromfőzéssel és portlandcementgyárral. Közelében Eisenstein kis fürdő. 1809 máj. 13 az egyesült francia-bajor hadak itt megverték a Chasteler vezérlete alatt álló osztrákokat.

Wörishofen, falu a bajorországi sváb kerületben, (1919) 3840 lak., néhány hotellel. Világhírűvé plébánosa, Kneipp tette, aki természetes gyógymódját itt alkalmazta.

Wörniz, a Duna baloldali mellékfolyója Bajorországban. Az ország Ny.-i szélén, a Frankenhöhén Schillingsfürst mellett ered, 90 km. hosszú, Donauwörthnél torkol. Széles völgye elválasztja a Sváb-Jurát a Frank-Jurától.

Wörth, falu Alsó-Elszászban (francia Bas-Rhin dép.), (1910) 1066 lak. Ismeretes azon csatáról, amelyben 1870 aug. 6. Mac-Mahon francia csapatait a németek megverték. A falutól K.-re fekvő magaslaton ez ütközet emlékére 1895 okt. 18. leplezték le Frigyes császár lovasszobrát.

Wörth és Donaustauf hercege, l. *Thurn und Taxis*.

Wörthi-tó, a karinthiai, gleccser eredetű, fjordos tavak legnagyobbika, Klagenfurttól Ny.-ra, a Drávától É.-ra, vele párhuzamosan futó, tektonikus völgyben. 16·6 km. hosszú, 0·6—1·6 km. széles, 19·5 km² területű, 85 m. mély, 439 m. magasan van a tenger színe felett. Vize tiszta és nyáron kellemesen meleg, ezért sok fürdőtelep (Pörtschach, Velden, Maria-Wörth stb.) van a partján. Klagenfurtból villamos vezet ki a tóhoz. Lefolyása K.-en van a Glan patak felé s ezzel a Drávába. A tó partjáról a Karavankák hatalmas hegylánca gyönyörű kép.

Wörth-tó, dél-bajorországi moréna-tó, Münchentől DNy.-felé, az Ammer-tó K.-i oldalán. 3·7 km. hosszú, 4·5 km² területű, 34 m. mély, 559 m. magasan van a tenger színe felett. Lefolyása ÉNy.-on van az Amper felé.

Wrack (ném.), l. *Hajórom*.

Wraclaw, Boroszló lengyel neve (l. o.).

Wrangel, 1. *Ferdinand Petrovics*, báró, orosz felfedező, szül. Livlandban 1794 dec. 29., megh. Dorpatban 1870 jún. 6. Az orosz kormány megbízásából 1820—24. Szibíria ÉK.-i részét kutatta át; 1825—27. körülutazta a Földet; 1831—36. Orosz-Amerika (Alaszka) főkormányzója volt; 1847. ellentengernagy lett s 1849. kilépett az államszolgálatból. A krimi háború kitörése után ismét belépett s 1853—58. a tengerészeti minisztérium élén állott. 1866-ban erélyesen ellenezte Orosz-Amerika eladását s végleg elhagyta az államszolgálatot. V. ö. *Engelhardt*, Ferd. v. W. und seine Reise längs der Nordküste von Sibirien (Leipzig 1885).

2. *W., Friedrich Heinrich Ernst* gróf, porosz hadvezér, szül. Stettinben 1784 ápr. 13., megh. Berlinben 1877 nov. 1. A francia háborúkban kitüntetéssel harcolt, a béke éveiben 1839. az 1. (königsbergi) hadtest parancsnoka lett. A németdán háborúban 1848 tavaszán ő vette át a Német-Szövetség seregeinek fővezérletét és schleswigi győzelme (ápr. 23.) után Jütlandba nyomult. 1848 szept. 8. letette a fővezérséget, aztán IV. Frigyes Vilmos porosz király megbízásából nov. 9. megszállotta Berlint s ott néhány nap alatt vérontás nélkül helyreállította a rendet; 1856. tábornaggyá nevezték ki. 1864 jan. a szövetséges porosz és osztrák seregek fővezére lett a schleswig-holsteini háborúban. Minthogy a hadműveletek kivitelében nem alkalmazkodott Moltke terveihez, 1864 máj. át kellett adnia a fővezérséget Frigyes Károly porosz hercegnek, I. Vilmos király azonban grófi rangra emelte. 1866-ban az osztrákok elleni háborúban mint önkéntes vett részt. V. ö. E. v. *Maltitz*, Lebensgeschichte des kön. preussischen Generalfeldmarschalls Grafen v. W. (Berlin 1884).

3. *W., Karl Gustav*, gróf, svéd hadvezér, szül. Skoklosterban 1613 dec. 23., megh. Spiekerben (Rügen) 1676 júl. 5. A 30 éves háborúban vitézségével gyorsan emelkedett s 1641—42. a németországi svéd seregek egyik főparancsnoka volt. 1644-ben a svéd flotta élén harcolt győzelmesen a dánok ellen. Torstenson visszalépése után 1646. tábornagy és a svéd sereg fővezére lett; 1648 máj. 17. Turenne-nel együtt győzött *Zusmarshausen* mellett az egyesült császári-bajor sereg felett. A vesztfáliai béke után Pomeránia kormányzójává nevezték ki. 1657—60 X. Károly alatt harcolt a dánok ellen, 1660—72. pedig tagja volt a IX. Károly mellé rendelt gyámi kormánynak. 1675-ben a Brandenburg ellen küldött svéd sereg élére állították, de betegsége miatt csakhamar átengedte a vezérséget mostoha testvérének, *W. Waldemarnak*, aki 1675 jún. 28. Fehrbellin mellett vereséget szenvedett. E kudarcáért W.-t megfosztották a fővezérségtől.

4. *W., Peter Nikolajevics*, báró, orosz tábornok, szül. 1878. Gárdatiszt volt, részt vett a japáni háborúban, azután a vezérkari iskolát látogatta, a világháborúban vezérőrnagy lett, a forradalom után Denikin seregében a lovashadtestet vezette, 1919. a kaukázusi önkéntes sereget állította föl s ezzel bevette Zarizynt. 1920-ban Denikin helyett átvette a főparancsnokságot a fehér hadsereg fölött, kezdetben a Krimben nagy sikerei voltak, de azután a vörös hadsereg megverte s 1920 őszén az entente elszállította seregét Konstantinápolyba, onnan egy része Bulgáriában talált menedékre, de 1922. a bolgár kormány feloszlatta s W.-nak sem adott beutazási engedélyt. W. Szerbiában telepedett meg.

Wrangel-sziget, l. *Vrangel-sziget*.

Wratislaw, 1. *Eugen*, gróf, osztrák tábornagy, szül. Wischopolban (Csehország) 1786 júl. 8., megh. Bécsben 1867 febr. 14. Végigharcolta a francia háborúkat 1805-től 1814-ig; 1835. altábornagy és az udvari haditanács tagja, 1840. Ferdinánd császár főhadsegéde lett. 1848 márc. az I. hadtest vezérletét vette át az olasz harctéren s kitünt az összes harcokban Milano bevételéig (aug. 5.). 1848 nov. a Mária Terézia-rendet kapta, 1849 márc. lovassági tábornok lett, 1850. az első hadsereg főparancsnokává, 1854. tábornaggyá és az arcière testőrség kapitányává nevezték ki.

2. *W., Johann Wenzel*, gróf, osztrák államférfiu, szül. 1670., megh. 1712 dec. 21. Államszol-

gálatát 1695. kezdte a bécsi cseh kancellárián. 1701-ben Angliába ment, hogy azzal szövetséget kössön XIV. Lajos ellen; 1703. elkisérte Károly főherceg spanyol trónjelöltet Angliába, aztán egy ideig Marlborough seregénél tartózkodott. 1705-ben csehországi kancellár lett, de ő vezette az egész osztrák külügyi politikát. 1706-ban ő volt I. József megbízottja a nagyszombati béketárgyalásokon; II. Rákóczi Ferenccel személyesen is értekezett s azt neje és nővére által is igyekezett engedékenységre bírni. 1706 szept. az altraustädti békét közvetítette XII. Károly svéd király és II. Ágost lengyel király közt. I. József halála után 1711. ő beszélte rá Károly főherceget, hogy hagyja ott Spanyolországot és térjen vissza Bécsbe.

Wratislaw, Boroszló cseh neve.

Wrba, *Georg*, német szobrász, szül. Münchenben 1872 jan. 3. A müncheni akadémián tanult, majd Drezdában telepedett le, ahol az akadémia tanára és a tiszta plasztikára törekvő modern irány legkiválóbb képviselője lett. Pompás dekorativ érzésről tanuskodnak nördlingeni, kempteni, aschersiebeni, lipcsei, arnstadti, drezdai díszkútjai. Tőle való Wittelsbach Ottó lovasszobra Münchenben. Kiváló kisplasztikai műveket és emlékérmeket is alkotott.

Wrbna und Freudenthal, *Ladislaus*, gróf, osztrák altábornagy, szül. 1795 júl. 5., megh. 1849 dec. 21. Mint lovastiszt szolgált s 1829. a 9. (Miklós) huszárezred parancsnoka lett. 1848 dec. mint altábornagy Windischgraetz hadseregében a II. hadtest élére került s 1849 jan. 5 óta Buda és Pest katonai parancsnoka volt. Hadtestével részt vett a kápolnai csatában (1849 febr. 26—27), de Windischgraetz parancsa ellenére abbahagyta a magyar sereg üldözését. Ezért felmentették a hadtestparancsnokságtól s Veronába küldték várparancsnoknak. Itt mellőztetése miatt keservében agyonlőtte magát.

Wrede, 1. *Karl Philipp*, herceg, bajor tábornagy, szül. Heidelbergben 1767 ápr. 29., megh. Ellingenben 1838 dec. 12. Mint Pfalz megbizottja működött Wurmser osztrák fővezér seregében 1795—98., aztán egy pfalzi hadtest élén harcolt a franciák ellen. 1804-ben bajor altábornagy lett s 1805. a franciák oldalán harcolt az osztrákok, 1807. pedig a poroszok ellen. 1809-ben nagyrésze volt az abensbergi és landshuti győzelmek (ápr.) kivívásában, a wagrami csatában pedig annyira kitünt, hogy Napoleon grófi rangra emelte. Az 1812-iki orosz hadjáratban a bajor hadtest vezérletét vette át. Miután Bajorország még a lipcsei csata előtt (1813 okt. 8.) elpártolt Napoleontól, W. egy osztrák-bajor sereg élén a Majna vonalán foglalt állást, hogy Napoleon visszavonulási útját elvágja. De Hanau mellett 1813 okt. 30—31. határozott vereséget szenvedett s maga is súlyosan megsebesült. Az 1814-iki hadjáratban jelentős része volt a La Rothière (febr. 1.), a Bar sur Aube (febr. 27.) és az Arcis sur Aube (márc. 21.) mellett kivívott győzelmekben. Érdemeiért a bajor király tábornaggyá nevezte ki s 1814 jún. 9. hercegi rangra emelte. A bécsi kongresszuson ő képviselte Bajorországot, 1822 okt. 1. a bajor hadsereg főparancsnoka lett. V. ö. *Heilmann*, Feldmarschall Fürst W. (Leipzig 1881).

2. *W., William*, prot. teológus, szül. Bückenben (Hannover) 1859 máj. 10., megh. Boroszlóban 1906 nov. 23. 1891-ben Göttingenben, 1893. Boroszlóban az újtestamentumi exegesis rendes tanára. Főmunkája: Das Messiasgeheimnis in den Evangelien; Charakter und Tendenz des Johannes-Evangeliums (Tübingen 1903); Paulus (Religionsgeschichtliche Volksbücher). Halála után megjelent Die Entstehung der Schriften des Neuen Testaments (Tübingen 1907) és Vorträge und Studien (u. o. 1907).

Wredow (ejtsd: —dó), *August*, német szobrász, szül. Brandenburgban 1804., megh. Berlinben 1891 jan. 21. Christian Rauchnak volt tanítványa, majd Rómában fejezte be tanulmányait. A klaszszicizmusnak egyik késői képviselője. Legismertebb műve a berlini Schlossbrücke 8 márványcsoportjának egyike: Nike az Olympusra viszi az elesett harcost.

Wren (ejtsd: renn), *Christopher, sir*, angol építész és fizikus, szül. East-Knoyleban (Wiltshire) 1632 okt. 20., megh. Hampton Courtban 1723 febr. 25. Már 1657. a londoni Gresham-College-on a csillagászati tanszéket foglalta el; 1660-ban az oxfordi egyetemre hívták meg, hol matematikát adott elő. Működésének súlypontja az építészet terére esik; Oxfordban a Sheldon-Theatert, Cambridgeban a Pembroke-Collegiumot építette, 1661. pedig Londonba hívták. A Szent Pál-templom az ő vezetése alatt 35 év alatt készült el. Építészi nagyságát ezen hatalmas alkotáson kívül London és számos más nagy angol város nyilvános épületeinek egész sora hirdeti, ezek között a cambridgei Trinity-College, a londoni vámház, a greenwichi csillagvizsgáló. Hátrahagyott műveit és rajzait fia adta ki. V. ö. *Elmes*, Memoirs of the life and works of W. (London 1823).

Wrexham (ejtsd: rexemm), város Denbighshire walesi kantonban, (1921) 19.002 lak., vas- és rézművekkel.

Wright (ejtsd: rájt), 1. *Edward*, angol matematikus és természettudós, szül. Gravestonban 1560 körül, megh. Londonban 1615. A Keletindiai Társaság szolgálatában a matematika tanára volt. Mint Cumberland gróf kisérője 1589. az Azorokra utazott. Művei: The correction of cartain errors in navigation (London 1599). Ebben leírja a Mercator-féle projectiót, melynek eszméjét ő fogta fel először helyesen. Stevinus investigandorum ratio című művének fordítása The haven-finding art címen (London 1599).

2. *W., Joseph*, angol germanista filológus, szül. 1855 okt. 31. 1901-ben Oxfordban az összehasonlító nyelvészet tanára lett. Szerkeszti az English dialect dictionaryt (1896—1905). Más műve az English dialect grammar (1905).

3. *W., Thomas*, angol tudós és író, szül. Ludlowban (Wales) 1810 ápr. 21., megh. Londonban 1877 dec. 23. Nagyszámú művei közül nevezetesebbek: History of Essex (1831—36); The Celt, the Roman, and the Saxon (5. kiad. 1890); Biographia Britannica Literaria (2 köt. 1842—46); Queen Elizabeth and her times (2 köt. 1838); History of domestic manners and sentiments in

England during the Middle Ages (1861); Early mysteries and other latin poems of the XII. and XIII. centuries (1838).

4. *W., Wilbur*, szül. Henry Countyban (Indiana) 1867 ápr. 16., megh. Daytonban (Ohio) 1912 máj. 30. és testvéröccse, *Orville*, szül. Daytonban 1871 aug. 19., amerikai aviatikusok, akiknek — a francia feltalálóktól teljesen függetlenül, de azokkal kb. egyidőben — sikerült saját szerkezetű kétsíkú gépükön a levegőbe emelkedni és repülni. Már 1900. Chaunte francia mérnöknek a vezetésével a repülés problemájával foglalkoztak. Gépük kétsíkú, elől magassági, hátul harántkormánnyal és az egyensúlyozás céljára laphajlítással, amit ők használtak legelőször. A gépnek törzse nem volt s a kormánylapokat a főszárnyakhoz csak rudakkal erősítették. A gépet a főszárnyak mögött elhelyezett két csavarlapát hajtotta előre. Eleinte csak siklókisérleteket végeztek mótor nélkül; 1901. 50 m., 1902. már 200 m.-nyi utat repültek siklórepüléssel. Ekkor 16 lóerős mótort szerkesztettek és ezt szerelték gépükre, amellyel 1903 dec. 17. sikerült 260 m.-t 59 másodperc alatt berepülniök. Ez volt az első sikeres és következményeiben óriási jelentőségű repülés, amit az ember mechanikai úton végzett. A gépet folyton tökéletesítve, Wilbur 1908 aug. 8. nagy közönség előtt bemutatta repülését Franciaországban a mansi lóversenytéren. Ettől kezdve mind nagyobb és nagyobb eredményeket ért el. L. még *Repülőgép*.

5. *W., William*, angol orientálista, szül. Bengáliában 1830 jan. 17., megh. Cambridgeben 1889 máj. 22. 1856-ban az arab nyelv tanára a londoni, majd a dublini, 1870. a cambridgei egyetemen. Főképen fontos arab és szír szövegek kiadása által szerzett nagy érdemeket; legnevezetesebbek az arab irodalomból: The travels of Ibn Jubair (Leiden 1851); Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne par al-Makkari (Dozy, Dugat és Krehllel együtt, u. o. 1855—61); The Kamil of el-Mubarrad (Leipz. 1864); a szír irodalomból: Contributions to the apocryphal literature of the N. T. (1865); The homilies of Aphraates (1869); Apocryphal acts of the Apostols (1871); The Chronicle of Joshua the Stylite (1882); The book of Kalilah and Dimnah (1884). A British Museum szír (3 köt. 1870—72) és ethióp (1877) kéziratának katalogusát készítette. Halála után is még több munkája jelent meg, melyek közt a sémi összehasonlító nyelvészeti előadásai (Cambridge 1890) a legnevezetesebbek. A tanítás céljaira átdolgozta Caspari arab nyelvtanát (3. kiad. 2 köt. Cambridge 1896—1898) és egy arab chrestomathiát szerkesztett.

Wrisberg-porc, l. *Gége*.

Wronski, *Joseph Marie* (tulajdonképen *Hoene*), filozófus és matematikus, szül. Posenban 1778 aug. 24., megh. Párisban 1853 aug. 9. Koszciuszko hadában küzdött és az oroszok elfogták, ezután orosz tiszt lett; 1798. lemondott rangjáról és Németországban Kant filozófiáját tanulmányozta, később Franciországba költözött, új filozófiai rendszert szerkesztett, amelyet abszolut filozófiának vagy Messianismusnak nevezett és Kant filozófiája továbbfejlesztésének tekintett. Rendszerét összefoglalta Messianisme ou réforme absolue et par conséquent finale du savoir humain (1847—48, 3 köt.) művében. Számos matematikai munkája csak halála után részesült figyelemben.

Wrschowitz, község a cseh Königliche Weinberge nevű kerületi kapitánysságban, (1921) 33,025 lak., sörgyárakkal és cukorfinomitókkal.

W. T. B., a Wolff-féle távirati ügynökség (Wolffs Telegraphisches Bureau) rövidítése.

Wulf., latin növénynév után *Wulfen* Franz Xavér (l. o.) nevének rövidítése.

Wulfen, *Franz Xaver, báró*, osztrák botanikus, szül. Belgrádban 1728 nov. 5., megh. Klagenfurtban 1805 márc. 17. Mint jezsuita, 1763 óta Klagenfurtban a matematikát meg a fizikát tanította, a rend feloszlatása után u. o. világi pap és apát. Az osztrák birodalom D.-i részét növénytanilag alaposan kutatta és ismertette. Jaquin munkái sok észleletét közölték. Önálló munkái: Cryptogama aquatica (Leipzig 1803); Plantarum rariorum descriptiones (u. o. 1805, 6 táblával); Flora Norica phanerogama (Wien 1858).

Wulfenit, *sárga ólomérc, molibdénólompát* (ásv.), ólommolibdát $PbMoO_4$. Négyzetes oszlopostáblás fennőtt kristályok; izomorf a scheelittel. Pszeudomorfozák galenit után; szemcsés halmazok. A piramis szerint hasad. Színtelen, sárga, pirosas, gyémánt-zsírfényű, mindenféle mértékben átlátszó. Néha kevés vanadiumot is tartalmaz (ú. n. *eosit*, Leadhills). Főkép galenittelepeken terem: Bleiberg és Kappel, Karintia; Berggieshübl; Przibram; Badenweiler; Sarrabus, Szárdiniában; a kirgiz pusztákon; Zacatecas, Mexiko; Phönixville, Pennsylvania; Comstocktelér, Nevada; Utah, 3·5 cm.-es kristályok; Arizona, szép vörös és sárga kristályok; Broken Hill. Hazánkban Szászkabányán, Rézbányán és Ruszkiczán fordult elő.

Wulff, *Fredrik*, romanista filológus, szül. Gotenburgban 1845 febr. 11.; a lundi egyetem tanára. Több középkori olasz, spanyol és portugál szöveget adott ki. Művei: Svensk uttalsordbok (Lund 1889, Lyttkensszel); Svenska språkets Ljudlära (1885); Om värsbilding (1896) stb.

Wulffen, *Erich*, német jogász és regényíró, szül. Drezdában 1862 okt. 3. Államügyész volt, majd törvényszéki elnök, 1920. min. tanácsos a szász igazságügyi minisztériumban. Főbb művei: Psychologie des Verbrechers (1908, 2 köt.); Der Sexualverbrecher (1910); Gauner- und Verbrechertypen (1910); Shakespeares grosse Verbrecher (1911).

Wulfila *(Ulfilas)*, a nyugati gótok püspöke és bibliafordító, szül. Kappadóciában 311 körül, megh. Konstantinápolyban 383. Püspökké szentelte nikomédiai Eusebius 341. Athanarich üldözése elől az arianus gótok élén 355. a keletrómai császárhoz menekült s a Haemustól D.-re telepedett le. Bibliafordítása a gót és így a germán nyelv legrégibb emléke. Számos töredék maradt fönn belőle kéziratban, leghíresebbek: 1. Codex argenteus, mely a négy evangéliumot tartalmazza és Upsalában őrzik; 2. Codex Carolinus (Wolfenbüttelben) és 3. Milanói kódex (Szt. Pál leveleinek egyes részei, töredékek Nehemiás könyveiből). Legjobb kiadása Streitbergtől (Heidelberg).

Wulleman, *Pierre Henri*, belga rézmetsző, szül. Assenèdeben 1816., megh. Brüsszelben 1879. XVI. sz.-i olasz festők képei után készült, továbbá építészeti emlékeket és növényeket (Barthelémy du Mortier botanikai munkáiban) ábrázoló metszeteivel vált ki.

Wullenwever, *Jürgen*, lübecki polgármester és államférfi, szül. 1492 körül. 1533-ban polgármester lett Lübeckben, igyekezett a Hansa hatalmát emelni, kibuktatta Lübeckben az arisztokrata kormányt s 1535. háborút indított Dánia ellen, de kudarcot vallott. Minthogy a speieri birodalmi törvényszék Lübeck városát átok alá vetette, W. kénytelen volt menekülni, de a brémai érsek elfogatta s kiadta öccsének, Henrik braunschweigi hercegnek, aki 1537 szept. 29. Wolfenbüttelben lefejeztette. *Gutzkow* drámában dolgozta fel történetét.

Wunderlich, *Karl August*, német orvos, szül. a Neckar melletti Sulzban 1815 aug. 4., megh. Lipcsében 1877 szept. 25. 1840-ben Tübingenben telepedett meg. 1846-ban rendes tanár és a belgyógyászati klinika igazgatója lett. 1850-ben a lipcsei egyetemre ment át. Nevezetesebb munkái: Handbuch der Pathologie und Therapie (Stuttgart 1850—52, 2. kiad. u. o. 1852—56); Grundriss der speziellen Pathologie und Therapie (u. o. 1858); Geschichte der Medizin (1859); Das Verhalten d. Eigenwärme in Krankheiten (Leipzig 1868, 2. kiad. 1870, magyarra fordította *Purjesz* Zs., A test hőmérsékének viszonya betegségekben 1871); Die luetischen Erkrankungen des Gehirns u. Rückenmarks (Volkmanns Sammlung klin. Vorträge, Leipzig 1875); Roserrel együtt 1842. alapította meg az Archiv für physiolog. Heilkunde c. orvosi szaklapot.

Wundt, *Wilhelm*, német bölcselő, szül. Neckarauban (Baden) 1832 aug. 16., megh. Grossbothenban (Lipcse mellett) 1920 szept. 1. 1851—56-ig több német egyetemen orvostant hallgatott. 1857-ben a fiziológia magántanára, 1864. rendkívüli tanára Heidelbergben, 1866. beválasztották a badeni alsóházba; de a politikai pályának csakhamar hátat fordított, 1874. Zürichbe, 1875. Lipcsébe hívták meg a bölcselet rendes tanárának. Ő volt az első kisérleti pszichológiai laboratórium (1875) megalapítója. Neve kivált a lélektan területén ismeretes. Főművei: Die Lehre von der Muskelbewegung (Braunschweig 1858); Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung (Leipzig 1862); Vorlesungen über die Menschen- u. Thierseele (2. kiad. Hamburg 1892); Lehrbuch der Physiologie des Menschen (4. kiad., Erlangen 1878, magyarra fordította *Török* Aurél, Az ember élettanának kézikönyve, 1871); Die physik. Axiome und ihre Beziehung zum Causalprinzip (u. o. 1866); Untersuchungen zur Mechanik der Nerven u. Nervenzentren (2 köt., Stuttgart 1871—1876); Grundzüge der physiologischen Psychologie (6. kiad., Leipzig 1911; magyarul *Gebhardt* Lajos, Pest 1869); Logik (3 köt., Stuttgart 1906); Ethik (u. o. 1903, 3. kiad.); System der Philosophie (2 köt., Leipzig 1907); Hypnotismus und Suggestion (u. o. 1912); Grundriss der Psychologie (u. o. 1896, 11. kiad., 1913; magyarra ford. *Rácz* Lajos, A lélektan alapvonalai, Budapest 1897); Völkerpsychologie (10 köt., 1900—1919); Leibniz (1916); Erlebtes und Erkanntes (1920). Szerkesztette azonkívül a Lipcsében 1883 óta megjelent Philosophische Studien c. szakfolyóiratot, melyben tanítványai közölték szakbeli dolgozataikat. Néplélektanának nyelvi részei (melyeket *Gombocz* Zoltán és *Rubinyi* Mózes ismertettek nálunk) jelentős hatással voltak a magyar nyelvtudományi irodalomra. V. ö. *König*, W. W. — Fia *W.*, *Max Wilhelm*, szintén filozófus, szül. Lipcsében 1879 jan. 29. Tanár volt Srassburgban, Marburgban, 1920. Jenában lett egyetemi tanár. Művei: Geschichte der griech. Ethik (1908—11, 2 köt.); Goethes Wilhelm Meister und die Entwickelung des modernen Lebensideals (1913); Staatsphilosophie (1923).

Wunsiedel, az ugyanily nevü járás székhelye a bajorországi Oberfranken kerületben, (1919) 5669 lak., üveg-, porcellángyártással, villamos művekkel; jelentékeny gránitbányával és csiszolókkal. W. kedves nyaralóhely. Szép környékének legszebb pontjai a luisenburgi sziklalabirint és az *Alexandersbad*.

Wuoksen, l. *Vuoxen*.

Wuotan, l. *Wodan*.

Wupper (néha *Wipper*), a Rajna jobboldali mellékfolyója Rheinland porosz tartományban, a Pala-hegység É.-i szélén. A Sauerlandon ered, 98 km. hosszú, Köln alatt torkol. Meglehetős mélyen bevágott völgyében egyik ipartelep a másik után sorakozik. Hatalmas gyárvárosok: Barmen, Elberfeld, Remscheid, Solingen, Düsseldorf stb. vannak részben völgyében, részben környékén, úgy hogy ez Németország egyik legsűrűbben lakott területe (átlag 400 ember jut 1 km²-re) s vetekedik a Ruhr vidékével.

Wurm *Vencel*, osztrák-magyar vezérezredes, szül. Praga-Karolinenthalban 1859., megh. Bécsben 1921 márc. 21. A világháború kezdetén Raguzában volt a 16. hadtest parancsnoka és sikeresen verte vissza a montenegróiak támadását. 1915-ben Boroevics hadseregében lett egyik hadtest parancsnoka s az Isonzo-fronton való eredményes vezetéséért s különösen Görz védelméért a Mária Terézia-rendet kapta. A Piave-menti csatában is kitünt.

Wurmser, *Dagobert Siegmund*, gróf, osztrák hadvezér, szül. Strassburgban 1724 máj. 7., megh. Bécsben 1797 aug. 22. Az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban a francia hadseregben szolgált. 1762-ben átlépett az osztrák hadseregbe és csakhamar altábornagy lett. A francia háború kitörése után 1793 nyarán több győzelmet vívott ki a Felső-Rajna mellett, okt.-ban pedig elfoglalta a lauterburgi és weissenburgi megerősített vonalakat. 1794 jan. visszahívták, de 1795 aug. újból átvette a fővezérletet s nov. 23. elfoglalta a franciáktól Mannheim várát. 1796 jún. Beaulieu helyébe az itáliai harctérre küldték fővezérnek, de több szerencsétlen csata (Castiglione, Bassano) után seregének romjaival Mantua várába szorult (1796 szept. 23.). Itt hősiesen védte magát több mint négy hónapig, végre az éhségtől kényszerítve, 1797 febr. 2. kapitulálni volt kénytelen. Bonaparte Napoleon W.-nek és törzskarának szabad elvonulást engedett. Ezután Magyarország

katonai parancsnokának nevezték ki, de még ez állásának elfoglalása előtt meghalt.

Wursten *(Wurstnerland, Worsatia, Terra Worsatorum)*, nagyobb részében Stade porosz tartományhoz tartozó sík vidék, az alsó Weser jobb partján, amelyet a tenger áradása ellen erős gátak védenek; ezek némelyike még a frizektől származik.

Wurtz, *Charles Adolf*, francia kémikus, szül. Strassburgban 1817 nov. 26., megh. Párisban 1884 máj. 12. Liebig hatása alatt fordult a teológiától a kémiához, melyet 1851 óta a párisi gazdasági akadémián, 1853 óta a Sorbonneon tanított. Számos új vegyületet fedezett fel; fontosak munkái a cián vegyületekről és organikus bázisokról s először ő állított elő vegyes alkoholgyököket. A szakfolyóiratokban elszórt munkálatokon kívül irodalmi munkásságából kiemelendők: Traité élémentaire de chimie médicale (2. kiad., 2 köt., Páris 1868—75); Dictionnaire de chimie pure et appliquée (2 köt., 1870—78, pótlék 2 köt. 1880—86); La théorie des atomes (1874).

Wurtzit (ásv.), a cinkszulfidnak (Zn S) hexagonalis alakja, izomorf a greenockittal. Többnyire rostos halmazok. Barnásfekete, karca világosbarna, üvegfényű; csaknem mindig vasat és kadmiumot is tartalmaz. Oruro, Bolivia; Przibram (sugaras ú. n. *spiauterit)*; a felsőbányai antimonitón finom narancssárga kérgek. A mesterséges kristályok hemimorfok. A *Schalenblende* (l. *Szfalerit)* majd kizárólag W.-ból, majd W. és szfaleritből elegyéből, majd kizárólag szfaleritből áll.

Wurzbach *(von Tannenberg)*, 1. *Alfred*, osztrák író és műtörténész, *W. 2.* fia, szül. Lembergben 1846 júl. 22., megh. Bécsben 1915 máj. 12. Művészettörténeti tanulmányokkal foglalkozott. Munkái: Zeitgenossen (életrajzok, Wien 1871—1872); Martin Schongauer (monográfia, u. o. 1881); Die französischen Maler des XVIII. Jahrhunderts (Stuttgart 1880); Die Goldene Bibel (2 köt., u. o. 1880); Rembrandt-Galerie (u. o. 1885); Geschichte der holländischen Malerei (Prag 1885); Niederländisches Künstlerlexikon (Wien 1904 s k. évek).

2. *W., Konstantin*, lovag, osztrák bibliografus, életrajzíró és költő (álneve: *W. Constant)*, szül. Laibachban 1818 ápr. 11., megh. Berchtesgadenban 1893 aug. 19. Előbb katonatiszt volt, 1848. a bécsi császári udvari könyvtár hivatalnoka. Mint költő Anastasius Grün (Auersperg gróf) követői közé tartozott. Költői művei: Mosaik (lirai költemények és balladák, 1841); Parallelen (1852); Kameen (1856); Gemmen (1856); Cyclamen (1871). Tudományos művei: Sprichwörter der Polen (1847); Volkslieder der Polen u. Ruthenen (1846). Die Kirchen der Stadt Krakau (1853); Das Schiller-Buch (1859); Joseph Haydn und sein Bruder Michael (1861); Das Mozart-Buch (1869); Habsburg u. Habsburg-Lothringen, eine biographisch-genealogische Studie (1861); Histor. Wörter, Sprichwörter und Redensarten (1861); Glimpf und Schimpf in Spruch und Wort (1864); Franz Grillparzer (1871); Feldmarschall Erzherzog Karl (1880). Legnagyobb érdeme a Bibliographisch-statistische Übersicht der Literatur des österr. Kaiserstaates (1854—56) és a Biograph. Lexikon des Kaiserthums Oesterreich (60 köt., 1857—92) összeállítása.

3. *W., Wolfgang, W. 1.* fia, német irodalomtörténetíró, szül. Bécsben 1879 jan. 3. 1907-ben a román filológia rendes tanára a bécsi egyetemen. Főbb művei: Lope de Vega und seine Komödien (1899); G. A. Bürger (1900); Geschichte des französischen Romans I. (1912); Cervantes (1913).

Wurzen, város Lipcse szász kerületi kapitányságban, (1919) 17,226 lak., vasöntéssel, gép-, papiros-, tapéta- és szivargyártással, szőnyegszövéssel; nagy malmokkal. A 30 éves háborúban 1637. és 1643. a svédek fölégették és kirabolták.

Wurzinger *Mihály*, XVIII. sz.-beli eperjesi származású festő, a bécsi akadémián tanult, 1791. Kassán telepedett le, öt évvel utóbb onnan valószínűleg Nagykárolyba távozott s ott dolgozott a Károlyiak számára. Azután Tuzséren falfestményekkel díszítette a Lónyai-kastély ebédlőjét. Művei közül eddig csak ez utóbbiak ismeretesek. V. ö. Művészet, 1912.

Wusching *Konrád Pál*, zeneíró, szül. Nagymányokon (Tolna vm.) 1827., megh. Lugoson 1906. Mint zeneszerző egyike a magyar zene legrégibb művelőinek, dalai, férfi- és vegyeskarai, miséi s egyházi zeneszerzeményei a népszerűbbek közé tartoznak.

Wustmann, *Gustav Moritz*, német író, szül. Drezdában 1844 máj. 23., megh. Lipcsében 1910 dec. 22. Lipcsei városi könyv- és levéltáros volt. Főbb művei: Aus Leipzigs Vergangenheit (3 köt. Leipzig 1885—1909); Allerhand Sprachdummheiten (u. o. 1891); Die Sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund (u. o. 1894); Quellen zur Geschichte Leipzigs (2 köt. u. o. 1889—95); Leipzig durch drei Jahrhunderte, Bilderatlas (u. o. 1890); Der Leipziger Kupferstich im 16—18. Jh. (u. o. 1907).

Wustrow, falu és tengeri fürdő Mecklenburg-Schwerinben, a Keleti-tenger és a Saaler Bodden közti félszigeten, (1919) 1094 lak., hajósiskolával.

Wutach, a Rajnának 112 km. hosszú jobboldali mellékfolyója; a Fekete-erdőben a Feldseeből folyik ki és Waldshutnál torkollik.

Wülfing, 1. *Ernst*, német mineralógus és geológus, szül. Elberfelden 1860 nov. 27. 1899-ben Hohenheimben lett a geológia tanára, 1904. a danzigi s 1906. a kieli műegyetem tanára. 1915 óta Heidelbergben Rosenbusch H. utóda. Nevezetes művei: Tabellarische Übersicht der einfachen Formen der 32 kristallographischen Symmetriegruppen (Stuttgart 1895); Mikroskopische Physiographie der Mineralien (u. o. 1907).

2. *W., J. Ernst*, filológus, szül. Elberfelden 1863 dec. 15., megh. Bonnban 1913 okt. 28. Előbb angol nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozott, 1890. germanisztikára fordította munkásságát; átdolgozta Sanders Daniel Handwörterbuch der deutschen Sprache és a Duden-féle Ortographisches Wörterbuchot, amelyek több kiadásban jelentek meg. Az angol nyelvészet terén fő munkája: Die Syntax in den Werken Alfreds des Grossen (Bonn 1894—1901). Kiadta The Land Troy-Book, a romance of abont 1400 A. D. c. művét az Early english text Society megbízásából.

Wülfrath, község Düsseldorf porosz kerületben, (1919) 10,455 lak., acél-, lakat- és cementgyárral, szeszégetéssel, mészkő- és ólomércbányászattal.

Wülker, *Richard Paul*, német filológus, szül. Frankfurtban 1845., megh. Lipcsében 1910 febr. 9., ahol 1875. az angol irodalom tanára lett. Főbb munkái: Das Evangelium Nikodemi (1872); Altenglisches Lesebuch (1874); Bibliothek der angelsächsischen Poesie (1881); Grundriss zur Geschichte der angelsächsischen Literatur (1885); Geschichte der englischen Literatur (1896); Bibliothek der angelsächsischen Prosa.

Wüllner, 1. *Adolf*, német fizikus, szül. Düsseldorfban 1835 jún. 13., megh. Aachenben 1908 okt. 6. Miután Marburgban, Poppelsdorfban, Bonnban működött, 1869 óta az aacheni műegyetemen volt tanár. Vizsgálta a sóoldatok és folyadékkeverékek gőzeinek feszültségét, a testek fajmelegét, a fénytörés vonatkozását a testek sűrűségéhez, a gázok spektrumait, a nem vezető testeken keletkező influenciát stb. Munkái: Lehrbuch der Experimentalphysik (6. kiad. 1907, 4 köt.); Einleitung in die Dioptrik des Auges (Leipzig 1866); Kompendium der Physik (u. o. 1879, 2 kötet).

2. *W., Franz*, német zeneszerző, szül. Münsterben (Westfalen) 1832 jan. 28., megh. Braunfelsben 1902 szept. 7. Drezdában udvari karmester és a konzervatórium igazgatója volt, 1884. Kölnbe ment igazgatónak. Művei: karművek, férfikarok, nőikarok, dalok, kántaték, egyházi zeneművek, zongoraszonáták. Nevezetes pedagógiai műve: Chorübungen.

Wümme, a Weser jobboldali mellékfolyója Hannover porosz tartományban. Hamburgtól D.-re, a Wilseder-hegyen ered, 100 km. hosszú, Bremennél megközelíti a Wesert, de csak messze a város alatt, a Hammeval egyesülten, Lesum néven ömlik a Weserbe. Kis esésű, mély vizű folyó, sokszor tőzeglápok közt, ezért nagy darabja hajózható.

Wünsch, *Josef*, osztrák geografus, szül. a csehországi Rockycanban 1842., megh. Pilsenben 1907 nov. 20. Ázsiában járt, 1882—83. Kurdisztánban és Örményországban, erről írt értékes munkája: Entwicklung der östlichen Tigrisquelle. Felfedezte az Achrut Darga ékírást.

Wünsche, *August*, német prot. teológus és hebreista, szül. Hainewaldében 1839 júl. 22., megh. Drezdában 1913 nov. 15. Irodalmi működését ó-testamentomi kis próféták (Hósea, Joel) magyarázásával kezdte, 1878 óta (Beiträge zur Erläuterung der Evangelien aus dem Midrasch) számos munkában különösen a zsidó agádai irodalom fordításával és feldolgozásával foglalkozott; Bibliotheca rabbinica (Leipzig 1880—1885). Winterrel együtt a Geschichte der jüdischen Litteratur (u. o. 3 köt. 1892—95) c. gyüjteményes munkát szerkesztette.

Würselen, porosz falu az aacheni közigazgatási kerületben, (1919) 13,362 lak. Vegyészeti, sör-, cement- és szivargyártással.

Württemberg (1803-ig *Würtemberg*, régebben *Wirtemberg*), a Német birodalomhoz tartozó szabad állam, 1918-ig királyság Bajorország, Baden, a Hohenzollern hercegségek és Svájc között; kis részei Baden és Hohenzollern hercegségek területei közé vannak beékelve, míg W. területe a Hohenzollern hercegségeket és néhány, a hesseni hercegséghez tartozó területet fog körül. Összes területe 19,502 km². *Felszíne.* W. a délnémet fensíkon fekszik. D.-i része magasabb, mint az É.-i. A Badenból átnyúló Schwarzwaldnak csak egy része nyúlik be W. É.-i felébe s itt van az egész királyság legmagasabb hegycsúcsa, a Hornisgrinde (1166 m.) és a legjelentékenyebb hegyi völgy, a Murg szép felső völgye. A Sváb Jura (l. o.) a badeni határtól ÉK.-i irányban a bajor határig húzódik; ennek DK. felé néző részét nevezik szorosabb értelemben Rauhe Albnak. A Fekete-erdő és a Rauhe Alb között terül el az alsó sváb lépcsőzetes felföld termékeny völgyekkel és dombokkal. W.-ben egészében a dombos vidék a túlnyomó. A lapályok leginkább a Neckar, továbbá a Kocher, Jagst és Tauber középső és alsó folyása mellett terülnek el. Az Alb ÉNy.-i oldalán egyes hegykúpok a hegység fő tömegétől különváltan állanak; e kúpokat sok helyen várromok koszorúzzák, ilyenek Reutlingen mellett az Achalm (705 m.), Neuffen mellett a Hohen-Neuffen (742 m.), Göppingennél a Hohenstaufen (683 m.), a Rechberg stb. Földje nagyobbára triasz-korszakbeli; ebben, különösen az Albban, számos a barlang- és cseppkőképződmény. *Vizei* részint a Rajna, részint a Duna vízkörnyékéhez tartoznak. Legjelentékenyebb a Neckar, Salzach, Murg, a Majnával együtt a Tauber, a Rotbach, Schussen és Argen. A legfontosabb tó a Bodeni, amelynek körülbelül $^1/_5$-e (115 km²) tartozik W.-hez. Ásványvízforrásai közül a legjelentékenyebbek a wildbadi, göppingeni, halli, rottweili, mergentheimi, bolli és reutlingeni. Az *éghajlat* mérsékelt. A talaj, egyes hegyi vidékeket kivéve, termékeny és jól megmívelt. Az egész területnek csaknem fele szántóföld s búzát, rozsot, árpát, kukoricát, cukorrépát, komlót és dohányt termelnek rajta. Virágzó azonkívül a len- és kender-, továbbá a szőllő- és gyümölcstermelés is. Az állattenyésztés, főleg a lótenyésztés kiváló. Bányatermékei közül csak vasérc és só van nagyobb mennyiségben. Nagyon fontos az erdőgazdálkodás is.

A *lakosok* száma (1919) 2.518,773. A lakosság kisebb fele földművelő, nagyobb része azonban iparos. Harangöntők vannak Stuttgartban, Reutlingenben; réz- és pléhárúgyárak Esslingen, Biberach és Ellwangenben; kaszagyárak Friedrichsthal és Neuenbürgben; gépgyárak Esslingen, Berg, Cannstadt, Heilbronn, Geislingenben stb.; sárgaréz- és bronztárgyakat készítenek Geisligenben. Stuttgartban, Ulmban, Reutlingenben és Gmündben; arany- és ezüstárúkat Gmündben, Heilbronnban és Stuttgartban; késeket Tuttlingben; órákat Schrambergben és Schwenningenben. A szövőipar jelentékeny Urach, Laichingen, Blaubeuren, Rottweil, Betzingen, Reutlingen, Cannstadt, Isny, Waiblingen, Stuttgart és Göppingenben, a papirosgyártás Heilbronnban, Dettingenben, Pfullingenben stb., a bőripar Reutlingenben, Calwban és Stuttgartban, a cukorgyártás Stuttgartban, Böblingenben, Heilbronn-

ban, a sör- (2500 gyár) s pezsgőborgyártás Stuttgartban, Esslingenben és Rottweilban, a kémiai cikkek gyártása Stuttgartban és Heilbronnban. Ezenkívül fontos a nyomdaipar (Stuttgart, Ulm), a hangszerek készítése (Stuttgart, Aalen), orgonakészítés (Ludwigsburg), a fafaragás, csokoládé-, konzerv-, tégla- és üveggyártás is. Porcellángyár egy van, Schrambergben.

Alkotmánya és közigazgatása. 1919 szept. 25 óta W. szabad állam, a főhatalom a 101 tagú országgyűlés kezében van; a végrehajtó hatalom a 6 miniszterből álló kormány, a miniszterelnök egyszersmind az állam elnöke. A német birodalmi gyülésbe 16, a birodalmi tanácsba 4 tagot küld. W. 4 kerületre és 64 járásra van felosztva, ugyanannyi járásbírósággal; Stuttgartban van főtörvényszéke, ez alatt 8 törvényszék. W.-nek különböző kulturális intézményei közül nevezetesebb a tübingeni egyetem, a stuttgarti politechnikum, azonkívül van még számos szakiskolája, tudományos intézete, gyüjteménye és egyesülete. A főváros Stuttgart. Az állami zászló színe fekete-piros.

Története. W. területét a rómaiak Kr. u. 84. szállták meg. A III. sz.-ban az alemannok hódították meg, akiket a frankok győztek le. A XIII. sz.-ig azután a sváb hercegség része volt. A W.-i grófok, akiknek ősatyja a Rottenberg várában székelő Konrád volt, a Hohenstaufok hatalmának meglazulásával egyre növelték birtokukat, különösen *Eberhard*, a fenséges (1279—1325), aki Stuttgartot választotta székhelyéül. IV. Eberhard gróf házasság útján megszerezte Mömpelgard grófságot. *V. Eberhard* (im Bart) gróf 1495. herceg lett. Az 1498-tól uralkodó *Ulrik* herceg rossz gazdálkodása következtében 1514. fölkelés tört ki, 1519. a sváb szövetség elűzte őt s az országot eladta Ausztriának. Ulrik 1534. Hesseni Fülöppel szövetkezve, újra elfoglalta országát, de el kellett ismernie az osztrák fenhatóságot. Ulrik hozta be a reformációt. Frigyes herceg (1593—1608) alatt W. birodalmi hűbér lett. A harmincéves háborúban sokat szenvedett. *Károly Sándor* (1733—37) alatt a titkos pénzügyi tanácsossá kinevezett Süss-Oppenheimer zsidó bankár kiszivattyúzta az országot, a sok kárt Lajos Eugen herceg (1737—93) igyekezett a földművelés és a tudományosság emelésével helyrehozni. I. *Frigyes* (1797—1816) elnyerte a választói hatalmat, 1806. fölvette a királyi címet és a rajnai szövetséghez csatlakozott; 1813. ő is Napoleon ellen fordult s 1815. W.-et csatlakoztatta a német Bundhoz, de megszüntette az alkotmányt és önkényüleg uralkodott. Fia, I. *Vilmos* (1816—64) a rendekkel 1819. új alkotmányban állapodott meg s az 1848-iki forradalom következtében 1849. szabadelvű alkotmányhoz volt kénytelen hozzájárulni. Utódja, *Károly*, az 1866-iki háborúban Ausztriához csatlakozott, de júl. 24. Tauberbischofsheim mellett csatát vesztvén, békét kötött Poroszországgal s 1868. porosz mintára szervezte hadseregét, amely az 1870—71-iki francia háborúban a porosz trónörökös hadseregében harcolt. 1891-ben unokaöccse, *II. Vilmos* követte a trónon, aki több reformot léptetett életbe. Az 1918-iki forradalom következtében lemondott a trónról és a W. hercege címet vette föl. 1919-ben összeült az országgyűlés és november 25-én megállapította az új alkotmányt. 1924-ben elnöknek *Rau* államtanácsost választották meg.

Württembergi Sándor herceg csatornarendszer Oroszországban összeköti a Dvinát a Névával és a Volgával s így három tengert (Fehér, Balti és Kaspi) köt össze. Összesen 74 km. hosszú, 13 zsilip van rajta s legkisebb mélysége 1·8 m.

Würzburg, a bajorországi Unterfranken kerületnek és az egykori W. püspökségnek székhelye a Majna mellett, (1919) 86,581 lak., sajtógép-, dohány-, burnót-, pezsgőbor-, kocsi-, zongora-, csokoládé-, konzerv-, ecet-, likőr-, sör-, gépolaj-, szappan- és gyertyagyártással, élénk kereskedéssel, melynek fő cikkei a bor és gyümölcs. W. kisebb része a Majna balpartján van; a jobb partra vezet át a 200 m. hosszú, szentek szobraival ékesített Luitpold-híd és az 1895. megnyitott, ércből öntött, oroszlánokkal díszített Lajos-híd. A jobbparti részt pompás ültetvények fogják körül. A balparti részen van a citadella és a Marienberg. A Julius-sétálón áll Mespelbronn püspök szobra Schwanthalertől. Egyéb emlékművek: Siebold természettudósnak, az egykori polgármesternek, Zürnnek és Beckernek mellszobrai, a Münchenben Miller által készített Luitpold-kút Frankoniának, Grünewald festőnek, Riemenschneider szobrásznak és Walther von der Vogelweidének alakjaival; a Kilián-kút karrarai márványból faragott medencével és Szt. Kiliánnak érc-szobrával. A templomok közül a legjelentékenyebbek: a dóm, román ízlésben, amelynek építését 862. kezdték meg és amelyet 1189. szenteltek föl; a Neumünster-templom; a szép gótizlésű Mária-kápolna; az egyetemi templom a nagyszerű toronnyal, amelyet most csillagvizsgálóul használnak; a Szt. Burkhard-templom a városnak eredeti alakjában fentartott legrégibb temploma 1033—42-ből. A profán épületek közül kiválóbb a nagy királyi kastély a császárteremmel, amelyet Tiepolo festményei díszítenek; a püspöki szobákat és a tükörtermet francia gobelinek díszítik. A kastély szárnyaiban van elhelyezve az oklevéltár, a történelmi társulat gyüjteménye és művészegyesület képkiállítása. A közművelődési intézetek élén áll az egyetem, amelyet 1402. Egloffstein püspök alapított, 1582. Mespelbronn püspök új életre ébresztett és a kat. tudományosság középpontjává tett. Az egyetemi könyvtár 300,000 kötetből áll, a többi közt itt van Szt. Kiliánnak evangéliomos könyve a VII. sz.-ból. Egyéb kulturális intézetek: az 1801. alapított zeneiskola, többféle közép- és népiskola, az orvosi és fizikai társaság, a történelem-filológiai társaság, a kémiai és a történelmi egyesület. W. 741 óta püspöki székhely, korán lett virágzó várossá, amelyben több birodalmi gyülést tartottak. A parasztháborúban 1525. elfoglalta Götz v. Berlichingen. 1631-ben megszállotta Gusztáv Adolf. 1793 szept. 3. itt győzte le Károly főherceg Jourdan francia vezért.

Würzburg, 1. *Konrad*, l. *Konrad von Würzburg*.

2. *W., Zerline*, l. *Gabillon*.

Würzburger, *Eugen,* német statisztikus, szül. Bayreuthben 1858 aug. 23., nyelvészeti tanulmányai befejeztével közgazdaságtani tanulmányokkal és statisztikával foglalkozott, 1894. Drezda város, 1902. Szászország statisztikai hivatalának igazgatója lett. 1909 óta titkos kormánytanácsos és a német statisztikai társaság főtitkára. 1909 óta kiadja a Deutsches Statistisches Zentralblattot.

Wüstenfeld, *Ferdinand,* német orientalista, szül. Mündenben (Hannover) 1808 júl. 31., megh. Hannoverban 1899 febr. 8. 1832-ben tanár a göttingeni egyetemen. Főképen arab forrásmunkák kiadásával (Ibn Challikán és Navavi életrajzi szótárai, Kazvini kozmografiája, Jákut és Bekri geografiai szótárai, Ibn Hisâm: Muhammed életrajza) mozdította elő a tudományos kutatást. Egyéb munkái: Die Akademien der Araber u. ihre Lehrer (Göttingen 1837); Geschichte der arab. Ärzte (u. o. 1840); Genealogische Tabellen der arab. Stämme und Familien (u. o. 1852–53); Vergleichungstabellen der mohammedanischen u. christl. Zeitrechnung (Leipzig 1854, folytatva Mahlertól 1887); Die Wohnsitze und Wanderungen der arab. Stämme (Göttingen 1868); Die Geschichtschreiber d. Araber (u. o. 1882); Jemen im XVII. Jahrh. (u. o. 1885); Die Sherife v. Mekka im XVII. Jahrh. (u. o. 1885): Fachr eddin, der Drusenfürst (u. o. 1886); Geschichte der Fatimiden (1881); Das Heerwesen der Mohammedaner (1880); Der Imam el-Schâfi'i, seine Schüler und Anhänger (1890—91).

W. Va., a. m. *Western Virginia* (Nyugati Virginia, az amerikai Egyesült-Államokban). L. *Virginia.*

Wyandotte (ejtsd: uaiondott), 1. város Michigan északamerikai államban, (1920) 13,851 lak., hajóépítéssel, sófőzéssel ásványvízforrásokkal. — 2. *W., Kansas City* (l. o.) előbbi neve.

Wyandotte-tyúk. Észak-Amerikából származó, tollatlan lábú, de különben termetre és magatartásra nézve a Brahmára emlékeztető tyúk-fajta, mely állítólag a sötét Brahma, Kokinkina, Sebright-Bantam és hamburgi tyúkok keresztezéséből létesült. Több színárnyalatban ismeretes, melyek közül a legrégibb és legértékesebb az *ezüst-W.*, az ezüst padovai tyúknak megfelelő rajzú tollazattal. Az *arany-W.* alapszine aranyos-barna, szintén a padovaiakra emlékeztető tollazattal. Van azonfelül fehér, fekete, sőt kékes tollú W. is. Idősb kakasok közül 4 kg., tyúkok 3 kg. súlyt érhetnek; a jércék súlya 2—2·5 kg.

Wyatt, 1. *Matthew Digby,* híres építész és műtörténetíró, szül. 1820., megh. 1877 máj. 21. Ő tervezte az 1850-iki londoni világkiállítás épületeit és számos nyilvános és magánépületet épített Angliában és Indiában. 1870 óta a szépművészetek tanára volt Cambridgeben. Művei: Specimens of geometrical mosaics of the middle ages (1848); Metal work and its artistic design (1852); Industrial arts of the nineteenth century (1853, 2 köt.); Art treasures of the united kingdom (1857, 2 köt.); Fine Art, a sketch of his history; An architect's notebook in Spain (1872).

2. *W., Thomas, sir,* angol költő, szül. Allington Castleban (Kent) 1503., megh. Sherborneban 1542 okt. 11. Ő Surreyvel együtt az újkori angol lírai költészet első hírnöke. Szatirái jelentősebbek, mint Petrarca hatása alatt írt szerelmi szonettjei. Költői munkái Surreyéivel együtt először a Tottel's Miscellany-jében jelentek meg (1557). V. ö. *Simonds,* W. and his poems (Boston 1889).

Wybicki, *Josef,* lengyel államférfiú, szül. Bendominben, Danzig mellett 1747., megh. 1822. Már 1768. mint képviselő az orosz befolyás ellen küzdött, ezután Magyarországba menekült, később ő is csatlakozott a bari konföderációhoz. 1794-ben Koszciuszko fölkelésekor Dombrowski mellé állt. Prága bevétele után előbb Franciaországba, majd Poroszországba ment. A jenai győzelem után I. Napoleon őt bízta meg Dombrowskival együtt a lengyel hadsereg és a közigazgatás újjászervezésével. Később Sándor cár kegyébe fogadta s a varsói főtörvényszék elnökévé nevezte ki. Emlékiratai Pamietneki c. jelentek meg (Posen 1840).

Wycherley (ejtsd: vicserli), *William,* angol vígjátékíró, szül. Cliveben (Shrewsbury mellett) 1640., megh. 1715. II. Károly kicsapongó udvaránál állást nyerve, durva hangú vígjátékaival nagy sikert ért el. Különösen The country-wife (1675) és The plaindealer (1677), mely Molière Misanthropejának hatása alatt készült, tükröztetik híven vissza korát és az ő jellemét. Műveit kiadta Leig Hunt (1849) és Ward (1888).

Wychgram, *Jakab,* német pedagógus és irodalomtörténetíró, szül. Emdenben 1858 szept. 1. A neveléstudomány terén, főként a nőnevelésben és az irodalomtörténet népszerűsítésében nagy érdemei vannak. Főbb művei: Die deutsche Dichtung (2. kiad. Leipzig 1903); Geschichte des höheren Mädchenschulwesens (Stuttgart 1901); Charlotte von Schiller (2. kiad. Bielefeld 1907); Das höhere Unterrichtswesen in Deutschland (1912); 1902 óta szerkeszti a Frauenbildung c. folyóiratot.

Wyck (*Wijck,* ejtsd: vejk), *Thomas,* hollandi festő, szül. Beverwijckben 1616., megh. Haarlemben 1677 aug. 19. Haarlemben tanult, azután Olaszországban járt és Pieter de Laer hatása alatt főleg utcai jeleneteket ábrázoló képeket festett, amellett főleg tudósokat, alkimistákat. Példák: Az alkimista (drezdai képtár); A kalmárok (budapesti Szépművészeti Muzeum). Rézkarcokat is készített.

Wyclif és *Wycliffe,* l. *Wicliffe.*

Wycombe (ejtsd: vájkóm), *Chepping-W.,* angol város Buckinghamshire angol countyban, (1911) 20,390 lak.

Wye (ejtsd uej), a Severn jobboldali mellékfolyója Walesben és Angliában. Messze nyugaton, Montgomery grófságban ered s a Severn kezdődő tölcsérnyílásába torkol, Bristollal majdnem szemben. Hatalmasan kanyargó, de mélyen bevágódott völgye egyike a legszebbeknek Britanniában. 200 km. hosszú.

Wyk *auf Föhr,* falu és látogatott tengeri fürdő Schleswig porosz kerületben, Föhr sziget DK.-i partján, (1919) 1560 lak., gyermekgyógyintézettel.

Wynants (ejtsd: vej—), *Jan,* hollandi festő, szül. Haarlemben 1615—20 körül, megh. Amsterdamban 1684. Eleinte Haarlemben, utóbb Amster-

damban élt. Korának egyik kiváló tájképfestője, aki Jak. van Ruisdaelnál egyszerűbben ábrázolta Hollandia tájait. Tájképeiben az alakokat többnyire Adr. van de Velde, Ph. Wouwerman, Lingelbach festették. Legjobban van képviselve az amsterdami Rijksmuseumban, a szentpétervári Eremitageban, a párisi Louvreban, a müncheni képtárban, de a budapesti Szépmüv. Muzeumban is.

Wyndham, község, l. *Cambridge-öböl.*

Wyoming (ejtsd: vajóming), az Északamerikai Egyesült Államok egyike Montana, South-Dakota, Nebraska, Colorado, Utah és Idaho közt. Területe 235,587 km², (1910) 194,402 lak., köztük 2235 néger, 1842 kínai és japán, 607 magyar. W. fensík átlagos magassága 1950 m., a Rocky Mountains láncai vonulnak rajta végig; legmagasabb csúcsa a Wind-River hegységben a Fremont (4203 m.). Fő folyója: a Big-Horn (Wind-River), a Powder, a Yellowstone egyik mellékvize, a Green és a North-Platte. ÉNy.-on van a híres *Yellowstone-National-Park* (l. o.). Éghajlata száraz és szélsőséges, 45°-os hőségek és 40°-os fagyok elég gyakoriak. Földmívelés nagyobbára csak mesterséges öntözés mellett lehetséges. Állattenyésztése jelentékeny. Nemes fémekben és ércekben gazdag, szenet, továbbá rezet, aranyat és ezüstöt szolgáltat. Ipara jelentéktelen. Vasutainak hossza 2630 km. W. 13 countyra oszlik; fővárosa Cheyenne. Törvényhozó testülete 2—2 évre választott 27 szenátorból és 57 képviselőből áll; a kongresszusba 2 szenátort és 1 képviselőt küld. 1870 óta a nők is választók és választhatók. W. nagy része Louisiánához, majd Jowához tartozott, 1868-ban territórium és 1890 júl. 10. állam lett. V. ö. *Bancroft*, History of W. (S. Francisco 1890); G. R. *Heburd*, The Government of W. (u. o. 1904).

Wyse (ejtsd: vájz) *Thomas*, angol diplomata, szül. 1791., megh. Athénben 1862 ápr. 15. A parlamentben (1832—35) O'Connel híve volt, később azonban a whig-párthoz csatlakozott. 1839-ben pénzügyminiszter, 1849. athéni angol rezidens, majd követ volt. Néhány éven át *Bonaparte Leticiának* férje volt; később elvált tőle. Leánya W. Bonaparte Adél, *Türr* István (l. o.) felesége lett. Munkái: Historical account of the Roman Catholic Association (1819); Walks in Rom.—Fia *Lucien Napoleon*, mérnök és felfedező, szül. Párisban 1845., megh. Toulonban 1909 jún. 15. Sokat utazott Amerikában és a Panama-csatornánál volt alkalmazva. Munkái: De Valparaiso à Montevideo à travers les Andes (Lyon 1877); Canal interocéanique. Rapport (1879); Le canal de Panama, l'Isthme américain (1885. a francia akadémia megjutalmazta).

Wysehrad (*Vyšehrad*) Prága (l. o.) egy része, amelyet 1883. kebelezett be. W. vára a történelemelőtti időkből való; benne laktak sokáig a cseh fejedelmek. 1420-ban a husziták ostrommal bevették és lerombolták.

Wyspiański, *Stanisław*, lengyel festő és költő, szül. Krakóban 1869., megh. u. o. 1907 nov. 28. A modern szimbolista, allegorikus irány híve volt úgy a festészetben, mint a költészetben is. Élénk fantázia és buja színpompa jellemzik festményeit (pl. a krakói franciskánus templom freskói) és költői műveit. Eposzokat és történeti meg szimbolikus színdarabokat írt. Műveinek tárgyát a heroikus őskorból (Meleager 1894. és 1897, Protesilas i Laodamia 1899) és a nemzeti mondákból (Warszawianka 1898, Bolesław Śmialy 1900 etc.) merítette. Költői sikere, népszerűsége szinte páratlan volt.

Wyss, 1. *Franz*, osztrák vezérőnagy, szül. Bernben (Svájc) 1795., megh. 1849 jún. 13. Windischgraetz hadseregében egy dandárt vezetett a kápolnai csatában; Csornánál 1849 jún. 13. Kmetty visszavonulásra kényszerítette, miközben W. két golyótól találva elesett.

2. *W., Hans Georg von*, svájci történetíró, szül. Zürichben 1816 márc. 31., megh. u. o. 1893 dec. 17. Tanár volt a zürichi főiskolán. Főbb munkái: Geschichte der Fraumünster-Abtei Zürich (7 köt., 1851—1878); Graf Wernher von Homberg (1860); Zürich am Ende des XIII. Jahrhunderts (1876); Die Hochschule Zürich 1833—1883 (1883); Die Historiographie in der Schweiz (3 rész, 1893—96., hátrahagyott mű).

Wytschaete, község Flandriában (Belgium), Yperntől D.-re, (1910) 3480 lak. A világháborúban az yperni állandó harcok egyik főhelye volt, 1917 jún.-ban az angol offenziva támadópontja; 1918 ápr. szintén nehéz harcok színtere.

Wyv. Thoms., tudományos állatnevek után *Thomson* Charles Wyville (l. o.) nevének rövidítése.

X.

X, x (görögül Ξ, ξ), a görög ábéce 14. betűje, a latinban a 21. Valószínüleg a feníciai *szamech* (sz) jeléből lett s csak Kr. e. 403. került az athéni írásba. Azelőtt a görögök s rómaiak *ks*-szel írták. Mi csak görög s latin eredetű szókban írjuk, minők *lexikon* stb. Az olaszok még azokban is *s*-szel szeretik helyettesíteni. A franciák élnek ugyan vele, de csak görög s latin szókban olvassák *ksz*-nek, saját szavaikban többnyire *z*-nek ejtik: *soixante* stb. A spanyol *x* azelőtt többnyire a német *ch* hangját jelölte (pl. *Don Quixote* a spanyoloknál: *kichóte*, *Mexico: mechiko*), de most ezt *j*-vel jelölik: *Don Quijote*, *Mejiko*.

X a római számok közt a. m. 10 (a görögöknél ξ a. m. 60). *X* = denarius a. m. 10 *as*. A számtanban *x* a. m. ismeretlen szám.

X, a kémiában a *Xenon* (l. o.) jele.

Xabea, spanyol város, l. *Javea*.

Xalapa, város, l. *Jalapa.*

Xalisko, mexikói város, l. *Jalisco.*

Xamayca a. m. *Jamaika* (l. o.).

Xamitum, l. *Hexamitum.*

Xänorphica, vonós zongora, melyben minden húrhoz, illetve billentyűhöz külön szőrszalag tartozott. Röllig K. bécsi mechanikus szabadalma (1797). Bonyolult szerkezetét Müller M. egyszerűsítette a mult század közepén.

Xanrof, *Léon,* francia költő, szül. Párisban 1867. Mint a Chat noir s egyéb kabarészínházak dalköltője, nagy sikereket aratott. Később kizárólag a színpad számára dolgozott. Művei: Rive gauche (1887); Chansons sans-gêne (1890); Chansons à rire (1892); Chansons ironiques (1895); Trop aimè (1899); Son premier voyage (1908); Rêve de valse (1910) stb. Magyarul megjelent: A királynő férje (vígjáték, ford. *Heltai* Jenő, 1904).

Xant... Amely szó *Xant...* alatt nincs meg, *Xanth...* alatt keresendő.

Xantein, l. *Antoxantin.*

Xantelazma *(xanthelasma,* gör.), mindkét szem héjain szimmetriásan fejlődő szalmasárga, lapos daganat, mely leginkább öreg egyének baja, de inkább csak szépséghiba. Némelykor a test egyéb részeit is ellepi.

Xanten, város Düsseldorf porosz kerületben, (1919) 4401 lak., sör- és téglagyártással. X. valószínüleg a római *Ulpia Castra* v. *Tricesimae,* amelynek közelében állott alkalmasint *Vetera Castra,* ahol a batáviai háborúban 69. és 70. a rómaiak több csatát vívtak. A Niebelungen-énekben X. Siegfriednek hazája.

Xantén *(xanthen),* $C_{13}H_{10}O$ orthomethylendiphenylenoxyd, 2 rész phenolnak 1 rész chloraluminiummal való hevítésével nyerhető. Olvadáspontja 100·5°, éter, szénkéneg, chloroform s benzol oldja.

Xanth... Amely szó *Xanth...* alatt nincs meg, *Xant...* alatt keresendő.

Xantharpyia (állat), l. *Farkos repülőkutyák.*

Xanthelasma, l. *Xantelazma.*

Xanthi *(Eszkidzse),* kereskedő város és érsek székhelye Görögországban, (1920) 17,777 lak., közelében Abdera romjaival.

Xanthin (növ.), anthoxanthin, a virágoknak az a sárga színanyaga (antichlor), amely a sejtnedvben oldva van; pl. a Primula, a Lotus szirma, a citrom héja sejtjeiben. L. még *Foszfin* és *Xantin.*

Xanthippe, Sokrates felesége, ki — talán alapos ok nélkül — az utókor előtt a házsártos aszszony tipusa lett. V. ö. *Zeller,* Vorträge und Abhandlungen (Leipzig 1875).

Xanthium *(szerbtövis, disznóbojtorján, kolerabogács, gelyvafű* növ.). A *Compositae*-család génusza, melynek 4 faja mérsékelt- és melegövi növény. Egyéves, érdes vagy tövises dudvák, egylakú viráguk igénytelen. Terméskét horgos serték borítják, melyekkel a legelő állat bundájába kapaszkodik. Nálunk közönséges a *X. strumarium* L. (disznólapu, bojtorján, szamárlapu, koldustetű, deákmogyoró, gelyvafű). Szürkés-zöld színű, durva szőrű, 3 dm., egész méter magas. Már az ókoriak festő növénye volt. Európában az 58° é. sz.-ig mezőkön, gazos vagy elhagyott helyen, ugaron, utak mentén. Európa D.-i és közép tájain mindenesetre jóval gyakoribb, mint É. felé. Ázsiában, Amerikában és Afrikában is nő, de sok helyen kétségtelenül bizonyos, hogy régibb v. újabbkori bevándorlott növény. A görögök és rómaiak a füvével meg a gyökerével hajukat szőkére festették (ξανθίζειν). A *X. italicum* Morelli hasonló, de jóval nagyobb termésü amerikai vándornövény. Hazánkban itt-ott D.-en. *X. spinosum,* muszkatövis, Dél-Amerikából behurcolt, hosszúkás levelü és ennek tövén hármas tövisü, szúrós gaz, mely gazdasági udvarok, tanyák körül, utak szélén a legkellemetlenebb gyom; néhol hatóságilag irtatják, de nehezen pusztítható ki. V. ö. *Borbás,* A szerb tövis (Természetr. Füzetek 15, 1892). A X. génusz *Acanthoxanthium* sectiójába van beosztva.

Xanthochreon, l. *Xanthochroid.*

Xanthochroid, a fehér emberfaj szőkehajú és kékszemü tipusa Huxley szerint.

Xanthocyanopia, a. m. sárga-kéklátás, l. *Színlátás hibái.*

Xanthofill, l. *Xanthophyll.*

Xantholaema (állat), a sárgatorkú bajszika *(Magalaema haemalocephala* P. L. S. Müll.) újabb nemi neve. L. *Bajuszosmadár-félék.*

Xanthoma, a. m. *Xantelazma* (l. o.).

Xanthophilus (állat), l. *Szövőmadarak.*

Xanthophyll. Ujabb vizsgálatok *(Willstätter)* azt bizonyítják, hogy a növények zöld színü testecskéi, a chloroplasták 4 színanyagot tartalmaznak: kétféle zöld színü anyagot, egy pirosat (karotin) és egy sárgát. Utóbbi a X., amely kristályosítható és összetétele $C_{40}H_{56}O_2$. Az asszimilációban a két utóbbi nem vesz részt.

Xanthopsia, l. *Sárgalátás.*

Xanthopsis *M'Coy.* (állat), az ívelt rákok *(Cyclometopidae)* családjába tartozó kövesült, rövidfarkú tengeri ráknem. Az irodalomban néha más nevek alatt is előfordul, így *M'Coy*-nál *Zanthopsis, Milne-Edwards*-nál pedig *Cancer* és *Cycloxanthus* néven. Észak-Európa eocénkorú képződményeiben gyakori. Magyarország a legdélibb pont, ahonnan már csak egy faja, a *X. Bittneri* Lőrent. ismeretes a piszkei (Esztergom) felsőeocénkorú bryozoásmárgából.

Xanthoria *(Th. Fr.) Arn.* (növ.), a leveles telepü zuzmók génusza, melynek egyik faja, a *X. parietina* (L.) Th. Fr., egyike legközönségesebb zuzmóinknak. Élénk sárgaszínű, kerek telepei élő fák törzsén, deszkán, sőt sziklán is, nagyon gyakran láthatók.

Xanthorrhoea *Smith* (növ.). A *Liliaceae*-családba tartozik, 11 faja Ausztráliában honos fás növény, pázsitszerű levelekkel. *X. hastile* szolgáltatja a *sárga, X. australe* a *piros akaroida-gyantát,* vagy Botany-Bay-gummit. Lombjuk kitünő takarmány és zsenge levelükből a bennszülöttek ételt főznek.

Xanthos, város, l. *Xantosz.*

Xanthos, lydiai görög történetíró, logografos, ki I. Artaxerxes idejében, Kr. e. 450. Lydiaka címen 4 könyvre terjedő történelmi munkát irt, melyet damaskosi Nikolaos forrásként használt. Töredékei Müllernél (Fragmenta Historicorum Graecorum I. köt.).

Xanthoxylum *Gmel.* (növ., *Zanthoxylum* L.), a *Rutaceae*-családba tartozik, 15 faja Kelet-Ázsia és Észak-Amerika fás növénye, többnyire páratlanul szárnyas v. hármas, átlátszóan pontozott levelekkel. *X. caribeum* Lam. szolgáltatja a *nyugatindiai sárgafát*. A *X. americanum* Mill. fajt nálunk díszcserje gyanánt ültetik. A *X. emarginatum* Sw. jamaikai faj fája illatos, esztergályos munkákhoz értékes az elsőével együtt. A *X.* génuszt némelyek a *Fagara*-val (l. o.) összefoglalják.

Xantin *(xanthin)*, színtelen, amorf test, az emberi és állati szervezet majdnem minden szövetében előfordul, $C_5H_4N_4O_2$. L. még *Xanthin*.

Xantintestek *(xanthintestek)*, kémiai vegyületek egy csoportja, melyek fehérje-bomlási termékek s a húgysavval közeli rokonságban állanak.

Xantit, l. *Idokrasz*.

Xantoarzenit (növ.), a. m. hemafibrit.

Xantofill, l. *Xanthophyll*.

Xantofillit (ásv.), a merev csillámok *(clintonit-sor)* egyik tagja; víztartalmú magnézium-, kalcium-, aluminiumszilikát. Monoklin kristályos sárga halmazok (tulajdonképeni X., Zlatoust, az Ural) vagy szép zöld kristályok (ú. n. *Waluewit*, Achmatovszk), hatszöges táblák, ikrek, melyek a bázis szerint kitünően hasadnak, gyöngyházfényüek, kellő vékonyságban átlátszók és kitünően pleochroistikusak.

Xantogenátok, l. *Xantogénsav*.

Xantogénsav *(xanthogensav)*, etiloxitioszénsav, $CS(OC_2H_5)SH$; Sói a xantogenátok. Úgy nyerhető káliumsója, ha alkoholos kálilúgba CS_2-t adagolunk, e sót híg kénsavval elbontva a szabad sav szúrós, olajos folyadék alakjában válik szabaddá. A sói mind jó konzerváló szerek, filloxera, szőllőtetű ellen használatos óvszerek, de ipari alkalmazásuk is van.

Xantokon (ásv.), összetétele a proustitéval azonos Ag_3AsS_3; ez a vegyület tehát dimorf; vékony monoklin táblák, gyakran ikrek; egy irányban kitünően hasad. Barnássárga, narancssárga-cinóbervörös; gyémántfényü. Rendesen proustit társaságában terem. Freiberg, Johanngeorgenstadt és Joachimstal (ú. n. *Rittingerit*) a Csehi-Szász-Érchegységben; Rudelstadt, Szilézia; Markirch, Vogézek; Chañarcillo.

Xantonsav, l. *Xantogénsav*.

Xantopszia (gör.), l. *Sárgalátás*.

Xantoramnin *(xanthoramnin)*. Többféle, főleg perzsiai Rhamnus-fajok bogyóiban foglaltatik a X. nevű glikoxid, melynek savas bomlata a rhamnetin nevű festőanyagot szolgáltatja.

Xantosz, ókori város a kisázsiai Likiában, a X. folyó (Esen-csáj) torkolatától 12 km.-nyire. Először Kr. e. 546. Harpagos vezérlete alatt a perzsák, később 43. Bralus vezérlete alatt a rómaiak pusztították, végleg egy földrengés döntötte romba. Hatalmas romjait (templom, várfalak, diadalív, színház, sírok) a mai *Günik* falu mellett C. Fellows ásta ki; a művészettörténetileg fontos márványemlékek (Harpyia- és Nereisz-emlék) 1843. kerültek a British-muzeumba. — Achilleus egyik lovának is X. (= szőke) a neve. — Az Iliasban folyó Trója alatt.

Xantosziderit (ásv.), l. *Limonit*.

Xantoszpor *(xanthospor)*, xantogénsavnak szénnel és salétrommal való keveréke. Robbanó tulajdonsággal bír.

Xantus *János (csíktaplóczai)*, utazó és etnografus, szül. Csokonyán (Somogy) 1825 okt. 5., megh. Budapesten 1894 dec. 13. Jogi tanulmányait befejezve honvéd lett; Érsekújvárnál 1849 febr. 8. fogságba jutva, Königgrätzbe zárták, majd besorozták, de már 1850 júl. elbocsátották. Később hazafias nyilatkozatai miatt Prágában ismét elfogták, de sikerült megszöknie s először Londonba, majd csakhamar Amerikába ment. Itt kezdetben mint napszámos kereste kenyerét, 1853. Pál württembergi herceggel kisérőjeként Texasba és Mexikóba utazott. Itt kezdett természeti tárgyakat gyüjteni. 1855-ben az Egyesült-Államok megbízásából Kansas tartomány felmérése végett kiküldött bizottság tagja volt, majd a Smithsonian Institut bízta meg gyüjtésekkel. 1857-ben az Unio kormánya Kalifornia D.-i részének kikutatásával bizta meg, melyet sikerrel teljesítve, 1861 végén visszatért Magyarországba, hova már előbb 20,000 állatot s közel 1000 természettudományi munkát küldött. Kevéssel később ismét visszatért az Egyesült-Államokba, hol hajóhadi titkár, 1862. pedig Nyugat-Mexikó Manzanio kikötőjében konzul lett s emellett a Sierra Madréba tudományos kutatást vezetett. Súlyos betegségbe esvén, 1864. ismét visszatért Magyarországba és a füvészkert, majd az állatkert igazgatója lett. 1869-ben a magyar kormány megbízásából Kelet-Ázsiába utazott, meglátogatta Kínát és a Szunda-szigeteket, 1871 végén nagy gyüjteménnyel visszatért s mint a Nemzeti Muzeum néprajzi osztályának őre, véglegesen Budapesten telepedett le. A M. Tud. Akadémiának levelező tagja volt. Írt magyar, angol, spanyol, német és latín nyelven. Magyarul megjelentek önállóan: *Xantus János levelei Északamerikából* (Pest, 1858); *Utazás Kalifornia déli részében* (u. o. 1860); *Utasítás a természetrajzi tárgyak gyüjtésére* (u. o. 1872); *Emlékbeszéd Lázár Kálmán gróf felett* (Budapest 1875); *A térképkészítésről* (u. o. 1880). V. ö. *Mocsáry* Sándor, Emlékbeszéd X. János levelező tagról (Emlékbeszédek IX. köt. 9. füzet).

Xantusia *Baird* (állat), a hasadtnyelvű gyíkok *(Fissilingvia)* alrendjének egyik neme, amelyet *Xantus* János hazánkfia nevéről nevezte el. Hazája Amerika.

Xanxaris, melegforrások Kis-Ázsiában, a Tüzcsöllü tótól DK.-re emelkedő Hassan-dag hegység egyik völgyében, ahol a perisztrémai barlang-üregek és sziklalakások sokasága kezdődik.

Xaver *Ferenc*, szent, 1. *Ferenc szentek* (6).

Xaver-társulat, a hitterjesztés támogatására 1822. alapított egyesület, amely adományokat gyüjt a külső hitterjesztés költségeire. Nemzetközi egyesület, székhelye Lyonban van.

Xavier, *Saintine* (l. o.) francia költő álneve.

Xema *(fecskesirály)*, állat), l. *Sirályfélék*.

Xenaia, l. *Philoxenus*.

Xenarthra (állat), l. *Bradytheria* és *Foghíjasok*.

Xenelasia, az ellenséges külföldiek kiutasítása az országból, ha hazájukkal háború tör ki.

Xenia (ejtsd: szinie), város *Ohio* északamerikai államban, vasutak mellett, (1920) 9110 lak., négerek számára való egyetemmel.

Xenia (állat), l. *Tömlősök.*

Xéniák (növ.), a növény rendes alakjának (xenoplasma) vagy színének (xenochromia) olyan elváltozásai, amelyek a növény valamely részén, leginkább a termésen vagy magon idegen megporzás következtében jelentek meg. V. ö. *Focke* W. O., Die Pflanzenmischlinge.

Xéniák, l. *Xenion.*

Xenicidae (állat), a Verébalkatú madarak *(Passeriformes)* rendjének egyik családja. Négy fajuk ismeretes, melyek Új-Zélandban honosak. Fákon élnek, rovarokkal táplálkoznak és palackalakú fészkeiket faodvakba rakják.

Xenion (gör.) a. m. vendégeknek való ajándék. Így címezte Martialis epigrammáinak 13-ik könyvét, mivel e könyv epigrammái legtöbbnyire vendégeknek való ajándékokra vonatkoznak. Innen vették Goethe és Schiller a «Xenien» nevet ama közös epigrammgyüjteményük címéül, melyet koruk irodalmi visszásságai ellen intéztek és az 1797-iki Musen-Almanachban tettek közzé. Azóta a X. mintegy műszóvá vált, mely az irodalmi v. művészeti életre vonatkozó epigrammokat jelöli. Nálunk is Kazinczy óta (Tövisek és Virágok 1841) számos költő írt X.-okat.

Xenios vagy *Xeinios* (gör.) a. m. vendéglátó, vendégvédő; Zeusnak, mint a vendégjog őrének mellékneve.

Xenodermichthys (állat), l. *Világító halak.*

Xenodochion (gör.) a. m. vendéglő; kórház.

Xenogamia, l. *Beporzás.*

Xenokrates, 1. görög filozófus, szül. Kalcedonban Kr. e. 397., megh. 314-ben. 339 óta Platon második utódja az akadémia élén. Ő egyike azoknak, kik a Platon rendszerében, főleg Platon utolsó éveiben jelentkező pythagoricizmust élénken fölkarolják és tovább fejlesztik. A számok szerinte a platonikus eszmék megfelelő kifejezései.

2. *X.*, orvos Aphrodisiasból, Kr. u. az I. sz.-ban írt munkát az egyes állatfajoknak emberi táplálékul való alkalmazhatásáról. (Egy fenmaradt fejezetét Ideler adta ki: Physici et medici graeci minores, Berlin 1841).

Xenokratia (gör.), idegen uralom, valamely államnak idegen uralkodóház alatt állása.

Xenomorf v. *allotriomorf* az a kőzetelegyrész, amelynek nincsen meg a saját kristályalakja. Az automorfok- (v. idiomorfok-)nak saját alakjuk van. Utóbbiak a kristályosodási sorrendben az elsők, míg a X.-ok az utolsók és így kénytelenek a már meglévő kristályokhoz alkalmazkodni, mint pl. a gránitban a kvarcelegyrészek.

Xenomorphosis (növ.), a szárazság, illetőleg a fokozott párolgás előidézte alak- és szöveti változása a növény testének.

Xenomystus (állat), l. *Tollashátú halak.*

Xenon, a levegőben igen kis mennyiségben előforduló nemes gáz, elem. Kémiai jele X, atomsúlya 130·2; 100 térf. rész levegőben $0{\cdot}59 \times 10^{6}$ térfogat X foglaltatik.

Xenophanes, görög filozófus, az eleai iskola (l. o.) alapítója, szül. Kolofonban, hatvanhét esztendőt töltött el vándorlásban, 536 táján telepedett le Eleában és itt halt meg közel száz éves korában, az V. sz. elején. Gondolatait versben írta le, melyekből kevés töredék maradt fenn. (V. ö. Fil. Írók Tára XIV.: *Sebestyén*, A görög gondolkodás kezdetei.) Leghíresebb ezek közt az, mely az antropomorfizmus ellen fordul s azt mondja, hogyha az állatok írni vagy alakítani tudnának, minden állat a maga formájára gondolná az istent.

Xenophobia (gör.) a. m. idegenfélelem, idegenek iránti gyűlölet.

Xenophon, 1. görög történetíró, Sokrates tanítványa, szül. Athénben Kr. e. 434 táján, megh. Korinthosban 355 táján. Részt vett Kyrosnak (l. o.) Artaxerxes elleni hadjáratában s a kunaxai vereség (401) után a fő nélkül maradt 10,000-nyi görög zsoldos sereget ellenséges országokon, ezer veszedelem közt visszavezette, de nem tért vissza Athénbe, hanem a csodált Agesilaos spártai királyhoz csatlakozva, Koroneánál (394) a spártaiak oldalán harcolt honfitársai ellen. Ezért Athénből számkivetve, a spártaiktól kapott skillusi birtokán éldegélt. A leuktrai csata után (371) Korinthosba ment, szülőföldjével kibékült s mindkét fia az athéni hadseregben szolgált, az egyik, Gryllos, el is esett Mantineánál (362). Történeti munkái: *Anabasis*, a 10,000 görög visszavonulásának elevenen és érdekesen megírt hadi naplója 7 könyvben; a *Hellenika* 7 könyve, melyben Thukydides művét folytatja 362-ig, de mintaképét meg sem közelíti, csak külsőségekben utánozza. *Kyrupaideia* (Kyros nevelése) politika-pedagógiai regény (v. ö. *Rousseau* Emiljével), melyben az idősb Kyros nevelésében az uralkodásra hivatottnak ideálját rajzolja, a sorok közt azonban Spártát magasztalja. Szintén a spártaiak iránti rokonszenve tükröződik a *Lakedaimonok államá*-ban és az *Agesilaos*-ra írt magasztalásban. *Hieron*-jában a jó fejedelem képét festi meg. A X. neve alatt fennmaradt *Athéniek állama* másnak a munkája. A tanítványi hála emléke a *Sokrates nevezetességei* (Memorabilia) c. 4 könyvre terjedő bölcselet-történeti munka, mely a Sokratest idealizáló Platonnal szemben a történeti Sokratest rajzolja és védi az istentelenség és erkölcstelenség vádja ellen. Ugyancsak Sokrates szájába adja a szót a jó háztartásról szóló *Oikonomikos*-ban s az égi és földi szerelem mivoltát fejtegető *Symposion*-ban. *Hipparchos*-ában a lovasvezér kötelességeit, *Kynegetikos*-ában a vadászat dolgait ismerteti. X.-t régebben kritika nélkül csodálták, ma talán kelleténél jobban becsmérlik. Igaz, hogy nincsenek magasabb szempontjai, mélyreható ítélete, de elismerést érdemel praktikus szellemének sokoldalúsága s előadásának naiv kelleme. Újabb összes kiadásai Dindorftól (Oxford 1857) és Sauppetól (Leipzig 1867—70), Marchanttól (1900—10). Az *Anabasist* újabban kiadta Krüger—Pökel (1888); Vollbrecht (1907—1912); Rehdantz—Carnuth—Nitsche (1887); Gemoll (1909); a *Hellenikát* Keller (1890); a *Kyrupaideiát* Breitenbach (1878, 1890); Hertlein—Nitsche (1876, 1886); a *Lakedaimonok államát* Pierleoni (1905); az *Athéniek államát* Kalinka (1898); *Sokrates nevezetességeit* Kühner (1882)

Weissentorn (1897); Gilbert (1888); az *Oikonomikost* Holden (London 1897). — Szótárakat szerkesztettek hozzá: Sauppe (1868), az Anabasishoz Vollbrecht, Gemoll. Az Anabasist magyarra fordította *Télfy* Iván (1856, 1893), a Kyrupaideiát *Szilágyi* Márton (1784) és *Télfy* (1886); a Memorabiliát *Kiss* János (Kassa 1831) és *Némethy* Géza (1890). Iskolai használatra Schenkel nyomán Chrestomathiát adott ki *Elischer* József (5. kiad., Budapest 1895); a Memorabiliát magyarázatokkal *Kassai* Gusztáv (1881). V. ö. *Croiset*, X., son charactère et son talent (Paris 1884); *Roquette*, De Xenophontis vita (Königsberg 1884); *Ranke*, De Xenophontis vita et scriptis (Berlin 1851); *Hertzberg*, Der Feldzug der zehntausend Griechen (Halle 1870); *Joel*, Der echte und der Xenophontische Sokrates (u. o. 1893); *Klett*, Sokrates nach den Xenophontischen Memorabilien (Kaimstadt 1893); *Bászel* Aurél. X. Cyropaediájának célja és iránya (Phil. Közl. II.); *Bódiss* Jusztin, X. Sokrates emléke c. munkájának hyperkritikusai és paedagógiai értéke (Budapest 1909).

2. *X.*, görög regényíró Ephesosból; Kr. u. 200 táján Ephesiáka c. 5 könyben megírta egy ifjú házaspárnak, Habrokomesnek és Anthiának a kalandjait. Kiadta Hercher (Leipzig 1858). V. ö. *Rohde*, Der griech. Roman (Leipzig 1900, 409 lap).

Xenophyophora (állat), sajátos tengermélyi szervezetek, melyek 2—7 cm. nagyságú korongokat vagy lemezeket alkotnak. Testüket finom csövek járják keresztül, melyek között összeragasztott idegen testekből álló váz *(xenophya)* van. *Haeckel* a X.-kat a szivacsokhoz sorozta, újabban pedig *Schulze F. E.* a Gyökérlábúakkal *(Rhizopoda)* való rokonságukat hangoztatja.

Xenopodidae *(Körmös békák*, állat), a Nyelvetlen békák *(Aglossa)* egyik családja. Legjellemzőbb sajátságuk, hogy végtagjaik három első ujját éleshegyű, feketeszínű körmök fegyverzik. Afrika trópusi részében honosak. Öt fajuk ismeretes, melyek közül leggyakoribb a *közönséges* v. *síma körmösbéka (Xenopus laevis* Daud.); felül sötétbarna v. olajzöld, gyakran nagy fekete foltokkal tarkítva, alul fehéres s egyszínű vagy barna foltos; Afrika trópusi részeiben a Kapföldig mindenütt előfordul. Kelet-Afrikában honos és helyenkint igen gyakori a *zöld körmösbéka (Xenopus Muelleri* Ptrs.), mely felül mindig egyszínű (iszapzöld); kisebb pocsolyákban tartózkodik s rovarokkal, férgekkel és kis halacskákkal táplálkozik. Nyugat-Afrikában él a *sarkantyúsbéka (Xenopus calcaratus* Buchh. et Ptrs.) és *Fraser körmösbékája (Xenopus Fraseri* Blgr.).

Xenopol, *Alexander Demeter*, román történetíró, szül. Jassiban 1847., egyetemi tanár. Legismertebb s egyúttal legjobb műve: Istoria Romînilor (5 köt.).

Xenopsylla (állat), a Bolhák *(Siphonaptera)* rendjébe tartozó rovarnem. Legismertebb és legveszedelmesebb faja a *pestises bolha* vagy *patkánybolha (X. cheopis* Rothsch.). Az emberi bolhához nagyon hasonló, de világosabb színű és kisebb termetű; a hím 1·5 mm., a nőstény 2·5 mm. hosszú. A trópusi és szubtrópusi vidékek patkányain élősködik. Veszedelmes, mert a pestissel fertőzött patkányok vérével a belébe kerülő pestisbacillusok a belén változatlanul keresztülmennek s így ürülékével nemcsak egyik patkányról a másikra, hanem az emberre is átviheti a pestist. Fontos szerepe van ezenkívül a patkány gyakori véglény-élősködője, a *Trypanosoma Lewisi* Kent terjesztésében is, mely néha tömeges patkánypusztulást okoz.

Xenopus (állat), l. *Körmösbékák* és *Xenopodidae*.

Xenos (állat), l. *Legyezős szárnyúak*.

Xenotim v. *yttriumpát* (ásv.), yttriumfoszfát YPO_4, az yttriumot erbium v. cerium is helyettesítheti. Cirkonszerű négyzetes kristályok, amelyek rendszerint a cirkonnal párhuzamosan összevannak növe; vöröses v. sárgásbarna, húspiros, mézsárga, zsírfényű, vékony szilánkokban áttetsző. Gránitokban és pegmatitokban bennőtt járulékos elegyrész. Schreiberhau az Óriás-hegységben; Königshayn, Görlitznél; Pisek, Csehország; számos helyen Norvégiában; Ytterby, Svédország. Fennőtt mézsárga kristályok (ú. n. *Wiserin)*: Gotthard. Wyssi-Turbenalp, Alp Lercheltini Svájcban. Az aranymosókban lekopott szemek: Clarksville, Georgia; Brindletown, Észak-Carolina; a gyémánthomokban: Minas Geraësben és Bahiában (ú. n. *Castelnaudit)*.

Xeranthemum *Tourn. (vasvirág, szalmavirág*, növ.), a *Compositae*-családba tartozik, 6 faja a Mediterránban és környezetén honos. Egyéves füvek, szürke molyhúak. *X. annuum* L. közönséges vasvirág, napos, köves dombjaink szép, lilaszínű virágzatú növénye. Virágzata megszárítva eredeti állapotát megtartja. Kerti változatait gyakran ültetik dísznek.

Xeres-bor, l. *Spanyol bor*.

Xeres de la Frontera, l. *Jerez de la Frontera*.

Xerobdella (állat), az állkapcsos piócák *(Gnathobdellae, Hirudinidae)* egyik neme. Fajai a szárazföldön élnek. Legismertebb az Ausztriában előforduló *X. lecomtei* Frfld.

Xerochasia (növ.), a magvak kiszóródását elősegítő, a száradás keletkeztette mozgások, ellentétben a hygrochasiával, amely a nedves helyeken csírázó magvak haszon nélküli kiszóródását megakadályozó berendezés. Pl. Jerikói rózsa (l. o.).

Xeroderma (Kaposi), ritka, ismeretlen okokból fejlődő általános bőrsorvadás, melynek két alakját különböztetik meg: 1. *X. simplex*, az alsó végtagokra szorítkozó, festékszegény, száraz, fehér foltokban fellépő bőrbetegség. 2. *X. pigmentosum*, sokszor már csecsemőkorban jelentkező folyvást rosszabbodó bőrbaj, melynél egyes helyeken a véredények kitágulnak és pigment rakódik le, más helyeken az erek elsorvadnak, úgy hogy fehér, fénylő behúzódások keletkeznek a bőrön. A bőr emellett száraz, pergamentszerű, eccemával, fekélyekkel és rosszindulatú daganatokkal (rák) komplikálódik s rendesen korán halállal végződik.

Xerodermia, némely bőrgyógyász által a zsírszegény (asteatosis) száraz, korpádzó bőr megjelölésére használt kifejezés (pl. xerodermia pilaris).

Xerofil növények a szárazságot kedvelik, száraz talajon, száraz levegőben képesek megélni.

Xerofiták, l. *Higrofiták.*

Xeroform, tribromphenolbismuth, állítólag $(C_6H_2Br_3O)_2$ Bi(OH). Bi_2O_3 összetételű, csaknem szagtalan és íztelen sárga por. Vízben oldhatatlan. A sebészetben a jodoform pótlószeréül használják. Mivel nem mérgező, a nőgyógyászatban, szembántalmaknál stb. és belsőleg, pl. bélhurutnál is alkalmazzák.

Xeroftalmusz vagy *xerózis* (gör.), a kötőhártya és szaruhártya kiszáradása. Hegedést okozó szemgyuladások, kivált trachoma és szemdiftéria után a kötőhártya annyira zsugorodhatik, hogy a szemhéjak ránőnek a szemtekére *(szimblefaron)*, a szemrésben levő védetlen terület pedig kiszárad; száraz, nedvesíthetetlen, ráncos hártya boritja a szaruhártyát.

Xeromys (állat), az Egérfélékhez *(Muridae)* tartozó ausztráliai egérnem, melynek egyetlen faja a *X. myoides* Thos.

Xerosis, l. *Xeroftalmusz.*

Xerospermophilus (állat), a Mókusfélék *(Sciuridae)* családjába tartozó emlős állatnem. Fajai közül a *nebraszkai ürge (X. obsoletus* Kennicott) Nebraszkában, Kelet-Wyomingban és Dél-Dakotában él, a *mexikói ürge (X. mexicanus* Lcht.) Texas DNy.-i részében és Mexikóban.

Xeroszi öböl, l. *Száraszi öböl.*

Xerus (állat), l. *Ürgemókus.*

Xerxes (perzsa nyelven: *Ksajarsa)*, két perzsa király neve. 1. *I. X.* (a bibliában *Ahasverus*, l. o.), Dareios Hystaspis fia, kit anyja, Atossa befolyása juttatott Kr. e. 485. bátyjával, Artabazanesszel szemben a trónra. Miután 484. a lázongó Egyiptomot megfékezte, összes erejét Görögország elfoglalására fordította. 481-ben Kis-Ázsiában nagy sereget gyüjtött össze, 480. meghódította Thrákiát és Makedoniát, innen egészen Athénig nyomult előre, de Szalamisznál tengeri csatát vesztett és visszasietett Ázsiába, hol tétlen dőzsölésben töltötte éveit, erőszakosságával viszályt keltett a királyi családban és 465. legidősebb fiával, Artabanosszal együtt merénylet áldozata lett. Utóda második fia, I. Artaxerxes lett. — 2. *II. X.*, I. Artaxerxes fia, 425. lépett a trónra, de 45 napi uralom után féltestvére, Sogdianos megölte.

Xesztesz, ó-görög űrmérték folyadékokra = 0·577 lit., száraz tárgyakra = 0·421 lit.

Xikalankák és *Olmekák*, Mexico őslakói (l. *Olmekák).*

Xil... Amely szó *Xil*... alatt nincs meg, *Xyl*... alatt keresendő.

Xilektipon (gör. a. m. domború lenyomat), német eredetű bútordiszítő technika, amelynél a kitöltéseknek használt deszkát savakkal puhitják, aztán homokfúvó gép hatásának teszik ki. A homok eltávolítja v. lelapítja a deszka puha farészeit s csak az erezet marad meg s mint szeszélyes rajzú, vonalas dombormű érvényesül.

Xilidinek *(xylidinek)*, amidoxilolok, $C_6H_3(CH_3)_2$. NH_2. Nyers xylol nitrálva, majd redukálva újból, xilidinek elegyét adja. A meta- és para-X. színtelen, a levegőn hamarosan színezésnek induló folyadékok.

Xilochrom (növ.), a fatest sejtfalaiban alakult színes anyagok, többnyire cseranyagok, amelyek a fa idősebb részeinek, a gesztnek sötétebb színét adják, pl. kampesfa, fernambukfa és a mieink közül a cserfa, a diófa, a cseresznyefa, a tiszafa gesztjében.

Xilofon *(xylophon)*, a műzenében is használatos idiofon hangszer, melynél különböző nagyságú, kromatikusan felhangolt és szalmafonatokra helyezett farudakat két verővel cimbalom módjára ütnek. Hangterjedelme: $c—c^4$. Ma már a billentyűsoros *xylorganon*-t használják helyette (l. o.).

Xilográfia *(xylographia)*, l. *Fametszet.*

Xiloidin *(xyloidin)*, nitrokeményítő, l. *Nitrocellulóz. Robbanószerek.*

Xiloidinek *(xyloidinek)* néven a gyapotnak az amorf, salétromsavas, vagy salétrom-kénsavas oldalékaiból vízzel kicsapott, nitrált termékeit foglaljuk össze.

Xiloklór (ásv.), l. *Apofillit.*

Xilol, l. *Xilolok.*

Xilolith, a hézagmentes padlózatok csoportjához tartozik. Főalkotó része aszbeszt, fűrészpor és magnezit, amelyet vízzel péppé gyúrnak és deszkapadlóra vagy betonalapra kennek rá. Jósága a keverési arány mikéntjétől, a végrehajtás lelkiismeretességétől, a réteg vastagságától és az alapzat minőségétől függ s így a legtöbb esetben nem vált be.

Xilolok *(dimethylbenzol)*, $C_6H_4(CH_3)_2$, 3 izomér aromás szénhidrogén, mely a nyers benzolban és kőszénkátrányban található. Mindhárom színtelen folyadék, forrpontjaik 137° és 142° között vannak. A *para-xilol* 137°-nál forr, 15°-nál olvad, fajsúlya (20°-nál) 0·862. A *meta-xilol* 140°-nál forr, fajsúlya (0°-nál) 0·878. Az *orto-xilol* 142°-nál forr. Iparilag legfontosabb a *meta-xilol*, mely sok festék alapanyaga.

Xilométer *(faméró)*, szabálytalan alakú fadarabok, pl. a rőzsefa köbtartalmának meghatározására szolgáló eszköz, amely pontos mércével ellátott edényből áll, ezt vízzel töltik meg s a belémártott fa által kiszorított víz mennyiségének jelzése adja annak köbtartalmát.

Xilotil (ásv.), l. *Aszbeszt.*

Xilóz *(xylóz)*, facukor; fa, szalma stb. híg savakkal kezelve *l*-X.-t ad. Egy öt szénatomos aldehydcukor redukciója *i*-xylitet és oxidációja *l*-xylonsavat ad. Friss oldata multikotációt mutat.

Ximenes (ejtsd: himenesz), 1., l. *Jimenez.*

2. *X.* (ejtsd: himenesz) *de Cisneros Francisco*, spanyol államférfiú, szül. Torrelagunában 1436., megh. 1517 nov. 8. Ötven éves koráig világi pap volt, azután ferencrendi barát és Izabella kasztiliai királynő gyóntatója, 1495. Toledo érseke és Kasztilia főkancellárja lett. Húsz éven át vezette nagy buzgalommal és ügyességgel az ország politikai és egyházi ügyeit. II. Gyula pápa 1507. bíborossá nevezte ki, majd a spanyol inkvizició élére állította. Mint főinkvizitor kérlelhetetlen szigorúsággal járt el az 1492 óta meghódított és keresztény hitre kényszerített arabok (moriszkók) ellen. 1509-ben alapította az alcalai egyetemet s ennek tudósaival állíttatta össze a poliglott (több nyelvű) szentirást, mely 1517. készült el s 1522. jelent meg nyomtatásban. Katolikus Ferdinánd király halála után 1516. Kasztilia régense lett.

E tisztét I. Károly király megérkezéséig viselte (1517 szept.), ki őt megérkezése után nyomban elbocsátotta. V. ö. *Gomez de Castro*, De rebus gestis a Francisco Ximeni Cisnerio libri VIII. (Alcala 1569); *Hefele*, Der Kardinal X. (Tübingen 1851.).

Xingu *(Singu)*, 1. az Amazonasz jobboldali mellékfolyója Braziliában. A 14° d. sz.-n, a Matto-Grosso magaslatain ered, több párhuzamos, konzekvensen lefutó forrásfolyóból; ezek közül a legnagyobbak a Ronuro, Jatoba, Batovy, Kulisehu és Kuluene. Az utóbbit tartjuk főfolyónak, mert hosszabb és bővebb vizű a többinél. Ezek a 11° d. sz. táján egyesülnek az 500 m. széles X.-vá. A folyó innentől kezdve nyugodtan folyik É.-ra a braziliai krétatáblán, de a 10° d. sz.-től kezdve temérdek sellőn át rohan le az Amazonasz-medence síksága felé. Utolsó vízesése 3° 20′ szélességen van, ezen alul a folyó 120 km. hosszúságban hajózható. Porto de Móz város alatt torkol, szélessége ezen a helyen 15 km., de úgy összebogozódik az Amazonasz deltafejénél szerteszét ágazó vizekkel, hogy bajos pontos méreteket mondani. Vízgyűjtő területe 400,000 km² körül lehet, de mellékvizeit nem jól ismerjük s nagyobb mellékfolyója nincs, egyedül az Iriri hosszabb. Nehéz is vízterületét kijelölni, mert mindent rengeteg erdőség borít be, a térszín egyenetlenségeit alig lehet észrevenni. Mivel aránylag kis vízgyűjtőjén rengeteg sok a csapadék, vízmennyisége mégis tekintélyes, már a 10° d. sz.-en 2000 m³-t szállít másodpercenkint, tehát annyit, mint a Duna középvízálláskor Budapestnél. Először a XVIII. sz.-ban Hundertpfund jezsuita kutatta föl, de egész hosszán csak Karl von den Steinen járta be 1884—88. V. ö. K. v. d. *Steinen*, Közép-Brazilia természeti népei között. M. Földr. Társ. Könyvt.

2. *X.*, földmívelő gyarmat Rio Grande do Sul braziliai államban.

Xiphias (állat), l. *Kardorrú hal.*

Xiphilinos, *Johannes*, Trapezuntból való görög történetíró, szerzetes, a hasonló nevű konstantinápolyi patriarcha unokaöccse a Kr. u. XI. sz. második felében. Kivonatot készített *Dio Cassius* (l. o.) történeti művéből.

Xiphophorus (állat), a Csukaalakúak *(Esociformes)* alrendjébe tartozó halnem. Nevét (kardhordozó) annak köszöni, hogy a hímeknek a kormányúszó alsó részén hosszú, kardalakú nyulványa van. Legismertebb faja a *X. helleri* Heck., melyet élénk színe és szép mustrázata miatt akváriumokban gyakran tartanak.

Xiphosura *(Kardfarkúak*, állat), az Ősrákok *(Palaeostraca)* egyik rendje, melynek rendszertani helyzete még nem teljesen tisztázott, mert azide tartozó nagyon különös alkotású fajok olyan régmult ősidők maradványai, melyek élő rokonsági kapcsolatok nélkül jutottak el napjainkig. Sok zoológus a rákok közé sorolja őket, jóllehet nem sokban egyeznek meg velük. Annál több közös sajátságuk van azonban a pókokkal és skorpiókkal. Ezért az újabb állatrendszerekben a X.-kat az Izeltlábúak *(Arthropoda)* egészen különleges ágába *(Chelicerata)* osztják. Legjellemzőbb tulajdonságuk, hogy fejük és toruk egybeolvadva nagy, pajzsalakú fejtort *(cephalothorax)* alkot, melyhez hosszú, tüskealakú farknyujtvánnyal *(telson)* végződő és hat lemezes lábpárral ellátott és a fejtorral izülettel összefüggő potroh *(abdomen)* csatlakozik. Az is jellemző bélyegük, hogy a petéből kibujó fiatalok a kihalt Háromkarélyú rákokhoz *(Trilobita)* hasonlítanak s farknyujtványuk hiányzik. A kifejlődött példányok 60 cm. hosszúságot is elérhetnek s kizárólag a melegtengerekben 2—6 fonálnyi mélységben élnek, hol rendesen az iszapban turkálnak. Főleg férgekkel táplálkoznak. Ismertebb fajaik közül a *Limulus moluccanus* Clus. a Molukki- és Szundaszigetek táján, a *Limulus polyphemus* L. Észak-Amerika K.-i partvidékén honos. Lásd még: *Molukki rákok*. A X.-ek legközelebbi rokonai a kihalt *Óriás rákok (Gigantostraca = Merostomata)*.

Xisuthros *(Sisuthros, Sisethros)*, Berocios értesítése szerint a tíz vízözönelőtti babiloniai király utolsója, akinek idejében a bibliában is említett vízözön volt. Istenfélelme és nagy vallásossága folytán ő maga feleségével, gyermekeivel és leghűségesebb barátaival úgy menekült meg, hogy Kronos isten utasításai szerint ácsolt járművön feleségével és gyermekeivel az istenek közé emelkedett. A vízözönt elbeszélő ékiratokban X. helyett *Noah Ut(a)nepistin* (a. m. Ő életet talált) szerepelt. A bibliában is Noah (Noé) a vízözön menekültje.

Xisztosz *(xystus*, lat.), a régi görögöknél födött oszlopos folyosó a gimnáziumokban és fürdőkben; a rómaiaknál terasz, nyári lakaik oszlopos előcsarnokai előtt, melyet sétahelyül használtak.

Xiu (állat), a fekete sátánmajom *(Pithecia satanas* Hoffm.) neve hazájában, Dél-Amerikában.

X láb, a közönséges nyelvhasználatban *x térd* helyett (genu valgum) használják.

Xmas (v. *Xm*) rövidítése az angol *Christmas* (a. m. karácsony) szónak.

Xochimilka, mexikói törzs, l. *Naua*.

X-sugarak, l. *Röntgen-sugarak*.

Xuthos, a görög mitológia szerint Hellen fia, Aiolos és Doros testvére. Mikor testvérei elűzték Thessaliából, Athénbe ment és nőül vette Erechtheus király leányát, Kreusát, ki Iont (l. o.) és Achaiost szülte. Később, mikor Erechtheus fiai elűzték, Peloponnesosba vándorolt.

X vas, × keresztmetszetű rúdvas.

Xyl . . . Amely szó *Xyl . . .* alatt nincs meg, *Xil . . .* alatt keresendő.

Xylan, l. *Fagummi*.

Xylaria *Hill.* (növ.), a tömlősgombák génusza, melynek sztrómás termőteste rendszerint jól fejlett, fekete színű, bunkós vagy hengeres alakú. Több mint 200 faját ismerjük a föld kerekségén. Többségük a forró földöv lakója. A feltünő termőtest rendszerint korhadó fából emelkedik ki. Nálunk közönséges a *X. polymorpha* (Pers.) Grev. és a *X. hypoxylon* (L.) Grev. (l. a *Gombák* IV. táblájának *3. ábráját*). Utóbbinak világító képességet is tulajdonítottak, ami azonban helytelen megfigyelésen alapult.

Xyleborus dispar *F.* (állat), *púpos szú*. Kis feketebarna színű bogár. A nőstény nagyobb a hímnél, tora púpszerűen kiemelkedik; innen a neve. Összes erdei és kerti lombos fáink kár-

tevője. A bogár az élő fába folyosókat rág, amelyek gyakran követik az évgyűrűket körben. Az anyabogár e folyosókba rakja petéit. Kukacai abból a fehér gombából (Monilia) táplálkoznak, melyet bent elhelyezett a számukra s amely tovább szaporodva, fehéren bevonja a folyosókat. Mire a kukacok kifejlődnek, elfogy a gomba is s a folyosók feketés színűek, mintha dróttal égettük volna ki a fát. A kukac a fában alakul át bábbá, majd bogárrá. A nőstény a gombából bélcsatornájában néhány csirát (spórát) magával visz, hogy ivadéka számára a rágott új folyosókban megint elhelyezhesse. Évente két nemzedéke van. Legszivesebben a fagybántotta almafákat lepi meg. L. még *Szúfélék*.

Xylem (növ.). Az edénynyaláb farészének a neve, ha az edényeken, tracheidákon és faparenchimán kívül a szilárdítást végző libriformsejteket is az edénynyalábhoz számítjuk. Vele szemben áll a Phloem (háncs).

Xylharmonicon, frikciós xilofon, billentyűsorral. (Uthe, Sangerhausen: 1810.) Terjedelme: $F — c^4$.

Xylobalsamum (növ.), l. *Commiphora*.

Xylocopa (állat), l. *Fadongók* és *Kék dongó*.

Xylocopa violacea (állat), l. *Kék dongó* és *Fadongók*.

Xylodrepa quadripunctata *L.* (állat), az erdei dögbogár *(Silpha quadripunctata* L.) újabb neve. L. *Silpha*.

Xylomelodichord, gyantáskerékkel dörzsölt, felhangolt farudakkal és billentyűsorral felszerelt igen bonyolult szerkezetű hangszer. Készítője: *Naeter* (Demmin 1848).

Xylometer, l. *Xilométer*.

Xylophaga (állat), l. *Farágó bogarak, Fúrókagylók* és *Fadarazsak*.

Xylophon, l. *Xilofon*.

Xylopia *L. (Habzelia* DC., növ.). Az *Anonaceae*-családba tartozik, 60 faja a tropusokon honos fás növény. *X. aethiopica* A. Rich., a Senegambiától Sierra Leoneig honos *szerecsenbors*, amely fűszer és a bennszülötteknél pénz (kimbakumba); *X. sericea* St. Hil. és *X. frutescens* Aubl. orvosi szert szolgáltatnak (előbbi a *Pimento do Sertao)*; magjuk a *Maniquetta-, néger-* vagy *Guinea-bors*. A *X. frutescens* Aubl. háncsa *embira* vagy *ibira* nevű, kötélfonásra használt anyag.

Xylorganon, billentyűsoros xylofon, melyen 2—3 szólamú tétel is játszható. Ma a legtöbb szimfónikus zenekarban X.-t használnak xylofon helyett.

Xylosistron, frikciós hangszer, melynél függőlegesen felaggatott farudakat gyantázott keztyűkkel súrolnak. Hangja igen érdekes üveghangszerű. Feltaláló: *Uthe* (Sangerhausen 1808).

Xyloterus domesticus *L.* (állat), a *bükkfa szúja*, mintegy 3 mm. hosszú, sötétbarna bogár, amely a bükkfában, tölgyfában és más lombos fákban él, azokban folyosókat rág. Lárvái (kukacai) szintén a fában élnek és folyosókat rágnak. Míg a kéregszúk (l. o.) a kéreg alatt pusztítanak, addig a X. és társai az értékes haszonfát rongálják.

Xylotropha (állat), a *Farágó lepkék* (l. o.) összefoglaló neve.

Xysticus (állat), l. *Kaparó pók*.

Xystus, római pápák neve, szokottabban *Sixtus* (l. o.).

Y.

Y, y (görögül Υ, υ), a görögben 20., a latinban 22-ik betű; a görögöknél eredetileg az *u* hang jele volt s belőle lett az *u* és *v* hangok latin jegye *(V)*. Később a görögben a régi *u* hang *ü*-re változott s aztán a rómaiak újra átvették az *ypsilont* e görög *ü* jelölésére, Kr. e. a 100. év táján. Az olaszok *i*-t írnak helyette, a franciák, spanyolok írják ugyan, de *i*-nek ejtik. A németek is használják görög szavakban, kiejtése *ü*. Mi csak régi nemesi családnevekben írjuk: *Zichy, Vörösmarty* stb.; különben csak arra használjuk, hogy az *ny, ly, ty, gy* hangokat megkülönböztessük az *n, l, t, g*-től. A svéd s a finn nyelvben az *y* betű *ü*-nek olvasandó, mint a görögben. Eredeti latin (nem görög) szókban sokszor hibásan írják *i* helyett, pl. helyesen: *stilus, satira*, nem *stylus, satyra*. De néha görög szókban is hibásan írják *i* helyett, pl. *hyppodrom*, e helyett: *hippodrom*.

y a számtanban a második ismeretlen szám jele (a görögben *υ* a. m. 400).

Y a kémiában az *ittrium (yttrium)* nevű elem jele, l. *Ittrium*.

Y (ejtsd: ei, holl. *Het Y, Het Ij)*, nagy hajócsatorna a Zuider-See és az Északi-tenger közt. A Zuider-Seeből Amsterdam É.-i oldalán nyilik ki kamara-zsilippel, azután nagyjából NyÉNy. felé haladva, Ijmujdennél torkolik az Északi-tengerbe, szintén kamara-zsilippel. Eredetileg széles, de sekély tengerág volt, levágta Nord-Hollandot szigetté, de azután polderezték, csak a csatornát hagyták meg olyan méretekkel, hogy nagy tengeri hajók is bemehetnek Amsterdam elé (1877).

Yacarana v. *Jaguirana*, braziliai folyó, l. *Javari*.

Yacht, l. *Jacht*.

Ya-csou *(Ja-csou, Jao-csou)*, város Kiangszi kínai tartományban, 360,000 lak. Közel hozzá van *Kingtö-csönn* nagy porcellán-gyártelep számos gyárral.

Yade-hegyek néven nevezték el a volt Német-Kamerun É.-i részében levő magaslatok közül azt, amelyik vízválasztó csomópont a Cad-tóba ömlő Sári, a Kongoba ömlő Ubangi és a Kameruni öböltől D.-re torkoló Szanaga folyók vízrendszere közt. Erősen lepusztult, ókőzetekből álló hegy-

vidék, fantasztikus, óriási kőbörcökkel. Legnagyobb az 1295 méter magas Kadomo, Buartól északra.

Yadkin, a Pedee mellékfolyója North-Carolinában, Egyesült-Államok, l. *Pedee*.

Ya-goto, japán húros hangszer, citeraszerű külalakkal.

Yaguarundi (*Felis yaguarundi* Fisch., állat), a Macskafélék egyik faja. Feje kicsi, törzse nyulánk és farka hosszú, a nyestére emlékeztető. Szőre rövid, tömött, fekete szürkésbarna színű; az egyes szőrök hegye sötétbarna, hegyük alatt feketéek és tövükön sötét feketeszürkések, ezért ha szőrét lesimítja, bundája sötétebb, ha felborzolja, világosabb. Testhossza legfeljebb 55 cm., farkhossza 32 cm., vállmagassága 34 cm. Mexikóban és Dél-Amerikában (Paraguaytól Guatemaláig) honos, hol erdőszegélyeken, sűrű bozótban és cserjésekben tanyázik. Madarakkal és kisebb emlősökkel táplálkozik, melyeket reggel és este zsákmányol. Rendesen párosan él. Az embert sohasem támadja meg s a fogságban igen megszelidül, de itt sohasem szaporodik.

Yajurveda, *jadzsurveda*, l. *Szanszkrit nyelv és irodalom*.

Yak (állat), a. m. *Jak* (l. o.).

Yakatra, l. *Batavia*.

Yale-betét, l. *Vasalások*.

Yale-loch-boxes (ang.), postai fiókok, amelyekből a posta által oda beosztott leveleket a címzettek maguk vitetik el.

Yalu (*Jalu*), határfolyó Korea és Mandzsuria közt, 510 km. hosszú, a Koreai-öbölbe ömlik. A koreaiak *Amnok-gang*-nak nevezik. Torkolatánál verték meg a kínai hajóhadat 1894 szept. 17. a japániak; u. o. okt. 24—25. a japáni szárazföldi sereg győzte le a kínai sereget.

Yama, ind istenség, l. *Jama*.

Yamagata (*Jamagata*) *Aritomo*, herceg, japáni hadvezér és államférfiú, szül. 1838., megh. Tokióban 1919 febr. 13. Az 1868-iki polgárháborúban a mikádó pártján harcolt, 1872. altábornagy, 1873. hadügyminiszter lett. 1877-ben a szacumafelkelés leverésével bízták meg; 1878. a császári testőrség főparancsnoka és a vezérkar főnöke lett. 1884-ben grófi címet kapott. 1885-ben átvette a belügyminiszteri tárcát, 1889—91. pedig miniszterelnök volt. Az 1894. kitört kínai háborúban mint tábornagy az első hadsereget vezette Koreában s 1894 szept. 14. Pjöng-Jang mellett nagy győzelmet aratott a kínai seregen. 1890—1900-ban másodízben volt miniszterelnök. Érdemeiért hercegi rangra emelkedett, a japáni hadsereg főfelügyelője lett s 1913 nov.-ig a titkos tanács elnöke volt.

Yambo, város, l. *Janbo*.

Yambol, l. *Jambol*.

Yams (növ.), l. *Dioscorea*.

Yams-gyökér (növ.), l. *Dioscorea*.

Yamunda (*Jamunda*), az Amazonasz folyam baloldali mellékfolyója Braziliában. A Rio-Negro torkolata alatt torkollik mintegy 200 km.-rel. A Brit-Guayanai felvidék DNy.-i lejtőjén ered ismeretlen helyen, csak a Cachoeira do Tacoara nevű sellőtől lefelé ismerjük. Torkolata előtt végig folyik a keskeny, hosszú Faro tavon.

Yanaon (*Yanam, Janaon*), kis francia birtok Elő-Indiában, a Godavari folyó deltájának egyik ágánál, 16°44′ é. sz.-en. Területe 14·3 km², (1921) 4700 lak.

Yangaro (*Gingiro*), abesszíniai hegyvidék Afrikában.

Yang-ce-kiang, l. *Jang-ce-kiang*.

Yankee (ang., ejtsd: jenki), Európában az északamerikai angolok elnevezése, nemzeti jellegük kifejezésére; Amerikában az új-angolokat hívják így. Állítólag a Y. szó az *anglais* szónak indián, rosszul kiejtett változata.

Yankee Doodle, az északamerikaiak régebbi nemzeti dala, ma is igen népszerű angol népies dal. Szerzője állítólag egy *Shomburgh* nevű orvos (1755 körül), először *Aird* glasgowi kiadó *Selection of Scotch, English, Irish and foreign airs* c. gyűjteményének első füzetében jelent meg (1778). Újabban kiszorították a *Hail Columbia*, a *Starspangled banner* és más dalok.

Yao-csou, l. *Ya-csou*.

Yao-kin, bambuszkeretű kínai eolhárfa, 7 diatonikusan — néha pentatonikusan — hangolt bél- v. selyemhúrral.

Yap (*Jab, Cap, Uap*), a Ny.-i Karolinákhoz tartozó szigetcsoport a Nagy-óceánon; területe 247 km², lakosainak száma kb. 4000. Előbb német gyarmat. Ez idő szerinti mandatáriusa az Északamerikai Egyesült-Államok. (Benszülött színes képét l. az *Ausztrália* cikkhez csatolt *Ausztráliai népfajok* c. színes képmellékleten.)

Yapon (növ.), a délbraziliai *Villaresia congonha* leveléből készített tea.

Yapura (*Japura*), az Amazonasz nagy baloldali mellékfolyója Colombia és Brazilia területén. A Colombiai Kordillérák nevezetes csomópontjában ered, Caquela néven, ahol a hegység három E.-i lánca D.-en egyesül, a Nudo de Pastótól kissé É.-ra, a Cerro de las Animason. Bő vize mindjárt a síkságra ér, sűrűn kanyarogva folyik DK.-re a rengeteg őserdőn keresztül s mintegy 1600 km. futás után Teffe városnál torkol.

Yaqui, mexikói folyó, a Californiai öbölbe ömlik Sonora állam területén. Két fő ágból tevődik össze: az egyik az Unió Arizona államában ered, mint Batepito v. Bavispe, a másik Chihuahua mexikói államban ered, mint Arros v. Papigochi. Ezek egyesülnek a 29° földrajzi szélességen és innentől kezdve nevezik Y.-nak. Szűk völgyrészletek száraz, pusztai medencékkel váltakoznak. A folyó nevét a Y. indiánus törzstől kapta.

Yaracuy, Venezuela egyik állama a Karibi-tenger Triste öble mellett; nagyszerű erdei, kakao-, kávé-, dohány- és cukorültetvényei vannak. Ter. 7100 km², (1920) 108,022 lak. Főbb városa *San Felipe*, nagyobb városa még *Yaritagua* (4000 lak.).

Yard, angol hosszmérték, 3 láb=36 hüvelykre van osztva=0·914 m.; mint tengerészeti mérték: l. *Fonal*.

Yardarf, l. *Guardafui-fok*.

Yare (ejtsd: jér), folyó Norfolk angol grófságban. A krétatábla peremén ered és Yarmouthnál torkollik 130 km. futás után. Norwichig (40 km.) hajózható. Yarmouth fölött a Breydon Water nevű tóvá szélesedik ki. Fő mellékfolyója a Waveney.

Yarkand, város, l. *Jarkand*.

Yarmouth *(Great-Y.*, ejtsd: gret jarmauth), kikötő- és önálló törvényhatósági jogú angol város az Északi-tenger és a Breydon Water közt elnyúló földnyelven, (1911) 55,808 lak. Anglia legnagyobb heringhalászatával, kötél-, hajógyártással, selyemfonással és nagy malátagyárakkal; látogatott tengeri fürdőkkel. A város mellett a tengerpart 1600 m. hosszú befásított sétahellyé van alakítva. Piactere (121 are) egyike Angliában a legnagyobbaknak. Y. Földnélküli Jánostól kapta városi előjogát. 1381-ben a város lakói szétverték Wat Tyler egy csapatját. A napoleoni háborúkban fontos hajóállomás volt. A világháborúban 1914 nov. 3. a német hajóhad bombázta, 1915 jan.-ban, febr.-ban és 1916. német léghajók bombázták.

Yarrow, angol város a. m. *Jarrow* (l. o.).

Yass-Canberra, Új-Dél-Wales ausztráliai szövetséges állam egyik városa, a Yaso-folyó mellett, (1916) 6500 lak., akik leginkább állattenyésztők és bányászok.

Yatagan a. m. *jatagán* (l. o.).

Yates (ejtsd: jétsz), *Edmund*, angol író, szül. Edinburgban 1831 júl. 3., megh. Londonban 1894 máj. 20. Postahivatalnok volt, majd ujságírással foglalkozott; számos nagysikerű drámát és regényt írt s Marrayvel együtt alapította a The World c. hetilapot (1874). Legjobb művei: Mirth and metre by two merry men (1854); After office hours (1861); regényei közül: Broken to harness; A silent witness; drámái közül: Running the gauntlet és The black sheep.

Yathong v. *Yatung*, l. *Jatung*.

Yaupon (növ.), indiánus tea, l. *Magyal*.

Yaw-root, l. *Stillingia*.

Yaws, l. *Framboesia*.

Yaya, hegy a perui Kordillérákban, Cuzco várostól 55 km.-re ÉNy.-ra, 5310 m. magas.

Yazoo (ejtsd: jezú), a Mississippi baloldali mellékfolyója, a főfolyó kanyargós fattyúágából kialakulva, Mississippi államban az Északamerikai Egyesült-Államokban, Vicksburgnál torkol, hossza mintegy 480 km.

Yb, az *itterbium* (ytterbium) kémiai jele.

Ybbs 1. *(Ips)*, a Duna jobboldali mellékfolyója Alsó-Ausztriában A G.-Zeller-Hut csúcs oldalán ered a stájer határon, Maria-Zell közelében, igen kanyargós völgyben keresztül töri az Osztrák-Mészkő-Alpokat, belejut Amstetten táján a Csehmasszivumot az Alpoktól elválasztó, tektonikus mélyedésbe s 130 km. hosszú futás után Y. városnál torkol.

2. *Y. (Ibbs* v. *Ips)*, város Melk alsóausztriai kerületi kapitányságban, (1920) 4224 lak., vasiparral; régi falakkal és tornyokkal, országos elmegyógyintézettel.

Ybl, 1. *Ervin lovag*, művészettörténeti író, szül. Budapesten 1890 jan. 14. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párisban végezte s államtudományi és filozófiai doktori oklevelet szerzett. Hosszú ideig tartózkodott külföldön művészettörténeti tanulmányok céljából. A hazai művészeti jelenségeken kívül főképpen a gótikus és reneszánsz olasz szobrászat történetével foglalkozik. Számos művészettörténeti tanulmánya, tárcája, cikke jelent meg a szakfolyóiratokban és napilapokban. Önállóan megjelent művei: *Az ornametika* (1914); *Az antik és a modern művészet* (1920); *A gótikus szobrászat Olaszországban* (1923); ennek folytatása: *Toscana szobrászata a quattrocentóban* (sajtó alatt); végül *Az utolsó félszázad művészete* (1926). Nevezetesebb értekezése még *Szavojai Jenő herceg rákkevei kastélya* (1925), melyben bebizonyította, hogy a kastély Hildebrandt Lukács első hiteles műve. Ez a tanulmány a barok építészet fejlődésének egy eddig homályos korszakát világítja meg.

2. *Y. Miklós*, építész, szül. Székesfejérváron 1814 ápr. 6., megh. Budapesten 1891 jan. 22-én. 1825—32-ben a bécsi művészeti akadémián tanult. Azután Münchenben folytatta építészeti tanulmányait, ahonnan hazájába visszatérve, fölvétette magát a kőműves-céhbe s 1836-ig Pollák Mihály műépítész vezetése alatt dolgozott, különösen a Ludoviceum s a Muzeum-épület építésénél. 1835. Prágába ment, ahol a Kinsky-féle palota építésénél segédkezett, 1839—40. Olaszországban tanulmányutat tett. 1845—51-ben építette Károlyi Isván gróf fóti kastélyát, a kaplonyi és fóti templomokat, 1857. Károlyi Eduárd gróf számára a radványi kastélyt. Ismételt olaszországi tanulmányútjáról visszatérve, egymásután emelkedtek Budapesten alkotásai: a Budai Takarékpénztár, a Ráctürdő, Festetics gróf, Károlyi gróf, Degenfeld gróf palotái a Muzeum körül, a Nemzeti Lovarda u. o., a Sándor-utcai Országház, a Pesti Hazai Első Takarékp. Calvin-téri és Egyetem-utcai palotája, a Kúria épülete, a Margitsziget épületei, Pálffy gróf palotája a József- és Esterházy-utca sarkán, a Vámház a Dunaparton, a lipótvárosi Bazilika, a ferencvárosi templom, a Várkert-bazár és az Operaház. Ő tervezte az új királyi palotát és ezeken kívül számos budapesti magánház, valamint vidéki templom és főúri kastély hirdeti alkotó művészetét. Így pl. Csurgón ő építette Károlyi gróf kastélyát, Kigyóson Wenckheim Frigyes gróf kastélyát, a kecskeméti ev. templomot, az ercsi-i Eötvös-emléket, átalakította a nagykárolyi és hódmezővásárhelyi nagy templomokat, a malaczkai sírboltot, továbbá Budán az Erzsébet-sósfürdőt s mint műszaki tanácsos működött az Akadémia palotájának építésénél is. Andrássy Gyula gróf nagyszabású városrendező terveinél első sorban az ő tanácsait vette igénybe. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnöke, a főrendiház tagja volt. Szobrát a budai várbazár előtt 1896 szept. 8. leplezték le (Meyer Eduárd műve). V. ö. Művészet, 1914).

Yd., a *yard* (l. o.) rövidítése.

Ydalir, l. *Asgard*.

Yearling az egy éves angol telivér csikó neve. Az angol telivér lovat, amennyiben versenyzésre van szánva, az eladásra tenyésztő ménesek mint Y.-et szokták árverésre becsátani.

Yeats, *William Butler*, angol költő, szül. Dublinben 1865. Összegyüjtötte az ír népies meséket (1888) s kiadott egy ír anthológiát (1895). Az Irish Literary Movement képviselője, aki az ír népéletet rajzolta misztikus, romantikus műveiben, melyek közül legismertebb a Plays for

the Irish Theatre cím alatt összegyüjtött drámasorozata; a legjobbak: The Countess Cathleen (1892); The Hour Glass (1904); The Land of Heart's Desire (1894); Cathleen ni Hoolihan (1902). Számos költeményt és novellát is írt. Összegyüjtött munkái: Collected Works (8 köt., 1908). 1923-ban megkapta az irodalmi Nobel-díjat.

Yecla (ejtsd: jekla), város Murcia spanyol tartományban, (1921) 25,331 lak., római régiségekkel; szőllőtermeléssel.

Yeddo *(Jeddo)*, l. *Tokio.*

Yelin, *Tubero* Lajos történetíró eredeti neve.

Yell, a Shetland-szigetek egyike.

Yellow-fém, l. *Jellov-fém.*

Yellow fever (ang., ejtsd: jelló fiver) a. m. sárga láz (l. o.).

Yellow Jack (ang., ejtsd: jelló dzsek), a sárga láz népies neve Közép- és Észak-Amerikában.

Yellow pine (ang., növ.), l. *Fenyő.*

Yellow root, l. *Hydrastis.*

Yellowstone (ejtsd: jellósztón), a Missouri jobboldali mellékfolyója Wyoming és Montana államok területén, az Északamerikai Egyesült-Államokban. A Shoshone hegységben ered a Y. nemzeti park DK.-i sarkán kívül, belefolyik a Y.-tóba, onnan kijövé, az elmállott vulkáni kőzetekbe nagyszerű kanyónt vágott s ebbe két óriási zuhataggal (30 és 90 m.) zuhan le. A 30 km. hosszú, meredek falu kanyón mintegy 400—500 m. mély, oldalfalain az elmállott vulkáni kőzet élénk színeit alig fedi növényzet, azért nagyszerű látvány. Livingstone vasútállomásnál kezd völgye kitágulni, azután Montana száraz pusztáin (Badlands) keresztül, North-Dakota határán, Buforduál éri el a Missourit. Hossza 1075 km., legnagyobb mellékfolyója a Big-Horn és a Powder.

Yellowstone National Park (ejtsd: jellósztón nészönől—, a. m. nemzeti park), Észak-Amerika sziklás hegységében (Rocky Mountains), Wyoming, Montana és Ida államok és territoriumok összeszögelésénél lévő, természeti szépségekben rendkívül gazdag vidék. 1871-ben a Hayden vezette feltáró expedició munkálataiból vált ismeretessé. A Yellowstone és néhány kisebb folyó öntözi. Átlagos magassága 2400 m. A Yellowstone folyó eredetéhez közel lévén, Y. néven állami birtoknak deklarálták, hogy megvédjék az elpusztulástól és a nyerészkedők kizsákmányolásától. A fiatalkori vulkáni kőzetek alkotta fensíkon mintegy 5—6000 meleg forrás, gőz- és gázkiömlés, 30 gejzir, fortyogó iszapvulkánok, tiszta, meleg vízzel telt kerek medencék, meleg és hideg patakok nagy számban. Több méter vastag, színekben dúsan pompázó kovatufa-bekérgezések, hatalmas opál- és kovatufa-terraszok, kénlerakódások, apróbb-nagyobb vulkáni kúpok váltakoznak sűrűn egymással. A Y. nagy idegenforgalom helye, területén (860 km²) kb. 500 km. hosszú műút, 125 híd van és számos elsőrendű szálloda épült benne. Itt él még szabadban Amerikában a bölény (600 drb körül). V. ö. Official guide of the Y. (St. Paul 1889). L. *Gejzir.*

Yellow wood (ang., ejtsd: jelló wudd, *sárga fa*); Y. néven többféle fa van forgalomban, így a *Podocarpus elongata*, továbbá a *Liriodendron tulipifera* fája.

Yemen, l. *Jemen.*

Yen, l. *Jen.*

Yeoman (ang., ejtsd: jómenn), Angliában mind az a szabadrendű ember, aki a lovagrend és a jobbágyi állapotban levők között foglalt helyet. Ma a nagyobb bérlőket és kisebb földbirtokosokat nevezik így. Yeomen of the guard, a londoni Tower régi várőrsége.

Yeomanry (ang., ejtsd: jómenri), angol önkéntes lovasság, mely a milicia és a többi önkéntes csapatok közt foglal helyet.

Yeovil (ejtsd: jovil), város Somersetshire angol countyban, (1921) 16,987 lakossal, keztyűgyártással.

Yersin, *Alexander*, orvos, szül. Rougemontban (Svájcban) 1863 szept. 22. Előbb Rouxnál dolgozott Párisban, azután a Pasteur-intézetben, majd Tonkinba, Anamba és Kínába ment tanulmányútra. 1894-ben fölfedezte a pestis kórokozóját s visszatérve Párisba, szérumot készített a pestis gyógyítására, amelyet Kantonban sikeresen alkalmazott. A kínai kormány megbizásából Kantonban Pasteur-intézetetszervezett, hasonló intézetet alapított Anamban is, amelynek igazgatója lett.

Yerva de Palos (növ.), l. *Villaresia.*

Yesd, perzsa város, l. *Jezd.*

Yeu, *Ile d'* (ejtsd: il dő), lat. *Oya insula* vagy *Dieu*, Vendée départementhoz tartozó, 10 km. hosszú és legföljebb 4 km. széles, megerősített sziget az Atlanti-oceánban 17 km.-re Franciaország Ny.-i partjától, területe 23 km², (1911) 4181 lak., homokos, Ny-on meredek gránitpartokkal. Közepén *St.-Sauveur* nevű helységgel. Kikötője *Port Breton.*

Yggdrasill, l. *Skandináv mitológia.*

Yiddish, az Angliába letelepedett lengyelzsidók nyelve. L. *Jargon.*

Yiffren *(Dzsebel-Y., Jefren)*, a tripoliszi Szahara-plató É.-i, felmagasodó peremének egy része a 32° é. sz.-en, Tripolisz várostól DNy.-ra. 800—900 m. magas, elég bő csapadékot kap, hogy források fakadjanak a völgyekben s azok vizével az oázisokat elég bőven öntözzék. Meglehetős sürű berber lakossága van, ezek részben földművelők, részben pásztorok. Sok római emléket lehet itt találni.

Yildiz-kioszk, l. *Jildiz-kioszk.*

Yildum, a Kis Göncölszekere δ csillaga, δ Ursae minoris.

Yin-san, hegység, l. *In-san.*

Ylang-ylang-olaj *(Oleum tuonae)*, éterikus olaj, melyet a tropikus Unona odoratissimából nyernek. Az illatszeripar igen szívesen alkalmazza. Orchideaolajnak is nevezik, de arra csak illatával emlékeztet.

Yloilo *(Iloilo)*, város a Filippi-szigetekhez tartozó Panay-szigeten, környékével (1910) 60,000 lak. volt. Biztos kikötője 1885. nyilt meg az idegeneknek, nagy hajók azonban nem juthatnak be. Dohány- és cukorkivitele van.

Ymesfjeld, a Galdhöpig (Galdhötind) tetejének jégmezője, Norvégia legmagasabb (2560 m.) pontja Kristians kerületben, a Yotun-fjeld fensík legmagasabb részén. L. *Galdhöpig.*

Ymir, l. *Skandináv mitológia.*

Ynglingek, az első norvég dinasztia, melynek őse *Széphajú Harald*, Norvégia első királya volt (860 körül). Utódai 1135-ig uralkodtak Norvégia fölött.

Yoga a. m. jóga, l. *Ind filozófia.*

Yogin a. m. jogin, l. *Dzsogi.*

Yogurt, l. *Joghurt.*

Yohimbin, a Kamerunban előforduló fa: a Corynanthe Yohimbe kérgéből elkülönített, $C_{22}H_{28}N_2O_3 . H_2O$ összetételű alkaloida. Kissé fénylő, fehér kristálytűk. Víz alig, szesz, éter stb. bőségesen oldja. Mint a neuraszténiás impotentia gyógyszere hírnévre tett szert (aphrodisiacum); nagyobb mennyiségben mérgező. A szembe cseppentve érzéstelenséget okoz.

Yokkaichi, japáni város, l. *Jokkaichi.*

Yokohama, japáni kikötő, l. *Jokoháma.*

Yola a. m. *Jola* város, l. *Adamaua.*

Yoldia (állat), kagylónem. Legismertebb faja a *Y. limatula* Say, mely az Atlanti-oceánban honos és Észak-Amerika partvidékén gyakori.

Yoldia-tenger (geol.), a fiatalabb jégkorszak tengere, mely a mai Baiti-tengertől a Finn-öblön, a Ladoga- és Onega-tavakon át egészen a Fehértengerig és a Jeges-tengerig terült el; mialatt Skandinávia legnagyobb része még hatalmas jégtakaró alatt leledzett. Skandinávia utóbb bekövetkezett fluvioglaciális eróziója hozta létre a Yoldia-agyagot, amely egy tisztán arktikus jellegű, a mai Kári-tengerének megfelelő faunát foglal magába, úgy mint Yoldia hyperborea, Pecten islandica, Arca glacialis stb.

Yolland, *Arthur Battishill*, egyetemi tanár, szül. Hoylakeben (Angolország) 1874 aug. 24. Egyetemi tanulmányait Cambridgeben végezte. 1896-ban Budapesten a Ferenc József-intézet tanára lett, 1898. az egyetemen az angol nyelvből lektor, 1901. a kereskedelmi akadémia tanára, 1908. az egyetem rendkívüli, 1914. rendes tanára. 1910-ben a Kisfaludy-Társaság levelező tagjául választotta. 1925—26-ig az egyetem bölcsészeti fakultásának dékánja. Angol-magyar szótárán kívül megírta Magyarország történetét angol nyelven (Edinburgh 1916); magyar nyelvű önálló munkája: Dickens élete és munkái (Budapest 1910). Számos birálatot, értekezést írt szakfolyóiratokba, cikkeket napilapokba.

Yolof, l. *Volof.*

Yonezava, japáni város, l. *Jonezava.*

Yonge (ejtsd: jőng), *Charlotte Mary*, angol regényírónő, szül. Winchester mellett (Hampshire) 1823., megh. 1901 márc 24. Csaknem 200 regényt írt, többnyire vallásos szellemben. Leghíresebb az első, The Heir of Reclyffe (1855) c. szentimentális családi regénye, mely számos utánzóra talált. Történeti regényei közt legjobb a Gristy Grisell (1893), a fehér és piros rózsa harcainak idejéből.

Yonkers, város *New York* északamerikai államban, New York közelében, (1920) 100,176 lak., szőnyegszövés, nemez-, selyemárú-, enyv- stb. készítés. New York nyaralóhelye.

Yonne (ejtsd: jonn), 1. francia département Seine et Marne, Aube, Côte d'Or, Nièvre és Loiret közt. Területe 7451 km², (1921) 273,118 lak. (1 km² 45). Az egykori Burgundia, Champagne és Orléanais részeiből alakították.

2. *Y.* (ejtsd: jonn), a Seine baloldali mellékfolyója Franciaországban. A Morvan-hegységben ered, a Bois-du-Roi 902 m. magas csúcsán, a hegység lábánál a Párisi-medencébe jut, Auxerre alatt felveszi jobbról az Armençont s 242 km. futás után Montereaunál torkol. Latinul *Icauna* volt a neve.

Yorck von Wartenburg, *Johann David Ludwig*, gróf, porosz hadvezér, szül. Potsdamban 1759 szept. 26., megh. Kleinölsben (Szilézia) 1830 okt. 4. A porosz hadseregből fegyelemsértés miatt 1779. elbocsátották s miután elszenvedte egy évi börtönbüntetését, 1781. a hollandi hadseregbe lépett s 1783—84-ig Kelet-Indiában harcolt. 1787-ben visszafogadták a porosz hadseregbe s 1806. Blücher hadtestének visszavonulását fedezte s vezérével együtt súlyosan megsebesülve esett a franciák fogságába Lübeckben. 1807-ben már visszakapta szabadságát s a tilsiti béke után ő is nagy érdemeket szerzett a porosz sereg újjászervezésében. Az 1812-iki orosz hadjáratban a Macdonald francia tábornagy fővezérlete alá rendelt porosz segítősereg egyik parancsnoka volt. Mikor ez a sereg a francia fősereg pusztulása után szintén visszavonult Riga alól, Y. vezette annak hátvédét s amint porosz területre ért, önhatalmúlag, királyának tudta és engedélye nélkül 1812 dec. 30. semlegességi szerződést kötött Diebitsch orosz vezérrel. A király ugyan, félve a francia hatalomtól, elvetette e szerződést és Y. ellen vizsgálatot rendelt, de mikor az általános lelkesedés hatása alatt ő is a hadüzenetre határozta magát, Y. eljárását utólag helyeselte, sőt Blücher seregében az 1. hadtest parancsnokává nevezte ki. Főrésze volt a katzbachi győzelem (1813 aug. 26.) kivívásában, Wartenburg mellett pedig okt. 3. ő erőszakolta ki Blücher serege számára az Elbén való átkelést. A lipcsei csata első napján (okt. 16.) az ő hadteste vívta ki egyedül a véres möckerni győzelmet. Az 1814-iki franciaországi hadjáratban is kitünt az összes csatákban Páris bevételéig (márc. 30). Érdemeiért a grófi rangot kapta a *von Wartenburg* címmel. 1815-ben mellőztetése miatt visszavonult, 1821 máj. 5. tábornaggyá nevezték ki. 1855-ben Berlinben szobrot emeltek emlékének. V. ö. *Droysen*, Das Leben des Faldmarschalls Grafen Y. (Leipzig 1889, 2 köt., 10. kiad.).

Y. egyik unokája, *Maximilian* gróf (szül. 1850 jún. 20., megh. Kínában 1900 nov. 27.) Waldersee tábornagy vezérkari főnöke volt s kitünt mint író. Művei: Napoleon als Feldherr (Berlin 1901, 2 köt., 3 kiad.); Das Vordringen der russischen Macht in Asien (u. o. 1910); Graf Bismarcks äussere Erscheinung in Wort und Bild (u. o. 1900); Weltgeschichte in Umrissen (u. o. 1907, 10. kiad.).

Yorick, *Veigelsberg* Hugó *(Ignotus*, l. o.) írói álneve.

Yorick, *Ferrigni* (l. o.) olasz és *Sterne* (l. o.) angol író álneve.

York, 1. angol county, l. *Yorkshire.*

2. *Y. (City of Y.)* önálló törvényhatósági jogú város és Anglia primásának *székhelye*, (1921) 84,052 lak., gép-, kocsi-, sör-, üveggyártással,

vasöntéssel és vászonszövéssel; több közép- és szakiskolával; filozófiai társasággal, több muzeummal, botanikus kerttel, értékes érseki könyvtárral, színházzal, zenecsarnokkal s több jótékonysági intézettel. A csinos város tiszta utcái régi épületekben és műemlékekben gazdagok. Ilyenek a Sz. Péter székesegyház (XV. század), a County Hall, a Clifford-torony romjai stb. Az Ouse mellett áll a modern városház (Mansion-House) és a Guildhall. A város közelében van Bishopthorpe falu a primási palotával, a kat. St. Lawrence college-dzsel és a Howard barok ízlésű kastéllyal, amelyben műkincseket őriznek. Y., az ókori *Eboracum*, Traján ideje óta Britannia tartománynak volt a középpontja; később Eoforwyc néven Northumbria angolszász királyságnak lett a fővárosává. 1068-ban I. Vilmos foglalta el és itt koronáztatta meg magát. 1483 szept 8. itt koronázták meg III. Richardot. A világháborúban 1916 máj.-ban és szept.-ben Zeppelin-léghajók bombázták.

3. *Y.*, város Pennsylvania északamerikai államban, (1920) 47,512 lak., vasárú- és gépgyártással, terménykereskedelemmel. 1741-ben alapították, 1777. a kontinentális kongresszus székhelye volt.

4. *Y.*, Dél-Ausztráliához tartozó 200 km. hosszú és átlag 35 km. széles félsziget, amelyet Ny.-on a Spencen-, K.-en a Szt. Vince-öböl határol; legdélibb csúcsát az Investigator-szoros választja el a Kenguru-szigettől.

5. *Y.*, félsziget az ausztráliai kontinens ÉK.-i részében, a Nagy-óceán és a Karpentária-öböl közt.

York, angol hercegi cím, l. *Yorki herceg*.

York-Antwerp Rules (ang. a. m. *York-antwerpeni szabályok*). Azok az érdekközösségek, amelyekre a tengeri kereskedelmi forgalomban a nagy hajókár (ném. grosse Havarie) alapot szolgáltat a hajózásnál szereplő személyek között, akik gyakran különböző honosságúak, már régebb idő óta fölkelteték azt a törekvést, hogy az egyes államokban a nagy hajókár megállapítására és fölosztására vonatkozó, egymástól eltérő szabályok helyébe egyöntetű szabályok tétessenek, mert különben a törvényhozások eltérősége folytán a legnagyobb nehézségek állnak elő. Ezt a törekvést az Association for the reform and codification of the Law of Nations (ma International Law Association) elnevezésű angol tudományos társaság propagálta, amelynek az 1877-ik évben Antwerpenben tartott értekezletén készült el a Y. of General Averagenek nevezett szabályrendszer, amely később az egyesületnek Liverpoolban az 1890-ik évben tartott értekezletén vétetett revizió alá, majd később más értekezletein is állandó tanulmány tárgya volt. Ezek a szabályok általános elismerésre tettek szert s a hajófuvarozási szerződésekben és hajóselismervényekben állandóan történik rájuk a gyakorlatban hivatkozás. Ezek a szabályok tehát a szerződéskor kiegészítik a felek akaratát.

Yorki herceg, az angol királyok ifjabb fiainak szokásos címe. Az első Y., III. Eduárd király harmadik fia, *Edmund* (megh. 1402.), volt a York uralkodócsalád (Fehér rózsa) őse. A Y. címét viselték még VIII. *Henrik* és I. *Károly* királyok bátyjaik haláláig, II. *Jakab* király pedig trónraléptéig. III. Jakab trónkövetelő ifjabbik fiának, *Henrik Benedeknek* adta e címet, ki mint bíboros halt meg 1807. A hannoveri dinasztia tagjai közül I. György király öccse, *Ernő Ágost*, osnabrücki püspök (megh. 1728.) aztán III. György öccse, *Eduard Ágost* (megh. 1767.) s végül III. György második fia, *Frigyes* (szül. 1763 aug. 16., megh. 1827 jan. 5.) viselték e címet. Ez utóbbi 1793—94-ig az angol-hannoveri sereg főparancsnoka volt Belgiumban s kudarcai dacára 1795. tábornagy lett. 1799-ben újból kikötött Hollandiában, de Brune tábornoktól *Bergen* (szept. 19.) és *Castricum* (okt. 6.) mellett vereséget szenvedett s az alkmari egyezség értelmében (okt. 18.) seregével visszahajózott Angliába. — Legújabb időben VII. Eduárd király második fia, György (a jelenlegi angol király) viselte e címet bátyjának, Albert Eduárdnak halála (1892) óta egészen trónraléptéig (1910).

York-Madeira-szőllő. A filloxerával szemben ellentállóbb direkttermő amerikai szőllők közé tartozik, mely hazánkban is eléggé el volt terjedve, azonban a hozzáfűzött reményeknek nem felelt meg s ültetésével ma teljesen felhagytak. Növése gyenge; fürtjei kicsinyek, bogyói középnagyok, sötétkékek, vöröses lével s a málnára emlékeztető zamattal. Érése elég korai; hosszú metszést kíván.

York-River (ejtsd: jokriver), folyó Virginia államban az Északamerikai Egyesült-Államokban. A Chesapeake-öbölbe ömlik. A Pamunkey és Mattaponi folyók egyesüléséből származik; maga a Y. folyó széles, fjordszerű esztuárium s 65 km. mélyen nyúlik be a szárazföldbe.

Yorkshire, Anglia legnagyobb countyja az Északi-tenger, Durham, Westmoreland, Lancaster, Chester, Derby, Nottingham és Lincoln közt, 15,713 km² területtel és (1911) 2.054,135 lakossal. East-, North- és West-Ridingre oszlik. Ebben a countyban vannak Angliának leggazdagabb vas- és széntelepei.

Yorkshirei sertés, vagy *angol fehér sertés*, világhírű hússertés fajta. Kis-, középnagy- és nagytestű változata ismeretes. Színe keselyfehér: a fej profilja horpadt, vagyis törött, turcsi orrú. Fülei felállók, nyaka rövid, a gerinc igen széles, a felső vonal egyenes, vízszintes; a törzs előnyösen fejlett, széles és mély. A végtagok felső része húsos, alsó része rövid. Szőrzete merev és gyérnövésű. Igen korán fejlődő fajta, $^3/_4$—1 éves korban tenyészérett; nagyon szapora, egy-egy szülés alkalmával 8—22, átlagban 12—14 malacot hoz a világra. Minthogy a kis- és középnagytestű Y. igen finom szervezetű, gyéren szőrölt, kényes állat, ennek folytán nálunk a nagytestű Y. terjedt el, mely legfontosabb és legelterjedtebb hússertésfajtánkat képviseli. Tiszta vérben, esetleg a mangolica sertéssel keresztezve tenyésztik, leginkább tejgazdasággal kapcsolatos belterjes gazdaságokban. Udvari tenyésztésre is alkalmas. Hízóba 3—4 hónapos korban fogják és öt hónapos hizlalás után a 8—9 hónapos süldők 90—120 kg.-ot érnek el. Idősebb tenyészállat súlya 250—450 kg.

Yoruba (*Joruba, Jarriba*), egykor önálló néger állam, jelenleg Dél-Nigériához tartozó angol

gyarmat. Általában tágabb értelemben egész K.-i Guinea, amelyet Y.-négerek laknak; szűkebb értelemben ennek a vidéknek középső része, Dahomey, az egbák, jebuk (saját nyelvükön *nagok)* és más kisebb néger törzsek országa. A lakosság kukoricát, gyapotot és indigót termel, azonkívül kelmeszövéssel és festéssel is foglalkozik. A főváros *Ojo* (70,000 lak.), a legjelentékenyebb kereskedelmi központ azonban *Ibadan*, a négerek Londona (60,000 lak.).

Yosemite Valley (ejtsd: jozemiti velli), nagyszerű természeti szépségeiről híres, mély bevágódású völgy Kaliforniában, a Sierra Nevadában. A Merced-river folyik át rajta s a völgyfenék 1200 m. magasságban van a tenger felett. A völgy mindkét oldalán csaknem merőleges gránitsziklafalak emelkednek ki. Legszebb sziklarészletei: El Capitan (1006 m.), Cathedral Rock (810 m.), Three Brothers (1198 m.), Half Dome (1443 m.) stb. Legjelentékenyebb vízesése a Bridal Veil, amely 270 m.-nyi magasból zuhan alá, a Yosemite- és Nevada-zuhatagok (186 m.). A völgy végében van a Mirror-Lake. A Y.-t 1851. Boling kapitány fedezte föl. 1864-ben a kongresszus Kaliforniának adományozta, mint nyilvános nemzeti parkot. Völgyében digger-indiánusok az őslakók. V. ö. *Bunnell*, Discovery of the Y. (New York 1893); *Clark*, Indians of the Y. (Oakland 1908).

Yoshihito, japáni császár, l. *Joshihito.*

Yoshino, japáni város, l. *Joshino.*

Young (ejtsd: jöng), 1. *Brigham*, északamerikai mormon felekezeti vezér, szül. Whittinghamben (Vermona) 1801 jún. 1., megh. 1877 aug. 22. 1832-ben áttért a mormonizmusra (l. *Mormonok)*, 1835. az egyház tizenkét apostolának egyikévé jelöltetvén ki, misszionáriusként az új angolországi államokba küldetett, ahol konvertiták szerzésében igen nagy sikert fejtett ki. 1844-ben Y. választatott meg a mormonok elnökévé s 1847. Utahba vezette népét s az utána jövő mormonokkal együtt megalapították Salt Lake City fővárossal a mormon territoriumot, melynek az Északamerikai Egyesült-Államok elnöksége által kinevezett birákkal, kormányzókkal sok nehéz küzdelme volt.

2. *Y., Edward*, angol költő, szül. Uphamben (Hampshire) 1683., megh. Welwynben 1765 ápr. 12. Oxfordban jogot tanult s később az egyházi pályára lépett át. Két drámája: Busiris (1719) és The Revenge (1721). Híres szatirája The love of fame, the universal passion, a nagyravágyás s a becsvágy ellen irányul. Neje halálára írta The complaint, or nightthoughts c. híres mesterművét (1742—44), szentimentális, szenvedélyes hangon megírt elmélkedéseit a halálról és a halhatatlanságról, melyeknek egész Európára nagy hatásuk volt. Magyarul megjelent Y. éjtszakáji és egyéb munkái *(Pétzeli* József, Győr 1787); Y. éjjelei avagy siralmi (báró nalátzi *Nalátzi* József, első darab, Nagyszeben 1801). Összes műveit kiadta Doran (1854 és 1871). V. ö. *W. Thomas*, Le poète E. Y. (1901).

3. *Y., Edward*, brit Afrika-utazó, tengerésztiszt, szül. 1831 okt. 23., megh. Hartingsban 1896 nov. 4. 1862—63-ig bejárta a Zambézi vidékét, 1867. az angol kormány megbízta Livingstone felkeresésével. Ennek halála után alapította Y. Livingstonia misszióállomást a Njassza-tó partján s tudományos kutatásokat eszközölt utóbbi területén. Művei: Nyassa, a journal of adventures etc. (London 1877).

4. *Y., Thomas*, angol természettudós, szül. Milvertonban (Somersetshire) 1773 jún. 13., megh. Londonban 1829 máj. 10. Mint orvos működött, de a Royal Institutionban tanár is volt. Sok értékes munkája közül említjük: A syllabus of a course of a natural and experimental philosophy (London 1802); ebben a munkában adta először a látás jelenségeinek magyarázatát és felállította a fénytalálkozás törvényét; Course of lectures on natural philosophy and the mechanical arts (London 1807, új kiadás 1845); Elementary illustration of the celestial mechanics of Laplace (1821); Outlines of experiments and inquiries respecting sound and light (1800); Egyptian dictionary (1829). Miscellaneous works c. gyűjteményét halála után Peacock és Leith adták ki.

Young-Helmholtz-féle elmélet, l. *Színtan* és *Színlátás hibái.*

Younghusband (ejtsd: jönghőzbend), *Sir Francis Edward*, angol kapitány és utazó, szül. Murreeben 1863 máj. 31. Elő-Indiában szolgált. Hírét Közép-Ázsiának legnehezebben megközelíthető országaiban tett utazásaival alapította meg. A Gobi-pusztában, a Pamir-fensíkon, Mandzsuriában és Csitrálban tett kutató utakat. Csitrálban mint az angol kormány ügynöke élt. Majd Dél-Afrikában és a Fülöp-szigeteken járt tanulmányúton. 1903—4-ig Kínába is vezetett 2000 emberből álló katonai expedíciót és 1904 aug. 3. Lhasszába ért. Munkái: The heart of a Continent, narrative of travels in Manchuria across the Gobi desert (London 1896—1897); The relief of Chitral (1895); South Africa (1898); The Philippines (1899); Kashmir (1917); The heart of Nature (1921).

Young-Island, l. *Balleny-szigetek.*

Youngster (ang.), l. *Kezdő.*

Youngstown (ejtsd: jöngsztaun), város *Ohio* északamerikai államban, (1920) 132,358 lak. Y. közelében gazdag szén-, vas- és földgázmedence van; vaskohászat, gazdasági gépgyártás.

Young-sziget, a délsarkvidéki Balleny-szigetek legnagyobbika, rajta a 3650 m. magas Mount Freeman működő vulkán.

Yoyoa *(Laguna de Y.)*, nagy tó Honduras középamerikai államban, 625 m. magasan a tenger szine fölött, 1000 m. magas hegyekkel körülvéve. Csak az esős évszakban van lefolyása az Ulua folyó útján a Honduras-öbölbe.

Ypern *(Ypres, Jeperen)*, egykor megerősített város Nyugat-Flandria belga tartományban, (1910) 17,409 lak., csipke-, pamutárúkészítéssel és fehérítéssel. A régi város jelentős posztószövéséről volt nevezetes. A világháborúban 1914 okt. közepén jutottak el a németek közelébe, amikor az angol és francia hadsereg makacs védelemre rendezte be, sőt a francia haditanács a németek tüze alá került várost leromboltatta úgy, hogy voltaképen mint város megsemmisült. Rendkívül erős harcok folytak körülötte az egész világ-

háború alatt; csak 1918 aug. végén kényszerithették ki az angolok a németek visszavonulását.

Yponomeuta (állat), l. *Hyponomeuta.*

Ypsilantis, előkelő görög (fanarióta) család, mely magát a *Komnenos* császároktól származtatja. Nevezetesebb tagjai:

Y. Sándor (szül. 1725., megh. 1805.), két izben (1774—82. és 1796—97.) *Havasalföld* s egy izben (1786—88.) *Moldva fejedelme.* 1790—92-ig az osztrákok fogva tartották Spielberg várában. Később a szultán összeesküvés gyanuja miatt kivégeztette. — Fia, *Konstantin*, előbb *Moldva* (1799—1801), majd *Havasalföld* (1802—05) fejedelme volt. 1805-ben a szultán letette a fejedelemségről, mire az oroszokhoz menekült és 20,000 főnyi sereg élén vonult be 1806. Bukarestba. Innen tervezett egy újabb görög felkelést s a felkelő szerbeknek is segitséget nyujtott. 1807 után azonban I. Sándor cár megvonta tőle pártfogását s Oroszországban, Kijevben halt meg 1816. — Legidősebb fia, *Sándor* (szül. Konstantinápolyban 1792 dec. 12., megh. Bécsben 1828 jan. 31.), az orosz hadseregbe lépett, kitüntette magát az 1812 és 1813-iki hadjáratokban és I. Sándor cár 1817. tábornokká nevezte ki. 1820 végén belépett a görög nép felszabadítására alakult egyik hetairiába s mikor 1821 jan. Moldvában felkelés tört ki, ő is betört egy kis csapattal Moldvába, abban a reményben, hogy általános felkelés támad az összes balkáni keresztény népek közt a törökök ellen. De e reményében csalódott, sőt az orosz is megvonta tőle támogatását. Kicsiny csapata 1821 jún. 19. Dragasan kolostornál elvérzett s ő is csak nehezen menekülhetett Erdélybe. Az osztrák kormány erre előbb Munkács, majd 1823. Theresienstadt várába záratta. Orosz közbenjárásra 1827. szabadult ki fogságából és Veronába való utazása közben halt meg. — Öccse, *Demetriosz* (szül. 1793 dec. 23., megh. Bécsben 1832 jan. 3.), szintén az orosz seregben harcolt 1814., majd 1821. Peloponnesosba ment, hol annyira megnyerte honfitársait, hogy 1822 jan. a nemzetgyűlés elnökévé választották s e tisztét 1823 márc.-ig viselte. 1828 jan. a Kelet-Görögországban harcoló görög sereg főparancsnokává nevezték ki. — A jelenleg is virágzó Y. hercegi család Konstantin harmadik fiától, *Gregoriosztól* (megh. 1835 júl.) származik.

Yriarte, l. *Iriarte.*

Yrieix, *Saint*, francia város, l. *Saint-Yrieix-la-Perche.*

Yrjö-Koskinen, finn történetiró, l. *Forsman.*

Yrnerius, l. *Irnerius.*

Yrun, spanyol város, l. *Irun.*

Ysach, l. *Isaac.*

Ysara, a középkorban az *Isar* neve (l. o.).

Ysaye, hegedűművész, l. *Isaye.*

Yser, kis folyó Belgium Ny.-i részén, Franciaország Nord départementjában ered; a síkságra lépve csatorna vezet ki belőle; zsilipekkel Nieuportnál torkollik. Jobbról az Ypernből vezetett Ypern-csatornát veszi föl. A világháborúban heves harcok közt 1914 okt. 25. lépték át a németek; az angolok a zsilipek megnyitásával elárasztották területét s az az egész háború alatt álló harcok színtere lett; már 1915. a németek K.-i partjára vonultak vissza s ott foglaltak erős állást; az angol támadások 1918-ig mindegyik évben kudarccal ismétlődtek.

Ysopet (ejtsd: izopé) a. m. a kis Aesopus, ófrancia állatmese-gyüjtemények címe.

Yssel (ejtsd: ájszel, *Ijssel, Issel*), több hollandi vizfolyás neve. Eredetileg a Rajna fattyúágai, ma csatornázva. A *Nieuwe-Y.*, az egykori Fossa Drusiana, Arnheim fölött ágazik ki a Rajnából s É.-nak fordulva, sok kanyargás közt halad el Zutphen, Deventer és Kampen városok mellett s a Zuider-seebe torkol. Útközben, Doesburgnál felveszi az Ó- vagy Oude-Y.-t, ezt a haldokló fattyúágat. A Nieuwe-Y. 146 km. hosszú, 100—200 m. széles. A *Neder-Y.*, Kis- vagy Hollandi-Y a Rotterdamnál torkoló Lek-ág É.-i fattyúága, Vianennél szakad ki, elfolyik Outewater és Gouda városoknál s Rotterdam előtt tér vissza a Lekbe.

Ystad, régi város Malmöhus svéd kerületben, (1921) 11,670 lak., dohány-, cikória-, cukor-, bőrkocsigyártással, vasöntéssel és gőzmalommal; halászattal; élénk kereskedéssel.

Ystradyfodwg (ejtsd: isztradifoduk), város, újabb elnevezéssel: *Rhondda* (l. o.).

Ytterbium a. m. *itterbium* (l. o.).

Yttrialith (ásv.), l. *Ittrialit.*

Yttrium, l. *Ittrium*

Yttriumpát (ásv.), l. *Xenotim.*

Yttrocerit (ásv.), l. *Ittrocerit.*

Yttrofluorit (ásv.), a földpáthoz hasonló kalciumfluorid, de yttriumföldeket (17%) is tartalmaz. Üvegfényű, sárga, barna, zöld szabályos kristályok, amelyek az oktaéder szerint rosszul hasadnak; földpátban bennőve gránittelérben: Tysfjord, Dél-Norvégia. Ha nagyobb mennyiségű cériumot tartalmaz, *ittroceritnek* hívják (l. o.).

Yttrogummit (ásv.), l. *Ittrogummit.*

Yttrotantalit (ásv.), l. *Fergusonit* és *Ittrotantalit.*

Yttrotitanit (ásv.), l. *Ittrotitanit.*

Ytu, *braziliai város*, l. *Itu.*

Yuan-si-kaj, l. *Juan-si-kai.*

Yuarez, l. *Juarez.*

Yucatan *(Jukatan)*, 1. *Y.*, Közép-Amerika É.-i részéből hosszúkás négyszög alakjában kinyúló félsziget a Mexikói-öböl Campêche-öble és a Karibi-tenger Hondurasi-öble közt, 175,000 km² területtel. Brit-Hondurason (Belize) kívül magában foglalja Guatemala Verapaz departamentójának egyrészét, Chiapas és Tabasco mexikói államok nagy részét, Champêche és Y. mexikói államokat. Y.-t homok- és korallzátonyos partok veszik körül és több sziget szegélyezi. — 2. *Y., mexikói állam*, területe Quintana territorium elszakítása után 41,287 km², (1921) 310,168 nagyobbára mája-indiánus lak., székhelye Merida, felszíne sík, csakis belsejében vannak 100 m.-ig emelkedő dombok. K.-en partjait több öböl szaggatja meg. Éghajlata rendkívül forró, a partokon sárgaláz uralkodik, egyébütt egészséges. Kukoricán és a nedvesebb helyeken termő rizsen kívül a különböző tropusi termékek (dohány, kávé, cukornád, pamut, indigo) bőven teremnek; erdeiben épület- és hajófák, különböző festőfák, valamint kopaiva, vagy tolu-fa, guajakan-, ambrafa

tamariszkusz teremnek. Bányászata nincs. Nagy érdekűek azok a nagyszámú épület- és városromok, amelyeket a mája-indiánusok Xlapakhnak (régi falaknak) hívnak. A leghíresebbek Meridától DNy.-ra 80 km.-nyire, Uxmal közelében vannak. Mindezek a toltek építőművészet maradványai. A Y.-indiánusok fejlett fonó- és gyapjú, pálma és agávérost-szövőipart űznek.

A spanyolok itt Diaz de Solis és Pinzon vezérlete alatt 1506. érkeztek meg; akkor Y. hét országra oszlott. Meghódítását 1527. Montejo kezdette meg; 1540 körül alapíttatott Campêche. 1541-ben hódolt meg a mayapani uralkodók utolsó sarja, Tutul-Xiu. 1542-ben alapították Tihoo romjain Meridát. A spanyolok elűzetése után 1821., majd később ismételten Y. magát függetlennek nyilvánította, azonban Mexiko ezt soha el nem ismerte és 1868. Mexiko állama lett. V. ö. *Ancona*, Historia de Y. hasta nuestros dias (Merida 1878—80); *Charnay*, Les anciennes villes du Nouveau Monde (Paris 1885); *Le Plongeon*, Y. (Brooklyn 1889); *Molina Solis*, Historia del descumbrimiento y conquista de Y. (Madrid 1896).

Yucayali, folyó, l. *Ukajali*.

Yucca *L. (jukka,* növ.), a *Liliaceae*-családhoz tartozik; 27 faja Észak- és Közép-Amerikában honos. Törzsük rövid, zömök vagy hosszabb, elágazó és a csúcsokon viseli a szálas levelekből álló levélcsokrot. Ebből bontakozik ki a harang-alakú virágokból álló, rendesen nagy virágzat. — A *Y. gloriosa* L. fajt nálunk gyakran ültetik, jól kitelel, virágzásakor a parkok feltűnő dísze (holdfény-liliom). Ültetik a *Y. filamentosa* L. fajt is, levelei keskenyek, foszlányos szélűek. Magas növésűek a *Y. aloefolia* L. és a *Y. draconis* L.

Yuga (szanszkrit), l. *Juga*.

Yukon, 1. *(Jukon,* ritkán *Kwichpack)*, nagy folyó Canadában és Alaskában. Hosszát 3400—3700 km.-re tehetjük, vízgyűjtő területe mintegy 850,000 km², de még nem ismerjük pontosan. Az északamerikai Kordillérák belső medencéjében ered, két ágban. Az egyik a Perem-hegység belső lejtőjén ered, mint Teslin, aztán nagy tavak vizét magához véve, Lewes néven folyik É.-nak. Forrásvidékét legkönnyebben az Alexander-szigetcsoportokon keresztülvágó Chatam-fjordon, a Lyun-csatornán át s ennek végén felkapaszkodva a Chilkoot-hágóra (1070 m.), 30 km. szárazföldi úton érhetjük el. Ezen az úton özönlött a folyómenti aranymezőkre a sok ezer aranyásó. Másik forrásfolyója, a Pelly, a Rocky-hegység É.-i folytatásában emelkedő Pelly-hegység Ny.-i lejtőjén ered s az előbbivel a Selkirk erődnél egyesül. Egy darabig még szűk völgyben folyik, mint Y., de aztán a 64° é. sz.-en völgye kitágul. Itt vannak a világhírű aranymezők Dawson város körül, különösen a Klondike nevű mellékfolyó vízvidékén. Az aranymezők átterjednek Canada határán túl is az Unióhoz tartozó Alaska területumra, de nem messze. Az aranymezőket elhagyva, a Y. ÉNy. felé felhatol a sarkkörig, ott egyesül a Porcupine folyóval, aztán DNy. felé tart, útközben felveszi balról a Tananát s végül nagy deltát építve, beleszakad a Bering-tengerbe. A folyó vízrendszere mintegy 5000 km. hosszú hajóutat jelent, de ennek kevés haszna van, mert a folyó legnagyobb része erdőtlen, tundrás vagy bozótos vidéken folyik, az aranymezők nélkül alig településne le itt az ember. A folyami hajózás tengeri kikötője St. Michael. A folyón a hajózást a hosszú téli fagy s a borzasztó tavaszi jégvonulás nagyon akadályozza. V. ö. *Dawson* és *Ogilvie*, The Y. Territory (London 1898).

2. *Y. (Jukon)*, Kanada egyik territoriuma, 536,000 km² területtel, mintegy 8000 lak. Gazdag aranyércekben.

Yule (ejtsd: jul), *Sir Henry*, angol földrajzi író, szül. Invereskben (Edinburgh mellett) 1820 máj. 1., megh. Londonban 1889 dec. 30. Mint mérnök Bengáliába került, 1862. visszatért, 1875. az indiai államtanács tagja és 1877. a Hakluyt Society (l. o.) elnöke lett. Művei: Narrative of the mission to the court of Am in 1855 (London 1858); The book of Ser Marco Polo etc. (1871 és 1875); The diary of William Hedges (London 1887—89, 3 köt.).

Yuma, 1. l. *Long-Island*, 1.

2. *Y.*, indiánus törzs, amely részben Dél-Kaliforniában, részben Arizonában, a Colorado völgyében él; földművesek és ügyes fazekasok.

Yungas a neve a boliviai Kordillérák K.-i lábánál, a Madeira és Mamore folyók vízvidékén elterülő erdőknek, 1500 m.-től lefelé. A szó a kvecsua-indiánusok «junka» (a. m. forró völgy) szavából ered. Sok kolát, kávét, cukornádat, banánát stb. termesztenek ezen a vidéken.

Yunka, délamerikai indiánus nép, amely Amerika fölfedezése korában élt Peru tengerparti vidékén. Nagy műveltségűek voltak, ők építették Chimu városát, amelynek hatalmas romjait ma is bámulják. Nyelvüket még beszélik egyes törzsek a félreeső völgyekben.

Yuruari, territorium Venezuelában, Brit-Guyana, a Caroni és a Sierra Imataca hegység között, területe 210,200 km², (1915) 24,837 lak., El Callao és Nueva Providencia környékén aranybányákkal. Fővárosa *Guacipati*.

Yurumi v. *jurumi* (állat), a. m. *hangyászmedve*. Lásd *Hangyász-félék*.

Yuscarán, El Paraiso departamento székhelye Honduras köztársaságban, a Choluteca közelében, 8000 néger lak., gazdag ezüsttelepekkel.

Yuvia (növ.), l. *Bertholletia*.

Yü vagy *jü* (ásv.), kétféle kínai díszkő, illetőleg drágakő. L. *Nefrit* és *Avanturin*.

Yün-lo, gongjáték, melynél 10 köralakú fakeretre függesztett gongot ütnek gömbvégű fakalapáccsal.

Yün-nan, l. *Jün-nan*.

Yü pang, kínai fadob, melyet templomokban függesztenek fel.

Yver, *Colette*, valódi nevén Antoinette de Bergevin, Madame Huzard, francia írónő, szül. Segrében (Maine-et-Loire) 1874 júl. 28. Mérsékeltebb irányú feminista regényeket ír. Ilyenek: Les cervelines (1903); Comment s'en vont les reines (1905); Princesses de science (1907).

Yverdon (ejtsd: iverdoñ, *Iferten)*, az ugyanily nevű járás székhelye Waadt svájci kantonban, (1920) 8861 nagyobbára francia lak., vasiparral, dohány- és sörgyártással, kelta és római régisé-

geket őrző muzeummal. Közelében (1 km.-nyire) van *Y. fürdő* (Bain d'Y.), kéntartalmú ásványvízforrással és fürdőintézettel. Y. a római *Eburodunum*.

Yves, szent, l. *Ivo*.

Yvetôt (ejtsd: ivtó), város Seine-Inférieure francia départementban, 1681-ig szuverén fejedelemség, az *Y.-i királyság* székhelye volt, (1911) 7126 lak., szövőiparral.

Yvon, 1. álnév, l. *Greizinger*.

2. *Y.* (ejtsd: ivoñ), *Adolphe*, francia festő, szül. Eschweilerben 1817., megh. Párisban 1893 szept. 11. Párisban P. Delaroche tanítványa volt. Nagyméretű csataképei közül a versaillesi történeti muzeumban vannak: a Malakov-erőd ostromának három jelenete, A solferinói ütközet, A magentai csata.

Yxart (ejtsd: isart), *Joseph*, katalán író és műkritikus, szül. 1863., megh. 1895. Műveit kasztiliai és katalán nyelven írta. Legjobb műve El arte escénio en España (Barcelona 1894—96) Összegyűjtött műveit Barcelonában adták ki Obres catalanos c. alatt 1896.

Yzac, l. *Isaac*.

Z.

Z, z, betű (görög Z, ζ), a latin ábécének utolsó, a magyarnak utolsó előtti betűje. A rómaiak csak görög eredetű szókban éltek vele. Az olaszban nem *z* hangot, hanem *dz* és még többször *c* hangot jelöl, pl. *nazione* (ejtsd: nacióne) stb. A német szókban pedig mindig így olvasandó, pl. *Zürich* (ejtsd: cürich) stb. A magyarban régente az *sz* hangot is egyszerűen *z*-vel jelölték, pl. a Halotti Beszédben: latiatuc zumtuchel. Ez a jelölés maradt fönn pl. a *Zala*, *Zenta* nevekben (a kiejtésük tulajdonkép Szala, Szenta). A mennyiségtanban a *z* a harmadik ismeretlen szám jegye. Mint számjegy a héberben = 90, a görögben ζ = 7 és ,ζ = 7000, a latinban néha = 2000, a gótban = 7.

Z, hang, az *sz*-nek megfelelő lágy hang. Lásd *Hangok*.

Zaandam (*Zaardam*, *Saardam*, *Sardam*), város Észak-Holland németalföldi tartományban, (1920) 28,964 lak., cement-, papiros-, enyv- és dohánygyártással, őrlő- és fűrészmalmokkal, olajprésekkel, modern új kikötővel.

Zab (növ., *Avena* L., incl. *Avenastrum* Koch.), a *Gramineae*-család génusza, amelynek 50 faja főleg az Óvilág, kevésbbé az Újvilág mérsékelt övén honos. 2—6 virágú füzérkéi bugavirágzatban foglalnak helyet. Pelyvája hártyás, toklásza gerinces, 5—9 erű, gyakran kétfogú, szálkája térdes, sodrott, a termesztett zabfajták többnyire szálkátlanok. A *szőrösödő zab* (*A. pubescens* L.) száraz, nem aszós réteink jó zöld takarmánya. A *réti zab* (*A. pratensis* L.) 30, sőt 60 cm. magas. Virágzata dús virágú, buja levélzetével jó zöld takarmányfű. Legelőinken ezeken kívül még sok vad zab van. A termesztett zab virágocskái közül csak a legalsónak van térdes szálkája, néha ennek sincs. Legelterjedtebb faja a közönséges *abrakzab* (*A. sativa* L.), szerteszét ágazó dús ágbogjának füzérkéi két-, három-, sőt négyvirágúak; szálkája egyenes, gyakran eltörpül vagy elsorvad; a virág pelyvái a szemet bezárják. Nagyon valószínű, hogy a keleti Európában és Elő-Ázsiában vadon termő *héla-* vagy *üres zab* (*A. fatua* L.) művelésbeli származéka, amely ugyan rendesen térdes szálkájú és lehulló pelyvájú, de néha egyenes szálkájú és zárkózó pelyvájú is. Az abrakzab termelése a hideg égövben (Norvégiában a 69° 30′ alatt) és a hegyek havasaljai övében is érdemes, mert egész fejlődésére melegebb helyen 16, hidegen legföljebb 22 hét kell. Még irtásföldön is jól fizet. Már megmunkált szántóföldön, a vetés forgásában kapás növény, lóhere és rozs után következik; jókor kell vetni, hogy a még nyirkos földben jól meggyökeresedjék. A kötött földet alája meg kell hengerelni vagy vetés után megboronálni. A trágyázást nagyon meghálálja. Szórvavetéskor egy hektárra 2·5, sőt 4·8 hl., sorbavetéskor 2·3, sőt 3 hl. kell, amiből a hely alkalmazhatósága szerint 12—28, sőt 80 hl.-t lehet aratni, 39—45, sőt 69 kg.-jával, azaz ötszörösen, sőt huszszorosan is fizet. Többféle fajtája közül a féloldalra néző és kónya bugájú zászlós, *török* vagy *keleti zab* (*A. orientalis* Schreb.) a pelyvák lehullása vagy összezárkózása és színe szerint többféle (fehér, sárga, szürke, barna s fekete). A pelyvátlan szemű vagy *csurdézab* (*A. orientalis var. gymnocarpa* Kcke.) virágtengelye megnyúlt és a füzérke pelyváiból kimagasló füzérkéje 4—6 virágú. A *zászlós zab*, melynek szeme a pelyvájában marad, a tavaszi deret jobban elviseli, mint a csupasz szemű, csakhogy később aratható és nehezebben csépelhető ki. A nagy, bajusztalan v. *kopasz zab* (*A. sativa nuda* Al.), meg a hazánk nyugati részében vetett *kis kopasz zab* (*A. sativa nuda* L.) még silányabb. A bugájával szétnéző *kurta zabot* (*A. brevis* Roth.), meg a *borotvás zabot* (*A. strigosa* Schreb.), melyeknek alsó, hosszú kocsányú virága kétszálkájú, csupán északibb tájon vetik. A kínai *csupasz zab* (*A. sativa Chinensis* Fisch.) Észak-Amerikának kopárabb fekvésű helyein jobban fizet, mint a többi, de Európában nem érdemes vele vesződni. A zab száraz szeme 13% nitrogéntartalmú és 66% fehérjenemű vegyületeket foglal magában. A zab hazája ismeretlen. Az ó-kor nem termelte (a latin avena nem zab, hanem nád), azonban a régi kelták és germánok sírhantjai alatt zab gyakran található. Úgy látszik, hogy a lótenyésztő ázsiai jövevénynépek (avar, magyar) is hozták maguk-

kal. A török nyelvekben előforduló zab név arra enged következtetni, hogy az ő kulturájukkal terjedt, nem pedig a szlávéval (melynek nyelveiben a zab neve «ovesz»). Nálunk lóabrak; csupán a tót felvidék süt lisztjéből szálkás kenyeret (árpakenyér, zabhaluska). Eszak-Európa tartományaiban kását őrölnek, Belgiumban sört főznek belőle. Orvosságnak is használják. A zabneműek fajait *Janka* állította össze: Avenaceae Europeae (Természetrajzi füzetek, VIII. köt., 1884); többek közt a csak nálunk honos *díszes zab (A. decora Ika)* nevű fajt írja le.

Betegségei. A kedvezőtlen életviszonyok miatt a többi gabonafélékben mutatkozó betegségek a zabban, mely nem annyira igényes, kevésbbé tesznek kárt. A növényi paraziták által okozott betegségek közül leggyakoribb és legkárosabb az *üszög* (l. o. és *Gabonaüszög)*; gyakori még a *rozsda* (l. o. és *Gabonarozsda)*, továbbá a *lisztharmat* (l. o. és *Gabonalisztharmat)*.

Zabajkalia a. m. *Transzbajkália* (l. o.).

Zabanius *(Zabány* v. *Czabány) Izsák*, evangelikus tanár és lelkész, szül. 1638 körül, megh. Nagyszebenben 1707 márc. 18. Külföldi egyetemekről hazajövén, előbb Pozsonyban, majd Eperjesen volt tanár, de a Caraffa által indított üldözés alatt Erdélybe menekült, hol eleinte mint tanár, majd mint pap működött Szebenben. Közel félszáz vallásos s filozófiai tartalmu munkát hagyott hátra. — Fia *János*, l. *Harteneck*.

Zabar, kisk. Nógrád vm. salgótarjáni j.-ban, (1920) 668 magyar lak.

Zabel, 1. *Eugen*, író, szül. Königsbergben 1851 dec. 23., megh. Berlinben 1924 febr. 27. Főmunkássága a dramaturgia és szini bírálat terén több mint félszázadra nyult, írt azonkívül irodalomtörténeti tanulmányokat, elbeszéléseket, útirajzokat; jelentékenyebbek: Ivan Turgenjew (1884); Literarische Streifzüge durch Russland (1886); Hans von Bülow (1894); Zur modernen Dramaturgie (1898—1903, 3 köt.); L. N. Tolstoj (1901); Auf der sibirischen Bahn nach China (1901); Moskau (1902); Petersburg (1905); Russische Kulturbilder (1907); Der Roman einer Kaiserin (1911); Der Werwolf (1 felvonásos színmű 1916); Goethe und Napoleon (1920). Magyarul megjelent: Egy császárnő regénye (II. Katalin cárnő), ford. *Holló* Márton (Budapest 1913).

2. *Z., Rudolf*, német utazó, szül. Wollinban (Szászország) 1876 szept. 1. Jogi, földrajzi és néprajzi tanulmányai bevégeztével ujságíró, később Sanghaiban az Ostasiatischer Lloyd szerkesztője lett. 1900-ban nagyobb utakat tett Ázsiában, a japán-orosz háborúban mint haditudósító vett részt. 1911—12-ben az Atlas vidékén utazott. Néprajzi gyüjtése a hamburgi és lipcsei muzeumokba került. Művei: Cuba (Leipzig 1898); Deutschland in China (u. o. 1902); Meine Durchquerung des Djebel (Berlin 1904); Im mohammedanischen Abendlande Marokko (Altenburg 1905); Meine Hochzeitsreise nach Korea während des russisch-japanischen Krieges 1906 (u. o. 1906); Im Kampfe um Konstantinopel (1916).

Zabergán, l. *Uturgur*.

Zabern *(Saberne)*, az ugyanily nevű járás székhelye Alsó-Elszász elszász-lotaringiai kerületben, (1910) 9153 lak., bőrcserzőkkel, keményítő-, sörgyártással, mezőgazdasági eszközök készítésével; muzeummal; közelében több várrommal.

Zabi v. *zabgyerek*, népies neve a világi és egyházi törvények szerint meg nem kötött házasságból született gyermeknek.

Zábidó *(Zábidovo)*, kisk. Árva vm. vári j.-ban, (1910) 540 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zabla v. *zabola*, a legősibb és legegyszerűbb lószerszám, amellyel a lovat fékezik. Két darab, közepén csuklóval egybekapcsolt, külső végén lyukas vasdarabból áll. E lyukakba fűzik a ló kormányzására való kantárszíjat vagy gyeplőt.

Zablatje, adók. Varasd vm. ludbregi j.-ban, (1910) 523 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zabok, adó- és politikai község Varasd vm. krapinai j.-ban, (1910) 2574 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zabola *(Zăbala)*, nagyk. Háromszék vm. orbai j.-ban, (1910) 3166 magyar és román lak., telefonállomással, fűrészgyárakkal. Egyike a vármegye legszebb községeinek. A község ref. temploma a régi vár helyén épült. A Mikes gróf-féle kastély (családi sírbolttal) hajdan meg volt erősítve, ebben született gróf Mikó Imre. (Tr. R.)

Zábor *(Záborie)*, kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 152 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Záborszky *István* (zábori), igazságügyminiszteri h. államtitkár. Szül. Budapesten 1867 szept. 8. Tanulmányait elvégezve (1892). ügyvédi gyakorlatot folytatott, majd 1894. bírói szolgálatba lépett; később az igazságügyminisztériumba került. A minisztériumban a bíróságok gazdasági ügyeivel foglalkozik, az újabb bírósági építkezések majd mindegyike az ő kezén ment keresztül. Ennek a Lexikonnak is munkatársa.

Zaborze (ejtsd: szaborse), község Oppeln porosz kerületben, (1919) 25,432 lak., kő-, szénbányával, tégla- és kokszégetőkkel.

Zábrány *(Zăbrani)*, kisk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 116 német és román lak. (Tr. R.)

Zábrezs *(Zábrež)*, kisk. Árva vm. alsókubini j.-ban, (1910) 227 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zabrus (állat), l. *Futóbogarak*.

Zabrze (ejtsd: zabse), most *Hindenburg*, község és az ugyanily nevű járás székhelye Oppeln porosz kerületben, (1919) 66,911 lak., drótkötél-, gépolajkészítéssel, tégla- és kokszégetéssel; közelében Szilézia legnagyobb szénbányáival. Hindenburg német tábornagy szülőhelye, azért 1915. az ő nevéről kapta új nevét.

Zabüszög, l. *Gabonaüszög*.

Zacapa, város Guatemalában, (1916) 12,000 lak., szivargyártással.

Zacatecas, 1. Mexiko egyik állama, területe 63.386 km², (1921) 372,275 lak., nagyrészt európaiak, a zacatek- és egyéb indiánusok igen elnyomott nép. Z. nagyrésze 2600 m. magasságig emelkedő kopár fensík, állattenyésztéssel. DNy.-i részének termékeny völgyeiben szubtropikus éghajlata van, számottevő földmíveléssel. Híres bányaterületei aranyat, ezüstöt, rezet és ólmot szolgáltatnak.

2. *Z.*, fővárosa Z. államnak, Guanajuato után Mexiko legfontosabb bányavárosa, 2430 m. magasan, (1910) 25,905 lak., agyagipara, ezüstolvasztója, pénzverdéje van. Nevezetességei: több

régi templom, kormányzósági palotája, székesegyháza, ferencrendi kolostora nagy könyvtárral.

Zacatilla (állat), l. *Bábortetü.*

Zaccone, *Pierre,* francia regényíró, szül. Douaieban 1817., megh. Morlaixban 1895. Postatiszt volt. 1878-ban elnöke lett a francia írók társaságának, a Société des gens des lettresnek. Nagyszámú regényt írt, amelyek nagyrésze csupán a közönség szórakoztatását célzó, magasabb érték nélkül való munka. Ilyenek a többi közt: Le roi de la Basoche (1852); Le vieux Paris (1855); Le nouveau Paris (1856); Le fils du ciel (1857); Les zouaves (1859); Les mystères de Bicêtre (1864); Les rôdeurs de nuit (1880); Les drames de la bourse (1882); L'enfant du pavé (1888); Seuls (1891) stb. Magyar fordításban megjelentek: A 7-ik számú cella, ford. *Mártonffy* Frigyes (1875); Rocambole (Egyetértés, 1881); Az auteuili hölgy (Nemzet 1883); Planchette (Egyetértés 1883); A gályarabok (u. o. 1883); Egy szép nő regénye (1887).

Zacconi, *Ermete,* olasz színész, szül. Montecchióban 1857 szept. 14. Ibsen műveit Olaszországban ő tette ismertté és különösen a Kísértetek Oswald szerepében oly megrázó pathologikus tanulmányt mutatott be, mely egyszerre híressé tette. Fő ereje az ábrázolt jellemek lélektani kidolgozásában, járásának, hangjának, taglejtésének szokatlanul gazdag változatosságában van, de alakításai sokszor túlzott naturalizmusukkal szinte brutálisan hatnak. Vendégszereplései közben megfordult Berlinben, Bécsben és Budapesten is.

Zach *Ferenc Xavér* báró, asztronómus, szül. Pozsonyban 1754 jún. 4., megh. Párisban 1832 szept. 2. Ifjú korában az osztrák hadseregben szolgált, hol terepfölmérési munkálatokat végzett. Később Ernő szász-gothai herceg szolgálatába lépett, ki őt ezredessé léptette elő. 1787-ben a herceg a Gotha melletti Seebergen obszervatóriumot építtetett, melynek Z. volt igazgatója 1806-ig. 1815-től Genovában töltött néhány esztendőt és egy obszervatóriumot alapított, 1827. Párisba költözködött át. A M. Tud. Akadémia 1832. választotta tagjává. Nevezetes művei: Novae et correctae tabulae motuum solis (Gotha 1792); Tabulae speciales aberrationis et nutationis (2 köt., 1806); Nouvelles tables d'aberration et de nutation pour 1804 étoiles (Marseille 1812); Supplément aux tables d'aberration stb. (u. o. 1813); L'attraction des montagnes et ses effets sur les filt de plomb (Avignon 1814, 2 köt.). Szerkesztette a következő folyóiratokat: Monatliche Korrespondenz zur Beförderung d. Erd- u. Himmelskunde (Gotha 1806—13, 28 köt.); ugyanez franciául: Correspondance astronomique (Genf 1818—25, 13 köt.) és Allgemeine geographische Ephemeriden (1796).

Zach *Felicián,* l. *Záh.*

Zachár, 1. *Emil,* kúriai tanácselnök, szül. Breznóbányán 1846 jan. 18., megh. Budapesten 1917 márc. 15. Jogi tanulmányait elvégezve ügyvédkedett, 1872. bírósági szolgálatba lépett. 1904-ben budapesti ítélőtáblai, 1908. pedig kúriai tanácselnök lett. 1908-ban a gyakorlati bírói vizsgáló-bizottság, 1911. pedig az egységes bírói és ügyvédvizsgáló-bizottság elnökévé nevezték ki. 1915-ben a Magyar Jogászegylet egyik alelnökévé választotta. Mint a Kúrián az egyik polgári tanácsnak vezetője, a magánjogi bírói gyakorlatnak első irányítója és a gyakorlati magánjog egyik legkiválóbb fejlesztője volt.

2. *Z. Gyula,* magánjogász, *Z. 1.* fia, szül. Beszterczebányán 1875 júl. 3. Jogi tanulmányai elvégzése után 1898. a budapesti kincstári jogügyi igazgatóság szolgálatába lépett, de 1902. a bírói pályára ment át. 1906-ban az igazságügyminisztériumba rendelték be, 1915. pedig a budapesti ítélőtáblához bíróvá nevezték ki. 1920 óta ügyvédi gyakorlatot folytat. 1907-ben a budapesti egyetemen a magyar magánjogból magántanárrá habilitálták. 1919-ben nyilvános rendkívüli tanári címet kapott, 1913. pedig a kultuszminiszter megbízta, hogy Bosznia-Hercegovina, valamint Horvát-Szlavonországok jogát az egyetemen előadja. A jogi szaklapokban megjelent munkáin felül önálló művei: *A birtok a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében* (Budapest 1902); *Ingó jelzálog* (u. o. 1904); *Magánjogi tanulmányok az igényper keretében* (u. o. 1905); *A szokásjog némely sajátos tulajdonságairól* (a Grosschmied-emlékkönyvben, u. o. 1912); *A magánjog alaptanai* (u. o. 1912, 3. kiad. 1923); *Kritikai észrevételek a polgári törvénykönyv törvényjavaslatára* (u. o. 1907). E Lexikonnak is munkatársa.

Zachariä, *Justinus Friedrich Wilhelm,* költő, szül. Frankenhausenban 1726 máj. 1., megh. Braunschweigban, mint a Carolinum tanára 1777 jan. 30. Különösen a Der Renommist komikus hősköltemányével keltett figyelmet 1744., ezután még egész sor komikus hősköltemányt írt, mint Phaethon, Das Schnupftuch, Lagosiade, Murner in der Hölle stb. Összegyűjtött munkái 9 kötetben Braunschweigban jelentek meg (1763—65).

Zacharias, rétor *(Z. Scholasticus),* ókeresztény író, szül. a Gaza melletti Majumában, Palesztinában, megh. 553 előtt. Alexandriában tanult; 527. pap, 536. mytilenei püspök lett. Irt egyháztörténetet, amelyet 1899-ben Lipcsében Ahrens és Krüger adtak ki; megírta Severus antiochiai patriárka életrajzát is.

Zacharias, *Otto,* német hidrobiológus, szül. Lipcsében 1846 jan. 24., megh. Kielben 1916 okt. 2. Legnagyobb érdeme, hogy 1891. a porosz kormány és magánosok támogatásával a Plöni-tó mellett biológiai állomást szervezett, melynek haláláig igazgatója volt. Művei: Charles Darwin und die kulturhistorische Bedeutung seiner Theorie vom Ursprung der Arten (Berlin 1882); Die Bevölkerungsfrage in ihrer Beziehung zu den sozialen Notständen der Gegenwart (5. kiad., Jena 1892); Über gelöste und ungelöste Probleme der Naturforschung (2. kiad., Leipzig 1887); Bilder und Skizzen aus dem Naturleben (Jena 1889); Die Tier- und Pflanzenwelt des Süsswassers (Leipzig 1891, 2 köt.); Katechismus des Darwinismus (u. o. 1892); Quantitative Untersuchungen über das Limnoplankton (Berlin 1896); Ergebnisse einer biologischen Exkursion an die Hochseen u. Moorgewässer des Riesengebirges (*Lemmerman*-nal, u. o. 1896); Das Plankton als Gegenstand der naturkundlichen Unterweisung in der Schule (Leipzig 1907);

Das Süsswasserplankton (u. o. 1907). A Plöni-tó melletti biológiai állomáson végzett vizsgálatokról Forschungsberichte (Berlin és Stuttgart 1893–1904, 12 köt.) címen számolt be. E vállalat folytatásaképen 1905-től kezdve az Archiv für Hydrobiologie und Planktonkunde c. folyóirat jelenik meg.

Zacharyasiewicz, *Jan*, lengyel regényíró, szül. Radymnóban 1825., megh. Krzywczeben 1906 máj 7. Modern politikai, társadalmi és szerelmi regényeket írt. Korának egyik legnépszerűbb és legolvasottabb írója volt. Számos regénye közül a legkedveltebbek: Na kresach (A határokon, 1860); Święty Jur (Szent György 1862); Marcyan Kordysz (1865); Nemezys (1887); Zakryte karty (Befedett kártyák, 1874); Zły interes (A rossz üzlet).

Zacher, *Ernst Julius August*, germanista, szül. Obernigkben (Szilézia) 1816 febr. 15., megh. Halleban 1887 márc. 23. Először Halleban és Königsbergben könyvtárőr, 1863 óta Halleban egyetemi tanár volt. Számos munkája közül nevezetes: Die Historie von der Pfalzgräfin Genovefa (Königsberg 1861); a Nagy Sándorról szóló mondákkal foglalkozó Pseudo-Callisthenes (Halle 1867 stb.); Höpfner E.-vel együtt kiadta a Zeitschrift für deutsche Philologie című folyóiratot, melyet régebben Z.-s Zeitschrift néven szoktak idézni.

Zacherlin, l. *Rovarirtó por*.

Zachle *(Zahle, Szále)*, város Szíriában, a Libanon keleti lejtőjén, Baalbektől délnyugatra, a beirut–damaszkuszi vasútvonal mentén; a vele összenőtt Muallka városkával együtt lakóinak száma 30,000-re volt tehető, de a világháborúban és utána sokat szenvedett. Görög keleti és görög katolikus püspöki székhely, sok temploma és iskolája van.

Zachlumi nagyvajda, ezt a címet viseli Nikita montenegrói király legifjabb fia, *Péter* herceg, szül. Cetinjében 1889 okt. 10. (szept 28.)

Zacho *(Szacho)*, város a mezopotámiai Moszul vilajet É.-i szélén a Tigrisbe ömlő Chabur-szu folyó mellett, Z. járás székhelye. Mintegy 2500 lakosa van.

Zacoloacan, mexikói folyó, l. *Lerma*.

Začretje, adó- és politikai község Varasd vm. krapinai j.-ban, (1910) 1692 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Začretski Pustodol, adóközség Varasd várm. krapinai j.-ban (1910) 1454 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zács, l. *Záh*.

Zacskómedúzák *(Coronata, Peromedusae*, állat), l. *Tömlősök*.

Zadar, *Zara* szláv neve.

Zadoborje, adóközség Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 704 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zadok, helyesebben *Cádok*, l. *Szadduceusok*.

Zádokfa (növ.), magyar mitológiai szó, másképen *szádok-* vagy *száldokfa*, *szódokfa*, *jazadfa*, l. *Hársfa*.

Zádor, kisk. Somogy vm. szigetvári j.-ban, (1920) 588 magyar lak.

Zádor, 1. *György* (családi néven *Stettner*), hétszemélyes bíró és szépíró, szül. Dukán (Vas vm.) 1799 júl. 3., megh. Pesten 1866 aug. 17. Ügyvéd, majd 1832. jogtanár lett Pápán, 1848. pedig a váltófeltörvényszék ülnökévé nevezték ki. Az osztrák uralom alatt állását vesztette, de 1851. újból kinevezték Sopronban törvényszéki bírónak. 1855-ben a bécsi legfőbb törvényszék, 1861. pedig a hétszemélyes tábla bírája lett. Pápai tanár korában jelent meg *Váltójogtan* (Pest 1832, *Sáfár* Imre után) című munkája. A jogtudomány mellett foglalkozott szépirodalommal is. Szépirodalmi, esztétikai és egyéb tudományos cikkei *Fenyéry* Gyula álnév alatt jelentek meg. Részt vett a Conversations-Lexikonperben is (l. o.) *Egy szó Döbrenteyhez* (Pest 1830) c. röpiratával. Jó barátságban volt Kazinczyval, Vörösmartyval, Deákkal. A Kisfaludy-Társaságnak alapító tagja volt. A M. Tud. Akadémia alakulásakor (1831) levelező, 1832. rendes tagjává választotta.

2. *Z. István*, festőművész, szül. Nagykikindán 1882 jan. 15. Középiskolai tanulmányai elvégzése után hivatalnoki pályára lépett, közben Vajda Zsigmondnál, majd Szablya-Frischauf Ferencnél tanult festeni. 1906–9-ig a párisi École des beaux arts növendéke volt Gabriel Ferrier atelierjében. Grafikát A. Th. Steinlennél és Auguste Lerouxnál tanult. Egy évet a firenzei akadémián töltött. Háború előtt főleg csendélet- és interieurfestő volt. 1912-ben Mikszáth műveihez készített rajzaival megnyerte az I. állami illusztrációdíjat, 1913. egy interieuerjével a Lipótvárosi Kaszinó díját. A háborúban súlyosan megsebesült, majd hadifestőnek osztották be, az összes frontokon rajzolt és számos portrét készített hadvezérekről és politikusokról (Jenő és József Ferdinánd főhercegek, Mackensen, Linsingen, Enver, Talaat, Radoszlavov, Kühlmann, Czernin, Kövess, Boroević stb.). Ez idő alatt a Leipziger Illustrirte Zeitung munkatársa volt. Háború után főleg rézkarcolással és arcképfestéssel foglalkozott. Interieuröket festett a budai és müncheni kir. palotában, továbbá férfi és női portrékat. 1918-ban Andrássy Gyula gróf palotájában festett egyik interieuerjével megnyerte az állami kis aranyérmet. Kiadta 80 lapból álló német városkép-rézkarcsorozatát (München 1921–22), olasz rézkarcsorozatát (Budapest 1924), budapesti és alföldi sorozatát (u. o. 1925). A budapesti Szépművészeti Muzeumban vannak festményei, a bécsi Albertinában rajzai és a londoni British Museumban rézkarcai.

3. *Z. Jenő*, szül. Bátaszéken 1894 nov. 5. Zenei tanulmányait Heubergernél és Regernél végezte. Bécsben a Konservatorium zeneelméletanára. Szimfónikus költeményeket, egy romantikus szimfóniát, dalokat és zongoradarabokat írt. Operáját (Diana) 1923. mutatta be a budapesti Operaház.

Zádorfalva, kisk. Gömör- és Kishont vm. putnoki j.-ban, (1920) 790 magyar lak.

Zádorháza *(Zádorčie)*, kisk. Gömör vármegye feledi járásában, (1910) 160 magyar lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zádori *János*, egyházi író, szül. Kátlóczon (Nyitra vm.) 1831 nov. 6., megh. Esztergomban 1887 dec. 30. A teológiát a bécsi egyetemen végezte. Pappá szentelték 1854. Tanár volt az esztergomi szemináriumban, 1884. esztergomi kanonok lett. Szerkesztette a Katolikus Lelkipász-

tort (1871—75) és az Új Magyar Siont (1870—86). Önálló művei közül említendők: *Isten a legtisztább szeretet* (Pest 1860); *Szt. Péter apostol két levele* (a pesti egyetem hittani kara által jutalmazott pályamunka, u. o. 1860); *Isten a valódi szeretet* (u. o. 1862); *A társadalom alapelvei* (u. o. 1864); *Földünk nem hittani központja a mindenségnek* (u. o. 1868); *A római katakombák* (u. o. 1868); *Úti vázlatok Olaszországból* (Eger 1869); *IX. Pius pápa élete* (Esztergom 1869); *Földünk helyzete a mindenségben* (Pest 1871); *Egyiptom* (u. o. 1874); *Jézus szíve ájtatosságának története, mivolta, hittani alapja* (Esztergom 1878); *Szűz Mária szeplőtelen szívének tisztelete* (u. o. 1879); Syntagma Theologiae Dogm. Fundamentalis (u. o. 1882); *Isten az én reményem* (u. o. 1882, tót nyelvre ford. *Osvald* Rikárd); Fragmenta Syntagmatis (Esztergom 1885). Kiadott több kötet szentbeszédet, lefordította Stolcz Albán több apologetikus művét, átdolgozta Lacordaire Jézus Krisztus a történelemben c. munkáját.

Zádorlak *(Zădărlac)*, kisk. Temes vármegye újaradi járásában, (1910) 2127 német és román lakossal. (Tr. R.)

Zadrakarta, az I. Dareiostól Parthiával egyesített Hirkánia (l. o.) fővárosa, valószínűleg a mai *Asterabad* helyén.

Zadruga, l. *Zsupa*.

Zadubravje, adóközség Pozsega vm. bródi j.-ban, (1910) 607 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zaedius (állat), az Övesállatok *(Dasypodidae)* családjába tartozó emlős állatnem. Nevezetes képviselője a törpe övesállat *(Z. minutus* Desm.), melynek teste mindössze 25 cm. hosszú, így a legkisebb övesállatok közé tartozik. Nyugat-Argentinában, Boliviában, Dél-Chilében, Patagoniában honos.

Zafarani-szigetek, l. *Presidios*.

Zafir (ásv.), l. *Korund*.

Zafirin *(sapphirin*, ásv.), magnézium-alumínium szilikát, $Mg_5Al_{12}Si_2O_{27}$. Egyhajlású kristályok, szemcsés halmazok. Kék vagy kissé zöldes, üvegfényű, áttetsző. Fiskernäs, Grönland; Vizagapatam, Madras.

Zafirkvarc (ásv.), l. *Kvarc*.

Zafir-macskaszem, drágakő, kékszínű korund (l. o.).

Zafra (lat. *Julia Restituta)*, város Badajoz spanyol tartományban, (1910) 6136 lak., bor- és olajtermeléssel, a Medinaceli hercegek gót kastélyával (1437). Közelében *(Alconera)* kékesszínű márványt fejtenek.

Zafyr Czenczi, a Mondolat (l. o.) csinálta anagramma Kazinczy Ferenc nevéből.

Zagaj, l. *Aszagaj*.

Zagazik, város, l. *Szagazik*.

Zaglossus (állat), a Csőrös emlősök *(Monotremata)* rendjébe tartozó orrmányos hangyászok *(Proechidna)* szinonim neve.

Zágon *(Zagon)*, nagyk. Háromszék vm. orbai j.-ban, (1910) 5135 magyar és román lak., posta- és táviróhivatallal. Itt született *Mikes* Kelemen, kinek szülőházát emléktáblával jelölték meg. (Tr. R.)

Zágoni Mikes *Kelemen*, l. *Mikes*.

Zágor *(Zagăr)*, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 1383 német, román és cigány lakossal. (Tr. R.)

Zagora, a *Helikon* (l. o.) mai neve.

Zagori, vidék Epirusban, 1913-ig Janina török vilajetben, azóta Görögországhoz tartozik, mintegy 25—30,000 görög (részben cincár) lak. Főképen selyemtenyésztéssel és gyapjúfonással foglalkoznak.

Zagorje 1. *(Zagoria)*, vidék Horvátországban, Varasd vm.-ben, az Ivanscsica-hegység D.-i lejtőjén, a két Krapina folyó közt. A folyó D.-i partján, a Szljeme-hegység É.-i lejtőjén van a Z. ellentéte, a Prigorje. A Z. igen sűrűn lakott, tájképi szépségekben gazdag vidék (horvát Svájc), látogatott fürdőhelyekkel: *Krapina-Teplicz, Varasd-Teplicz* (l. o.). A nép szegény és műveletlen, pedig a napsütötte, D.-i lejtők igen termékenyek.

2. *Z.*, adók. Modruš-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1910) 1907 horvát és szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Zagorska Selo, adó- és pk. község Varasd vm. klanjeci j.-ban, (1910) 1170 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zágra *(Zagra)*, kisk. Besztercze-Naszód vm. naszódi j.-ban, (1910) 1447 román lak. (Tr. R.)

Zágráb *(Zagreb)*, 1. *vármegye* Horvát-Szlavonországban, az 1920-iki trianoni békeszerződés óta a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz tartozik. Állapota a trianoni békeszerződés előtt: **Határai** É.-on Krajna, Stájerország és Varasd vm., K.-en Belovár-Körös és Pozsega vm., D.-en Bosznia és Modrus-Fiume vm., Ny.-on Krajna. **Területe** 7145 km². Z. vm. *felszínét* a Száva és Kulpa közén az Uszkóki-hegyeknek egyik DK.-re húzódó láncolata két jellemző részre osztja, melyek közül az ÉK.-i túlnyomóan lapályos és termékeny, a DNy.-i pedig általában hegyes és sziklás természetű. A vármegye É.-i részén legkiválóbb a Szlyeme- (1035 méter) és az Uszkóki-hegység (1051 méter); D.-i részében a Petrovagora- (507 méter) és Zrinyi-hegység (615 méter) emelkedik. A Száva jobb partján eső jelentékeny lapály *Turmező* v. *Turopolje* nevet visel, a Kulpától É.-ra pedig a Pokupje nevű lapály s az ezzel összefüggő Dragonić-erdőség terül el. *Vizei:* a Száva, mely a vm. közepén fut végig; mellékfolyói balról a Soltа, Krapina, Lonja, jobbról a Bregana, Kulpa, Sunja és Una. Tava kevés van, de annál több forrása és mocsara. Éghajlata mérsékelt.

Földje az ÉK.-i lapályos részen általában igen termékeny, DNy.-on ellenben sovány. Termőterületéből szántóföld 225,448, kert 8659, rét 79,897, legelő 92,624, szőllő 5618 és erdő 269,627 ha. Kiválóbb termékei: a rendkívül nagy mértékben termelt tengeri, továbbá búza, rozs, árpa, zab, burgonya, köles, kender, tönköly, tatárka, repce stb. Bor és gyümölcs sok és jó terem. *Marhatenyésztése* erősen fellendült, az 1910-iki összeírás szerint volt szarvasmarha 269,338, ló 48,977, szamár 106, kecske 12,062, sertés 184,816, juh 28,504 darab. A selyemtenyésztés nem igen nagy. Az ásványország rezet, vasat, kőszenet, kék márványt stb. szolgáltat. Ásványforrásai közül leghíresebbek a stubicai kénes forrás és a jamnici savanyúvízforrások.

A **lakosság** száma 1869-ben 395,884 volt, 1910. (Zágráb város nélkül) 515,014 (miből 2339 katona).

Egy km²-re 72 lélek esik. A lakosok közt volt (1910) 2040 magyar, 1558 német, 386,522 horvát, 118,661 szerb; hitfelekezet szerint 387,214 r. kat., 7133 gör. kat., 118,787 gör. kel., 1447 izraelita. A lakosság fő foglalkozása az őstermelés. A nép legáltalánosabban a fonó-, szövő- és faipart űzi, bár csaknem kizárólag saját szükségletére; a falukon legtöbbnyire a legszükségesebb mesteremberek is hiányzanak. Legfontosabb ipartelepei a dugaresai pamutfonó- és szövőgyár, a podorhi botgyár, a pertrinjai szalámigyár, a stenjeveci cementgyár, több gőzfűrész és szeszgyár. A kereskedelem aránylag elég élénknek mondható, főleg a vasutak kiépülése óta (397 km.); a forgalom hordozói a jó utak, ú. m. 199 km. állami, 937 km. törvényhatósági és 3474 km. községi út (utóbbiból 2144 km. kiépítetlen). Hitelintézetek: 29 bank és takarékpénztár és 144 szövetkezet.

A **népnevelés** igen rosszul áll; a 6 éven felüli népességnek (1910) 60·2%-a nem tud sem írni, sem olvasni, a tanköteles gyermekeknek közel fele nem látogat iskolát. Az iskolák száma 299, ú. m. 2 reáliskola, 1 tanító- és 1 tanítónőképző, 3 földmívesiskola, 6 ipari szakiskola, 4 polgári, 9 iparosinas, 272 elemi népiskola és 1 kisdedóvó.

Közigazgatás. Z. vm. (1910) 15 járásra oszlik és van benne 3 város és 95 politikai község, összesen 1479 helység. A járások a következők:

Járás, város	Népesség száma	Ebből magyar	német	horvát	szerb	Házak száma
Dugoselói járás	21,797	151	51	21,281	55	4,276
Dvori «	27,065	29	24	3,293	23,664	3,625
Glinai «	44,621	59	32	15,328	29,074	7,362
Jaskai «	39,110	42	40	38,589	64	7,817
Károlyvárosi «	38,620	64	71	37,519	396	6,483
Kostajnicai «	29,375	52	43	10,371	18,812	5,107
Nagygoriczai «	35,115	92	84	34,395	64	5,643
Petrinjai «	32,169	44	29	16,133	15,773	5,755
Pisarovinai «	22,432	3	26	17,422	4,734	3,953
Samoborí «	27,649	52	51	27,070	33	4,245
Stubiczai «	37,431	10	44	37,212	14	6,559
Szentivánzelinai «	32,588	21	14	32,346	21	5,698
Sziszeki «	27,670	320	165	26,018	477	5,368
Topuskói «	26,614	39	16	3,778	22,718	4,259
Zágrábi «	43,279	120	74	42,161	153	7,718
Károlyváros város ...	16,112	320	412	13,182	1,381	1,724
Petrinja « ...	5,486	55	121	4,416	683	825
Sziszek « ...	7,881	567	261	6,008	545	1,044
Összesen ...	515,014	2,040	1,558	386,522	118,661	87,466

2. *Z. (Zagreb, Agram)*, sz. kir. város, Horvát-Szlavonország fővárosa, Zágráb vármegyében, a Szlyeme-hegység D.-i tövében, kies vidéken fekszik; félórányira a Száva folyótól. Az alábbiakban Z. városának az 1920-iki trianoni békekötés előtti állapotát ismertetjük. A város 3 részből: a Felsővárosból, Káptalanból és Alsóvárosból áll. A *Felsőváros* a város É.-i részén emelkedő 162 m. magas Grič-dombon épült, hajdan magas kőfalakkal volt övezve, melyeknek maradványai ma is láthatók. Az Alsóvárosból ide több utca és lépcső vezet fel, a Bregovita-utcából pedig gőzsiklón juthatni a hegyre. Középpontja a Márkus-tér (Markov trg) a XIII. sz.-ban épült és Schmidt által renovált Márkus-templommal, a bán palotájával, az országházzal és a kormánypalotával; egyéb nevezetesebb részei a Jezsuita-tér a hadtestparancsnokság (hajdan jezsuita kolostor) épületével, a Katalin-tér a hasonnevű (egyetemi) templommal (épült 1662.), a befásított Grič-tér a kir. főreál- és kereskedelmi iskolával (hajdan kapucinus kolostor), az Úri-utca (Gospodka-ulica) a gör. kel. tanítóképző intézettel, kicsiny, de igen szép gör. kel. Cyrill- és Method-templommal (épült 1886.), a városházával és a régi horvát nemzeti színházzal (1835, most városi hivatalok), az Apáca-utca (Opatička-ulica) a hétszemélyes és báni tábla épületével, a Demeter-utca (Demetrova-ulica) a horvát nemzeti muzeum épületével és a Hosszúutca (Duga-ulica), mely a legrégibb utcák egyike. A hegy D.-i peremét a gyönyörű kilátást nyujtó Strossmayer-sétahely képezi. A Felsővárost a Medvedzsák völgye választja el a tőle K.-re emelkedő, alacsonyabb dombon épült *Káptalanvárostól* (Kaptol); ez Z. legrégibb része, hajdan kőfalakkal kerítve, melynek 3 nagy kőkapuja 1850–1855. bontatott le. Legnevezetesebb épülete a XV. sz.-ban épült, később átépített és erős falakkal övezett és az 1880-iki földrengés után majdnem teljesen újjáépített gót ízlésű székesegyház (gazdag egyházi kincsekkel), közelében a falakkal és tornyokkal övezett érseki palota, a kanonokok házai és a templom előtt a Mária-szobor (Fernkorntól), lejjebb a ferenciek temploma, mely 1280. épült és a Mária-templom (hajdan ciszterci-templom). A két hegyen épült városrész alatt az *Alsóváros*, Z.-nak jelenleg legszebb és leggyorsabban fejlődő része terül el, hosszan nyúlva el K.-ről Ny. felé és D. felé. Ezt a városrészt Ny.-ról K. felé az a hosszú útvonal hasítja át, melynek Ny.-i része az Ilica, K.-i része az Olasz-utca (Vlaska ulica) nevet viseli, a kettő közt pedig a Jellachich-tér terül el. Ez utóbbi Z.-nak egyik főtere díszes épületekkel és közepén Jellachich József gróf bán lovas szobrával (Fernkorn műve). A térről a Mária Valéria-utca (benne a zsidó templom) vezet a díszes befásított Zrinyi-térre, mely D. felé az Akadémia-térbe megy át; a Zrinyi-tér K.-i oldalán az igazságügyi palota áll, közepén nagy szökőkút van, körülvéve Frangepán Kristóf hadvezér, Schiavone (Medulics) András festő, Jurisics Miklós (Kőszeg védője) és Clovio Clovics festő, továbbá Mazuranić Iván és Boskovié Rucuer mellszobraival és Kukuljević Iván szobrával. A Zrinyi- és Akadémia-tér közt a délszáv tudományos és művészeti akadémia díszes palotája áll (Schmidt Frigyes műve, benne a horvát nemzeti muzeum régiségtára és a képtár), ettől D.-re az egyetemi vegytani intézet, melytől a pályaudvarig a szép Ferenc József-tér terül el Senon Ágost és Preradović Péter szobraival, mindkét oldalon ízléses palotákkal. Az Akadémia-térről a Kukovics-utca (benne a prot. templom) az Egyetem-térre (Sveučilištni trg) vezet, melyet a Ferenc József-egyetem, az iparmuzeum, keresk. muzeum, a nemzeti színház palotája, az egyetemi könyvtár és a Szokol tornaegylet épülete, valamint az Élet kútja (Mestrović műve 1912) és Fernkorn sárkányölő Szt. György lovasszobra (1862) díszítenek. Innen a Frangepán-utca (Frankopanska-ulica, melyben az irgalmas nővérek kolostora

van) az Ilicára vezet, Z. leghosszabb és legszebb utcájára (Corso), melyben a legszebb üzletek vannak és az utcai élet a legmozgalmasabb. Mellékutcái közül említendő a Medulics-utca és a Gundulics-utca a nemzeti zenede, valamint az irgalmas nővérek intézetével. Odább Ny. felé van a széles Prilaz az új kat. Szt. Balázs-templommal, a Ciglana-tér a katonai barakokkal és a nagy dohánygyárral, és a Kolodvorska cesta a Rudolf-kaszárnyával s a Déli vasút pályaudvarával. D. felé a Máv új központi pályaudvara. A K. felé vezető Olasz-utcában van a helyőrségi kórház és a városon kívül az érsek nyaralója és parkja (Maximir). A várost É. felől szép kertek övezik, ott van a Tuškanec nevű pompás hegyi park, Ny. felé a Josipovac nevű nyaralóhely.

Z. Horvát-Szlavonország politikai, társadalmi, tudományos és üzleti életének központja, széke volt a horvát kormánynak, a bánnak, a tartománygyűlésnek, a vármegye törvényhatóságának és a Z.-i járás szolgabírói hivatalának, továbbá a legfőbb egyházi, igazságügyi, katonai és egyéb hatóságoknak; itt székel a r. kat. érsek, főszékesegyház, káptalan és szentszék, széke a Z.-i egyháztartománynak és főegyházmegyének; székhelye volt a kir. hétszemélyes táblának, a kir. báni táblának, főügyészségnek és ügyészségnek, bánya-, sajtó- és pénzügyi bíróságnak, törvényszéknek és 2 járásbíróságnak, ügyvédi kamarának; volt itt kir. statisztikai hivatal, pénzügyigazgatóság, állampénztár, fővámhivatal, adóhivatal, állami építészeti hivatal, kereskedelmi és iparkamara, posta- és táviróigazgatóság, m. kir. államvasúti üzletvezetőség, folyammérnöki hivatal, országos méntelep, selyemtenyésztési felügyelőség, bányakapitányság, kincstári erdőigazgatóság és erdőrendezőség; katonai hatóságok közül: a 13. hadtestparancsnokság, 53. hadkiegészítő kerület és gyalogezred, 6. honvédkerületi parancsnokság, 25. honvédgyalogezred, 23. számú egészségügyi csapat és kórház, katonai élelmezési raktár, a csendőrparancsnokság törzsállomása, szárny- és szakaszparancsnokság.

Közművelődési intézményei a *Ferenc József tudomány-egyetem*, mely 1874. állíttatott fel és 3 (hittudományi, bölcsészeti és jogi) karból áll (101 tanár, közte 46 nyilvános rendes, 1047 hallgató), erdészeti akadémia, érseki liceum és papnövelde, gör. kat. papnevelő intézet, 2 kir. gimnázium, leányliceum, 2 főreálgimnázium, országos bábaiskola, tanítóképző, tanítónő- és óvónőképző intézet (utóbbi az irgalmas nővérek házában), 1 országos zenede, 1 művészeti és műipari felső iskola, országos ipariskola (gazdag gyűjteményekkel), kir. kereskedelmi akadémia, országos zeneakadémia, 4 polg. iskola, 2 keresk. és iparostanonciskola, 27 népiskola és 9 kisdedóvó. Ehhez járulnak a tudományos társulatok és intézetek, minők a délszláv tudományos és művészeti akadémia (gazdag könyvtárral, képtárral és egyéb gyűjteményekkel), a horvát országos nemzeti muzeum (természetrajzi és régészeti gyűjteményekkel), az orsz. vegyészeti intézet, az ipar- és művészeti muzeum, 3 nagy könyvtár (érseki, akadémiai és egyetemi) és az országos levéltár; a nemzeti színház (1835), a Matica hrvatska irodalmi egyesület, a művészeti egylet és számos más közhasznú egyesület és társulat. Jótékony és emberbaráti intézetei: a siketnémák országos intézete, a vakok orsz. intézete és a Szt. Vid-egyesületi vakok intézete, az irgalmas testvérek és irgalmas nővérek kórháza, több árvaház stb.

Lakóinak száma 1850-ben 14,258 volt, 1869-ben 20,402, 1890-ben 38,742, 1900-ban 61,002, (1910) 79,038. A lakosok közt volt 4028 magyar, 4458 német, 59,348 horvát, 3897 szerb, 7307 vend és egyéb; hitfelekezet szerint 69,209 róm. kat., 325 gör. kat., 4074 gör. kel., 592 ág. evang., 537 ref. és 4233 izraelita. A katonaság létszáma 4335 volt. (1921-ben a lakosság száma 108,388). A lakosság élénk kereskedést űz gabonával, fával, borral és marhával. Ipara erősen fejlődik; legnagyobb iparvállalatai: a dohánygyár, államvasúti műhely, hadfelszerelési gyár, műmalom, parkettgyár, 2 gőzfűrész, 2 kályhagyár, 2 bútorgyár, pamutfonó- és szövőgyár, papirgyár, pótkávégyár, sörfőző, gépgyár és vasöntő, villamos áramfejlesztőtelep, gázgyár, iróngyár, több téglavető, könyv- és kőnyomdák stb. A hitelintézetek száma volt 17 bank és takarékpénztár (közte az Osztrák-magyar Bank fiókja, a horvát leszámítoló bank, horvát kereskedelmi bank, horvát-szlavon országos jelzáloghitelbank, horvát hitelbank stb.), továbbá 24 szövetkezet. Közlekedési hálózata igen sűrű; vasúti vonala 6 irányban van, még pedig a volt m. kir. államvasút Fiume és Budapest felé, Zagóriai vasút Csáktornya felé, a déli vasút Steinbrück és Sziszek felé, a samobori vasút. A helyi közlekedést villamos közúti vasút (17 km. hosszú vonalhálózaton) és a Felsővárosba vezető gőzsikló közvetíti, van interurbán és városi telefonja, posta- és táviróhivatala. A városban van 4501 ház. Határa 3344 ha.

Története. Z. helyén a rómaiak idejében már település volt. Szt. László király 1093. alapította a Z.-i püspökséget és Grics-hegyen és itt alakult a város legrégibb része; a várost Kálmán király csatolta végleg a magyar koronához. 1242-ben a mongolok a várost a székesegyházzal együtt feldúlták, de IV. Béla a tatárok elvonulása után szabad királyi várossá és a szlavon hercegek székvárosává emelte; a káptalan azonban ekkor is a püspök fenhatósága alatt maradt és évszázadokig harcban állott a Felsővárossal. Az Árpád-ház kihalta után a két városrész közti ellenségeskedés újra kitört. Midőn Károly Róbertet a Felsővárosban Magyarország királyává koronázták, a káptalan Endre szlavoniai herceg pártján maradt. A törökök betörései alatt a két ellenséges városrész egymással szövetkezve védekezett a közös ellenség ellen: a káptalant és a székesegyházat erős falakkal vették körül. A mohácsi vész után az ellenségeskedés újra kitört; Grics Ferdinánd pártján állott, a káptalan és Frangepán Kristóf bán Szapolyainak hódolt; I. Ferdinánd Thurn Miklós tábornokot 10,000 német és spanyol katonával a káptalan ostromára küldte, de ezek 53 napi sikertelen ostrom után (1529 júl. 13-tól szept. 8-ig) kénytelenek voltak elvonulni. A XVI. sz.-ban gyakorta pusztították a várost földrengések, 1645. pedig a fekete halál szedte áldozatait s ugyanezen évben majdnem az egész város a

tűz áldozatául esett. 1674-ben és 1706. ismét leégett a Felsőváros. 1606-ban nyitották meg a jezsuiták itt az első gimnáziumot, melyhez 1622. a teológiai, 1662. a filozófiai és 1724. a jogi oktatást csatolták. A múlt században alakultak a város tudományos és művészeti intézményei és 1868. a horvát politikai élet központjává és a kormány székhelyévé lett. Ez idő óta a közművelődés minden terén igen nagy haladást tett, mire igen sokat tett a délszláv akadémia és az 1874. fölállított Ferenc József-egyetem. Az 1880-iki földrengés nagy károkat okozott a városban, különösen a székesegyházon, amelyet rövid idő mulva újjáépítettek s a város gyorsan a legszebb városok egyikévé fejlődött, de másrészt a magyarellenes tüntetések tűzhelye lett. Az összeomlás után a Szerb-Horvát-Szlovén királyság megalapításakor Horvátországgal együtt szerb uralom alá került s addigi önálló szerepét Belgráddal szemben elvesztette.

Irodalom. Tkalčić, Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabie, Z. 1889—97, 3 köt.; Diplomata 1093—1526; Lukšić, Hartmanns Illustr. Führer von Agram, Z. 1880; Lihl, Führer durch Agram, Darmstadt 1897; Uberl, Illustr. Führer durch Agram und Umgebung, 5. kiadás, Leipzig 1908.

Zágrábi egyházmegye. A zágrábi püspökséget 1093. Szt. László magyar király alapította. Területe kiterjed Belovár, Pozsega, Varasd és Zágráb megyékre, valamint a Muraközre. A plébániák száma 348, a filókegyházaké 2982. Az esperesi kerületek száma 37. A mozgalom, hogy *érsekséggé* emeltessék s így a kat. magyar egyháztól függetleníttessék, 1848. indult meg s céljukat 1852 dec. érték el, midőn is az abszolut uralom alatt császári előterjesztésre IX. Pius pápa a horvátok kívánságát teljesítette. A zágrábi érseknek, mint metropolitának, joghatósága alá tartozik: a djakovár-bosznia-szerémi püspökség, a körösi gör. kat. püspökség, a zengg-modruškorbáviai püspökség és a belgrád-szendrői címzetes püspökség. Az érsekségnek két káptalana van, nevezetesen a *zágrábi* székeskáptalan 28 valóságos és 6 címz. kanonokkal s a *császmai* társas káptalan, 7 valóságos és 8 címz. kanonoksággal. Az érsekség egész területét a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz csatolta.

Zágrábi hegység, l. *Szlyeme-hegység.*

Zágrábi püspökség, l. *Zágrábi egyházmegye.*

Zagradci, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 710 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zagreus (a. m. vadász) mellékneve Hadesnek s még inkább Dionysosnak.

Zaguzsén *(Zăgujeni)*, kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 584 román lak. (Tr. R.)

Zagy, porrá tört és vízzel folyadékká kevert zúzóérc.

Zagyva, a Tisza jobbparti mellékfolyója. Salgótarjántól K.-re, Zagyvaróna határában, a Medveshegyen, 628 m. magasban ered, lefut a Karancs és Mátra közt levő, harmadkori medencébe, ott egyesül a Karancsról jövő Tarján patakkal Kisterennénél. Ezután völgye összébb szorul, mert a Mátra ÉNy.-i oldalait megkerülve, keményebb és magasabb szintű vulkáni kőzeteken tör keresztül, Apcznál kiér az Alföldhöz tartozó menedékes törmeléklejtőre, de abba belevágódott s völgye csak Hatvannál szűnik meg, ezen alul teljesen síkságon folyik. Jobbról az Ipolytól elválasztó Cserhát hosszú, konzekvens patakjait, a Galgát, Bért és Zsunyit veszi fel, a Tápió vize már csak árvízkor éri el. Balról kapja legnagyobb mellékvizét, a Mátra D.-i lejtőjének vizeit gyűjtő Tarna patakot. A Galga torkolatától kezdve középszakasz jellegű, kanyarog, csak iszapot hord és Szolnoknál a Tiszába ömlik. Hossza 167 km.

Zagyvafő vár *(Nógrád)*. A tatárjárás után a Rátót nemzetség építtette, de azután elpusztult. 1441-ben a csehek felépítették, de 1460. Mátyás kiverte őket s a vár romba dőlt.

Zagyvapálfalva, kisk. Nógrád vm. salgótarjáni j.-ban, (1920) 3449 magyar, tót és német lak.

Zagyvarékas, kisk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. abonyi j.-ban, (1920) 5173 magyar lak.

Zagyvaróna, kisk. Nógrád vm. salgótarjáni j.-ban, (1920) 1985 magyar és tót lak.

Zagyvaszántó, kisk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1920) 1307 magyar lak.

Zagyvaszentjakab, kisk. Heves vm. hatvani j.-ban, (1920) 920 magyar lak. Egyesült Szurdokpüspökivel *Szurdok* néven.

Záh (és nem *Zács* v. *Zach*) *Felicián*, előkelő nógrádvármegyei nemes, Karancság földesura a Záh-nemzetségből. Csák Máté pártjáról I. Károly hűségére tért. A király 1330 elején minden állásától meg akarta fosztani, mire Záh 1330 ápr. 17. délben Visegrádon az ebédelő királyi családra tört és Károly királyt jobb karján megsebesítette, nejének négy ujját levágta. A király gyermekeit a nevelők, Tapolcsányi Miklós és Druget Miklós saját testükkel védték meg, Cselénfia János al-asztalnok pedig és a berohanó szolgák Záhot lekaszabolták. Kint leskelődő fiát szintén rögtön megölték; egyik leányát, *Klárát* megesonkítva városonként hurcolták, másik leányát *Sebét*, Palásti Kopaj nejét, a lévai vár előtt fejezték le. Az 1330 máj. 16. összeült országos főtörvényszék Záh nemzetségét harmadízig kiirtani rendelé. Az ítélet egy szóval sem utal arra, hogy a merényletnek Záh Klára lett volna az oka. Az sincs bebizonyítva, hogy Kázmér lengyel herceg 1330. vagy 1329. nálunk járt volna. V. ö. *Pór*, Az Anjouk kora, 78—84; *Marczali*, Záh bűnpöre (Budapest 1899), erre *Pór* Kritikai észrevételei (Századok, 1900); *Mátyás* Fl., Népmondák és tört. adatok Záh merényletéről (u. o. 1905).

Zahar, kisk. Ung vm. ungvári j.-ban, (1910) 1066 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Záhiriták, a mohammedán kánonjog egy iskolája, mely ellentétben az elismert ortodox iskolákkal (l. *Fikh*), a törvényfejlesztésben az írott és hagyományos források (*Zāhir* a. m. külső, nyilvánvaló) alkalmazásán túl egyéb módszert (a spekulativ következtetést, analógiát stb.) kizár. Alapítója az Iszpahánból származó *Dávúd b. 'Ali* (megh. Bagdadban 883.). Ibn Hazm spanyolországi tudós (megh. 1064.) a Z. módszerét a dogmatikára is alkalmazta. A Z. iskolájának, mely gyakorlati érvényre az Almohádok birodalmában jutott, most már nincsenek képviselői. V. ö. *Goldziher*, Die Zahiriten, ihr Lehrsystem und ihre Geschichte (Leipzig 1884).

Zahlbruckner *Sándor*, botanikus, szül. Szentgyörgyön 1860 május 31. Nagyszombatban és Bécsben tanult, ahol 1883. doktor lett. 1884-ben a bécsi udvari természetrajzi muzeum növénytani osztályának szolgálatába lépett mint gyakornok, 1886. mint kinevezett tisztviselő. 1899. átvette ugyanezen osztály vezetését, amelynek 1914—1922. igazgatója volt, amikor nyugalomba vonult. Az 1900-iki nemzetközi botanikai kongresszus főtitkára volt, a bécsi Zool.-Bot. Gesellschaft 1914. tiszteleti, a Magyar Tud. Akadémia 1920. külső tagjává választotta. Kezdetben az exotikus növényeket tanulmányozta: Beitrag zur Flora von Neu-Caledonien (Wien 1888); Campanulaceae andinae (Berlin 1906); Lobeliaceae Brasilienses (Kjöbenhavn 1895); Novitiae peruvianae (Wien 1892); Plantae Pentherianae (Wien 1900—1910); Revisio Lobeliacearum hucusque cognitarum (New York 1897). Főképen azonban a zuzmókkal foglalkozik, az Engler—Prantl-féle Natürliche Pflanzenfamilien vállalatban a zuzmóknak teljesen új rendszerét állapította meg (Berlin 1903—7). Nagyobb lichenológiai művei: Beiträge zur Flechtenflora Nieder-Österreichs I—VI. (1886—1902); Die Anhängigkeit der felsenbewohnenden Flechten von ihrer Unterlage (u. o. 1890); Die Flechten der deutschen Südpolarexpedition (Berlin 1901—3); Die Parmelia ryssolea der peruanischen Flora (Budapest 1903); Flechten im Hochlande Ecuadors (Cassel 1905); Lindauopsis (Berlin); Neue Flechten (Berlin 1—8); Prodromus einer Flechtenflora Bosniens und der Herzegovina (Wien 1890); Studien über Brasilianische Flechten (Wien 1902); Transbaikalische Flechten (u. o. 1909); Vorarbeiten zu einer Flechtenflora Dalmatiens (u. o. 1—8); Zur Flechtenflora des Pressburger Komitates (Pozsony 1894—99). Kiadta a Kryptogamae exsiccatae herbarium kiadványt (I—XXIV., Wien 1894—1916), amelynek schedáit szerkesztette. Igen sok új fajt nevezett el, nevéről is sok növény nyert megnevezést.

Zahle, *Carl Theodor*, dán államférfiú, szül. Roskildeben 1866 jan 19. Lapszerkesztő és ügyvéd volt, 1895. választották be a folkethingbe, hol 1905 óta a radikálisok vezére volt. 1909 okt. 27. egy radikális kormányt alakított és az igazságügyi tárcát is vállalta. Kormánya rövid életű volt, mert a pártjára hátrányosan kiütő választások után 1910 júl. 1. visszalépett. 1913—1920. másodszor volt miniszterelnök s a világháború folyamán fenntartotta az ország semlegességét.

Zahn, 1. *Ernst*, német író, szül. Zürichben 1867 jan. 24. Mint pincér bejárta Olasz- és Angolországot, végül mint vendéglős a svájci Göschenenben telepedett le. 1917-ben a zürichi egyetem díszdoktora lett. Főbb regényei: Erni Behaim (Stuttgart 1898); Albin Indergand (1901; magyarra fordította *Várady* Imre, 1925); Die Clari-Marie (1904); Lukas Hochstrassers Haus (1907); Einsamkeit (1910); Die Frauen von Tannó (1911); Was das Leben zerbricht (1912); Der Apotheker von Klein-Weltwil (1914); Gesammelte Werke (1914); Die Liebe des Severin Imboden (1916); Jonas Truttmann (1921); Frau Sixta (1925). Írt költeményeket, novellákat és drámákat is. Összegyűjtött műveinek I. sorozata, 10 köt., 1910. Stuttgartban jelent meg.

2. *Z., Friedrich*, német statisztikus, szül. Wunsiedelben 1869 jan. 8. 1896-ban a német császári statisztikai hivatalba lépett, ahol feldolgozta a nagy foglalkozási és iparstatisztikát. 1906-ban rövid ideig Düsseldorf polgármestere volt, de 1907. a bajor kir. statisztikai hivatal vezetését vette át s amellett utóbb a müncheni egyetem tiszteletbeli tanára lett. Főbb munkái: Die Statistik in Deutschland nach dem heutigen Stand (München 1911, 2 köt.); Geschichte und Einrichtung der amtlichen Statistik im Königreich Bayern (1890); Die Finanzen der Grossmächte (1908); Deutschlands wirtschaftliche Entwicklung (1911); A Statistik des Deutschen Reichs c. hivatalos forrásmunka 111., 112., 114. és 151. kötetei (népszámlálás, foglalkozási statisztika stb.) tőle erednek. 1913 óta Mayrrel együtt adja ki az Allgemeines Statistisches Archivot.

3. *Z., Johannes*, német egyházi zeneszerző, szül. Espenbachban (Franken) 1817 aug. 1., megh. Hendettelsauban 1895 febr. 17. Legfontosabb munkája: Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder (1888—93, 6 köt.). Írt számos evangelikus egyházi énekkönyvet.

4. *Z., Theodor*, német lutheránus teológus, szül. Morsban 1838 okt. 10. 1877-ben Kielben, 1878. Erlargenben, 1888. Lipcsében tanár; 1909. nyugalomba vonult. Művei közül nevezetesebbek: Marcellus von Ancyra (Gotha 1867); Ignatius von Antiochien (1873); Acta Joannis (Erlangen 1880); Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons (3 köt., 1881—1884); Geschichte des neutestamentlichen Kanons (u. o. 1888); Einleitung in das Neue Testament (3. kiad., 1907, 2 köt.); Grundriss der Geschichte des neutest. Kanons (1901).

Záhony, kisk. Ung vm. kaposi j.-ban, (1920) 1171 magyar lak.

Zähringen, falu Freiburg (ettől 3 km.-nyire) badeni kerületben, ismeretes a most romokban heverő *Z. váráról*, amelyről a Z.-i hercegek magukat elnevezték.

Zähringeni nemzetség, l. *Baden* (története).

Zähringeni oroszlánrend, l. *Rendjelek* (szövegmelléklet, Baden 4.).

Zahumlje, *Hercegovina* régi neve.

Zaidam (helyesebben *Cajdam*), nagy lefolyástalan medence Belső-Ázsiában, a Kuen-lün-hegység két főága közt. É.-on az Altin-tág és Nan-san, D.-en a Marco-Polo-hegység zárják körül. A medence legmélyebb része már annyira ki van töltve, hogy a belé folyó kevés víz nem tud tóvá gyűlni, hanem mocsaras lapályon terül szét. A medence éghajlata nagyon zord és száraz, mert bár legmélyebb, mocsaras része 2700 m. magasan van a tenger szine felett, de a környező hegyek 4000—5000 m. magasak. Füves pusztáin mongol sátoros pásztorok legeltetnek s székhelye volt hatalmas mongol fejedelmeknek (Dzun-dzasszak stb.). Területe körülbelül akkora, mint a magyar Alföldé (90,000 km²).

Záim, az oszmánli közigazgatásban ama nagyobb hűbéres szpáhik, akiknek nagyobb hűbéri birtokuk volt, vagyis amelynek jövedelme évenkint meghaladta a húszezer oszporát. Magát a hűbérbirtokot *ziámetnek* nevezték. A Z. szó a török

hódoltság korabeli magyar nyelvben is ismeretes volt, ahol *zainyos, záhinyos* embernek nevezték az előkelőbb, gazdagabb urakat.

Zaimisz, *Alekszandrosz,* görög államférfiú, szül. Athénben 1855 okt. 28. Felsőbb tanulmányait Berlinben, Lipcsében és Párisban végezte. 1881-ben választották be a képviselőházba, hol nagybátyját *Delyanniszt* támogatta Trikupisz ellen. 1890—92-ig igazságügyminiszter volt Delyannisz második kormányában. Rhallisz visszalépése után 1897 okt. súlyos körülmények közt vállalta a miniszterelnökséget és a külügyi tárcát s ő kötötte meg a békét Törökországgal (1897 dec.). Mivel a választásokon kisebbségbe jutott, 1899 ápr. lemondott. 1901 nov.—1903 júl. másodízben volt miniszterelnök és külügyminiszter. 1906 szept. 30. a visszalépő György herceg helyébe Kréta-sziget főbiztosává nevezte ki a király s ez állásban 1908 okt.-ig működött. A világháború alatt két ízben (1915 okt.—nov. és 1916 ápr.—szept.) volt miniszterelnök. 1917 máj.-ban ismét miniszterelnök lett, de már júniusban lemondott. A világháborút követő békekötés után ismét politikai szerephez jutott, 1921. közoktatásügyi miniszter, 1922. újra, már ötödízben miniszterelnök, de megint nem tarthatta magát, mindamellett a királyi család elűzetése után alakult köztársaságnak 1924. elnökévé jelölték, de a közben kitört katonai forradalom és diktatura miatt megválasztására nem kerülhetett sor.

Zainer *(Zayner, Tzainer), Günter,* Reutlingenből, első könyvnyomtató Augsburgban 1468—78. Bevitte az antiqua-betűt Németországba; első kiadója Kempis Tamás Krisztus követése c. művének. Testvére, *János,* Ulm legkiválóbb könyvnyomtatója 1473—1525.

Zaire, a *Kuango* (l. o.) v. *Quango* folyó más neve, de amíg a Kongót nem ismerték, addig a Kongo torkolati szakaszát ezzel azonosították és Z.-nek nevezték.

Zaj, *zajlás,* l. *Jégzajlás.*

Zajačko Selo, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1910) 330 horv. lak. (Tr. SzHSz.)

Zajc *János,* horvát zeneszerző, szül. Zenggben 1834., hol apja katonai karmester volt, megh. Zágrábban 1914 dec. 20. 1849-ben a gimnáziumot Zenggben elvégezvén, belépett a milanói konzervatóriumba, hol a híres Rossi tanítványa volt. Ez intézetben már a harmadik évben zeneszerzeményeivel ezüstérmet nyert és darabjai Milanóban rendkívüli sikert arattak. 1855-ben előadták La Tirolese (A tiroli nő) c. zeneművét, melyet maga a szerző dirigált, mire meghívták a Scala-színház zenei művezetőjévé. 1856-ban visszatért szülővárosába. Itt írta Amelia, Adela és a Messinai ara c. operáit. 1862-ben Bécsbe költözött, hol a Carl-Theater számára sok operettet írt, köztük a Fitzliputzli, Lazaroni, A boissyi boszorkány ciműket, ez utóbbi magyar nyelven is szinrekerült; Mannschaft am Bord (magyarban: Matrózok a fedélzeten), Raub der Sabinerinnen. 1870-ben a zágrábi szinházban a dalszínművek igazgatója lett. Itt írta Mislava, Legeta bán, Subics-Zrinyi Miklós, Pan Tvardovszki, Zlatka, Afrodite (1908. Budapesten is), Primorka stb. dalműveit. Összes szerzeményeinek száma megközeliti az ezret.

Zajecsár *(Zajcsár),* a timoki szerb kerület székhelye és erődített hely, (1910) mintegy 6700 lak. 1876 aug. 7. itt győzte le Oszmán pasa a szerbeket. A világháborúban 1915 okt. 19 Bojadazsijev bolgár hadserege elfoglalta; az összeomlás után 1918 okt. 19. visszafoglalták a szerbek és franciák.

Zajende-rud *(Szenderud, Szajende-rud, Zenderud),* perzsiai folyó, a Zargosz-hegység belső oldalán ered, elfolyik Iszpahan mellett s a pusztákon a Gavechone sóstóban vész el. Vizével sok oázist öntöznek.

Zajezda, adók. Varasd vm. zlatári j.-ban, (1910) 1364 horvát lak. Régi, erődített vára ma is fennáll lakható állapotban. Közelében vannak Melengrad vár romjai. (Tr. SzHSz.)

Zajgó (állat), a szajkó *(Garrulus glandarius* L.) régi magyar népies neve.

Zajgó *(Dusino),* kisk. Bereg vm. szolyvai j.-ban, (1910) 783 rutén és német lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zajile, adók. Pozsega vm. pakraci j.-ban, (1910) 722 szerb, szlovén, horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zajk, l. *Zichy*-család.

Zajk, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1920) 508 magyar lak.

Zajkány *(Zăicani),* kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1920) 522 román és magyar lak. (Tr. R.)

Zajszán-tó, helyes neve *Szaiszan-nor* (l. o.).

Zajta, kisk. Szatmár vm. szatmárnémeti j.-ban, (1920) 612 magyar lak.

Zajtai, *Nagy* Ignác (l. o.) írói neve.

Zajzon *(Zizin),* nagyk. Brassó vm. hétfalusi j.-ban, egyike a 7 csángófalunak a tömösi és ósánczi szorosok közt, a Csukás tövében szép vidéken, (1910) 1226 magyar és román lak. Fürdőjét (300 szobával) égvényes-sós és földes-vasas forrásainál fogva a lélegzőszervek hurutos bántalmai, gyomor- és bélbajok, vérhiányok és női bajokban sűrűen keresik fel. A községben Rab István csángó költő szülőháza emléktáblával van megjelölve. L. még *Hétfalu.* (Tr. R.)

Zákameneklin *(Zakamené Klin),* kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 2052 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zákány, kisk. Somogy vm. csurgói j.-ban, (1920) 2178 magyar lak. Z. azelőtt a m. kir. államvasutak és a déli vasút keresztezőpontja volt, de amióta az előbbi állomását Gyékényesre helyezte át, jelentősége alább szállt.

Zákányos bor, így nevezik némely vidéken a nyúlós bort.

Zákányos víz (halászat), finom, könnyen felszálló üledékű, ez okon érintésre hamar zavarodó víz.

Zakárfalva *(Žakarovce),* kisk. Szepes vm. gölniczbányai j.-ban, (1910) 1371 szlovák és német lak. Itt a Gölniczbánya bányatársulatnak jelentékeny vasércbányái vannak, melyekben 370 munkás dolgozik. (Tr. Cs.-Szl.)

Zakariás *(Szakarja),* név, az ó-testamentomban előfordul mint királyok, papok és próféták neve; de különösebben ismeretes e néven a kisebb próféták egyike, ki Zorobábellel együtt tért haza a fogságból és a népet a jeruzsálemi templomnak újból felépítésére buzdította; különösen a róla nevezett s az ó-testamentomi kánonban az utolsó előtti helyre sorozott profécia nyolc első

fejezetében. Az utóbbi hat fejezet kétségkívül más próféta műve. A bibliai kritikusok nagyobb részének véleménye szerint a most említett hat fejezet közül a három elsőt a Kr. e. 8—7. sz. közepe táján, a három utóbbit a Kr. e. 7. sz. végén írták.

Zakariás, pápa, szent (741—52). Trónra lépésekor az egész római tartomány a longobardok kezén volt, de Z. eszélyes alkudozásokkal Luitprand királyt rábírta, hogy 20 évre békét kötött és az elfoglalt városokat visszaadta. Bonifácot, a németek apostolát, mainzi érsekké és Németország primásává tette. Kis Pipint királlyá avatta. Rómában 743. zsinatot tartott. Jaffé 26 levelét közli, melyek nagyrészt Bonifácra és Németország egyházi viszonyaira vonatkoznak. Megh. 752 márc. Emléknapja márc. 15.

Zakaszpijszkája oblaszty, l. *Transzkaszpia.*

Zakazik, egyiptomi város, l. *Szagazik.*

Zakopac, adók. Lika-Krbava vm. alsólapaci j.-ban, (1910) 544 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Zakopa, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1910) 237 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zakopane, falu és látogatott klimatikus fürdő Neumarkt galiciai kerületi kapitányságban, a Fehér-Dunajec egyik forráspatakjánál, a Magas-Tátra É.-i oldalán, (1910) 7600 lak., hengerművekkel, vaskohókkal, facsiszolással és papirosgyárral; meleg ásványvízforrással, faipariskolával. Z. nyaralóhely és innen indulnak ki a Magas-Tátrára. Közelében van Jaszcurowka fürdő, Galicia egyedüli termájával (20·4°) és fürdőintézettel.

Zakorenje, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1910) 237 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zakrzewski, *Wincenty*, lengyel történetíró, szül. 1844., megh. 1918 ápr. A történelem tanára a krakói egyetemen. 1887-ben a M. T. Akadémia külső tagjává választotta. Főbb művei: Powstanie i wzrost reformacyi w Polce (A reformáció keletkezése és fejlődése Lengyelországban); Stefan Batory (1887); Listy Hozyusza; Hosius bibornok levelei (2 köt., 1879—88). V. ö. *Szádeczky* Lajos, Z. műveiből (Századok 1887. évf. 375. old.).

Zakuska, Orosz- és Svédországban szokásos előétel, mit külön asztalon nyújtanak és állva esznek; kaviár, szardella, hering, sonka, nyelv, sajt, finom pálinka stb.

Zakynthos, l. *Zante.*

Zala, *vármegye* hazánk dunántúli részében; az 1920-iki trianoni béke előtt *határai:* É.-on Vas és Veszprém, K.-en és DK.-en Somogy vm., melytől részben a Balaton tava választja el; D.-en a Dráva jelöli a határt Horvátország (még pedig Varasd és Belovár-Körös vm) felé; Ny.-on Stájerországgal és Vas vm.-vel határos. *Területe* a trianoni békekötés előtt 5995 km². A vármegyében hullámos dombvidék és magasabb hegyvidék tágas völgyekkel és termékeny rónával váltakozik. ÉK.-i részébe benyulnak a Bakony D.-i ágai különálló bazaltkúpjaikkal, minők a Badacsony (438 m.), Gulácsi-hegy, Szigligeti csoport, Szent György-hegy (415 m.), Haláp, Tóti-hegy, Hegyesd, Csobánczi-hegy és mint legmagasabb az Agártető (513 m.); odább Ny. felé a Tátika (413 m.) és Rezi (427 m.) dombcsoportja emelkedik. A Zala kanyarulata és a Sárvíz-csatorna közt számos völgytől hasított alacsonyabb dombvidék emelkedik, míg a Sárvíz, Kerka és Valiczka patakok közt a Göcsej név alatt ismeretes (sajátszerű nyelvjárású magyar néptől lakott) vidék terül el. A Kerkától Ny. felé tágas róna következik, melyből az alsólendvai dombvidék (328 m.) emelkedik ki. E róna Muraszerdahely táján átmegy a Mura és Dráva közti termékeny és sűrűn népesített síkságba, a *Muraközbe.* Lapályos a vármegyének legészakibb, a sümegi és szentgróti domboktól É.-ra elterülő része is. *Vizekben* Z. vármegye rendkívül gazdag. K.-i szélén a Balaton tava terül el, amelynek jelentékenyebb mellékvize a Zala, mely a Kis-Balaton posványai közt szakad belé. A Nagy-csatorna, a Kanizsa vizének felhasználásával a Z.-t a Murával köti össze. A Mura É. felől a Kerkát veszi magába, mely ismét a Lendva vizével gyarapodik. Z. vármegye Ny.-i felét általában jellemzik az egymással párhuzamos folyású és csatornák által egymással összekapcsolt vizek, melyek völgyei hosszan nyulnak É.-ról D. felé.

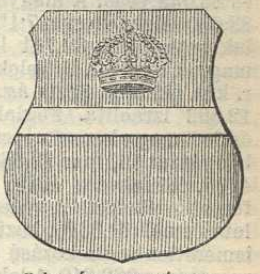

Zala vármegye címere.

Éghajlata meglehetősen meleg; az évi középhőmérséklet Keszthelyen 10·2, Balatonfüreden 10·5° C., Csáktornyán és Nagykanizsán 9·6°, a hőmérséklet szélsőségei 37·4 és —22·2°. A csapadék évi mennyisége Nagykanizsán 789, Zalaegerszegen 708, Keszthelyen 672, Balatonfüred táján azonban jóval kevesebb.

Terményei az ásványországból: barnaszén (Bányavár) és kőolaj (Szeleneés és Bányavár), valamint némi kevés arany és ezüst, amit a Mura és Dráva medréből mosás által nyertek. A vármegye talaja általában véve igen termékeny. Területéből 1919. volt: szántóföld 248,812, kert 11,610, rét 70,923, legelő 69,246, nádas 1132, szőllő 18,572 s erdő 142,375 ha. Főbb terményei: búza, rozs, árpa, zab, tengeri, burgonya, továbbá köles, tatárka, repce, len, kender, cukorrépa, hüvelyes vetemények. A gazdálkodás, az uradalmi birtokokat kivéve, általában az egyszerű hármas forgású szántás-vetésből és állattenyésztésből áll. Gyümölcse bőven terem. Szőllői a balatonparti hegyeken, a Z. és Kanizsa folyók és a Mura mellékein kitünő zamatos és tüzes bort teremnek (Badacsony, Sümeg). Jelentékeny szerepe van a mezőgazdasági viszonyok fejlesztése körül a Z.-vármegyei gazdasági egyesületnek és több gazdakörnek és szőllőtelepnek. A fennálló lecsapoló társulatok sok posványos területet tettek vízmentessé és termővé. Az erdők területéből legtöbb a bükkös, kevesebb a tölgyes, a többi kevés fenyves. A vármegye állatállománya az 1911. évi összeírás szerint: 212,604 szarvasmarha, 38,622 ló, 616 szamár, 60 ösvér, 1294 kecske, 218,389 sertés és 103,977 juh. Jelentékeny a baromfitenyésztés. A méhészetet is meglehetős mértékben üzik. Az erdőkben sok a vad, a Balatonban jelentékeny a halászat.

A lakosság száma 1869-ben 333,237 volt. 1910-ben 466,333 (ebből 1987 katona), 1 km²-re átlag 77·8 lélek jut, úgy hogy Z. vármegye Nagy-Magyarország legsűrűbben népesített vármegyéi közé tartozott. A lakosok közt volt 347,167 magyar (74·5%), 3889 német (0·8%), 91,909 horvát (19·7%) és 23,032 vend. A magyarság tiz évi szaporulata 23,080 lélek, vagyis 7·1%. A nem magyar ajkú lakosság közül 32,741 lélek (27·5%) beszéli a magyar nyelvet. Hitfelekezet szerint volt 433,145 r. kat. (92·9%), 8220 ág. evang., 11,738 ref. és 12,892 izraelita. Foglalkozásra nézve ekként oszlott meg a kereső népesség: őstermelés 144,718, bányászat 14, ipar 22,860, kereskedelem és hitel 4305, közlekedés 4029, közszolgálat és szabad foglalkozások 3942, véderő 1987, napszámos részletezés nélkül 3370, házi cseléd 7092, egyéb és ismeretlen foglalkozású 5376; az eltartottak összes száma 268,640. A lakosságnak túlnyomó foglalkozása a földmívelés, bortermelés és állattenyésztés. Az ipar még jelentéktelen, néhány nagyobb gyár van Nagykanizsán. A kereskedelem leginkább Nagykanizsán, részben Zalaegerszegen és Csáktornyán összpontosult. A forgalom eszközei minden irányban haladó vasúti vonalak (486 km.), melyeket igen sűrű közúti hálózat egészít ki; volt ugyanis a vármegyében 353 km. állami út, 1116 km. törvényhatósági út és 1113 km. (kiépítetlen) községi út. A hitelintézetek száma 98 volt, köztük 36 bank és takarékpénztár és 62 szövetkezet.

Közművelődési állapota, noha újabban jelentékenyen fejlődött, még nem volt teljesen kielégítő; a hat éven felüli népességnek 75·1%-a tudott írni és olvasni és a tanköteles gyermekek közül 7933 nem járt iskolába. A vármegyében volt 3 gimnázium (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Keszthely), 1 alreáliskola (Sümeg), 1 gazdasági akadémia (Keszthely), 1 vincellériskola (Tapolcza), 2 felsőkereskedelmi iskola (Zalaegerszeg és Nagykanizsa), 2 ipari és kereskedelmi iskola, 1 tanítóképző (Csáktornya), 12 polgári iskola, 8 iparos és 3 kereskedelmi inasiskola, 442 elemi, 380 ismétlő és 48 gazdasági népiskola, 28 kisdedóvó és 26 menedékház, összesen 958 iskola. A szellemi élet középpontjai Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Keszthely és Csáktornya voltak.

Közigazgatás. Z. vármegye területe a kettészakítás előtt 13 járásra és két rendezett tanácsú városra oszlott, ú. m.:

Járás, város	Községek száma	Népesség száma (1910)	Ebből magyar	Ebből német	Ebből horvát	Lakóházak száma
Alsólendvai járás	78	50,717	28,772	137	145	8,881
Balatonfüredi «	26	12,317	11,581	718	5	2,864
Csáktornyai «	71	46,471	4,709	323	41,182	7,500
Keszthelyi «	26	30,769	30,500	109	9	5,457
Letenyei «	49	31.011	26,630	60	4,094	4,791
Nagykanizsai «	39	36,862	31,653	675	4,428	6,338
Novai «	49	24,985	24,879	30	27	4,033
Pacsai «	34	28,872	28,775	31	3	4,920
Perlaki «	33	43,916	2,057	73	41,647	5,861
Sümegi «	32	28,269	27,869	273	7	4,710
Tapolczai «	35	37,362	36,730	521	4	7,197
Zalaegerszegi «	58	33,161	32,975	38	12	5,314
Zalaszentgróti «	27	24,253	24,156	52	2	3,990
Nagykanizsai r.t.v.	1	26,524	25,313	706	313	3,154
Zalaegerszeg «	1	10,844	10,568	143	31	1,358
Összesen	559	466,333	347,167	3,889	91,909	76,368

A vm.-ben 2 rendezett tanácsú város, 13 nagy- és 544 kisközség volt. A községek általában véve igen kicsinyek; 2000-nél több lakosa 28-nak volt; legnépesebbek a városokon kívül: Keszthely 7477, Tapolcza 6699, Sümeg 5712 és Csáktornya 5213 lakossal. Székhelye *Zalaegerszeg*. Az országgyűlésbe Z. vármegye 9 képviselőt küldött.

A trianoni békeszerződés a vármegyét megcsonkította, amennyiben a csáktornyai és perlaki járásokat egészen, az alsólendvai járás 48 községét, továbbá a letenyei és nagykanizsai járás 1—1 községét, összesen tehát 1118 km² területet 154 községgel és 130,509 lakossal a Szerb-Horvát-Szlovén királyságnak juttatta.

A megmaradt terület nagysága 4871 km², *lakosainak* száma pedig 1920-ban 346,965; egy km²-re 71·2 lélek jut. A lakosok között van 335,104 magyar (96·6%), 3049 német (0·9%), 7503 horvát (2·2%). A nem magyar ajkú lakosságnak is 79·7%-a beszéli a magyar nyelvet. Hitfelekezet szerint van 317,333 r. kat. (91·5%), 11,363 ref. (3·3%), 7339 ág. h. ev. (2·1%) és 10,362 izraelita (3%). Foglalkozásra nézve a kereső népességből 127,918 őstermelő, 17,601 iparral, 3886 kereskedelem- és hitellel, 3124 közlekedéssel foglalkozik, 4073 a közszolgálat és szabadfoglalkozás körébe tartozik, van azonkívül 1270 napszámos, 3045 nyugdíjas stb., 4842 házicseléd és 1030 egyéb és ismeretlen foglalkozású. Az eltartottak száma: 176,237.

Z. vármegye megmaradt területe 11 járásra és 2 rendezett tanácsú városra oszlik ú. m.:

Járás, város	Községek száma	Lakosság száma (1920)	Ebből magyar	Ebből német	Ebből horvát	Házak száma
Alsólendvai járás	30	13,676	13,523	28	9	2,631
Balatonfüredi «	26	12,714	11,886	795	5	2,819
Keszthelyi «	26	31,400	31,128	151	17	5,557
Letenyei «	46	30,529	25,884	39	4,422	4,783
Nagykanizsai «	38	33,647	30,407	396	2,759	5,911
Novai «	51	27,112	27,018	20	25	4,285
Pacsai «	34	29,984	29,881	48	7	4,972
Sümegi «	32	27,751	27,570	114	7	4,940
Tapolczai «	35	37,550	36,937	534	18	7,192
Zalaegerszegi «	58	34,640	34,385	55	13	5,608
Zalaszentgróti «	27	24,686	24,613	41	9	4,054
Nagykanizsa r. t. v.	1	30,037	29,160	541	173	3,281
Zalaegerszeg «	1	13,239	12,712	287	39	1,355
Összesen	405	346,965	335,104	3,049	7.503	57,388

E területen a két rendezett tanácsú városon kívül 15 nagyközség és 388 kisközség van; a községek közül 2000-nél több lakosa 16-nak van. Legnépesebbek a városokon kívül: Keszthely 8050, Tapolcza 7055, Sümeg 5341 lakossal. Székhelye továbbra is Zalaegerszeg.

Z. vármegye megmaradt területének fontosabb gazdasági és művelődési adatai még a következők:

A területből szántóföld 195,055 ha., rét 54,167 ha., legelő 50,628 ha., szőllő 15,362 ha. és erdő 115,547 ha. Terméseredmények: búza 505,000 q, rozs 399,000 q, árpa 97,000 q, zab 139,000 q, tengeri 256,000 q és burgonya 584,000 q.

A szarvasmarhák száma 149,836, a lovaké 29,296, a sertéseké 162,834 és a juhoké 87,797.

A vármegyében 1925. van 25 bank és takarékpénztár és 62 szövetkezet. A vasúti hálózat

hossza 410 km., az állami utaké 275 km., a törvényhatósági utaké 851 km. Van ezeken kívül 842 km. kiépítetlen községi út.

A vármegye megmaradt területén a hat éven felüli népességnek (1920) 83·3%-a tud írni-olvasni. A tanintézetek száma a következő: 1 gazdasági akadémia, 3 gimnázium, 1 reál-, 2 felső kereskedelmi, 8 polgári, 22 gazdasági ismétlő, 329 általános ismétlő, 360 mindennapi elemi iskola, 13 óvoda, 5 menház, 8 inasiskola.

Története. Z. vármegye egyike a legelőbb keletkezett vármegyéknek s lakosságának jó része azon ősök ivadéka, kiket a honfoglalás alkalmával (történeti hagyomány szerint) az egyik vezér (Vérbulcsu) vezetett ide. Nevét némelyek szerint a területén átfolyó Zala vizétől, mások szerint Zala várától vette, melynek alapjait I. v. III. Béla királyunk rakta le. A kereszténység megalapítása után számos egyházi intézmény létesül e vármegye területén: Szt. István 1019. alapítja a *zalavári apátságot;* 1055. I. Endre a *tihanyi,* 1137. Marton ispán a *csatári bencés apátságot.* Ez időben keletkezik a kapornoki bencés apátság. Örményesen 1226. a pálosok, Rajkon 1239. a premontreiek telepednek meg. 1250 körül épül az *örsi prépostság* temploma s 1339. Enyerén a pálosok építenek kolostort. Jenőt a pálosok 1399. foglalják el. A XII. sz. második felében a türingiai Orlamündi gróf német lovag jelenik meg a vármegye területén s *Hahótnak* ura lesz. Utódai közül Buzád 1222. a báni méltóságot nyeri el. E nemzetségből származtak az alsólendvai Bánffyak, kiknek férfiága Kristóffal 1644. kihalt. *Csáktornyát* 1271. a Csák-nemzetség építette s nevét is ettől nyerte. A XV. és XVI. sz.-ban Cilley Henrik gróf, majd az Ernuszt-Hampó-család birtoka volt, akiktől a Zrinyiek kezére került. *Kanizsa* régi várát 1324. I. Károly Kanizsay Lőrincnek adományozta, kinek híres nemzetsége a férfiágon már 1532. kihalt; a XVIII. század végén gróf Festetics György szerezte meg. A vármegyének Őrs nevű négy községe egykor az Őrsnemzetség birtoka volt. Ezen nemzetség egyik sarja, György, 1398. Battyánt kapta királyi adományban s ettől kezdve a család a Batthyány nevet vette föl. Jelenleg romokban heverő híres várai közül Tátika, Csobáncz és Strigó már az 1200-as években, Szigliget, Hegyesd, Rezi, Sümeg, Kemend és Lindva az Anjouk korában fennállott. Z. vármegye a török elleni védelem céljából mintegy 30 várat erősített meg s 1681-ig folyton figyelme tárgyát képezte ezen erősségek fönntartása. 1596-ban a törökök által elpusztított Somogy vármegyét az országgyűlés Zalával egyesítette s csak 1715. állíttatott vissza Somogy vármegye önállósága. *Zalaegerszeget,* a vármegye székhelyét régen a veszprémi, I. Ferdinánd alatt az egri püspök birta. Erődített hely volt, melyet 1620. Bethlen Gábor foglalt el. Később a törökök lerombolták. Gyászos sorsú erőssége volt a vármegyének *Új-Zerinvár,* melyet Zrinyi Miklós a Mura és a Dráva összefolyásánál emelt. *Légrád* hasonlóan Zrinyi-birtok volt. Nevéhez II. Rákóczi Ferenc idejéből fűződik kiválóbb esemény emléke. A kurucok itt verték meg a labanc Jellachich Gábort s agyon is lőtték. A magános sziklán épült *Sümeg* vára II. Rákóczi Ferenc idején nagy szerepet játszott. A vár omladékai tövében fekvő püspöki lakot padányi Biró Márton püspök emelte, aki örök álmát is Sümegen alussza. 1707-ben *Csobáncz* várát Kreutz labanc tábornok ellen hősileg megvédte Szász Márton alkapitány. 1848-ban az alkotmányért vívott küzdelem kezdetén Perczel tábornok itt, a Muraközben aratta első babérait. A trianoni békekötés a vm.-t megcsonkította (l. fönnebb). V. ö. *Bátorfi* L., Adatok Z. történelméhez (Nagykanizsa 1876—1878); Z. története (Oklevéltár, szerk. *Nagy* I., *Véghelyi* D. és *Nagy* Gy., Budapest 1886—70).

Zala, a Balaton legnagyobb mellékfolyója, Vas vm.-ben, Őriszentpéter fölött Zalafő helységnél ered, több kicsiny ágban, azután K. felé folyik egész Zalaegerszegig. Völgye a dunántúli pannoniai fennsíkba van vágva. Zalaegerszegnél ÉK.-re fordul s eredetileg a Marczal felső vize volt, de a Balaton felől visszavágódó Alsó-Zala lefejezte s most Zalabérnél hirtelen D.-re fordul, az alsó-zalai nagy szélbarázdába. Hidvégnél a Kis-Balatonba torkol és iszapját messze beviszi a Balatonba, a keszthelyi öblöt teljes feliszapolással fenyegetve. D.-ről a váliczkai, pölöskei és kanizsai szélbarázdák csekély vizét veszi föl, különben egyetlen jelentősebb patak sem táplálja. Alsó részét a mult század közepén szabályozták. V. ö. *Cholnoky,* A Balaton hidrografiája.

Zala, kisk. Somogy vm. tabi j.-ban, (1920) 590 magyar és tót lak.

Zala *György,* szobrász, szül. Alsó-Lendván (Zala vm.) 1858 ápr. 16. Tanulmányait a budapesti Mintarajziskolában kezdte, 1879. Bécsben Hellmernél folytatta, egy év mulva Münchenbe ment Knablhoz, ahonnan 1884 visszatelepedett Budapestre. Ekkor állította ki *Mária és Magdolna* c. szoborcsoportját a Műcsarnokban s a Társulati díjat nyerte el vele. 1885-ben reá bízták a *Huszár* Adolf halálával félben maradt *Aradi Vértanuk Emlékének* befejezését (amelyet azonban az Aradot birtokukba vett románok lebontottak), amelynek egyik alakjára, a *Harckészségre* 1887. állami aranyérmet kapott a Műcsarnokban. Következő nagyobbszabású emlékműve az 1893. leleplezett budai *Honvédszobor* volt. E sikerek alapján bízták meg őt és *Schikedanz* építészt a budapesti *Ezredéves Emlékmű* tervezésével, amelynek 1898. ásták meg alapjait, elkészítése még folyamatban van. 1906-ban leplezték le Budapesten Andrássy Gyula gróf bronz-lovasszobrát, 1907. újabb kitüntetés érte Z.-t, *Munka és jólét* és *Tudás és dicsőség* c. bronzcsoportjaira megkapta a Ráth-díjat, 1909. a *Háború* c. bronzcsoportra a Társulati díjat, 1916. egy női képmásra a Király-díjat a Műcsarnokban. Ezeken kívül több kisebb méretű emlékszobrot készített. Korán feltünt egy sor képmással is (Mária Dorottya kir. hercegnő, Benczur Gyula, Jókai, Ligeti, Bartók, Blaha Lujza, Szana Tamás stb.), azonkívül síremlékekkel (József nádor, Jókainé Laborfalvy Róza, Komócsy, Csukássy stb.). Ismételten díjat kapott az *Erzsébet királyné emlékmű* pályázaton, amelynek kivitelét a világháború megakasztotta, de 1920. pályázat alapján megbízták az emlékmű elkészítésé-

vel, építészeti részét Hikisch Rezső tervezte. A Képzőművészeti Társulat 1918. örökös tiszteletbeli tagjául választotta; 1924. kormányfőtanácsosi címmel tüntették ki.

Zalaapáti, kisk. Zala vm. pacsai j.-ban, a Zala folyó mellett, (1920) 1605 magyar lak. Igen régi község, melyet Szt. István már 1024. ajándékozott a zalavári bencés apátságnak, mely 1775 óta itt székel.

Zalaba, kisk. Hont vm. vámosmikolai j.-ban, (1910) 390 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zalabaksa, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1920) 1166 magyar lak.

Zalabárdos *(Bardoš)*, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 133 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zalabenkő *(Benkovec)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1920) 366 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zalabér, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 1384 magyar lak. Z. a Zala folyó hajlatánál fekszik; innen ered a frank időbeli Sallapiug neve (a római Sallaflexum után). Z. később a Z.-i Horváth-család tulajdona volt; kis várát az 1613-iki országgyűlés Kanizsa eleste után végvárnak nyilvánította.

Zalabesenyő, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 820 magyar lak.

Zalaboldogfa, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 292 magyar lak.

Zalacsány, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 978 magyar lak.

Zalacséb, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 491 magyar lak.

Zalacska *(Malé Zálužice)*, kisk. Ung vm. szobránczi j.-ban, (1910) 893 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zalaegerszeg, rend. tan. város Zala vm.-ben, a Zala folyócska partján, a vármegye törvényhatóságának és a Z.-i járás szolgabirói hivatalának, törvényszéknek és járásbíróságnak, kir. ügyészségnek, kir. közjegyzőségnek, ügyvédi kamarának, pénzügyigazgatóságnak, állami építészeti hivatalnak és királyi tanfelügyelőségnek széke. Van állami főgimnáziuma (1897) és felsőkereskedelmi iskolája, polgári leányiskolája, m. kir. erdőhivatala és erdőgondnoksága, iparfelügyelősége, állattenyésztési felügyelője, csendőrszárnyparancsnoksága, városi közkórháza, adóhivatala és pénzügyőrbiztosi állomása, több pénzintézete, magpergetőgyára és több téglagyára, számos egyesülete és társulata, vasúti állomása (vasúti vonalak több irányban), posta és táviróhivatala és telefonállomása. Gabonapiaca és marhavásárai élénkek. A Deák-téri ligetben áll Deák Ferenc szobra (báró Vay Miklóstól, 1879), a Wlassics-utcában van báró Wlassics Gyula szülőháza (emléktáblával). Lakóinak száma 1850-ben csak 3876 volt, 1869-ben már 5850 és 1910-ben 10,844, 1920-ban 13,239, közte 12,712 magyar és 287 német; hitfelekezet szerint 10,744 róm. kat., 330 ág. evang., 405 ref. és 1657 izraelita. A házak száma 1355, határa 2834 ha. — IV. Béla 1266. Egerszeg nevű birtokát a veszprémi káptalannak adományozta; 1293—1390. a Kanizsaiak bírták; a mohácsi vész után Nemti (Lenti) után a vármegye legerősebb végvára volt, melyet mocsarai hozzáférhetetlenné tettek. 1620-ban Bethlen Gábor elfoglalta. A proletárdiktatura bukása után itt rendezték be az internálótábort, amely 1924. megszünvén, átalakították a Vass Józsefről elnevezett munkás tüdőbeteg-szanatóriummá. Legújabban a Károly-emléktemplommal gyarapítják kiválóbb épitményeinek számát.

Zala-Egerszeg pecsétje

Zalaerdőd, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1920) 790 magyar lak.

Zalagalsa, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1920) 474 magyar lak.

Zalagyertyános *(Gyertjanos)*, kisk. Zala vm. alsólendvai járásban, (1920) 569 magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Zalagyömörő, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1920) 980 magyar lak.

Zalahaláp, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, (1920) 900 magyar lak.

Zalahásbágy, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 617 magyar lak.

Zalahosszúfalu, kisk. Zala vm. pacsai j.-ban, (1920) 378 magyar lak.

Zalaigricze, kisk. Zala vm. pacsai j.-ban, (1920) 384 magyar lak.

Zalai nyelvjárás, l. *Nyelvjárás.*

Zalaistvánd, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 810 magyar lak.

Zalaivánd, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1920) 401 vend lak. (Tr. SzHSz.)

Zalakaros, kisk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, (1920) 864 magyar lak.

Zalakoppány, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 1278 magyar lak.

Zalaköszvényes, kisk. Zala vm. keszthelyi j.-ban, (1920) 120 magyar lak.

Zalaköveskút, kisk. Zala vm. keszthelyi j.-ban, (1920) 142 magyar lak.

Zalalövő, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 1398 magyar lak.

Zalameggyes, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1920) 187 magyar lak.

Zalamerenye, kisk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, (1920) 721 magyar lak.

Zalamindszent kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 649 magy. lak.

Zalán, bolgár fejedelem, l. *Árpád.*

Zalán, kisk. Háromszék vm. sepsi j.-ban, (1910) 793 magyar lak. (Tr. R.)

Zalandria, l. *Galandria.*

Zalanémetfalu, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 385 magyar lak.

Zalánfy *Aladár*, orgonaművész és zeneszerző, szül. Bártfán 1887 márc. 11. Orgonahangversenyeket rendezett Németországban és magyar városokban. 1921-ben Budapesten a Zeneművészeti Főiskola tanára, 1923. az evang. egyház főorgonása lett. Művei: *Orgonadarabok az Antalffy-féle orgonaiskolában* (1911); *Énekkari kompozíció* (a Geszler-féle Vegyeskarok gyüjteményben, 1923).

Zalánkemen, l. *Slankamen*.

Zalánpatak, kisk. Háromszék vm. miklósvári j.-ban, (1910) 344 magyar lak. (Tr. R.)

Zalapataka, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 841 magyar lak.

Zalapetend, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, (1920) 454 magyar lak.

Zalár *József*, költő (családi nevén *Hizli*), szül. Gyöngyösön (Heves) 1825., megh. Egerben 1914 jún. 19. A gimnáziumot itt elvégezvén, kispap lett Egerben, hol filozófiát és teológiát végzett, majd elhagyván a papságot, jogot hallgatott. 1848-ban a hevesi önkéntesekkel részt vett a rácok elleni táborozásban; utóbb Jósika Miklós báró, a honvédelmi bizottmány tagja, tábori történetíróvá nevezte ki Damjanich mellé. A nemzeti katasztrófa után bujdosott, utóbb Gömör és Heves vármegyékben és Pesten nevelősködött s később ugyanitt mint tanár töltötte el az 50-es évek hátralevő idejét. 1860-ban az októberi diploma után Heves vármegye egyhangúlag aljegyzőjévé választotta. 1861 végén a tisztikarral ő is visszalépett. 1867-ben újra elfoglalta régi helyét; 1869. valóságos főjegyzőnek választották, működéséért a vármegye közönsége aranytollal tisztelte meg. A 80-as években egyhangulag alispánná választották. Ez állásáról 1897. lemondván, nyugalomba vonult s Egerben élt. Már a szabadságharc előtt is írt és adott ki verseket, de többnyire álnevek alatt. 1849-ben egy füzet verse jelent meg *Szabadságdalok* címmel (Pest). 1854-ben egy kötet verset adott ki *Z. költeményei* címmel (Pest). Z. egyike volt az 50-es évek lírikusai közt a legjobbaknak, megáldva erős képzelettel és merész hévvel, de líránk akkori áramlatához képest ő is az eredetiség túlzásába tévedt; hazafiság, szabadság, családi és baráti érzés voltak erősen érzett indítékai, eszméit azonban sokszor képzavar homályosítja el, szerkezete sem mindig tiszta; mindenesetre erős hangulatokat tudott kelteni. A kritika akkor rámutatott túlzásaira s Z. második kötete, *Borura derü* (1860), sokkal kiforrottabb alakban mutatta művészetét. Néhány balladája (Zizim, Bánk bán stb.) kiválóan sikerült. Van egy 12 énekes költői elbeszélése is: *Szilágyi haragja* (Eger 1867). Főjegyzői és alispáni ideje alatt ritkán lépett fel mint költő. Verseiről Erdélyi János (Egy századnegyed), Gyulai Pál és Szász Károly írtak kritikákat. Nyugalmi éveiben újra felvette a tollat, s kiadta *A honvédvilágból* c. kötetét (Budapest 1898) és *Költemények* címmel összegyüjtött verseit 3 köt. (Budapest 1902), utóbb is egy kötet verset *Emlékek* és *emlékezések* címmel. Tagja volt a Petőfi-Társaságnak.

Zalasárszeg, kisk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, (1920) 162 magyar lak.

Zalasd *(Zlaști)*, kisk. Hunyad vm. vajdahunyadi j.-ban, (1910) 803 román lak. Hajdan a Hunyadi-család törzshelye. Kapa-, ásó- és házieszköz-gyára van. A falun felül őskori telep. (Tr. R.)

Zalaszabar, nagyk. Zala vm. pacsai j.-ban, (1920) 1339 magyar lak.

Zalaszántó, kisk. Zala vm. keszthelyi j.-ban, (1920) 2220 magyar lak.

Zalaszegvár, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1920) 503 magyar lak.

Zalaszentbalázs, kisk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, (1920) 1498 magyar lak.

Zalaszentgrót, nagyk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 2168 magyar lak., a járási szolgabirói hivatal széke, takarékpénztárral, vasúttal, posta- és táviróhivatallal. *Vára* 1083 körül épült Gellért püspök emlékére, aki ez évben szentté avattatott. A XV. sz. óta a Hagymásiak birtokában volt. 1526 után a törökök el akarták foglalni, de vereséget szenvedtek. A török hódoltság alatt Z. a vidék védővára volt s a Hagymási-család kihalta után 1654. Batthyány Ádám grófé lett. 1787-ben Batthyány Ferenc gróf a most is fennálló kastélyt építtette. A Polgárvárosban csúcsíves templom van.

Zalaszentgyörgy, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 528 magyar lak.

Zalaszentiván, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 904 magyar lak., a magy. kir. államvasút és a déli vasút keresztezőpontja.

Zalaszentjakab, kisk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, (1920) 558 magyar lak.

Zalaszentlászló, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 1054 magyar lak.

Zalaszentlőrincz, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 483 magyar lak.

Zalaszentmárton, kisk. Zala vm. pacsai j.-ban, (1920) 280 magyar lak.

Zalaszentmihály, kisk. Zala vm. pacsai j.-ban, (1920) 1431 magyar lak.

Zalaszentmihályfa, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1920) 165 magyar lak.

Zalaszombatfa, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1920) 259 magyar lak.

Zaláta, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1920) 768 magyar lak.

Zalatárnok, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1920) 1347 magyar lak.

Zalatna *(Zlatna)*, csinos és fejlődő kisk. Alsó-Fehér vármegye magyarigeni járásban, az Ompoly partján, (1910) 4317 román és magyar lak. Z. az erdélyi bányászat egyik jelentékeny góca, székhelye volt a m. kir. főbányahivatalnak, bányakapitányságnak és kir. erdőgondnokságnak; volt m. kir. aranykohója és gyára, mely aranyat és ezüstöt olvaszt (évi termelése 80—100 kg. arany és 800 kg. ezüst) és szénkéneggyára, továbbá fémbeváltóhivatala, vegyelemzőhivatala, állami kőfaragó- és kőcsiszolóipari szakiskolája, 3 temploma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. A kat. templom melletti parkban áll az itt született Lukács Béla miniszter szobra (Gárdos Aladártól). Z.-hoz tartoznak a Vulkoj (l. o.), Korábia (l. o.), Trimpoel, Vultur és Valea-Doszuluj bányatelepek, továbbá a Facebájai bányamű, melyekben aranyra, ezüstre, ólomra és tellurra történik a bányászat (utóbbi csak Facebájában). A Vulkoj- és Botes-hegyeken római bányászat nyomai ismerhetők fel.

Z. a rómaiak *Ampelum* vagy *Ampela* telepe (innen az Ompoly folyónév). Az Árpádok idejében betelepített szászok egyrészét a bányászatért ide helyezték s 1417-ig a szász birák bíráskodása is kiterjedt ide. I. Lajos 1365., Zsigmond 1428. a Z.-i bányagrófokat odautasították, hogy Körmöcz- és Beszterczebánya városok bányatörvényei és

szokásai szerint ítéljenek. Közben a gyulafehérvári püspökség is megnyerte volt V. Istvántól Z.-t és sok összetűzés támadt a kiváltságaikra féltékeny bányapolgárok és a püspöki tisztek közt. II. Rákóczi György 1648. Körmöcz vidékéről telepít munkásokat. III. Károly az olvasztó kohókat újra építtette s a főbányatörvényszéket idehelyezte, mely az 1848 okt. nagy vérengzéssel szünt meg. A város igen sokat szenvedett 1784 nov. 6. a Hora-lázadásban, amikor a hegyi lakosság felprédálta, úgyszintén 1848 okt. 23. *(Z.-i vérfürdő)*, amikor csaknem összes értelmiségét felkoncolták a 10 km. alább fekvő Prészakánál (ma Ompolygyepü), hol a felkelők által Gyulafehérvárra kisért lakossága színe-javából 700-at gyilkoltak le. Z. a Lukács-család törzshelye. V. ö. *Téglás* G., Ampelum mint a római bányászat hatósági központja, Erdélyi Muzeum 1888. (Tr. R.)

Zalatnai hegyvidék *(Ompolymelléki hegység)*, az Erdélyi Érchegység Zalatna körüli része, a Nagyági vagy Csetrás hegység folytatásában, magasabb csúcsai a Brázа (1122 m.), Magulița (1229), Dimbó (1370), Korábia (1212) stb., legnagyobbrészt eruptiv tömeg, benne aranyat bányásznak igen régóta. Folytatása az eruptiv vonulatnak Verespatak, Abrudbánya felé van. V. ö. *Ferenczy* I., Zalatna környékének geológiai viszonyai (Kolozsvár 1913).

Zalatnai vérfürdő, l. *Zalatna*.

Zalaudvarnok, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 1082 magyar lak.

Zalaújlak, kisk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, (1920) 478 magyar lak.

Zalaújvár *(Novi-Grad)*, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 1121 horvát lak. (Tr. SzHSz.).

Zalavár *(Szalavár)*, nagyk. Zala vm. keszthelyi j.-ban, (1920) 1390 magyar lak. Z. a Kis-Balaton közelében fekszik; hajdan vára volt, melynek ma már nyoma sincs. Z. a legrégibb keresztény alapítás a vármegyében; 840—850 körül a szláv eredetű Privina és fia, Kocel, itt frank hercegséget alapítottak, melynek székhelye Mosapurk (Moosburg), a mai Z. volt. Szt. István apátságot alapított itt. L. *Zalavári apátság*.

Zalavári apátság. A Zala folyó mellett Privina szláv herceg építtetett várat s ebben bazilikát Sz. Adorján tiszteletére. Ekkor a salzburgi érsekek már Pannoniában is térítettek, a salzburgi bencéseknek a Mosaburgnak nevezett Zalavár helyén levő vár volt egyik főtelepük. Privina utóda, *Kocel* a szláv Merhodiuszt hívta be; a salzburgi papok azonban nem engedelmeskedtek neki, hanem elhagyták a várat. Szláv történetírók szerint Methodiusz ugyanott halt meg. A Mosaburg név mutatja, hogy Nagy Károly alatt, már Privina előtt megtelepedtek azon a helyen. Itt alapította Sz. István a zalavári apátságot. Az apátságnak két alapítólevele maradt fenn, de mindakettő meghamisított átírás. Az apátságnak eredeti oklevelei az 1341-iki tűzvészkor elégtek. Az apátság, noha a veszprémi egyházmegye területén feküdt, az esztergomi érsekség alá tartozott; a szomszédos oligarcháktól sok zaklatást kellett elszenvednie. A XIV. sz. végén az apátság élére a szerzetesapát helyett egyházi és világi kommendátorok kerültek. Az apátság a XVI. sz.-ban élte legsanyarúbb napjait. A konvent feloszlott, hiteleshelyi levéltárát 1575. átadták a vasvári káptalannak; az apátság ezentúl csak cím maradt. 1687 után az apátság majdnem kétszáz esztendőre az osztrák göttweigi apátság fennhatósága alá került. Csak 1872. állították vissza és 1885. került a pannonhalmi főapátság alá.

Zalavég, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1920) 1189 magyar lak.

Zalenze, porosz falu az oppelni közigazgatási kerületben, (1919) 15,781 lak. Szénbányászat, vaskohászat.

Zaleski, *Józef Bodham*, lengyel költő, szül. Bohaterkában (Ukrajna) 1802 febr. 14., megh. Villepreuxben (Páris mellett) 1886 márc. 31. Az 1830-iki lengyel felkelés leverése után Franciaországba menekült. Költeményeiben szülőföldje pusztáit festi ragyogó színekben, népies nyelven, de kissé mesterkélt modorban. Ismertebb nagyobb költeményei: Rusałki (Hableányok), Duch od stepu (A steppe lelke 1841); Przenajświętsza rodzina (A legszentebb család 1851), Damian Wiśniowiecki. Összes művei 4 kötetben Lembergben jelentek meg 1877. V. ö. I. *Tretiak*, B. Z. (Kraków 1911.).

Zaleszczyki (ejtsd: zalesczüki), az ugyanily nevű galiciai kerületi kapitányság székhelye, (1910) 4994 lak., cukorgyárral, szesz-, gabona- és fakereskedéssel, a Branicki grófok kastélyával. 1915 máj. Pflanzer-Baltin hadserege a Dnyesztr mellett megtámadta az oroszokat, de a máj. 8. elfoglalt hídfőt 11-én ismét ki kellett üríteni. Jún. 11-én újra elfoglalták s az 1916-iki újévi csatában visszaverték az orosz rohamokat.

Zaleukos, az epizephyrosi Lokris törvényhozója alsó Itáliában Kr. e. a 7. sz.-ban. A hagyomány szerint Pythagoras tanítványa vagy szolgája volt. Törvényeinek szigorúsága közmondássá vált.

Zálha *(Zalha)*, kisk. Szolnok-Doboka várm. csákigorbói j.-ban, (1910) 786 román lak. (Tr. R.)

Zalka, 1. *János*, püspök, egyházi író, szül. Veszkényben 1820 dec. 17., megh. Győrött 1901 jan. 16. A teológiát a bécsi Pázmáneumban elvégezvén, 1846. pappá szentelték. Káplán volt több helyen, majd a bécsi Augustineumba ment, teol. doktor lett s 1849. Esztergomban az egyházjog tanára s tanulmányi felügyelő, 1853. a pesti egyetem tanára. 1859-ben esztergomi kanonokká nevezték ki, 1867. győri megyés püspökké. 1876. v. b. t. tanácsosi méltóságot kapott. A kat. egyház és a nemzeti kultúra oltárára hozott áldozataiban kifogyhatatlan volt. Templomok építésére és javítására több mint 200,000 forintot áldozott. Győrött, Sopronban, katolikus tanítók nevelésére 150,000 forint költséggel preparandiát, Kápuvárott kisdedóvót, leányiskolát emelt s több nagy alapítványt tett. Megalapította a tanítók, özvegyek és árvák részére a külön nyugdíjpénztárt is; a szegénysorsú diákok számára tápintézetet alapított. Az emberbaráti és nemzeti célokra hozott áldozatai közel egy millió forintot tettek ki. Szerkesztette a Kat. Néplapot 1849—50., a Keresztény Naptár 1850—54. évfolyamait s 1856—1859. a Religió c. folyóiratot. Önálló munkái: *Örömvers* (Pozsony 1839); Synopsis praelectionum ex

hist. eccl. (Pest 1854); *Emlékkönyv* (Pest 1856, németül 1857); Series chronologica AE. Strig. (1856); *Emlékoszlop* (Pest 1857); *Máriacelli Emlékkönyv* (Pest 1857., tótul is megjelent); *Szentek élete* (Zsilovics F. és Debreczeni Jánossal, 5 köt., Eger 1859—1876, 2. kiad. u. o. 1861—1876).

2. *Z. László (Ladislaus de Zalca, Szalkay)*, 1514. váci püspök, 1520-ban kancellár, 1524. esztergomi érsek. A mohácsi csatában esett el 1526 aug. 29. Ursinus Velius Gáspár 1526. megjelent művében nagyon magasztalja Z. bőkezűségét, bölcseségét és tudományát s ugyanott néhány latin versét is közli.

Zalkod, kisk. Szabolcs vm. dadai felső j.-ban, (1920) 704 magyar lak.

Zálnok *(Zalnăc)*, kisk. Szilágy vm. szilágysomlyói j.-ban, (1910) 1046 román és magyar lak. Az ott fakadó négy savanyúvízforrás körül alapított kis fürdő vizét vérhiány és női bajok ellen használják. Erdős határában a *Zonuk* vár romjai láthatók. (Tr. R.)

Zálog, az a dolog, amelyet az adós a követelés biztosítására a hitelezőnek átad vagy leköt. A Z.-ul adott ingó dolog kézi-Z., a Z.-ul lekötött ingatlan dolog jel-Z. (hipotéka); kereskedelmi ügyletből származó követelés biztosítására szolgáló Z. a kereskedelmi Z. L. *Zálogjog.*

Zálogbirtok, ingatlannak (fekvő birtoknak) kamat fejében a hitelező birtokába és használatába bocsátása. L. *Beírás* és *Zálogjog.*

Zálogház, azoknak az üzlethelyiségeknek a neve, amelyekben kézi zálog-kölcsönügyletek (l. o.) kötésével iparszerűleg foglalkoznak.

Záloghitelező, az a hitelező, akinek követelése zálogjoggal biztosítva van.

Zálogjegy, az az okmány, amelyet a zálogba vevő az elzálogosítónak a zálogba vett tárgyról átadni köteles (l. *Kézizálog-kölcsönügylet* és *Lombard).* Ha a Z. elvész, megsemmisítését lehet kérni a zálogüzlettulajdonos telephelyére nézve illetékes törvényszéknél. A megsemmisítési eljárásra a váltótörvény határozatait (1876. XXVI. t.-c. 77—80. §§.) kell megfelelően alkalmazni. Kisebb értékű zálogtárgy a Z. megsemmisítése nélkül is kiadandó annak, aki a tárgy ismertető jeleit előadja, a Z. elvesztését a valószínűség szerint igazolja és kellő biztosítékot tesz le (melyet, ha a felek meg nem egyezhetnek, az iparhatóság állapít meg). Ezt a biztosítékot az elvesztett Z. lejárta után három év mulva vissza kell adni, ha csak időközben a Z. elő nem került. A közraktári jegy egyik alkotó részét tevő Z.-ről l. *Közraktári jegy.*

Zálogjog, az a dologi jog, amelynél fogva a hitelező követelésének biztosítására adott dologból kielégítést szerezhet akkor is, ha az időközben másnak tulajdonába ment is át (l. *Dologi jogok).* A Z. alapulhat szerződésen, bírói határozaton v. törvényen; ehhez képest van *szerződéses, végrehajtási* és *törvényes Z.* A Z. tárgya szerint van *ingó* (kézi) és *ingatlan* vagy *jel-Z.* (l. *Jelzálog* és *Kézi zálog).* Az 1848 előtti magyar magánjogban a gazdasági élet fejletlen volta a Z. terén a *zálogbirtok* jogi rendszerét hozta létre, mely abból állott, hogy az adós ingatlan birtokát hitelezőjének birtokába és használatába bocsátotta. A birtok haszna tehát itt a kölcsön használati díjának volt egyenértéke. A zálogbirtokos a zálogbirtokot használhatta, mint zálogot elidegeníthette és a visszaváltáskor minden szükséges és hasznos beruházás megtérítését követelhette, viszont köteles volt a birtok használával járó minden terhet is viselni; ha pedig a kikötött zálogidő eltelt és a teljes fizetés felajánlt tatott, köteles volt a zálogbirtokot kibocsátani és ha kárt okozott, azt megtéríteni. A zálogbirtok törvényes feltételekhez volt kötve, ha ezekkel ellenkezőket kötöttek ki, azok hatálytalaníthatók voltak. Ehhez képest: *a)* az ősi jószágot 32 évnél hosszabb időre nem volt szabad zálogba adni; *b)* az első 32 év el nem telvén, azt más 32 évvel megtoldani nem lehetett; *c)* váltságul a kölcsönadottnál nagyobb összeg nem volt kiköthető; *d)* a megváltás előre be volt jelentendő s határozott időben foganatosítandó; *e)* ha új kölcsön adatott, azokra újabb zálogos évek voltak megállapíthatók. Ha a zálogbaadó vagy jogutódai a zálogbirtokot barátságos úton vissza nem válthatták, akkor azt keresettel követelhették. Ez a kereset *zálogváltó* vagy *zálogkereset, zálogper.* E pereket az ősiségi nyilt parancs záros határidőhöz kötötte. Az 1848 előtti magyar magánjog a mai jelzálogjoghoz hasonló Z.-ot is ismert, az ú. n. *betáblázást* (l. o.).

A *kereskedelmi törvény* (1875. XXXVII. t.-c.) 301—308. §-aiban a kereskedelmi forgalom egyszerűsítése érdekében nevezetes könnyítéseket tesz az alakiságokon. Elég, ha az ingó dolog (bemutatóra szóló értékpapiros) mint kézi zálog a hitelezőnek egyszerűen átadatik, vagy ha forgatható papirosok hátirattal ellátva adatnak át; kereskedelmi könyveken alapuló követeléseknél elég, ha az adósnál maradt könyvek illető helyén jegyzik fel az elzálogosítást. A hitelezőnek ilyen esetben nem is kell pert indítania követelésének érvényesítése végett, hanem vagy közvetlenül adja el nyilvánosan (piaci, tőzsdei ár szerint), v. magánúton hiteles személy (királyi közjegyző) közbejöttével, vagy pedig a bíróságtól kéri az eladásra való engedélyt. Még sokkal kevesebb alakiságot szabnak a *váltótörvény* (1876. XXVII. t.-c.) 106. és 107. §-ai a váltóbirtokosnak, aki zálogjogát magánúton érvényesítheti. Természetes, hogy minden esetben a történtekről értesíteni kell az adóst, akinek a vételárfelesleget is ki kell adni.

Zálogkölcsön, a kölcsönnek az a faja, amelynél a kölcsönösszeg biztosítására dolog van lekötve. A biztosítékul lekötött dolog a *zálog* s ennek természete szerint lehet a Z. 1. *kézi-Z.-ügylet* (l. o.) és 2. *jel-Z.* (l. még az utóbbira nézve *Telekkönyv).*

Zálogkölcsön-ügyletek, l. *Kézizálog-kölcsönügylet.*

Zálogközvetítő, zálogházi közvetítő, az a személy, aki a kereskedelemügyi minisztertől engedélyt nyert az állami zálogházaknál zálogtárgyak elzálogosítását, kiváltását, kölcsönök meghosszabbítását közvetíteni.

Záloglevél, jelzáloglevél, a jelzálogos kölcsönök nyujtásával foglalkozó pénzintézetek (ban-

kok, földhitelintézetek) részéről kibocsátott kamatozó kötvények, amelyek fedezetéül az intézetek jelzálogos kölcsönkövetelései leköttetnek.

Zálogolás a. m. végrehajtási foglalás. Az adóvégrehajtást szabályozó 1923. VII. t.-c., az adóvégrehajtásnak második fokát: a foglalást, Z.-nak nevezi.

Zálogper, l. *Zálogjog.*

Zálogszerződés, az a szerződés, amellyel a zálogjog a hitelezőnek megadatik. Lehet szóbeli v. írásbeli. Jelzálognál a bekebelezési engedélyt okirásba kell foglalni.

Zálogüzlet, l. *Kézizálog-kölcsönügylet* és *Lombard.*

Zálogváltó kereset, l. *Zálogjog.*

Załožce (ejtsd: zalyózsce), város Brody galiciai kerületi kapitányságban, (1910) 7366 lak., bőrcserzéssel, vászonszövéssel és gabonakereskedéssel. A világháborúban 1916 aug. 7—10. az osztrák-magyar csapatoknak itt heves harcuk volt az oroszokkal, akiknek támadását visszaverték.

Zalužnica, adók. Lika-Krbava vm. otocsáci j.-ban, (1910) 1174 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Zám *(Zam)*, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, a Maros mellett, (1910) 1062 román és magyar lak., vasúttal. Élénk fakereskedést és tutajozást űz. Vidékén jó gyümölcs terem. (Tr. R.)

Zama, ókori város az afrikai Zeugitanában, 120 km.-nyire DNy.-ra Karthagótól, Juba király székvárosa, hol Kr. e. 201. Publius Cornelius Scipio Hannibált legyőzte és a II. pún háborút befejezte. Romjai valószínűleg Dzsama mellett vannak Tuniszban. Egy másik Z. 60 km. távolságban K.-re fekszik, a mai Szidi-Amor-Dzsedidi mellett s némely tudós szerint itt folyt le a Z.-i csata.

Zamacois (ejtsd: zamakoisz), *Miguel*, francia költő, szül. Louveciennesben 1880. Verses színműveit élénk szellemesség, nagy költői készség jellemzi. Művei: Bohémes (1904); Gigola (1905); Les bouffons (1907); La fleur merveilleuse (1910).

Zamara, *Alfred Maria Victor*, bécsi zeneszerző és hárfaművész, szül. 1863 ápr. 28. Ismertebb operettjei: Die Königin von Arragon (1883); Der Doppelgänger (1886); Die Debütanten (1901); Der Frauenjäger (1908).

Zamárdi, kisk. Somogy vm. tabi j.-ban, a Balaton partján, (1920) 1192 magyar lakossal, van újabban fejlődő balatoni fürdője és szerény nyaralótelepe, vasúti állomása, postahivatala és telefonállomása.

Zamatanyagok, a borok ízét és szagát okozó anyagok; noha a bor értékére jelentékeny befolyást gyakorolnak, csak kevéssé vannak tudományosan kikutatva, minek oka részint abban keresendő, hogy a borban csak parányi mennyiségben lelhetők, részint hogy vizsgálat közben igen könnyen bomlanak, vagy más vegyületekké alakulnak által. A Z.-at következőképen csoportosíthatjuk: *a)* primer vegyületek, melyek már a szőllőbogyóban fellelhetők s így már az erjedés előtt jelen vannak (muskotály, izabella stb. szőlő), ezek főleg éterikus olajok; *b)* szekunder vegyületek, melyek a must alkotó részeiből keletkeznek részint az erjedés, részint az ászokolás alatt. Ezen szekunder vegyületek még következőképen is csoportosíthatók: *a')* általános borzamat, mely minden borban lelhető s főleg önantéterből áll; *b')* különleges borzamat, a rizling, tokaji stb. fajborok zamatja. Az általános borzamat főleg az erjedés alatt, a különleges az ászokolás alatt keletkezik a levegőnek a bor egyes alkatrészeire s ezeknek egymásra való hatása következtében s összetett étereken kívül aldehideket stb. is tartalmaz.

Zambézi *(Szambézi* a. m. nagy folyó), Dél-Afrika legnagyobb folyója. A portugál Angola, belga Kongo és angol Rhodesia hármas határának közelében, a 11° 12′ D.-i szélesség és 24° 20′ K.-i hosszúság alatt ered, mintegy 1300 m. magasságban, a Kongo-medence D.-i vízválasztó magaslatain. Forrásvidékén Libának nevezik, ott nagyot kanyarodva D.-re fordul, egyenesen a Kalahari lefolyástalan medencéje felé s vize valószínűleg még nem régen itt veszett el. Most az Alsó-Z. lefejezte s vize kijut a tengerig. A lefejezés helye 17° 20′ D.-i szélesség alatt történhetett, mert itt a folyó hirtelen K.-re fordul. Elfordulása előtt felvett nehány bővizű mellékfolyót, köztük jobbról a Lungvebungót, balról a Kabompót. Útja eddig az egyenetlen felszínű tönkön vezetett, ezért temérdek vízesése van, hisz közvetlenül az elfordulás fölött a Katimo-Molilo vízesés 45 zuhatagból és sellőből áll. Az elfordulás helyén a folyó mintegy 950 m. magasan van a tenger szine felett. Az elfordulás után nagyon kis esése lesz, széles medre és mocsaras ártere van. De az ős-kőzetekből felépített tönk most egyszerre régi bazaltplatóval érintkezik egyszintben, a bazalt vertikális hasadékai mentén egyszerre mély, zegzugos kanyónja képződött. Ebbe zuhan bele a Z. az ú. n. Viktória vagy Mozivatunya (zúgóvíz) vízeséssel. Az esés fölött a folyó 1808 m. széles, a zuhatag magassága 119 m., tehát mindegyik méretében kétszerese a Niagarának. A szakadék, amelybe belezuhan, csak 44—100 m. széles és 50 km. hosszú. De még ezen alul is nagyon mély, nagy esésű völgyben sok sellőn át siet K., majd ÉK. felé, a 29° K.-i hosszúságon ismét K.-re fordul s végül a Kebrabáza-vízeséseknél végleg DK.-nek veszi útját s hatalmas, kb. 8000 km² területű deltával ömlik a Moçambique-csatornába. Elfordulásának helyén, a Viktória-vízesés fölött veszi föl a Kuando vagy Csobe folyót jobbról, de ez kis vízkor nem juttat bele vizet, mutatva, hogy egy ideig milyen helyzetben lehetett az Alsó-Z. a Felsőhöz képest, mielőtt végleg magával vitte volna. Az eredeti állapotot pedig a még tovább Ny.-on lefutó Kubango vagy Okavango mutatja, mert ez deltaszerűen szétágazik a Ngami-tó mocsaraiban s csak árvíz idején ad le vizet a Szelinda-ág útján. A Viktória-vízesésen alul még három nagy mellékfolyót vesz fel balról: a Katanga (Elisabethville) felől jövő Kafuet, a Nyassza-tó É.-i vége felől jövő Luangvát és a Nyassza-tó lefolyását, a Sire-folyót, nem messze deltája fejétől. Deltáján erősen szétágazik, a főág a Muszelo, a legészakibb a Kvakva Quilimane mellett torkol. A folyó kb. 2660 km. hosszú, vízgyűjtő területe 1.430,000 km²-re becsülhető. Tetétől kezdve lefelé hajozható. Felső részét Livingstone fedezte föl, rajta kívül még Magyar László, Serpa Pinto,

Holub Emil stb. járták be vízterületét. 1905 óta a Viktória-vízesés alatt híd vezet át a folyón, 120 m. magasan fölötte. Ezen halad át a vasút.

Zambézi nyelvek, a *bántu* nyelvcsalád keleti ágához tartoznak (a kaffer-zulu és zanzibári nyelvekkel együtt), l. *Afrikai nyelvek*.

Zambézi-vidék, a Tanganyika-tótól a Becsuána-földig terjedő, brit fenhatóság alatt álló terület Közép-Afrikában, mintegy 2 millió km² területtel és 1½ millió lakossal. Ezidőszerint ÉNy.-i, ÉK.-i és Dél-Rhodézia és Becsuana kerületekre oszlik.

Zambo, l. *Kafúzok*.

Zamboanga, város a Filippi-szigetekhez tartozó Mindanao szigetén, 30,000 lak.

Zamboni, *Filippo*, olasz költő és tudós, szül. Trieszt ben 1830 okt. 26., megh. Bécsben 1910 máj. 30. Rómában tanult jogot és archeológiát, részt vett az olasz szabadságharcokban, 1849 ápr.-ban a római diáklégió vezére volt; később Bécsben a műegyetemen az olasz nyelv magántanára lett. Történelmi drámái: Bianca della Porta (1859); Roma nell Mille (1875); Sotto i Flavj (1885).

Zamboni-féle oszlop *(száraz oszlop)*. Több száz vagy ezer cinkkel, illetve rézzel bevont köralakú papirlapocskából összeállított galvánlánc. A lapok fémes részei érintkeznek s úgy vannak elhelyezve, hogy a cinkkel bevont felületek mind egy irány felé állanak, a rézzel bevontak az ellenkező irány felé. A lapok erősen összepréselve üvegcsőben vannak elhelyezve, melyet egy-egy fémlap zár el. A lapok fémes felületei szolgáltatják az elsőrendű, a higroszkópikus papiros a másodrendű vezetőt. Az üvegcsövet elzáró fémlapokra egy-egy hajlékony fémrudacska van erősítve, mely fémgömbben vagy kis fémlemezben végződik. Ezek az oszlop sarkai s egymáshoz többé-kevésbbé közelíthetők. Az oszlop elektromótoros ereje tetemes és állandósága nagy. A két fémlemez között függő aranyfüst-, vagy aluminiumlemezke felhasználásával a Z. érzékeny elektroszkópot alkot.

Zambra, 1. *Alajos* doktor, *Z. 2.* fia, a budapesti Tudományegyetemen az olasz nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára, szül. Fiumében 1886 febr. 7. A budapesti, bécsi, római és bolognai egyetemeken tanult. A «Korvin Mátyás» magyar-olasz egyesületnek titkára és szerkeszti annak olasz nyelvű folyóiratát, a «Corvina»-t. Számos cikke jelent meg magyar és olasz tudományos folyóiratokban, melyekben rendszeres tanulmányozás alá vette a budapesti közkönyvtárakban található olasz-magyar vonatkozású anyagot. Műfordításai: Giovanni Papini válogatott elbeszélései (Modern Könyvtár); Gabriele D'Annunzio, Cincinnato, elbeszélés (kétnyelvű klasszikus könyvtár); Mario Puccini, La Carbonaia, elbeszélés (u. o.); Erdős Renée, Il flore della morte. Válogatott elbeszélések (Róma, Ed. Urbis); u. attól Il mercenario d'Assisi, Misztérium. (Carabba Lanciano).

2. *Z. Péter*, egyetemi tanár, szül. Trentóban 1856 nov. 30., megh. u. o. 1913 szept. 2. Tanári pályáját a trentói főgimnáziumban kezdte, ahonnan 1882. a flumei főgimnáziumhoz, 1903. a budapesti Tud. Egyetem olasz tanszékére került. Eredeti munkái: Summarium dei privilegi e delle indulgenze concesse dai Romani pontefici all'ordine spedaliero dei Crociferi di Trento (Trento 1882); Sull'origine della lingua italiana (Fiume 1888). Kéziratban maradt kiadatlan munkái között érdekes román nyelvészeti tanulmányok vannak. Sajtó alá rendezte Petőfi János vitézének olasz fordítását Giuseppe Cassonétól.

Zamelodia (állat), a *Pinty-félék (Fringillidae)* családjába tartozó madárnem. Legismertebb a gyönyörű csengő énekéről híres *vörösbegyű magvágó (Z. ludoviciana* L.). Felső része, szárnya, farka, álla és torkának elülső fele fekete, alsó részei fehérek, begye skarlátpiros rajzolatú; elsőrendű evezőinek tőfele, továbbá a másodrendű evezők és fedő tollaik, valamint a legnagyobb felső szárnyfedőinek hegye fehér; hónalj-tájéka és alsó szárnyfedői skarlátpirosak; farktollainak csúcsa fehér; csőre sárga; lábai szürkésbarnák. Hossza 18, szárnya 9, farka 7 cm. Az Egyesült-Államok K.-i részeiben honos. Éneke kellemes csengésű és melódiákban gazdag, ezért fogságban gyakran tartják. Másik faja a *feketefejű magvágó (Z. melanocephala* Sw.), mely szintén Észak-Amerikában (Közép-Kanzasztól Ny.-ra a Csendes-óceánig és D.-re Mexikóig) honos.

Zamenhof, *Ludwig Lazarus*, az esperanto-nyelv feltalálója, szül. Bjelostokban 1859 dec. 15., megh. Varsóban, ahol szemorvos volt, 1917 ápr. 14. *Esperanto* álnéven irta: E. linguo internacia, Antanparolo kaj plena lernolibro (1887), amely az általa sok követőre talált világnyelv tankönyve.

Zamenis (állat), a Sikló-félék *(Colubridae)* családjába, az Igazi siklók *(Colubrinae)* alcsaládjába tartozó kígyó-nem. 30-nál több faja ismeretes, melyek Európában, Ázsiában, Észak-Afrikában, Észak- és Közép-Amerikában honosak. Haragos kígyóknak nevezik, mert jobbára minden fajuk élénk és harapós kígyó. Kis emlősökkel, madarakkal és gyíkokkal táplálkoznak. Európában a leggyakoribb a *haragos záménisz (Z. gemonensis* Laur.), melynek számos változata ismeretes. E változatokat két főcsoportba oszthatjuk: 1. nyugati, kisebb és kevésbbé karcsú és 2. keleti, nagyobb és karcsúbb változatokra. A nyugati változatok között a törzsalak a var. *Laurentii* Bedg.; 1 m.-nél valamivel hosszabb; alapszíne világos szürkésbarna vagy olajbarna, fölül a törzs elülső részén sötétebb, határozatlan foltokkal tarkítva, melyek három sorban rendezkednek el és kis fehér foltokkal vannak megszakítva, hátrafelé a foltokból álló mustrázat elhomályosul és keskeny hosszanti vonalakból és az egyes pikkelyek sötét oldalszegélyeiből alakuló rajzolat foglalja el helyét. Dalmáciában, Hercegovinában, Isztriában, Görögországban, Dél-Tirolban és Dél-Krajnában honos. Ebből származtatható le a 2 m. hosszúságot elérő var. *Carbonarius* Bp., mely Isztriában, Nyugat-Horvátországban, Dél-Tirolban és Dél-Krajnában található s felül fényló, fekete, alul ólomszürke (középütt olajzöld középzónával). Harmadik változata a var. *Viridiflavus* Lac., melynek alapszíne világos sárga vagy sárgás zöld; Franciaországban, Dél-Svájcban, Itália-

ban, Korzikában, Szardiniában és Sziciliában honos; hossza 1·5 m. v. olykor ennél hosszabb. A K.-i változatok legelterjedtebbje a *csíkos* vagy *ugró záménisz* (var. *Caspius* Iwan). Fölül kékesvagy barnásszürke alapon többé-kevésbbé láthatóan hosszában csíkozott s ez a csíkozás onnan ered, hogy az egyes pikkelyek közepe világosabb színű, mint a szélei; alul a test egyszínű, vagy barnássárga, vagy téglavörös. Előfordul a magyar Alföldön, Törökországban, Bulgáriában, Romániában, Kis-Ázsiában, Dél-Oroszországban, Perzsiában, Dalmáciában és Boszniában. Hossza a 2 m.-t is meghaladhatja (Kis-Ázsiában 3 m. hosszúságot is elér) s így Európának legnagyobb kígyója. A Z.-ek többi fajai közül a *karcsú záménisz (Z. dahli* Fitz.) 80 cm.—1 m. hosszú s Dalmáciában, Hercegovinában, Görögországban, Törökországban, Kis-Ázsiában, Perzsiában és Egyiptomban honos. A *patkós záménisz (Z. hippokrepis* L.) 1·75 m. hosszú s Európában az Iberi-félszigeten és Szardiniában, tov. Észak-Afrikában (Marokkótól Tuniszig) él. A *diadém kígyó (Z. diadema* Schl.) 1·8 m. hosszú s Észak-Afrikában, Arábiában, Sziriában, Perzsiában és Észak-Indiában található. A *fekete sikló* v. *fekete záménisz (Z. constrictor* L.) 2 m. hosszú, fekete színű, kékes csillogással, alul hamuszürke, mellén fehéres szürke; Észak-Amerikában a legelterjedtebb kígyók egyike. Délkelet-Ázsiában Transzkaszpiától és Afganisztántól kezdve Jáváig gyakori a mintegy 2·5 m. hosszúra megnövő *dhaman* vagy *patkánykígyó (Z. mucosus* L.).

Zamites (növ.), l. *Cycadales.*

Zamojski *(Zamoyski)*, lengyel főnemesi család, melynek két ága 1780., illetve 1820. osztrák grófi rangot kapott. *Z. Jan*, lengyel államférfiú, szül. 1541 ápr. 1., megh. Zamoscban 1605 jún. 3. Párisban, Strassburgban és Páduában tanult jogot s hazatérve, nagy politikai szerepet játszott. Fő része volt 1573. *Valois Henrik*, 1576. pedig *Báthory István* lengyel királlyá választásában. Ez őt főkancellárjává s 1580. koronamarsallá nevezte ki. 1583-ban nőül vette a király rokonát, Báthory Grizeldiszt, Báthory Kristóf leányát. 1587-ben keresztülvitte *Zsigmond* svéd herceg királlyá választását s 1588. annak ellenfelét, Miksa főherceget elfogta. 1600—01-ben győzelmesen harcolt Mihály oláh vajda ellen. Nagy barátja volt a tudományoknak és művészeteknek, Zamoscban tudományos akadémiát alapított. — *Z. Andrej* gróf, lengyel államférfiú, szül. 1800 ápr. 2., megh. Krakóban 1874 okt. 29. Az 1830-iki lengyel szabadságharc kitörése után mint az ideiglenes kormány tagja Bécsbe ment, hogy az osztrák kormányt közbenjárásra bírja. Hazatérve jószágára, áldásosan működött a parasztság sorsának javításán. Működését politikai lázításnak tekintették s 1862. az orosz kormány száműzte.

Zamolxis, barbár (géta, trák vagy szittya) eredetű ókori bölcselő, aki úgy látszik, Kr. e. 500 körül élt, de kinek életét az utókor annyi mondába burkolta, hogy félig-meddig mitoszi személynek tűnik föl. Állítólag Pythagoras rabszolgája volt Számosz szigetén, később szabadságát visszanyerve, Hellaszban kincseket gyűjtött és így tért vissza hazájába, ahol életének hátralevő részét azzal töltötte, hogy politikai nézeteit és vallásbölcseleti elveit terjessze. Halála után mint jótékony démont tisztelték, kinek másik neve *Geteleizis* volt. Az általa alapított papi hivatal, mely a géta birodalom alakulására nagy hatással volt, fenmaradt egészen Augustus idejéig és a Z. főpapja vagy az erdélyi hegységben, vagy a vele összefüggő bánsági hegyekben tartózkodott.

Zámoly, nagyk. Fejér vm. székesfehérvári j.-ban, (1920) 2093 magyar lak.

Zámolyi Varga *Mihály*, l. *Varga*, 5.

Zamora, 1. *spanyol tartomány* az egykori Leon királyságban, Orense, Leon, Valladolid és Salamanca közt, területe 10,572 km², (1920) 266,215 lak. Nyolc járásra oszlik, fővárosa *Z.*

2. *Z.* (lat. *Ocellum Durii*), a móroknál *Szemura*, Z. tartomány *fővárosa* a Duero fölött, meredek sziklákon, 16,287 lak., bor- és terménykereskedelemmel; düledező várfalakkal, régi kastéllyal, késői román ízlésű (1226) püspöki székesegyházzal, Sz. Ildefons sírjával, szép híddal. Z. 712. került a mórok uralma alá; 748. elvette tőlük aszturiai I. Alfonz. 939-ben Abd-ur-Rhaman vette ostrom alá, de II. Ramiro leoni király megsemmisítette a seregét és a várost hétszeres kőfallal meg árkokkal vette körül; 985. mégis elpusztította a nagy Almansor. II. Ferdinánd és VIII. Alfonz újra fölépítették és Z. gyakran volt Leon királyainak székhelye és a cortesgyűléshelye.

3. *Z., állam* Venezuelában, a Meridai-Kordillerák, az Apure, Portuguesa és Rio Pao közt, 35,200 km² területtel, (1920) 55,055 lak. A Cordillerák lejtőin kívül terjedelmes síkságokból áll és jól van öntözve; lejtőin nagy őserdők (Selvas de Turen, Ticoporo és Camilo) és pompás legelők vannak. Fővárosa *Guanare.*

4. *Z.*, *város*, püspöki székhely Michoacan mexikói államban, a kialudt Z. vulkán lábánál, (1900) 12,721 lak.

Zamora, *Antonio de*, spanyol költő, szül. Madridban 1660 körül, megh. 1742 körül. A spanyol nemzeti dráma egyik kimagasló alakja, aki 1694. udvari költő címet kapott. 38 komédia, több zarzuela, közjáték és táncdarab maradt tőle. Nevezetesebb drámái a Biblioteca de autores españoles (Madrid 1859) 49. kötetében jelentek meg.

Zamorapálma (növ.), l. *Iriartea.*

Zamość *(Zamosztje)*, megerősített város Lengyelországban, a régi lublini orosz kormányzóságban, a Wieprz folyó mellett, (1911) 12,400 lak., liceummal, gimnáziummal. 1914 aug. 26.—szept. 1. a Z.—komarovi vonalon vívott nagy csatát Auffenberg vezetése alatt az osztrák-magyar hadsereg az oroszokkal. A lembergi vesztett csata után következett általános visszavonulás következtében Z.-t föl kellett adni. 1915 júl. 2. Mackensen elfoglalta.

Zamosius, l. *Szamosközi.*

Zampieri, *Domenico*, l. *Domenichino.*

Zamuti-tenger, l. *Ohocki-tenger.*

Zanardelli (ejtsd: ca—), *Giuseppe*, olasz államférfiú, szül. Bresciában 1829 okt. 29., megh. Madernóban 1903 dec. 26. Részt vett 1848—49. az osztrákok elleni háborúban, 1851—58. szülő-

városában élt. 1860-ban részt vett Garibaldi szicíliai vállalatában s 1861 óta haláláig tagja volt az olasz képviselőháznak. 1866—67. Ricasoli kormányában közmunkaügyi, 1878—81. Cairoli két kormányában igazságügyi miniszter volt. Ezután három izben (1891—94., 1897., 1898—99.) viselte a képviselőház elnökségét. 1901 febr. ó állott egy baloldali kormány élére, de mivel demokrata reformjait nem tudta keresztülvinni, 1903 okt. lemondott.

Zanat, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1920) 432 magyar lak.

Zancara, a *Guadiana* (l. o.) fő forrásfolyója. A folyó a Jabalonnal való egyesülése után veszi fel a Guadiana nevet Ciudad Real közelében, Spanyolországban.

Zanclea (állat), l. *Tömlősök*.

Zanclŏdon, a *Dinosaurusok Theropoda* alrendjébe tartozó kihalt hüllőnem, melynek nagytermetű, késalakú fogakkal felfegyverzett képviselői *(Z. laevis)* a németországi triászrétegekből *(Lettenkohle)* ismeretesek.

Zanclostominae (állat), l. *Kukókák*.

Zanclostomus tristis (állat), l. *Kokie*.

Zanclus (állat), a Tengeri felcserfélék *(Acanthuridae)* családjába tartozó hal-nem. Az Indiai-óceánban mindenütt gyakori a szarvashal *(Z. cornutus* L.). Mindkét szemürege felett előrenyúló hegyes nyujtványa van. További jellemző bélyege, hogy háti úszójának harmadik kemény sugara igen hosszúra nyúlt. Alapszíne sárgásfehér s rajta három barnafekete harántszalag húzódik végig. Szájorra orrmányszerűleg megnyúlt. Hossza 20 cm.

Zandam, város, l. *Zaandam*.

Zander, *Gustav*, svéd orvos, szül. Stockholmban 1835 márc. 29., megh. u. o. 1920 jún. 18. A róla nevezett gyógytornászati módszer és Stockholmban 1865. az első medikomechanikus intézet megalapítója. Módszeréről több könyvet írt. L. *Medikomechanikus kúra*.

Zandirhám, l. *Székely krónika*.

Zandonai, *Riccardo*, olasz zeneszerző, az újabb olasz operaszerzők egyik kiválósága, szül. Saccóban (Trentino) 1883 máj. 28. Egy kantátéja és kisebb szerzemények mellett jelentősebbek operái: Il grillo del focolare (Házitücsök, Torino 1908); Conchita (Milano 1911); Melenis (1912); Francesca da Rimini (Torino 1914); La via della finestra (Milano 1919); Giulietta e Romeo (Roma 1922).

Zandvoort, látogatott tengeri fürdő Észak-Holland németalföldi tartományban, Haarlemtől Ny-ra, (1920) 6529 lak., halászattal, szép hôtelekkel és villákkal.

Zanella, *Giacomo*, olasz költő, szül. Chiampóban 1820 szept. 9., megh. Cavazzaleban 1888 máj. 17. 1843-ban pappá szentelték, 1850. filozófiatanárrá lett. Az osztrák hatalom megszünése után a padovai egyetemre került mint az olasz irodalom tanára. Z. igazi lírikus tehetség. Nemesen egyszerű, vallásos lélek, érzéseit klasszikus tisztaság és szelid béke jellemzik. Művei: Astichello ad altre poesie (Milano 1884); Varie versioni poetiche (Firenze 1888); Poesie (u. o. 1894, ez költeményeinek legteljesebb gyüjteménye két kötetben, F. Lampertico írta életrajzzal). Prózai művei: Scritto varii (u. o. 1877); Storia della Letteratura ital. dalla metà del settecento ai giorni nostri (Milano 1880); Vita di Andrea Palladio (u. o. 1880); Studio della Letteratura ital. nell'ultimo secolo (Città di Castello 1886); Paralleli letterari (Verona 1885). V. ö. G. *Chiarini* Nuova Antologia (1888); G. *Biadego* (1888); Commemorar di G. Z. (Lucca 1888); A *Zardo*, G. Z. (1905).

Zanesville (ejtsd: zensz-vil), város *Ohio* északamerikai államban, (1910) 28,026 lak.; agyagipar, üveghuta, vashengerművek, szappan- és gépgyártás. Szénbányái és földgázforrásai vannak.

Zangemeister, *Karl*, német klassz. filológus, szül. Hallungenben (Gotha) 1837 nov. 28., megh. Heidelbergben 1902 jún. 8. 1868-ban gothai könyvtártiszt, 1873. heidelbergi főkönyvtáros, 1875. u. o. rendes tanár. Nagy érdemeket szerzett az inscriptiok (feliratok) és kézirattudomány terén. Ő dolgozta ki a Corpus Inscriptionum Latinarum 4. kötetét (Inscriptiones parietariae Pompeianae, Herculanenses, Stabianae, Berlin 1871) s a 13. kötet egy részét. Kiadta: Exempla codicum latinorum (Wattenbachhal, Heidelberg 1876); Orosiust (a Corpus script. ecclesiasticorum lat. V. kötete, Wien 1882) és Glandes plumbeae latine inscriptae (Ephemeris archaeologica VI. kötet, Róma és Berlin 1885); Plautust, Codex Heidelbergensis (1900).

Zanguebar, l. *Zanzibár*.

Zangwill (ejtsd: zengwil), *Israel*, angol író, szül. Londonban 1864 febr 24. Számos költeményt, drámát, novellát és regényt írt és megindította az Ariel című folyóiratot. Buzgó híve a cionizmusnak; megalapította a Jewish Territorial Organizationt (l. o.), 1914. mint a háború ellenzőjét, az angol hatóság egyideig fogságban tartotta. Leghíresebb művei: Children of the Ghetto (1892); Ghetto Comedies (1893); Ghetto Tragedies (1893); The King of Schnorrers (1894); Dreamers of the Ghetto (1898). Nálunk is előadták Mary Ann című darabját (a Nemzeti Szinházban 1906. *Mihály* József fordításában). Magyarul megjelent még: Egy matrácsír (ford. *Gábor* Andor); A ghetto álmodói (ford. Sz. J. G. 1921); Akit fölvet a pénz (komédia, ford. *Karinthy* Frigyes, Belvárosi Szinház 1921); Üvegcsiszoló (ford. *Raab* Andor, 1921).

Zánka, kisk. Zala vm. balatonfüredi j.-ban, (1920) 457 magyar lak.

Zankle, Messzina sziciliai városnak régi görög neve.

Zankov, *Dragan*, bolgár politikus, l. *Cankov*.

Zanni (a Giovanni = János rövidítése), az olasz népies bohózat, a commedia dell'arte (l. o.) vagy c. all'improviso egy állandó buffo szereplője, melyből később az Arlecchino (l. o.) és a Brighella fejlődött. Mindhárom közeli rokona a német Hanswurstnak s a magyar Paprika Jancsinak.

Zanót *(Cytisus* L., növ., *jeneszter* Szerbiában, Szerémségen *zanovjet, zanovet)*. A pillangósvirágúak génusza, melynek 50 faja cserje és fa; főleg a Mediterránban, Európában és Nyugat-Ázsiában honosak. Levelük hármas, virágaik többnyire sárga, virágzatuk különféle. Magvukban

keserűyés ízű *cytisin* van. — *C. hirsutus*, erdős tájainkon; *C. austriacus* homokpusztákon, napos lejtőkön; *C. nigricans* erdőszéleken; gyakori apró cserjék.

Zanotipia, vörös- vagy kárminszínezetű brómezüstnagyítás.

Zante *(Zakynthos)*, 1. a *Joni-szigetek* egyike Elisz Ny.-i partjával szemben, 434 km² területtel. Ny.-i részének legmagasabb csúcsa 830 m., míg K.-i része termékeny síkság, amelyet DK.-en a Szkoposz-hegy zár be. Ivóvizben szükölködik. Érdekesek a már Herodotos által említett, földi szurkot tartalmazó kis tavai; ezeknek fenekén találják a földi szurkot. A víz felszínét vékony rétegben földi olaj takarja. A sziget termékeny s főleg apró szőllőt, bort, olajat és déli gyümölcsöket termelnek. A külön nomoszt alkotó sziget lakóinak száma (1907) 42,502. Az ókorban peloponnezusi achájok gyarmatosították; egyideig tagja volt az athéni tengeri szövetségnek, később macedoniai, majd római uralom alá került és osztozott a többi Joni-sziget sorsában. — 2. *Z.*, az ugyanily nevű sziget *főhelye*, görög érseknek és róm. kat. püspöknek székhelye, a velencei időkből való erősség által koszorúzott hegynek lábánál a sziget K.-i partján, (1920) 11,071 lak., biztos kikötővel; élénk tengeri kereskedéssel.

Zanthoxylum *L.* (növ.) a. m. *Xanthoxylum* (l. o.).

Zanzalus, l. *Baradai*.

Zanzibár *(Sansibar, Zanguebar, Unguja)*, 1. *sziget* az Indiai-oceánban, Afrika K.-i partjai közelében 1591 km² területtel s kb. 200,000 lak. A sziget korallépítmény, amelyen 137—315 m. magas vastartalmú, vörös agyagból álló domblánc húzódik el. Az éghajlat forró, nem egészségtelen, de az európaiakra bágyasztólag hat. Földje termékeny és gabonát évenként kétszer aratnak. Trópusi termékei: kókusz- és datolya-pálma, guave-, mango-, narancs-, citromfa, dohány, muszkátdió, csípős bors és mindenek fölött szegfűszeg. Lakói: arabok, hinduk, szuaheli és vangvana négerek. Ez utóbbiak nyelve a kereskedelem nyelve egészen a belső afrikai tóvidékig. A sziget angol protektorátus alatt álló mohammedán szultánság. — 2. *Z., város*, az ugyanily nevű szigeten mintegy 35,000 lak., 3 egymástól elkülönített részből áll; ezek: *Sangani*, az előkelő városrész a szultán és az európai konzulok lakóházaival, kaszárnyákkal; *Madagascar Town*, a hinduk piszkos kereskedelmi városrésze, végül D.-en a *Ngambo*, a szuahelik városrésze, apró négerkunyhókkal. Z. 1892 óta szabad kikötő.

Már a X. században vándoroltak be nagy számmal arabok Afrika K.-i partjaira és az előttük fekvő Lamu- és Mombasz-szigetekre. A XVI. században a portugálok uralkodtak rajta, akiket a XVIII. században a maszkati imám elűzött s utódaik a szigetet helytartók által kormányoztatták, míg végre 1840. a szultánság is ide tette át székhelyét. Szejid Bargas szultán, aki 1870. foglalta el trónját, az európai expediciók iránt mindig a legjobb indulatot tanusította. Utóda Szejid khalifa 1889. átengedte az angoloknak a szomáli parton fekvő kikötőket és az ezen partok előtt elterülő szigeteket. Szejid Ali 1890 júl. 1. elvesztette önállóságát. Azóta az angolok a szultán hatáskörét mindjobban szükítették. Ma már a szultánság névleges s a politikai hatalmat az angol konzul gyakorolja.

Zanzibár-ébenfa (növ.), l. *Ébenfa*.

Zanzibári kopál, l. *Copal* és *Trachylobium*.

Zanzibári nyelvek, a *bántu* nyelvcsalád keleti ágához tartoznak. L. *Afrikai nyelvek*.

Zanzibári protektorátus, l. *Kelet-Afrika*.

Zapadniki (orosz) a. m. nyugatiaskodók. Z. a narodnikokkal (l. o.) ellentétben a nyugati kultúrához való simulásnak voltak a hirdetői.

Zapateado, $^3/_4$ v. $^3/_8$ ütemű topogós spanyol tánc (zapato = cipő), melynél a ritmust nem kasztanyéttel verik ki, hanem a cipősarokkal dobogják. Eredete a XVI. sz. végére nyúlik vissza.

Zápfog, l. *Fog*.

Zápóca (növ.), l. *Astrantia*.

Zapodinae *(Szöcskeegerek*, állat) l. *Ugróegérfélék*.

Zapolska, *Gabryela*, lengyel színésznő és írónő, szül. Kiwirkában (Luck mellett) 1860., megh. Lembergben 1921 dec. 19. Zola modorában írt erősen realista és naturalista regényeivel és drámáival vonta magára a figyelmet. Regényei: Kaśka karyatyda (1883); Przedpiekle (A pokol tornáca 1895); We krwi (Vérben), Janka (1897) stb. Nagy színpadi sikere volt drámáinak. Legismertebb a Malka Schwarzenkopf. Ujabb színművei: A varsói citadella (1916); A cárevics, amelyet *Vajda* László fordításában magyar nyelven a Magyar Szinház mutatott be 1921. Regényei közül magyarul megjelentek: A rendőrfőnök (1916); Kísértetek (ford. *Apor* Zsuzsa, 1918); Az érintetlen asszony (ford. *Szentmihályi* Valéria, 1923). Drámai művei 8 kötetben Varsóban jelentek meg 1913.

Zápolya, l. *Szapolyai*.

Zaponlakk, celluloidnak éter, aceton, vagy amilacetátban való oldata. Fémek s fa, vászon bevonására használják.

Zápor, rövid ideig tartó, helyi jellegű, heves eső. Leginkább a nyári félév délutáni óráiban fordul elő zivatar kíséretében. Élesen nem határozható meg, Riggenbach szerint tartama legalább 5 perc és mennyisége 1 órára átszámítva legalább 20 mm.

Zapornia (állat), l. *Vízicsibe*.

Zapotékok, kulturnép a régi Mexikóban, amely hajdan független államot alkotott; maradványai ma mintegy 230,000 lelket tesznek, leginkább Oajaca államban. Egy nyelvcsalád a mixtekekkel. Nyelvtanukat spanyol nyelven már Juan de Cordova (1578) írta meg.

Zapotlan el Grande *(Ciudad Guzman)*, város Talino mexikói államban, 1286 m. magasan, (1910) 17,596 lak., ezüstbányákkal.

Zappi, *Giovan Battista*, olasz költő, szül. Imolában 1667., megh. Rómában 1719 júl. 30. 13 társával megalapítja a római Arcadia akadémiát, mely pásztordalaival csakhamar gyermeteggé, tartalmatlanná vált. Költeményeinek főtémája a szerelem. Felesége Z. *Faustina*, Carlo Maratti festő leánya volt. Szül. Rómában 1680 körül, megh. u. o. 1745. Feltünő szépség; képét, melyet atyja festett, ma is csodálják a római

Galleria Corsiniban. Versei uráéival együtt Velencében jelentek meg 1723. V. ö. *Carini*, L'Arcadia (Roma 1892).

Zaprešić, község Zágráb vármegye zágrábi j.-ban, (1910) 1490 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Záprócz *(Zăpărț)*, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 831 román és magyar lak. (Tr. R.)

Zápszony, kisk. Bereg vm. mezőkaszonyi j.-ban, (1910) 832 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zapus (állat), l. *Szöcskeegerek.*

Zár, l. *Vasalások.*

Zár *(Ždiar)*, kisk. Szepes vm. késmárki j.-ban, (1910) 1115 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zara *(Zadar, Jadera)*, 1918-ig Dalmácia tartomány fővárosa, most területével együtt külön olasz birtok, kat. érseknek, egy metropolitának és egy görög keleti püspöknek székhelye, a róla elnevezett és az Ugliano- és Pasman-szigetek által az Adriai-tengertől elzárt csatorna mellett, (1910) 36,600 nagyobbára olasz lakossal, híres maraschinogyártással, gőzmalommal és üveggyárral. A város 4 kapuja közül a kiválóbbak: a Porta di Terraferma a veronai Sanmicheletől, a San Grisogono-kapu és a római időkből való Porta marittima. Terei közül jelentékenyebbek: a Piazza dei Signori a szép Loggia pubblicával, amelyben a nyilvános könyvtár, a Paravia van elhelyezve és a városházzal, továbbá a Piazza delle Erbe a püspöki palotával. A templomok közt a legkiválóbb a XIII. századbeli Szt. Anasztázia-templom, egy háromhajós bazilika, Dalmácia középkori építményeinek egyik legérdekesebbike, amelyet Dandolo doge építtetett; benne az ifjabb Palmától és Carpacciótól vannak képek. A San Simeone-templomban Szt. Simonnak, a város védőszentjének csontjai pihennek egy ezüstkoporsóban, amelyet Erzsébet királyné, Nagy Lajos magyar király felesége készíttetett 1377. Francesco Mediolano olasz ötvössel. Említésre méltó még a San Donato franciskánus-templom, amelyet most muzeumul használnak. Z. eredetileg a liburiak városa volt; a római korban Jadera nevet viselt. Miután Salonát a VII. században az avarok feldúlták, Z. lett Dalmácia fővárosa és ez idő óta sorsa a Dalmáciáéval (l. o.) forrt össze. A városra, amelyet D'Annunzio önkéntes csapatával 1919. meglepett, a szerbek tartottak igényt; az olasz és jugoszláv kormány közt létrejött egyezség alapján Olaszország kapta s 1921. Olaszországba való bekebelezését ünnepélyesen proklamálták.

Záradék (latinul: *clausula*), közokiratokban vagy magánokiratokban szokásos záró rendelkezés vagy egyéb záró sorok. *Szentesítési Z.* az a szokásos forma, mellyel a király a törvényt szentesíti; *végrehajtási Z.* a törvénynek az a záró rendelkezése, mely meghatározza, hogy végrehajtására mely hatóság hivatott; *hatályon kívül helyező Z.* (ú. n. *clausula derogatoria*) az, amelylyel új törvény vagy rendelet a korrábbiakat hatályon kívül helyezi; *salvatoria* (mentesítő) *Z.*, amely kifejezi, hogy valamely jogadományozás mások szerzett jogainak sérelme nélkül (salvo jure alieno) történik; a *jogerősségi Z.* a határozat jogerős voltát, a *hitelesítési Z.* az okirat hitelességét tünteti fel stb.

Záradék (zene), l. *Kadencia.*

Záradékkő, l. *Boltozat, Archivolt, Zárókő.*

Záradékpont, a boltív (l. o.) tetőpontja. L. *Boltozat.*

Zaragoza, l. *Saragossa.*

Zárai béke (1358 febr. 18. Magyarország és Velence közt), ennek értelmében Dalmátország visszakerült a magyar koronához, viszont a magyar király egyes elfoglalt várakat a velenceieknek visszaadott.

Zár alá vétel, a hatóság intézkedése, amellyel egyes vagyontárgyak tekintetében a magánrendelkezést (felhasználást, elidegenítést stb.) eltiltja. Z. útján biztosítja pl. a hatóság a kihágási eljárásban, hogy a kihágás tárgya (pl. a hamisított élelmiszer) a további eljárás, a megsemmisítés vagy elkobzás elől el ne vonassék. A kivételes, háborús intézkedések keretében a minisztérium a törvény (1915. XIII. t.-c.) felhatalmazása alapján sok esetben általános rendelettel is zár alá vett életszükségleti vagy más elsőrendű közszükségleti cikkeket, hogy megakadályozza annak a közszükséglet elől elvonását. L. *Végrehajtás.*

Zaránd *vármegye*, azelőtt hazánk egyik vármegyéje, 1291 km² ter. és (1870) 63,382 lak. Székhelye Körösbánya volt. Az 1876. XXXIII. t.-c. a vármegyét megszüntette, legnagyobb részét Hunyad, kisebb részét Arad vármegyébe kebelezvén be.

Zaránd *(Zarand)*, nagyk. Arad vm. kisjenői j.-ban, (1910) 3484 román és magyar lak., élénk marhavásárokkal. Régi várának csak csekély nyoma van. (Tr. R.)

Zarándbánya *(Baneşti)*, kisk. Arad vm. nagyhalmágyi j.-ban, (1910) 558 román lak. (Tr. R.)

Zarándhódos *(Hodiş)*, kisk. Arad vm. tornovai j.-ban, (1910) 793 román és magyar lak. (Tr. R.)

Zarándnádas *(Nadaş)*, kisk. Arad vm. tornovai j.-ban, (1910) 2724 román és magyar lak. (Tr. R.)

Zarándok (lat. *peregrinus*), neve annak az embernek, ki valamely kegyhelyet ájtatosságból, leginkább gyalog, meglátogat. L. *Búcsújárás.*

Zarándokének, l. *Hamaalót.*

Zarándokkereszt, végein golyókban végződő, hosszú botra tűzött kereszt, a középkori zarándokviselet elengedhetetlen kelléke.

Zarándpatak *(Valea Mare)*, kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 412 román lak. (Tr. R.)

Zaránk, nagyk. Heves vm. hevesi j.-ban, (1920) 1365 magyar lak.

Zaranka, a mai *Szeisztán* (l. o.) perzsa neve.

Zárány *(Zagersdorf)*, kisk. Sopron vm. kismartoni j.-ban, (1920) 898 horvát lak. (Tr. A.)

Zárás, a könyvvitelben a vállalat feloszlása esetén, valamint a minden üzleti év végén szokásos munkálatokat jelenti. Miután az összes tételeket elkönyvelték és a könyvelések helyességéről meggyőződtek, megállapítják az egyes főkönyvi számlák egyenlegeit, amelyek a vagyon könyvszerű állását mutatják. Ezután vagy evvel egyidőben a vagyonrészek tényleges megmérése, megszámlálása és megbecslése útján elkészítik a leltárt (l. o.) és a mérleget (l. o), amelynek — a titkos tartalékoktól (l. o.) eltekintve — a valóságos vagyoni állapotot kell mutatnia. A könyvszerű és a valóságos vagyoni állapot összehasonlítása adja az eredményeket, amelyeket a veszteség- és ny-

reségszámlán (l. o.) át elkönyvelve, a könyvek is valóságos állapotában mutatnak. Ennek az alapján történik a Z. oly módon, hogy minden aktiv és passziv vagyonrésznek a vállalatból való kivonását tételezzük fel. Ennek a fikciónak az elkönyvelése a Mérlegszámla segélyével történik. Mivelhogy most látszólag a vállalatban nem maradt semmi, az összes számlák kiegyenlítődtek. A Z. tényét avval is jelzik, hogy az összes számlák alatt két-két ú. n. záróvonalat húznak és ezek közé beírják a számlák forgalmi végösszegeit. Ha a vállalat továbbra is fennáll, a könyveket a Mérlegszámla segélyével újra megnyitják, azt a fikciót könyvelve el, hogy minden aktiv és passziv vagyonrészt újra belefektetnek az üzletbe.

Az eredmények megállapítására a legcélszerűbben az ú. n. *Zárókimutatás* használható, amely első 2 rovatában a könyvszerű állapotot, 3. és 4. rovatában a mérlegszerű (valóságos) állapotot öleli fel, míg utolsó 2 rovata a két első rovatpár összehasonlításából eredő különbözetek, az eredmények felvételére szolgál:

Sorszám	A számla megnevezése	A főkönyv egyenlegei		A mérleg adatai		Az eredmények	
		tartozik	követel	aktivák	passzivák	veszteségek	nyereségek

Zarate, város Buenos Aires argentinai tartományban, (1914) 10,625 lak., hajózással a Paranán, tengerészeti arzenállal.

Zárate, *Antonio*, spanyol drámaíró, l. *Gil y Zárate*.

Zarathustra, l. *Zoroaszter*.

Zaratit (ásv.), l. *Texasit*.

Zaravecchia (ejtsd: —vekkia), község Zára dalmáciai kerületi kapitányságban, (1910) 8562 lak., jó kikötővel és élénk hajóforgalommal. Z. a régi Bielograd, a horvát királyok egykori székhelyének helyén keletkezett, amely püspöki székhely is volt és amelyet 1127. a velenceiek romboltak le.

Zárda, l. *Kolostor*.

Zareh, a perzsiai Hamun, mocsár (l. o.) arab neve.

Zarev, orosz város, a. m. *Carev* (l. o.).

Zárfékező, l. *Fékező*.

Zárgondnok, az a személy, aki a zár alá vett vagyon kezelésével megbízatik. A Z. a zárlat végével s ha több évig tart, minden év végével vagy a hatóságtól meghatározott időközökben Z.-i számadást köteles benyujtani, amelyről a hatóság az érdekeltek meghallgatása után határoz.

Zárhangok (ellentétben a *réshangokkal*) azok, amelyeknek kiejtésekor a szájüreg valamely részén elzáródik a lélegzet útja, pl. *p*, *b*, *k*, *g* stb. L. *Hangok*.

Zárjegy, helyesebben *zárpecsétjegy*, a pecsétet pótló enyvezetthátú és azonossági jellel (bélyegzőlenyomattal) ellátott papirlap, amelyet levélpostai zsákok (zárlatok) lezárására használnak.

Zárjel vagy *zárójel*. 1. A *nyelvtanban*, l. *Parentezis*. — 2. A *matematikában*, l. *Zárójel*.

Zárka, 1. letartóztatási intézetekben a foglyok (fegyencek) elhelyezésére szolgáló helyiség. Van közös- és magánzárka.

2. *Z. (spatium)*, a könyvnyomtatásban kizáró anyag. Vastagsága különböző: a betünagyság négyzetének $^1/_3$-a, $^1/_4$-e, $^1/_5$-e és $^1/_6$-a. A szedő ezekkel tágítja vagy vonja össze a szavak közötti hézagokat.

Zarkaháza, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1920) 609 magyar lak.

Zárlat, 1. a *könyvvitelben*, l. *Zárás*.

2. *Z.* A Z.-nak *jogi értelemben* több faja van, ú. m. *végrehajtási Z.*, meghatározott dologra irányuló követelés biztosítására szolgáló biztosítási intézkedés, amely ingóra nézve a dolog zár alá vételével és zárgondnoki kezelésre adásával, ingatlanra nézve pedig a Z. telekkönyvi feljegyzésével foganatosíttatik. Végrehajtási Z.-nak, helyesebben zárnak van helye akkor is, amikor ingatlan haszonélvezetének lefoglalásáról van szó (l. *Végrehajtási eljárás*). *Hagyatéki Z.*, amikor az örökösödési eljárás folyama alatt a bíróság a hagyatéki vagyonnak foglalás, elrejtés, eltékozlás vagy rongálás ellen való biztosításáról gondoskodik; *hitbizományi Z.*, amely a hitbizományi birtokos ellen foganatosíttatik, aki a hitbizományi adósságokat pontosan nem törleszti, vagy aki a hitbizomány állagát rossz kezelés által veszélyezteti; *gondnokság alá helyezés iránt* indított perben *előzetes Z.*, ha hitelt érdemlőleg olyan körülmények igazoltatnak, amelyekből a gondnokság alá helyezés esetének fenforgása valószínűséggel következtethető és ha a késedelem veszéllyel jár, vagy ha a gondnokság alá helyezés első bírói ítélettel kimondatott és az ítélet ellen felebbezés adatott be. Végül van *bünügyi Z.* a hazaárulók vagyonára, amelyet az 1915. XVIII. és az 1921. XLIII. t.-c. és az annak alapján kibocsátott rendeletek szabályoznak. A Z. rendszerint a Z. alá vett dolognak zárgondnok kezelésébe adásában áll.

3. *Z. katonai értelemben:* erődítés hegységekben. A zárópontok célja: szorosokban (hidak, mocsarak, völgyek stb.) levő közlekedéseket akként elzárni, hogy ezek használatát az ellenség részére megnehezítsék, részünkről pedig azt ne akadályozzák. Ily zárópontok a közlekedések használatát részünkre biztosítják, az ellenséget ezektől távol tartják; mozgásunkat elősegítik, az ellenségét akadályozzák.

4. *Z.*, l. *Postai zárlatok*.

Zarlino, *Gioseffo*, olasz zenetudós, szül. Chioggiában (Velence) 1517 márc. 22., megh. Velencében 1590 febr. 14. 1537-ben ferencrendi szerzetes lett, 1565. a Szt. Márk-templom karnagya. Művei közül kevés (motetták, mise) maradt fenn. Elméleti művei, amelyek nevezetesek a zenetudomány történetében: Istituzioni harmoniche (1558); Dimostrazioni harmoniche (1571). Összes munkái: Tutte l'opere del R. M. Gioseffo Z. da Chioggia 4 kötetben jelentek meg (1589). V. ö. A. *Caffi*, G. Z. (1836); V. *Bellemo*, G. Z. (1884).

Zarncke, 1. *Friedrich*, német germanista, szül. Zahrenstorfban (Mecklenburg-Schwerin) 1825 júl. 7., megh. Lipcsében 1891 okt. 15. 1852-ben magán-, 1858. rendes tanár a lipcsei egyetemen. Munkái: Beiträge zur mittelalterlichen Spruchpoesie (1863); Über den Heiland (Leipzig 1865); Zur Nibelungenfrage (u. o. 1854); Über den fünffüssigen Jambus (u. o. 1865); Der Graltempel (1876); Sebastian Brant Narrenschiffjének kiadása (1854); Zur Vorgeschichte des Narrenschiffs (1868—71); Christian Reuter, der Verfasser des Schelmuffsky; Verzeichnis der Originalaufnahmen von Goethes Bildnis (1888); Die deutschen Universitäten im Mittelalter (1857); Die urkundlichen Quellen zur Geschichte der Universität Leipzig (1857). Hagyatékából megjelentek: Goetheschriften (1897) és Aufsätze und Reden (1897). 1850-ben alapította a Literarisches Zentralblatt für Deutschland c. kritikai lapot, melyet halála után fia, *Eduard*, folytatott.

2. *Z., Eduard*, német klasszikus-filológus, *Z. 1.* fia, szül. Lipcsében 1857 aug. 7. A lipcsei egyetem tanára és főkönyvtárnoka. Művei: Entstehung der griechischen Literatursprachen (1890); atyja biográfiája (1895); Leipziger Bibliothekenführer (1909) stb. 1891 óta kiadója a Literarisches Zentralblattnak.

Zárnya *(Zadne)*, kisk. Máramaros vm. dolhai j.-ban, (1910) 1801 rutén és német lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Záródás, erdészeti értelemben a faállományok sűrűsége, illetőleg annak mértéke, hogy a fák koronái mily mértékben borítják a talajt. Ha a koronák egymással szorosan érintkeznek, *teljes* Z.-ról szólunk. A Z. ennél kisebb fokait tizedes tört alakjában fejezzük ki, pl. 0·9, 0·8 stb. L. *Sűrűség.*

Záródísz (franc. *cul-de-lampe*), a könyvnyomtatásban a fejezetek után lévő, azokat mintegy lezáró ékítmény.

Záróelszámolás, l. *Zárás.*

Záró erőd, l. *Erőd.*

Zárógát, alapozási segédeszköz, melynek célja az alapozandó építmény alapgödrétől a gödör vízmentes körülzárása útján a vizet távol tartani. L. *Alapozás.*

Záróhártya (növ.), l. *Gödörkék.*

Záróizmok, 1. *(sphincter, constrictor)*, testi nyilások, testüregek elzárására szolgáló körkörös, részint sima, részint harántcsíkos izmok. Ilyen izmok zárják a szemrést (musculus orbicularis oculi), a száját (musculus orbicularis oris), a gyomor szájfelőli (cardia), bélfelőli (pylorus) nyílását; ilyen a húgyhólyag záróizma (sphincter vesicae), a végbél külső és belső záróizma (sphincter ani externus és internus), a hüvelybemenetet szűkítő constrictor pudendi v. cunni stb. A bélcsatorna, húgyhólyag záróizmait automatikus idegközpontok kormányozzák.

2. *Z.*, a kagylósrákok és kagylók héjjainak bezáródását okozó izmok.

Zárójel, 1. a *nyelvtanban*, l. *Parentézis.*

2. *Z.*, a *matematikában*, 1662 óta Girard által bevezetett jel, mely arra szolgál, hogy több mennyiséget eggyé foglaljon össze. Többféle van használatban: a *kis-Z.*: (....), a *szögletes*: [....] és a *nagy-Z.* $\{....\}$. A Z.-ek között a pontok helyén az összefoglalandó mennyiségek vannak. Ha a Z.-eket + előzi meg, úgy a Z.-ek egyszerűen el is hagyhatók. Ellenben, ha — előjel van előttük, úgy a zárójelek felbontásánál előbb a benfoglalt mennyiségek előjeleit ellenkezőkre kell változtatni. Tehát pl. $a+(b+c)=a+b+c$; ellenben; $a-(b-c)=a-b+c$.

Zárókimutatás, l. *Zárlat.*

Zárókő, boltívek tetőpontján elhelyezett nagyobb méretű erős kő, mely a két összehajló boltívet mintegy bezárja és azoknak nyomását felfogja. L. *Boltozat.*

Zárókötelek v. *vonókötelek* (ném. *Geitaue*, ol. *carica*, franc. *cargue*, ang. *brail*), a vitorlák kötélzetéhez tartozó ama kötelek, melyek a kifeszített (szélnek tárt) vitorláknak azok felgöngyölése és megkötése (zárása) előtt eszközlendő összevonására szolgálnak és e célból a vitorlafa közepén megerősített csigán át a vitorlaszarvakig futnak. L. *Vitorlázat* (mellékleten) és *Árboc* (teljes árbocozatú hajó c. melléklete és annak jelmagyarázata).

Záró-mérleg, l. *Mérleg*, 2.

Záróra. 1. *Választásnál* Z. az az időpont, ameddig szavazatot be lehet adni. A *nemzetgyűlési* választásra irányadó 2200/1922. M. E. sz. rendelet, valamint az *országgyűlési* választásra irányadó 1925. XXVI. t.-c. szerint a Z.-t a szavazatszedő küldöttség elnöke állapítja meg és idejekorán köztudomásra hozza. Oly küldöttségeknél, amelyeknél a névjegyzékbe felvett választók száma a 600-at meg nem haladja, a Z.-t a választás napján este 8 óra után, ha pedig a szavazás megkezdését elhalasztották, vagy a szavazást felfüggesztették, csak akkor lehet kitűzni, ha a választóknak — az elhalasztás és felfüggesztés időtartamát nem számítva — legalább 12 órai idő állott a szavazás céljára rendelkezésükre. 600-at meghaladó számú választót számoló szavazókörökben a Z. csak a választás napját követő nap este 8 óra után és csak akkor tűzhető ki, ha legalább 24 órai idő állt a szavazni akaróknak rendelkezésre. Z.-t az említett feltételek bekövetkezése után akkor lehet kitűzni, ha a választók már csak gyéren jelentkeznek; a Z. egy órától két óráig terjedhető idő lehet. A Z. letelte előtt jelentkező választó akkor is szavazhat, ha a szavazás csak a Z. letelte után történhetik meg. A Z. után jelentkező választók többé nem szavazhatnak, kivéve a szavazatszedő küldöttség tagjait, a választásnál közreműködő bizalmiférfiakat, megbízottakat és írnokokat. *Törvényhatósági* és *községi* képviselőtestületi választásoknál a Z. a választás napjának délután 4 órája; e határidőn túl szavazatot elfogadni nem szabad (1886. XXI. t.-c. 39. §..

XXII. t.-c. 48. §.). Tisztújításkor nincs Z.; szavazni a szavazási eljárás befejezéséig lehet.

2. Az *üzleti Z.-ra* nézve fennálló rendelkezéseknek az a jelentőségük, hogy Z. után a nyilt árusítási üzleteket (boltokat), az azokhoz tartozó irodai és raktárhelyiségekkel együtt zárva kell tartani és az üzleti alkalmazottakat meghatározott kivételekkel általában nem szabad foglalkoztatni. Az üzleti Z.-ra nézve az 1913. XXXVI. és 1921. XXXVII. törvénycikkek rendelkezései vannak érvényben. E rendelkezések azonban általában csak a nyilt árusítási üzletekre vonatkoznak és így a tulajdonképeni ipari természetű foglalkozásoknak Z.-n túl való végzését nem akadályozzák. A Z. általában este 8 órától reggel 6 óráig tart, bizonyos üzletekre nézve azonban eltérő rendelkezések vannak érvényben és azonkívül a kereskedelemügyi miniszter, valamint a törvényhatóságok és rendezett tanácsú városok fel vannak jogosítva, hogy a törvény korlátai között az üzleti Z.-t szabályozzák és esetleg a törvénytől eltérő kivételes rendelkezéseket is tehessenek. Kivételesen az üzlet kötelező zárvatartásának ideje alatt is foglalkoztathatók az üzleti alkalmazottak, így különösen leltározással, az üzlet berendezésével vagy átköltözéssel, rendkívüli munkatorlódás esetében el nem halasztható munkálatokkal; a munkaadó köteles azonban alkalmazottainak ily esetekben is naponként egy huzamban legalább 10 órai megszakítás nélküli pihenő időt biztosítani. E szabályok megszegése kihágás. A háború alatt rendkívüli intézkedésként az általános szabályoktól eltérő, korábbi Z.-t állapított meg a minisztérium főképen a fűtő és a világító anyagok megtakarítása érdekében. L. *Munkaidő*.

3. *A nyilvános helyiségek* (vendéglők, korcsmák, kávéházak és kávémérések) *Z.-ját* a törvényhatóságok és a rendezett tanácsú városoknak az 1922. XII. t.-c. 62.§-a értelmében alkotandó szabályrendeletei állapítják meg. A Z. meg nem tartása a tulajdonos s a vendégek részéről a kihágási büntetőtörvénykönyv 749.§-ába ütköző kihágás. A háború tartama alatt a mulatóhelyek, vendéglők stb. Z.-ját az egész országra miniszteri rendelet szabályozta, ennek rendelkezései alól azonban a rendőrhatóság kivételt engedhetett.

Zárósejt (növ.), a levegőnyílást és a víznyílást alkotó két sejt, amelynek kisebbedése és nagyobbodása folytán a nyílás rése nyitódik v. záródik.

Záros határidő, l. *Határidő*; Z.-höz kötött (fix) ügylet, l. *Vétel*.

Zárosszájú csiga (állat), l. *Clausilia*.

Zárószámadás, l. *Zárszámadás* és *Állami költségvetés*.

Zárószelep. Az orgona mellékcsatornáiban elhelyezett szelep (ventil) neve; célja, hogy a légáramlatnak a sípok szájához való tódulását a billentyű elengedése pillanatában meggátolja.

Zárótétel (*conclusio*), l. *Következtetés*.

Záróvizsgálat (*záróvizsga*), valamely több fokból álló tanfolyam egyes tagjainak vagy az egésznek a végén tartott viszgálat. Z. (*Abschlussprüfung*) volt pl. a kilenc osztályos porosz középiskolák hatodik évének a végén 1892-től 1900-ig; ekkor eltörölték.

Zarpath, város, l. *Szarepta*.

Zárszámadás, *állami*, az a művelet, amellyel a felelős kormány az államháztartás viteléről az országgyűlés előtt beszámol. A Z.-t kiegészíti a m. kir. legfőbb állami számvevőszék részletes jelentése az államháztartás vitele, továbbá az állami vagyon és az állami adósságok kezelése, valamint általában az állam számviteli rendje körül (l. *Államszámvitel*) a számadási év alatt szerzett tapasztalatairól (1870: XVIII. t.-c. 22. és 23., valamint 1880: LXVI. t.-c. 27. §-ai). A Z. a számvevőségek által vezetett főkönyvek kivonatait képviselő és nov. 15-ig a legfőbb állami számvevőszéknek megküldendő «évi pénzkezelési kimutatások»-on, ezek különböző mellékletein (kimutatások a hátralékváltozásokról, az ingatlan és ingó állami vagyon értékálladékát feltüntető leltárkimutatások stb.), valamint az előirányzattal szemben mutatkozó kedvezőtlen eltérésekre (túlkiadásokra stb.) vonatkozó miniszteri indokolásokon alapszik. Ezeket a közleményeket a legfőbb állami számvevőszék a fennálló törvényes rendelkezések és az általa évközben gyakorolt ellenőrzés eredményei alapján tüzetesen megbírálja, a netán szükséges helyesbítéseket keresztülvezetteti, majd pedig az általa elfogadhatónak talált adatokból a Z.-t és Z.-i jelentést megszerkeszti.

A Z. amely az állami költségvetés berendezését követi, a kezelés főeredményeit sommásan feltüntető néhány kimutatás előrebocsátása után négy főrészből áll: I. rész, valódi kezelés (összehasonlítása a kiadások és bevételek tárcafőkönyvi előirásának a költségvetési és az azt kiegészítő törvények szerint [l. *Állami költségvetés*] megállapított hitelekkel, költségvetési osztályok, alosztályok, fejezetek, címek és rovatok szerint részletezve); II. rész, átfutó kezelés (előlegek, idegen pénzek, ellátmányok és szállítmányok, átszámítások, vagyis bizományos fizetések); III. rész, állami leltár (vagyon; ingatlan vagyon; hasznos jogok; termesztmények, anyagok, szerek és eszközök; pénzmaradványok; értékpapirok; állami követelések készpénzben és értékpapirokban; cselekvő hátralékok; teher; állami adósságok; állami tartozások készpénzben és értékpapirokban; terhelő hátralékok); IV. rész, mérlegek (pénztári, jövedelmi és vagyonmérleg); V. rész, az állami Z. részletezése önálló számadási ágazatok (fejezetek) szerint (az állami költségvetés részletezésének megfelelő berendezéssel).

A Z.-t és az ahhoz tartozó jelentését a legfőbb állami számvevőszék a számadási évet követő év márc. 1-ig köteles elkészíteni és a miniszertanács útján az országgyűlésnek bemutatni (1913: XXVI. t.-c.). A képviselőház a Z.-t és jelentést kiadja a Z.-vizsgáló-bizottságnak, amely azt megvizsgálván, vizsgálata eredményéről jelentést terjeszt a képviselőházhoz; a képviselőház ezt a jelentést tárgyalván, határozatát a főrendiházzal közli, hol is a pénzügyi bizottság van hivatva ennek, illetőleg a Z.-nak bizottsági tárgyalására. A főrendiház és a képviselőház egybehangzó határozatával, mint országos határozattal a Z. végleges elintézést nyer. Az elintézés a felmentvény megadásából v. megtagadásából áll, mely utóbbi

esetben a kormány ellen a törvényeinkben megállapított eljárást indítják meg. A Z.-ról először az 1848: III. és V., valamint az 1867: X. t.-c.-ek rendelkeztek, azután tartalmaznak idevágó rendelkezéseket a legfőbb állami számvevőszékre vonatkozó fönthivatolt 1870: XVIII. és 1880: LXVI. t.-c.-ek, ezeket követte az állami számvitelről alkotott 1897: XX. t.-c., majd az állami költségvetési év kezdetét megváltoztató 1913: XXVI. t.-c. és végül a számviteli törvényt és a legfőbb állami számvevőszékre vonatkozó törvényeket módosító 1915: XII. t.-c.

A számvevőszék a megelőző évre vonatkozó Z.-t, észrevételei kíséretében, évenkint szept. 1-ig a minisztertanáccsal közli, majd annak határozataival egyetemben a miniszterelnök az országgyűlés elé terjeszti. A képviselőház előzetesen a Z.-t vizsgáló bizottságnak adja ki, mely azután tárgyalásának eredményéről a képviselőháznak jelentést tesz. A képviselőháznak ide vonatkozólag hozott határozata hozzájárulás végett a főrendiházhoz tétetik át. V. ö. *Mariska*, A m. pénzügyi jog kézikönyve (6. kiad. 1896).

Zárszámadási deficit alatt kétfélét érthetünk, vagy azt az összeget, amellyel az állami zárszámadás (l. o.) pénztári mérlege szerint a folyó kiadások a folyó bevételeket meghaladták (pénztári hiány), vagy az állami zárszámadás jövedelmi mérlege szerint jelentkező jövedelmi hiányt, amely egyenlő az állami vagyonnak a számadási évben bekövetkezett fogyatkozásával. Az első helyen említett pénztári hiány méltatásánál különös figyelemmel kell lenni a zárszámadásilag kimutatott bevételek összegében bennfoglalt azokra a tételekre, amelyek kölcsönök felvételéből erednek; ha a folyó bevételek a kölcsönbevételekkel együtt kevesebbet tettek a folyó kiadásoknál, ez esetben a kiadási többlet a kezdőleges pénzmaradványokból volt fedezhető. A jövedelmi hiány a kiadási utalványozás és a folyó bevételi előírás egybevetéséből áll elő, figyelemmel természetesen az állami gazdálkodás eredményére kiható egyéb tételekre is (pl. ellenszolgáltatás nélkül az államnak átengedett telkek értéke, elemi károk folytán megsemmisült értékek stb.).

Zárt áramkör, l. *Elektromos áramkör*.

Zárt birtok, az a birtok, amelyből csak külön hatósági engedéllyel lehet részleteket elidegeníteni. Nálunk nincsen. Ausztriában ilyenek a zárt udvartelkek (geschlossene Höfe), Németországban a külön nyilvántartásban (Höferolle) felvett, esetleg a telekkönyvben ilyennek feltüntetett telkek.

Zárt erőd, olyan védelmi mű, amely az ellenségtől elfordított oldalon, az ú. n. torokvonalon is mellvéddel vagy árokkal van elzárva.

Zartflöte, német orgonákon 4'-as fuvolaváltozat, igen lágy, suttogó hanggal.

Zárt hang, olyan magánhangzó, melyet zártabb, szűkebb szájnyílással ejtünk. Legzártabb magánhangzók az *i, ü, u*, félzártak az *ë, ö, o*, legnyiltabbak *e, a* és *á*. L. *Hangok*.

Zárt idő, l. *Idő* és *Sacratum tempus*.

Zárt levelezőlap, a posta által kiadott, levelezőlap nagyságú dupla, keményebb papirból előállított, szélein gummizott és lyukacsolt és a belföldi távolsági forgalomnak megfelelő postabélyeglenyomattal ellátott értékcikk, amelynek belsejébe a feladó közleményét írja s azután azt leragasztja. Hosszabb közleménynél a feladó pótpapirlapot is helyezhet abba. Azelőtt a posta ezeket a bélyegárért árúsította, vagyis a papirt ingyen adta. Ma ilyenek kiadását a drága előállítási költség és a díjszabás gyakori változása miatt mellőzi.

Zárt mezőny keletkezik, ha a versenyzők szorosan egymás mellett és után, egy csomóban haladnak.

Zártnapok, l. *Normanapok*.

Zártörés, l. *Birói zártörés*.

Zárt rend, szemben a szétszórt alakzattal a katonai csapat olyan felállítási módja, amelynél az emberek féltenyérnyi térközre állanak egymás mellett, a sorok pedig 120 cm.-re egymás mögött. A Z.-ű alakzatot a csapat mozgás közben, a szétszórt alakzatot harc közben alkalmazza.

Zárt sánc, l. *Redoute*.

Zárt táviratlap, távirdával nem biró postahivataloknál, valamint a mozgópostáknál való táviratfeladás céljára szolgál. Alakja zárt levelezőlap s rajta a belföldi 10 szavas távirat díjának megfelelő postabélyeglenyomat van. A bélyeg árához még az ürlap árát is hozzászámítják. A levélszekrényben elhelyezett v. az alkalmazott kezéhez adott Z.-ot postai úton eljuttatják a legközelebbi távirdahivatalhoz, ahonnan eltáviratozzák. Ha a távirat díja több, a feladó azt a Z. belső részén postabélyeggel lerója. Nagyobb díjeltérés esetén a táviratot csak ennek rendezése után továbbítják.

Zárt ülés, a nyilvánosság kizárásával tartott ülés. A nemzetgyűlési házszabályok (1924) 211. §-a szerint a Ház Z.-sé alakul át: 1. az elnöknek v. 2. a miniszterek valamelyikének kívánságára, 3. harminc jelenlevő képviselőnek írásban előterjesztett indítványára vita nélkül hozott házhatározattal. Z. elrendelésekor a hallgatóságot a karzatokról eltávolítják. A Z.-ben a Z.-t kívánó, illetve az indítványozók egyike előterjeszti a tárgyat, amelynek Z.-ben megvitatását kívánatosnak tartja Ennek meghallgatása után v. a megindult eszmecsere folyamata alatt bármikor bárki indítványozhatja a Z. berekesztését, amely indítványról a Ház vita nélkül határoz. A mennyiben a Z.-en az elnök fegyelmi jogkörét meghaladó intézkedés szüksége merülne fel, a mentelmi bizottság helyett az elnök tesz erre javaslatot, amelyről a Z. legfeljebb négy szónok meghallgatása után még a Z. berekesztése előtt dönt (240. §.). Más határozatot Z.-ben nem lehet hozni. A jegyzőkönyvet a Z. végén kell hitelesíteni és a nyilt ülésen felolvasni. Ugyanazalatt az ülés alatt képviselői indítványra csak egy ízben lehet Z.-t tartani. A képviselőket a Z.-en történtek tekintetében titoktartás kötelezi; e kötelezettség megsértése miatt a Ház a képviselőt az elnök indítványára vita nélkül egyszerű szavazással a mentelmi bizottsághoz utasítja, amely a büntetés iránt javaslatot tesz. A ház osztályainak és bizottságainak ülései általában csak a ház tagjai részére nyilvánosak, a külügyi bizottság ülései azonban még ezek részére sem; a titoktartási kötelezettség á

titkos jellegű bizottsági ülések tárgyalási anyagára is kiterjed és e kötelezettség megsértése esetén a ház úgy jár el, mint a Z.-en történtek nyilvánosságra hozatala esetén (137. §.). — Z. a peres eljárásban a nyilvánosság kizárásával tartott ülés. L. *Nyilvánosság.*

Zárt ütegsánc, olyan tüzérségi fedezék, amelynek az ellenségtől elfordított oldala is mellvéddel vagy árokkal van elzárva.

Zárt vonal, a lovasság harcalakzata, melynél a csapat kétsorban áll fel s a tisztek az arcvonal előtt vannak.

Zárvány (növ.). Z. alatt a plazmában jól megkülönböztethető részeket értjük. Ezek lehetnek szintén plazmából, tehát élők, mint a sejtmag, kromatoforák, de vannak élettelenek is, mint a keményítőszemek, kristályok, kristalloidok.

Zárvatermők (növ.), l. *Angiospermae.*

Zarzuela, ó-spanyol eredetű, énekes és zenés drámai mű, leginkább egy vagy két felvonásból.

Zasius (tulajdonképen *Zaesi* v. *Zesy*), 1. *Ulrich,* német jogtudós és humanista, szül. Konstanzban 1461., megh. Freiburg i. B.-ban 1536 nov. 24. Freiburg i. B.-ban tanított az egyetemen, majd 1506. ugyanott rendes egyetemi jogtanár lett. Főérdeme, hogy a glosszátorokkal szemben a jogforrások eredeti szövegét iparkodott helyreállítani és hogy az első volt, aki Németországban a humanizmus és a jogtudomány törekvéseit egyesítette. Főbb munkái: Lucubrationes (Basel 1518, majd 1526 és Freiburg 1532); In usum feudorum epitome (Basel 1535, majd 1538 és 1600). Munkái összegyűjtve is megjelentek (Lyon 1548, 1550, 1551 és Frankfurt a. M. 1530—95).

2. *Z., Johann Ulrich von Rebenstein, Z. 1.* fia, szül. Freiburg i. B.-ban 1520., megh. Bécsben 1570 ápr. 27. 1543-ban Baselban lett tanár, majd 1546. Ferdinánd császár szolgálatába lépett. Miksa császár alatt 1563. birodalmi kancellár lett.

Zasty apátság, l. *Százdi apátság.*

Zászkal *(Oravské Zászkalie),* kisk. Arva vm. alsókubini j.-ban, (1910) 334 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zászló, póznára erősített, rendesen négyszögletes szines kelmedarab (selyem), mely katonailag egy csapatnak legbecsesebb tábori jelvénye. Olyan zászlókat, melyek szövete külön mozgó keresztfára van szegezve, *keresztlobogóknak* nevezzük. A IX. sz. óta a Z.-kat már mai alakjukban találjuk a hadseregnél. A *hadi Z.* a hajdankori tábori jelképekből (labarum stb.) keletkezett és eredeti célja a menetirány kitűzése volt, mihez képest többnyire elül is vitték. Minden rendezett csoportnak megvolt a maga Z.-ja. A seregek nagyságát a Z.-k mennyisége szerint ítélték meg. Volt még ezeken kívül a seregnek egy *fő Z.-ja* (ném. *Banner,* franc. *bannière,* olasz. *bandiera),* melyet a főparancsnok előtt tűztek a földbe és meneteken előtte vittek és mely régente olyan nehéz s nagy volt, hogy külön kocsin kellett tovaszállítani. A magyar hadi Z.-kon a legújabb korig többnyire szűz Mária képe, a németországiakon pedig a XII. sz.-ig Szt. Mihály alakja volt látható. A császári sas a német-római birodalmi Z.-kra csak Rőtszakállú I. Frigyes idejében (1152—90) került.

A volt közös hadseregbeli gyalogezredeknek rendszerint egy-egy fehér Z.-juk (törzs-Z., Leibfahne) volt. A közös hadseregbeli 4., 39., 41. és 51-ik gyalogezredek azonban a régi *sárga* Z.-ikhoz fűződő dicsőséges hadi tetteknek emlékezetéül törzs-Z. helyett kitüntetésül *sárga* Z.-t hordoztak. A törzs-Z. előlapján szűz Mária képe, hátlapján pedig a császári kétfejű sas volt, ez utóbbi a sárga Z.-nak mindkét lapját is fedte. Úgy a fehér, mint a sárga Z.-nak szélei vörös, ezüst, fekete és arany szinű pártázattal voltak diszítve. A 14-ik számú dragonyos ezred nagy éremmel és «Kollin» feliratú szalaggal ékesített lovas-Z.-t vitt magával. A landwehr-zászlóaljak Z.-i általában a közös hadseregbeli fehér Z.-khoz hasonlóak, csakhogy lapjuk egyik oldalán a zászlóaljat kiállító tartománynak címere, a másik oldalon pedig a császári sas volt. A magyar királyi *honvéd gyalogság* fehér selyem zászlójának előoldalán a királynak a magyar szent koronával födött aranyhimzetű I. F. J. névjele, hátsó oldalán pedig a magyar államnak két ezüstszövetű angyal által tartott, színes himzetű címere volt beszőve. A hat első magyar kir. honvédkerületbeli ezredek Z.-inak három külső széle vörös-fehér-zöld, a VII. magyar kir. honvédkerületbeli (horvát-szlavon) zászlóaljaké pedig vörös-fehér-kék pártázattal birtak. A régi katonai igazságszolgáltatásban a Z.-nak az a külön szerepe jutott, hogy a katonát vele meglökve, becstelenné hirdették s csak később a Z.-nak feje fölött való lobogtatásával rehabilitálták. A Z.-nak megfordítása hegyével lefelé a lázadásnak és a Z.-nak lehajtása a megadásnak jele volt. A várak megadásuk előtt fehér Z.-t vonnak fel. A genfi konvenció vöröskeresztes fehér zászlaja a sebkötöző helyeket és kórházakat veszi oltalmába. — *Z.*-k a heraldikában, l. *Díszek.*

Zászló (növ. ért.), l. *Vitorlás virág.*

Zászlóalj (franc. *bataillon,* olasz. *battaglione),* több század gyalogságból álló osztályok. A XVI. és XVII. sz.-ban a Z. 3—4000 emberből állott és 15—20 századba tagozódott. Ezek 59 egymás mögött álló sorban nagy négyzetalakzatban voltak rendezve, 51 emberrel arcvonalban, kopjások a közepén, három sor lőfegyverrel ellátott emberektől, a muskétásoktól körülvéve; a többi «muskétást» kis négyszögekben, a négy szögleten felállítva csatárkép használták (enfants perdus). Az ágyúk folyton növekvő hatása kevésbbé mély felállítást követelt, minek folytán az előbbi tömegből több Z.-ból álló ezred lett. Az erős 10 századból álló lovasezredeket is két Z.-ba osztották. Ma a Z. mint harcászati egység szerepel, azaz a legkisebb, harcban önállóan fellépő gyalog csapat, rendesen egy ezrednek része (2—4 Z.), kisebb hadseregekben s egyes csapatnemeknél mint Z.-ak is. Az azelőtt különféle nagyságú és beosztású Z. most a legtöbb hadseregben e tekintetben majdnem egyenlő. Poroszország volt az első, amely a Z.-at négy századba (háborúban 1000 ember) osztotta be. Ausztria-Magyarországban 1866-ig a Z.-nak, mely 1200 embert számlált, 6 százada volt, Oroszországban 5, Franciaországban 6. Ezek is követték az utolsó nagy háborúk után Poroszország példáját. Jelenleg a Z.-ak 3 századból és egy géppuskás századból állanak. A Z.-nak

parancsnoka rendesen őrnagy, önálló Z.-nál alezredes v. ezredes.

Zászlóalj-tüzérség. A XIX. sz. elejéig a tüzérség nem volt ütegbe egyesítve, hanem minden zászlóaljnak volt két könnyű ágyúja, amely állandóan a gyalogsággal menetelt, állott és harcolt. Ez volt a Z. A tüzérség többi, nehezebb ágyúkból álló részét *tüzértartaléknak* nevezték.

Zászlóeskü, az az eskü, amelyet minden katonai egyénnek szolgálatába léptekor le kell tennie. Fő tartalma a hűség igérete a hadúrnak és a szolgálati álláskötelességek teljesítése. A Z. elnevezés összefüggésben van az ezen alkalomkor szokásos ünnepéllyel, mivel a katonák a zászlóra esküdnek. Tüzérségnél az ágyúra is szoktak esküdni (ágyúeskü.)

Zászlóhűbér, l. *Hűbér.*

Zászlójog (ném. *Flaggenrecht),* a zászló használatára vonatkozó jogszabályok foglalata. A Z. magában foglalja a zászló használatára vonatkozó közjogi, közigazgatási, büntetőjogi, belvizi és tengeri hajózási jogszabályokat. A tengeri hajózásnál használt zászlóra vonatkozó jogszabályok továbbá vonatkozhatnak az állam kereskedelmi v. hadizászlójára v. lobogójára. E szabályoknak csak egy része ered a hazai törvényhozás forrásából, más részük a nzkj.-nak keretébe tartozik. A nzkj.-ban azért jelentős a Z., mert a zászló használata jelzi a hajónak honosságát, aminek ismét két irányban van jelentősége. Először azért, mert e honosság alapján béke idején a kereskedelmi hajóknak joguk van az ő államuk hadihajóinak védelmére; másodszor, mert nzkj.-i bűncselekmény elkövetése esetében elégtételért ahhoz az államhoz kell fordulni, amelynek zászlóját viselő hajó a bűncselekményt elkövette. A nyilt tengeren levő hajókat úgy tekintik, mint hazájuk államának úszó területrészeit s így a hajók, mint állami terület, az állam védelme és fenhatósága alatt állnak. A kereskedelmi és hadilobogó némely államban különbözik egymástól (Ausztria, Magyarország, Németbirodalom, Nagybritannia), más államokban megegyezik (Franciaország, Északamerikai Egyesült-Államok). Hogy az állam minő feltételekhez fűzi azt, hogy az ő zászlóját valamely hajó hordhassa, ez a kérdés államonkint különbözőleg van szabályozva s összeesik a hajók honosságának feltételeivel. Vannak államok, amelyek kereskedelmi hajóikat más állam lobogója alatt járatják. Ez régebben igen elterjedt szokás volt. Így pl. a német hajók régebben dán lobogó alatt jártak, mert Dániának a barbareszk államokkal (Marokko, Algir, Tunisz) szerződései voltak, amelynek értelmében ez államok tengeri rablóinak (a tengeri rablás itt államilag volt szervezve) tilos volt a dán lobogó alatt járó hajókat bántani. A német-francia háború idejében a svájci tulajdonban levő hajók német lobogó alatt jártak. A francia zsákmánybíróságok e háború idején jogszerűtlennek mondták ki a svájci tulajdonban levő Palms nevű hajó lefoglalását, amely francia hadihajó részéről történt. Az angol Merchant Shipping Act (1894) 60 §.-ában külföldi államok hajóinak is megengedi a brit lobogó használatát, ha oly célból történik, hogy e hajók a lefoglalás alól menekülhessenek. Ezen az alapon azután a brit hajók is használják a semleges államok lobogóit. A londoni tenger hadijogi nyilatkozat (l. o. és *Tengeri zsákmányolási jog)* 55. és 56. cikkei rendelkezéseket tartalmaznak arról, hogy a lobogó fölcserélését, nevezetesen a hajó tulajdonának egyik állam polgárairól a másikra átszállását mennyiben tekintik érvényesnek. L. még a következő cikkeket: *Lobogó, Nemzeti szín, Tengerjogi deklaráció, Tengeri zsákmányolási jog.*

Zászlók közti versenyek a gát- és akadályversenyek összefoglaló elnevezése, melyet onnan vettek, hogy a gátat és akadályt kétoldalán elhelyezett zászló jelzi a közeledő lovas számára.

Zászlós (ném. *Fähnrich),* katonai rendfokozat, a csapatállományú tisztjelöltek csoportjában a rangban legidősebb havidíjas. A legénységi állományhoz tartozik. Rendfokozati jelvénye keskeny aranypaszomány és egy ezüstcsillag a galléron.

Zászlósfarkú majom (állat), l. *Colobus.*

Zászlós hal (állat), l. *Chaetodon.*

Zászlósszájúak *(Semaeostomata,* állat), l. *Tömlősök.*

Zászlós termés (növ., *samara, leppendék, szárnyas termés).* Keletkezik, ha a magház a mag körül vékony hártya képében terül ki (szilfa, kőrisfa). A Z. rendesen egymagú, a juharfáé kétmagú, végre hosszában ketté feslik. A zászló a magvat v. köröskörül fogja, v. csak a féloldalán van (juhar). A zászló a magnak könnyű szállítója.

Zászlós tisztek v. *lobogós tisztek (teng.,* ném. *Flaggenoffiziere)* oly haditengerészeti tisztek, akiket rangjuknál fogva az az előjog illet meg, hogy a hajó, amelyen vannak, a *vezérhajó* (ném. *Flaggenschiff),* a megfelelő *parancsnoki lobogót* (ném. *Kommandoflagge,* l. *Lobogó)* viselje. Ezek a tengernagyok és a kommodórok.

Zászlós urak, azok az előkelő, nagy birtokú urak, kik birtokuk alapján külön katonai csapatokat tartoztak az ország védelmére kiállítani és saját zászlóik alatt szálltak a táborba (l. *Bandérium).* Szorosabb és közjogunkban is használatos értelemben az országos főméltóságok és udvari főtisztségek viselői (l. *Országnagyok),* a kétkamara-rendszer keletkezésével a főrendi táblának tagjai (1608. k. u. I., 1687. X. t.-c.) és nevük a királyi végzeményekbe egész 1848-ig beiktattatott. Z.: 1. *nagy zászlósok* a nádor, országbíró, Horvát-Szlavon- és Dalmátországok bánja, a tárnokmester; 2. *kisebb zászlósok* a főudvarmester, főkamarás, főajtónálló-, főasztalnok-, főpohárnok-, fólovászmester és a magyar királyi testőrség kapitánya. A Z. tagjai voltak a főrendiháznak (1885. VII. t.-c.); koronázásnál szerepük volt és az 1893 nov. 20. kelt legmagasabb rendelkezés szerint a magyar királyt, midőn mint ilyen feladatainak teljesítésére udvarával megjelen, kizárólag a m. kir. udvari főtisztviselők, vagyis a kisebb Z. környezik.

Zászlószövet, vászonkötésű fésűsgyapjú szövet, fonalainak finomsága: lánc $^{45}/_{2}$, vetés 22 metr. Sűrűsége: cm.-ként 15—16.

Zászlótartó (ném. *Fahnenträger,* azelőtt *Fähnrich, Fahnenjunker),* ez utóbbiak 14—16

éves nemes ifjak voltak, kik a katonai pályát választották s akikre mint különös kitüntetést, a zászló hordását bízták. *Fähnrich* középkori, de később is használt elnevezés, a. m. zászlóhordással megbízott katona.

Zászlóval való indítás a versenyzők elindítása oly módon, hogy az előttük álló indító lecsap egy zászlót, mire lehetőleg egyszerre el kell indulni. Lóversenyen ma csak akkor indítanak így, ha az indító gépezet elromlik.

Zászpa (növ.), a. m. *Veratrum* Tourn (l. o.).

Zásztyi apátság v. *Zástyi apátság*, l. *Százdi apátság*.

Zaszulics *Vera*, l. *Szasszulics*.

Zatas *(Sorráia)*, a Tajo folyó baloldali mellékfolyója Portugáliában, a Sor és Seda egyesüléséből keletkezik s Lisboa fölött nem messze torkol. 175 km. hosszú.

Zatec, város, l. *Saaz*.

Zathureczky, 1. *Berta (Kelemen Lajosné)*, írónő és zeneszerző, szül. Homoródszentmártonban 1858., megh. Erdőszentgyörgyön 1924 jan. Tárcái fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg. Több nép- és műdalkompozíciója is van s megzenésítette *Beksics* Gusztávné egy operettjét. Munkái: *Emlékezzünk régiekről* (Kolozsvár 1912); *Régi alakok, régi szenvedélyek* (u. o. 1913).

2. *Z. Emília*, a székely nemzeti muzeum alapítója, szül. Olasztelken (Udvarhely) 1824 nov. 21., megh. Imecsfalván 1905 nov. 5. 1842-ben nőül ment *nagyajtai Cserey Jánoshoz*. Férjét 1875. hirtelen elvesztvén, emlékére megalapította a sepsiszentgyörgyi *Székely nemzeti muzeumot* (l. o.). 1878-ban Kossuth levele és adománya következtében felajánlotta a székely nemzetnek s azt még ez évben állandó székhelyén, Sepsiszentgyörgyön el is helyezték.

Zati (állat), a makákó *(Macacus)* cerkómajomnemek egyik alneme, melyre az a jellemző, hogy farkuk kb. oly hosszú, mint a test s vége felé vékonyodó; fejtetejükön üstökük van. Ide tartozik a parókás makákó *(M. sinicus* L.), a süveges makákó *(M. pileatus* Schaw.) és a közönséges makákó *(M. cynomolgus* L.).

Zátony, a folyómeder, tó- vagy tengerfenék oly része, melyet a hordalék feltöltött. A folyami Z. igen sokféle; van *parti Z.*, mely a part mentén és *fenék-Z.*, mely a meder közepén húzódik. Ismerünk oly Z.-t, mely még legkisebb víz idején is víz alatt marad, míg a Z.-ok egy része fölbukkanó, vagyis alacsony vízálláskor száraz. Az oly Z.-on, melyet a víz csak ritkán lep el, növényzet, néha fák és cserjék is vernek gyökeret s ilyenkor már inkább szigetnek vagy lapos partnak nevezik. A Z.-ok elhelyezkedése a folyó hosszában bizonyos törvényszerűséget mutat; a kanyarulatokban, a meredek és homorú partok mentén ritkán, az egyenes szakaszokban és a domború lapos partok mentén majdnem mindig jelentkeznek. Az egyenes szakasz inkább a fenék-Z., a lapos part a parti Z. képződését segíti elő. Ha a folyó medrét, kanyargásait változtatja, vele együtt változik a Z.-ok helyzete is s a nem szabályozott folyóknál általános törvény, hogy a Z.-ok felülről lefelé húzódnak. A Z.-ok anyagukra nézve többfélék, a folyó mozgatta hordalék minőségéhez képest. Vannak *iszap-Z.-ok*, melyek csöndes vízben, leginkább a folyó alsó szakaszában rakódnak le s leginkább finom földes részekből összetettek; vannak *homok-Z.-ok*, melyeknek részei érdesebb, nehezebb szemekből állanak s melyek valamivel gyorsabban mozgó vízből rakódnak le mint az iszap-Z.-ok; végül ismerünk *kavics-Z.-okat*, melyek gyorsvizű folyókban, rendesen a vízfolyások felsőszakaszán képződnek s a körülményekhez képest dió-, ökölvagy fejnagyságú kövekből állanak. Természetes, hogy a Z.-ok e három fő tipusa között átmeneti alakok is ismeretesek. A *tengeri-Z.-ok* rendesen a part mentén v. a parttal párhuzamosan képződnek a folyamok, tengeri áramlatok és a partszaggató hullámverés hozta hordalékból. Néha a tengerfenék fölmagasodását korallok okozzák (l. *Korallszigetek)* s ilyenkor korall-Z. képződik. L. még *Rekesz-zátony*.

Zator, l. *Auschwitz*.

Zaturcsány *(Záturčie)*, kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 581 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zauner, *Franz*, osztrák szobrász, szül. Felpatanban (Tirol) 1746., megh. Bécsben 1822 márc. 3. Bécsben és Rómában tanult, majd a bécsi művészeti akadémia tanára és udvari szobrász lett. Művei a bécsi empire legkiválóbb alkotásai a szobrászat terén, így elsősorban II. József császár lovasszobra, II. Lipót síremléke az Augustiner-Kirchében, Colin költőé a Karls-Kirchében, Laudoné a hadersdorfi parkban.

Zausig *József (Csauszig, Czausig)*, festő, szül. Lőcsén 1789., megh. u. o. 1853. Előbb Müller János lőcsei festőtől, aztán 1806—10-ig Bécsben tanult festeni, végül szülővárosában telepedett le és nagyszámú oltárképet és arcképet festett. Művei közül említjük a szepesszombati ev. templom képét (Krisztus az olajfák hegyén), a rozsnyói (Gömör vm.) székesegyház Szt. Borbála, a kassai luteránus templom stb. oltárképét. Önarcképét a kassai, egy női arcképét a beszterczebányai muzeum őrzi.

Zavalje, adó és politikai község Lika-Krbava vm. koreniczai j.-ban, (1910) 1133 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zavar *(Savar)*, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 1057 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zavargások elleni biztosítás. Az összes régebbi biztosítási ágazatok (tűz, üveg, szállítmány, betörés, baleset, hitel) a zavargások és fölkelések által előidézett károkat biztosítási feltételeik értelmében nem térítik meg, amiért is Angliában és Portugáliában oly alkalmi egyesülések keletkeztek, amelyek a biztosítottak ama károkat megtérítik, amelyek közvetlenül a zavargások vagy felkelések által idéztettek elő. A fizetendő díj (10—20% között váltakozik) oly magas, hogy az érdekeltek alig fogják ezt az új biztosítási ágazatot igénybe venni.

Zavartság a tájékozatlanság (desorientáltság) kórosan fokozott állapota, amelyet a hiányos érzékelés (perceptio) és az egyes benyomásoknak, emlékképeknek tökéletlensége, rendszertelen, logikátlan kapcsolása jellemez. Elmebetegség egyik tünete lehet.

Závárzat, a hátultöltő fegyvereknek azon része, melynek segélyével a csövet hátsó végén megtöltés után elzárjuk. A Z. akadályozza meg azután, hogy a lőporgázaknak hátrafelé is ható feszereje a töltényhüvelyt hátrafelé kivesse. A *kulcs* (kat. nyelven: záró csapó) a Z.-ot nyitó és záró alkatrész, mely helyet foglalhat a cső alatt, a kakasok között, a Z. oldalán vagy a ravaszok alatt. Berendezés szerint többféle Z.-ot (ék-, csavar-, dugattyús-závárzat stb.) különböztetünk meg. L. *Löveg* és *Lövőfegyver*.

Závija (arab) a. m. szöglet, fülke; az északafrikai iszlámban a szent életű emberek (l. *Marabút*) cellái, a dervis-rendek klastromai (a. m. a keleti iszlámban *tekje*).

Zavis, l. *Rosenberg*.

Závod, kisk. és fürdőhely Tolna vm. völgységi j.-ban, (1920) 848 német és magyar lak.

Závodszky, 1. *György (závodjei)*, történetíró, Thurzó György nádornak, majd fiának, Imrének titkára, 1586—1624-ig naplót vezetett. Kiadta *Bel*, Adparatus ad Hist. Hung. 353—373. Az 1598—1602. részt a Tört. Tár (régi folyam, VI. 264. old.).

2. *Z. Károly*, l. *Széchy* Károly.

Závoly *(Závoiu)*, kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 499 román lak. (Tr. R.)

Završje, adók. Modrus-Fiume várm. delnicei j.-ban, (1910) 597 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zaw., latin növénynév után *Zawadski* Sándor lembergi tanár nevének rövidítése, szül. Bielitzben (Szilézia) 1798 máj. 6., megh. Brünnben 1868 máj. 5. Galicia és Bukovina flóráját ismertette.

Zawichost, városka Lengyelország Kielce kerületében, a Szan folyónak a Visztulába való torkolása alatt nem messze. Régi kastélya s mintegy 4000 lak. van. 1205-ben a lengyelek itt az oroszokat döntőleg megverték.

Záwiercie, város Kielce lengyel vajdaságban, a felső Warta mellett, (1921) 42,700 lak.

Zay-*család (csömöri gróf)*. A család eredetét a XIII. sz. elejéig lehet felvinni. *I. Péter* (1355) királyi udvarnok s már birtokosa volt a pestvármegyei Chemer (Csömör) helységnek, honnan a család előnevét vette és Zay de Chemernek írta magát. A nevezett *I. Péter* dédunokája *János* (1456) a Hunyadiak korában élt. Fiai közül *II. Péter* (megh. 1509.) vitte tovább a családot, aki II. Ulászlótól tetemes jószágot kapott. II. Péternek volt a fia *Ferenc* (szül. 1498., megh. 1570 okt. 10.), a híres diplomata. Részt vett a mohácsi csatában mint egész fiatal ember. Vitézsége, ügyessége és észtehetségei lassankint a legelőkelőbb állásra emelték. 1528-ban királyi udvarnok, 1550. Eger várnagya, 1552. Szolnok kapitánya és Külső-Szolnok vm. főispánja, 1555. pedig Verancsics Antallal a török udvarnál jár követségben. Itt tanusított hűségéért I. Ferdinánd az ország bárói és mágnásai sorába emelte, kiterjesztve ezt örököseire is; 1569-ben pedig kinevezte Kassa és Felső-Magyarország főkapitányává. A XVI. sz. közepén a lutheri tanok híve lett. Ferencnek 6 fia és 2 leánya volt, akik közül azonban csak egynek, a harmadik fiúnak, *I. Lászlónak*, maradtak fenn ivadékai. 1547—70 között szerepelt mint Végleswár kapitánya és királyi főasztalnok, megh. 1590. Két fia maradt: *Lőrinc* (megh. 1638.), ki saját bandériumot vezetett a 30 éves háborúban; továbbá *Zsigmond* (1588—1649), kinek második fiában, *II. Lászlóban* ágazik tovább a család. Háromszor nősült és ezen hármas házasságából három figyermeke született: *András* (megh. 1685.), *István* és *II. Lőrinc* (szül. 1651., megh. 1712.). András ága unokáiban kihalt, Istvánnak pedig már fia magtalan lett s így II. Lőrinc tartotta fenn a családot. Nevezetesebb tagjai:

Z. 1. András báró, kuruc ezredes, szül. 1685. Atyja Lőrinc, Felső-Magyarország egyik legtekintélyesebb protestáns mágnása, a szécsényi országgyűlés által alakított 24 tagú országtanács egyik szenátora. Alig 18 éves korában Rákóczi hadapródja, 1707. az első magyar fejedelmi nemes testőrség, az ú. n. «nemesi társaság» megalakításakor ő lett az ország legelőkelőbb ifjaiból álló csapat őrnagya, majd a következő évben a francia mintára szervezett lovas gránátos ezred ezeres-főkapitánya. Zay az 1708—10-es évek hadjárataiban tevékeny részt vett. A szatmári béke megkötése után (1711 ápr. 30.) Munkácson az alsó várban tanyázó lovasságnak volt parancsnoka s lovasaival gyakran kitört a Pálffy gróf és Leffelholz tábornokok vezérlete alatt álló császári hadakra. Zay Rákóczinak egyik leghívebb embere volt, aki a fejedelmet Törökországba is követte, hol néhány évig mellette tartózkodott; midőn azonban látta, hogy újabb felkeléshez semmi remény sincs, hazatért s minden közéleti szereplésről lemondva, nyitramegyei kovarci jószágára vonult, hol 1734. halt meg.

2. *Z. Károly* gróf, szül. Sopronban 1797 febr. 12., megh. Bucsánban 1871 okt. 8. Az 1825-iki országgyűléstől kezdve minden alkalommal ott találjuk őt a főrendi ellenzék soraiban. Midőn Széchenyi később konzervativabb irányban haladt, ellenfelek lettek s 1844 okt. 1. kemény összeütközés keletkezett közöttük a zsidó emancipáció kérdésében és Zay már ekkor sürgette a zsidók honpolgári jogositását. Szabadelvű eszméinek érdekében mindenféle úton, szóval, röpirattal, ujságcikkekkel küzdött. Tekintélye igen nagy volt, aminek jele az, hogy az 1847-iki nádorválasztásnál a négy jelölt egyike ő volt.

3. *Z. Miklós* gróf, a főrendiház örökjogú tagja, szül. Zayugróczon 1864 jan. 14. 1888-ban mint horvátországi nagybirtokos a főrendiház tagja lett. Később egyideig orsz. képviselő. Számos elbeszélést, úti rajzot, politikai, történelmi és természetrajzi cikket tett közzé. Önálló műve: *Vándorlás közben* (elbeszélés 1897).

Zayner, könyvnyomtató, l. *Zainer*.

Zaytz, l. *Zajc*.

Zayugrócz *(Uhrovce)*, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 1833 szlovák és magyar lak. A kies fekvésű községben van a gróf Zay-féle díszes kastély (értékes könyv- és levéltárral, fegyvergyüjteménnyel és a lovagteremben a családi arcképekkel), nagy botgyár és üveggyár (a hajdani posztógyár épületében) és állami felső népiskolával kapcsolatos fafaragászati tanműhely. Jelentékeny a község fa- és esztergályosipara. A községtől félórányira vannak Z. hegyi várának

romjai. A *vár* első ismert birtokosa a Mikolai-család, ezektől Csák Máté, akkor még főlovászmester, cserélte el csaknem erőszakkal. 1302-ben Vencel király is neki adta. E hatalmas főúr halála után 1321. a király hadai elfoglalták s így a koronára szállott. 1544-ben kapta adományul Zay Ferenc; a család azóta bírja. V. ö. *Fejér* D. VII. 3. 108.; *Thallóczy*, Zay Ferenc. (Tr. Cs.-Szl.)

Zayváralja *(Uhorske Podhradie)*, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 185 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zazár *(Săsari)*, kisk. Szatmár vm. nagybányai j.-ban, (1910) 1180 román lak. (Tr. R.)

Zazikhoven, *Ulrich von*, középkori német költő. 1214-ben lelkész. Egy elveszett francia verses regény alapján írott Lancelot-eposza maradt fönn.

Zázriva *(Zázrivá)*, kisk. Árva vm. alsókubini j.-ban, (1910) 3024 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zboray *Aladár*, író és hírlapíró, szül. Pesten 1868 ápr. 12., megh. u. o. 1908 okt. 11. Tárcákat írt az Egyetértésbe, majd a Magyarország keletkezése után ennek szerkesztőségébe lépett. 1908-ban pár hónapig szerkesztette a Fiumei Estilapot. Önállóan megjelent kötetei: *A realisták*, *Törvény ellen* (két elbeszélés, 1895); *Aranyrozsda* (regény, 1899); *Ő fensége Sándor Fridolin főherceg* (regény, 1902); *Olthatatlan szomjúság* (regény, 1903); *Fenséges házasélet* (regény, 1905); *Az álmok hőse* (elbeszélések, 1906); *Szeréna hercegnő* (elbeszélés, 1908); *Utolsó könyv* (elbeszélések, 1908). Színművei közül a *Liát* (1903) és a *Mic bárót* (1907) a Vígszínház, a *Semlegeseket* (1908) a Nemzeti Színház adta elő.

Zbornik *(orosz és óbolgár)*, a. m. gyüjtemény. Rendesen így hívják a templomi énekeknek a hívők számára kiadott gyüjteményét.

Zboró *(Zborov)*, kisk. Sáros vm. bártfai j.-ban, (1910) 2205 szlovák és német lak. A községben van az Erdődy-féle kastély, hajdan Rákóczi György kastélya, mögötte a hires száz hársfa, melyet a fejedelem okleveleiben megemlít: datum Zborovia sub centum tiliis. A kastély udvarán érdekes, de 1919. összeomlott templom volt, az Aspremont-család síremlékével. A községtől É.-ra emelkedő erdős hegy (460 m.) csúcsát *Makovica* várának festői romjai koronázzák; a vár eredete 1240-ig megy vissza, amidőn IV. Béla király a sajói veszteség után a mostani makovicai járást Makónak, Detrik atyjának adományozta. A XVI. sz.-ban a Tarczay-család bírta, de I. Ferdinánd a Szapolyai-párti Tarczay Györgyöt 1548. a vártól megfosztván, azt hívének, Serédy Györgynek adományozta. 1601-ben Serédy Gáspár unokáinak gyámja, Janusius, ostrogi herceg a várat és hozzátartozó uradalmat 80,000 aranyért a Rákócziaknak adta el; 1676 júl. 8. itt halt meg I. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem. 1684 okt. 14. Schultz császári tábornok Zrinyi Ilonától elfoglalta a várat és leromboltatta. Később az uradalom házasság útján Aspremont gróf birtokába jutott, akinek felesége Rákóczi Júlia, II. Rákóczi Ferenc húga volt. Az Aspremont család magyaszakadtával az Erdődy grófi családra szállt. 1897-ben egy német részvénytársaság vette meg. 1907-ben az állam vette meg a kastélyt. A világháborúban 1914 őszén a Magyarországba betört orosz hadak Z.-t megszállták, mely akkor sokat szenvedett és csak 1915 máj. havában szabadult fel. (Tr. Cs.-Szl.)

Zborói hágó, az Északnyugati- és Északkeleti-Kárpátok határán vezet át, a Tiszába ömlő Topla v. Tapoly völgyéből a Visztulába folyó Wisłoka völgyébe. A Topla völgyét Bártfánál hagyja el az út, É.-nak vezet föl a Kamenec patak völgyén s Zboró fölött kapaszkodik fel az 559 m. magas hágóra, innen a Zdinia, majd a Ropa völgyén át a Wisłoka völgyébe. A Z. a homokkőzóna vízválasztó magaslatain van, könnyen járható, de ma nem olyan jelentős, mint régebben volt.

Zborow, mezőváros a hasonló nevű galiciai ker. kapitányságban, (1910) 5651 lengyel és rutén lak. A világháborúban 1914. megszállták az oroszok; 1915 aug. 28. az oroszoktól felgyújtott várost Böhm-Ermolli osztrák-magyar csapatai elfoglalták; de az álló harcban többszörös orosz támadást kellett feltartani, különösen 1916 aug.-ban és 1917.-ben júl.-ban, amikor négyszeres túlerőt vertek vissza főleg magyar csapatok.

Zbrucz (ejtsd: zbrucs, *Podhorce)*, a Dnyesztr baloldali mellékfolyója Lengyelországban. A wolhyniai magaslatokon ered s majdnem egész hosszában határvonal volt Galicia és Oroszország közt. Chotin fölött torkol.

Zdala, adók. Belovár-Körös vm. kapronczai j.-ban, (1910) 1622 horvát és magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Zdelice, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1910) 1099 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zdenac, község Modruš-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1910) 1078 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zdenci, 1. adók. Verőcze vm. nasicei j.-ban, (1910) 1555 magyar, horvát és szlovák lak. (Tr. SzHSz.) — 2. *Z. mali*, adók. Belovár-Körös vm. grubišnopoljei j.-ban, (1910) 1119 cseh, szerb, horvát és magyar lak. Z. várát 1316. a királyi seregek ostrommal vették meg I. Károly ellenségeitől. A XIV. sz.-ban a Medgyesi Móric család bírta, a XV. sz.-ban a Báthoryaké volt. (Tr. SzHSz.) — 3. *Z. veliki*, közs. Belovár-Körös vm. garešnicai j.-ban, (1910) 1516 cseh, szerb és horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Ždencina, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1910) 701 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zdralovi, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1910) 1305 horvát, szerb és cseh lak. (Tr. SzHSz.)

Zdrápcz *(Zdrapti)*, kisk. Hunyad vm. brádi j.-ban, (1910) 1002 román lak. (Tr. R.)

Zdunska Wola, város Lengyelország Lodz vajdaságában, (1911) 25,105 lak., posztógyártással.

Zea *L.* (növ.), l. *Kukorica.*

Zeagonit (ásv.), l. *Gismondin.*

Zebáot a. m. *Cebáot* (l. o.).

Zebeczke, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1920) 364 magyar lak.

Zebedeus *(Zabdai)*, galileai halász, Jakab és János apostolok atyja (Zebedeus fiai).

Zebegény, kisk. Hont vm. szobi j.-ban, a Duna partján, kies vidéken, (1920) 929 német és magyar lak., vasúttal, posta- és táviróhivatallal és telefonállomással. A budapesti szünidei gyermek-telep-egyesületnek itt van egyik nagy telepe.

Bencés apátságát valószínüleg már IV. Béla alapította, címét most is adományozzák.

Zebegnyő *(Zbehňov)*, kisk. Zemplén vm. gálszécsi j.-ban, (1910) 501 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zebelda *(Zebeldinszk)*, vidék a Kaukázus D.-i lejtőjén a Fekete-tengerbe ömlő Kodor folyócska völgyében, Abkháziában. Lakói abkházok voltak, de az orosz elnyomás elől majdnem mind kivándoroltak Kis-Ázsiába.

Zebény *(Zbyňov)*, kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 484 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zebernyik, romokban heverő régi vár Alvincz közelében, Alsó-Fehér várm. alvinczi j.-ban. 1622-ben Bethlen Gábor az Alvinczra telepített anabaptistáknak adományozta; 1723. még várdarabontok őrizték s a Hóra-lázadás idején is lakható állapotban volt. (Tr. R.)

Zebid *(Szabid, Szebid)*, város Jemenben, Arábia DNy.-i szögletében 14° 10′ é. sz.-en, 30 km.-re a Vörös-tenger partjától, mintegy 5000 lak. Sokáig az arab tudományosságnak egyik székhelye volt.

Zebio, *Monte*, hegycsúcs Olaszországban Asiagótól É.-ra, a tiroli határ közelében, 1916 máj. 28. osztrák-magyar csapatok elfoglalták és a későbbi olasz rohamok ellen is megtartották.

Zebra *(tigrisló, csíkosló,* állat), a Ló-félék *(Equidae)* családjába tartozó lovak *(Equus)* egyik csoportja, melynek fajai külsejükre éppen úgy hasonlítanak a házi lóhoz, mint a szamárhoz. Törzsük zömök, nyakuk erős, fülük meglehetősen hosszú és széles, sörényük felálló, farkuk vége felé hosszú szőrökkel fedett, szőrruhájuk rendesen élénk színű és csíkos. A szamárfejű Z.-fajok a legélénkebb színűek és egész testük (végtagjaik és farkuk is) a legcsíkoltabb, ellenben a lófejű Z.-fajoknál a jellemző csíkoltság a test kisebb területére szorul és a legszélsőbb fajtáknál csupán a nyakon és a törzs elülső részén látható csíkoltságra csökken s ekkor egyúttal a fehér alapszín sárgás vöröstől egészen a barnáig sötétedik és az élesen határolt főcsíkok között még halvány, határozatlan köztes-csíkok (árnyékcsíkok) tünnek szembe. Csakis Afrika déli és keleti részén honosak; Afrika nyugati felének egyenlítői vidékein, a Niger mentén, a Csad-tó, a Sári folyó táján s a Kongo területén is a délkeleti csücsöktől eltekintve teljesen hiányzanak. Társasan élnek; rendesen 10—30 darabból álló csapatokban találhatók, de Wissmann a Kilimandsaro alföldjein 500—1000 darabból álló nagy csordát is észlelt, mely valószínüleg vándorúton volt. A Z.-csapatokban csaknem mindig antilópok, gnuk és strucok, sőt néha még bivalyok is vannak. Minden Z. szabadságszerető, bátor, fölötte eleven mozgású, éber és kitünően futó, óvatos, de bizonyos fokig vad állat. Táplálék dolgában nem nagyon válogatósak, de igényeik a szamáréénál nagyobbak. Ha eleségük valahol kifogy, vándorútra kelnek s ilyenkor az ültetvényekben s nagy károkat okozhatnak. Legörömestebb a nyilt steppéken tartózkodnak, nappal azonban gyakran fás helyeken tömörülnek össze. Napnyugtakor csapatokban ismét a pusztára vonulnak s ekkor sorjában, egymás nyomában haladnak; inni is este járnak s ilyenkor vadásznak irájuk az oroszlánok. Érzékeik nagyon élesek. Nagyon nehezen szelidíthetők, mert vadságukról nehezen szoktathatók le. A fogságot jól tűrik s jó takarmányon és kellő ápolás mellett szaporodnak is. A Z.-fajok egymással, továbbá a házi lóval és a szamárral könnyen keresztezhetők; az így keletkezett korcsokat *zebroidok*-nak vagy *zebrulák*-nak nevezzük, melyek éppen úgy, mint az öszvérek, meddők. A Z.-kat hazájukban főleg szép bőrük miatt vadásszák és kevésbbé ízletes húsukat is megeszik. Fajaik: 1. *Igazi* v. *hegyi Z.* *(Equus zebra* L.). Egész testén sávos s testalkotásában inkább a szamárhoz, főleg a dzsiggetajhoz hasonlít. Teste fehér v. világos sárga alapszínű s rajta hasa hátsó része és combjának belső fele kivételével ragyogó fekete v. vörösbarna haránteosíkok húzódnak. Háta és hasa hosszában barnás-fekete sáv fut le. Hazája a Fokföld. Vállmagassága 1·25 méter s így a legkisebb Z.-fajok közé tartozik. — 2. *Zsinóros Z.* v. *Grévy Z.-ja* *(Equus grévyi* Oust.). Hasonlít a hegyi Z.-hoz, de annál jóval nagyobb (vállmagassága 1·56 m.) s a testén lévő csíkok igen keskenyek, zsinórhoz hasonlóan elvékonyodottak. Dél-Abesszíniában és a vele határos területeken honos. Míg a hegyi Z.-t a Kr. u. IV. sz. óta említi az irodalom, addig a zsinóros Z.-t csak 1882 óta ismerjük, amikor *Menelik* abesszíniai négusz egy példányt küldött belőle ajándékba *Grévy* francia köztársasági elnöknek. Úgy a hegyi, mint a zsinóros Z. testalkotásában a szamárra emlékeztet, a többi Z.-k feje kecsesebb alkotású, fülei kisebbek s termetük inkább a házi lóéhoz közeledik s színben és csíkozatban a fekete-fehértől és az egész testre kiterjedő csíkozattól az egyszínű, csupán a fejre, nyakra és a vállak tájékára kiterjedő csíkozattal biró példányokig minden átmenet megvan. Ezeket a Z.-féleségeket, melyek egyébként más jellemvonásokban nem különböznek, ma *Pocock* nyomán a *kvagga Z.* *(E. quagga* Gm.) fajhoz szokás sorozni. Ennek ezek szerint számos válfaja van, melyek közül fontosabbak: a) *alföldi Z.* v. *Burchell Z.-ja (E. quagga burchelli* Gray); alapszíne fehér, uralkodó csíkjai feketék, vendégcsíkjai barnák; orra fekete; végtagjainak alsó része és farkvége fehér. b) *Wahlberg Z.-ja (E. quagga wahlbergi* Pocock) abban különbözik az előbbitől, hogy vendégcsíkjai a test hátulján éppen oly élesek és szélesek, mint a főcsíkok, de a váll és a comb alsó felén enyészni kezdenek és a térden alul teljesen eltünnek; orra barna; farka hegye fehér, de már néhány fekete szőr van benne. c) *Chapmann Z.-ja (E. quagga chapmanni* Layard). Talán az összes Z.-k között ez a fajta a legszebb színű és mustrázatú. Alapszíne barnássárga s rajta széles, sötétlakkfekete csíkok húzódnak, melyeknek főcsíkjai között a combon elmosódott vendégcsíkok vannak; végtagjai csaknem a patákig csíkozottak. További fajtái: *Böhm Z.-ja (E. quagga bochmi* Mtsch.), *Grant Z.-ja (E. quagga granti* Winton) stb.; a fajták száma oly nagy, hogy úgyszólván minden nagyobb kelet- és délafrikai expedició Z.-zsákmánya új Z.-fajták leírására szolgál alkalmul.

Zebracsiga (állat), l. *Achatina* és *Csigák.*

Zebrafa (növ.) néven több fa van forgalomban, így a tropikus Amerikában élő *Omphalobium*

Lambertii DC. és *Cocoloba acuminata* L. (Kinofa), *Centrolobium robustum* Mast. fája. Nevét a fában levő csíkoktól kapta, melyek szürkétől a rózsaszínűig igen sok változatban fordulnak elő. Márványfának is nevezik, ha a szürke csíkok között fekete csomók vannak. Ma már ritka, furnirnak dolgozzák fel. Z.-nak nevezik néha a pálmafákat is.

Zebrakutya (állat), az erszényes farkas (*Thylacynus cynocephalus* Harris) népies neve.

Zebralazac (*Haplochiton zebra* Jenyns, állat), a Déli-lazacok (*Haplochitonidae*) családjába tartozó csontos halfaj. Alapszíne barnássárga, számos barna folttal és harántsávval díszítve. Termete és életmódja a pisztrángokéhoz hasonlít. Bőre teljesen csupasz; pikkelyei hiányzanak. A Tűzföldön és Falklandi-szigeteken honos.

Zebramacska (állat), a házi macska válfaja, melynek sötétszürke vagy feketebarna tigriscsíkozata van.

Zebramanguszta (*Crossarchus fasciatus* Desm., állat), l. *Manguszta.*

Zebramárna (*Danio rerio* Ham., Buch., állat), a Ponty-félék családjába tartozó halfaj. A leggyönyörűbb halacskák közé tartozik, ezért akváriumokban gyakran tartják. Háta olajzöld, oldalai indigókékek, aranysárga hosszanti csíkokkal, amelyek a fark- és alfeli úszókra is ráterjednek. Hossza 3·5—4 cm. Kelet-Indiában honos, ahonnan 1905. importálták Európába s az aquaristák ma is jó áron megveszik.

Zebra-nyelvhal (*Synaptura zebra* Bl., állat), a Félszegúszók (*Pleuronectidae*) családjába tartozó halfaj. Testének szemoldala (felső oldala) szürkésbarna alapszínű s rajta zebraszerű csíkozatot alkotva tíz, harántul lefutó vörösbarna pászta vonul végig. Az indiai, japáni és kínai vizekben honos.

Zebrapinty (*Taeniopygia castanotis* Gould., állat), a Szövőmadár-félék (*Ploceidae*) családjába tartozó díszpintyfaj, melyet fogságban szobákban igen gyakran tartanak. Feje, nyaka és háta barnás hamuszürke. Kantárától arcának alsó része felé egy fehér, csőre és szeme felé fekete szegélyű sáv húzódik, melyhez hátrafelé egy kerek, világos vöröses barna folt csatlakozik. Torka és melle gyöngyszürke, fekete hullámos rajzolattal. Hasoldala fehér. Testének oldalain széles, élénk gesztenyebarna szalag vonul végig, mely fehéren pontozott. Evezői szürkésbarnák, kormánytollai feketék; farkfedői feketék, hegyükön fehérek. Csőre és lábai sárgásvörösek. Teljes hossza 9·5 cm. A keleti részek kivételével egész Ausztráliában honos.

Zebroid (állat), l. *Zebra.*

Zebrula (állat), l. *Zebra.*

Zebu vagy *púpos-tulok* (*Bibos indicus* L., állat), a bizontulkok (*Bibos*) nemébe tartozó tulokfaj. A mi szarvasmarhánkhoz hasonlít, ezért sokan a házi szarvasmarha fajváltozatának tartják, ami nem helyes, mert több eltérésen kívül egy keresztcsont és két farkcsigolyával kevesebbje van, mint a közönséges szarvasmarhának. Alapszíne rendesen vörös- vagy sárgásbarna, mely gyakran fakósárgába vagy fehérbe is áthajlik; tarka példányai elég gyakoriak. Szarvai feltűnően rövidek; fülei hosszúak és lelógók. Háta elején púpalakú zsírcsomója van. Indiában, Dél-Kínában és Japánban honos. Könnyen párosodik a házi szarvasmarhafajtákkal, melyekkel a zebuk szaporodásra képes korcsokat nemzenek. Az Afrikában honos zebu *szanga* (*Bibos africanus* L.) néven ismeretes, l. *Szanga.*

Zebu (v. *Cebu, Sebu*), az északamerikai Filippi-szigetekhez tartozó sziget. Hossza 210 km. és szélessége 20 km., területe 4697 km²; lakóinak száma 592,000. Legmagasabb pontja a Pico Danao 570 m. Termékei: dohány, pamut, rizs, viasz, kender, méz és kevés arany és szén. Lakói vizaják és mundok, belsejében pedig negritók. Fővárosa *Z.* a K.-i parton, püspöki székhely, 31,000 lak., kikötővel és erősséggel, nagyobb városai még Argao, Carcar.

Zebulon, zsidó törzs, mely Palesztina É.-i részén lakott, nagyrészt a tengerentúli népekkel folytatott élénk kereskedést. A héber tradiciók szerint ők látták el teljesen az Iszákhár-törzs minden szükségletét, csakhogy az anyagi gondoktól menten teljesen az írástudásnak és tanulmányozásnak szentelhesse életét.

Zecchino (ol., ejtsd: cekkino), volt toscanai aranypénz. L. *Dukát.*

Zech, *Paul*, német költő, szül. Briesenben 1881 febr. 19. Főbb verseskötetei: Der Wald (1910); Das schwarze Revier (1913); Der schwarze Baal (1916); Golgatha (1919); Die ewige Dreieinigkeit (1924). Elbeszélő művei: Die Reise um den Kummerberg (1924); Das törichte Herz (1924); Die Geschichte einer armen Johanna (1925); Peregrins Heimkehr (1925). Drámái: Verbrüderung (1919); Steine (1919); Der Turm (1920); Das trunkene Schiff (1924); Erde (1925); Der Kuckucksknecht (1925). Kiadja a Das dramatische Theater c. folyóiratot.

Zechmeister *László*, kémikus, egyetemi tanár, szül. Győrött 1889 máj. 14. Műegyetemi tanulmányait Zürichben végezte, ott műszaki doktori oklevelet nyert, majd tanársegéd és adjunktus volt Berlinben a Kaiser Wilhelm Instituton, kopenhágai tanulmányútja után a budapesti műegyetem magántanára, majd a pécsi egyetem ny. r. tanára lett. Önállóan megjelent művei: Zur Kenntnis der Zellulose und des Lignins (Zürich 1913); *Kémiai gyakorlatok* (Faurholt—Gjaldbaek—Zechmeister, 1925). Ezenkívül számos értekezése jelent meg, főleg a Berichte der Deutsch. Chem. Gesellschaft folyóiratban.

Zechstein, l. *Perm-szisztéma.*

Zed., latin állatnév után *Zeder* Johann Georg Heinrich bambergi orvos, német parazitológus (megh. 1803.) nevének rövidítése.

Zedekiás (*Cidkijahú*), Juda királya, Józsiás király fia. Kr. e. 597. helyezte trónra Nebukadnezár, mint utolsó zsidó királyt, de midőn Z. összeesküvést szervezett, hogy függetlenségét visszanyerje, elfogatta, udvarába hurcoltatta és szemeit kiszúratta.

Zedlitz, *Joseph Christian, báró*, német költő, szül. Johannisbergben (Szilézia) 1790 febr. 28., megh. Bécsben 1862 márc. 16. Különösen lírai költeményei említendők: Totenkränze (1828); Gedichte (1832); híres volt Nächtliche Heerschau

balladája. Drámai művei: Stern von Sevilla (1830); Kerker und Krone (1834).

Zedukim *(Cedukim)*, l. *Szadduceusok.*

Zeebrügge *(Seebrügge)*, Brügge belga város 1895—1907. épült külső kikötője Blankenberghe és Heyst között. Brüggével 12 km. hosszú csatorna, valamint vasút köti össze. Harwich délangliai kikötővel 1923 óta komp-vasút tartja fenn a forgalmat. A világháborúban a németek a tengeralattjáró naszádok támaszpontjává tették, ezért számos esetben lövöldözte az angol hajóraj, sok kárt téve a kikötői építményekben; nemkülönben sok repülőgéptámadásnak volt kitéve. A németeknek 1918 őszén Franciaországban való visszaszorítása után okt. 19. a belgák ismét bevonultak.

Zeeland *(Seeland)*, Hollandia legmesszebb Ny.-nak fekvő tartománya Dél-Hollandia, az Északi-tenger, Észak-Brabant és Belgium közt, 2730 km² területtel, (1920) 246,882 lak. A tartomány nagyobbára azon szigetekből áll, amelyeket a Schelde torkolata alkot. Az Északi-tenger felől ezeket részben homokzátonyok, részben költséges gátak védelmezik. Az összes szigetek mélyen, sok helyen a tenger felszínénél is mélyebben fekszenek, de földjük termékeny, különösen búzát, hüvelyeseket, zöldséget és lent terem. A középkorban az É.-i rész holland, a középső Flandria fenhatósága alatt állott; e kettős birtoklás sok háborúra adott okot, míg az 1323-iki párisi egyezség Flandria fenhatóságát meg nem szüntette. A D.-i szárazföldi része e tartománynak eredetileg Flandriához tartozott, de a német-alföldi szabadságharcban az É.-i tartományok elfoglalták és 1648. meg is tartották és Észak-Brabanttal meg Limburg egy részével a köztársaság bukásáig mint meghódított területet kormányozták.

Zeeman, *Pieter*, hollandi fizikus, szül. Zonnemaireban 1865 máj. 25. Leidenben asszisztens, majd magántanár volt; 1900 óta a fizika tanára Amsterdamban. 1896-ban a róla elnevezett jelenséget fedezte fel és sok optikai és elektromos vizsgálatot végzett. 1902. a fizikai Nobel-díjat kapta. A Magyar Tudományos Akadémia 1914. megválasztotta külső tagjává. Munkái: Messungen über das Kerrsche magneto-optische Phänomen (Leiden 1893); Experimentaluntersuchungen über Teile, die kleiner als Atome sind (Amsterdam 1900).

Zeeman-effektus, az a jelenség, hogy mágneses térbe helyezett láng természete megváltozik. Ezt azzal magyarázzák, hogy a fényt létrehozó elektron-rezgéseket a mágneses erő úgy befolyásolja, mint az elektromos áramokat, mivel mozgó elektron az elektromos árammal egyenértékű. Ez az elektrodinamikai hatás az egyenesvonalú rezgést bonyolulttá változtatja, mely változó erejű fényhullámokat gerjeszt. Ha a lángot spektroszkóppal vizsgálják, minden szinképvonal kettőre van felbontva, ha a lángot az erővonalakra merőleges irányban nézik; ellenben háromra, ha az erővonalak irányában nézik. A felbontással keletkezett rezgések polarizáltak s a rezgések irányát a mágneses tér iránya szabja meg. A Z. ezért az elektromágneses fényelmélet fontos támasztéka. V. ö. *Cotton*, Le phénomène de Zeeman (Paris 1899); *Voigt*, Magneto-Optik (Leipzig).

Zefanja, a szeptuagintában *Sophonias*, l. o.

Zeffiroso, zenei műszó; a. m. csergedezően, susogva, suttogva.

Zefir, gyenge, üdítő szellő.

Zéfir *(zephyr)*, 1. lazán sodrott fésüsgyapjú cérna. 2. finom fonalból készült vászonkötésű pamutszövet.

Zegrze, vár Lengyelországban, Varsótól É.-ra, a Narev mellett; a varsói várháromszög egyik sarkpontja. A világháborúban többszörös harc folyt körülötte, 1915 aug. 7. Beseler német hadseregcsoportja elfoglalta.

Zeherje *(Zacharovce)*, kisk. Gömör és Kishont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 363 magyar lak. (Tr. Cs.Szl.)

Zehery *Lajos*, jogi író, egyetemi magántanár, szül. Szegeden 1893. Jogi tanulmányai végeztével az igazságügyi minisztérium szolgálatába lépett. Főképen büntetőjogi irodalmi téren működik, segédszerkesztője a Büntető Jog Tára folyóiratnak. Értekezései szakfolyóiratokban jelentek meg. Nagyobb művei: *A vád alá helyezés a büntetőperjog alapvető elveinek szolgálatában* (1915); *A véghezvitel megkezdésének problémája* (1915); *A büntetőjogi elvétés kérdéséhez* (1917); *A büntetőjogi beismerés* (1922); La légalité et l'opportunité (1925).

Zehlendorf, Berlin előváros a potsdami közigazgatási kerületben, (1919) 20,561 lak. Villamos művek, harangöntés, papirgyártás.

Zeiditák (v. *zaiditák*), a mohammedánok siita felekezetének egyik ága, 740. az 'alida-párt egy része Zeidet, Huszejn (l. o.) unokáját, a siiták (l. o.) negyedik imámjának, Zein al-'Ábidinnak fiát ismerték el imámnak és érdekében az omajjád uralom ellen fellázadtak, amiért Zeid halállal lakolt. A meggyilkolt imám hívei az általános siita felekezettől eltérően, nem kizáróan Huszein, hanem Haszan leszármazottjaival is töltik be az imámi méltóságot. Az idriszidák (l. o.) dinasztiája ily zeidita imámtól alapíttatott. A Z. 1197. Dél-Arábiában önálló államot alakítottak; most leginkább Nyugat- és Dél-Arábiában vannak elterjedve. Szamoában még most is uralkodnak a Z. imámjai. A többi siitáknál sokkal mérsékeltebb tanaikat, ugymint irodalmukat *Strothmann* ismertette: Der Islam c. folyóirat I. és II. köteteiben; Das Staatsrecht der Zaiditen; Der Kultus der Zaiditen (Strassburg 1912).

Zeigner, *Erich*, német jogász és politikus, szül. Erfurtban 1886 febr. 17. Államügyész volt, majd Lipcsében 1919. bíró, 1921 aug.-ban szász igazságügyminiszter lett s 1922. a szász országgyülésen szocialista képviselő. 1923 márc. 21. szász miniszterelnök és külügyminiszter lett; de 1923. őszén kommunista üzelmek és visszaélések miatt német birodalmi csapatok vonultak be Szászországba s a kormányt letartóztatták, majd Z.-t bíróilag fegyházra ítélték; de 1925 augusztus havában a bautzeni fegyházból szabadon bocsátották.

Zeila *(Szejla, Szelah)*, város az angol protektorátus alatt álló Szomál-parton Északkelet-

Afrikában, az Adeni-öböl mellett, (1911) 15,000 lak. Dél-Abesszinia kikötője, nagy vásárokkal. 1875. az egyiptomiak szállták meg, de 1883. kivonultak onnan, mire az angolok vették birtokukba.

Zeisberg, *Karl,* lovag, osztrák altábornagy, szül. Boroszlóban 1788., megh. Steinerhof fürdőn (Stájerország) 1863 jún. 29. Az osztrák hadseregbe lépvén, részt vett az 1809-, 1812- és 1813—14-iki hadjáratokban. A béke idején mint vezérkari és térképező tiszt működött. 1847-ben vezérőrnagy és zárai dandárparancsnok lett. 1848 szept.-ben *Jellachich* vezérkari főnökének választotta, mikor hazánkba betört. Részt vett Bécs ostromában és a schwechati csatában, azután az 1848—49-iki téli hadjáratban. 1849 nyarán altábornagy lett és Nugent tartalékseregébe osztották be, ugyanekkor megkapta a Mária Terézia-rendet. 1849 nov. az Erdélyt megszálló 12. hadtestben hadosztályparancsnokká nevezték ki; 1852. vonult nyugalomba.

Zeiss, 1. *Karl,* német mechanikus, szül. Weimarban 1816 szept. 11., megh. Jenában 1888 dec. 3. U. o. 1846. optikai műhelyt alapított s különösen mikroszkópjai lettek híresek. Később Abbet, majd idősb fiát, Roderichot is üzlettársává vevén, vállalatát a tudományos eszközök elsőrendű gyárává fejlesztette. Halála után fia kilépvén a vállalatból, Abbe a Z.-alapitvány birtokába adta át a vállalatot, amely nagy hírre tett szert kitünő csillagászati műszereivel. A vállalat tiszta jövedelméből nagy összegeket adnak tudományos célokra.

2. *Z., Karl,* szinházigazgató, szül. Meiningenben 1871 szept. 13. Előbb Drezdában működött, 1916. Majna-Frankfurtban a városi szinházak, 1920. a bajor állami szinházak főintendánsa lett Münchenben. Munkája: Die Staatsidee P. Corneille's (1896). Kiadta Hebbel összes műveit (1899—1900, 4 köt.).

Zeissberg, *Heinrich,* lovag, osztrák történetiró, szül. Bécsben 1839 júl. 8., megh. u. o. 1899 máj. 27. Előbb lembergi, majd innsbrucki, 1873 óta bécsi egyetemi tanár volt; 1896. a császári udvari könyvtár igazgatójává nevezték ki. Művei: Arno, erster Erzbischof von Salzburg (Wien 1863); Vincentius Kadlubek, Bischof von Krakau (u. o. 1869); Das älteste Matrikelbuch der Universität Krakau (Innsbruck 1872); Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters (Leipzig 1873); Rudolf von Habsburg u. der österreichische Staatsgedanke (Wien 1883); Über das Rechtsverfahren Rudolfs von Habsburg gegen Ottokar von Böhmen (u. o. 1887); Zur deutschen Kaiserpolitik Österreichs 1795 (u. o. 1889); Zwei Jahre belgischer Geschichte 1791—92 (u. o. 1891, 2 rész); Belgien unter der Generalstatthalterschaft Erzherzog Karls, 1793—1794 (u. o. 1893—94, 2 rész); Erzherzog Karl von Österreich, Lebensbild (u. o. 1895, 1 köt., 2 rész); Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Österreichs 1793—97 (u. o. 1882—89, 3—5. köt., *Vivenot* gyüjteményének folytatása).

Zeiss-féle alapítvány, l. *Abbe,* 2.

Zeiss-féle lencse, l. *Mikroszkóp.*

Zeist *(Zeyst),* város Utrecht holland tartományban, (1920) 17,712 lak.

Zeitblom, *Bartholme,* német festő, szül. valószínüleg Memmingenben 1450 után, megh. Ulmban 1520 körül. Apósának, Hans Schüchlinnek volt tanítványa. Ulmban élt és ott a korabeli festészet fő mestere volt. Kiváló művei: a heerbergi templom szárnyas oltárát díszítő festmények (Stuttgarti muzeum), az eschachi oltár szárnyképei (u. o.), a bingeni templom szárnyasoltára, stb.

Zeitun *(Zeitün, Szeitun),* város Maras szandzsákban, Kis-Ázsiában, az Iszkanderun-öböltől 130 km.-re ÉK.-re, 1060 m. magasan a tenger szine felett, mintegy 5000 örmény lakosa volt. A XVI. sz. előtt Ulniának nevezték. 1862-ig majdnem egészen függetleniteni tudta magát a törököktől, később is folytonos lázadások szinhelye volt s a nagyhatalmak beavatkozására keresztény kajmákomot kellett kinevezi. Az örményüldözések következtében sokat szenvedett.

Zeitz, az ugyanily nevü járás székhelye Merseburg porosz kerületben, (1919) 32,222 lak., vasöntéssel, gép-, szivar-, zongora-, ecet-, cukor-, szesz-, illatszergyártással, pamut- és gyapjúárukészítéssel. Az egykori Z. püspökséget 968-ban I. Ottó alapította, de már 1028. Naumburgba helyezték át és ezóta Naumburg-Z.-i püspökségnek hivták. Utolsó püspöke Pflug 1564. halt meg; ezután a szász választófejedelemséghez, 1815. pedig túlnyomó nagy részben Poroszországhoz került.

Zeja, folyó, l. *Szeja.*

Zeke népies magyar ruhadarab. A székelyeknél többnyire darócból készül és hosszú; a Dunántúl rövid, zsinóros posztókabát. Régi magyar viselet; hajdan a katonáknak és hajósoknak kedvelt ruhadarabja. L. a forrásműveket *Magyar viselet* alatt.

Zelandus, *Bellamy Jacobus* (l. o.) németalföldi költő álneve.

Zelaya, departamento Nicaraguában, l. *Moszkitó-part.*

Zele, község Kelet-Flandria belga tartományban, (1910) 14,302 lak., vászon- és pamutszövéssel, vitorlavászon- és hajókötélgyártással.

Zelénd *(Zeland),* a Kaplyon-nemzetségből, a tatárjárás idejében királyi kancellár, pozsonyi prépost, utóbb 1245-től veszprémi püspök volt. Részt vett az 1252-iki zsinaton. Némileg rendezte egyházmegyéjében a kongruát. Meghalt Tátika felső várában, melyet az alsóval együtt ő építtetett.

Zelenika, kis falu Dalmáciában, Cattaro város közelében, (1910) 507 lak. Z.-t Cattaróval vasút köti össze s Z. tulajdonképpen Cattaro vasúti állomása és szárazföldi árúgyüjtőhelye. Most a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz tartozik.

Zelenka *Pál,* ág. hitv. ev. püspök, szül. Csehbrézón (Nógrád vm.) 1839., megh. Miskolczon 1910 dec. 4. Tanulmányait Pozsonyban és Jenában végezvén, 1862. Irsára, 1866. Miskolczra hivták meg lelkésznek és ott maradt élete végéig. 1890-ben a tiszai kerület püspökévé választotta. Különösen érdemes munkásságot fejtett ki az evang. egyetemes gyámintézet érdekében. Irodalmi munkái: *A miskolczi ev. egyház közgyülési emléke 1782—1882* (1882); *Emléklapok* (az evang. gyámintézet története). Megírta az 1790—91-iki vallásügyi

törvény meghozatalának emlékére a hazai protestantizmus rövid történetét és sok értekezést írt a budapesti és pozsonyi prot. egyházi folyóiratokba.

Zelenski, *Ladislas*, lengyel zeneszerző, szül. Gorodkowizya nevű családi birtokán 1837 júl. 6., megh. Krakóban 1921 febr. Operái: Konrad Wallewrod (1885); Goplana (1896); Janek (1900); Stara Báru (1907). Írt egyházi és kamarazeneműveket is.

Żeleński, l. *Zselenski*.

Zell, több város Ausztriában, Svájcban és Németországban; nevezetesebbek: 1. *Z. am See*, az ugyanily nevű salzburgi kerületi kapitányság székhelye Pinzgauban, a Zelli-tó Ny.-i partján, (1920) 1981 lak., régi gót templommal, több nagy hotellel, fürdővel és élénk idegenforgalommal. Ny.-ra tőle van a *Schmittenhöhe* (1935 m.) szép kilátással; a tó DK.-i végében pedig a Lichtenstein hercegi család Fischhorn nevű kastélya. — 2. *Z. am Ziller*, falu Schwaz tiroli kerületi kapitányságban, a felső és középső Zillertal legélénkebb helysége, 573 méter magasban, a Ziller mellett, (1910) 1006 lak., ipariskolával és nagy marhatenyésztéssel.

Zell., latin állatnév után *Zeller* Philipp Christoph glogaui tanár (1803—33), német mikrolepidopterológus nevének rövidítése.

Zell, 1. *F.*, igazi nevén *Walzel* Camillo, német színműíró, szül. Magdeburgban 1829 febr. 11., megh. Bécsben 1895 márc. 17. Atyja, *Walzel* August alapította az első magyar könyomdát Pesten. Ugyanitt és Bécsben nevelkedett Z. is s mint a Dunagőzhajózási Társaság alkalmazottja, gyakran tartózkodott hazánkban. 1873-tól kezdve csak az irodalomnak élt, mint hírlapíró. 1884—1888-ban a Theater an der Wien igazgatója volt. Angol és francia színműveket fordított németre, számos operette-szöveget írt, melyek nevezetesebbjei: Der Karneval in Rom; Boccaccio; Eine Nacht in Venedig; Gasparone; Der Bettelstudent; Der Viceadmiral; Der Nachtwandler.

2. *Z., Theodor*, álneve *Banke* Leopold állattani, különösen állatlélektani kutatónak, szül. Ketschendorfban (Fürstenwalde mellett) 1862 jún. 18. Művei: Ist das Tier unvernünftig? (1904); Streifzüge durch die Tierwelt (1906); Das Gemütsleben in der Tierwelt (1921).

Zella-Mehlis, város Thüringiában, a meiningeni kerületben, (1919) 12,858 lak., műipari és fémipari iskolával, nagy fémiparral, gépkocsigyártással.

Zeller (növ.), l. *Apium*.

Zeller, 1. *Eduard*, német filozófiai történetíró, szül. Kleinbottwarban (Württemberg) 1814 jan. 22., megh. Stuttgartban 1908 márc. 19. 1847-ben tanár Bernben, 1849. Marburgban, 1862. Heidelbergben, 1872—92. Berlinben. Fő műve a görög filozófia története, melyet óriási tudás, plasztikus előadás, filozófiai elmélyedés e téren a legkiválóbb, klasszikus művé avattak. Igen becses műve: Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz (1873); továbbá a nagy műnek kivonata: Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie (7. kiad. 1922). Gazdag tartalmúak összegyüjtött értekezései: Voträge und Abhandlungen (3 köt.). Egyebek: Platonische Studien (1839); számos teológiai műve; Staat und Kirche (1872); Friedrich der Grosse als Philosoph (1886). Kiadta Strauss D. leveleit 1896. Filozófiai meggyőződése Hegelből indul, de később eltávolodik tőle és nagy történeti műve egészen fölszabadul a spekulatív rendszer nyügétől.

2. *Z., Jules Sylvain*, francia történetíró, szül. Párisban 1819 ápr. 23., megh. u. o. 1900 júl. 25. Hosszabb ideig Németországban tartózkodott s 1849 óta mint a történelem tanára különböző városokban működött. Munkái: L'histoire de l'Italie (6. kiadás 1906); Les empereurs romains (1863, 4. kiadás 1876); Entretiens sur l'histoire (2. kiadás 1865, 2 kötet); Histoire de l'Allemagne (1872—91, 7 köt.). — Fia *Z. Berthold* (1848—99) szintén történetíró. Munkái: Henri IV et Marie de Médicis (1877); Études critiques sur le règne de Louis XIII. (1879—80, 2 köt.); La minorité de Louis XIII. (1892); Claude de France (1892); Marie de Médicis et Villeroy (1897); Marie de Médicis et Richelieu ministre (1899).

3. *Z., Karl*, német zeneszerző, szül. St. Peter i. d. Auban (Alsó-Ausztria) 1842 júl. 19., megh. Badenban (Bécs mellett) 1898 aug. 17. Az osztrák kultuszminisztériumban volt udvari tanácsos. Nevét Der Vogelhändler (A madarász) és a Der Obersteiger (A bányamester) c. operettjei tették ismertté.

Zelliger, 1. *Alajos*, kat. áldozópap, egyházi író, szül. Zohoron (Pozsony várm.) 1863 jún. 27. A teológiát Esztergomban végezte. Pappá szentelték 1885. Három évi budapesti hitoktatói működése után 1888. Nagyszombatban városi káplán és káptalani karkáplán, u. a. évben kir. kat. tanítóképzőintézeti tanár lett, 1897. nagyszombati érsekhelynöki titkár, 1916. plébános és kanonok Nagyszombatban, 1917. c. apát. A Szent István-akadémia r. tagja. Már növendékpap korában foglalkozott az irodalommal. 1886 szept.-től 1888 jún. 15-ig főmunkatársi minőségben szerkesztette a *Népnevelő* című kat. tanügyi lapot. Önálló művei: *Simor János hercegprimás, bíbornok és esztergomi érsek vázlatos élet- és jellemrajza* (Budapest 1886); *Esztergomvármegyei írók* (pályadíjat nyert, Budapest 1888); *Egyházi írók csarnoka* (Nagyszombat 1893, forrásmű).

2. *Z. József*, pedagógus, tankönyvíró, előbbinek atyja, szül. Szeniczen (Nyitra) 1837 okt. 21., megh. Nagyszombatban 1886 aug. 31. Már 16 éves korában elvégezte a tanítóképzőt s kinevezték a pozsonymegyei nádasi elemi iskolához, később Nagylévárdra, majd Ipolyi Arnold, későbbi nagyváradi püspök meghívására Zoborra ment kántortanítónak. Már 1862. fontos kérdésekhez szólott a Tanodai Lapokban; a kerületi tanítói tanácskozásokon feltünt alapos dolgozataival, amiért már 1863. dícsérő oklevéllel tüntette ki a pozsonyi tankerületi főigazgatóság, mire Malaczkára igazgatótanítónak nevezték ki. Őt bízták meg az 1868-iki közoktatási törvényjavaslat ellen az országgyűléshez felterjesztendő emlékirat szerkesztésével; 1869. a beszterczebányai tanítóképzőintézet tanára, 1872. a nagyszombati tanítóképzőintézet igazgatótanára lett. Nagyszombatban való működése alatt gazdagította

különösen a népiskolai tankönyvirodalmat; tankönyveinek legnagyobb része a tót nép magyarosítását célozta. Összesen 35 tankönyvet írt. 1880-ban megindította a Népiskolai Tanügyi Figyelőt, mely 1882. Népnevelő címen, halála után Komlóssy Ferenc szerkesztésében (Z. Alajos és Vilmos főmunkatársakkal) 13 évfolyamot élt meg, míg 1895 elejétől a Szt. István-Társulat kiadásában mint hivatalos kat. tanügyi lap jelent meg. V. ö. *Komlóssy* F., Z. élet- és jellemrajza (Budapest 1886).

3. *Z. Vilmos*, egyházi író, *Z. 2.* fia, szül. Zoboron 1862 máj. 27. Már mint szerpap fővárosi hitoktató lett. Pappá szentelték 1884. 1887-ben fővárosi segédlelkész lett a VI. kerületben. 1893-ban kánonjogdoktor, 1896. kiküldetett a népiskolai hittani tanterv reviziójára, 1910-ben Krisztinavárosi plébános, 1922. c. apát. Számos cikket, értekezést, könyvbirálatot, szentbeszédet stb. közölt a Hazánkban, Magyar Államban, Függetlenségben, Külföld Szónokaiban, Magyar Sionban stb. 1888 jún.-tól 1891 végéig főmunkatársa, 1892—95. felelős szerkesztője a Népnevelő, 1897-től tulajdonos-szerkesztője a Katholikus Tanügy pedagógiai lapnak. A Pallas és Révai Nagy Lexikona római és görög kat. vonatkozású részének szakszerkesztője. Mint ilyen, számtalan rövidebb-hosszabb cikket írt. 1903-ban a katekizmusjavító nagy és szükebb bizottság tagja. Önálló művei: *Üdvösség útja* (imakönyv, *Pápay* Ferenccel, 1889); *Mária virágai* (1901); *Titokteljes asszony* (1902); *Májusi virágok* (1903); *Máriaképek* (1904); átdolgozta *Schultz* Imre polgári leányiskolai Földrajzait (1906) stb. V. ö. *Zelliger* A., Egyházi írók csarnoka.

Zellit, l. *Cellit*.

Zelli-tó, 1. gleccser-eredetű tó Salzburgban, Mitter-Pinzgauban, a Salzach völgyének É.-i oldalvölgyében, az Osztrák-Alpok mészkő hegyei közt, gyönyörű vidéken, 740 m. magasan a tenger színe felett. Területe 470 ha., legnagyobb mélysége 67 m. Ny.-i partján van Zell-am-See (l. o.). — 2. *Z.* kis, gleccsereredetű tó Felső-Ausztriában, a Mond-tótól ÉNy.-ra. Másként Irr-tónak is nevezik. 553 m. magasan van a tenger színe felett, területe 335 ha., legnagyobb mélysége 32 m. Dél felé, a Mond-tóba folyik le vize. K.-i partján van Zell-am-Moos helység.

Zellner, *Leopold Alexander*, német zeneszerző, szül. Zágrábban 1823 szept. 23., megh. Bécsben 1894 nov. 24. 1859—66-ig elsőnek rendezett történeti hangversenyeket Bécsben és 1855—68-ig a Blätter für Theater, Musik und bildende Kunst c. folyóiratot szerkesztette. Önállóan megjelent művei: Vorträge über Akustik (1892); Vorträge über Orgelbau (1893) és Über Liszts Graner Messe (1858).

Zellő *(Zvala)*, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 441 rutén lakossal. 1915-ben az oroszok betörésekor véres harcok folytak környékén. (Tr. Cs.-Szl.)

Zelnicemeggy, l. *Prunus* (padus).

Zeloták (gör., a. m. rajongók), a palesztinai zsidók közül azok, kik mint hitük vakbuzgó hívei, a rómaiak elleni lázadásra szították a népet és saját hitfeleiket is üldözték, kik a rómaiakkal tartottak vagy uralmukat tűrték. Manapság Z.-nak azokat szokták nevezni, kik más véleményen, kivált más hiten levők irányában türelmetlenül viselkednek.

Zelovich *Kornél*, műegyetemi tanár, szül. Dömösön (Esztergom vm.) 1869 márc. 11. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1892—94-ig a kir. József-műegyetemen tanársegéd volt, 1894—98-ig a magyar államvasutak mérnöke, 1898—1908-ig a vasúti és hajózási felügyelőségnél működött, 1908. az államvasutak budapest-jobbparti üzletvezetőségének feje lett, 1910. igazgatóhelyettes, 1914. rendes tanárnak nevezték ki a műegyetemre, 1914—16-ig a műegyetem közgazdasági fakultásának dékánja, 1921—23-ig a műegyetem rektora volt. 1921. a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjának választotta. Önállóan megjelent főbb művei: *A középítési vasszerkezetek* (1896); *A budapesti lánchíd* (1899); *A technikus nevelésről* (1902); *Jelentés a vasúti hidak méretezése, forgalombahelyezése és időszakos vizsgálata tárgyában* (1903); *A vasúti vashidakban megengedhető igénybevétel* (1907, a Mérnök- és Építészegylet Hollán-pályadíját nyerte); *A vasúti felépítmény* (1909); *Nagy vasutak gazdasági üzeme* (1912); *A vasút* (1913); *A vasúti felépítmény* (1918); *A vasúti üzem* (1918); *Vágánykapcsolások és vasúti állomások* (1919); *Széchenyi mérnöki alkotásai* (1920); *A m. kir. József-műegyetem és a hazai technikai oktatás története* (1922); *A vasutak üzemi költségei* (1923); *A magyar tudományos munka válsága* (1923); *A középiskolai oktatás reformjának kritikája* (1924); *A technika hatása a közlekedésre* (1924); *Széchenyi és a magyar közlekedésügy* (1925); *A magyar vasutak története* (1925); *A százesztendős vasút* (1925).

Zelter, *Karl Friedrich*, német zeneszerző, szül. Petzow-Werderben (Poroszország) 1758 dec. 11., megh. Berlinben 1832 máj. 15. 1800-ban a berlini Singakademie igazgatója lett, 1808. megalapította az első német daloskört (Liedertafel), 1819. szervezte az egyházi zeneintézetet. Goethe bensó barátja lett s 3 kötetnyi levelezése maradt hátra. Dalai és férfikarai igen népszerűek voltak Írt több zenetörténeti munkát is.

Zeltweg, falu Judenburg stíriai kerületi kapitányságban, (1910) 3890 lak., nagyszerű vasművekkel.

Zelus Domus Dei (lat.), kezdőszavai X. Ince pápa 1648 nov. 26. kelt és 1651 jan. nyilvánosságra hozott bullájának, amelyben a vesztfáliai békeszerződésnek az egyház jogait sértő pontjait, valamint a záradékot, melyszerint a békeszerződés ellen tiltakozni nem szabad, érvényteleneknek nyilvánítja. V. ö. *Wetzer-Welte*, Kirchenlexikon (6. köt.)

Zemenye *(Zemmendorf)*, kisközség Sopron vármegye nagymartoni járásában, (1920) 835 német lakossal. (Tr. A.)

Zemerka a. m. *Csemerka*, hegytető a Javornik-hegységben (l. o.).

Zemlinsky, *Alexander von*, német zeneszerző, szül. Bécsben 1872 okt. 4. 1906-ban a bécsi udv. operaház, 1909. a mannheimi udv. színház első karnagya lett. Operái: Sarema (1897); Es war

einmal (1900); Eine Florentinische Tragödie (1917). Számos zongoradarabot írt.

Zemlya *(Novaja-Z.* a. m. új-föld), jelenleg az orosz szovjet-köztársaság autonomikus Zürjén-területéhez tartozó kettős sziget az Északi-Jegestengerben a Barents- és a Kari-tengerek közt. Legdélibb pontja a Kusszov-fok 60° 31′, a legészakibb a Jégfok 77° 6′ földr. szélességen van. D.-en a Vajgács-szigettől a Kari-út választja el, É.-on a Ferenc József-földet megközelíti. Hossza mintegy 950 km., szélessége 60—145 km. közt váltakozik. Területe 92,000 km², ebből az É.-i szigetre 51,000 km², a D.-re 41,000 km² jut. Még néhány kisebb sziget tartozik hozzá, összesen 321 km² területtel, legnagyobb köztük DNy.-on a Mezsdusár-sziget. A szigeten hegylánc húzódik végig, az Ural folytatása, némely helyen 1400 m. magasra is emelkedik. A szigetek hatalmasan el voltak jegesedve, hatalmas fjordok szabdalják a partokat, ezek közül egyik teljesen kettévágta a szigetet, ez a Matocskin-út a két sziget közt. Egyes darabokon, mint DNy.-on a «Ludak földjén», továbbá DK.-en és ÉNy.-on a partok nagyon egyhangúak, egyenesek. A hegység főképen szilúr- és devonkori, erősen gyűrt kőzetekből áll, a D.-i sziget Ny.-i oldalán külön porfír-hegyek emelkednek. A szigeteken van vas és szén. A szigetek éghajlata rendkívül zord, bár a Golf-áram a Ny.-i partokon még mindig érezteti hatását. A K.-i partokat majdnem állandóan eltorlaszolja a jég. Évi középhőmérséklete —8°, —9° közt ingadozik. A hegyeket hatalmas hó- és jégtömegek takarják s ezekből nagy gleccserek jönnek le egész a tengerig. Csak tundra-növényzet van rajta, tehát túlnyomóan moha és zuzmó s csak 185 faj virágos növény ismeretes. A hóhatár 600 m. magasan van. Az állatvilág elég gazdag, van jegesmedve, farkas, sarki róka, hermelin, rénszarvas és 43 féle madár. A partok közelében sok a hal és sok volt a bálna; ez, meg a prémes állatok vonzották ide a bálnavadászokat és prémvadászokat. 1877-ben az orosz kormány a D.-i sziget Ny.-i oldalán levő Möller-öbölben Karmakuli mentőállomást rendezte be, itt 1882 óta meteorológiai állomás, 1888 óta pedig szamojéd gyarmat van. A Matocskin-út közepére is telepítettek szamojédeket. A szigetek ma, a bálnavadászat megcsökkenésével, nagyon elhagyatottak, egyes részeit még alig ismerjük. Felfedezésük történetét v. ö. gróf *Teleki* Pál, Novaja-Z. felfedezésének története (Földr. Közlem. 1899, 185 old.); továbbá *Boriszov,* Meine Erlebnisse auf Novaja-Z. (Prága 1906).

Zemplén, *vármegye* hazánk tiszajobbparti részében; *határai* voltak a trianoni békéig: É.-on Galicia, Ny.-on Sáros, Abaúj-Torna és Borsod, D.-en Szabolcs, K.-en Ung vármegye.

Állapota az 1920-iki trianoni békeszerződés előtt:

Területe volt 6282 km². É.-i része és Ny.-i határszéle hegyes, K.-i és D.-i része lapályos. É.-i határszélén a K.-i Beszkidek hegycsoportja (1300 m.), a Ciróka völgyén túl a Vihorlát-hegység (1074 m.) trachittömege emelkedik. A sárosi és abaújtornai határszélt az eperjes-tokaji trachithegységhez tartozó Simonka-csoport (1092 m.) foglalja el, melyet a Dargó-hágó (475 m.) választ el a bortermő Hegyaljától (749 m.), mely Tokajnál a Nagyheggyel (516 m.) az Alföld szélén véget ér. Az ezen hegylánctól K.-re elterülő, az Ondava, Tapoly és Laborctól öntözött lapály a nagy magyar Alföld legészakibb öble; a Bodrog és Tisza közti része a Bodrogköz, míg a Szerencs és a Tisza közti része Harangod és Taktaköz (lásd *Takta)* nevet visel. *Folyóvizekben* a vmegye felette gazdag; legnagyobb folyója a D.-i határát jelölő Tisza és a vele majdnem párhuzamos Bodrog, mely a Laborc, Ondava és Latorca egyesüléséből jő létre; közvetlenül a Tiszába ömlik a Sajó és Hernád, a Takta és Ond, valamennyi Tokajon alul. Mocsarak a Bodrogközben nagyobb kiterjedésben vannak.

Zemplén vármegye címere.

Éghajlata az É.-i hegyes részben elég zord, a D.-i lapályon jóval melegebb; az évi közepes hőmérséklet Nagymihályban 9·0, Sárospatakon 9·6 C°, szélsőségei amott 37·0 és —25·1, itt 33·6 és —21·4 C°. A csapadék évi mennyisége Tokajon 637, Sátoraljaújhelyen 690, Nagymihályon 786 mm.

Terményei az ásványországból némi kőszén és vas (Zamutó, Bánszka, Gálszécs), de nem bányamívelés tárgya, van azonban számos trachitkőbánya és nagyobb mennyiségben mészkő is fordul elő, a Hegyaljában kaolinföld, Sárospatakon pedig kitünő kovamalomkő. A vármegye termőterületéből volt szántóföld 264,237, kert 9864, rét 52,022, legelő 94,617, szőllő 5460, és erdő 166,782 ha. Főbb terményei: búza, rozs, árpa, zab, tengeri, burgonya, repce, len, kender, dohány, cukorrépa stb. A gazdálkodási rendszer túlnyomóan még kezdetleges, kivált a galiciai határon (az ú. n. Krajnyában) volt ez tapasztalható, okszerű gazdálkodás csak az uradalmakban volt. A bortermés a lakosság egyik fő jövedelmi forrása és a Hegyalján ősidők óta világhírű. Gyümölcs bőven terem, leginkább szilva, körte és alma. Az erdőknek negyed része tölgyes, három negyed része bükkös és egyéb lomberdő, fenyő alig fordul elő. Az *állattenyésztés* elég fejlett; az 1911. évi felvétel szerint volt a vármegye területén 149,651 szarvasmarha, 40,772 ló, 238 szamár, 50 öszvér, 5695 kecske, 98,362 sertés és 83,463 juh. A köznép lova középszerű, Gálszécs és Terebes vidékén jó. A tejgazdaságot és sajtkészítést több helyütt űzik, nemkülönben a méhészetet. A mezőgazdálkodás előmozdítására a Z.-vármegyei Gazdasági Egyesület és több gazdakör áll fenn, továbbá több lecsapoló társulat és közcélú szőllőtelep.

Lakosainak száma 1869-ben 295,618 volt, 1910-ben 343,194 (közte 464 katona). Egy km²-re 54·6 lélek esett s így Z. a ritkábban lakott vármegyék közé tartozott. Népességének lassú emelkedése az Amerikába való kivándorlásban találja magyarázatát. A lakosok közt volt 193,794 magyar

(56·5%), 9749 német, 92,943 tót (27·1%) és 39,033 rutén (11·4%). A magyarság 10 évi szaporulata 19,687 lélek, vagyis 11·3%. A nem magyar ajkú lakosság közül csak 25,238 lélek (16·9%) beszélt magyarul. Hitfelekezet szerint volt 132,395 kat. (38·6%), 103,118 gör. kat. (30·0%), 6822 ág. ev. 67,557 helv. (19·7%) és 33,041 izr. (9·6%). Foglalkozásra nézve így oszlott meg a kereső lakosság: őstermelés 95,948, bányászat 19, ipar 18,101, kereskedelem és hitel 4484, közlekedés 2639, közszolgálat és szabad foglalkozások 3894, véderő 464, napszámos 3682, házi cseléd 5816, egyéb foglalkozásnál 3149. Az őstermelés a lakosság fő foglalkozása; a háziipar, valamint a kisipar helyzete kedvezőtlen. Nagyobb gyári vállalatai: 1 cukorgyár (Szerencs 2200 munkás), több gőzmalom, szeszgyár, fűrésztelep, 1 dohánygyár (Sátoraljaújhely 1100 munkás), 1 gyufagyár (Tokaj), 1 vasúti javítóműhely (Sátoraljaújhely) stb. A kereskedelem kizárólag a mezőgazdaságra támaszkodik, fő cikkei: gabona, repce, állatok; Sátoraljaújhely, Nagymihály, Gálszécs, Tokaj, Homonna marhavásárai élénkek. A hiteligényeket 31 bank és takarékpénztár és 48 szövetkezet elégítette ki. Közlekedési eszközei: 427 km. vasút, 303 km. állami út, 776 km. törvényhatósági út és 764 km. községi út (utóbbiból 227 km. kiépítetlen). Hajózás csak a Tiszán folyik.

Közművelődési állapota nem kedvező; a 6 éven felüli lakosságnaknak 61·6%-a tudott írni és olvasni és a tanköteles gyermekek közül 7883 nem járt iskolába. A vármegyében összesen 950 tanintézet volt, ú. m.: 1 jogakadémia és 1 hittani intézet (Sárospatak), 2 gimnázium (Sátoraljaújhely, Sárospatak), 1 vincellérképző intézet (Tarczal), 5 ipari és kereskedelmi iskola, 1 tanítóképző intézet (Sárospatak), 11 polgári iskola, 11 iparos és 1 keresk. inasiskola, 462 elemi népiskola, 371 ismétlő és 41 gazdasági népiskola és 42 kisdedóvó. Nevezetes intézet a homonnai műfaragó-iskola. A szellemi élet központja Sárospatak és Sátoraljaújhely.

Közigazgatás. Z. vm. 12 járásra oszlott, ú. m.:

Járás, város	Községek száma	Népesség száma	Ebből magyar	német	tót	ruthén	Lakóházak száma
Bodrogközi járás	43	41,017	40,840	66	26	10	6,979
Gálszécsi «	37	29,765	8,791	591	19,685	10	5,482
Homonnai «	46	20,840	2,481	1,453	14,426	937	3,674
Mezőlaborczi «	49	18,254	680	1,857	950	14,243	3,206
Nagymihályi «	44	35,628	9,046	1,382	24,320	55	6,653
Sárospataki «	9	18,445	18,217	71	111	1	2,696
Sátoraljaújhelyi «	41	22,997	18,180	98	4,512	11	4,485
Szerencsi «	26	46,396	46.018	96	98	9	7,695
Szinnai «	49	28,171	925	1,228	5,718	19,322	4,960
Sztropkói «	44	11,970	616	1,438	5,595	3,422	2,044
Tokaji «	15	26,347	25.991	106	133	27	4,588
Varannói «	46	23,424	3,044	1.090	16,891	955	4,505
Sátoraljaújhely rtv.	1	19,940	18,965	273	478	31	1,868
Összesen	450	343,194	193,794	9,749	92,943	39,033	58,836

A vármegyében 26 nagy- és 423 kisközség volt. A községek általában véve igen kicsinyek, 2000-nél több lakosa 25-nek van. Legnépesebbek (1910-ben): Sátoraljaújhely 19,940, Sárospatak 9427, Nagymihály 6120, Szerencs 6101 és Tokaj 5105 lakossal. Székhelye *Sátoraljaújhely*. Az országgyűlésbe Z. vármegye 8 képviselőt küldött.

A trianoni békeszerződés Z. vármegye legnagyobb részét, 4507 km² területet 373 községgel, összesen 209,763 lakossal Cseh-Szlovákiának ítélte oda (gálszécsi, homonnai, mezőlaborczi, nagymihályi, szinnai, sztropkói és varannói j.-ok egészben, a bodrogközi és sátoraljaújhelyi j.-ok részben).

A megmaradt terület (1776 km²) lakosainak száma 1920. 136,159, egy km²-re tehát 76·7 lélek jut. A lakosok között van 132,020 magyar (97·0%), 1285 német (1·0%), 1526 tót (1·1%) és 699 ruthén (0·5%); a nem magyar ajkúak közül 3199 lélek (77·3%) beszéli a magyar nyelvet. Hitfelekezet szerint van 55,187 r. kat. (40·5%), 17,908 gör. kat. (13·2%), 46,181 ref. (33·9%), 1707 ág. h. ev. (1·3%) és 14.858 izraelita (10·9%). Foglalkozásra nézve van a keresők között 40,465 őstermelő, 4 bányászattal, 8477 iparral, 2610 kereskedelem- és hitellel, 1749 közlekedéssel foglalkozik, 2293 a közszolgálat- és szabadfoglalkozásokhoz tartozik, 738 napszámos, 1266 nyugdíjas, stb., 2238 házi cseléd és 446 egyéb és ismeretlen foglalkozású. Az eltartottak száma: 74,896.

A vármegye megmaradt területe 5 járásra és 1 rendezett tanácsú városra oszlik, ú. m.:

Járás, város	Községek száma	Lakosság száma	Ebből magyar	német	tót	Házak száma
Bodrogközi járás	14	17,700	17,654	15	10	2,799
Sárospataki «	17	28,162	26,118	509	809	4,197
Sátoraljaújhelyi «	11	4,754	4,395	41	306	850
Szerencsi «	26	46,340	45,832	201	119	7,762
Tokaji «	8	18,041	17,894	67	31	3,027
Sátoraljaújhely rtv.	1	21,162	20,127	452	251	1,978
Összesen	77	136,159	132,020	1,285	1,526	20,613

E területen egy rendezett tanácsú városon kívül 22 nagyközség és 54 kisközség van; a községek középnagyságúak. 2000-nél több lakosa van a rendezett tanácsú városon kívül 18-nak. Legnépesebbek Sárospatak 10,408, Szerencs 5851 és Tokaj 5073 lakossal. Székhelye továbbra is *Sátoraljaújhely*.

Z. vármegye megmaradt területén a szántóföld 92,302 ha.-t foglal el, kert csak 3024, szőllő 4840 ha., rét 15,383 ha. terjedelemben van, legelő 23,394, erdő 24,738 ha-on terül el.

A főbb terméseredményei: búza 275,260 q, rozs 128,568 q, árpa 111,911 q, zab 67,673 q, tengeri 151,673 és burgonya 242,507 q.

A mai terület állatállománya: 36,528 szarvasmarha, 8864 ló, 37,074 sertés és 28,019 juh.

A vasúti hálózat hossza 183 km., az állami utaké 95 km., a törvényhatósági utaké 282, a községi utaké 113 km. (ebből 42 kiépítetlen).

A megmaradt területen a népesség közművelődési állapota jóval kedvezőbb, mint a vármegye egész területén. A 6 éven felüli lakosságnak 80·1%-a tud írni-olvasni. Jelenleg van 1 hittani intézet, 2 gimnázium, 2 felső kereskedelmi iskola, 1 tanítóképző, 8 polgári iskola, 1 vincellérképző intézet, 20 gazdasági ismétlő, 80 általános

ismétlő, 139 mindennapi elemi iskola, 16 óvoda, 4 inasiskola.

Története. Z. vármegye nevére nézve szláv eredetű. *Zem* a. m. föld, *pln* (a *zem*-mel egyeztetve pelna) a. m. *telt, kövér.* Z. tehát kövér földet jelent. *Pesty* Frigyes szerint a honfoglalás korabeli első 15 vármegye sorában alakult.

Az *Árpádház-korában* Z. helység várkörnyéke, a *mega*, mindinkább kitágul s körötte, mint katonai honvédelmi középpont körül, a XIII. sz. elején nagyjából a mai egész vármegye földrajzi egységgé alakul. A comitatusok száma három: Z., Patak, Szerencs, negyediktől jelentkezik Tállya, ötödiktől Keresztúr; a XIV. sz. elején pedig Gyepüelv (provincia gepel ultra indagines), Ormezőn felül, a mai Krajnya, melynek idővel középpontja lesz Homonna (szlávul Humena = főhely), a «kulcsos város». Sárospatak I. Endre királynak kedves mulatóhelye volt; Salamon király és a hercegek Tokaj irányában mérték össze fegyvereiket; II. Endre Sárospatakon pihente ki az uralkodás fáradalmait; leánya, magyarországi Szt. Erzsébet világrajövetelét is a sárospataki vár egyik terméhez (ma kápolna) köti a szájhagyomány; Gertrud királyné a kövesdi várban mult volna ki tragikus halállal (Bánk bán); szíve a leleszi templomban porlik. A vérkeresztségen túlesett Z. vármegyei egyházak első gyökérhajtása a leleszi premontrei prépostság III. Béla király idejében. A kereszténység megerősödésére mutat a XI. sz.-ból való román stílű, ma ev. ref. templom Karcsán. A XIV. sz.-ban pedig már két, a zempléni és zombori főesperességgel, a darnói prépostsággal (Darnó hegyen Trauczonfalva mellett) s több, különösen pálos-kolostorral találkozunk (Toronyán, Újhelyen, Terebesen, Varannón, Homonnán). A tatár főcsapat, ha nem is Z. vármegyén vonult át, de az egyik tatár alvezér erre felé vehette útját. A Bodrogköz feldúlatását Rogerius említi. Magát a gyászos emlékű Muhi pusztát, Z. vármegyének D.-ről tőszomszédját, a Sajó választja el tőle. IV. Béla király, aki Z. vármegyét is sírjából keltette életre, az elpusztult «castrum de Satureleu» helyébe alapította Sátoraljaújhelyt, ő hozta be a királyi vincelléreket Olaszországból s telepítette le Olaszliszka és Bodrogolaszi környékén, kik azután beültették a Tokaj-Hegyalját s lettek szerzői a tokaji bor világhírének. Már Nagy Lajos korában Z. vármegyében a községek száma 400 körül jár (a Hunyadiak korában 500, 1915-ben 453). Sárospatak 1355. királyi városi rangra emelkedik.

Nagy Lajos király uralkodása alatt történik, hogy Novgorod hercege és Podolia fejedelme, Koriáthovics Teodor, nagy számú orosz csapatokkal beköltözvén, a magával hozott ruténség nagyobb részét Homonna körül a Krajnyán és Sátoraljaújhelyen s környékén telepítette le. A huszita-cseh rablók rabigája alatt a vármegye majdnem 25 évig nyögött. De miután Sárospatak és Végardó között 1458 szept. 1. vívott igen véres csatában Magyar Balázs, Rozgonyi Sebestyén és Simon vagy 2000 főnyi csehet vágtak le és maga Axamith is elesett; miután már Patak, Ujhely, Kövesd, Gálszécs (Rozgonyi Simonnak az élete árán) és Homonna váraiból is kiszorították, a Z.-sárosi határhegység erdőségeiben kerestek maguknak búvóhelyeket s mint hegyi rablók garázdálkodtak egész 1462. történt meghódolásukig, midőn Mátyás király Giskrát az ország rendjei közé iktatta, a cseheket pedig zsoldos katonákul fölfogadta a törökök ellen.

1471 okt. kitört a Perényi-féle lázadás. A trónkövetelő Kázmér 12,000 főnyi haddal tört a vármegyébe és már a Hegyaljáig hatolt, mikor Szapolyai Imre nádor hadainak jövetelét hírül véve, a korona helyett megelégedett azzal a pár ezer hordó borral, melyet a szüretről rabolt s vitt haza magával. Két év mulva, Perényi unszolásainak engedve, Kázmér herceg megint beütött Z. területére és Terebest megszállva, erős hadállást foglalt. Mátyás király most személyesen jött ellene s 1474. kiverte az országból.

A mohácsi csatában Zemplén urai 353 főnyi csapattal vettek részt. Nyomban ezután Szapolyai János erdélyi vajda, Regécz, Tokaj és Tállya ura, Tokajba 1526 okt. 16. gyülésre hívta össze a honfiakat, kik Székesfehérvárra innen tűzték ki a királyválasztó országgyülést, ahol aztán ő választatott meg királlyá. Az ország széjjeldarabolódott, mint valami dús, közös préda. Hárman osztoztak meg rajta, Z.-en is: a nemzeti, a német és a török párt. Tokaj ettől fogva Felső-Magyarország sorompója: innen vezet a hadak útja a Tiszántúlra és Erdélybe, meg viszont.

A lelkiismereti szabadság kivívására irányult nemzeti mozgalom is innen kapta az első lökést. Sátoraljaújhely, Sárospatak, Terebes, Homonna, Gálszécs, Czigánd, Tarczal stb., egész lakossága papostul áttért az ú. n. magyar hitre. Az első prédikátorok: Siklósy Mihály, Sztáray Mihály, Kopácsy István kivetközött papok. Gálszécsi István, Cziráky Márton Wittenbergben magától Luther Mártontól tanulták az igehirdetést.

A XVII. sz. elején Z. köznemesi családai közül kettő emelkedik történelmi jelentőség, sőt fejedelmi fenség magaslatára: a bocskói és kismarjai Bocskay-család Bocskay István által; és a felsővadászi Rákóczi-család Rákóczi Zsigmond által. Az ú. n. Bocskay-támadás a Gálszécsen 1603. tartott részleges (partikuláris) országgyűléssel vette kezdetét, mely a nemzetet már 1606. a bécsi egyességgel, 1608. pedig a lelkiismereti szabadságnak és a protestáns hitéletnek törvénybe iktatott első biztosítékával ajándékozta meg. A szerencsi gyűlés 1605 ápr. 20. Bocskayt Magyarország fejedelmévé választotta. U. o. mondották ki a protestáns felekezetek egyenjogúságát. Bocskay 1606 dec. 17. kelt végrendeletében Homonnai-Drugeth Bálintot ajánlotta ugyan fejedelmül, de a fejedelem mégis Rákóczi Zsigmond lett. Vele kezdi pályafutását a Rákóczi-dinasztia a két Györgygyel és a két Ferenccel, kiknek uralkodása alatt Z. dicsősége és a nemzeté bensően összeforrt. A vezérvármegye dicsőségét II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem fönséges alakja sugározza legkiválóbban a szülővármegyére. Recrudescunt kezdetű híres hadi kiáltványa is itt (Sárospatakon) szólalt meg. Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Apafi Mihály uralkodása alatt Z., mint a tiszai hét vármegyének egyike, a Partium adnexarum területén, Erdélyhez tartozott. Thököly

fölkelése idejében is nagy szerepet vitt. S végül itt született s élte ifjúságát *Kossuth* Lajos, kinek nevéhez és dicsőségéhez nem kell semmi jelző! Az epizód-képek (pl. a Martinovics-féle összeesküvők gyülekezései Pazdicson, vagy az 1809-iki nemesi fölkelés, melynek hősi emlékét Újhely főterén monumentális oszlop, e nemben az első műemlék hazánk földjén, őrzi, vagy az 1848–49-iki szabadságharc dicső fegyvertényei Tokaj, Tarczal, Bodrogkeresztur közt stb.) megtalálhatók e lexikon előző köteteiben. Az 1920-iki trianoni békeszerződés a vármegye legnagyobb részét Cseh-Szlovákiának ítélte oda (l. fönnebb).

Irodalom. Szirmay Antal, Notitia Hist. Comitatus Z., és Not. Top. Com. Z.; Dongó, Adalékok Z. vármegye történetéhez, I—II; Nagy Gyula, A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray-család oklevéltára; Fejes, A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története; Dókus Gyula, Ünnepi beszéd Z. vármegye díszközgyülésén 1896 máj. 19. és Z. vármegye levelestára.

Zemplén *(Zemplin)*, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 701 magyar lak. Régi földvára állítólag már a magyarok bejövetelekor állott és a hagyomány szerint Árpád itt fogadta Zalán követeit. A vm. ezen községtől vette nevét. Z. vára még 1632. jó karban volt; most rom. (Tr. Cs.-Szl.)

Zemplén, 1. *Géza*, kémikus, műegyetemi tanár, szül. Fiumében 1883 okt. 20. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezvén, előbb itt, majd 1905. Selmeczbányán lett főreáliskolai tanár, majd kormánymegbizásból több évet töltött tanulmányokkal, főképen Berlinben, ahol Fischer Emil tanárral együtt német szakfolyóiratokba jeles értekezéseket irt. Visszatérve tanszékére, Selmeczbányára, 1910. megszervezte az ott újonnan épített kémiai laboratoriumot, 1913. a József-műegyetemen újonnan létesített szerves-kémiai tanszékre rendes tanárnak nevezték ki. A világháború kitörése után különféle hadianyagok gyártásának eljárását dolgozta ki, aminek elismeréséül alezredes-mérnökké nevezték ki. 1923-ban a M. T. Akad. lev. tagjául választotta. Munkái nagyobbrészt a Berichte der deutschen Chem. Gesellschaft és a Zeitschrift für Physiologische Chemisten folyóiratokban, valamint magyar szakfolyóiratokban jelentek meg. Összefoglaló munkái a szénhidrátok kémiájának egész területét felölelik és az *Abderhalden* szerkesztette Handbuch der biochemischen és Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden müvekben jelentek meg.

2. *Z. Győző*, fizikus, szül. Nagykanizsán 1879 okt. 17., megh. 1916 jún. 29. az olasz harctéren. 1901-ben avatták «sub auspiciis regis» doktorrá. A gimnáziumot Fiumében, egyetemi tanulmányait Budapesten, Göttingenben és Párisban végezte. Először br. Eötvös Lóránd tanársegédje volt. 1908-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta; tagja volt a Szent István Akadémiának is. 1912-ben a kir. József-műegyetemen az elméleti fizika tanárává neveztetett ki. Már 19 éves korában irta meg *A gázok belső surlódása* című értekezését, mellyel egyetemi díjat nyert. E dolgozata alapján a bölcsészeti kar megbizta, hogy a gázok belső surlódását saját módszerével tanulmányozza. Munkálatait 1901. a Than-díjjal jutalmazták. Göttingenben a «nem folytonos jelenségek» foglalkoztatták s erre vonatkozó dolgozata az Encyklopädie der mathematischen Wissenschaftenben: Besondere Ausführungen über unstetige Bewegungen in Flüssigkeiten cimen jelent meg. 1911-ben a Magyar Tud. Akadémia *A gázok belső surlódásáról* szóló második értekezését a Rózsay-díjjal tüntette ki. Számos cikket irt szakfolyóiratokba. Könyvalakban jelent meg *Az elektromosság és gyakorlati alkalmazásai*; kisebb pályaműve: *A testek radioaktiv viselkedéséről*. Korai halálával nagy veszteség érte a magyar tudományos életet.

Zemplénagárd, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1920) 1603 magyar lak.

Zempléni, 1. *Árpád* (családi nevén *Imrey)*, költő, szül. Tállyán (Zemplén vm.) 1865 jún. 11., megh. 1919 okt. 13. Tanulmányait Sárospatakon és Budapesten végezte s a Magyar Földhitelintézet tisztviselője lett. Ifjúkora óta irt költemények, novellákat, irányicikkeket. Régebben verses és prózai novellái keltettek érdeklődést, majd merész szárnyalású ódái, újabban mondai és történeti tárgyú költői elbeszélései, amelyek képzelettük erejével, a kompozició művészetével és színes, plasztikus nyelvükkel a műfaj java terméséhez tartoznak. Önállóan megjelent müvei: *Költemények* (1891; újra 1892 és 1913); *Uj versek* (1897); *Válogatott költemények* (1898); *Kis emberek* (elbeszélések, 1899); *Dido* (verses, lírai regény, 1901 s még az évben másodszor is); *Wesselényi emlékezete* (pályanyertes óda, 1902); *Washington* c. ünnepi ódája 100 dollár pályadíjat nyert 1906.; *Bosszú* (a Kisfaludy-Társaság Bulyovszky-díjával kitüntett elbeszélő költemény, 1908, 2. kiadás ugyanakkor); *A kalapács* (a M. Tud. Akadémia nagy Nádasdy-díjával jutalmazott költői elbeszélés, 1909); *Turáni dalok* (mondai és történelmi hősénekek 1910., azóta több kiadásban; megjelent Lechner Gyula német és George A. Page angol fordításában is); *Istár és Gilgames* (babiloni rege, 1910); *Miranda* (Fogazzaro verses regényének műfordítása, 1911); *A halálvőlegény* (elb. költ., 1912); *Mogyoróbél herceg* (vogul hős ének, 1913); *A hermelin* (a Kisfaludy-Társaság Bulyovszky-jutalmával koszorúzott elb. költ., 1913); *Vasfő és Ime*, vogul rege (1918, az Akadémia Nádasdy-díját nyerte). Több művét németre fordította Lechner Gyula. A Petőfi-Társaság 1902., a Kisfaludy-Társaság 1911. megválasztotta tagjának. Neje *Révész Anikó* zongoraművésznő. Dalainak és átiratainak válogatott sorozata, melyhez Z. irt a zenéhez simuló szöveget *Tulipános láda* c. 4 füzetben (1906) jelent meg.

2. *Z. P. Gyula*, hirlapiró, szül. Tállyán (Zemplén vm.) 1856 júl. 28., megh. Budapesten 1902 jún. 6. A gimnáziumot és jogot Kassán végezte, majd hirlapiró lett, előbb Kassán, 1878 óta a fővárosban; szerkesztette a *Magyar Ifjúság* c. ifjúsági lapot s a Révai Testvérek *Regényvilágát* s évekig vezette a Magyarország külpolitikai rovatát. Egész sorát ültette át irodalmunkba a francia regényeknek, főként Verne és Maupassant műveinek. Művelte az ifjúsági irodalmat is. Neje *Z. P. Gyuláné (Elek Irma)*, irónő; több regény- és szinmű fordításán kivül önállóan megjelent művei: *Idegenben*, regény ifjú leányok számára (1905); *Judit néni iskolája* (1905).

Zemplénkelecsény *(Klačanov)*, kisk. Zemplén vm. gálszécsi j.-ban, (1910) 267 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zemplénmátyás *(Matašovce)*, kisk. Zemplén vm. varannói j.-ban, (1910) 421 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zemplénoroszi *(Zemplinska Ruská)*, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 769 rutén lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zemplénpálhegy *(Pakostov)*, kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 157 szlovák és rutén lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zemplénróna *(Rovné pri Humennom)*, kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 425 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zemplénszuha *(Suché)*, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 400 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zemplényi *Tivadar*, festő, szül. Eperjesen 1864 nov. 1., megh. Budapesten 1917 aug. 22. Előbb a Mintarajziskolának volt növendéke, 1886-tól fogva Münchenben *Hackl* és *Löfftz* mestereknél tanult. *Templomban* c. festményével lépett először a nyilvánosság elé a Műcsarnokban 1889., egy évre rá *Krisztus holtteste* c. képe keltett ott feltűnést, 1894. megkapta a Ráth-díjat *Általó dal* c. művére, 1895. a Műbarátok-díját *Szegény asszony otthona* c. festményére, 1900. a Rökk Szilárd-jutalmat a *Zarándoknőre* és az állami aranyérmet a *Virrasszatok és imádkozzatok* c. képére. Munkáinak túlnyomó része egyszerű emberek nagy elmélyedéssel festett alakjaiból állott, bánatos hangulatukban saját ifjúkorának sok szenvedése szólal meg. Z. tizenkét éven át, haláláig tanára volt a Képzőművészeti Főiskolának. Művei közül az *Érdekes vendég*, a *Búcsúsok érkezése* és a *Leányprofil* c. a Szépművészeti Muzeumba kerültek.

Zemsztvo (orosz), körülbelül a. m. föld-együttesség; a cári Oroszországban a járási és kormányzósági gyűléses képviselet volt. E képviseleteket alkották a járási, illetőleg kormányzósági földbirtokosok s a városi és községi képviseleteknek három évre választott tagjai. A Z. működése csak helyi közgazdasági kérdésekben volt illetékes.

Zemun, *Zimony* (l. o.) szerb és horvát neve.

Zemzem, a mekkai Ka'ba szentelt területén levő kút, melyet az arabság valószínűleg már az iszlám előtt szent forrásnak tisztelt. Vize a mohammedánok közhite szerint áldásos hatással van az emberekre. E kútra viszi át a mohammedánok legendája a Mózes I. könyve 21. fej. 19. versében megőrzött hagyományt; a forrás hitük szerint a gyermek Izmael lába taposása által csudás módon bugyogott elő. *Van Romburgh* a Z. vizének vegytani elemzését végezte: Recueil des travaux chimiques des Pays-Bas V. (1866).

Zend, így nevezik azt a nyelvet, melyen a parszik szent könyve, a Zend-Aveszta van írva. L. *Iráni nyelvek* és *Zend-Aveszta*.

Zend-Aveszta, a parszik szent könyve, mely a nagy vallásalapító Zoroasztertnek (Zarathustra) tanait tartalmazza. Nagy Sándor hódítása előtt már létezett. A Z. eredeti 21 könyvéből csak kettő maradt meg teljesen. Mai alakját Ardasir Papakan (Kr. u. 216—40) uralkodása alatt nyerte a Z. Egész a XIX. század közepéig mit sem tudott az európai tudomány a parszik szent könyvéről. Anquetil Duperron francia utazó Dasztúr Darab parszi tanítójának tollbamondása után perzsául írta le a Z.-t, melynek első tudományos értelmezése Burnoufnak a műve. A parszik szent könyvének, a Z.-nak neve a zend, a. m. kommentár és az aveszta (ó-perzsául abaszta) a. m. törvény szóból van összetéve. Igazi címe Aveszta, azaz törvény. Főbb alkatrészei: I. *Jaszna*, a. m. áldozat, szertartásos könyv, mely az összes istenségek dicsőítését tartalmazza. II. *Viszpered*, adalékok gyüjteménye a jasznához. III. *Vendidad*, a parszik vallásos törvénykönyve. IV. *Jast*, egyes istenek dicsőítésére szolgáló imák, áldozatok. V. *Gathák* (a. m. énekek). Értelmezése igen nehéz. A Z.-t eredetiben kiadta egyebek közt *Darmsteter*, Le Z., traduction nouvelle avec commentaire historique et philologique (Paris 1892—1893, 3 köt.); *Bartholomae*, Altiranisches Wörterbuch (Strassburg 1904).

Zendik l. *Zindik*.

Zendrini, *Bernardino*, olasz költő, szül. Bergamóban 1839 júl. 6., megh. Palermóban 1879 aug. 5. Bergamóban, Comóban, Ferrarában irodalom-tanár volt. 1865-ben jelenik meg II canzoniere di Heine (Heine Buch der Lieder-jének fordítása) című műve, 1867. a padovai egyetemen a német nyelv és irodalom tanára, 1871, jelenik meg egy verskötete Prime poesie címen. 1876-ban a palermói egyetemre kerül, mint az olasz irodalom tanára. Heine-tanulmányai közül jelentősebb: Enrico Heine e i suoi interpreti (N. Ant. 1874, 1875). Műveit T. Massarini gyüjtötte egybe (Milano 3. köt., 1881—83).

Zendülés, a. m. lázadás (l. o.).

Zene, mint a költészet, időbeli művészet. Elemei a *hang*, a *ritmus*, a hangok egymásutánjából és a ritmusból kombinált *dallam* és a hangok egyidejűségéből nyert *harmónia*. A hang ősforrása a gégefő hangszálai, a ritmus genezisét pedig érverésünk, szívdobogásunk, lélegzésünk, járásunk, munka- és tornamozdulataink szabályosságában kell keresnünk. Darwin a zene eredetét az állatoknak és az ősembernek a párzás idején hallatott hivogató, csalogató bőgéséből, artikulátlan kiáltásaiból vezeti le. Spencer elmélete szerint az izgalom, az ingerültség váltott ki az ősemberből olyan dallamcsira félét, hogy nyugodt beszédhangját énekszerűségig fokozta; Stumpf szerint az ősemberek egymásközötti hivogató, figyelmeztető jelzései — aminőket ma is hallunk hegyi lakóktól, pásztornéptől — tekinthetők a dallam legkezdetlegesebb formáinak. Büchner viszont az ősember ama megfigyelésében látja a zenei ritmus gyökerét, mellyel minden munkáját — cölöpbeverés, fák kidöntése, csoportos menetelés stb. — megkönnyítette, ha ritmikusan végezte el. Lásd *Hang, Hangsorok, Hangköz, Hangszer, Hangtan, Dallam, Harmonia, Összhangzattan, Ritmus, Tempo, Zenekar, Zenetudomány*.

Zeneakadémia, l. *Zeneművészeti Főiskola*.

Zenediktálás, pedagógiai segédeszköz a tanuló zenei hallásának, ritmusérzékének és emlékező tehetségének fejlesztésére. Hangszeren játszott v. előénekelt hangközök, hangzatok, 4—16 ütemes

témák hallás utáni leírását kívánjuk a Z.-nál a növendéktől. *Nägeli, Duvernoy, Thurner, Lavignac* és *Riemann* vetették meg ide vonatkozó műveikben a Z. módszerének alapját. V. ö. *Siklós*, Útmutató a Z.-hoz. Z.-i és hallásfejlesztő gyakorlatok.

Zenedráma. Wagner Richárd honosította meg ezt az elnevezést, jelezvén vele azt a szervesebb összefüggést, amely a vezérmotivumokon felépülő wagneri deklamatorikus zene, a szöveg és a szinpadi jelenetezés között van.

Zenegróf, a XVIII. sz.-ban egyes udvaroknál divatba jött cím. A XIX. sz.-ban az intendáns cím váltja fel a Z. címét és hatáskörét.

Zenei forma. Minden zenemű, mely művészi érdeklődésünket felkeltheti, alakban és tartalomban jelentkezik. Az alak, vagyis a Z. feladata a zenemű tartalmának — a zenei gondolatok, témák, motivumok, mondatok, periodusok egymásutánjainak — arányos elrendezése, különféle témák változatosságából való egység létesítése. A klaszszikus mesterek három formát teremtettek meg: a dalformát, a rondóformát és a szonátaformát. E három formának kombinációja minden zenei műforma, melyet a vokális és az instrumentális zenében alkalmazhatunk. L. *Zenei műformák.* Formatani műveket írtak: *Marx, Lobe, Jadassohn, Prout, Krehl, Riemann.* Magyar nyelven: *Siklós*, Zenei alaktan (1912).

Zenei hang, l. *Hang.*

Zenei hangsor, hangrendszer, ama hangok összessége, mely a zenei gyakorlatban hangszereinken feltalálható. Határai a szubkontra *C* és a hatvonásos *c* közé eső 9 oktávköz, tehát 109 félhang. ($16^5/_{16}$ — 8352 rezgés mp.-ként.)

Zenei helyesírás, megállapítja a törzshangok és azok módosításainak ortográfiáját. Meghatározza az enharmonia (hangcsere) alkalmazási módját, szabályozza azon értékek sorát, melyek egy-egy zenei hang sokféle értelmezésére rendelkezésünkre állanak.

Zenei műformák, a zenei forma (l. o.) három főtipusából szerkesztett műfajok. Valamennyiüket a következő táblázat szemléltetően mutatja be:

Dalformában komponált Z.	Szövegre irt dalformák v. dalok		Strófás dal Átkomponált dal
	Hangszerre irt — instrumentális — Z.	Táncok	allemande courante sarabande pavane chaconne passacaglia loure passepied passamezzo gavotte musette bourrée menuet gigue rigaudon bolero tarantella polonaise ecossaise polka galopp mazurka keringő habanera seguidilla
		Dalszerű instrumentális műfajok	Lied ohne Worte ária notturno bölcsődal barcarola kanzonetta kavatina ábránd emléklap
		Humoros Z.	scherzo humoreszk capriccio
		Költői tartalmú Z.	románc ballada elégia novellette idill legenda
		Tanulmányszerű Z.	étude preludium invenció toccata
		Figurációkon vagy kontrapunktikus változatokon felépített Z.	variáció korál-variáció
		Imitációs Z.	kánon fuga
Többtételes, ú. n. ciklikus Z.	egy hangszerrel		szonatina szonáta
	több hangszerre		duo trio quartett quintett szextett szeptett oktett kamaraszimfónia
	zenekarra		szerenád szvit szimfónia versenymű
A drámai zene műformái			opera operett népszinmű melodráma ballet pantomim
Egyházzenei műformák			motett kantáta oratórium passzió legenda mise requiem

Zenei művek oltalma, l. *Szerzői jog.*

Zeneírási jelek, a menzurális zene óta nagy átalakulásokon mentek keresztül. Ma leggyakrabban a következőket használjuk:

1. Előadásra vonatkozó Z.: kötőívek a *legato*-játék jelzésére ⁀, pontok és vesszők a *staccato*-játékra ·̣ ·̣ ·̣ ·̣ ·̣ ·̣ ·̣ ·̣, dinamikai jelek a *crescendo* < és a *decrescendo* > eszközlésére, továbbá hangsúlyjelek ∧ > < dinamikai hatások elérésére.

2. Jelek, melyek a pedál használatára vonatkoznak: Ped., ✱, ▬; ismétlő jelek: 𝄆 𝄇 nagyobb részletek megismétlésénél: dal segno (𝄋 ✱); végül partiturákban alkalmazott jelek, melyek vonós hangszerek vonásnemeire vonatkoznak (⊓ lefelé ∨ fölfelé húzott vonóval), csúszási

(glissando) jelek ~~~, kitartó jelek (korona: 𝄐) és lélegzetvételi jelek fúvószólamokban: || '.

Zeneirodalmi Szemle, rövid életű zenei szaklap. Alapították: Dunkl Norbert és Merkler Andor (1894).

Zeneiskolák azok az intézetek, melyekben a beiratkozott növendék meghatározott tandíj fejében sorozatosan látogathat zenei leckéket, hogy magát zeneszerzővé, karmesterré, énekessé, hangszerjátszóvá v. zenetanítóvá képeztethesse ki. A legrégibb olasz Z. árvaházak voltak, ezért nevezték őket *conservatorio*-knak (menházak, ápolóhelyek). Egyik leghíresebb ilyen zeneiskola az 1537-ben alapított nápolyi *Conservatorio Santa Maria di Loreto*. Velencében a Z.-kat *Ospedale*-nak (ispotály, fogadó) nevezték és csak később tértek át a *Liceo* névre (Liceo Benedetto Marcello). A XVIII. sz.-ban legszivesebben a *Collegio di musica* címet használták (Palermo). Olaszország híresebb zeneiskolái: a *Liceo musicale Rossini* (Bologna 1804), a *Regio conservatorio di musica* (Milano 1807), a *Civico istituto di musica* (Genua 1829), a *Regio istituto musicale* (Firenze 1814), a *Liceo musicale Giuseppe Verdi* (Turin 1865), a *Liceo musicale* (Padua) és a római Cecilia-akadémia (1869). A híres párisi zeneiskolát 1784. alapítják *École royale de chant et de déclamation* néven, mai címe: *Conservatoire national de musique*. Ugyancsak Párisban működik az 1896. alapított *Schola cantorum* és az 1919. megnyílt *École normale de musique de Paris*. Németország legelőkelőbb zeneiskolája évtizedekig az 1843. felavatott *lipcsei konzervatórium* volt, melyet 1850. a *berlini* követett. A *Neue Akademie der Tonkunst* 1855. alakult, a *Klindworth–Scharwenka*-féle konzervatórium 1881-ben. Ma a *Staatliche Hochschule für Musik* a legelőkelőbb berlini zeneiskola. Németország híresebb zeneiskolái még a *Dresdener Königl. Kons.* (1856), az *Akademie der Tonkunst zu München* (1846), a *Hoch-féle konzervatórium* (Frankfurt 1878), a *Königl. Institut für Kirchenmusik* (Breslau 1840), a *hamburgi konzervatórium* (1873), a weimari, a regensburgi, karlsruhei, wiesbadeni, düsseldorfi, danzigi stb. Csaknem minden nagyobb német városnak van egy-két jó zeneiskolája. Bécsben az 1817. alapított *Gesellschaft der Musikfreunde*-t 1909-ben *Akademie für Musik u. darst. Kunst* néven államosították. A *prágai* konzervatórium 1811 óta működik, a *salzburgi* 1820, a *linzi* 1823, a *klagenfurti* 1828 és a *laibachi* 1815 óta. Svájcban a genfi (1835), a baseli, a berni és zürichi *Musikschule-k* a legjelentékenyebbek. Egyike a kontinens legnagyszerűbb zeneiskoláinak a *brüsszeli konzervatórium*, melyet mint városi zeneiskolát 1813. nyitottak meg. *Antwerpen, Hága, Amsterdam* és *Rotterdam* is dicsekedhetik egy-egy jól vezetett konzervatóriummal. 1823-ban nyílt meg Londonban a *Royal Academy of music*, majd 1872. a *Trinity college*, 1880. a *Guildhall school for music*, 1883. a sokat magasztalt *Royal college of organists*. Midőn a *kopenhágai*, a *stockholmi*, a *madridi*, az 1862. alapított *pétervári* és az 1866. létesült *moszkvai* konzervatóriumokat is megemlítjük, Európa csaknem minden nevesebb zeneiskoláját felsoroltuk. Amerika nagyszabású zenetanintézetei közül a newyorki *National Conservatory*, az *Institute of musical Art*, az *American Institut of applied music*, a bostoni *New England Conservatory*, a cincinnati-i *College of music*, a chicagói *Musical College* a legismertebbek. Hazánkban az 1834. alapított pesti *Nemzeti Zenede*, a Liszt Ferenc alapította (1875) *Zeneakadémia* (l. *Zeneművészeti Főiskola*), az 1867 óta fennálló *Budai Zeneakadémia*, továbbá Budapesten működő csaknem félszáz magánzeneiskola gondoskodik az ifjúság zenei neveltetéséről. Vidéken különösképen a *debreczeni városi zeneiskola*, a *győri*, a *soproni*, a *pécsi*, a *kecskeméti*, a *szegedi* és a *miskolczi* városi Z. teljesítenek kitűnő missziót az ország zenei kulturájának fellendítése körül.

Zenei Szemle. Temesvárott megjelenő zenei havi folyóirat. Alapította: Járosy Dezső pápai kamarás, 1917.

Zenekar az ókor kulturnépeinél egyező hangszerekből tevődött össze. Egyiptomi reliefeken (2000 évvel Kr. e.) 10—20 hárfát játszó nőt kettős fuvolások, tapsolók és táncosok követnek. A görög drámákban *aulos*-ok, *kythara*-k és ütőhangszerek kisérték a kar énekeit. Időszámításunk első tíz századában a Z. fejlődésénél erős visszaesést tapasztalunk, mert a keresztény egyház tiltakozott a hangszeres zene ellen. Csak a XI. sz.-ban kezd kibontakozni a hangszerek együttesének különféle kombinációja. A bochervillei Szt. György-apátság kapitálisán 12 zenészt látunk, egynek fidula, háromnak forgólant van a kezében, a többi hárfa és lantszerű hangszereken játszik. Egy XIII. sz.-beli miniatűrön Frauenlob költő dirigálja Z.-át, melyben két fidulát, több kürtöt és ütőhangszereket látunk. A XIV. sz.-i velencei ismeretlen festő képén (A gazdag ember lakomája) puzónon, trombitán és dobokon játszó zenészek szórakoztatják a vendégeket. A trieri dóm kapuzatának híres Z.-ában hárfa, térdhegedű, rotta, pszalterium és üst-dob látható. Donatello, Jan van Eyck, Hans Memling, Francesco Francia és Bellini ábrázolnak zenélő angyalokat, kiknél a legkülönösebb összetételben találunk egymás mellett fuvolákat, lantokat, fidulákat, trombitát, puzónt és portativorgonát. A többszólamú zene kialakulása idézi elő a hangszerek osztódását, előbb az *énekkar* beosztásának mintájára szólamok szerint, majd később az egyes hangszercsoportok — fúvók, vonósok — alapján. A *basso continuo*-korszak a középszólamok kitöltését orgonákkal, lantokkal, hárfákkal és cembalóval végzi. Az olasz zenei renaissance a görög Z.-t támasztja fel. Az első operakomponisták (a XVII. sz. elején) áriáik és recitatívoik kisérésére cembalókat és lantokat használnak. Monteverdi Z.-ában a fúvókar puzónokkal és kornettekkel bővül. Mai vonószenekarunk a XVII. sz. közepén alakul ki, midőn a violatipusú hangszereket a hegedűfélék váltják fel. A mannheimi mesterek függetlenítik a fúvókat a vonósoktól. Haydn és Mozart partitúráiban a hangszerek — akkori sorrend szerint — így helyezkednek el: üst-dob, 2 trombita, 2 kürt, 2 fuvola, 2 oboa, (2 klarinét), 2 fagót, vonós-Z.

Beethoven korában az ajak- és nyelvsípok kerülnek a partitura élére, utána a kürtök, a trombiták és üst-dobok következnek és a vezérkönyv aljára kerül a vonós-Z. A XIX. sz.-ban Berlioz, majd Wagner bővítik ki — főként új fúvóhangszerek bevonásával — a Z.-t. A Niebelungi tetralógia nagy Z.-át Wagner így állította össze:

3 fuvola,	3 puzón,
kis fuvola,	kontrabasszus-puzón,
3 oboa,	2 pár üst-dob,
angolkürt,	ütőhangszerek (réztányér,
3 klarinét,	triangula stb.),
basszus-klarinét,	6 hárfa,
4 fagót,	16 első hegedű,
4 kürt,	16 második hegedű,
4 Wagner-túba,	12 mélyhegedű,
kontrabasszus-túba,	12 gordonka,
3 trombita,	8 gordon.
basszus-trombita,	

A késői romantikus, valamint a naturalista irány olyan hallatlan tömegeket mozgósított, hogy el kellett következni a reakciónak a francia impresszionisták és expresszionisták Z.-ában. Ez a redukciója a hangszereknek ma odáig fejlődött, hogy a mai Z.-okban (Ravel, Stravinsky) majdnem kamarazeneszerűen tevődik össze a legfurcsább kombinációban néhány fúvó-, vonós- v. ütőhangszer.

Zeneközlöny, időszakos zenei lap, később hangverseny-műsor. Alapította Demény Dezső.

Zenelap, zenei folyóirat, alapította Ságh József, 1886.

Zenelapok, hetenkint v. kéthetenkint, ritkábban havonta megjelenő folyóiratok, melyek zenei eseményekről tudósítanak; zeneelméleti, esztétikai, történeti kérdéseket vitatnak meg. A legelső zenelap, melyről tudomásunk van Mattheson *Musica critica*-ja, mely Hamburgban jelent meg 1722. Ezt követte Scheibe lapja *Der Kritische Musicus* (1739) és Mixleré *Musikalischer Staarstecher* (1740). A legelső igen előkelő zenelap az *Allgemeine Musikalische Zeitung* (1798), melyet Breitkopf és Härtel adott ki. Schumann lapja a *Neue Zeitschrift für Musik* 1834. indult meg. Ma Németországnak több mint 300 zenelapja van, Franciaországnak 180. (Revue et Gazette musicale, Le Ménestrel, Revue Musical, L'orchestre, L'art musical, L'Écho musical, La vie musicale, Revue Gregorienne stb.) L. *Zeneközlöny, Zenei irodalmi Szemle, Zenelap, Zenei Szemle.*

Zenelexikon, alfabetikus sorba rendezett ismertetése a zene technikai kifejezéseinek, hangszereinek, felsorolása biografikus és bibliografikus adatoknak. Legrégibb Z. az 1474. megjelent Tinctoris-féle *Terminorum musicae diffinitorium*. Leghíresebb Z.-ok: Rousseau, *Dictionnaire de musique* (1767); Koch, *Musik-Lexikon* (1802); Dunstan, *A cyclopaedic dictionary of music* (1909); Grove, *Dictionary of music and musicians* (1890); Riemann, *Musik-Lexikon* (1882—1922).

Zenélő óra, l. *Zeneműszerek.*

Zeneműkereskedés, mint a könyvkereskedés egyik ága gyorsan indult fejlődésnek, miután Petrucci kitalálta a menzurális hangjegyeknek nyomtatását (1500). Eddig nincs egységes jegyzéke a zeneművek különböző kiadásainak, csak kísérletek történtek egyes nemzetek (angol, francia) vagy egyes kiadók (Haffner, Breitkopf és Härtel) kiadványainak pontos lajstromozásával.

Zeneműszerek, készülékek, melyek mechanikus eszközökkel képesek zeneműveket előadni. Beosztásuk a következő alapon történik:

1. Z. rúgókkal v. súlyokkal (zenélő órák).

2. Z., melyeket forgatóval szólaltatnak meg (verkli-félék).

A hangforrás különfélesége szerint vannak:

a) Z., melyekben harangok, fa- v. érclemezek, fémspirálisok és húrok vannak;

b) Z. ajak- és nyelvsípokkal.

Legrégibb Z. a harangjátékok (carillons), ezekben a forgó hengereken elhelyezett szögek kalapácsokat emelgetnek fel, melyek kis felhangolt harangokat ütnek meg. Hasonló szerkezetük van a játszódobozoknak, továbbá zenélőóráknak, csak azzal a különbséggel, hogy ezeknél újabban a szögecskék a kalapácsot emelő rúgókat hozzák mozgásba.

A verkliknél (kintornáknál) a szögecskék a sípok ventiljeit nyitják meg. Számtalan zeneműszer készült Bécsben, Drezdában és Londonban a XIX. sz. első felében. Hatalmas orchestrionokat állítottak elő, melyek néha csalódásig utánoztak fúvó- és ütőhangszerekből álló zenekarokat. Azonos szerkezetűek a következő Z.: Achordion, Akukryptophon, Androïde, Antiphonel, Apollonicon, Aulodion, Bellonion, Chordaulodion, Celestina, Hamaton, Herofon, Hárfaóra, Komponium, Panharmonicon, Psalmelodicon, Salpinorganon, Szélfogó, Mechanikus orgona. Ide sorolhatók még a reprodukciós zongorák (Mignon, Dea), melyeknél a végtelen papirszalagon elhelyezett lyukak légáramlatot bocsátanak át a reprodukciós zongora lécén elhelyezett kis csövekbe, melyek a billentyűket automatikusan leszorítják. Ma már oly tökéletes készülékeket tudnak előállítani, hogy azok az előadó művész billentését, dinamikáját is hajszálpontossággal utánozzák.

Zeneművészeti Főiskola, az ország legelső zenekonzervatóriuma. *Zeneakadémia* néven *Liszt* Ferenc alapította 1875.; elnöksége alatt *Erkel* Ferenc, *Volkmann* Róbert, *Ábrányi* Kornél, *Nikolits* Sándor voltak tanárai. Hal-téri primitiv helyiségéből 1880-ban költözött át a Vörösmarty-utca és Andrássy-út sarkán levő hérházba. 1886-ban *Mihalovich* Ödön igazgatása alatt páratlan fejlődésnek indult, úgy hogy rövid idő alatt világhírre tett szert. Tanárai közül kiemelhetjük: Szendy Árpádot, Chován Kálmánt, Thomán Istvánt, Hubay Jenőt, Bloch Józsefet, Herzfeld Viktort, Popper Dávidot, Koessler Jánost, Pauly Richárdot, Maleczky Vilmosnét és Erkel Gyulát. 1907-ben költözik át a Liszt Ferenc-téren emelt Zenepalotába, ünnepélyes fölavatása ez év máj. 12. történt. 1918-ban Dohnányi Ernő, majd (1919) Hubay Jenő került az igazgatói székbe. 1920-ban alakul át *Orsz. m. kir. Z.*-vá. 1926-ban tanári karában a főbb tanszakokon a következő művészek működtek:

Zeneszerzés: Kodály Zoltán, Siklós Albert.

Zongora: Bartók Béla, Hegyi Emánuel, Keéri-Szántó Imre, Laub István, Nagy Géza és Székely Arnold.

Hegedű: Gábriel Ferenc, Hubay Jenő, Kemény Rezső, Mambriny Gyula, Studer Oszkár, Szerémi Gusztáv, Zsolt Nándor.

Gordonka: Schiffer Adolf, Zsámboky Miklós. *Orgona:* Antalffy-Zsiros Dezső.

Ének: Hilgermann Laura, Maleczky Bianka, Sík József, Szabados Béla.

Kötelező melléktárgyakat tanítanak: Abrányi Emil (karmesteri tanfolyam), Harmat Artur (gregoriánének), Járai István (zongora), Meszlényi Róbert (zeneelmélet), Molnár Antal (zeneelmélet), Molnár Géza (zenetörténet), Tarnay Alajos (zongora), Thoma József (zongora), Unger Ernő (énekszerepgyakorlat), Weiner Leó (kamarazene).

A növendékek száma az intézet megnyitásakor 38 volt, 1885-ben 108, 1900-ban 356, 1910-ben 585, 1925-ben 673.

Könyv- és zeneműtárában az 1924-iki leltár szerint 74,000 könyv és 3600 zeneműv (összesen 77,600) a teljes állomány.

Zenepedagógia. Az általános pedagógia egyik elágazása, melynél a növendék individuális kezelése sokkal jobban domborodik ki, mint más oktatási tereken. A Z.-i irodalom két főrészre oszlik: egyik a csoporttanítással foglalkozik, a másik pedig az egyes növendék oktatásával. Az idevonatkozó tekintélyes irodalomból kiemeljük *Meissner* könyvét: Zur Entwickelung des musikalischen Sinnes beim Kinde.

Zenérfélék (állat), a Poszáta-félék *(Sylviidae)* régi, elavult magyar neve.

Zenestílus. Mint a költészettanban, a zenében is a stílus az írás, a kifejezésmód sajátosságát, jellegzetességét fejezi ki. Mértéke a művészi produkciónak. A zenében a *kötött stílus* alatt a XVI–XVIII. sz. mestereinek a szólamvezetés tisztaságát célzó írásmodorát értjük, *szabad* v. *kötetlen* Z. alatt a szólamok szabadabb mozgását engedélyező, gazdagabb figurációval dolgozó írásmodort. Más a *vokális zene stílusa*, más a hangszeres zenéé. Előbbinél a szólamok mozgási lehetősége korlátozottabb, mert a klasszikus mesterek tekintettel voltak az énekhang intonációs nehézségeire. Egyes hangszereknek is van stílusuk. Mozgékonyabb, dinamikájában, harmoniáiban színesebb a *zongorastílus*, mint a tradíciókat ápoló, merevebb *orgonastílus*. Az *abszolut zene stílusa* a formát és a zenei tartalmat kiegyensúlyozza, a *programmzene stílusa* a hallgató megfelelő asszociációira számít, midőn egy-egy költeménynek, elbeszélésnek, természeti jelenségnek, tüneménynek hangulatait, mozgási megnyilatkozásait illusztráció alakjában tárja elénk. Az egyén, a nemzetiség, a műfaj és a történeti korszakok adta kombinációk adhatnak stílusosztályozási lehetőségeket. Így beszélünk: Bach-, v. Mozart-, v. Wagner-, v. Debussy-stílusról; germán, olasz, orosz stb. Z.-ról, szonáta-, opera-, oratóriumstílusról és végül gregorián, menzurális zenei, klasszikus, romantikus stb. Z.-ról.

Zenés ünnepélyek. Nagyobb énekkarra és zenekarra írt műveknek ünnepélyes előadásai már a XVIII. sz.-ban mentek végbe. A legrégibbek a londoni *Sons of the Clergy Festivals*, melyeket 1709 óta tartanak meg a Szt. Pál-templomban. Ilyen Z. keretében adják elő 1749 óta minden évben Händel Messiását. Híresek még a salzburgi, milanói, velencei Z.

Zeneszerzéstan, megismertet a zene szerkezetével, a harmoniák elrendezésének, összefűzésének szabályaival, a zenei gondolatoknak formákba való tömörítésével és végül az egyes hangszerekre való írásmód szabályaival. A Z. studiumai a következők:

Összhangzattan:	Hangköztan Akkordok összefűzése Harmonizálás Moduláció
Ellenponttan:	Egyszerű és kettős ellenpont Utánzó ellenpont
Formatan:	Figuráció Zenei formák ismerete Zenei műfajok
Hangszereléstan:	Hangszerek színezete, terjedelme Hangszerek fejlődése Hangszerek kombinációja (Alkalmazott hangszerelés-tan)

Zenetársulatok, egyesületek, melyeknek céljuk a zenei általános műveltség terjesztése, a zenei ízlés fejlesztése, bizonyos zenei irányok propagálása, a zenetudomány terén működő tudósok egyesítése, nagy mesterek összkiadású műveinek terjesztése stb. A Nemzetközi Zenetársaságot (Internationale Musikgesellschaft) Fleischer Oszkár alapította 1899. Zeitschrift-je havonta jelenik meg. Az *Allgemeine deutsche Musikverein* 1859. alakult, célja régi, kevéssé ismert mesterművek és új kompoziciók bemutatása. A *Cäcilien Verein* (1867) az a capella zenét terjeszti. A *Richard Wagner Verein* (1883), a *Genossenschaft deutscher Tonsetzer* (1898), a *Schweizerische Musikgesellschaft* (1808), az *Allgemeine Musikgesellschaft* (1812), a *Bach-Gesellschaft, Verein Beethoven-haus, Musical Association, Society of Britisch Composers, Société nationale de musique* a kontinens legismertebb zenetársulatai. Budapesten a mult század második felében alakult Z.: a *Zenekedvelők egyesülete*, a *Zenebarátok köre*, a *Liszt Ferenc-kör*, számos daloskör és zenekari társulat. Újabban (1924) a *Mozart-egylet*.

Zenetörténet, a zene kifejezési módjának, a zenei szerkesztésnek, a zene elméletének, valamint a mesterek életének történetét, munkáiknak ismertetését tárgyalja. *Printz* (1690), *Bontempi* (1695) kezdetleges kisérletei után *Martini* írta az első alaposabb Z.-et (Storia della musica 1757). *Hawkins, Burney, Forkel* Z.-ei után *Ambros, Riemann, Fotis, Kretzschmar* és *Naumann* idevonatkozó művei a legismertebbek. A Z. korszakairól, beosztásának módozatáról a következő táblázat áttekintő tájékoztatót nyujt:

Korszakok	Zenerendszer, zeneelmélet	Hangszerek
Őskor (történelem előtti idők)	Túlnyomóan ritmikus zene, később a pentatonikus skála nyomai	Állati szarvak (a későbbi kürtök előfutói), tengeri csigák, nagy kagylók, dorombok, csörgők, kerepelők és más primitiv ütőhangszerek

Korszakok		Zenerendszer, zeneelmélet	Hangszerek
Ó-kor (Kr. e. 4000—Kr. u. 200)	Egyptomi zene	Pentatonikus skála, ismeretlen elmélet	Hárfa (tebuni), Lant (nabla, nefer), Fuvola (mem)
	Kínai zene	Pentatonikus hangrendszer Betűhangjegyírás	Fuvola (yo), Pszalterium (cse), Pánsíp (cseng), Köharmonika (kin), Tamtam (gong)
	Hindu zene	22 fokú bonyolult hangrendszer $^1/_4$ hangokkal Betűhangjegyzék Zeneírási jelek	Vina (citera), Szerinda, Ravanasztron (vonós hangsz.), Koto, Biva, Magudi (lant)
	Héber zene	Istentiszteleteken alkalmazott fejlett zene, ismeretlen hangrendszerrel	Kinnór (hárfa), Nebel (lant), Chalil, Ugab, Masrokita (fuvolák), Sófár (kürt), Hacocrah (trombita), Top, tuf (dob)
	Arab, perzsa zene	Bonyolult zeneelmélet 17 fokú, $^1/_3$ hangú skála. Messzel-elmélet a hangközök meghatározására	Kamrun, Rebab, Kemengé (vonós hangsz.), Arganum (duda), Ney (fuvola), Lant-félék
	Görög zene	Magas zenei kultúra, fejlett zeneelmélet, hangközmeghatározás, ritmuselmélet. Zenével kísért dráma. Ünnepi játékok zenei versenyekkel	Phorminx, Lira, Kythara, Pektis, Magadis, Barbyton (lantok), Aulos (óboa), Syrinx (pánsíp), Salpinx (trombita) Keras (kürt)

Korszakok	Topográfiai meghatározás és alcsoportok	Zenerendszer, elmélet. Műformák. Hangszerek	Mesterek
Középkor (III. sz.—XIII. sz.)	Bizánci zene	A keleti egyház előbb a görög zene bonyolult rendszerén fejlődik tovább, majd 800 körül leegyszerűsödik. Dalszerű ódák. Betűjegyek stilizálva	Krétai Andreas Johannes Damascenus
	Nyugati zene	Boetius átalakítja a görög rendszert (VI. sz.). Ambrus püspök bevezeti az antifon- és hymnuséneket Gergely pápa rendszere. Énekiskolák szervezése. Neuma-hangjegyek	Ambrus püspök Gergely pápa
		A többszólamú ének kezdete. Gymellus, organum, falso bordone, Szolmizáció, mutáció	Hucbaldus Arezzói Guido
		Discantus, contrapunto alla mente. A menzurális hangjegyek kialakulása. Troubadourok és Minnesängerek kora	Leoninus Perotinus J. de Garlandia Párisi Franco Kölni Franco Poitiersi Vilmos Chatelain de Coucy Adam de la Hale Wolfram Walter von der Vogelweide Tannhäuser

Korszakok	Topográfiai meghatározás és alcsoportok	Zenerendszer, elmélet. Műformák. Hangszerek	Mesterek
A renaissance kora (1300—1600)	A korai renaissance (XIV—XV. sz). Hangszerkíséretes dal kora	A troubadourok rögtönzéseiből fejlődik új zenei nyelv, amelynek műformái: Ballata, madrigal, caccia. Megteremtik a rondeau-t	Giovanni da Caccia Jac. da Bologna Fr. Landino Ghirardello Guill. de Machault Phil. de Vitry Fontain Cesaris Dunstaple Binchois Dufay Benet Marchettus di Padua Joh. de Muris Tinctoris
	Az utánzó (imitáló) a capella-stílus kora (1460—1600)	A hangszeres zenét a polifón vokális zene háttérbe szoritja. Egyházi műformák : a motetta és a mise. Világi műformák: a madrigal és a chanson	Ockeghem J. Hobrecht Busnois Josquin de Près Brumel Ghiselin Carpentras Willaert C. di Rore Arcadelt Gombert Jannequin Goudimel Orlando di Lasso Palestrina Anerio Merenzio Andreo, Giovanni (Gabrieli) Croce Vicentino Zarlino Banchieri Agricola Isaak H. Stolzer Senfl Hasler Byrd Gibbons Dowland Glareanus Gafurius Vicentino
A generálbasszus kora (1600—1750)	Új műformák kialakulása (1600—1680)	A kromatika alkalmazása színesebbé teszi a zenei szerkesztést. Megteremtik Firenzében az operát. A szerkesztés súlypontja a basszusba kerül, a kiséretnél csak basszust írnak számokkal, a harmóniák jelzésére.	Operaszerzők: Peri Caccini Monteverdi Cavalli Cesti Landi Lully Stradella Purcell Steffani Egyházi komponisták: Allegri Ugolini Benevoli Grandi Praetorius M. Schütz Crüger

Korszakok	Topográfiai meghatározás és alcsoportok	Zenerendszer, elmélet. Műformák. Hangszerek	Mesterek
A generálbasszus kora (1600—1750)	Új műformák kialakulása (1600-1680)	A kromatika alkalmazása színesebbé teszi a zenei szerkesztést. Megteremtik Firenzében az operát. A szerkesztés súlypontja a basszusba kerül, a kiséretnél csak basszust írnak számokkal, a harmóniák jelzésére.	Orgona és zongora-irod. kamarazene: Frescobaldi Froberger Kerll Pachelbel Ritter Buxtehude Cavalieri Carissimi Cesti Bononcini Martini Legrenzi
A generalizmus kora (1600—1750)	Az ó-klasszikusok kora (1680—1750)	A kontrapunktika fénykora. Az imitációs formák (kánon, fuga) soha nem sejtett magaslatra kerülnek. Az opera a melódiák túltengésével elsekélyesedik, kialakul (Olaszországban) a primadonna-kultusz, az ének virtuózok korával, midőn énekesek számára írnak operákat (szerepeket)	Opera: Caldara Durante Leo Porpora Pergolesi Jommelli Piccini Cimarosa Perti Bononcini Campra Rameau Philidor Grètry Monsigny Mattheson Telemann Hasse Orgona és egyházi zene: Bach J. S. Händel Mattheson Fux Graun Walther Krebs Hangszeres zene: Vivaldi Geminiani Couperin Tartini
A zene újkora (1730—.)	Gluck-tól Beethovenig (1750—1820)	A forma csak keretté válik, hogy a zenei kifejezés módja gazdagodjék. A mannheimi iskola előkészíti a nagy klasszikusok instrumentális formáit, a szonátát és a szimfóniát. Gluck reformjai újjáteremtik a hanyatlásnak indult operát. Az Opera buffa és az Opéra comique új hangokat ütnek meg.	Opera: Gluck Salieri Mozart Dittersdorf Lesueur Méhul Hangszeres zene: Richter Fr. X. Stamitz Bach F. E. Bach Friedem. Schobert Canabich Haydn J. Haydn Mich. Clementi Cramer Field Boccherini Pleyel Beethoven
A zene újkora (1730—.)	A romantika (1820—1890.) Impresszionizmus, Expresszionizmus és Neoklassziciszmus (1890—.)	A romantikával a szubjektivitás kerekedik felül. Kialakul a hangfestés (programmzene). Megszületik a *Lied* (Schubert, Schumann, Brahms). A hangszeres zene szabadabb formákat keres.	Opera: Cherubini Spontini Rossini Weber Spohr Marschner Boieldieu Hérold Auber Halèvy Adam Bellini Donizetti Lortzing Nicolai Flotow Meyerbeer Wagner Glinka Cornelius P. Gounod Thomas Bizet Verdi Hervé Offenbach Massenet Saint-Säens Charpentier D'Indy Debussy D'Albert Bolto Smetana Mascagni Leoncavallo Puccini Humperdinck Strauss R. Schrecker Schillings Pfitzner Korngold Hangszeres zene, dal, egyházi zene: Schubert Spohr Mendelssohn Schumann Berlioz Liszt Glinka Brahms Volkmann Raff Bruckner Rubinstein Frank C. Csajkovszky Grieg Dvorak Mahler Reger Schönberg Busoni Ravel Stravinsky

Zenetudomány. Csak ma hódít tért önállóan más tudományágak közt; a mult században zeneértő fizikusok, matematikusok, esztétikusok és lélekbúvárok foglalkoztak vele. *Chrysander* Fr., *Adler* Guido és *Spitta* Phil. érdeme, hogy a Z.

gyüjtőfogalmába összegezték az akusztika, a zenei archeológia, az esztétika és általában a speciális zeneelmélet (összhangzattan, formatan, hangszertan stb.) tantételeit. Ma már minden egyetemnek van Z.-i tanszéke.

A Z. főbb fejezeteit, tárgyköreit így összegezhetnők:

Történeti Z.: Hangjegyírás története
Műformák története
Zeneelmélet története
Hangszertörténet.

Segédtudományok: Paleográfia, irodalomtörténet, liturgia története, életrajzok.

Szisztematikus Z.: Spekulativ zeneelmélet.
Esztétika
Pedagógia
Etnográfia.

Segédtudományok: Akusztika, matematika, fiziológia, pszichológia, logika, grammatika.

Zenevera, l. *Isota.*

Zenger, *Max,* német zeneszerző, szül. Münchenben 1837 febr. 2., megh. u. o. 1911 nov. 17. 1869-ben a müncheni Hofoper karmestere; 1872. Karlsruheban udvari karmester lett. Nevezetesebb művei: Kain (oratorium, Byron költeménye után 1867); Die Foscari (opera, 1863); Ruy Blas (opera, 1868); Wieland der Schmied (1880, átdolg. 1894); Eros und Psyche (1901); írt baletteket, karműveket és 100 dalt. Irodalmi munkája: Entstehung und Entwicklung der Instrumentalmusik (1906).

Zengg *(Senj, Segnia),* szab. kir. város Lika-Krbava vm.-ben, az Adriai-tenger (Canale de la Morlacca) partján, Veglia szigetével szemben, a zengg-modrusi r. kat. püspöknek, káptalannak és szentszéknek székhelye; széke volt a Z.-i járás szolgabirói hivatalának, járásbiróságnak, kir. közjegyzőségnek, m. kir. révkapitányságnak, hadi tengerészetnek és kereskedelmi kamarának; volt r. kat. hittani intézete, püspöki papnevelőintézete, királyi főreálgimnáziuma, fővámhivatala, adóhivatala, m. kir. révhivatala, tengeri halászati bizottsága, dohánygyára (500 munkás). Hajdan jelentékeny tengeri kereskedelme most csak helyi jelentőségű; szabad kikötője 1785 óta van. Z.-nak szép székesegyháza van, hajóépítőműhelye, élénk halászata. Van gőzhajóállomása. Lakóinak száma (457 házban), (1910) 3296, majdnem kizárólag horvát. Z. Horvátország legrégibb városai közé tartozik; állítólag senoni gallok alapították még Kr. e. 600 évvel (?); Kr. u. a IV. sz.-ban *Senia* vagy *Segnia* név alatt már tényleg fennállott, 452. Attila elfoglalta, a XIII. sz.-ban mongol csapatok elpusztították, de ismét felépült és IV. Béla király Frangepán Frigyes és Bertalan grófoknak adományozta. 1483-ban Mátyás király szabad királyi várossá emelte. Később Z. lakói az uszkókokkal szövetkezve, ismételve harcoltak a törökök ellen. Püspöksége a XII. sz.-ban alapíttatott. A XIV. sz.-ból eredő kastély ma kaszárnyául szolgál. A vámépület, mely ma is a város egyik legnagyobb épülete, 1559-ből való. (Tr. SzHSz.)

Zenggi püspökség *(zengg-modrusi),* Horvátországban. Régibb történetét homály födi. Első ismert püspök Miraeus 1150 körül. A mohácsi csata áldozatai közül Ferenc zenggi püspökkel is találkozunk. A püspökség 1600-ig a spalatói, azon túl az esztergomi, a XVIII. sz. végétől a kalocsai, 1852 dec. 20. a zágrábi érsek hatósága alá tartozik. A zenggi püspök 1562-től állandóan adminisztrálja a modrusi egyházmegyét. (Alapítására nézve l. *Korbávia.*) VIII. Orbán pápa egyesítette e két püspökséget. Területe, amely a régibb Modrus-Fiume és Lika-Krbava megyékre terjedt ki, a trianoni béke óta a Szerb-horvát-szlovén királysághoz tartozik. Van két székes káptalana (Zengg, Modrus) és társas káptalana Fiumében, Zenggben (Senj) papnevelőintézete.

Zengg-modrusi püspökség, l. *Zenggi püspökség.*

Zengő lángok. Ha keskeny gáz- vagy hidrogénláng fölé csövet tolunk úgy, hogy a láng a cső belsejében legyen, tiszta, elég erős hang hallatszik, ha a cső hossza megfelelő. A láng fölött felmelegedő levegő felszálló légáramot hoz létre s a láng időszakosan megnyúlik és megrövidül s így rezgésekre indíttatik. Ha ezek száma elég nagy és a cső hossza olyan, hogy a benne levő levegőoszlop ugyanannyi rezgést végezhet, mint a láng, a hang létrejön. A láng rezgéseit forgó tükörben lehet észlelni. Kémiai harmonikának is nevezik az ilyen összeállítást.

Zengővár, hegy, l. *Mecsek-hegység.*

Zengővárkony, kisk. Baranya vm. pécsváradi j.-ban, (1920) 634 magyar és német lak.

Zenit (arab) a. m. tetőpont, a felfelé meghosszabbított függélyesnek metszőpontja az égboltal. Függő ónnal vagy valamely folyadék (rendesen kéneső) nyugodt felszinével jelöljük ki. A Z. a horizonnak látható pólusa, ellentétben a *nadirral* (l. o.), mely a horizon láthatatlan pólusa. L. *Eg.*

Zenit-disztancia vagy zenit-távolság az éggömb valamely pontjának fokokban mért távolsága a zenittől. Z. és horizon feletti magasság egymást 90 fokra egészitik ki.

Zenit-szektor, régebben használatban volt asztronómiai műszer, mely kis zenit-disztanciák mérésére szolgált. Hasonló az univerzális műszerhez, csupán a magassági kör helyett nagysugarú körszektor volt alkalmazva.

Zenit-távolság, l. *Zenit-disztancia.*

Zenit-teleszkóp, kis zenit-disztanciák mérésére szolgáló asztronómiai műszer. Hasonló az univerzális műszerhez; magassági köre nagysugarú és a fokbeosztás rendkivül gondos és finom és azonkivül Horrebow-niveauval van felszerelve.

Zenk., latin növénynév után *Zenker* Jonathan Karl (1799—1837) német botanikus nevének rövidítése.

Zenker, *Friedrich Albert von,* orvos, szül. Drezdában 1825 márc. 13., megh. Reppentinben (Mecklenburg) 1898 jún. 13. Drezdában, majd 1862—1895. Erlangenben volt tanár, 1860. fölfedezte a trichinákat. Művei: Über Trichinenkrankheit der Menschen (Virchow Archivjában 1860); Krankheiten des Oesophagus (1877); Über

den Cysticercus racemosus des Gehirns (1882). 1865 óta Ziemssennel együtt szerkesztette a Deutsche Archiv für Klinische Medizin folyóiratot.

Zenkerella (állat), a Tüskésfarkú mókusok (*Anomaluridae*) családjába tartozó rágcsáló emlős állatnem. Egyetlen faja a *Z. insignis* Mtsch., melyre jellemző, hogy repülőhártyája nincsen. Valamivel nagyobb a marmotánál. Felül egérszürke, alul tiszta szürke. Afrikának a Szaharától délre eső vidékén honos. Életmódja még ismeretlen.

Zenker-féle lemezek, rendkívül vékony ezüstrétegek, melyek kölcsönös távolsága a fény félhullámhossza. Fény iránt érzékeny klórezüst-kollodium-rétegben keletkeznek, ha ez a fény behatásakor tükröző felülettel (pl. higannyal) érintkezik, amidőn visszaverődés következtében álló fényhullámok keletkeznek. Ahol a kirezgés legnagyobb, ott Wiener szerint ezüst válik ki, míg a csomópontokon a fény iránt érzékeny anyag változatlan marad. Ezen lemezek keletkezéséből magyarázta Zenker a színes fotografiákat, amilyeneket Lippmann állított elő.

Zeno *(Zenon)*, 1. keletrómai császár, l. *Zenon*.

2. *Z., az eleai*, görög filozófus, szül. Kr. e. 500 körül. Prózai művet írt, melyben Parmenides tanának igazságát az ellenkező nézetek lehetetlenségével akarta bizonyítani. Főleg érdekesek a mozgás ellen szóló bizonyítékai. (Achillest nem éri utól a teknősbéka, a kilőtt nyíl állandó nyugalmi helyzetben van stb.)

3. *Z.*, a stoicizmus alapítója, a Ciprus szigeti *Kittiumból* való volt és mint Epikurosnak kortársa körülbelül Kr. e. 350—264. élt. 308 körül egy önálló bölcsészeti iskolát alapított, mely nevét a Stoától vette (l. *Stoicizmus*) s tanaiban közel állott a cinikusok rendszeréhez. Z. az athéniek-nél nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvendett. Önkezével vetett véget életének.

4. *Z., Szidonból*, epikureista, szül. Kr. e. 150 körül. Az epikureusok bölcseleti iskolájának vezetője, Cicerónak és Philodemosnak tanítója. Munkáiban, melyek (habár töredékesen) nagy számmal kerültek elő Herculaneumban, két irányadó szempont mutatkozik: az analogiás következtetés kialakítása és a matematikai bizonyítással szemben kifejtett ellenzék.

Zeno, *Apostolo*, olasz költő és kritikus, szül. Velencében 1668 dec. 11., megh. u. o. 1750 nov. 11. 1710-ben alapította az első olasz kritikai lapot, a Giornale dei letterati d'Italiát. 1718—30-ig VI. Károly bécsi udvarában él, mint a császár melodramatikusa. Kritikai művei: Notizie letterarie intorno a Manuasi I—II. (Velence 1736); Compendio del vocabolario della Crusca I—VI. (u. o. 1741 és 1805 I—II. u. o.); Dissertacioni istorico-critiche e letterarie intorno agli istorici italiani I—II. (u. o. 1752—53); Giusto Fontanini Biblioteca dell'eloquenza italiana c. munkáját jegyzetekkel ellátva adta ki két kötetben (Velence 1753). Z. kevésbbé jelentékeny mint költő, Metastasio mellett Z. a legügyesebb olasz librettista. Drámai munkáit Gozzi adta ki Velencében 1744. 10 kötetben és 1795. Turinban 12 kötetben. Életét Negri (Vita di A. Z., Venezia 1816) írta meg, leveleit Monelli gyüjtötte össze (Epistolas I—VI., Venezia 1785).

Zenobia, *Septimia*, Odenathus palmyrai királynak görög műveltségű, szép és bátor neje, ki férje halála után (Kr. u. 267.) kiskorú fia, Ballabathus nevében maga kormányozta az országot és hatalmát Sziriára és Egyiptomra is kiterjesztette. Aurelianus császár elismerte fiát uralkodó társának és Z.-nak a császárnő címet adományozta. De mivel teljesen függetlenül akart uralkodni, ellene vezette seregét, Emesánál (l. o.) megverte és 272. Palmyrát elfoglalta. Z. fiával együtt fogságba került és kénytelen volt Rómában a császár diadalszekere előtt menni. Később azonban Tibur mellett kis földbirtokot kapott ajándékba és itt halt meg.

Zenodotos, Efézusból való alexandriai grammatikus Kr. e. 325—260., a kosi Philitas tanítványa s a bizánci Aristophanes tanítója, Ptolemaios Philadelphos fiainak nevelője, az alexandriai könyvtár első vezetője, a költők s főleg Homeros műveinek rendezője, első alapvető kiadója. V. ö. *Duntzer*, De Z.-i studiis Homericis (Göttingen 1848); *Römer*, Über die Homerrecension des Z. (München 1885).

Zenoga, Hunyad vm.-ben a Retyezát-hegység egyik jelentékenyebb csúcsának (2198 m.) és egy szép hegyi tónak neve. A tó közelében az itt 1881 aug. 1—6. megfordult Rudolf trónörökös emlékére 1896. emléktáblát állítottak. (Tr. R.)

Zenon *(Zeno)*, 1. keletrómai császár Kr. u. 474—491., Isauriából származott (ezért jelzője *Isauricus*), I. Leo császár a legnagyobb hivatali állásba emelte és leányát, Ariadnét adta hozzá nőül. Leo halála után (474) ugyanily nevű unokája, Z. és Ariadne fia, került a trónra, de midőn néhány hónap mulva (állítólag mérgezés következtében) meghalt, Z. ragadta magához a hatalmat. Anyósának testvére, Basiliskos, kikergette ugyan 475. Konstantinápolyból, de Z. 477. vissza tudta szerezni trónját és egyéb lázongásokat is elnyomott. Főtörekvése volt a germán vezérek befolyását megszüntetni, hogy így a keleti birodalmat a nyugatinak sorsától megkímélje. A keleti gótok az ő sürgetésére költöztek 488. Theoderich vezetése alatt Pannoniából Itáliába. Az egyházi viszályokat azonban beavatkozása nem tudta megszüntetni.

2. *Z.*, görög filozófusok, l. *Zeno*.

Zenta *(Senta)*, rend. tan. város Bács-Bodrog vm.-ben, a Tisza jobb partján, igen termékeny vidéken; falusias külsejű, de újabban szépen fejlődő város, melynek szebb épületei csak a városháztéren vannak, ahol az impozáns városházán kívül a román stilű kéttornyú Szt. István-templom (épült 1915—18) áll. A trianoni békekötés előtt Z. széke volt a járási szolgabírói hivatalnak, járásbíróságnak, közjegyzőségnek és adóhivatalnak; volt községi főgimnáziuma, községi polg. leányiskolája, városi kórháza, többféle egyesülete és társulata, 2 takarékpénztára (az osztrák-magyar bank mellékhelye), vasúti és gőzhajóállomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. Tiszapartja (Rákóczi-rakpart) vasbeton támaszfallal van ellátva és befásítva. Lakóinak száma 1850-ben 14,797, 1869-ben 19,938, 1890-ben 25,725 és 1910-ben 29,666, (1921 30,697); ezek közt volt 27,221 magyar, 177 német és 2020 szerb; hit-

felekezet szerint 26,023 r. kat., 2076 gör. keleti, 62 ág. evang., 135 ref. és 1328 izraelita. Fő foglalkozásuk a földmívelés és gabonaszállítás; ezenkívül igen jelentékeny a malomipar. Forgalma igen élénk, a Tisza túlsó partjával vashíd köti össze. A házak száma 6045. Óriási határa (37,279 ha.) igen termékeny. Z.-tól D.-re történt 1697 szept. 11. a nevezetes *Z.-i csata* (l. o.). 1895-ben Ferenc József király jelenlétében a nagy hadi gyakorlatokat tartották Z. környékén. Z. már 1216. virágzó helység volt, 1246. Szintarév néven, utóbb a budai káptalan tulajdona, 1506. rend. tan. város, 1526—1686-ig a törökök kezén, azután határőrvidéki sánc, 1751. szabadalmazott tiszai kamarakerület, majd 1790—1848. a koronakerület széke volt. (Tr. SzHSz.)

Zentai csata, 1697 szept. 11. vívták. A lángeszű *Savoyai* Jenő herceg *Amhód* szultán személyesen vezetett török hadát, amely éppen akkor kelt át a Tiszán, Zichy és Batthiányi huszárjainak segélyével teljesen tönkre verte. Érdekes epilogusa volt e nagy győzelemnek, hogy a haditanács Jenő herceget, mert a haditerv ellenére összeütközött a törökkel, haditörvényszék elé állította. E győzelemnek volt következménye a karloviczi béke, ennek értelmében a szultán Temesvárt és a temesi bánságot kivéve egész Magyarországról és Erdélyről lemondott s kötelezte magát, hogy Thökölyt nem segíti többé.

Zentelke *(Zam)*, kisk. Kolozs vm. bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 797 magyar és román lak. (Tr. R.)

Zeofillit *(zeophyllit,* ásv.), kalciumfluoszilikát a zeolitok csoportjában $H_4Ca_4Si_3O_{11}F_2$. A bázis szerint jól hasadó romboéderek; többnyire sugarasan elhelyezett lemezekből felépült félgömbös halmazok. Színtelen, átlátszó, üvegfényű. A bazalt, ill. leucittefrit üregeiben terem: Grossprießen és Radzein, Csehország.

Zeolit, ásványcsoport elnevezése. Víztartalmú, többnyire igen jól kristályosodott aluminiumszilikátok (kivéve az apofillitet); az aluminiumon kívül kalciumot, vagy stronciumot, illetve báriumot és nátriumot, illetve káliumot tartalmaznak. Magnéziumot és vasat *nem* tartalmazhatnak. Csaknem mindig színtelenek, átlátszóak, áttetszőek, üvegfényűek, a hasadási lapokon gyöngyházfényűek. Optikailag gyakran anomálisak. Keménységük csekély, többnyire 4—5, fajsúlyuk szintén csekély 1·9—2·5. Sósav általában könnyen elbontja őket, rendesen kocsonyás vagy poralakú kovasav leválasztása mellett. Száraz levegőn v. melegítéskor könnyen vizet vesztenek, amelyet nedves levegőn megint fel képesek venni. Izzítva habzás közben megolvadnak, innen az elnevezésük. Főkép az eruptiv kőzetek (bazalt, melafir, andezit, fonolit) üregeiben és mandulaköveiben fordulnak elő, ahol az erupció utolsó szakaszában keletkeztek és a földpátok és ezekhez hasonló ásványoknak (nefelin, leucit) víztartalmú regenerációs termékei gyanánt tekinthetők; helyenként érctelérekben is keletkeznek. A víz kémiai szerepét a Z.-ekben igen különféleképen magyarázzák. Valószínű, hogy a víz részben kémiailag van kötve, részben pedig mint kristályvíz van jelen; erre vall az a körülmény, hogy melegítéskor a víz bizonyos temperaturaközökben molekulánként távozik el. Az eltávozott víz helyett a Z.-ek idegen testeket, főkép gőzöket vagy gázokat képesek felszívni (ammoniákgőz, szénsavgáz, kénhidrogén, hidrogén, alkohol, festékek, sziliciumfluorid, sziliciumklorid, alkáliszilikátoldat); ennek folytán a molekulaváz mintegy szivacshoz hasonlítható, amelynek likacsaiban foglalnak ez anyagok helyet; ez a körülmény megint arra mutat, hogy a víz sem kémiailag, sem fizikailag nincsen kötve; hanem egy előttünk eddig ismeretlen kötéssel van dolgunk. A Z.-ekben (az aluminiumtól eltekintve) a fémet ki lehet cserélni. Pl. egy nátrium-Z. kalciumsóval kezelve kalcium-Z.-tá alakul át. Ezt a tulajdonságukat felhasználjuk a víztisztításra. A *permutit*-eljárás szerint mesterségesen olyan Z.-et állítanak elő, amely sok fémet képes kicserélni (főkép nátrium-Z.-ek). A szűrőn elhelyezett ilyen Z.-re meszes vagy magnéziás vizet öntve, a mész és magnézium a nátriummal kicserélődik, a kemény víz lágy vízzé lesz (kazántáplálásnál, mosásnál, kelmefestésnél, fehérítésnél, sörfőzésnél, papirgyártásnál használt eljárás). A szűrőn maradt meszes Z. konyhasóoldattal megint visszaalakítható (permutálható) nátrium-Z.-tá. A természetben, főkép a növények életében szintén fontos szerepük van. A növények gyökerei sok fölös nátrium-, magnézium- és káliumsót vesznek fel, amelyeket megint kiválasztanak és ezek érintkezésbe kerülve a talajban lévő kálium-Z.-szerű anyagokkal, a káliumot szabaddá teszik, amelyet a növény mohón felszív. A káliumsókkal való trágyázáskor a talajban a kálium-Z.-ek regenerálódnak. Z.-ek: a chabazit, apofillit, brewsterit, analcim, edingtonit, erionit, faujasit, foresit, girolit, glottalit, gmelinit, gismondin, harmotom, heulandit, episztilbit, deszmin, mesolit, nátrolit, okenit, skolezit, thomsonit, phillipsit, laumontit, zeofillit.

Zeophyllit (ásv.), l. *Zeofillit.*

Zeorhombiformes (állat), a Lepényhalformájú halak gyűjtőneve, Ide tartoznak a Lepényhalak *(Pleuronectidae)* és a Kakashalak *(Zeidae)* családjába tartozó halak.

Zepče, l. *Zsepcse.*

Zepelin, *Konstantin von,* porosz vezérőrnagy, katonai író, szül. Stralsundban 1841 jan. 22., megh. Eberswaldeben 1913 jan. 15. Művei: Das russische Küstengebiet in Ostasien (Berlin 1902); Der ferne Osten (u. o. 1907—11, 3. köt.); Die Befreiungskriege 1813—15 (u. o. 1913).

Zepharovich, *Viktor,* lovag, osztrák mineralógus, szül. Bécsben 1830 ápr. 13., megh. Prágában 1890 febr. 24. 1852—57-ig a bécsi állami geológiai intézet geológusa, 1858. a krakói, majd a gráci és a prágai egyetemeken a mineralógia tanára, 1880. a prágai mineralógiai intézet igazgatója. Főbb művei: Mineralogisches Lexikon für das Kaiserreich Österreich (2 köt., Wien 1859-73); Krystallographische Wandtafeln (Praga 1877). Számos kisebb cikket írt Magyarország ásvány-földtani viszonyairól.

Zepharovichit (ásv.), aluminiumfoszfát:

$$AlPO_4 + 3H_2O,$$

kriptokristályos zöldes, sárgás, szürkésfehér, áttetsző tömegek a szilurkoru homokkövön. Trzenic, Csehország.

Zephyr, l. *Zefir.*

Zephyrinus, római püspök 198—217, Calixtus pápa katakombájában elsőnek temették el.

Zephyros, a görög mitológiában a nyugati szél megszemélyesítése s Aiolosnak Eostól (a. m. hajnal) született fia. Chlorisnak, a virágok királynőjének férje; az szülte neki Karpost, a gyümölcs istenét. Podarge harpya is tőle szülte Achilleus halhatatlan lovait, Xanthost és Baliost. A szép ifjú, Hyakinthos, megvetette szerelmét, ezért úgy állott bosszút, hogy vetélytársának, Apollónak diszkoszát Hyakinthos fejére terítette s így megölte. A rómaiak *Favoniussal*, a tavasz szelével azonosították Z.-t.

Zepler, *Bogumil*, német zeneszerző, szül. Boroszlóban 1858 máj. 6., meg. Krummhübelben 1918 aug. 17. Nevezetesebb művei: Cavalleria Berolina (1891, a Cavalleria rusticana paródiája); Der Vicomte von Letorières (1899); Die Bäder von Lucca (1905); Die Liebesfestung (1905); Den König drückt der Schuh (1908). 1906-ban a Musik für Alle c. népszerű vállalat szerkesztője lett.

Zeppelin, *Ferdinand, gróf*, a német Zeppelin-léghajók megteremtője, szül. Konstanzban 1838 júl. 8., megh. Berlin-Chalottenburgban 1917 márc. 8. Katonai iskolát végzett Ludwigsburgban és 1857. hadnagy lett s résztvett 1863. az amerikai háborúban, 1870—71. pedig a német-francia hadjáratban, 1890. altábornaggyá nevezték ki, egy évre rá rendelkezési állapotba helyezték. Ekkor kezdett a repülés problémájával foglalkozni. 1897-ben jelen volt a magyarországi eredetű *Schwarz* Dávid feltaláló szabadalma szerint épített első aluminiumburkolatú, szivaralakú kormányozható léghajó felszállásánál. Az eredménytelen kisérlet ellenére is Z. átvette a feltaláló özvegyétől a szabadalmat és óriási energiával, törhetlen hittel a sikerben építtetett egyremásra merev rendszerű léghajókat. Egész gárdáját gyüjtötte maga köré a jeles mérnököknek és egész Németországban lelkesedést birt kelteni a léghajózás iránt olyannyira, hogy a német nép 1908—09. több mint 6 millió márkát gyüjtött össze a Z.-léghajók építésére. Z. vasakarata, kitünő mérnökei és hazájának áldozatkészsége megtermette a várt gyümölcsöket. Z. még megérte sok kudarca után azokat a diadalokat, amelyeket Németország az 1914. kitört világháborúban Z.-jeivel aratott. A világháború igazolta Z. hitét a merev rendszerű, kormányozható léghajók életrevalóságában, noha a harctéren a repülőgépek túlszárnyalták. 1924. okt.-ban egy Z. rendszerű léghajó Eckener kapitány vezetésével egyfolytában Amerikába szállt át 79 óra alatt. Irodalmi műve: Die Eroberung der Luft (1908). V. ö. *Schindler*, Z. (1910); *Biedenkapp* (1910); *Saager* (1915); *Reuper* (1917) Z.-ről szóló műveit. L. még *Léghajózás* és *Világháború.*

Zerbi, sziget, a. m. *Dzserba* (l. o.).

Zerbst, az ugyanily nevű járás székhelye Anhalt hercegségben, (1919) 18,514 lak., jelentékeny sörgyártással, ötvösiparral, szappan-, keményitő-, szeszgyártással és kémiai iparral; a XII. sz.-ból való városházzal, amelyben a városi muzeum (benne az 1541. nyomatott, az ifj. Cranach által kifestett Luther-biblia) is el van helyezve. Z. igen régi város. 1307-ben került Anhalthoz. 1603—1793-ig külön fejedelemségnek volt a székhelye és 1797. került Anhalt-Dessauhoz.

Zerdust, l. *Zoroaszter.*

Zerene grossulariata, l. *Araszolók.*

Zergakcsin (állat), a golyvás antilóp (*Gazella gutturosa* Pall.) mongol neve.

Zerge (*Rupicapra rupicapra* [L.] = *Capella rupicapra* [L.], állat), a Tülkösszarvúak (*Bovidae*) családjába tartozó emlősállat-faj. Testalakja és mozdulatai a kecskére emlékeztetnek. Szőrözete nyáron vörhenyesbarna, rövidszőrű, de vastagszálú s háta közepén fekete sáv vonul végig; télen hosszabb szőrt növeszt, mely a gerince egész hosszában, de főleg a deréktájon 20 cm.-re is megnő (*zergeszakáll*), színe ilyenkor sötétbarna, hasán csaknem fehér. Szarvai (*zergekampók*) feketeszínűek, rövidek, kampósak és a homlokcsonton függőlegesen állók. Teljes testhossza 1 m., farka mindössze 8 cm., vállmagassága 75 cm. Közép- és Dél-Európa legmagasabb hegységeiben honos s igazi hazája az Alpokon van. Előfordul azonkívül a Kaukázusban, a Taurusban és Georgiában. A Kárpátokban, legkivált a magas Tátra csúcsain szép számmal található, de előfordul Máramarosban és Erdélyben is (Fogarastól Krassó-Szörénymegyéig a D.-i határláncolatban). Rendesen 5—6 darabból álló csapatokban él. Érzékszervei élesek s különösen hallása és szaglása kiváló. A legszakadékosabb sziklás helyeken is bámulatos ügyesen fut, hatméteres széles szakadékokon is játszi könnyedséggel átugrik. Üzekedésének ideje november közepétől december közepéig tart. A nőstény (zergekecske) május végén vagy június elején 1—2 gidát ellik. Húsa igen ízletes, ezért, valamint értékes bőréért és kalapdísznek használt zergeszakálláért nagyban vadásszák. A zergebak vadászata aug. 1—dec. 15-ig szabad. A flatalon fogott zergék megszelidíthetők, de fogságban csak nagy ritkaságképpen szaporodnak.

Zergeboglár, *Trollius* Gesn. (növ., *torolya Dió-szegiéknél*). A boglárkafélék havasi füve, tíz faja Európában, Ázsiában és Észak-Amerikában (hazánkban egy) terem. Levele szabdalt, levélkéi karélyosak és fürészeltek, virága magános, nagy, többnyire sárga, 5—15-szirmú, golyó módjára összeborul. A *T. europaeus* L. havasi réteken, v. itt-ott (Kőszeg) leereszkedve, alacsonyabb réteken is terem. Más fajokkal, különösen a narancsvörös virágú *T. asiaticus* L. fajjal együtt kertbe is ültetik.

Zergegyök (növ.) a. m. *Aronicum* Neck., mely a *Doronicum*-génuszhoz tartozik (l. o.).

Zergekürt, a középkorban használt negyedköralakú, tölcséres fúvókájú hangszer. Alakját Virdung és Agricola hangszerismertető műveiből és Dürernek I. Miksa császár imakönyvébe készült fametszetéből (1515) ismerjük. — A Z. az orgonán ma is gyártott principáljellegű fémregiszter. Legtöbbször 8'-as síp, ritkábban 4'- és 2'-as.

Zerházy, l. *Esterházy.*

Zerind, a «tar», Szt. István király rokona, a Szt. István ellen föllázadt Koppány somogyi vezérnek apja volt.

Zerinvár (más néven *Új-Zrinvár*), Zrinyi Miklós, a költő építtette 1661. a Dráva és Mura talál-

kozásánál, hogy a vidéket a törökök rablótámadásai ellen megvédje. A törökök, még mikor a vár csak épülőfélben volt, követelték ennek lerombolását. Ezt a bécsi kormány meg is igérte, de Zrinyi megakadályozta. A török 1664 elején 40,000 emberből álló sereggel indult a vár elfoglalására. A császári hadak vezére Montecuccoli, ki évek óta ellenséges viszonyban állott Zrinyivel, semmit sem tett a vár védelmére, úgy hogy a török jún. 30. elfoglalta a várat s a földdel tette egyenlővé.

Zerka, 1. vádi Palesztinában, l. *Jabbok*. — 2. *Z.-Main*, kisebb vádi Palesztinában, a Sziriai plató szélén ered és a Holt-tengerbe ömlik a K.-i parton.

Zerkovitz, 1. *Béla*, zeneszerző, szül. Szegeden 1881 júl. 11. Budapesten műegyetemet végzett és építészi oklevelet szerzett. 1925-ben a Városi Színház igazgatója lett. Írt számos dalt és operettet. Első operettjét, az *Aranyesőt* 1911. adták; további magyar szövegű operettjei: *Katonadolog*, *Százszorszép*, *Aranymadár*, *Árvácska*, *A nóta vége*, *Csókos asszony*. Német szövegű operettjei Bécsben: Die Wundermühle, Finanzgenie; Milanóban olasz szöveggel: La bambolla della Prateria (1922).

2. *Z. Emil*, közgazdász és hírlapíró, szül. Szegeden 1870 okt. 15., megh. New Yorkban 1923 márc. 1. Közgazdasági szakirodalmi munkásságát fővárosi lapoknál 1889. kezdte. Megalapítója és elnöke volt a Kereskedelmi Alkalmazottak Orsz. Egyesületének. Hat évet töltött Amerikában mint kivándorlási felügyelő, a magyar kereskedelmi kormány megbízottja. 1918 nov.-ben a Károlyi-kormány hajózási kormánybiztossá, majd min. tanácsossá nevezte ki. 1919 márc. 25. a hadügyi népbiztosság hajózási osztályának vezetője lett. Több éven át volt a Magyarország, majd a Magyar Hirlap belső munkatársa. Önállóan megjelent művei: *Amerikai kereskedők* (1905); *A konzul a külkereskedelemben* (1914).

Zermanja (ejtsd: szermánya, *Zrmanja*), rövid, de nagyon bő vizű, karsztos folyó Dalmáciában. A horvát Karsztban ered s ÉNy.-nak folyva, a Canale di Morlacca hosszú öböl novegradi zugába ömlik. Kisebb tengeri hajók Obrovazzóig felmehetnek rajta.

Zermatt (*Praborgne*), falu és alpesi üdülőhely Wallis svájci kantonban, (1920) 726 lak. Környékének leglátogatottabb helyei: a Gornergrat, hová elektromos vasút visz föl, a Matterhorn lábánál levő Hörnli (2893 m.) és a Mettelhorn (3410 m.).

Zermegh (*Sermegi*) *János*, történetíró, szül. néhány évvel 1500 után, megh. 1584. Erdődi Simon horvát bán, Simon zágrábi, majd Szaniszló fehérvári prépost szolgálatában állott, Szapolyai János király diplomáciai küldetésekre is alkalmazta. Később a magyar kamarai hivatalban I. Ferdinánd, majd Miksa királyt szolgálta. 1576-ban nyugalomba lépett. Latin nyelven írt emlékirata (Commentarii rerum gestarum) 1526-tól kezdve 1540 júl. 21-ig öleli fel az eseményeket. Nyilt kérdés, ki írta Z.-nek 1662. Amsterdamban megjelent életrajzát. (Lehet, hogy Istvánffy.) Z. művét kiadta *Schwandtner* (Scriptores II. köt.). V. ö. *Molnár* D. Szulpic, Z. J. és Emlékirata. (Kőszeg 1896).

Zernest (*Zerneşti*), fejlődő nagyk. Fogaras vm. törcsvári j.-ban, (1910) 4253 román, magyar és német lak., jelentékeny cellulózegyárral, papirgyárral, fürészteleppel, ezüsttartalmú ólomteleppel, vasúttal. Nevezetes az 1690 aug. 21-iki csata, melyben Thököly Imre török sereggel Heister császári tábornokot megverte, midőn Teleki Mihály elesett, Heister pedig fogságba jutott. (Tr. R.)

Zero (olasz), l. *Zérus*.

Żeromski (ejtsd: żseromszki), *Stefan*, álnevén *Maurycy Zych*, lengyel író, szül. Stranczynban, a kieli kormányzóságban 1864 nov. 14., megh. Varsóban 1925 nov. 20. A lengyelek legnépszerűbb írója, aki hazájában még Sienkiewicznek a népszerűségét is elhomályosította. A rideg kötelességtudást, a lengyelség szeretetét s az oroszok gyűlöletét hirdeti. Regényeket és elbeszéléseket is írt. Főbb művei: Ludzie bezdomni (A hontalanok, Varsó 1900); Opowiadania (elbeszélések, 3. kiad. 1903); Rozdzióba nas kruki wrony (Széttépnek minket a varjúcsőrök); Urod a zycia (Az élet szépsége, regény 1912) stb. Magyarul megjelent Ź. rövid ismertetése kapcsán a Széttépnek minket a fekete varjak c. elbeszélés *Bonkáló* S. fordításában, a Magyar Figyelő 1914. évi 13. sz., továbbá A bosszúálló (regény, ford. *Deréki* Antal, Budapest 1916).

Zerr, *Anna*, német operaénekesnő, szül. Baden-Badenben 1822 júl. 26., megh. winterbachi birtokán (Oberkisch mellett) 1881 jún. 14. 1846–51-ig Bécsben énekelt. Szerződését azonban felbontották, mert Londonban közreműködött a magyar emigránsok javára rendezett hangversenyen. 1851—67-ig Angliában és Amerikában aratott nagy diadalokat.

Zerubábel (*Zerobábel*), elseje ama 12 vezérnek, kik Cyrus engedelmével Kr. e. 537. a fogságba hurcolt zsidókat Palesztinába visszavezették. Z. a Dávid családjából származott s Aggeus és Zakariás próféták őt nézték a megígért messiásnak.

Zérus v. *nulla* (ol. *zero*) = 0. Az indiaiak által feltalált helypótló jegy, mely csak arra való, hogy a többi számjegy helyét fel lehessen ismerni. Európába az arabok révén jutott a XIII. sz.-ban. L. még *Szám*.

Zéruspont, így nevezik a hőmérő Celsius és Réaumur skálájának a kezdőpontját, ahonnan fölfelé a (+) pozitiv (melegségi) és lefelé a (—) negativ (hidegségi) fokok számítódnak. De van más műszereknél is Z. V. ö. *Nullapont*.

Zeta, folyó Montenegróban, a Szkutari-tóba ömlő Moracsa mellékfolyója. A niksicsi poljében ered, a polje D.-i szélén hatalmas ponorban eltűnik s a Z. völgyben jó újra elő, ott pompás vízesésekben 400 m.-rel lejebb kerül, aztán torkolatáig kis esésben folyik. Torkolatánál vannak Doklea (Dioclea) romjai. A Z. völgye széles és termékeny, Montenegro gazdasági életének gerince. A középkorban ezt a vidéket Zetának hívták s véres harcok folytak birtokáért. L. *Montenegro* (tört.).

Zetacizmus v. *asszibiláció*, az a hangváltozás, mely szerint valamely zárhang (leginkább *t*, *d*, *k*, *g*) sziszegővé válik a rákövetkező *i* v. *j* hang hatása alatt, pl. az eredeti *Djeus*-ból (szanszkrit

Djaus) a görög *Zeus*, a latin *medius*-szal szemben görög *mesos*. Ilyen a latinban a régi *na-ti-o* helyett *(t*-vel) a mai *náció*, a régi *Kaesar, fakiat* helyett az újabb *Cézár, faciat*-féle kiejtés stb.

Zetai nagyvajda, l. *Grahovói és zetai nagyvajda.*

Zetelaka *(Zetea)*, nagyk. Udvarhely vm. udvarhelyi j.-ban, (1910) 4724 magyar lak., akik agyag- és faipart űznek. Hajdan kiváltságos hely volt; a régi Zetevár némi maradványai egy hegyen látszanak. (Tr. R.)

Zétény *(Zétéň)*, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 760 magyar lak.

Zetes, l. *Boreasfiak.*

Zethos, l. *Amphion.*

Zetkin, *Klara*, kommunista írónő és politikus, szül. Wiederauban (Szászország) 1857 júl. 5. Tanítónő volt, majd *Z.* Ossip orosz írónak lett neje; megalapította és 1890—1916. szerkesztette az első szocialista női lapot Gleichheit címen. 1916-ban a független szocialistákhoz, 1919. a kommunista Spartacus-szövetséghez csatlakozott; beválasztották a német birodalmi gyűlésbe is. 1921-ben a női kommunista internacionale elnökévé választották. Művei: Geistiges Proletariat, Frauenfrage und Socialismus (1906); Der Weg nach Moskau (1920).

Zett., latin állat- és növénynév után *Zetterstedt* János Vilmos svéd botanikus nevének rövidítése.

Zetternam, *Eugen*, írói álnév, l. *Diricksens.*

Zettler, *Xaver Franz*, német üvegfestő, szül. Münchenben 1841 aug. 21., megh. u. o. 1916 márc. 1870-ben ő alapította u. o. a bajor kir. üvegfestő-intézetet, amelyet 1905-ig vezetett s amelyből 1910-ig 12,532 üvegfestésű ablak került ki. Z. a XIX. sz.-ban elfajult s az olajfestmények hatásával versenyző üvegfestészettel szemben, ennek középkori hagyományait s mozaik- és szőnyeghatású régi stílusát karolta föl s üvegfestményeihez igen sok elsőrangú festővel rajzoltatott terveket. Intézetének tulajdonosai ma fiai, Franz Z. (szül. 1865) és Oscar Z. (szül. 1873).

Zeugitana, egyike a hét afrikai provinciának, melyeket Diocletianus és Constantinus szervezett Afrika ÉNy.-i részében. Magában foglalta Hippo és Karthago vidékét, a mai Tunisz É.-i részét.

Zeuglodon, a cetfélék *Archaeoceti* alrendjébe tartozó, kihalt emlősnem, melynek több faja *(Z. Isis, Z. Osiris, Z. cetoides* stb.) Egyiptom, Észak-Amerika és Anglia eocénképződményeiből ismeretes.

Zeugma (gör., szó szerint a. m. *összekötés)*, nyelvtani, illetőleg stilisztikai alakzat, mely szerint egyetlen és valóban csak egy alanyhoz illő állítmány a mondatnak több alanyára vonatkozik. Lényegében tehát nem más, mint az ú. n. *összevont mondat.* Ennek egyik alakja a *syllepsis*, midőn az egyszer kitett igeállítmány csak az egyik mondat alanyára vonatkozhatik igazán, pl. a zsoltárban: «Az Úr szemei néznek az igazakra és fülei az ő kiáltásokra». L. még *Hypozeuxis.*

Zeugopterus norvegicus *Gthr.* (állat), a Félszegúszók *(Pleuronectidae)* családjába tartozó halfaj. Norvégiától Dél-Angliáig és Helgolandig honos. Hossza mindössze 12 cm.

Zeulenroda, város az idősebb ág uralma alatt állott Reuss hercegségben, (1919) 12,022 lak., pamut- és gyapjúharisnya- és kelmekészítéssel, fémárúgyártással.

Zeuner, *Gustav*, német fizikus, szül. Chemnitzben 1828 nov. 30., megh. Drezdában 1907 okt. 17. 1855-ben a zürichi műegyetemen tanár, 1871—1873-ig a freiburgi bányászakadémia, 1873—1897-ig a drezdai műegyetem igazgatója. Főbb munkái: Grundzüge der mechanischen Wärmetheorie (Freiburg 1860 és később újabb kiadásokban franciául is); Die Schiebersteuerungen mit besonderer Berücksichtigung der Lokomotivsteuerungen (6. kiad., Leipzig 1904); Über das Wanken der Lokomotiven (Zürich 1861); Vorlesungen über Theorie der Turbinen (Stuttgart 1869).

Zeunerit (ásv.), a torbernithez hasonló rézuranilarzenát $Cu(UO_2)_2(AsO_4)_2+12H_2O$; táblás és piramidális négyzetes kristályai a torbernittel izomorfok. A bázis szerint kitünően hasad; zöld, gyöngyházfényű. Más uránércek társaságában terem: Schneeberg, Joachimstal és Zinnwald, Csehszász-Érchegység; Wittichen, Németország; Huel Gorland, Cornwall.

Zeus (szanszkrit: *Dyāus* = fényes, latin: *Juppiter*, l. o.), a görögök nemzeti fő istene, a verőfény megszemélyesítése, az égnek és időjárásnak

Zeus.
Az Otricoliban talált Zeus-fő (Róma, Vatikán).

istene, istenek és emberek királya, az erkölcsi világrend őre. Apja *Kronos* (ezért: *Kronion, Kronides)*; anyja, *Rhea* féltette, hogy apja őt is elnyeli, mint testvéreit, azért titkon hozta világra a krétai Idahegy barlangjában és nim-

kákkal neveltette (l. *Amaltheia*). Z. fölserdülvén, nőül vette *Metist* (l. o) s az varázsitalával arra kényszeritette Kronost, hogy adja ki elnyelt gyermekeit. Ezekkel szövetkezve Z. megbuktatja Kronost a titánok (l. o.) nemzetségével együtt s harmadmagával megosztozik a világ uralmán; neki jut az ég, Poseidonnak a tenger, Hadesnek az alvilág; a Föld és az Olympos közös birtok marad. Z. attól tartott, hogy neje, Metis, hatalmas s ránézve is félelmes fiút fog szülni, ezért elnyelte s így ő maga hozta világra saját fejéből *Pallas Athenét*. Második felesége a titanida *Themis* (l. o.) volt, vele nemzette a Horákat (l. o.) és a Moirákat (l. o.). A Dodonában tisztelt Z.-nak felesége *Dione*, *Aphrodite* anyja, az arkadiai Z. felesége *Maia*, kitől *Hermes* született. *Demeterrel* nemzi *Persephonét*, az okeanida *Eurynoméval* a *Charisokat*, *Mnemosynéval* a múzsákat, *Letoval Apollont* és *Artemist*, *Semelével Dionysost*, *Alkmenével Heraklest*. E nők a helyi kultuszok kapcsán lettek Z. hitestársai; mikor aztán *Herát*, testvérét ismerték el egyedüli törvényes hitvesének (mint már Homerosnál találjuk), akkor többi viszonyát puszta szeretkezésnek minősítették. A lokális Z.-kultuszokban Z. rendszerint egy régibb istennek a helyét foglalta el, kinek aztán egyes tulajdonságait és élményeit is reá ruházták. Általában mint az égi tünemények intézője, a magas hegyeken székel, mint pl. a trójai Idán, az arkadiai Lykaionon, fő székhelye a thessaliai Olympos, az égi istenek lakóhelye s kultuszának gócpontja az elisi Olympia. Ő az istenek királya, hatalmasabb valamennyinél, kinek egy bólintására megrendül az Olympos. *Aigis*-ával (l. o.) szörnyű zivatarokat támaszt, felhőt gyüjt és oszlat, dörög és villámokat szór. Ő rendezte be az évszakokat, melyeknek szabályos váltakozására a *Hórák* ügyelnek. Hatalmasabb csak egy van nála, a *Moira*, mely eredetileg azonos Z. akaratával, lassanként azonban föléje kerekedik. Z. mindent tud, a jövőt is és azt jósjelek, jóslatok (Dodonában a tölgy suttogása) útján az emberekkel is tudathatja. Tőle ered minden rend, jog és igazság az emberek életében, ő adja a királyi hatalmat, ő ad győzelmet, a bajban segítséget, Themis, Dike és Nemesis segítségével ügyel a törvények végrehajtására, az eskü szentségére (Horkios). Oltára, mint a család és házi tűzhely istenéé, az udvar közepén áll (Herkeios), védője a vendégnek és az oltalomkeresőnek (Xenios, Hikesios), oltalmazója a városnak, az állami intézményeknek, a szövetségeknek és a nemzeti szabadságnak (Eleutherios). Mint az erkölcsi világrend ellen való vétségek megtorlója, egyúttal a legfőbb engesztelő isten (Kathareios), ki a vezeklőknek alkalmat ad a megtisztulásra. Jelképei a királyi pálca, a villám, a sas és a szárnyas Nike, a győzelem istenasszonya. Z. egyiptomi alakjára nézve l. *Amon*.

Z. nagy szerepet játszik a görög mütörténelemben. Már az V. sz.-ból szép ábrázolása maradt fenn egy selinusi metope reliefjén s erővel teljes szobra az olympiai Zeus-templom K.-i oromfalánál. Legméltóbb és kánonná lett hírneves típusát *Pheidias* alkotta meg Olympiában aranyból és elefántcsontból, melynek milyenségéről régi tudósítások és elisi érmek adnak megközelítő fogalmat. Az Otricoliban talált Zeus-fő a Vatikánban már távolibb rokonságban van a Pheidias-féle típussal. Említést érdemel még a verospi Z. kolosszális ülőszobra a Vatikánban s a pergamoni Z.-oltárnak a gigászokat leverő Z.-a a berlini Pergamon-muzeumban. Különleges Z.-típusok a dodonai (cserkoszorúval), a kosszarvú *Amon* és a fején mérőedényt tartó *Z. Serapis* a Vatikánban.

Zeuschner, *Ludwig*, osztrák geológus, szül. Varsóban 1803 aug. 15., megh. Krakóban 1871 jan. 2—3. éjjelén; szolgája meggyilkolta. Előbb a krakói egyetem tanárá volt, később a varsói orosz kormányzóság geológusa. Legismertebb műve Carte gèologique de la chaine de Tátra címen 1843. Berlinben jelent meg. A berlini német geológiai társulat Zeitschriftjében 1859. a Tátra felső eocén rétege iről, majd Lengyelország szilúr- s jüraformációjáról számos értekezést irt. Ezenkívül sok értekezése jelent meg különböző folyóiratokban.

Zeus Faber (állat), l. *Kakashal-félék*.

Zeuxis (tulajdonképen *Zeuxippos*), ókori görög festőművész, szül. Herakleiában (Alsó-Itália); 430 körül athéni Apollodorosnál tanult s azután Efezusban működött. Nagy vetélytársával, Parrhasiossal egyetemben ő a jóniai (kisázsiai) festőiskolának egyik főképviselője, aki a fény- és árnyékhatások művészi felhasználása tekintetében határozottan az úttörők egyike. Művei közül, melyeknek fő jellemvonásai a lágyság és érzéki elpuhultság, kiemelendők Helenája (a krotoni Hera-templomban), továbbá Penelopéja, az istenek körében trónoló Z. képe és kentaur-családja. Néhaněha genreképekkel is megpróbálkozott (szőllőgerezdeket tartó fiú, öreg asszony), sőt egyetmást agyagba is mintázott.

Zeuxit (ásv.), l. *Turmalin*.

Zeuzera aesculi (állat), l. *Farágó lepkék*.

Zeuzera pyrina *L.* (állat), l. *Farágó lepkék*.

Zevenaar gróf, l. *Verhuel*.

Zeyer, *Julius*, cseh iró, szül. Prágában 1841 ápr. 12., megh. u. o. 1901 jan. 29. Romantikus hajlamú, vallásosan misztikus, szimbolikus gondolkodású és komorlelkületü költő, ami minden munkáján meglátszik. Említést érdemelnek: Vyšehrad (1880), eposz, mely 5 részből áll, abban Csehország őskorát festi; A Letopisy lásky (A szerelem évkönyvei, 1889—1892) középkori lovagkalandokat ir le. Legjobb munkája Jan Maria Plojhar (1891) c. regénye. Összes művei Sebrané spisy Zeyerovy Prágában jelentek meg 1901—1907., 34 kötetben.

Zeyk-*család (zejkfalvi báró* és *nemes*), Hunyad vármegyéből származó régi család. Eredete azonban még nincs tisztába hozva. A családfát Kővári László állitotta fel és a család legelső ősének *Zayek Lászlót* nevezi meg, ki 1236. élt. Ennek dédunokája, *Péter*, jelen volt Nikápolynál s 1372. *László* vajdától Okloson adományt kapott; ennek fia *László* 1404. kapott adományt Zeykfalván s ő vette fel a zejkfalvi előnevet. A család 1895 jún. 29. bárói rangra emeltetett. — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *Z. Albert József (zejkfalvi)*, miniszteri tanácsos, szül. 1828 körül, megh. 1896 júl. 13.

1844-ben végezte be jogi tanulmányait. Alig 20 éves korában érte a szabadságharc kitörése. Mint honvédhuszár először a bácsbánsági, később az erdélyi hadseregben harcolt. Kossuthtal együtt ő is menekült Törökországba, honnan Párisba, majd Londonba ment, hol technikai és vegyészeti tanulmányokat folytatott. Ezeknek befejeztével 1850. Braziliába utazott és ott egy társulatnál segédmérnöki állást nyert. Később Uruguayban és Paraguayban folyók szabályozásában vett részt. Közben a tengerészetet tanulta, hogy az Egyesült-Államok szolgálatába állhasson. 1860-ig működött itt, még pedig annyi sikerrel, hogy Lincoln Ábrahám diplomáciai küldetésekre használta. 1866-ban Tarantóba küldötte politikai megbízással. Végre 1885. a magyar kormány meghívta őt a fiumei tengerészeti hatósághoz miniszteri tanácsosnak. Ez állásában hathatósan előmozdította tengeri kereskedelmünk fejlődését. Később Budapestre helyezték át.

2. *Z. Miklós*, tanár és természetbúvár, szül. 1810., megh. 1854. Bécsi és berlini egyetemi tanulmányai után a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanára lett. Nevelési reformrendszerének kísérletét megakasztotta a szabadságharc, amelyben tanítványai élén vett részt. A szabadságharc után menekülni volt kénytelen s ezalatt írta meg becses ornithológiai naplóját és *Erdély madarai* c. művét, amelyek csak 1921. jelentek meg az Aquilában. Unokaöccsének, ifj. Z. Miklósnak fia, *Ádám*, kiadta a Nagyenyed pusztulása után Kolozsvárott újra kezdett és haláláig folytatott naplójegyzeteit *Id. Z. Miklós hátrahagyott irományai* címen.

Zeykfalva *(Strein)*, kisközség Hunyad vármegye hátszegi j.-ban, (1910) 391 román és magyar lakossal, vasúti állomással és táviróhivatallal. Régi tornyát soká római emléknek tartották. (Tr. R.)

Zeyner, l. *Zainer*.

Zeyst, l. *Zeist*.

Zgierz, lengyel város, l. *Szgerzs*.

Zhafar, l. *Dhafar*.

Ziámet, arab eredetű török szó, jelentette a hódoltság korában a hűbérbirtokot.

Ziá pasa, l. *Török irodalom*.

Zibellina (állat), a Menyét-félék egyik neme. *Mustela Z.* L., újabb néven: *Martes Z.* L., l. *Coboly*.

Zibet, a. m. *Cibet* (l. o.).

Zichy-család *(zichi és vásonkeői gróf* és *nemes)*. A család első oklevélileg kimutatható őse *Zayk Gál* 1260 körül, aki a család mostani tulajdonát, Zajk községet (Zala) birta. Másik ősi birtokuk Zich helység. A család hosszú ideig Zajkról nevezte magát s csak a XIV. sz.-ban kezdte használni a *de Zich* elnevezést. Gálnak unokája *Péter* Károly Róbert alatt élt s Esztergomnál esett el; testvérei *László* és *Jakab* 1347. Nagy Lajos alatt kaptak adományt. *Jakab* fiai közül *Benedek* a Hunyadiak korában élt s Mátyás alatt vitézkedett. Fia *II. Benedek* egyik unokája, *I. György* előbb hadi pályán tüntette ki magát, majd Moson és 1592. Vas vármegye alispánja. Három házasságából hét gyermeke született, kik közül *III. Benedek* 1623. vasvármegyei szolgabiró, 1630. követ és később alispán volt. *Ádám* 1723. Bácsmegye alispánja, majd a dunántúli kerületi tábla ülnöke, 1730. nádori ítélőmester volt s 1732. báróságra emeltetett, de mag nélkül halt el. Ez ágból származtak *Mihály* (l. o.) festőművész és *Antal* (l. o.) fórend. I. György másodszülött fia *I. Pál* az összes Z. törzsatyja. 1619. veszprémi várkapitány, Győr és a szomszéd erődök alvezére s aranysarkantyus vitéz; ő szerzé a veszprémi és fejérvármegyei jószágokat. Megh. 1638 jan. 28. Egyetlen fia, *I. István* (szül. 1616 szept. 18., megh. 1693 márc. 15.) serdültkorában már kamarás III. Ferdinánd udvarában. Előbb győri várparancsnok, majd országos altábornok, 1655. kamarai elnök és báró lett, 1661. koronaőr, 1676. pedig összes utódaival együtt grófi rangra emeltetett, 1681. Moson vármegye főispánja, majd főajtónálló, 1690. tárnokmester lett. A családnak roppant vagyonát nagyobbára ő szerzé. Kettős házasságából származott 3 fia közül *Ádám* kamarás, v. b. t. t., győri kapitány és mosonvármegyei főispán volt. Ádámnak fia, *Károly*, Szavójai Jenő alatt harcolt. 1735-ben koronaőr lett. Ádámnak testvére, *II. István*, először Szabolcs vármegye, később Komárom vármegye főispánja volt, 1693. szintén koronaőrré választatott. Nagy része volt Palota visszavételében. Fiai közül *László* a komáromi, *Péter* a szabolcsi főispánságban követte. Az előbbi magtalanul halt el. Az utóbbit l. *Z. Péter*. Péter gyermekei közül *Ferenc* győri püspökségre emelkedett; *László* szabolcsi főispán lett; *Miklós* szintén szabolcsi főispán volt és benne kihalt II. István ága. I. Pál hat gyermeke közül *III. János* az, aki fentartotta tovább is a családot. Ez a III. János 1707. királyi tanácsos volt. Két fiigyermekével két vonalra oszlik a család:

Zichy-család címere.

I. *A palotai vonal*. Megalapítója *IV. János* (szül. 1738., megh. 1778.). Három fia három ágnak lett alapítója: *V. János* (szül. 1777 jún. 30., megh. 1830 júl. 26.) a *lángi*, *Zsigmond* (szül. 1741., megh. 1806.) az *adonyi* vagy *szentmiklósi* és *Miklós* (szül. 1750., megh. 1826 szept. 22.) a *palotai* ágnak. A lángi ágból származott *Nándor* (l. o.). Nándor testvére *VI. János* (szül. 1835., megh. 1905.), kinek fia *VII. János* (l. o.). A palotai ág fiágon Z. Miklósban 1875 ápr. 19. kihalt.

II. *Oroszvári vonal*. Törzsatyja *IV. István* (szül. 1751 febr. 17., megh. 1812.), kinek fiai közül *V. Ferenc* a *vedrődi*, *Károly* (szül. 1753 márc. 4., megh. 1826 szept. 28.) a *vázsonyi*, *V. István* (szül. 1757 júl. 14., megh. 1841 jún. 30.) a *csicsói* ágat alapította. V. Ferenc, a vedrődi ág alapítója, Békés, majd Pest vármegye adminisztrátora, 1788. zemplén főispán, majd főpohárnok, veszprémi főispán volt. A Ludoviceumra 12,000 frt alapítványt tett. Tiz gyermeke közül három: *VI. Ferenc József*, *Károly* és *Edmund* három vonalra osztották

a vedrődi ágat: a) *seregélyesi*, alapítója VI. Ferenc József (szül. 1774., megh. 1861.); b) *cifferi*, alapítója Károly (szül. 1785., megh. 1876.); c) *szentmihályi*, alapítója Edmund (szül. 1811., megh. 1891.). *Domokos* 1842—1849-ig veszprémi püspök. *VI. Ferenc* bihari főispán, kir. főajtónálló, v. b. t. t. stb. volt. Fiai közül *VII. Ferenc* (l. o.) tünik ki. Unokái közül: *Géza* (l. o.) zeneszerző, VII. Ferenc fiai: *József* (l. o.) és *Ágost* (l. o.). *Károly*, a cifferi vonal alapítója, cs. kir. kamarás volt. *Edmund*, a szentmihályi vonal alapítója (szül. 1811., megh. Bécsben 1894.) fiatal korában katonáskodott. 1832-ben megnősülvén elhagyta a szolgálatot, visszavonult birtokára. Majd hosszabb utazásokat tett s végül Bécsben élt, főleg művészeti tanulmányoknak. Igen becses gyüjteménye volt művészeti tárgyakból. Fia *Jenő* (l. o.).

Az oroszvári fővonal második ága a *vázsonyi*, melyet *Károly* alapított. Fia *Ferenc* (szül. 1777., megh. 1839.) alapitá az *oroszvári* vonalat. Ezen Ferenc nőül vevén a fiúsított Ferraris Vilma grófnőt (1811), a család ezentul a *Z.-Ferraris* nevet viseli. Ferenc fiai közül *Manó* (l. o.) és *Bódog* említendők. Bódognak fia *Z.-Ferraris Viktor* (l. o.). A vázsonyi ág második vonala a *libényszentmiklósi*, melynek alapítója *Károly* (szül. 1778., megh. 1834.) pozsegai főispán, kir. kamarás. A harmadik vonala a *darufalvi*, megalapítója *Miklós* (szül. 1796., megh. 1856.), a darufalvi uradalom tulajdonosa. Tíz gyermeket hagyott hátra. *A csicsói ág* alapítójával, V. Istvánnal 1853-ban fiágon kihalt.

1. *Z. Ágost* gróf, politikus, szül. Penzingben 1852 jún. 14., megh. Bécsben 1925 okt. 5. Z. Ferenc tárnokmester fia. A jogot Bécsben és Budapesten végezte. 1875-ben József testvérével nagy utat tett Kelet-Ázsiába, honnan Szibirián át utazott vissza. Útjáról a földrajzi társaságban több előadást tartott. 1878-ban Észak-Amerikába utazott. 1879-ben képviselővé választották, 1883—1892. fiumei kormányzó volt. 1911-ben főudvarnaggyá nevezték ki. Az Akadémi levelező tagnak választotta. 1918-ban lemondott főudvarnagyi méltóságáról. Önálló művei: *A Boro-Budor Japánban* (Budapest 1877) s Dominion of Canada (u. o. 1879).

2. *Z. Aladár* gróf, Z. Nándor gróf fia, szül. Nagylángon 1864 szept. 4. Jogi tanulmányait Budapesten, Strassburgban és Innsbruckban végezte. 1896—1901. orsz. képviselő volt, azután a főrendiház tagja. Az 1906 áprilisban megalakult koaliciós Wekerle-kormányban az őfelsége személye körüli miniszteri tárcát vállalta s miniszter maradt a koalició megszüntéig. 1907-ben v.b.t. tanácsosi méltóságot kapott. Elnöke volt az országgyülési néppártnak. Az új nemzetgyülésre nem vállalt mandátumot. 1925-ben a Szt. István-Társulat elnökének választotta.

3. *Z. Antal*, iró és politikus, Z. Mihály festőművész bátyja, szül. Zalán (Somogy) 1823 nov. 7., megh. Budapesten 1898 máj. 19. A jogot Pesten elvégezvén, patvarista volt Szentkirályi Mór, majd Somssich Pál mellett s mint Moson vm. aljegyzőjét, az 1847. országgyülésre követül küldték. Ez időben kezdte meg irói működését is lírai költeményekkel és hírlapi cikkekkel. 1848. elment az országgyüléssel Debreczenbe mint az ú. n. békepárt tagja s Világos után Somogy vm.-be bellebbezték. 1861-ben orsz. képviselő lett s a Pesti Naplóba írt vezércikkeivel, politikai röpirataival hozzájárult a közjogi kérdések tisztázásához. 1865-től több cikluson át tagja volt a képviselőháznak, majd a főrendiházban kapott helyet; ez időből való *Egy szó a közigazgatási reform ellen* című röpirata (1891). Irodalmi működését is fokozott buzgalommal folytatta; írt néhány elégiát, szatirát, továbbá elbeszéléseket, melyek összegyüjtve 1877. jelentek meg, három angol történeti tárgyú drámát: *Strafford*, *Stuart Mária* (1865) és *Cromwell* (Teleki-díjat nyert 1866). Önállóan megjelent történeti tanulmányai: *Anglia története a forradalomig* (1866); *Az angol forradalom története* (1867). Egyéb művei: *A szónoklatról* (értekezés 1868); *Q. Horatius Flaccus szatirái* (tanulmány 1871); *Lessing* (értekezés 1878); *Psychiatria és politika* (1890); lefordította Lessing *Bölcs Náthán*-ját is (1878). A Kisfaludy-Társaság 1866. megválasztotta tagjának. A M. Tud. Akadémia 1870. levelező, 1877. tiszteleti tagjának, majd az I. osztály elnökének. Azóta elsősorban Széchenyi-tanulmányokkal foglalkozott. Az Akadémia megbízásából összegyüjtötte és kiadta *Széchenyi István Naplóit* (1884); *Beszédeit* (1887); *Külföldi úti rajzait és följegyzéseit* (1890); *Hirlapi cikkeit* (1892—1894); *Leveleit szülőihez* (1896) s megírta két nagy kötetben *gróf Széchenyi István életrajzát* (1896—97).

4. *Z. Ferenc* gróf, tárnokmester, szül. Pozsonyban 1811 jan. 24., megh. Kálozon 1900 júl. 17. Közpályáját jogi tanulmányai befejezése után Pest vm.-nél kezdte, honnan az udvari kancelláriához került titkárnak. 1839-ben Fiume alkormányzója, két év mulva az újonnan alkotott pozsonyi váltótörvényszék elnöke lett. Ugyanez időben kezdeményezte a szolnok—pesti vasútvonal épitését. 1847-ben a helytartótanács ideiglenes elnökévé nevezték ki, 1848. pedig Széchenyi István államtitkárnak vette maga mellé. Az 1849-iki orosz inváziókor Paskievics hadseregében főbiztos volt. 1851-ben a magyar érdekek mellett kelt síkra Bécsben, de eredménytelenül s azért visszavonult. 1854-ben Miksa főherceg udvarmestere lett, aki akkor Lombardia és Velence kormányzója volt. 1861-ben újra hivatalt vállalt. Nógrád vm. főispánja lett, de amint az alkotmányos időszak véget ért, megint visszavonult. 1874—79-ig konstantinápolyi nagykövet volt. 1888-ban tárnokmesterré nevezték ki.

5. *Z. Géza* gróf, költő, zeneszerző és zongoraművész, szül. Sztárán 1849 júl. 23., megh. Budapesten 1924 jan. 14. Tizennégy éves korában, vadászaton szerencsétlenség következtében elvesztette a jobb karját. Balkezének a zongorázásban való készségét azonban olyan rendkívülien magas fokra fejlesztette, hogy félkézzel világhírű zongoraművész lett. 1891—94-ig a budapesti állami színházak intendánsa volt, majd a Zenede elnöke 1918-ig. 1911. az Akadémia, 1915. a Petőfi-társaság tiszteletbeli taggá választotta. 1916-ban a Pro litteris et artibust kapta. Operái: *Alár* (1896 Budapesten, 1897 Karlsruhe-

ban, 1898 Berlinben is bemutatták); *Roland mester* (1899); *Gemma* (táncköltemény 1904; Prágában 1903, Bécsben 1916. volt bemutatója); *Rákóczi trilógia:* I. rész *II. Rákóczi Ferenc* (1909); II. rész *Nemo* (1905); III. rész *Rodostó* (1912). Operáinak szövegkönyveit is ő maga írta. Egyéb művei: *Dolores* (karmű, Budapesten 1889. került először előadásra), zongoraetüdök a balkéz számára (Liszt előszavával), zongoradarabok, dalok, kórusok. *Emlékeim* címen megírta emlékiratait (I. kötet 1912., II. 1913., németül: Aus meinem Leben, 1920. Stuttgartban jelent meg). Írt költeményeket, szindarabokat is *(Tízparancsolat* című vígjátéka 1898. került bemutatóra Pozsonyban és Budapesten). A világháború rokkantjainak útmutatásul: *A félkezű ember könyve* (1915).

6. *Z. Gyula* gróf, érsek, szül. Nagylángon (Fejérm.) 1871 nov. 7. Mint székesfehérvári papnövendék az innsbrucki egyetemen végezte be tanulmányait. 1895-ben pappá szentelték. 1897. Rómában mint pápai kamarás a nemes ifjak akadémiáján folytatta tanulmányait, 1901. a pápa környezetébe került mint szolgálattevő kamarás. Ez állásában jelentékeny szerepe volt a Szentszéknek a magyar viszonyokról való informálásában. XIII. Leo pápa különösen kegyelte. 1902. bulcsi c. apát, 1905. pécsi püspök lett. Mint pécsi püspök nagy alapítványaival tette nevét emlékezetessé. Pécsett második gimnáziumot és internátust alapított, ez a Pius-internátus és főgimnázium. A világháború alatt a katonai egészségügy érdekében szerzett maradandó érdemet. Miután 1923-ban XI. Pius pápa egyszersmind a kalocsai főegyházmegye apostoli adminisztrátori teendőivel bízta meg, 1925. kinevezte kalocsai érsekké.

7. *Z. István* gróf, festő, szül. Bábolnán (Komárom vm.) 1879 márc. 31. Münchenben Hollósynál, aztán Nagybányán, végre Párisban tanult. Eleinte főképp grafikával foglalkozott, 1906. Budapesten gyűjteményes kiállításon mutatta be rajzait, festményeit, iparművészeti terveit. A Műcsarnokban kiállított művei közül megemlítendők: *Kezek, Kék asszony, Szt. Margit csodatétele.* Egyik dekorativ fresko-képe a Zeneakadémiában van. 1913—19-ig vezetője volt a Szépművészeti Muzeumban a magyar történeti képcsarnoknak. Azóta tudományos téren működik, mint a magyar őstörténet kutatója. 1925-ben a M. Tud. Akadémia levelező tagjául választotta. Önállóan megjelent műve: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig* (1923).

8. *Z. János* gróf, politikus, szül. Nagylángon 1868 máj. 30. A politikai pályán 1894 óta szerepel, éveken át elnöke volt az országgyűlési néppártnak. 1910-ben a Khuen-Héderváry-kabinetben vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, amely tisztéről 1913. lemondott. Újra 1918. a Wekerle-kabinetben viselte a vallás- és közoktatásügyi tárcát 1918. okt.-ig, midőn a forradalmi mozgalom küszöbén a Wekerle-kormány megbukott. Az új nemzetgyűlésre ismét képviselőnek választották. Vezetőszerepet visz a katolikus társadalmi mozgalmakban, elnöke az Országos Katolikus Szövetségnek és több katolikus társadalmi egyesületnek, megalapítója volt a legnagyobb magyar egyetemi internátusnak. Számos politikai cikket írt különböző lapokba.

9. *Z. Jenő* gróf, szül. Szentmihályon 1837 júl. 5., megh. Meránban 1906 dec. 25. Németországban jogtudományt hallgatott. Németországból való hazatérte után 1860. főszolgabíró lett Fejér vm.-ben. 1861-ben Fejér vm. bodajki kerületét, 1865—1872. Bihar vm. élesdi kerületét képviselte, Deák pártján volt. 1870-ben azonban a közgazdasági ügyek tárgyalásánál ellentétbe jutott pártjával s mint pártonkívüli, később szabadelvű párti szerepelt, de 1903. a katonai javaslatok miatt kilépett a pártból. Politikai szerepénél jóval fontosabb a közgazdaság és ipar érdekében kifejtett működése, miért az «ipargróf» elnevezést nyerte melléknévül. Már 1866-iki nagy külföldi utazása a magyar mezőgazdaság érdekében történt (Angliában a vízépítészetet és csatornázást, Hollandiában pedig a lecsapolási és öntözési munkálatokat tanulmányozta). 1868-ban megírta *A duna-tiszai, vagyis a Pest, Szeged, Szabadka és Kula közti csatorna* c. röpiratát. Csakhamar a mezőgazdaságról az iparra és ennek hatalmas emeltyűjére, a kiállításokra fordította figyelmét. Hosszasan tanulmányozta az 1876-iki szegedi kiállítást és tapasztalatait az 1879-iki székesfejérvárin értékesítette. 1881-ben őt választották meg az országos iparegyesület elnökévé, melynek a magyar általános iparegylettel való fuzióját 1882. szerencsésen végrehajtván, mint az eggyé tömörült két egyesület elnöke, most már az iparosoktatás rendezését vette kezébe. 1880-ban *A népnevelési egyesületek létesítése* c. röpiratában a népnevelés rendezését sürgette, később tudományos expedíciót szervezett a Kaukázusba, mely fontos néprajzi és régészeti eredményeken kívül a magyar őstörténetre is hivatva volt fényt deríteni. Az utazás eredményeiről egy pompás díszműben számolt be (Budapest 1897, 2 köt.), melynek néprajzi és régészeti részét Jankó János és Pósta Béla írták. 1894-ben v. b. t. tanácsosi méltóságot kapott. 1898-ban indult újabb ázsiai útjára, hogy a magyar faj eredetét és vándorlásait tanulmányozza. Munkatársai *Pósta* Béla archeológus, *Jankó* János, *Pápay* József és *Csiki* Ernő muzeumi zoológus, kikkel ápr. 11. indult el Tiflisből vasúton Bakuba, Kazánon, Permen, Tyumenen, Tobolszkon, Ufán, Omszkon, Krasznojarszkon, Irkutszkon keresztül útja a mongol sivatagon át Pekingbe vezetett. 1898 dec. 18. érkezett vissza Budapestre. Utjáról több folyóiratban számolt be. A Tud. Akadémia 1899. tiszt. tagjává választotta, a kereskedelemügyi miniszter pedig az 1900. párisi kiállítás magyar történelmi részének rendezésére szervezett történelmi bizottság egyik elnökévé nevezte ki. Z. Budapesten külön muzeumot létesített művészeti, régészeti, néprajzi és iparművészeti osztállyal és könyvtárral, e muzeumot a fővárosnak hagyományozta. *Harmadik ázsiai utazása* c. művéből 1901—1905-ig négy kötet jelent meg.

10. *Z. József* gróf, főrend, v. b. t. tanácsos, szül. Pozsonyban 1841 nov. 13., megh. Vedrődön 1924 nov. 11. Tanulmányait Pozsonyban és Bécsben végezte, jogi doktorátust szerzett s azután nagy

utazást tett Török- és Görögországban, Kis-Ázsiában, Palesztinában, Egyiptomban stb. Hazatérve a királyi kuriánál működött 1865-ig, amikor orsz. képviselő lett. 1867-ben a kereskedelmi minisztériumban osztálytanácsos, 1870. flumei kormányzó, majd földmívelési, ipar- és kereskedelemügyi miniszter volt 1875-ig. 1889-ben pozsonyi, majd trencséni főispán lett, de a szabadelvű egyházpolitikával nem értvén egyet, lemondott.

11. *Z. Lipót* gróf, 1848—49-iki honvédalezredes, Z. Ferenc bihari főispán fia, szül. 1805 júl. 10., megh. 1869 márc. 9. A császári hadseregbe lépve, 1848 a 10. sz. (Vilmos) huszárezred alezredese lett s mint ilyen, átlépett a honvédseregbe. 1848 okt. Görgey feldunai seregében dandárparancsnok lett. Ő fedezte dandárával e seregnek visszavonulását Győrbe és Parendorf mellett 1848 dec. 16. vereséget szenvedett a túlnyomó erejű I. osztrák hadtesttől. Mikor Windischgraetz herceg bevonult a fővárosba, Z. öccsével, *Pál* huszárkapitánnyal (szül. 1808 aug. 22., megh. 1850 máj. 13.) együtt kilépett a honvédseregből. Legifjabb öccse, *Z. Hippolyt* (szül. 1814 jún. 5., megh. 1888 febr. 14.) az 1848—1849-iki szabadságharc alatt váczi kanonok és plébános volt. Ő mentette meg kérésével Vácz városát az oroszok feldulásától az 1849 júl. 18-iki csata után.

12. *Z. Manó* gróf, szül. 1808 dec. 26., megh. Pesten 1877 ápr. 5. Atyja teljesen német nevelésben részesítette, katonai pályára adta s előbb gárdista, később huszár volt. Mikor a szabadságharc kitört, az osztrák hadseregből őrnagyi ranggal a honvédségbe lépett. Előzőleg azonban az országgyűléseken a legerősebben exponálta magát magyarságáért. A szabadságharc idején minden ezüstjét és ékszerét a haza javára áldozta. Utóbb a horvátok ellen tekintélyes nemzetőr-csapatot gyüjtött. 1848 okt. 12. Horpácsnál Karger alezredesnek nagy segélyére volt Theodorovics tábornok megveretésében. Az alkotmányos időkben orsz. képviselő lett.

13. *Z. Mihály*, világhírű magyar festő, szül. Zalában (Somogy) 1827., megh. Szentpétervárott 1906 márc. 1. A rajzolás és festés elemeit Marastonitól Pesten tanulta, 1844. pedig Bécsbe ment, hogy Waldmüller oldala mellett képezze magát. *Haldokló vitéze* figyelmet ébresztett, a *Mentő csónak* pedig száz aranyas pályadíjat nyert. Bécsi tartózkodásának idejéből két képet őriz a Szépművészeti Muzeum: az *Anya fájdalmát* s vallásos festményét: *Krisztus levételét a keresztről*. Z. 1847. Helena orosz nagyhercegnővel, mint leányának, Máriának rajzmestere, Szent-Pétervárra utazott, midőn azonban az orosz katonai hatalom, mint az osztrákok szövetségese, leverte a magyar szabadságharcot, megvált az udvartól, de később Miklós cár udvarához vette. Utóda is trónralépése ünnepélyeinek főbb mozzanatait vele festtette meg. 1856-ban kinevezték rang szerint is udvari festőnek. Z. ereje az udvari és vadászképekben nyilatkozik meg leghatalmasabban. Olajképei: *Szirén-ciklus*, a *Hulló csillagok*, a *Halottak órája* egytől-egyig fantasztikus alkotások. E nagyméretű olajfestményektől a bájos kicsiny képekig Z. művészetében mintegy átmenetet képeznek a színes kartonok: a *Bor hatalma*, az *Autodafé* és a *Tivornya III. Henrik francia király udvarában*. Sokszor megcsodálták akt-tanulmányait. *Női tanulmányainak* minden egyes lapja valóságos mesterműve a mezetlen test ábrázolásának. Történeti képei közül legnevezetesebbek: *Luther a Wartburgon*, *Messiás*, *Dämon hatalma* és *Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál*. Z. a 70-es években Párisba tette át lakását, onnan pedig Budapestre jött abban a reményben, hogy kiváló tehetségét a magyar képzőművészet javára értékesíteni fogja a magyar kormány. Miután azonban látta, hogy következetesen mellőzik, visszautazott Oroszországba és újra elfoglalta fényes pozicióját a cári udvarnál. Hazáján azonban folyvást a régi szeretettel csüggött. Művészi illusztrációkat készített Madách Ember tragédiájához, Arany balladáihoz, Petőfi verseihez, Byron, Lermontov műveihez stb. Allegorikus kompozicióit, melyeket a *Segítség* és az *Aradi vértanuk albuma* számára készített, folytonos emlékedésben mutatják csodás tehetségét. Munkáiból érdekes és becses szemelvényt az Athenaeum bocsátott közre *Z. élete és munkái* címen.

14. *Z. Nándor* gróf, politikus, szül. Pozsonyban 1829 nov. 26., megh. Adonyban 1911 dec. 24. Politikai és jogi tanulmányait Bécsben végezte, hol filozófiai doktori címet is nyert. Azután gazdálkodott, az országos gazdasági egyesületben is szerepelt, de a politikától az abszolut kormány ismételt felszólításai dacára távol tartotta magát. 1861-ben Fejér vm. alispánja, a Mailáth-Sennyey-féle provizórium alatt a helytartótanács alelnöke volt. 1863-ban egy politikai sajtóperből kifolyólag szigorúan elítélték (börtön, a kamarási méltóság és grófi cím elvesztése), de rövid idő mulva kegyelmet kapott. A kiegyezést követő első alkotmányos országgyülésen a ráczalmási kerületet képviselte s a Deák-párt híve volt. 1875-ben Székesfehérvártól kapott mandátumot. A fuzió után a Sennyey-féle konzervativ párt egyik fő támasza volt. Politikai szerepet ezután a főrendiházban vitt. 1884-ben szervezte azt az ellenzéket, mely a zsidók és keresztények közötti házasságról szóló törvényjavaslat ellen tömörült. Az egyházpolitikai küzdelmekben a főrendiházi ellenzék vezére volt 1890—1894-ig s a szabadelvű egyházpolitikai törvények szentesítése után a revizió programmjával a néppártot szervezte, emellett vezérférfia lett minden katolikus mozgalomnak, a Szent István-társulat is elnökéül választotta. Nagy része volt az Alkotmány napilap megalapításában, e lapban vívta a katolikus politikai és társadalmi törekvések érdekében publicisztai harcait éles, de mindig előkelő izlésű tollával. 1906-ban tárnokmesternek nevezték ki. A budapesti egyetem díszdoktora volt.

15. *Z. Ödön* gróf, szül. 1809 szept. 25. 1848 előtt Fejér vm. adminisztrátora volt. Jellachichnak Fehérvár alatti táborából a bán megbízásával Roth osztrák tábornok hadaihoz sietett, útközben azonban az Adonynál táborozó Görgey előőrsei elfogták s 1848 szept. 30. haditörvényszékileg halálra ítéltetvén, Lórévnél, a Csepel-szigeten Görgey felakasztatta.

16. *Z. Ödön* (Edmund) gróf, Z. 9. atyja, szül. 1811 júl. 19., megh. Bécsben 1894 jan. 27. Előbb katonatiszt volt, de csakhamar visszavonult és Bécsben telepedett meg, ahol osztrák művészi és ipari vállalatokat mozdított elő, alapított keleti muzeumot, amelyet Z. Jenő gróf örökölt s azt később a fővárosnak hagyományozott muzeumába olvasztotta bele.

17. *Z. Péter* gróf, szül. 1674., megh. 1726 jan. 25. I. Józsefnek kedvelt embere volt, aki el is halmozta többféle kitüntetéssel. 1694-ben Zsámbékvár kapitánya, 1695. szabolcsi főispán, 1699. cs. kir. kamarás, v. b. t. tanácsos, 1707. főasztalnok és 1724. a hétszemélyes tábla bírája lett. Politikai szerepe mellett, mint író is említést érdemel. Lirai versei csak kéziratban maradtak fenn s egy, neje számára írt német nyelvű imádságos könyve megvan az egyetemi könyvtárban.

18. *Z. Tivadar* gróf, a főrendiház tagja, *Z. Ferenc* gróf volt nagykövet másodszülött fia, szül. 1847 jún. 15. A diplomáciai pályára lépett s több évig Párisban követségi tanácsos, 1896 óta a bajor udvarnál osztrák-magyar rendkívüli követ és teljhatalmú miniszter volt, 1898. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot, 1905. nyugalomba vonult. Münchenben tudományos előadásokat tartott s több európai tud. intézet választotta tagjai közé. Nevezetes történelmi arcképgyüjteménye.

Zichy-csatorna, l. *Kapos*.

Zichyfalva *(Mariolana)*, nagyk. Torontál vm. bánlaki j.-ban, (1910) 2851 német és magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Zichy-Ferraris *Viktor* gróf, szül. Hietzingben 1842., megh. Budapesten 1880 máj. 28. Jogi tanulmányokat végzett s miután letette az ügyvédi vizsgát, tényleg gyakorolta is az ügyvédséget. Majd Moson vm. alispánja, később Pest vm. főispánja lett. A főrendiház ülésein mint jegyző szerepelt, a delegációkban pedig a tengerészeti kérdésekben előadó volt. Ez időben kezdett közgazdasági ügyekkel, pénzintézetek alapításával foglalkozni. 1880-ban megtámadták a lapokban, különösen Asbóth János a Magyarországban, amikor egyes pénzintézetek érdekében tekintélyét vetette latba, még pedig bizonyos összegért. Erre a Nemzeti Kaszinóból kigolyózták és ennek következtében párbajt vívott a kizárást indítványozó Károlyi István gróffal. A párbajban Z. halálra sebesült.

Zickler-féle fényelektromos telegrafia. A feladó állomáson erős fényű ívlámpa van szekrénybe zárva, melynek sugarai kvarclencsén mennek át. A lencse előtt üveglap van, melyet jeladáskor gyorsan elmozdítanak. A felvevő állomáson üvegedény van elhelyezve, melynek a feladó állomás felé forduló oldalán kvarclemezzel elzárt nyílás van. Az edényben ritkított levegő vagy más gáz van elzárva. Az edénybe oldalról két elektród nyúlik be; az egyik kis félgömbben végződik, a másik kis platinalemezben. Erre esnek a kvarclemezen áthatoló sugarak. Az elektródok közötti potenciálkülönbséget annyira csökkentik, hogy közöttük szikrák már nem jelennek meg. Ezek azonban rögtön létrejönnek, mihelyt a feladó állomáson a kvarclencse előtt álló üveglemezt félretoljuk, úgy hogy az ultraibolya sugarak, melyeket az üveglemez visszatart, szabadon bejuthatnak a felvevő állomás kvarclencséjén és lemezén át a kis platinalemezkéhez. Ha az ultraibolya fényt csak pillanatig engedik át, ez a Morse-írás szerint pontnak felel meg. Ha a lemezt kissé hosszabb ideig hagyjuk félretolt helyzetében, a szikra tartama nagyobb s ez a Morse-írás vonalának felel meg. A szikrák közvetlen megfigyelése helyett telefont vagy elektromos csengettyűt lehet az indukált áramkörbe iktatni, sőt Zicklernek érzékeny relais felhasználásával sikerült Morse-készüléket működtetni, mely maradandó jeleket adott. Gyakorlatilag az eljárást nem alkalmazták.

Zics, kisk. Somogy vm. tabi j.-ban, (1920) 951 német és magyar lak.

Zieg., l. *Ziegl.*

Ziegenhain, előbb az ugyanily nevü járás székhelye Cassel porosz kerületben, (1910) 1786 lak., 1913-tól Jena egyik városrésze. Z. 1450-ig külön grófok uralma alatt állott. 1495-ben a hesseni tartományi grófnak jutott birtokába. Nagylelkü Fülöp építette azon várat, amely a hétéves háborúban 1757-ig a franciák támaszpontja volt; 1762-ig négyszer fogták ostrom alá és 1807. lerombolták.

Ziegl. és *Zieg.* latin állatnév után *Ziegler* Franz osztrák entomológus és conchyologus nevének rövidítése.

Zieglauer, *Ferdinand, Edler von Blumenthal*, osztrák történetiró, szül. Bruneckben (Tirol) 1829 febr. 28., megh. Csernovicban 1906 júl. 28. Előbb a nagyszebeni jogakadémián tanított, 1875. csernovici egyetemi tanár lett. Művei: Harteneck, Graf der sächsischen Nation (Hermannstadt 1869); Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Joseph II. und Leopold II. (u. o. 1881); Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft 1686 (Innsbruck 1886); Geschichtliche Bilder aus der Bukowina (Czernowitz 1886—1906, 11 rész).

Ziegler *Károly*, festő, szül. Segesvárott 1866 dec. 7. Berlinben eleinte teológiai tanulmányokat végzett, majd művészettel kezdett foglalkozni s 1891. az ottani akadémiára iratkozott be. Münchení tanulmányok után 1896. megnyerte a Műcsarnokban *Kertben* című képére a Ráth-díjat. 1904 óta a poseni (Poroszország) akadémia tanára. Számos arcképen kívül, amelyek egyike a Szépművészeti Muzeumban van, sok képet festett az erdélyi szászok életéből, a *Testvérek* című képe (1894) a poseni muzeumban van, a danzigi iskolát a *Hajóavatás* című képével díszítette 1907.

Ziegler, 1. *Ernst*, svájci orvos, szül. Menenben, Solothurn kantonban 1849 márc. 17., megh. Freiburgban 1905 nov. 30. Würzburgban lett egyetemi tanár, innen Zürichbe, majd Tübingenbe ment, végül 1889. Freiburgba. Sok tudományos értekezésén kívül önálló müve: Lehrbuch der allgemeinen Pathologie und der path. Anatomie (Jena 1881—1883, 2 köt., 11. kiad. 1905—1906). Megalapította a Beiträge zur pathologischen Anatomie und Allgemeinen Pathologie című folyóiratot.

2. *Z., Heinrich Ernst*, német zoológus, szül. Freiburgban 1858 jún. 15-én. Egyetemi tanul-

mányai végeztével 1887. Freiburgban magántanárrá habilitálták. 1890-ben ugyanitt, 1898-ban Jenában egyetemi tanár lett. 1909 óta a stuttgarti műegyetemen és egyúttal a hohenheimi mezőgazdasági főiskolán az állattan tanára. Nagyobb művei: Die Naturwissenschaft und die sozialdemokratische Theorie (Stuttgart 1893); Lehrbuch der vergleichenden Entwickelungsgeschichte der niedern Wirbeltiere (Jena 1902); Über den derzeitigen Stand der Deszendenzlehre in der Zoologie (u. o. 1902); Der Begriff des Instinkts einst u. jetzt (u. o. 1904, 2. kiad. 1910, 3. kiad. Jena 1920); Die ersten Entwickelungsvorgänge des Echinodermeneies, insbes. die Vorgänge am Zellkörper (u. o. 1904); Die Vererbungslehre in der Biologie (u. o. 1905 és 1918); Zoologisches Wörterbuch (u. o. 1907—1909, 3. kiad. u. o. 1925); Die phylogenetische Entstehung des Kopfes der Wirbeltiere (u. o. 1908); Die Seele des Tieres (Berlin 1916); Tierpsychologie (Berlin—Leipzig 1921).

3. *Z., Jakob Melchior*, svájci geografus, szül. Winterthurban 1801 nov. 27., megh. Baselben 1883 ápr. 1. 1828-ban a matematika tanára Winterthurban, azután erdőfelügyelő. Az óriási erdőket felmérte s kartografiai intézetet alapított. Gyönyörű és korához képest igen pontos térképeket készített, különösen Svájcról.

4. *Z., Karl*, osztrák költő (ismeretes *Carlopago* néven), szül. St. Martinban (Felső-Ausztria) 1812 ápr. 12., megh. Bécsben 1877 máj. 20. Munkái: Gedichte (Leipzig 1843); Himmel und Erde (Wien 1856); Oden (Salzburg 1866); Vom Kothurn der Lyrik (u. o. 1869).

5. *Z., Klara*, német színésznő, szül. Münchenben 1844 ápr. 27., megh. u. o. 1909 dec. 18. Először 1862 febr. 1. lépett a szinpadra Bambergben az Orléansi szűz szerepében, majd ugyanebben a szerepben a müncheni udv. színházban. 1868—1874-ig a müncheni udvari színház tagja volt. 1876-ban férjhez ment volt mesteréhez, Christen udv. színészhez. Ettől az időtől fogva Európaszerte vendégszerepelt és heroikus szerepeiben mindenütt nagy sikereket aratott. Legkiválóbb alakításai voltak: Medea, Iphigenia, Stuart Mária, Erzsébet (Essex gróf), Sappho, Judit, Antigone, Donna Diana stb. Budapesten is vendégszerepelt. Több vígjátékot és egyfelvonásost írt, így: Flirten (1895); Falscher Verdacht (1897); Der Türmer v. St. Peter (1897) stb.

6. *Z., Leopold*, német filozófiai író, szül. Karlsruheban 1881 máj. 1., tudományos munkásságának él Achbergben, Lindau mellett. Művei: Das Weltbild Hartmanns (1910); Florent. Introduktion (1912): Volk, Staat und Persönlichkeit (1917); Gestaltwandel der Götter (1920).

7. *Z., Teobald*, német filozófiai író, szül. Göppingenben 1846 febr. 9., megh. Elszászban egy tábori kórházban 1918 szept. 1. 1886—1911-ig a filozófia tanára a strassburgi egyetemen. Művei: In Sachen der Strauss'schen Schrift: Der alte und der neue Glaube (1874); Lehrbuch der Logik (2. kiad. 1885); Geschichte der Ethik (1882—86, 2 köt.); Die soziale Frage eine sittliche Frage (1891); Das Gefühl (1893); Religion und Religionen (1893); Geschichte der Pädagogik (1895); Der deutsche Student am Ende d. XIX. Jahrhunderts (Stuttgart 1895, 12. kiad. 1919); Die geistigen u. sozialen Strömungen d. XIX. Jahrhunderts (7. kiad. 1921); Friedr. Nietzsche (1900); Allg. Pädagogik (1905); Schiller (1905); D. F. Strauss (2 köt. 1908); Über Universitäte und Universitätsstudien (1913).

Ziehen, *Theodor*, orvos és filozófus, szül. a Majna melletti Frankfurtban 1862 nov. 12. 1894-ben Berlinben az elmegyógyászat tanára lett, 1917. Halleban a filozófia tanára. Művei: Leitfaden der physiologischen Psychologie (8. kiad. Jena 1908); Erkennung und Behandlung der Melancholie (2. kiad. Halle 1907); Psychiatrie (3. kiad. Leipzig 1908). A Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie folyóiratnak 1897 óta egyik szerkesztője.

Ziehrer, *Karl Michael*, zeneszerző, szül. Bécsben 1843 máj. 2., megh. u. o. 1922 nov. 14. Hosszú ideig katonakarmester volt, azután Bécsben udvari karmester, Strauss utódja. Írt 22 operettet, köztük ismertebbek a Landstreicher (1900); Ein tolles Mädchen (1907); Das dumme Herz (1914); de népszerűségét inkább a tánczenének köszönheti, mintegy 600 táncdarabot írt.

Zielinski *Szilárd*, mérnök, a Magyar Mérnöki Kamara első elnöke, szül. Budapesten 1860., megh. u. o. 1924 ápr. 24. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Egyideig mint mérnök külföldön dolgozott, majd több hazai vasút építésében vett részt a vashidak tervezésével. Ő hozta be hazánkba a vasbetonépítést. 1906-ban az út- és vasútépítéstan tanárának nevezték ki a műegyetemre. 1918-ban a király az Orsz. Középítési Tanács elnökének nevezte ki, 1921. a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, ugyanez évben a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő kormánybiztosa lett és ezt a tisztséget haláláig viselte; a Mérnöki Kamara megalakulásakor őt választották elnöknek. Jelentős része volt a Széchenyi-lánchid újjáalakítása terveiben is, ezért Kherndl Antallal együtt a Kisfaludy-Társaság a Gregussdíjjal tüntette ki. A budapesti kereskedelmi kikötő kiépítése körül nagy érdemei voltak.

Zieliński, *Thaddäus von*, orosz klassz. filológus, szül. Kiewben 1859 nov. 2. 1881—83-ban Görögországban és Itáliában utazott, 1887. egyetemi tanár Szentpétervárott. Fő művei: Die Gliederung der altattischen Komoedie (Leipzig 1885); Die Märchenkomoedie in Athen (Petersburg 1885); Cicero im Wandel der Jahrhunderte (2. kiad. Leipzig 1908); Das Klauselgesetz in Ciceros Reden (1904); Die Antike und wir (németül Schoelertől 1906, 1910).

Ziem (ejtsd: ziem), *Félix*, francia festő, szül. Beauneban 1821 febr. 28., megh. Párisban 1911 nov. 10. Dijonban tanult és eredetileg építész volt. Eleinte a Provenceban, majd Velencében, utóbb Decamps hatása alatt a Keleten festette fénytől áthatott, ragyogó színű, gyakran megkapóan levegős és közvetlen tájképeit, amelyek azonban utóbb gyakori ismétlés folytán modorosakká, üresekké váltak. Legkiválóbb művei: Az Aranyszarv Konstantinápolyban (1857); A velencei Szent Márk-tér árvízben (1857); Naplemente a Nilus partján; Gallipoli (1857); Velencei este szeptemberi eső után (1865); A bucintoro (1867); Carmagnola kivégzése a velencei Szent Márk-téren (1867);

Velencei hajnal; A marseillei régi kikötő rakodópartja, stb.

Ziemssen, *Hugo von*, német orvos, szül. Greifswaldban 1829 dec. 13., megh. Münchenben 1902 jan. 21. Több éven át Niemeyernek volt asszisztense, később magántanár lett, 1863. pedig rendes tanár az erlangeni egyetemen. 1874-ben a müncheni egyetemre nevezték ki. Nagyszámú munkái közt felemlítjük: Handbuch der speciel. Pathol. und Therapie (17 köt., Leipzig 1875—85); Handbuch der allgemein. Therapie (4 köt., u. o. 1883—85). 1868 óta Zenkerrel együtt szerkesztette a Deutsches Archiv für klinische Medicin című folyóiratot.

Zierotin *(Zerotin)*, *Karl*, cseh főnemes, szül. Brandeisban (Csehország) 1564 szept. 14., megh. Prerauban 1636 okt. 9. Tanulmányait Strassburgban, Baselban és Genfben végezte, hol Béza tanítványa volt. 1591—92-ig IV. Henrik francia király seregében harcolt, azután a császári seregben a törökök ellen. 1596 óta mint Morvaország egyik leggazdagabb főura a politikai téren is nevezetes szerepet játszott. Buzgó protestáns létére Mátyás főherceg pártjára állott Rudolf császár ellen. Ekkor lépett szorosabb összeköttetésbe a magyar protestánsok vezéreivel, *Illésházy* Istvánnal és *Thurzó* Györggyel. Rudolf letétele után Mátyás hálából Morvaország főkapitányává nevezte ki. Ez állásában Mátyást a protestánsok vallásszabadságának őszinte és végleges elismerésére akarta rábirni. De *Khlesl* bíboros befolyása meghiusította fáradozásait, ezért 1615. lemondott tisztéről. Az 1619—1620-iki cseh felkelésben nem vett részt, de annak leverése után önkéntes számüzetésbe ment és Boroszlóban töltötte utolsó éveit. Értékes könyvtára a boroszlói városi könyvtárba jutott. 1590-iki naplóját *Rimay* János iratai és levelezései közt *Ipolyi* Arnold adta ki (Budapest 1887). V. ö. *Krones*, Karl von Z. und sein Tagebuch vom Jahre 1590 (Weimar 1894).

Ziet., természetrajzi nevek mellett *Zieten* Carl Hartwig német paleontológus (szül. 1785 febr. 2., megh. 1846 jún. 20.) nevének rövidítése.

Zieten *(Ziethen)*, *Hans Joachim von*, porosz lovasvezér, szül. Wustrauban 1699 máj. 24., megh. Berlinben 1786 jan. 26. 1741-ben a testőr huszárezredben alezredes lett s a porosz lovasságot a magyar huszárezredek mintájára reformálta. Már az osztrák örökösödési háborúban kitünt merész lovastámadásaival, de nagy hírnevét a hétéves háborúban szerezte. 1757-ben kitünt a prágai, (máj. 6.), kolini (jún. 18.) és leutheni (dec. 5.) csatákban. 1760 aug. 15. a liegnitzi csatában az osztrák fősereg feltartóztatásával biztosította a győzelmet, Torgau mellett (1760 nov. 3.) ő döntötte el a győzelmet a siptitzi magaslatok megrohanásával. II. Frigyes Vilmos király 1794. Berlinben szobrot állíttatott emlékének. V. ö. *Winter*, Hans Joachim von Z. (Leipzig 1886, 2 köt.).

Zigán *János*, író, szül. Ajkán (Veszprém) 1772 márc. 19., megh. Kemeneshőgyészen (Vas) 1809. Sopronban tanult, 1792. Veszprémben, 1798. Hőgyészen ev. lelkész lett. Sok alkalmi, főleg búcsúztató versen és több néprajzi mű és útleirás fordításán kívül irt egy elbeszélő művet: *Palotási Karolina kisasszony története* (1808).

Zigány, 1. *Árpád*, író, szül. Székesfehérvárott 1865 okt. 27. A fiumei tengerészeti akadémiát végezve, a milanói egyetemen filozófiai tanári képesítést szerzett. Ugyanott a La Sera segédszerkesztője volt, egyszersmind több magyar napilap tudósitója. Hazatérvén, belső munkatársa lett a Pallas Nagy Lexikonának és a Vasárnapi Ujságnak, majd a Magyar Közélet, a Kelet Népe és a Renaissance folyóiratokat alapitotta. Több regényt, valamint Shakespeare több szinművét fordította, a Nemzeti Szinház számára ford. Brieux: A vörös talár, Giacosa: Mint a falevelek, Fulda: Az ikrek c. darabjait. Klasszikus müfordításai közül nevezetesebb: *Dante* Divina Commediájából *A pokol* (Budapest 1910); regényfordításai közül Sienkievicz Quo vadis és Manzoni A jegyesek című regénye, amelynek ő adta teljes fordítását. Lefordította továbbá Sven Hedin: A rejtelmes India felé, Fridtjof Nansen: Az északi pólusig útleirásait, Mark Twain több művét. Eredeti szinművei közül *Shakespeare* szinre került 1900. a Nemzeti Szinházban; 1902. *Agrippina* c. tragédiájával az Akadémia Teleki-díját nyerte meg. *Rosamunda* operaszövegét *Vavrinecz* Mór zenésitette meg, szinre került 1899. a budapesti Operaházban, Berlinben, Münchenben, Prágában. Regényei közül említendők: *A parasztkirály* (1902); *Három asszony* (1903); *A dicsőség útja* (1904); *A tisztító háború* (1915). Megirta olasz nyelven a magyar irodalom történetét: Storia della letteratura ungherese (Milano 1892), továbbá a *Civilizáció történetét* (a Tolnai-féle Világtörténelem X. köt.); a *Világháború történetét* 5 kötetben. 1919-ben a Képes Krónika hetilap szerkesztője lett.

2. *Z. Zoltán*, polgári iskolai igazgató, szakiró, szül. Székesfehérvárott 1864 febr. 10., megh. Budapesten 1921 febr. 8. Előbb felsőkereskedelmi iskolai tanár volt, 1909. polgári iskolai igazgató lett. Szerkesztette egyideig a Néptanitók Lapját, továbbá az általa alapított Uj Korszak folyóiratot. Több közgazdasági munkát és röpiratot irt; *A mezőgazdasági többtermelés okfejtő történetének* tervezetét a Közgazdasági Társaság pályadijjal tüntette ki.

Zigeth, Szigetvár és Máramarossziget régiesen irt neve. (L. o.)

Zihl, svájci folyó, a Neufchâteli-tó lefolyása a Bieli-tóba.

Zi-ka-vej *(Hszü-Zyia-ué)*, a XVII. században alapított jezsuita kolostor Sang-háj kinai kikötő mellett híres meteorológiai és mágnességi obszervatóriummal.

Zikh, nép, l. *Cserkesz*.

Zikr (arab) a. m. említés, különösen az isten nevének említése; a dervisgyülekezetek közös istentiszteleti gyakorlata, mely a rendek különbözősége szerint különféle alakban megy végbe. A Z. némely dervisrendeknél önkívületi állapotokkal jár, melyek közt égő tárgyakat ragadnak kezükbe, éles eszközökkel szurkálják testüket stb. Rendesen a hét meghatározott napjain tartják a Z.-t; vannak ezenkívül évenkint ismétlődő Z.-ek, melyeket vagy ünnepek alkalmából vagy a rend valamely szentjének tiszteletére (mólid) ennek sírhelye mellett tartanak. A dervisek egy része

Z.-jeit nem zárja el a nyilvánosság elől; Konstantinápolyban és Kairóban akár más hitűek is, mint nézők, jelen lehetnek. L. még *Dervis*.

Zilah *(Zălau)*, rend. tan. város Szilágy vm.-ben, a Z. patak mellett, három szük völgyben és az ezeket őrző dombokon fekszik. Az alábbiakban a városnak az 1920-iki trianoni békekötés előtti állapotát ismertetjük: Z. székhelye volt a vármegye törvényhatóságának, a járási szolgabírói hivatalnak, kir. törvényszéknek, járásbíróságnak és ügyészségnek, pénzügyigazgatóságnak, államépítészeti hivatalnak, királyi tanfelügyelőségnek, közjegyzőségnek, állami erdészeti hivatalnak és csendőrszakaszparancsnokságnak; volt ref. főgimnáziuma (Wesselényi-kollégium), községi polgári fiúiskolája, állami polg. leányiskolája, vármegyei közkórháza, adóhivatala, szép Wesselényi-szobra és Tuhutum-emléke (mindkettő Fadrusz Jánostól, 1902), Wesselényi-egyesülete és számos más egyesülete, vármegyei muzeuma, takarékpénztára, ipari és gazd. bankja, két téglagyára, villamos telepe, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. Lakóinak száma 1850-ben 4294 volt, 1910-ben 8062; a lakosok közt volt 7477 magyar, 19 német, 23 tót és 529 román; hitfelekezet szerint 1333 r. kat., 873 gör. kat., 5353 ref. és 415 izr. A lakosok közt sok iparos, nevezetesen gubás van. Vásárjai élénkek. A házak száma 1427 volt. Határa 5426 ha. A város református temploma 1246-ból való. A Király-utcában van az a ház, melyben XII. Károly svéd király 1711. megpihent, midőn a benderi vesztett csata után Erdélyen át menekülve, Z.-on átlovagolt. Z. valószínűleg már a honfoglalás idejében fennállott; 1241. a tatárok feldúlták. Nagy Lajos korában vásártartási jogot, 1446. pallosjogot nyert. 1598-ban Erdélyhez csatoltatott s ahhoz tartozott 1848-ig. 1806—1876-ig önálló törvényhatósági joggal biró város volt. V. ö. *Magyarosi* J., A Z.-i ev. ref. anyaszentegyház története (Kolozsvár 1881); *Fodor* Dániel, Z. város ezeréves multjának ismertetése (1896). (Tr. R.)

Zilahi, 1. *Gyula*, színész, l. *Zilahi-Balog*.

2. *Z. Simon (gyurgyókai)*, hirlapkiadó, szül. Tabon (Somogy vm.) 1849 febr. 7., megh. Budapesten 1913 okt. 7. Előbb a Neues Pester Journal, majd a Pesti Hirlap kiadóhivatalát vezette, 1881. a Budapesti Hirlap megalapításakor annak kiadóhivatalát vette át s a hirlapterjesztést modern alapon egészen átalakította, a Budapesti Hirlap vállalatait fölvirágoztatta. 1904-ben magyar nemességet kapott. A Hirlapkiadó tisztviselők egyesületének elnöke volt haláláig.

Zilahi-Balog *Gyula*, művésznevén *Zilahi* Gy., színész, szül. Zilahon 1859 jan. 22. Vidéken kezdte működését, 1889. a budapesti Nemzeti Szinházhoz szerződtették. Itt hamar nagy népszerűségre tett szert. Beöthy László igazgatósága alatt megvált a Nemzeti Szinháztól s az aradi és debreczeni szinházak igazgatója lett. Mint színész ebben az időszakban is nagy sikereket aratott, de vállalkozása anyagiakban kudarcot vallott. Ekkor visszatért a fővárosba. Kiválóbb szerepei: Mádi Simi (Cifra nyomorúság), Kopjai Imre (A király házasodik), Cenci (Tőr), Figaró (Sevillai borbély), Rejtei (Fenn az ernyő, nincsen kas) és különösen Biliczky kadét (A dolovai nábob leánya). — *Z.-né Singhoffer* Vilma, 1893 óta Z. Gyula felesége, énekesnő, szül. Budapesten 1873 jan. 16., megh. u. o. 1918 okt. 6. Eleinte mint hangversenyénekesnő működött, később a m. kir. Operaház tagja lett s nagy sikerrel énekelte Elzát (Lohengrin), Margarétát (Faust), továbbá a Bűvös vadász, Carmen, Roland mester fő női szerepeit. Porzsolt Kálmán igazgatása alatt a Népszinház tagja volt. Később férje szintársulatánál az aradi debreczeni szinháznak volt primadonnája.

Zilahi nyelvjárás, l. *Nyelvjárás*.

Zilahy *Lajos (literáti)*, szül. Nagyszalontán 1891 márc. 27. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, hol jogi doktori oklevelet szerzett, azután hirlapiró lett; 1925. a Kisfaludy-társaság tagjául választotta. Irt költeményeket, regényeket, szinműveket. Önállóan megjelent művei: *Versek* (1915); *Az ökör és más komédiák* (kis szinművek, 1921); *Halálos tavasz* (reg., 1922); *Szépapám szerelme* (reg., 1923); *Az ezüstszárnyú szélmalom* (elb., 1924); szinművei: *Hazajáró lélek* (1923, Nemzeti Szinház); *A jégcsap* (bohózat, 1923, Belvárosi Szinház); *Süt a nap* (1924, Nemzeti Szinház); *Csillagok* (1925, Vígszinház); *Zenebohócok*, commedia dell'arte (1925, Nemzeti Szinház).

Zilahy *(Kiss)*, 1. *Ágnes*, irónő, *Z. Imre* és *Z. Károly* testvérhúga, szül. Zilahon 1848 máj. 12., megh. Szegeden 1908 márc. Tárcákat és háztartási cikkeket irt a fővárosi napilapokba. Önállóan megjelentek: *Valódi magyar szakácskönyv* (1891, hat kiadást ért); *Tört remények* (elbeszélések és tárcák, 1894); *Álmoskönyv* (1896); *A befőttekről* (1899). Szerkesztette a *Gazdasszonyok Naptárát* (1889—93).

2. *Z. Béla*, l. *Kiss*, 6.

3. *Z. Imre*, Z. Károly költőnek testvéröccse, szépirodalmi iró és műfordító, szül. Zilahon 1845 febr. 3., megh. Pesten 1867 febr. 17. Már 12 éves korában vidéki leveleket irogatott a Budapesti Hirlapba. Irt — részben Cserényi Imre név alatt — eredeti költeményeket, kritikai és széptani cikkeket és különösen műfordításaival okozott feltünést. Lefordította *Puskin költői beszélyeit* (1864), Racine Andromacheját (1866) s Lermontov, Puskin verseiből egy kötet műfordítást adott ki *Északi fény* c. (1866). Ezenkívül szerkesztette Nagy Miklóssal a Háború könyvét és Áldor Imrével az Aurora-Albumot. Eredeti *Költeményei* 1867. jelentek meg. V. ö. *Szász* K. (Fővárosi Lapok 1866, 4. sz.).

4. *Z. Károly*, költő és kritikus, szül. Zilahon 1838 okt. 28., megh. Budapesten 1864 máj. 15. Már tanuló korában irogatott vidéki és fővárosi lapokba; 1857. a fővárosban jogász lett s innen kezdődik nagyobb arányú irodalmi működése. 1858-ban súlyos tüdőbajára Gräfenbergben keresett orvoslást, majd 1859. az ifjúság hazafias mozgalmában való részvétele miatt kitiltatván Pestről, 1860. Bécsben folytatta tanulmányait. Hazatérve, egészen az irodalomnak élt. Költeményeket, elbeszéléseket, esztétikai tanulmányokat irt. Tehetsége, szép elméleti készültsége nagy tekintélyt szereztek a fiatal irónak, de a bírálataiban nyilatkozó türelmetlenségével, amely nyilván

betegeskedésében és családi bajaiban birta alapját, elidegenítette magától az irodalmi élet vezetőit, Arany körét. 1863-ban Vajda János mellett a Magyar Sajtónál, 1864. a Fővárosi Lapoknál dolgozott; befejezte az Alföldiek Segély Albumának szerkesztését (Reviczky Szevérrel, 1864). Halála is munkaközben érte. Önállóan megjelent művei: *Magyar koszorúsok albuma*, jelesebb írók jellemrajzai (1863); *Petőfi életrajza* (1864); *Z. K munkái* (1865, barátai adták ki halála után) Lefordította Aischylos *Leláncolt Prometheus* c. drámáját (1861). adta ki barátjának, *Bajza* Jenőnek *Zách* című tragédiáját. V. ö. *Dömötör* János, Z. K.

Ziliz (növ.) a. m. *Althaea* L. (l. *Mályva*). Kendermályva alatt az *A. cannabina*. L. fajt értik.

Ziliz, kisk. Borsod vm. edelényi j.-ban, (1920) 489 magyar lak.

Zillebeke, falu Belgium Nyugat-Flandria tartományában Yperntől 3 km.-re. A világháborúban, az yperni csatában 1914 nov. 6. a németek elfoglalták; de 1915 aug. 9. az angolok visszavették; mikor a környező magaslatokat a németek elfoglalták, 1918 ápr. 26. az angolok odahagyták.

Ziller, *Tuiskon*, német pedagógus, szül. Wasungenben 1817 dec. 22., megh. Lipcsében 1882 ápr. 20-án. Pedagógiai tanulmányok és gimnáziumi tanárkodás után jogot tanult s 1853. a jogfilozófiából magántanár lett; 1854-től fogva pedagógiai előadásokat is tartott; 1862. pedagógiai szemináriumot és gyakorlóiskolát alapított, 1864. rendkívüli tanár lett s ettől fogva nagy hatása lett a nevelástudomány fejlődésére. Herbart követőinek legfőbb irányítója és az 1868. alapított Verein für wissenschaftliche Pädagogik útján a német pedagógiai mozgalmaknak egyik vezetője volt. Hatása a magyar közoktatásügyre is kiterjedt. Főbb művei: Einleitung in die allgemeine Pädagogik (1856, 2. kiad. 1901); Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht (1865, 2. kiad. 1883); Vorlesungen über allgemeine Pädagogik (1876, 3. kiad. 1892); Allgemeine philosophische Ethik (2. kiad. 1886). V. ö. K. *Lange*, T. Z. (1884); Th. *Wiget*, Die formalen Stufen des Unterrichts (2. kiad. 1914).

Zillertal, a tiroli Alpok egyik legnagyobb keresztvölgye. A Ziller patak fut rajta végig s az Innbe torkol Innsbruck és Kufstein közt. Torkolatától föl egészen Mairhofenig 30 km. hosszú, ÉD.-i irányú. Mairhofennél sugarasan szétágazik szűk, nagyszerű hegyekkel körülzárt völgyekké. Ezek: a Zillergrund, a Ziller patak forrásfolyójának mély völgye; azután a Stillupgrund, a Zemm- (Zamser-) völgy és a Tuxer-völgy. A völgyek fölnyulnak a Z.-i-Alpok gleccservilágába. A Z. széles, földmívelésre alkalmas, de mégsem terem eleget, azért a szép völgy lakói kénytelenek házalással, citerajátékkal stb. idegenben keresni kenyerüket. Legnagyobb helységei Fügen (1000 lak.), Zell am Ziller (l. o.) és Maierhofen (1000 lak.), az utóbbi a Z.-i vasút végállomása. A völgyet temérdek turista keresi föl. 1837-ben a bécsi kormány a tiroli rendek sürgetésére sok ezer protestánst kiüzött a völgyből. Ezek Poroszországban, Liegnitz kerületben telepedtek le s ott alapították Z. várost. V. ö. *Steinach*, Z.-führer, München 1904.

Zillertali-Alpok, a Keleti-Alpok kristályos főláncának hatalmas darabja az Ötztali-Alpok és a Hohe-Tauern közt. Ny.-i határa a Brenner-hágó, K.-i vége a Krimler-Ache völgye, a Birnlückehágó és az Ahrn-völgy. A Zemm- és Pfitscher-völgy két részre vágja, É.-on van a Tuxer-Alp, D.-en a Z. főgerince. É.-ról a völgyek mélyen belevágódnak a hegyekbe, D.-i oldala meredek és tagozatlan. Közepes gerincmagassága 2750 m. Legmagasabb csúcsai: a Tuxer-Alpon a Riffler (3245 m.), az Olperer (3480 m.) és a Schrammacher (3416 m.), a főgerincen a Hochfeiler (3523 m.), Hochferner (3487 m.), Mösche (3486 m.), Thurnerkamp (3422 m.) és a Reichenspitz (3305 m.). A hegységben 132 gleccser van, köztük öt elsőrendű, 11 tó, de kicsinyek. A turisták ellátásáról számos menedékház gondoskodik.

Zilzelé séma (héb.), a bibliában gyakran említett kicsi, magashangú réztányér.

Zilzelé terua (héb.), a zsoltárok lármás, a mai réztányérokhoz hasonló ütőhangszere.

Zilzer *Antal*, festő, szül. Budapesten 1861., megh. u. o. 1921 nov. 16. A müncheni akadémián kezdett festeni tanulni 1884. s u. o. egy sor arcképet festett. 1892-ben Budapesten telepedett le, itt a többi közt megfestette Budenz, Salamon Ferenc, Hunfalvy, Baross Gábor stb. arcképét. 1907-ben végzetes csapás érte: elvesztette szemevilágát.

Zima, *Télfy* Iván (l. o.) családi neve.

Zimándköz *(Zimandul vechiu)*, kisk. Arad vm. aradi j.-ban, (1910) 1043 magyar lak. (Tr. R.)

Zimándújfalu *(Zimandul nou)*, kisk. Arad vm. aradi j.-ban, (1910) 1032 magyar lak. Mária Terézia uralkodása alatt a katonaság Arad polgári népességét a Z.-i pusztára akarta telepíteni, de II. József rendeletére a dolog abbamaradt. (Tr. R.)

Zimány, kisk. Somogy vm. igali j.-ban, (1920) 822 magyar lak.

Zimányi *Károly*, mineralógus, muzeumi igazgató, szül. Budapesten 1862 márc. 2. Egyetemi tanulmányait u. o. végezte. 1884—94-ig a József-műegyetem ásvány-földtani tanszéke mellett tanársegéd volt, majd gimnáziumi tanár lett, 1895. a Nemzeti Muzeum tisztviselőjének nevezték ki, ugyanitt 1922. igazgató lett. A Magyar Tud. Akadémia 1904. levelező, 1921. rendes tagjául választotta. Nagyobb értekezései: *A kőzetalkotó ásványok fő fénytörési együtthatói Na fénynél; Adatok a dognácskai rózsaszínű aragonit kristálytani ismeretéhez; Pyrit Sajóházáról; Hematit a Kakukhegyről; A Szepes-gömöri Ércheggység néhány kristályosodott pyritjéről; Termésréz és kristályosodott hematit Gömör vármegyéből; Az alsósajói cinnabarit kristálytani vizsgálata.*

Zimay *László*, zeneszerző, a Nemzeti Zenede tanára, szül. Gyöngyösön 1833 jún. 29., megh. Budapesten 1900 ápr. 8. 1860-ban Hegedüsné éneke című dalával tűnt fel. Petőfi, Komócsy, Losonczy számos versét zenésítette meg, írt sok nagyon népszerűvé lett népdalt és hatásos kórust; Honvédindulóját Richter János vezénylete mellett mutatta be a Filharmóniai Zenekar; zongoradarabjai is kedveltek voltak. Megemlítendő még *Elemi és technikai gyakorlatok* c. műve (1896).

Zimáz *(zymase)*, enzim, mely az alkoholos erjedést előidézi. Buchnertől nyerte nevét. Az élesztősejteknek is az a jelentőségük, hogy a Z.-t fejlesztik és szolgáltatják.

Zimbabye *(Szimbabve, Simbaboë)*, romok tömege Dél-Afrika K.-i részében, a Limpopo és Zambézi közt. Dos Santos és De Barros régi portugál írók már említést tesznek róla. Újabb időben (1871) Mauch fedezte fel. Utána Bent, Beuster és mások látogatták meg. Z. az aranymosók és olvasztók védelmére készített, megerősített hely vagy vár volt, amelyet Bent szerint arábiai bevándorlók építettek. Beuster a biblia Ofirjának tartja.

Zimmer, *Heinrich*, német kelta nyelvész, szül. Kastellaunban (Rhein Provinz) 1851 dec. 11-én, megh. Hahnenkleeben (Harz) 1910 júl. 29. 1881-től egyetemi tanár Greifswaldban, 1900. Berlinben. Főbb művei: Altindisches Leben (Berlin 1879); Keltische Studien (1881—84): Nennius Vindicatus (1893); Pelagius in Irland (1901).

Zimmermann, 1. *Ágoston*, főiskolai tanár, egyetemi magántanár, szül. Móron (Fejér vm.) 1875. Az egyetemet Budapesten végezte, ahol fil. doktorrá avatták, egyszersmind állatorvos lett. 1896-ban a m. kir. állatorvosi főiskola szolgálatába lépett, mint tanársegéd. 1910-ben r. tanárrá nevezték ki. Külföldi tanulmányútjain 1913. a nápolyi zoológiai állomáson dolgozott. A Magyar Tud. Akadémia lev. tagja. Szerkeszti az *Állatorvosi Lapok* és a *Közlemények az összehasonlító élet- és kórtan köréből* című folyóiratokat. Önállóan megjelent főbb művei: *A ló ujjának anatómiája* (1909); *A tejmirigy összehasonlító anatómiája* (1911); *Anatómiai gyakorlatok* (1911); *A lovasszobrok lovai*. Adatok a ló plasztikus ábrázolásához (1913); *Fejlődéstan* (Budapest 1917, 2. kiad. 1922); *Háziállatok anatómiája* (u. o. 1920, 2. kiad. 1923). Pályadíjat nyert dolgozatai: *Adalék a bendő szövettanához* (1893); *Az egészséges és a fulladozó lovak hőmérsékletének, érverésének és lélegzésének módosulása munka közben* (1895); *Adatok a szarvasmarha tejmirigyének szövettanához* (1909); *Adatok a kérődzők gyomrának összehasonlító anatómiájához* (1912). E Lexikonnak is munkatársa.

2. *Z. Antal*, zeneszerző, szül. 1741., megh. Pozsonyban 1781 okt. 8. Batthyány herceg karmestere és a pozsonyi székesegyház orgonása volt. Kiválóbb művei: 9 hegedű-zongoraszonáta, 6 vonósnégyes, zongoraverseny. Nagyobb szerzeményei: Andromeda und Perseus (melodráma, 1781); Narcisse et Pierre.

3. *Z. Ferenc*, erdélyi szász történetíró és levéltáros, szül. Nagyszebenben 1850 szept. 9. Felsőbb tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, azután Nagyszebenben élt, mint a szász egyetem levéltárosa. 1908-ban nyugalomba vonult. Főbb művei: Photographien von Urkunden (Nagyszeben 1879); Texte zu den Urkunden (u. o. 1880); Das Brooser Urkundenbuch (u. o. 1880); Das Archiv der Stadt Hermannstadt u. der sächs. Nation (u. o. 1887. és 1901); Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen, három kötet (u. o. 1892—1902); *Bixterfeld végrendelete 1665.* (Történelmi Társulat 1893).

4. *Z. Frigyes*, gépgyáros, szül. Karlsruheban (Baden) 1829 ápr. 18., megh. Budapesten 1889 szept. 23. 1850-ben a karlsruhei egyetemen végezte tanulmányait. 1857—59-ig technikai igazgatója volt a milanói Schlegel-féle (később Helvetia) gépgyárnak. 1860-ban Karlsruheban megalapította a Gschwindt és Z. gépgyárat. 1871-ben a magyar államvasutak gépgyárának igazgatói állására hívták meg s magyar állampolgárrá lett. Berendezte a gyárat hídépítési célokra is. 1878-ban a lokomobilgyártást, két évvel később a cséplőgépgyártást honosította meg hazánkban. 1880-ban a diósgyőri m. kir. vas- és acélgyárnak is élére állították és tevékeny részt vett a magyar fegyver- és gépgyár alapítási munkálataiban is.

5. *Z. István*, misszionárius, szül. Szomolnokon (Szepes) 1849., megh. Afrikában 1894. Vácon pappá szenteltetvén, Rómába ment tanulni s világi papból 1879. jezsuitává lett. Négy évig Kalocsán volt tanár, 1884. térítőnek ment a Zambézi vidékére s ott maradt haláláig, csak 1889. jött haza pár havi tartózkodásra. Jelentékeny irodalmi működése volt, többek között a kaffer nyelv első irodalmi termékeit, amelyek halála után a Magyar Tud. Akadémia könyvtárába kerültek, ő írta meg. A kaffer nyelv számára a magyar betürendet alkalmazta s utána a többi jezsuiták is ezt az irodalmi írásmódot fogadták el. Más művei között Szentek élete és Szűz Mária könyve jelentek meg 1889. önállóan portugál nyelven.

6. *Z. János*, gépgyáros, a német s különösen a szász szerszámgépgyártás megalapítója, szül. Pápán (Veszprém) 1820 márc. 27., hol atyja lakatosmester volt, megh. Berlinben 1901. júl. 2. Nagyváradon egy rokona műhelyében különösen a toronyórák és gazdasági gépek szerkezetével foglalkozott. Majd Bécsbe, Münchenbe és Chemnitzbe vándorolt; utóbbi helyén később egyik társával gyárat alapított szerszámgépek előállítására. 1871-ben vasöntődét is épített gyára mellé, melyet nemsokára egy részvénytársaságnak adott át. 1876-ban a magyar háziipar fejlesztésére 46,000 márka alapítványt tett s később magyar nemességet kapott. 1875. Pápa város díszpolgárává választotta. Több nagy alapítványt tett munkások javára.

7. *Z. Zsigmond*, l. *Keczer*.

Zimmermann, 1. *Albert*, német festő, szül. Zittauban 1809 szept. 20., megh. Münchenben 1888 okt. 18. Drezdában és Münchenben tanult, 1857-től a milanói, 1860—71. a bécsi művészeti akadémia tanára volt, 1884 óta Münchenben élt. Koch és Preller mellett Z. az ú. n. heroikus tájképfestésnek egyik fő művelője. Jellegzetes művei: Hegyi táj vízeséssel, Sziklás táj tigrisekkel küzdő kentaurokkal (mindkettő München, Pinakothek); Faust és Mephistopheles a vesztőhelyen; Az Obersee Berchtesgaden mellett (stuttgarti képtár); Táj az Alpokban (Frankfurt, Städelsches Institut); Oroszlánokkal küzdő kentaurok (lipcsei muzeum); Zivatar a hegyek között (Bécs, művészettört. muzeum); A Luganói tó (Bécs, akadémiai képtár), stb.

2. *Z., Alfred*, német gyarmatpolitikus, szül. Frankensteinben (Szilézia) 1859 máj. 8. Művei: Geschichte der preussdeutschen Handelspolitik

(1892); Geschichte der europäischen Kolonien (1896—1903, 5 köt.); Kolonialpolitik (1905); Die Kolonialreiche der Grossmächte 1871—96, 1916); Aus Spanien und Portugal (1917).

3. *Z., Arthur*, német államférfi, szül. Frankensteinben 1859 máj. 8. Kantonban és Tiencinben konzul volt, 1902. a német külügyminisztériumba rendelték be, 1910. a politikai osztályt vezette, 1916. államtitkár lett s ő intézte 1917 jan. 31. a tengeralattjárók ügyében a jegyzéket Amerikához, Mexikóval pedig szövetséget akart kötni, ez a felhívás volt az ú. n. Z.-jegyzék. Kudarcot vallván, 1917 aug. 5. lemondott.

4. *Z., A. R.*, hollandi politikus, szül. 1869. A leydeni egyetemen végezte jogi tanulmányait. 1906-ban Rotterdam polgármestere lett és 1920-ig intézkedésével rendkívül fejlesztette a kikötőépítkezéseket, szépítette s részben újjáépítette a várost, amely Hollandia egyik fő kereskedelmi helye lett. 1920-ban hollandi delegátus volt a brüsszeli pénzügyi értekezleten. 1922-ben a Népszövetség Ausztria pénzügyeinek ellenőrzésére őt küldte ki főbiztosnak.

5. *Z., Ernst*, német festő, *Z. 8.* fia, szül. Münchenben 1852 ápr. 24., megh. u. o. 1901 nov. 15. Münchenben apjának és W. Dieznek volt tanítványa. Különösen kolorisztikus jellegű szenttörténeti képeivel vált ki.

6. *Z., Karl*, német prot. teológus, szül. Darmstadtban 1803 aug. 23., megh. 1877 jún. 12. Szülővárosában lelkész, majd udvari prédikátor, 1832. az udvari templom diakonusa, 1847. prelátus és főkonzisztóriumi tanácsos lett. Ő alapította 1841. a Gusztáv Adolf-egyesületet. Művei: Die evangelische Diaspora und die Wirksamkeit der evangelischen Kirche für dieselbe (3 füzet, Darmstadt 1870); Beiträge zur vergleichenden Homiletik (u. o. 1866); Die christliche Toleranz (utoljára u. o. 1868). Kiadta Luther iratait díszkiadásban.

7. *Z., Klemens*, német festő, szül. Düsseldorfban 1789 nov. 8., megh. Münchenben 1869 jan. 24. Düsseldorfban és Münchenben tanult, 1815. az augsburgi művészeti iskola igazgatója, 1825 óta a müncheni akadémia tanára, 1846—65. a kir. képtár igazgatója volt. Freskókat festett a müncheni Hofgarten árkádjaiba.

8. *Z., Reinhard Sebastian*, német festő, szül. Hagnauban 1815 jan. 9., megh. Münchenben 1893 nov. 16. A müncheni akadémián tanult és különösen humoros genreképekkel tett szert népszerűségre.

9. *Z., Robert*, német filozófiai író, szül. Prágában 1824 nov. 2., megh. u. o. 1898 szept. 1. 1861 óta a bécsi egyetemen a filozófia tanára s a bécsi csász. akadémia tagja. Herbart iskolájának híve, ki a rendszerben az esztétikát, melynek inkább csak helyét és elveit jelezte Herbart, önállóan és részletesen kidolgozta. A Hegel-Vischer-féle esztétikával szemben a formális esztétika legkiválóbb képviselője. Fő műve: Aesthetik (2 kötet, 1858—65). Számos igen becses filozófiatörténeti értekezést és munkát is írt: Leibniz und Herbart (koszorúzott pályamű 1849); Philosophische Propädeutik (számos kiadásban, melyet Riedl Szende magyarra is fordított és nálunk is kedvelt gimnáziumi tankönyvvé lett); Über das Tragische und die Tragödie (1856); Studien und Kritik zur Philosophie und Aesthetik (2 köt., 1870); Anthroposophie im Umriss (1882).

Zimmern, *Helen*, angol írónő, szül. Hamburgban 1846 márc. 25., de korán Angliába került s több folyóiratnak állandó munkatársa lett. Elbeszéléseinek java a Stories in precious stones (1873) és a Told by the ways (1874) c. gyűjteményeiben találhatók. Lefordította Lessing Hamburgische Dramaturgie-ját (1879) és Firduszi több költeményét. Nagyobb munkát írt Schopenhauerről, Lessingről és Edgeworthról; számos egyéb népszerű tudományos munka szerzője.

Zimmerwald, falu Bern svájci kantonban, (1920) 729 lak., ismeretes lett az 1916. ott tartott Internacionale kongresszusról.

Zimnica *(Zimnicea)*, város Romániában a Duna mellett, (1911) 7375 lak. A világháborúban 1916 nov. 24. itt kelt át a Dunán Mackensen hadserege.

Zimogén, l. *Enzimek*.

Zimoid, l. *Erjesztők*.

Zimokka (állat), l. *Szivacs*.

Zimológia, az a tudomány, mely az erjesztéssel foglalkozik.

Zimony *(Zemun, Semlin)*, önálló város Szerém vm.-ben a Duna jobb partján és a Száva torkolatához közel, Belgráddal szemben, mellyel vasúti híd köti össze. Ezt a hidat a világháború elején felrobbantották, de 1915. helyreállították. Egyike Horvát-Szlavonország legjelentékenyebb városainak, díszes köz- és magánépületekkel, különösen a Belvárosban; kevésbbé szép a Józsefváros (Josipovo predgradje) és Ferencvölgy (Franjin dol) nevű városrészek, a Cigányhegy (Ciganka) pedig csak apró viskókból áll. A hegy tetején Hunyadi János egykori várának némi maradványai láthatók. Az alábbiakban a városnak az 1920-iki trianoni békekötés előtti állapotát ismertetjük: Z. székhelye volt a Z.-i járás szolgabírói hivatalának, járásbíróságnak, kir. és körjegyzőségnek; volt kir. főreálgimnáziuma, ferencrendi zárdája, kereskedelmi iskolája, színháza, római régiséggyűjteménye, népbankja (az osztrák-magyar bank itt mellékintézetet tartott fenn), fővámhivatala, belépő állomása, adó- és sóhivatala, pénzügyőrbiztosi állomása, vasúti és gőzhajóállomása, posta-, táviró- és telefonhivatala, számos egyesülete és társulata. Lakóinak száma 1857-ben 8746 volt, 1910-ben 17,131 (ebből 1296 katona), közte 1999 magyar, 6559 német, 2200 horvát és 5653 szerb; hitfelekezet szerint 9634 r. kat., 5851 gör. kel., 357 ág. ev., 538 ref., 681 izr. A házak száma 2478 volt. Z. fekvése a forgalomra és kereskedésre igen kedvező; átmeneti kereskedése igen jelentékeny; piaca hazánk és a kelet kereskedelme találkozó pontjául volt tekinthető; élénk gyümölcs-, marha- és sertéstenyésztése, sörgyára, olajmalma van, iparosai jelentékeny számmal vannak. Van gőzfürésze és harangöntője. Határa 5581 ha. A rómaiaknak a mai Cigányhegyen erődített helyük volt, a síkságon pedig *Taurunum* város feküdt. A középkorban Mallevilla volt a neve; a keresztes hadjáratok alatt sokat szenvedett, mert a keresztes vitézek feldúlták. A XII. sz. második felében Komnenos Jenő bizánci csá-

szár kezére került, azután sokszor cserélt urat. Itt halt meg Hunyadi János a belgrádi győzelem után. Halála után a törökök többször foglalták el (1462, 1471, 1521 júl. 29.) és pusztították lakóit. 1566 jún. 29. itt fogadta II. Szolimán szultán János Zsigmondot, kit további kegyéről biztosított. Midőn a törökök a XVII. sz. végén Z.-t kiürítették, az romhalmaz volt. 1792-ben szab. kir. várossá emeltetett. A Belvárosban ma is megvan az a kis ház, melyben II. József császár lakott, midőn Laudon Belgrádot ostromolta. Z. mellett emelte a magyar kormány 1896. az ezredéves emlékek egyikét, amelyet már a világháború alatt a lövések megrongáltak; később főalakjait ledöntötték. (Tr. SzHSz.)

Zimotechnika, l. *Erjedési technológia.*

Zinal-gleccser *(Durand-gleccser)*, a svájci Wallis kantonban levő Val d'Anniviers-völgy gleccsere a Wallisi-Alpok Dent-Blanche csoportjában. Patakja, a Navigence, a Rhônebe ömlik.

Zinckenit (ásv.), vagy ólomantimonfény, ólomantimonszulfid $PbSb_2S_4$; rombos táblás kristályok, hatszöges termetű aragonitszerű hármas ikrek, rostozott prizmás nyalábok és tűk, szálas halmazok. Lágy, fémfényű, szürkeszínű. Wolfsberg, Harzhegység; Hausach, Németország; Brobdignag Mine, Colorado.

Zincum, l. *Cink.*

Zindik v. *zendik* (arab), eretnek, az abbászida birodalom első idejében (VIII. sz.) a régi perzsa birodalom területén fellépő vallásos törekvések képviselői. A Z.-ek részint a pozitiv vallás dogmatikájának és formaságainak helyében tiszta deizmust tanítanak, részint pedig a régi perzsa vallás reakcióját képviselik az iszlámmal szemben. Manicheus-tanokkal is találkozunk a Z.-ek körében. Tágabb értelemben mindenféle szabadelvű, az iszlám dogmatikájától eltérő embert értenek rajta. Az első abbászida khalifák alatt szigorúan üldözték őket; valóságos inquizició működött ellenük. V. ö. *Goldziher*, Salih b. Abd al Kuddus und das Zindikenthum zur Zeit des Chalifen Al-Mahdi (a X. orientalista kongresszus munkálataiban, London 1893).

Zineol *(cineol)*, eukalyptol, ciklikus terpenalkohol, mely éterikus olajokban gyakran előfordul. Kámforra emlékeztető szaga van. Az illatszeripar használja.

Zingarelli, *Nicola Antonio*, olasz zeneszerző, szül. Nápolyban 1752 ápr. 4., megh. Torre del Grecóban 1837 máj. 5. 1804—11-ig a római Szt. Péter templom első karnagya volt. Ezt az állását elvesztette, mert Napoleon fiának, a római királynak születése alkalmából vonakodott Te Deumot előadatni. 1813-ban a nápolyi Real collegio di musica igazgatója, 1816. a székesegyház karnagya lett. Rendkívül termékeny szerző volt; írt 34 operát, 20 drámai kantátét, 100-nál több misét, számos más egyházi szerzeményt. Műveinek katalógusa 1837. jelent meg Nápolyban.

Zingaresca, *Zingarese, alla zingarese*, cigányosan, cigányos modorban *(Schubertnél* és *Brahmsnál).*

Zingerle, 1. *Anton*, osztrák klasszikus filológus, szül. Meránban 1842 febr. 1., megh. Innsbruckban 1910 dec. 7., hol 1873-tól egyetemi tanár (udvari tanácsos) volt. Fő művei: Ovidius und sein Verhältnis zu den Vorgängern und gleichzeitigen röm. Dichtern (Innsbruck 1869—71); Kleine philol. Abhandlungen (1871—87); Martials Ovidstudien (1887); Hilarius tractatus super psalmos (Wien 1891); Livius kiadása (Leipzig és Prága (1883—1907, 7 köt.); Über Dom- und Stiftsschulen Tirols im Mittelalter (Innsbruck 1906); Tirolensia (néprajzi adalékok (u. o. 1898).

2. *Z., Ignaz Vinzenz*, költő és germanista, szül. Meranban 1825 jún. 6., megh. Innsbruckban 1892 szept. 17. 1859—90-ig a német filológia tanára volt az innsbrucki egyetemen. Legnagyobb érdemeit Tirol néprajzi felkutatásával szerezte. Idevágó munkái: Sagen aus Tirol (Innsbruck 1850); Kinder- und Hausmärchen aus Tirol (u. o. 1852); Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol (u. o. 1859) stb. Tudományos működésén kívül regényeket és költeményeket is írt.

3. *Z., Pius (Jakob)*, kat. teológus és orientalista, szül. Meranban 1801 márc. 17., megh. Marienburgban 1881. jan. 10. Bencés volt; 1828. a merani gimnáziumon tanár és 1850. u. o. igazgató. 1862-ben Rómában az egyetemen az arab és szír nyelvet adta elő. 1867—71. ismét a merani gimnázium igazgatója volt. Lefordította: Sz. Ephrämus műveit szír nyelvből, ezenkívül főbb művei: Echte Akten heil. Märtyrer des Morgenlandes (1836); Harfenklänge von Libanon (u. o. 1840); Marienrosen aus Damaskus (2. kiad. Innsbruck 1965); Leben und Wirken des heil. Simeon Stylites (u. o. 1855); Chrestomathia syriaca (Róma 1871); Lexicon syriacum in usum chrestomathiae suae (Innsbruck 1873).

Zingiber (növ.), a *Zingiberaceae*-család génusza, melynek 55 faja a Maskareneken és tropikus Ázsiában honos. *Z. officinale*, gyömbér v. ingwer, tropikus Ázsiában honos, de a meleg övön mindenfelé termesztik; a gyömbérgyökér fűszert szolgáltatja.

Zingiberaceae, *Gyömbérfélék* (növ.), az egyszikűek családja a *Scitamineae*-sorozatban, melynek 800 faja főleg tropikus Afrika és Ázsia lakója. Zygomorph virágukban csak egy porzó termékeny, a többi 5 átalakult apró szirmokká és mézfejtővé. Aetherikus olajokat, gyantákat és sárga festőanyagot tartalmazó gyöktörzsről több faj nevezetes. Így különösen a *Curcuma*, *Zingiber*, *Alpinia* génusz fajai (l. o.).

Zink, l. *Cink.*

Zinkit (ásv.), l. *Cinkit.*

Zinn, a lat. *stannum* német neve, l. *Ón.*

Zinn-féle öv *(zonula ciliaris Zinnii)*, l. *Szem.*

Zinnia *L., katonarózsa* (növ.), a Compositae-család génusza, melynek 12 faja Észak-Amerikában honos. A. *Z. elegans* fajt mint dísznövényt kertbe ültetik.

Zinnóber, l. *Cinnóber.*

Zinnowitz, falu és tengeri fürdő Stettin porosz kerületben, Usedom szigetén, (1919) 1657 lak.

Zinnwaldit v. *litionit* (ásv.), litiumcsillám; a csillámcsalád tagja, 1·5—5% litiumoxidot, 4·8% fluort és 8–15% ferrooxidot is tartalmaz; helyenként még rubidium, cézium és tallium is ismerhető fel. A monoklin kristályok hatszöges táblás

termetűek; gyakran ikrek (l. *Csillám*). A bázislapon többnyire hatágú legyezős rostozás látható. Szürke, barna, zöld; színek gyakran zónánként változók. Ónérctelepeken terem: Altenberg és Zinnwald az Érc-hegységben; St. Just és Trewavas Head, Cornwall. A Z.-hoz tartozik még a *kriofillit*, sötétzöld oszlopok a gránitban (Cap Ann, Massachusets) és a *polilitionit* (Kangerdluarsuk, Grönland).

Zinovjev, *Georgij*, eredeti nevén *Apfelbaum*, más adat szerint *Rodomislkij*, orosz szovjetnépbiztos, szül. Novomirgorodban 1883. Oroszországból 1908. menekülnie kellett és többnyire Svájcban élt; de 1917. a forradalom után Leninnel és Trockijjal visszatért Oroszországba, ahol a bolsevikok egyik vezére lett, később pedig tagja a kormánynak s a szentpétervári kommün vezetője. 1920. Németországba ment s Hallében a szocialisták gyűlésén a világforradalom mellett izgatott, mire kiutasították Lesocky társával együtt. Megírta Lenin életrajzát.

Zintgraff, *Eugen*, német Afrika-utazó, szül. Düsseldorfban 1858 jan. 16., megh. Teneriffa szigetén 1897 dec. 4. Jogot végzett, majd a természettudománynak és földrajznak élt. 1884-ben Charannenal járt először Afrikában az osztrák Kongo-expedició kiséretében, 1885—6. a német kormány megbízásából Kamerun fő forrásfolyóját kutatta ki. 1887-ben a Rio del Rey és Meme torkolatát vizsgálta, az Elefánt-tó partján megalapította Barombi állomást. 1890-ben a bali törzs országát járta be. 1893—96. Zanzibárban, Kelet-Afrikában és Transzválban tett utazást. Müve: Nord-Kamerun, Schilderung der 1886—1892. unternommenen Reisen (Berlin 1895).

Zinzendorf, *Nikolaus Ludwig*, gróf, a morva testvérek v. herrnhutiak felekezetének alapitója, szül. Drezdában 1700 máj. 26., megh. Herrnhutban 1760 máj. 9. Atyja korán elhalván, fiát nagyanyja nevelte fel. Már gyermekkorában nagy hatással volt rá Spener, a pietisták feje, majd 1710. Halleba küldték, hol Franchénak, a nagy filantrópusnak különös gondozása alatt hat évet töltött s tanulótarsai között vallásos társulatot alapított. 1716 óta Wittenbergben jogot és teológiát tanult s ott lett határozott pietistává. 1721. a szász államtanács tagjává nevezték ki; de a politikai élethez semmi kedve sem lévén, Felső-Luzsicában telepedett le s itt találkozott véletlenül egy David Keresztély nevü vándorló áccsal, a morva testvérek régi felekezetének egyik tagjával, aki leírta előtte a felekezetük által szenvedett üldöztetéseket. Erre Z. letelepítette a morva testvéreket saját birtokán s gyarmatuk Herrnhut (l. o.) nevet nyert. Z. 1734. álnév alatt Stralsundba ment, hol teológiai vizsgálatot tett s a lutheránus egyház lelkészévé avatták fel. 1736-ban azon vád alapján, hogy veszélyes újításokat hoz be a vallásba, számüzték Szászországból s Hollandiába ment, hol különböző tartományokban morva testvér-telepeket létesített; 1737. I. Frigyes Vilmos porosz király közbenjárására a morva testvérek püspökévé neveztetett ki. Ugyanezen évben Londonba ment, hol Wesley (l. o.) nagy tisztességgel fogadta; majd 1740. Észak-Amerikába utazott, hol megalapította a Bethlehem nevü híres morva testvér-telepet. A herrnhutiak eközben jó magaviseletük s szorgalmuk által megnyervén Szászország összes köreinek becsülését, 1747. kivitték, hogy alapitójuk visszatérhessen közéjük Herrnhutba. Versben és prózában 108 munkát irt. Életét megírta *Varnhagen von Ense* s kiadta Biographische Denkmale c. művében (Berlin 1830); St. M. v. *Nes*, Der Graf von Z. (Nijkerk 1904.).

Zion *(Cion)*, l. *Sion*.

Zion City (ejtsd: szaion szitti), a zionistáktól (1894) alapított város Chicago közelében, (1910) 4789 lak.; teokratikus alapon kormányozzák. L. még *Dowie*.

Zionisták, l. *Cionisták*.

Zipaquira *(Cipaquira)*, város Colombiában, 2628 m. magasan, 10,000 lak., szén- és sóbányákkal, mezőgazdasági iskolával.

Zi-pen, helyesebben *Zsi-pen-kuo*, Japán kínai neve.

Zipernowsky *Károly*, elektrotechnikus, szül. Bécsben 1853 ápr. 4. Gimnáziumi tanulmányait Budapesten végezte; több éven át kémiai tanulmányokkal foglalkozott, majd a budapesti müegyetem gépészmérnöki szakosztályába iratkozott be. 1878-ban a Ganz és Társa cég alkalmazta, hogy az elektrotechnikai iparágat a cégnél bevezesse. Itt sokoldalú működést fejtett ki, melynek eredményei különféle találmányokban nyilvánultak. 1881-ben ívlámpát szerkesztett; 1882. Dérivel önmágnesező váltakozó áramú gépet, 1883. Mechwarttal gőzgéppel direkt kapcsolt generátort szerkesztett s 1885. Dérivel és Bláthyval együtt dolgozta ki a váltakozó áramú transzformátoros áramelosztó-rendszert, párhuzamosan kapcsolt transzformátorokkal (l. *Transzformátor*). 1893-ban a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjává választotta s ugyanazon évben a müegyetemen tanárnak nevezték ki. 1925-ben nyugalomba vonult.

Ziphiinae *(csőrös cetek*, állat), a Fizéter-félék *(Physeteridae)* egyik alcsaládja, ahová pl. a kétfogú cet *(Hyperoodon rostratus* Müll.) tartozik. L. *Fizéter-félék*.

Zipoli, *Perlone*, Lorenzo *Lippi* (l. o.) olasz festő és költő írói álneve.

Zippeit v. *uránvirág* (ásv.), a johannitnak (l. o.) egyik változata. Apró, sárgás rozettákban terem.

Zips, Szepes (l. o.) német neve.

Zipser *Májer*, tudós rabbi, szül. Balassagyarmaton 1815 aug. 14., megh. Rohonczon 1869 dec. 10. 1844—53-ig Székesfehérváron, 1858-tól élte fogytáig Rohonczon működött mint rabbi és tevékeny részt vett az 1868-iki zsidó kongresszus munkálataiban. A Julius *Fürst* (l. o.) által kiadott Litteraturblatt d. Orients c. folyóiratban, melynek egyik főmunkatársa volt (1846—47-iki évf.), közölte alapvető értekezését a magyar zsidók történetéről a török uralom idejében és Die magyarische Sprache und die Juden c. érdekes cikksorozatát (1848-iki évf. 10—13. sz.). Feltünést keltett a Jewish Cronicle 1851-iki évf., később különlenyomatban is (The sermon on the mount, London 1852) megjelent cikksorozata: The Talmud and the Gospels. Megírta a rohonczi zsidó község történetét. Nagyobb tudományos munká

ját: Des Flavius Josephus Werk «Gegen Apion» nach hebr. Originalquellen erläutert, halála után Jellinek Adolf adta ki (Bécs 1871). Életrajzát megírta *Reich* Ignác (Beth-El, II., 1—33. old.).

Zircz, nagyk. Veszprém vm. zirczi j.-ban, a Bakonyban, (1920) 2670 magyar és német lak., a járási szolgabírói hivatal széke, járásbírósággal és adóhivatallal, vasúti állomással, posta-, táviróhivatallal és telefonállomással. Z. német lakóinak ősei 1700. telepíttettek oda. *Z. apátságát* III. Béla király alapította 1182. s clairveauxi cisztercziekkel népesítette be. A templomot Imre kezdte építeni, aki ott a szentháromság tiszteletére oltárt emeltetett. A mohácsi csata után Móré László, majd Bakics Pál foglalta el; a díszes templom és monostor a levél- és könyvtárral 1548. elpusztult (csak egy oszlopa maradt meg). A ciszterciták csak 1659. kapták ismét vissza s eleintén a lilienfeldi, utóbb (1700) a poroszországi heinrichaui apátoktól küldött német szerzetesek laktak benne. Ezek építették (1725) az új monostort és (1731—52) az új templomot. I. Ferenc 1814 aug. 19. a külföldiektől teljesen függetlenítette Z., Pilis és Pásztó egyesített apátságait. Azóta Z. a hazai cisztercitarend, a konvent, gazdasági és kormánytanács középpontja. Templomát Maulpertsch Antal szép oltárképei díszítik; a kolostor könyvtára 57,000 kötetből áll. V. ö. *Békefi*, Emlékkönyv (1896) és a Z.-i, pásztói és pilisi apátságok története (Budapest 1896—1902, 5 köt.).

Zirczi apátság, l. *Zircz*.

Zirkel, *Ferdinand*, német mineralógus, szül. Bonnban 1838 máj. 20., megh. u. o. 1912 jún. 12. 1863-ban egyetemi tanár lett Lembergben, 1868. Kielben, 1870. Lipcsében. Geológiai tanulmányutakat tett Skóciában, a Pireneusokban, Oroszországban, Észak-Amerikában, Ceylonban és Indiában. Terjedelmes munkásságának főérdeme: a mikroszkóp alkalmazása az ásványtani és különösen a kőzettani munkálatoknál. Főbb munkái: Reise nach Island (Leipzig 1862); Lehrbuch der Petrographie (3 köt., Leipzig 1893—95); Untersuchungen über die mikroskopische Zusammensetzung und Struktur der Basaltgesteine (Leipzig 1873); Microscopical Petrographie (Washington 1876); Über Urausscheidungen in rheinischen Basalten (Leipzig 1903); Naumann Elemente der Minerologie tankönyvének új kiadásait Z. szerkesztette (számos kiadás).

Zirkelit (ásv.), a kalciumnak és vasnak szilikát-, torát- és titanátja; képlete $(Ca,Fe)(Zr,Ti,Th)_2O_5$; kockák és oktaéderek, bonyolódott ikrek. Fekete, gyantafényű, vékony szilánkokban sötét barnán áttetsző. 1—3 mm. nagy kristályok a magnetitpiroxenitben: Jacupiranga, Brazilia.

Zirknitz *(Cerknica)*, község Krajnában a róla elnevezett tó mellett, (1910) 5161 lak., sókereskedéssel. A SzHSz. királysághoz tozik.

Zirknitzi tó, felszíni lefolyás nélkül elzárt polje-tó Krajnában (SzHSz.), a mai olasz határon, Adelsbergtől 8 km. DK.-re. A Zirknitz patak és a Seebach patak táplálják, az utóbbi földalatt fut legnagyobb részében. Ezek aztán eltűnnek a Vodanos és Rešeta víznyelőkben s a nagy polje egy részét, a polje Ny.-i szélén elöntve tartják. Az eltűnt víz az Unz-patakban jön napvilágra, de csak rövid időre s valószínűleg a Laibach patak felső része. Árvízkor az egész nagy polje víz alá kerül, szárazság idején pedig, mint 1834-ben, teljesen kiszárad.

Zirkon ((ásv.), l. *Cirkon*. Az *auerbachit* mállott Z., Mariupol, a Jekaterinoszlav kerületben. A *jargon de Ceylon* az izzítás útján elszíntelenített Z. kereskedelmi neve. A *linkur* olasz eredetű Z.

Zirkonium, l. *Cirkonium*.

Zirl, falu Innsbruck tiroli kerületi kapitányságban, (1910) 1617 lak. Közelében van a *Martinswand* és a *Miksa-barlang*.

Zirona *(Z. Grande, Drvenik)*, a dalmát szigetek egyike a kontinens és Solta-sziget közt, 12 km² területtel, Trau községhez tartozó, a sziget É.-i partján fekvő, Z. nevű (1917 lak.) faluval.

Zirzen *Janka*, tanítónő, szül. Jászberényben 1825., megh. Budapesten 1904 dec. 28. Árván maradva, 15 éves korától fogva nevelősködött, majd Eötvös biztatására Budapestre költözött 1866., résztvett a nőnevelés szervezésében; 1869. a budai tanítónőképzőintézet igazgatója, majd az ebből fejlődött polgári iskolai tanítónőképzőintézet, a későbbi Erzsébet-nőiskola igazgatója lett. Ez állásában 1896-ig, csaknem három évtizeden át vezette a művelt osztályok leányait nevelő felsőleányiskolát, elemi és polgári iskolai tanítónők, valamint a tanítónőképzőintézeti nőtanárok képzését s rendkívüli személyes hatásával maga és intézete központja volt a magyar nőnevelésnek.

Ziska *János*, (eredetileg *Zižka*), huszita vezér, szül. Trosznovban (Budweis környékén) 1360., megh. Przsibiszláv várának ostromlása közben 1424 okt. 11. Gyermekkorában félszemére megvakult. Mint ifjú, Vencel király udvarába került, azután a német lovagrend zászlója alatt a lengyelek és litvánok ellen harcolt és résztvett az 1410 jún. 14-iki tannenbergi csatában. Majd Zsigmond király alatt Magyarországban a törökök s Franciaországban az angolok soraiban a franciák ellen harcolt; az azincourti csatában is jelen volt. Husz János kivégeztetése után a husziták vezéreknek ismerték el. Javaslatára a magaslatokon *tábor*-okat építettek és a szekérvár alkalmazásában is nagy ügyességre tettek szert. Első diadalát Vitkov hegyén aratta (1420 júl.). Nov. 1. Pankrácnál győzte le Zsigmond királyt és nyomban rá Višehrad várát szállotta meg Prága közelében. Huszinesz Miklós halála után (1421) valamennyi huszita párt őt ismerte el fővezérnek. Nemsokára azonban, Raby várának ostromlása közben, nyíllövés következtében másik szemén is megvakult. Ezóta kis kocsin vitette magát csapatai után és főbb embereinek útbaigazítása mellett vezényelt a csatákban. 1422 jan. 8. Német-Bród táján újból visszaverte Zsigmond támadását és benyomult Morvaországba meg Alsó-Ausztriába, hol hadai rettenetesen garázdálkodtak. Hasztalan iparkodott Zsigmond király Z.-t a maga pártjára vonni: Z. a neki felajánlott helytartóságot sem fogadta el. Przsibiszláv város ostromlása közben a pestis őt is elragadta. Z. összesen 13 nagyobb és 100 kisebb ütközetből került ki, mint győztes; egyetlen egyszer, Kremsier táján húzta a rövidebbet. Csaszlauban temették el és óriási buzogányát

sírja fölé helyezték. II. Ferdinánd császár parancsára azonban a sírt lerombolták és Z. csontjait kihányták, de sírhelyét 1914. megint megtalálták. 1874-ben a csehek Przsibiszláv mellett nagy szobrot emeltek Z. emlékének. V. ö. *Millauer*, Diplomatisch-historische Aufsätze über Johann Z. (Prága 1824); *Tomek*, Johan Z. (német fordítás, Prága 1882); *Meissner* Alfréd költő Z. époszában hősének választotta (Wien, 7. kiad. 1867).

Zita *Mária Adelgunda Mikaéla Rafaéla Gabriela Jozefa Antónia Lujza Ágnes*, magyar királyné és osztrák császárné, Róbert parmai herceg ötödik gyermeke annak második nejétől, *Mária Antónia* braganzai hercegnőtől, szül. Pianore kastélyban (Viareggio mellett, Lucca tart.) 1892 máj. 9. Gyermekéveit atyjának *schwarzaui* kastélyában (Alsó-Ausztria) töltötte. 1902—8. a szalézianus apácák *zangbergi* (Bajorország) intézetében nevelkedett, azután a Wight-szigeten levő bencés apácák kolostorában folytatta magasabb tanulmányait. 1911 okt. 21. lépett házasságra Schwarzau kastélyban *Károly* Ferenc József főherceggel, a későbbi magyar királlyal. Házasságának első idejét Brandeis-kastélyban (Csehorsz.) töltötte. Ferenc Ferdinánd tragikus halála után trónörökösné lett, Ferenc József halála után pedig 1916 nov. 21. Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja. Magyar királynévá történt megkoronázása 1916 dec. 30. a budavári Boldogasszony-templomban ment végbe.

A világháború alatt vezetőrészt vett a hadijótékonyság műveiben, miért 1917 elején férje a 16. huszárezred tulajdonosává nevezte ki. Férjével együtt meglátogatta a háború alatt Szófiát és Konstantinápolyt, Magyarországon a tűzkárvallott Gyöngyöst, majd Pozsonyt, valamint már az összeomlás következtében megindúló forradalmi hangulat közt Debreczent; de pár nap mulva már Gödöllőről Bécsbe távozott, onnan a forradalom után egy ausztriai kastélyba s az entente beavatkozása következtében Svájcba költözött családjával. Innen 1921 okt. 21. férjével repülőgépen Magyarországra jött, de az entente-követek fellépésére Tatán letartóztatták, majd Tihanyba, onnan angol hajón a Dunán át Madeira-szigetére, Funchalba vitték. Károly ott 1922 ápr. 1. meghalván, Z. családjával Spanyolországban talált menedéket, ott szülte utolsó gyermekét. A spanyol nemzet a Lequeitio-kastélyt adta tartózkodási helyéül, ahol gyermekeit magyar környezetben neveli.

Gyermekei: 1. *Ottó* Ferenc József szül. Reichenauban 1912 nov. 20. 2. *Adelheid*, szül. Hetzendorfban 1914 jan. 3. 3. *Róbert* Károly, estei herceg, szül. Schönbrunnban 1915 febr. 8. 4. *Félix*, szül. Bécsben 1916 máj. 31. 5. *Károly Lajos*, szül. Badenban 1918 márc. 10. 6. *Rudolf Szirinqusz*, szül. a Prangins-villában Glandban (Svájc) 1919 szept. 5. 7. *Sarolta*, szül. u. o. 1921 márc. 1. 8. *Erzsébet Sarolta*, szül. El Pradóban 1922 máj. 31.

Zitelmann, 1. *Ernst*, német jogtudós, szül. Stettinben 1852 aug. 7., megh. 1923 nov. 1876-ban magán-, 1879. rendkívüli tanár lett Göttingenben, ugyanabban az évben rendes tanár Rostockban, 1881. Halleban, 1884. Bonnban. Fő munkái: Begriff und Wesen der juristischen Personen (Leipzig 1873); Die Rechtgeschäfte im Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuchs für das Deutsche Reich (Berlin 1889—90); Internationales Privatrecht (Leipzig 1897—1903, 2 köt.); Das Recht des Bürgerlichen Gesetzbuchs (u. o. 1900, 1. rész); Luftschiffahrtrecht (u. o. 1910); Die Unvollkommenheit des Völkerrechts (1919); *Niemeyerrel* együtt kiadta a Quellen zum internationalen Privatrecht (u. o. 1908-tól) c. gyűjteményt. Szépirodalmi művei közül említjük: Momento vivere (2. kiad., Stuttgart 1900); Radierungen und Momentaufnahmen (3. kiad., Leipzig 1905, 5. kiad. 1918); Der Rythmus des fünffüssigen Jambus (u. o. 1907); Totentanz und Lebensreigen (1909.)

2. *Z., Konrad*, német író, l. *Telmann*.

Zitta *György*, l. *Budai Zitta*.

Zittau *(Zittawa, Chytawa)*, az ugyanily nevű járás székhelye Bautzen szász kerületi kapitányságban, (1919) 34,227 lak., pamutfonókkal, ruhakelmeszövéssel, vasöntéssel, üvegfestéssel, gép-, kötél-, sör-, téglagyártással, mesterséges virágkészítéssel; korai gót ízlésben épült kat. Máriatemplommal; középkori városházzal, amelynek nagy termét szép üvegfestmények díszítik; városi könyvtárral, különféle iskolákkal és jótékonysági intézményekkel. Z. eredetileg Csehországhoz tartozott. 1238-ban telepedtek meg benne először a németek; a husszita és hétéves háborúban sokat szenvedett.

Zittel, *Karl Alfred*, német paleontológus és geológus, szül. Bahlingenben (Baden) 1839 szept. 25., megh. Münchenben 1904 jan. 5. 1861-ben a bécsi cs. kir. udvari ásványgyűjtemény asszisztense, 1864. a karlsruhei műegyetem, 1866. a müncheni egyetem tanára lett. Munkái: Geognostische Beschreibung d. Sectionen Messkirch u. Möhringen (Karlsruhe 1866); Grenzschichten der Jura- u. Kreideformationen (Stuttgart 1868—73, térképpel); Geognostische Beobachtungen aus den Zentral-Appeninen (u. o. 1869); Aus der Urzeit (u. o. 1865); Fossile Spongien (u. o. 1877); Beiträge zur Geologie und Paläontologie in der Lybischen Wüste (Cassel 1883 óta folytatólag); Die Sahara (u. o. 1883); Geschichte der Geologie und Paläontologie (München 1899). Schimperrel együtt: Handbuch der Paläontologie (1—5. köt., München 1875—93). Számos magyar geológust nevelt, a többek között tanítványai: *Lőrenthey* Imre s *Papp* Károly egyetemi tanárok. V. ö. *Lőrenthey*, Z. emlékezete (Földtani Közlöny 36. köt.).

Zitterbarth *Mátyás*, építész, szül. 1803. megh. 1867. A régi Budapest építészetének egyik kiváló képviselője; főbb művei: a mai Szent István-bazilika helyén állott Lipót-kápolna, amely 1849. szintén a bombázás áldozata lett, az első Nemzeti Színház, amelyet 1874. építettek át, Pest vármegye házának városházutcai része (1838—41).

Zittmann-főzet, l. *Decoctum*.

Ziva, a Tanganyika-tó arab neve.

Zivatar, *égi háború*, a meteorológiai tünemények közül az, melyben a természeti erők hatalmas módon megnyilatkoznak, ugy hogy az embert bámulatra és rettegésre ragadja. A mitológiában a villám félelmetes fegyverét mindig a

legfőbb isten kezében találni s efféle szók, mint isten haragja, isten ítélete, isten nyila szintén a magyar mitológiából maradtak fenn. A Z. közismeretes tüneménye a légköri elektromosságra vezethető vissza, jóllehet ez utóbbi keletkezése még teljesen kiderítve nincsen. Annyi azonban bizonyos, hogy a kondenzációs folyamat lényeges tartozéka a Z.-nak, mert a fellépő nagy elektromos feszültség a légkörben levő vízgőz megsűrűsödésétől ered. A felhőknek egyik sajátos alakja az ú. n. Z.-os felleg, mely alul kékes-szürkének látszó gomolyfelhő-tömegből áll, szabad elektromossággal bír s ez megosztólag hat a környezet elektromos állapotára. Ezáltal a közelében lévő tárgyakban, más felhőben avagy földi tárgyakban, az ellentett elektromosság a Z.-os felhő felé gyülemlik össze, míg az egynemű tőle távolodni kényszerül. Ha Z.-os felhő és a környező tárgy két ellentett elektromossága között a feszültség oly nagy, hogy a közbeeső légréteg ellenállását legyőzni képes, akkor bekövetkezik a kisülés, fény- és hangjelenség, azaz villámlás és mennydörgés kíséretében. A villám és az elektromos szikra azonosságát kimutatta *Franklin* 1852., ki vascsúccsal ellátott sárkányt egy Z.-os felhőben zsinegen felbocsátott és kinek sikerült, miután a zsineg az esőtől megázott, annak alsó végéből oly szikrákat húzni, aminőket az elektromos gépen is előidézni lehet.

A Z. rendes kisérője az eső (Z.-os eső), mely rövid záportól pusztító felhőszakadásig fokozódik s nem ritkán a jégeső vagy a dara meg a viharos szél; havazással járó Z. éghajlatunkon szokatlan. Budapesten 35 év alatt mindössze 5-ször észleltek Z.-t a téli évszakban. A mérsékelt égövben a Z.-ok jobbára nyáron vannak. Európa É.-i partjain azonban télen is. Nálunk a délutáni órákban gyakoriabbak, mint az éjjeli v. reggeli órákban. Legszabályosabban ismétlődnek a két passzát közötti övben, hol a nap bizonyos szakában pontosan beköszönt a Z. A tropusokban a Z.-ok egyáltalán legerősebbek és leggyakoriabbak. Gyakoriságuk az egyenlítőtől a sarkok felé folyton csökken; a legészakibb pont, ahol Z.-t észleltek, a Ny.-i Spitzbergákban van. Vannak aztán vidékek, hol a Z. teljesen hiányzik, igy a sark körüli vidéken, valamint Ázsia és Afrika sivatagjain.

Mohn szerint kétfajta Z.-t különböztetnek meg: *hő-* és *örvény*-Z.-t. Nálunk és általában a mérsékelt meleg övben a legtöbb Z. az első kategóriába tartozik, mert van határozott napi és évi periódusuk, mely a hőmérsékletnek és közvetve más meteorológiai elemeknek periódusával egybeesik. Keletkezésük a talaj és az alsó légrétegek erős felmelegedésére vezethető vissza. Kitörésük előtt a hőmérséklet és a páratartalom növekedik, a légnyomás sülyed, az idő csendes és fülledt, Z. után pedig lehülés következik be, a légnyomás emelkedik és a szelek megélénkülnek. A hő-Z.-ok helyi jellegűek és az időjárást csak átmenetileg változtatják meg. Az alsó légrétegeknek erős és gyors felmelegedése labilis egyensúlyi állapotot teremt függőleges irányban, mert az alsó meleg és páradúsabb, tehát könnyebb rétegek fölött hidegebb, nehezebb rétegek helyezkednek el. Bizonyos határesetben kis ok is megbolygatja a labilis állapotot, a meleg és nedves levegő áttör a fölötte levő rétegeken de felszállás közben lehül, gyors kondenzációs folyamat indul meg, mely hatalmas, fölfelé tornyosuló gomolyfelhők alakulásában nyilvánul. Ezáltal a levegő normális elektromos állapota megváltozik, a nagy potenciálkülönbségek elektromos kisüléseket eredményeznek. Tapasztalás szerint oly területen keletkeznek tömegesen, mely két barométeres maximum között fekszik, de előfordulnak gyakran oly nagyobb területen is, melyen a légnyomás egyöntetűen oszlik el. Ezzel szemben az örvény-Z.-ok mindig barométeres depresszió jelenlétéhez kapcsolódnak és az évszaktól meg napszaktól teljesen függetlenek. Ide tartoznak a téli Z.-ok mind, továbbá a magasabb földrajzi szélességen előfordulók. Ezek nem lokális természetűek, hanem hosszú vonalon, *Z.-fronton* (mely jobbára ÉD.-i irányban húzódik) haladnak Ny.-ról K. felé. Az izobárok **V**-alakú nyúlványt mutatnak ilyenkor (másodrendű depresszió) és a legalacsonyabb nyomással bíró pontok összeköttetése adja a Z.-frontot. Ennek mentén nagy eltérések vannak a levegő állapotában, jobbra tőle a levegő hőmérséklete jóval magasabb, mint a baloldalon, a különbség néha több mint 10°. Az örvény-Z.-t szélrohamok (böe) és viharok kísérik. Ny.-ról a hideg levegő alul benyomul a meleg levegő alá, mely emelkedni kényszerül, ami a lecsapódásokat eredményezi. A Z. elvonulásával az időjárás alaposan megváltozik. A barogramm pedig sajátságos ugrást mutat, erős sülyedés után egyszerre néhány mm.-t szökik fel (Z.-orr).

Újabban a Z.-ok tanulmányozására (földrajzi elterjedés, gyakoriság, húzódási irány, sebesség) Z.-észlelő hálózatokat létesítettek. Hazánkban 1896. alakult ilyen önkéntes megfigyelőkből álló hálózat a meteorológiai intézet keretében, melynek 15 évi eredményeit *Raum* foglalta össze. Eszerint a Z.-os napok átlagos száma a régi Magyarország területén vidékek szerint csoportosítva 15 évi (1896—1900) megfigyelés szerint a következő:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
Nagy Magyar Alföld	0·0	0·0	0·4	1·7	6·0	6·9	5·6	4·0	1·5	0·3	0·2	0·0	26·6
Kis Magyar Alföld	0·0	0·0	0·3	1·2	5·3	5·5	5·4	3·4	1·4	0·3	0·0	0·0	22·7
Dunántúli Dombvidék és Horvát-Szlavonország	0·0	0·1	0·3	1·7	5·6	6·1	6·2	4·1	1·8	0·4	0·2	0·0	26·5
Északi Felföld	0·0	0·0	0·3	1·4	5·3	7·1	5·8	3·7	1·4	0·2	0·1	0·0	25·3
Északkeleti Felföld	0·0	0·0	0·3	1·1	5·6	7·1	5·9	4·4	1·1	0·4	0·1	0·0	26·0
Keleti Felföld	0·0	0·0	0·3	1·2	5·9	7·6	6·3	4·3	1·4	0·3	0·1	0·0	27·5
Tengerpart vidéke	0·5	0·6	1·7	1·3	4·5	5·5	6·0	5·6	3·2	2·0	1·4	0·3	32·6

Legkevesebb tehát a Z.-os nap a Kis Magyar Alföldön, legtöbb a partvidéken. Általában jún.-ra esik a Z.-ok maximuma, a máj.—aug. időszakra (4 hónapra) jut országszerte az összes Z.-ok 86 százaléka. A Z.-ok maximuma a délután 2—4 órai időközre esik. Ami pedig a húzódási irányt illeti, Z.-aink túlnyomó részben Ny. felől jönnek.

A Z.-t jellemző felhőalak a cumulo-nimbus, fölfelé tornyosuló gomolyfelő, mely fölött rendszerint cirrosztratus ernyő keletkezik. A Z.-felhő alsó határa 1—2 km.-re van a talaj fölött, de függőleges terjedelme több km.-re rúghat. A Z.-gyakoriság általában növekszik a síkságtól a hegyvidék felé és a tenger felől a szárazföld felé. A Z. vonulási sebessége Európában 35—40 km. óránkint, Amerikában jóval nagyobb, 50 km. körül. A Z.-ok gyakorisága és a holdfázisok meg a napfoltok közötti periodicitás számos vizsgálatnak volt a tárgya, de határozott és általánosan érvényes kapcsolat még eddig nem volt megállapítható.

A *villámnak* (népies nyelven: *tüzes mennykő, ménkü*) Arago szerint 3 főalakját szokás megkülönböztetni: 1. A *szikraalakú (vonalas, cikázó)* villám a leggyakoribb és az elektromos gép szikrájához hasonlít. Hajdan zig-zugos, tört vonallal ábrázolták, de a fényképfelvételek szerint kígyós fősugárból áll, mely kisebb elágazásaival együtt folyamrendszer képére emlékeztet. 2. A *felület-villám* egy-egy Z.-os felhőben látható nagyobb-terjedelmű fölvillanásában mutatkozik és vagy valamely szikraalakú villámnak felhőszőnyegen átszűrődő képe, vagy pedig diffuzkiáramlás módjára történt kisüléstől származik. 3. A *gömb-villám* (tűzgolyó), ökölnyi vagy fejnagyságú világító gömb, lassan halad, vagy zajtalanul eltűnik vagy nagy robbajjal szétrobban. Újabb megfigyelések szerint ezen a 3 főalakon kívül vannak még *gyöngysoralakú* villámok, melyek oly benyomást tesznek, mintha több fényes pontot zsinórra fűztek volna és *szalagalakú* villámok, melyek a fényképen több párhuzamos vonalból alkotott szalagot mutatnak.

Ha a villám elektromos felhőből a földre ugrik, azt mondják, hogy beütött *(villámcsapás, villámütés, mennykőcsapás)*. Magas tárgyak, kivált ha jó vezetők, leginkább vannak kitéve a villámütésnek, azért nem tanácsos magas fák alatt menedéket keresni. Hatása abban nyilvánul, hogy meleget fejleszt, könnyen gyúló anyagokat meggyújt, fémeket olvaszt, folyadékot elpárologtat, rossz vezetőket szétrombol, embert v. állatot érve, halált is okozhat. A *gyujtó* és *romboló (száraz* vagy *hideg)* villámcsapás közötti különbség nem a villám természetében rejlik, hanem a tárgy milyenségében. Amidőn a villám lecsapása a földre *közvetlenül* történik, a villám útját a felhő és a földi tárgy között fejlődő potenciálkülönbség készíti elő, t. i. abban az irányban töri át a légrétegeket, amelyben a feszültség legnagyobb. A *közvetett* villámcsapás úgy létesül, hogy előbb az egyik felhő kisül egy másik alatta levő felhő felé és azáltal az alsó felhő és a föld között hirtelenül fokozódik a feszültség és az így keletkező villám szokatlan úton halad és néha alacsonyabb tárgyakat ér és magasabbakat megkímél. Az *ütőütés* úgy származik, hogy az elektromos felhő előbb magasan kiálló tárgyak elektromos állapotára megosztólag hat és aztán más felhő felé sül el. A földi tárgyban azáltal a megoszlás megszünik és az előző indukció által előidézett elektromos feszültség kiegyenlítődik. A hatás ép olyan, mintha a villám becsapott volna. Ehhez hasonló a hatás, midőn a villám hirtelenül az ember közelében lecsap. A villámlás alkalmával a test elektromossága hirtelenül elválasztatik, utána pedig hirtelenül egyesül, ami az idegrendszert megrongálja, noha külsőleg a villám semmi nyomot nem hagy. Ez köznyelven a *mennykő szele*.

A villám iránya túlnyomóan fölülről (a felhőből) lefelé (a föld felé) tart, az ellenkező irányra nincs beigazolt eset, ellenben arra volt már példa, hogy a villám alacsonyabb felhőből magasabb felhőbe ment; a vízszintes irányú villám is elég gyakori. A villám gyorsasága roppant nagy, a cikázó villám tartama a mp. tört része, felhők között 1 mp.-ig tartó kisülést is észleltek, a gömbvillám tartama 1—2 perc. A villám hossza többnyire 2—3 km., de mértek már 10 km.-nél hosszabbat is, erőssége legalább 10,000 Ampère. A cikázó villám színképe vonalas, mely a nitrogénen kívül még hidrogén és oxigén jelenlétét mutatja, a felületi villám színképe szalagos és megfelel a nitrogénnek.

Mennydörgés (égzörgés) a levegőnek a villám által előidézett robbanásszerű megrázkódtatásából származik. A villám körül a levegő összenyomása és ritkulása hanghullámokat okoz, melyeknek hossza néhány m.-re tehető. A hang terjedési sebessége kisebb lévén a fényénél, a villámot is előbb vesszük észre, mint a dörgést. A kisülési hely távolságát közelítőleg megkapjuk, ha a villámlás és dörgés közötti időt mégfigyeljük; a másodpercek számát megszorozzuk 330 m.-rel. Ha a kisülés közelünkben történik, rendesen csak erős, rövid csattanás hallatszik, a távolabb állók azonban hosszabb dörgést hallanak. Míg a villám tartama egy másodpercnek csak igen kis részét teszi, addig a dörgés több másodpercig, néha egy teljes percig is eltart, miközben a hang erőssége lökésszerűen többször meg is változik. Ezen sajátságos robajt annak tulajdonítják, hogy a hang a villám útjának egyes pontjairól nem egyszerre érkezik a fülhöz, részben pedig a hang visszaverődésének a felhőktől v. földi tárgyaktól. A távolság, melyre a dörgés még elhallatszik, aránylag kicsiny; 25 km.-nyi távolságban a legerősebb dörgés is csak gyenge mormogásnak hallatszik.

Villogás az esti és éjjeli órákban észlelhető a szemhatár szélén. Ez nem egyéb, mint távoli Z.-nak villámlása, melyet még látunk, jóllehet a dörgés már nem jut el hozzánk. Épületeknek villámütés elleni megvédésére szolgál a *villámhárító* (l. o.).

Irodalom. Hegyfoky Kabos, A Z.-okról, Budapest 1889; Héjas Endre, A Z.-ok Magyarországon az 1871—1875-ig terjedő megfigyelések alapján, Budapest 1898; A magyar meteorológiai évkönyv 1896—1900. évfolyamaiban a III. rész tartalmazza a Z.-hálózat anyagát, melynek utolsó évfolyamában Raum Oszkár összefoglalása található.

Zivatarjelző készülék, távoli zivatarok elektromos kisüléseit jelző műszer. A mult század végén többen szerkesztettek ily műszert, legismertebb a *Boggio-Lera*-féle (1900). Lényegben mind a következő alkotórészekből állnak: fölvevő drót, koherer, relais és elektromos telep. A Hertz-féle hullámok a koherert vezetővé teszik és az áramkört zárják, miáltal harangot szólaltatnak meg *(keraunofon)* vagy írótollat mozgatnak. *Fényi*

Gyula és *Schreiber* János (Kalocsán) oly Z.-et szerkesztettek, amelynél a Branly-féle üvegcsőkoherer helyett két egymásra illeszthető varrótűt használtak. Az érdeklődés a Z. iránt újabban megcsappant, mivel sem a zivatar távolságára, sem vonulására vagy erősségére nem enged következtetni.

Živio (szerb és horvát), éljen!

Zivuska *Jenő*, szépirodalmi és filozófiai író, szül. Debreczenben 1876 aug. 10., megh. u. o. 1926 jan. 12. A gimnáziumot Eperjesen és Debreczenben végezte, azután Selmeczbányán a bányászati és erdészeti akadémiát s rövid ideig Ungvárt erdészgyakornok volt. Ez idétt, 1898. adta ki verskötetét és *Az ítélet* c. Debreczenben előadott drámáját. Ez utóbbi átdolgozva *A becsületbíró* címmel elnyerte 1899. az Akadémia Telekidíját, mire Z. a földmívelésügyi minisztériumba rendeltetett. Itt a költészettől elfordulva irodalmi és filozófiai tanulmányokba mélyedt, járt külföldön tanulmányúton, elvégezte az egyetemet, tanári és bölcsészetdoktori oklevelet szerzett s Beszterczebányán, majd Debreczenben tanár lett s ugyanott az egyetemen a filozófia magántanára. Tudományos művei: *Pyrker László élete és művei* (1904); Prolegomena ad fabulas Terentianas (1904); *A megreformált Akadémia* (pedagógiai tanulmány, 1906); *Platon Parmenidese* (1911); *A filozófia története Thalestől Platonig* (1912); *A methodikai idealizmus kritikája* (1914); *A vak Lorenzo* (drámai költ., 1918). *Olgyai* Bertalannal együtt szerkesztette a *Havi Szemle* című folyóiratot Beszterczebányán.

Zizania *L.* (növ.), a Gramineae-család génusza, melynek egyetlen faja a *Z. aquatica* L., kanadai, vad-, vizi rizskása. Vizek mentén nő, takarmányul használják; halastavak környékén hasznos volna, mert termését a halak eszik. Itt-ott kísérleteztek vele Németországban.

Zizikar, mandzsuriai tartomány és város, l. *Csizikar*.

Žižka, l. *Ziska*.

Žižkow (eztsd: zsizskov), Prága külvárosa a Königliche Weinberge nevű kerületi kapitánysságban, (1921) 31,745 cseh lak., virágzó gyáriparral.

Zizyphus *Tourn. (zsidótövis)*, a Rhamnaceae-család génusza, melynek 40 melegövi faja ismeretes. Fák és cserjék, gyakran tövisesek; bőrnemű épszélű vagy fűrészes leveleik két sorban állók. Virágaik apró, zöldes; többesével levélhónalji virágzatban. Termésük húsos, csonthéjas, 1—3 kemény maggal. *Z. vulgaris* Lam. (mellbogyó, jujuba, kínai datolya), termése ehető, Ázsiában honos, Európa D.-i részén ültetik. *Z. lotus* Willd., a Mediterrán D.-i részén honos (olasz jujuba, a régiek lótuszfája). *Z. spina Christi*, afrikai fácska, tövises ágaiból készült légyen Krisztus töviskoronája. *Z. jujuba* (valódi jujuba, indiai fügefa), galambtojás nagyságú, sárga gyümölcse almaízű, eszik; Kelet-Ázsiában honos.

Zlamál *Vilmos*, orvostanár, szül. Morsitzon (Morva) 1803., megh. 1886 nov. 11. Mint katonaorvost 1833. a bécsi állatorvosi intézethez vezényelték s a temesvári hadtestparancsnokság alá tartozó határszéli ezredek állategészségügyének vezetését vette át. 1838-ban országos állatorvossá nevezteték ki, tevékeny részt vett a keleti marhavész leküzdésében, 1843-ban rendes tanárrá nevezték ki. 1867 óta a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumban mint szakreferens működött. Számos magyar és német nyelven megjelent értekezésein kívül fő munkája: *Részletes állatkór- és gyógytan* (Budapest 1837).

Zlarin, a dalmát szigetek egyike a Sebenicói öböl bejáratánál, 9 km² területtel, (1910) 1893 lak., olaj-, szőllőtermeléssel és halászattal. Közelében vannak a Zurie, Caprie és Provicchio szigetecskék, melyeknek lakói híres szivacshalászok. Most a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz tartozik.

Zlatár, adó- és politikai község Varasd vm. Z.-i j.-ban, (1910) 2001 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zlatarski-Martinci, adók. Varasd vm. zlatári j.-ban, (1910) 1474 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zlatnó, Csehberekhez tartozó üveggyártelep Nógrád vm. losonczi j.-ban. (Tr. Cs.-Szl.)

Zlinszky, 1. *Aladár*, irodalomtörténész, szül. Czegléden 1864 jún. 5. Tanulmányait a budapesti gyakorló főgimnáziumban és a tudományegyetemen végezte. 1888-ban tanári és bölcsészetdoktori oklevelet nyert. 1887—96-ban a bajai, zombori és pozsonyi főgimnáziumban, 1896—1921. a budapesti VIII. ker. állami főgimnáziumban működött. 1921 óta a középiskolai tanárképző-intézet előadó tanára és c. igazgató, 1922-ben az irodalmi segédtudományok egyetemi magántanára. 1920-ban a Szent István Akadémia, 1922. a Magyar Tud. Akadémia választotta tagjává. Az irodalomtörténet terén főleg forráskutatással foglalkozott. Főbb értekezései: *Heliodoros a magyar irodalomban* (1887); *Idegen elemek Orczy költeményeiben* (Phil. Közl. 1889); *Petőfi és Tóth Kálmán* (Tóth K.-album 1894); *A gonosz asszony meséje* és *Arany Jóka ördöge* (Irodtört. Közl. 1899 és 1912); *Arany balladaforrásai* (u. o. 1900); *Arany kisebb történeti költeményei* (u. o. 1901); *Klaszszicizmus és romanticizmus* (Szt. István Akad. felolvasásai 1924). Foglalkozik a magyar stílustudomány kérdéseivel is s főleg a stílus érzelmi vonatkozásait kutatja. Idevágó főbb értekezései: *A szóképekről* (budapesti VIII. ker. áll. főgimn. Értesítője és különny. 1911); *A kifejezés stílusa* (u. o. és különny. 1913); *Szemléleti és hangulati elemek a metaforában* (Szily-emlékkönyv 1918). Akadémiai székfoglalója: *Az eufémizmus* (1903) még nincs kiadva. Pedagógiai tanulmányai: *Arany: Szondi két apródja az iskolában* (zombori áll. főgimn. Értesítője és különny. 1889); *A tanárképzés reformja* (Tanáregyes. Közl. és különny. 1895); *A történeti fokozatok az irodalmi oktatásban* (Kármán-emlékkönyv 1897). Tankönyvei: *Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből* (Jeles írók isk. Tára 1893 és 1904); *Rhetorika* (1900); *Stilisztika* (1914).

2. *Z. Imre*, jogtudós, szül. 1834 nov. 4., megh. Balatonfüreden 1880 júl. 14. Szolgálatát a helytartótanácsnál kezdte, de csakhamar átlépett a birói pályára, Jászberényben, majd Czegléden szolgált, 1867. pedig a kecskeméti törvényszéknél lett biró. 1869-ben a semmitőszékhez nevezték ki segédelőadónak, 1871. a pesti táblához pótbírónak, 1875. pedig rendes biró lett.

1876-ban a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjává választotta. Fő munkája: *A magyar magánjog mai érvényében* (Budapest 1879–80), amely *Dárday* Sándor, később *Imling* Konrád, végül *Reiner* János átdolgozásában több kiadást ért (8. kiad. 1902). Egyéb művei: *A bírósági végrehajtók könyve* (Budapest 1872); *A magyar telekkönyvi rendtartás* (u. o. 1873, 3. kiad. *Imling* Konrád átdolgozásában, 1887; 6. kiadás 1902); *A bizonyítás elmélete* (u. o. 1875); *Kézikönyv kir. közjegyzők számára (Dárday* Sándorral, u. o. 1875); *A magyar váltó- és kereskedelmi eljárás* (u. o. 1877); *A magyar örökösödési jog* (u. o. 1877); *A kisebb polgári peres ügyekben való eljárás rendszere* (u. o. 1878); *A jogorvoslatok rendszere* (u. o. 1879).

Zlobin, adók. Modrus-Fiume vm. susaki j.-ban, (1910) 642 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Złoczow, (ejtsd: zlyocsov), város Kelet-Galiciában, (1910) 13,212 lak., régi erősséggel és főgimnáziummal. Most Lengyelországhoz tartozik.

Zlota Lipa, a Dnyeszter mellékfolyója Kelet-Galiciában, Złoczow mellett ered és Nizniownál torkollik. A világháborúban az 1915-iki tavaszi offenziva után 1916 júl. 6. szállta meg vonalát a déli osztrák-magyar hadsereg, amelyben Hoffmann hadteste, a 19. gyaloghadosztály és a 38. honvédhadosztály harcolt, aug. 26. és 27. áttörték az orosz vonalat; de azután álló harcok fejlődtek ki s 1916 szept. 8-tól okt. 6-ig három nagy csatát vívtak az oroszokkal, akiknek megújított támadásait visszaverték.

Zloty (szláv, ejtsd: zloti), a. m. arany, de ezüst forintot jelent. Jelentése és értelme úgy viszonylik, mint a németben a Gulden és a Gold. Z. polski a. m. lengyel forint, melyben 30 garas van.

Zmaj-Jovancvics, szerb költő, l. *Jovanovics*.

Zmeskál *Aranka*, l. *Csukássi József*.

Zn, a *cink* (zincum) kémiai jele.

Zna, 1. Az Okába ömlő Mokcsa baloldali mellékfolyója Tambov orosz kormányzóságban, nevezetes hajóút a gabonaforgalom szempontjából, mert É.-nak folyik és Morsanszktól kezdve hajózható, 410 km. hosszú. — 2. *Z.*, hajózható folyó az Ilmen-tóba ömlő Mszta vízrendszerében. Visnye-Volocsek mellett a Msztino-tóba ömlik, 128 km. hosszú. A Visnyevoloci csatornarendszerhez tartozik.

Znaim *(Znaym, Znojmo)*, város és az ugyanily nevű morva kerületi kapitányság székhelye a Thaya bal partján, (1921) 21,233 lak., bőrcserzéssel, edény- és ecetgyártással, pamut- és posztószövéssel, különösen pedig jelentékeny konzervgyártással. IV. Károly császár által 1348. épített gót plébániatemplommal; az ú. n. pogány templommal (X. sz.), amelyet Morvaország legrégibb épületének tartanak; 220 m. hosszú és 45 m. magas vasúti viadukttal. Z. egykor külön hercegségnek volt székhelye, amely cseh fenhatóság alatt állott. 1145-ben feldúlták. I. Ottokár 1226. újra felépíttette. 1437-ben itt halt meg Zsigmond magyar király. 1631-ben II. Ferdinánd és Wallenstein között itt kezdődtek meg újból az alkudozások és 1632 ápr.-ban eredményre is vezettek. 1809 júl. 11. Károly főherceg utóhadai itt ütköztek meg Marmont francia csapataival, amit a Z.-i fegyverszünet és okt. 14. a bécsi béke követett.

Znaimi edény, finomabb, csinosság és tisztaság miatt kedvelt, belül világossárga, kívül barna színű főzőedény, melyet Znaimban számos iparos készít. A Z.-t tisztátalanabb kaolinból készítik és nyersen okrából és barnakőből álló engobe-bal leöntik. A megszikkadt edények barna engoberétegébe bekarcolják és bevésik az egyszerű díszítést, mely tehát barna alapon sárgás-fehér díszítést mutat. A szárított és egyszer égetett edényeket ólmos-boraxos mázzal vonják be. Egy másik neme a Z.-nek vöröses-barna fazekas-agyagból készül s belül fehér agyaggal van engobeozva.

Znióváralja *(Kláštor pod Zniovan)*, kisközség Turócz várm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 1117 szlovák és magyar lak., közalapítványi erdőgondnoksággal. Z. sokáig a jezsuiták volt; majd a budapesti kir. egyetem birtoka; régi kolostorában (mely hajdan Pázmány Péter lakóhelye s 1910-ig az állami tanítóképző épülete volt) utóbb a patronage egyesület intézete volt elhelyezve. Régi vára (Znió), mely a tatárok elől menekülő Béla királynak menedékhelyül szolgált, romokban hever. (Tr. Cs.-Szl.)

Zoantharia *(Hexacorallia*, állat), a Virágállatok *(Anthozoa)* egyik csoportja, ahová a hatsugaras virágállatok *(Actinanthidea)* tartoznak. L. *Tömlősek*.

Zoanthea (állat), l. *Tömlősök*.

Zoanthus (állat), l. *Tömlősök*.

Zoar (gör. *Szegur)*, ősrégi város a Sziddim-völgyben, a Holt-tenger D.-i partjához közel (11 km.), Szodoma közelében, de ez nem pusztult el. A keresztes háborúk alatt Villa Palmarum volt a neve, mai romjait El-Feife mellett El-Kerje néven nevezik.

Zoarces (állat), a Csontos halak *(Teleostei)* rendjébe, a Nyálkáshal-félék *(Blenniidae)* családjába tartozó tengeri hal-nem. Mindössze 2 faja ismeretes, melyek Észak-Európa és Amerika mérsékelt égövi tengereiben honosak. Legismertebb faj az anyaángolna *(Z. viviparus* L.), mely arról híres, hogy nőstényei ikrájukat addig tartják vissza testükben, míg az ivadék ki nem kel belőle, ezért elevenszülőnek («viviparus») nevezik, jóllehet helyesebben elevent tojónak kellene hívni. Alapszíne halványbarna, hátán és oldalain sötétebb foltokkal és sávokkal tarkítva; hasa egyszínű. Hossza 20—30, ritkán 40 cm. Húsa kevésbbé ízes; csontjai főzéskor zöld színt öltenek, ezért zöldcsontú halnak is nevezik.

Zoárd *(Szoárd, Zuárd)*, Hületnek, Almos vezér sógorának (más felfogás szerint Álmos feleségének, Emese bátyjának) fia és Kadocsának testvére volt (Névtelen Jegyző, 7. fej.), de nem tartozott a fővezérek közé. Árpád Z.-ot és Kadocsát Hubával együtt küldte a nagy-morvák ellen való hadjáratra (l. *Huba*). A három vezér, Vajtát is maguk mellé véve, utóbb Glád ellen harcolt; (Névtelen, 44. fej.). Z. és Kadocsa Görögországba is becsapott. Filippopoliszig és Durrazóig portyáztak, sőt Z. meg is telepedett azon a vidéken, odavaló nőt vett feleségül s ott is halt meg. Népe még ezután sem térvén haza Magyarországba,

emiatt a görögök is, magyarok is gúnynevekkel illették és csába, stoba vagy ostoba magyaroknak nevezték őket (Névtelen, 45. fej.). Igy nem lehet tudni, a magyarországi *Szoárd nemzetséget* (l. o.) szabad-e ettől a Z.-tól származtatni; Kézai azt az Árpád-korabeli Lehel vezértől származtatja.

Zobeir *(Szobeir, Sobeir)*, városka Basszora mellett a Satt-el-Arab (Tigris és Eufrates) torkolatánál, Mezopotámiában, jelenleg Irak-Arabi angol védelem alatt álló arab szultánság területén, vasúti csomópont, gyorsan fejlődő hely.

Zobel *(Czóbel) Béla*, festő, szül. Budapesten 1883 szept. 4. A nagybányai festőiskolában, 1903-tól pedig a párisi Julian-akadémiában tanult s azóta állandóan ott működött. A magyar festők közt ő az első, aki az expresszionistákhoz csatlakozott. 1906-ban szerepelt először Párisban ilynemű művekkel s ekkor nevét Matisse-szal együtt emlegették, mint az új irány egyik kiváló tehetségét. Budapesten is rendezett kiállítást néhány hasonló irányú festőtársával.

Zobeltitz, 1. *Fedor von*, német író, szül. Spiegelbergben 1857 okt. 5. Regényei és elbeszélései: Besser Herr als Knecht (reg. 1900); Der Herr Intendant (1900); Die papierene Macht (1901); Albine (1902); Der Backfischkasten (1902); Kreuzwendedich (1904); Die eiserne Krone (1904); Die arme Prinzessin (1905); Eine Welle von drüben (1905); Höhenluft (1906); Das Gasthaus der Ehe (1907); Eva, wo bist du? (1908); Friedl halbsüss (1909); Das nette Mädel (1909); Meerkatz (1910); Die Spur des Ersten (1911); Drei Mädchen am Spinnrad (1912); Die Glücksfalle (1913); Das Geschlecht der Schelme (1914); Das vorschnell vermählte Ehepaar (1915); Der Herd in der Fremde (1917); Eine junge Dame von Welt (1917); Die Junker (1918); Der Seelenvogel (1919); Das Expresskind (1921); Die Entthronten (1922); Die rote Kaschgar (1924); Das Fräulein und der Levantiner (1925); színművei: Die brennende Frage (vígj., 1907); Das Lied von Neth (dráma, 1908); Die deutsche Marke (vígj., 1914); Das Anrecht (vígj., 1916). Irt ezenkívül több ifjúsági művet is. Magyarul megjelent: Egy nagyvilági hölgy (1922); A Kasgari vörös (1925); Hazug élet (1926).

2. *Z., Hanns*, német író, szül. Spiegelbergben (Brandenburg) 1853 szept. 9., megh. Oeynhausen fürdőben 1918 ápr. 4. Részt vett az 1870—71-iki francia hadjáratban, a potsdami hadiiskolán a tereptan tanára volt, 1890. elhagyta a hadsereget s belépett a Daheim szerkesztőségébe, melynek, valamint a Velhagen-Klasings Monatshefte társkiadója lett. Nevezetesebb regényei: Die ewige Braut (Jena 1892); Die Kronprinzenpassage (u. o. 1894, 2 köt.); Senior und Junior (u. o. 1896); Die Generalsgöhre (u. o. 1897); Antje Bergholm (Dresden 1897); Die Stärkere (2 köt. 1899); Die Erben (1901); Arbeit (1904); Krach (1904, 2 köt.); Der Bildhauer (1906); Des Lebens Enge (1906); Der Roman des Stiftsfräuleins (1907); Bretter, die die Welt bedeuten (1909); Die Prinzessin aus Java (1913); Das Dreigestirn (1913); Der Herr im Hause (1914); Die Frau ohne Alltag (1914); Der alte auf Topper (1915); Die Fürstin-Witwe (1916). Egyéb munkái: Der grosse Krieg (1916); Im Knödelländchen, Lebenserinnerungen (1916). Magyar fordításban: Előre (reg. 1919); A spártai nagyné (ford. *Boros* Gábor, 1900 és 1919). Több műve *Hanns von Spielberg* néven jelent meg.

Zobor, a Névtelen (25—27. fej.) szerint a honfoglalás idejében a Vág és Garam vize közt levő nyitrai terület hercege, Szvatopluk helytartója volt. Nyitra bevétele után a honfoglaló magyarok a várostól ÉNy. felé egy negyedórára levő hegyen fölakasztották. Így magyarázza a hagyomány *Z. hegye* nevének keletkezését. 1896 aug. 31. a honfoglalás ezredéves ünnepén a nemzet kőemlékkel jelölte meg Z.-hegy csúcsát; az emléket a cseh megszállás után felrobbantották.

Zobor, a Nagy-Fátra hegység D.-i csoportjának, a Tribecsnek legdélibb tetője, Nyitra várostól ÉK.-re, 587 m. magas, tetején millenáris emlék állt az ÉNy.-i részek meghódításának emlékére. A csehek ledöntötték.

Zobor *(Zombor)*, kisk. Nógrád vm. szécsényi j.-ban, (1910) 275 szlovák és magyar lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zobordarázs *(Dražovce)*, kisk. Nyitra vm. nyitrai járásában, (1910) 1315 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zoccolanti (olasz) a.m. facipősök. A szigorúbb Ferenc-rendieknek, az ú. n. obszervánsoknak egyik osztálya. A hegyi lakóktól átvett lábbeliviseletről nevezték el.

Zodiakális fény, l. *Állatövi fény.*

Zodiakus, l. *Állatöv.*

Zoë, kelet-római császárnék:

1. *Z., VI. Bölcs Leó császár* negyedik felesége; fia, VII. Konstantinos Porphyrogennetos kiskorúsága alatt 913—919. kormányozta a birodalmat.

2. *Z., VII. Konstantinos* császár idősebbik leánya, *III. Romanos* (1028—34), majd *IV. Mihály* (1034—41) császár neje. Ez utóbbi halála után ennek unokaöccsét, *V. Mihályt* (1041—42) fogadta örökbe, de ez őt kolostorba záratta. 1042-ben a nép kiszabadította s hugával *Theodorával* együtt császárnővé kiáltotta. Z. ekkor *IX. Konstantinos* Monomachoshoz ment nőül s őt a trónra emelte; megh. 1050.

Zoëa (állat), az átalakulással fejlődő magasabbrendű rákok *(Malacostraca)* jellemző lárva-alakja.

Zoeckler, *Otto*, német lutheránus teológiai író, szül. Grünbergben (Hessen) 1833 máj. 27., megh. mint greifswaldi egyetemi tanár 1906 febr. 9. 1867—74-ig kiadta az Allgemeine literarische Anzeiger für das ev. Deutschland c. folyóiratot, 1882-től az Evangelische Kirchenzeitungot s 1866 óta egyik főszerkesztője a Beweis des Glaubens c. folyóiratnak is. Művei: Kritische Geschichte der Askese (1863); Geschichte der Beziehungen zwischen Theologie u. Naturwissenschaft (1877—1879, 2 köt.); Gottes Zeugen im Reich der Natur (1881, 1 köt.); szerkesztette a Handbuch der theologischen Wissenschaften c. teológiai reáleneiklopédiát.

Zoerard vagy *András*, hitvalló lengyel paraszt. Szt. István idejében a Fülöp apát vezetése alatt álló zoborhegyi Benedek-rendi apátság tagja lett, de inkább remeteéletet folytatott. Testét annyira sanyargatta, hogy pl. a negyven napi böjtöt mind-

össze negyven kókuszdióval húzta ki és amellett fát vágott s írtotta az erdőséget. Az éjjeli alvást is csak kivételkép engedte meg magának. A rézláncot, amellyel derekát összeszorította s mely már testébe is beette magát, csak halála után vették észre rajta. Ezt a láncot mint szent ereklyét őrizte hű tanítványa, Szt. Benedek, majd mind a kettejük életének megírója, Szt. Mór pécsi püspök, aki azután a lánc felét Géza hercegnek (utóbb királynak) ajándékozta. Z.-ot Szt. Emmerán nyitrai vártemplomában temették el. Legendáját közli Surius a Vitae Sanctorumban és Endlicher, magyar fordításban pedig *Szabó* Károly (Emlékiratok a magyar kereszténység első századából, 103–109. old.).

Zoetrop, l. *Bűvös korong*.

Zóhar (héb. a. m. fény), bibliamagyarázat, a kabbalának főforrása, melynek szerkesztését a talmud Simon ben Jóchái nevű tanítójának (Kr. u. II. sz.) tulajdonítják és mely a kabbalisztikusok felfogása szerint azon titkos magyarázatokat tartalmazza Mózes öt könyvéről, melyeket Isten szóbelileg leplezett le Mózes előtt. Benfoglaltatnak: Isten lényének, titkos tulajdonságainak, különböző neveinek s az ezekből eredő emanációknak magyarázatai, az emanációk befolyása különböző világok teremtésére s kormányzására, az ember lelkének mivolta, származása s jövője, az angyalok és rangjuk stb. A magyarázatok nélkülözik a rendszert, nem követik szorosan a biblia szövegét, nyelvök romlott aram. A Z. függelékei: *Rája mehemma* (hű pásztor), melyet állítólag Mózes szerkesztett: *Idra rabba* és *Idra zutta*, *Szifra diceniuta* és *Tikuné-Z.* A *chaszideusok* (l. o.), kivált a csodarabbik tisztelői körében a Z. még manapság is nagy tekintélynek örvend.

Zoharíták, l. *Frank* Jakob.

Zohor, kisk. Pozsony vm. pozsonyi j.-ban, (1910) 2829 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zoiatria (gör.) a. m. állatorvostan.

Zoidiophilae (növ.), l. *Beporzás*.

Zoilos, Amphipolisból való görög rétor a Kr. e. 4. sz.-ban, kit Homeros rosszakaratú bírálgatása miatt Homeromastixnak (Homeros-ostor) neveztek el.

Zoisit (*zoizit*, ásv.), az epidotsornak rombos tagja, bázikus kalciumaluminium szilikát:

$$Ca_2Al_2\,(Al\,.\,OH)\,(SiO_4)_3,$$

az aluminiumot kevés vas helyettesítheti; nagy mennyiségű vas jelenlétében a vegyület mint monoklin epidot kristályosodik. Nagy kristályok, oszlopos-rudas halmazok; erősen rovátkolt, gyakran görbült, megtört, az oldallap szerint kitünően hasad; színtelen szürkésre, sárgásra, és zöldesre színezett, üvegfényű, kissé áttetsző. A kristályos palák elegyrésze. Gefrees, Fichtelhegység, Sterzing, Valtigels, Pregratten és Windisch-Matrey Tirolban; Zermatt; Syra-szigete; Ducktown, Tennessee; Goshen és Conway, Massachusetts. — A *Saussurit* a triklin földpátok átalakulási terméke és nagyrészt Z.-ból áll. — A *Thulit* mangántartalmú Z., barackvirágvörös rudas halmazok az amfibolgnájsz kvarcteléreiben: Kleppan, Telemarken; Trondjem, Norvégia; Arendal; Baltimore és mikroszkopikusan eloszolva a *porfido rosso antico* (l. *Porfir*) festőanyaga.

Zók, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1920) 318 magyar lak.

Zola, *Émile*, francia regényíró, szül. Párisban 1840 ápr. 2., megh. u. o. széngázmérgezésben 1902 szept. 28/29 éjjelén. Egy olasz mérnök fia volt s első ifjúságát ennek oldalán Aixben töltötte. Középiskolai tanulmányait elvégezvén, a párisi Hachette könyvkereskedő céghez állt be segédnek. Szabad idejét irodalmi kisérletekkel töltötte. E kezdő korszak termékei a Les mystères de Marseille és Le voeu d'une morte c. regényei. Nagyobb feltünést keltettek további kötetei: Les Contes à Ninon (1864); Thérèse Raquin (1867) és Madeleine Férat (1868), mely utóbbiban először használja föl az átöröklés tanának motivumát. E motivumon épül föl főmunkája, a Les Rougon-Macquart c. 20 kötetből álló regényciklus, melyben a második császárság legkülönbözőbb társadalmi rétegeit rajzolja egy erősen degenerált család történetének kapcsán. A ciklus tudományos alapja, hogy t. i. kisérleti úton mutassa be, mint kényszerülnek szinte matematikai pontossággal viselkedni bizonyos átöröklött hajlamokkal terhelt egyének a környezet nyomása alatt, teljesen tarthatatlan s Z. elméletének legsebezhetőbb pontja, melyet bőven kiaknáztak irodalmi ellenfelei, akiket főleg a rút, sőt undorító motivumok és alantas szenvedélyek túlzott kultuszával zúdított magára. Ezen, végső elemzésben a romantikus iskolában gyökerező eljárása, mely a Z. vezérlete alatt álló naturalista iskola legkönnyebben felismerhető s a tömegsikert nagyban elősegítő sajátsága lett, később leghívebb tanítványai egy részét is elidegenítette tőle s a naturalista irány bukását idézte elő. A ciklus legsikerültebb kötetei: L'assommoir (1876); Germinal (1885); L'oeuvre (1886); La bête humaine (1890) és La débâcle (1892). Les trois villes c. regény-trilogiája: Lourdes, Rome, Paris (1894—98), mely meglehetős gyönge pszichológiával egy fiatal papnak szocialista szabadgondolkodóvá való átváltozását rajzolja s az ugyancsak szocialista tetralogiának: Les quatres évangiles (1899–1902) elkészült három darabja: Fécondité, Travail, Vérité, bár egyes részleteikben teljes erejében mutatják be Z. főerősségét, a tömegmozgások rajzát s az élettelen tárgyak szinte apokliptikus vizióvá fokozódó megelevenítését, általában nagy hanyatlásról tanuskodnak. Z. azon törekvése, hogy a naturalista ideálokat a szinpadon is érvényre juttassa, nem sikerült. Egyedül, vagy William Busnach társaságában dramatizált regényei a szinpadon nem tudtak meggyökerezni, bár egyik-másik, így főleg L'assommoir és Nana, hosszabb ideig tartotta magát. Irodalmi kritikái, melyeket Mes haines (1866); Le roman expérimental (1880); Le naturalisme au théâtre (1881); Les romanciers naturalistes (1881) stb. címen gyüjtött kötetekbe, főleg a naturalizmus elmélete szempontjából érdemelnek figyelmet. Élete vége felé Z. a Dreyfus-perbe való beavatkozásával (l. *Dreyfus*, 2) irodalmi barátai és ellenségei mellé politikaiakat is szerzett. Szenvedélyes meghurcoltatásban volt része, pörbe is keveredett s 1898. egy évi börtönre és 3000 frank pénzbüntetésre itélték. Z. a

börtön elől Londonba menekült és csupán a Dreyfus-ügyben kihirdetett amnesztia után tért vissza. Hamvait az időközben hatalomra jutott politikai pártfelei 1908. parázs tüntetések között átvitették a Pantheonba. 1924 jún. 15. Párisban leleplezték emlékszobrát. Regényeinek nagy része magyar fordításokban is megjelent, de ezek között sok töredékes, különösen a pornografikus részeket kiemelő, selejtes kiadvány van. Kiemelkedik ezek közül a Rougon-Macquart-ciklus teljes fordítása, melyből 1925-ig a következő kötetek jelentek meg teljes, lehetőleg hű és művészi fordításokban: Rougonék szerencséje (fordította *Kovács* Zoltán, 1920); A konc (ford. *Benedek* Marcell, 1920); Páris gyomra (ford. *Király* György, 1920); Plassans meghódítása (ford. *Kovács* Zoltán, 1920); Mouret abbé vétke (ford. *Lányi* Viktor, 1920); A kegyelmes úr (ford. *Szabó* Endre, 1920); Az emberirtó (ford. *Kovács* Zoltán, 1920); Szerelem (ford. *Bíró* Sándor, 1920); Nana (ford. *Vajthó* László, 1921); Családi tűzhely (ford. *Adorján* Sándor, 1922); Hölgyek öröme (ford. *Benedek* Marcell, 1923); Öröm az élet (ford. *Kovács* Zoltán, 1923); Germinal (ford. *Adorján* Sándor, 1924); A mestermű (ford. *Éber* László, 1925); A föld (ford. *Szabó* Lőrinc, 1926). Többféle kiadásban és jó fordításokban megjelent a Három város és Az evangelium c. ciklus is. V. ö. *Alexis*, Émile Z. (Páris 1882); *Laporte*, Z. contre Z. (u. o. 1896); *Vizetelly*, Emile Z. novelist and reformer (London 1904); *Massis*. Comment Z. composait ses romans (Paris 1906); *Lemm*. Zur Entstehungsgeschichte von E. Z.'s Rougon-Macquart und den Quatre Évangiles (Halle 1913); *Domokos*, Z. az ember és művész (Új Élet 1913); *Patterson*, A Z.-dictionary (London 1913); *Franke*, Z. als romantischer Dichter (Marburg 1914).

Zold *(Zolt)*, kisk. Krassó-Szörény vm. facsádi j.-ban, (1910) 414 román lak., a nadrági vasbányatársulatnak itt vasércbányái vannak. (Tr. R.)

Zoljan, adók. Verőcze vm. nasiczi j.-ban, (1910) 759 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zołkiew (ejtsd: zsolykjev), város Galiciában, (1910) 9463 lak., régi nagy kastéllyal, amely egykor Sobieski lengyel királynak volt lakóhelye. Most Lengyelországhoz tartozik.

Zollern, l. *Hohenzollern*.

Zollfeld, a Glan patak széles völgysíkja Klagenfurttól É.-ra. A folyó terraszán áll a «Herczegszék», eredetileg római sírkő. Ezen osztották ki a karinthiai hercegek a hűbérségeket.

Zollner *Béla (massenbergi)*, író, szül. Jánosházán (Vas vm.) 1866 nov. 22. Tanári oklevelet szerzett. Fővárosi meg vidéki hirlapokba, valamint tudományos és szépirodalmi szaklapokba dolgozott. 1895-ben Hont vármegye tb. főlevéltárnoka lett. Önálló művei: *A könyvnyomtatás története* (1889); *Adatok a zólyomlipcsei vár történetéhez* (1890); *Hont vármegye monografiája* (1895); *Kis- és Nagy-Hont elszakadása* (1895); *Képek egy legényszobából* (novellák és rajzok, 1896); *A Korpona völgyében* (versek, 1896). Novellái 1905. német fordításban is megjelentek.

Zollverein (ném. a. m. *Vámegyesület*), az 1815—66. fennállott Német-Szövetség államainak egyesülése egy közös vámterületbe. Poroszország kezdeményezésére jött létre s miután a közép- és dél-német államok is hozzá csatlakoztak, 1834 jan. lépett életbe a közös vámtarifa külföld felé, bent pedig a teljes kereskedelmi és közlekedési szabadság. A Z. szervezete 1866. lényegesen módosult, 1871. pedig, a német birodalom megteremtése után megszünt. Ausztria német tartományai nem tartoztak a Z.-be.

Zolna, kisk. Zólyom vm. nagyszalatnai j.-ban, (1910) 539 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zolna (növ.), l. *Solanum*.

Zolnai, 1. *Béla*, irodalomtörténész, *Z. 2.* fia, szül. Székesfehérvárott 1890 márc. 10. Egyetemi tanulmányait, mint a Báró Eötvös József-Collegium tagja, Budapesten, Berlinben, Münchenben és Párisban végezte. 1914 óta a székesfővárosnál reáliskolai tanár. 1923-ban a Pázmány-egyetem magántanárává habilitálta. Két tanulmányát az Akadémia a Sámuel- és az Ordódy-díjjal jutalmazta. Irodalmi és színházi kritikákat írt a Hét-be és a kommün utáni napilapokba. 1924-ben a pécsi egyetemen működött, mint a magyar irodalomtörténet helyettes tanára, 1925. a szegedi egyetemen a francia nyelv és irodalom ny. r. tanára lett. Munkái: *Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei* (1914); *Mikes Törökországi Levelei* (1915); *Esztétikai szempontok a nyelvtudományban* (1920); *Nyelvtudomány és szellemtörténet* (1922); *Az idegen szavak* (1922); *Mikes és a francia szellemi élet* (1922); *Magyar janzenisták* (1924); *A nyelv optikája* (1925). Magyarra fordította Romain Rolland Jean-Christophe c. regényének több kötetét, Bourget Tanítványát, B. Constant Adolphe-ját, Maeterlinck Az eltemetett templomá-t stb.

2. *Z. Gyula*, nyelvész, szül. Nagysomkúton (Szatmár vm.) 1862 dec. 3. Az egyetemet Budapesten végezvén, 1887. tanár lett az egri kat. gimnáziumban, 1888. a székesfehérvári állami főreáliskolában. 1894-ben Budapestre helyezték, 1906. a kolozsvári, 1918. a pécsi egyetemen lett tanár. Az Akadémia 1897. levelező, 1924. rendes tagjául választotta. Alapvető jelentőségű a nyelvtörténet terén *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* (1894, Akadémia) c. munkája (ennek rövidített, de teljesebb, újabb kiadása 1905). Szerkesztette Szamota István hagyatéka alapján a *Magyar Oklevélszótárt* (1902—1904, ez a legrégibb magyar nyelvtörténeti adatok rendkívül becses gyűjteménye). Mondattani művei közül szintén alapvető jelentőségű a *Mondattani bávárlatok* című (1893). Mint társszerkesztő szerkesztette 1905—1906. a *Magyar Nyelv* c. folyóiratot, ez idő alatt a Magyar Nyelvtudományi Társaság titkára volt. Kisebb értekezései magyar nyelvészeti folyóiratokban, eredeti és finnből fordított versei magyar hetilapokban jelentek meg.

Zoltán v. *Zsolt*, a török népeknél a fejedelmi méltóságot jelentő szultán szónak rendesen fejedelmi származású egyénekre való alkalmazása.

1. *Z. vezér*, Árpád legkisebb fia, kinek születését (896 ?) Árpád a Csepel-szigeten napokig tartó lakomákkal ülte meg. Még kis gyermek volt, midőn számára menyasszonyul fogadta el Marót bihari fejedelem leányát, kit azután Csepel-szigetén neveltetett. Árpád siettette a gyermek há-

zasságát, melynek megkötése után két esztendővel Marót elhunyván, fejedelemsége, mint Z. feleségének hozománya, Magyarországba olvadt. Árpád halálakor Z. csak 10—11 éves lévén, hagyományok szerint Lehel, Bulcs és Botond vitték helyette az ország kormányát. Ezek 907. a pozsonyi csatában diadalmasan visszaverték a németek szintén gyermek királyának, Lajosnak Magyarországra tört hadait s 910. már ők jártak Németországban, hol Augsburgnál ismét döntő csatát nyertek. 925-ben Szászországot dúlván, állítólag maga Z. is Henrik király fogságába jutott; valószínűvé az teszi a dolgot, hogy az elfogott vezért váltságdíjért nem akarván Henrik szabadon bocsátani, a magyarok belenyugodtak, hogy kilenc évig békében éljenek vele. Szerencsésebben jártak egyéb csapataik, melyek Augsburg, St. Gallen, Champagne, a Jura s különösen Burgund vidékein pusztítottak. Henrik király Riade (l. o.) mellett Merseburg közelében, 933 márc. 15. visszaszorította őket. Ezentúl a magyarok inkább Francia- és Olaszországot háborgatták, sőt Spanyolországot is felkeresték; Romanus keletrómai császár 943. csak nagy ajándékok s évi harács fejében birhatta őket visszavonulásra. 947-ben önként lemondott fia, Taks javára, ki helyett, úgy látszik, unokatestvére, Vál vitte a kormányt. Z. meghalt 949—950 táján.

2. *Z.*, a Fertő mellékén lakó besenyők vezére volt 1074., s a győztes Géza herceg pártjára állt. Salamon azonban rájuk rontott, sokat levágott, másokat a Fertőbe kergetett s Z.-nal csak kevesen menekülhettek meg.

Zoltán *(Zoltan)*, kisk. Nagy-Küküllő vm. segesvári j.-ban, (1910) 477 román és magyar lak. (Tr. R.)

Zoltán 1. *Béla (csepei)*, ny. igazságügyminiszter, szül. Budapesten 1865 jan. 31. 1888-ban birói szolgálatba lépett, 1900. budapesti kereskedelmi és törvényszéki bíró korában az egyiptomi nemzetközi vegyes bírósághoz nevezték ki bírává, 1904. az alexandriai elsőfokú vegyes törvényszéknek választott alelnöke, 1908. választott elnöke, 1912. az alexandriai vegyes fellebbviteli törvényszék birája. 1914-ben a m. kir. Kuria birája lett. 1919 szept. 22.—nov. 24. igazságügyminiszter volt. 1921-ben az angol-magyar vegyes döntőbíróság magyar tagjául nevezték ki; magyar tagja a francia-magyar, a belga-magyar, a görög-magyar, a japán-magyar, az olasz-magyar és a jugoszláv-magyar vegyes döntőbíróságoknak is.

2. *Z. Vilmos*, hirlapíró és műfordító, szül. Pécsett 1869 máj. 8. Elvégezte a jogot, 1893. Győrbe költözött és szerkesztője lett a *Győri Közlönynek* s az *Egyetemes Könyvtár* című vállalatnak, 1894. Győr vármegye levéltárosa lett, mely állásáról 1906. lemondván, Budapestre költözött s hirlapíró lett. Egyike termékenyebb műfordítóinknak; sok külföldi regényen, drámán, novellán kívül — köztük Lessing Emilia Galottija, Racine Britannicusa, Goethe Tassója — lefordította *Carducci költeményeit* (év n.), több szinművet, az *Aida* és *Álarcosbál* operák szövegkönyvét, továbbá: *Hindosztáni virágok* (Rabindranath Tagore költeményeiből, 1924). Eredeti verseinek két gyüjteménye: *Az én dalaim* (1892) és *Dalok a gyöngyvirágról* (1895). *Szabina* c. drámája (1900) Győrött került szinre, *Darnay család* c. drámája pedig dicséretet nyert a Dugonics-társaság pályázatán. Foglalkozott botanikával is; e körbe tartozó munkái: *Győr viránya* (1904), *A növényvilág csodái* (1914).

Zoltánfalva, 1914. alakult község Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Zoltánháza *(Zenkovci)*, kisk. Vas vm. muraszombati járásában, (1910) 458 vend lakossal. (Tr. SzHSz.)

Zoltvány *Irén*, Szt. Benedek-rendi apát, irodalomtörténeti író és pedagógus, szül. Érsekújvárt 1859 ápr. 24. A teológiát a pannonhalmi főiskolán, a filozófiát a budapesti egyetemen elvégezve, tanári és doktori oklevelet szerzett; 1882. pappá szenteltetvén, a pannonhalmi tanárképző intézetben tanár, 1910. az intézet igazgatója, 1921. bakonybéli apát lett. 1913-ban a Magyar Irodalomtörténeti Társulat egyik alelnökévé, 1916. a Szt. István-akadémia tagjául választották. *Tapasztalati lélektan* c. négy kiadást ért tanulmányain (1894—1910) s *Czuczor Gergely összes költői művei* c. 3 kötetes kiadásán (1899) kívül nevezetesebb művei: *A Nádorcodex nyelve* (1883); *Guzmics Izidor életrajza* (1884); *Katona József Bánk bánja*, vonatkozással a tragikum elméletére (1889); *Zola naturalismusa és Lourdes c. regénye* (1895); *Egi lant* (1899); *Erotika és irodalom* (1924).

Zólyom *vármegye*; határai E.-on Liptó, K.-en Gömör, D.-en Nógrád és Hont, Ny.-on Bars és Turócz vm. Állapota az 1920-iki trianoni békekötést megelőző időben:

Területe 2634 km². Felszine hegyes. É.-i részében az Alacsony-Tátra hatalmas hegybástyája emelkedik a Gyömbér (2045 m.) és Prassiva (1754 m.) csoportjával; ezen hatalmas hegységet K. felé az Ördöglakodalma (Csertova svadba, 1236 m.) hágó választja el a Királyhegy csoportjától, míg Ny.-on a Stureci-hágó (1010 m.) választja el a Nagy-Fátra csoportjához tartozó Krizsnától (1575 m.). Ehhez D. felől a Körmöczbányai hegység csatlakozik a Goldbrunn (1266 m.) és Laurin (1026 m.) csúcsokkal. A Garam völgyén túl a Polyána csoportja (1459 m.) és a Szalatnán túl az Osztroski hegycsoport (1024 m.), majd a kriványi hágón túl a Vepor-hegység (1341 m.) és a Tiszolcz és Erdőköz közti nyergen túl a Fabova-csoport (1441 m.) emelkedik. Ezen hegyek közé több folyó völgye mélyed; legnagyobb a Garam keskeny völgye, mely Beszterczebánya és Z. közt tágas lapállyá szélesedik. Legnagyobb mellékvizei a Szalatna, Sebesér és Besztercze. Állóvize nincsen.

Éghajlata meglehetősen zord; Beszterczebánya évi közepes hőmérséklete 8·5 C°. A csapadék évi mennyisége 883 mm., de a vármegye hegyes részein jóval több.

Terményei. A hajdan híres bányászat ma jóval jelentéktelenebb; arany-, ezüst- és rézércekre Úrvölgyön és Óhegyen bányásznak, előfordulnak ezenkívül vasércek (Libetbánya, Bikás, Breznóbánya, Lehota), továbbá kén (Kálnok), barnaszén (Kovacsova) és homokkő (Királyka). A vármegye talaja egészben véve kevéssé termékeny és csak a

tágabb lapályokon nyujt bő aratást. Z. vm. *termőterületéből* szántóföld 46,356 ha., kert 1884 ha., rét 40,587 ha., legelő 22,120 ha. és erdő 149,932 ha. Terményei: zab, búza, rozs, árpa, burgonya, kender és len. A zord éghajlat és a talaj a nemesebb gabonafajok termesztésének nem kedvez. A városokhoz közel fekvő falvakban a kertgazdaság fejlődött ki s ezek látják el a városokat tejjel, vajjal, baromfival. Az erdők nagyobbik fele fenyves, kevesebb a bükkös és tölgyes. Az *állattenyésztés* nem igen jelentékeny, legjobb még a juhtenyésztés, különösen a vármegye É.-i részében elterülő nagy havasi legelőkön, melyeken kitünő sajtot (liptói túró) termelnek. Az állatállomány az 1911-iki összeírás szerint: 42,465 szarvasmarha, 6088 ló, 76 szamár, 900 kecske, 17,937 sertés és 84,352 juh. A méhészetet sok helyütt üzik.

A **lakosok** száma 1869-ben 98,216 volt, 1910. 133,653 (ebből 739 katona). Egy km²-re 50·7 lakos esett, Z. vármegye tehát a ritkábban népesített vármegyék közé tartozott. A lakosok közt volt 16,509 magyar (12·4%), 2124 német és 113,294 tót (84·8%), a magyarság tíz évi szaporulata 7431 lélek (81·9%) volt. A nem magyar ajkú lakosságból 20,044 egyén (17·1%) beszélte a magyar nyelvet. Hitfelekezet szerint volt 87,036 r. kat. (65·1%), 42,405 ág. ev. (31·8%), 751 ref. és 3080 izraelita. Foglalkozásra nézve ekként oszlott meg a kereső lakosság: őstermelés 25,735, bányászat és kohászat 293, ipar 15,581, kereskedelem és hitel 2311, közszolgálat és szabad foglalkozások 1578, véderő 739, közlekedés 1777, napszámos 2664, házi cseléd 2945, egyéb foglalkozásban 2326. A lakosság fő foglalkozása a földmívelés és állattenyésztés volt. A kisipar állapota nem volt kedvező, de jelentősége volt a posztó- (Radvány), késes- és asztalosiparnak (Radvány, Zólyomlipcse), valamint a háziiparilag üzött csipkekészítésnek (Óhegy, Úrvölgy). Jelentékeny volt 1920 előtt a nagyipar, nevezetesen a vasipar, melynek kiváló telepei voltak a Zólyombrézói nagy áll. vasmű (hengermű, csőgyár, gép- és lakatosműhely, 3300 munkással), a kisgarami zománcárúgyár, a chvatimechi lemezhengermű, a pieszoki hengermű, végül még a Z.-i Unio vas- és bádoggyár (900 munkás), a hermándi papirgyár (600 munkással), a beszterczebányai és Z.-i hajlított-fabutorgyár, a beszterczebányai posztó-, gyufa- és likőrgyár, több üveggyár, gőzfürész és fűrésztelep. A kereskedelem főbb cikkei az ipari termékek és marha voltak. Sok község lakossága házaló kereskedésből élt. A forgalom eszközei voltak: 160 km.-nyi vasúti hálózat, 60 km. állami, 228 km. törvényhatósági és 218 km. községi út. Hitelintézetei voltak: 10 bank és takarékpénztár és 13 szövetkezet.

A **közmüvelődés** állapota elég kedvező volt; a hat éven felüli népesség 79·1%-a tudott írni, olvasni és a tanköteles gyermekek közül csak 2894 nem járt iskolába. A vármegyében összesen 308 tanintézet volt, ú. m. 1 hittani intézet, 2 gimnázium, 1 felsőbb leányiskola (mind Beszterczebányán), 2 ipari iskola, 1 földmívesiskola (Breznóbánya), 6 polgári, 4 iparos és 2 keresk. inasiskola, 140 elemi népiskola, 127 ismétlő és 5 gazd. népiskola, végül 17 kisdedóvó. A szellemi élet központja Beszterczebánya volt.

Közigazgatás. Z. vármegye 4 járásra és 3 rendezett tanácsú városra oszlott ú. m.:

Járás, város	Községek száma	Népesség száma (1910)	Ebből magyar	Ebből német	Ebből tót	Lakóházak száma
Beszterczebányai járás	55	33,324	1,322	418	31,162	5,519
Breznóbányai «	25	29,896	2,526	309	26,689	4,614
Nagyszalatnai «	15	28,816	692	165	27,574	3,559
Zólyomi «	29	17,863	725	71	16,821	2,620
Beszterczebánya r. t. v.	1	10,776	5,261	879	4,388	659
Breznóbánya «	1	4,179	1,010	73	3,081	493
Zólyom «	1	8,799	4,973	209	3,579	551
Összesen	127	133,653	16,509	2,124	113,294	18,015

A vármegyében volt 3 rendezett tanácsú város, 15 nagy- és 109 kisközség. A községek általában véve igen kicsinyek; 2000-nél több lakosa 11-nek volt. Legnépesebbek voltak: Beszterczebánya 10,776, Z. 8799, Herencsvölgy 7418 és Gyetva 7339 lakossal. Székhelye volt *Beszterczebánya*. Az országgyülésbe Z. vármegye 4 képviselőt küldött. A trianoni békeszerződés az egész vármegyét Cseh-Szlovákiának ítélte oda.

Története. Területe már az ősidőkben lakott volt, amint erről a kő- és bronzkorszakból való leletek és a szielniczai ősvár romja is tanuskodnak. Még a XI. sz.-ban Lengyelországgal volt laza összefüggésben s csak 1222. találkozunk először egy Z.-i comessel, t. i. a liptóvármegyei Kacsics-nemzetségbeli Detrével. Ez azonban — utódaival egyetemben a XIV. sz. közepéig — nemcsak mint a mostani Z. vármegye főispánja szerepel, hanem mint Z.-i comes a jelenlegi Árva, Liptó és Turócz vármegyéknek, továbbá Bars, Hont és Nógrád vármegyék É.-i részének legfőbb feje, hadvezére, birája s közigazgatási főnöke is volt, ki egyedül a király fenhatósága alatt áll és gyakran jóformán fejedelmi joghatóságot gyakorol. E körülményből joggal következtethető, hogy a hajdani Z. nagymegye Magyarország királyának fenhatósága alatt majdnem olyan önálló fejedelemség volt, mint a régi Bosznia nagymegyéi. 1241. a tatárok a mostani Z. vármegye különben is gyér lakosságának legnagyobb részét kiirtották. Csak a mostani Pusztavár közelében fekvő községek lakosai, kik az erőd hatalmas védőfalai közé vonultak, mentették meg életüket. A tatárjárás után a német bevándorlók, kik addig e tájon csak Korponán mutatkoztak, tömegesen jönnek Z. vármegye területére s alig egy század mulva a Z. vármegyei községek nagyobb részét hatalmukba kerítik. Mivel ezek a németek leginkább bányászattal foglalkoztak, nemcsak Beszterczebányát és a tőle É.-ra fekvő s Z. vármegyét Liptóval összekötő hosszú völgyet s elágazásait népesítették be, hanem Libetbányát, mely 1379., Breznóbányát, mely 1380. lett szabad királyi várossá s ezek környékét is elárasztották. Az Anjouk alatt a régi várrendszer helyébe országszerte a banderiális rendszer hozatván be, a hajdani nagymegye helyébe 1345 körül egy új Z. vármegye lép, mely megkisebbedett a régi nagymegyétől Nógrád, Hont és Bars vármegyéhez csatolt részekkel. Nagy Lajos király emiatt az enyészet-

nek adta át a kis Z. vármegye számára túlságosan nagy régi Z. várát és 1351. a Z. város tószomszédságában fekvő halom tetején felépíttette a mostani Z.-i várat, mely az új főispánok székhelye lett és sok éven át nem annyira hadi, mint inkább luxus vár és fényes ünnepélyek színhelye volt. Ezt ő maga is igen kedvelte, gyakrabban felkereste nemcsak vadászat céljából, hanem fontos állami ügyek, mint a lengyelekkel való tanácskozások és békealkudozások végett is.

Kiválóbb szerep jutott Z. vármegyének Albert király halála után, midőn a királyválasztási villongások közepette Z. vármegye, mely előbb Schellendorf Haskó (1441—42), azután pedig Giskra János főispánsága s egyszersmind főkapitánysága alatt állva, Erzsébet királyné és fia László hívei közé tartozott, míg a szomszéd Nógrád és Hont vármegyék Ulászlót ismerték el királyuknak. Ebből e két vármegye s a felsőmagyarországi hét bányavárossal szövetkezett Z. vármegye közt kemény harc támadt, mely csak a szerencsétlen várnai csata után, ahol Ulászló király is elesett, végződött teljesen. Nyomban ezután Z. vármegye D.-i része több ízben volt Hunyadi János és hadvezéreinek csapataival elárasztva, de míg Giskra volt főispánja s a Z.-i vár főkapitánya, addig egyszer sem sikerült a várat s a vármegyét elfoglalni. Mátyás király idejében, ki gyakrabban és szívesen tartózkodott itt, megújultak Z. vármegyére nézve a Nagy Lajos korabeli szép napok. A Z. melletti Rákosmezőn megint sűrűn tartattak fényes ünnepélyek és fontos tanácskozások és a fegyver szünetelt mindaddig, míg a mohácsi vész után Ferdinánd és Szapolyai János királyok közt a trónért való háború ki nem tört. Időközben Z. várát és vármegyét a hét bányavárossal együtt nászajándékul megkapta Mária királyné (1522). Ettől fogva ő nevezte ki Z. vármegye főispánjait s a Z.-i vár főkapitányait, kik a vármegye ügyeit erélyesen vezették és mint főkapitányok a bányavárosokkal együtt úgy Szapolyai, mint később az időnkint betörő török csapatok ellen is sikeresen védelmezték. 1562-ben azonban Balassa János főispánnak a szécsányi törökök ellen intézett támadása balul ütvén ki, Z. vármegye a legnagyobb veszélyben forgott és csak az mentette meg, hogy a török ki nem aknázta fényes győzelmét, különben úgyszólván kardcsapás nélkül elfoglalhatta volna. Balassa utódainak is folyton kellett küzdeniök a törökökkel, kik Z. vármegye K.-i és D.-i részeibe többször betörtek és az osztroluka-dobrona-bábaszék-pelsőczi medencét egy kevés időre be is hódoltatták.

A XVII sz. kezdetén a Bocskay István hadaival előnyomuló török és tatár segédcsapatok pusztították a vármegyét. 1605 ápr. 16. elhamvasztották Beszterczebányát. Z. vármegye Bocskayhoz csak kényszerűségből csatlakozott, midőn azonban 1619. Bethlen Gábor lépett fel, hogy fegyverrel kényszerítse a bécsi kormányt Magyarország törvényeinek megtartására, annak törekvéseit minden erejével támogatta. Viszont Bethlen is megkedvelte e vármegyét s 1620. Beszterczebányára hívta össze azt a nevezetes országgyűlést, amely őt Magyarország királyának választotta s amelyen nemcsak az ország szine-java, hanem több szomszéd államnak s a török császárnak követei is jelen voltak. Később, midőn a szerencse cserben hagyta Bethlen hadait, Révay Péter koronaőr a magyar szent koronát s a többi koronázási jelvényeket bizonyos időre a Z.-i várba hozta (1620 nov. 28.) s ott őrizte. Ugyanekkor vette kezdetét azon harc, mely a városokat kizárólagos hatalmukban tartó németek ellen irányult s azzal végződött, hogy előbb Korpona (1613), azután pedig Beszterczebánya (1647) németjei kényszerültek magyar és tót lakótársaikat egyenjoguaknak elismerni s velük a városi tisztségekben is osztozni. Ennek az lett a következménye, hogy Z. vármegyének német lakossága eltótosodott, úgy hogy nyomai manapság csak a német családi nevekben élnek. A vármegye ezután kiválóan jelentékeny szerepet játszott a Wesselényi Ferenc-féle összeesküvés idején, midőn ennek királyfalvai kastélyában vagy Beszterczebányán (1664—66) gyakori összejövetelek s tanácskozások tartattak. A Thököly-felkelés alatt eleget szenvedett a vármegye úgy a császár, mint a fejedelem hadaitól s a szövetséges törököktől, kiket a fejedelem 1682 szept. Z.-hoz vezetett. Rákóczi Ferenc szabadságharcának szerencsétlen vége Z. vármegyére nézve igen válságos volt, mivel a visszavonuló kurucok elkeseredésükben számos községet és ezek között Z. városát is felgyujtották és megsemmisítették. Az 1848—1849-iki szabadságharcban az ország egyéb vármegyeinél kiválóbb szerepet nem vitt ugyan, de főleg Beniczky Lajos kormánybiztos erélye és buzgósága folytán mindvégig kitartott a magyar nemzeti ügy mellett. A trianoni békeszerződés az egész vármegyét Cseh-Szlovákiának ítélte oda.

Zólyom *(Zvolen, Altsohl)*, gyorsan fejlődő rend. tan. város, szab. kir. város címével Z. vm.-ben, a Garam mellett, az 1920-iki trianoni békekötés előtt székhelye volt a Z.-i járás szolgabírói hivatalának, járásbíróságnak és közjegyzőségnek; volt áll. polg. iskolája, adóhivatala, magy. államvasúti műhelye, a bécsi Unio-társulat nagy vas- és bádoglemezgyára (900 munkás), fabutorgyára, kályhagyára, vill. áramfejlesztő telepe, több hitelintézete, élénk marhakereskedése és forgalma, vasúti állomása, posta- és távirdahivatala s telefonállomása. Lakóinak száma 1850-ben 1800, 1869-ben 2047, 1890-ben 5125 és 1910-ben 8799, közte 4973 magyar, 209 német és 3579 szlovák, hitfelekezet szerint 5188 r. kat., 2644 ág. evang., 319 helv. és 611 izraelita. 1921-ben 8017 lakosa és 551 háza volt. Z. igen régi és régies külsejű város. Régi vára a Garam és Szalatna által képezett félszigeten, magaslaton épült; királyi vár volt; a tornyos négyszegletű építményben, melynek lovagterme Nagy Lajos idejéből való, ma hivatalok vannak elhelyezve. Hozzá tartozik a kis Borova-hora fürdő. Környékén több nátrium- és magnéziatartalmú ásványvízforrás fakad. Z. eredetileg a Garam és Szalatna összefolyásánál emelkedő hegyen állott, ahol Pusztavár néven romjai ma is láthatók. Ennek elpusztulása után épült a mai város a Garam síkján; a város kiváltságait IV. Béla 1244. megerősítette, pallósjogot is adva neki. Bercsényi Miklós 1703 nov. 15. győzelmet aratott itt; 1708.

a kurucok a várral együtt felgyujtották. Z. 1876 óta rend. tan. város volt. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomberezna *(Breziny)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 358 szlovák lak. (Tr. Cs.-Sz.)

Zólyombrézó *(Brezova)*, Lopérhoz tartozó vasgyártelep Zólyom vm. breznóbányai j.-ban, a Garam völgyében, (1910) 739 magyar és szlovák lak., az 1920-iki trianoni békekötés előtt nagyszabású m. kir. áll. vas- és acélgyárral, mely magában foglalta a hengerművet és Martin-kohót, csőgyárat, elektrolitikus cinkező műhelyt, a gép-, lakatos- és kovácsműhelyt, a chvatimechi finomlemezhengerművet és a pieszoki hengerművet s összesen 3300 munkást foglalkoztatott. Évi termelőképessége 20,000 vaggon vasárú volt, leginkább csőgyártmány, gép- és hídalkatrészek, sín, rúdvas és lemez. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyombúcs *(Buča)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 830 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomi havasok, l. *Alacsony-Tátra.*

Zólyomkecskés *(Kozelnik)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 304 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomlipcse *(Slovenská Ľupča)*, nagyközs. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, a Garam mellett, (1910) 1754 szlovák és magyar lak., késgyárral. Közelében van a még ma is lakott ősrégi *lipcsei vár*, mely már a XIV. sz.-ban fennállott. II. Lajos nejének, Mária királynénak hitbérül adta; a királyné emlékjele a várban egy ajtó felirata: «Maria Regina, 1531». 1605-ben ennek védelmében Sirok György, Jiszkra János, Laky János s más főurak elestek. Utolsó magánbirtokosa Wesselényi Ferenc nádor volt. 1670-ben a Wesselényi-összeesküvés következtében az egész lipcsei uradalom a kincstárra szállt. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomlukó *(Lukovo)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi járásában, (1910) 247 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Sz.)

Zólyommihályi *(Michaľková)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 260 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyommiklós *(Detvianská Huta)*, kisközség Zólyom vm. nagyszalatnai j.-ban, (1910) 2049 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyommócsa *(Môlča)*, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 438 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomnémeti *(Nemce nad Hronom)*, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 289 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomszabadi *(Kaša Lehotka)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 85 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomszászfalu *(Sásová)*, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 671 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomternye *(Trnie)*, kisk. Zólyom vmegye zólyomi j.-ban, (1910) 403 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomtúr *(Turová)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 276 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zólyomy-család *(albisi)*, régi kihalt család, mely különösen a XVII. sz.-ban nagy szerepet játszott. A család első ősei a biharvármegyei Albis helységről neveztettek s ez a nevök később predikátumuk lett. A Z. nevet valószinüleg onnan szerezték, hogy a család egyik őse, *Dávid*, 1399–1400. zólyomi főispán volt. 1404 elején a Valkó vár ostromára küldött sereg egyik kapitánya. Ő szerezte meg családjának a székelyhidi uradalmat 1401. A család törzse *László*, ennek fia *Márton* de Albis, ennek fiai *Lőrinc* és *Dávid*, a már említett zólyomi főispán. I. Dávidnak fia *I. Tamás* már Z.-nak neveztetett. A család nagyobb hírre csak a Bethlenek és Rákócziak korában tett szert, különösen II. Miklós fia, *IV. Dávid* révén, aki iktári Bethlen Katalint, a fejedelem testvérének leányát vevén nőül, Erdélyben nagy szerephez jutott; 1622. a székelység hadvezére és Háromszék főkapitánya lett, majd Kolozs vármegye főispánjává neveztetett ki. I. Rákóczi Györgygyel ellenséges viszonyban állott, aki őt 1633. elfogatta és Kővárba záratta, hol 1649 aug. 1. fogságban végezte életét. Nejétől, Bethlen Katalintól egy fia, *III. Miklós* maradt. *III. Miklós*, a család utolsó tagja, Hunyadvár ura, Zaránd főispánja. 1658-ban, mint Barcsay Ákos híve, Kemény elől Husztra menekült. 1661-ben Ali török szerdár fejedelemséggel kínálta meg, de nem fogadta el, mégis 1662. Apafi fejedelemsége alatt, mint Kemény volt híve Fogarasba záratott és javai elkoboztattak. 1664-ben kiszabadulván, másoknak adományozott jószágait visszakövetelte és Törökországba ment, hogy a portától pártfogást nyerjen. E tettéért a fejedelemség utáni törekvéssel gyanusították és 1670 márc. 3. fej- és jószágvesztésre itélték. Meghalt Törökországban.

Zománc (ném. *Schmelz*, franc. *Émail*), fémoxidokkal színezett, porrátört üveg, melyet vízzel, mézzel v. gyantával keverve, pépalakban fém-, üveg-, cserép- és porcellántárgyak bevonása v. díszítése végett ezek felületére égetnek, miközben az üvegpép összetétele szerint áttetsző (translucid) vagy átlátszatlan (opak) réteggé olvad. Az iparban a Z. elsősorban mint a vasedényeket a rozsdától óvó bevonás szerepel. Az iparművészetben, mint az ötvösség egyik díszítőtechnikájának, vagyis mint *ötvös-Z.*-nak van leginkább jelentősége s története Kr. e. a III. évezred derekáig nyúlik vissza. Az ötvös-Z. hazája Egyiptom volt. Legrégibb emlékei közé sorozhatjuk a II. Uzertézen faraó sírjában talált rekeszes üvegdíszítésű ékszert, amelynek technikáját a *rekeszes Z.* (Zellen-Schmelz, É. cloisonné) mintájának tekinthetjük. Ez utóbbinál a díszítés rajzát az alapra forrasztott fémszalagok szolgáltatják, amelyek közeit, rekeszeit Z.-cal töltötték ki. Az egyiptomiak után ezt az ókor klasszikus népei, majd főleg Bizánc művelte nagy tökéllyel, de Ázsia keletén porcellán- és fémedények díszítésére ma is használják. A bizánci rekeszes Z. legszebb emlékei a *magyar szent korona*, a velencei *Pala d'oro*, *Konstantinos Monomachos* Nyitrai vánkán talált *koronája* s az esztergomi lypsanotheka. A rómaiak a császárság korában a rekeszes Z.-on kívül a *beágyazott Z.*-ot is ismerték (Gruben-Schmelz, É. champlevé), amelynél a díszítést az alapból kivésték s az így támadt mélyedéseket Z.-cal töltötték ki. A kelták bronz fibuláikat szintén beágyazott Z.-cal díszítették. A népvándorlás korabeli középeurópai korongos fibulákon a rekeszes és a beágyazott Z. egyaránt szerepel, a germán ötvösség IV—VI. századbeli legjellegzetesebb em-

lékei azonban a *gránátrekeszes* ötvösmunkák, amelyeket rekesz-Z. helyett, ennek klasszikus emlékeit utánozva, fémszalagok közé foglalt féldrágakövekkel és színes üveglapocskákkal díszítették, mint pl. a szilágysomlyói kincset. A *beágyazott* Z. a XI. sz.-tól a Rajna vidékén, főleg Kölnben kél új virágzásra, az Árpádok korában valószínűleg nálunk is művelték s a XII. sz. második felében különösen a franciaországi Limogesban karolják fel, ahol a XV. sz.-ban a festett Z., a tulajdonképeni *Z.-festés* lendül föl. (L. *Limogesi zománc*). A Rajna vidékén a középkorban a fémlapok mélyített felületeit ezekhez forrasztott fémszalagokkal a díszítés rajzának megfelelően kisebb mezőkre osztották s aztán Z.-olták. Ezt nevezzük *kevert Z.-nak* (É. mixte). Franciaországban vert művű domborművek mélyedéseit főleg a XVII. sz.-ban oly módon töltötték ki Z.-cal, hogy a kidomborodó fémrészek eredeti színükben érvényesültek. Ez volt a *körülágyazott Z.* (É. d'epargue). Ehhez hatásában hasonló, de inkább a Z.-festéshez tartozik a *velencei Z.*, amelynek emlékeit, többnyire keleti formájú vörösrézedényeket, a XV—XVI. sz.-ban színes Z.-rétegükbe égetett apró aranycsillagok és virágok díszítették.

A beágyazott Z. egyik nemének tarthatjuk az olasz domborművű, translucid, vagyis áttetsző Z.-ot *(opera di basso relievo)*, amely a XIV. sz.-ban Magyarországon is talált hivatott művelőkre (pl. az iglói pacificale, Nagy Lajos király máriacelli fogadalmi képei). Ennél az ezüstlapra vésett vagy domborított képeket áttetsző, színes Z.-cal borították. A Z.-on áttetsző fém alapfénye azonkívül a festményekével vetekedő fény- és árnyékhatásokat is lehetővé tett. A rekeszes Z.-ot szintén művelték ötvöseink s ennek egyik, Magyarországra nézve jellegzetes változata a magyar vagy *sodrony-Z.*, amelyen a fémalaphoz forrasztott szalagokat finom sodronyok pótolják s keretét és alapját egyaránt színes Z. tölti ki, ellentétben a keleti eredetű ú. n. *filigrán Z.-cal*, amelynél csak a díszítő motivumokat borítja Z. s az alap a fém színét mutatja. A sodronyos Z. virágzása a XV. századba esik, főbb emlékei Szent László hermája (Győr), a Suky-kehely (Esztergom), Mátyás király serlege (Bécsújhely). A sodronyos Z.-nak mintegy folytatása a festett vagy *erdélyi Z.*, amely azonban egész Magyarországon elterjedt s különösen a felvidéken talált hivatott művelőkre. Az erdélyi Z. fémből kivágott, áttört művű s többnyire virágokat ábrázoló motivumait szélükön karimával alakították s kezdetben egyszínű, a XVII. században tarka petytyekkel felülfestett Z.-cal töltötték ki. A XVIII. században ennek helyére a külföldön is általános s egyszerűen a fémlapra égetett, festett Z. lép, amelyet a miniatürszerű Z.-képekkel együtt a XVII. században a selmeczi Weigl Bertalan, később a lőcsei Szilassy János mível nagy sikerrel. A *plasztikus Z.* (Émail en ronde bosse) vert vagy öntött kisebb domborművek, arányból öntött apró alakok Z.-cal való befestése, a XV. század elején Franciaországból indult hódító útjára s a XVI. században különösen ékszerek díszítésére használták. Ennek legszebb emlékei az altöttingeni Goldenes Rössel, Mátyás király kálváriája. Ritkább Z.-nem az *áttört művű Z.* (É. à jour), amelyet Bizáncban már a IX. sz.-ban műveltek s amely nem egyéb, mint fémalap nélkül levő, áttetsző rekeszes Z. Ennél a Z.-olás végeztével a fémalapot lecsiszolták. Ilyen Z. díszíti szent koronánk alsó bizánci pántjának oromsorát. Az üveg Z.-cal üveg- és kristályedényeket díszítettek oly módon, hogy az üvegbe köszörült díszítést Z.-cal töltötték ki s erre vékony arany foliát borítottak, mely technika ése alighanem a *fondi d'oro*. L. *Üvegedények*.

A XIX. században a Z. technikája Európaszerte újból fellendült. A franciák a limogesi Z.-ot keltették új életre s fém- és porcellánedények díszítésére a Z. egyéb nemeit is sikerrel használták föl. Angliában a bajor eredetű Herkomer festett nagyméretű Z.-képeket, amelyek új, helyesebb technikájával a berlini Schirrer vált ki. Magyarországon régi emlékeink hatása alatt lendült föl a Z. Kiválóbb mívelői korunkban az Egger testvérek, Roger, Wisinger, Rapaport, Horti, Tarján és Hibján. V. ö. *Ráth* Gy.: Az Iparművészet könyve III. k. (Budapest 1912).

Zománc, l. *Fog*.

Zománcfesték néven nevezzük: 1. Festőanyagoknak olajos lakkokkal való keverékeit, melyek a bevonandó tárgyra rákenve gyorsan fényes, síma felületű zománcos bevonatot adnak. — 2. *Zománcfestékek* a kerámiai iparban használt színes zománcanyagok, melyek könnyen olvadó, színes üvegek.

Zománcfestés, l. *Zománc és Limogesi zománc*.

Zománcos agyagárú, l. *Agyagipar*, *Fayence* és *Kályha*.

Zománcos halak (állat), a Vérteshalak *(Ganoidei)* másik magyar neve. L. *Vérteshalak*.

Zománcos kályha, l. *Kályha*.

Zomba, nagyk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1920) 2046 német és magyar lak.

Zombor *(Sombor)*, sz. kir. város Bács-Bodrog vm.-ben, termékeny rónán, közel a Ferenc-csatornához és a Dunához. Az alábbiakban a városnak az 1920-iki trianoni békekötés előtti állapotát ismertetjük. A város központja a szabályosan épített, jól rendezett és teljesen városias jellegű tiszta Belváros, melyet a pompásan fásított és parkirozott Széchenyi István-, Eötvös-, Deák Ferenc- és Erzsébet-körút választanak el az inkább falusias jellegű, de szintén jól rendezett külvárosoktól (Felsőváros, Cservenka, Bánát és Szelencse). Z. legjelentékenyebb épületei voltak: a városháza, a régi Grassalkovich-palota (később pénzügyigazgatóság), a karmeliták Szt. István-temploma (1860—1905), a hatalmas vármegyeháza (1802), mely előtt Schweidel József vértanu (megh. 1849) ércszobra állt (Mátrai Lajostól, 1905), a Szt. Háromság plébániatemplom, a szerb nagytemplom. A Jókai-téren állott a Rákóczi-szobor (Jankovits Gyulától, 1912). Z. széke volt a vármegye törvényhatóságának, a Z.-i járás szolgabirói hivatalának, pénzügyigazgatóságnak, államépítészeti hivatalnak, törvényszéknek, járásbíróságnak, közjegyzőségnek, kir. ügyészségnek, kir. tanfelügyelőségnek, kincstári ügyészségnek, csendőrszárnyparancsnokságnak, a 23. hadkiegészítő kerületnek, selyemtenyésztési felügyelőségnek, állami állatorvosnak,

volt állami főgimnáziuma, szerb tanító- és tanítónőképző intézete, községi felső keresk. iskolája, női keresk. tanfolyama, 2 polg. leányiskolája, szegényháza, városi könyvtára (32,000 kötet), m. kir. folyammérnöki hivatala, állami jószágigazgatósága, adóhivatala, számos egyesülete és társulata, élénk vasúti állomása (elágazással több irányban), posta-, táviró- és telefonhivatala. Lakóinak száma 1850-ben 21,601, 1910-ben 30,593 (közte 554 katona), ezek közül 10,078 magyar, 2181 német, 11,881 szerb és 6289 egyéb (főleg bunyevác); hitfelekezet szerint 16,796 r. kat., 11,880 gör. kel., 257 ág. ev., 543 ref. és 1017 izr. 1921-ben a lakosok száma 31,332. A lakosok leginkább földmíveléssel foglalkoztak, jelentékeny volt még a gabona- és marhakereskedelem, gyümölcstenyésztés, tejgazdaság (túró) és selyemtenyésztés. A házak száma 4951 volt. Termékeny határa 30,802 ha. — Z.-nak régi neve *Czobor-Szt-Mihály* volt, a gazdag Czobor-családról, melynek itt (a mai városháza helyén) várkastélya volt; a törökök elpusztították és a helyébe 1534. épült új telepet Z.-nak kezdték hívni, A hódoltság idején egy kerület székhelye volt, bár csak néhány házból állott. A fölszabadulás után 1691. bunyevácok és szerbek foglalták el. A határőrség megszüntével (1745) a vármegyébe kebeleztetett be és 1747. sz. kir. várossá lett. 1753 óta Bács-Bodrog vm. székhelye volt. (Tr. SzHSz.)

Zombory, 1. *Gedő (árvai)*, szépirodalmi és egyházi író, szül. Marosvásárhelyen 1836., megh. Megyaszón 1913 szept. 17. 1861—67-ig Szatmáron mint tanár és lapszerkesztő munkálkodott. 1867-től megyaszói pap volt. Szétszórtan lapokban, folyóiratokban és naptárakban megjelent kisebb-nagyobb cikkein, történeti tanulmányain kívül önálló művei: *Úti rajzok* (2 köt. Kolozsvár 1861—1862); *Fény és árny* (történeti beszélyek, 2 köt. Pest 1862); *A szerencse fia* (Szatmár); *Korszerű egyházi beszédek* (2 füz., Miskolcz 1860—70); *Egyházi beszédek* (1 füz., Budapest 1881). Írt több tankönyvet is.

2. *Lajos*, festő, szül. Szegeden 1867 jan. 9. Eleinte építési rajzoló volt s mint ilyen 11 évig dolgozott Lechner Ödönnél. Közben önállóan résztvett s pályadíjat is nyert több építészeti pályázaton (szegedi gőzfürdő és kulturpalota), több szegedi bérház és az odavaló ügyvédi kamara háza az ő tervei nyomán épült. 1898—1902-ben a müncheni akadémián tanult festeni Zügelnél, aztán rövid szolnoki tartózkodás után Benczur mesteriskolájának volt tagja. Azután Szolnokra költözött, ahol tagja az odavaló művésztelepnek. Műveinek jó része állat- és tájkép. Ezek közül a *Magaslaton*, *Szántás* és *Tehénfogat* című ek a Szépművészeti Muzeumban vannak. 1905. és 1908. gyüjteményes kiállítása volt Budapesten.

Zombrád (*Zimbru*), kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 767 román és magyar lak. (Tr. R.)

Zona, öv, földöv, övezet, kör. *Z. orbicularis* a csípőizület tokszalagjában lévő rostok, melyek a combcsont fejét körülveszik. *Z. parenchymatosa* a petefészek kéregállománya. *Z. pellucida* az emlősök petéjének külső átlátszó burka. *Z. vasculosa* a petefészek velőállománya stb. — Az orvostudományban beszélnek hiperesztézias, anesztéziás, anemiás stb. Z.-ról, amely alatt övalakú túlérzékeny, illetőleg érzéketlen vagy vérszegény területeket értenek. — Kristálytani szempontból l. *Kristály*.

Zónadíjszabás, l. *Díjszabás*.

Zónaidő. Már régen szükségét érezték az egész föld kerekségére érvényes időszámításnak, szemben a helyről-helyre változó helyi idővel. 1882 okt. a nemzetközi geodetikai kongresszus Rómában kimondta, hogy tudományos célokra és a világforgalomra nézve egységes időszámítást kellene elfogadni. 1884 okt. aztán 25 állam diplomáciai és tudományos képviselőiből álló konferencia ült össze Washingtonban, mely megállapodott abban, hogy az egységes (világ-) idő kiindulási déllője a greenwichi, a nap a középnap legyen és ez éjféltől éjfélig terjedőleg 0 órától 24 óráig számíttassék. De még a konferencia összeülése előtt az északamerikai vasúttársaságok öt időövben (zónában) állapodtak meg, olyformán, hogy az egyes zónákon belül az azok közepén keresztül délló ideje legyen érvényes. Ezeket a déllőket úgy választották meg, hogy Greenwichtől 60, 75, 90, 105 és 120°-nyira legyenek Ny.-ra, tehát idejök a greenwichi időhöz képest 4, 5, 6, 7 és 8 órával késsenek, egymás közt ennélfogva minden zóna ideje 1—1 órával különbözzék a szomszédostól. Mivel Európában is az *Oppoltzer* ajánlotta greenwichi egységes idő bevezetése leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött, *Schramm* az amerikai zónarendszert ajánlotta, szintén Greenwichből, mint első meridiánból kiindulólag. Az első zóna e terv szerint Greenwichtől K.-re és Ny.-ra 7° 30'-ig terjedjen, ideje a greenwichi volna, a második 7° 30'-től 22° 30' K.-re Greenwichtől terjedjen, idejét a Greenwichtől K.-re 15° alatt haladó déllő adná, mely tehát éppen 1 órával járna a greenwichi idő előtt stb. Az első öv ideje a nyugateurópai, a másodiké a középeurópai, a harmadiké a keleteurópai idő stb.; mindegyik Z.-je a szomszédostól épp 1—1 órával térne el. Az 1890 júl.-ban tartott vasút-igazgatói tanácskozmány az európai vasutak legnagyobb részére elfogadta a Z.-t és azóta életbe is léptette. Nálunk *Baross* Gábor rendeletével 1890 okt. 1. nemcsak a vasutakon, hanem a közéletben is életbe lépett a Z., még pedig a *középeurópai*, melyből csak az ország legkeletibb részei esnek ki, de egyöntetűség végett szintén bevonattak. A középeurópai Z. hazánkban legközelebb áll a fiumei időhöz, Budapesten 16 percet késik a helyi időhöz képest. V. ö. *Heller* Ágost, Egységes idő (Természettudományi Közlöny XXIII. évf. 1890).

Zónák, l. *Éghajlat*.

Zónalemez, koncentrikus fekete körökkel ellátott átlátszó lemez, melynél a körök sugarai úgy aránylanak, mint az egész számok négyzetgyökei. Fotográfkamrákban lencse helyett használható. Egymás mögött fekvő több gyujtópontja van, melyben fennálló és fordított képek váltakoznak.

Zonaras, *Johannes*, görög (bizánci) történetíró; a XI. sz. végétől a XII. sz. közepéig élt. Előkelő hivatalokat viselt Komnenos Alexios és

János császárok udvarában, de később kolostorba vonult. Nevezetes történeti műve (Epitomé historias) a világ teremtésétől az 1118-ik évig Kr. u. öleli fel az eseményeket. Érdekessége abban áll, hogy az egyes korszakok forrásműveit (Szentírás, Herodotos, Xenophon, Anianos, Plutarchos, Dio Cassius, Josephus Flavius stb.) mozaikszerüen állítja egymás mellé. Ez eljárásának köszönhető, hogy Dio Cassius 21 könyvét ő őrizte meg az utókor számára. Kiadták: *Binder* (Bonn 1841—1844); *Dindorf* (Leipzig 1868—75, 6 köt.).

Zónás lencse, l. *Gyujtőüveg.*

Zónás szerkezet az ásványoknál gyakori. Az ilyen kristályok (főkép izomorf sorok egyénei) zónánként eltérő kémiai összetételüek és ennek folytán az övek gyakran más színüek is (timsó, földpát, augit, turmalin).

Zónatariña, l. *Dijszabás.*

Zónatengely, a kristálytanban, l. *Kristály.*

Zoncz *(Zonc)*, kisk. Pozsony vm. szenczi j.-ban, (1910) 240 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zondy, *Kisfaludy* Károly álneve.

Zongora. (*Klavier*, a francia *clavier*-ből, a. m. billentyűsor, klaviatura.) Billentyűsoros polifon húros hangszer. Mai alakjában (kalapács-Z.) alig kétszázéves hangszer. Ha elfogadnók, hogy a hangközmeghatározásokra szolgáló *monochord* a Z. őse, akkor a története az ókorra nyúlnék vissza. De a Z. előfutóinak rendszerint csak azokat a hangszereket tekintik, melyeknél a húrokat billentyűsor, klaviatura szólaltatta meg akár pengetéssel, akár ütéssel. A *clavichord*-on, a XV. sz. folyamán tökéletesített billentyüsoros húros hangszeren, kis fémnyelvek pengették meg a húrt; a hangszernek kevesebb húrja volt mint billentyűje, így igen sok hang képzésénél a lenyomott billentyű nemcsak megpendítette a húrt, hanem szükséghez mérten meg is rövidítette. A később feltalált *clavicembalo*-n tangensek helyett hegyes tollszárak pengették meg a húrokat. E hangszeren a húrok száma már megegyezett a billentyűk számával, sőt — mint mai Z.-nkon — a XVII. sz.-ban a két-, háromszoros húrozást is alkalmazzák. A clavicembalo fajai: a *spinett*, a *virginal*, a *gravicembalo*, az *arpichordo* és a mai pianinónkhoz hasonlóan függőleges húrozatú *clavicytherium*. A XVII. sz. vége felé kezdenek kísérletezni Angliában és Olaszországban abban az irányban, hogy e hangszerek hangjának színezetét a húr megszólaltatási módjának megváltoztatásával megjavítsák. Valószínű, hogy az u. n. *pantalon*, az első hangszer, melyen kis kalapácsok ütötték meg felülről lefelé a húrt, adta meg a további kísérletezések alapját (1702). Ma már kétségtelen, hogy Christofori firenzei Z.-készítő az alulról fölfelé ütő kalapácsrendszer feltalálója (1709). Z.-inak mechanizmusa alapvonásaiban alig különbözik a mai rendszertől. Silbermann freibergi Z.-gyáros, tökéletesítvén Christofori geniális találmányát, nyitott először utat az új hangszernek Németország felé. A *német*, vagy *bécsi* mechanikát az augsburgi *Stein* alkalmazta először; ennél a kalapácsok a billentyű emelőkarának belső végén helyezkednek el. Az angol mechanika, melynél a kalapácsok külön lécen nyugszanak, *Broadwood* gyárából került ki először. Igen jelentős találmány volt az *Erard*-féle kettős kiváltó (*double échappement*), mely lehetővé tette, hogy a billentyűt ismételten lenyomhatjuk gyorsan egymásután, anélkül, hogy ujjunkat elvennénk róla. A Z. mai alakjának, mechanizmusának, rezonátorszekrényének tökéletesítésében Steinway, Bechstein, Bösendorfer, Chickering, Blüthner, Debain és Ibach szereztek hervadhatatlan érdemeket. A XIX. sz. végén történtek kísérletek a Z. mai alakjának, mai berendezésének átreformálására. E kísérletekből emeljük ki Jankó János terraszklaviaturáját és a Clutsam-féle billentyüsort, melyen a billentyűk oldalai sugárszerüen futnak össze; a billentyüsor külső széle körívet alkot. V. ö. *Fischof*, Versuch einer Geschichte des Klavierbaues (1853); *André*, Der Klavierbau (1855); *Paul*, Geschichte des Klaviers (1868); *Hipkins*, Description and history of the pianoforte (1896).

Zongoraátirat. Kamarazenére vagy zenekarra írt művek áthelyezése zongorára. Ez az átirat lehet az eredeti mű szólamainak puszta szólamszerinti átültetése és lehet virtuózátirat, mely a zenekar pazar színeit utánozza zongorán. Ez utóbbi műfaj megteremtője Liszt Ferenc. 1880-ban írja Zichy Géza grófnak: Die Transcription ist ja quasi durch mich erfunden.

Zongorahangolás. Temperált klaviaturás hangszerek hangolásához nagy rutin kell. Csak egy tiszta hangköz áll rendelkezésre: az oktáv. Zongorahangolók a kamarahang *(a,)* pontos meghatározása után annak felső és alsó nyolcadait egyeztetik, ekkor térnek rá ezek kvintjére, majd az így nyert *e* hangok felső és alsó nyolcadait összecsendítik a *h* kvinttel. Így haladnak tovább, oktávák és kvintek összeegyeztetésével a *fisz* és *cisz* hangokon át, míg utóbbi segítségével a kiinduló *a—e* kvint keretében megállapítják az *a—cisz—e* hármashangzat pontos értékét. *König* 13 hangvillából álló sort készített a félhangok pontos magasságának összehasonlítása céljából. V. ö. *Armellino*, Die Kunst des Klavierstimmens (1902); *Hollmann*, Lehrbuch der Stimmkunst (1912).

Zongorajáték. Talán egy hangszernek sem dolgozták fel oly pontosan metodikájának és előadási módjának történetét, mint a zongoráét. Rendszerint három korszakot különböztetnek meg a Z. fejlődésében. Az első korszak (XVI—XVIII. sz. közepe) legkitünőbb mesterei: Diruta, Bull, Bird, Kerll, Froberger, Ritter, Pachelbell, Kunau, Purcell, d'Anglebert, d'Agincourt, Daquin, Marchand, Buxtehude, Scarlatti, Couperin, Rameau, Bach, Händel, F. E. Bach, Schobert voltak; a második korszaké (XVIII. sz. közepétől 1840-ig): Mozart, Hässler, Diabelli, Pleyel, Clementi, Haydn, Cramer, Beethoven, Schubert, Weber, Kalkbrenner, Dussek, Czerny, Hummel, Dreyschock, Kessler, Herz, Mendelssohn, Moscheles, Thalberg, Klengel, Litolff, Taubert, Jensen, Heller, Graedener, Schmitt. Végül a harmadik korszak Volkmannal indul, legnevesebb képviselői: Reinecke, Henselt, Bülow, Rubinstein, Liszt, Chopin, Hiller, Taussig, Scharwenka, Leschetizky, D'Albert, Busoni, Lamond, Paderewsky, Rosenthal, Sauer, Friedmann, Godowsky, Pugno, Stawenhagen, Gabri-

lovits, Backhaus és Dohnányi. V. ö. A Z. története, *Weitzmann* 2 kötetes műve (átdolgozta *Seifert* M.); *Fillmore*, History of pianoforte music (1883); *Bie*, Das Klavier u. seine Meister (1898); *Villanis*, L' arte del clavicembalo (1901).

Zongorakivonat, szöveges (vokális) mű (opera, oratorium) átírása, összevonása zongorára. Újabban négykezes Z.-ok is készülnek, sőt két zongorára írt kivonatok is, hogy a zenekar polifóniáját hűségesen adják vissza.

Zongoranégyes, zongorára és 3 vonós- vagy 3 fúvóshangszerre írt kamarazenemű.

Zongoraverkli, l. *Kintorna.*

Zonguldak *(Szonguldak)*, szénkikötő Kis-Ázsia E.-i partján, a Boszporusztól mintegy 300 km.-re K.-re. Mögötte szénbányák vannak.

Zonnebeke, község Belgium Nyugat-Flandria tartományában, (1910) 3782 lak. A világháborúban az yperni vonalon hónapokig tartó harc után 1915 máj. 3. a németek elfoglalták. 1917 júl.-aug.-ban heves harcok folytak körüle.

Zonoklorit (ásv.), féldrágakő, a prehnithez hasonló összetételű; diónagyságú mandulák, melyek világosabb és sötétebb rétegekből állanak. A Felső-tó környéke, Canada.

Zonoplacentalia (állat), *Gyűrűs méhlepényűek*, azok az emlősállatok, melyeknek méhlepénye gyűrűalakú *(placenta zonaria)*. Ide tartoznak a ragadozók *(Carnivora)* és az úszólábúak *(Pinnipedia)*.

Zonotrichia (állat), a Pinty-félék családjába tartozó madárnem, melynek fajai az Új-világban a mi verebeink szerepét töltik be. 70-nél több fajuk ismeretes, melyek Amerikában honosak. Életmódjuk a sármányokéval egyezik meg. Legismertebb fajai: a *fehértorkú sármánypinty (Z. albicollis* Gm.), mely Észak-Amerika K.-i részeiben honos s éneke igen kedves; a *téli sármánypinty (Z. hiemalis* L.), mely az Egyesült-Államok É.-i részeitől kezdve egészen a Sarkkörig megtalálható.

Zonta, olasz könyvnyomdász-család, l. *Giunta.*

Zontag, l. *Szontagh.*

Zonuridae, l. *Orvesfarkú gyíkfélék.*

Zonurus (állat), l. *Orvesfarkú gyíkfélék.*

Zoocecidium (növ.), az állatok hatása folytán alakult gubacsok

Zoochlorella (növ.), parányi, egysejtű, zöld chlorophyll-tartalmú algák, melyek alsóbbrendű állatokkal (véglényekkel, tömlősökkel, laposférgekkel stb.) szimbiózisban élnek olyanformán, hogy állandóan ezen állatok sejtjeiben élnek és zöld színüket okozzák. Ilyen Z.-k fordulnak elő pl. a zöld hidra *(Hydra viridis)* sejtjeiben. E szimbiózisnak honfitársunk: *Entz* Géza és *Brandt* Károly német zoológus a felfedezői. Az együttélésből mindkét félnek haszna van, mert a zoochlorellák az állat testében kellő védelemhez és táplálkozásukhoz szükséges anyagokhoz (széndioxid, víz, nitrogéntartalmú bomlástermék, sók) jutnak, viszont az állatok az algáktól kapott oxigént és organikus anyagokat (fehérjék, szénhidrátok stb.) használják fel anyagforgalmukban.

Zoochor-termés, l. *Termés.*

Zoofágok (gör.) a. m. állatevők, l. *Zoophaga.*

Zoofiták (gör.) a. m. növényállatok.

Zoofiziológia (gör.) a. m. az állatok élettana, l. *Élettan.*

Zoofor *(Zoophor)*, olyan kőzet, mely állati maradványokat (csontokat kagyló- és csigahéjakat stb.) tartalmaz.

Zoogén kőzet, olyan kőzet, melynek képződéséhez állat szolgáltatta az anyagot, pl. nummulitos mészkő.

Zoogeográfia, l. *Állatföldrajz.*

Zoogonidium, l. *Rajzó.*

Zooiatria (gör.) a. m. állatorvostan.

Zooid (állat), a mohaállatok *(Bryozoa)*, korallok, zsákállatok *(Ascidia)* és más telepet alkotó állatok telepeiben az egyes egyének neve.

Zooid, l. *Rajzó.*

Zookémia (gör.), az a tudomány, mely az állatok szervezetének kémiai összetételével, valamint az állati életfolyamat alatt végbemenő kémiai folyamatokkal foglalkozik. Másképen fiziológiai kémiának vagy biokémiának is nevezik.

Zoolatria, l. *Állatimádás.*

Zoológia (gör.), l. *Állattan.*

Zoológiai állomások a. m. *állattani állomások* (l. o.).

Zoológiai kert a. m. állatkert (l. o.).

Zoológiai muzeum a. m. állattani muzeum (l. o.).

Zoomagnetizmus, l. *Állati mágnesség.*

Zoomorfizmus (gör.) a. m. állatképződés.

Zoomorphosák, a növényeken állati élősködők megtelepedése által előidézett, a rendestől eltérő növekedési, alaki és differenciálási alakulások.

Zóon (gör.), élő lény, állat; *Z. politikon*, társas lény; Aristoteles nevezi így Politikájában (1, 2 és 3, 6) az embert.

Zoonómia (gör.), a biológiának az a fejezete, mely az állatok életszokásait vizsgálja.

Zoonózis (gör.), állatról emberre átterjedő betegség.

Zoopaleontológia (gör.), az őslénytannak az az ága, amely a kihalt állatokat ismerteti.

Zooparaziták, az állatokon vagy állatokban élősködő élő lények.

Zoopatológia (gör.), a. m. állatkórtan, az állatok betegségeiről szóló tan, l. *Állatorvostan.*

Zoophag (gör.) a. m. húsevő.

Zoophaga, 1. általában az állatevő állatok gyüjtőneve; 2. az Erszényesek *(Marsupialia)* egyik rendje, ahová ragadozó fogazatú erszényes emlősök tartoznak; ilyenek a Bandikut-félék *(Peramelidae)*, a Ragadozó erszényesek *(Dasyuridae)* és az Erszényes patkány-félék *(Didelphyidae)*.

Zoophor (kőzet), l. *Zoofor.*

Zoophyta *(Phytozoa*, gör., *Állatnövények* vagy *Növényállatok)*. 1. E névvel jelölte *Wotton* 1552. azokat az alacsonyrendű, helyhez kötött életmódú állatokat, melyek külsőleg növényekhez hasonlítanak. 2. *Z.* a Tömlősök *(Coelenterata)* régi tudományos neve.

Zoophytosymbiosis, l. *Symbiosis.*

Zooplankton (gör.), a vízben lebegő állatok összessége, vagyis a planktonnak (l. *Plankton*) az a része, melyet állatok alkotnak; ellentéte a

növények alkotta plankton, az ú. n. Phytoplankton.

Zoospermia (gör.), a hímcsirasejtek tudományos neve.

Zoosymbiosis, l. *Symbiosis.*

Zootechnika a. m. állattenyésztéstan.

Zooterápia (gör.), l. *Állatorvostan.*

Zootomia, az a tudomány, mely az állatok testének széttagolásával, boncolásával iparkodik az állatok szervezetét megismerni.

Zooxanthella (növ.), parányi, egysejtű, sárga színű festékkel ellátott algák, melyek alsóbbrendű állatokkal (pl. *Radioláriákkal*) szimbiózisban élnek olyanformán, hogy állandóan az illető állatok sejtjeiben élnek.

Zopf, l. *Copf.*

Zopf, *Wilhelm,* német botanikus, szül. Rosslebenben 1846 dec. 12., megh. Münsterben 1909 jún. 23. 1882-ben a berlini egyetemen magántanár, 1888. Halléban professzor és a kryptogam laboratórium vezetője, 1899. Münsterben professzor és a botanikuskert igazgatója.

Zopherus bremei *Guér.* (állat), a *Gyászbogarak* (l. o.) családjába tartozó, 3—5 cm. hosszú, fekete, exotikus bogár, melynek szárnyfedői fent krétafehérek. Yucatan romjai között található s a bennszülött nők kis láncra kötve elevenen a mellükön hordják, mint a rossz szellemeket elűző talizmánt. Szárnyfedőit színes szövetdarabokkal beragasztják. Állítólag két évig is életben marad.

Zoppot, falu és tengeri fürdő Danzig szabadállamban, (1919) 18,397 lak., gyógyteremmel, szép nyilvános kerttel, borostyánkőhalászattal. Tőle 4 km.-nyire van Brösen falu, tengeri fürdővel.

Zopyros, előkelő perzsa, Megabyzos fia, Herodotos közli róla azt a mondát, hogy Dareios királyt öncsonkításával juttatta Kr. e. 520. Babylon birtokához, amennyiben átszökött és azzal a hazugsággal, hogy Dareios okozta sebeiért boszszút akar állani, meg tudta nyerni a babyloniak bizalmát, kik a vezérlettel is megbízták.

Zoque, indiánus nép Tabasco, Chiapas és Oaxaca mexikói államokban. Egy nyelvcsalád a mixekkel.

Zór *(Szor),* külön szandzsák volt ázsiai Törökországban, az Eufratesz mindkét partján, El-Deir székhely körül. D.-re Palmiráig, É.-ra majdnem Niszebinig terjedt, területe mintegy 78,000 km², lak. száma 100,000-re becsülhető. Ma legnagyobb része Francia-Sziriához tartozik.

Zorány *(Zorani),* kisk. Krassó-Szörény vm. facsádi j.-ban, (1910) 284 román lak. (Tr. R.)

Zoreárd, l. *Zoerard.*

Zores-vas. A hengerelt vasnak (l. o.) egy fajtája. A Z.-at rendesen mint *hídpályatartót* alkalmazzák (l. *Hídszerkezet*) és rendesen a híd hosszirányában helyezik el kereszt-irányban, olyformán, hogy az egyes Z.-ak közt 1—3 cm.-es hézagok maradnak, amelyeken keresztül dugott kampós csavarokkal szokták aztán a Z.-akat a hossztartókhoz megerősíteni. A Z.-ak fölé közvetetlen hídpályafelület gyanánt kavicsot szoktak elteríteni.

Zorgit (ásv.), a réz- és ólomnak szelenidje $(Pc,Cu)_2Se$. Finomszemű, lágy, vöröses-ibolyás ólomszürke fémfényű halmazok. Közel áll a Clausthalithoz. Zorge és Tilkerode, Harzhegység; Glasbachgrund (Gabel mellett), Thüringia.

Zorilla, l. *Ruiz-Zorilla.*

Zorilla (állat), a Menyétfélék *(Mustelidae)* családjába, a Borzalakúak *(Melinae)* alcsaládjába tartozó emlősállat-nem. Az idetartozó két, ma ismert faj termetre a menyétekre emlékeztet, életmód dolgában pedig a menyétek és a büzös borzok között foglal helyet. Egész Afrikában és Nyugat-Ázsiában Erzerumig honos. Legismertebb faja a *szalagos görény (Z. [Ictonyx] striata* Shaw.). Teste hosszúranyúlt, de zömök; feje széles; arcorra orrmányszerűen meghosszabbodott; farka hosszú és bozontos; szőrözete tömött és széles sávval tarkított. Teljes hossza (fejétől farka végéig) 60 cm., mely méretből 25 cm. jut a farkára. Éjjeli állat. Apró emlősökkel, főképpen egerekkel, kis madarakkal, tojásokkal, békákkal és rovarokkal táplálkozik. Gyakran baromfiólakban is nagy pusztításokat okoz. Legfélelmetesebb fegyvere büzmirigyeinek irtóztatóan büzös váladéka, melyet veszély esetén ellenségére fröccsent. Fogságban megszelidül, ezért a délafrikai hollandi gyarmatosok patkány- és egérirtás céljából házaikban tartják.

Zorkócz, kisk. Turócz vm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 47 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zorkóháza, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 804 vend lak. (Tr. SzHSz.)

Zorn, 1. *Anders,* svéd festő, szül. Morában 1860 febr. 15., meghalt u. o. 1920 aug. 22. A stockholmi akadémián először szobrászatot, utóbb festészetet tanult. Sokat utazott és különösen nagy befolyást gyakoroltak fejlődésére az 1888—1896-ig Párisban töltött évek, amikor már nemzetközi elismerésre tett szert és A halász c. képe a párisi Musée du Luxembourgba került. Idővel aztán a legünnepeltebb modern festők egyike lett, akiben szinte a svéd festészet megtestesítését látták. Megkapó kolorisztikus hatású, egészen egyéni szélességgel odavetett képei közül különösen kiemelendők: A szabadban (1888, göteborgi muzeum); Anya és gyermeke (1900, Szépművészeti Muzeum); Svéd parasztlány (1900, u. o.); Nyári est Svédországban (1894, Berlin, Nationalgalerie); Pohárköszöntő az Idun-egyletben; Szent Iván éjszakája Dalekarliában (stockholmi muzeum) stb.; képmásai közül: Faure énekes a zongoránál, Renan, Gusztáv svéd király, Cleveland, az Egyesült Államok elnöke, Maja (Berlin, Nationalgalerie), több önarcképe. Szobrászati művei közül Wasa Gusztáv morai emlékszobra válik ki. Mint grafikus is a legegyénibb művészek közé tartozik: rézkarcai rendkívül szellemes technikával megkapó hatásokat érnek el. V. ö. *Schubert-Soldern,* Das radirte Werk des Anders Z. (Dresden 1905); *Servaes,* Anders Z. (Bielefeld 1910); *Romdal,* Der Grafiker A. Z. (Dresden 1921).

2. *Z., Philipp,* német jogtudós, szül. Bayreuthban 1850 jan. 13. A müncheni egyetemen 1875. magán-, majd csakhamar rendkívüli tanár lett, 1877. rendes tanár Bernben, még ugyanabban az évben Königsbergben, 1900. Bonnban. 1914-ben nyugalomba ment. Az 1899-iki hágai nemzetközi békekonferencián Németország egyik szakértője volt. Fő munkái: Staat und Kirche in Norwegen

bis zum Schlusse des 13. Jahrhunderts (München 1875, 1895); Staat und Kirche in der Schweiz (K. *Gareis*-szal Zürich 1877—78, 2 köt.); Das Staatsrecht des Deutschen Reiches (Berlin 1880—1883, 2 köt.); Lehrbuch des Kirchenrechts (Stuttgart 1888); Die staatsrechtliche Stellung des preussichen Gesamtministeriums (Göttingen 1893); Reich und Reichsverfassung (Berlin 1895); Die Deutsche Reichsverfassung (Leipzig 1907); Gesandschafts- und Konsularrecht (1920). Kiadta magyarázatokkal a német konzuli és gyarmati törvényeket is.

Zoroaszter (zendül *Zarathustra*, modern perzsául *Zerdust*), a parszi hit prófétája. Nevét is különféleképp magyarázták (öregek feje, vén tevés stb.), élete körülményeiről sem tudunk semmi biztosat, voltak tudósok, akik Z. létezését is kétségbevonták. Némelyek abban a nézetben vannak, hogy Z. nem egy személy, hanem papi kaszt elnevezése. Duncker német történész és Tiele hollandi vallástörténetíró az időszámításunk előtti ezredik évre teszik Z. fellépését. L. *Parszik*, *Parszizmus* és *Zend-Aveszta*.

Zorobábel, l. *Zerubábel*.

Zorrilla y Moral, *José*, spanyol költő, szül. Valladolidban 1817 febr. 27., megh. Madridban 1893 jan. 23. Kiváló és igen termékeny lírai költő, a spanyolok utolsó poeta laureatusa volt. Kiváló hírűek Leyendas és Cantos del Trovador Leyenda de Cid (1871) költeményei. Írt szindarabokat is, amelyek közül a Don Juan Tenorio állandóan műsoron maradt. Művei számos kiadást értek. Költeményei közül többet *Kőrösi* Albin fordított magyarra (A spanyol költészet gyöngyei 1895). V. ö. *Kőrösi*, A XIX. sz. spanyol költői (1893).

Zosimos, görög történetíró, a Kr. u. V. század második felében megírta röviden, elég jó források nyomán a római császárság történetét, Augustustól Diocletianusig, legrészletesebben a 395—410 éveket. A római császárság hanyatlásának fő okát a kereszténységben látja. Kiadta Mendelssohn (Leipzig 1887).

Zosimus, pápa, szent, valószínűleg görög születésű, I. Ince pápa utódja lett 417 márc. 18., megh. 418 dec. 26. Rövid kormányzata alatt viszálya volt az afrikai püspökökkel a pelagianizmus miatt. Emléknapja dec. 26.

Zoster (övsömör, l. o.), viszkető, égő, hólyagos kiütés, melyet a megfelelő helyen neuralgiás fájdalom is kisér. A hólyagok körül a bőr gyuladt; a bőrelváltozások a középvonalban megszünnek s rendesen valamely ideg lefutásának felelnek meg, sokszor övalakuak.

Zostera *L. (tengeri fű*, növ.), a Potamogetonaceae-család génusza, amelynek 6 faja főleg tengerpartokon él. *Z. marina*, tengeri fű, az É.-i mérsékelt öv tengerpartjain honos, kárpitos munkákhoz, vánkosokhoz tömésre használják.

Zosterops (állat), a Verébalkatúak *(Passeriformes)* rendjébe, a *Pápaszemes madarak (Zosteropidae)* családjába tartozó éneklő madárnem, melynek 150-nél több faja az Ó-világ trópusi részeiben és Kelet-Ázsia palaearktikus tájain él. Legismertebb faja *Jackson pápaszemes madara (Z. jacksoni* O. Neum.). Legjellemzőbb bélyege a szemeit körülvevő fehér gyűrű, mely selyempuha, pikkelyszerű tollakból áll. Alapszíne sárgászöld (felül sötétebb, alul világosabb). Homloka szennyes vörössárga; csőre fekete. A Viktoriatótól északra fekvő Elgon-hegységben 3400 m. magasságig honos.

Zotikos Paraspondylos, XV. sz.-beli kelet-római költő, szül. Várnában, melyik évben, nem biztos. Egyik művében filozófusnak nevezi magát, többet nem tudunk felőle. Elsőrangú forrásműnek tekinthető költeményében (465 verssor) megénekelte a várnai csatát, melynek (mint maga mondja) szemtanuja volt. Hunyadi Jánost lelkesen magasztalja benne. Megjelent a *Legrand* Emil által kiadott: Collection des monuments pour servir à l'étude de la langue néohellénique új sorozatában (5. szám, Páris 1875). Magyar nyelvre fordította és kommentárral ellátta *Pecz* Vilmos (Századok 1894-iki évf. és Akadémiai Ért. 1894).

Zottmund, híres úszó és búvár, 1052. III. Henrik császárnak Pozsony előtt álló hajóit megfúrta s részben elsülyesztette. L. *Kund*.

Zoutpansberg, NyK.-i irányú, felvetődött hegyperem Transzvaal délafrikai angol gyarmat É.-i részében. É.-i lejtője lankás és a Limpopo-ra lejt, D.-i lejtője meredek s a Draken-hegységtől elválasztó, mély teknőre lejt le. A róla elnevezett Z. kerület 65,000 km², mintegy 300,000 lak. Területén sok az aranymező.

Zoványi, község, l. *Szilágyzoványi*.

Zoványi, 1. *P. György*, ref. püspök, szül. Biharon 1656 szept., megh. Zilahon 1758 febr. 16-án. A franekeri egyetem hallgatója volt. 1698-ban tért vissza hazájába, ahol először Bethlen Elek gróf udvari papja, majd szilágysomlyói lelkész lett. 1711-ben esperessé választatván, Zilahra ment papnak. 1728-ban püspökké választották. Kánongyüjteménye (Canones ecclesiastici, Kolozsvár 1730), mely *Zoványi-kánonok* név alatt részben és ideiglenesen érvénnyel is birt s agendája (Liturgia ecclesiastica, Kolozsvár 1733), mely tót fordításban is megjelent, általánosan ismertté tették nevét.

2. *Z. Jenő*, egyetemi tanár, szül. Zoványon (Szilágy) 1865 szept. 11. Egyetemi tanulmányait Utrechtben és Kolozsvárott végezte. Miután 1889. őszén Sárospatakon teológiai magántanári vizsgálatot tett, Kolozsváron 1891. lelkész lett. 1894 tavaszán hasonló minőségben Tiszaföldvárra ment. 1901-ben teol. tanár lett Sárospatakon; 1910. azonban szabadelvű teol. álláspontja és Kálvinról szóló munkája miatt elmozdították állásától. 1912-ben fölmentették a vádak alól s visszatérhetett. 1914-ben debreczeni egyetemi tanárrá nevezték ki. 1920-ban a kommunizmus alatt történt vallásellenes izgatás miatt a debreczeni törvényszék elítélte, a ref. egyetemes konvent pedig megfosztotta lelkészi jellegétől. Szerkesztette a Sárospataki Ifjúsági Közlönyt (1886—1887) és a Vallás és Egyházat (1894). Önállóan megjelent főbb művei: *Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből* (Sárospatak 1887); *A coccejanismus története* (Budapest 1890); *A reformáció Magyarországon a mohácsi vészig* (Budapest 1891); *Magyarországi superintendentiák a 16. sz.-ban* (Buda-

pest 1898); *Theologiai Ismeretek Tára* (3 köt. Mezőtúr 1894—1901); *Egyetemes főgondnok és főconsistorium a magyarországi ref. egyházban* (Budapest 1903); *Kossuth és Rákóczi* (Sárospatak 1903); *A reformáció egyháza* (Sárospatak 1909); *Kisebb dolgozatok a magyar protestantismus történetének köréből* (Sárospatak 1910); *Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban* (Budapest 1911); *Ágensválasztás 1761—63-ban* (Budapest 1914); *A reformáció Magyarországon 1565-ig* (1922); *A felvilágosodás története* (1922).

Zöckler, *Otto*, l. *Zoeckler*.

Zódi vára, Arad vm.-ben a Csicsér és Szépfalu közt eső szigeten állott. A szeri Pósa-család építette. Később a nádasdi Ungur- és gersei Pethőcsaládé lett. A törökök 1552. elfoglalták.

Zöld, az a színérzet, melyet a színképnek sárga és kék közötti része kelt a normális szemben. A spektrális zöld és vörös együtt a fehér érzetét keltik, azért kiegészítő színeknek nevezik. Kék és sárga festék keverésével a zöld különböző árnyalatait lehet előállítani.

Zöld ablaktálás, l. *Ablaktálás*.

Zöld ágra jutni, német eredetű közmondás. A régi germánok valamely földbirtok átadásakor egy rögbe szúrt zöld ágat adtak át a tulajdonosnak, amely jelképileg azt jelentette, hogy a föld mindazzal, ami terem, az új tulajdonos birtoka lett.

Zöld ár, l. *Árvíz*.

Zöld arany, l. *Arany-ötvények*.

Zöld béka (állat) a. m. *leveli béka* (l. o. és *Békafélék*).

Zöld bibirke (állat), l. *Dendroeca*.

Zöld cinnóber néven nevezett festék anyaga krómzöld, Cr_2O_3. De néha krómsárga és párisi kék keverékéből is készítik.

Zöld cserebogarak (állat), a cserebogarak (l. o.) csoportjába sorolt zöldszínű vagy zöldestünetű bogarak. Ismert a *fináncbogár* (Anomala vitis F.), középnagy, élénk zöldszínű, mint a rózsabogár. Jóval kisebb a *rezes cserebogár* (Anomala aenea Deg.), szárnyfedői sárgásak, zöldes tünettel, egyebütt szintén zöld. Mindkettő a homokon él s a szőlő lombját fogyasztja. Rajzása jún.—júl.-ban. Pajorjuk a szőlő gyökerét rágja. Reggel, amíg dermedtek, ponyvára kell lerázni a bogarakat.

Zöldcsütörtök a. m. nagycsütörtök, l. *Csütörtök* és *Húsvét*.

Zölddugvány, *zöld dugványozás*, l. *Dugványozás*.

Zöld ébenfa (növ.), l. *Bignonia, Brya, Diospyros, Ébenfa, Kőrisfa*.

Zöldek pártja, l. *Kékek és zöldek pártja*.

Zöldes (*Zeldiș*), kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 614 román lak. (Tr. R.)

Zöld ezüst, l. *Bromit*.

Zöldfejű réce (állat), l. *Tőkés réce*.

Zöld fok, l. *Cabo Verde*.

Zöldfoki szigetek (*Caboverdei, kapverdei szigetek, Ilhas do Cabo Verde*), szigetcsoport az Atlanti-Óceánban a nyugatafrikai partoktól 570 km.-re. 18 különböző nagyságú szigetből áll s területe 3927 km². Legnagyobb szigete São Thiago, nevezetesebbek: São Antao, Vincente, Nicolao, Maio, Boavista, Brava és Fogo. Négy kisebb szigete lakatlan. A szigetcsoport vulkános eredetű. Fogo szigetén a legmagasabb hegy egyúttal működő vulkán is. Éghajlata száraz és egészségtelen. Növényzete szegényes s állatvilága inkább európai, mint afrikai. A lakosság cukornád, dohány, kávé, indigó, kukorica, rizs, köles és szőlőtermeléssel foglalkozik. A kókuszdió, datolya és narancs mívelés nélkül is díszlik. Lakossága (1911) 149,793 volt s legnagyobb részük néger származású. A főváros Praya, São Thiago szigetén. Legjelentékenyebb kikötővárosa azonban Porto Grande, São Vincente szigetén, melyet 1916-ban 7407 hajó keresett fel 5 millió tonna árúval. A Z. szigeteket genovai olasz hajósok fedezték fel 1441. Portugál fenhatóság alá 1456. jutott.

Zöld föld, mint ásvány, szorosabb értelemben, l. *szeladonit*; ide tartozik a *glaukonit* is (l. o.). A Z. a kereskedelembe festék gyanánt kerül (*veronai zöld, veronai föld, trancia zöld*); állandósága miatt a freskófestészetben igen jól alkalmazható. A tiroli, cseh, lengyel és a *ciprusi* Z. mind a szeladonit csoportba tartoznak.

Zöld földfestékek. 1. *Zöld föld* (Grünerde), az augit bomlásterméke. Ez preparált állapotban zöld okker, veronai zöld, tiroli zöld, permanent zöld néven jön forgalomba. — 2. *Malachitzöld*, bázikus rézkarbonát; leginkább mesterségesen előállított anyag kerül forgalomba.

Zöld futóbogár v. *zöld futrinka* (állat), l. *Futóbogarak*.

Zöld galambica, *zöld gomba, galambgomba, Russula virescens Schäffer* (növ.). Ehető gomba. Kalapja 6—14 cm. széles, közepén köldökös, különben laposan boltozott. Teteje kékeszöld, sárgászöld, táblásan vagy szemölcsösen repedezett, száraz. Húsa fehér. Tönkje 5—8 cm. magas, fehéres, szivacsos állománnyal telve. A lemezek fehérek, eléggé távolállók, egyenlőtlenek és sokszor villásak. A spórák pora fehér. Lombos erdőkben, különösen nyiresekben terem júl.-tól szept.-ig. Íze jó, szaga azonban kellemetlen. A szag és a zöld szín miatt kerülik, mert mérgesnek tartják, pedig nagyon jó ízű gomba, mely vajban rántva s megsózva, borsozva igen zamatos ételt nyujt s felette emlékeztet a csirkehúsra (Istvánffi). Összetéveszthető a gyanus *villás galambicával* (l. o.), ennek azonban íze csípős és lemezei, amellett hogy legnagyobbrészt villásan osztottak, még némileg a tönkre is futnak.

Zöld gálic (ásv.), l. *Vasgálic*.

Zöld gyík (állat), l. *Gyíkok*.

Zöld hályog, l. *Glaukoma*.

Zöld harkály (állat), l. *Harkályfélék*.

Zöld-hegység, l. *Green-Mountains*.

Zöldhitel alatt a földtől el nem választott természeti («zöld») gyümölcsök, más szóval a mezőgazdasági függő termés eladása vagy «lekötése» fejében nyujtott vételárelőlegezést vagy kölcsönt értjük. A Z. a gabonahatáridőüzlethez hasonlóan alkalmat ad a terményárak ingadozásának spekulativ kihasználására. A függő termés vevője spekulativ nyereségre tehet szert, ha a terményárak a termés szállításakor magasabbak, mint a vételár megállapításakor voltak. Viszont a magas terményárak idején jó reménységgel felvett kölcsön visszafizetése felemésztheti az adós minden

természét, ha a terményár a kölcsön lejártának idejére leszáll. Gazdakörökben általános panasz, hogy bármint alakuljanak is az árak, a Z.-lel kapcsolatos árveszteség rendszerint a gazdákat éri, mert a jobban értesült hitelezők a terményárak jövő alakulását könnyebben megitélhetik és tőzsdei spekulációval az árak alakulására közvetlenül is befolyhatnak, amire a hitelre szorult elszigetelt gazdák nem képesek. A gazdák panasza folytán világszerte védelmet keresnek a Z.-ből eredő túlságos károsodás ellen. Védekezésül az alábbi módokat ajánlják: a Z. feltételeinek törvényi szabályozása büntető rendelkezésekkel kapcsolatban, a Z.-ből eredő károsodásnak magánjogi szabályokkal elhárítása, az ingó jelzálogjog bevezetése és a függőtermésre is kiterjesztése, a hitelszövetkezetek erősítése és a gabonaraktárszövetkezetek hálózatának kiépítése.

Zöld homok, a. m. *Glaukonit* (l. o.).

Zöldi *Márton*, író és hírlapíró, szül. Békéscsabán 1854 dec. 23., megh. Budapesten 1919. ápr. 26. Középiskoláit Szarvason elvégezvén, egy évig műegyetemi hallgató volt, majd színész lett s nehány évig a Nemzeti Színháznak altitkára volt, később a pesti Dalos Színház igazgatója, azóta, mint író, a fővárosban működött. Körülbelül másfélezer rajza és elbeszélése jelent meg a fővárosi lapokban, nagyrészük *Lucián* név alatt. Novellás könyvei a következők: *Thalia pongyolában* (1891); *Színészhistóriák* (év n.); *Bűnös emberek* (1903); *Komédiák* (1904); *Bohémia* (év n.); *Egy primadonna házassága; A nádasok királya* (1905); *A nagy bonvivant* (regény, 1907); *A pápai gróf* (1908); *Világjáró Lábas Péter* (1914). Irt nagyszámmal monológokat, az *Eszter* c. bibliai melodráma dalait (1900), több színművet, melyek a nyári színkörökben kerültek előadásra (*Nana*, színmű, 1882; *Az Eiffel-torony kisasszonya*, bohózat, 1889; *A pópa*, népszínmű, 1894).

Zöldike (*Chloris chloris* L., állat), a Verébalkatúak (*Passeriformes*) rendjébe tartozó éneklő madárfaj. A hím felül sárgászöld, alul zöldessárga, oldalán szürkés; szárnya sötétbarna, zöldes árnyalattal; az elsőrendű evezők külső szegélye világossárga sávval van ellátva; szárnya szöglete és alsó szárnyfedői kanárisárgák; farka barnásfekete; csőre és lába világos szaruszínű. A tojó felül zöldesbarna, homályosan hosszsávolt, alul barnásszürke, torkán és hasoldalán fehéressárga; farka szürkésbarna. Egész Európán kívül Észak-Afrikában, a Kaukázusban, Kis-Ázsiában és Perzsiában honos. Hazánkban mindenütt közönséges; igen korán tavasszal érkezik és késő ősszel távozik, de néha át is telel. Különféle, főleg olajtartalmú magvakkal táplálkozik, ezért néha a repce-, kender- és mákföldeken károkat okoz, de a dudvák magvainak irtásával hasznot is hajt. Évente kétszer, néha háromszor is költ; fészekalja 4—6 tojásból áll, melyek fehéresszürke alapon vörös, szürkésbarna és feketebarna pettyekkel és foltocskákkal vannak tarkítva. Éneke igen egyszerű, unalmas, ezért kalitkában nem igen érdemes tartani. Népies nevei: zütyü, zódi, zöldi, gréli, lőrike, harangocska, krédling stb.

Zöldike (állat), a nyálkás compó (*Tinca vulgaris* Cuv.) népies magyar neve. L. *Compó*.

Zöld indigó, l. *Kínazöld*.

Zöld internacionále, l. *Internacionále*.

Zöld kánya (állat), a szalakóta (*Coracias garrulus* L.) népies neve.

Zöld karics (állat), a szalakóta (*Coracias garrulus* L.) népies neve.

Zöldkorhadás. A fának a Peziza aeruginosa Pers. nevű gomba által okozott korhadása, melynél a bomló fatestet a gomba myceliumszálai zöldre festik. Főként a nyír- és tölgyfánál észlelhető ez a korhadási tünet.

Zöldkő, l. *Trachit*. Másrészt az átalakult gabbro-, diabáz- és melafirkőzeteket is jelenti.

Zöldkönyv, az olasz diplomáciai iratokat tartalmazó kiadvány, nevét zöld borítékjáról nyerte. L. *Vöröskönyv*.

Zöld küllő (állat), a zöld harkály (*Gecinus viridis* L.) népies magyar neve, l. *Harkályfélék*.

Zöldlábú sárfutó (állat), l. *Sárfutó*.

Zöld ló, neve annak a versenylónak, mely még keveset futott és ennélfogva ügyetlenül, esetlenül mozog, mintha lámpaláza lenne.

Zöldmaláta, a csiráztatott és szárított árpa, melyet nem aszaltak, l. *Sör* (gyártása).

Zöld mandola, l. *Pistacia*.

Zöld mátyás (állat), a szalakóta (*Coracias garrulus* L.) népies neve.

Zöld mirigy, a rákok kiválasztó szerve.

Zöld moszatok, *Chlorophyceae* (növ.). Alacsonyabb rendű, vízben v. nedves helyen élő növényi szervezetek, melyek sejtjeiben zöld festék, *chlorophyll* van. Ezt némely esetben a piros *haematochrom* festék elfödi. (Pl. a *Haematococcus* és a *Trentepohlia* esetében, l. o.). A Z. lehetnek egysejtüek vagy soksejtüek. Vannak olyanok is nagy számmal, melyek sejtcsaládot vagy coenobiumot alkotnak (pl. *Volvox*). Úgy, amint alakban és kifejlődésben nagyon változatosak, nagy változatosságot tanusítanak a szaporodásban is, mely nagyjából lehet *ivartalan* és *ivaros*. Az ivartalan szaporodás történhetik rajzóspórákkal, akinetákkal, aplanospórákkal, az ivaros szaporodás pedig vagy rajzógaméták párosodása, vagy petesejtnek spermatozoidával való megtermékenyítése útján. Előbbi esetben a párosodás eredménye a *zygospóra*, utóbbi esetben az *oospóra*. Úgy az egyik, mint a másik csirázással új egyént hoz létre. A Z. álló és mozgó vizeinkben, valamint a tengerben is nagy mennyiségben élnek. Fontosabb családok: Volvocaceae, Protococcaceae, Ulvaceae, Ulotrichaceae, Oedogoniaceae, Cladophoraceae, Vaucheriaceae, Caulerpaceae. (L. még *Moszatok*).

Zöld ojtás, az alig kizöldült hajtásnak más ily zöld hajtásra való ojtása (tölgy, fenyő és néhány más fa). Zöldojtványok, az amerikai alanyfajták zöld hajtásain sima párosítással vagy boritékba ojtással készült ojtványok. A zöld ojtványokkal való telepítés részint az anyatőke ledöntésével, részint a sima vagy gyökereztetett zöld ojtványoknak állandó helyükre való kiültetésével történik.

Zöld ólomérc (ásv.), l. *Piromorfit*.

Zöld pala, kőzet, palás szerkezetű diabáz, melyben a zöld szín a piroxén átalakulásának eredménye.

Zöld rothadás, l. *Rothadás.*

Zöldségfélék, a konyhakertben intenzivebb műveléssel termesztett leveles és gyökérnövények, melyek vagy egészen vagy egyes részükben emberi táplálkozásra szolgálnak s következő fő csoportokra oszlanak: *káposztafélék, gyökérfélék, salátafélék, hagymafélék, labodafélék* és *fűszernövények.* A Z. termesztése a kertészetnek úgyszólván a legjövedelmezőbb, de egyúttal legköltségesebb ága, mert igen gondos művelést és főkép nagyon sok trágyát igényel, különösen, ha nagyban a piac számára termelik. Akár nagyban, akár kisebb területen saját szükségletének fedezésére termeszti valaki a Z.-et, igen fontos dolog a fajták helyes megválasztása. Legjövedelmezőbb mindenesetre a korai zöldségtermesztés, az e célra alkalmas fajok meleg, zárt, ellenben a nyári Z. szabad, míg néhány más, pl. a karfiol, ugorka, tök mély fekvésű mívelt talajt kíván. Azt a talajt, melyben zöldséget termeszteni akarunk, ha előzőleg még nem volt mívelés alatt, legalább egy, ellenben a mélyebb talajut másfél lábnyira megforgatjuk és félmélységre megtrágyázzuk. Zöldséges kertben legjobb az istállótrágya, de műtrágyákat is alkalmaz sok kertész kitünő eredménnyel. Nemcsak nagyobb, hanem kisebb zöldséges kertben is nagyon célszerű a váltórendszer, mert ha ugyanaz a növény több éven át terem ugyanazon helyen, teljesen kiszívja belőle azokat a tápanyagokat, melyek e növény egészséges fejlődéséhez feltétlenül szükségesek. A váltórendszert úgy alkalmazzák a konyhakertben, hogy ugyanazon növény csak minden második vagy harmadik esztendőben kerüljön vissza ugyanarra a helyre. Eszerint friss trágyába, vagyis az első forgóba káposztafélét, a másodikba a gyökérfélét, a harmadikba hagymát; három év mulva az elsőbe ugorkát és fejes salátát, a másodikba hüvelyeseket, a harmadikba valami gyökérfélét vethetünk. A konyhakertészek, hogy a földet jól kihasználják, rendesen három termést szednek egy évben egy ágyról, úgy, hogy az ilyen ágyak soha nem állnak üresen. Eszerint elő-, fő- és utótermékeket különböztetnek meg, aszerint, amint egyik a másikat felváltja. Igen fontos a zöldségtermelésnél a mellék- vagy köztes termény is, amely arra való, hogy bizonyos nagyra növő Z. közt, amelyek eleintén igen ritkán állnak, a helyet ideiglenesen kitöltsék, lévén ezek sokkal gyorsabb fejlődésűek, úgy, hogy mire a tulajdonképeni termény terjeszkedni kezd, ezek a köztes veteményok már le is kerülnek az ágyról. Fontos teendő még a zöldségtermesztésnél a Z.-nek télre való eltevése. A téli Z.-et általában a szabadban hagyják s letakarják, v. vermekbe vagy pincékbe rakják.

Zöldségtermesztés, l. *Zöldségfélék.*

Zöld sugár, az a jelenség, mely a tengerparton a levegő nagy átlátszósága esetében naplemente- kor észlelhető. A horizon alá merülő napkorong utolsó részéből érkező fény zöldeskék lángocska benyomását kelti. A jelenséget a légköri sugártörés okozza.

Zöld takarmány, a zölden felhasznált takarmánynövények neve. Ez a fűevő állatok legtermészetszerűbb elesége s ezért egész nyáron használható etetésre. Takarmányozásánál arra kell ügyelni, hogy az állatok ne kapjanak sok harmatos, ázott vagy rakásban felmelegedett Z.-t, mert ettől könnyen felpuffadnak, továbbá minthogy a Z.-ban sok a víz, tavasszal fokozatosan szoktassuk őket a Z.-ra. Legjobb Z.-t a pillangós virágú növények adnak; ilyenek a baltacim, lucerna, here, zabosbükköny stb. Ugyanis ezek igen gazdagok fehérjenemű tápanyagokban s ezért főleg szalmával keverve kell etetni, hogy tisztán való etetésük által sok fehérjét ne pazaroljunk. Ellenben a csalamádé a tápanyagokban legszegényebb Z.-ok egyike, ezért célszerű ezt pillangós virágú Z.-nyal keverve etetni.

Zöldtavi csúcs, a Magas-Tátra K.-i részének egyik magas csúcsa (2535 m.), a Lomniczi és a Jégvölgyi csúcs között.

Zöld tó, több tengerszem a Magas-Tátrában: 1. a Lomniczi-csúcstól É.-ra, a Fehérvíz völgyében 1542 m. magasan, területe 0·51 ha.; a tó partján a Magy. Kárpátegyesület menedékháza áll; 2. a Kriván alatt 2026 m. magasan, területe 2·13 ha.; 3. a Batizfalvi-csúcstól É.-ra a Poduplaszki-völgy felső részében, 1664 m. magasan, területe 1·61 ha.; 4. a Tátra galiciai részén a Sucha-voda völgyben, a Szvinnicától É.-ra, 1780 m. magasan, területe 3·45 ha.; az ötödik a Tátra É.-i oldalán, a Javorina-völgy egyik mellékvölgyében, a Siroka-nyereg alatt, 1819 m. magasan, területe 4·33 ha.

Zöld trágya, növényeknek zöldjében való alászántása trágyázási célból. Z.-nak ott van jelentősége, ahol nemcsak a növényi tápanyagokat (foszforsav, nitrogén, káli), hanem a humuszt is pótolni kell. A Z.-nak indító oka az istállótrágya elégtelensége, mikor az állatállományt szaporítani nem lehet, úgyszintén a trágyázandó földnek a majortól való nagy távolsága, mikor a trágya kihordása szerfelett nehéz és költséges lenne. Z. növényül csakis erős fejlődésű, tehát nagy tömeget adó, pillangós virágú növényt kell használni, mert a nitrogéngyüjtő baktériumok csak ezeknek a gyökerein élnek. Legalkalmasabb ezek közül a csillagfürt, mert legtöbb tömeget ad; meszes talajra csak a fehérvirágú való, a kék és a sárgavirágú a meszet nem bírja. A csillagfürttel való zöldtrágyázás egy egész termesztési évet veszi igénybe, tehát ugar helyett ajánlható. Homoktalajra a homoki borsó és nyúlszapuka, agyagtalajra a lóbab, közönséges borsó és bükköny való. Közbeszúrt Z.-ra alkalmas a szőrös bükköny, őszi borsó és bíborhere, amelyek őszi vetés és májusi alászántás után időt engednek még korai burgonya, korai tengeri vagy takarmány termesztésére, de nem oly hatással, mint az egész évre terjedő növésű növények. A Z.-nak azonban akkor lesz jó eredménye, ha a Z. növénye még műtrágyapótlékot is kap, pl. 150—200 kg. szuperfoszfátot vagy 200—300 kg. Thomas-lisztet vagy 60—75 kg. 40%-os kálitrágyát.

Zöld turbán, l. *Turbán.*

Zöld ugar, l. *Ugar.*

Zöldvakság *(achloropsia, deuteranopia)*, l. *Színlátás hibái.*

Zöld vasérc (ásv.) a. m. *kraurit* (l. o.).

Zöld vasföld (ásv.) a. m. *bizmutoferrit* (l. o.).

Zöld vérfű (növ.), l. *Sanguisorba.*

Zöld viasz *(Ceratum aeruginis* vagy *viride)*, l. *Ceratum.*

Zöld zsálya (állat), a szalakóta *(Coracias garrulus* L.) népies neve.

Zöller, *Hugo*, német hírlapíró és utazó, szül. Oberhausenban 1852 jan. 12. Jogot végzett. 1872. beutazta Észak-Afrikát. 1874-ben a Kölnische Zeitung társszerkesztője lett és a lap érdekében 1879. beutazta Dél-Amerikát, Nyugat-Indiát, Polinéziát és Dél-Ázsiát, részt vett a spanyol, perui, egyiptomi hadjáratokban s 1883. a német trónörököst elkisérte spanyolországi és római útjára. Ezután a német gyarmatosítás szolgálatában bejárta a Guinea-partokat, különösen a Jago-vidéket és Kamerunt, 1888. Német-Új-Guinea belsejébe hatolt és beutazta a Salomon-félszigetet és Német-Kelet-Afrikát. 1890-ben a Kölnische Zeitung szerkesztője lett, később Münchenbe költözött. Munkái: Rund um die Erde (Köln 1881); Der Panamakanal (Stuttgart 1882); Die Deutschen im brasilianischen Urwald (u. o. 1883); Pampas und Anden (u. o. 1884); Die deutschen Besitzungen an der westafrikanischen Küste (u. o. 1885—86); Deutsch-Neuguinea (u. o. 1891). Több helységet a Vilmos császár-földön róla neveztek el.

Zöllner, 1. *Heinrich*, szül. Lipcsében 1854 júl. 4. 1898-ban a lipcsei egyetem zeneigazgatója, 1902. a konzervatórium tanára, 1907. a berlini Sternkonzervatórium tanára, 1908. az antwerpeni flamand opera karnagya lett. Operái közül több nagy sikert aratott: Frithjof (1884); Faust (München 1887); Matteo Falcone (New York 1894); Der Überfall (Drezda 1895); Bei Sedan (1895); Die versunkene Glocke (Hauptmann szinműve, Berlin 1899); Der Schützenkönig (1903); Zigeuner (1912). Számos nagy karműve közül felemlítjük: Hunnenschlacht (1880); Luther (1883); Columbus (1886). Írt még több dalt, kardalt és zenekari művet.

2. *Z., Karl Friedrich*, német zeneszerző, *Z. 1.* atyja, szül. Mittelhausenben (Thüringia) 1800 márc. 17., megh. Lipcsében 1860 szept. 25. 1833. megalapította az első Z.-Vereint, karegyesületet, amelynek mintájára sok hasonló című egyesület keletkezett Németországban. Számos dalt és kardalt írt. 1868-ban Rosentalban (Lipcse mellett) szobrot állítottak emlékére.

Zönge, l. *Hang.*

Zöngehangok vagy *lágy hangok* a nyelvtanban azok a hangok, melyeknek kiejtésekor a hangszalagok szabályos rezgése által zönge (l. *Zenei hang)* keletkezik s ez a zönge szabad utat talál kifelé. L. *Hangok.*

Zöpfl, *Heinrich Matthias*, német jogtudós, szül. Bambergben 1807 ápr. 6., megh. Heidelbergben 1877 júl. 4. A heidelbergi egyetemen 1828. magán-, 1838. rendes tanár lett. Az egyetem később képviselővé is választotta. Fő művei: Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte (Heidelberg 1834—36, 3 rész; 4. kiad. Deutsche Rechtsgeschichte cimen, Braunschweig 1871—72, 2 köt.); Grundsätze des allgemeinen und des konstitutionell-monarchischen Staatsrechts (u. o. 1841; 5. kiadás Grundsätze des gemeinen deutschen Staatsrechts cimen, Leipzig 1863, 2 köt.); Altertümer des Deutschen Reichs und Rechts (u. o. 1869—71, 3 köt.).

Zöppritz, *Karl*, geográfus, szül. Darmstadtban 1838 ápr. 14., megh. Königsbergben 1885 márc. 21. Heidelbergben, Königsbergben és Párisban tanult matematikát és fizikát, 1865. Tübingenben a fizika magántanára, 1867—80. a matematikai fizika rendkívüli tanára Giessenben, 1880. a földrajz rendes tanára lett a königsbergi egyetemen. Leginkább geofizikai problémákkal foglalkozott, egyik főműve a tengeráramlások elméletével foglalkozik. Leitfaden der Kartenentwurfslehre c. könyve közkézen forgó, kitünő tankönyv.

Zörej, pszichofiziológiai szempontból a zenei hangoktól egyenetlenségével, érdességével különbözik. Amilyen könnyen megkülönböztethetők végleteikben a zenei hangoktól, bizonyos átmenet létezik köztük. A Z.-eknél is megkülönböztethető a Z. időtartama, ereje, magassága. Igen nagy mennyiségű különböző hang összetételéből áll. — *Z.* az orvostudományban, l. *Érhangok* és *Szívbajok.*

Zörgőfa v. *búgófa* (ném. *Schwirrholz)*, zsinórra erősített, többnyire tarkán kifestett fatáblácska, mely a fej fölött körbe forgatva, sajátszerű búgó hangot ad. A természeti népek kuruzslói babonás célokra alkalmazzák. Hasonló volt ehhez a régi görögök *rhombos* (varázspörgettyű) nevű varázseszköze, melyet a dionysosi misztériumoknál s Rhea ünnepi körmenetein használtak.

Zörgőfű (növ.), l. *Crepis.*

Zörgő zsolozsma *(tenebrae)*, a r. kat. egyház szertartásai közt a nagyhéten, szerdán, csütörtökön és nagypénteken délután tartott vecsernye, amelyen egy piramisalakú állványon 15 gyertya ég, amelyek közül egyet-egyet minden zsolozsma után kioltanak, míg csak egy marad égve. Jeremiás siralmait ez alkalommal éneklik.

Zr, a *cirkonium* kémiai jele.

Zrednai Vitéz, l. *Vitéz.*

Zrinjska, adók. Belovár-Körös vm. grubišnopoljei j.-ban, (1910) 867 szerb, magyar és horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zrinski Topolovac, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1910) 1624 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zrinyi-*nemzetség.* A Subics-Zrinyiek, a legidősebb horvát-magyar nemzetség családfája 1066-ig vezethető vissza. (L. *Subić*-nemzetség.) Lajos király 1347. Subics Gergely grófnak és unokaöccsének, IV. Subics Györgynek Osztrovica vára és egyéb dalmáciai birtokaiért Zerin várát (in terra Schlavoniae) adományozta, továbbá az ennek közelében levő Stupnicát és Pedalj várát. Ezen időtől fogva György és utódai a Subics név mellőzésével *Zrinyieknek* írták magukat és a család történetének szinhelye már nem Dalmácia, hanem Horvátország és Magyarország. IV. Subics György az új családfa megalapítója, mint ilyen *I. Zrinyi György* nagybátyjának, a Frangepán-családból származott Blagay Dujmo vegliai grófnak a házában nevelkedett; mint serdülő ifjú I. Lajos magyar király apródja volt és ezt 1347. a nápolyi hadjáratba követte, hol vitézségével kitünt, 1361. meghalt. Egyetlen fia *I. Z. Pál*

(1357—1414) még kiskorú volt apja halálakor és Nagy Lajos gyámjává Blagay Bertalant és fiát, Istvánt nevezte ki. Mária királynő 1383. Zágrábban kiadott iratával megparancsolta, hogy minden I. Pál ellen folyamatban levő birtokpörök az ő javára beszüntetendők; Nagy Lajos és Mária pártfogását I. Pál azzal hálálta meg, hogy mindvégig ügyüknek hű támogatója volt. 1414-ben Zágrábban halt meg; tetemei a Zágráb melletti remetei zárda kriptájában nyugszanak. — *I. Péter* (1400—56) kezdetben a lázadó Hervoja bán párthíveként Zsigmond ellen harcolt, Hervoja halála után meghódolt Zsigmondnak, ki őt (1420) kegyelmébe fogadta. A család dalmáciai ágából az utolsó sarj Subics Jakab, gyermekei nem lévén, összes birtokait Péterre hagyta (1441), amely végrendeletet Hunyadi János kormányzó is megerősítette. *II. Péter*, az előbbi fia, nehéz időkben élt, mert a törökök már 1458. kezdték Horvátországot pusztítani és a horvát főurak is folytatták hagyományos családi civódásaikat, politikai pártokra is szakadtak, mert nagy részük Hunyadi János halála után V. Lászlót nem akarta királyuknak elismerni. 1475-ben Ahmed boszniai basa egész Zerin váráig nyomult előre; minthogy nem volt képes a várat elfoglalni, feldúlta környékét és rabolva s pusztítva vonult végig Horvátországon, beütött Stiriába és Karintiába, honnét nagy zsákmánnyal és sok ezer rabságba esett keresztény fogollyal visszatérvén, Zerinvár előtt újból megjelent, de itt *II. Péter* a török sereget megsemmisítette és a keresztény rabokat kiszabadította. 1493-ban Jakub pasa Boszniából újra betört Horvátországba, de Frangepán Bernardin az Una mellett legyőzte őket, mire a törökök Krajna és Karintia felé vették útjokat, innét visszatérőben Ubdina mellett (1493) megverték a horvát sereget. *III. Miklós* (szül. 1493.) apja, II. Péter halálakor csak 4 éves volt és Berojevics Máté gyámsága alatt állott. A Z.-ek serege 1500. vitézül harcolt Jajcánál Korvin János oldalán. 1509-ben III. Miklós feleségül vette Karlovics Iván nővérét, Ilonát, ekkor Miklós és sógora Karlovics Iván egyezséget kötöttek, mint családjuk egyetlen férfitagjai, hogy amelyikök előbb meghal fiutód nélkül, annak egész vagyonát a másik örökli; ez az egyezség volt alapja a Z.-ek későbbi óriási gazdagságának. A mohácsi vész után III. Z. Miklós részt vett a horvát rendek cetini országgyűlésén, melyen 1527 jan. 1. királyukká választották Habsburgi Ferdinánd cseh királyt és osztrák főherceget. Z. Miklós a megszorult auranai perjeltől 13,000 arany frt-ért zálogba vette Kostajnicát, Božjakovinát, Pakracot, Kamenskót, Gradistét, Slobostinát és Rasát és ezen időtől fogva a Z.-ek egyéb címeik mellett ezt is viselték, «gubernatores prioratus Auranae». Meghalt 1534. Zriny várában;

Zrinyi-nemzetség címere.

két fia volt: *I. János* (megh. 1541.) és *IV. Miklós*, a szigetvári vértanu. A szigetvári hős fiai közül legkiválóbb volt *IV. György* (szül. 1549. ápr. 13., megh. 1603.), első neje D'Arco Anna grófnő, második neje Stubenberg Zsófia bárónő és *V. Miklós*, szül. 1559 febr. 19., megh. 1605. Mindkettő kitünt a harctéren vitézségével és hívei voltak a protestantizmusnak, melyhez atyjuk is húzott. IV. György tárnokmester, mint buzgó lutheránus, 1570. nyomdát állított, melynek vezetését a napának, D'Arco Margitnak csehországi birtokáról, Lindau városából hozott Hofhalter Rudolfra bízta; a nyomda a Csáktornya melletti Nedeljistjében működött és kiadványai között kiválóbbak Bucsics Mihály prot. prédikátor horvát nyelven kiadott vallásos tartalmú munkái. IV. Györgynek három leánya és két fia volt. Idősebb fia *VI. Miklós* utódok nélkül 1625. halt meg; második fia *V. György* (megh. 1626.) jelentékenyebb szerepet játszott, kiváló egyéni tulajdonait Rattkay György zágrábi kanonok és horvát történetíró tüzetesen ismerteti (Memoria regum et banorum regni Croatiae). Ő és bátyja, Miklós, protestáns nőt vettek feleségül, de csak rövid ideig maradtak a protestáns vallás kötelékében, mert Pázmány Péter mindkettőjüket már 1619. visszatérítette a kat. egyház kebelébe. Z. Györgynek két fia volt: *Miklós* és *Péter* (l. alább). *VII. Miklósnak*, a költőnek két gyermeke volt: *Mária Katarina*, megh. 1656. és *Ádám*, szül. 1662 dec. 24., megh. a törökök ellen harcolva Szlankamennél 1691. IV. Z. *Péternek* gyermekei: *IV. János Antal*, *Ilona*, *Judita Petronella* (megh. mint apáca és apátnő Zágrábban 1700.), *Aurora Veronika*, kit a bécsi udvar arra kényszerített, hogy apácává legyen, Cilliben halt meg, de nem tudni mikor. A nemzetség családfáját *Kukuljevics* Iván állította egybe Zrin grad i njegovi gospodari (Z.-vár és urai) című művében. — Nevezetes tagjai a nemzetségnek:

1. *Z. Ilona*, Z. Péter bán és Frangepán Katalin leánya, szül. Ozaljvárban 1643-ban, 1667. férjhez ment I. Rákóczi Ferenchez és mint ennek özvegye 1681. Thököly Imréhez. Szívből gyülölte a németeket, volt is elég oka rá és lelke volt a magyar felkelőknek. A vérszomjas Caraffa generális idejében ez ellen csodálatos bátorsággal három évig megvédelmezte Munkács várát. Midőn titkára, Absolon Dániel árulása folytán 1688. kénytelen volt magát megadni, fogságba hurcolták a bécsi Orsolya-szüzek zárdájába, hol 1691-ig fogva volt, amikor aztán a Thököly fogságába került Heister generálisért kicserélték. Utóbb férjét a török számkivetésbe kisérte, hol 12 évet töltött; megh. Nikomediában 1703 febr. 18., hült tetemei a galatai lazaristák templomában nyugodtak 1906-ig, amikor országos költségen hazahozták és Kassán temették el.

2. *Z.* (IV.) *Miklós*, a szigetvári hős, szül. 1508 körül, elesett Szigetvár ostrománál 1566 szept. 7. Már 1529. részt vett a törökök által ostromolt Bécs védelmében. 1542-ben Pest alá érkezett 400 horvátjával, éppen midőn az egyenetlenkedő vezérek, Perényi Péter és Vitelli Sándor pápai generális hét napi sikertelen ostrom után elvonulni kezdettek; a törökök utánok iramodtak és szétverték volna seregüket, ha a törökök fortélyait

jól ismerő Z. Miklós közbe nem veti magát és a törököket vissza nem üzi Budára. 1542-ben horvát bán lett, első a Z.-ek között; a Subicsok sorából már sokan voltak bánok. Mint ilyen mindjárt az első évben nagy diadalt aratott a törökök felett a Balatonnál Somlyó mellett, hol 3000-et levágott, az egész táborukat szétverte, de maga is súlyosan megsebesült. 1543-ban nőül vette *Frangepán Katalint*, kivel óriási kiterjedésű birtokok ura lett. I. Ferdinánd (1546) rendkívüli érdemei jutalmául és 50,000 frt lefizetése mellett Z.-nek adományozta az egész Muraközt Csákvár és Strigó várral. Ekkor a Z.-ek «két hazának fiai» lettek, ősi címerüket (két fekete sasszárny) megváltoztatták, a címerpajzs baloldalán felvették a tornyot (Csákvár tornyát) és ez időtől fogva mindannyian, az utolsó Péter kivételével, inkább magyarok, mint horvátok voltak. Székhelyük ettől fogva Csáktornya volt, melyet új építkezésekkel megnagyobbítottak és megszépítettek. Z. 1556-ban Krupa és Kostajnica várainál, majd Babocsánál megverte a törököt. A horvátok szemrehányásokkal halmozták el bánjukat, hogy Magyarországban hadakozik a török ellen s Horvátország szabad prédául marad. Ez Z. Miklóst nagyon elkeserítette, mihez még az is járult, hogy a bécsi udvar bizalmatlankodott benne és I. Ferdinánd Felső-Horvátország kapitányi tisztét elvette tőle és azt Lenkovics Jánosra bízta, kinek 10,000 embert küldött segítségül, míg őt, a bánt, nem támogatta küzdelmeiben. Ezért lemondott a báni méltóságról. 1561-ben meghalt Szigetvár hős kapitánya, Horvát-Sztancsics Márk és utódjává, saját kérelmére, Z.-t nevezték ki. 1562-ben Arszlán pozsegai bég csapataival pusztította a szlavóniai drávamelléki részeket, de Z. elűzte őket. Midőn Miksát 1563. Pozsonyban magyar királlyá koronázták, Z. az ünnepélyen két flával és 3000 lovasból álló nemesi bandérium élén jelent meg, melynek vezéréül, nádor nemlétében őt választották meg. Ez a választás nagyon elkeserítette Erdődy Pétert, az új horvát bánt, ki e tisztségre számított és innen ered e család állandó féltékenysége és ellenséges érzülete a Z.-ek ellen. Z. első neje, Frangepán Katalin, 1561. meghalt, 1564. feleségül vette a csehországi *Rosenberg* Éva grófnőt, kivel mint vőlegény igen érdekes német levelezést folytatott, melynek eredetije a Czernin-család neuhausi (Csehország) levéltárában van. 1566 elején lemondott a tárnokmesteri méltóságról és a szigeti kapitányságról, mert a német generálisok nemcsak nem támogatták, de még amiben csak lehetett, ellene dolgoztak. Mikor azonban meghallotta, hogy a török nagy sereggel készül Magyarország ellen, ismét fegyvert fogott és a Segesd várát ostromló török hadakat szétkergette. Ekkor a törökök Szigetvár körül kezdtek gyülekezni és Z. Miklós újra átvévén a várkapitányságot, minden gondját arra fordította, hogy a várat minél jobban megerősítse és minél nagyobb sereget gyüjtsön annak védelmére. Közismeretű, miként védelmezte e várat a győzelmekben megőszült Szolimán ellen, mily páratlan vitézséggel küzdött és miként halt 1566 szept. 7. hősi halált kisded csapatával együtt (l. *Szigetvár*). Első feleségétől, Frangepán Katalintól 13, második feleségétől, Rosenberg Évától egy gyermeke *(János)* volt. Özvegye a kis III. Z. Jánossal Csehországba, hazájába költözött, hol 1578. másodszor férjhez ment Gazoldo Pál olasz marquishoz és meghalt 1591. Mantovában. Fia, III. Z. János mint cseh nagybirtokos 1612. gyermekek hátrahagyása nélkül Csehországban halt meg, tetemei a hohenfurti zárda templomába temettettek.

3. *Z. Miklós*, a költő, horvát bán, szül. Csákvárt 1620., fia VII. Györgynek és Széchy Magdolnának, megh. 1664 nov. 18. Apja halála után (1626 dec. 18.) két fia, Miklós és Péter teljesen árvák maradtak. Gondozásukat II. Ferdinánd a Z.-család lelkes barátjára, Pázmány Péterre bízta, ki őket előbb a gráci, utóbb a nagyszombati jezsuita-kollégiumban neveltette. Az iskolai oktatást üdvösen egészítette ki Pázmány személyes befolyása, kinek házához az ifjak naponként bejártak. Itt a nagy szónok, író és államférfi körében gyult fel Miklós nemes lelkében a magyar nyelv, tudomány és irodalom iránti lelkesedés tüze, mely neki hadi tetteinél ragyogóbb emléket szerzett, noha ő az utóbbiakat nagyobbra tartotta. Iskolai bevégeztével a két testvér Olaszországba utazott, hol majdnem két álló évig időztek. 1637-ben hazatérve, Z. nyomban számos kisebbszerű harcot vívott a törökkel: kikergette őket a Muraközből s elűzte a horvát határokról. Ezen harcokban képezte ki magát hadvezérré. 1645-ben ment először hadakozni hazája határain túl a király hívására a svédek ellen. Z. saját költségén szervezte seregét és viselte annak költségeit. Csehországban Egernél megmentette magát a királyt, midőn egy éjjel Wrangel svéd tábornok a királyi sátorra rontott. Z. vitézsége közbeszéd tárgya volt. A király erre Horvátország kapitányává nevezte ki, mely megfelelt a mai tábornoki rangnak. 1646. kitüntette magát a török elleni harcban Légrádnál s 1647. fényes haditettei jutalmául Horvátország bánjává és főkapitányává neveztetett ki. A török ellen 1652—53. szüntelenül hadakozott s 1661. a Mura és Dráva szigetén, Kanizsával éppen szemben, felépíttette Új-Zerin várat (l. *Zerinvár*). 1662-ben a törökkel békét kötöttek, de Z. még sem szünt meg a török ellen harcolni, mert azt erősítette, hogy ők sem tartják meg a békét. 1664. Z. életének utolsó éve, rá nézve legdicsőségesebb volt. Hadával Eszék felé vonult, hogy a törökök híres eszéki hídját elpusztítsa s így visszavonulási útjukat elvágja. Útjában elfoglalta Berzenczét, Babocsát, lángba borította Szigetvár külső erődítéseit, rohammal bevette Pécset és Segesdet és felégette az eszéki megerősített hidat. Ezután Kanizsát vette ostrom alá, de a német hadak generálisai nem akartak az ő terve szerint hadakozni s elvonultak a vár alól. Egész Európa Z. dicséretétől visszhangzott. I. Lipót hercegi rangra akarta emelni, mit Z. nem fogadott el; a pápa hadvezéri kalappal és saját aranyból öntött arcképével, a spanyol-király az aranygyapjas-renddel, a francia király a pairséggel tüntette ki, a bajor és württembergi választófejedelmek atyjuknak nevezték, György szász fejedelem testvérének nevezte; mindenki dicsőítette, mert a törökön csak a Z.-ek tudtak győzedelmeskedni. A

török nagyvezir kijavíttatta az eszéki hidat s átkelt rajta seregével, hogy Új-Zerin ellen vonuljon s így némileg kiköszörülje a csorbát, melyet Z. a török harci dicsőségen ejtett. Montecuccoli hadserege a Mura mellett tétlenül nézte, hogyan védekezik Z. várőrsége. Z. Péter 4000 emberrel sietett Új-Zerin felmentésére s kérve kérte Montecuccolit, hogy egyesült erővel támadják meg a törököt, de hiába. Így a török könnyű szerrel elfoglalta a várat, aláaknázta és légbe röpítette. Ezen eljárás a két Z.-t mód felett elkeserítette és Z. a segítséget kérő stájer rendekhez írt levelében élesen elítelte a keresztény vezérek hallatlan eljárását, kik megengedték, hogy a török nem ágyúval, hanem karddal elfoglalhatott olyan fontos várat. Mikor a szentgotthardi győzelem után I. Lipót Montecuccoli rábeszélésére a magyar érdekek nagy sérelmével megkötötte a vasvári békét a törökkel, Z. azonnal Bécsbe sietett, hogy e békekötés ellen felszóljon, de hiába. Ezen időtől fogva mélyen elkeseredve visszavonultan élt csáktornyai várában s az őt látogató főurak előtt keserűen kifakadt a bécsi udvari politika és a vasvári békekötés felett. 1664-ben királyi meghívót kapott Bécsbe tanácskozásra. Utazását egyre halogatta. Elutazása előtti napon nov. 18. több főúrral az időt vadászattal töltötte Csáktornya és Nedelistye környékén. Estefelé, midőn a vadászatot befejezték s már kocsira ültek, hogy hazafelé induljanak, odafut hozzájuk egy hajtó azzal a hírrel, hogy az erdőben egy megsebesített vadkant látott. Z. azonnal leugrott a kocsiról s megkérte az őt elkísérni akaró urakat, Zichyt, Vitnyédit, Bethlen Miklóst, hogy csak maradjanak s várják meg s egyetlen egy vadásszal elindult a vadkan felhajtására. Z. kétszer megsebezte, de a vad elfutott s meghúzódott közel a varasdi hídhoz egy mocsárban. Z. vadászkésével nekiment a vadnak, de ez hirtelen felugrott, Z.-t leteperte s mellét felhasította; mire társai odaértek, Z. már haldokolott s rövid idő multva kilehelte lelkét. Hangos sírással és jajgatással vitték Csáktornyára, hol dec. 21. eltemették a családi sírboltba, a Szt. Ilona nevű kápolnába.

Z. mint költő, hadtudományi és politikai író is egyike irodalmunk legnagyobb alakjainak. Költői művei 1651. jelentek meg először, *Adriai tengernek syrénája gróf Z. M.* c. alatt (Bécs). Apróbb idilljei és szerelmes versei is a század legértékesebb lirai darabjai közé tartoznak; de fő műve az *Obsidio Szigetiana* (Szigeti veszedelem), az ősi dicső önfeláldozásáról szóló hősköltemény egészen páratlanul áll a magyar költészetben. Alapeszméje ennek is az, ami egész életének: a magyarság erkölcsi erejének, összetartásának új életre keltése és a török hatalmának megtörése. Ősében éppen annak rajzolja példáját, hogy aránylag csekély anyagi erőt is minő hatalommá emelhet a rendkívüli erkölcsi erő, melyet az Isten segít; a bűnbeesett s bűnhődő nemzetet saját erényei válthatják meg. A nemzeti célzat a kereszténységi felfogással együtt nemzetünk történeti hivatását gyönyörűen tünteti fel. Amily nagyszerű az alapeszme, épp oly erős a szerkezet, változatos és hű a jellemzés. Csak az előadás és a verselés rögös még a korhoz is, mert Z. gyorsan írta művét s ideje sem volt átdolgozni. Vergilius s Tasso hatása szemmel látható, de eszméje, egész felfogása, valamint jellemzése csak a Z.-é. Egyéb munkái: *Siralmas panasz*, röpirat az örökösödési kérdésről és a nemzet sérelmeiről; *Névtelen levele* Montecuccoli ellen intézett hatásos irat; *Mátyás király életéről való elmélkedések*; *Vitéz hadnagy*; *Tábori kis trakta*; *Török áfium ellen való orvosság*. Macchiavelli hadi tanait nagy önállósággal alkalmazta a hazai viszonyokra s e műveiben egyszersmind a legerősebb nemzeti lelkesedés lobogja körül a haza felszabadításának és a régi magyar nagyság helyreállításának gondolatát. Z. költői nagyságát Ráday Gedeon (l. o.) ismerte fel először a XVIII. sz.-ban. Ő hívta fel az újabb irodalom figyelmét is e nagy eposzra, melyet aztán Kazinczy Ferenc *Költői munkák* c. alatt 1817. kiadott. Újabb kiadások: Székács Páltól (Pest 1837), Gregusstól (u. o. 1863), Abafitól a Nemzeti Könyvtárban stb. Irodalomtörténetünk haladásával Z. alakja egyre jobban kiemelkedett. Így méltatta őt Toldy Ferenc, aki Kazinczy Gáborral együtt kiadta *Összes munkáit* (u. o. 1853). Újabban a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára gyüjteményében *Négyesy* László adta ki. Toldy ösztönzésére írta róla Jósika Miklós báró *Z. a költő* c. regényét 1843. Arany János 1848. megkezdte a Zrinyiászt mai nyelvre áttenni, népiesen átdolgozni, verselését átsimítani; e munkája azonban félbemaradt (befejezte Vékony Antal, *Z. M. Sziget ostroma*. átdolgozta V. A. 1892). Ugyanő 1858. nagyszabású tanulmány kezdetét írta nagy epikus elődjéről *Z. és Tasso* címmel, melynek azonban részletes kidolgozása szintén töredék maradt. Ezt a munkát folytatta Greksa Kázmér tanulmánya: a Zrinyiász s viszonya Tassóhoz, Vergiliushoz, Homeroshoz és Istvánfyhoz (Eger 1892). Aranyon kívül életrajzával legújabban Kanyaró Ferenc és Széchy Károly foglalkoztak legbehatóbban. Széchy a Történeti Életrajzokban dolgozta ki Z. életrajzát (*Gróf Z. M. a költő élete* 1620—1664., 1. köt., Budapest 1896). Mint hadtudományi írót, Rónai Horváth Jenő méltatta legtüzetesebben, aki ki is adta *Z. M. a költő és hadvezér hadtudományi munkáit*. Fontosak erre vonatkozólag Körösi Sándor *Z. és Macchiavelli* c. tanulmánya (1902), továbbá ugyanennek a szerzőnek *Az Áfium vitás pontjai* (Akad. Értesítő, 1918) és *Az Áfium és Busbeck* (Magyar Figyelő, 1918) című fejtegetései. Legbővebb életrajza Széchy Károlytól (Magyar Történeti Életrajzok, Budapest 1902). Születésének háromszázados évfordulóját Budapesten és Nagykanizsán fényes irodalmi ünneppel ülték meg; Nagykanizsán emlékére Z. irodalmi és művészeti kör alakult.

4. *Z. Péter* (IV.), Z. a költő öccse, szül. Verbovecz várában (Körös vm.) 1621 jún. 6., kivégezték Bécsújhelyen 1671 ápr. 30. 1641-ben feleségül vette Frangepán Katalint. Az ifjú pár jobbára Ozalj várban lakott, hol nagy fénnyel és pompával éltek. Frangepán Katalin szellemi fölénye férje felett szembetűnő volt és határtalan, a Frangepán-családban hagyományos németgyűlölete mindkettőjükre nézve végzetessé vált. Z. a birtokait foglaló és azokon garázdálkodó horvát határőr-

vidéki német tisztek ellen nyilt harcot folytatott, őket több megerősített helyből kiverte és a német lobogókat lábbal taposta, miért is őt II. Ferdinánd 1642 aug. 22. és dec. 10. kelt dekretumában felségsértőnek nyilvánította, egyéb bántódása azonban nem lett, mert a törökök elleni harcokban, főként 1646. Légrádnál kivívott fényes sikerei elnémították ellenfeleit s 1647. Horvátország kapitánya lett. 1648-ban nagy sereget vezetett a király segítségére a svédekkel szövetkezett protestánsok ellen. Hazájába visszatérvén, 1649. hősileg harcolt a törökök ellen Sluinnál, Légrádnál, Kanizsánál, majd Horvátország déli részein, bár a török elleni hadakozás el volt tiltva. 1654-ben ismét engedély nélkül hadakozott Dalmáciában a törökök ellen és Cattaro körül egy török hadihajót elfogott. Ezért a gráci haditanács igazolásra szólította fel, de ő nem ment el, hanem azt válaszolta, hogy nem mehet, mert a török ellen vonul Sluin alá. Emiatt 1654 aug. havában minden tisztétől megfosztották s egyben szigorúan eltiltották a török pasákkal való levelezéstől s a Velencével való alkudozástól. 1655-ben nagy sereggel csatlakozott Auersperg generálishoz és Viszibabánál 7000 törököt szétverve, óriási zsákmányt ejtett. Ezért újból visszahelyezték méltóságaiba és még zenggi és az egész dalmátparti vidék főkapitányává nevezték ki. Midőn újból panaszokkal léptek fel ellene, hogy sem ő, sem a Frangepánok nem akarnak a német vezéreknek engedelmeskedni és hogy mindenben önhatalmulag jár el, 1657. ő maga lemondott összes katonai méltóságairól és elment Grácba, majd Bécsbe, hogy az ellene emelt panaszok ellen magát igazolja. Alig ért Bécsbe, újból visszahelyezték méltóságaiba és sürgősen Horvátországba küldötték, mert híre jött annak, hogy a törökök megint betörtek. Z. 1658 nov. hóban megverte őket Berlognál, 1659. pedig Zenggnél. 1661-ben megfosztották a fontos zenggi kapitányságtól és ogulini és primorjei generálissá, bátyja, Z. Miklós halála után 1665 jan.-ban bánná nevezték ki. Midőn Z. horvát bánná lett, felesége Velencében az ő tudta nélkül megkezdette a végzetes tárgyalást Brizière francia követtel aziránt, mikép volna a német uralom Magyarországban és Horvátországban francia segítséggel megdönthető. Z. ezalatt Z. Miklós eposzát, a «Szigeti veszedelmet» átdolgozta és horvát nyelvre fordította. E munkájában nem művészi célok vezették, mert költői tehetsége kevés volt, hanem bántotta, hogy Z. Miklós nem horvátul énekelt. Katalin rábirta férjét, hogy a magyar elégedetlenekkel szövetségre lépjen. Erre kedvező alkalmul kinálkozott legidősebb lányuknak, Z. Ilonának Rákóczi Ferenccel való eljegyzési ünnepe. Z. 1666 okt. 6. találkozott Wesselényi nádorral, Lippay primással és Nádasdy Ferenccel, velük a német kormány ellen titkos szövetségre lépett s letette kezükbe a hűség és titoktartás esküjét (l. *Wesselényi-féle összeesküvés*). Az udvar értesülvén a mozgalomról, ennek elintézését Lobkowitz miniszter elnöklete alatt egy külön bizottságra bizta, mely azt határozta, hogy Z.-t Borkovics által fogja törbe csalni s egyúttal Spankau báró generálisnak meghagyta, hogy Csáktornyát és Légrádot foglalja el, Z.-t pedig megfosztották báni méltóságától. Erre Z. és Frangepán Ferenc elhatározták, hogy egyenesen Bécsbe mennek s kegyelemre megadják magukat, annál is inkább, mert Borkovics azon igéretet hozta, hogy semmi bántódásuk nem lesz, ha megadják magukat, hisz Z. János túszként már Bécsben volt. Csáktornyáról 1670 ápr. 13. éjjel távoztak, Frangepán Katalin és leánya ott maradtak. Bécsbe a szerencsétlen utasok ápr. 18. érkeztek és megszálltak az augusztinusoknak a városon kívül levő zárdájában. Midőn Lobkowitz megérkezésükről értesült, kezdetben mindkettőjüket nagy tisztelettel, vendégszeretettel halmozta el, de csakhamar Bécsújhelyre vitette és börtönbe vettette őket. Azalatt, már a Z. és sógora Bécsbe utazása utáni napon, Csáktornyára érkezett Spankau gróf német seregével. Frangepán Katalin a várat minden ellentállás nélkül azonnal átadta. A német katonák az egész várat kirabolták és a vár úrnőjét leányával együtt elzárták. Három egész hónapot töltött a szerencsétlen nő ily kétségbeejtő állapotban, míg végre mindkettőjüket a gráci dominikánus apácák zárdájába csukták. Férje eközben a bécsújhelyi börtönből ékes latin nyelven fordult a királyhoz: tetteit igazolja és hivatkozik a király igéretére, hogy nem lesz bántódása, ha megadja magát; elősorolja az ő, Miklós bátyja és őseik nagy érdemeit és ezekért kér kegyelmet. De mind hiába! Tizenhárom hónapi fogság után alkotmányellenesen, német bíróság halálra itélte őt és sógorát. Z. hősként, félelem nélkül halt meg. Augusztics Tamás zágrábi kanonok írja mint szemtanu, hogy a hóhér több ügyetlen csapás után fejét inkább letépte, mint levágta. Az ő és Frangepán holttestét egy gödörbe dobták a Szt. Mihály-templom fala mellett és a kápolna falára egy kis táblát szegeztek, melyen a következő felirat volt: Hoc in tumulo jacent Comes Petrus Zriny Banus Croatiae et Marchio Franciscus Frangepan ultimus familiae, qui quia caecus caecum duxit, ambo in hanc foveam ceciderunt. Discite mortales et casu discite nostro: Observare fidem Regibus atque Deo. Frangepán Katalin mint őrült 1673 nov. 16. halt meg a gráci zárdában. A szerencsétlen szülők egyetlen fiát, *János Antalt* nevétől is megfosztották és *Gnade* Antal néven katonának besorozták, míg 1683. minden alap nélkül ráfogván, hogy a király élete ellen tör, Rattenburg tiroli várban, utóbb Kufsteinban börtönbe vetették, hol húsz évig sinylett és mint őrült, ötven éves korában 1703. meghalt. Vele kihalt a Zrinyi-nemzetség.

Irodalom. Kukuljevics Iván, Zrin grad i njegovi gospodari, Zágráb 1883; u. a., Borba hrvata s mongoli i tatari (A horvátok harcai a mongolokkal és tatárokkal), u. o. 1865; Rattkay György, Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae; Kukuljevics Iván, Književnici u hrvatah iz prve polovine XVII. vieka (Horvát írók a XVII. sz. első feléből); Vitezović Pál, Kronici; Csudai, A Zrinyiek a magyar történelemben; Prioratus Gvaldus, Vita del Niccolo de Zrin; Capellari Alessandro, Campidoglio Veneto; Ljubić Simon, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske (A délszláv irodalom tükre), Rieči 1864; Kukuljevics, Poviest Medvedgrada (Medvedgrad története); Istvánffy de Obsidione Sigeti 1566; Salamon, Az első Z.-ek; Mesić, Zivot Nikole Zrinyskogai sgetskoga (A szigeti Z. M. élete); Herold, Historia rerum contra Turcas gestarum; Reusner, Rerum memor in Pannonia gestarum, 123 lap; Schmidt, Imperatores ottomanici, 192. old.; Kukuljevics, Acta Croatica, 266 old.; Zdelar, Series Banorum; Lucius,

Memorie di Tran 61., 131., 158., 176., 187. old.; Monum. Hung. Hist. acta extera, I. 421 és X. 172; Kukuljevics, Arkiv za poviest jugosl. VII; Ljubics, Listine (Okmánytár) I. 168, 344 és IV. 82; Mica Madius, Caput XXII; Theiner, Monumenta Hung. II. 97; Monum. Hung. Dpl. Maith. Corv. I. 42; Kercselics, Hist. eccles. Zagrabiensis, 183. old.; Bonfinius, Rerum Hung. Decades IV. lib. VI.; Du Fresne, Illyricum vetus et novum, 337. old.; Istvánffy, Hist. libr., IV. XIII., XXV.; Walvazor, Ehre des Herzogthum Krain XIV., XV. rész; Kanyaró, Zrinyi ismeretlen munkája, Budapest 1890; u. a., A Zrinyiász kelte s költője, u. o. 1894 s több kisebb értekezés; Széchy K., Zrinyi Miklós, I. 1896 (munkáit az Akadémia kiadásában ő rendezi sajtó alá); Rónai Horváth Jenő, Z. hadtudományi munkái, u. o. 1893; Wagner Tivadar, A Zrinyiek Csehországban, Századok 1877, 162. old. és Szerémi, Pótlék ehhez, u. o. 1877, 451. old.

Zrinyifalva *(Kursanec)*, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 347 horvát lak. A Z.-i erdőben (a Dráva közelében) áll Zrinyi Miklós grófnak, a költőnek emlékoszlopa azon helyen, hol a vadkan őt 1664 nov. 18. megölte. (Tr. Cs.-Szl.)

Zrinyi-hegység *(Zrinjska gora)*, Zágráb vm. D.-i szögletében emelkedő hegység, az Una, Glina és Száva közt, átterjed egy kevéssé Boszniába is. A horvátországi kristályos hegytönkök közé tartozik, mint a Garics, Papuk stb. Magja kristályos pala, ezen ókori és középkori rétegek feküsznek összetörve. Nagyon lepusztult, ezért lankás lejtői, egyhangú tetői vannak, legnagyobb háta a Priseka (615 m.). Tetőin erdők vannak, egyébként sűrűn népes.

Zrmanja, folyó, l. *Zermanja*.

Zrmanja vrelo, adók. Lika-Krbava vm. gračaci j.-ban, (1910) 1638 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Zschokke, *Heinrich*, német elbeszélő, szül. Magdeburgban 1771 márc. 22., megh. Aarauban 1848 jún. 27. Svájcban 1795 óta tartózkodott állandóan. Ifjúkorában írta az Abellino der grosse Bandit c. rablóregényt, amelyet nemsokára színpadra is átdolgozott (1794). Élénk cselekvényű elbeszélései, mint Goldmacherhof, Addrich im Moos stb. egyidőben népszerűek voltak. Irt egy «dogmamentes» elmélkedő művet: Stunden der Andacht (1809—1816, 6 kötet). Összes műveit 4 kötetben Werke címmel 1910. újra kiadták. Magyarul megjelentek: Áhítat órái (ford. *Szász* Károly, 1864); A szegény viltshirei lelkész naplójából (1880); A kék csoda (ford. *Porcs* János, 1884); Az örmester (ford. *Madzsar* János, é. n.); A holt vendég (ford. *Gaston*, é. n.).

Zschopau, a Freibergi-Mulde baloldali mellékfolyója Szászországban. Az Érchegység Fichtelhegy nevű tetőjén ered, 105 km. hosszú, Döbeln alatt torkol.

Zuárd, l. *Szoárd* és *Zoárd*.

Zuávok (franc. *zouaves*), eredetileg Algeria egyik kerületének, Zuaviának lakói, akik régebb idő óta mint jeles zsoldos katonák voltak ismeretesek. A franciák Algéria meghódítása után szintén csapatokat alkottak belőlük, de francia tisztek és altisztek alatt. Később a benszülöttek egészen kimaradtak a csapatokból s helyüket francia önkéntesekkel pótolták. Ezek a francia Z. különösen kitüntek a krimi háborúban (1854—1855), Itáliában (1859) és Mexikóban (1862—63).

Zubbony (franc. *blouse*), ingszerű, bő, kék v. szürke színű férfi-felsőruha, melyet jobbára a munkások viselnek. A franciáknál a zubbonyosokon (hommes de blouse) a negyedik társadalmi osztályt értették. Garibaldi katonái vörös Z.-t viseltek. — *Kényszerzubbony*, l. *Kényszereszközök*.

Zuber, 1. *Antal*, 1848-iki honvéd alezredes, szül. 1817., megh. Ó-Barokon (Fejér vm.) 1908 dec. 29. Néhány évig testőrtiszt volt, aztán birtokán gazdálkodott. 1848-ban mint őrnagy belépett a honvédseregbe s Görgey hadtestében főhadiszállási hadrendőrségi főnök volt. 1848 febr. őt bízta meg e hadtest tisztikara, hogy Debreczenbe vigye tiltakozását Dembinsky fővezérré való kinevezése ellen. Útközben azonban Hajdúböszörményben szállásadó gazdájával, *Kövér* György ügyvéddel és volt országgyülési követtel tiszti szolgájának durva fellépése miatt összetűzött. A összeszólalkozás hevében Z. rálőtt házigazdájára, az pedig őt saját kardjával összevagdalta s jobb kezének négy ujját is levágta. Ezután két hónapig feküdt súlyos betegen s később nem volt szerepe a szabadságharcban. Miután az aradi császári hadbíróság felmentette, Fejérvármegyébe vonult, hol bérlő, majd Esterházy Móric gróf jószágkormányzója volt. V. ö. *Görgey* István, 1848—49-ből. I. 236—239; *Hegyesy* Márton, A Z.-ügy. Hazánk. 1887. évf. I. 77—78.

2. *Z. Rudolf*, geológus, szül. Orláton (Szeben vm.) 1858 szept. 13., megh. Lembergben 1920 máj. 8. Tanulmányait Bécsben és Lembergben végezte s ezután a krakói egyetem mineralógiai-geológiai intézetében tanársegéd, 1884. a lembergi egyetemen tanár lett. Főkép a petroleum-telepek kutatásával szerzett nagy érdemeket. Nevezetesebb munkái: Geologie der Erdöl-Ablagerungen in den galizischen Karpathen (1899); Moderne Petroleum-Entstehungs-Hypothese (1898).

Zuberecz *(Zuberec)*, kisk. Árva vm. vári j.-ban, (1910) 920 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zubogy, kisk. Gömör vm. putnoki j.-ban, (1920) 652 magyar lak.

Zuboly, a Szentivánéji Álomban így nevezi Arany János a takácsot. Z. tulajdonkép a szövőszék fája, melyre a függőleg álló fonalak vannak felerősítve. Mivel Z. a vigjáték betét-drámájában minden szerepet maga akarna eljátszani, Z.-nak nevezik a mindenre vállalkozó embert.

Zuboly, *Bányai* Elemér (l. o.) írói álneve.

Zubovits *Fedor*, huszárőrnagy, szül. 1846 okt.-ban, régi lengyel nemesi családból, megh. Budapesten 1920 okt. 15. A bécsi Theresianumban nevelkedett. Katonai pályáját a schleswig-holsteini háborúban a 9. huszárezrednél kezdte. 1867-ben Garibaldi szabadcsapataival harcolt a pápai hadsereg ellen. Mentanánál megsebesült, elfogták s az osztrák hadseregben lefokozták, 1868. büntetésből mint közvitézt besorozták az újonnan felállított honvédhuszárokhoz, de már egy hónappal később a király ismét hadnaggyá nevezte ki. 1874-ben Bécsből Párisba lovagolt ugyanazon a lovon 13 nap és 16 óra alatt s ezzel világrekordot teremtett. 1875-ben Spanyolországban harcolt a karlisták ellen. 1877-ben találta föl az úszónyerget s ez év jan.-jában Budapestnél és Bécsnél lóháton átúszta a zajló Dunát. Ezután Egyiptomba ment, hol a mahdi ellen harcolt az általa felállított dromedárbrigáddal. Az 1877-iki orosz-török háborúban a török hadseregben harcolt, mint a cserkesz lovascsapat parancs-

noka. Plevnánál súlyosan megsebesült és fogságba esett. Ezután nagyobbrészt Afrikában tartózkodott; nyaranta azonban visszatért Magyarországba. A világháborút is végigharcolta, mint a találmányával, a szárazföldi torpedóval föl-fegyverzett osztag parancsnoka, 1915. újra megsebesült. A háború után visegrádi magányába vonult vissza. Többször írt lapokba katonai és sportcikkeket; önállóan megjelent tőle: Die Metaphysik der Liebe (1879); *Az új robbantótechnika* (1883).

Zubriczky *Aladár*, egyetemi teológiai tanár, szül. Budapesten 1872 máj. 4., megh. u. o. 1926 márc. 26. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Fölszentelése után káplán volt Dorogon, majd tanár Nagyszombatban, 1898. Budapestre főreáliskolai hittanárnak nevezték ki; 1899. sub auspiciis Regis teológiai doktorrá avatták. 1904-ben Esztergomban lett a hittudományi főiskola tanára, egyszersmind Budapesten egyetemi magántanár, 1906. a budapesti Pázmány-egyetem rendes tanára. Két éven át a teológiai kar dékánja, 1924—25. az egyetem rektora volt. 1920-ban pápai prelátusi méltóságot kapott. Számos cikke és tanulmánya jelent meg lapokban és folyóiratokban; önállóan: *A szándék szerepe a hitéletben* (1898); *Mária, teremtett eszménykép* (1900); *Sz. Irén lyoni püspök életének chronologiája* (1903); *A maitól eltérő szokások, visszaélések és profanációk az Oltáriszentség körül az első nyolc században* (1904); *Régi és új utak a hitvédelemben* (1906); *Ókeresztény irodalom- és dogmatörténet* (1906); *A kereszténység lényege* (1907); *Párhuzamok a kereszténység és más vallások közt* (1910); *Vasárnapok a Tátrában* (1911); *A Horváth-alapítvány története* (1913); *Szt. Jeromos emlékezete* (1920); *Jézus élete és a vallástörténet* (1923); *Szent Tamás nagysága* (1924); *Az európai nagy leprajárvány története* (1924).

Zubrohlava, kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 763 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zucc., latin növénynév után *Zuccarini* Joseph (l. o.) nevének rövidítése.

Zuccarini, *Joseph*, botanikus, szül. Münchenben 1797 aug. 10., megh. u. o. 1848 febr. 18. A gazdasági és erdészeti botanika tanára volt. Az Oxalist, kaktuszt, a lombtalan fákat (Characteristik der deutschen Holzgewächse im blattlosen Zustande, München 1829) ismertette, Sieberrel pedig a Flora Japonica (1835) megírásában működött közre.

Zuccaro, l. *Zucchero*.

Zucchero (ejtsd: cukkeró, *Zuccaro*), 1. *Federigo*, olasz festő, szül. S. Angelo in Vadóban 1543., megh. Anconában 1609. Apjának, *Ottaviano* Z. festőnek volt tanítványa, bátyjával együtt dolgozott a Palazzo Caprarola kifestésén és annak halála után Rómába tért vissza. Korának legtermékenyebb mesterei közé tartozott, aki roppant szaporasággal sok nagyméretű, mozgalmas, de lényegileg üres, modoros freskót festett, így pl. a firenzei székesegyház kupolájában, a Vatikán Cappella Paolinájában, a velencei doge-palotában, azonkívül oltárképeket az Escorial számára és arcképeket Angliában. Egy oltárképe a budapesti Szépművészeti Muzeumban van. A római Academia di San Luca első elnöke volt. Elméleti művei: Idea de' pittori, scultori ed architetti; Il passeggio per l'Italia; La dimora di Parma.

2. *Z., Taddeo*, festő, az előbbinek bátyja, szül. S. Angelo in Vadóban 1529., megh. Rómában 1566. Apjának, majd Rómában Daniello da Parma festőnek volt tanítványa. Kora legtermékenyebb mestereinek egyike, aki rövid életében is egész sor nagyszabású freskót festett, így pl. az Orsini-kastélyban Bracciano mellett, a Caprarola-kastélyban Viterbo mellett, a Vatikán Sala Regiájában, a Palazzo Farnese dísztermében, stb.

Zuccoli, *Luciano, Conte*, olasz író, szül. Milanóban 1865 dec. 5. Novellái és regényei nagy népszerűségre tettek szert. Legkiválóbb ilynemű munkái: L'amore di Loredana (1908); Per la sua bocca (1918); stb. Magyarul megjelent: Hát így történt... (ford. *Komor* Zoltán, 1925); Kiff Tebbi (ford. *Balla* Ignác, 1926).

Zuckerhütl, a Stubai-Alpok legmagasabb (3511 m.) csúcsa Tirolban. Leginkább a Stubai-völgyből másznak föl rá, a Dresdeni-menházon keresztül.

Zuckerkandl *Emil*, anatómus, szül. Győrött 1849., megh. Bécsben 1910 máj. 28. Előbb Grácban volt egyetemi tanár, 1888. a bécsi egyetemre nevezték ki. Nevezetes a Z.-féle szervnek nevezett testecskéknek fölfedezése a mellékvesékben és az idegrendszerben, amelyeknek kicsiny voltuk mellett is nagy szerepük van a pathológiában. Egész sorozat anatómiai tanulmányt írt szakfolyóiratokba. Önállóan megjelentek: Anatomie der Nasenhöhle (1881, újra 1892); Das Riechzentrum (1886); Vergleichende Anatomie der Nasenhöhle (1887); Anatomie der Mundhöhle (1891); Anleitungen für den Seziersaal (1891).

Zuckermann, *Hugo*, osztrák költő, szül. Egerben (Csehország) 1881 máj. 15., megh. u. o. 1914 dec. 23. a harctéren szerzett betegség következtében. Hadnagy volt a 11. osztrák Landwehr-ezredben és szerzője az Österreichisches Reiterlied népszerűvé vált dalnak. A jogot Prágában elvégezvén, Meranban lett ügyvéd és egyik főhíve a cionista mozgalomnak. Halála után jelentek meg költeményei: Gedichte (1915).

Zudar v. *Czudar (ónodi és bőcsi)*, a XIV. és XV. sz.-ban hazánk egyik legkiválóbb, előkelő és roppant gazdag családja. Borsod vármegyei származású. Jelesebb tagja: *I. Imre* (Domonkos fia), 1372—76. székesfehérvári prépost, 1376—78. váradi, 1378—84. egri püspök és egyszersmind Vörös Oroszország (Galicia) kormányzója, de előbb káptalanával, utóbb I. Lajos halála után a királynékkal összeveszvén, ezek áttették őt Olaszországba a szegény imolai püspökségre (1384), 1386. sikerült neki kegyelmet nyernie és az erdélyi püspökséget kapta. Itt halt meg 1389. Sírköve ma is látható. *Péter* (Domonkos fia), a család leghírnevesebb tagja, előbb királyi apród, 1358—72. borsodi és sárosi főispán s egyszersmind dióspyőri várkapitány, 1372. országbíró, trencséni, zólyomi és sárosi főispán, 1374—81. tótországi bán, 1381—82. Vörös-Oroszország vajdája. Élt még 1394. is. 1368-ban Bologna városát foglalta el a pápa javára. 1374-ben Francia-

országban járt mint királyi követ, 1380. részt vett a velencei béketárgyalásokban. 1387-ben testvérével, *I. Györggyel* együtt alapította a sajóládi monostort. Vajjon azon *János* váradi püspök, ki 1390. öntette a váradi Szt. László-lovasszobrot, e családból származott-e: eddigelé nem egészen bizonyos. Ha valóban e család ivadéka, akkor László apát unokaöccse, Kis-Z. Péter fia volt. V. ö. *Bunyitay*, Az egyedi apátság (Turul IX., 141.); *Nagy* Iván, Magyarország családai (XI.). — *Z. Simon*, Z. Péter tótországi bán unokája, I. Ulászló, V. László és Mátyás királyok alatt főpohárnok, főudvarnok és főajtónálló mester. Midőn I. Ulászló 1440. Lengyelországból hazánkba jött, Z. is elébe ment Eperjesig. Hihető, hogy Ulászló már ekkor főpohárnokká nevezte ki, legalább már 1441. e tisztséget viselte, mint ez az Ulászló és a Cillei grófok között készült egyezséglevélből, melyre nevét aláírta, kitünik. Julián bíbornok ösztönzésére 1444. ő is kötelezte magát, hogy részt vesz a törökök elleni küzdelemben. Ő is jelen volt Bécsben 1452., midőn a magyarok Frigyes császár ellen szövetkeztek, ki a kiskorú Lászlót nem akarta nekik kiadni. Mátyás király alatt két ízben volt a csehek ellen indított hadjáratban a hadsereg kapitánya. Halálának ideje bizonytalan; 1460. még élt.

Zuffenhausen, város a württembergi Neckar kerületben, (1919) 14,488 lak. Üveg-, pamut-, bőr- és aszfaltgyártás, vasöntés.

Zug *(Zoug)*, 1. *svájci kanton*, Zürich, Schwyz, Luzern és Aargau közt 239 km² területtel és (1921) 31,617 legnagyobb részt német lak. DK.-i részét a Rossberg s a Hohe Rhonen takarják; ÉNy.-i része dombokkal fedett termékeny fensík. Az ÉK.-i határon folyó Sihlen és az ÉK.-i határul szolgáló Reusson kívül a Lorze az egyedüli folyója, amely az Ageri-tóból a Zugi-tóba s a Reussba folyik. Területének 82%-a termékeny föld. A fő keresetforrások az alpi gazdálkodás, földmívelés, állattenyésztés és az ipar, amelynek fő ágai a kondenzált tej készítése, a pamutfonás és szövés, selyemszövés és papirosgyártás. Az alkotmány demokratikus. A kantontanács a törvényhozó, a kormánytanács a végrehajtó hatalom. A kanton fővárosa Z.

2. *Z.*, az ugyanily nevű kanton *fővárosa*, (1921) 9610 lak., pamutszövéssel, zománc-, fémárú-, dohány-, szivar-, szappan- és gyertyagyártással, fűrészmalommal és jelentékeny mesterséges haltenyésztővel. Az őrtornyokkal ellátott városnak sok szép középülete, régi műemléke és kulturális intézete van. Z. őskori telep. A történelemben először a XII. sz.-ban szerepel. A XIII. sz.-ban Habsburg-birtok, a XIV. sz. óta a svájci szövetség tagja. Lakossága konzervativ, a reformációs mozgalmakkal szemben is katolikus maradt. Alkotmánya a többi szövetséges kantonéval egyforma.

Zugirász az, aki nem ügyvéd és anélkül, hogy erre jogosítva lenne, úgyszintén az is, aki jogosultsága korlátainak túllépésével üzletszerűen vagy díjért bíróság vagy hatóság előtt feleket képvisel, részükre beadványokat szerkeszt vagy erre ajánlkozik, valamint az, aki az ügyvédség gyakorlására való jogát színleli. A Z.-at kihágása a királyi ügyész, az ügyvédi kamara ügyésze vagy magánfél panaszára üldözendő; büntetése pénzbüntetés, visszaesés esetében 2 hónapig terjedhető elzárás és pénzbüntetés. A Z. támogatása királyi közjegyző vagy közjegyzőjelölt részéről fegyelmi vétséget állapít meg (1886. VII. t.-c. 42. § *g)* pont, 43. § *c)* pont).

Zugirászat, l. *Zugirász*.

Zugiskolák, a hitfelekezetek, magánegyének és társulatok által fentartott oly tanintézetek, amelyek nem tesznek eleget a törvények által megszabott követeléseknek. Ezeket a kormány a közigazgatási bizottság felterjesztésére megejtett vizsgálat alapján, de rendkívüli esetekben előbb is bezárathatja (1868. XXXVIII. t.-c. 22. §, 1876. XXVIII. t.-c. 6. § 6. p.).

Zugi-tó, gleccser-eredetű tó a svájci Mészkő-Alpok É.-i szegélyén, Schwyz, Zug és Luzern kantonok közt, 417 m. magasan. Területe 38·25 km², legnagyobb mélysége 198 m., sziklába van mélyítve. D.-i, kisebb része mély, magas hegyek veszik körül. É.-i, sekélyebb része szétterül a svájci medence síkságán. Számos kis hegyi patakon kívül a Lorze táplálja s levezeti vizét a Reussba. Partjain vasutak, vizén gőzhajók közlekednek. Sok üdülőhely, község és kastély van körüle.

Zugliget, a budai hegység legszebb völgye, mely a János-hegy, Tündér-hegy és Hunyadihegy közt és azok tövében terül el, a fővárosi közönség kedvelt kiránduló és nyaraló helye, számos szép villával, vendéglőkkel és mulatóhelyekkel, villamos vasúttal, gyönyörű közlekedési és sétautakkal.

Zugmayer, *Erich*, zoológus és tudományos utazó, szül. Bécsben 1879 júl. 16. 1902-ben Izlandba utazott, 1904. bejárta Elő-Ázsiát, 1906-ban Közép-Ázsiát és Tibet nyugati részét, 1911—1912. Beludzsisztánt. A háború alatt a német hadvezetőség megbízásából Perzsián keresztül Afganisztánba ment, hogy azt a központi hatalmak részére megnyerje. Művei: Eine Reise durch Vorderasien (1905); Eine Reise durch Zentralasien (1908); stb.

Zugna Torta, 1257 m. magas hegykúp Dél-Tirolban, Roveretótól D.-re. 1916 máj. 16. osztrák-magyar csapatok elfoglalták és ismételt olasz ellentámadásokkal szemben is megtartották.

Zúgó, a vizgyűjtő (pl. malom-tó) gátján keresztül vezető, rendszerint fedett csatorna, mely a felesleges víz kibocsátására szolgál.

Zúgó *(Hukliva)*, kisk. Bereg vm. alsóvereczkei j.-ban, (1910) 1604 rutén és német lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zúgó csigák (állat), a trombitacsigák *(Triloníum)* nemébe tartozó csigák népies neve. E név onnan ered, hogy ha e csigák házait fülünkhöz tartjuk, zúgnak. Ez a zúgás nemcsak ezeknek a csigaházaknak tulajdonsága, mert minden nagyobb csigaházon észlelhetjük ezt a sajátságot, mely rezonancián és a hanghullámok visszaverődésén alapszik, de ezeknél a csigáknál a legfeltűnőbben nyilvánul a zúgás.

Zúgókvint *(Rauschquint)*, orgonaregiszter, melynél az alaphang 3. és 5. felsőhangjait összegezik. A Z.-et *doublette*-nek is nevezik.

Zugspitze, a Német Birodalom legmagasabb pontja a Tiroli-Alpok É.-i mészkőzónájának Wetterstein-hegység nevű részében. 2964 m. magas, kettős csúcsa van, a Ny.-in 1900 óta meteorológiai állomás működik és turistamenház áll. A hegy oldalán még öt menház van. Partenkirchen felől szokás megmászni.

Zugszaru, a vápát (l. o.) alátámasztó szarufa.

Zugtőzsde, a rendes tőzsde keretén kívül üzletmegkötés céljából történő illegitim összejövetelek, legtöbbször a tőzsde kötelékébe nem tartozó, sokszor kétes elemek részvételével.

Zugügyvéd, l. *Zugirász.*

Zuha-föld, l. *Szárazvölgy.*

Zuhany, l. *Douche.*

Zuhatag, l. *Vízesés.*

Zuhatag *(Roztoky u Sniny)*, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 321 rutén lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zuheir, izlámelőtti arab költő; a hagyomány szerint Mohammed fellépését megérte. Egyik kaszidája (l. o.) a Mo'allakát (l. o.) között foglal helyet. Teljes divánja az Ahlwardtól kiadott Six ancient arab poets (London 1870) c. gyűjteményben foglaltatik; külön is ki van adva Al-A'lam kommentárjával Landberg, Primeurs arabes 2. részében (Leiden 1888). — Z. fia *Ka'b ibn Zuheir* (l. o.)

Zuhogó *(Cečehov)*, kisk. Ung. vm. szobránczi j.-ban, (1910) 629 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zuider-see *(Zuyderzee*, ejtsd: szájderzé, helytelenül — *tó)* az Északi-tengerrel szemben ez a Délitenger az előbbinek legnagyobb öble Hollandiában. Eredetileg a Fries-szigetekhez tartozó, régi homokturzásokkal elrekesztett laguna-tó volt. A rómaiak Flavo-tónak, később Almerének nevezték. A XIII. sz.-ban különös nagy vihardagály a tengertől elzáró turzásokat keresztültörte s állítólag 80,000 ember veszett oda. Azóta sekély öböl, legsekélyebb a hajózásra veszedelmes É.-i bejárója. Átlagos mélysége mintegy 3·5 m., legnagyobb mélysége 5·9 m., É. felé mélyebb. Területe 3140 km², az Északi-tengertől Texel-, Vlieland-, Terschelling- és Ameland-szigetek választják el. A vihardagályok igen erősen meg tudják duzzasztani vizét s ilyenkor a már kiszárított polderek nagy veszedelemben vannak. Újabban egész D.-i részét ki akarják szárítani fokozatos elgátolással. A munka halad előre. A végleges terv szerint csak 1200 km² területű beltó maradna a helyén. Legfontosabb beleömlő folyó az Yssel. Az Y-vel hajócsatorna köti össze. V. ö. *Waal*, De Zuiderzee (Amsterdam 1883); De Zuiderzee, Hare afsluiting en drooglegging (Leyden 1892); *Beckmann*, Plan van afsluiting en droogmaking der Zuiderzee (Zuthpen 1894).

Zuid-Willemsvaart a. m. *Déli Vilmos-csatorna* (l. o.).

Zukertort, *Johannes Hermann*, sakkmester, szül. Lublinban 1842 szept. 7., megh. Londonban 1888 jún. 20. Több első díjat nyert Párisban és Londonban. 1867—1871-ig a Neue Berliner Schachzeitungot adta ki. Dufresne Jean társaságában írta: Grosses Schachhandbuch (Berlin 1873) és Leitfaden des Schachspiels (5. kiad. 1897).

Zula-öböl *(Szula-öböl)*, l. *Annesley-öböl.*

Zuławski (ejtsd: zsulávszki), *Jerzy*, lengyel költő, szül. Limanovában 1874 júl. 14., megh. Bécsben 1915 aug. 12. a harctéren szerzett betegsége következtében. 1914—15-ben mint a lengyel légió tisztje küzdött az oroszok ellen. Első verskötete: Na strunach duszy (A lélek húrjain, Krakó 1895) ismertté tette nevét. Ezután több verskötete (Poezye) jelent meg. Sokkal nagyobb sikere volt drámáinak: Eros i Psyche (1904); Ijola (1905); Dyktator (1903); La bestia (1906); Gród słońca és Koniec Mesjasza. Magyarul megjelent: Ezüstös mezőkön (reg., ford. *Tonelli* Sándor).

Zulfikár, kettéágazó csúcsáról ismeretes kard neve, melyet Mohammed próféta a Bedr melletti ütközet után zsákmányrészül tartott meg a maga számára; a próféta halála után Ali örökölte és különösen mint a hős Ali csudás kardja («nincsen kard csakis Z.», közmondás) lett az izlámban nevezetessé. A carszkoje-szelói muzeumban egy kétágú kardot mutatnak Z. néven. V. ö. *Schwarzlose*, Die Waffen der alten Araber (Leipzig 1886).

Zulhiddzsa (török ejtéssel: *Zilhiddzse)*, a. m. búcsújárás hónapja, a mohammedán holdév 12-ik hava, melynek első felében történik a mekkai búcsújárás összes ceremóniáival (l. *Haddzs).* E hónap 10-ére esik a Kurbán-Bairám ünnepe, l. *Bairám.*

Zulia, állam Venezuelában, a Laguna de Maracaibo környyékének sík vidéke, területe 65,000 km², (1920) 119,458 lak., számos hajózható vize van, éghajlata forró és nedves; kakao-, kávé-, cukor- és gyapotültetvényei vannak. Fővárosa *Marakaibo* (l. o.).

Zulká'da (törökösen *Zilki'de)*, a mohammedán holdév 11-ik hónapja.

Zulla, etiópiai város, l. *Adule.*

Zuloaga, *Ignacio*, spanyol festő, szül. 1870. Többnyire a spanyol népéletből merített képeivel, amelyek modern felfogásuk mellett is gyakran a régi spanyol mesterek, főleg Goya és részben Velazquez befolyásáról tesznek tanuságot, világszerte rendkívüli elismerést szerzett és jelenleg a spanyol művészetnek külföldön legismertebb képviselője.

Zulu, *amazulu*, a legnagyobb kaffer törzs, 1816 óta uralmát egész a Delagoa-öbölig terjesztette ki (egy benszülött férfi színes képét l. az *Afrikai népfajok* mellékletén, 13.). Nyelvök a többi kaffer nyelvvel együtt a *bántu* nyelvcsalád K.-i csoportjához tartozik. V. ö. *Grout* Lewis, The Isizulu. A grammar of the Zulu language (Natal 1859); *Fritsch*, Die Eingeborenen Südafrikas (Breslau 1873).

Zulu-föld, a délafrikai Unio Natal tartományához tartozó angol koronagyarmat Afrika DK.-i partján. Földje termékeny s kaffer és zulu lakossága kukoricát, kölest, babot, tököt, batátát termel és nagy marhanyájakat tart. A partvidékek kávé-, tea-, pamut- és cukortermelésre alkalmasak.

Zulukaffer, l. *Zulu.*

Zulu-szigetek, l. *Szulu-szigetek.*

Zulu-tenger (helyesebben *Szulu-tenger, Jolotenger, Zsolo-tenger, Mindoro-tenger)* a Csendes-óceánhoz számított beltenger Borneo, Palavan, a Fülöp-szigetek és a Szulu- (Jodo-) szigetek köz-

Külön medencéje igen mély, legnagyobb eddig ismert mélysége 5575 m., K.-i zugában. Mivel csak sekély küszöbökön át közlekedik a nyilt oceánnal, nem hatolhat bele a sarkvidékek hideg vize, ezért a Z. fenékig melegvíz.

Zumberak *(Sichelburg, azaz Sarlóvár)*, adóközség Zágráb vármegye jaskai járásában, az Uszkóki-hegységben, (1910) 613 horvát lakossal. Krajna határán fekvő enclave-terület főhelye, melynek politikai hovátartozása viszályok okozója volt. Z. vár vidékére 1538. költöztek bosnyák menekültek és 1617. zenggi uszkókok telepedtek le. (Tr. SzHSz.)

Zumbusch, 1. *Kaspar von*, német szobrász, szül. Herzebrockban 1830 nov. 23., megh. Bécsben 1915 szept. 29. Münchenben Halbig tanítványa volt, aztán Rómában folytatta tanulmányait, majd Münchenben telepedett le, ahol az öt nagy szoborból álló királyemléket készítette el (1875). 1873-ban Bécsben a művészeti akadémia tanára lett és mind tanító tevékenységével, mind nagyszabású műveivel nagy tekintélyt szerzett és Bécs művészeti életének egyik legünnepeltebb alakja lett. Bécsi művei közül kiemelendők: a Beethoven-emlék (1880); Mária Terézia emlékműve (1888); Radetzky emlékszobra (1892); Albrecht főherceg lovasszobra (1899). Tőle való I. Vilmos császár emlékszobra a Porta Westfalicánál, Bernát herceg emléke Meiningenben, Herz anatomusé Nürnbergben, stb.

2. *Z., Ludwig von*, német festő, az előbbinek fia, szül. Münchenben 1867 júl. 17. A bécsi és müncheni művészeti akadémián, majd Párisban tanult, azután Münchenben telepedett le. Különösen gyermekképmásaival vált ki.

Zumpe, *Hermann*, német zeneszerző, szül. Taubenheimben 1850 ápr. 9., megh. Münchenben 1903 szept. 4. 1900 óta főzeneigazgató volt Münchenben. Operái: Anhana (1880); Farinelli (1886, operett); Kami (1888); Polnische Wirtschaft (1890); Sawitri (töredék maradt, Rössler fejezte be, bemutatták 1907); szintén hátrahagyott operája Das Gespenst von Horodin (Hamburgban 1910. adták elő).

Zumpt, 1. *August, Z. 2.* unokaöccse, szül. Königsbergben 1815 dec. 4., megh. Berlinben 1877 ápr. 22. Berlini gimnáziumi tanár, főleg latin epigrafikával és régiségekkel foglalkozott. Nevezetesebb művei: Monumentum Ancyranum (Franz-cal, Berlin 1845) és De monumento Ancyrano supplendo (1869); Commentationes epigraphicae (1850—54, 2 köt.); Studia Romana (1859); Das Kriminalrecht der röm. Republik (1865—1869, 4 köt.); Das Geburtsjahr Christi (1869); Das Kriminalprozess der röm. Republik (1871). Kiadta Namatianust (1840); Cicero pro Murena és De lege agraria beszédeit (1859, 1861). *Ihne* római történetének 7. és 8. kötete az ő hagyatékából való. V. ö. *Padeletti*, Aug. W. Z. (Leipzig 1878).

2. *Z., Karl Gottlob*, német klassz. filológus, szül. Berlinben 1792 márc. 20., megh. Karlsbadban 1849 jún. 25. Heidelbergben (Creuzer alatt) és Berlinben tanult s itt gimnáziumi, majd 1827-től egyetemi tanárként működött. Legismertebb nagyon elterjedt és sok kiadást ért jeles Latin Grammatikája (Berlin 1948. Átdolgozta A. W. Z. 1874). Kiadta Curtiust (Berlin 1826, Braunschweig 1846); Quintilianust (Leipzig 1831); Cicero Verrináit (Berlin 1830) és De officiisát (Braunschweig 1837). Történelmi művei: Annales veterum regnorum et populorum (Berlin 1819, 3. kiad. 1862); Über die röm. Ritter und den Ritterstand in Rom (1840); Über den Stand der Bevölkerung und die Volksvermehrung im Altertum (1841); Über den Bestand der philosophischen Schulen in Athen etc. (1843); Über die bauliche Einrichtung des röm. Wohnhauses (2. kiad. 1852); Die Religion der Römer (1845). V. ö. A. W. *Z.*, De C. Zumptii vita et studiis narratio (Berolini 1851).

Zumsteeg, *Johann Rudolf*, német zeneszerző, szül. Sachsenflurban (Odenwald) 1760 jan. 10., megh. Stuttgartban 1802 jan. 27. Az átkomponált ballada megteremtője, ebben a műfajban jelentőset alkotott (Ritter Toggenburg, Leonore). Írt több operát és több színműhöz zenét.

Zungenberg, l. *Csonkabég*.

Zuni, az Északamerikai Egyesült-Államok New-Mexiko territoriumában a Zuni Mountains hegy D.-i lejtőjén lakó indiánus nép.

Zunnár (arab-gör. ζωνάριον-ból) a. m. öv; a keresztény szerzetesek papi ruháját összetartó övet nevezik így a muszlimok; irodalmukban mint a hitetlenség egyik külső jelét említik.

Zuntz, *Nathan*, német fiziológus, szül. Bonnban 1847 okt. 6., megh. Berlin-Charlottenburgban 1920 márc. 22. Előbb Bonnban volt a fiziológia tanára, majd a berlini mezőgazdasági főiskola tanára lett; a M. Tud. Akadémia kültagjának választotta. Számos fiziológiai tanulmányt tett közzé, legfontosabbak az emberi és állati táplálkozásra, a vérre és anyagcserére vonatkozó vizsgálatai. Önállóan megjelent művei közül említendők: Physiologie des Marsches (1901); Höhenklima und Bergwanderungen (1906); Lehrbuch der Physiologie des Menschen (2. kiad. 1913).

Zunyit (ásv.), bonyolódott klór- és fluortartalmú aluminiumszilikát:

$$[Al(OH,Cl,F)_2]_6Al_2(SiO_4)_5.$$

Víztiszta 5 mm.-nyi jól hasadó tetraéderek. Zuñi Mine, Colorado, Silverton és Red Mountain, porfiritban.

Zunz, *Leopold*, zsidó tudós, szül. Detmoldban 1794 aug. 10., megh. Berlinben 1886 márc. 18. Mint első zsidó, ki Németországban nyilvánosan végezte gimnáziumi tanulmányait, a berlini egyetemen bölcsészettel foglalkozott, 1820—22. u. o. mint hitszónok, 1824—32. mint a Spenersche Zeitung egyik szerkesztője s egyidejüleg (1825—29) mint az ottani zsidó község akkoriban alapított iskolájának igazgatója működött; 1850. a zsidó tanítóképző igazgatója. Z. a zsidó irodalmat 60 éven át gazdagította számos, többnyire úttörő munkával, melyeknek hosszú sorából kiemeljük a következőket: Etwas über die rabbinische Litteratur (Berlin 1818); Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden (u. o. 1832, 2. kiad. 1892); Namen der Juden (Leipzig 1837); Zur Geschichte und Litteratur (Berlin 1845); Die synagogale Poesie des Mittelalters (u. o. 1855); Ritus des synagogalen Gottesdienstes (u. o. 1859); Literaturgeschichte der synagogalen Poesie (u. o. 1865);

Gesammelte Schriften (3 köt., u. o. 1874—76). Azonkívül szerkesztette a Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums-t (u. o. 1823). Kortársai egy az ő nevét viselő alapítvánnyal *(Z.-Stiftung)* tisztelték meg, melynek jövedelme a zsidó tudomány támogatására fordíttatik.

Županja, politikai és adóközség Szerém vm. Z.-i j.-ban, a Száva balpartján, (1910) 3338 horvát, német, szerb és magyar lak.; nagy tanningyárral, vasúti és gőzhajóállomással, posta- és távirdahivatallal. (Tr. SzHSz.)

Zupitza, *Julius*, német germanista, szül. Kerpenben (Szilézia) 1844 jan. 4., megh. Berlinben 1895 júl. 6. Előbb gimnáziumi, majd 1868. boroszlói, 1872. bécsi, 1876. berlini egyetemi tanár. Munkái közül nevezetesek: Rubins Gedichte (Oppeln 1867); Einführung in das Studium des Mittelhochdeutschen (u. o. 1868, számos kiadásban elterjedve); Dietrichs Abenteuer u. Albrecht v. Kemenaten (Berlin 1870); Alt- u. Mittelengl. Übungsbuch (Wien 1874); The romance of Guy of Warwich (London 1875—76); Aelfrics Grammatik u. Glossar (u. o. 1880); Chaucers Prolog zu den Canterbury-tales (1882); Beowulf (London 1881); Specimens of all the accessible unprinted manuscripts of the Canterbury-tales (u. o. 1892); Die germanischen Gutturale (Berlin 1895) stb. 1890 óta az Archiv für das Studium der neueren Sprachen u. Literaturen c. folyóirat társszerkesztője volt.

Zurány *(Zurndorf)*, nagyk. Moson vm. rajkai járásában, (1920) 2245 német és magyar lakossal. Van jelentékeny dinamitgyára. Itt született 1756 máj. 18. *Fessler* Ignác Aurél, a jeles történetíró. (Tr. A.)

Zurbarán, *Francisco de*, spanyol festő, szül. Fuente de Cantosban 1598., megh. Madridban 1662. Sevillában tanult és fejlődésére különösen az idősb Henera és Ribera gyakorolt erős befolyást. Felváltva Sevillában és Madridban élt. IV. Fülöp király udvari festője volt. Z. művészete a spanyol szellem egyik oldalának reprezentativ képviselője: a rajongásig menő vallásos áhítat, a szerzetesi aszkézis ihletett festője, aki eszközeiben is, amelyek különösen a fény és árnyék erős ellentétén alapulnak, minden megvesztegetőt kerül és kemény realizmussal emeli ki alakjait. Ezáltal Velazquez és Murillo mellett is önálló értékű, nagy mester, kivált a lelki életnek megkapó kifejezője. Legkiválóbb művei: a Szent Bonaventura életéből merített 4 kép, amelyet eredetileg a sevillai Szt. Bonaventura-kollégium részére festett, de amelyek Berlinbe, Drezdába és Párisba kerültek; a sevillai székesegyházban levő képsorozat S. Pedro Nolasco életéből, Aquinói Szt. Tamás apotheozisa (sevillai muzeum), 17 kép a cadizi muzeumban, az imádkozó Assisi Szent Ferenc képe (London, National Gallery) stb. Murillo hatása vehető észre a budapesti Szépművészeti Muzeumban levő két késői képén. V. ö. *Lafond*, Ribera et Z. (Paris); *Kehrer*, Z. (München 1916).

Zurboló fa *(zurbuló fa)*, hosszabb dorong, amellyel a halász a vizet csapdossa, a köveket, uszadékokat döfi, hogy a halat onnan a hálóba terelje. L. *Halászat*.

Zurita, *Geronimo*, spanyol történetíró, szül. Saragossában 1512., megh. 1580. Az aragoniai rendek hivatalos történetírójává választották. Szorgalmas levéltári kutatások után készült el főműve: Anales de la corona de Aragon (Saragossa 1562—79, 6 köt.). Ennek kivonata: Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum (u. o. 1758) szintén Z. műve.

Zut, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1910) 618 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Zutor *(Zutor)*, kisk. Kolozs vm. hídalmási j.-ban, (1910) 334 román lak. (Tr. R.)

Zutphen *(Zütfen)*, megerősített régi város Geldern németalföldi tartományban, (1920) 18,713 lak., fakereskedéssel, hajóforgalommal.

Zutt, *Richard Adolf*, iparművész, szül. Baselben 1887 jan. 25. A középiskola elvégzése után iparművész lett és kisplasztikai és ötvösmunkáival annyira feltűnt, hogy a m. kir. iparművészeti iskola 1912. tanárának hívta meg. Itt 1912—1917-ig működött s az iskola ötvös- és kerámiai oktatását újjászervezte. 1917-ben megalapította a Magyar Művészeti Műhelyt. Kiválóbb művei a hercegprimás koronázási kelyhe, a debreczeni egyetem kari jelvényei, több színes szobor és dekorativ festmény. Több programmcikket írt a Magyar Iparművészetben. V. ö. *Nádai* Pál, A mesterség áhitata, Z. R. A. művészete (Magyar Iparművészet 1914).

Zuyderzee, l. *Zuider-see*.

Zúza, *zúzógyomor, izmos gyomor*, a madarak mirigyes gyomra mögött helyeződik el. Fala legnagyobb részében, különösen magevő madarakban, igen erősen fejlett izomzatból áll; külső felületét vaskos ínlemez vonja be, belső felületét nyálkahártya béleli ki, melyben mirigyek is vannak. A nyálkahártyának a gyomor ürege felé eső részét erős hámréteg fedi, erre a mirigyeknek besűrűsödött váladéka hártyaszerűen (cuticula) rakódik le. Azokban a madarakban, melyek puhább, nedvesebb táplálékkal élnek, az izmos gyomor csupán csökevényesen fejlődött ki, míg azokban, melyeknek tápláléka keményebb és amelyek beggyel (nyelőcső tágulatával) is bírnak, izomzata erősebb. A keményebb magvakkal élő madarak zúzógyomrában csaknem mindig találni apró kavicsokat, melyek az izmos gyomorfal összehúzódásakor a táplálék felaprózását elősegítik.

Zúzás, l. *Ércelőkészítés*.

Zuzmara, jégtestecskék dérszerű lerakódása fákon, a talaj egyenlőtlenségein, általában a szabadban levő tárgyak kiálló részein. Keletkezik ködös időben, midőn a 0° alá hült ködhólyagcsák szilárd testekkel érintkezve, rögtön megdermednek *(hóharmat)*. A Z. azon az oldalon növekszik, mely szembe van a széllel és néha oly mérveket ölt, hogy súlya alatt a távirodrót elszakad, a fák galyai letörnek. Erdőkben a téli csapadék mennyiségét tetemesen emeli. Magas hegyeken nagyobb tömegben jelentkezik.

Zuzmók, *Lichenes* (növ., l. a *3 képmellékletet*). Sajátságos telepes növényi szervezetek, melyeknek testét magasabb rendű gombák és Kékmoszatok vagy Zöldmoszatok együttesen alkotják. Ezért mondjuk, hogy a Z. symbiotikus szervezo-

tek, mert bennük a gombák symbiosisban élnek a moszatok sejtjeivel. Ennek a társulásnak az eredménye a Z. telepének sajátságos alakulása, amely úgy a gombák, mint a moszatok alaki tulajdonságaitól, főképen ezek termetétől eltér. A Z. gomba elemei az Ascomycetes-csoporthoz tartoznak. Csak néhány tropikus zuzmóban *(Cora,* l. *III. tábla)* vannak Basidiomycetes elemek. Míg a gombák egymagukban állva, csak szerves anyagon élhetnek, addig moszatokkal társulva, Z. alakjában szervetlen anyagon is megélnek. Ellepik a kősziklákat, házak falát, cseréptetőt, a csupasz földet, sőt megtelepednek az üvegen is. Vannak azután nagy számmal olyanok is, amelyek fák kérgén élnek, v. deszkán, v. a trópusokban a növények levelein. A vízi élethez csak kevés zuzmó (Verrucaria) tudott alkalmazkodni. A Z. növekedése igen lassú, élettartamuk hosszú.

A telep anatómiai szerkezetét tekintve lehet *egynemű* (homoeomer), ha a gombafonalak és a moszatok sejtjei, amelyeket a Z.-ban *gonidiumoknak* nevezünk, a telepben egyenletesen vannak elhelyezkedve és lehet *réteges* (heteromer), ha a gonidiumok külön rétegben foglalnak helyet a gombafonalak szövevényeiben. A telep alsó felületéről rendszerint *rhizinák*, tapadó rostok indulnak ki. Ezek gyökérszálakhoz hasonló fonalak, amelyek a Z. telepét ahhoz a közeghez rögzítik, amelyen a zuzmó él. Alaki tekintetben háromféle telepet szoktunk megkülönböztetni, ú. m.: *bokrosat, leveleset* és *kérgeset* (l. a *II. táblát*). A bokros telepű zuzmó kis alappal illeszkedik a közeghez, bokorszerűen elágazik (pl. *szakállas zuzmó*). A leveles telepű zuzmó széles területen érintkezik a közeggel, de arról könnyen leválasztható, mert a telep kerülete kissé felemelkedő, közepe pedig csakis rhizinák segítségével tapad a közeghez (pl. *Xanthoria, Parmelia*). A kérges telepű zuzmó egész alsó felületével oly szorosan érintkezik a közeggel, hogy arról még erőszakosan sem választható el. Az ilyen zuzmó szinte belenőtt a fa kérgébe v. a szikla anyagába (pl. *Graphis, Rhizocarpon*). Kidertült azonban, hogy ez a külső alakbeli sajátság nem alkalmas a Z. rendszertani csoportosítására, azért napjainkban inkább a szaporodási szervek és a telep anatómiai szerkezete szolgál a rendszerezés alapjául. Vannak Z., melyek telepéből hengeres vagy tölcséres nyúlványok emelkednek ki. Ezek az ú. n. *podetiumok*, amelyek csúcsi részükön szaporodási szerveket szoktak viselni (pl. *Cladonia*, l. a *II. tábla 2. képét*).

A telep nedves állapotban bőrnemű, hártyás v. kocsonyás, szárazon merev, törékeny, gyakran könnyen szétmorzsolódó. A telep színe rendszerint szürkészöld v. barnászöld. Vannak azonban élénk színekben pompázó Z. is, különösen a trópusokon.

A telep felszínén nagyon gyakran bibircses kiemelkedések jelennek meg, amelyektől a zuzmó felülete olykor porosnak, lisztesnek látszik. Ha pedig ezek a kiemelkedések korallszerű külsőt adnak a telep felszínének, akkor azokat *isidiumoknak* mondjuk. A bibircses kiemelkedések kétféle módon jöhetnek létre: vagy a telep felső kérgének elburjánzása útján, v. a telep belsejéből kiszabaduló gonidiumoknak és velök összenőtt gombafonalaknak szemölcsszerű csoportokká *(sorediumokká)* való kialakulása útján. (L. a *III. tábla 5. képét.)* Utóbbiak a telepről leválva, alkalmas helyen új zuzmótelepet hozhatnak létre.

A Z. kettős szervezete és sajátságos életmódja eléggé későn derült ki. 1868-ig a Z.-at olyan egységes szervezeteknek tartották, amelyeknek spóráiból ismét Z. keletkeznek. A zuzmótelep moszatsejtjeit pedig a Z. ivartalan szaporodási szerveinek tekintették. Innen származik a *gonidium* elnevezés. Még a nagy *De Bary* is, 1865. azt vélte, hogy a gonidiumok a gombafonalak végén létrejött olyan sejtek, amelyek chlorophyll-festéket termelnek. *Baranetzky* volt az, aki kimutatta, hogy a gonidiumok moszatsejtek, amelyek a zuzmótelepen kívül, a moszatok módjára önállóan is tovább élhetnek. *Schwendener* 1869. kijelenti, hogy a Z. gonidiumai olyan moszatsejtek, melyeken a gombafonalak élősködnek. Ettől kezdve a Z. kettős szervezetét általánosan elismerik. *Schwendener* érdeme, hogy a Z. gonidiumait a természetben önállóan élő moszatok néhányával azonosítani tudta. *Bornet* továbbfejlesztette *Schwendener* elméletét, sőt kimutatta, hogy ugyanaz a moszatfaj különböző gombákkal is társulhat. Így pl. a *Trentepohlia* (l. o.) *umbrina* 13 különböző zuzmógénuszban szerepel mint gonidium. A *Schwendener—Bornet-féle* zuzmóelmélet helyességét *Reess* kisérletei fényesen igazolták. Neki sikerült zuzmótelepet létesítenie olyan módon, hogy a zuzmó spóráját a megfelelő moszatsejtek társaságában csiráztatta ki. *Reess* Collemát állított elő. Sikerrel követte példáját *Stahl*, aki három zuzmófajt állított elő mesterségesen. Ezeket a kisérleteket kitünően egészítette ki *Bonnier*, aki steril közegben elvetett zuzmóspórákból — moszatok kizárásával — gombát termelt.

A Z. kettős szervezete sajátságos életmódot biztosít a telepnek. A moszatsejtek, amelyeket a gombafonalak szorosan körülvesznek, szervetlen anyagokkal táplálkoznak s azokat szervesekké változtatják át, tehát *asszimilálnak*. Az így termelt szerves anyagot a moszatsejtekre tapadó gombafonalak veszik fel. Mivel a gombafonalak nélkülözik a zöld chlorofillt, rászorulnak a szerves anyagokra. Viszont a gombafonalak vizet és szervetlen anyagot nyujtanak a moszatsejteknek. Ily módon egymást segítve, kölcsönös jó megélhetést biztosítanak nemcsak maguknak, hanem a belőlük összetett zuzmótelepeknek is. Éppen ezért nem is tekinthetjük a gombafonalakat a gonidiumok parazitáinak, amint azt *Schwendener* mondotta. Ha a gomba a gonidiumokon élősködne, akkor ezeknek el kellene pusztulniok, ez pedig nem következik be; sőt a gonidiumok a gombák útján táplálékhoz jutva, a zuzmótelepen belül oszlással szaporodnak is. Ezért ajánlotta *Reinke* a *konsortium* nevet a Z. gomba- és moszat-elemei társulásának megjelölésére. A társulás, az együttélés *(symbiosis)* eredménye, hogy a Z. olyan helyeken is meg tudnak élni, ahol különben sem a gomba, sem a moszat külön-külön nem boldogulna. Így magyarázható meg, hogy a Z. a havasok napsütötte és viharverte csupasz szikla-

falain is nagy számmal élnek. A symbiosis másik eredménye, hogy a Z. olyan kémiai termékeket termelnek, amelyeket külön-külön sem a moszat, sem a gomba nem hoz létre. Feltünő a Z. dacolása nagy hideggel és erős meleggel. Bizonyos Z. + 60° C. meleget is kibirnak órákon keresztül. Ilyenkor teljesen elszáradnak, ujjunk közt porrá morzsolhatók. Vízbe téve mégis azonnal felfrissülnek. Feltünő az is, hogy a Z. oly szilárdan odatapadnak a legsimább és legkeményebb sziklafalra is. Ezt a képességüket azoktól a vegyületektől (zuzmósavak) kapják, amelyeket a zuzmótelep készit és magából kiküszöböl. Ezek a vegyületek feloldják, kimarják a követ, sokszor annyira, hogy a zuzmótelep mélyen belesülyed a szikla felszine alá. Igy pl. a *Verrucaria marmorea* a mészkövet 19 mm. mélyre tudja kimarni. A Z. eme kémiai működése rendkivül fontos ránk nézve is, mert az ő közvetitésükkel a legkopárabb sziklafal is aránylag gyorsan mállásnak indul és alkalmassá válik magasabb rendü növények megtelepedésére.

A Z. fiatal gombafonalai kezdetben *cellulóz* anyagból állanak. Az elváltozás nagyon hamar következik be: megjelenik a *callose*, majd a *lichenin* $C_6H_{10}O_5$ gummiszerü anyaga. A Z. legjellemzőbb vegyületei a *zuzmósavak*. Ezek száma nagy. Ilyenek: az *orcin* $C_7H_8O_2$, amely a levegő oxygénjének és ammoniáknak hatására két piros festékanyaggá alakul át *(orseille*-festék); *Rocellinin* $C_{18}H_{16}O_7$ a Roccella tinctoriában, belőle készül a *lakmusz*-festék; *Usnarsav*, $C_{36}H_{22}O_{15}$, a szakállas zuzmóban. A Z. szaporodási szerveit egyedül a telep gombaelemei fejlesztik a gombák természetének megfelelő módon. Vannak tehát *konidiumok*, *ascospórák* és *basidiospórák*. A konidiumok rendszerint apró gömbös tokokban *(pycnidiumokban)* keletkeznek, melyek a telepbe vannak süllyesztve. Az ascospórák tömlőkben jönnek létre. A tömlők *(ascusok*, l. *a III. tábla 2. képét)* termőtestekben keletkeznek, amelyek kétfélék lehetnek: v. többé-kevésbbé csészealakúak *(apotheciumok)* v. tokalakúak *(perithecium ok)*. A Z. zöme ascospórával szaporodik. Basidiospórát csak kevés, tropikus zuzmó hoz létre *(Cora*, l. *a III. tábla 7., 9., 10. képeit)*.

A Z. jelenleg ismert száma mintegy 12,000. A változatoknak száma a 30,000-et megközelíti. Elterjedésének alig van határa. Megtalálható a sarkvidéken és a magas hegycsúcsokon ott is, ahol már más növényzetnek nyoma sincs. A forró földövnek aránylag kevés a zuzmója. A legtöbb terem az É.-i mérsékelt tájakon. Egyes fajok óriási nagy területeket lepnek el. Némely faj kozmopolita. Ilyen: a Lecanora subfusca, a rénzuzmó (Cladonia rangiferina) és a szakállas zuzmó (Usnea barbata).

Hasznuk és káruk: Csak kevés faj élvezhető. Nevezetes a *mannazuzmó* (l. o.). A *Gyrophora esculentát* Japánban fogyasztják. A *rénzuzmó* (Cladonia rangiferina, l. *a II. tábla 1. képét)* az É.-sarki tájak fontos növénye, mert a rénszarvasok egyedüli téli élelme. A Skandinávfélszigeten alkoholt is készitenek belőle. Az *izlandi zuzmó* (Cetraria islandica, l. az *I. tábla 3. képét)* orvosság. A Z. egy részéből jó festék készül. Ilyen festékek: az *orseille*, a *lakmusz*, az *orseillekarmin*, az *orseilleviola* (persio, cudbear), a *francia bíbor* (pourpre français). A festékek előállítására főképen a *Roccella* Z. alkalmasak.

Kárt csak azok a Z. okoznak, amelyek az élő fák törzsét nagy mennyiségben ellepik. Ilyen a *szakállas zuzmó* és a *Xanthoria parietina* (l. az *I. táblán)*.

A Z. rendszere: Három osztályba sorozzák a Z.-at. 1. *Ascolichenes*, amelynek gombaeleme az Ascomycetes csoportból való; 2. *Hymenolichenes*, amelynek gombája a Hymenomycetes csoportba tartozik; 3. *Gasterolichenes*, amelyekben Gasteromycetes gombák élnek moszatokkal társulva.

A zuzmókkal foglalkozó tudomány: a *lichenológia*. Hazánk legkiválóbb lichenológusai: *Hazslinszky* Frigyes, *Lojka* Hugó és *Zahlbruckner* Sándor.

Irodalom. Schwendener, Die Algentypen der Flechtengonidien, Basel 1869; Acharius, Lichenographia universalis 1810; Fries, Lichenographia Europaea reformata, 1831; G. W. Körber, Systema lichenum Germaniae, 1835; B. Stein, Flechten, Breslau 1879; Wainio, Monographia Cladoniarum univ.; A. von Krempelhuber, Geschichte und Litteratur der Lichenologie, 1867—72; Hazslinszky Frigyes, A magyar birodalom zuzmóflórája, 1884; Lojka Hugó, Adatok Magyarhon zuzmóvirányához. I—III.; M. Fünfstück, Lichenes, Allgemeiner Teil és A. Zahlbruckner, Lichenes, Specieller Teil, Engler-Prantl, natürl. Pflanzenfamilien I. 1., 1907; G. Lindau et P. Sydow, Thesaurus litteraturae mycologicae et lichenologicae, I—IV.; A. Zahlbruckner, Catalogus lichenum univ. 1922.

Zúzó, l. *Arany* (gyártása), *Zúzómű*.

Zúzó akna, l. *Akna*, 3.

Zúzódás *(contusio, conquassatio)*, valamely testrészletnek tompa eszközzel vagy erővel való sérülése, mely oly nagy nyomással jár, hogy annak szerkezete szétroncsolódik. A megsérült véredények vérzenek és éppen ezen vérzés által különbözik a Z. az egyszerü megrázkódástól (l. o.). A veszélyesség a sérült szerv és a sérülés terjedelme szerint különböző. Könnyü esetekben a vér felszivódik, a zúzódott testrészek genyedés nélkül gyógyulnak, az eleinte heves fájdalom megszünik, a Z.-nak nyoma sem marad vissza. Ha nemesebb szervek, mint pl. a tüdők, vesék, máj, agyvelő sérültek meg, halált is okozhat vagy közvetlenül vagy a Z. folytán fellépő gyuladás következtében. Ha Z. következtében a bőr is szétválik, ami főleg csontok feletti részeken fordul elő, zúzott sebek keletkeznek; a környezet sérülése folytán mindig lassabban gyógyulnak, mint a vágott sebek.

Zúzódási övek (geol.), keskeny, hosszú, mechanikailag többé-kevésbbé összezúzott kőzetü zónák, amelyek utóbb ismét összecementeződtek. A Z.-ben a kataklászos struktura és a csuszamlási lapok gyakori jelenségek.

Zúzógép. Függőlegesen mozgatott nehéz fav. vasrudak, melyek kinyuló bütykeiknél fogva egy vízikerékkel hajtott bütykös tengellyel mozgattatnak. Papir avagy kő vagy más tárgyak zúzására, valamint cölöpök leverésére, alkalmas formában esetleg gáz- v. benzinmótorhajtásra is berendezve célszerüen használható szerszámgép.

Zúzómalom v. *daráló malom*. A takarmánykészitő gépek egyike, mely különféle magvak összezúzására, apritására szolgál. Az apritási

ZUZMÓK. I.

1. Usnea barbata (Szakállas zuzmó). — 2. Peltigera canina. — 3. Cetraria islandica (Izlandi zuzmó). — 4. Cladonia macilenta. — 5. Cladonia pyxidata. — 6. Sphaerophorus compressus. — 7. Stereocaulon paschale. — 8. Caloplaca elegans. — 9. Rhizocarpon geographicum. — 10. Lecidea confluens. — 11. Parmelia olivapea. — 12. Xanthoria parietina.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

ZUZMÓK II.

1. ábra. Bokros zuzmótelep. (Cladonia rangiferina.)

2. ábra. A Cladonia fimbriata podetiumai. *a* apothecium nélkül, *b* apotheciumokkal.

3. ábra. Leveles zuzmótelep. (Parmelia conspersa.)

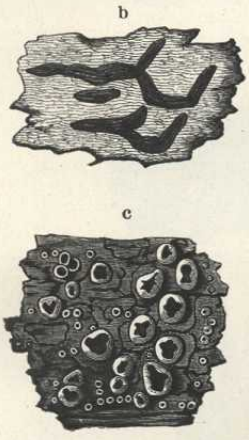

4. ábra. Kérges zuzmótelep. *a* Graphis scripta. *b* Ugyanaz nagyítva. *c* Pertusaria Wulfeni.

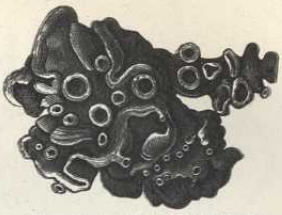

5. ábra. Kocsonyás zuzmótelep. (Collema pulposum.)

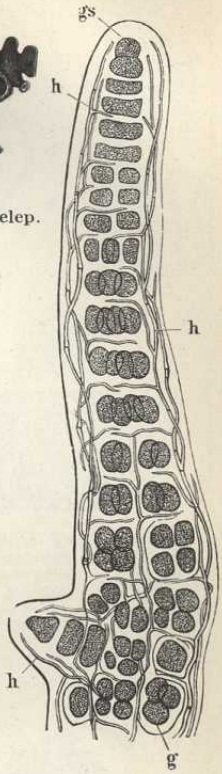

8. ábra. Az Ephebe pubescens telepe 550-szer nagyítva. *gs* a gonidiumos réteg, *g* gonidiumok, *h* a gombafonalak (hyphák).

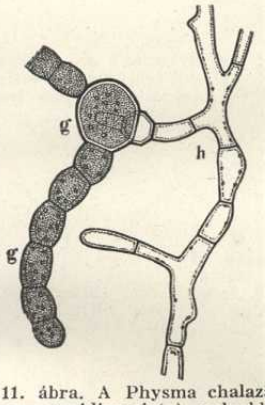

11. ábra. A Physma chalazanum gonidiumai (*g*), melyekbe gombafonalak (*h*) hatolnak be.

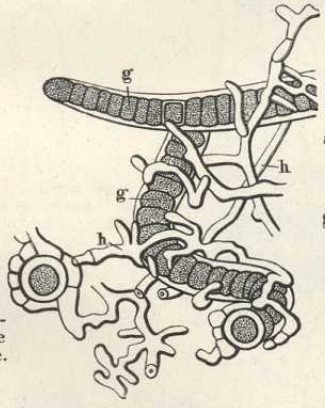

10. ábra. A Stereocaulon ramulosum fonalas gonidiumai. *g* a Scitonema alga fonala, *h* a gombafonalak.

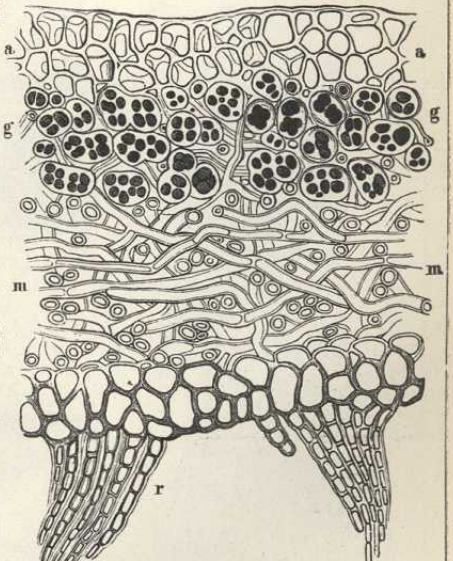

7. ábra. A Sticta fuliginosa keresztmetszete 500-szor nagyítva, *a* a kéreg, *g* a gonidiumos réteg, *m* a bél, *r* a rhizinák.

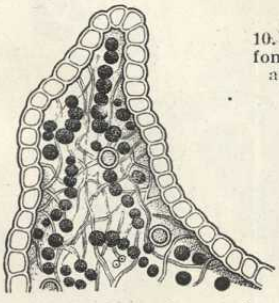

6. ábra. A Leptogium scotinum keresztm., 550-szer nagyítva.

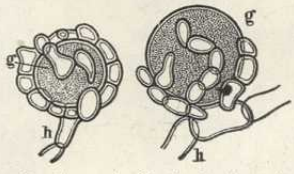

9. ábra. A Cladonia furcata gonidiumai. *g* a Protococcus alga sejtjei, melyekre gombafonalak (*h*) tapadnak.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

ZUZMÓK III.

8. ábra. Dictyonema sericeum, faágon.

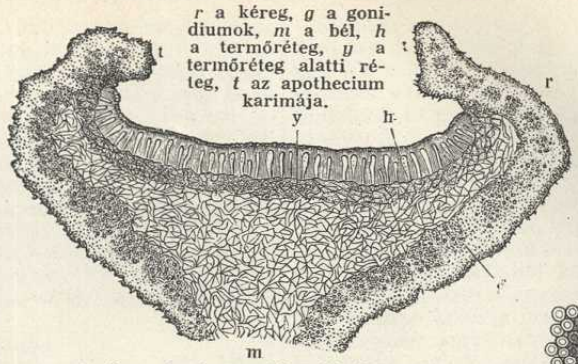

r a kéreg, *g* a gonidiumok, *m* a bél, *h* a termőréteg, *y* a termőréteg alatti réteg, *t* az apothecium karimája.

1. ábra. Az Anaptychia ciliaris apotheciumának keresztmetszete. $^{60}/_{1}$.

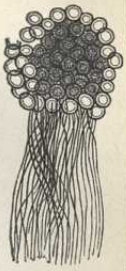

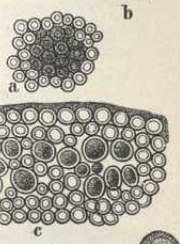

5. ábra. A Xanthoria parietina soredium-képzése. *a* fiatal soredium, *b* ugyanaz rhizinákkal, *c* fiatal telep.

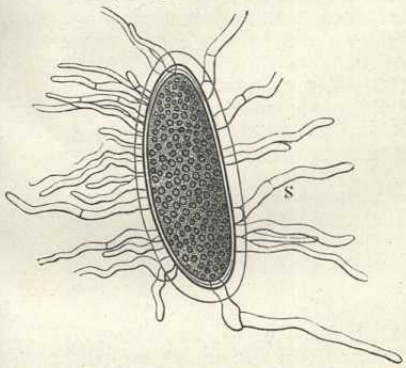

4. ábra. A Pertusaria csírázó spórája számos csíratömlővel (*s*).

7. ábra. Bazidiumos zuzmó. (Cora pavonia.) $^{1}/_{2}$.

3. ábra. A Xanthoria parietina csírázó spórája (*s*), melynek csíratömlője egy algához (*g*) tapad.

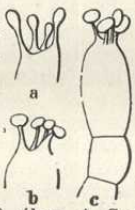

10. ábra. A Cora spóráinak képződése. *a* fiatal, *b* idősebb, *c* kifejlett állapot.

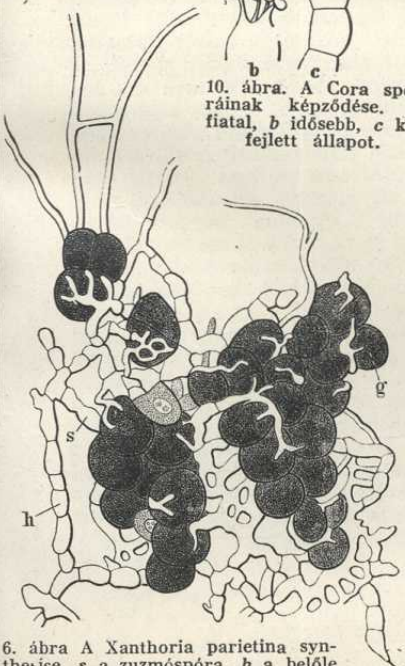

6. ábra A Xanthoria parietina synthesise, *s* a zuzmóspóra, *h* a belőle fejlődött hyphák, *g* algasejtek (gonidiumok).

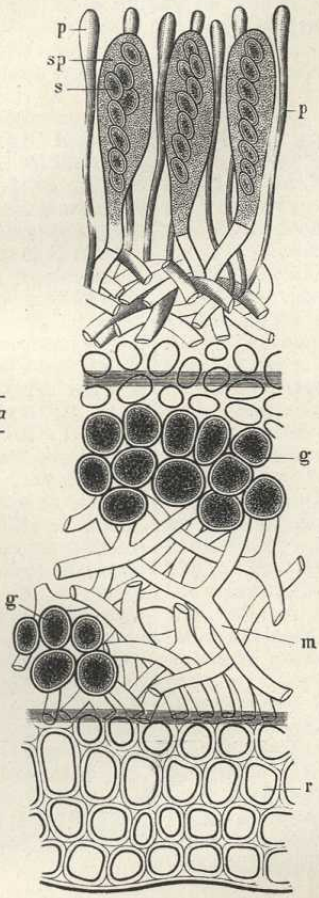

2. ábra. A Cetraria islandica apotheciumának és telepének keresztmetszete. *p* paraphysisek, *sp* tömlők, *s* spórák, *g* gonidiumok, *m* a bél, *r* a kéreg.

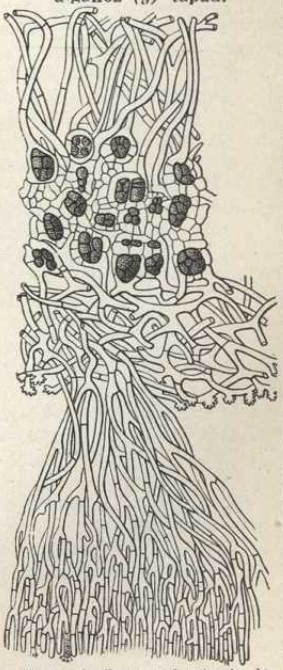

9. ábra A Cora telepének átmetszete. *g* gonidiumok, *s* basidiospórák.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

két egymáshoz közel állított sima henger végzi, melyek közül csak az egyiket hajtjuk, a másikat a surlódás forgatja. A hengerek távolsága tetszőlegesen állítható s úgy vannak ágyazva, hogy keményebb akadály, pl. kavics stb. odakerülésével önműködőleg is eltávolodhatnak egymástól. A hengerek helyett homlokrészükkel szembeállított tárcsák is használatosak. Az egész szerkezet vasállványra van szerelve, garattal van ellátva; készülhet kézi vagy gépi hajtásra.

Zúzómű (bány.), a zúzóércek felaprózására és a hasznos ásványok megnyerésére szolgáló gépek, készülékek és épületek összessége, l. *Ércelőkészítés*.

Zúzott seb, l. *Zúzódás*.

Zügel, 1. *Heinrich*, német festő, szül. Murrhardban 1850 okt. 22. Stuttgartban és Bécsben tanult, azután Münchenben telepedett le, ahol 1895. a művészeti akadémia tanára lett. Többnyire juhokat és szarvasmarhákat ábrázoló erőteljes képei, amelyekben a világítási hatásokra és az állatok jellegzetes mozdulatainak kifejezésére helyezi a fősúlyt, a modern német állatfestés legkiválóbb termékei és sok német nyilvános gyűjteményben találhatók. Z. azonkívül még mint tanár is nagy befolyást gyakorolt e műfaj fejlődésére.

2. *Z., Willy*, német szobrász, az előbbinek fia, szül. Münchenben 1876 jún. 22. Először apjánál festeni tanult, utóbb azonban a szobrászatra tért át és többnyire kisméretű állatszobrok egész sorával vált ki.

Züllich *Rudolf (Czélkuti)*, szobrász, szül. Gyulafehérvárott 1813 júl. 3., megh. Kairóban 1890 jan. 13. Eleinte Bécsben, 1839-től Rómában tanult, itt faragta 1845. *Madonna*, 1846. *Hera* c. márványműveit, amelyek a Nemzeti Muzeumba kerültek. Ekkor Döbrentei s mások vették pártfogásba, megrendelték nála Hunyadi és Berzsenyi szobrát közpénzen, de a gyűjtés húzódott s Z. anyagi zavarában Rómában néhány tucat kámeát vésett (e technikának nálunk ő volt egyetlen mestere), ezeket Döbrentei, Brunswick Teréz, br. Prónay Sarolta árusították 1850—51. Rómában oly nyomorba jutott, hogy 1855. végre is Budapestre kellett jönnie, ahol egyideig hazai jelesek kisebb szobrait árulgatta, 1858. leleplezték a Nemzeti Színház előtt Katona József horgany-szobrát, amelyet már 1860. eltávolítottak, mert senkinek sem tetszett. Ez volt az első nagyobb magyar, szabadban felállított szobor. 1859-ben elkészítette a Nemzeti Muzeum számára Berzsenyi bronzszobrát, 1860. felállította Balatonfüreden Kisfaludy Károly szobrát (két év mulva eltávolították s 1876. Vay szoborművével cserélték ki). Sok sikertelenség után Bécsen át Párisba vetődött, ahol 1875-ig nyomorogva tengődött, ekkor hazahívták nevelőnek, de később megunva a tétlen életet, Olaszországba ment s éveken át való sziciliai tartózkodás után Kairóba költözött régi érmeket, csigákat gyűjtve. Mintegy 30-féle kámeája került magyar családok birtokába. Műveinek egy részét *Czélkuti* névvel jelölte, de e név használatától az abszolut kormány 1852. eltiltotta. V. ö. dr. *Veress* E., Czélkuti Z. Rudolf (Kolozsvár 1911).

Zülpich, város Köln porosz kerületben, (1919) 2445 lak. Z. a római *Tolbiacum* az ubiak földjén; már Kr. u. 70. fennállott. Később a frank királyoknak volt itt palotájuk. 612-ben burgundiai Theodorik itt győzte le II. Theodebert austráziai királyt. A X. sz.-ban a kölni érsekség tulajdona lett és ennek sorsában osztozott.

Zürich, 1. Svájc egyik *kantonja*, Baden nagyhercegség, Schaffhausen, Thurgau, St. Gallen, Schwyz, Zug és Aargau közt, 1725 km² területtel és (1920) 538,827 főként német lakossal. Z. földje a Rajna partjaitól kezdve DK.-i irányban emelkedik. É. felé a hegyek alacsonyodnak s a föld felszíne halmos fensíkká alakul, amelyből itt-ott széles, nagyobbára erdős, homokkőből álló hegyhátak emelkednek ki. A kanton a Rajna vízvidékéhez tartozik. Éghajlata enyhe. Területének 93%-a termékeny s rajta gabonát, szőllőt, gyümölcsöt termelnek. Az állattenyésztés és halászat virágzó. Iparral a lakosság fele foglalkozik s a kanton a pamut- és selyemiparnak legfontosabb helye. Virágzó a vas- és gépgyártás, szalmafonás, fayencegyártás és a bőrcserzés. A kereskedelem fő cikkei: gabona, vágómarha, gyarmatárúk és ipari nyersterményekben, pamut- és selyemárúk, gépek, papiros, bőr, bor és gyümölcs. *Az alkotmány* demokratikus, kötelező népszavazással; a kantontanács a törvényhozó, a kormánytanács a végrehajtó hatalom. A kanton 11 járásra oszlik s fővárosa *Z.*

2. *Z.*, az ugyanily nevű kanton *fővárosa* a róla elnevezett tó É.-i végében, a Limmat és Sihl folyók mellett, (1920) 207,294 lak., jelentékeny pamutárú-, gép-, zongora-, papirosgyártással; élénk bőrkereskedéssel s idegenforgalommal; közép- és szakiskolákon (kereskedelmi, ipar, műipar, selyemszövő, gazdasági stb.) kívül egyetemmel és politechnikummal. Tudományos és közhasznú egyesületei közt jelentékenyebbek: az 1832. alapított régészeti, a természettudományi, etnográfiai, művészi, orvosi társulatok; jótékonysági intézetei közül pedig a városi árvaház, a kantoni kórház, a menedékház, elmegyógyintézet, a vakok és a siketnémák intézete. A Limmat mindkét partján elterülő régi belvárosnak számos szűk, gyakran meredek utcája van; az új város ellenben széles utcákból áll palotaszerű épületekkel. Legszebb része az indóháztól a tóhoz vezető Bahnhofstrasse. Az indóház-téren áll Escher, a Wasserkirche mellett Zwingli bronzszobra. A kiválóbb templomok és profán épületek: a Grossmünster (XI—XIII. század), román pilléres bazilika, a Fraumünster, amelyet a XIII. században román ízléssel kezdtek el építeni és a XIII—XIV. sz.-ban gót ízlésben fejeztek be; a Szt. Péter-templom, amelyben Lavater 23 évig volt plébános; a késői gót Wasserkirche a gazdag városi könyvtárral; a késői gót augusztinus-templom Deschwanden képeivel; a XVII. sz.-ból való német renaissance-ízlésben épített városháza, a céhház, gazdag barok épület 1750-ből; az ú. n. Helmhaus (XI. sz.) a régészeti muzeummal; a Linth-Escher-féle iskola, a Kappeli-udvar, a régi posta, a börze stb., a Bahnhofstrasséban az új posta; az új zenecsarnok (Fellner és Helmer Bécsből 1895); a város feletti fensikon a pompás

politechnikum (Semper tervei szerint 1861—64); a különböző (fizikai, kémiai stb.) tudományos intézetek; a pompás szinház; a svájci országos muzeum gyüjteményekkel és állandó kiállítással. A tó melletti részeken kivül a legszebb kiránduló helyek az Ütli-, a Z.-i hegy, a Sihlwald.

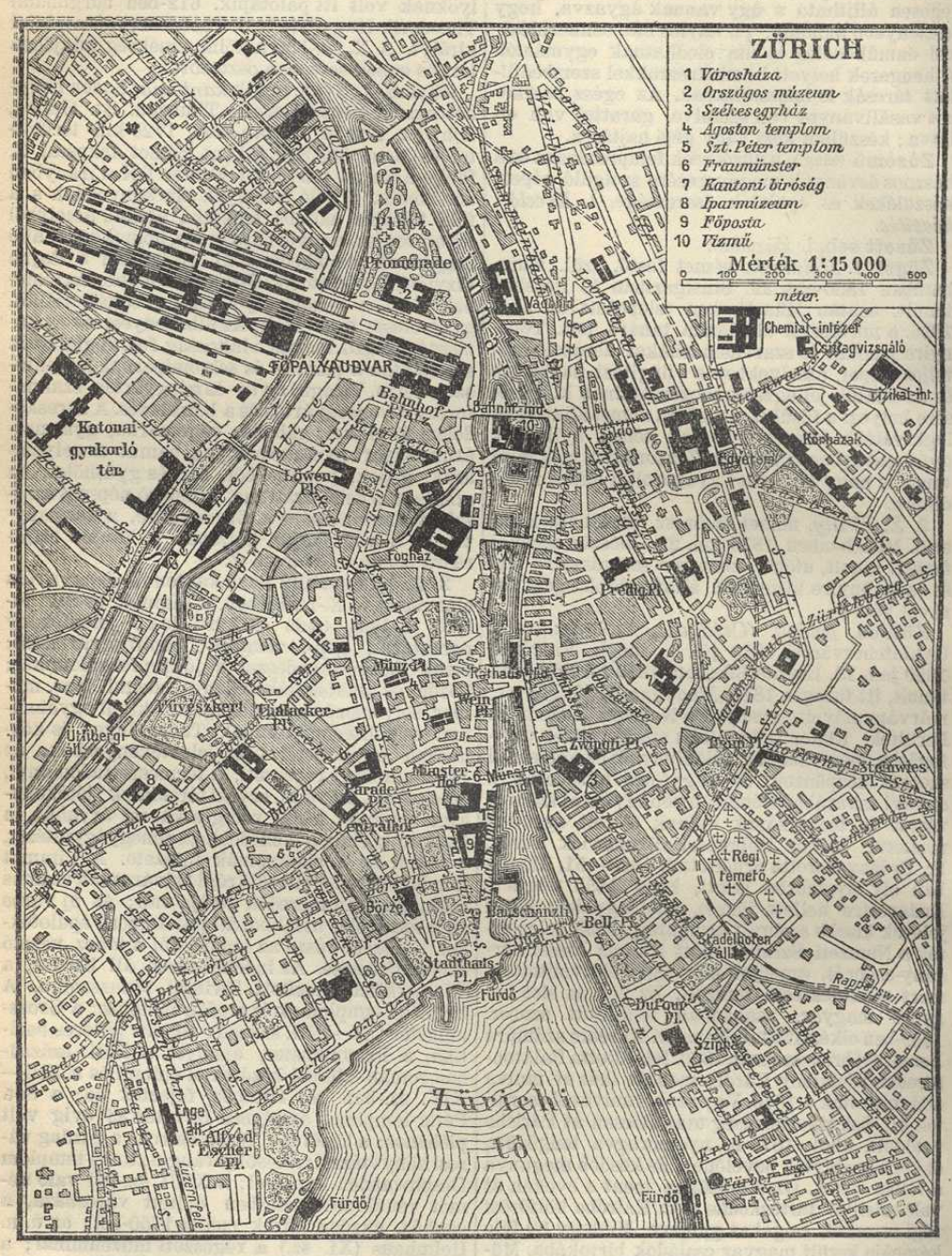

muzeum, amelyet középkori ízlésben Gull tervei szerint építettek és 1896. nyitottak meg; a fegyvertár fegyvergyüjteménnyel, végül az ipar-

A Z.-i tó cölöpépitményei bizonyitják, hogy Z.-nek már a legrégibb időkben voltak emberi telepei. Kr. e. 58. a kanton Helvetia többi részeivel

együtt római uralom alá került. A 406 óta alemannoktól lakott vidék 496. frank uralom alá került. A verduni szerződés a német birtokokhoz csatolta. A IX. sz.-ban a Z.-gau Thurgautól elválasztatott. Amannak középpontja Z. városa volt, amely a kelta, később római telepből, illetőleg a Turicum nevű erősség által védett vámszedő helyből keletkezett. A középkori Z. gyors felvirágzását az egyházi alapítványoknak a (VIII. sz.-ban Grossmünster, a IX. sz.-ban Fraumünster) köszönheti. 1218-ban szabad várossá lett. Z. már 1291. lépett szövetségre Urival és Schwyzcel; 1351. pedig belépett a svájci szövetségbe. Az 1474—76-iki burgundiai háborúkban tevékeny részt vett és a svájci szövetség egyik vezérlő helyévé lett. A svájci reformáció 1519. Z.-ból indult ki. A XVI., XVII. és XVIII. sz.-ban a demokráciai itt is lassankint az arisztokráciai uralomnak adott helyet, de oligarchiává nem fajult. Az 1798-iki átalakulások Z. városnak a környéke fölötti uralmát megdöntötték. 1799 jan. 3. és 4., szept. 24. és 25., a francia, orosz és osztrák hadak összeütközésének volt a színhelye. 1803-ban a város a függetlenségét visszanyerte és lassankint visszaszerezte a vidéke fölötti uralmát is. A tanács többsége és a főbb tisztviselők nagyobbára kizárólag a városi polgárokból kerültek ki. Azonban az 1830-iki párisi júl.-i forradalom okozta mozgalom a város ezen előjogait megszüntette. Az usteri népgyülés által kezdeményezett alkotmányreform (1830 nov. 22.) a kantonnak valóságos képviseleti demokráciai alkotmányt adott. Ezt élénk szellemi átalakulás követte. Kiváló férfiak, Hirzel, Ulrich, dr. Keller, Bluntschli, Scherr stb. működtek közre, hogy a Z.-i állami életet új alapokra fektessék és tovább fejlesszék. A békés fejlődést azonban a reakcionárius törekvések sokáig megakadályozták. A liberálisok 1845. visszakapták a többséget. Ez idő óta a békés fejlődés váltotta föl a politikai harcokat. 1891 óta Z. városa mint Nagy-Z. a kanton községi életében különleges állást foglalt el. A városi tanács fölött áll a nagy városi tanács és ezeknek fontosabb határozatait a városi választók szavazatai alá kell bocsátani.

Zürichi béke, az a békekötés, amely 1859 nov. 10. létesült a villafrancai előzetes tárgyalások alapján Ausztria, Franciaország és Szárdinia között. L. *Osztrák-olasz háborúk*, 2.

Zürichi-tó, gleccser-eredetű (fjordos) tó Svájcban St. Gallen, Schwyz és Zürich kantonok közt. Hosszas, ívalakú, de Rapperswilnél egy hajdani végmoréna s két kis sziklafélsziget annyira összeszorítják, hogy két részből állónak tekinthetjük. A felső, sekélyebb részt a Wallen-tóból jövő Linth deltája erősen feltölti, az alsó nagyobb rész a mélyebb. A tó hossza 39 km., szélessége 3—4 km., területe 87·8 km², tengerszin feletti magassága 409 m. középvíz idején, legnagyobb mélysége Horgen és Herrliberg közt 143 m. A felső tó majdnem minden télen befagy, az alsó csak néha. A tó medencéje sziklába van vésve, de Zürichnél hatalmas végmoréna még jobban felduzzasztja. Ezen keresztül tört utat lefolyása, a Limmat. Minthogy a tó legnagyobb része már a svájci medencében van, partjai lankásak, a lejtőket régi, de hatalmas magasságú parti morénák fedik. Igy a tó partján van hely a községek számára s ma az egész tópart mindkét oldalon majdnem folytonos falu- és villasor, bájos kertek közt, szépen rendezett utakra felfüzve. A tó partjai mindenütt mesterséges falak, töltések, csak a felső tó partjain vannak nádasok. Vasút vezet mindkét parton, azért a gőzhajózás megcsappant, de ma is van rajta 10—15 gőzös. A Z.-ban fedezték föl az első cölöpépítményeket 1854., Meilen mellett. V. ö. *Escher*, Beschreibung des Züricher See; *Baedecker*, Schweiz.

Zürjének, a permjákokkal, kik tulajdonkép a zürjénséghez tartoznak és csupán tájszólásilag különböznek tőlük (l. *Permjákok)* és a *votjákokkal* együtt az ókorban *permi* néven ismert nagy néptörzs utódai. Számuk a szoros értelemben vett permjákokkal együtt 302,000. Jelenleg kis csoportokban európai és ázsiai Oroszországban a Vicsegda, Meszen és Pecsora folyók felső részein laknak. A délibbre lakó Z. földmívelést űznek, az északabbra lakók egyrészt vadászattal, másrészt pedig túlnyomóan kereskedéssel foglalkoznak. A kereszténységet a XV. sz.-ban vették föl a görög keleti (orosz) ritus szerint. Néprajzilag ma már csaknem egészen a környező orosz lakossághoz hasonultak. Nyelvük a finn-ugor népcsalád északi (finn) ágához csatlakozik közelebbről. Saját nyelvükön *Kami-murt*-nak (Kámafolyóvidéki ember) nevezik magukat a Káma folyótól, melynek vidékén a permiek néptörzse a történeti tudósítások és a régészeti leletek bizonysága szerint egykor virágzó kulturát fejtett ki. E műveltség anyaga a közel Ural-hegység dús bányáiból került ki, melyek művelése akkor e permi népek kezében volt. Ma e nép némi autonómiát élvez s a kulturában is előhaladt, nemzeti nyelvű iskolái és hírlapjai is vannak; de másrészt a világháború és kommunizmus idején súlyos anyagi veszteségeket szenvedett. Néprajzi leírásukat v. ö. *Bán*, Egyet. Irod. Tört. IV. köt. és Turán 1925.

Zürjén nyelv, a hozzá legközelebb álló votják nyelvvel együtt a finn-ugor nyelvcsalád keleti csoportjához tartozik. Újabban *Fokos* Dávid értékes gyüjteményekkel járult a Z. ismeretének anyagához. (Nyelvtud. Közlemények, XLIII. köt. 2—3. és XLIV. köt. 1. fej.). V. ö. *Wiedemann*, Gramm. der syrjänischen Sprache, mit Berücksichtigung des Wotjakischen (Szentpétervár 1884); *Halász* Ig., Z.-mutatványok (Nyelvtud. Közlemények, XVII. köt.).

Zütfen, l. *Zutphen.*

Z-vas, l. *Hengerelt vas.*

Zvečaj dolnji, község Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 760 horvát lak. Régi vára a török háborúk idejében gyakran szerepelt; 1598 aug. 17. a törökök itt győzték le Lenkovics György horvát hadvezért. (Tr. SzHSz.)

Zventibold, l. *Szvatopluk.*

Zvinin, a Kárpátok egyik hegygerince, az Uzsoki-szorostól K.-re. A világháború alatt az oroszok terraszszerűleg megerősítették. Hosszú ostrom után 1915 ápr. 9. német csapatok elfoglalták.

Zvir, forrás, l. *Recsina.*

Zvoinimir *(Zvonimir)*, horvát király, l. *Svinimir*.

Zvokolak, l. *Farkaskoldus*.

Zvornik *(Iszvornik)*, város és püspöki székhely Dolnja Tuzla bosnyák kerületben, a Drina bal partján, (1910) 2056 jórészt mohammedán lak., élénk fakereskedéssel, citadellával, a környékén ólombányákkal. Most a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz tartozik.

Zwarteberg, hegység, l. *Fokföld* és *Karru*.

Zwehl, *Hans von*, német tábornok, szül. Osterodeban 1851 júl. 27. Mint gyalogsági tábornok 1914. ó foglalta el Maubeuge várát.

Zweibrücken, az ugyanily nevű járás székhelye Pfalz bajor kerületben, (1919) 14,585 lak., selyemplüs-szövéssel, cikória-, gép- és papirosgyártással, lánc- és drótszegkészítéssel; Z. 1918-ig az ugyanily nevű hercegségnek volt székhelye; 1779 óta egy tudományos társaság itt adja ki a klasszikusokat.

Zweifel, *Paul*, orvos-író, szül. Hönggben, Zürich mellett 1848 jún. 30. Egyetemi tanulmányait Zürichben és Strassburgban végezvén, 1876. Erlangenben lett egyetemi tanár, 1887—1922. Lipcsében. Irodalmi működése főleg a nőgyógyászat terén jelentékeny. Egyik főműve a Lehrbuch der Geburtshilfe (1887), ez több kiadásban jelent meg azóta; ugyancsak több kiadásban a Lehrbuch für Hebammen (Credével); fölemlítendő még: Aetiologie, Prophylaxis und Therapie der Rhachitis (1900). Ezenkívül több értekezése és felolvasása jelent meg.

Zweig, *Stefan*, német író, szül. Bécsben 1881 nov. 28. Irt költeményeket, elbeszéléseket, drámákat. Főbb művei: Silberne Saiten (1900); Die frühen Kränze (1906); Thersites (dráma, 1907); Erstes Erlebnis (elb. 1911); Das Haus am Meer (dráma, 1912); Der verwandelte Komödiant (dráma, 1913); Jeremias (1918); Amok (elb., 1922); Ges. Gedichte (1924); irt továbbá tanulmányokat: Drei Meister (1919); Romain Rolland (1920). Magyarul megjelent: Romain Rolland (ford. *Lányi* Viktor, 1921); Amok (ford. *Ujváry* Lajos, 1925); Három mester (ford. *Térei* Sándor, 1925).

Zweitritt, elavult német gyorstánc $^2/_4$-es ütemben.

Zwentibold, *Lotharingia királya* (895—900), Arnulf német király természetes fia, szül. 871., megh. 900. Atyjától 895. Lotharingiát kapta, de örökös harcban állott országának főuraival s egy ellenük vívott csatában esett el.

Zweter, *Reinmar von*, német dalköltő, lásd *Reinmar*.

Zwettl, az ugyanily nevű alsó-ausztriai kerületi kapitányság székhelye, (1920) 2951 lakossal. Közelében van az 1138. alapított Zwettl nevű ciszterci apátság késői gót templommal. 1486-ban a magyarok elfoglalták és 1491-ig megszállva tartották.

Zwickau, az ugyanily nevű szászországi kerületi kapitányság és járás székhelye, (1919) 69,595 lak., virágzó gép-, porcellán-, papiros-, üveg-, festék-, kötél-, kesztyű-, vitorlavászon-, drótszeg-, fémárú-, facement-, maláta-, szappan-, tégla- és sörgyártással és kémiai iparral, továbbá őrlő- és fürészmalmokkal. Legkiválóbb épülete a késői gót Mária-templom a XV. sz.-ból, külső oldalát 70 szobor, belsejét képek díszítik, így ifj. Cranach képe (a gyermekek megáldása), van benne azonkívül Wohlgemuth Mihálytól (1479) egy oltárdísz, egy értékes kereszt hegyi kristályból és a szent sírt ábrázoló, művészi kivitelű fafaragvány, valószínüleg Veit Stosstól (1508). A gót ízlésű Katalin-templomot az idősebb Cranach egy oltárképe díszíti. A városházán értékes levéltárt (okiratok a XIII. sz.-ig) őriznek. Z. környéke szénben gazdag terület. Z.-ről az okiratok 1118. tesznek először említést. A reformációt már 1521. elfogadták.

Zwickaui próféták, így nevezik a Zwickauban föllépett Storch, Stübner, Münzer rajongó forradalmárokat, kik 1521. a gyermekkeresztség elvetésének ürügye alatt a vagyonos osztály ellen léptek föl, birtokegyenlőséget, soknejűséget stb. követelve. Tőlük eredtek az anabaptisták, l. *Baptisták*.

Zwieback (német), l. *Kétszersült*.

Zwiedineck von Südenhorst, *Hans*, osztrák történetíró, szül. Majna-Frankfurtban 1845 ápr. 14., megh. Grazban 1906 nov. 22. A grazi egyetem tanára volt 1885 óta. Művei: Dorfleben im XVIII. Jahrhundert (Wien 1877); Hans Ulrich, Fürst von Eggenberg (u. o. 1880); Die Politik der Republik Venedig während des Dreissigjährigen Krieges (Stuttgart 1882—85, 2 köt.); Kriegsbilder aus der Zeit der Landsknechte (u. o. 1883); Die öffentliche Meinung in Deutschland im Zeitalter Ludwigs XIV. (u. o. 1888); Erzherzog Johann von Österreich im Feldzuge von 1809 (Graz 1892); Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preussischen Königtums (Stuttgart 1890—94, 2 köt.); Deutsche Geschichte von der Auflösung des alten bis zur Gründung des neuen Reiches (u. o. 1895—1905, 3 köt.); Venedig als Weltmacht und Weltstadt (Bielefeld 1906, 2. kiad.); Maria Theresia (u. o. 1905).

Zwieselbad, l. *Abtenau*.

Zwieselit (ásv.), l. *Triplit*.

Zwingli, *Ulrich (Huldreich)*, a református egyháznak egyik alapítója, szül. Wildhausban (a toggenburgi grófság egyik hegyi községében) 1484 jan. 1., megh. Kappel mellett a csatatéren 1531 okt. 11. Bölcseleti és humanisztikus tanulmányait a berni akadémián és a bécsi egyetemen végezte, a teológiát pedig 1502 után a baseli egyetemen. 1506—16-ig Glarusban volt lelkész, de 1512—15-ig két hadjáratban is részt vett, elkisérvén mint tábori lelkész a II. Gyula pápa zsoldjában álló híveit a franciák ellen Lombardiában folytatott hadjáratra. Sokat foglalkozván az újtestamentommal, megérlelődött benne az a meggyőződés, hogy az egyház tana nincs teljes összhangzatban a szentírással. Midőn pedig 1516. a híres búcsújáróhelyre, Maria-Einsiedelnbe nevezték ki és itt alkalma nyilt tapasztalni az oda zarándokló tömegeknek az ily búcsújáróhelyeken levő szent képek iránti babonás tiszteletét, nyilvánosan kikelt a búcsújárások s más visszaélések, többek közt a bűnbocsátó levelek árusítása ellen is, sőt püspökét (a konstanzit) is felhívta az egyháznak az Isten igéje szerint való reformálására. Erre a zürichiek meghívták főtemplomuk lelkészéül, mely állását Z. 1519 jan. 1-én foglalta

el s mindjárt beköszöntő beszédében kijelentette, hogy ő a szentírást fogja prédikálni. Egy-két év leforgása alatt a reformáció ügye nemcsak Zürichben, de a német határokhoz közelebb eső többi német ajkú kantonban is, ezenkívül Bernben is nagy lendületet nyert. De a vallási reformokkal együtt a politikai téren is sokakat igen közelről érdeklő reformmozgalmat indított. Nevezetesen kikelt az ellen, hogy a svájciak idegen hatalmakhoz zsoldosoknak szegődjenek el. Ez növelte híveinek, de ellenségeinek is a számát. Pár évvel később megjelent Z.-nek az első reformátori irata a bőjt ellen; ugyanekkor ő és tíz társa a konstanzi püspökhöz szerény, de határozott hangon írt levelet intézett, melyben kijelentették, hogy ők szilárdul el vannak tökélve az evangeliom prédikálására s egyszersmind kérték a papnőtlenségi törvény megszüntetését. Midőn erre a dömések Z.-t eretneknek nyilvánították, a zürichi főtanács szóvitát hirdetett (1523 jan. 29.), felhíván mindenkit a Z. által hirdetett tételek megcáfolására. A vitán mintegy 600 egyházi és világi férfi jelent meg, köztük a konstanzi püspök helyettese, Faber is; minthogy azonban Z. tételei ellenében csupán a hagyomány és a zsinatok tekintélyét állította, a főtanács Z.-t nyilvánította győztesnek. Ugyanez év őszén mintegy 900 tag s községi küldöttek jelenlétében a képek tiszteletére és a mise felett tartottak egy másik vitát, melynek eredménye az lett, hogy a templomokból a képeket, szobrokat, oltárokat eltávolították, majd a misét eltörölték s helyette 1524 karácsonyán az úrvacsorát fatányérokról és fakupákból két szín alatt szolgáltatták ki. A következő évben kiadta főművét Commentarius de vera et falsa religione címen s ezzel az általa indított reformációnak szilárd alapot vetett. Z. reformátori tana a németországi reformátorok tanaival jórészt egyezett; egyes pontokban azonban voltak közöttük eltérések is, a fő eltérés az úrvacsorai tanra nézve volt (l. *Úrvacsora*). Nagyfontosságú történeti esemény volt Lutherral Marburgban 1529 okt. 1—3. folytatott vallási vitája, melyben Luther visszautasította Z. békejobbját s ezzel vette kezdetét a két nagy prot. irányzat, a kálvinizmus és a lutheránizmus elválása. Z. az egyházból minden külsőséget, kezdetben még az orgonát is kiküszöbölte, az egyház legfőbb kormányzóhatóságaként pedig a nép szabad választása folytán létrejött világi hatóságot ismerte el. Míg a vagyonosabb s műveltebb kantonok Z. mellé csatlakoztak, addig az öt őskanton: Schwyz, Zug, Luzern, Uri, Unterwalden határozottan ellenezett mindennemű újítást. Ez az ellentét már 1529. majdnem háborút idézett elő, de akkor az ú. n. első kappeli békével az összeütközést megelőzték. 1531 okt. 11. azonban ismét ellenségként találkoztak egymással Kappel mellett a katolikus és a reformokat befogadott kantonok; az ütközetben az előbbiek győztek, Z. is a csatatéren maradt, holttestét másnap máglyán megégették, porait szélnek eresztették. Emlékére Kappel mellett 1838. emlékszobrot állítottak. Z. összes művei először 1545., majd 1581. jelentek meg, újabban Schuler és Schultes adták ki azokat (1828—42, 8 kötet, azokhoz Toldalék 1861).

Irodalom. Hottinger, Z. und seine Zeit, 1842; Tichler, Z. de kerkhervormer, 1857—58; Christoffel, Z.-s Leben und Schriften, 2 kötet, 1857; Mörikofer, U. Z. 1867—69; Zeller, Das theologische System Z.-s, 1853; Werder, Z. als politischer Reformator, 1882; Finsler, Z.-Bibliographie, Zürich 1897; Wunderli G., Z., u. o. 1897; Stähelin R., Z., 2 kötet, Basel 1896—97; Simpson, Life of Ulrich Zw., New York 1902; J. Diersaner, Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft, Gotha 1907 3 köt. Magyar nyelven: Benke István, Z. U. élete és a helvét reformáció megalapítása, Sepsiszentgyörgy 1884; főművét Commentarius, vagyis az igaz és hamis vallás magyarázata cím alatt magyarra fordították Tüdős István és Pruzsinszky Pál dr., Budapest 1905.

Zwingliánusok, a. m. reformátorok, vagyis a református egyház hívei.

Zwirner, *Ernst Friedrich*, német építész, szül. Jakobswaldeban (Szilézia) 1802 febr. 28., megh. Kölnben 1861 szept. 22. Schinkel tanítványa; különösen a csúcsíves stílus felújítása körül buzgólkodott. Főműve 1833 óta a kölni dóm befejezési munkálata volt.

Zwischenahn, község és klimatikus gyógyhely Oldenburg nagyhercegségben, (1919) 6114 lak.

Zwittau *(Svitava)*, város Mährisch-Trübau morva kerületi kapitányságban, (1921) 9292 nagyobbára német lak., pamutfonással, pamut-, vászon-, pesztó-, jutaszövéssel és dohánygyárral.

Zwolle, Overyssel németalföldi tartomány fővárosa, (1921) 36,282 lak., vas- és pamutiparral, rozs-, marha- és halvásárokkal, több szép régi épülettel. A 6 km.-nyire fekvő, ültetvényekkel díszített Agnet hegyen volt egykor az a kolostor, amelyben Kempis Tamás meghalt. Z. régen jelentékeny kereskedőváros és a Hanza tagja volt.

Zygadenos, l. *Euthymios*.

Zygaena (állat), l. *Cápa*.

Zygaena (állat), a *Zygaenidae*-lepkecsaládnak egyik neme. Kisebb lepkék, vastag testtel, megnyújtott keskeny szárnyakkal, melyek többnyire piros foltokkal vagy sávokkal díszítettek, ezért is német nevük «vérfoltok» (Blutflecke), csápjuk orsóalakú. Napfényben virágos réteken lomhán szállanak. Hernyóik zömöktestűek, hengerdedalakúak, finom szőrökkel fedettek s főleg pillangós virágú növényeken élnek. Pergamentszerű szövedékben alakulnak át bábbá, rendszerint a gazdanövényen. Hazánkból mintegy 20 faj ismert. Országszerte gyakori a *Z. filipendulae* L., feketéskék vagy feketészöld felső szárnyain hat kárminpiros folttal; a *Z. carniolica* Sc., fényes feketéskék szárnyain fehéren szegett hat piros folttal (l. a *Lepkék*-hez csatolt színes táblán a 20-at); főleg a hegyes vidéken található a *Z. ephialtes* L., feketéskék szárnyain fehér foltokkal (l. a *Lepkék*-hez csatolt színes táblán a 17—19-et). A *Zygaenidae*-család másik neme az *Ino*, hová rajztalan, fekete vagy zöldes színű lepkéket sorolunk, hazánkból mintegy 10 faj ismeretes, így az *I. budensis* Spr. aranyzöld szárnyaival; a feketés szárnyú *I. ampelophaga* Bayle, melynek hernyója olykor a szőlőn kárt tesz.

Zygnema *(Ag.) De By* (növ.), a párosodó moszatok (Conjugatae) génusza, melynek el nem ágazó fonalai állóvizekben olykor sűrű sárgászöld békanyálat alkotnak. Jellemzi a chloroplastoknak kettős csillagszerű alakja.

Zygomaxillare, koponyamérőpont a Sutura zygomatico-maxillaris alsó végén. L. *Koponyamérés*.

Zygomycetes (növ.), a Phycomyceteshez tartozó olyan gombák, amelyek ivaros spórái két, egymástól alig vagy nem is különböző sejt (gameta) tartalmának párosodásával jönnek létre. Ide tartoznak a *Mucor*-féle penészek.

Zygophyllaceae (növ.), a *Geraniales*-sorozat családja, melynek 160 faja főleg melegövi fa vagy cserje, ritkán fű. Viráguk 4—5 tagú, levelük párosan szárnyas. Ide tartozik a *Guajacum*, *Tribulus* (királydinnye), *Zygophyllum*, *Peganum* (l. o.).

Zygophyllum *L.* (növ.), a Zygophyllaceák génusza, 70 fajjal az óvilágban és Ausztráliában. *Z. fabago* L. Dél-Oroszország és Elő-Ázsia pusztáin honos kóró, egypárú levelekkel. A kerti paszulyhoz hasonlít. Virágrügyét hazájában mint a káprit készítik el és ahelyett fogyasztják (kápribab).

Zygoptera (állat), a *Szitakötők* egyik alrendje. Az ide tartozó fajokat jellemzi pálcaszerű potrohuk, elülső és hátulsó szárnyaik megegyező alkata és széles kalapácsszerű fejük, melynek két oldalán, egymástól távol van a két szemük. A lárvák három levéllemez alakú farvégi kopoltyúval lélegzenek. Ide tartozó gyakoribb fajok: Calapterix virgo L., C. splendens Harr., Lestes viridis Vand., Agrion puella L.

Zygose, l. *Egybekelés*.

Zygospora (növ.), l. *Megtermékenyítés*.

Zygota, ama sejt neve, mely a női jellegű makrogameta és hím jellegű mikrogameta egyesüléséből származik. Ha a Z. mozgékony, *ookineta* a neve. A spórás véglényeknél *(Sporozoa)* a mozdulatlan Z. neve: *oocysta*, *cystozygota*, *amphiont* vagy *sporont*; ebben fejlődnek osztódás útján a *sporozoitok*, melyek a faj továbbterjesztésére valók.

Zymogenek v. *profermentumok* olyan anyagok, amelyek könnyen és símán csekély (pl. hígsavak) behatásra enzimeket fejlesztenek anélkül, hogy maguknak enzim hatása volna. Ilyenek a növényekben a protrypsin, proinuláz.

Zymotikus betegségek, elavult kifejezés, fertőző betegséget értettek alatta.

Zytomierz, l. *Sitomir*.

Zywiec, galiciai város, l. *Saybusch*.

Zz, a régi orvosok görög irataiban a mirrha, a későbbi orvosokéban a gyömbér jelzése.

Zs.

Zs, zs, a magyar ábéce utolsó *betűje*; régebben *s* vagy *'s*, melyek még néhány családnév régies írásaiban fenmaradtak, *Senyei*, *Jósika*, *Dessewffy*, *Sigray*. (Szláv nyelvekben *ž*, a franciában *j*).

Zs *hang* az *s*-nek megfelelő lágy vagy zöngés mássalhangzó. L. *Hangok*.

Zsába, l. *Arczsába* és *Idegzsába*.

Zsábár (*Jabăr*), kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 945 román lak. (Tr. R.)

Zsabjak, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1910) 330 horvát, szerb és cseh lak. (Tr. SzHSz.)

Zsablya (*Žabalj*), nagyk. Bács-Bodrog vm. zsablyai j.-ban, (1910) 7993 szerb, magyar és német lak. (Tr. SzHSz.)

Zsabnik, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1910) 560 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zsadány (*Sudán*, *Sodán*, *Sadán*) nemzetségét az oklevelek 1232. említik először Baranya vm.-ben; Ivánka fia, Benedek comes, 1275—96. mint vagyonszerző tünt ki. *Zs. Katalin* 1429-ben Radivoj boszniai herceghez (megh. 1463.) ment férjhez. Zs.-nak hangozhatott eredetileg az avar *sodan* méltóság neve is.

Zsadány, nagyk. Bihar vm. cséffai j.-ban, (1920) 2357 magyar lak.

Zsák, szemcse vagy portestek csomagolására szolgáló tömlőszerű vászon. A tömlő szövéssel vagy varrással készül. A Zs.-szövet sűrűsége a termény finomságától függ. Legsűrűbb a liszt-Zs., legritkább a gyapjú-Zs. — *Zs.*, mint lisztmérték 1 Zs. liszt = 85 kg., 1 Zs. korpa = 50 kg.

Zsáka, nagyközs. Bihar vm. berettyóújfalusi j.-ban, (1920) 3517 magyar lak.

Zsákállatok (*Tunicata*, állat), a Gerinchúrosállatok *(Chordata)* állattörzsének egyik altörzse. Az ide tartozó, helyhez kötött életmódú, v. szabadon úszó, zacskó- v. tonnaalakú állatokat hosszú ideig a Puhatestűek *(Mollusca)*, majd a Férgek *(Vermes)* törzsébe sorozták. Szervezetüknek és rendszertani helyzetüknek helyes megismerését *Kowalewsky* fejlődéstani vizsgálatainak köszönjük, melyekből kiderült, hogy a Zs.-nak eredetileg gerinchúrjuk (chorda dorsalis) van s ennek alapján a rendszerben a Gerincesek (Vertebrata) mellett van a helyük. A többi gerinchúros állatoktól a következő jellemvonásokban különböznek: A gerinchúr csak testük hátsó, farki részében van kifejlődve, ezért *Urochordata* névvel is jelölik; teljesen kifejlődött állapotban azonban a legtöbb fajuknál a farki rész és vele együtt a gerinchúr visszafejlődik. Nincs másodlagos testüregük (coeloma). Kifejlődött állapotban testükön a Gerincesekre emlékeztető szelvényezettségnek nyoma sincs. Bőrük hámja (epithel) egyrétegű s ez kocsonyás v. éppenséggel porcogós kutikulát választ el, melynek alapanyaga cellulózéhoz hasonló anyagból, ú. n. *tunicinból* áll s ez a kutikula testüket köpeny (tunica) módjára teljesen körülveszi; innen származik a Zs. tudományos neve *(Tunicata = Köpenyesek)*. Szívük a hátoldalon helyez

kedik el és elül meg hátul az elsődleges testüregbe (schizocoel) nyílik; jellemző szivüknek az a sajátságos viselkedése, hogy a vért először a kopoltyúk felé, majd egy kis szünet után az ellenkező irányba, a bél felé hajtja. Javarészt hímnősek, de ivartalanul is tudnak szaporodni; az ivaros és ivartalan szaporodás útján keletkező nemzedékeik gyakran törvényszerű nemzedékcserében (metagenesis) állnak egymással. Mindnyájan tengeriek s a tengerekben a benthon és plankton alkotórészeit alkotják. Mintegy 1400 fajuk ismeretes. Nagyságuk $^1/_2$—400 mm.-ig változik. Gyakran telepeket alkotnak s a telepek több méter hosszúságot is elérhetnek.

Rendszerük: 1. osztály: *Farkos Zs. (Appendiculariae = Copelatae).* Fajaik szabadon úsznak. Jellemző tulajdonságuk, hogy evezőfarkuk es a farkban egész életen megmaradó gerinchúrjuk (chorda dorsalis) van. Mindannyian kis, pelagikus életmódú állatok. Csak ivarosan szaporodnak; hermafroditák. Ismertebb fajaik: *Oikopleura longicauda* Vogt, *O. cophocerca* Gegnb., *Appendicularia sicula* Fol., *Megalocercus abyssorum* Chun, *Fritillaria pellucida* W. Busch., *Bathocardaeus charon* Chun, *Folia aethiopica* Lohm., *Kowalevskia tenuis* Fol.

2. osztály: *Aszcidiák (Tethyodea = Ascidiacca).* Egyenkint v. telepekben élnek. Az előbbi osztály fajaitól abban különböznek, hogy a tenger fenekén helyhez kötött életmódot folytatnak s ennek megfelelőleg kifejlődött állapotban lárvakori evezőfarkuk teljesen visszafejlődik s testük tömlővé vagy zacskóvá módosul és egyik végén az alzathoz erősödik. A test szabad végén van a testbe vezető nyílás s ettől oldalvást található a kiürítő nyílás. A bevezető nyílásban egy csomó kisebb tapogató van, melyek tapintásra és kémiai ingerek felfogására való érzéksejtekkel vannak ellátva. Ezután következik a szitaszerüleg nyílásokkal áttört kopoltyúbél; ennek nyílásain keresztül jut a víz a kopoltyús bélrészletből a peribranchiális üregbe s innen a kivezető nyíláson át ismét a szabadba. A kopoltyúsbél bal oldalán van a vályúalakú *endostyl* s előtte az ú. n. *csillósív*, melynek csillangói a táplálóknak a bélcsőbe való szállítására szolgálnak. A kopoltyúsbél után következik a nyelőcső, majd a középbél (gyomor) és az utóbél, mely végül ismét a test szabad vége felé fordul és a kivezető nyílásba torkol. A bél alkotta szögletben fekszik a csirasejteket termelő ivarmirigy és mellette a szív.

Az aszcidiák olykor nagy tömegekben az összes tengerek parti tájait népesítik. Legnagyobb számban 25 m. mélységig találhatók, de 100, sőt 5000 m. mélységben is élnek egyes fajaik. Mindannyian hímnősek. A megtermékenyített petéből a farkos Zs.-hoz *(Appendicularia)* hasonló, jól fejlett evezőfarkkal ellátott és a farkban gerinchúrral biró lárva fejlődik. A jól fejlett érzékszervekkel felszerelt lárva szabadon ide-oda úszkál, de csak rövid ideig, mert különleges tapadószervével csakhamar a tenger fenekére telepedik meg s evezőfarkát visszafejleszti. Az ivaros szaporodáson kívül számos aszcidia ivartalanul (bimbódzással) is szaporodik. A szaporodásra való bimbók vagy hosszú, különleges testfüggelékeken, ú. n. stolonokon, vagy pedig az anya testén magán fejlődnek. Utóbbi esetben a kopoltyúzacskó falán keletkezik két bimbó s a belőlük fejlődő új állatokon ismét hasonló módon új bimbók és új állatok fejlődnek, ennek következtében az így keletkezett telepekben az egyes egyének köralakban rendezkednek el s minden egyénnek külön bevezető nyílása van, azonban a telepnek magának csupán egy közös kivezető nyílása van. A telepekben élő aszcidiák egyes egyenei kicsinyek és rövid életüek, ellenben a magános aszcidiák tekintélyes nagyságúak, pl. az *Ascopera gigantea* 30 cm. hosszú és 15 cm. széles.

Az aszcidiák meglehetősen védetlen lények és sok az ellenségük. A nagyobbakat védi köpenyük, továbbá kellemetlen szaguk és ízük. Az összes fajoknak rendkívül nagy a regeneráló erejük. 1000 fajuk ismeretes, melyeket 3 rendbe szokás osztani:

1. *Egyszerü* vagy *magános A. (A. simplices, Monascidae),* egyenkint élnek (pl. *Ascidia intestinalis* L., *Phallusia mammillata* Cuv.) vagy indákkal lazán összekapcsolt telepszerű társaságokat formálnak (pl. *Clavellina lepadiformis* Sav.). 2. *Összetett A. (A. compositae Synascidiae),* egyes egyéneik néha százával közös köpenyben ülnek; ilyen pl. a *Botryllus violaceus* Edw. nevü faj. 3. *Világító A. (Pyrosomae),* szabadon úszó, pelagikus életmódú összetett aszcidiák; az ide tartozó fajok egyes egyénei úgy egyesülnek, hogy szabadon úszó, gyakran több cm. hosszú, egyik végén zárt, üres keztyűujjhoz hasonlítható kocsonyanemü hengert alkotnak és az egyes egyének szájnyílásai kifelé, kloakáik pedig a henger üregébe nyílnak. Ide tartozik a 30 cm. hosszú *tüzestestü A. (Pyrosoma giganteum* Les.), melyre jellemző élénk világítóképessége.

3. osztály: *Szalpák (Thaliacea).* L. *Szalpák.*

Zsákbakötés, régebben a halálbüntetések végrehajtásának az a minősített neme, amikor az elítéltet zsákbakötve vízbefullasztották.

Zsákfalva *(Jac),* kisk. Szilágy vm. zsibói j.-ban, (1910) 858 román lak.; itt Mithra-barlang van, melyet a nép «Piatra látá»-nak nevez. (Tr. R.)

Zsákfúró (bánya), néha kívánatos, hogy a fúrt lyuk belső vége tágasabb legyen, mint többi része; e célból külön tágító fúrókat használnak, melyeket Zs.-knak is neveznek.

Zsákgereb, a felfogó gerebnek az az alakja, melynél a gereb két végét nem egy, de több különféle irányú gerebvonal köti össze. L. *Gereb.*

Zsákhordó pillék *(Psychidae,* állat), a lepkék egyik családja. Csak a hímek szárnyasok, a nőstények visszafejlődtek, nyűformájúak. Hernyóik magukszőtte tokban, zsákocskában élnek, melyet magukkal cipelnek. Ezt a zsákot növényi anyagokból, fűszárrészekből, száraz levéltörmelékből, néha földszemecskékből szövik. Alakja mindig jellemző a fajra. A hernyó a zsákban alakul át bábbá, majd pillévé. A nőstény továbbra is a zsákban marad, itt termékenyül meg s itt is rakja le petéit. Hazánkban mintegy 30 faj él. Ismertebb a *Pachytelia unicolor* Hufn., hímje koromfekete, hernyója fűvön, olykor a szőllőn is él, zsákját száraz füvekből és levéltörmelékből szövi (l. a

Lepkék-hez mellékelt színes képen 24. és 25. alatt); mindenfelé közönséges az *Apterona crenulella* Brd. forma *helix* Seib., melynek csigaalakú háza földszemekkel borított; csak a nőstényne ismeretes nálunk, tehát szűznemzéssel szaporodik. Egyéb nemek: *Amicta, Oreopsyche, Scioptera, Psyche, Sterrhopteryx, Phalacropteryx, Rebelia, Epichnopteryx, Psychidea, Fumea, Bacotia.*

Zsáklevél (növ.), l. *Ascidium.*

Zsákmány, l. *Zsákmányjog.*

Zsákmánybíráskodás, l. *Zsákmánybíróság.*

Zsákmánybíróság (ném. *Prisengericht*). A szárazföldi háborúban szerzett zsákmány (l. *Zsákmányjog*) nem szorul bírósági elismerésre. A tengeri háborúban lefoglalt zsákmány lefoglalásának jogossága fölött azonban — a nemzetközi szokás szerint — Zs.-nak kell döntenie. Áll ez a lefoglalt ellenséges hajókra vagy az ellenséges rakományra, a tengerzár (l. o.) áttörése alkalmával elfogott hajókra, a hadidugárúra és az ellenállás következtében (*Londoni tengeri hadijogi nyilatkozat* 63. c.) lefoglalt hajókra és azok rakományára. Ennélfogva a tengeri háborúban résztvevő minden hatalomnak a háború tartamára Zs.-okat kell fölállítania, amelyek afölött döntenek, hogy a lefoglalás jogszerű volt-e. Ha a Zs. kimondja, hogy a lefoglalás jogszerű volt (ném. *gute Prise*), ezt úgy a hadviselők, mint a semlegesek elismerni tartoznak. Minthogy ekként a lefoglaló állam bíróságai döntenek afölött, hogy a saját közegeik által eszközölt lefoglalás jogszerű volt-e s minthogy ekként a Zs. alig menekülhet meg a pártosság látszatától, a hágai II. békeértekezleten oly egyezményt írtak alá a hatalmak, amely nemzetközi Zs. fölállítását határozta el, amelyhez a hazai Zs. ítélete ellen fölebbezni v. amely előtt kártérítési keresettel élni lehetett volna. Ezt az egyezményt azonban a hatalmak nem erősítették meg (l. *Tengeri zsákmányolási jog*). A világháborút illetőleg tehát szintén csak a lefoglalásnak hazai bíróságai mondták ki a lefoglalás jogszerűségét. L. *Zsákmánybírósági rendtartás.*

Zsákmánybírósági rendtartás annyi, mint a zsákmánybíróságok (l. o.) szervezeti és eljárási szabályzata. A Zs.-t a világháborúban hazánkban a 8704/914. M. E. számú rendelettel hirdették ki.

Zsákmányjog (ném. *Beuterecht*), az államnak az a joga, hogy háború esetében az ellenségnek bizonyos dolgait lefoglalás útján tulajdonaként megszerezheti. A hágai értekezleten létrejött hadiszabályzat (l. 1913: XLIII. t.-c. 5. §., IV. egy., 53. c., 6. §. II. egy. 53. c.) szerint a megszálló sereg csakis az ellenséges államnak készpénzét és értékeit, az államot illető behajtható követeléseket, a fegyverraktárakat, szállítási eszközöket, készleteket, élelmiszereket foglalhatja le, amennyire ezek a hadviselés céljaira szolgálhatnak. Magántulajdonban levő dolgok csak akkor foglalhatók le az ellenségeskedés közben, ha azt a háborús szükség követeli (Hadiszabályzat 23. c. g, p.). Egyébként azonban a fosztogatás tilos (Szab. 47. c.) s a megszálló hatalom a megszállott területen a magántulajdont nem foglalhatja le (Szab. 46. c.). Az ellenség katonáinál levő felszerelési tárgyak, fegyverek, lovak a Zs. tárgyai, magántulajdonukban levő dolgaik nem. Ha a harctéren elesett katonán ily magántulajdont tevő tárgyakat találnak, ezt be kell az államnak szolgáltatni s az kiadja azt a jogosított hozzátartozóknak (l. az 1911: XX. t.-cikkbe iktatott genfi egyezmény 4. §-ának 2. bekezdését). Szükséges szem előtt tartani, hogy a Zs. alá eső tárgyak nem azt a katonát illetik, aki a zsákmányra kezét rátette, hanem azt az államot, amelyhez a zsákmányoló katona tartozik. Ami a tulajdonjognak a zsákmányoló államra átszállását illeti, ez abban a pillanatban tekintetik befejezettnek, amikor a zsákmányt biztonságba helyezték (intra praesidium) vagy némelyek szerint, Grotius nyomán akkor, ha a lefoglalástól számított 24 órán át a zsákmány birtokában a zsákmányoló nem zavartatott meg. Az első álláspontot követi a német jog. Ha e szerint a katonák a zsákmányt táborukban, éjjeli szállásukon vagy másutt teljes biztonságba helyezték, a zsákmány lefoglalása befejezettnek tekintendő. Meg kell továbbá jegyezni, hogy az egyes államok katonai törvényei határozzák meg a fosztogatás fogalmát. Így pl. a német katonai Bt. 130. §-a szerint nem fosztogatás, ha a katonák élelmiszereket, gyógyszereket, ruházati tárgyakat, tüzelőanyagot, takarmányt vagy szállítási eszközöket foglalnak le s a lefoglalás arányban áll az illető csapat szükségletével. A tulajdonjog átszállása automatice következik be, ahhoz nem kell külön zsákmánybírósági ítélet, mint a tengeri zsákmánynál. Az ellenséges állam tulajdonában levő ingatlanok lefoglalhatók ugyan, de velük a lefoglaló úgy tartozik bánni, mint a haszonélvező a haszonélvezet tárgyával. Ezeknek az ingatlanoknak a termékeit azonban a lefoglaló tulajdonként megszerezheti (Szab. 55. c.). Magukat az ingatlanokat a lefoglaló csak akkor szerzi meg tulajdonul, ha arra a területrészre vonatkozólag, amelyen az ingatlanok fekűsznek, a főhatalom is reá száll át. L. még *Tengeri zsákmányolási jog.*

Zsákoló szerkezet, l. *Cséplőgépek.*

Zsákos bogarak (*Clytrani*, állat), nevüket onnan kapták, hogy lárváik feketés zsákszerű tokban élnek, melyet saját ürülékükből készítenek. Több 100 fajuk ismeretes. Gyakori az erdei vörös hangya fészkében élő *négyfoltos zsákosbogár* (Clytra quadripunctata L.). A 7—11 mm.-nyi fekete testű bogár vörössárga szárnyfedőinek mindegyikén 2 fekete folt van. A hangyák alkalmatlankodása elől tokjába visszahúzódó lárva nagyon szívesen lakmározik a hangyáknak az üresnek vélt lárvatokokban tojott tojásaiból. Gyakori még a fészkeseken található aranyoszöld vagy sötétkék színű Cryptocephalus sericeus.

Zsákszövet. Durva fonálból készült vászonkötésű szövet. Anyaga kender és juta. A háború alatt a juta hiánya miatt kezdetben pamutból, később pedig papirosfonalból vagy textilitnek nevezett kenderkóc- s papirosból készült fonalból szőtték.

Zsákutca, az olyan utca, mely nincs összeköttetésben más utcával, hanem vakon végződik, ennélfogva elrekesztett végével mintegy zsákot alkot.

Zsálmány *(Zelmanovce)*, kisk. Sáros vm. girálti j.-ban, (1910) 144 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsalu (a francia *jalousie*-ból), vékony falemezekből készült ablakredőny (l. *Redőny)*, mellyel nyáron a külső ablakszárnyakat helyettesítjük, hogy a nagy melegben a szobának árnyékot és szigetelést és az árnyékkal együtt levegőt is adhassunk.

Zsálya (növ.), a. m. *Salvia* L., az ajakosakhoz tartozó génusz, melynek mintegy 500 faja a mérsékelt öv és melegebb tájak lakója; különösen gazdag Zs.-kban a Mediterrán. Füvek, félcserjék és cserjék. Virágaik 2—4 tagú álörvekben helyezkednek el, különféle alakú virágzatokban. Két porzójuk van. *S. pratensis* L., közönséges vagy mezei Zs., réteink gyakori, kékvirágú növénye, minden részében illatos. *S. officinalis* L., kerti- vagy orvosi Zs., a Mediterránban honos, nálunk kertbe ültetik, szürkén molyhos. Levele orvosi szer *(folia, herba Salviae)*. A méhek is szeretik. *S. pomifera*, Sziriában, Görögországban honos cserje, a *faskomilia teát* szolgáltatja. Több faj feltűnő szép, piros virágzatú dísznövény *(S. splendens* Ker., *S. fulgens* L. stb.). *S. columbaria* Benth. Mexikóban honos, termését eszik *(chia)*. A déleurópai *S. argentea*-t fehérmolyhú kerti szőnyegnövénynek nevelik. A nálunk honos *S. aethiopis* nagy levelei is szép, ezüstös molyhúak. Bódító illatú az itt-ott ültetett *S. sclarea* L. *(muskotály-Zs.)*, néhol borba is teszik szagosítónak; Dél-Európában és Keleten honos.

Zsámánd *(Reinesdorf)*, kisk. Vas vm. német-újvári j.-ban, (1920) 419 horvát és német lak. (Tr. A.)

Zsámbék, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. biai j.-ban, (1920) 4323 német és magyar lak., tejcsarnokvállalattal, posta- és táviróhivatallal és telefonállomással. Régi premontrei prépostsági temploma, mely a XIII. sz. első harmadából való, egyike hazánk legjelesebb építészeti műemlékeinek, átmenet a román stílből a csúcsívesbe. Zs. hajdan jelentős hely volt s a török világban is egy pasa székhelye. A török uralom után egykori vára elpusztult és helyén a gróf Zichy Péter által épített kastély áll. A török idő maradványa a község közkútja. L. még *Zsámbéki prépostság.*

Zsámbéki prépostság *(sámboki pr.)*, alapítója Smaragd comes és testvére, Egyed 1220 táján. Keresztelő szt. Jánosnak ezt a premontrei prépostságát 1475. Sixtus pápa a pálosoknak ajándékozta, ami ellen a premontreiek 1511. és 1520. ismételve tiltakoztak. Buda elfoglalása (1541) után pusztulásnak indult s nagyszerű templomának már csak romjai láthatók.

Zsámbok, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. gödöllői j.-ban, (1920) 2526 magyar lak. Hajdan vára volt.

Zsámboki, 1. *János (Sambucus)*, történetíró, szül. Nagyszombatban 1531 júl. 1., megh. Bécsben 1584 jún. 13. Olasz, francia és német egyetemeken járt, sokoldalú műveltségével tünt ki és 44 munkát írt (69 kiadásban). 26 éves korában már egyet. tanár volt Bolognában. Zs. számos kisebb monográfiát irt, így Zágráb, Temesvár, Szigetvár és Gyula ostromáról az 1552. és 1566. években. Neki köszönjük Bonfinius kiadását és (rövid) folytatását, továbbá Ranzanus és Brodarics kiadását is. Utazásairól a Bonfinius-kiadás előszavában számol be. Néhány elogiumot és epitafiumot is hagyott ránk. Zs. adta ki a Corpus Juris Hungarici első kiadását (1581). V. ö. *Illésy* János, Sámboky J. történetíróról (Századok 1899. 524. oldal).

2. *Zs. Smaragdus*, a Zsámbokiak, Atyaiak, Kükeiek és Vérek törzsatyja, II. Endre főembere, egy állítólag a Champagneból hazánkba költözött nemes család sarja. 1205—06. országbíró lett, 1206. erdélyi vajda, 1208. bihari, 1212—22. pozsonyi és 1222. bácsi főispán. V. ö. *Wertner* Mór cikkét a Turulban (XV. köt.).

Zsámbokrét *(Žabokreky)*, kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 435 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsámbokréti *Gyula, Brassai* Sámuel álneve.

Zsao-csou, város Kiang-hszi kínai tartományban, kerületi székhely (fu) a Csang-hiangnak a Po-jang tó déli végébe való torkolata mellett, 360,000 lak. Közelében van a King-tö-csönn nevű nagy állami porcellángyár.

Zsár *(Žiar)*, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 492 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsarnay *Lajos*, ref. püspök, szül. Zsarnón 1802 jan. 1., megh. Budapesten 1866 jún. 13. 1829-ben teológiai tanár lett Sárospatakon. 1832-ben a tiszáninneni kerület országgyűlési pappá, 1849. főjegyzővé, 1860. püspökké választotta, mire 1861. tanári állását a miskolczi lelkészséggel cserélte fel. Tudományos működéseért, főleg görög-magyar szótáráért (1857) a Magy. Tud. Akadémia 1858. tagjai közé sorozta. Egyéb művei: *Keresztyén erkölcstudomány* (Sárospatak 1834, 2. kiad. u. o. 1854); *Paptan* (u. o. 1847, 2. kiad. u. o. 1857); *Keresztyén egyháztörténet rövid summája* (u. o. 1852); *Keresztyén erkölcstudomány* (u. o. 1853, 2. kiad. u. o. 1863); *Apologetika* (u. o. 1857); *Bibliai bevezetés* (u. o. 1857).

Zsarnó *(Žarnov)*, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 520 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsarnócza *(Žarnovica)*, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 1998 szlovák és magyar lakossal. A Dóczyak a XV. sz.-ban erős várfalakkal körülvett várkastélyt építettek itt, melynek egy részében utóbb erdőhivatal volt elhelyezve. 1664-ben Souches tábornok megverte itt a törököket. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsarnóczakohó *(Žarnovická Huta)*, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 281 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsarnok (gör. *tyrannos)*, általában minden korlátlan hatalommal uralkodó fejedelem neve. A régi görögök felfogása szerint azonban az olyan uralkodó, aki nem törvényes, hanem erőszakos módon jutott hatalomra. Az első ilyen fajta Zs.-ok rendesen kiváló emberek voltak s mint a nép felszabadítói és barátai viselkedtek. Uralmuk (tyrannis) ellen a hatalmukat vesztett nemesek összeesküvéseket szőttek és felkeléseket támasztottak s ezeknek hatása alatt váltak ők is gyanakvó és kegyetlen uralkodókká, vagyis igazi Zs.-okká. Ilyen Zs.-ai voltak Athénnek *(Peisistratos)*, Korinthosnak *(Periandros)*, Syrakusának *(Gelon, Hieron,* a két *Dionysios)*, stb. *Harminc Zs.*-nak nevezték azokat az előkelő férfiakat,

akiket a spártai *Lysandros* 404. Kr. e. Athén kormányának élére állított. V. ö. *Plass*, Die Tyrannis bei den Griechen (Leipzig 1859).

Zsarnokság a. m. abszolutizmus (l. o.).

Zsarolás (lat. *concussió, konkusszió*), vagyon elleni bűncselekmény (l. o.). Btk.-ünk szerint két faja van. Az egyiket (Btk. 350. §) az követi el, aki azon célból, hogy magának vagy másnak jogtalanul vagyoni hasznot szerezzen, valakit erőszakkal vagy fenyegetéssel (l. *Fenyegetés*) valaminek cselekvésére, eltűrésére vagy elhagyására kényszerít, amennyiben cselekménye súlyosabban büntetendő cselekményt (pl. rablás) nem alkot; a másikat (Btk. 351. §) az követi el, aki azon célból, hogy magának vagy másnak vagyoni hasznot szerezzen, valakit rágalmazó vagy becsületsértő állításnak nyomtatvány által való közzétételével fenyeget. A büntetés 3 évig terjedő fogház. Bűntett a Zs., ha: 1. a zsaroló gyilkossággal, súlyos testi sértéssel, gyujtogatással, vagy más súlyos vagyoni kár okozásával fenyeget; 2. közhivatalnoki minőség színlelése, vagy valamely hatóság hivatalos rendeletének ürügye alatt követtetett el, ez esetekben a büntetés 5 évig terjedő fegyház és úgy ennél, mint a 351. § szerinti vétségnél mellékbüntetésképp hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése. A Zs. fogalmi körébe tartozik még a sajtótörvény (1914. XIV. t.-c.) 24. §-ának 6-ik pontjában foglalt vétség is. A Zs. miatt az eljárás hivatalból indítandó meg és a törvényszék hatáskörébe tartozik. L. *Sajtórendőri vétségek és kihágások*.

Zsarolyán, kisk. Szatmár vm. fehérgyarmati j.-ban, (1920) 423 magyar lak.

Zsaskó (*Žaškov*), kisk. Árva vm. alsókubini j.-ban, (1910) 1061 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsasskovszky *Ferenc* és *Endre*, két testvér, zeneírók. Mindkettő Alsókubinban (Árva vm.) született (*Ferenc* szül. 1819., megh. Egerben 1887; *Endre* szül. 1824., megh. Egerben 1892). *Zs. F.* egri székesegyházi karnagy, *Zs. E.* egri apátkanonok. Endre terjedelmes *Orgonaiskolát* írt. Ketten együtt szerzői a *Szent koszorú* c. énekgyüjteménynek. (7. kiad. Budapest 1899).

Zsázsa (növ.), l. *Lepidium*.

Zsebefalva (*Žubčany*), kisk. Sáros vm. eperjesi j.-ban, (1910) 514 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsebeháza, kisk. Sopron vm. csornai j.-ban, (1920) 383 magyar lak.

Zsebes (*Žebeš*), kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 354 magyar és szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsebkendő, sima vagy mintás szegélyű, négyzetes alakú vászonkötésű szövet, amely selyem-, len- vagy pamutból készül. A selyem Zs.-k csak dísztárgyaknak tekinthetők. Zs.-re a legalkalmasabb anyag a len, mert merevségénél fogva nem gyűrődik oly gyorsan, sok nedvességet vesz fel és könnyen kimosható. A finom fonalból készült Zs.-ket *batiszt* Zs.-nek nevezik.

Zsebkés, l. *Kés*.

Zsebrák, cseh eredetű szó, jelentése: 1. koldus, szegény; 2. zsugori, fukar. A XV. sz.-ban hazánkban garázdálkodó cseh zsoldosokat is így nevezték.

Zsebrákok (állat), a rövidfarkú- v. tarisznyarákok (*Brachyura*) ma már nem használatos magyar neve.

Zsédeny, kisk. Vas vm. sárvári j.-ban, (1920) 373 magyar lak.

Zsedényi (*Pfannschmidt*) *Ede*, politikus, szül. Lőcsén 1804 márc. 21., megh. Budapesten 1879 febr. 20. Tanulmányait elvégezvén, 1833. követnek választották meg s e minőségben a kormánypártnak mindjárt kezdettől fogva egyik kitűnősége, az 1839—40-iki országgyűlésen pedig vezére is volt. 1848-ban mint miniszteri tanácsos V. Ferdinánd királyt elkisérte Innsbruckba s már megelőzőleg egy ideig annyira konzervativ magatartást tanusitott, hogy még azt a március 20-iki levelet is ellenjegyezte, amellyel az alkotmányos vívmányok helyett Bécsből a nemzetnek kedveskedni akartak. Jellachich szereplése és a kamarilla ármánykodása azonban csakhamar kiábrándították a nagy konzervativ politikust az udvari pártba vetett hitéből és visszavonulásra késztették. Az evangélikusok késmárki kerületi gyülésén erélyesen tiltakozott a pátens ellen, mely föllépéseért az abszolut hatalom törvény elé állította és több havi fogságra itélte. Mikor az 1860-iki provizórium életbe lépett, mint udvari tanácsos vállalt állást a magyar királyi udvari kancelláriánál. Mikor azonban Vay Miklós a kancellárságtól visszavonult, ő is otthagyta állását és csak a koronázás után tünt föl ismét a parlamentben, eleinte mint a Deák-pártnak, majd a fuzió után mint a szabadelvű pártnak tagja. Közmondásossá vált takarékosságával szerzett jelentékeny vagyonát evangélikus egyházi és iskolai célokra fordította.

Zsegnye (*Žegňa*), kisk. Sáros vm. lemesi j.-ban, (1910) 292 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsegra, község, most *Zsigra* (l. o.).

Zsegrai falfestmények néven szerepelnek a magyar művészettörténetben a szepesvármegyei Zsegra község plébániatemploma belsejében fönmaradt XIII. és XIV. sz.-beli falfestmények. A bibliai vonatkozású képeken kívül főképen Szt. István és Szt. László királyok XIII. sz.-i alakja bizánci viseletben s a hajó északi falának XIV. sz.-i alsó képsora nevezetes: Szent László legendája. E képsor a cserhalmi ütközet egyes jeleneteit, köztük a leányrabló kúnnal való küzdelmet is ábrázolja, naiv előadásban. V. ö. *Divald*, Szepesmegye művészei emlékei, I. 53 (képekkel).

Zsekov, *Nikolaj*, bolgár tábornok, szül. 1864 dec. 25. Katonai tanulmányait Torinóban végezte. Az 1912—13-iki balkáni háborúban a 2. bolgár hadsereg vezérkari főnöke volt s ő vezette Drinápoly elfoglalását. 1915-ben tábornok és hadügyminiszter lett és ez év októberben a bolgár hadsereg főparancsnoka; ő vezette a szerbek elleni győzelmes hadjáratot az 1918 szeptemberben bekövetkezett összeomlásig.

Zselatin (*gelatina*), igen tiszta, szín-, szag- és íztelen csontenyv, baktériumok kitenyésztésére használják. *Japán Zs.* a. m. agar-agar.

Zselatin-dinamit, l. *Robbanószer*.

Zselenski (*Želeński*), 1. *László* gróf, cs. kir. kamarás, szül. 1811 júl. 29., megh. 1863 júl. 14. Részt vett az 1830-iki lengyel szabadságharcban

s veszélyesen megsebesült. Miután az 1848-iki események beálltával hazafias szellemben nyilatkozott és cselekedett, ráfogták, hogy Galiciát akarja fellázítani és ezen ürügy alatt az aradi várba zárták. Itt 1854-ig maradt fogva, mikor a nedves és sötét börtöntől egyik szemére megvakulván, Grácba vitték át, hol 1857-ig internálva maradt. Ő alapította az aradi gazdasági egyesületet, melynek első elnöke volt.

2. *Zs. Róbert* gróf, előbbinek fia, cs. és kir. kamarás, a főrendiház tagja, szül. 1850 júl. 29. 1881—97-ig országgyűlési képviselő volt. Tevékeny részt vett az első és legolcsóbb helyiérdekű, arad-körösvölgyi vasút építésében, továbbá az aradi vagon- és lokomotivgyár felállításában. 1874 óta elnöke volt az aradi gazdasági egyesületnek, s az Orsz. magyar gazdasági egyesületben is vezető szerepet vitt. 1899-ben a magyar grófi méltóságot is elnyerte. 1903-ban megkapta a titkos tanácsosi méltóságot. Sok közgazdasági tárgyú cikket írt magyar és német hírlapokba, tanulmányokat gazdasági folyóiratokba.

Zseleznó, Németlipcséhez tartozó fürdő Liptó vm. olaszi j.-ban, a Szlatin-hegy tövében, 996 m. magasságban, szép fenyveserdők közepette. Szulfátos ásványos vizét vérhiányos bajok és alhasi pangások ellen használják. A fürdő részvénytársaság tulajdona. (Tr. Cs.-Szl.)

Zseli, kisk. Moson vm. magyaróvári j.-ban, (1920) 459 magyar lak.

Zselicz, *zseliczség*, Somogy vm.-ben a Kaposvártól délre eső bérces vidék neve.

Zseliczi apátság *(Abbatia S. Jacobi de Silisio)* Somogy vm.-ben a XI. sz.-ban keletkezett, a görög háború befejezése (1071) után Acha v. Atha nádor alapította Szent Jakab tiszteletére s a templom felszentelésén, Bonfinius szerint, Salamon király és Géza herceg is jelen volt. 1270 táján apátja Konrád mesterrel a basali föld miatt perelt. Közelében 1296. a széplaki keresztesek-nek is több birtokuk volt. Jelenleg közalapítványi birtok.

Zseliczkisfalud, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, (1920) 643 magyar lak.

Zseliczkislak, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, 631 magyar lak.

Zseliczszentpál, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, (1920) 574 magyar lak.

Zseliz *(Želiezovce)*, kisk. Bars vm. lévai j.-ban, (1910) 2301 magyar lak. Érdekes középkori templomában XIV. sz.-i falképek. (Tr. Cs.-Szl.)

Zseljeznovodszk, fürdőhely a Kaukázus É.-i lábánál, Georgievszk kormányzóságban, Pjetigorszktól 15 km.É.-ra, 612 m. magasan; 15°—52° hőmérsékletű vizét fürdésre és ivásra használják vérszegénység, gyomorhurut, hisztéria stb. ellen.

Zsellér az a jobbágy volt, akinek $^1/_8$ teleknél kevesebb úrbéri birtoka volt. A Zs. *házas* és *házatlan* volt. A házas Zs. ismét csupán házat és belsőséget vagy egyszersmind külsőséget is birt.

Zsellérke (növ.), l. *Thesium*.—Zs.-félék, l. *Santalaceae*.

Zsellérség az $^1/_8$ teleknél kisebb úrbéri birtok. L. *Úrbéri telek*.

Zsély *(Žeľovce)*, kisk. Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 920 magyar lak., közelében van a *Sósár* nevű kis fürdő. Zs. a gróf Zichyféle divényi hitbizományi uradalom széke, XVIII. sz.-beli barokk kastéllyal és levéltárral. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsélyi *Aladár*, okl. gépészmérnök, szül. Csalá-ron (Nógrád vm.) 1883 dec. 12., megh. Budapesten 1914 júl. 1. Az első magyar repülő, aki saját tanulmányai alapján, maga szerkesztette gépjén repült hazánkban. A Műegyetem elvégzése után motorok, hajócsavarok szerkesztésével foglalkozott. 1908-ban kezdett aviatikai tanulmányai alapján megírta *A repülőgéptechnika alapelvei* c. munkáját, amely rövid idő alatt 3 magyar és 1 német kiadást ért; továbbá megszerkesztette egysíkú repülőgépét, amelyen a talpszerkezet újítás volt. Foglalkozott a gázturbinák szerkesztésével és elméletével is. 1913-ban egyik gyakorló útján lezuhanva karját törte; a beállott komplikációk következtében meghalt. L. még *Repülőgép*.

Zselyk *(Jeica)*, kisk. Besztercze-Naszód vm. besenyői j.-ban, (1910) 671 magyar lak. (Tr. R.)

Zsemlehal (állat), a Petényi-márna *(Barbus Petényi* Heckel) magyar népies neve.

Zsemlénk (állat), a Petényi-márna *(Barbus Petényi* Heckel) népies magyar neve.

Zsemlér *(Žemliare)*, kisk. Bars vm. lévai j.-ban, (1910) 380 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsemlye, finom búzalisztből készült kerek-alakú apró péksütemény.

Zsemlyegomba (növ.), *Polyporus confluens* (Alb. et Schw.) Fr., ehető faja a taplónak. A 12—15 cm. széles kalapok nyelüknél fogva többesével összenőttek, olykor szinte félméter nagy csoportokká. A kalap teteje fiatalon sima, világosveres, hússzínű vagy zsemlyeszínű, hullámos, egyenetlen. A vén kalap vörösesbarna, repedezett, pikkelyes. Húsa fehér, tömött. A kalap alján 2—3 mm. hosszú sárgás csövek vannak, melyek nyílása igen finom, kerek, tűszúráshoz hasonló. Kesernyés ízét főzés v. sütés után elveszti és jóízű ételt ad. Csak idős egyének tartják meg kesernyés ízüket. A kalap bőrét le kell húzni, mert ez teszi a Zs.-t keserűvé. Fenyves erdőkben a földön terem nyáron és ősszel.

Zsemlyekúra a. m. Schroth-kúra (l. o.).

Zséna *(Jena)*, kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 659 román és magyar lak., vasúti állomás. A község mellett az orsovai vasút építésekor római fogadalmi kezet találtak a munkások. V. ö. *Hampel* József, Archeológiai Közl. (XIII. 2. füzet 72. 5. old.). (Tr. R.)

Zsendice vagy *orda*, savóból készül. Ugyanis a tej albuminja a sajtkészítésnél a savóban marad, mert az ojtó nem választja ki, de ha felforraljuk a savót, akkor az albumin megalszik s pelyhekben a fölszínen gyülik össze, ahonnét leszedve olcsó Zs. vagy ordasajtok készíthetők belőle, vagy a savóval együtt friss állapotban fogyasztható el.

Zsendülés, a gyümölcsnek érés felé való közeledése, pirulása és puhulása.

Zsengék (héberül *Bikkurim)*, a régi népeknek ajándékáldozata a föld első termékeiből. Az izraeliták a Zs. áldozatát nagy ünnepélyességek között mutatták be a kovásztalan kenyerek ünnepének első napján, a Zs. kenyerét pedig a Sebúot

ünnepén. A Zs. bemutatásának szertartásához tartozott az áldozó imádsága, melyet Mózes V. 26. fejezete előír.

Zsengék ünnepe, l. *Zsengék.*

Zsengeri *Samu*, pedagógiai író, szül. Pápán 1840 okt. 18., megh. Budapesten 1924 márc. 21. 1857 óta tanító volt. 1878-ban bölcsészetdoktori oklevelet szerzett. Tankönyveket s tanügyi cikket írt; vezette a Magyar Ujság tanügyi rovatát; szerkesztette az Ungarisch-jüdische Schulzeitungot; lefordította («magyarította») Pestalozzi munkáit.

Zsenilia, l. *Chenille.*

Zsennye, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1920) 314 magyar lak.

Zseny *József*, szül. Kiskunhalason 1860 aug. 12. Jogász kora óta fáradhatatlan kezdeményezője, vezetője, elnöke számos nemzeti irányú társadalmi mozgalomnak. Ezek közt legmaradandóbb hatású az Orsz. Nemzeti Szövetség kebelében végzett működése. 1902 őszén ő vitte nemzeti ajándékul a turulos nemzeti lobogót Észak-Amerikába, mely alkalommal ott 500 magyar egyesület képviseletében 50,000 magyar sereglett össze. E propaganda-útjáról színes képet adott *Nemzeti zászlónk Amerikában* (1903) című könyvében és mintegy válaszul az amerikai pánszlávok mesterkedéseire, keresztülvitte, hogy az amerikai magyarság szobrot állítson Washingtonnak Budapesten, a Városligetben. Amint hajdan Balassa Bálint, ő is országos hírt szerzett deli magyar táncával s az előkelő társaság körében időről-időre működedvelők csoportjait tanította be igazi, részben általa komponált magyar táncok bemutatására. Az ő nevéhez fűződik a Pestmegyei bálok híressége, az általa szerzett pompás «Pestmegyei csárdásokkal».

Zsepcse, az ugyanily nevű járás székhelye Travnik bosnyák kerületben, a Bosna bal partján, vasút mellett, (1910) 2002 lakossal. A mellette levő hegyszorost 1697. Szavójai Jenő rohammal vette be. Most a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz tartozik.

Zsére *(Žirany)*, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 983 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zseromszki, l. *Żeromski.*

Zsetek *(Žatkovce)*, kisk. Sáros vm. kisszebeni j.-ban, (1910) 152 rutén lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsezse (állat), a közönséges lenike *(Linaria linaria* L.) népies neve. L. *Kenderike.*

Zsgyár-hegység, a Nagy-Fátra-hegység egyik, kissé félreugró kristályos tömege, Nyitra és Turócz vármegyék határán. Legmagasabb pontja 892 m. magas. Leginkább gránitból van.

Zsibárus, olyan kereskedő, aki használt tárgyak, ócskaságok és régiségek árusításával foglalkozik. A kereskedelmi törvény csak akkor alkalmazható rájuk, ha üzletük a kisipar körét meghaladja. A Zs.-ipar gyakorlása iparengedélyhez van kötve és tüzetesen vásár-szabályrendeletekben van szabályozva.

Zsibbadás, l. *Elzsibbadás.*

Zsibbasztó halak (állat), az elektromos szervekkel ellátott halak gyüjtő neve. L. *Elektromos halak.*

Zsibbasztó rája (állat), l. *Elektromos halak.*

Zsiberk *(Jibert)*, nagyk. Nagy-Kükülló vm. kőhalmi j.-ban, (1910) 1433 német és román lak. (Tr. R.)

Zsibó *(Jibou)*, kisk. Szilágy vm. zsibói j.-ban, (1910) 3047 magyar és román lak. Egy magaslaton áll Wesselényi Béla bárónak régi kastélya; a Wesselényi-család 1584. nyerte el a Zs.-i uradalmat, a kastély mai alakját Wesselényi Miklós báró idejében nyerte. 1705 nov. 11. Rákóczi Ferenc hadai vereséget szenvedtek itt; 1849 aug. 25. Kazinczy tábornok honvédjei itt tették le a fegyvert az oroszok előtt. Zs. közelében kénes, égvényes, konyhasós forrás fakad. (Tr. R.)

Zsibót, kisk. Somogy vm. szigetvári j.-ban, (1920) 624 magyar lak.

Zsibra *(Sibra, Sivabrada)*, Szepeshelyhez tartozó kis fürdő Szepes vm. szepesváraljai j.-ban. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsibrik, kisk. Baranya vm. pécsváradi j.-ban, (1920) 284 német lak.

Zsibritó *(Žibritov)*, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 334 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsibvásár, a zsibárusok (l. o.) piaca.

Zsida, kisk. Vas vm. szentgotthardi j.-ban, (1920) 547 magyar, német és vend lak.

Zsidahegy, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 700 vend lak. (Tr. SzHSz.)

Zsidény *(Zsedény, Žedenj)*, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 228 horvát lakossal. (Tr. SzHSz.)

Zsidó, l. *Zsidók.*

Zsidó *nemzetségéből* IV. Béla idejében Kozma comes fia, Achilles eladta gyámfiának, az ugyanazon nemzetségből való Mácsának Turul nevű birtoka felét. 1255-ben egy e nemzetségbeli leánynak az Aba nemzetségéből való Kompold volt az ura.

Zsidó, kisk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. váczi j.-ban, (1920) 1041 tót és magyar lak. A *zsidai prépostságot* Sz. Balázs tiszteletére a gróf Csáky-család elei alapították. Premontrei szerzetesek laktak benne. 1284—1446 virágzott.

Zsidó-adó (türelmi adó), l. *Zsidók.*

Zsidóalma (növ.), l. *Ádám-alma.*

Zsidóbíró, a középkorban rendesen az a keresztény hitű és a szabad királyi városok legelőkelőbb polgárai közül a király által kinevezett férfiú, ki a zsidók fölött, ha maguk kérték, kisebb ügyeikben ítélkezett. Magyarországon az utolsó Zs. Francisci Tamás volt Nagyszombatban 1539. Nagy Lajos alapította az *országos Zs.-hivatalt*, mely valószínüleg 1440-ig állott fenn, viselőit mindenkor az ország méltóságai közül (nádor, tárnokmester) választotta a király. Az országos Zs. védelmezte a zsidók jogait, követeléseiket az illetékes bíróságok segítségével hajtotta be, elintézte a köztük és a városok közt felmerült viszályokat. Mult sz.-beli okmányainkban al-Zs.-nak (subjudex Judaeorum) nevezték a hitközség szolgáját, a zsinagógába hívót; a hitközségi szolga (sámesz) Zs. elnevezéssel már egyik 1520-iki hazai okmányunkban előfordul. V. ö. *Kohn* Sámuel, A zsidók története Magyarországon (l. 467. old.).

Zsidócseresznye (növ.), a. m. Boberella és Alkekengi, l. *Physalis.*

Zsidó eskü *(more judaico)*, először a bizánci császárságban (980 körül) rendelt, később a többi

keresztény államokban módosításokkal befogadott esküforma zsidók számára, többnyire megalázó külsőségekkel járt és bár enyhébb formákban, egész a legújabb időkig fennállt, Franciaországban Cremieux, Németországban Rieszer és Frankel (Die Eidesleistung der Juden, 1840), hazánkban Löw Lipót vették fel a küzdelmet a Zs. eltörlése ügyében. A magyar Zs.-re nézve v. ö. *Kohn*, Zsidók története Magyarországon és *Frisch* Ármin, Monumenta Hungariae Judaica.

Zsidó év, l. *Év*.

Zsidófejes garas, II. Frigyes és III. Vilmos korabeli XX. sz.-i meisseni garas, mely nevét a hátlapján zsidósapkában ábrázolt szakállas fejtől vette.

Zsidóhal (állat), a rózsás márna (*Barbus vulgaris* Flemm.) népies magyar neve.

Zsidó házasság. A házassági jogról szóló 1894. XXXI. t.-c. életbelépése (1895 okt. 1.) előtt a zsidók házasságát nálunk törvény nem szabályozta. Az osztrák polgári törvénykönyvnek életbeléptetésétől (1853 máj. 1.) a magyar törvények visszaállításáig (1861 júl. 1.) a Zs.-okra az osztrák polgári törvénykönyv szabályai voltak az irányadók, majd később az 1863 nov. 2. kelt 15,940. számú udvari kancelláriai rendelvény, amely a Zs.-i jogot szabályozta. Ezt a rendelvényt a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1878 szept. 27. újból közzétette és ez volt irányadó az 1894. XXXI. t.-c. életbelépéséig. Az országnak abban a részében, ahol az osztrák polgári törvénykönyv hatályban volt (Erdély, határőrvidék, Fiume), a fent említett egész idő alatt ennek a törvénykönyvnek a szabályai voltak irányadók. Az 1894. XXXI. t.-c. életbelépése óta polgárjogilag a Zs. külön szabályozása megszünt és az ismertetett szabályoknak csak annyiban van jelentőségük, amennyiben a korábban kötött házasság érvényességére ma is a korábbi jogszabályok az irányadók.

Zsidó irodalom (*héber irodalom*). Legkiválóbb terméke: a zsidó nép nemzeti korának klasszikus huszonnégy könyve, a *biblia*. Ez az irodalom vallási és erkölcsi eszméinek nagyságánál és erejénél fogva a keresztény és mohammedán népekre világtörténeti jelentőségű befolyást gyakorolt. A Zs. legrégibb alkotó részei énekek voltak, amelyek a kánaáni népek elleni harcokról szóltak. Ilyen a Debora éneke (Bírák k. V.) és ilyenek a töredékek, amelyek az Örökkévaló harcainak könyvéből (Móz. IV. k. 21_{14}.) s az Igazak könyvéből (Jós. 10_{12-13}., Sám. II. k. 1_{18-27}.) reánk maradtak. A történeti irodalom valószínűleg genealógiai följegyzésekből fejlődött ki. E történeti irodalmat használták fel a szentírásban meglevő történeti könyvek (Pentateuchus, Józsua, Bírák, Sámuel és a Királyok könyvei) szerzői. A prófétai irodalom kezdetei a Kr. e. 9. sz.-ba nyulnak vissza, fejlődésének tetőpontját pedig Ézsajásban érte el. A vallásos költészet legjelesebb termékei, amelyeket a Zsoltárok könyvében olvasunk, valószínűleg többnyire a második templom első századaiból valók.

A világi költészetnek csak kevés maradványa van meg. Nevezetes terméke az Énekek éneke, amelyet azonban némelyek a második templom korába helyeznek. A régi héber életbölcsesség nyilatkozásait látjuk a Példabeszédek könyvében, amelynek egyes elemei különböző időkből származnak. Egységes munkának tekintendő azonban Jób könyve, amely némelyek szerint a babiloni számüzetés idejében vagy a második templom korában keletkezett.

A héber irodalom versmérték-törvényeit még mindig nem derítették ki teljesen. A héber nyelvek tudományos kiejtése nem azonos a régi kiejtéssel, mert az az élő nyelvben ki nem ejtett vokálisokat ékel a mássalhangzók közé és azáltal gyarapítja a szótagokat. Mindazonáltal már most is megállapítottnak tekinthető, hogy a héber metrika nem a szótagok száma szerint igazodik. Itt az emelkedésekben van a fősúly, van *egy* hangsúlyos szótag, mellette *két* (ritkán három) hangsúlytalan szótag. A héber strófaképzés művészi tökélyre emelkedett és egyik különös sajátsága a *párhuzamos* és *ellentétes* tagozódás. A metrika törvényeivel legelőször foglalkozott Lowth angol püspök *De sacra poesi Hebraeorum* (1753) c. művében. Újabban előbbre vitte e tudományt *Budde A.* Das Hebräische Eleg. (1882) c. értekezése.

A bibliai korszakot követő Zs. tartalmaz nagyobbrészt vallásos tárgyú, kivált a bibliai irodalomból kiinduló műveket, de felkarolja az emberi tudás csaknem minden egyéb ágát is. Könnyebb áttekintés kedvéért *négy* korszakra osztjuk történetét, mely korszakok mindegyike több szakaszra terjed ki és különféle irányokat tüntet fel.

Első korszak (ó-kor).

Ez a korszak Ezra és Nehémiás ténykedésével (458. Kr. e.) kezdődik és a talmud befejezésével (499. Kr. u.) végződik. Felöleli a *targum*, a *midras*, a hellén-zsidó irodalom, az apokrifok, a *misna*, *gemára* irodalmát. Jellemző vonása, hogy majdnem kizárólag a bibliához fűződik. A babiloniai fogságból való visszatérés óta szokássá vált a nyilvános tórafelolvasás, melyet Ezra, az *írástudó, szófér* kezdeményezett és utódai folytattak. Az írástudók kezdeményezték a tórafelolvasásnál a felolvasott szakaszoknak a nép nyelvére, aramra való fordítását, amiből a *targumim* keletkeztek és a felolvasott szakaszok értelmezését, aminek eredménye a *midrás*. Ugyancsak az írástudók kezdeményezték a szentírási könyvek gyüjtését is, a *kánon* szövegének meghatározását. Az írástudók után a «*Nagy zsinat emberei*» (Ansé keneszet hagedóla) a bibliai törvények gyakorlati alkalmazásának szabályozásával sok új intézményt teremtettek és megállapították a legfőbb imádságok szövegét. Erre az időre esik Nagy Sándor keleti hódítása és a görög műveltségnek a Keleten való térfoglalása, melyet Egyiptomban a Ptolemaeusok uralma követett. Alexandria a zsidó-görög tudomány színhelye, de a görög szellem Palesztinában is elterjedt s megtermékenyítőleg hatott a palesztinai Zs.-ra is. Az újabb irány, melyet hellén-zsidó irodalom néven ismerünk, részben költői formákban ismerteti, dicsőíti, védelmezi, vagy bölcsészetileg megokolja a zsidóság tanait és multját. Legnevezetesebb terméke a bibliának görög fordítása: *Septuaginta*. *Eupo-*

lemos, Artapan, Demetrios, Aristaeos és *Malchos* zsidó hagyományokat és görög mitológiát olvasztottak össze műveikben. *Ezékiel* írta az Egyiptomi kivonulás c. drámát, *Philo* a Jeruzsálem c. hőskölteményt, *Kyrenei Jázon* pedig a Makkabeusok harcait öt könyvben, mely munkának kivonata az ú. n. *Makkabeusok* II könyve. Ennek a Kr. e. 3., egész Kr. u. 4. sz.-ig terjedő irodalomnak csak kisebb-nagyobb töredékei maradtak meg, míg legkiválóbb képviselői, *Philo* és *Josephus* apologetikai, bölcsészeti és történelmi munkái majdnem teljesen reánk maradtak. A makkabeusok győzelmével a zsidó állam újra feléledt és akkor a *szinhedrium* mint legfőbb állami, törvényszéki és vallási fórum, a régibb irodalmat mindinkább kiszélesítette. Most bontakozik a későbbi irodalomban már önállóan jelentkező törvénymagyarázat iránya: a *Halakha* és *Haggada*. Az ú. n. Apokrif könyvek is most szerkesztettek. A héber nyelv lassankint átalakult *újhéber* vagy *rabbinikai* nyelvvé, mely új grammatikai alakok mellett számos elemet vesz fel idegen nyelvekből.

A zsidó állam bukásával (Kr. u. 70.) a zsidóság szellemi életének vezetése a rabbi Jokhánán ben-Zakkái által Jamniában (Jabné) alapított iskolára szállt, a hagyományt és egyéb vallási tant, kivált Hillél és tanítványai rövid, szabatos tételekbe foglalták, ezeket *misnának*, a tanítókat pedig, kik ezeket kidolgozták és tovább adták, *tannaitáknak* (tánnaim) nevezték. R. Jokhánán ben-Zakkái és tanítványai munkáját, mint a jamniai főiskola vezetője, utódja Gamaliel folytatta, aki úgy látszik, befolyással volt *Aquilának* görög bibliafordítására. A tannaiták hosszú sorát nemzedékek szerint szokták csoportosítani; összesen mintegy 200-nak a neve maradt ránk, köztük a legnevezetesebb *Akiba*, a halakhai irány legnagyobb képviselője, ki a hagyomány tanait világosan és szabatosan föl is jegyezte a *Rabbi Akiba Misnája* (Misna di Rabbi Akiba) című gyüjteményben. Legnagyobb ellenfele *Jismáel*, a haggadikus irány klasszikus képviselője. *Simon ben-Jochái* nevéhez fűződik a kabbalista irodalom legfőbb munkája, a *Zohár*, *Józé ben-Joezer* a Széder Ólám (Világkrónika) nevű történeti műnek szerzője. *Juda ha-Nászi* (kb. 200 körül Kr. u.) műve a *misna* fölöslegessé tette és a használatból kiszorította a többi hasonló irányú gyüjteményeket. A misna, mely sok esetben a különböző véleményeket egymás mellé állítja anélkül, hogy döntene és a forrást vagy a megokolást elhallgatja, csakhamar maga is magyarázatra szorult. Így keletkezett úgy Palesztinában, mint a babiloni főiskolákban a *Gemara* anyaga, melynek megteremtői *amoráimnak* (beszélők, előadók) neveztetnek. A gemara a misnához, illetve annak egyes pontjaihoz csatolva, alkotja a *talmud* nevű kétrendbeli gyüjteményt. A talmud befejezése után működő iskolafők és egyéb babiloniai tudósok, a *szaboráim* (véleményezők), már föltétlen tekintéllyel ruházzák fel a talmudot. Ezenkívül keletkeznek még már csekély tekintéllyel biró halakhai és haggadai gyüjtemények; az imarend végleges megállapításának és kibővítésének munkája még mindig tiszta héber prózában tovább folyik, létrejő a *maszóra* alapja s a csírájában már régebben létező titoktan (Kabbala) irodalmi munkákban jut kifejezésre.

Második korszak (VIII—XV. sz.).

A talmud lezárása után a babiloniai főiskolák (Szurában és Pumbaditában) a zsidó szellemi élet gyujtópontjai. Az élükön álló *gáonok* korába esik a *midrás*-irodalom virágzása is. Ekkor szerkesztették a Midrás rabbót c. gyüjteményt, amely a talmudkori tekintélyek szétszórt megjegyzéseit tartalmazza a pentateuchoszhoz, valamint az öt tekercshez. Ugyancsak a gáonok idejében a szidur egyes imarészeibe, az ünnepekre és bizonyos alkalmakra költői részeket (piutim) ékeltek. Ezen zsinagógiai költemények első és legtermékenyebb költői (pájtánok) *Eleázár ben-Kálir* (Káliri) és *Józse ben-Józse* (800 körül). Ez idő körül keletkeztek a *karaiták*, kik a hagyomány mellőzésével a szentírás szószerinti értelmét ismerték el vallásos életük egyedüli zsinórmértékéül. A karaita hitszakadásnál sokkal behatóbb következményekkel járt az iszlám terjedése, mely új irányt és lendületet adott a zsidó szellemi életnek. A zsidó tudomány, az iszlám nyomán Babilóniából s Irákból előnyomul Észak-Afrikába, átkel Spanyol- és Dél-Franciaországba, azután ismét K.-nek fordulva, hatalmasan terjed Olasz- és Németországban. A Kyrenében (Kairuán) mint fejedelmi orvos élő *Izraéli Izsák* (megh. 940.) arab nyelven írt munkái közül hét orvosi műve latin fordításban jelent meg (Opera Isaaci, Lyon 1515). *Khananel ben-Kusiel* ugyancsak Kairuánban a talmud egyes részeihez, valamint Mózes öt könyvéhez írt gyakran idézett, nagy tekintélyben álló magyarázatokat. *Dunás ben-Tamim* (Ábuzáhál), Izraéli tanítványa, orvostani, csillagászati és matematikai dolgozatokon kívül héber grammatikát írt és magyarázatot a Teremtés könyvéhez (950 körül). Ugyanilyen magyarázatot írt *Niszim ben-Jákob*, szintén kairuáni iskolafő, kinek a talmudhoz kulcsot köszönünk *(Mafteákh)*, a rituáléra és a magánjogra vonatkozó könyvet (Megilát-szetárim). *Juda ibn-Korájs* (900 körül, Tahratban, Marokkó) a héber nyelvtudományba bevezette a hébernek rokon (arab és kald) nyelvekkel való összehasonlítását.

Miután az arabok meghódították Spanyolországot, a zsidóság szellemi élete és vele irodalma új virágzásnak indult a pyreneusi félszigeten. *Khaszdai ben-Izsák* (Ibn Sáprút), III. Abdurráhmán és Alhákim kalifáknak orvosa Cordovában (940—970) egy görög barát segítségével arab nyelvre fordította le Dioskorides orvostani művét. Az általa Cordovába hívott *Menakhem ben-Saruk* írta az első héber szótárt. A szintén Khaszdai által Cordovába hívott *Dunas ben-Labrat* az arab metrikát alkalmazta a héber nyelvre; *Ibn-Abitur* írt zsinagógiai költeményeket és Alhakim kalifa számára a misnát arabra fordította. A XI. sz.-ban *Hajjug Júda*, mint a héber grammatika igazi megalapítója, felfedezi, hogy minden héber szógyökér három mássalhangzóból áll. Mértékadó nyelvtani tanulmányokat közölt *Ibn-Dsanach Jóna* (Abulvalid Merván) előbb Cordovában, később Zaragozában (995—1050).

Khaszdai után még egy magasrangú pártolója akadt a Zs.-nak, *Sámuel Hánnágid* (Ibn-Nagdila, szül. Cordovában 933) nagyvezér, később kalifa, aki maga is írt héber költeményeket, tőle származik a Talmud-kiadványokban található módszeres *Bevezetés*. Mint költő és bölcsész felülmúlja lángeszű kortársa, *Salamon ibn-Gabirol* (megh. 1070.). Arabul írt bölcsészeti munkája: Mekór Chájim (Az élet forrása) elveszett és csak latin fordítása (Fons vitae) maradt ránk oly időből, midőn a szerzőt nem ismerték, keresztény egyházírónak vélték és nevét *Abi-Cebrol*-nak, illetve Avicebron-, *Avicenná*-nak írták. Rövid erkölcs- és illemtani tételeket tartalmazó könyvét: Mibkhar ha-peninim magyar fordításban is birjuk. Jellemző a spanyol virágzási korra, hogy benne a héber nyelvészeti, költői és bölcsészeti irodalom jut túlsúlyra. E téren kiválik öt Izsák nevű férfiú: *Izsák ben-Bárukh Albalia* Granadában (megh. 1094.), a szevillai király udvari csillagásza és birodalmának főrabbija; *Izsák ben-Jehúda Ibn Giát* (megh. 1089.), az akkoriban virágzó lucenai község rabbija, aki zsinagógiai költeményeket és egy *Halachót* (vallásos szabványok) c. munkát hagyott hátra; *Izsák ben Ruben* Barcelonából, ki mint fordító és talmud-kommentátor jeleskedett; *Izsák ben Mózes Ibn-Sakni*, aki Babilóniában mint a pumbadiai főiskola elnöke (gaón) fejezte be életét. Mindezeknél jelentékenyebb *Izsák ben-Jákob Alfaszi* Fezből (megh. 1133.), kinek Halachót c. talmudi kompendiuma, szerzője nevén (Alfaszi vagy Rif) döntő tekintéllyel birt a későbbi korokban is. A költészetben Gabirolt követte a vándoréletet viselt *Ibn-Ezra* Mózes (megh. 1139.), ki Arugasz há-bószem c. vallásbölcsészeti és jobbára világi költeményeket tartalmazó Tarsis c. gyüjteményen kívül még 200-nál több zsinagógai költeményt írt. A zsidó költészet-történetben a legkiválóbb hely *Juda Halévit* illeti (1140), aki a zsidó néplélek ihletett dalnoka. Legeredetibb alakja a spanyol virágzási kornak *Ibn-Ezra* Ábrahám *(Abn-Ezra)*, aki mint bölcsész, héber nyelvész, bibliamagyarázó és matematikus egyaránt jelentékeny.

A spanyol tudósok buzgalma felkarolja a történelmet és földrajzot is. A Zs.-nak legünnepeltebb alakja: *Mózes ben Maimun* (Maimonidesz, 1135—1204), ki úgy a talmudi törvények kodifikációja, mint bölcsészeti felfogása és megokolása által szerzett hírnevet. Munkái rendkívüli tekintélyre tettek szert. Halála után azonban annál hevesebben támadták meg merész, új bölcsészeti nézeteit és döntéseit. Ugyane korban él a *Tibbon*-ok családja, melynek tagjai mint zsidó-arab munkák héber fordítói, kiváló szolgálatokat tettek a tudománynak.

A szentírás-magyarázat terén e korban nagy érdemeket szerzett a *Kimchi*-család, melynek feje *József ben Izsák* Kelet-Spanyolországból a Provenceba vándorolt ki és mint bibliamagyarázó, fordító és zsinagógai költő működött. *Mózes* és *Dávid* nevű fiai közül az utóbbi a szentiráshoz írt kommentárai által vált ki, melyek nemcsak zsidó körökben váltak népszerűkké, hanem kiinduló pontul szolgáltak a későbbi keresztény bibliamagyarázóknak is. Nevezetes Michlol c. héber grammatikája, valamint héber szótára, Sorásim (Gyökök). A Maimonidesz-vitában mint közvetítő lép fel egy másik szentírás-magyarázó, *Mózes ben Nachman*, ki mint orvos, bölcsész, költő, írásmagyarázó, talmudtudós szerzett hírnevet. Királyi meghagyásra egy nagyobbszabású nyilvános hitvitában vett részt, melyben a zsidó vallást négy napon át védelmezte Pablo Christiani dominikánus támadásai ellen Barcelonában 1263. Nyomdokaiban haladt kiváló tanítványa, *Salamon ben Aderet* barcelonai rabbi (1235—1310), a Tórat ha-bájit című rituális munka, valamint a talmud több részében írt halakhai és haggadai értekezések szerzője, ki szintén mint a zsidóság védője lépett fel. A minden oldalról hozzá intézett vallásos kérdésekre kibocsájtott döntvények közül vagy 6000 maradt reánk, melynek fele még kiadatlan. Ugyancsak a Maimuni harcban vesz részt *Abraham ben Khiszdai* is, a Ben Hámmelech vehanázir szatirikus mű szerzője. Hasonló szellemű irányt követ Júda ben Salamon Alcharizi, a Tachkeméni szerzője, aki korának viszonyait metsző gúnnyal illeti és jelesebb íróit ismerteti. Ide tartoznak még Jakob Anatoli a Malmad hatalmidim szerzője Provenceban, az orvos és bölcsész *Jákob ben Máchir* a talmud- és bibliamagyarázó *Menakhem ben Jákob Meiri* (Vidal Salamon), *Levi ben Abraham* Villafrancában, a hitbuzgó *Semtób ben Joszef* Falaquera, *Abba Mári ben Mósé* (Don Astruc de Lunel) Montpellierben. *Jicchak Aboáb* haggadagyüjteményt állított össze Menórat hamaór (A világító lámpa) cím alatt, amely több nyelvre lefordítva, mint erkölcstani olvasmány ma is népszerű. A toledói Ásér fia, Jákob a pentateuchoszhoz írt kommentárt, a talmudi törvényeket pedig újból kodifikálta (1340 körül) Arba Turim (Négy sor) vagy röviden Tur című munkájában.

Lévi ben Gersóm (Rálbág, megh. 1340 után) Milkhámot Adonáj (Az úr harcai) című művében a tudomány védelmére kel; írt még terjedelmes kommentárt is a szentíráshoz, valamint értekezletet az asztronómiáról, amelyet VI. Kelemen pápa latinra fordíttatott. *Dávid Ábudárhám* Sevillában (1340 körül) a nevét viselő könyvében az imádságokat és rituálékat ismerteti. *R. Niszim ben Reubén* (Rán) Veronában híres kommentárt írt Alfaszi kompendiumához és a Talmud egyes traktátusaihoz.

A bölcsészeti felfogás utat tört magának a szentírásmagyarázatokba is, különösen az apologetikus iratokban. *Móse hakóhen de Tordesillas* az 1375-iki avilai disputációját tárgyalja Ezer Emuna (Hittámogatás) c. művében, hasonlókép *Semtób ben Sáprut* a Pampelonában Pedro bíbornokkal (a későbbi X. Benedek pápával) folytatott hitvitáját Eben bóchán (Vizsgáló kő) c. apologiájában. Ilyen apologetikus munkák elősegítették a zsidó vallás rendszeres összefoglalását, aminőt *Menáchen ibn Zerach* Cédá laderech (Utravaló) című kompendiuma és *Kházdai Kreszkasz Ór* Adonáj (Isten világossága) c. vallástani munkája, mely Spinozára is hatást gyakorolt. Észak-Afrikában ez időtájt a *Durán*-család fejt ki apologiai irodalmi tevékenységet. *Simon ben Cemach Durán* (megh. 1444.) algériai rabbi responzumairól és a Magén Abót c. vallásbölcseleti

munkájáról, templomi énekeiről és a kereszténység és iszlám elleni hitvitáiról ismeretes. Fia *Salomo Durán* (megh. 1460.), valamint ennek fiai és unokája Salamon a talmudtudományban váltak ki. *Prófiat Durán* (Efódi) szintén folytatott hitvitákat.

A politikai elnyomás alatt a kedélyeket a misztikizmus foglalkoztatja és ez a kabbalisztikus irodalom talaját termékenyítette meg. Ezen misztikus irány már *Bakhja ben-Aser* biblia-exegezisében mutatkozik s érvényre jut kivált *Todrosz ben József ha-Lévi* (Abulafia) által (megh. 1304 után), kinek tekintélyes állása és talmudtudománya nagy súlyt kölcsönöztek a kabbala terjesztésére kifejtett tevékenységének, melynek Ozár ha-Kabod (A dicsőség kincse) c. könyve köszöni eredetét. Nyomdokait követték *Jicchak ibn Latif* (1290 körül), *Ábrahám ben Sámuel Abulafia* (szül. 1240.), ennek tanítványa, a rajongó *József Dsikatilja* (1300) és *Móse de Leon* (1250—1300), számos apróbb misztikus irat szerzője, kiben a Zóhar (Fény) c. Simon ben Jóchajnak tulajdonított kabbalisztikus fő munka szerzőjét gyanítják. A pyreneusi félszigeten még az 1492-iki nagy üldözés alatt is él a Zs. egy kiváló alakja, *Don Jicchak Abrabánel* (Abravanel, szül. Lisszabonban 1437., megh. Velencében 1508.), egy ideig V. Alfonso portugáliai király bizalmas embere, aki a zsidók kiüzetése után Olaszországba költözött. Kivált bibliakommentárja nevezetes. Kortársai Spanyolországban több kiváló talmudtudós mellett: a vallásbölcsész *Ábrahám Bibago* (1446—89), *Jicchák Aráma*, az Akédat Jicchák c. homiliaszerű tórakommentár szerzője. Portugáliában: a matematikus és csillagász *Ábrahám Zacuto*, a Juchászin c. becses krónika szerzője; *Ábrahám Sába* (a Zeror hamor szerzője), a bibliakommentátor *Tanchum ben József* és mások. *Olaszországban* már 930. működik *Sabbatai Donnolo*, aki mint orvos, botanikus és csillagász egyaránt kivált és kommentárt írt a Szefer Jecirához. *Mesullam ben Kalonymos* Luccában mint talmudtudós és templomi énekköltő tűnik ki, Rómában *Náthán ben Jekhiél* (1100) Áruch c. nagybecsű talmudi lexikont írt. Salernóban élt *Salomo Parchon* (1190), a híres bibliai szótáríró és grammatikus; *Farragut* orvos (1297) arab munkákat fordított latinra Anjou Károly számára. *Kalonymos ben Kalonymos* (1300) Anjou Róbert számára írt. *Immanuel ben Selómó* (Rómi), Dante barátja (1320), Mekhaberot cím alatt szellemes héber makamákat írt, melyeknek utolsó szakasza: Pokol s Éden, a Divina Commoedia utánzata, aminőt *Rieto Mózes* (Rómában, szül. 1388.) is megkisérelt (Mikdás meát); *Jesaja di Tráni* és hasonnevű unokája a talmudtudományok körét bővitették; *Juda ben Jechiel Leoni* mantovai orvos egy héber grammatikát és bibliai retorikát készített; ellenfelének *Kolon* Józsefnek (Máhárik, megh. 1480.) döntvényei nevezetesek, épp úgy a Bertinoro név alatt ismeretes misna-kommentár, amelyet tanítványa *Obádja de Bertinoro* (megh. 1210.) írt. *Jicchak Náthán* héber konkordanciát szerkesztett, *Landau Jakab* pedig az Agur című talmudi kódexet Nápolyban. *Júda Menz* padovai rabbi az ottani egyetemen tanította a bölcsészetet s úgy mint fia, Ábrahám, talmudi tekintélynek volt elismerve. Ennek kortársa, *Élia del Medigo* (Elia Cretensis), a Bekhinát ha-dasz (A vallás megvizsgálása) c. vallásbölcsészeti munka szerzője, Pico di Mirandola barátja és tanítója, nyilvános bölcsészeti előadásokat tartott.

Francia- és *Németországban* a Zs. sokkal inkább megmaradt a régi hagyomány medrében és leginkább a szentírás- és talmudmagyarázatot öleli fel. Első nagyobb tekintély volt itt *Gerson ben Júda* előbb Metzben, később Mainzban, a «száműzöttség világossága» (Meór-há-góla), ki a talmudhoz kommentárt, zsinagógiai énekeket és döntvényeket írt és a wormsi rabbigyülésen elfogadott rendszabályaival (Tekanót) az egész európai zsidóság által elfogadott üdvös újításokat hozott be. Testvére *Machir* talmudi szótáron fáradozott. Gerson halála évében (1040) Troyesban (Champagne) született a zsidó teológiai tudomány egyik legkiválóbb alakja, *Salamon Jickhaki* (l. o., rövidítve Rási). Kortársai közül kiemelendők: *Eliezer haggadól*, a bibliamagyarázók, *Simon* és *József Kárá*, *Menachem ben Chelbo*; *David ben Mesullám*, *Kalonymos ben Judá*, *Sámuel ben Judá* és bonni *Efraim* zsinagógai költők, akik koruk történelmi eseményeit, a keresztes hadjáratok borzalmas zsidóüldözéseit is ecsetelik. Rási talmudmagyarázata oly népszerűvé lett, hogy az iskolákban is rendesen belőle indultak ki és a több mint kétszáz éven át folytatott értelmezését és kiegészítését a «Toszafót»-ban (Toldalék) gyüjtötték össze. Ezek művelői (a toszafisták) között különös említést érdemelnek: *Júda ben Náthán* és *Meir ben Sámuel* (Rameru ben) Rási vejei és az utóbbinak fiai: *Sámuel* (Rásbám), ki a német-francia iskola legkiválóbb képviselője a szentírásmagyarázat terén, valamint *Jákób* (Rabbenu Tám). Felemlítendők még: a termékeny zsinagógai költő *Eliezer ben Náthán* (Rában) Mainzban (1140); *Jicchak házáken* (Ri), *Jicchak* halaban Prágában, *Eliezer* Metzben, *Simson ben Ábrahám* Sensban. Az utóbbitól egy tószafot-gyüjtemény is fennmaradt, mely a Tószafot-gyüjteménybe bekebeleztetett; *Eliezer ben Jóel* hálévi (Rábia), *Móse ben Jákób* (Coucyból 1236 táján), a «Szefer Micvót gádol», rövidítve Szmag c. kódex szerzője, *Eliezer Tuchból* stb. A szentírásmagyarázat terén a Rásbám mellet kiválnak: *Tobia ben Eliezer*, *Joszéf Bechor Sór* (Tóra-kommentárát kiadta: Ad. *Jellinek*, Leipzig 1856); *Chizkijah ben Mánóach*, *Jicchak hálévi* stb. *Júda há-Chászid* (1200 táján) gyakran misztikus színezetű erkölcstani előadásait, tán feljegyzései nyomán, tanítványai állították össze a Jámborok könyvében (Széfer Khaszidim). Németországban, Mainzban, 1223. nagy rabbigyülést tartanak e kor rabbijai, kik közül legkiválóbb Rothenburgi *Méir*. Melléje sorozhatjuk tanítványát, *Mordkhai ben Hillélt*, kinek talmudi kompendiumát röviden Mordkhai-nak nevezik, *Abigdor há-Kóhent* Bécsben; a bécsi *Izsákot* (Or-Zerúa c. könyvéből kivonatot is készítettek) és fiát *Chájimot*, *Klausner Ábrahám* bécsi és *Selómo ben Jakab* és Mehara bécsújhelyi rabbit. Az utóbbi háromnak tanítványa nagyszombati *Ájzek* volt (megh. 1421 előtt), ki Minhágim (vallásos szokások) című német fordításban is többször meg-

jelent művében egymás mellé állítja Ausztria, Stíria és Magyarország (zsidó) vallásos szokásait.

Harmadik korszak (XVI—XVIII. sz.)

Ez a korszak pangást tüntet fel az irodalom minden terén, ahol mindinkább kiapad a teremtő erő. Másrészt azonban a könyvnyomtatás általánosabbá teszi az irodalmi ismereteket. Törökországban leginkább a spanyol száműzöttek hatása érezhető. Élénk irodalmi összeköttetés keletkezik Német-, Olasz- és Lengyelországgal. A tudósok egymás közötti levelezése bő történelmi forrásul is szolgál. De a bevándorlók már a bennszülöttek közöttis találtak jelentékeny tudományt. *Móse Kapsali* (1480), kit II. Mohammed szultán főrabbivá nevezett ki és aki a mufti jobbján ült a divánban, heves tollharcot folytatott *Józséf Kólonnal*. Világi tudományáról híres volt *Elia Mizráchi* (1520) Konstantinápolyban, ki magyarázatot írt Rasihoz és a Szemaghoz; írt responzumokat, toldalékokat a Mósé Coucy Szefer Hamicvótjához és matematikai munkákat. Tanítója volt *Mardokhai ben Eleázár Comtino* (1455), ki Kether Thora c. tórakommentárában a karaitákkal vitatkozik és kommentárt írt Ibn Ezra matematikai s nyelvtani munkáihoz, Maimonides és Aristoteles logikai műveihez. *Kapsali Illés* kandiai rabbi megírja a török dinasztia történetét (1523) héber nyelven. (A Magyarországra vonatkozó adatokat magyar fordításban közölte *Kohn* S., Héber kútforrások, Budapest 1881). A karaiták között sokoldalú világi irodalmi tevékenységet fejt ki *Kaleb ben Elia* Afendopolo (megh. 1500 táján). A talmudtudomány terén *Jakob ben Chábib* említendő, az Én Jákob c. haggadai gyüjtemény összeállítója. Ő mint spanyol kivándorló, Szafetben telepedett le. A talmudtudósoknak igen nagy sora többnyire novellákat (chiddusim) írt a talmudhoz vagy responzumokban fejtette ki nézeteit. Legjelesebbek: *David Abi Zimra* (Rádbáz), ki Egyiptomban és Palesztinában élt, számos responzumot, exegetikus, kabbalisztikus és költői munkát írt; *Becalél Askenázi* Egyiptomban (1530) a Sitta Mekubecet szerzője, ki régibb tószafótokat és novellákat gyűjtött. *Jákób Castro* (1610) a Turt egészítette ki a keleti ritus szabványaival. Az exegézis terén *Salomó ben Melech* válik ki a Michlal Jófi c. bibliai kommentárával. E korban a népre s iskolára való tekintetből új bibliafordítások is keletkeznek. Ilyenek: az újgörög *Mose ben Elia* Pubiantól (1576) és a perzsa fordítás *Tavusztól* Konstantinápolyban, mely utóbbi, amellett, hogy fölötte szorgosan ragaszkodik a héber szöveg betűjéhez, a Targum, a maszóra, Száádja, Rási és Ibn-Ezra felfogását is beleviszi a fordításba.

A költészet is mívelőkre akadt a Keleten. Irodalmi kör alakult, melynek élén *Gedalja ben Jachja* állott és melyhez *Jusszuf Hamon*, Mósenak fia és ugyancsak a szultán orvosa is tartozott. *Méir b. Abraham Angel* írt egy allegorikus drámát is rímes prózában Keset Nechóset címen. Legkiválóbb költője e kornak *Izráel ben Móse Nágára* (1587) Damaszkuszban; tőle származik a Jah ribbón olam szombati dal is, amely az imakönyvbe is felvétetett. Költeményeit Zemirot Jiszraél-ben gyűjtötte össze, van azonkívül számos liturgikus éneke is. A talmudi tanulmányok egyoldalúságának reakciójakép mind nagyobb arányokat ölt a *Kabbala* terjedése az irodalomban. Száfetben, a kabbalisták fő fészkében élt *Móse Corduero*, a Pardesz Rimmónim kabbalista mű szerzője. A Szefer Jecirához írt kommentára és a kabbala egész terjedelmét felölelő nagy munkája oly nagy becsben állott, hogy *Menachem Azarja di-Fano*, igen termékeny kabbalista író, 500 zecchinát fizetett a mű leírásának engedélyezéséért. Mestere volt: *Salomo Álkábec*, a Lechó dódi péntek esti dal szerzője. A kabbalisztikus szentírásmagyarázat, amelynek egyik ünnepelt képviselője *Móse Alseikh*, tetőpontját éri el *Luria Jicchakban* és *Vitál Chájimban*. Az előbbi (1532—72) Száfetben rajongó képzelődésével nagy hívősereget vont maga köré. Halála után tanítványa, Chajim Vital Calabrese (1543—1620) összegyűjtötte kinyilatkoztatásait négy könyvben, amelyekbe a maga tanításait is belevitte. A kabbala ezen újabb irodalma mély süllyedést jelez a spanyol kabbalához képest; bölcsészet helyett csodatanná lesz. A kabbala leginkább Lengyel- és Olaszországban terjedt el. Hogy mélyebb gyökeret nem vert a ritusban, annak köszönhető, hogy *Káro Józséf* (1488—1575) épp e korban állította össze nagy talmudi kódexét, a Bét Józséfet, mely kommentár a Turhoz és melynek kivonatát a Sulchan Áruchban (l. o.) írta meg. Ez lett azóta a zsidó vallásos életnek legelismertebb törvénykönyve. A lengyel származású *Hurvitz Jesaja* (há-Lévi, 1570—1630) Palesztinában írta Sné luchót háberit (rövidítve: Sloh) c. kabbalisztikus és bölcsészeti kommentárát a tórához, mely sokoldalúságánál és nemes erkölcsi felfogásánál fogva kiválik a kabbalista irodalomból. A kabbalista tanok megérlelték gyümölcsüket. *Sabbatai Cevi* (l. o.) mint messiás lép fel. Egyik hívője, *Cardoso Ábrahám Michaél* a Bóker Le-Ábrahám c. munkájában írja meg Sabbatai tanait, melyek már keresztény színezetűek. *Chájim Nehemja* már határozottan kimondja, hogy a háromság a zsidóság dogmája. Olaszországban a kabbala hatása válik érezhetővé.

Hollandiában a spanyol és portugál számüzöttek utódai között szintén felvirágzott a Zs. minden ága. A költészet a zsidóság szomorú élményeit karolja fel; a bölcsészeti írók a zsidóság dogmáival és apologiájával foglalkoznak. Az amsterdami rabbikollégium mind a három tagja, ú. m. *Aboab Izsák, Morteira Saul Lévi* és a sokoldalú, bő tudománnyal biró *Mánasse ben Izraél* működött irodalmilag; köztük legnagyobb jelentőségre jutott az utóbbi (szül. 1604. Lisszabonban), aki héber, latin, spanyol, portugál és angol nyelven írt.

Az amsterdami műveltség elhatott Angliába is. A londoni község rendesen az amsterdami tudósok közül választott rabbit. Ilyen volt (1701 óta) *Neto Dávid* (1654—1728), ki széleskörű műveltséggel bírt és mint orvos és szónok is kivált; írt polemikus és apologetikus iratokat és a Matte Dan című vallásbölcsészeti (héber) munkát; e mű csillagászati fejezetében Kopernikus s Descartes

elméleteit igyekszik cáfolni. Hollandiában élt *Da Costa Uriel*, aki a rabbinikai zsidóság ellen lépett fel A farizeusi tan megvizsgálása c. portugál nyelven írt könyvében, és *Spinoza* is.

A spanyol és portugál zsidók közül többen mint költők is szerepelnek honi nyelvükön. Mint első szefárd (portugál-ritusú) zsidó költő *Melo-Abenatar Dávid* említendő, ki a zsoltárokat spanyol nyelvre fordította (megjelent Majna melletti Frankfurt 1626); *de Gomez Antonio Enriquez*, a «zsidó Calderon» 22 spanyol vígjátékot írt. Amsterdamban írói akadémia is keletkezett de Belmonte Manuel kezdeményezésére (1676), aki a spanyol kormány rezidense lett Hollandiában.

Tudományos munkásságot fejtettek ki: *de Pinedo Thomas*, *Teixeyra Pedro* földrajzi írók, *Gomez Immanuel*, *Castro Jákob* orvostudományi téren; *Abendana Jákob* a Kuzari-t spanyolra fordította és belekezdett a Misna spanyol fordításába. *Templo Jacob Juda Leon* megkísérlette a jeruzsálemi templom terveinek helyreállítását a Tabnit Hekhál című művében spanyol és héber nyelven. *De Oliveyra Salomo* amsterdami rabbi (1650—1708) Sársot Gáblut c. rímlexikonában a héber metrika szabályait tárgyalja és írt egy retorikát Ajelet Ahábim címen; számos grammatikai tankönyv származik tőle héber és portugál nyelven. *Joseph Penso de la Vega* legelőször nyomatott héber drámát Aszire hatikva (A remény rabjai) címen (1673).

A XVI. sz. közepén, mikor a zsidóság legszomorúbb napjait élte, először lép az irodalomban a szláv Kelet előtérbe, ahová a Németországból kiűzöttek menekültek. Itt a talmudtudomány új módszert, a vitatkozót (pilput), teremtett magának, melynek eredetét a prágai *Pollak Jákob* (megh. 1530.) és tanítványa *Sechna Salamon* (1557) személyéhez fűzik. A talmudnak ilyetén szellemeskedő, éles elméjű fejtegetése minden más szellemi tevékenységet háttérbe szorított. Az irodalom hanyatlásához hozzájárult, hogy a zsidóság elzárkózottan élt és a német nyelvet, amelyet magával hozott, szláv szavakkal és fordulatokkal keverte és jargonná (zsidó-német, jüdisch-deutsch) tette. A talmud hírnevesebb művelői közül kiemelendők: *Jáfé Mardokhai* poseni rabbi (Lebus, megh. 1602.); *Loeve ben Becalel* (a «magas rabbi Loeb») Prágában (megh. 1909.), kinek nevéhez több monda fűződik (l. *Gólem*), *Heller Lipman* rabbi Prágában, Bécsben, Krakóban (megh. 1630.), a Tószáfoth jom-tov szerzője; *Broda Ábrahám* prágai, később metzi rabbi (Esel Ábrahám), *Oppenheimer Dávid* nikolsburgi és prágai rabbi (megh. 1736.), a Nisal-Dávid c. döntvénytár szerzője és *Landau Ezekhiel* ugyanott, a Nóda-Bijehuda c. híres döntvénytár szerzője. Lengyelországban nagy talmudi tekintélyek és írók: *Luria Salomo* (1515—1573), írt alapos és világos értekezletet a talmud több részéhez. *Isterlesz Mózes* írt a Sulchán Áruchhoz glosszákat, amelyeknek rendesen szigorító határozatait az áskenázi (l. o.) zsidóság elfogadta, továbbá kommentárt a Túrhoz (Dárke Móse) és döntvénytárt. *Edels Sámuel* (rövidítve: Meharsa) Chiddusé Háláchot és Chiddusé Hággádót c. kiváló dialektikai éllel írt novellái közkézen forognak a talmuddal foglalkozó körökben. *Falk Josua* (megh. 1614.) Lembergben, a Derisa u-ferisa Tur-kommentár, valamint a Chósen-Mispathoz írt Meirasz-Énájim szerzője; ennek ellenlábasa: *Lublini Méir*, akinek döntvényei is tekintélyben állnak (1616), *Zerkesz Joel* (Jáfe, 1619 óta), krakkói rabbi (megh. 1640.), a Bét Chadas c. Tur-kommentárnak és egy döntvénytárnak szerzője; ennek veje *Hálévi Dávid* a Turé Zahab c. Sulchán Áruch és Rásihoz írt Dibre-Dávid c. kommentár szerzője; *Kóhen Sábbatai* (rövidítve: Sach) ugyancsak a Sulchán Áruchhoz írt éleselméjű kommentárt és egy Megillat Afa c. történelmi rajzot a Chmelnicky-féle zsidóüldözésről (1648).

Vilnai Elia (1720—67), a «gáon», szakított kora hagyományos tanulmánymódszerével, bátran fellépett a khaszidok rajongása ellen, elsőnek hangsúlyozta e korban a biblia és nyelvtan tanulásának fontosságát, a talmud egyszerűen szó- és észszerinti tanulmányozása és szövegének kritikai megállapítása szükséges voltát. A Vilnában született, de Budán (1686-ig) nevelkedett *Askenázi Cevi Hirs* (Chákám Zevi, 1656—1718) szarajevói, hamburgi, amsterdami és végül lembergi rabbi ugyancsak e téren működött, a Nehemja kháj un álmessiás, valamint a khászidim elleni föllépéséről becses döntvénytárt írt. Ennek fia *Emden Jákob Cevi* (Jávec 1696—1776) és *Eibeschütz Jonátán* között mérges viszályt keltett Németországban a kabbalával és a khászidokkal szemben való állásfoglalás, mely egy egész polemikai irodalmat teremtett. A történetírás terén új tevékenységet indított meg *Gans Dávid* (megh. 1613.) Prágában, aki Tycho de Brahéval és Keplerrel személyes érintkezésben állt, több matematikai és csillagászati munkát (Nechmád ve-náim) írt héber nyelven, valamint zsidó- és világtörténetet tartalmazó krónikát (Cemákh Dávid). Nyomaiban haladtak a vándorrabbi *Conforte Dávid* (1670) a Kóré hadorot c. irodalmi krónika, *Heilprin Jechiél* (München 1725 s köv.) a Széder hadorot c. krónika írója és a Portugáliában született és Amsterdamban (1685 után) meghalt *de Barrios Miguel*. A történelemre nézve hasznavehető források a *mémor* könyvek is, amelyekben az egyes hitközségek az ő martiraik és egyéb dicső halottaik nevét örökítették meg. Nevezetes bibliográfiai munkát (Szifszé Jesénim) írt *Bassista Sabbatai* (1641—1718), *Azulai Chájim Dávid* (1726). Kitűnő talmudi enciklopédiát írt *Jicchak Lampronti* (1679—1756) Ferrarában *Pachad Jicchak* cím alatt.

A XVI. sz. első felének sajátságos terméke a zsidó-németnyelvű irodalom, melyben csak újabban ismerték fel az egykorú és régibb német nyelv elavult alakjait. Zsidó-német bibliafordítás már 1540. jelent meg Cremonában és azóta különféle szerzőktől Augsburgban (1544), Konstanzban és Amsterdamban (1676). A nagy elterjedésnek örvendett Teutschchumes, melyet *Brzesk Löb* a konstanzi fordítás alapján rövid beleszőtt magyarázatokkal készített Cremonában, 1560. nyomatott. Ennél még népszerűbbé vált a *Jákob b. Jicchak* Ceená u-reená c. könyve, mely a zsidó asszonyok legkedveltebb épületes olvasmánya volt. A bibliának és imakönyvnek rímes for-

dításai is közkézen forogtak. Ide tartozik még a zsidó-német népdalköltészet, mely többnyire kesergő. A XV. sz. óta keresztény tudósok is behatóan foglalkoznak zsidó tudományokkal; néhányan közülök kiváló helyet foglalnak el a Zs. történetében. Első helyen említendő a két *Buxtorf János*, továbbá *Surenhuys Ernő Vilmos* (1698), ki a Misnát latinra fordította; *Trigland* (megh. 1705.), ki kiválóan karaita tanulmányokkal foglalkozott; *Schudt* (megh. 1772.) a Jüdische Merkwürdigkeiten és *Wolf J.* (megh. 1739.), a rendkívüli szorgalommal írt Bibliotheca Hebraea szerzője és hazánkban *Péchi Simon* erdélyi főkancellár. A Zs.-ra támaszkodik a *zsidóellenes* irodalom is, melynek főbb művelői: Wagenseil János Kristóf (1663—1708), a Tela Ignea Satanae szerzője, Eisenmenger János András (1704), kinek Entdecktes Judenthum c. hírhedt művét később egészen a mi időnkig sokan aknázták ki.

Negyedik korszak napjainkig.

A Zs.-ban új korszakot nyit meg *Mendelssohn Mózes*. Klasszikus tóra- és zsoltárfordítása megismertették a zsidókkal a német nyelvet és ezzel megnyitották számukra az utat a német művelődés terére. Tóra- (és Zsoltár-) fordítása héber kommentár kíséretében jelent meg (1783), amely nagybecsű nyelvtani és stilisztikai megjegyzéseket tartalmaz és «Biur» (magyarázat) nevet visel, melyről tanítványai és munkatársai, kik e kommentár megírásában segédkeztek (Dubno Salamon, Wessely Hartwig, Homburg Herz stb.) «biuristák»-nak neveztettek. *Dubno* (1738—1815) írt még egy maszoretikus kommentárt a bibliához, héber költeményeket s egy bibliai földrajzot; *Wessely* (1725—1805) a szinonimákról írt (Gannaul); Mózest dicsőítő Siré Tiferet c. hőskölteménye által pedig megalapítója lett az új héber strófának. Mendelssohn tanítványai egy folyóiratot is bocsátottak ki a héber nyelv ápolására, valamint a zsidóság felvilágosítására és védelmére: Measzéf (A gyüjtő) címen (Königsberg 1783), amelynek megalapítói és munkatársai iskolát alkotnak (measzfim); kiválóbb képviselői: *Euchel Ábrahám Izsák* (1756—1804) és ennek szerkesztőtársa *Breszlau Mendel*, valamint *Wolfsohn Áron* (1756—1835). *Satanov Izsák* (1732—1805) számos dolgozatát idegen név alatt adta ki; írt példabeszédeket (Mislé Aszaf), zsoltárokat (Zemirót Aszaf) és erkölcstani dolgozatokat. *Benzév* Juda Löb (megh. 1811.) héberre fordította Szirach könyvét, írt egy héber nyelvtant (Talmud Leson Jori) és héber szótárt (Ócar haserasim). A measzfim-kör két osztrák tagjáé, *Obornik Maieré* és *Detmold Sámuelé* az érdem, hogy a teljes biblia német fordítását héber kommentárral kiadták az 1792—1809-iki időközben Bécsben. Nyelvtudományi téren kivált *Heidenheim* Wolf. *Bendavid Lazarus* (megh. 1822.) és levelező társa *Herz Márk* Kant elméletének szereztek híveket a zsidók között, míg Kantnak egy harmadik buzgó zsidó híve, a lengyel születésű, éles elméjű *Maimon Salamon* (1753—1800) fizikai és bölcsészeti munkákon kívül Maimonidesz Móréjához héber kommentárt írt (Gibbat ha-More).

Mendelssohn tanítója, *Fränkel Dávid* a jeruzsálemi talmudhoz írt kommentárt; *Theómim József* a Pri Megádim című, *Lissa Jákob* a Chavot daat és *Lévi Sámuel* a Machcit há-sekel című újabb kódex-kommentárok szerzői. A XIX. sz. első felében leghíresebb talmudtudósok: *Bánet Mardokhaj* (1763—1820) nikolsburgi, *Eger Akiba* (1761—1837) poseni és *Szófér* (Schreiber) *Móse* pozsonyi rabbi.

A zsidó önérzet emelésére Németországban *Fränkel Dávid* a Sulamit s *Heinemann Jeremiás* a Jedidja című folyóiratokat alapították, *Salomon Gotthold* (1789—1862) és *Kley Eduárd* Hamburgban, *Mannheimer Izsák Nóe* Bécsben modern prédikációikban is kifejezésre juttatták eszméiket. A zsidók művelődése érdekében 1819. egyesület alakult: Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden, mely folyóiratot is adott ki (Zeitschr. für die Wissenschaft des Judenthums, 1822), *Zunz Lipót*, a modern zsidó tudomány megalapítója vezetésével. Még Zunz előtt írta a móri születésű *Löwisohn Salamon* (1789—1822) Vorlesungen über neuere Geschichte der Juden c. művét. A történeti irodalomban kiváló helyet foglal el *Jost Izsák Márkus* (1793—1860) Geschichte des Judenthums und seiner Sekten c. munkája. Kitünő, többnyire történelmi tanulmányokat írt *Rappaport Salomo Juda* prágai rabbi (1790—1867) a Bikkuré haittim c. folyóiratban és belekezdett egy nagy talmudi reálenciklopédiába (Erech Millin), amelynek azonban csak csekély részét fejezhette be. A lengyel *Krochmal Nachman* (1785—1840) a Móre Nebuché hazemanban (A kor tévelygőinek vezetője) a zsidó történelmi kritika számára egyengette az utat. Zunz mellett *Rappaportot* és *Luzatto Sámuel Dávidot* Padovában (1800—65) kell megemlíteni mint kiváló hebraistát.

Az új korszak beálltával a zsidóság vallásos gondolkodása is átalakuláson ment keresztül. Míg egyesek a hagyományt minden változás fölött állónak hirdettek, mások éppen a zsidóság hivatása érdekében követelték, hogy a vallásos élet is alkalmazkodjék az új időkhöz. Az utóbbi irányban úgy gyakorlat, mint elmélet tekintetében úttörő volt *Holdheim Sámuel* a berlini reformközség rabbija (megh. 1860.), még inkább pedig *Geiger Ábrahám*; az ortodoxia védelmére legékesszólóbban *Hirsch Sámson Ráfael* kelt. A két szélső irány között bölcs mérséklettel lépett fel *Frankel Zacharias*. Azóta a zsidó tudomány minden ága művelőkre talál. Ujabban kiváló gondot fordítanak a régi Zs. kritikai kiadására, valamint a még kéziratban levő Zs.-i termékek közzétételére. A zsinagógai éneket és zenét modern irányban fejlesztik. A zsidó népéletet részben művészi regényekben és novellákban, részben a zsidók szociális életét és a zsidó világszemléletet megvilágító könyvekben, olykor költeményekben ismertetik. Ezen a téren az orosz zsidók a legkiválóbbak, akik zsargon és héber nyelven írnak. Legújabban tartalomra, olykor alakra is sajátszerű irodalmat teremtettek a modern antiszemitizmus támadásainak visszautasítására, melynek számos zsidó író mellett keresztény tudósok is szentelték tollukat. A zsidó felekezeti

és községi életet szolgálják azon nagyszámú zsidó folyóiratok (többnyire hetilapok), melyek minden zsidólakta országban, az illető ország nyelvén (olykor héberül) megjelennek és alkalmilag vagy külön mellékletben zsidó tudományos cikkeket is közölnek. Több más folyóirat tisztán zsidó tudományos céloknak van szentelve. A zsidó tudomány és irodalom ápolására több egyesület alakult, mely részben még most is működik.

A zsidó irodalom Magyarországon.

Jórészt rabbinikus színezetű, csak a mult század óta kezd virágozni; a középkorban hazánkban az egyedüli író Nagyszombati Izsák, ki 1421 előtt élt s a Minhágim (vallási szokások) c. gyüjteményes könyv szerzője. Kóhén Naftali budai rabbi (megh. 1532 után) vallási döntvényei elvesztek, néhány töredék belőlük Katzellenbogen Méir padovai és Tám ibn Jachja konstantinápolyi rabbi könyvében maradt fenn. A Budán rabbi minőségben működő *Kóhén* Mardochaj ben Izsák *Ros márderór* (Velence 1614) prédikációs könyve korának ilynemű munkái közt a legjelesebbek közé sorolható. A sasvári (Schossburg) Gábriel ben Józsua Hesel, ki Lengyelországban élt (1651), kiadta Amsterdamban *Peszách tesuvó* gyászdalát (újra kiadta Gurland Ch. J. 1893.), melyben az 1864-iki lengyelországi zsidómészárlást írja le. Szimcha ben Gerzson há-Kóhén (szül. 1622-ben, megh. Belgrádban 1664 után), ki 1660. két hónapig volt budai rabbi, 1657. Velencében kiadta a Széfer Sémosz című könyvet, mely a válólevelekre nézve tartalmaz útmutatásokat. A kismartoni Méir ben Chájim a Vital Chájjim *Hágilgulim* kabbalisztikus munkájához írt glosszákat (Majna Frankfurt 1684); ugyancsak a Kismartonból származó Simon ben Efráim Juda homilétikus munkát írt (*Chélek* Simeon, Prága 1687). A vilnai származású Kóhén Efráim budai rabbi irodalmi működésének emléke a Sáár Efrájim döntvénygyüjtemény (Sulzbach 1689); unokája Askenázi Cevi ben Jakab, ki Budán nevelkedett (szül. 1660., megh. 1718.) Chacham Cevi döntvénytárával tette nevét ismeretessé (Amsterdam 1712); nagybátyja, Schulhof Izsák ben Mózes budai tudós, később a prágai rabbinátus tagja, Buda visszafoglalásának volt szemtanuja és ez alkalommal szenvedett viszontagságait s budai hitsorsosainak élményeit gyászdalokban írta meg.

A XVIII. sz.-nak legkiválóbb írói hazánkban: *Méir ben Izsák* kismartoni rabbi, a háromkötetes Pónim Meirót döntvénytár szerzője, ugyancsak ő írta a Kotnát Ór című prédikációkat és az Ór Hagónust (Fürth 1766), mely talmudi novellákat tartalmaz; az utóbbihoz hasonló irányú a Korban Ósom c. munka (Sulzbach 1777), melyet Schacherls Izsák ben Sámson, a pozsonyi rabbitanács tagja írt és *Barby Méir* pozsonyi rabbi két kötetes munkája (I. köt. Dyherenfurth 1786, II. köt. Prága 1792). Termékeny író volt *Élia ben Mózes* nagyváradi és bátorkeszi rabbi, legérdekesebb munkája a Hadrat Élijáhu prédikáció-gyüjteménye (Prága 1785); fia *Sámuel Júda* szintén mint szónok vált ki; utóbbinak kétkötetes munkája: *Szálmó mul-eder* (1. kiad. Varsó 1814, a 2. javított kiadás Prága 1818).

A XIX. sz.-ban a talmud művelése mellett már a héber költészet és történet is lendületnek indulnak hazánkban. A talmudi tudományt terjeszti *Eger Mesulám* pozsonyi rabbi (megh. 1801.), kinek döntvénytára 1885. jelent meg (Varsó) és különösen *Schreiber Mózes* pozsonyi rabbi (szül. Majna-Frankfurtban 1761., megh. 1839.), kinek Chatam-Szófer című hatkötetes döntvénytára jelentékeny és ma is közbecsülésben álló mű. *Chorin Áron* aradi rabbi kivált a zsidó hitújítás érdekében írt talmudi értekezéseket.

A költészetet művelték: *Popper Mardochaj* Neszmélyen, ki Ákiba életét tárgyaló drámát írt (Pirké Rábi Ákiba, Bécs 1808), a moóri *Löwisohn Salamon* (megh. 1821.), ki Melicát Jesurun (u. o. 1816) poétikájával nagy hírre tett szert. *Kunitz Mózes* Bét Rábi drámájánál (u. o. 1805) jelentékenyebb *Kohn* Kálmán Gorál Hacadikim drámai költeménye (u. o. 1821), mely Mardochaj és Eszter történetét dolgozza fel. Kiváló héber költők voltak még *Schönfeld Báruch* Szeniczről (1778—1853), *Stark Leó* Pesten, az *Agudát Sosánim* költői fordítások szerzője és *Bacher Simon* a pesti izraelita hitközség néhai pénztárosa, ki különösen mint magyar költemények héber fordítója tünt ki. Héber tárgyú magyar költemények zsidó íróktól (Szegfy Mór, Friedmann S. Gyula) az Első magyar zsidó naptárban és évkönyvben (Pest 1848) jelentek meg.

A zsidó tudomány és irodalom teljes megmagyarosodásának korszaka az emancipáció (1867) utáni időben veszi kezdetét. Az Országos izr. tanítóképző-intézet és az Országos rabbiképző-intézet tanárainak irányítása mellett lankadatlan munka indul meg elsősorban a zsinagógai és iskolai élet, azután pedig a zsidó tudományos ismeretek megmagyarosítása és a kiváló zsidó irodalmi művek magyar nyelvre való lefordítására, valamint a magyar zsidók történetének megírására. Tudományos társulatok és időszaki folyóiratok és az Országos rabbiképző-intézet értesítői tért nyitnak a fiatal magyar zsidó teológusok tevékenységének. *Füredi* Mór, *Deutsch* Henrik, *Schön* József az egész imakönyvet lefordítják, *Kiss* József templomi énekeket ír, *Löw* Lipót, *Kohn* Sámuel, *Löw* Immánuel, *Puls* Ármin, *Hevesi* Simon, *Fischer* Gyula, *Welbsz* Gyula, *Kecskeméti* Lipót, *Neumann* Ede, *Schreiner* Márton és mások a *zsinagógai szónoklat* irodalmát gazdagítják, a tankönyv-irodalom megmagyarosítását *Kármán* Mór indítja meg. Az ő utasításai szerint dolgoznak *Schön* Dávid és *Stern* Ábrahám, továbbá *Büchler* Sándor, *Bernstein* Béla, *Fényes* Mór, *Frisch* Ármin, *Dékány* Géza, *Neumann* Ede, *Weisz* Miksa, *Csukási* József, *Győri* Adolf, *Révai* Adolf és *Kondor* Ignác.

A zsidó tudomány magyar nyelven való terjesztéséért legtöbbet tett az 1885. alapított *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat*, melynek évről-évre megjelenő évkönyveiben zsidó teológiai, bölcseleti, történeti, szépirodalmi értekezések magyar nyelven népszerüsitették a zsidó tudományt. Az évkönyvek mellett, melyeket *Bacher* Vilmos *Mezey* Ferenccel együtt, később pedig *Bánóczi* József szerkesztett, ez a társulat évente négy nagyobb terjedelmű művet adott ki. Ezek-

ben a kiadásokban igen értékes monografiák jelentek meg: *Bernstein* Béla, A magyar szabadságharc és a zsidók; *Polláck* Miksa, A soproni zsidók története; *Büchler* Sándor, A zsidók története Budapesten; *Venetianer* Lajos, A zsidóság szervezete az európai államokban; *Frisch* Ármin, Magyar zsidó oklevéltár és *Guttmann* Mihály és *Harmos* Sándor, Péchi Simon Szombatosok imakönyve. Ugyancsak ez a társulat adta ki *Kecskeméti* Ármin A zsidó irodalom története című kétkötetes munkáját; *Patai* József Zsidó költőit szintén két kötetben és *Krausz* Sámuel Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások című művét. Kiváló *Kohn* Sámuel: A zsidók története Magyarországon a mohácsi vészig; *Héber kútforrások* neve alatt összegyüjtötte a magyar történetre vonatkozó héber nyelvű iratokat és megírta *A szombatosok történetét*. A bölcseleti irány művelői között az első helyet *Hevesi* Simon foglalja el, aki Jób könyvéről írt munkájában a zsidó vallásbölcselet egész rendszerét konstruálja meg. Etika a talmudban című művét együtt írta meg *Blau* Lajossal és *Weisz* Miksával. A tudományos hírlapirodalmat *Bacher* Vilmos és *Bánóczi* József indították meg 1884. a Magyar Zsidó Szemlével, amely *Blau* Lajos és *Hevesi* Simon szerkesztésében a héber nyelvű *Hacofe*vel (Szemle) bővült. 1882-ben indult meg az *Egyenlőség* mint zsidó felekezeti lap, 1909. a *Mult és Jövő* zsidó szépirodalmi és művészeti folyóirat és még több más folyóirat.

A zsidó tárgyú költészet művelését *Kiss* József karolta fel legjobban, vallásos dalaival és zsidó tárgyú költeményeivel. A spanyol zsidó költészet remekeit fordították: *Makai* Emil, *Vajda* Béla, *Kecskeméti* Lipót, *Gábor* Henrik és *Patai* József, a jiddisch irodalom termékeit átültették *Szabolcsi* Lajos és *Patai* József. A zsidó regényt *Ujvári* Péter művelte nagy sikerrel.

Irodalom. A Zs. történetére vonatkozó újabb elméletek a következő munkákban vannak kifejtve: Reuss, Gesch. der heiligen Schriften des Alten Testaments, 2. kiad. 1890; Graf, Die gesch. Bücher des Alten Testaments; Kuenen, De Godsdienst van Israel, 2 köt., Harlem 1869; u. a., Historisch-critisch Onderzoek naar het outstaan en de verzameling van de boeken des Ouden Verbonds, Leiden 1885, németre fordították Weber és Müller; Wellhausen, Prolegomena zur Geschichte Israels, 1888; u. a., Israelitische und jüdische Geschichte, Berlin 1894; u. a., Die Composition des Hexateuchs; Cornill, Einleitung in das Alte Testament, 1892; Holzinger, Einleitung in den Hexateuch, 1893; W. Robertson Smith, The old Testament in the Jewish Church, 1822; u. a., németül, Das Alte Testament, Seine Entstehung und Überlieferung, 1894; Driver, Introduction to the Old Testament, Edinburgh 1891; Leopold Löw, Praktische Einleitung in die Heilige Schrift und Geschichte der Schriftauslegung és Allgemeine Einleitung und Geschichte der Schriftauslegung, Nagykanizsa 1855; The Jewisch Encyclopedia.

Zsidó iskola, l. *Zsinagoga*.

Zsidójelek, a középkorban azok a megkülönböztető jelek, melyeket a zsidóknak azért kellett viselniök, hogy a keresztények már messziről megismerjék őket. Ilyenek voltak a *zsidófolt, zsidókalap, zsidóköpeny*. Hazánkban már II. Endre a beregi erdőben tett esküjében megigérte (1233 aug. 12.) a szentszéki követnek, hogy a zsidókat e megkülönböztető jelek viselésére fogja szorítani. Az 1279. Budán ülésező egyházi zsinat 125. fejezete elhatározta, hogy minden zsidó férfiú vagy nő, ha nyilvános helyen mutatkozik, felső ruhájának bal oldalán vörös posztóból készült köralakú foltot viseljen. Az izmaelitáknak sárga foltot kellett hordaniok. A Zsigmond király idején készült budai törvénykönyv a zsidók számára egy arasznyi nagyságú sárga foltot ír elő. A zsidókalap hegyes alakú volt, okiratainkban csuklya elnevezéssel is előfordul. Hegyes zsidókalapot Budán a bűbájosoknak és boszorkányoknak is kellett viselniök. A köpeny Budán vörös színű volt. E Zs. viselése alól egyesek királyi engedelemmel fel voltak mentve.

Zsidók, a Mózes tanát (l. *Zsidóság*) követők összessége. Eredeti nevük *izraeliták*, a görögöknél s a Vulgatában *héberek*. Az európai nyelvek legtöbbje Juda törzsének nevéből képezte a Zs. elnevezését, ami onnan eredt, mert Kr. e. 722. Észak-Izrael birodalma elpusztult és azóta már csak *Judaország* élt önálló nemzeti életet. Juda országa is elpusztult 586., de ennek a lakossága megtartja népi öntudatát és ezentúl Izrael helyett a Judabeli (Jehudi) név szerepel.

A Zs. faji és néprajzi viszonyai.

A tudomány mindeddig a zsidó faji ismeretek kérdését nem tisztázta. Az újabb kutatások ugyanis kiderítették, hogy a sémi tipus csak az északafrikai Zs.-nál domborodik ki a maga egészében, ellenben a nagy többségnél nem találhatók a sémi jellegek abban a mértékben, melyet az arabok és a szirek vonásai feltüntetnek. Külsőségekben általánosságban jellemző a hosszú kampós orr, a kiálló fényes szem, a vastag ajak, a beesett mellkas és a lúdtalp. A bőrszín különböző: a legsötétebb barnától a legvilágosabb fehérig minden árnyalat képviselve van.

Testi gyengeségükkel szemben feltünik a Zs. nagy életereje. Valamennyi kulturországban a Zs. halálozási százaléka kedvezőbb.

Az európai Zs. két nagy csoportra oszlanak, amelyek hagyományokban, vallási szertartásokban és a héber nyelvnek olvasási módjában, sőt még testi alkatban is különböznek egymástól: a déleurópai *szefardok* és az északeurópai *askenázokra*.

A szefardok az Abadja próféta által 120-ban említett, eddig ki nem derített *Cefarad* nevű ország után nyerték elnevezésüket, amely országot a középkorban a pyreneusi félszigettel azonosították és azóta a spanyol- és portugál-Zs.-at is szefard néven nevezik. A szefard-tipusú Zs. az összzsidóság túlnyomó többségét alkotják. Jellegzetes náluk a sémi tipus: a hosszúkás alak és hosszúkás fej, az ovál arc, a barna testszín, a kampós, de finom metszésű orr és a vékony ajak. *Askenázok* alatt a germán Zs. leszármazottjait, tehát a német, magyar, lengyel, orosz és egyáltalában az északeurópai országoknak a zsidóságát értik. Ezeknek formái kevésbbé szépek: nagy száj, vastag ajak, vastag orr és zömök testalak. Hajszínük sokszor szőke.

Egységesebbek a zsidó faj lelki tulajdonságai. Vallási törvényeik ősidők óta előírták a tanulást és iskoláztatást, aminél fogva városi életre szorultak. Ez a tény eredményezte, hogy a zsidóság leginkább városi foglalkozást üzött, ami azután a világszemléletükben és így erkölcsi fel-

fogásukban is kitörölhetetlen nyomokat hagyott. Az állandó üldöztetés ellen a vallásos életben és az ősi hagyomány tiszteletében kerestek menedéket és a tanításaikban rejlő életmód örömeivel ellensúlyozták a sok szenvedést. Különösen erős lett bennük a családiasság, az ősi vallás szeretete és az altruisztikus tettrekészség. A szellemi munkásság terén aránylag nagyobb tevékenységet fejtenek ki, mint gazdanépeik. Különösen kiválnak a bölcsészet, történet, szociológia, orvostudomány, a filológia, a matematika, a lírai költészet és a zene terén. Majdnem mindig átveszik a környező népek nyelvét. Már a bibliai korban is inkább beszéli a nép az aram nyelvet és a biblia egyes könyvei már aram nyelven irattak is. Kivétel a vallási irodalom, amely a XIX. sz.-ig héber, illetve új héber nyelven iratott. A arab korban Spanyolországban és a középkorban Németországban keletkezett az espagnol és jiddis (l. *Jargon*) dialektus, ez jelenleg is a Zs. nagy tömegének nyelve különösen ott, ahol az európai kultura a visszamaradottság képét mutatja.

Irodalom. Alsberg, Rassenmischung im Judentum, Hamburg 1891; Luschar, Die anthropologische Stellung der Juden, Korrespondenzblatt der deutschen anthropologischen Gesellschaft, 1893; Ripley, The Jews and Samtes, London 1900; Werner Sombart, Die Juden im Wirtschaftsleben, Leipzig 1911.

A Zs. története. A birodalom kettéoszlásáig.

Az ó-testamentum szerint a Zs. ősapja, Ábram az Egyisten eszme terjesztése céljából 2000 körül Haran városából elment Palesztinába. Fia *Izsák* és unokája *Jákob* hívek maradtak Ábrahám vallásához, Jákob fia József, aki testvéreinek árulása folytán mint rabszolga jutott Egyiptomba, de ott helytartói méltóságra emelkedett, nagy éhinség idején apját és egész családját behívta a termékeny Gosen tartományba (keletre a Nilustól), ahol a Zs. évszázadokon által éltek anélkül, hogy a benszülöttekkel keveredtek volna. József halála után sokat szenvedtek a fáraók kemény uralmától. Mózes testvérével, Áronnal 1320 körül a népet kivezette Egyiptomból, a biblia tudósítása szerint átkelt a Vörös-tengeren. Józsuéval együtt visszaverte a szomszéd törzsek támadásait és a Sinai hegyen új vallási és erkölcsi törvényt adott népének. Ezután Mózes még 40 évig járt a Zs.-kal a pusztában, hogy ezalatt a törvény tiszteletében rendületlen, harcraképes nemzedék nőjjön fel körülötte. A vándorlás közben történt a főpapi méltóságnak átruházása *Áron* családjára és az egész népnek felosztása 12 törzsre. Mózes halála után a vezérszerep Józsuénak jutott, aki hét évig tartó háborúban az ország régi lakosait részint leigázta, részint kiirtotta. Az elfoglalt területet az egyes törzsek közt elosztották, úgy azonban, hogy Lévi törzse főpapi minősége alapján nem földet kapott, hanem 50-nél több várost a többi törzsek területén. Józsué halála után külső ellenségek és belső villongás apasztották a népet, amelyet csak a bírák lelkes vezetése tudott megtartani. Csak *Sámuelnak*, az utolsó bírónak sikerült a filiszteusokat is legyőzni s a belső villongásokat megszüntetni. De a nép óhaja szerint Sámuel *Saul*, Benjámin törzsének egyik előkelő sarjadékát királynak kente fel. Saul tovább küzdött a filiszteusok, moabiták, idumeusok és amalekiták ellen; de magára vonván Sámuelnak haragját, ez 1036. titokban Dávidot kente fel királynak. Saul, aki a filiszteusok ellen is csatát vesztett, 1033. öngyilkossá lett.

Dávid királynak (1033—993) hét évi küzdelmébe került, amíg az összes törzsek elismerték. Székhelyét Hebronból Jeruzsálemba tette át, amelyet a jebuzeusoktól elfoglalt s a nemzeti királyság és nemzeti vallás középpontjává tett. Uralmát belső reformokkal megszilárdította, az ország határait az Eufrátesztől egész a Földközi-tengerig kiterjesztette.

Salamon (993—953), Dávidnak Batsebától született fia, fölépíttette a róla elnevezett templomot, minden téren fényes eredményekre vitte népét, de viszont súlyos adókkal terhelte. Halálakor a nehezen elfojtott elégedetlenség nyílt lázadásban tört ki, 10 törzs Jeroboam vezetése alatt nyíltan elszakadt és *Juda* országával szemben kikiáltotta *Izrael* országát.

Izrael országa az asszíriai fogságig.

Habár Izrael volt a nagyobb és népesebb, belső szilárdságban még sem vetélkedhetett Judával, mert az utóbbinál maradt a főváros, a templom és a főpapság. *I. Jeroboam* (953—927) Izraelban meghonosította a bálványimádást és csakhamar nyílt harcra került a dolog Juda ellen. Jeroboam fiát, az erkölcstelen *Nadabot* (927—925) hadvezére *Baesa* megölte és ő lépett helyette a trónra. Ennek fiát *Elahot* (901—829) hasonló sors érte hadvezérének, Simrinek kezétől, amikor aztán *Omrit* emelték a trónra, aki Samariát építette és azt tette meg fővárosnak. Fia és utóda *Achab* elfogadta Bálnak tiszteletét, hevesen üldözte Illés prófétát, de vitéz katona volt, aki a szíreket leverte és Damaszkus falai alatt esett el. Utána fia *Ahazja* következett (853—851), ez után viszont Ahazja fivére *Jóram* (851—843). Ezt és egész családját *Jéhu* ölette meg (843—815), akit Elizeus kent föl királynak és aki Bálnak tiszteletét kiirtotta. *Joahaz* (815—798) és *Jóas* 798—790) uralkodása után Izrael országára *II. Jeroboam* alatt (790—749) a másodvirágzás kora virradott fel. De utódai *(Zacharja, Sallum* és *Menahem)* alatt már ismét a hanyatlás képe mutatkozik. *Pekah* (736—734) II. Tiglath Pileszar asszír király ellen vereséget szenvedett s a népességnek jelentékeny részét fogságba hurcolták. Az utolsó király, *Hósea* (728—719) uralkodása alatt először IV. Szalmanasszar asszír király tört 723. az országba, majd 722. Sargon Samariát elpusztította és a népet méd és perzsa tartományokba telepítette át (asszír fogság).

Juda országa a babiloni fogságig (586).

Rehabeam kormánya idején (953—932) egyiptomi sereg pusztította Judát. *Abiam* (932—929) és *Asza* után (929—873) *Josafát* (873—848) hozott tekintélyt a trónra, amelyen ült. Igazságos és nemes uralkodó volt, leverte az edomitákat, moabitákat és ammonitákat; Izrael országával is jobb viszonyba lépett, midőn fiát *Jóramot* (848—844) összeházasította Achab király leányá-

val Athaljával. Jóram halála után fiát *Ahazjá*t Jéhu megölte, mire Ahazja anyja meggyilkoltatta az összes trónutódokat, akik közül azonban *Jóas* megmenekült és (837—797) trónra is jutott. Ezt megölték, mert a templom pénzét arra használta, hogy rajta lealázó békét vásároljon. Ugyanígy járt fia *Amacja* (797—792), aki Izrael ellen csatát vesztett és Jeruzsálemet is feladta. Fia *Uzia* (792—740) rövid időre jobb napokat hozott népére, de már *Jótam* (740—734) és *Ahaz* (734—728) alatt hanyatlás következett be, sőt az utóbbi nemcsak hogy asszír hűbéres lett, de még a Jahve tiszteletéről is le kellett mondania, melynek visszaállításáért Ézsaiás, Mikeás és más próféták szenvedélyesen küzdöttek, azonban ez csak Ahaz fia, *Hiszkiás* alatt (728—697) sikerült. Az utolsó király *Zedekiás* (597—586) alatt Nebukadnezár az országot elfoglalta, Jeruzsálemet templomostul feldúlta, a királyt megvakíttatta, s a népet Babilonba fogságba hurcoltatta. L. *Babiloniai fogság.*

A babiloni fogságtól a zsidó állam bukásáig.

(586-tól Kr. u. 69.)

A babiloniai száműzöttek közül csak vagy 42,000-en éltek Cyrus engedélyével, hogy Palesztinába visszatérhetnek; jobbára Juda-törzsbeliek voltak, miért is ezentúl «jehúdim» (Zs.) lesz a népnek szokásos elnevezése. A hazatérőket Zerubábel és Józsua főpap vezették (536). 458-ban Ezra vezetése alatt újabb csapat száműzött jött Palesztinába és a tóra törvényei szerint kezdte reformálni a vallásos életet. *Nagy Sándor* hódításai által makedoniai (331) és Ptolemaios Lagos óta, aki 301. elfoglalta Jeruzsálemet és nagyobb zsidó koloniát telepített meg Alexandriában, egyiptomi, Nagy Antiochus (203) alatt szír fenhatóság alá került Palesztina. Ezzel a bel- és külzavarok s a vallásos üldözések szomorú korszaka kezdődött a Zs. számára. A ledér Antiochus Epiphanes (175—163) Palesztinában oltárokat emelt a görög istenségeknek; Apollonius hadvezére által a lakosság nagy részét felkonczoltatta. A véres üldözés következtében felébredt a nemzeti öntudat és a Zs. a Makkabeusok (l. o.), kivált a hős *Júda* vezetése alatt felvették a küzdelmet a gyűlölt szír iga lerázására. 164-ben elfoglalták Jeruzsálemet és a templomban helyreállították az ősi istentiszteletet (innét a Chanukka-ünnep, l. o.). Juda halála után (160) testvérei *Jónathan* és *Jókhanan* kevesebb szerencsével folytatták a küzdelmet, míg Simon (142—35) döntő ütközetben győzött és (141) diadalmasan bevonult Jeruzsálemba. Fia *Hyrkanos* János (135—105) hódítások által független országának határait messze kiterjesztette és Idumeát és Samariát Judeához csatolta. De már unokái, *II. Hyrkanos* és *Aristobulos* versengése tönkretették Judea szabadságát. Aristobulos ugyanis Pompejus római vezér segítségét kérte, aki 63. Jeruzsálemet elfoglalta és falait lerombolta. A rómaiak öt kerületre osztották az országot. Caesar, aki különben kegyesen bánt a Zs.-kal, Hyrkanosnak adta a főpapi méltóságot és egy idumeus királyi sarjadékra, *Antipaterre* bízta az ország kormányzását. Ennek második fia *Herodes* (l. o.) 37. rémséges polgárháborúk után véget vetett a Hasmoneusok uralmának. A nép csakhamar meggyűlölte Herodest, aki embertelen vérszomjjal mindig a rómaiak kegyét keresve, áldozta fel egymásután nejét Mariamnét, a Hasmoneusok utolsó sarját és gyermekeit. Külsőleg fényes uralkodása után Kr. e. 4. bekövetkezett halálával polgárháború tört ki, amelynek véres leverése után a rómaiak Archelaost ismerték el, de többé nem királynak, hanem csak etnarchának, Judeát római tartománnyá nyilvánították s az országot római prokurátorok kormányozták. Tiberius halála után Nagy Herodes unokája, I. Agrippa alatt (41—44) Judea, persze a rómaiak főhatósága alatt, ismét királysággá lett, de II. Agrippa kiskorúsága alatt megint prokurátorok állnak az ország élén. Ezeknek zsarolásai a népet ismét nyílt lázadásra hajtották, amely Gessius Florus alatt kitört (66) s amelyben mint Galilea helytartója részt vett *Josephus Flavius* (l. o.) is. Nero a lázadás elfojtására Vespasianust küldte, aki fiával Titusszal 69. Jeruzsálem városát hosszú ostrom után elfoglalta (69., ab hó 9., innét a zsidó bőjtnap *tisobeav*). A templomot elhamvasztották, sok zsidót legyilkoltak vagy rabszolgavásárra hurcoltak, a többi futásban keresett menekülést és szétszóródtak.

A zsidó állam végleges bukásától (Kr. u. 69.) a mai korig.

a) *A Zs. története a római birodalomban.* Már Jeruzsálem pusztulása előtt számos zsidó lakott Perzsiában, Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Kirenében, Görög- és Olaszországban. Rómában már az első császárok alatt virágzó községük volt, amely szabadon gyakorolta vallását, tagjai részt vettek az állami életben, sőt nyilvános hivatalokat viseltek. A rómaiak diadalmas hadjáratait követve Hispaniában és Galliában is korán telepedtek le, épp úgy Stiriában, Illiriában és valószínűleg Pannoniában is. Eleinte számos felkelésben kísérleték meg a gyűlölt római iga lerázását. Palesztinában Quietus (114) nyomta el a lázadókat, hasonló sors érte a Kirenében (115) és Ciprusban (116) kitört lázadásokat, amelyeket Hadrianus kérlelhetetlen szigorral fojtott el. Még végzetesebb lett a Zs. számára a *Bár-Kochba* (l. o.) vezetése alatt Palesztinában (132) kitört hősies szabadságharc, amelynek kemény küzdelmek után Julius Severus vetett végett (135) és Hadrianus kegyetlen üldözéssel torolta meg a felkelést, amely több mint félmillió emberéletbe került. A teljesen lerombolt Jeruzsálemet újból felépíttette és Aelia Capitolinának nevezte el, a Zs.-kat pedig halálbüntetés terhe alatt kitiltotta szent városukból. Midőn Nagy Constantinus alatt a kereszténység lett államvallássá, eltiltották a zsidóságra való áttérést, valamint új zsinagógák építését; polgári jogaikat mindinkább megnyirbálták, kizárták őket a hadseregből és állami hivatalokból, csak mint ügyvédek és városi hivatalnokok működhettek még egy ideig. Gallus, Constantinus sógora (337—361) szigorú rendeletekkel sújtja a palesztinai Zs.-at, akik összeesküvést szőttek ellene; ez alkalommal Tiberiast elhamvasztotta.

b) *A Zs. története az új-perzsa birodalomban.* Az Eufrátesz vidékén már a zsidó állam bukása előtt számos zsidó lakott. Csakhamar virágzó községek keletkeztek, amelyek világi dolgokban egy a kormánytól függő *res-gáluta* (a számüzöttek feje) fenhatósága alatt állottak, míg a vallás dolgában Palesztinából vették utasításaikat. Nemsokára azonban gyorsan felvirágzó főiskolák keletkeztek köztük Nehardeában, a *res-gáluta* rendes székhelyén, Pumbeditában, Szurában és Mechusában, amelyek a palesztinaiakat csakhamar túlszárnyalták. II. Jesdegerd (455—458) és Firuz (471—484) alatt nagy üldözések érték a Zs.-at és akkor (490 körül) állítólag sokan Indiába vándoroltak ki, ahol szabad államot is alapítottak, de ennek (1510) a portugálok vetettek véget. A diadalmasan előretörő iszlám a perzsa Zs.-at is uralma alá hajtotta.

c) *A Zs. története Ázsiában és Afrikában az iszlám uralom alatt.* Az iszlám terjedése a Zs.-nak kezdetben kedvezett. Az iszlám bölcsőjében, *Arábiában* már régebben letelepedtek zsidó törzsek. Maga Mohammed is kezdetben jóindulattal volt velök szemben, mert azt hitte, hogy tömegesen fognak csatlakozni zászlajához. Midőn azonban e várakozásában csalatkozott, nyiltan üldözte őket és a zsidó törzseket véres küzdelmek után kiüzte lakhelyeikből. *Omar* folytatta a Zs. elleni küzdelmet, részben az iszlám felvételére, a többit sajátszerű jelvények viselésére kényszerítette, Mekka és Medina szent városokból pedig kitiltotta őket. A babiloniai és egyiptomi Zs. a győztes mohammedánokban felszabadítójukat üdvözölték. Az előbbieket ezentúl is a res-gáluta (exilarcha) képviselte mint világi fő, míg vallási ügyekben a *gáon* döntött. 762 körül állítólag pártviszályok következtében keletkezett a karaiták felekezete, melynek megalapítója Ánán ben Dávid volt. Ugyanazon idő körül történt a szomszédos *kazaroknak* (l. o.) a zsidó hitre való áttérése *Bulán* khágán alatt. A kazar-zsidó birodalmat Szvjatoszlav orosz nagyherceg (969) meghódította, oroszok és bizánciak pedig (1016) végkép feloszlatták. Az egyiptomi Zs. egy a khalifától megerősített *nágid* (fejedelem) fenhatósága alatt állottak, kinek hatásköre nagyjában megfelelt a babiloniai exilarchaénak.

d) *A Zs. története a középkorban Spanyolországból való kiüzetésökig.* A pyreneusi félszigeten, hol a Zs. már mint római polgárok éltek, társadalmi és polgári állásukat legelőször az illiberisi zsinat (320) támadta meg. Az ariánus nyugati gótok alatt teljes jogegyenlőségnek örvendtek és előkelő állásokat foglaltak el. Azonban már *Reccared* (590) hozott megszorító zsidó törvényeket, Sisebut (612) és Chintilla (638) alatt mind nyomasztóbb és végre majdnem türhetetlen lett helyzetük. A 711-diki Xeres de la Frontera melletti csata, melyben Roderichot az arabok legyőzték, ismét polgári és vallási szabadságot hozott a Zs.-nak, akik az arab kulturéletben élénk részt vettek, a tudomány, költészet és bölcsészet szép virágzásnak indult közöttük. Egyes tudósok elsőrangú tisztséget viseltek a khalifák udvarában, így *Khaszdai ibn Sáprut*, III. Abd-ur-Rahman és Alhakim (961—976) udvari orvosa és minisztere és hivatalban utódja, a selyemgyáros *Jakab ibn Gau* Hasim khalifa alatt. Habus király minisztere volt *Sámuel hánnágid*, a tudományoknak lelkes művelője. VI. Alfonzo, Castilia ura, ki az első csapást mérte az arab uralomra Spanyolországban, kedvezett a Zs.-nak; diplomáciai küldetésekre használta őket, kimondotta törvényes egyenjogusításukat és zsidó udvari orvost tartott. Midőn Cordova, Andalusia fővárosa (1148) elesett, az Észak-Afrikából átkelt hitrajongó almohádok déli Spanyolhonban az iszlám fölvételére vagy kivándorlásra kényszerítették a Zs.-kat. I. Jakab alatt rendeztetett a nyilvános hitvita Barcelonában (1263), amelyen *Mose ben Nachmán* (Nachmanides) küzdött a hitért *Pablo Christiani* ellen. Navarrában 1328-ban tört ki a zsidóüldözés, egyéb városokban (1348) a kutak mérgezéséről szóló mese szedte a maga áldozatait. Sevillában (1391) a papság izgató beszédei folytán a csőcselék teljesen kifosztotta a Zs.-at; több más városban és a baleári szigeteken követték e példát. Az üldözöttek részben elmenekültek, többnyire Észak-Afrikába, részben színleg vették fel a keresztséget. Az utóbbiakat (Marannok, héb. Anúszim, azaz kényszerítettek), mivel igazhitüségükben nem bíztak, gyakran üldözték, úgy hogy vagy szintén elmenekültek, v. mártirságot szenvedtek. 1412-ben külön negyedekbe (Juderia) zárták a Zs.-at és kényszerítették, hogy külön zsidójeleket viseljenek ruházatukon. Uj, kérlelhetetlen elleneségük támadt az 1480. behozott inquizicióban. Az ennek élén álló Torquemada Granada elfoglalása után kieszközölte V. Ferdinándnál és Izabellánál, hogy 1492 márc. 31. kiadták a Zs. kiüzetéséről szóló rendeletet, amely 300,000 zsidót tett hontalanná, ezek leginkább Észak-Afrikába, Olasz- és Törökországba és Portugáliába menekültek. II. Juan nagy összeg árán a spanyol menekülőknek megengedte, hogy nyolc hónapig maradjanak országában, de tovább nem türte őket, a benlakó (portugáliai) Zs.-at pedig Ferdinánd veje, Nagy Emánuel (1496) számüzte. A hátramaradt álkeresztények közül sokan az inquizició évszázadon át folytatott üldözéseinek estek áldozatul, sokan megszöktek és többnyire Hollandiában kerestek uj hazát, hol nyiltan visszatértek régi hitükre.

A bizánci birodalomban Justinianus (527—565) tetemesen megszorította a Zs. polgári jogait. A VIII. sz.-ban sokan közülök kivándoroltak a kazár birodalomba és nyilván befolyással voltak a kazároknak zsidó hitre térésére.

Olaszországban a keleti gótok birodalmának megalapítása mitsem változtatott a Zs. helyzetén; kivált a déli olasz városokban századokon át meglehetős békés viszonyok közt éltek. A XIII. sz. óta többrendbeli zsinati határozat értelmében itt is külön zsidó jelvények viselésére kényszerítették őket, a XV. sz. óta pedig külön városrészekben (ghetto) kellett lakniok. A pápák, kik előszeretettel zsidó orvosokra bízták magukat, elég kegyesen viselkedtek a Zs. iránt (így I. Gergely, III. és VI. Sándor, VII. Ince és VI. Kelemen); csak VII. Gergely és III. Ince hozattak ellenök zsinati határozatokat. Szicilia szigetén zavartalanul éltek arabok és normannok fenhatósága alatt, amíg Katolikus Ferdinánd (1493) ki nem üzte őket.

Franciaországban már igen régen, valószínűleg már Caesar idejében voltak zsidó gyarmatosok. A VIII. sz.-ban kivált Languedocban és a Provenceban a többi lakossággal jó egyetértésben és kedvező viszonyok közt éltek mint földmívelők, kereskedők. Nagy Károly különös pártfogásában részesítette a Zs.-at. Jámbor Lajos alatt, akinek neje, Judit, pártolta a Zs.-at, még kedvezőbbek lettek viszonyaik; szabad költözködési jogot, kereskedelem és ipar tekintetében szabadalmakat adott nekik; belügyeikben egy *Magister Judaeorum* ítélkezett. A verduni szerződés (843) után azonban rosszabbra fordultak a Zs. viszonyai; 1181. királyi rendelettel Párisból és környékéről kiutasították őket, 1198. visszatérhettek ugyan, de mint jobbágyok bizonyos lakóhelyekre szoríttattak. Miután zsidó fanatikusok Maimuni irataiban valláselleni dolgokat véltek felfedezni és azokat a Domonkos-rendbeliek segítségével 1233. elégették, Párisban és Montpellierben (1240) nyilvános hitviták rendeztettek és (1242) egész halmaz talmud példányt és egyéb zsidó könyvet égettettek el a hóhér keze által. Szép Fülöp (1306) a csaknem 100,000 lélekből álló francia zsidóságot kitiltotta az országból; X. Lajos (1315) csak nyomasztó feltételek mellett engedte meg visszatérésöket, 1394. VI. Károly végkép kikergette őket.

Angliában és az angol uralomhoz tartozó francia tartományokban (Normandia, Anjou, Poitou, Gascogne) nem sokkal kedvezőbb volt a Zs. sorsa. Eduárd (1041) a korona tulajdonának jelenti ki őket és birtokukat. A nép gyűlölte őket és Oroszlánszívű Rikárd trónralépésének napján (1189 szept. 3.) megtámadta a londoni Zs.-at, kifosztotta s lemészárolta őket. London példáját követték más városok is. János (1199—1216) elkobozta a gazdag Zs. vagyonát, amit III. Henrik (1216—1272) is megtett. Hogy a szüntelen zsarolásoktól meneküljenek, engedélyt kértek a kivándorlásra; a kormány, mely bő jövedelmi forrást látott bennük, eleinte igéretekkel ott marasztalta őket. 1290-ben azonban I. Eduárd hallatlan zsarolások után száműzte őket.

Németországban már igen korán akadunk zsidó lakosokra; Kölnben már a IV., Mainzban a VIII. sz.-ból van biztos tudomásunk róluk. Cseh- és Morvaországban, Sziléziában és Ausztriában számos községet alkottak, míg Észak- és Közép-Németországban csak a XIII. sz.-tól kezdve telepednek meg sűrűbben. A keresztes hadjáratokkal végzetteljes fordulat állt be számukra. 1096-ban a keresztesek iszonyatos öldöklést és fosztogatást vittek véghez és a Rajnától egész Regensburgig és Prágáig megsemmisítették a zsidó községeket. 1146-ban ismétlődtek a vérfagyasztó jelenetek. A császárok (IV. Henrik és III. Konrád) védelmük alá helyezték az üldözötteket; miből a birodalmi zsidóság számára az ú. n. kamaraszolgai viszony fejlődött; a Zs. mint *servi camerae*, kiket a császárok és országnagyok adott alkalommal elzálogosítottak vagy elajándékoztak, külön nyomasztó adókat fizetnek a császári védelemért, amelyet minden koronázásnál újból megszerezniök, helyesebben vásárolniok kellett; külön koronázási adót is fizettek. Városi polgárjogot nem nyerhettek, hivatalt nem viselhettek, földbirtokot nem szerezhettek, a céhekből ki voltak zárva és így külön városrészekre (zsidó-negyedre, zsidóutcára) szorítva, külön ruházat és meggyalázó jelvényekkel megbélyegezve, a kiskereskedésre és az uzsorára kényszerültek. Csaknem minden év más-más nagyobb vagy kisebb üldözést hozott fejükre, majd keresztény gyermekek gyilkolásával (l. *Vérvád*), majd keresztény jelvények megszentségtelenítésével, majd kutak megmérgezésével vádolták őket. Számos helyről kiüzték őket. A kiüzöttek pénzen szokták megvásárolni a visszatérési engedélyt, de midőn ismét némi jólétnek örvendtek, vagyonukból kifosztva, újra üldöztettek. Ez üldözések és az általuk okozott teljes elszigeteltség közepette a Zs. nyelve az ú. n. zsidó-németté (jargon, l. *Zsidó-német nyelv*) fajult; de szellemük és hithűségük töretlenül maradt, elsajátították azt az összetartást, áldozatkészséget, jótékonyságot, szorgalmat, szívós kitartást és a családi élet bensőségét s tisztaságát, amelyekből erőt merítettek az élettel való küzdelemre.

e) *A Zs. újkori története.* A XVI. sz. elején politikai és szellemi tespedésben találjuk a Zs.-at *Arábiában*, *Indiában*, *Bokharában*, a *tatárok* közt és végre *Abesszíniában* (falasák), hol mindenütt többé-kevésbbé kezdetleges viszonyokhoz kellett alkalmazkodniok. Észak-Afrikában a pyreneusi félsziget száműzöttjei számos községet alkottak és kivált *Marokkóban*, hol gyakran magas állami hivatalokat viseltek, időközönkinti üldözések daczára, tűrhető viszonyok közt éltek. *Törökországban*, ahol az elűzött spanyol Zs. virágzó községeket alapítottak (Szaloniki, Konstantinápoly, Drinápoly, Szmirna, Damaszkus és egyebütt), tekintélyes állást foglaltak el mint nagykereskedők és gyárosok, olykor mint államhivatalnokok is. A virágzó tudományos életet azonban elnyomta a kabbala (l. o.), amely hitrajongókat és csalókat szült és egyengette a talajt Sabbathai Cevi (l. o.) álmessiás és hívei számára, akiknek soraiból később kikerült a *Frank* Jakab (l. o.) által alapított frankista és a *Báálsem* Izrael által alapított chaszideusok (l. o.) felekezete. *Palesztinában* a pasák elnyomása alatt majdnem kizárólag a külföldről jövő segélyezésekből élve, csak a legújabb időkben fordult jobbra sorsuk. *Olaszországban* sokat szenvedtek az inquizició által hozott nyomasztó törvények, valamint a cenzura alatt; szent könyveiket nem ritkán elégették, *Svájcban* csak Aargauban tűrték őket. *Lengyelországban*, hova a német üldözések sok zsidót kergettek, a XVII. sz. elején még meglehetős kedvező viszonyok közt éltek, a Chmelnicky-féle hírhedt üldözések alatt (1648—61) azonban vagy félmilló zsidót öltek meg a vérszomjas kozákok. A spanyol inquizició elől menekülő Zs. és álkeresztények közül néhányan *Franciaországban* (Bayonne és Bordeaux 1550), sokan *Hollandiában* találtak otthont; mint a hollandi világkereskedelem részesei, sőt fejlesztői, tekintélyes hitközségeket alapítottak (kivált Amsterdamban), melyeknek tagjai közül nem kevesen (Spinoza, Uriel Acosta) mint bölcsészek, költők, orvosok, dráma- és történetírók váltak ki. Az amsterdami

rabbi Menasse ben Izráel kieszközölte Cromwellnél a Zs. befogadását *Angliába* (1655). Hollandi Zs. (1642) Brazilliába, angol Zs. (1639—64) Cayennebe vándoroltak ki. *Németországban*, dacára a reformáció szülte szabadabb szellemnek, egyelőre alig javult helyzetük. A céhekből s a kereskedelem több ágából ki voltak zárva; a régi nyomasztó és megbecstelenítő zsidótörvények érvényben maradtak; az országos kiűzetések sem szüntek meg. Társadalmi és szellemi felszabadulásuk a XVIII. sz. utolsó negyedében veszi kezdetét. Mendelssohn Mózes (l. o.) és barátainak (Lessing, Dohm) működése felébresztette a Zs. egyenjogusítására irányuló törekvéseket. *Franciaország*, hol Mirabeau lépett fel mint a Zs. szószólója, 1791. teljes jogú polgároknak ismerte el őket; I. Napoleon egy 71 tagból álló szinhedrion által (Sinzheim Dávid elnöklete alatt) viszonyaikat szabályozta (1806). Franciaország nyomaiban haladva Belgium, Hollandia és Dánország is (1814) kimondották a Zs. egyenjogusítását. *Oroszországban*, I. Sándor alatt a Zs. sorsa kedvező fordulatot vett, a kormány (1805—1809) elősegítette a zsidó iskolák, valamint zsidó földmívelő gyarmatok létesítését (1808 Nikolajev mellett). A Zs.-nak kedvező II. Sándor halálával (1881) szomorú korszak nyílt meg a minden jogtól megfosztott Zs. számára. III. Sándor trónralépésekor, Ignatijev miniszter alatt, az ország D.-i és Ny.-i részeiben (Varsó, Kijev, Odessza, Jekaterinoszlav stb.) a védtelen Zs.-at bántalmazták, kifosztották, leöldösték; sokan hitsorsosaik segítségével kivándoroltak Palesztinába és Amerikába. II. Miklós uralkodása kezdetén jobbra kezdett fordulni sorsuk, de a japáni háború nyomán kiélesedett forradalmi hangulat lecsillapítására a hatóságok titkos támogatása mellett a nagyobb orosz városokban *pogromokat* rendeztek. *Németországot* a francia forradalom vezette a Zs. emancipációjára; végleg az 1869-iki birodalmi törvény által. Ugyancsak Németországban keletkezett (1874) a Zs. emancipációja ellen irányuló antiszemitizmus, amely onnét más országokba is elharapódzott. A többi civilizált államok, úgy Európában, mint Amerikában, Oroszország és Románia kivételével, zsidó alattvalóiknak megadták az egyenjogusítást. Az elnyomottak védelmére és segélyezésére az Alliance Israélite (l. o.) Párisban, az Anglo-Jewish Assocation (Londonban), az Israelitische Allianz (Bécsben) és a Board of Delegates (New Yorkban) működnek. A világháború befejezésével létrejött békekötésben Anglia kezdeményezésére Palesztinát zsidó otthonnak jelölték ki, ahol a Zs. az önállóság némi kellékeivel elláttatik (Balfour deklarációja). Azóta itt erős kolonizáló és zsidó tudományos munka indult meg. 1925-ben nyitották meg új egyetemüket. A hivatalos nyelv a héber. A különböző országokban lakó Zs. számát a statisztika 13 millió lélekre teszi.

Irodalom. A zsidó irodalom alatt felemlített zsidó történetírók, valamint Jost, Graetz, Cassel, Geiger, Zunz és Kayserling művein kívül felemlítendők a zsidó történetet tárgyaló következő újabb munkák: Lengerke, Kanaan, Volks- und Religionsgesch. Israels, Königsberg 1884; Ewald, Geschichte des Volkes Israel, Bár-Kochbáig, 3. kiad., Göttingen 1864—68, 7 köt.; Steinecke, Geschichte des Volkes Israel, u. o. 1876—84, 2 köt.; Wellhausen, Prolegomena zur Gesch. Israels, Berlin 1883; Stade, Geschichte des Volkes Israel, u. o. 1881—84; Herzfeld, Gesch. d. Volkes Israel, Braunschweig 1847—54, 3 köt.; Depping, Les juifs dans le moyen-âge, 2. kiad. Paris 1844, németül Stuttgart 1854; Stobbe, Die Juden in Deutschland während d. Mittelalters, Braunschweig 1866; Sautay, Sept siècles de l'histoire judaique, Paris 1874; Henne am Rhyn, Kulturgesch. d. jüd. Volkes, 2. kiad. Jena 1892; Leroy-Beaulieu, Israel chez les nations, 2. kiad. Paris 1893; Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes im Zeitalter Christi, 2. kiad. Leipzig 1890, 2 köt.; Goldschmidt, Gesch. d. Juden in England, Berlin 1886; Herzfeld, Handelsgesch. d. Juden d. Alterthums, Braunschweig 1878; Güdemann, Gesch. d. Erziehungswesens und d. Kultur d. Juden, Wien 1880—88, 3 köt.; Andree, Zur Volkskunde d. Juden, Leipzig 1881; Buchl, Die sozialen Verhältnisse der Israeliten, Berlin 1899; Bäck, Geschichte des jüdischen Volkes und seiner Literatur, Franfurt 1894 és The Jewisch Encyclopedia, New York 1901.

A zsidók Magyarországon.

Az első hiteles tudósítás, amely hazánkban lakó Zs.-ról szól, a X. sz.-ból való. 955 körül közli Chászdái ibn Sáprut a kazár királyhoz intézett levelében (magyar fordításban kiadta és magyarázattal ellátta *Kohn* Sámuel, Héber kútforrások 10—43. old.), hogy két Cordovában járt horvátországi zsidó követ felajánlotta neki, hogy a «Hungrin» országában lakó Zs. közvetítésével eljuttatja levelét Kazárországba. Ibrahim ibn Jakub a cordovai khalifa követe 973 után pedig azt írja, hogy Magyarországból Zs. is járnak Prágába kereskedést üzni. A honfoglaló magyarokhoz csatlakozott kazárok (kabarok) nagy része, történelmi megállapítás szerint, már régebben felvette a zsidóhitet, a Zs. Magyarország első két századában a honfoglalók minden jogával bírtak, a magyarok népéletével a legbensőbb kapcsolatban álltak és sűrűn éltek velük vegyes házasságban, mitől csak az egyház ismételt szigorú tilalma szoktatta el őket. A szabolcsi zsinat 1092-iki végzeménye szerint ha a Zs. keresztény nőkkel házasságban élnek, vagy ha valamely keresztény egyént mint rabszolgát tartanak maguknál, ezek tőlük elvétetvén, szabadságba helyeztessenek; a zsidó, kit valaki vasárnap vagy más ünnepen munkánál ér, hogy a kereszténység rajta meg ne botránkozzék, veszítse el a szerszámokat, melyekkel dolgozott. Kálmán király megvédelmezte zsidó alattvalóit. Uralkodása alatt földet mívelhettek pogány rabszolgák segítségével, földet tulajdonjogilag bírhattak, lakást azonban csak püspöki székhelyen választhattak. A Zs. ekkor a kereskedésen, amelyet kivált Németország felé folytattak és a földmívelésen kívül már pénzkölcsönzéssel is keresték kenyerüket, mire nézve Kálmán király külön *zsidó törvényt* adott ki. Különösen II. Endre alatt nagyra növekedett befolyásuk és hatalmuk ellensúlyozására az aranybulla 24. cikke kimondja, hogy kamaragrófok, pénzverőtisztek, só- és adótisztek Zs. és izmaeliták ne lehessenek.

A tatárok által elpusztított ország felsegítését és benépesítését tartván szem előtt, IV. Béla a Zs.-nak 1251 dec. 5. csekély eltéréssel ugyanazt a kiváltságlevelet adta, mint amellyel 1244. II. Frigyes osztrák herceg az osztrák, 1254. II. Ottokár a cseh Zs.-at ajándékozta meg. A mohácsi vészig érvényben volt és Zsigmond király által 1436. öt új ponttal megtoldott szabadalom- és kiváltságlevél értelmében a Zs. ezentúl a királyi kamara tulajdona, királyi jobbágyok. Nagyobb

ügyekben a király maga vagy főkancellárja, kisebb perekben pedig a városok legelőkelőbb keresztény polgárai közül választott zsidó-bíró ítélkezett felettük. A szentszék ellenzése dacára IV. Béla jóakarattal bánt a Zs.-kal; alatta újra találunk egy zsidó kamaragrófot, Henukot, akinek Komárom váruradalmát ajándékozta. A Zs. ismét állami hivatalokat foglaltak el és zsidó pénzverők emlékét a IV. Béla és V. István idejéből fenmaradt pénzek is fenntartották, amelyeken héber betűk láthatók. Az 1279. Budán ülésező zsinat 125. fejezete azonban elhatározza, hogy a nyilvános helyeken megjelenő Zs. mellük bal részén vörös posztóból készült köralakú jelet viseljenek; a keresztényeknek pedig a szentegyházlátogatás tilalma alatt nem engedtetik meg, hogy e vörös folt nélkül járó Zs.-kal kereskedjenek, velük családi vagy baráti viszonyban maradjanak vagy velük egy udvarban és házban lakjanak; közhivatalban nem szabad őket megtűrni. E végzés hatása volt, hogy a Zs. a városokban keresztényektől elkülönítve külön zsidó-utcában laktak, amely Budán falakkal és kapuval volt ellátva.

Az Árpádokat a Zs.-kal való enyhe bánásmódjukban nem utánozták a vegyes házból származó uralkodók. A legkiméletlenebb volt velük szemben Nagy Lajos, ki 1360 körül kiűzeti őket az országból. Öt év multán azonban már ismét visszahívta őket. Nagy Lajos kezdte meg az ú. n. *levélölést* is, mely abban állott, hogy a zsidó adósleveleket, kedveskedni akarván városoknak és nemeseknek, megölte, vagyis érvénytelennek nyilvánította. Zsigmond gyönge uralkodása alatt halljuk legelőször, hogy a Zs.-at husvéti (pessách) ünnepük alkalmával zaklatják, valószínűleg vérváddal gyanusítják. Vérvád következtében az első zsidóégetés Nagyszombatban történt II. Ulászló alatt 1494. Fontos hivatalt létesített köztük Mátyás király, az ú. n. *zsidó prefekturát* (l. o.), amely a mohácsi vész utánig állt fenn; mindig a budai Mendel-család valamely tagja viselte. A prefektus képviselte a magyar zsidóságot, behajtotta adóit és előterjesztette sérelmeit.

A mohácsi vész a magyar Zs.-ra is megpróbáltatásokat hozott. Szolimán szultán a budai és esztergomi Zs.-at 1526 szept. 22. hajóra rakatta és Törökországba szállíttatta, ahol Szófia, Kavala, Viddin, Szaloniki, Konstantinápoly és Plevna városokban telepedtek meg, megtartván magyarzsidó szokásaikat. Az 1526 nov. Székesfehérváron ülésező Szapolyai-párt a Zs.-nak tüstént való kiűzetését végezte el, de ezt nem foganatosították, ellenben részleges zsidóüldözések folytak: Pozsony és Nagyszombat kizáratta kebeléből zsidóit, Bazinban 1529. a bazini és szentgyörgyi grófok mintegy harminc zsidót égettek el vérvád következtében, tíz év multán Nagyszombat hasonló vád következtében tiltatja ki a Zs.-at, kiknek a kitiltó rendeletnél fogva 1783-ig tilos volt a városban lakniok. A hódoltság idején a magyar Zs. zöme török területen lakott, ahol el volt ugyan nyomva adókkal, de azért békésen járhatott foglalkozása után, mely főkép kereskedésből és pénzkölcsönzésből állott.

Tűrhető volt sorsuk Erdélyben, hol Bocskay, Bethlen, I. Rákóczi György fejedelmek zsidó orvosokat tartottak. Bethlen Gábor török Zs.-at telepített meg Erdélyben, kiknek 1623 jún. 18. kiváltságokat adott. Bethlen kiváltságlevelét az 1627-iki gyulafehérvári országgyűlés is megerősítette.

A hódoltság után kezdődik a magyar Zs. számára a legszomorúbb sors. Kollonics 1689. tett javaslatában a legridegebb bánásmódot ajánlja a Zs.-kal szemben, hogy lassanként megszabaduljon tőlük az ország. A szab. kir. városok nagy része kizárta őket, a bányavárosoktól csak hét mérföldnyi távolságban lakhattak, ipart nem űzhettek, foglalkozásuk nagyrészt kiskereskedés, uzsora, pálinkafőzés lehetett. III. Károly alatt 1716. alakult az országos főrabbi hivatal, amelyet először Wertheimer Sámson töltött be, 1724. bekövetkezett halála után veje, Eskeles Bernát lett utóda, akinek halálával (1753) megszünt a hivatal. Mária Terézia honosította meg 1749. a *türelmi adót* (tolerantialis taksa), amelyet 1846. töröltek el, miután a Zs. megváltották. A türelmi adó nevét II. József *kamarai adóra* (Kameral-Tax) változtatta.

A Zs. állapota Magyarországon jobbra fordult II. József óta, ki megnyitotta előttük a szab. kir. városokat, megengedte nekik az iparűzést, iskolák alapítására, német vezetéknevek felvételére és katonai szolgálatra kötelezte őket. Halála után az 1790—91-iki országgyűlés XXXVIII. t.-c. meghagyta a Zs.-at ugyanazon jogaikban, mint aminőkben II. József részesítette őket, de a néphangulata a lehető legkíméletlenebb volt irányukban.

A 40-es években kezdődik a magyar Zs. rohamos magyarosodása. Pesten lelkes Zs. magyarosító egyesületet alakítanak, hogy a magyar nyelvet hitsorsosaik közt terjesszék; hasonló célú egyesületek a vidéken is keletkeztek. A szabadságharcban vérét és vagyonát áldozta fel a magyar zsidóság a haza oltárán; a nemzettel való lelkesedése miatt Haynau külön nagy kontribucióval sujtotta őket, amelyet utóbb I. Ferenc József elengedett és ennek fejében arra kötelezte a Zs.-at, hogy iskolaalapot teremtsenek. Ennek jövedelméből tartatik fenn az országos rabbiképző, valamint az országos izraelita tanítóképző-intézet Budapesten. A Zs. emancipációját az 1867. XVII. t.-c. mondta ki.

Az emancipáció után a kormány a Zs. sürgetésére egyetemes zsidógyűlést hívott egybe, melynek tagjait a zsidó hitközségek választás útján küldték ki. A gyűlést Eötvös József báró nyitotta meg. A tanácskozások 1869 febr. 16.—febr. 23-ig folytak. Hosszas vitatkozás után a többség elfogadta a most is érvényben levő *kongresszusi szervezetet*, mely a következőket mondja ki: A hitközségek gondoskodnak a szokásos istentisztelet, szertartási, oktatási és jótékonysági intézményekről, valamint a hivatali személyzet anyagi ellátásáról. A hitközség igazgatását elöljáróság és képviselőtestület intézi. A hitközségek 26 kerületre osztatnak be, a kerület élén elöljáróság és képviselőtestület áll. Az elnökök testülete választja meg évenkint az országos iroda elnökét, aki Pesten tartozik lakni és aki átveszi és továbbítja a kormányrendeleteket. Az egyete-

mes gyűlés, mely külön választási szabályzat szerint választott 86 képviselőből áll és amelynek tanácskozásaiból vallásos kérdések ki vannak zárva, csak a király megerősítésével hozhat érvényes határozatot. A kongresszusi határozatot a király 1869 júl. 14. szentesítette. A kisebbségben maradt konzervativ árnyalatú párt elsősorban a következő pont felvételét követelte: A hitközség minden vallási, hitgyakorlati és szertartási ügyeire nézve csak a *Sulchán áruch* (l. o.) szolgálhat megcsonkíthatatlan zsinórmértékül és az olyan hitközségi előljáró vagy tisztviselő, aki valamely a *Sulchán áruchhal* össze nem egyeztethető változtatást ajánl, rögtön elveszti hivatalát. Ennek következtében pártszakadás állott be és a konzervativok mint *orthodox* párt újabb szabályzatok alapján szervezkedtek. Akik egyik párthoz sem csatlakoztak, a *status quo ante* alapján rendezték be hitközségi intézményeiket.

A zsidó vallás recepciója 1894. került az országgyűlésen tárgyalás alá, a főrendiházban kétszer elbukván, csak 1895 okt. 16. nyerhette meg mint 1895. XLII. t.-c. a királyi szentesítést.

Irodalom. Löw Lipót, Die Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn, Busch, Kalender, IV—V. évf. 1845—1846; Zipser M. idevágó dolgozatai; Hajnik Imre, A Zs. Magyarországon a vegyes házakbóli királyok alatt, 1866; Bergl, A magyarországi Zs. története, 1879; Kohn Sámuel, A Zs. története Magyarországon, I., 1884; Löw és Kulinyi, A szegedi Zs., 1885; Pollák Miksa, A Zs. története Sopronban, 1896; Bernstein Béla, A Zs. és a szabadságharc, Budapest 1906; Büchler Sándor, A budapesti Zs. története, u. o. 1904; Frisch Armin, Magyar Zsidó oklevéltár, u. o. 1906; Kovács Alajos, A zsidóság térfoglalása Magyarországon, u. o. 1922.

Zsidó kalap, l. *Zsidó jelek.*

Zsidók emancipációja, l. *Emancipáció.*

Zsidó-keresztények, l. *Pogánykeresztények.*

Zsidó-keresztény házasság az egyházjog szerint érvénytelen (l. *Vegyes házasság).* Nálunk ez a tilalom (az egyházjog rendelkezéseit nem tekintve) már Szt. László I. k. 10. fejezetében megvan és a polgári jogot illetőleg fennállt egészen addig, amíg az 1894. XXXI. t.-c. megszüntette avval, hogy ez a törvény a valláskülönbség házassági akadályát nem ismeri. Az 1894. XXXI. t.-c. előtti jogunk szerint a Zs. akkor is érvénytelen volt, ha a házasságot külföldön kötötték és az ilyen régebben kötött Zs.-ot a törvény 138. §-ára tekintettel ma is meg lehet támadni. A Zs.-ról, valamint a külföldön kötött polgári házasságról Pauler igazságügyminiszter 1881. törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé, amelyet a képviselőház megszavazott ugyan, de a főrendiház kétszer visszautasított, úgy hogy ez a javaslat törvénnyé nem vált. Amint fent említették, az 1894. XXXI. t.-c. életbeléptével (1895 okt. 1.) a Zs. tilalmának polgárjogi jelentősége megszünt.

Zsidókhoz írt levél neve alatt ismeretes körülbelül a Kr. u. 200-ik évtől kezdve egy névtelenül fennmaradt bibliai irat, amelynek eredetét az alexandriai atyák Pál apostolra vitték vissza. Elüt ugyan a Pál-féle művektől, de az ős egyház, főként Szt. Ágoston befolyása által reá engedte magát vétetni, hogy Pál apostol 14-ik leveleként a kánonba, vagyis a hitszabályozó iratok közé felvegye. Az e levélből visszatükröződő tanfogalom erősen emlékeztet az ú. n. keresztény alexandrinizmusra, vagyis a Philo-féle hellénzsidó vallásbölcsészeti nézeteknek a kereszténységbe való átültetésére. Ezt a művet zsidókeresztények számára írták, a kereszténység úgy van feltüntetve, mint amelyben a régi zsidóság összes reményei, vágyai, városmányai s jövendölései teljesülést nyertek. A mű keletkezésének idejét némelyek 66-ra, mások az első század végére teszik. Kiválóbb kommentárokat írt e levélhez *Bleek*, Der Brief an die Hebräer, erläutert durch Einlesung, Uebersetzung u. fortlaufenden Kommentar (2 köt. Berlin 1828); Der Hebräerbrief erklärt (1868); *Riehm*, Der Lehrbegriff des Hebräerbriefes (Basel 1867); *De Wette, Lünemann, Keil* és *Milligan.*

Zsidók Magyarországon, l. *Zsidók.*

Zsidók mannája (növ.), l. *Mannazuzmó* és *Alhagi*, valamint a *Zuzmók* cikket.

Zsidókönyv *(Judenbuch, Judenpuech, registrum Judaeorum)*, középkori intézmény, amely arra szolgált, hogy egy könyvbe bevezessék a zsidók és keresztények közt megkötött kölcsönügyleteket. A Zs.-ben foglalt tartozások ellen ellenmondás v. ellenbizonyítás nem fogadtatott el; minden adóslevél, melyet a zsidó keresztény ellen felmutatott, ha nem volt a Zs.-be bevezetve, érvénytelen volt. Ez intézmény hazánkban körülbelül Nagy Lajos idejében honosodott meg. V. ö *Hajnik* Imre, A zsidók Magyarországon a vegyes házakbóli királyok alatt (Pest 1866); *Kohn* Sámuel, A zsidók története Magyarországon (I. 169. old.).

Zsidómadár (állat), a batla *(Plegadis falcinellus* L.) népies magyar neve.

Zsidómajom (állat), a fekete sátánmajom (*Pithecia satanas* Hoffm.) népies neve.

Zsidó misszió, l. *Institutum judaicum.*

Zsidó naptár, l. *Naptár.*

Zsidónegyed, l. *Ghetto.*

Zsidó-német nyelv, a keresztes hadjáratok zsidóüldözései elől menekülő németországi zsidók új hazáikban is megőrizték a régi hazájukban használt ú. n. *felnémet* nyelvet. A német zsidók leginkább a tőlük K.-re fekvő országokat keresték fel és minthogy ezeknek a területeknek a zsidósága tudás tekintetében mögöttük volt, lassanként a bevándorlottak nyelve az iskola révén a benszülötteknek is nyelvévé vált. A Ny.-i országokba visszatérő zsidók ezt a nyelvet azután a Ny.-on is elterjesztették és a XVI. sz.-tól kezdve a Zs. az összzsidóságnak úgyszólván élő nyelve, melyet a zsidók mindenütt használnak. A XVI. sz. óta ezen a nyelven tekintélyes irodalom fejlődött. A XVIII. sz. felvilágosodott zsidósága harcot indított a Zs. ellen és arra igyekezett, hogy a zsidók mindenütt hazájuk nyelvén beszéljenek és írjanak. Ez a törekvés azonban csak a nyugateurópai zsidóságnál járt sikerrel. Az orosz és lengyel felvilágosodott zsidók nagyobb része nem akarta feladni azokat az értékeket, amelyek a zsidó-német irodalom további kiépítésében rejlenek. A jiddis-irodalom legkiválóbb képviselői: *Morris Rosenfeld, Gordon J. L., Perecz, Rabinowitz, Goldfaden* stb. A cionista mozgalom megerősödése óta a Zs. az elsőbbséget a héber nyelvnek kénytelen átengedni.

Zsidó nyelv *(héber nyelv)* a régi izraeliták nyelve. Az északsémi nyelvek közé tartozik és legközelebbi rokonságban áll a Palesztina körül élő népek nyelvével. A Szentírásban *Kánaán nyelvének* (Ézs. 19,18 szefath Kenáán), *Zs.-nek* (Jehudith) neveztetik. Amidőn a vallás a zsidó nép egész kulturéletének központjává vált s a héber nyelv a közhasználatból eltünni kezdett, jöhetett használatba e *szent nyelv* (lesón ha-kódes) elnevezés. A Szentirás (ószövetség), Dániel, Ezrá könyveinek egyes részei, valamint Jeremiás könyvének egy verse kivételével, héber nyelven van irva. A Szentírás könyveinek nyelve, noha a legrégibb részeket a legkésőbbiektől egy évezred választja el, aránylag nem nagy eltéréseket mutat. A legrégibb részeket a Debora éneke (Birák könyve 5. fej.) és azon énekek töredékei teszik, amelyek az izraelitáknak a kánaáni népek ellen való harci idejében keletkeztek. A babiloni fogság idejében és a második templom első századaiban a Szentírásnak még olyan nevezetes részei keletkeztek, mint Ézsajás könyvének második része (40—60) és a zsoltárok nagy része. A Szentírás legkésőbbi részei (Dániel könyve) lenyúlnak a makkabeusok felkelésének korába. A Szentírás későbbi könyveiben az arameus nyelv befolyása észlelhető, sőt némelyikben görög kölcsönszók is találhatók. Még a babiloni számüzetés előtt az arameus nyelv egész Elő-Ázsiában nagy hódításokat tett s befolyása alól a zsidók sem vonhatták ki magukat. De hogy a héber nyelv legalább a tudós körökben még élő nyelv volt, bizonyítja a misnának, a II. sz. vége felé megszerkesztett törvénygyüjteménynek és a vele egyidőben keletkezett munkáknak nyelve, aminők a *mekhiltha, szifré, tószefta* c. művek. E munkák nyelve grammatikai tekintetben sok eltérést mutat a bibliai nyelvtől, sok arameus és görög kölcsönszót vett fel, de a régi héber szókincsből is sokat őrzött meg; néha bibliai szavak jelentésének megállapításánál a nyelvésznek fontos szolgálatokat tesz. A misnikus irodalom nyelvét joggal nevezzük *újhéber* nyelvnek.

A X. sz.-tól kezdve a bibliai nyelvnek mélyebb tanulmánya a zsidó tudósokat a héber nyelvnek irodalmi használatára képesíti és Spanyolországban a héber nyelvtudomány felvirágzásának kora oly költőket is teremt, akiknek alkotásai nyelvüknek tisztaságánál és költői becsüknél fogva egyaránt kiválók. A mohammedán világ kultúrája a zsidó irodalomra nagy befolyással volt, amit az a körülmény is bizonyit, hogy a mohammedán országokban a X—XII. sz. legjelesebb írói munkáikat arab nyelven irták meg.

Korunkban a héber nyelv az oroszországi és galiciai zsidóknál a nyugati kultúra közvetítője. Különösen Oroszországban, Romániában, Lengyelországban és a Keleten a zsidók elzárása a kultúrélettől arra indította őket, hogy héber nyelven gazdag irodalmat teremtsenek meg. Különös lendületet vett a héber nyelv Palesztinában, ahol érintkezési és iskolai nyelvvé lett. Palesztinában a nép- és középiskolákban, valamint az újabban felállított egyetemen héber a tannyelv. Számtalan a héber politikai és napilap a legkülönbözőbb országokban. Nálunk dr. *Hevesi* Simon és dr. *Blau* Lajos szerkesztésében Hacófe c. tudományos folyóirat jelenik meg.

A héber nyelvtudomány története, éppen úgy, mint a héber nyelv, nagy kultúrtörténeti jelentőséggel bír. A héberek vetették fel először mind az ókori népek közül a nyelv eredetének problemáját (Móz. I. k. 11. fej.), a grammatikai tudat ébredésének számos jelével már a talmudi irodalomban találkozunk, de a zsidók tulajdonképeni nyelvtudományi munkássága csak a mohammedánok kultúrájával való érintkezés korában kezdődik. A bibliai szöveg pontos megőrzését biztosító, ú. n. *masszóretikus* munkálatoknak alapján, Száadjá ben József al-Fajjúmî (szül. 892.) babiloni iskolafő kezdi meg a héber nyelvnek grammatikai és lexikográfiai feldolgozását. Valószinüleg még előtte irta meg Jehuda b. Kurejs Észak-Afrika Táhurt nevü városában levelét a Fezben lakó zsidókhoz, amelyben a héber, arabs és a zsidó arameus nyelveket összehasonlítja. Menáchém b. Szárúk az első héber nyelven irt szótárt irja meg; Jehuda ben Dávid Chajjuds a *trilitteritás* törvényét fedezi fel és Abulvalíd Merván Ibn Ganách (Rabbi Jóna) munkáiban a középkori héber nyelvtudomány fejlődésének tetőpontját éri el. A későbbi nyelvészek közül kiemeljük a Kimchi-családot, amelynek tagjai között a legkiválóbb, Dávid Kimchi, egy héber szótár, nyelvtan és exegétikus munkák szerzője. Ábrahám Ibn Ezrá számos héber nyelvtani kézikönyvben és exegétikus munkában ismertette meg a keresztény Európa országaiban lévő zsidókkal spanyolországi hitsorsosaik munkásságának eredményeit, Elijjá Levita keresztény tudósokat avatott be a héber nyelv ismeretébe. A renaissance-korban német és olasz tudósok nagy buzgalommal láttak hozzá a héber nyelv tanulmányozásához. A régi zsidó tudósok nyelvhasonlításait újra fölvette Schultens A. (megh. 1750.) holland tudós, míg a XIX. sz.-ban német nyelvészek mind több sémi nyelvjárást vontak összehasonlításaik körébe. A legkiválóbb héber nyelvészek Gesenius V., Ewald A., Olshausen, Stade B.

A héber nyelvnél használatban volt *írás* sémi eredetű. Az ó-héber irás eredetét a Kr. e. XIV. sz.-ba helyezhetjük, mert ekkor az egyiptomi királyoknak Szíriában és Palesztinában lévő hübéres fejedelmei még ékiratos agyagtáblákon levelezték, mint ezt a Tell el-Amarnában talált leletek bizonyítják. Ez az ó-héber irás az izraelitáknál, feniciaiaknál és a Jordántól keletre a moabitáknál volt használatban. Zsidó pénzeken még a Kr. u. II. sz. első felében is előfordul (a Bar Kochba felkelő vezértől vert pénzeken), a szamaritánusok pedig megtartották és csak igen csekély mértékben módosították. A Szentírás héber példányaiban használt négyzetes irás *(ketháb assúri* vagy *ketháb merubbá)* az arameus irásból fejlődött. Ezen irás legrégibb emlékeit Szendsirliban találták 1892-ben. A legrégibb felirat, amelyen a négyzetes irást találjuk, valószinüleg a Kr. e. I. sz.-ból való. A zsidó hagyomány szerint Ezra (V. sz.) hozta be az arameus irásjelek használatát. A négyzetes irásból fejlődött ki később a rabbinikus és a kurziv irás, valamint a spanyol és az olasz zsidók irása. Különös sajátsága a héber

írásnak, hogy nincsenek magánhangzói. Ezek pótlására hozták be a Kr. u. VII. sz.-ban a magánhangzókat pótló pontokból és vonalakból kombinált jeleket.

A biblia szövegkiejtése a különböző országokban lakó zsidóknál sok eltérést mutat. A legtisztábban őrizték meg a régi héber kiejtést, amint látszik, a délarábiai zsidók. Eredetileg a bibliának csak mássalhangzói szövegét írták le s csak később fejlődtek ki a pontozási rendszerek, amelyek arra szolgáltak, hogy a magánhangzók kiejtését is megrögzítsék. Két ilyen pontozási rendszer fejlődött ki, az egyik Palesztinában, a másik Babilóniában, az utóbbi azonban kiment a használatból.

Zsidó nyelvnek nevezik még a *zsidó-német* nyelvet, a *Jiddist*, melynek számottevő irodalma is lett. L. *Jargon* és *Zsidó-német nyelv*.

Irodalom. A legjelesebb héber nyelvtani munkák: Ewald, Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache, 8. kiadás Göttingen 1870; Gesenius, Grammatisch-kritisches Lehrgebäude der Hebr. Sprache, Leipzig 1817; u. a. Hebräische Grammatik, 24. kiad., Kautzsch Emil átdolgozásában, 1885; Olshausen, Lehrbuch d. hebr. Sprache, Braunschweig 1861; Böttcher, Ausführl. Lehrbuch d. hebräischen Sprache, Leipzig 1866–68, 2 kötet; Stade B., Lehrbuch der hebr. Grammatik, I., u. o. 1879. Szótárak: Gesenius, Thesaurus linguae hebraicae, u. o. 1829–58, 3 kötet; u. a., Handwörterbuch über das alte Testament, 10. kiad., Mühlau és Volck átdolgozásában, 1886. A héber nyelvtudomány történetéről a legfontosabb munkák: Steinschneider, Bibliographisches Handbuch über die Litteratur der hebr. Sprachkunde, Leipzig 1859; Bacher, Die hebr. Sprachwissenschaft, Trier, különlenyomat Winter és Wünsche Die jüd. Litteratur seit Abschluss des Kanons című kiadványából, 1892; ugyancsak Bacher Vilmostól, Die gramm. Terminologie des Jehuda Aajjúg, Wien 1882; Abúlvalíd Merván Ibn Ganách élete és munkái, Budapest 1885; Ábrahám Ibn Ezrá mint grammatikus. u. o. 1882.

Zsidó prefektura, Mátyás király által szervezett országos hivatal, mely mindig zsidóval volt betöltve s a magyarországi zsidóságot hivatalosan képviselte a korona előtt. Az ország zsidóságával, községekkel és egyesekkel szemben majdnem korlátlan hatalommal volt felruházva. Budán, ahol e hivatal viselője rendesen székelt, külön fogház állott rendelkezésére; fő felügyeletet gyakorolt az ország zsidainak bel- és külügyei fölött, miért is a községek számára kiadott rendeletek gyakran ő hozzá intéztettek, a hazai zsidóság képviseletében alkudozásokba bocsátkozott és szerződéseket kötött, az előforduló községi viszálykodásokat kiegyenlítette, a zsidók és városi hatóságok közti civakodásokban a közvetítő szerepet játszotta, őrködött a zsidók kiváltságai és jogai fölött, melyeknek megsértésekor a királytól kérte az orvoslást, ő vetette ki az egyes zsidó községekre az országos rendes vagy rendkívüli zsidóadót, melyet megbizottjaival behajtatott. A hivatal viselője családostul fel volt mentve a zsidójelek (l. o.) viselése alól, az udvarhoz járatos volt, ünnepélyes alkalommal, mint pl. a koronázási díszmenetben, lovas csapat kíséretében, drága fegyverzetben szokott megjelenni. E hivatalt keletkezésétől — legelőször Mátyásnak 1482 márc. 19-iki oklevelében említtettik — egész megszüneséig mindig a Budán lakó tekintélyes Mendel zsidó család viselte. V ö. *Kohn* Sámuel, A zsidók története Magyarországon 212. l. és *Frisch* Ármin, Magyar Zsidó oklevéltár 210. l.

Zsidóság, a zsidók hite s az ennek befolyása alatt létrejött vallásos tudat, erkölcsi és gyakorlati élet. Felépül Mózes tanán, mely mind a mai napig a Zs. alapja és melyre nézve jellemző az elmélet és gyakorlat egysége, a vallási és társadalmi élet szoros összefüggése. *Egy* népnek, Izraelnek adatott s igy mint népvallás lép a történelem színhelyére, de az *egy* istenről, a világegyetem *egy* teremtőjéről és fentartójáról szóló tanában magában hordotta a világvallás csiráját, melyet a próféták tanításai hatalmasan fejlesztettek. A Zs. későbbi fejlődése a részben külső viszonyokkal (az állami önállóság elvesztése, a jeruzsálemi templom pusztulása) összefüggő törvénymagyarázatnak eredménye, mely a népéletet minden ízében szabályozta és létrehozta a talmudot (l. o.), melynek szellemében tanítottak a talmudot magyarázó és tőle kiinduló rabbik és tudósok. Ezen álláspontot az újkorban, mely a Zs. számára azonban csak a mult század utolsó tizedeivel kezdődik, eleinte habozva és lassú lépésekkel elhagyta a Zs. kivált Nyugat-Európában élő része. Polgári egyenjogúsítása fokonkénti megnyerésével mindinkább kibontakozott társadalmi és szellemi elszigeteltségéből és aránylag rövid idő alatt annyira haladt, hogy tevékeny részt vesz a művelt népek nemzeti és tudományos törekvéseiben, ami vallásos életére nem maradt visszahatás nélkül és sok helyen hitújítást szült, mely azonban inkább visszatérés a Zs. régi álláspontjára, a biblia egyszerűségéhez és a próféták tanításaihoz. A Zs. hitelveit és tanait Frankel Z., Geiger A., Jost, Philippson L., Hirsch S. R. idevágó munkáin kívül újabb időben tárgyalták: *Stein* L., Die Schrift des Lebens (Majna m. Frankfurt 1868—1876, 3 köt.); *Formstecher* S., Die Religion des Geistes (u. o. 1841); *Steinheim* S. L., Die Glaubenslehre der Synagoge (Leipzig 1856, 2 köt.).

Zsidóskodók, l. *Rászkol*.

Zsidószakáll (növ.), l. *Saxifraga*.

Zsidó törvényszék (héb. *bét-din*), a zsidó községekben fennálló háromtagú tanács, mely a zsidó törvények alapján vallási ügyekben rendszabályokat hoz, dönt és itélkezik a rabbi (áb bét-din) v. annak helyettese (rós bét-din) elnöklete alatt; az ülnökök a *dájánim* (egyes szám: dáján) nevet viselik. *Magas törvényszéknek* (héb. bét-din hagádól, vagy a görögből átvett szóval: szinhedrin, olykor szánhedrin) nevezték a hajdanában Jeruzsálemben székelő 71 tagú bíróságot, mely vonatkozással Móz. V. k. 17₉-re a legfőbb bíróság volt minden állami, jogi és vallási ügyben. Az elnöki tisztséget a bírák által választott *naszi* (l. o.) és a bíróság főnöke (áb-bet-din) viselték. Mellette, de neki alárendelve fennállt a 23 bíróból álló *kis szinhedrin*, míg apróbb ügyekben a háromtagú *bét-din* itélkezett. A *nagy szinhedrin* a Makkabeusok idejében a világi, politikai és egyházi ügyekben egyaránt döntött; Herodes alatt elveszítette politikai jelentőségét, a rómaiak uralma alatt bírói hatalmát; ezentúl tisztán vallási ügyekre szorítkozott működése.

Zsidótövis (növ.), l. *Paliurus* és *Zizyphus*.

Zsidó újév, l. *Rós*.

Zsidó utca (halászat), karósor, amelyekre spárgát erősítenek, hogy ezekre akaszthassák a hasított és sózott halat kiszárítás végett.

Zsidó utcák, l. *Ghetto.*

Zsidó utónevek, a zsidóknak azok a rendes héber nevei, melyeket születésük első hetében a zsinagógában nyernek. Vallási szertartásokkal összefüggően csak ezeken a neveken szólíttatnak. Polgári életökben a zsidók az országban szokásos neveket használják. Az anyakönyvbe a polgári nevet írják be. A felekezeti anyakönyvbe a Zs.-et is beírják, sőt sok rabbi csak ezt a nevet jegyezte be az anyakönyvbe, amiből sokszor az a kellemetlen helyzet állott elő, hogy a zsidók polgári életökben más, nem az anyakönyvbe beírt nevet használtak. Egy 1902 júl. 12-iki miniszteri rendelet megengedi, hogy az ilyen esetben az anyakönyvbe pótlólag a polgári név később is beírható.

Zsidó vallás, l. *Zsidóság* és *Vallásfelekezet.*

Zsidóvár *(Jdioara)*, kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, a Pojána Ruszka hegységben, (1910) 1310 román lak., jelentékeny gránitkőbányákkal. Magas hegytetőn Zs. régi várának romjai látszanak. Ez 1320 óta mint királyi vár szerepelt, 1444. Hunyadi mint saját várát guti Országh Jánosnak és Mihálynak cserébe adta az aradmegyei Solymosért; 1454. a Pongrácz-család, utóbb Korvin János birta. (Tr. R).

Zsidovin *(Jidovin)*, nagyk. Krassó-Szörény vm. bogsánbányai j.-ban, (1910) 1787 román és szlovák lak. Zs.-nak felel meg a Peutinger-táblán *Berzovia*, római castrum, melyen át a római út vezetett Rafua felé és a Pogeus-völgybe. V. ö. *Ormos* Zsigmond, Bersovia (Archeológiai Közlemények, VIII. 145—53). (Tr. R.)

Zsidó zene. 1. Az ó-testamentumi idők zenéjéről a biblia nyujt tájékozást. A patriarkák korától a jeruzsálemi királyok koráig a zenét rendszerint ének, sokszor tánc kisérte. A király asztalánál ép úgy muzsikáltak (II. Kir. 19, 35.), mint nyilvános ünnepeken (Ex. 15, 20., III. Kir. 1, 40.), temetéseknél (Jer. 9, 17., II. Kir. 35, 25. Mt. 9, 23.) és családi ünnepeken (Jer. 25. 10., I. Mak. 9, 39.) Mirjam a Vörös-tengeren való szerencsés átkelése után a nőkkel énekelt, táncolt és dobokat veretett, Mózes rendeletére az égő áldozatok bemutatásakor ezüst harsonákat fujtak meg. Az énekesek és zenészek a leviták törzséből kerültek ki. I. Kir. 23, 5. szerint Dávid korában számuk négyezret tett ki. Vezetőjük a karmester (menaceah). Hangszereik (kelé sír) közül a tilinkó (cholil), a síp (ugab), a pánsíp (masrokita), a kürt (sófar) és a trombita (hacócró) említendők. A talmud szerint a heródesi templomban orgona (magrepha) is állott, melynek hangját az Olajfák hegyéig hallották. *Húros hangszereik* közül a biblia a hárfákat, lantokat (kinnór, nébel) és a szabukát említi, ez tamburaszerű hangszer lehetett. *Ütőhangszerek* közül a kézi dobot (top, tuf), a réztányért (celcilim), a harangjátékot (menaanim) és a triangulát (selisim) említi a biblia. A királyok korában tekintélyes zenekarral is rendelkezhetett a jeruzsálemi templom; Dávid énekkaráról, Salamon száz trombitásáról (II. Kir. 5, 12.), hárfázóiról Görögországban és Egyiptomban is tudtak.

2. A zsinagógai ének és az ókori héber zene között alig mutatható ki kapcsolat. Rossi Salamon vetette meg a zsinagógai énekszertartások alapját (1620) héber szövegű, nyomtatásban megjelent énekeivel. Sulzer, Deutsch és Lewandowsky kompozicióit később mind bevették a szertartások zenei részébe. V. ö. *Ackermann*, Der synagogale Gesang in seiner hist. Entwicklung (1894); *Friedmann*, Der synagogale Gesang (1904); *Cahan*, Jiddish folksongs and their original airs (1912).

Zsidózók, l. *Szombatosok.*

Zsidve *(Jidvein)*, nagyk. Kis-Küküllő vm. hosszúaszói j.-ban, (1910) 1349 német, román és cigány lak. (Tr. R.)

Zsigárd *(Zigard)*, nagyk. Pozsony vm. galántai j.-ban, (1910) 2626 magyar lak. Itt 1849 jún. 20—21. heves ütközet volt Görgey s az oroszoktól is támogatott Haynau közt, amelyben az előbbi maradt győztes. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsigerek *(viscera)*, a testüregeket (mellkas, hasüreg, medence, arckoponya) kitöltő, a vegetativ élet, az anyagforgalom szolgálatában álló szervek összessége. Voltaképen csaknem mind a testfelszinnel összeköttetésben álló nyálkahártyatraktusok, amelyeknek oldal-kiöblösödésein hatalmas sejthalmazok és mirigyek találhatók. A Zs.-hez számítják a szívet és a nagyereket is. A Zs. beosztása történhetik a nyálkahártya-traktusok szerint; van 1. apparatus digestorius, a cseppfolyós és szilárd táplálékok felvételére szolgáló készülék; 2. apparatus respiratorius, a külső gázcserét végző készülék; 3. organa uropoëtica et genitalis, a húgy-nemiszervek. Feloszthatjuk a Zs.-et elhelyezésük szerint is, van: 1. fejzsiger v. fejbél: ez a száj-orrüreg függelékeivel, garat; 2. mellkasi Zs.: ezek első sorban a légzőszervek, a szív, a nagyerek, nyelőcső stb.; 3. hasi Zs.: a táplálkozást szolgáló gyomor, bél; a nagy mirigyek (máj, hasnyálmirigy), lép, a vizeletet kiválasztó vese; 4. medencebeli Zs.: elsősorban a húgy-nemiszervek (húgyhólyag, petefészek, méhhüvely, illetőleg prosztata, ondóhólyag stb., húgycső), ezenkívül a végbél s a vékonybél egy része.

Zsigerek helyzetváltozásai. Minden jól fejlett egészséges egyénnél a zsigerek nagysága, méretei, helyzete, az individuális ingadozások határán kívül, pontos és megszabott anatómiai keretek közt mozog. Embrió-fejlődési zavaroknál azonban megeshetik, hogy egyes szervek, a környezet fejlődési hiányai miatt, rendellenes helyzetbe kerülnek. Ilyen a zsigereknek ama ritkán észlelhető helyzetváltozása, midőn a páratlan, nem szimmetriásan elhelyezett szervek valamennyije az ellenkező oldalra van áthelyezve. Ez a *situs inversus viscerum*, melynél a szívcsúcs jobbfelé néz, a máj bal-, a lép jobboldalt van. Tünetekkel nem jár. Sokkal fontosabbak ezeknél a szerveknek az ú. n. szerzett helyzetváltozásai, mint amelyek a szerveknek maguknak vagy a szomszédságban lefolyó vagy lefolyt beteges folyamatoknak eredményei s mint ilyenek a betegségek felismerésében nagy fontosságúak. Erős fűzés által be- és lefelé tolt bordák elől a máj lefelé tér ki, ugyanezen irányban nyomja a jobb vesét és vándorvese keletkezéséhez vezethet. Ilyen helyzetváltozás a sérv minden fajtája.

Zsigerelés v. *kizsigerelés (evisceratio)*, a magzat feldarabolásának (embriotomia) egyik fázisa, amikor is a mellkas és hasüreg zsigereit eltávo-

lítják. Zs. régebben a kivégzés (halálbüntetés) egyik neme volt. L. még *Kizsigerelés.*

Zsigeri hashártya *(peritoneum viscerale)*, a zsigereket beborító hashártyalemez. — *Zsigeri mellhártya (pleura visceralis, pulmonalis)*, a tüdőket beborító mellhártyalemez.

Zsigerívek *(arcus branchiales* v. *viscerales)*, az embrió nyakán fejlődő párhuzamos, harántirányú ráncok. Számuk az alacsonyabb rendű gerinceseknél mind több. Vízben élő állatoknál mint kopoltyúívek a légzés szolgálatában állanak, felsőbb rendű állatoknál csak fejlődéstani jelentőségük van. A Zs.-ből fejlődik az alsó és felső állkapocs, a fülkagyló, fülcsontok, dobüreg, fülkürt, nyelvcsont és pajzsporc stb. A Zs. közti barázdák fejlődési zavarai a branchiogen ciszták és sipolyok képződésére vezetnek.

Zsigmond, több uralkodó neve:

[Magyarország.] 1. *Zs. magyar király* és *római császár.* Luxemburgi IV. Károly császár fia, szül. 1368 febr. 15., megh. Znaimban 1437 dec. 9. Atyja halála után 1378. a brandenburgi őrgrófságot örökölte. Lajos király 1372 febr. 20. egyik leányát feleségül igérte neki s azért 1379-től Zs. a magyar királyi udvarban nevelkedett, hogy itt a magyar nyelvet és szokásokat elsajátítsa. 1385-ben felesége lett Mária, I. Lajos legidősebb leánya. Kis Károly fenyegető közeledése ellen Zs. Csehországban keresett segítséget és csak Károly meggyilkolása után tért hazánkba. 1386 júl. 25. neje a Horváthyak fogságába kerülvén, 1387 jan. az ideiglenes kormány az ország főkapitányává tette s márc. végén egy csonka országgyűlés Budán királlyá választotta, Székesfejérvárott pedig megkoronázták. Nejét júniusban sikerült kiszabadítania. Magyarország királyának elismerve, hadjáratainak sorát Bosznia és a délvidék lecsendesítésével nyitotta meg; 1393. elismerte a bosnyák király Zs. főúri jogát, a Horváthyakat pedig minden ellenállásra képtelenné tette. 1390-ben és 1392. Szerbiában a törökökkel harcolt. 1395-ben a Havasalföldre rontott törökön Kis-Nikápolynál aratott győzelmet, de 1396 szept. 28. a nikápolyi ütközet elveszett. Zs. Konstantinápolyba menekült, onnan Dalmáciába hajózott. Innen Magyarországba jövet a nápolyipártiak el akarták fogni, de az ő hívei győztek s 1397 febr. 27. a nápolyi párt két fő emberét, a két Laczkfyt megölték. Nemsokára az idegenek pártfogása, pazarlása, a külföldi ügyekkel való foglalkozása teljesen elidegenítették tőle a magyarok szívét, annyira, hogy 1401 ápr. 28. az országos tanácskozás alkalmával a nemesek elfogták és erős őrizet alatt Visegrádra szállították. Mivel azonban a választandó király személyében nem tudtak megegyezni, fogságából félév múlva, okt. 26. kiszabadult s a főurak elismerték királyuknak. Az 1401-iki fogságból Zs. nem okult. A cseh korona megszerzése végett az ország jövedelmeinek elidegenítésétől sem rettent vissza, mire Nápolyi László érdekében fölkelés tört ki. Ennek elnyomása után a magyar fenhatóságot Boszniában helyreállította és Szerbia fejedelmét a magyar királyság elismerésére bírván, hazánkhoz szorosabb kötelékkel csatolta. 1410-ben német (római) királlyá választották meg. 1412-ben háborút kezdett Dalmácia miatt a velencei köztársaság ellen, majd fő gondját a nyugati nagy egyházszakadás megszüntetésére fordította s ez a konstanzi zsinaton (l. o.) sikerült is. Kevéssel ezelőtt 1414 nov. 8. Aachenben római (német) királlyá koronáztatta magát. Az egyházszakadás megszüntetése végett nagy utazásokat is tett Zs. Aragoniában, Francia- és Angolországokban és csak négy év mulva érkezett vissza hazánkba. Testvére, Vencel halála után 1420 júl. 28. megkoronáztatta magát cseh királlyá, de pár nap mulva a husziták támadásai miatt kénytelen volt visszavonulni Prága alól. Öt évig küzdött ezután a husziták ellen, de sikertelenül. 1426-ban Dán oláh vajdát visszahelyezte a havasalföldi fejedelemségbe. 1428-ban Galambócot ostromolta, de a törököktől nagy veréseget szenvedett. Többé nem is vezetett személyesen hadat a török ellen. A baseli zsinaton elérte, hogy a husziták egy része (a kelyhesek) bizonyos feltétel alatt kibékültek az egyházzal. 1433-ban Milanóban olasz királlyá, Rómában pedig római császárrá koronázták. Visszajövet új alapra fektette a magyar honvédelmet s hosszas alkudozás után kibékült a csehekkel. Csehországból hazatérve, Znaimban elérte a halál. Végakarata szerint Nagyváradon első neje mellé temették. Második nejétől, *Cillei Erzsébettől* egy leánya született: *Erzsébet*, Albert osztrák herceg, utóbb (1438—39) magyar király neje. Mátyás király idejében szobra állt a budai várpalotában. Emlékszobrát a berlini Siegesalleeban 1900 máj. 6. leplezték le.

Irodalom. Aschbach, Gesch. Kaiser Sigmunds, 1838—45; Berold, König S., 1872—77; Huber, Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die neapolitanische Partei, Archiv für öst. Geschichte LXVI.; Márki, Mária királyné; Windecke's Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaisers Sigmunds, kiadta Altmann Wilhelm, Berlin 1893; Aschbach, Geschichte Kaiser Sigmund's, Hamburg 1835—45; Schönherr, Az Anjou-ház örökösei. 1896; Goeller, König Sigmunds Kirchenpolitik. 1912; Beckmann, Der Kampf K. S.-s gegen die Osmanen, 1902.

[Lengyelország.] 2. I. *Zs.*, az *Öreg (Zygmunt Stary), lengyel király* (1506—48), IV. Kázmér király hatodik fia, szül. 1467 jan. 1., megh. 1548 ápr. 1. Néhány évet legidősebb bátyjának, II. Ulászló magyar királynak budai udvarában töltött (1498—1501) s attól Glogau és Oppeln sziléziai hercegségeket kapta. Bátyjának, *Sándornak* halála után 1506. lengyel királlyá választották s 1507. koronázták meg Krakóban. Az oroszokkal viselt háborújában 1514. elvesztette Szmolenszket, de 1526. megszerezte Mazoviát utolsó hercegének halála után, Albrecht porosz herceget pedig 1525. hűbéresévé tette. Első neje, *Szapolyai Borbála* (1512) által a magyar nemzeti párttal állott összeköttetésben, de annak halála után 1515. a pozsonyi találkozón Miksa császárral kötött szerződést s annak tanácsára vette nőül 1518. *Sforza Bona* hercegnőt. 1516-ban II. Lajos magyar király egyik gyámja lett s 1526. néhány ezer zsoldost küldött hazánk segítségére. A mohácsi vész után inkább Szapolyai János felé hajolt s annak menedéket és segítséget nyujtott 1528. Később nőül adta hozzá egyik leányát, *Izabellát* (1539). A reformációnak nem volt barátja, de pártolta a tudományt és művészetet. Lengyel-

ország belső megerősítését célzó pénzügyi és hadi reformjai a lengyel nemesség ellenállásán meghiusultak. Második nejétől született utódai: II. *Zs., Izabella*, Szapolyai János magyar király neje, *Katalin*, János, svéd király neje és *Anna*, kit Báthory István vett nőül. V. ö. *Divéky* Adorján, Zs. lengyel herceg II. Ulászló udvarában (Századok, 1914, 6—7. sz.).

3. II. *Zs. Ágost, lengyel király* (1548—72), az előbbinek egyetlen fia, szül. 1520 aug. 1., megh. 1572 júl. 14. Még atyja életében megválasztották 1529. Litvánia nagyfejedelmévé és Lengyelország királyává. 1544-ben átvette Litvánia kormányát, de mivel 1546. titokban nőül vette *Radziwill* Borbálát, atyja visszahívta őt s Mazóvia kormányát bízta rá. Atyja halála után 1548 ápr. 1. foglalta el a lengyel trónt s kivitte, hogy nejét is királynévá koronázták. A reformációval szemben türelmesebb volt s az 1572-iki országgyűlésen vallásszabadságot engedett a protestánsoknak. 1561-ben Kurland hercege, *Ketteler* (l. o.) hűbérese lett Zs.-nak, Livland pedig Lengyelország birtokába jutott. 1569-ben jött létre Lengyelország és Litvánia szorosabb egyesítése a lublini országgyűlésen *(lublini unió)*. Minthogy harmadik nejétől, Katalintól, I. Ferdinánd császár leányától sem születtek gyermekei, benne férfiágon kihalt a Jagelló-család.

4. III. *Zs., lengyel király* (1587—1632) és *svéd király* (1592—99), III. János svéd király fia, a Wasa-házból, szül. Gripsholmban 1566 jún. 20., megh. Varsóban 1632 ápr. 30. Anyja, Katalin, I. Zs. lengyel király leánya volt s a katolikus vallásban nevelte őt. *Báthory István* király halála után főleg Zamojski kancellár befolyása alatt 1587 aug. 19. lengyel királlyá választották *Miksa* főherceggel szemben. Atyja halála után 1592 okt. 19. Svédország trónját is elfoglalta. Itt katolikus törekvései miatt csakhamar népszerűtlen lett; öccse, *Károly* herceg felkelt ellene és 1598. Stängebrog mellett legyőzte, mire a svéd országgyűlés 1599. megfosztotta koronájától. Önkényes uralma ellen Lengyelországban is felkelés támadt 1606. és Zs. csak nehezen tarthatta meg trónját. 1629-ben elvesztette Livlandot a Gusztáv Adolf svéd királlyal kitört háborújában. Beavatkozott Oroszország ügyeibe is az *Álmitrik* érdekében, majd fiának, *Ulászlónak* akarta az orosz trónt is megszerezni, de sikertelenül. Nagy híve volt az ellenreformációnak és sógorát, II. Ferdinánd császárt támogatta Bethlen Gábor ellen. Zs. első neje, *Anna*, Károly stájer herceg leánya volt (megh. 1598), második neje az előbbinek huga, *Konstancia* (megh. 1631), kitől két fia, *Ulászló* és *János Kázmér* született.

Zsigmond *Ferenc*, irodalomtörténetíró, szül. Kunhegyesen (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) 1883 márc. 6. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, ahol filozófiai doktorrá avatták. Előbb a karczagi ref. főgimnáziumon, majd a debreczeni főiskolán lett tanár, 1923. a debreczeni egyetemen magántanári képesítést nyert. 1925-ben a M. Tud. Akadémia lev. tagjául választotta. Irodalomtörténeti közleményei különböző folyóiratokban jelentek meg; önállóan megjelent műveiből megemlítendők: *Lévay József élete és költészete* (1906); *Mikszáth író egyénisége* (1923); *Jókai* (a M. Tud. Akadémia kiadása, 1924); *Jókai Mór élete és művei* (Bethlen-könyvtár, 1924); *Jókai és Debreczen* (1925).

Zsigmondfalva *(Martinica)*, nagyk. Torontál vm. nagybecskereki j.-ban, (1910) 1094 német lak. (Tr. SzHSz.)

Zsigmondháza *(Muraşel)*, nagyk. Arad vm. aradi j.-ban, (1910) 1186 német, magyar és román lak. (Tr. R.)

Zsigmond-stílus. A lengyelek azt az olasz renaissance-stílust nevezik így, amely náluk I. Zsigmond (1506—48) és Zsigmond Ágost (1548—1572) lengyel királyok korában terjedt el s amely csúcsíves elemekkel volt keverve.

Zsigmondy, 1. *Árpád*, bányamérnök, szül. 1860 febr. 29., megh. Székesfehérvárott 1924 szept. 30. Bányászati tanulmányait végezvén, 1881. az osztrák-magyar államvasúttársaság szolgálatába lépett, ahol 1895. a magyarországi bányák előadója, 1904. a társaság összes bányáinak főfelügyelője lett. Nevéhez a társulat bányászatának sok új intézménye fűződik, ezek közt nevezetes a Vaskőn az addig föl nem használható szegény vasércnek feldolgozása elektromagnetikus eljárással (1901). Számos dolgozata jelent meg hazai és külföldi szaklapokban: *Önműködő kikapcsoló készülék* (1885); *A robbanó bányalég elleni óvóintézkedések megállapítására kiküldött porosz bizottság jelentése* (1887). 1912-ben jelent meg a Bányászati és Kohászati Egyesület kiadásában a gróf Teleki-féle pályadíjjal kitüntetett munkája, a *Szénelőkészítés*.

2. *Zs. Béla*, mérnök, szül. Budapesten 1848 márc. 7., megh. u. o. 1916 jún. 12. A zürichi műegyetemen 1870. gépészmérnök lett. Nagybátyjával, Zs. Vilmos mérnökkel társulva, mélyfúrásokkal foglalkozott. Nagybátyja elhunyta után egyedül vezette a fúróvállalatot és ő fúrta hazánkban a legtöbb alföldi város vízellátásához szükséges artézi kutat s nevét a külföldön is becsültté tette. 1894-től fogva több nagy folyamhíd alépítményét építette (budapesti Ferenc József-híd, csongrádi és zentai Tisza-híd, aradi Maros-hidak, gombosi Duna-híd stb.). Ő végezte a budapesti Erzsébet-híd megerősítő munkálatait is.

3. *Zs. Emil*, az Alpok kutatója, világhírű hegymászó, szül. Bécsben 1861 aug. 11., megh. 1885 aug. 6. a Meije (M.-Pelvoux) egyik megmászásakor. Orvosnak készült, 1874 óta leginkább testvérével, Zs. Ottóval temérdek utat tett az Alpokban s majdnem 100 olyan csúcsot mászott meg, amely 3000 m.-nél magasabb. Die Gefahren der Alpen (Leipzig 1885, IV. kiad. 1907) és Im Hochgebirge (Leipzig 1890) című könyvei rendkívül elterjedt turista olvasmányok. A new-zealandi Alpok egyik gleccserét róla nevezték el.

4. *Zs. Vilmos*, bányamérnök, geológus, szül. Pozsonyban 1821 máj. 14., megh. Budapesten 1888 dec. 21. A selmeczbányai bányászati akadémián tanult, 1844. Bécsbe került a cs. kir. központi bányaigazgatósághoz, 1846. a krassómegyei Domán kőszénbánya vezetésére küldték, ahol 1848. a resiczai vasgyár vezetését vette át. Minthogy a szabadságharc ideje alatt hazafias magatartást tanusított, 1849. Olmütz várába vitték,

ahonnan 1850 júl. 1. szabadult. 1851-ben az esztergommegyei Anna-völgy barnaszénbányászatát vezette, amely állásáról 1860. lemondván, Pestre költözött s mint magán-bányamérnök hazánk bányászati és mélyfúró-vállalataiban korszakos működést fejtett ki. 1866-ban megfúrta a harkányi hévvizeket, 1867. a margitszigeti szökőforrást, 1870. az alcsúti artézi kutat s a lipiki hévvizet, 1875. a ránkherlányi 404 m. mély szökőkutat. Ugyanő végezte a petrozsényi mélyfúrást is a zsilvölgyi szénmedencében, amelyet 1871. kezdett és 1879. adott át a kincstárnak, feltárva vele hazánk leghatalmasabb kőszénmedencéjét 729 méter mélységig. Legnevezetesebb alkotása a budapesti városligeti *artézi kút* fúrása, amelyet 1868 nov. 15. kezdett s 1878 máj. 15. fejezett be 970 m. mélységre. A hévviz 73 C° hőmérsékletű s 24 óránkint vízmennyisége 11,917 hektoliter. 1875-ben Selmecz- és Bélabánya orsz. képviselővé választotta. Nevezetesebb munkái: *Tapasztalataim az artézi kutak fúrása körül* (1871); *A margitszigeti artézi szökőkút* (1873); *A városligeti artézi kút Budapesten* (1878); Der Artesische Brunnen im Stadtwäldchen zu Budapest (Wien 1878); Denkschrift über die Thermen von Teplitz in Böhmen (1879); *Bányatan* (Pest 1865). Életrajza Böckh Jánostól a Földtani Közlöny 1890. évi 20. kötetének 257—366. oldalán.

Zsigra *(Žegra)*, kisk. Szepes vm. szepesváraljai j.-ban, (1910) 331 szlovák lak. Templomában XIV. sz.-beli falkép van, mely Szt. László történetét ábrázolja; a templom boltívezetét egyetlen oszlop tartja. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsikva *(Žikava)*, kisk. Bars vm. aranyosmaróti j.-ban, (1910) 589 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.Szl.)

Zsil, a Duna baloldali mellékfolyója. Erdélyben a hunyadvármegyei Petrozsényi-medencében ered, két ágban. A Magyar-Zs. a Kudzsiri-havasok DK.-i oldalán ered, Livazény alatt egyesül a DNy.-ról, a Retyezátból eredő Oláh-Zs.-lel. Az előbbi mintegy 20 km., az utóbbi mintegy 50 km. hosszú. Az egyesült folyó D.-nek fordul, áttöri a Déli-Kárpátok fő kristályos vonulatát a Szurduk nevű, azelőtt járhatatlan szorosban s Románia dombvidékére ér, ott DK.-re fordul Jiu néven s Craiován túl a Dunába torkol.

Zsilinszky, 1. *Endre*, hírlapíró és politikus, szül. Szarvason 1886. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott, Lipcsében és Heidelbergben végezte, azután főispáni titkár lett. Az Achim András megöletése körül támadt bűnpörben lett ismeretessé; a bíróság fölmentette. A világháborúban mint huszártiszt súlyosan megsebesült. Később tevékeny részt vett a Move megszervezésében, a proletárdiktatura alatt elfogták, de sikerült Bécsbe szöknie, majd Szegeden publicisztikai szolgálatokat tett az ellenforradalmi kormánynak. 1919. egyik alapítója lett a Szózat c. napilapnak, amelynek főmunkatársa és vezércikkírója volt; a lap 1926. szünt meg. 1922-ben nemzetgyűlési képviselőnek választották. 1920-ban *Nemzeti újjászületés és sajtó* c. röpiratot írt.

2. *Zs. Mihály*, volt államtitkár, szül. Békéscsabán 1838 máj. 1., megh. Budapesten 1925 okt. 4. Elemi iskoláit szülőhelyén és Orosházán, a gimnáziumot Szarvason végezte. Előbb teológus volt, majd a hallei és a berlini egyetemek hallgatója lett; de ezeken kívül Németország és Svájc több egyetemét is meglátogatta. A külföldről hazatért 23 éves ifjút a szarvasi főgimnáziumhoz választották meg tanárnak, hol csakhamar több alkalmas, az újabb kor kívánalmait s kutatásait figyelembe vevő tankönyvet írt s az egyházi szószéket is gyakran felhasználta a magyar nemzeties szellemnek az ottani magyar és tót ajkú gyülekezet körében való erősítésére. 1874-ben tanári állásáról lemondott, de a megyei és egyházi életben élénk részt vett. Előbb a csabai egyház, majd a békés-csanádi evangélikus egyházmegye választotta meg felügyelőül. 1875-ben Gyomán képviselőnek választották. Két ülésszak alatt ezt a kerületet, utóbb szintén két ülésszakon Békéscsabát képviselte az országgyűlésen. 1889-ben Csongrád, 1892. Zólyom vármegye főispánjává, 1895 febr. 20. vallás- és közoktatásügyi államtitkárrá nevezték ki. Irodalmilag is foglalkozott a tudományokkal, a M. Tud. Akadémia 1878. levelező tagjául választotta, mely alkalommal *A nagy emberek szerepe a történelemben* c. dolgozatával foglalta el székét. 1899-ben rendes tag lett. 1905-ben a Tisza-kormány bukásakor lemondott az államtitkárságról; ezentúl csak tanulmányainak és egyházának élt. Művei: *Az egyetemes történelem főbb eseményei, életirati vázlatokban* (Pest 1867, 2. kiad. 1872); *A magyar költészet és szónoklat kézikönyve* (u. o. 1868); *Vilim János* békéscsabai tanító életrajza (Gyula 1871); *Magyar hölgyek* (történelmi élet- és jellemrajzok, Pest 1871); *A széptan előcsarnoka* (u. o. 1882 és 1897); *A keresztény hit- és erkölcstan vázlata* (u. o. 1872); *Szarvas város története* (magyar és tót nyelven, 1872); *Békés vármegye történeti emlékei* (Monumenta diplomatica comitatus Békésiensis, *Haán* Lajossal együtt); *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai* (I. köt. A reformációtól a bécsi békéig, Budapest 1880; II. köt. A bécsi békekötéstől a linzi békekötésig 1606—45, u. o. 1891; III. köt. 1647—87, u. o. 1893; IV. köt. 1787—1712, u. o. 1897, kiadta a magyar protestáns irodalmi társaság); *Egy forradalmi zsinat története 1707—15.* (Budapest 1889); *A linzi békekötés és az 1647-iki vallásügyi törvénycikk története* (u. o. 1890); *Csongrád vármegye története* (az ezredév emlékére, u. o. 1896, II—III. köt. 1899—1900); *Kermann Dániel ev. püspök élete és művei 1663—1740* (1899); *A magyarhoni protestáns egyház története (Farkas* József, *Kovácsy* Sándor és *Pokoly* József közreműködésével, 1907); *Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története* (1908); *Tájékoztató a külföldi egyetemeken magyar protestáns ifjak részére tett alapítványi ösztöndíjakról* (u. o. 1897). Lefordította *Lecky*, A felvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában c. művét (1872—73); *Lamartine*, Az 1848-iki francia forradalom c. munkáját; írt számos történeti és művészettörténeti tanulmányt és életrajzot folyóiratokba; tizenkét éven át titkára volt a Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulatnak, amelynek Évkönyveit is szerkesztette.

Zsilip, oly szerkezet, amely a víznek valamely nyíláson való kibocsátására szolgál. Rendesen ott szokták alkalmazni, hol a kibocsátandó víz mennyiségét a körülményekhez képest szabályozni, vagy néha éppen megszüntetni kell. Anyagára nézve lehet fa, vas, kő, tégla vagy beton; legtöbbször azonban e felsorolt anyagokat vegyesen alkalmazzák. Három fő alkatrésze van: a fenék, az oldalfalak és a rekesztő tábla. A fenék és oldalfalak legtöbbször négyszögletű nyílást vesznek körül s arra szolgálnak, hogy a víz kifolyását csakis a nyíláson engedjék meg. Az oldalfalak és fenék rovatékába a rekesztő tábla illik, melyet vagy kézzel emelnek (kisebb szerkezeteknél), vagy külön emelő készülékkel, mely a Zs. nagyságához és egyéb körülményeihez képest igen bonyolódott szerkezetű is lehet. A kisebb Zs.-et *tiltónak* nevezik. Néha a Zs. csőalakú s ekkor *cső-Zs.-nek* hívják. A hajózáshoz használt, kamrával és kapukkal ellátott Zs.-nek *kamarazsilip* vagy *csege* (l. o.) a neve. L. *Bukógát* és *Duzzasztógát* alatt is.

Zsilip *(Zilip)*, kisközség Bereg vármegye szolyvai járásában, (1910) 470 rutén lakossal. (Tr. Os.-Szl.)

Zsil-medence v. *Petrozsényi-medence*, Európa egyik leggazdagabb barnaszén-medencéje. A Déli-Kárpátok fő kristályos vonulatához tartozó Vulkán és Paring, továbbá a Retyezát és a Kudzsirihavasok közé befoglalt medence. Hosszasan nyúlik el NyDNy.-KÉK.-i irányban. A Kárpátokkal felgyűrt jurakori mészkövek a medence környezetében tájképileg szépen érvényesülnek, több barlang is van bennük, legnagyobb a Boli-barlang. A medencét a legfelső oligocénkori, aquitaniai emelet komokkőrétegei töltik meg és ezekben van a temérdek szén. A medencébe a vasút É.-ról, a Sztrigy-völgyéből vezet át a Krivadiai-hágón (750 m.). A Zsil mentén hajdan nem vezetett ki út, hanem az út felkerült az 1624 méter magas Vulkán-hágóra. Ma kényelmes országút vezet a folyó völgyében, a szép Szurdukban. L. még *Zsilyvölgyi szénteknő*.

Zsily, folyó, l. *Zsil*.

Zsilykorojesd *(Coroiești)*, kisk. Hunyad vm. petrozsényi j.-ban, (1910) 2097 magyar, román és német lak. (Tr. R.)

Zsilymaczesdparoseny *(Paroșeni)*, kisk. Hunyad vm. petrozsényi j.-ban, (1910) 1158 román lak. (Tr. R.)

Zsilyvajdejvulkán *(Vulcan)*, kisk. Hunyad vm. petrozsényi j.-ban, (1910) 7184 magyar, román, német, lengyel és olasz lak. A felső Zsilvölgyi kőszénbánya társulatnak itt nagy szénbányái vannak, melyeknek Z. gyors felvirágzását köszöni, (1900) még csak 1490 lakosa volt. (Tr. R.)

Zsilyvölgyi szénteknő (földtan). A Zs. hazánk egyik legnagyobb szénterülete. Hunyad vármegye D.-i részén a kristályos palából és mesozoikus képződményekből álló alaphegység egy süllyedésébe települt NyDNy.—KÉK.-re vonuló nagy geológiai teknő, amelynek rétegei a felső oligocénbe (aquitánba) tartozó szárazföldi, édesvízi, elégyesvízi és tengeri üledékek sorozata. Az édesvízi rétegek között találjuk a nagyszámú széntelepet, amelyekben hazánk leggazdagabb szénkincse feküdt. A Zs. 45 km. hosszú és átlag 3—4 km. széles, de Petrozsénynél 9 km. szélességű. A medence szélei utólagos hegymozgás következtében kissé föl vannak emelve, egyébként azonban a települést igen alárendelten zavarják vetődések. Petrozsényban 16 telepet tártak föl a Deák Ferenc-táróval. Ezek közül a III. sz. nagy főtelep 41 m. vastag, a többiek 0·3—3·4 m. között váltakozó vastagságúak. Összesen 50 m. összvastagságú szén fejthető le. A medence nyugatibb részében, Lupényen a főtelep 18—64 m. között váltakozik. Ezenkívül még nyolc fejtésre méltó telep van itt 1·80—3 m. között váltakozó vastagságban. A zsilyvölgyi szénteknő szene igen kitünő minőségű barnaszén 5456—7534 kalória fűtőértékkel, amely legnagyobbrészben kokszolható is. Fel van tárva 29.350,000 tonna és várható még 464.500,000 tonna barnaszén. A zsilyvölgyi szénteknő termelte évenként a legtöbb szenet Nagy-Magyarország szénterületei között.

Zsinagóga (görög, héb. *bét-hákneszet* a. m. gyülekező hely), a zsidó imaház, mely a babiloni számkivetés alatt és még inkább utána a zsidó vallásos élet szabályozására tartott gyülekezetekből fejlődött és az áldozatok mellőzésével az imádságra fektette az istentisztelet fő súlyát. Már az Ezra utáni első században Judea majdnem minden városában léteztek bizonyos helyiségek, hol szombat- és ünnepnapokon, valamint hétfőn és csütörtökön, mint vásár- és törvénykezési napokon, Mózes 5 könyvéből és a prófétákból tartottak felolvasásokat. A Zs. mellett rendesen iskolaház volt, melyben a törvényt tanították; gyakran maga a Zs. szolgált e célra, ez még a középkorban is szokásos volt. Innét a Zs. később befogadott elnevezése: zsidóiskola (schola Judaeorum, Judenschule, a nép nyelvén idővel egyszerüen: Schul). Az V. sz. óta a Zs.-k építését megnehezítették, helyre, nagyságra és számra nézve bizonyos korlátok közé szorították s a zsidóknak már csak azért is, hogy a keresztények v. mohammedánok érzékenységét és féltékenységét ne ébresszék, be kellett érniök a legigénytelenebb külsejű és berendezésű Zs.-k építésével; csak az újabb időkben találkozunk nagyobbakkal és díszesebbekkel. Európában a legrégibb a prágai *Altneuschul*. A Zs. rendesen előcsarnokból és a tulajdonképeni templomból áll; az előbbiben mosdókészülék szokott lenni, melyet a belépő hívek kézmosásra használnak. Az utóbbinak kelet felé néző bejáratával szemben van a régi frigyládát helyettesítő, függönnyel (poroket) elfödött «szentségszekrény» (arón-hákódes), mely a tóra- (l. o.) tekercseket tartalmazza. Előtte függ az «örök mécses» (nér-tamid), mellette rendesen a rabbinak ülése. Férfiak és nők elkülönítve ülnek, a férfiak a földszinten, a nők a karzaton, hol olyan nincs, sűrű rácsozat választja el a férfiakat a nőktől; újabb idő óta azonban itt-ott (hazánkban Kisczellen) a férfiak már együtt ülnek a nőkkel. Az ülőhelyek, amennyire csak szerét ejthetik, kelet felé néznek. Modern Zs.-ban orgonaszó kiséri a karéneket és a héber imák mellett az ország nyelvén is, nálunk kizárólag magyar nyelven végeznek imádságokat, kivált a szombat- és ünnepnapokra előírt imát

«királyért és hazáért». Különben a Zs.-t a legnagyobb egyszerűség jellemzi, szobrok vagy festmények nem találhatók benne. Átvitt értelemben a Zs. alatt értik a zsidóságot, ellentétben a kereszténységgel (ecclesia). *Nagy Zs.* (keneszethágdóla), rabbinikus források szerint az a 120 tudós tagból álló gyülekezet, mely Ezra elnöklete alatt a vallásos viszonyokat szabályozta, a szent könyveket gyüjtötte, rendezte és összeállította, a zsidó rituálét megállapította és a zsidó hagyománynak és törvénytudománynak kiváló ápolója volt; mint utolsó tagját a Kr. e. 292 körül meghalt Simon főpapot (az igazságost) említik.

Zsinagógai átok, a régi zsidó büntető eljárásnak neme, mely a vallás, az erkölcs és a társadalmi rend ellen vétő egyént kiközösíti a gyülekezetből. Azon időkből eredt, midőn a zsidóság állami önállóságát elvesztette és ezzel körében megszüntek ama büntető eszközök alkalmazásai, melyek a különféle kihágásokat megtorolni hivatvák. Fajtái: 1. *Megfenyítés* (nezifá), melylyel a nászi (l. o.) vagy egy törvénytudós férfi illette a tanulót, vagy az alantas hivatalnokot, ki tanítójával, illetőleg följebbvalójával szemben illetlenül viselkedett. A megfenyítettnek 1—30 napig kerülnie kellett a nyilvános életet, szobafogság volt számára kiszabva. 2. *Kis átok* (nidduj samta), mely rendesen 30 napra terjedt; ennek elteltével annak, ki ez átkot elrendelte (nászi, városi hatóság, tudós), kellett azt megszüntetni. Az átkozottal, családbeli hozzátartozóin kivül, négy rőfnyi távolságon belül közlekedni tilos volt; ismertető jele volt, hogy szennyes ruhában, nyiratlanul és mezítláb járt. Nagyobb kihágásoknál kürtszó (sófar) kiséretében, nyilvánosan hirdették ki az átkot, melynek rendes kihirdetési formája volt: legyen N. N. átokban. 3. *Nagy átok* (kherem, a görög anathema), melyet az esetben alkalmaztak, ha a bünösnél kis átokkal célt nem lehetett érni. Ritkán éltek vele, mivel az ily átok alatt lévő egyén, minthogy teljesen ki volt zárva a zsidóságból, sokszor áttért a keresztény vagy mohamedán hitre. Ez is felbontható tiz, illetve három tudós által, kik előtt a bünös megbánja vétkes tettét, mezítláb, a jelenlevőktől négy rőfnyire a földön ülve. Az átok felbontása e szavakkal történt: «Testvérünk vagy! testvérünk vagy! mert alávetéd magad a büntetésnek.» A középkorban a Zs. az átkozottnak családjára is kiterjesztetett, hozzátartozóit nem részesítették zsidó temetésben, az iskolából kizárattak, gyermekeik körülmetéletlenek maradtak, aki velök közlekedett, az maga is a nagy átok alá esett. Érvényben maradt a Zs. közt még jelenleg is a XI. sz.-beli Gerzson rabbinak átka, mely azt éri, ki bigámiában él és aki nejét a válásra kényszeríti. A kis és nagy átkot a Zs. képletesen kigyónak *(náchás,* rövidítése a nidduj, kherem, samta szavaknak) nevezték. Az osztrák-magyar monarchiában II. József szüntette meg 1783. a zsinagógai átkot. V. ö. *Weisner* J., Der Bann (Leipzig 1864).

Zsinat (gör. *synodos,* lat. *consilium*) a. m. egyházi ügyekben való összegyülekezés. A római katolikus egyházban ismernek: 1. *Közzsinatot* (concilium oecumenicum), amely az egyháznak a római pápa közvetett vagy közvetlen meghivására összegyült püspökeinek (bíbornokok, érsekek, püspökök, praelati nullius, rend- és vezérfőnökök) a pápa vagy helyettesének elnöklése alatt egybegyülése a hitágazatok kifejtésére és az összes egyházfegyelem megállapítására. Véleményező vagy tanácskozó joggal meghívhatók még az egyház egyes jelesei, egyházjogi tudósok (világiak is), fejedelmek stb. Ha a köz-Zs. folyamán a pápa meghal, a Zs. az új pápa választásáig elnapoltnak tekintendő. 2. *Nemzeti Zs.-ot,* amely valamely ország vagy nemzet főpapjainak közös egyházügyek feletti tanácskozás végett való egybegyülekezése, az illető ország primásának, nálunk tehát a hercegprimás elnöklete alatt. A Zs. határozatai csak a pápa megerősítése után lesznek kötelezőkké. 3. *Tartományi Zs.-ot,* amely valamely érseki egyházmegye papjainak egybegyülése egyházmegyéjük ügyeinek megbeszélése végett. Tartományi Zs.-ot egyházi büntetés terhe alatt minden harmadik évben *kell* tartani. E Zs.-ot az érseki palliummal már biró érsek, az érseki szék üresedése esetén az egyházmegye legidősebb püspöke hívja össze és vezeti. Csak hitágazati határozatai szorulnak a római szentszék megerősítésére. Végül vannak 4. *megyei Zs.-ok,* melyeken a püspök, mint egyedüli határozó, meghallgatja az összehivottak tanácsát. E Zs.-ok fő célja az egyházmegyei látogatás alkalmával felmerült hiányok megbeszélése, utasítások adása; tartományi Zs.-i határozatok, pápai rendeletek kihirdetése stb. Újabban sokkal ritkábban tartanak Zs.-okat, mint azelőtt, noha különösen Magyarországot illetően IX. Pius pápa 1855 nov. 5-iki bullájával (Optime noscitis) nagyon szivére kötötte a főpapságnak a Zs.-ok tartását. L. még *Zsinatok.*

Zsinati rendszer *(zsinatpresbiteri rendszer),* valamely országos vagy tartományegyháznak olynemű szervezete, amely szerint a különböző fokozatú egyházkormányzói s törvényalkotói jog voltakép az egyházegyetemet illeti, mely ezt a jogát általa szabadon választott egyének, testületek, legfelsőbb fokon az egyes gyülekezetek közvetett vagy közvetlen választása folytán megalakuló zsinatok által gyakorolja. Ily Zs. van a kálvinista egyházak legnagyobb részében, valamint a magyarországi evangelikus egyházban is. L. *Presbiteriánizmus.*

Zsinati vizsgálat, l. *Szinodális.*

Zsinatok. A magyarországi protestánsok nevezetesebb zsinatai az erdődieken, debreczenieken, csengerin, budain és budapestieken kívül (l. a megfelelő címszók alatt) a következők voltak: A *medgyesi* (1545 máj. 17.) vette be Hauer szerint hivatalosan az ágostai hitvallást. A *kolozsvári* (1557 jún. 13.) kárhoztatását mondta ki Kálvin tanaira. A *nagyenyedinek* (1564 ápr. 9.) Blandrata elnöklete alatt a lutheránusok és reformátusok kiegyeztetése lett volna célja. Ezt azonban nem sikerült elérni, sőt ez a zsinat tette véglegessé a két felekezetnek külön egyházra való szakadását. Ez a zsinat választotta püspökké Dávid Ferencet. A zsinat ügyiratait újabban Teutsch (Synodalverhandlungen 78—101. old.), latinból magyarra fordítva pedig Kiss Áron (Magyar ref. Zs. végzései 412—437. old.) közölte. A *herczeg-*

szölösit (1576 aug. 16—17.) a baranyai ref. superintendentia negyven lelkésze tartotta. Itt irták alá a Canones majores nyomán készült 47. cikket. A *zsolnait* (1610 márc. 28—30.) a vallásszabadságot biztosító bécsi béke alapján az evangelikus egyház önálló szervezésére Thurzó György nádor hivta össze, akinek elnöklete alatt a dunáninneni tiz megyéből megjelent világi és egyházi tagok saját területükön három egyházkerületet szerveztek, ezeknek élére superintendensket választottak. A zsinat végzéseit újabban Szeberényi János (Corpus synodorum evangelicarum 1—22. old.) 1848. adta ki. A *komjátit* (1623 szept. 13.) a felsődunamelléki ref. egyházkerület Samarjai M. János püspök elnöklete alatt tartotta. A zsinat öt szakaszra osztott latin kánongyüjteményt állitott össze, mely az egyházi ügyek vezetését kizárólag lelkészre ruházta. Nevezetesebb kiadásai Pápán 1625. és Váradon 1642. (magyarul is), utoljára Pápán 1867. jelentek meg. A *szatmárnémetii* (1646 junius 10.) nemzeti zsinatot Geleji Katona István erdélyi ref. püspök I. Rákóczi György megtizásából a Tolnai Dali János és társai által indított puritán és presbiteriánus, sőt némileg independens irányú mozgalom elnyomására hivta össze. Ez a zsinat 30 végzésében Tolnaiék elveivel szemben határozott konzervativ álláspontot foglalt el. A zsinat végül egy egyházi törvénykönyv készitésével bizta meg elnökét, mit az rövid időn belül teljesített is. E zsinat történetét a jelenvolt Szilágyi Benjámin István irta meg; a fennmaradt részeket magyar fordításban a Sárospataki Füzetek I. évfolyama közölte. A zsinat végzéseit a Geleji-kánonokkal együtt magyarra fordítva Kiss Áron (1875) adta ki. A *rózsahegyi* (1707 ápr. 3—10.) az egyházkerületeket újra rendezte és számukat a képviseit területen négyben állapitotta meg. Végzéseit az 1715-iki országgyülés megsemmisitette, de a gyakorlatban mégis érvényes maradt jó részük. Legutóbb Szeberényi János (Corpus synodorum evangelicarum 61—93. old.) tette közzé, magyar fordításban pedig *Zsilinszky* Mihály, Egy forradalmi zsinat története (1889) c. művében. A *pestit* (1791 szept. 14-től okt. 14-ig) a reformátusok budai zsinatjával egyidejüleg tartotta a magyarországi négy lutheránus egyházkerület. Kánonai eredetükre, alapelveikre és szerkezetükre, sőt a legnagyobb részben szövegükre nézve is megegyeznek a budaiéval. (L. még *Budai zsinat.*) A pesti zsinat naplóját kivonatosan Hornyánszky Viktor közölte (Prot. Jahrbücher (1860), kánonait pedig Szeberényi János (Corpus synodorum evangelicarum 95—165. old.). V. ö. *Szeberényi* János, Censura canonum synodi Pestiensis (Prot. Jahrbücher 1858); *Szeberényi* Andor, Az 1791-iki pesti ev. zsinat történelme (1869).

Zsindely, fából vagy cserépből készített különböző alakú lemezek, melyekkel a tetősikokat pikkelyszerü elrendezésben befedjük.

Zsindelytetü (állat), l. *Óvantag.*

Zsineg, l. *Fonal* és *Kenderfonás.*

Zsinegelés vagy zsineggel való megfojtás az erőszakos halálnemek egyike, amikor a szorítókötelet vagy a nyak köré csavarják, vagy hurok alakban alkalmazzák rá s a szabad végeket kézi erővel húzzák meg. Tünetei azonosak az akasztáséival, csak az akasztási barázda szabálytalannabb s rendesen körkörös lefutású. Legmélyebb a húzással ellentétes oldalon. A halál közvetlen oka a fulladás (l. o.).

Zsinegféreg a. m. *húrféreg* (l. o.).

Zsinka *Ferenc*, könyvtárnok, szül. Váczon 1889 febr. 21. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, azután a Nemzeti Muzeum könyvtárában lett gyakornok, majd könyvtárnok. A Protestáns Szemle szerkesztője. Önállóan megjelent müve: *Losonczi Bánffy Dénes* (Budapest 1914).

Zsinna *(Jina)*, nagyk. Szeben vm. szerdahelyi j.-ban, (1910) 5471 román lak., hozzá tartozik a falutól D.-re a Dobra-patak völgyében épült *Dobra*-telep, mely régente határőri katonai célokra használtatott. (Tr. R.)

Zsinór, keskeny fonott árú, a csipkétől abban különbözik, hogy tömött és sima szegélyü. Készitése ma már kizárólag géppel (l. *Zsinórverő gép)* történik. A Zs.-okat a fonalak csoportosítása és az anyag minősége szerint osztályozzák. Az első szempontból megkülönböztetnek *lapos* és *bélelt*, az anyag minősége szerint pedig *arany-, ezüst-, selyem- gyapju- és pamut*-Zs.-okat. A *fonott* vagy *vert* Zs.-on kivül megkülönböztetnek *sodrott* Zs.-t is, amely mintás cérnázással (sodrással) készül.

Zsinórállvány, épitkezésnél a pallér a falak irányát és vastagságát kifeszített zsinórral jelöli meg, hogy az alapokat kellő szélességben kiásshassa; a zsinór kifeszitéséhez szükséges deszkákból összerótt állványt Zs.-nak hivják.

Zsinórférgek v. *Orrmányos férgek (Nemertini*, állat), a Férgek *(Vermes)* törzsének, a Laposférgek *(Plathelminthes)* osztályának egyik rendje. Az ide tartozó férgek többnyire szabadon élő, tagolatlan testü állatok. Testalakjuk zsinóralakú, hát-hasi irányban kissé lapitott. Hosszuk néhány mm.-től néhány m. között váltakozik, szélességük azonban mindig csekély marad; az Emplectonema giganteum pl. 3·5 m. hosszú, de mindössze csak 6—8 mm. széles. Vastag testfaluk csillós és mirigyekben gazdag hámból, kötőszöveti irhából és bőrizomtömlőből áll. A szájnyílás a test elülső részén a hasoldalon van s az alfelnyílás a test hátsó részén nyílik a szabadba. Jellemző szervük a tömlőalakú, kiölthető orrmány, mely a bél felett elhelyezett, zárt orrmányhüvelyben *(rhynchocoel)* foglal helyet. Az orrmány vagy rövid, szuronynélküli *(Anopla)*, vagy hosszú és ekkor 2 részre tagolt, melyek közül az elülső egy nagy stiléttel vagy több tartalékstiléttel van ellátva, a hátulsó rész rejti magában a mérget elválasztó részt *(Enopla)*. Belük jól fejlett s elő-, közép- és utóbélre tagolódik. Érrendszerük van s vagy két oldalsó hosszanti érből áll, melyek elől és hátul egyesülnek egymással *(Palaeonemertini)*, vagy ezekhez még egy medián, hátoldali páratlan háti ér járul *(Meta- és Heteronemertini)*. A hosszanti erek fala összehúzódik úgy, hogy a vér a háti érben hátulról előre felé, az oldalerekben pedig elülről hátrafelé kering. A vér színtelen, egyeseknél vörös. Kiválasztó szervül két rövid, az előbél oldalán fekvő, elágazó nephridium szolgál, melyek a test oldalán egy vagy ritkábban több

pórussal nyílnak a szabadba. Idegrendszerük a test elején levő két agydúcból áll, melyeknek hátoldali fele a garat felett keresztkkel összeköttetésben áll, hasoldali felükből az oldalsó idegtörzsek erednek, melyek az alfelnyílás közelében egyesülnek egymással. Az agydúcból ered még egy hátoldali páratlan idegtörzs, a hátideg, mellyel a kétoldali ideg szabályszerűen elrendezett keresztkekkel összeköttetésbe lép. Az érzékszervek közül a legállandóbbak a szemek, melyek rendesen nagyobb számúak; a tapintószervek szintén jól fejlettek. Többnyire váltivarúak. Az ivarszervek egyszerű mirigyes zacskók, melyek többes számban vannak kifejlődve és a test háti oldalán levő páros nyílások révén közlekednek a külvilággal. A mirigyes zacskókban fejlődnek hímeknél a hímcsirasejtek, a nőstényeknél a petesejtek. Egyesek (pl. *Lineus, Geonemertes agricola)* elevenszülők. Fejlődésük v. átalakulásnélküli (pl. *Metanemertini)*, v. átalakulással történő. Az átalakulással fejlődőknél pelagikus életmódú, sisakalakú lárvák (ú. n. *pilidium*-lárvák) fordulnak elő. Főleg tengerekben, kövek alatt az iszapban élnek, a kisebb fajok pedig szabadon ide-oda úsznak. Vannak édesvizi és a szárazföldön élő fajaik is, sőt akadnak soraikban egyes élősködők is. Mintegy 500 fajuk ismeretes.

Rendszerük. 1. alrend: *Palaeonemertini.* Orrmányukon nincsen szurony *(stilét).* Szájnyílásuk az agydúc mögött. Háterük nincsen. Tengeriek. Nevezetesebb fajai: *Cirinnia grata* Hubr.; *Tubulanus annulatus* Mont.; *Cephalothrix linearis* J. Rathke.

2. alrend: *Metanemertini.* Orrmányuk szuronynyal fegyverzett. Szájnyílásuk az agydúc előtt. Többnyire tengeriek; egyesek édesviziek és szárazföldiek. Ide tartozik az összes ismert Zs.-nek több mint a fele. Tengeriek: *Emplectonema giganteum*, mely 3·5 méter hosszú; *Amphiporus pulcher* Johnst.: *Drepanophorus spectabilis* Qtrf.; *Prostoma (Tetrastemma) flavidum* Ehrbg.; *Pelagonemertes rollestoni* Mos.; *Nemertes gracilis* Johnst. Édesviziek: *Stichostemma graecense* Böhmig; *Monopora lacustris* Duplessis. Szárazföldiek: *Geonemertes*-nem számos faja. Élősködők: *Carcinonemertes carcinophila* Köll. (tengeri rákokon élősködik); *Malacobdella grossa* Müll. (különböző kagylók köpenyüregében él.)

3. alrend: *Heteronemertini.* Orrmányuk szuronynélküli. Szájnyílásuk az agydúc mögött. Idegtörzseik a bőrizomtömlőbe húzódtak. Tengeriek. Ide tartozik a *Lineidae*-család, melynek 143 faja ismeretes; közülök említésreméltók a *Lineus longissimus* Gunn., mely 10 m.-nél hosszabbra is megnő; *L. lacteus* Rathke; *Cerebratulus marginatus* Ren.; az *Eupolia (=Taeniosoma)* fajai 3 m.-nél hosszabbra is megnőnek.

Zsinórverő gép, lapos és bélelt zsinórok gyártására szolgál. A lapos zsinórok, mint ezt az *1. ábra* láttatja, egyes fonalak átfonódásából állanak. Minden fonal külön fonaltartóban (bábon) van, amely, mint a *2. ábra* láttatja, üreges csévetartóból *(i)*, csévéből *(k)*, fonalvezetőből *(n, o, l)*, a csévetartóban elhelyezett fonalfeszítő súlyból *(p)*,

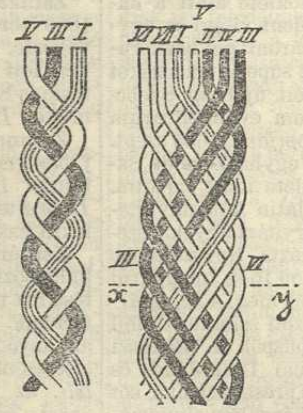

1. ábra. Lapos zsinór.

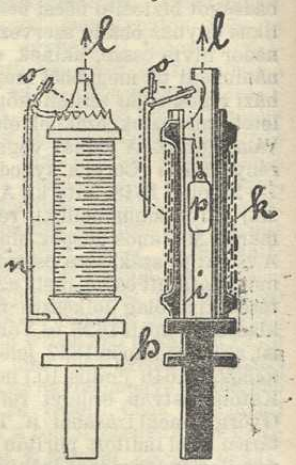

2. ábra. A zsinórverő gép csévéje (bábja).

továbbá két állító gyűrűvel határolt nyakrészből *(h)* és végre hengeres végből, toldatból áll. A körülfonódások céljából a bábokat a *3. ábra*

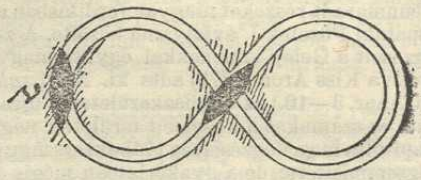

3. ábra. A zsinórverő gép vezetékének vázlata.

szerinti kényszerpályán mozgatják. Ezt a kényszerpályát vastagabb fémlemezbe vágják s ebbe a bábokat olykép helyezik be, hogy állító gyűrűik-

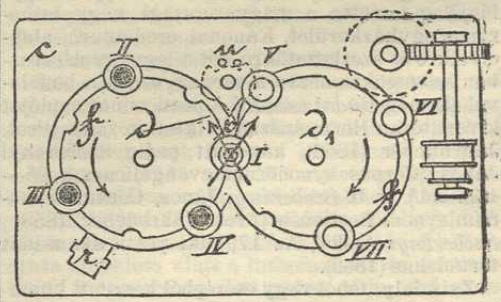

4. ábra. A zsinórverő gép bábvezető tárcsáinak alaprajza.

kel a pálya lemezét érintsék, ami által függőleges helyzetük biztosítva van, mint ez az *5. ábra g VI* jelű részéből kitűnik. A bábok továbbítása céljából a pálya lapja alatt fogas kerekekkel hajtott tárcsák (az *5 ábrán e e'* betűvel jelölt részek)

vannak, amelyek a báb hengeres végének behelyezkedése céljából félköralakú kimetszésekkel bírnak. A *4. ábra* alaprajzban tünteti elő a továbbító tárcsákat s a bábok elrendezését 7 fonalból álló lapos zsinór gyártásánál. A tárcsák egyike

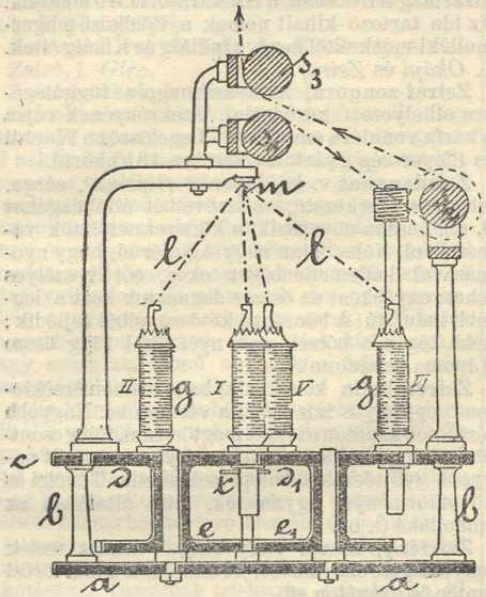

5. ábra. A zsinórverő gép hosszanti metszetben.

jobbra, másika balra forog s így minden báb a kettős hurokszerű pályát futja végig. A *3. és 4. ábrában* jelzett pályák a zsinórverésnél *pályaelemnek* nevezhetők, mert szélesebb és mintás zsinórokhoz több ily pályaelemet használnak. Ezeket a pályaelemeket körvonal mentén illesztik egymás mellé, ha tömlőszerű fonatot óhajtanak. Mintás zsinórok készítésénél az egyes pályaelemek közé váltókat, vagy jacquard-géppel kapcsolt oldható tengelykötéseket használnak. A váltók mozgatása a mintának megfelelően végzendő, miért is minden váltó külön könyökemeltyűvel áll kapcsolatban, mint ezt a *6. ábra* láttatja, amelyek lassan forgó tárcsába illesztett

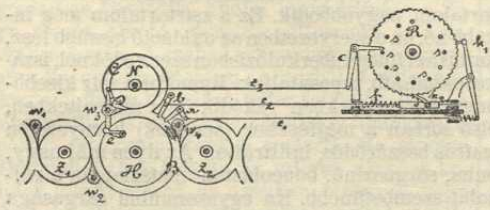

6. ábra. A zsinórverő gép váltóinak mozgató készüléke.

peckekkel mozgattatnak. Végre megemlítendő még a csipke gépies készítése. A kézi készítést l. *Csipke* címszó alatt. A csipkéket tömlőszerű zsinórként készítik, utólag kihúzzák a szegélyeket összekapcsoló fonalat.

Zsip *(Žipovec)*, kisk. Gömör és Kishont vm. feledi járásában, (1910) 226 magyar lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsi-pen-kuo, Japán kínai neve.

Zsír a. m. zsiradék (l. o.), a közéletben a puha zsiradékot, különösen a *disznó-* és *lúdzsírt* nevezik így. L. *Zsírok.*

Zs., növényi. Egyes növények terméseiben, magjaiban olyan nagy mennyiségben raktározódik fel zsír, hogy különböző célokra lehet felhasználni. A zsír vagy szilárd vagy folyékony, ez utóbbi esetben olajnak nevezzük. Legtöbb növényi Zs.-t ad a nyugatafrikai *Elaeis guinensis* és a kókuszpálma (l. *Kókuszolaj*). A növényi Zs.-t olaj, faggyú, vaj névvel szokták gyakran jelölni, így az aouara- vagy tukum-olaj az *Astrocaryum vulgare*, a kakaovaj a *Theobroma cacao*, a szerecsendióvaj a *Myristica fragrans*, az otoba-Zs. a *Myristica otoba*, a virola-Zs. a *Virola sebifera*, a kínai faggyú a *Sapium sebiferum*, a vateria-Zs. vagy malabári faggyú a *Vateria indica*, a mahvavaj vagy illipeolaj az *Illipe latifolia*, a mowravaj vagy méolaj pedig az *Illipe malabrorum* magjából készült Zs. A növényi Zs.-t nemcsak főzésre, hanem ipari célokra (szappangyártás, gyertyakészítés, gyógyászat, illatszer) is óriási mennyiségben használják, így pl. csak 1907. tiszta élaeis-Zs.-ból 100,000 tonnát, pálmamagból 200,000 tonnát, kókuszkoprából Franciaország (1905) egyedül 110,579 tonnát szállított be.

Zsír *(Žirovce)*, kisk. Abaúj-Torna vm. füzéri j.-ban, (1910) 166 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsíra, kisk. Sopron vm. csepregi j.-ban, (1920) 582 magyar lak.

Zsiradék, l. *Zsiradékok.*

Zsiradékipar, l. *Zsiradékok.*

Zsiradékok, az állati és növényi termékek egy nagy csoportját ölelik fel. Általánosságban savak s alkoholok vegyületei, tehát esterek. Osztályozhatók *szilárd és folyós állati* és *szilárd és folyós növényi Zs.-ra*. A folyós növényi s állatiak az *olajok*. Az olajok lehetnek száradók és nem száradók. A szilárd, kemény Zs. anyagát legfőképen a palmitin és stearinsav gliceridjei képezik. A nem száradó olajokat az olajsav-csoport tagjainak gliceridjei s a száradókét a lenolaj- és linolensav gliceridjei képezik legfőképen. A Zs. kinyerése történhetik 1. kiolvasztással (állati), 2. extrakcióval (pl. csont), 3. préseléssel (növényi olajok) és 4. centrifugálással (tej).

Zsírok feldolgozása. A nyers állati vagy növényi zsírok rendesen közvetlen nem használhatók. A finomítás vagy további feldolgozási folyamatok három csoportba oszthatók: 1. tisztán fizikai vagy mechanikai módszerek, pl. ülepítés, átolvasztás, szűrés; 2. kémiai módszerek, pl. felderítés; 3. a Zs. megbontása, ilyen a savas, a Twitchell-féle, az enzimatikus zsírbontás stb. stb. Az élvezeti célokra szánt Zs.-at szín- és szagtalanítják, ha az szükséges. Újabban hidrogénezéssel keményítenek folyós zsírokat s így szilárd Zs.-at nyernek, ez a *zsírkeményítés*. Elemzéssel minden zsiradékra megállapíthatjuk jellemző fizikai és kémiai állandóit. Ilyen pl. az olajokra a Hübl-féle jódszám. L. még *Zsírok.*

Zsiráf *(Giraffa,* állat), a Zsiráf-félék (l. o.) családjába tartozó párosujjú patás emlősállat-nem. Legszembetünőbb bélyege, hogy törzse rendkívül rövid s nyaka és lábai rendkívül hosszúak, továbbá, hogy elülső végtagjai hosszabbak a hátsóknál, ezért teste hátrafelé erősen lejt. Feje aránylag igen kicsi s rajta két rövid, egyenesen felfelé nyuló, szarvalakú, kívül szőrös bőrrel bevont csontcsap van; ezek a homlok- és falcsontok határán mint önálló bőrcsontok fejlődnek és csak utólag nőnek a koponyához; előttük a középvonalban egy csontdudor van, mely annyira megnőhet, hogy sokan harmadik szarvnak tekintik. Ezenfelül a falcsontok és a nyakszirtcsontok határán is fejlődhet egy pár szarvalakú dudor; az ilyen Zs.-okat ötszarvú Zs.-oknak nevezik. Felső állkapcsában csupán három elő- és három utózápfog van; metsző- és szemfoga nincsen. Alsó állkapcsában csupán három metsző-, egy szem-, három elő- és három utózápfog van. Szeme igen nagy, ragyogó, szelid tekintetű. Füle kb. 15 cm. hosszú, csinos alkotású. Nyaka kb. olyan hosszú, mint az elülső lába; egyébként a nyak aránylag vékony, oldalt összenyomott és hátoldalán sörénynyel díszített. Törzse az összes emlősállatok között viszonylag a legrövidebb. A test teljes hossza (fejétől a farka végéig) 5·1 m., mely méretből 2·25 m. jut a törzsre és 1·1 m. a farkra; vállmagassága 3 m. és az állat teljes magassága 5—6 m.; súlya 500 kg. Alapszíne fakó homoksárga, mely a háton sötétebb, a hason fehéres színbe megy át. Ezen az alapszínen igen változó, nagy, szabálytalan alakú, többnyire szegletes, világosabb v. sötétebb rozsdabarna színű foltokból és sávokból álló mustrázat van; a nyakon és a lábszárakon általában a barna foltok kisebbek, mint a test többi részén s a hasa és a comb belső fele foltnélküli. Farkbojtja fekete. Afrikának a Szaharától D.-re eső vidékein mindenütt honos, ahol életföltételeit megtalálja. A bokros, fás puszták legkedveltebb tartózkodási helyei, ahol kisebb csapatokba tömörülve él. Főtáplálékát a különböző Acacia-fajok lombja és hajtásai alkotják. Füvet a Zs. a természetben sohasem eszik. Tavasszal párosodik s a nőstény 14 hónapra a termékenyítés után egy fiatalt ellik. Vadászata igen nehéz. Húsa ízletes, ezért eszik; bőrét különböző célra feldolgozzák és igen sokra értékelik. A Zs.-ot Európába (Rómába) Julius Caesar idejében hozták. A Zs.-nak több faját írták le, a behatóbb vizsgálatokból azonban kiderült, hogy csak két faja érdemel különösebb figyelmet, nevezetesen a *közönséges Zs. (Giraffa camelopardalis* L.) és a *hálós Zs. (Giraffa reticulata* Winton). Az előbbinek számos színváltozata van, melyek mind megegyeznek abban, hogy alapszínük világos s rajta különböző barna foltos mustrázat van. A hálós Zs. a Szomáli-föld É.-i részén honos s az a jellemző reá, hogy szabálytalan, szögletes barna foltjai oly nagyok, hogy a közöttük levő világos alapszín hálószerű mustrázatot formál.

Zsiráf-félék *(Giraffidae,* állat), a Párosujjú patások *(Ungulata, Artiodactyla)* egyik családja. Testük viszonylag az összes emlősök között a legrövidebb. Elülső lábaik a hátsóknál hosszabbak s elülső és hátsó lábukon egyformán a szélső ujjak teljesen hiányzanak s helyüket fattyúcsülök sem jelzi. Mindkét nemnek fején szarvalakú, kívül szőrös bőrrel bevont csontcsap van. Szemfogaik hiányzanak. Ma csupán két élő nemük ismeretes: az okápi *(Okapia)* és a zsiráf *(Giraffa)*, melyek kizárólag Afrikában, a Szaharától D.-re honosak. Az ide tartozó kihalt nemek a Földközi-tengermelléki vidékektől kezdve Indiáig és Kináig éltek. L. *Okápi* és *Zsiráf*.

Zsiráf-zongora, kalapácszongora függőlegesen elhelyezett húrozattal. Szekrényének rajza a hárfa vonalára emlékeztet. Legelőször a Wachtl és Bleyer-cég gyártotta Bécsben 1810 körül.

Zsírdaganat v. *hájdaganat (lipoma),* sárga, lebenyes szerkezetű, zsírszövetből álló daganat (l. o.). Lassan növekszik, a környezetétől tok választja el. Néha olyan nagyságot ér el, hogy nyomásával kellemetlenséget okoz, sőt veszélyes lehet; egyébként az összes daganatok közt a legjobb indulatú. A bőr alatti kötőszövetből fejlődik; néha lóg s a bőrrel csak nyél által függ össze (Lipoma pendulum).

Zsírembolia keletkezik, ha a testhőmérsékleten cseppfolyós zsír kerül a véráramba. Nagyobb sérülések kapcsán szokott megtörténni, főleg csonttöréseknél, ahol a csontvelő zsírja a megnyílt nagyobb gyüjtőerekbe belepréselődhetik. Tünetei és következményei ugyanazok, mint általában az emboliáké (l. o.).

Zsírfény, zsírral vagy olajjal bekent testek fényességére emlékeztet; jól észlelhető a kén törési lapján, a gránáton stb.

Zsírképződés. Az állati szervezet a bevitt táplálék feleslegét mint zsírt raktározza el. Zsír az állati szervezet rezerv tápanyaga. Anyagforgalmi kísérletekből bebizonyosodott, hogy egyrészt a felvett táplálék zsírja is lerakódhatik a szervezetben, másrészt úgy a fehérjékből (húsevők), mint főleg a szénhidrátokból is képződhetik zsír a szervezetben. Mivel az ember emésztőrendszere főleg a szénhidrátokat tudja nagy mennyiségben megemészteni, másrészt a szénhidrátok emésztése jár a legkevesebb energiafogyasztással (l. *Energiaforgalom*), a Zs. szempontjából a szénhidrátoknak van a legnagyobb jelentőségük. L. *Elhízás, Hízókúra, Táplálkozás, Zsírok.*

Zsírkő (ásv.), a *szteatit (talk)*-nak magyar neve.

Zsírmáj. A máj normális körülmények közt is tartalmaz zsírt; az elhízással kapcsolatban a zsírtartalom nagyobbodik. Ez a zsírtartalom még inkább nő, ha a szervezetben az oxidáció lassúbb lesz, amint azt főleg tuberkulózisban szenvedőknél, iszákosoknál, stb. tapasztaljuk. Ilyenkor a zsír kisebb-nagyobb cseppekben rakódik le a májsejtekben, első sorban a májfészkek (acinusok) környezetén (zsíros beszűrődés, infiltratio). Az ilyen máj nagy, puha, sárgaszínű, boncolásnál metszlapján a rajzolat szembetünőbb. Ha egyszersmind sárgaság volt a betegnek, úgy a máj aranysárga színű (sáfrány-máj, hepar crocatum). A máj zsírtartalma ugyancsak növekszik, ha a májsejtek degenerálódnak s az elpusztult sejtplazma helyét zsírcseppek töltik ki (zsíros elfajulás, degeneratio). Ez a súlyos állapot néha látszólagos ok nélkül (főleg terheseknél) vagy mérgek következtében (első sorban foszfor), esetleg fertőző betegségek után (tifusz,

szifilisz korai stádiumában) lép fel s rendesen halálos. Azelőtt azt hitték, hogy a máj zsíros elfajulásánál a zsír a sejtek plazmájából keletkezik; már bebizonyosodott, hogy a zsír a zsíros beszürődéshez hasonlóan, a szervezet egyéb zsírdepóiból származik s csak lerakódik a májban. L. még *Májbetegségek.*

Zsírnemű vegyületek, l. *Alifás vegyületek.*

Zsíró, l. *Giro.*

Zsíró-bankok, l. *Giro-bankok.*

Zsírok, a szénhidrátok és fehérjék mellett legfontosabb tápanyagaink; különös jelentőséget az ad nekik, hogy energiatartalmuk több mint kétszerese a másik kettőnek (l. *Energiaforgalom).* Az állati szervezet fölös tápanyagait zsír alakjában raktározza el a bőr alatti zsírpárnában, a hasüregi és az izomközti kötőszöveteiben; ezenkívül minden sejtje tartalmaz több-kevesebb zsírt. A növényvilágban a Zs. alárendelt szereppel bírnak; főleg a nyugvó részekben (magvak) találhatók nagyobb mennyiségben, ahol mint kistömegű és nagy energiatartalmú anyagok a fejlődő csira rezervtáplálékát képezik.

A Zs. kémiailag szénből, hidrogénből és oxigénből álló vegyületek: a természetben található Zs. egy három vegyértékű alkohol, a glicerin vegyületei egybázisú zsírsavakkal (ester). Az állati Zs. főleg három zsírsav vegyületei: a normális vagy telített zsírsavhoz tartozó stearin- és palmitin- és a telítetlen sorozatba tartozó oleinsavéi. Aszerint, amint egyik vagy másik zsírsav szerepel a Zs. alkotásánál, beszélünk tristearin, tripalmitin, ill. trioleinről. Előfordulnak ezenkívül ezeknek kombinációi is (dipalmitoolein, distearopalmitin stb.). A tristearin és dipalmitin közönséges hőmérsékleten szilárd, a triolein cseppfolyós. A természetben előforduló Zs. a három tiszta zsír kombinációi lévén, halmazállapotuk attól függ, mennyi bennük a triolein. A növényi Zs.-ban a triolein dominál, találunk bennük azonkívül igen sok alacsonyabb rangú zsírsavestert is (illó zsírsavak vegyületeit). Ezek közül a vaj, kapron, kapril és kaprinsav az állati eredetű Zs.-ban is feltalálhatók, azonkívül a glicerin helyett kivételesen magasabbrendű alkoholok is szerepelhetnek, melyek átmenetet képeznek az ú. n. lipoidokhoz (l. o.).

Táplálószereinkkel felvett Zs. főleg állati eredetűek, kisebb mennyiségben növényiek. A felvett Zs.-at a szervezet megemészti. Az emésztés a gyomorban kezdődik, ahol a gyomorlipáze a Zs. egy részét alkotó részeire: glicerinre és zsírsavakra bontja. A szabad zsírsavnak nagy szerepe van a Zs. emulgeálásában; a zsírból a tejre emlékeztető, finom eloszlású fehér folyadék lesz. A bélbe kerülő Zs.-at a hasnyálmirigy (pankreasz) lipázéja (steapszin) tovább emészti. Ma sincsen teljesen eldöntve, hogy a Zs. milyen alakban kerülnek felszívódásra, az azonban bizonyos, hogy a bélbolyhokban már újra neutrális zsírokat találunk. A felszívódott Zs. elsősorban a nyirokerekbe jutnak, kisebb mennyiségben a vérerekbe. Minden szervezet a felvett zsírból a maga jellemző zsírját készíti, de állatkísérletekből tudjuk, hogy a felvett táplálék zsírja változatlanul is lerakódhatik a szervezetben. A Zs. emészthetősége és kihasználása függ a zsír olvadáspontjától. Míg az olivaolaj, a 25—34° közt olvadó liba- és disznózsír 97·5%-a felszívódik, addig 49—51°-on olvadó faggyúból csak 90%, a halzsírból, mely 53°-on olvad, csak 15%. Összesen kb. 100—120 gr. zsírt tud naponkint az ember bélcsatornája megemészteni.

A szervezetben a zsír különböző alakban halmozódik fel. Egyrésze a zsírnak a sejtek integráns alkatrészévé lesz és éhezésnél sem használódik el (stabil, állandó zsír) és így éhenhalt állatokban is kimutatható; a másik része, mely a zsírdepókban raktározódik el (labilis, változó zsír), a szervezetnek rezerv tápanyagul szolgál, éhezésnél hamar eltűnik. Normális körülmények közt a szervezet zsírtartalma állandó; ha a felvett táplálék több, mint amennyire a szervezetnek szüksége van, megvan a lehetőség arra, hogy a szervezet zsírtartalma gyarapodjék (l. *Hízókúra).* Ebben a tekintetben az emberek közt nagy egyéni különbség van (l. *Elhízás).* A szövetekbe tömörült Zs.-nak egyébként a tápanyagtartalékoláson kívül még más szerepük is van. L. *Zsírszövet.*

Zsiros *István,* ny. ezredes és drámaíró, szül. Újvidéken 1873 jún. 29. A középiskolákat Budapesten, katonai tanulmányait Bécsben végezte s mint tüzértiszt lépett a hadseregbe. A világháború folyamán ezredességig lépett elő soronkívül. Az összeomlás után, 1918 nov. 15. egyik alapítója és vezetője lett a Move-nak, de 1919 jan. elején gróf Károlyi Mihály állítólagos összeesküvés miatt letartóztatta; ezentúl nem vett többé részt az egyesület működésében. Szinművei: *Fátum* (Nemzeti Szinház, 1907), párbajellenes iránya miatt a bécsi Burgszinházban tervezett előadása felsőbb utasításra elmaradt; *Grál lovag* (társadalmi szinmű, Magyar Szinház, 1916).

Zsíros bogár (állat), a nünüke *(Meloe)* népies neve.

Zsíros elfajulás *(degeneratio adiposa).* Kóros viszonyok között zsír rakódhatik le olyan sejtekben is, amelyekben normális viszonyok közt semmi, vagy igen kevés zsír mutatható ki. Ez mindig a sejt életének korlátozásával, nagyobb fokán a sejt halálával jár; a zsír lerakódását inkább az elfajulás tüneteként kell felfognunk. A zsír származhat a táplálékok felszívódott zsírjából, a sejtek normális viszonyok közt ki nem mutatható zsírjának kicsapódásából, a sejtek lipoidjainak elbomlásából, esetleg szénhidrátokból. A Zs. oka a szövetek hiányos vér-, illetőleg oxigénellátása; ezért gyakori vérszegénységnél, még pedig úgy helyi, mint általános vérszegénységnél; ezenkívül baktériumtoxinok, bizonyos mérgek (foszfor, kloroform, alkohol), magas láz is Zs.-okat okozhatnak. Leggyakoribb a Zs. a májon (l. *Zsírmáj),* a szíven, vesén stb.

Zsíros gubacs vagy *suska.* A Cynips calycis Burgsd. nevű gubacsdarázsnak a kocsányos tölgy makkcsészéjén ejtett szúrásából keletkezik a sokszögletű, általában szabálytalan és 1·5—2·5 cm. hosszú Zs. (l. *Gubacs* és *Cserzőnövények).* Más tölgyfán, pl. a Qu. lanuginosán ritkán lelni. Cserzsav- és zsírtartalmáért értékesítik. A bőrt cserzik vele és festéknek használják.

Zsíros infiltratio *(beszürődés),* sejtekben normálisan is jelenlevő zsír felszaporodása, mely még nem jár az élő sejtplazma sorvadásával.

Oka rendesen az oxidációs folyamatok tökéletlensége. Gyakori a májon (l. *Zsírmáj)* és a szíven.

Zsíros üszög (növ.). Helyenként így nevezik a *Tilletia* üszköt. L. *Gabonaüszög, Növénybetegségek* és *Üszög.*

Zsirovac, adó- és politikai község Zágráb vármegye dvori j.-ban, (1910) 2397 szerb lakossal. (Tr. SzHSz.)

Zsírpárna *(Panniculus adiposus),* a bőr alatti zsíros kötőszövet, mely minden embernél megtalálható. A test bizonyos helyein (orr, homlok, fejbőr, fülkagyló, szegycsont stb.) nincsen, vagy alig fejlődik ki, másutt (has, far, comb, kar stb.) hatalmas méreteket ölthet. A Zs. elsősorban az egyén tápláltságával és alkatával függ össze.

Zsírsavak $C_nH_{2n}O_2$ típusú monokarbonsavak, magasabb tagjai e sornak a zsírokból nyerhetők. A megfelelő szénhidrogénekből egy H-atómnak a karboxilgyökkel való helyettesítésével származtathatók le. CH_2-vel különbözik a sor egyik tagja a másiktól, azaz homológ sort képeznek. A sor tagjainak forrpontja a C-atómok számával nő. A megfelelő nitrilek elszappanosításával s aldehidek oxidációjával nyerhetők. A legalacsonyabb szénatomú (1) tag a hangyasav, fölfelémenet így következnek: ecetsáv, propionsav, vajsav, valeriansav stb., a 16 szénatomú a palmitinsav és 18 szénatomú a sztearinsav.

Zsírsérv *(adipocele, liparocele),* a hashártya előtti zsírszövet kinyomulása valamely sérvkapun; igazi sérvnek imponálhat. L. még *Sérv.*

Zsírsorvadás. Súlyos betegségben lesorvadt (kahexiás) betegeknél a zsírpárna és általában a zsírszövetekből a zsír úgyszólván eltűnik, a helyét kevés savó tölti ki, amitől a kötőszövet kocsonyás kinézésű lesz. Hasonló jelenséget tapasztalunk egyoldalú táplálásnál, bizonyos súlyos vérszegénységeknél stb.

Zsírszövet, speciális kötőszövet, mely a szervezet bizonyos helyein keletkezik, a kezdetben zsírszegény sejtek mind több és több zsírt vesznek fel, míg végre egy nagy zsírcsepp tölti ki a sejtet, magva és protoplazmája oldalra szorul (pecsétgyűrű alak). A zsírsejteket aztán szívósabb kötőszöveti sövények lebenyekre osztják; a sövényekben futnak az erek. A Zs. a szervezet nagy tápanyag-rezervoárja, ezenkívül egyes helyeken mechanikus hatást fejt ki, így a szemüreget kitölti, a vesét rögzíti (l. *Zsírtok)* stb. A Zs. legnagyobb mennyiségben van a bőralatti kötőszövetben (zsírpárna), koros embereknél a bélfodorban, gerincoszlop mentén, a nagy csepleszben stb. A Zs.-ben lerakódott zsír nem mindenütt egyforma; a test belsejében lerakódott zsírok olvadáspontja magasabb, mint a periferián levőké; hasonlóképen nehezebben olvadó zsír rakódik le ott, ahonnan legnagyobb lesoványodás esetén sem szokott teljesen eltünni, így a Bichat-párnába (az arc, helyesebben pofa két oldalán). Egyébként majdnem minden kötőszövet átalakulhat Zs.-té s viszont a Zs. is normális kötőszövetté.

Zsírtok, a vesét veszi körül: Capsula adiposa renis, l. *Capsula.*

Zsírúszó v. *hájúszó,* a halaknak az a hátúszója, melyben kemény úszósugarak nincsenek. Például ilyenek fordulnak elő a lazacoknál.

Zsírvese, 1. zsírosan elfajult vese, l. *Zsíros elfajulás.* 2. Így nevezik a vese zsírtokját, l. *Capsula.*

Zsitkócz *(Žitkovci),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 286 magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Zsitomir, l. *Sitomir.*

Zsitva, a Nyitra baloldali mellékfolyója, Bars vm. E.-i részében, az Újbányai-hegycsoport vulkáni kőzeteiben ered, Aranyosmarótnál kiér a harmadkori dombvidékre, felveszi a Tribecs DK.-i oldaláról lefutó patakokat, völgye széles, a folyó középszakasz jellegű, kanyarog s Martos alatt, Komárom vm.-ben a Nyitrába ömlik. Árvize tavasszal és jún. végén van. Hossza 110 km.

Zsitvaapáti *(Tekovské Opatovce),* kisk. Bars vm. aranyosmaróti j.-ban, (1910) 541 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvabesenyő *(Bešeňov),* kisk. Bars várm. verebélyi j.-ban, (1910) 1545 magyar és szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvafödémes *(Žitva Fedýmeš),* kisk. Nyitra vm. érsekújvári j.-ban, (1910) 1289 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvagyarmat *(Ďarmosy),* kisk. Bars vm. verebélyi j.-ban, (1910) 575 magyar és szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvakenéz *(Znežice),* kisk. Bars vm. aranyosmaróti j.-ban, (1910) 977 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvamártonfalva *(Mártonfalu),* kisk. Nyitra vm. érsekújvári j.-ban, (1910) 293 szlovák, magyar és cigány lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvaszentmárton *(Svätý Martin),* kisk. Bars vm. aranyosmaróti j.-ban, (1910) 350 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvatorok (v. *Zsitvató),* Dunaradványhoz tartozó puszta Komárom vm. udvardi j.-ban, a Zsitvának a Dunába való torkolatánál. Ismeretes a békekötésről, melyet II. Rudolf itt I. Ahmed szultánnal 1606 nov. 11. kötött. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvatoroki béke, Komárom alatt, a Zsitva torkolatánál köttetett 1606 nov. 11. húsz évi időtartamra Rudolf, Bocskay és a török meghatalmazottai között. Mintegy kiegészítése a bécsi békének. Legnevezetesebb pontja a békének az, hogy Magyarország évenkinti adófizetése megszünik s Rudolf egyszer s mindenkorra fizet a szultánnak 200,000 forintot. A Zs., mely törvénytárunkba is becikkelyeztetett, nyilvánvalóvá tette a török uralom hanyatlását Magyarországon. A latin, magyar és török nyelven fogalmazott békeokmányt Gévay Antal adta ki.

Zsitvaújfalu *(Nová Ves pri Žitve),* kisk. Bars vm. verebélyi j.-ban, (1910) 1161 magyar és szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsitvay, 1. *Leó,* büntetőjogász, szül. Vukovárott (Szerém vm.), 1841 febr. 16., megh. Budapesten 1915 máj. 26. Pesten ügyvédi gyakorlatot folytatott, 1867. Moson vm. tiszti főügyészének választották meg, 1871. kir. ügyésznek nevezték ki a magyaróvári törvényszékhez, 1876. Pozsonyba helyezték át, 1886. a szombathelyi törvényszék elnöke, 1891. a budapesti törvényszék alelnöke lett, majd a büntetőtörvényszék felállításakor annak az elnökévé nevezték ki. Mint törvényszéki elnök különösen az esküdtszéki (sajtó) tárgyalá-

sokat vezette s igazságosságával és kiméletlenségig menő szigorúságával nagy tekintélyt szerzett. 1909-ben kúriai tanácselnökké nevezték ki. 1913-ban nyugalomba ment. A szaklapokban megjelent számos cikkén kívül önálló munkái: *A magyar sajtójog mai érvényében* (Budapest 1900); *A büntetőtörvénykönyv novellája* (Jogászegyleti Értekezések, 248. sz.).

2. *Zs. Tibor*, Zs. 1. fia, szül. Pozsonyban 1884 nov. 10. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, élénk részt vett az ifjúság társadalmi munkájában, megalapította az Egyetemi Turistaegyesületet, amelynek elnöke volt. Főmunkatársa volt éveken át az Egyetemi Lapoknak. Tervei alapján jött létre 1906. az első országos diákszövetség. 1909. ügyvéd és a m. kir. államvasutak ügyésze lett. 1919-ben a Friedrich-kormány kinevezte Kecskemétre kormánybiztosfőispánnak, ott államosította a rendőrséget és a románok kivonulása után feltámadt szenvedélyek lecsillapításával helyreállította a nyugalmat. 1920 májusban saját kérelmére fölmentették, 1922. Kecskemét II. kerületében nemzetgyűlési képviselőnek választották, 1924 márc. 20. a nemzetgyűlés alelnökévé választotta. 1926-ban a frankhamisítási bűnügy politikai hátterének vizsgálására kiküldött parlamenti bizottság elnöke volt.

Zsivaja, adók. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1910) 1357 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Zsivike, adók. Pozsega vm. brodi j.-ban, (1910) 496 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zsivio (szerb és horvát) a. m. éljen!

Zsivkovics *Vazul*, szerb költő, szül. Pancsován 1819 jan. 31. 1838-ban Pesten és Pozsonyban jogot hallgatott, 1841-től Verseczen teológiát. 1846-tól plébános Pancsován, 1868-tól ugyanott haláláig esperes. Zs. a 40-es és 50-es években a szerbek egyik legkiválóbb lírikusa volt. Néhány dala még most is a szerb nép legszebb és legkedveltebb dalaihoz tartozik. Így különösen a Rado ide Srbin u vojnike (Szívesen vonul hadba a szerb) kezdetű, mely megzenésítve granicsár, majd meg *szerb induló* név alatt lett híressé és mindenütt ismeretessé. Az egykori Miletics-nóta szövege is tőle való.

Zsivny *Viktor*, vegyészmérnök, muzeumi igazgató-őr, szül. Budapesten 1886 nov. 30. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1908—1912-ig tanársegéd volt Schuller Alajos mellett; ezután a Nemzeti Muzeum szolgálatába lépett, ahol 1919. igazgató-őr lett. 1924-ben a budapesti Pázmány tud. egyetemen fil. doktorrá avatták. Tanulmányai főleg az ásványanalitika és kristálytan körébe tartoznak; önállóan: *Gömörmegyei ásványok chemiai elemzése* (1915); Analyse chimique de la Pickeringote d'Opálbánya (1916); *A hodrusbányai fassait chemiai összetétele* (1922); *A végardói sanidin* (1923); *A recski Laborczahegy néhány ásványáról* (1926). Ezek német nyelven is megjelentek.

Zsivora *György*, volt ítélőtáblai tanácselnök, szül. Sárszentlőrinczen 1804., megh. Budapesten 1883 nov. 30. Földmíves szülők gyermeke volt. Ugyvédi pályára lépett és csakhamar keresett ügyvéd lett, különösen főrangú családok vették igénybe. 1848-ban a hétszemélyes tábla bírájává nevezték ki. Az alkotmánytalan korszak alatt visszavonult és csak 1861. lépett ismét közpályára, előbb szeptemvir, majd Csanád vm. főispánja, később királyi ítélőtáblai tanácselnök lett. Tagja volt a M. Tud. Akadémiának is. Végrendeletében nagy összegeket hagyott jótékony célra, a M. Tud. Akadémiának pl. 100,000 forintot.

Zsizsekszer (*Žižki*), kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 601 vend lak. (Tr. SzHSz.)

Zsizsik, l. *Zsizsikfélék*.

Zsizsikfélék (*Lariidae*, *Bruchidae* állat), lapostestű kis bogarak orrmányszerűen megnyúlt fejjel. Átmenetet alkotnak a virágbogarak és orrmányos bogarak között. Magvakban (főképp hüvelyesekben) fejlődnek s a kezdetben hatlábú lárváik azok belsejében vedlés közben elvesztik lábaikat. Legismertebb és legközönségesebb fajuk a *borsózsizsik* (Laria[-Bruchus] pisorum L.), sárgásszürkén szőrözött fekete bogárka, fehéres foltokból összetett haránt sávval mindegyik szárnyfedőjén. A bogár a szabadban fertőzi meg az alig kötődött termést egyenkint tojott tojásaival. A kikelő lárvák a befurakodás után a látható nyom nélkül hegedő és zavartalanul tovább fejlődő borsószemekben élnek egyesével és természetes körülmények között csak a következő tavasszal rajzanak ki onnan egy kerek lyukon át mint kész bogarak. Meleg helyen (szobában, kemence közelében) ez már a tél folyamán bekövetkezhetik. Őshazája valószínűleg Észak-Amerika, de már 1753 óta ismert európai kártevő. Hasonló fejlődés és életmód jellemzi a perzsiai eredetű, lóbabban élősködő babzsizsiket (Laria rufirana Boch.) és a lencsezsizsiket (Laria lentis L.). A Zs. fajainak a száma meghaladja a 400-at s legtöbbjének Dél-Amerika a hazája. A zsizsikes magvak fertőtlenítése, illetve a bennük levő lárvák, bábok vagy bogarak megfojtása zárt (s esetleg ritkított levegőjű) térben szénkéneg (széndiszulfid) gőzeivel történik. L. még *Gabonazsizsik*.

Zsobok (*Jebuc*), kisk. Kolozs vm. bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 668 magyar lak. Zs.-nál faragható alabástromkövet fejtenek, melyből egy gyár szép dísztárgyakat farag és azokat márvány név alatt hozza forgalomba. (Tr. R.)

Zsófia (gör. *szofia* a. m. bölcsesség), több fejedelmi nő neve:

[Magyarország.] 1. *Zs., magyar hercegnő*, I. Béla király leánya, megh. 1095 körül. Első férje *Ulrik*, Krajna és Isztria őrgrófja volt a Weimar-grófok házából. Másodszor *Magnus* (l. o.) szász herceghez ment nőül.

2. *Zs., magyar hercegnő*, II. Béla király leánya. Atyja 1139. III. Konrád német király két éves fiával, *Henrikkel* jegyezte el és gazdag hozománnyal küldte Regensburgba. Itt azonban oly mostohán bántak vele, hogy lemondott jegyeséről és az admonti (Stájerország) kolostorba vonult s mint apáca halt meg.

[Magyarország és Ausztria.] 3. *Zs. Friderika Dorottya*, osztrák főhercegné és m. kir. hercegné, I. Miksa bajor király leánya második házasságából, Karolina badeni hercegnőtől, szül. 1805 jan. 17., megh. 1872 máj. 18. Ferenc osztrák

császár és magyar király második fiához, *Ferenc Károly* főherceghez ment nőül 1824 nov. 4. s így Ferenc József császár és király s testvéreinek anyja lett. Már V. Ferdinánd uralkodása alatt befolyással volt a politikára, az 1848-iki mozgalmak alatt pedig az ú. n. kamarilla lelke volt. Az 1848 dec. 1. trónváltozás után még nagyobb befolyáshoz jutott s csak az 1867-iki kiegyezés után vonult vissza a politika irányításától.

[Hannover.] 4. *Zs. Dorottya*, György Vilmos braunschweig-lüneburg-cellei hercegleánya, szül. 1666 szept. 15., megh. 1726 nov. 23. Unokatestvéréhez, Ernő Ágost hannoveri választófejedelem fiához, *György* herceghez (a későbbi angol királyhoz) ment nőül 1682 dec. 2. De sem szépségével, sem műveltségével nem tudta férjét megnyerni, ki vele szeretetlenül bánt. Minthogy a hannoveri udvarban mindenki ellensége volt, szökésre határozta magát. E tervében Königsmark Christoph gróf (l. o.) támogatta, de a terv kitudódott s a szökés napján 1694 júl. 1. Königsmark gróf nyomtalanul eltünt, Zs.-t pedig letartóztatták. Minthogy minden kisérletet visszautasított, hogy férjével kibéküljön, 1694 dec. 28. házasságát felbontották, aztán Ahlden várkastélyba zárták, hol haláláig tisztes őrizet alatt maradt. V. ö. *Schaumann*, Sophie Dorothea, Prinzessin von Ahlden und Kurfürstin Sophie von Hannover (Hannover 1879); *Wilkins*, The love of an uncrowned queen (London 1900, 2 köt.).

[Oroszország.] 5. *Zs. Alekszejevna, orosz cárnő* (1682—89), Alekszej cár leánya, szül. 1657 szept. 27., megh. 1704 júl. 14. Bátyjának, *Fjodornak* halála után a strelicek 1682. cárnővé kiáltották ki s két kiskorú mostohaöccse, Iván és Péter helyett ő vezette Oroszország kormányát. 1689-ben azonban Péter megfosztotta a hatalomtól és kolostorba záratta.

[Poroszország.] 6. *Zs. Sarolta, porosz királyné*, Ernő Ágost hannoveri választófejedelem leánya, szül. 1668 okt. 20., megh. 1750 febr. 1. Párisban nevelkedett Erzsébet Sarolta orléansi hercegné udvarában. 1684 okt. 8. nőül ment Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem fiához, *Frigyeshez*, a későbbi porosz királyhoz. Nagy barátja volt a tudományoknak és művészeteknek. Leibniz is sokat megfordult charlottenburgi kastélyában, mely tőle kapta nevét.

7. *Zs. Dorottya, porosz királyné*, György hannoveri választófejedelem (később angol király) és Zs. 4. leánya, szül. 1687 márc. 27., megh. 1757 jún. 28. Frigyes Vilmos porosz trónörököshöz ment nőül 1706 nov. 14. Mint királyné angolbarát politikájával többször összeütközésbe jutott férjével, aki a Habsburg-házzal tartott. Férjének halála után a Monbijou-kastélyban lakott Berlin mellett.

Zsófia-arany, 1616-ban Zsófia szász választófejedelemné János György születése alkalmából veretett aranya. V. ö. *Tentzel*, Sax. Num. Lin. Alb. 22. t. VIII. sz.

Zsófiafalva, kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 353 német lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsoké, l. *Jockey*.

Zsold (*Sold, Löhnung, Gehalt* német tiszteknél, *Gage* a volt osztrák-magyar tiszteknél stb.), a katonák pénzilletéke; innen veszik eredetüket a Zs.-osok (*Soldaten*). Zs.-os csapatoknál azokat a harcosokat, kik több évi jó szolgálatuk, különös ügyességük v. a katonaságnál értékesíthető mesterségük v. tökéletesebb felfegyverzésük és nemes családokból való származásuk által rendesnél nagyobb zsoldra való jogot és igényt nyertek: *kettős Zs.-oknak* nevezték. L. *Zsoldos csapatok*.

Zsoldos, 1. *Benő*, klasszikus-filológus, tanár, szül. Dunaalmáson (Komárom vm.) 1847 okt. 27. Sárospatakon 1873. még mint főiskolai szeniort gimnáziumi tanárrá választották. Ezután ment a budapesti egyetemre, hol 1878. tanári vizsgálatot tett; közben folytatta tanári működését. Apróbb pedagógiai és filológiai cikkeket írt a Sárospataki Lapokba, az Őrállóba, Egyetemes Philológiai Közlönybe. Nagyobb dolgozatai: *Thukydides fordítása* (Budapest 1887—88. 3 köt., Akadémiai kiadvány); *Magyarázó jegyzetek Sallustius Catilinájához és Jugurthájához* (Sárospatak 1896); *A latin irodalom vázlatos áttekintése* (u. o. 1898. Az előbbivel együtt a Sárospataki irodalmi kör kiadása). A Sárospataki Lapoknak szerkesztőtársa volt 1882—84. Rendezte a főiskola numizmatikai gyüjteményét 1889—90. s megbízásra hozzáfogott a tiszáninneni ref. egyházkerület és sárospataki ref. főiskola levéltárainak rendezéséhez. 1907-ben e levéltárak őrévé választották. A tanári pályáról nyugalomba vonult 1910.

2. *Zs. Ignác*, jogi író, szül. Pápán 1803 júl. 24., megh. Veszprémben 1885. szept. 24. 1825-ben a pozsonyi országgyülésen a távollevők követe volt, 1826. Veszprém vm. szolgálatába lépett, volt szolgabíró, főszolgabíró, főjegyző. 1843-ban követnek választották, de még ugyanabban az évben kinevezték a pesti váltótörvényszékhez bírónak. 1848-ban a törvényszék alelnöke lett. A függetlenségi nyilatkozat után az aulikus érzelmű Zs. Bécsbe ment, ahol később (1850) semmitőszéki tanácsossá nevezték ki. Az alkotmány helyreállítása után a hétszemélyes tábla tanácselnöke lett, később ugyanezt az állást foglalta el a Kuriánál is. A M. Tud. Akadémia 1837. levelező, 1838. rendes tagjává választotta. Munkái: *Életpálya* (Pápa 1838); *Népszerű erkölcstudomány* (Buda 1840); *Szolgabírói hivatal* (Pápa 1842, 4. kiad. 1866); *A mezei rendőrség főbb szabályai* (Pápa 1842, 2. kiad. 1843); *A magyar váltótörvény* (Pest 1845); *Örökváltság* (u. o. 1847).

3. *Zs. László*, szépirodalmi író, szül. Budapesten 1874 jan. 26., a zeneszerző Ruzitska-családból, megh. u. o. 1926 máj. 3. A jogot Budapesten hallgatta. A heti- és napilapokban számos cikke, elbeszélése, regénye és ifjúsági műve jelent meg, önállóan pedig a következő művei: *Ősz* (versek, 1893); *Cato kutyám* (elbeszélések, 1903); *Egy kosár szamóca* (elbeszélések, 1904); *Barátom a huszárfőhadnagy* (elbeszélések, 1908., 2 kiad.); *A fekete huszár* (regény, 1909; megnyerte 1911. a M. Tud. Akad. Ormódy-díját); *Vica regénye* (1912); *A kegyelmes úr felesége* (1914); *A kacsaorrú leány* (1917); *A boldogság szigete* (elbeszélés, 1918); *Az ürge* (regény 1918); *Mesekönyv* (1923).

Zsoldos csapatok. Minden idők hadi történetében szerepelnek Zs. Ezek rendszerint szerző-

désre fogadott külföldiekből állottak, akik vállalkozó kapitányok vezérlete alatt állandóan hadakozással foglalkoztak. E nép, melynek sem országa, sem hazája nem volt, az országokat csak zsákmányolás szinterének tartotta. Vezéreik nem szerették rosszul fegyelmezett csapatukat komoly veszélynek kitenni, ahol lehetett, a nagy ütközetet kerülték; csak azt latolgatták, mi hasznosabb: híven szolgálni, vagy elárulni gazdájokat. Nagyrészt németekből és csehekből állottak e seregek, de magyarokat is találunk szolgálatban. Így a nápolyi király seregében 1270. Toldi Miklós, a regeszerű hős szintén szolgált ily zsoldos csapatban. Nevezetesebb Zs. voltak a gran compagnia 1348., a nagy magyar társaság (l. o.), az angol csapat 1365., a francia *csillagcsapat* 1378. Egykorú nevök: condottieri, brabançons, armagnacs és Söldnerbanden.

Zsoldos hadsereg, olyan katonák sokasága, akik a katonáskodást foglalkozásnak, élethivatásnak tekintették s akik a kialkudott zsold ellenében nemcsak saját hazájuk hadseregébe, hanem idegen uralkodók hadaiba is elszegődtek. A zsoldos szerződést kötött a hadúrral (hadszerződés, capitulatio), amelyben meg voltak állapítva a zsold magassága, a szolgálati idő és a vállalt kötelességek. A trianoni szerződés értelmében Magyarországnak is Zs.-et kell tartania.

Zsolna (*Žilina, Sillein*), rend. tan. város Trencsén vm.-ben a Vág mellett, (1910) 606 házzal és 9179 lak., közte 2336 magyar, 1463 német és 4954 szlovák, hitfelekezet szerint 7139 r. kat., 143 ref., 377 ág. ev. és 1467 izr. Alábbiakban a város nak az 1920-iki trianoni békekötés előtti állapotát ismertetjük: A Vág partján fekvő csinos és élénk város főterét régi árkádos házak szegélyezik, ezen áll a püspöki leányiskola és a kéttornyú barokk apáca (hajdan jezsuita) templom; közelében van a városrorony és a román stílű plébániatemplom (1300, utóbb erősséggé átalakítva, 1890. helyreállítva). A pályaudvar felé van a barátok temploma, a volt Osztrák-Magyar Bank és a főreáliskola szép palotája; a Kossuth Lajos-utcában a határrendőrségi kapitányság és a szolgabírói hivatal, a közeli parkban a Baross Gábor-iparosotthon volt. Zs. a járási szolgabíróhivatalnak, járásbíróságnak és közjegyzőségnek széke volt; állami főreáliskolával, állami polgári leányiskolával, Wurum-féle püspöki árvaházzal, apácazárdával, fővámhivatallal, adó- és sóhivatallal, Osztrák-Magyar Bank-fiókkal, vasúti állomással (a Kassa—oderbergi és a m. kir. állami vasutak csomópontja volt), posta- és táviróhivatallal és telefonállomással. Legnagyobb iparvállalata, a Löw-féle gyapjúárú-, katonaposztó- és takarógyár, hazánknak legnagyobb ilynemű vállalata volt (1200 munkás), volt továbbá cellulózegyár, kénsav- és műtrágyagyár, agyagárúgyár, hordó- és fabútorgyár, elektrotechnikai gyár, villanytelep.

Zs. régi neve II. Endre, IV. Béla stb. királyok okmányaiban *Sylna;* első kiváltságait Róbert Károlytól 1338., a szab. kir. város jogát Mária királynőtől 1384. nyerte, 1430. Zsigmond erőddé alakította, soká a sztrecsnói uradalomhoz tartozott, Stibor vajda, Szilágyi Erzsébet és a Dersffyak birták. Ferdinánd király a Podmanin-testvéreknek (János és Rafael) adományozta, kik Zs.-t és Trencsén vm. egész É.-i részét kiszakították s a *Comitatus Solnensist* alakították. Zs. a XVII. sz.-beli vallási küzdelmek főhelye; itt alakult 1610. az ág. ev. egyház dunáninneni kerülete, mely nyomdát is állított. A protestantizmus terjedésének ellensúlyozásául az esztergomi érsekek 1678. a Jézus-társaság, 1704. pedig ennek helyébe a Szt. Ferenc-rend telepítéséről gondoskodtak. Wurum nyitrai püspök a feloszlatott társaság házában 1731. árvaházat alapított, melyet utóda Roskoványi 1881. apácakolostorral bővített. Újabban mint jelentékeny gyári város, rohamosan fejlődik és szépen épül; 1911 óta rend. tan. város. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsolna (állat), a zöld harkály (*Gecinus viridis* L.) népies magyar neve. L. *Harkály-félék.*

Zsolnabánfalva (*Bánová*), kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 833 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsolnaberkes (*Hôrky*), kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 190 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsolnaerdőd (*Podhorie pri Lietava*), kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 364 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsolnalitva (*Lietava*), kisk. Trencsén vmegye zsolnai j.-ban, (1910) 485 szlovák lak. A felette emelkedő hegyen Zs. várának romjai. A vár 1360. épült Nagy Lajos király rendeletére; eredetileg a Bebek-család birtoka volt, melytől 1479. Szapolyai Imre, 1512. pedig szedleci Kosztka Miklós nyerte, ki hősiesen védte Ferdinánd vezére, Túri Márton ellen. Kosztka leánya Thurzó Ferenc nejévé lévén, Zs. is a Thurzó-családra szállt; de a család utódai a várat rombadőlni hagyták. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsolnatarnó (*Trnové*), kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 744 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsolnay, 1. *Miklós*, nagyiparos, főrendiházi tag, szül. Pécsen 1857., megh. Bécs mellett egy szanatóriumban 1922 febr. 25. Atyja, Zs. Vilmos halála után átvette a pécsi és budapesti gyárakat és ezeket sikeresen tovább fejlesztette. Mint számos iparvállalatnak elnöke, nagy közhasznú munkásságot fejtett ki. Elnöke volt az 1906. nagysikerű pécsi orsz. kiállításnak is. Gyárfőnöki utódja adoptált fia, Matyasovszky Zs. Tibor.

2. *Zs. Vilmos, Zs. 1.* atyja, nagyiparos, szül. Pécsen 1827., megh. u. o. 1900 márc. 23. 1863-ban átvett egy bátyjától kezdeményezett kis agyagiparműhelyt, melyet nagy iparteleppé fejlesztett. Az első időben leginkább csak műipari irányt követett és készítményei az 1873. bécsi kiállításon feltünést keltettek; az 1878. párisi kiállítás alkalmával pedig megszerezte gyárának világhírét. Zs. ezután gyártelepén a kályhák, kőanyagárúk (csövek), terrakotta (pirogranit) és építési majolika, fayence-burkolólemezek és higieniai cikkek és végre a porcellán (izolátorok) gyártását is felkarolta. Főtörekvése az volt, hogy mindezeket az árúkat hazai nyersanyagokból állítsa elő. Végre átvette a budapesti Zs.-féle részvénytársaság gyárát is, mely a fayence-burkolólemezek és higieniai cikkeket gyártja. Számos kitüntetésben részesült, Pécs város díszpolgárává választotta és emlékére szobrot állított. (*Horvay* műve.) L. még *Agyagipar* (Az agyagművesség hazánkban).

Zsolozsma, l, *Breviarium.*

Zsolt *(Solt)*, magyar úr, 1116 máj. az Olsava mellett Magyarbródnál az ő árulása okozta, hogy a csehek a magyarokra rontottak s a gyanutlanokat megverték, úgy hogy II. István is alig menekült meg. L. még *Zoltán.*

Zsolt *(Zljechov)*, kisk. Trencsén vm. illavai j.-ban, (1910) 2002 szlovák lak; hozzá tartozik *Gápeltelep*, üveggyárral. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsolt, *Porzsolt* Kálmán álneve, e néven írja Tóth Béla halála óta a Pesti Hirlapba az *Esti Leveleket.*

Zsolt, 1. *Béla*, költő és hírlapíró, szül. Komáromban 1898 jan. 8. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A világháború után, 1918. Nagyváradon lett hírlapíró; 1921. Budapesten a Világ munkatársa lett. Önállóan megjelent művei: *Zsolt Béla verseskönyve* (Budapest 1915); *Lohengrin bukása* (regény, Nagy-Várad 1918); *Hiába minden* (költemények, Budapest 1921); *Igaz könyv* (költemények 1923); *Vadvizek* (költemények 1925).

2. *Zs. Nándor*, zeneművész, szül. Esztergomban 1887 máj. 12. Hubay Jenő és Koessler János növendéke, zeneakadémai tanulmányait befejezvén, Párisban, majd Londonban élt, hol a Queen's-Hall zenekar hangversenymestere lett. 1919-ben tért vissza és a Zeneművészeti Főiskolán hegedűt, kamarazenét és zenekari összjátékot tanít. Hegedű-kompozicióí mellett zongora-kvintettet és szimfóniát írt.

Zsoltár (a görög pszaltér szóból ered, mely énekes dalt, de citeraszerű zeneeszközt is jelent, lat. *psalmus*), e néven ismeretes az ótestamentomban levő 150 vallásos ének gyüjteménye, mely Zs.-okat a babiloni fogság után újra felépített jeruzsálemi templomban szoktak énekelni. Dícsérő és hálaadó, nemzeti, sioni és templomi, messiási vagy királyi, panaszkodó, bűnbánati és tanító Zs.-okra oszlanak fel. A Zs.-ok gyüjteménye lassan, hosszú idő lefolyása alatt keletkezett és csak a Makkabeusok korszaka után s e korszakban is számos énekkel szaporodva záródott be. A zsidók ezt a gyüjteményt öt könyvre (1—41, 42—72, 73—89, 90—106, 107—150) osztották s mind egyik könyv egy dicsőítő résszel, doxológiával végződik. A Zs.-okat a keresztény egyház is sokféleképen felhasználta zenésített egyházi énekekhez s hajdanta alig volt jelesebb egyházi zeneszerző, aki valamelyik Zs. zenésítésére kísérletet ne tett volna. Az ó-testamentomi Zs.-ok különösen kedves énekeivé lettek a kálvini egyházaknak s mindenekfelett a magyarországi kálvinistáknak; Beza Tódor és Marot Kelemen francia ref. hittudósok mindjárt a XVI. sz.-ban versekbe szedve lefordították a Zs.-okat; a párisi vérnász alkalmával legyilkolt Goudimel Kolozs pedig dallamokat szerzett hozzájuk; Bezáék nyomán Lobwasser lefordította német nyelvre, ennek a fordítása felhasználásával pedig Szenczi Molnár Albert (l. o.) magyar versekbe szedve s a Goudimel dallamaihoz alkalmazottan fordította le. A magyar ref. egyház mai énekes könyvének az első felét a Zs.-ok teszik, innen a magyar ref. nép az egész énekes könyvet sok helyütt Zs.-nak vagy Zs.-os könyvnek nevezi.

Zsoltina (növ.), l. *Serratula.*

Zsombék (növ.), mocsarak szélén helyenként oszlopok emelkednek ki a nyirkos, vizenyős talajból, amelyek csúcsukon hosszú, szálas gyepet viselnek. A gyep különböző sásfélék és pázsitfélékből, igen gyakran *Carex strictá*-ból áll. Az oszlopok a folyton növekedő gyep gyökérzetéből és szálaiból állanak; korhadékukra oldalt néha a lápi páfrány *Nephrodium thelypteris* és más, nyirkosságot kedvelő (hygrophyta) növények telepszenek.

Zsombékharaszt (növ.) a. m. Nephrodium thelypteris.

Zsombéksás (növ.), l. *Carex.*

Zsombolya *(Džombolj, Hatzfeld)*, szép nagyk. Torontál vm. Zs.-i j.-ban, (1910) 10,893 német, magyar és szerb lak. Az alábbiakban az 1920-iki trianoni békekötés előtti állapotát ismertetjük: a járási szolgabírói hivatal, járásbíróság és közjegyzőség széke volt; volt adóhivatala, dohánybeváltó hivatala, megyei közkórháza, polgári iskolája, a Paulai szt. Vince-nővérek intézete, több pénzintézete (Osztrák-magyar bank mellékhelye), két nagy téglagyára, kalapgyára, cserépkályhagyára, cognacgyára, hengergőzmalma, igen élénk gabonakereskedése és lóvásárai. Volt továbbá vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. A pályaudvar melletti parkban Kossuth Lajos mellszobra állt (*Kallós* Edétől, 1905). Zs. központja volt a Csekonics gróf-féle nagy uradalomnak, melynek itt mintagazdasága, kitünő állattenyésztése volt és Ybl tervei szerint 1871. épített gyönyörű kastélya (Csitó-kastély). A hajdan *Chombolnak* nevezett község helyén a törökök által történt elpusztítása után 1766. Hildebrand kamarai tanácsos új községet telepített, mely Hatzfeld-Gleichen gróf államminiszter tiszteletére nyerte a Hatzfeld nevet. A Zs.-i uradalmat a XVIII. sz. végén Csekonics József tábornok vette meg a kincstártól. Az 1920-iki trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén királyságnak ítélte oda, de a szerbek 1924 ápr. átengedték Romániának.

Zsombolyozás, l. *Besavanyítás.*

Zsombor (növ.), l. *Sisymbrium.*

Zsóna (állat), a zöld harkály *(Gecinus viridis* L.) népies magyar neve. L. *Harkály-félék.*

Zsongítószerek, l. *Erősítő szerek.*

Zsór *(Žor)*, kisk. Gömör és Kishont vm. tornaljai járásában, (1910) 115 magyar lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsoszány *(Josani)*, kisk. Hunyad vm. vajdahunyadi j.-ban, (1910) 401 román lak. (Tr. R.)

Zsosztov, *Konstantin*, bolgár tábornok, szül. Macedoniában 1864., megh. Szófiában 1916 szept. 1. A tüzérségi akadémiát végezve, katonai attaché volt Bécsben és Párisban; a balkáni háborúban a bolgár hadsereg vezérkari főnöke lett. A szerbekkel és görögökkel folytatott háború után dandárparancsnokká nevezték ki. Mikor Bulgária a világháborúban a középponti hatalmakhoz csatlakozott, a bolgár hadsereg vezérkari főnöke lett, de a háború alatt kitört vakbélgyuladása megölte.

Zsögöd *(Jigodiu)*, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 1213 magyar lak. Fürdője 648 m. magasságban fekszik, de csak szerény igényeknek felel meg; forrásai vasas alkális savanyúvizet szolgál-

tatnak. A fürdővendégek rendelkezésére 40 szoba áll. A fürdő 2 km.-nyire fekszik Csíkszeredától. (Tr. R.)

Zsögöd *Benő*, jogtudós, l. *Grosschmid.*

Zsöllye, *zsöllyeszék*, l. *Szék.*

Zsubrikolás, l. *Kalotaszegi varrottas.*

Zsugorodás, elsősorban a heges szövetnek tulajdonsága, de minden gyuladás után, még ha látható heg képződése nélkül gyógyult is, a szövetek hajlamosak a Zs.-ra. Ez az oka a lúgmérgezés stb. utáni nyelőcső-, kankó utáni húgycsőszűkületnek, sok elferdülésnek stb. Részben a szalagok Zs.-ával magyarázható az a körülmény is, hogy egyébként normális izületek, ha sokáig használatban nem voltak, egyideig merevek.

Zsujta, kisk. Abaúj-Torna vm. gönczi j.-ban, (1920) 529 magyar lak.

Zsúk *(Žlkovce)*, kisk. Nyitra vm. galgóczi j.-ban, (1910) 606 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsukó, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 511 rutén lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Zsukovszkij, orosz író, l. *Sukovszkij.*

Zsulávszki, lengyel író, l. *Zulawski.*

Zsumberacsko mrzlo polje, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1910) 512 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zsumberacsko Željezno, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1910) 772 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Zsumberak, l. *Zumberak.*

Zsunk *(Junc)*, kisk. Hunyad vm. körösbányai j.-ban, (1910) 1177 román lak. (Tr. R.)

Zsúp, a kézzel gondosan kicsépelt rozs után nyert egyenes szálú szalma, mely kévékbe kötve jön forgalomba és részint szecskának, részint tetők fedésére, kévék, szőllők s egyebek kötésére használják, továbbá szalmazsákok megtöltésére stb.

Zsupa *(délszláv)* a. m. kerület. Midőn a délszlávok mai hazájukba költöztek (636), szervezetük alapja a *zadruga* (házközösség) volt. A család együtt maradt, egy fedél alatt, míg csak lehetett; ha a család nagyon elszaporodott, a zadruga több részre szakadt és különvált, de a vérrokonság összetartotta és együtt egy *bratstvo rod* (atyafiság) szövetségét alkotta. Több bratstvo, mely egy őstől (djed) származott, egy *djedovinát* alkotott és az így már több falura terjedő közös törzs egy Zs.-t, kerületet képezett. Minden kerület egy főnököt választott magának (zsupán, zsupepán, azaz a kerület ura, főnöke). A VIII. sz.-ig az egyes zsupániák egymástól függetlenek voltak, utóbb a közös védelem szempontjából egy nagy-zsupánt választottak, akik csakhamar e méltóságot családjukban örökölhetővé tették. Midőn Kálmán király alatt Horvátország és Dalmácia a magyar korona alá kerültek, a Zs. szó főispánság, comitatus és a zsupán főispán, comes értelmet nyert, amely értelemben e szók maig is használtatnak, de a horvát zsupániák igazi magyar értelemben vett vármegyékké csak a XV. sz.-ban lettek. V. ö. *Schlechta*, Zs. (Századok 1899).

Zsupánfalva *(Jupâneşti)*, kisk. Krassó-Szörény vm. facsádi j.-ban, (1910) 339 román lak. (Tr. R.)

Zsupanja, adók. Szerém vm. zsupanjai j.-ban, (1910) 3338 horvát, német, magyar és német lak. (Tr. SzHSz.)

Zsupati (növ.), l. *Raphia.*

Zsuppa *(Jupa)*, kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 543 román és magyar lak. (Tr. R.)

Zsuppány *(Jupani)*, kisk. Krassó-Szörény vm. bégai j.-ban, (1910) 704 román lak. (Tr. R.)

Zsurk, kisk. Szabolcs vm. tiszai j.-ban, (1920) 884 magyar lak.

Zsurló és *Zs.-félék* v. *Súrlófélék* (növ., *Equisetaceae*), az Edényes virágtalanok (l. o.) családja, melynek egyetlen génusza az *Equisetum* L. (súrló v. Zs., farkfű, cindrot, sikárlófű). 24 faja közül 8 a trópusokon, a többi az É.-i félgömbön van elterjedve. Európának 11 faja van, ezek közül 10 igen elterjedt. Rhizomával évelő, kovasavtartalmú növények. Rhizomájuk messzire szétágazó s minden évben több földfeletti hajtást fejleszt; ezek merevek, zöldek, csomóikon hártyás, fogazott levélhüvely veszi körül a szártag tövét. A szártagokon hosszában bordák és barázdák húzódnak, az utóbbiakban a szájnyilások vannak elhelyezve. A termő hajtások füzérszerű csúcsi részlete apró, övökben álló, pajzsalakú v. hatszögletes levélkéket, ú. n. *sporophyllumokat* visel, melyek alsó oldalán a zsákalakú sporangiumok fejlődnek. Az utóbbiakban kialakuló spórák *homospórák*, vagyis az Equisetaceae *egyfélespórájuak* (l. o.). E spórákból kifejlődik az Equisetaceae ivaros generációja: az igénytelen, többszörösen bemetszett előtelep, mely a szaporodási szerveket viseli és pedig vagy az antheridiumot (l. o.) vagy az archegoniumot (l. o.). Az utóbbiban helyet foglaló petesejt a megtermékenyítés után szabályszerű osztódásokkal alakul és ebből fejlődik ki maga a száras növény: az ivartalan generáció, mely a spórákat hozza létre. Az *Equisetum* fajai nyirkos, vizes helyen vagy vízben nőnek. Az *E. arvense* L. (mezei súrló, bábaguzsaly, békarokka) igen közönséges; nedves réten alkalmatlan gyom. Termőszára pirosas v. sárgás barna, rendesen ágatlan. Meddő szára mindig zöld, 30—60 cm. magas, örvösen elágazó; csak a termőszár elszáradása után fejlődik ki. Az *E. maximum* Lam. (nagy v. magas zsurló) 2 m.-t is elérő zöld, sűrű hajtásaival patakok szélén, süppedékes erdőkben néhol nagy területet (kivált a vasas vizet) lep el, melyet *sikárosnak* neveznek. Ezeken kívül még több faj él hazánkban. Száruk kovasavtartalmánál fogva fa- és fémedények súrolására alkalmas s innen az *Equisetum* különféle nevei: súrló, kannamosófű, ólomsimító, sikár, tálmosófű, sikló.

A zsurló szára.

Zsutai *János*, költő, szül. Tiszanánán (Heves) 1840 aug. 18., megh. Pesten 1871 ápr. 24. Középiskoláit Miskolczon és Debreczenben végezte, ugyanitt teológiát hallgatott s 1865-től tanítóskodott. Szépirodalmi dolgozataival már jó nevet szerzett magának, mikor egy kávéházi dulakodás alkalmával egy embert leszúrt. Ezért 1867. 8 évi börtönre ítéltetett; 1870. kegyelmet nyert, napi

díjasi állást vállalt, de lelkiismereti furdalásoktól űzve, a következő évben öngyilkos lett. Mély érzésben fogant s jelentékeny költői tehetségre valló verseit a debreczeni Önképző-kör adta ki *Zs. J. költeményei* c. (1872) s előtte *Csiky* Kálmán Zs. részletes életrajzát.

Zsuzsánna (héber, a. m. *liliom*), a zsidó legenda szerint egy babiloniai zsidó nő, Jojakim felesége és Helkia leánya, akinek szépségét és jámborságát dicsérik. Történetét a Zs. és Dániel története című apokrif könyv meséli el. Tolakodó udvarlói, kik a fürdőben meglepték, vádat emeltek ellene házasságtörés miatt és halálra ítéltetett. Az ifjú Dániel bírói éleselméje megmentette, vádaskodóit leálcázta, akik azután halálbüntetéssel lakoltak. A Septuagintában ez a történet mint Dániel könyvének XIII. fejezete, máshol mint annak előszava szerepel. Görög szavakra vonatkozó szójátékok bizonyítják a könyv görög eredetét.

Zsuzsánna királyné *(Susanna Regina)*, így nevezi magát *Károlyi* Zsuzsánna, az 1620. magyar királlyá megválasztott *Bethlen* Gábor felesége pecsétjén és több oklevélben.

Zsuzsok (állat), l. *Gabonazsizsik*.

Zsuzsu, l. *Joujou*.

Zsüri, l. *Jury*.

KIEGÉSZÍTÉS

A, Á.

Az *új* cikkek *-gal vannak jelölve.

Aachen, 1. közigazgatási kerület a Rajnatartományban, ter. (1919) 3123 km², 633,465 lak. — 2. *A.*, város, (1924) 155,242 lak. 1911-ben Frigyes császárnak lovasszobrot állítottak.

Aalborg, dán város, (1921) 41,613 lak.

Aalen, város Württembergben, (1919) 11,982 lak.

Aalesund, norvég város, (1920) 10,629 lak.

***Aall**, 1. *Anathon*, norvég filozófus, szül. 1867. Tanár Oslóban (Krisztiánia). Főműve: Der Logos (Leipzig 1896—99, 2 köt.).

*2. *A.*, *Herman Harris*, norvég politikai író, szül. Vadsöben 1871 szept. 22. Főműve: Nordens Skjaebne (Az Észak sorsa, 1917), megjelent svéd, holland és német nyelven is.

***Aanrud**, *Hans*, norvég költő, szül. Gausdalban 1863 szept. 3. Parasztörténeteivel lett ismeretes; vidám szindarabjai: A gólya (1895); A kakas (1906). Összes művei: Sammlede Werker 1914—15. jelentek meg.

Aarau, Aargau svájci kanton fővárosa, (1923) 10,700 lak.

Aargau, svájci kanton, (1920) 240,776 lak.

Aarhus, város Dániában, (1921) 74,256 lak.

Aba, nagyk. Fejér vm., (1920) 4124 lak.

Abádszalók, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm., (1920) 7336 lak.

Abafája *(Apalina)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)

Abafalva *(Abovce)*, Gömör és Kishont vm. Tr. Cs.-Szl.)

Abaliget, kisk. Baranya vm., (1920) 767 lak.

***Aba-Novák** *Vilmos*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1894., u. o. a Képzőművészeti Főiskolán, főképp Olgyai Viktor osztályán végezte tanulmányait. 1922-ben szerepelt először kiállításainkon erőteljes rézkarcokkal, utóbb nagyméretű festményekkel is, főképp akt-kompozíciókkal. 1926-ban megkapta a Szinyei-Társaság grafikai díját *Savonarola* c. rézkarcára.

Abara *(Aborín)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abasár, nagyk. Heves vm., (1920) 2729 lak.

Abásfalva *(Aldea)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)

Abaszállás *(Lehota pri Nitre)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abaszéplak *(Siplak)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abaújalpár, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 242 lakossal.

Abaújdevecser, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 598 lak.

Abaújharaszti *(Chrastné)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abaújkér, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 990 lak.

Abaújlak, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 378 lakossal.

Abaújnádasd *(Nádašť)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abaújrákos *(Rákoš pri Ždanej)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abaújsáp, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 192 lak.

Abaújszakaly *(Sakal)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abaújszántó, nagyk. Abaúj-Torna vm., (1920) 4816 lak.

Abaújszina *(Seňa)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abaújszolnok, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 417 lak.

Abaúj-Torna *vármegyének* É.-i részét (1551 km², 74,730 lakossal) a trianoni békeszerződés Cseh-Szlovákiának ítélte oda. A megmaradt rész területe 1684 km², népességének száma 1869-ben 84,123, 1910-ben 83,347, 1920-ban pedig 85,817 volt. Egy km²-re 51 lélek esik. *Anyanyelvre nézve* a lakosok között van 84,278 magyar (98·8%), 191 német (0·2%) és 1167 tót (1·4%). Nem magyar anyanyelvű népességéből 244 lélek beszéli a magyar nyelvet. Felekezetre nézve van 40,257 r. kat. (46·0%), 10,197 g. kat. (11·9%), 29,239 ref. (34·1%), 1598 ág. h. ev. (1·9%) és 4455 izr. (5·2%). Foglalkozásra nézve a népesség 74·0%-a őstermelő, 10·2%-a iparból, 2·5%-a kereskedelem- és hitelből él és 2·6%-a a közlekedéshez tartozik; a közszolgálat és szabad foglalkozások 2·9%-kal, a k. m. n. napszámosok 1·5%-kal vannak képviselve, nyugdíjas stb. van 1·1%, egyéb és ismeretlen foglalkozású 1·7%, házi cseléd 2·0%. Kereső népesség volt 39,811, ebből őstermelő volt 30,047, bányászattal foglalkozott 27, iparral 3542, kereskedelemmel 876, közlekedéssel 617, a közszolgálat és szabadfoglalkozásokhoz tartozott 1000, véderőhöz 908, napszámos volt 663, nyugdíjas stb. 452, házicseléd 1368, egyéb és ismeretlen foglalkozású 329. Az eltartottak száma 46,006. A nagyobb iparvállalatokat a trianoni békeszerződés mind elszakította, csak egy ilyen vállalat maradt: a fűrésztelep Kishután. A vármegyében 2 ipartestület és 1 betegsegélyző pénztár van. Hitelintézetei 5 takarékpénztár és 23 hitelszövetkezet, összesen 60·5 millió korona betéttel 1922 végén. A *közlekedési hálózat* 100 km. állami, 269 km. törvényhatósági és 77 km. községi közlekedési útból áll, az utóbbiak közül

azonban csak 40 km. van kiépítve. A megmaradt vasúti vonalak hossza 110 km. (államvasút és a kezelésében lévő magánvasút). A vármegye területén 42 posta- és 1 távíróhivatal működik. Telefonállomások száma 238. A *közművelődés* állapota elég kedvező, amennyiben az összes népesség 73·4%-a, sőt a 6 éven felüli népesség 82·6%-a tud írni-olvasni. A vármegyében összesen 309 iskola van és pedig: 5 kisdedóvó 407 gyermekkel, 154 mindennapi elemi iskola, 132 ált. és 15 gazd. ismétlő iskola, 3 ipariskola, összesen 14,047 tanulóval. *Közigazgatás.* A vármegye 5 szolgabírói járásra oszlik, ú. m.:

Járás	Községek száma	Népesség száma	Ebből			Házak száma
			magyar	német	tót	
Abaújszántói	24	18,442	18,313	56	41	3,334
Bódvaszilasi	22	10,397	9,977	17	369	2,049
Encsi	39	19,575	19,321	35	159	3,344
Gönci	28	17,248	16,673	40	511	3,354
Szikszói	25	20,155	19,994	43	87	3,700
Összesen	138	85,817	84,278	191	1,167	15,781

A vármegyében van összesen 7 nagy- és 131 kisközség, továbbá 78 puszta és telep. A községek általában véve igen kicsinyek, 2000-nél több lakója csak 3-nak van. Legnépesebb Szikszó 4861 és Abaújszántó 4816 lakossal. Székhelye *Szikszó.* A vármegye 5 képviselőt küld. *Egyházi* tekintetben 27 r. k. plébánia a kassai (székh. Sátoraljaújhely), 5 plébánia pedig a rozsnyói (székh. Sajópüspöki) egyházmegyéhez, a gör. katolikusok 14 plébániája az eperjesi (székh. Mácsony) püspökséghez, a reformátusok 57 egyháza a tiszáninneni egyházkerülethez (székh. Miskolc), az ágostaiak 3 egyháza pedig a tiszai (székh. Nyiregyháza) egyházkerülethez tartozik. *Igazságügyi* tekintetben a vármegye a debreceni ítélőtábla és a miskolci törvényszék területéhez tartozik; van benne 2 járásbíróság telekkönyvi hatáskörrel és 1 közjegyző (Abaújszántó). Pénzügyigazgatóság, adóhivatal, pénzügyőrség, kereskedelmi és iparkamara, posta- és távirdaigazgatóság, erdőhivatal és kulturmérnöki hivatal Miskolcon, államépítészeti hivatal pedig Szikszón. A vármegye területén van 24 orvos, 86 bába, 14 gyógyszertár és 9 járványkórház 22 ággyal. *Termőterülete:* 276,988 kat. hold, miből 142,783 kat. hold szántóföld. Főterménye a búza, melyből 1923/24-ben 244,792 q termett, rozs 54,520, árpa 73,367, zab 47,335, tengeri 79,806, burgonya 281,321 q.

Abaújvár, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 783 lak.

Abbász Hilmi (II.) egyiptomi khedivét a világháború folyamán Nagybritannia 1914 nov. elűzte méltóságából, mert hű maradt a törökökhöz. L. *Egyiptom.*

Abbazia, fürdőhely Isztriában, most Olaszországhoz tartozik.

Abbe, *Cleveland*, meteorológus, megh. Washingtonban 1916 okt. 28.

Abbeville, francia város Somme départementban, (1921) 21,472 lak.

***Abbot**, *Charles Greely*, asztrofizikus, szül. Wiltonban, Boston mellett 1872 máj. 31. A washingtoni obszervatórium igazgatója, főképen napsugárzási és színképelemzési tanulmányokat írt.

***A. B. C.** a. m. *Antibolsevista Comité*, l. *Szegedi kormány* (XVII. köt.).

***ABC-államok**, a három délamerikai állam: *Argentina, Brazilia, Chile*, amelyek 1910 őszén egyezségre léptek egymással *(ABC-szövetség).*

Abda, kisk. *Győr*, Moson és Pozsony közig. egy. egyes. vm., (1920) 1582 lak.

Abdalóc *(Edlitz)*, kisk. Vas vm. (Tr. A.)

***Abd el Krim**, a marokkói rifkabilok fölkelésének vezére, szül. 1885. Ifjú korában Melillában spanyol katonai szolgálatban állt, származását homály borítja, önmaga Abd el Kader unokaöccsének mondta magát. A világháborúban elvonult a hegyek közé s a rif-törzseket a francia fenhatóság ellen igyekezett szervezni. Egyúttal azonban a spanyolok területe ellen is fordult, hogy azt, mint hirdette, felszabadítsa. 1921 júl.-ban az Arruithegyen sikerült húszezer spanyol katonát körülfogni, Silvestre tábornok spanyol vezér öngyilkos lett, seregének egy részét felkoncolták, más részét Abd el Krim csak súlyos pénzváltság ellenében bocsátotta később szabadon. 1924-ben a neki hódolt törzsekkel, akiket európai módra szervezett és fölfegyverzett, megindította a hadjáratot a franciák ellen s magát a rifek szultánjának kiáltván ki, kezdetben nagy sikereket ért el; de mikor Franciaország és Spanyolország közt szövetség jött létre s a fölkelőket elzárták a tengeren át való érintkezéstől és a lőszer meg eleség pótlása lehetetlenné vált, a törzsek egymásután szakadtak el tőle. 1925-ben visszautasította a béketárgyalást, de a tél viszontagságai inkább az ő híveit rendítették meg s miután a franciák és spanyolok túlnyomó ereje fokozatosan elfoglalta főbb hadállásait, még saját törzse is meghódolt, mire 1926 máj.-ban megadta magát a franciáknak. L. még *Marokkó története.*

***Abderhalden**, *Emil*, biológus, szül. Oberuzwylben (Svájc) 1877 márc. 9. 1908-ban berlini, 1911. hallei egyetemi tanár lett. Művei: Lehrbuch der physiolog. Chemie (1920—21, 4. kiad.); Abwehrfermente (1914). Szerkesztette a Biochem. Handlexikont (9 köt. 1910—14.); szerkesztésében jelenik meg 1920-tól: Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden.

Abd ul Hamid *(II.)*, volt török szultán, megh. Konstantinápolyban 1918 febr. 10.

***Abegg**, *Richard*, kémikus, szül. Danzigban 1869 jan. 9., megh. Köslinben 1910 ápr. 3. repülőgépen való utazás alkalmával. Boroszlói tanár volt, szerkesztette 1905-től a Handbuch der anorganischen Chemie művet.

***Abel**, *Othenio*, paleontológus, szül. 1875 jún. 20. Bécsi egyetemi tanár lett 1912., azután az 1917. általa alapított paleobiológiai intézet vezetője. Művei: Paläobiologie der Wirbeltiere (1912); Allgemeine Paläontologie (1917); Die Stämme der Wirbeltiere (1919); Lehrbuch der Paläozoologie (1920).

Ábelfalva *(Abelová)*, kisk. Nógrád vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abercarn, város Monmouthshireban (Anglia), (1921) 20,422 lak.

***Abercorn**, állomás Afrikában, közel a Tanganyika-tó déli végéhez, itt kapitulált 1918 nov.-ben a német-keletafrikai védősereg maradványa

Abercorn, *James Hamilton*, herceg, megh. Londonban 1913 jan. 3.

Aberdare, város Glamorganshireban (Wales), (1921) 55,007 lak.

Aberdeen, angol város (Skócia), (1921) 147,624 lakossal.

Abersychan, angolországi város, (1921) 27,087 lakossal.

Abertillery, angol város, (1921) 38,805 lak.

Aberystwith, város Angolországban, (1921) 11,211 lak.

Abesszinia (l. I. k.), császárság ÉK.-i Afrikában, ter. 1.120,400 km², 8—12 millió lak. Fővárosa *Addisz Abeba*, kb. 40—50,000 lak. — *Története.* Menelik császár halála (1913 dec. 13.) után helyét unokája, *Lidzs Jeasszu* foglalta el, kit németbarát politikája miatt 1916 szept. 27. a trónról letaszítottak és helyette Menelik leányát, *Zeoditu Voizerót* ültették a trónra (megkoronázták 1917 febr. 11.). Helyette az államügyeket Rasz *Taffari* régensherceg és trónörökös viszi, ki 1926. az európai udvarokat is meglátogatta. V. ö. *Alype* P., L'Éthiopie et les convoitises allemandes. La politique anglo-franco-italienne (Paris 1917); *Rein* G. K., Abessinien (3 köt., Berlin 1918—20); *Rey* F. Ch., Unconquered Abyssinia (Philadelphia 1924); *Rossetti* C., Storia diplomatica dell'Etiopia durante il regno di Menelik II. (Torino 1910).

Abo (finn nyelven *Turku*), város Finnországban, (1921) 58,694 lak. Régi egyetemét 1919. újra alapították.

Abo-Björneborg (finnül: *Turku-Pori*), finn län, (1921) 499,579 lak.

Abod, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 1043 lak.

Abony, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 16,185 lak.

Abonyi, 1. *Árpád*, író, megh. Budapesten 1918 júl. 25. Utolsó műve: *A vörös Regina* (regény, Budapest 1918).

*2. *A. Géza*, szinművész, szül. Budapesten 1892. Az Országos Szinművészeti Akadémiát végezte. 1918-ban a Nemzeti Szinház szerződtette. Első hős szerepeket játszik, főleg klasszikus darabokban. Legjelentősebb szerepei: Romeo, Segismundo (Az élet álom), Konstantin (Bizánc), Jézus (Passio). Újabban komikus szerepekben is nagy sikerei voltak (Elzevir, Vége a szép nyárnak).

*3. *A. Sándor*, zoológus, szül. Földeákon 1881 máj. 6. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1904-ben bölcsészetdoktori oklevelet szerzett. Előbb a budapesti egyetemi állattani tanszék mellett tanársegéd, majd 1913—1922-ig a Műegyetemen és 1922—1923-ig az Erzsébet Tudomány Egyetemen adjunktus volt. 1911-ben az Állatorvosi Főiskolán az általános állattan és 1921. a budapesti egyetemen az állatszövettan magántanárává képesítették. 1924-ben az Állatorvosi Főiskolán rendkívüli tanári címet kapott. 1923-ban az Erzsébet-nőiskolai polgáriskolai tanárképző főiskolán lett tanár. Tudományos dolgozatai a házi méh és a tengeri csontoshalak bélcsövének szövettanáról, az Amphibialárvák úszóvitorlájának kifejlődéséről, az Entzféle cytophanokról és a belvizi gerinctelen rákfélékről szólanak s magyar és német nyelven hazai és külföldi folyóiratokban s az Archivum Balatonicum-ban jelentek meg.

Abos (*Obišovce*), Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abosfalva (*Abuş*), Kis-Küküllő vm. (Tr. R.)

Ábrahám (*Abraham*), Pozsony vm. (Tr. Cs.-Sz.)

***Ábrahám** (*Pattantyús*), 1. *Dezső*, ügyvéd és politikus, szül. 1875 júl. 9. Jogi tanulmányait Debrecenben és Budapesten végezte; előbb Debrecenben, majd Budapesten nyitott ügyvédi irodát; 1905. Karcagon orsz. képviselőnek választották. 1918-ban a Károlyi-kormányban államtitkár lett, de már 1919. jan.-ban visszavonult, ellenben a proletárdiktatura megdöntésére Szegeden gróf Károlyi Gyula elnöklete alatt alakult kormány lemondása után 1919 júl. 12. ő alakította meg az ellenforradalmi kormányt, amely aug. 19., miután Budapesten a Friedrich-kormány megalakult, feloszlott és csatlakozott a Friedrich-kormányhoz. Később a Huszár-kormányban vállalt belügyi államtitkárságot.

*2. *A. Ernő*, író, szül. Debrecenben 1882 márc. 15. Jogot hallgatott Debrecenben és Budapesten. Első versei a Debreceni Ellenőr-ben (1899) és a Debrecen-ben jelentek meg. Az irodalom kedvéért jogi tanulmányait abbahagyta és teljesen az irodalomnak élt. Tárcái, versei különböző lapokban jelentek meg. *Öregapó* álnéven 1914—1918. szerkesztette a Magyarország napilap gyermeklap-mellékletét. Nagyobb hatást novelláival ért el, kivált a *Csillagok a Tiszában* c. novellás kötetével. Különösen a magyar puszták életét, a magyar pásztorvilágot rajzolja híven, színesen. Munkái: *Kerek ég alatt* (elbeszélések, Budapest 1906); *Hét szilaj csikó* (elbeszélések, u. o. 1911); *Csillagok a Tiszában* (u. o. 1916); *A hollók fája és egyéb mesék* (1919); *Bús király.* Legendák dédapámról (Budapest 1923); *Isten vára* (misztérium, Nemzeti Szinház 1923). A Kamara Szinház elfogadta előadásra a *Révészek* c. 3 felvonásos drámáját. Ifjúsági művei: *A kiskakas és egyéb történetek* (1910); *Török császár fája* (1914); *Az öreg Bús király csikói; Tengerke; Tűzkirályfi; Gyalma.* Ifjúsági szindarabjai: *Rozmarin, Bábjáték* (Nemzeti Szinház 1923). *Árva királyfi* címmel megírta hazánk történetét az Árpádházi királyok alatt. Megjelent több fordítása is.

Ábrahámfalva (*Abrahamovce*), Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ábrahámpikfalva (*Abrahamovce a Pikovce*), Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ábrai *Károly*, író, meghalt Budapesten 1912 aug. 18.

***Abramowitsch**, *Schalom Jakob*, zsidó-német író (álneve *Mendele Mocher Szorim*), szül. Kopylban (Litvánország) 1836 dec. 20., megh. Odessában 1917 dec. 8. Eredeti zsidózsargonban írt elbeszélésein kívül német műveket fordított héberre. Összes művei 17 kötetben jelentek meg Krakóban 1911.

Ábránfalva (*Abraneşti*), Udvarhely vmegye. (Tr. R.)

Ábránka (*Ábránka*), Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ábrány (*Abranovce*), Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ábrányi, 1. *Emil*, költő, megh. Budapesten 1920 máj. 20. Utolsó versében 1919. a Budapestre

bevonuló nemzeti hadsereget üdvözölte; szavalták az Operaház díszelőadásán.

2. *Á. Emil*, zeneszerző, 1912-ben Budapestre került és a m. kir. Opera karmestere lett, majd 1919. igazgatója. 1921-ben a Városi Szinház igazgatását vállalta. *Don Quixote* és *Ave Maria* c. operáit, valamint a *Vak katona* c. alkalmi művét nagy elismeréssel fogadták. Megalapítója a Városi Szinház zenekarából szervezett Szimfónikus Zenekarnak. 1920 óta a Zeneművészeti főiskola karmesteri tanfolyamát vezeti. — Neje: *Á. Emilné*, szül. Zalaszentbalázson 1883 jún. 10. Előbb a kölni, majd a hannoveri opera tagja. Mindkét helyen szubrettszerepeket adott. A Zeneművészeti Főiskolán 1918—20. években tanított éneket.

3. *Á. Kornél*, id., 1923. Nyírábrány községben születése 100-os ünnepe alkalmával emlékének szobrot állítottak.

4. *Á. Kornél*, ifj., publicista, megh. Budapesten 1913 márc. 11.

Abroncsos *(Obručné)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Abrudbánya *(Abrud)*, r. t. v. Alsó-Fehér vm. (1920) 2226 lak. (Tr. R.)

Abrudfalva *(Abrudsat)*, Alsó-Fehér vm., (1920) 4099 lak. (Tr. R.)

Abrudkerpenyes *(Cărpiniş)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)

Abrudsat = Abrudfalva.

***Abszolut festészet**, l. *Expresszionizmus*.

***Abt**, *Roman*, vasúti mérnök, szül. Bünzenben (Svájc) 1850 júl. 17. Saját rendszerű fogaskerekű vasutakat épített, továbbá elektromos kötélpályákat.

Abucsa *(Abucea)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Accrington, angol város, (1922) 44,210 lak.

Accusatio contumaciae (l. I. köt.). Az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-c.) 473. §-a szerint a mulasztás következményei, amennyiben a törvény kivételt nem tesz, előzetes figyelmeztetés nélkül is és maguktól állanak be. Ennélfogva általában nem előfeltétele a mulasztás következményeinek az ellenfél kérelme, az A. sem. Csak ott, ahol az egész eljárásra kiható döntő mulasztásról van szó, kell külön kérelem, nevezetesen a polg. perrendtartás 439., 440. és 445. §-ai szerint valamely tárgyalási határnapnak elmulasztása esetében. Az ellenfél kérelme itt azért szükséges a mulasztás következményeinek kimondásához, mert a megjelenő félre sem kivánatos mindig, hogy a bíróság a mulasztás következtében ítéletet hozzon, amelyet azután a fél ellentmondással v. igazolással megtámadhatna.

***Achelis**, 1. *Ernst Christian*, prot. teológus, szül. Brémában 1838 jan. 13., megh. Marburgban 1912 ápr. 10. Tanár volt Marburgban; főműve: Lehrbuch der praktischen Theologie (3. kiadás 1911, 3 köt.).

*2. *A., Hans*, német prot. teológus, szül. Hastedtban (Bréma mellett) 1865 márc. 18. Egyetemi tanár lett 1916. Bonnban, 1918. Lipcsében. Kisebb művein kívül önálló munkái: Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten (1912, 2 kötet); Kirchengeschichte (1921).

***Acheson** (ejtsd: ecsszen), *Edward Goodrich*, amerikai kémikus, szül. Washingtonban 1856 márc. 9. Feltalálója a karborundumnak.

***Áchim**, 1. *Géza*, írói nevén: *Gyóni* Géza (l. o.).

2. *Á. L. András*, megh. Békéscsabán 1911 májusában. Á. főként a közigazgatási túlkapások ellen harcolt és ennek folyományaként állandó összeütközésbe került a helyi hatalmasságokkal. *Zsilinszky* Endre földbirtokossal éles hírlapi polémiába keveredett. Ebből kifolyólag 1911 május 14-én reggel beállított Á. békéscsabai lakására Zsilinszky Endre két fia, *Zsilinszky* Endre és *Zsilinszky* Gábor, hogy apjuk védelmében felelősségre vonják. A hármójuk között keletkezett szóharc közben a Zsilinszky-fiúk egyike Á.-ot több revolverlövéssel halálosan megsebesítette. Á. még aznap belehalt sérüléseibe.

Achleitner, *Arthur*, német író újabb munkái: Kaiser Karl von Österreich (1917); Stöffele (1918); Büchsenspanner (1922, 2 köt.).

Achmim, város Felső-Egyiptomban, (1917) 26,966 lak.

Achtirka *(Achtyrka)*, város Ukrajnában, (1914) 32,100 lak.

Aci-reale, város Sziciliában, (1920) 36,000 lak.

Aconcagua, chilei tartomány, (1920) 116,914 lak.

Ács, nagyk. *Komárom* és Esztergom közig. egy. egyes. vm., (1920) 5859 lak.

Acsa, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 1156 lak.

Acsád, kisk. Vas vm., (1920) 805 lak.

Acsalag, kisk. Sopron vm., (1920) 793 lak.

Acsay, 1. *Antal*, piarista tanár, megh. Budapesten 1918 szept. 10.

2. *A. Ferenc*, a bencés-rend győri főgimnáziumának igazgatója, megh. Győrben 1912 szept. 27.

Ácsfalva *(Aciuţa)*, Arad vm. (Tr. R.)

Ácsteszér, kisk. Veszprém vm., (1920) 1044 lak.

Ácsva *(Aciuva)*, Arad vm. (Tr. R.)

Acton, angol város London közelében, (1921) 61,299 lak.

***Aczél** *Ilona*, drámai színésznő, szül. Aradon 1888. A Színművészeti Akadémia elvégzése után 1905. a kolozsvári Nemzeti Szinházban, majd a Magyar Szinházban működött, 1909. a Nemzeti Szinházhoz szerződtették. Főbb szerepei: Valéria (Császár és komédiás), Anna (Egy pohár víz), Juliette (Elzevir), Cecil (Kék róka). Felesége *Csathó* Kálmán írónak, a Nemzeti Szinház volt rendezőjének.

Ada *(Ada)*, Bács-Bodrog vm., (1920) 13,105 lak. (Tr. SzHSz.)

Adács, nagyk. Heves vm., (1920) 3783 lak.

Adalin *(Adalin)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

***Ádám**, 1. *Éva*, írónő, szül. Baróton (Háromszék vm.) 1875 aug. 20. Mint nőipariskolai tanítónő működött Sepsiszentgyörgyön 1916-ig, az első román betörésig. Számos szociális érdekű mozgalom vezetése közt a világháború alatt Erdélyben szervezte a Vöröskereszt-egyesületeket, megindította Magyarországon a facipő-mozgalmat és erdélyi mágnásasszonyok támogatásával 1916. a Székelyföldön fa-szandálgyárat szervezett, amely a román betöréskor elpusztult. Ezután a Magyarország haditudósítója volt Erdélyben, majd az olasz harctéren, ugyanitt az Izabella főhercegnő és gróf Teleki Sándorné szervezte harctéri szociális irodát vezette, később az Orsz. Hadigondozó Hivatal árvaházainak felügyelője lett. Sok

társadalmi cikke, útleírása, tárcája és elbeszélése jelent meg különböző napi- és hetilapokban.

*2. *Á. Lajos*, orvos-tanár, szakíró, szül. Tergenyén (Hont vm.) 1879 máj. 1. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, mint műtőorvos működött az I. egyetemi sebészeti klinikán, 1912. tanársegéd, 1916. egyetemi magántanár lett; 1919. székesfővárosi közkórházi főorvossá nevezték ki, 1923. az egészségügyi főtanácsosi címet kapta. Értekezései a fistulákról, tetanusról, a mellkas lövési sérüléseiről, az érzéktelenítésről stb. hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Munkatársa e Lexikonnak is.

*Adam, 1. *Julius*, festő, szül. Münchenben 1852 máj. 18., megh. u. o. 1913 szept. 23. Sokáig volt tájképfényképező Dél-Amerikában, azután Münchenben telepedett meg. Nagy hatásúak voltak humoros macskaképei.

2. *A., Paul*, francia író, megh. Párisban 1920 jan. 2.

Adamaua, terület Ny.-i Szudánban, 1914-ig a német Kamerun É.-i része; most részben Nigeria szabad államhoz, részben a francia egyenlítői Afrikához tartozik, 530,000 lak. Főhelye *Jola*, 20,000 lak.

*Adama van Scheltema, *Karel Steven*, németalföldi költő, szül. Amsterdamban 1877 febr. 26., megh. Bergenben (Észak-Holland) 1924 máj. 6. Előbb színész, majd műkereskedő volt. Művei: Een weg van Verzen (1900); Levende Steden: I. London (1903, drámai költemények), II. Düsseldorp (1903, szatirikus drámai költemények), III. Amsterdam (1904, filozófiai tanköltemény); írt Naakt model c. szinművet (1917); továbbá elméleti munkát: Grondslagen eener nieuwe poezie (1907).

Adamello, hegycsoport a Rhäti-Alpokban, most Olaszországhoz tartozik. A világháborúban nagy harcok színhelye volt.

*Adametz, *Leopold*, gazdasági író, szül. Brünnben 1861 nov. 11. A bécsi gazdasági főiskola tanára lett 1898. Fő művei: Die Rinderrassen in Bosnien (1892); Studien über das polnische Rotvieh (1901); Herkunft und Wanderung der Hamiten (1920; Lehrbuch der allgemeinen Tierzuchtlehre (1924, 4 nyelven).

Ádámfalva *(Adamovce-Malé Birovce)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ádámfölde *(Mošurov)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Adamkiewicz, *Albert*, idegorvos, megh. Bécsben 1921 okt. 31.

Ádámos *(Adămus)*, Kis-Küküllő vm. (Tr. R.)

Adams, északamerikai város, (1920) 22,282 lakossal.

*Adams, 1. *Anton*, német építész, szül. Saarburgban 1856 nov. 9., megh. Berlinben 1915 nov. 9. Több berlini középület újjáépítője s újrendszerű vasbeton-kupolaépítés bevezetője.

2. *A., Charles Kendall*, északamerikai történetíró, megh. 1902.

3. *A., Herbert Baxter*, amerikai történetíró, megh. 1901.

Adana, a volt A. török vilajet fővárosa Kis-Ázsiában, (1920) 64,110 lak., 1920. a francia fennhatóság alá tartozó területhez csatolták.

Ádánd, kisk. Somogy vm., (1920) 1709 lak.

Adásztevel, nagyk. Veszprém vm., (1920) 1451 lakossal.

Adelaide, Dél-Ausztrália állam fővárosa, (1922) 270,329 lak.

Adelsberg, most Olaszországhoz tartozik *Postumia* néven (szlovénul: *Postojina*).

*Adelswärd, *Theodor*, báró, svéd nagyiparos és politikus, szül. 1860 okt. 13. Ellenzéki képviselő volt hosszú időn át, 1910—14. svéd pénzügyminiszter; a világháború alatt a svéd interparlamentáris békecsoport elnöke volt.

Aden, 1. félsziget, Perimmel együttesen 24,800 km², (1921) 155,000 lak. — 2. *A.*, város, (1921) 54,923 lak.

Aderno, város Sziciliában, (1911) 30,096 lak.

Adickes, *Erich*, német filozófus, újabb művei: Kant contra Haeckel (1901); Untersuchungen zu Kants physischer Geographie (1911); Kants Opus posthumum (1920).

*Adler, 1. *Adelina*, operaénekesnő, szül. 1892. Előbb a Zeneakadémián, majd Münchenben és Salzburgban tanult. 1912-ben lépett föl először a Népoperában a Sevillai borbélyban. 1913-ban a m. kir. Operaház tagja lett. Külföldön, nevezetesen Moszkvában, Genfben és Olaszországban is vendégszerepelt, mindig magyar nyelven. Főbb szerepei: Margaréta (Faust), Mimi (Bohémek), Melinda (Bánk bán), a Hoffmann meséi hármas női szerepe stb.

*2. *A. Simon*, gyógypedagógus, szül. Miskolcon 1861 nov. 30. Tanulmányait Budapesten végezvén, 1881. az izr. siketnéma-intézet tanára lett; 1907. a Wechselmann-féle vakok intézete igazgatójának választották meg. Hazánkban először ő foglalkozott a vak-siketnémák oktatásával és módszerét a külföldön is sok intézet átvette. Számos szakcikke jelent meg bel- és külföldi lapokban. Önállóan megjelent művei: *A vak-siketnémák tanítása* (1911); *A háborúban megvakult katonákról való gondoskodás* (1915, *Fejér* Gyulával együtt, németül is). Lefordította Bonet Juan Pablo A betűknek elemeikre való felosztása és a némák beszédre való tanításának művészete c. művét (1907). E Lexikonnak is munkatársa.

*Adler, 1. *Emanuel*, jogtudós, bécsi egyetemi tanár, szül. Rossnitzban (Morvaország) 1873 szept. 29. Művei: Über die Lage des Handwerks in Österreich (1898); System des österr. Markenrechts (1909); Der Namen im deutschen und österr. Recht (1921).

*2. *A., Friedrich*, osztrák szociáldemokrata vezér, *A. Viktor* fia, szül. 1879 júl. 9-én. 1916 okt. 21. lelőtte Stürgkh gróf miniszterelnököt. Halálra ítélték, de 18 évi börtönre megkegyelmezték. Az összeomlás után 1918 novemberben szabadon bocsátották, osztrák nemzetgyűlési képviselő s a szociáldemokrata párt vezére lett. Művei: Die Erneuerung der Internationale (1918); Ernst Machs Überwindung des mechan. Materialismus (1918).

3. *A., Georg*, német szociálpolitikus, megh. Berlinben 1908 jún. 11.

4. *A., Viktor*, politikus, *A. 2.* atyja, megh. Bécsben 1918 nov. 11. Az Arbeiterzeitung szerkesztője volt. Az új osztrák köztársaságban 1918. külügyi államtitkár lett, de pár nap mulva meghalt.

Adlershof, l. *Berlin-Adlershof*.

Adóbizonyítvány, adó- és becslési bizonyítvány (l. I. köt.). A bírói eljárásokban az ingatlan értékének megállapítására gyakran az adó- és becslési bizonyítvány szolgál. Így pl. ha az ingatlan értékét a bírói hatáskör meghatározása, a fellebbezés vagy a felülvizsgálat megengedhetősége, árverési eljárásban a kikiáltási ár meghatározása, örökösödési eljárásban a leltári érték meghatározása céljából kell megállapítani. Az ilyen bizonyítvány kiállítását a 42600/1914. I. M. számú igazságügyminiszteri rendelet szabályozza. A bizonyítványt bárkinek kérelmére a községi vagy körjegyző, Budapesten a kerület adószámviteli osztálya állítja ki. A becsértéket a kataszteri tiszta jövedelemnek, a nyers házbérjövedelemnek vagy a házadónak alapul vételével kell kiszámítani meghatározott kulcs segítségével, amelyet az igazságügyminiszter a belügyminiszterrel és a pénzügyminiszterrel egyetértve tíz évről tíz évre állapít meg.

***Adócsalás** az a cselekmény, amelyet adóról vagy egyéb köztartozásról rendelkező törvény kifejezetten annak nyilvánít (1920. XXXII. t.-c.). Az A. akkor van befejezve, ha annak következtében az elsőfokú pénzügyi hatóság a köztartozást a törvényesnél kisebb mértékben állapította meg, vagy — ha előző kivetés nem szükséges — az adózó a köztartozást a törvényesnél kisebb összegben fizette le. Az A. 1 évig terjedhető fogházzal büntetett vétség, de a visszaesésben, üzletszerűen vagy közhivatalnok által elkövetett, úgyszintén a külön törvény által büntetté nyilvánított A. bűntett és büntetése 3 évig terjedhető börtön. Az A.-ra mellékbüntetésül pénzbüntetést kell kiszabni, az egyes pénzügyi törvényekben megállapított mértékben s azonfelül hivatalvesztést és politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését is meg kell állapítani. Az A. miatt törvényszék jár el, a pénzügyigazgatóság feljelentésére. A nyomozást is a pénzügyigazgatóság végzi, de a vádat a kir. ügyészség képviseli.

Adóhivatalok (l. I. köt.). Az A. 1924 júl. 1-ig mint pénztári hivatalok működtek, ettől kezdve azonban az 1924. IV. t.-c. alapján mentesítették azokat a pénztárkezeléstől és pénzügyi hatóságokká szervezték át. Hatáskörükbe tartozik az illetékkiszabáson felül az egyenes adóknak első fokon való kivetése és az egyenes adók terén általában annak a munkának az ellátása, amely 1924-ig a pénzügyigazgatóságok hatáskörébe tartozott. Az A. határozatai ellen általában a pénzügyigazgatósághoz lehet felebbezni, mely 1924 óta másodfokú pénzügyi hatóság az egyenes adók és illetékek tekintetében. Az A. főnöke rendszerint magasabb rangú pénzügyi fogalmazási tisztviselő. Ha a főnök nem fogalmazási tisztviselő, akkor kinevezésétől számítva egy év alatt adóhivatali főnöki vizsgát kell tennie a pénzügyminisztériumban. Az A. száma 1926 júl. 1. 135 volt.

***Adókedvezmény**, könnyítés az adózásra vonatkozó általános rendelkezésekkel szemben, tekintettel az adótárgy minőségére v. az adóköteles személyére. Az A. törvényen v. nemzetközi szerződésen alapul. Célja rendszerint a nemzetgazdasági fejlődés előmozdítása azzal, hogy bizonyos támogatásra szoruló vállalkozások, iparágak, mező- és erdőgazdasági üzemek, szőllőgazdaságok, újonnan emelt épületek az adózás terén olyan könnyítéseket élveznek, melyek folytán határozatlan v. határozott időn keresztül mentesülnek a normális adótételek fizetésétől. A személyi A. főleg a diplomáciai személyeknek bizonyos adók (pl. fényűzési, forgalmi adó) fizetése alóli felmentésében jelentkezik.

***Adókomplexum.** Az adózás anyagi és alaki szabályainak összessége. Ha csak az egyenes adókra vonatkozó anyagot kívánjuk megjelölni, akkor egyenes A.-ot, ha pedig csak a fogyasztási adókra kívánunk rámutatni, akkor fogyasztási A.-ot említünk.

Adolf, 1. *A. Frigyes*, mecklenburg-schwerini herceg, 1910—11. új expedíciót indított Dél-Kamerun és a mögötte levő országrészek, valamint Francia-Kongo kikutatására. Ez expedíció eredményeit összefoglalta Vom Kongo zum Niger und Nil c. művében (Leipzig 1912, 2 köt.). 1912-ben Togo kormányzója lett, de Togót pár héttel a világháború kitörése után a franciák megszállták.

2. *A. Frigyes*, mecklenburg-strelitzi nagyherceg, megh. Berlinben 1914 jún. 11.

*3. *A. Frigyes* (VI.), *mecklenburg-strelitzi nagyherceg*, *A. 2.* fia, szül. 1882 jún. 17. Atyját, Adolf Frigyest 1914 jún. 11. követte a trónon, öngyilkos lett 1918 febr. 24.

***Adómérséklés**, az adótörvények alapján az adóköteles személy terhére előírt adónak leírással való csökkentése olyan esetekben, amidőn az adótárgy (pl. épület) elemi csapás folytán megrongálódott, v. az adótárgy (pl. földterület) hozadéka elemi csapás folytán csökkent, v. az adózó általános anyagi helyzete annyira megromlott, hogy a terhére előírt személyi adók (pl. jövedelmi adó) teljes összegének megfizetésére képtelen. A. illeti azokat a háztulajdonosokat is, akik házaikat az 1925. évben tatarozták (1925. XVIII. t.-c.). A.-nek rendszerint csak az illető adóköteles személy kérelmére van helye. A kérvényt az adótörvényekben meghatározott idő alatt kell előterjeszteni az illetékes m. kir. adóhivatalnál, mint elsőfokú pénzügyi hatóságnál.

Adony, nagyk. Fejér vm., (1920) 4142 lak.

***Ador**, *Gustav*, svájci államférfi, szül. Genfben 1845 dec. 23. Több izben volt tagja a nagytanácsnak, 1889—1917. a nemzettanácsnak; a világháború kitörésekor a svájci Vöröskereszt-egyesület elnöke volt s megalapította a hadifoglyokat gyámolító hivatalt, 1917. a szövetségtanács tagja, 1919. elnök lett. A Népszövetség megalakulásakor 1920. Svájc képviselője volt.

Adorján *(Adrian)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Adorján *Andor* újabb művei: *A császárság* (1914); *A Rokokó század* (1914); *Havas hegyek alatt, véres utakon* (1917).

Adorjánfalva *(Arianc)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Adorjánháza, kisk. Veszprém vm., (1920) 827 lak.

Adorjás, kisk. Baranya vm., (1920) 329 lak.

***Adóügyi egyezmények.** A gazdaságilag kölcsönösen érdekelt államok a tisztán gazdasági természetű kérdéseknek nemzetközi szabályozása mellett A.-et is szoktak kötni. A gazdasági nemzet-

közi kapcsolat ugyanis kifejezésre jut abban is, hogy az egyes államterületek természetes és jogi személyei egy másik állam területén is kifejtenek kereseti vagy vállalkozói tevékenységet és jutnak oly gazdasági érdekeltségekhez, vagy kerülnek olyan helyzetbe, hogy ennek folytán ezen a területen vagyonuk v. jövedelmük után adókat tartoznak fizetni. Minthogy mindegyik államnak külön szuverén adórendszere van, ez adórendszerek szerkezete mellett lehetséges, hogy a két állam területén gazdaságilag érdekelt személyek ugyanazon vagyon vagy jövedelem után mind a két állam adórendszerébe bevonatnak vagyis kétszeresen kerülnek adó alá. Hogy ez a kétszeres adózás elkerültessék és a két állam polgárainak az egyenlő adóügyi elbánás is biztosittassék, az államok A.-et kötnek. Az A. két egymást kiegészítő alapelven épülnek fel. Az egyik a területiség, a másik a lakóhely szerinti adóztatás elve. A területiség elve szerint valamely vagyon vagy jövedelemforrás jövedelme kizárólag abban az államban kerülhet adó alá, amelyben a vagyontárgy, illetőleg a jövedelemforrás van. Ez irányadó az ingatlanok, a helyhez kötött haszonhajtó foglalkozások, takarékbetétek stb. megadóztatásánál. A lakóhely szerinti adóztatás elvének megfelelően pedig az adóalany abban az államban adózik, amelyben lakóhelye van. Ez főleg a tőkevagyonra, tőkejövedelemre és ingóvagyonra vonatkozik. Magyarország A.-et kötött Cseh-Szlovákiával (1923 júl. 13.), Németországgal (1923 nov. 6.), Ausztriával (1924 nov. 8.), Jugoszláviával (1924 jún.) és Olaszországgal (1925 nov. 26.).

***Adóügyi ellenőr** v. helyesebben *forgalmi adóellenőr* a városok és községek szolgálatában álló szerződéses alkalmazott az általános forgalmi adó és az állatforgalmi adó beszedése és kezelése körüli tennivalók végzésére.

***Adóügyi jogsegély.** Adóügyi egyezményt (l. o.) kötő államok az egyezményben a kétszeres adóztatás eseteinek kizárása mellett rendszerint az A.-re is vállalnak kötelezettséget. Ez abban áll, hogy nemzetközi vonatkozásban az összes adóügyekben, az adók kivetésénél, az adókra vonatkozó jogorvoslati eljárásnál, az adók biztosításánál és végrehajtás útján v. anélkül való beszedésénél, az adóügyi határozatok kézbesítésénél egymásnak kölcsönösen hatósági és jogsegélyt biztosítanak és ebből folyólag a másik szerződő állam hatóságaitól ily tárgyban érkező megkeresések foganatosítására saját hatóságaikat kötelezik. A Magyarországgal megkötött adóügyi egyezményekben különböző terjedelmű A.-lyel találkozunk. Legterjedelmesebb A. van az Ausztriával kötött ily egyezményben (1925. XXXIX. t.-c.), mely a kényszerbehajtást is felöleli, míg a többiek csak az adók kivetésénél és a kézbesítéseknél való kölcsönös segélyre szorítkoznak. Németországgal teljesen különálló A. egyezményt kötöttünk (1923 nov. 6., 1925. XL. t.-c.), mely az egyenlő adóügyi elbánás biztosítása mellett a kölcsönös A.-nek a legszélesebb alapon való megvalósítására nyujt módot.

***Adóügyi útmutató és ellenőrző hivatal**, a pénzügyigazgatóságokkal egyenrangú pénzügyi hatóság, melynek hatáskörébe tartozik Budapest területén az általános forgalmi adó és a fényűzési forgalmi adó kivetésének, beszedésének és kezelésének igazgatása. Az A. főnökének miniszteri tanácsosi rangja van, személyzete pénzügyi fogalmazási tisztviselőkből, könyvszakértőkből és kezelési tisztviselőkből áll.

Adria, olasz város, (1911) 17,562 lak.

***Ady** *(diósadi)*, 1. *Endre*, költő, a legújabb magyar költészet reformirányának úttörője és legkiválóbb alakja, szül. Érmindszenten (Szilágy vm.) 1877 nov. 22., megh. Budapesten 1919 jan. 27. Régi ref. nemesi családból származott, mely címere alapján a Gutkeled-nemzetségre viszi vissza eredetét; a család vagyoni helyzete azonban újabb időkben szerény volt, a költő mulatós és pereskedő nagyapja után már nem is maradt fekvő birtok. A költő atyja, Lőrinc, eredetileg Lompérton, belső Szilágyban lakott; 23 éves korában nőül vette egy régi ref. papi család árva leányát, Pásztor Máriát, aki utóbb egy nőtlen nagybátyjától 40 m. holdnyi részbirtokot és némi készpénzt örökölt Érmindszenten. Az új pár itt rakta meg fészkét s itt gazdálkodott tisztes szorgalommal. A házasság harmadik évében született a költő. Eleinte vézna fiú volt, de diákkorában megerősödött. Helybeli népiskolázása után 1888. a nagykárolyi kegyesrendi gimnáziumba adták szülei, a felső osztályokra 1892. a zilahi ref. gimnáziumba vitték. Mindakét helyen jó előmenetelt tett, Zilahon épen első deák lett osztályában, noha többnyire csak rögtönözve készült. Sokat olvasott, verselt, könyomatos ifjúsági lapot is szerkesztett; némely társaival azonban kocsmázásra is alkalmat talált, korán udvarolt és szeretkezett. Az érettségi vizsgálatot 1896. igen jó eredménnyel tette le. Azután jogásznak ment Debrecenbe, de nem sok kedvvel tanult; a harmadik félévre Budapesten iratkozott be, de valóságban Temesváron dijnokoskodott a kir. táblánál negyedfél hónapig; a negyedik félévre is a fővárosba jött, de nem tudva ellenállani a mulató alkalmaknak s pénzét elköltve nem tarthatta fenn magát, azért Zilahra vonult el, ott ügyvédi irodában dolgozott, a helyi ujságba irogatott és anyagilag rendbe jöve, társasági életet élt, ez a jogi féléve azonban elveszett. Még egy félévre beiratkozott szülei kedvéért Debrecenben, de azzal el is hagyta a jogászi pályát. Érezve tehetségét, iró akart lenni s ujságírónak csapott fel, ugyancsak Debrecenben. Hírszerzésen és korrektúrán kellett kezdenie, de egy-egy ügyesen megirt közleménye figyelmet keltett, utóbb a Debrecennek belső munkatársa volt. Ekkor jelent meg verseinek első gyüjteménye is, melyre még Zilahon hirdetett előfizetést: *Versek* (Ábrányi Emil előszavával), Debrecen 1899, melyet a fővárosi sajtó is észrevett. Sajnos, életmódja nem kedvezett fejlődésének, nem ritkán dorbézolásba is sodródott. Méltóbb munkakörhöz és jobb fizetéshez jutott Nagyváradon, ahova 1900 elejére hivták meg a Szabadság c. szabadelvűpárti napilap munkatársául. Váradon hírlapiroskodott azután 1903 szept.-ig, 1901 máj. óta mint a radikális Nagyváradi Napló szerkesztőségének tagja, 1902. e lap egyik szerkesztője, 1903. pedig felelős szerkesztője. Többnyire tárcákat,

szinházi cikkeket, verseket írt, politikai cikkei inkább általánosságban mozogtak. Folytatta önművelését, olvasta fordításban Wilde, Anatole France, Nietzsche és mások műveit. Anyagi és társadalmi helyzete javult, tekintélye emelkedett, a váradi progresszivista szellemi életnek egyik nevezetes tagja volt. Határozott életelvet azonban itt sem tudott követni, futó szerelmek és korhelykedések itt is zülléssel fenyegették.

1903. végre kiemelkedett a vidéki ujságíró életköréből. Elhatározta, hogy Pesten keres érvényesülést, de előbb Párisban szerez nagyvilági tapasztalatokat és irodalmi benyomásokat. Az ösztönzést erre az a nő adta neki, akit verseskötetein Léda asszony néven emleget s aki ettől fogva kilenc éven át részben üdvös, részben végzetes hatással volt a költő életére és pályájára. «Léda», egy váradi gazdag és művelt zsidó család katholizált sarja, egy akkor Párisban élő üzletember (D . . .) felesége, a váradi ujságokból figyelmessé lett Ady verseire s 1903 nyarán látogatóban Váradon időzvén, megismerkedett a fiatal költővel, felébresztette becsvágyát és tehetségének méltó kifejtésére serkentette. Ady ez év őszén még kiadta második verses kötetét: *Még egyszer*, Nagyvárad 1903, mely nevének jó hangzását újra fokozta, azután párisi útjára készült. Állami ösztöndíjat is kért, de azt gr. Tisza István miniszterelnök, akihez személyesen fordult, megtagadta; ettől fogva Tisza iránt mindig ellenséges indulatot táplált. Megyéje azonban támogatta némi anyagi segéllyel. 1904 jan. ment Párisba, ott Léda bevezette a társaséletbe, megismertette a dekadens és szimbolista költészettel. Adyban Baudelaire, Verlaine, Rimbaud és Jehan Rictus hatása alatt határozott irányt vett a reformtörekvés, mely addig csak bizonytalan körvonalakban derengett előtte, költészete átalakult s ettől fogva írt versei temperamentumának jellemzőbb kifejezésével és a szimbolizmus újdonságával hatottak. Művészi törekvéseiben Léda is részt vett szellemével, érdeklődésével, ítéletével. Kettejük közt szerelmi viszony állt fenn a férj tudtával; az volt a terv, hogy alkalmas időben Léda elválik s Adyval lép házasságra, de üzleti okokból évről-évre elodázták e lépést. Adynak minden későbbi párisi időzésekor is Lédáék háza volt egyik otthona. Minden ily alkalommal nagyobb utat is tett a költő Lédával, leginkább délre: a Rivierára, Olaszországba és a Földközi-tengerre. Montecarlóban többször szerencsét próbált, de mindig vesztett. Sok anyagi gondja volt, mindjárt első párisi tartózkodásakor is; ekkor tört ki rajta egy váradi könnyelműségéből eredt baja is, melynek következményeit sokáig sinylette.

1904 nov.-ben hazajött s a demokratikus irányú Budapesti Naplóban fejtett ki tevékenységet Vészi József oldalán. A darabont kormányt a sajtóirodában szolgálta. Ezalatt megindította a líra forradalmát is a lapokban közölt verseivel. 1906 május elején adta ki *Új versek* c. kötetét, mely nagy visszhangot keltett és nagy zajt támasztott, különben a magasztalásban és bírálatban legalább annyi szerepe volt a politikai, mint az esztétikai motivumoknak. A mellette megindult propaganda mintegy a nemzeti gondolat ellen törekedett őt kijátszani s egész régibb irodalmunk kisebbítésével emelni a magyar költészet trónjára. A visszahatás egyelőre nem volt ugyan erős, de elég volt arra, hogy Adyt elkeserítse. Bár versben és prózában szeretett támadni, maga érzékeny volt a támadásokkal szemben, s már jún.-ban, mikor Léda sürgetésére másodízben Párisba ment, a megbántottság érzésével és szinte gyűlölettel hagyta el hazáját. Párisban számos új verset írt, melyek legjellegzetesebben képviselik irányát. 1907 őszén jött haza s minthogy a Budapesti Napló időközben más kezekbe ment át, Ady a Népszavával lépett kapcsolatba. 1907 végén jelent meg *Vér és arany* c. verseskötete, mely mintegy csúcspontját jelzi költészetének s rajongói táborát nagyra növesztette. Ettől fogva indult meg teljes szervezettel a propaganda is az új irány érdekében. 1908-ban Nagyváradon több író megalakította a Holnap c. irodalmi társaságot (Ady, Babits, Dutka Á., Juhász Gyula stb.), Budapesten pedig megindult a Nyugat c. folyóirat Ignotus, Fenyő Miksa és Ady szerkesztésében az új irány organumául, a dekadens és szimbolista költészet és az Ady-kultusz terjesztésére. Ehhez az irányhoz csatlakozott számos író, többek közt Hatvany Lajos is, aki nemcsak tollal, de pénzzel is támogatta az új mozgalmat. Az irány terjedését nagyon megkönnyítette az, hogy a konzervativ irodalmi körök a szervezett fellépést nem fogadták szervezett kritikával; egyrészt kevésbe is vették az új mozgalmat, másrészt abban bíztak, hogy a túlzások maguk le fogják járatni magukat. Mindenesetre amíg Ady népszerűsége főleg a közönség egyes rétegeiben mindjobban terjedt, az írói világ jelentékeny része tartózkodóan viselkedett. Úgy látszik, Ady minden zajos ünneplés ellenére híját érezte e körök elismerésének; idegeire hatott a körülte támadt kavarodás és ez időben álmatlanság bántotta. 1908 máj.-ban ismét menekülésszerűen távozott Párisba. Ősz felé hazajött s némikép habozott, hogy melyik írói táborhoz csatlakozzék. Ekkor írta az Új Időkbe, Herczeg Ferenc lapjába A duk-duk affaire című cikkét, melynek az a tartalma, hogy ő tudtán kívül vezére a hagyományromboló mozgalomnak, unja utánzóit s nem tagadja meg a magyar szellem régibb értékeit. E cikkét nagy felháborodással fogadták addigi elvbarátai s ő megjuházva visszatért közéjük. Mikor ez évben a Petőfi-Társaságba be akarták választani, e megtisztelés elől kitért. 1909-ben a főváros Ferenc József irodalmi díját (2000 K) neki ítélték. Ugyanez évben a Nyugat országos propaganda-körutat rendezett verseivel, maga is több vidéki városban fellépett. A Nyugatnak 1912-től fogva szerkesztője is volt Babits Mihállyal együtt. Híre a háború kitöréséig állandóan terjedt. Évről-évre új kötetei jelentek meg: *Az Illés szekerén* (Budapest 1909), *Szeretném, ha szeretnének* (1910), *A minden titkok verseiből* (1911), *A menekülő élet* (1912), *A magunk szerelme* (1913), *Ki látott engem?* (1914). Néhány füzet prózai elbeszélést is tett közzé, leginkább olyankor, ha pénzre volt szüksége. Minden népszerűsége mellett aránylag kevés tiszteletdíjat kapott verseskötetei ért, soha nagyobb összeghez nem jutott s úgyszólván függött (nem is épen bőkezű)

mecénásaitól (Hatvany Lajos, Nyugat r.-t.). Párisban még több ízben töltött hosszabb-rövidebb időt, déli utazásokkal összekötve, ú. m. 1909 elejétől jún.-ig, 1910 dec.-től 1911 máj. végéig, 1912 jan. végétől márc. végéig és 1912 máj.—jún. Egyébként az irodalmi körökkel Párisban alig volt érintkezése. Lédával többszöri összeveszés és kibéküles után 1912 nyarán végleg szakított (Elbocsátó szép üzenet c. verse). Közben olykor szanatóriumokat keresett fel, hogy izgalmaktól megviselt szervezetét felfrissítse. Sűrűn hazalátogatott szüleihez. A karácsonyt majd mindig körükben töltötte; lényének egyik legrokonszenvesebb oldala a gyöngéd szeretet, mellyel rajtuk csüggött. De hálás tudott lenni barátai iránt is. Meg volt a társasága írókból és művészekből, akikkel rendesen együtt töltötte az estéket.

1914-től új szaka kezdődik életének, egyrészt a világháború kitörése, másrészt házassága miatt. 1912-ben egy erdélyi úri leány, az alig felserdült Boncza Berta, Boncza Miklós (l. III. k.) leánya kezdett vele rokonság címén levelezést, mely 1914. találkozással és 1915 márc. 27. házasságkötéssel végződött. Ettől fogva Ady többnyire a Bonczáék csucsai kastélyában lakott, a háborús idő nagy részét ott élte át. A háború izgalma háttérbe szorította Adyék költői törekvéseit. Ady körének türelmetlensége felszólalásra ingerelte Dunántúlit (Rákosi Jenőt), aki a Budapesti Hirlapban 1915. és 1916. közzétett Leveleivel minden előbbi és későbbi támadásnál súlyosabb csapásokat mért Ady és a Nyugat irányára. A harc később elült. Adytól új verses kötet csak 1918. jelent meg: *A halottak élén*. Lírája nem visszhangozta a nemzet élet-halálküzdelmének végzetes érzéseit és szenvedését, a világháborúban ő csak a vérontás őrületét látta, nem a nemzet önvédelmi harcát s a vérontás okát naiv módon az ú. n. pacifisták ideológiájával a mi vezetőinkben, nem ellenségeinkben látta. Viszonyaiban az a változás állt be, hogy apósa a háború vége felé meghalt s A. félév mulva az örökséget átvéve, nejével a fővárosba költözött, hol a fiatal asszony artisztikusan rendezte be új otthonukat. A nagy korkülönbséggel kötött házasság egyébként nem tudta a felek lelki közösségét tartósan biztosítani, Ady vissza-visszatért régi szenvedélyéhez, az alkoholban keresett bódító izgalmakat. A háború végét testileg és szellemileg roskadozva érte meg. Tisza István meggyilkolásának hírét maga is megrendülve fogadta. A Nemzeti Tanács nov. 18. hódoló tisztelgéssel kereste fel, mint a forradalom vátesét; ő bizalmas körben úgy nyilatkozott, hogy ez nem az ő forradalma volt; öccsének róla írt életrajza szerint jobban örült volna a Kisfaludy-társasági tagságnak, mint a Nemzeti Tanács tisztelgésének. Ereje rohamosan hanyatlott. Nov. végén még elment az ú. n. Vörösmarty-Akadémia alakuló ülésére, mely elnökévé választotta, de elnökölni már nem tudott. 1919 jan. közepén családja a Park-szanatóriumba szállította be s ott halt meg jan. 27. A Károlyi-kormány a Nemzeti Muzeum csarnokában ravataloztatta fel a költőt s fényes temetést rendezett neki, mint az ország halottjának. Hamvait a kerepesi-úti temető egyik legelőkelőbb pontján helyezték örök nyugalomra. Kultusza a proletárdiktatura bukása után is felújult. Életéről és költészetéről sűrűn jelennek meg könyvek és tanulmányok. A szakszerű, tárgyilagos kritika különben még ritkán nyilatkozott róla behatóbban (Horváth János egy-két tanulmánya) s költészete az Ady-irodalom minden szaporasága mellett máig sincs tüzetesen jellemezve és értékelve. Költői iránya összefüggésben van a századunk művészetében egyetemesen nyilatkozó ízlésforradalommal, mely a költészetben már a mult század vége felé kezdődött. Ady a francia dekadens és szimbolista költőknek követője, de nem utánzója; eredeti tehetség. Van szuggesztív lírai temperamentuma és idegesen, meglepően, bár töredékesen működő képzelete. Több ponton eljut a modern lélek differenciáltságának lírai kifejezéséhez anélkül, hogy a mai ember lírai szükségleteinek nagyobb körét kielégítené. Bizarr hangulatait, néhány intuicióját és rapszodikus gondolatjárását merész és ötletes szimbolikával tolmácsolja. Bizonyos hetyke, disszonáns és ingerlő újszerűséggel hat. Reformjának egyik főrésze a költői előadásra esik. Szólásalkotó leleménye nagy; szimbolizmusa, a különféle szemléleti formák nyelvi jeleinek felcserélése, a kifejezés-regiszterek szokatlan kombinálása, a hagyományos technika meglazítása a lírai kifejezés új lehetőségeit nyitotta meg, de a nyelvvel való visszaélésnek és a formátlansággal való hivalkodásnak is kaput tárt. Mikor túlzásait levetközi és nemesebb ihletére hallgat, igen összhangos és szép költeményeket alkot, melyeknek művészi hatása kétségtelen. Költészete eszmei tartalom szempontjából a nagy költőkéhez mérve nem súlyos, esztetikai hatásfajok tekintetében is szűkkörű, erkölcsi és ízlésbeli dekadenciájával pedig, melyet láthatólag saját jobb érzése ellenére is túlhajt vagy szenveleg, határozottan kóranyagot oltott a magyar lírába; költészetének ez az eleme esztetikai tekintetben is bántó. A nyelven sem uralkodik annyira, mint legnagyobb nyelvművészeink; újításaiban nemcsak az erőnek, hanem az erőltetésnek és a pongyolaságnak is része van. Működése nyomán a magyar költészet mintegy kettészakadt. Iskolája sokáig idegen testül szerepelt a magyar líra fejlődésében, újabban már ősöket keres régibb költőink közt; más irányú élő költőinket azonban most sem szíveli. Ady szokatlan hullámzást okozott a magyar lírában, egyúttal azonban fel is zavarta azt és az ár megtisztulására még várni kell. Munkái új meg új kiadásokban jelennek meg:

Versek 2. kiad. 1921, 3. kiad. 1925; *Még egyszer* 1922, 1923; *Új versek* 2. kiad. 1909, 4. kiad. 1918, 5. kiad. 1919, 6. kiad. 1922, 7. kiad. 1923, 8. kiad. 1925; *Vér és arany* 4. kiad. 1918, 5. kiad. 1919, 7. kiad. 1922, 8. kiad. 1923, 9. kiad. 1925; *Az Illés szekerén* 2. és 3. kiad. 1911, 4. kiad. 1919, 5. kiad. 1923, 6. kiad. 1924; *Szeretném, ha szeretnének* 2. kiad. 1910, 3. kiad. 1918, 4. kiad. 1919, 5. kiad. 1923, 6. kiad. 1924; *A minden titkok verseiből* 2. kiad. 1918, 3. kiad. 1919, 4. kiad. 1924; *A magunk szerelme* 2. kiad. 1919, 3. kiad. 1924; *Ki látott engem?* 2. kiad. 1919, 3. kiad. 1924; *A halottak élén* 2. kiad. 1919, 3. kiad. 1922, 4. kiad. 1923; *A menekülő élet* 2. kiad.

1919. 6. kiad. 1924. Egyéb munkái: *Sápadt emberek és történetek* (Magy. Könyvtár 1907. Újra 1925). *A tízmilliós Kleopátra* és egyéb történetek (u. o. 1910); *Új csapáson*. Elbeszélés. (Mozgó könyvtár 1909); *A. E. válogatott versei* 1921; *Vallomások és tanulmányok* (Nyugat Könyvtár 1911.) 1918; *Így is történhetik*. Novellák 1910, 1919, 1925; *Muskétás tanár úr*. Novellák (Tevan könyvtár 1913); *A zsidóságról*, Nagy-Várad 1919; *Az új Hellász* (Tanulmányok, naplójegyzetek.) 1920; *Margita élni akar*. Verses regény 1921; *Rövid dalok egyről és másról* (1923 [1922], 174 ismeretlen versének első kiadása); *Az utolsó hajók* (versek) 1923. Levelek Párisból 1924 [1923]. *Ady-almanach* 1924 [1923]. *Levél az apámhoz. Ujházy Ede* 1924. *Morituri* 1924. *Párisi noteszkönyv*, 1924. *Levél az öccséhez*, 1925. — Verseiből sokat lefordítottak idegen nyelvekre, sokat pedig megzenésítettek (Reinitz Béla, Beretvás Hugó, Bartók, Kodály, Tarnay és mások).

Irodalom. Ady Lajos, Ady Endre. Budapest 1923 (a költő testvéröccsének műve hiteles adatokkal); Gulyás Pál, Ady Endre élete és munkái 1925 (a legteljesebb bibliográfia 1925-ig, Ady cikkeinek is teljes felsorolásával); Révész Béla, Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről, Budapest 1924, második kiegészített kiad. 21 melléklettel 1925; u. a. Ady tragédiája, I. köt. 1924, II. köt. 1926; Ady-muzeum, szerkesztették: Dóczy Jenő és Földessy Gyula, I. kiad. 1924., II. kiad. 1925. (eddig 2 köt.); Horváth János, Ady és a legújabb magyar líra, u. o. 1910; Brisits Frigyes, Az Ady-probléma, Élet 1919; Schöpflin Aladár, Magyar Írók, u. o. 1917; Babits Mihály, Tanulmány Adyról, Nyugat 1920; Oláh Gábor, Írói arcképek, 1910; Angyal Dávid, Jelentés a Greguss-jutalomról, Budapesti Szemle 153. köt. 1913; Alszeghy Zsolt, Magyar lírikusok, Budapest 1921; Földessy Gyula, Ady-tanulmányok, 1921; Szekfű Gyula, Három nemzedék, 1920; Zolnai Béla, Forradalom és irodalom. Irodalomtörténet, 1921; Hatvany Lajos, Ady világa, 1924; Dunántúli, Levelek, Budapesti Hirlap 1915: 256., 188., 292., 307., 308., 312. sz. és 1916: 55., 124. sz.; Zulavsky Andor, Irás Adyról, 1924.; u. a. Petőfi—Ady, 1925; Benedek Marcell, Ady-breviárium. 1924; Ady-könyv. I. Amicus-kiadás stb. L. a Nyugat c. folyóirat 1919-iki és többi köteteit: u. o. Pintér Jenő, Az Ady-irodalom. Ady könyvészetével különösen Földessy Gy. foglalkozik.

*2. *A. Lajos*, kir. tanker. főigazgató, szül. Érmindszenten (Szilágy vm.) 1881. jan. 29. Középiskolai tanulmányait Zilahon, az egyetemet Kolozsvárt és Budapesten végezte. 1906-ban Kolozsvárt tanári oklevelet szerzett. A zilahi ref. főgimnáziumban, majd a budapesti V. ker. állami főgimnáziumban tanított. 1918 végén a debreceni tankerület főigazgatója lett. Első cikkei egyetemi hallgató korában jelentek meg a *Szilágyság*-ban. Azóta sok hirlapba, folyóiratba stb. dolgozik. Munkái közül testvérbátyjáról: *A. Endréről* írott életrajza jelentős; a tragikus sorsú költő életét megdöbbentő hűséggel tárja az olvasó elé. Munkái: *Magyar stilisztika* (Budapest 1913, Endrei Ákossal); *Retorika* (Budapest 1914, Endrei Ákossal); *Ady Endre* (Budapest 1923). 1913—18-ig az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyt szerkesztette.

Adzsmir, A.-Mervara brit-indiai tartomány fővárosa, (1921) 113,512 lak.

Adzsmir-Mervara, brit-indiai tartomány Radzsputanában, (1921) 495,271 lak.

Aehrenthal *(Lexa von Aehrenthal) Aloys* gr., osztrák-magyar külügyminiszter, megh. Bécsben 1912 febr. 17.

Aelst, város keleti Flandriában, (1922) 35,275 lakossal.

Aeolhangnem, l. *Egyházi hangnemek*. (VI. köt.)

Aerológia (l. I. köt.). A regisztráló léggömbök *(ballons sondes)* révén nagy magasságokból nyert adatok rávezettek a légkör két részre való osztására. Az alsó rész a *troposzféra*, melyben a hőmérséklet függőleges irányban csökken, a felső rész a *sztratoszféra*, melyben állandó hőmérséklet *(izothermia)* mutatkozik. A sztratoszféra az egyenlítő fölött leghidegebb és legmagasabb, a sark közelében legmelegebb és legalacsonyabb, alsó határa az egyenlítő táján kb. 17 km. magasságban van és hőmérséklete —75—80° C., 68° é. szélességen pedig a sztratoszféra 10—11 km. magasságban kezdődik és hőmérséklete —50° C. körül van. A sztratoszféra állandó hőmérsékletét ma a sugárzási egyensúly következményének tartják (Emden). A legfelsőbb rétegekben a hőmérséklet és a nyomás változásai egyik napról a másikra sokkal nagyobbak (Schedler), mint ahogy azelőtt hitték, majdnem akkorák, mint a föld felszínén. Úgy látszik tehát, hogy a sztratoszféra is bekapcsolódik a mindennapi időjárás kialakulásába, amiért is az időjárás bonyolult problémájának megoldásánál mellőzhetetlen a felső rétegeknek bevonása. A nemzetközi együttműködés az A. terén a háború alatt szünetelt. A hadviselő felek azonban végeztek A.-i megfigyeléseket, de tisztán hadi célokra és csak néhány km. magasságig, jobbára pilotléggömbökkel. A háború után újra megindult a nemzetközi együttműködés; a nemzetközi Aerológiai-bizottság elnöke 1926. Napier *Shaw* Londonban.

Affidavit (l. I. köt.). Nálunk «perenkívüli eskü» elnevezés alatt az 1925. VIII. t.-c. 47. §-a szabályozta olykép, hogy, ha valakinek abból a célból, hogy akár ő maga, akár más személy külföldön valamely jogát érvényesítse vagy megóvja vagy valamely jogi kedvezményt szerezzen, esküt vagy eskü helyett ünnepélyes fogadást kell tennie, az ilyen perenkívüli esküt (fogadást) a járásbíróság előtt teheti le. A részleteket, nevezetesen az eskü (fogadás) letételénél követendő eljárást az 1925 jún. 16-iki 28,200/1925. I. M. sz. rendelet szabályozza.

Afganisztán (l. I. köt.), területe 731,000 km², kb. 10 millió lakossal. Az 1922 márciusi alkotmány szerint a főhatalmat az *emir* gyakorolja. A *nagygyűlés* (Loe Jirga) az emir elnöklete alatt a miniszterekből, a nemesekből és a mullákból áll. A benyujtott törvényjavaslatok az *államtanács* elé kerülnek. *Története*. Annak ellenére, hogy az 1907 aug. 30-iki pétervári angol-orosz szerződés A.-t India érdekkörébe utalta át, a világháború kitörésekor Oroszország és Németország részéről is megindult a versengés Habib Ullah khán barátságáért. Az 1915—16. német-török misszió nem járt eredménnyel, Oroszország pedig 1917. összeomlott és így Anglia egyedül maradt a küzdőtéren. Habib Ullah khánt 1919 febr. 20. meggyilkolták, trónra lépő utóda, Aman Ullah khán azonban az angolok ellen szent háborút hirdetett, melynek az aug. 8-iki rawalpindii békeszerződés A. függetlenségének elismerésével vetett véget. A khán most az angolokra féltékeny oroszokkal lépett összeköttetésbe és még 1919. afgán küldöttség jelent meg Moszkvában,

honnan 1919—1920. orosz misszió érkezett és tartózkodott afgán területen. Igy jött létre 1920 okt. 16. a kabuli afgán-indiai szövetségi szerződés. 1921 márc. 27. az Oroszországgal kötött barátságos szerződés értelmében visszakapta 1884. Oroszországhoz és 1895. Bokharához csatolt területeit. Anglia 1921. brit-indiai missziót küldött Aman Ullah khánhoz, ki annak vezetőjével nov. 22-én szintén szerződésre lépett és így A. formai függetlensége mellett továbbra is beékelve maradt az angol és orosz érdekek közé.

Afrika (l. I. k.), újabb adatok szerint területe a szigetekkel 29.818,964 km², a szigetek nélkül 29.207,100 km², lakossága csak általánosságban állapítható meg, mintegy 135 millióra becsülik. Politikai területei nagy változást szenvedtek. 1912-ben Olaszország elfoglalta Tripoliszt és ezzel Törökország végkép kiszorult Afrikából. A világháború kezdetén az angolok és franciák a német gyarmatokat, a német védőcsapatokat hosszas harc után legyőzvén, megszállották. A versaillesi béke a németafrikai gyarmatok kormányzását részben Nagy-Britanniára, részben Franciaországra és Belgiumra bízta; nevezetesen Német-Délnyugat-Afrikát a Délafrikai Unióra, a volt német Togót és Kamerunt részben Nagy-Britanniára, részben Franciaországra, Német-Kelet-Afrikát legnagyobbrészt Nagy-Britanniára, megmaradt kisebb részét Belgiumra bízta. A német gyarmatokból az angolok 2.158,000 km² területet kaptak 6—7 millió lakossal, Franciaország 500,000 km² területet 2 millió, Belgium 54,000 km²-t $2^1/_2$ millió lakossal. 1922-ben, bár angol befolyás alatt, *Egyiptom* önállóvá lett, kivüle csak két önálló ország van Afrikában: Abesszinia és Liberia. Marokkóban a franciák és spanyolok ellen 1924. Abd-el-Krim vezetése alatt függetlenségi harc indult meg, amely sok véres összeütközés után 1926 májusban Abd-el-Krim vereségével végződött. (L. *Abd-el-Krim* és *Marokkó.)*

A. területi felosztása:

	Terület km²	Lakosság (1921)
Abesszinia	1.120,400	8—12 millió
Egyiptom	994,300	13.387,000
Liberia	95,400	1·5 millió
Tanger (nemzetk.)	600	74,000
Francia gyarmatok és védőterületek	11.000,000	35.900,000
Angol gyarmatok és védőterületek	9.274,000	46.000,000
Portugál gyarmatok	2.067,000	6.832,300
Spanyol gyarmatok	335,000	900,000
Olasz gyarmatok	1.594,000	1.546,000
Belga Kongo	2.350,000	8.500,000

***Afzelia** *Sm.* (növ.), l. *Intsia.* (X. köt.)

Ág, kisk. Baranya vm., (1920) 487 lak.

Aga *(Brestovaț)*, Temes vm. (Tr. R.)

Agache, *Alfred Pierre*, francia festő, megh. Cour-Cherernyben 1915 szept. 5.

***Agacsig** (növ.), az akácfa neve Hevesben.

Agadics *(Agadici)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Agadir, marokkói kikötő, nevezetes lett arról, hogy 1911 júl. 1. a német császár rendeletére ott kötött ki a Panther ágyúnaszád, hogy a franciáknak Fezbe való bevonulása után veszélyeztetett német érdekek védelme végett a francia kormányt tárgyalásra kényszerítse. Az ezzel felidézett válságot az 1911 nov. 4. kötött Marokko-Kongo-egyezmény hárította el.

Ágai *Adolf*, író, meghalt Budapesten 1916 szept. 21.

***Aganoor Pompilj**, *Vittoria*, olasz költőnő, szül. Padovában 1855 máj. 26., megh. Rómában 1910 máj. 7. Önállóan megjelent művei: Leggenda eterna (1902); Nuove Liriche (1908).

***Ágasbelűek** (állat), l. *Dendrocoela* (V. köt.).

Ágcsernyő *(Černé)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Agen, francia város, (1921) 23,391 lak.

Ágfalva, kisk. Sopron vm., (1920) 2006 lak.

Aggházy, 1. *Gyula*, festő, megh. Budapesten 1919 máj. 13. Művészi hagyatékát 1922. kiállították a Műcsarnokban, *Birkanyáj* c. festménye innen került a Szépműv. Muzeumba.

2. *A. Károly*, zeneszerző, megh. Budapesten 1918 szept. 20.

Aggtelek, kisk. Borsod, *Gömör és Kishont* közig. egy. egyes. vm., (1920) 611 lak.

Agliardi, *Antonio*, bíboros, megh. Rómában 1915 márc. 19.

***Ágner** *Lajos*, tanár és író, szül. Szécsényben (Nógrád vm.) 1878 febr. 16. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte, előbb Jászberényben, majd Budapesten volt tanár, 1918. mint osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban a középiskolai ügyeket intézte, 1926. a III. ker. reálgimnázium igazgatótanára lett. Több tanulmányt írt különböző folyóiratokba, különösen japáni és kínai közművelődési kérdésekről, fordította kínai költők műveit. Önállóan megjelentek: *Vachott Sándor élete és költészete* (1901); *Ferenczy Teréz emlékezete* (1902); *Olasz ég alatt* (1903); *A gimnáziumi művészeti oktatás* (1904); *A japánság súlya és törekvése* (1905); *Konfucius: Ta-Hioh* (1906); *Kínai nevelés* (1907); *Kisfaludy Károly víg elbeszélései* (1913); *A japán szókincs európai elemei* (1913). Sajtó alatt: *Lao-tse, Tao-te king; Li Tai-po versei* (műfordítás); *A kínai költészet kis tükre.* E Lexikonnak is munkatársa.

Ágó *(Agov)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ágostháza *(Velbachy)*, Szepes vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

***Ágoston** *Péter*, jog- és társadalomtudós, szül. Zsombolyán 1874., megh. Párisban 1925 szept. 6. A jogi és államtudományi doktorátus után letette a bírói vizsgát. A bírói pályán 1901-ig működött, amikor a nagyváradi jogakadémiára nevezték ki a magánjogi tanszékre. 1904-ben elnyerte az egyet. tanári képesítést a kolozsvári tudományegyetemen. Alapítója és irányítója volt több kulturális és humanitárius egyesülésnek. A munkásmozgalomban nem csupán irodalmi működésével és a jognak új szempontok szerinti tanításával vett részt, hanem benne volt a gyakorlati mozgalomban is. A háborúban mint önként jelentkező vett részt. Az októberi forradalomban a nagyváradi Nemzeti Tanács elnöke, majd Bihar vm. kormánybiztos-főispánja. A Berinkey-kormányban belügyi államtitkár, utóbb kinevezték a budapesti egyetemen a magánjog tanárává. A diktatura alatt külügyi népbiztos-helyettes és a főváros ötös direktóriumának elnöke. A kommün bukása után az ententemisszió határozott kívánságára a

Peidl-kormányban külügyminiszter lett. 1919 nov. 15-én, a nemzeti hadsereg bevonulásakor letartóztatták és a népbiztosok ellen indított pörben halálra ítélték (1920 dec. 28.), de 1922 februárjában mint cserefoglyot Moszkvába szállították. 1924 júniusában elhagyta Oroszországot és Londonba költözött, ahol ujságírással foglalkozott. Innen a következő év nyarán Párisba ment és u. o. halt meg. Művei: *A szövetkezetek* (1900); *A tulajdonjog alaptana* (1903); *Causa traditionis* (1903); *A rangsor mint jog* (1904); *A zálogjog története* (1904); *A zálogjog általános tanai kapcsolatban a zálogjog történetével* (1905); *A sztrájk jogalapja* (1907); *A sztrájk büntetése* (1908); *A szekularizációról* (1909); *A munka rabsága* (1909); *A modern városok feladatai* (1910); *A vármegye* (1911); *A jogismerés kötelességei* (1912); *A magyar világi nagybirtok története* (1913); *A mi útjaink* (1916); *A zsidók útja* (1917); *A háború okozói* (1919).

Ágostonfalva *(Agoştin)*, Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)

Ágostonlak *(Závodka nad Hronom)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Agostyán, kisk. *Komárom* és Esztergom közig. egy. egyes. vm., (1920) 603 lak.

Ágotakövesd *(Coveş)*, Nagy-Küküllő vmegye. (Tr. R.)

Agra, indiai város, (1921) 185,532 lak.

***Agrément** (franc.). A külföldi követeket ugyan egyik államnak sincsen voltaképen joga visszautasitani, mégis figyelembe szokták venni a követ személyére vonatkozó észrevételeket és ennek elkerülése végett még a követ kinevezése előtt kikérik ahhoz annak az államnak a hozzájárulását, amelyhez a követet kiküldik. Ezt a hozzájárulást nevezik A.-nak.

Aguas Calientes, 1. *A.*, mexikói állam, (1921) 107,581 lak. — 2. *A.*, főváros, (1921) 48,028 lak.

Aguilar, spanyol város, (1920) 14,864 lak.

Aguilas, spanyol város, (1920) 17,078 lak.

Ágya *(Adea)*, Arad vm. (Tr. R.)

Agyagfalva *(Lutiţa)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)

Agyagos, kisk. Sopron vm., (1920) 657 lak.

Agyagospatak *(Hlinaé)*, Zemplén vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Agyidóc *(Adzidovce)*, Zemplén vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Ágytól és asztaltól való elválás (l. I. köt.). Az új perrendtartás (1911. I. t.-c.) 683. és 684. §-a szerint az ágytól és asztaltól elválasztó itéletnek felbontó itéletté átváltoztatását keresettel lehet kérni, amelyet a bíróság szóbeli tárgyalás utján intéz el.

***Ágyúgolyófa** (növ.), l. *Couroupita* (IV. köt.).

Agyvelőgyuladás (l. I. k.). Az 1918. kezdődő nagy influenza- (spanyol nátha) járvány kapcsán az agyvelőgyuladásnak egész különös formája lépett fel. A betegséget elsőizben v. Economo bécsi orvos észlelte és irta le 1917-ben, 1918—19-ben Angliában, Olaszországban, majd Svájc-, Németországban és hazánkban is elterjedt. A betegség magas lázzal, fejfájással, szédüléssel kezdődik, amelyhez súlyos esetekben deliriumok s más pszichikus zavarok csatlakoznak, csakhamar jelentkezik azonban a betegség legjellemzőbb tünete: az ellenállhatatlan álmosság, amelyről a betegséget álomkórnak (encephalitis lethargica) is nevezik (a néven kivül semminemű közeisincsen az afrikai álomkórhoz). A betegek ilyenkor a mélyen, de normálisan alvó egyén benyomását keltik, álmukból felkelthetők, kérdésekre válaszolnak, jó étvággyal esznek, de magukra hagyva ismét elalszanak. Gyakran lépnek fel izgalmi tünetek (remegés, görcsök, fájdalom), esetleg bénulások egyes idegek (főleg az agyvelői idegek) mentén. A betegség lefolyása egyébként igen különböző s néha már az első napokban halálra vezet, máskor hamar gyógyul, avagy hosszú ideig elhúzódik, sőt krónikus, de progressziv betegséggé is alakulhat, amikor a betegek lassanként minden iniciativától megfosztottan, de relative jó intelligencia és étvágy mellett évekig is elélhetnek. Jellemző a betegek merev, lárvaszerű arca, mely a verejtékmirigyek fokozott működése folytán feltűnő zsiros; továbbá az erős nyálfolyás. A betegség okozóját még nem ismerjük teljes biztonsággal, sőt az influenzával való összefüggését is sokan tagadják. Annyi bizonyos, hogy fertőző betegség, mellyel szemben a fogékonyság nem nagy; lefolyása általában súlyos, mert kb. 30% halálozással jár. A betegség lényege az agyvelőgyomrokat borító szürke állomány gyuladása.

Aha *(Horný Ohaj)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ahlen, vesztfáliai város, (1919) 18,014 lak.

Ahlwardt, *Hermann*, német antiszemita vezérférfiú, megh. Lipcsében 1914 ápr. 16.

Ahmedabad, város Bombay brit-indiai presidencyben, (1921) 274,007 lak.

Ahmed Midhád, török költő, megh. Konstantinápolyban 1913 dec.

Ahmednagar, város Bombay brit-indiai presidencyben, (1921) 49,878 lak.

***Ahmed Riza** bej, szül. 1870 körül; 1918. okt. 8. rövid ideig török külügyminiszter, azután athéni követ lett, 1920. Sèvresben a békedelegáció tagja.

Aho, *Juhani*, finn iró, megh. Helsingforsban 1921 aug. 8.

Ahrenberg *János Jakab*, finn-svéd iró, megh. Helsingforsban 1914 okt. 10.

Aicard, *Jean*, francia költő, megh. Párisban 1921 máj. 13.

***Aide-mémoire** (franc.), a külügyi szolgálatban a másik állam kormányával szemben tett szóbeli nyilatkozatok kapcsán irásban átnyujtott tájékoztatónak a neve.

Aigner *Sándor*, épitész, megh. Budapesten 1912 jan. 30.

***Aigun**, kinai város Mandzsuriában, (1920) 15,000 lak.

Ain, francia département, (1921) 315,757. lak., 1906 óta 30,000-rel fogyott.

Aintab, város Szíriában, (1924) 47,930 lak.

Airdrie, skót város, (1921) 25,023 lak.

Aisne, francia département, (1921) 421,515 lak., 1906 óta 114,000 lakossal fogyott. A világháborúban egész déli része elpusztult.

Aiud = *Nagyenyed*.

Aix *(en Provence)*, francia város, (1921) 29,983 lakossal.

Aj *(Háj)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ajaccio, Korzika fővárosa, (1921) 22,614 lak.

Ajak, nagyk. *Szabolcs* és Ung közig. egy. egyes. vm., (1920) 2360 lak.

***Ajánlás** a képviselőválasztásnál a képviselőjelölés formája.

Ajdin, város Kis-Ázsiában, 30,000 lak.

Ajdukiewicz, 1. *Tádé*, lengyel festő, megh. Bécsben 1916 jan. 10.

2. *A. Zygmunt*, lengyel festő, megh. Bécsben 1917 ápr. 26.

Ajfalucska *(Vieska pri Turni)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ajka, nagyk. Veszprém vm., (1920) 2820 lak.

Ajkarendek, kisk. Veszprém vm., (1920) 887 lakossal.

Ajnácskő *(Hajnáška)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ajtai Kovách *Sándor*, orvos, megh. Budapesten 1917 jún. 4.

Ajton *(Aiton)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Ajvalik (gör. *Kydoniä)*, kikötőváros Kis-Ázsiában, 20,000 lak.

Aka, kisk. Veszprém vm., (1920) 813 lak.

Akadémia (l. I. köt.). A M. Tud. Akadémia 1901—1926 között a nyugodt tudományos fejlődés után a világháború, a nyomában beállott politikai zavarok és anyagi lesülyedés után válságos időket élt át.

Még 1906. változás állott be vezetésében. Báró *Eötvös* Loránt lemondása után *Berzeviczy* Albertben összpontosult a bizalom, annyira, hogy minden további időszakban mindmáig nagy lelkesedéssel újra őt választotta meg az A. összessége elnöknek. Ugyanakkor lemondott állásáról *Szily* Kálmán főtitkár is, akinek közismert szervező tehetsége, amellyel több más tudományos társaságot anyagi és szellemi virágzásra juttatott, az A. terén is megfelelő eredményt volt képes elérni. Utóda, *Heinrich* Gusztáv a tudományos és irodalmi fejlesztésre fordította minden erejét és el is érte, hogy számos jelentős munka kiadásán kívül az A. folyóirata: az *Akadémiai Értesítő* tudományos és irodalmi cikkeinek változatossága, jelentősége miatt a legélénkebb és legelterjedtebb magyar folyóirat lett. Ebben a nagy lendületben azonban néha már anyagi akadály is merült fel, mert az A. jövedelme nem fejlődött a szellemi igényekkel arányosan és a személyi kiadások is folyton nagyobbodtak. E bajt a világháború mindjobban kifejlesztette. 1916-ban Heinrich főtitkári jelentésében még hangoztatta, hogy a két éve dühöngő háború semmiképp sem zavarta meg az A.-nak csendes és következetes munkásságát, 1917. is még azt jelentette ki, hogy a világháború a nyomdai kedvezőtlen állapotok miatt egyiknásik tekintetben erősen megnehezítette, de egyáltalán meg nem akasztotta az A.-nak a tudományok fejlesztésére és terjesztésére irányzott munkásságát, de 1918. már be kellett vallania, hogy a munkásságban zavar állott be, mert a szénhiány miatt a téli hét hónap alatt üléseit sem tarthatta meg az A., a nyomdaárak emelkedése miatt pedig több célba vett tudományos tervet nem lehetett megvalósítani, sőt már folyamatban levő kiadásokat be kellett szüntetni. A munkásságnak fokozatos megcsökkenését nem lehetett már megállítani, a politikai fordulattal beállott zürzavar és a nyomában járó pénzügyi leromlás pedig csakhamar teljes bénulást idézett elő. Már az 1918-iki októberi forradalom után következő tehetetlen Károlyi-korszak alatt a népőrség lefoglalta az A. legszebb termeit, hogy azután helyet engedjen 1919 márc.-ban a proletárdiktatura vörös őrségének, amely az ocsmányításban befejezte a tudomány csarnokában a megkezdett utat. A vörös uralom kezdettől fogva ellenséges indulattal volt az A. iránt. Szemében bűn volt minden, ami nemzeti, tudományos és mindaz, amiben alkotmányos szervezetnek nyoma is meg volt állapítható. Azok, akik nem ismerték el a más jogát, csak a maguk önkénye szerint diktáltak, akik minden szabadságot elfojtottak és csak a saját zsarnoki önkényük volt előttük szent és sérthetetlen, azok természetszerűleg eltiporták a nemzeti és saját szervezetével ellátott A.-t is. Soha sem fenyegette a magyar nemzeti intézményeket nagyobb veszedelem, mint ekkor. A szabadságharc után, Ausztria önkényuralma szintén veszélyeztette az A.-t nemzeti céljaiban, de ez a veszély gyermekjáték volt a proletárdiktatura elvtársainak támadásához képest, mert akkor a nemzeti eszme csak a birodalmi eszme keretébe volt beleszorítva és az A. vagyona is megmaradt rendelkezésére. A proletárdiktatura 1919 márc. 21. jutott uralomra, 30. már lefoglalta közoktatási célokra az A. helyiségeit; majd lefoglalta a kiadványokat, nem engedte meg, hogy az elhúnyt volt elnököt, báró *Eötvös* Lorántot utóda a végtisztességnél az A. nevében elbúcsúztathassa és amikor ezt a kegyeletlenséget az elnök — bár a viszonyok nyomása alatt szerény formában — az A.-nak bejelentette, a közoktatásügyi népbiztos még aznap elhatározta, hogy a M. Tud. Akadémiát, amelynek összetétele és működése a komoly tudomány fejlesztésének és védelmének érdekeivel mindenképen ellentétben áll, a legrövidebb időn belül átszervezi, addig is megtiltott minden működést, megfosztotta az elnököt és a főtitkárt minden intézkedési jogtól, ügyvezetőt nevezett ki, akinek parancsára az elnöknek és a főtitkárnak hivatalát át kellett adnia A szellemi munkásságot teljesen megbénítva, anyagilag is a tönk szélére juttatta az intézményt. A bérház jövedelmét be kellett szolgáltatni, egyéb vagyona értékpapirból (abból közel 2 millió hadikötvényben) állott, ez pedig elértéktelenedett, úgy hogy a folyó kiadások fedezésére sem volt elég fedezet. Szerencsére a sír szélére juttatott nemzet nem bukott a némileg magaásta sírba. Ha később, vagyonának és szellemi értékeinek elprédálása után ugyan, de még idején szabadult meg az álapostolok garázdálkodásától, habár ezek ekkor is szégyent hoztak a magyarságra, mert a román megszálló csapatokat könnyű győzelemhez juttatták és újabb kizsákmányolásba rántották a nemzetet. A törvény uralmának helyreálltával az A. is visszanyerte jogait.

Sajnos, a proletárdiktatura kóros eszméi az A. néhány tagját szintén tévútra vezették; ezeket az A., mint nemzethűség szempontjából az A.-i tagságra méltatlanokat, köréből kizárta.

Az A. fejlődését és elszegényedését néhány összehasonlító adat jól világítja meg. 1906-ban 426,805 K bevétellel szemben 385,997 K volt a kiadás, 1918-ban 502,109 K (ebben az államsegély 138 ezer) bevétellel 504,638 K a kiadás, 1919-ben 534,039 K-val szemben 645,215 K a kiadás. Az *Akadémiai Értesítő* 1916-ban 50, 1917-ben 42, 1918-ban 33, 1919. pedig már csak 21 ívnyi terjedelemben jelent meg. 1916-ban az A. 43 művet és folyóiratot adott ki 654½ ívnyi terjedelemben, 12 folyóiratot, 7 könyvkiadó vállalatot és 9 művet segélyezett, folyóiratait 409 intézménynek küldötte 50—80%-os kedvezményes áron, 305-nek pedig hivatalból. 1918-ban már csak 22 munkát és folyóiratot adott ki 367¼ ívnyi, 1919. csak 11-et 144½ ívnyi terjedelemben, segélyezni már nem tudott semmit s ez idő óta a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vette át e szerepet. 1920-ban már alig adott életjelt magáról.

Nehéz helyzetében csak erkölcsi súlyával igyekezett kötelességét teljesíteni. 1919-ben a berni szerzői jogi unióhoz való csatlakozásra hívta fel a népköztársasági kormányt és kérte, találjon módot annak kieszközlésére, hogy a magyar szellemi termékek a megszállás ideje alatt a lakossághoz eljuthassanak.

A hazára válságos helyzetben, amikor a szövetkezett ellenség az önrendelkezés jogára hivatkozva, de az eszmét lábbal tiporva, hazánk testéből elégítette ki az árulókat, Sebestyén Gyula indítványára Szózatot intézett a vérlázító igazságtalanság tárgyában Magyarország területi épségének megőrzésére a világ összes tudományos A.-ihoz. Majd válaszolt (Angyal Dávid szerkesztésében) a Cseh tud. akadémiának arra adott feleletére. Ugyancsak emlékirattal fordult a budapesti angol megbizotthoz a román megszállás megszüntetése ügyében.

A proletárdiktatura után az A.-ban is csak romok maradtak: egy elpiszkított palota, jövedelemnélküli bérház és 4 milliónyi értékpapir (jórészben hadikölcsön). A jövedelem oly csekély volt, hogy a tisztviselői illetményeken kívül a fűtésre szükséges szenet sem volt képes beszerezni s az az A., amely addig az irodalmi társulatoknak otthont adott, saját üléseit sem tarthatta meg palotájában és a Nemzeti Muzeum vendégszeretetét kellett igénybe vennie. Új kiadványt kiadni nem tudott, de még a nyomtatásban felfüggesztett régi műveket sem jelentethette meg, hivatalos lapja még a legszükségesebb tudnivalókat (üléseket stb.) is vagy hézagosan, vagy egyáltalán nem tehette közzé. Hogy tehette volna! Hisz míg a háború előtt vagyona kb. 7 millió korona volt, ebben az időben vagyona alig felelt meg 54 ezer béke-koronának.

Ilyen állapotban vette át a főtitkári hivatalt *Balogh* Jenő.

A társadalom azonban nem maradt érzéstelen az A.-val szemben. Id. *Pekár* Imre és herceg *Esterházy* Pál kezdték meg és a pártfogók egész sora (közel 100) folytatta az adakozást, hogy az A. nehéz helyzetében fel tudjon emelkedni. S így kezdte meg ismét az A. serényen a munkát. 1922-től folyóiratait adta ki ismét, majd tudományos műveket is.

Az A. nehéz helyzetében segítségére sietett a magyar nemzet is. Gróf *Klebelsberg* Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszteré az érdem, hogy felismerve a helyzetet, megtalálta az utat a segítségre. 1922-ben felhívta a kormányzó figyelmét az A.-ra s kéziratot eszközölt ki 1922 jún.-ában, hogy megtehesse a lépéseket az A. zavartalan működésének állami támogatással való biztosítására. A kézirat hathatósan felhívta a figyelmet a társadalom áldozatkészségére, de egyúttal 6 millió azonnali segélyt bocsátott rendelkezésre. Gróf *Klebelsberg* azonban átlátta, hogy ezzel még nincs biztosítva a zavartalan működés s hogy «anyagi tekintetben úgyszólván újra való alapításra» van szükség, amelyben az államnak és a társadalomnak egyaránt ki kell vennie a maga részét. Hamarosan törvényjavaslatot nyujtott be s így keletkezett az 1923. I. t.-c. a Magy. Tud. Akadémia állami támogatásáról, amely az évi segélyt 12 millióban állapította meg, azonkívül felvette az A.-nak személyzetét, az önrendelkezési jog épségben tartásával, a gyüjteményegyetem létszámába, magára vállalván így az A. legnehezebb kiadási tételét. Az államsegély csakhamar havi 6·2, 1925-től havi 29·2 millióra emelkedett. A munka megindulását és gyarapodását mutatja, hogy 1921. alig 2 munkát adhatott ki, 1922-ben 9 millió bevételből már 35 munka jelent meg 328 ívnyi terjedelemben és ez évről-évre gyarapszik.

Az 1925-ik év, az A. alapításának századik évfordulója jelentősen öregbítette az A. erkölcsi és anyagi előhaladását. Méltóképpen óhajtván e nevezetes évfordulót megünnepelni, nemcsak ünnepélyes közüléssel, hanem az előadások sorozatával, amelyek 100 éves működésének minden ágát egyenként felkarolják és megismertetik, úgy hogy ezeket egybefoglalva, lelkiismeretesen beszámoljon a százéves tudományos munkásságról a nemzetnek. Az ünnepélyes közülést nov. 3-án tartotta meg. Erre az A. meghívta Magyarország kormányzóját, nemzetgyülését, kormányát, a honos főhercegeket és főhercegnőket, az egyházi, katonai és polgári méltóságokat, a tud. intézeteket, társulatokat, a külföldi azon társintézeteket külügyi képviseletükkel, akikről feltételezte, hogy a meghívást szívesen fogadják. Az ünnepi ülés nagy méltósággal és dísszel folyt le. *Berzeviczy* elnök üdvözlő beszéde után *Balogh* főtitkár a nap jelentőségéről, *Szinnyei* József a M. Tud. Akadémiának a magyar nyelvtudományra, *Négyessy* László pedig a magyar irodalomra és költészetre való hatásáról értekezett. Ezután *Horthy* Miklós kormányzó üdvözölte az A.-t, majd *Scitovszky* Béla a nemzetgyülés üdvözlő iratát adta át, gróf *Klebelsberg* Kunó a kormány és a tud. társulatok, *József* főherceg a hadviseltek, *Ripka* Ferenc a székesfőváros, *Rubner* Miksa a porosz tud. Akadémia, *Schneider* Emil osztrák kultuszminiszter az osztrák nép és kormány, *Redlich* Oswald elnök a bécsi tud. Akadémia, dr. *Schischmanoff* miniszter a bolgár Akadémia, *Rahamägi* Hugó miniszter az észt kormány, *Setälä* Emil miniszter (magyarul) a finn nemzet, kormány, a Finn-ugor Társaság, a Kalawala Társaság és a Finnség Szövetsége, *Wichmann* György elnök

(magyarul) a finn Akadémia, *Lecomte* Georges az Académie Française, *Roswadowsky* János elnök a krakkói lengyel Akadémia üdvözletét tolmácsolták, *Berzeviczy* elnök pedig végül latinul tolmácsolta az A. köszönetét. Az olasz Academia dei Lincei kiküldötte, *Millosevich* Federico késve érkezett s utólag fejezte ki küldőinek üdvözletét. Irásban üdvözölték az A.-t: a The British Academy, az olasz Accademia delle Crusca (Firenze), a Fondazione Leonardo (Róma), a vilnai egyetem, a norvég és svéd akadémiák.

Az évforduló alkalmából *Berzeviczy* Albert elnök kezdeményezésére gróf *Bethlen* István miniszterelnök és gróf *Klebelsberg* Kunó javaslatára a magyar nemzet az 1925. XLV. t.-c.-ben a *legnagyobb magyarnak* emlékét törvénybe iktatta, az 1925. XLVI. t.-c.-ben pedig a M. Tud. Akadémia érdemeit. Ez a törvénycikk az évforduló alkalmából 3 milliárd egyszersmindenkori államsegélyt szavazott meg az A.-nak és kimondotta, hogy hálája jeléül az 1923. I. t.-c.-ben biztosított évi rendes segélyt az 1926—27-iki költségvetési évtől kezdve az államháztartás helyzetéhez képest a jövőben fel fogja emelni. A társadalom áldozatkészsége sem maradt el: 1922-től 1925-ig $1^1/_2$ milliárd adomány folyt be (Pesti Keresk. Bank 100 millió, Pesti Hazai Takarékpénztár 100 millió, Kónyi Hugó 125 millió, Széchenyi unokái: gróf Teleki Tiborné és gróf Károlyi Lajosné 100 millió, gróf Széchenyi Aladár 100 millió, báró Kornfeld Móric 450 millió, a Salgótarjáni Kőszénbánya Társaság $^1/_2$ milliárd stb.). Az adományozók közt külön ki kell emelni a magyar középfokú iskolák küldeményét. A vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanis elrendelte, hogy gróf Széchenyi István fellépését országszerte ünnepeljék meg s az ezen alkalommal befolyt pénzt az A.-nak küldjék be. 203 iskola az 1925-ik év végéig összesen 52 millió koronát küldött be. Az ifjúságnak a nemzet minden rétegéből szedett adománya és lelkes buzgósága nemzeti nagy szomorúságunkban valóban vígaszul szolgálhat. Igaza van Vörösmartynak most másodszor is az A.-nak az alapításkor javasolt jelszavával, most is «Borura derü», de igaza van abban is, hogy «naggyá csak flaink szent akaratja tehet».

Akadémiák Nemzetközi Szövetsége (l. I. köt. *Akadémia*). Az A. a világháború óta nem fejtett ki újabb munkásságot. 1914 óta a Magyar Tudományos Akadémia *nem* tagja az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének.

Akali, kisk. Zala vm., (1920) 393 lak.

Akasztó, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 3737 lak.

Akiab, ker. főváros Birma indiai tartományban, (1921) 36,569 lak.

Akkermán, város Román-Besszarábiában, (1914) 40,000 lak.

Akli, Ugocsa vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Aklos (*Üklima*), Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Akmár (*Acmariu*), Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)

Akmolinszk, 1. volt orosz tartomány Ázsiában, 1920 óta Kirgisztán szovjet-köztársaság része. — 2. *A.*, város, (1920) 10,035 lak.

Aknasugatag (*Ocna Şugatag*), Máramaros vm., (1920) 1858 lak. (Tr. R.)

Aknaszlatina (*Akna Slatina*), Máramaros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Akola, brit-indiai város, (1921) 37,864 lak.

Ákos (*Acâş*), Szilágy vm. (Tr. R.)

***Ákos** (*Scherer*) *István*, gyógypedagógus és szakíró, szül. Kölesden (Tolna vm.) 1861 jan. 8. A váci siketnémák intézetében, majd a budai pedagógiumban volt tanár, utóbb az állami gyógypedagógiai intézet helyettes igazgatója, 1921. nyugdíjba ment. Szerkesztette 1886—1899. a *Kalauz a siketnémák oktatása és nevelése terén* c. folyóiratot; írt számos cikket tanügyi és napilapokba; önállóan megjelent: *A siketnémaoktatás és nevelés kézikönyve* (1895); *Az 1899-iki nemzetközi gyermekvédő kongresszus naplója* (1900). E Lexikonnak is munkatársa.

Ákosfalva (*Acăţari*), Maros-Torda vm. (Tr. R.)

***Akšamović** *Antal*, diakovári róm. kat. püspök, szül. 1875 máj. 27. 1902-ben teológiai tanár lett Diakováron, 1920. nevezték ki püspökké, 1923 óta a pécsi püspökséghez tartozó, de Jugoszláviához került részek apostoli adminisztrátora. Írt teológiai cikkeket és sokat áldozott a horvát kulturáért.

***Akszakov**, *Alexander Nikolajevics*, orosz író, szül. 1832., megh. Szent-Pétervárott 1903. mint orosz államtanácsos. Elómozdította a német spiritiszta irodalmat. Főműve: Animismus und Spiritismus.

Akszu (kín. *Ven-szu*), kerületi főváros a kínai Kelet-Turkesztánban, (1920) 67,706 lak.

***Aktivizmus**, újabb időben keletkezett kifejezés ellentétben azzal, hogy valamely ügyet pusztán elméleti tervezéssel vagy propagandával akarnak elérni. Igy a flamand aktivisták a világháború alatt tettleg akarták különállásukat Belgiumban érvényre emelni. — *A.*, az a modern művészeti irány, amely a művészetet aszerint értékeli, mekkora annak tömegnevelő hatása, aktiv mozgató ereje. Az aktivista művészet eszerint nem l'art pour l'art, hanem propagandaeszköz, amely a közönséget egy eszmének (legtöbbször a szociális forradalom eszméjének) igyekszik megnyerni.

Alabama, északamerikai állam, (1920) 2.348,174 lakossal.

Alacska, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 755 lak.

Alag, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 2265 lak.

Alagoas, állam Braziliában, ter. 55,000 km², (1920) 978,748 lak.

Aláírás (l. I. köt.). Az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-c.) 317. §-a szerint kézjeggyel ellátott magánokiratnak csak akkor van teljes bizonyító ereje, ha a kézjegy bíróilag v. közjegyzőileg hitelesítve van.

Alais, város Gard francia départementban, (1921) 36,445 lak.

Alakiság (l. I. köt.). Az 1918 okt. 15 óta telekkönyvi bejegyzések alapjául szolgáló okiraton *nő* is lehet tanu. (4420/1918. M. E. sz. rendelet és 1920. XXXVI. t.-c.)

Alakszerű jogügyletek (l. I. köt.). Ingatlant elidegenítő jogügylet (adás-vétel, csere, ajándékozás) érvényességéhez a jogügyletnek irásba fogla-

lása szükséges; ugyanez áll az ily szerződés kötését megelőző megegyezésre (előszerződésre). Egyes esetek e szabály alól ki vannak véve. (4420/1918. M. E. sz. rendelet, amelyet az 1920. XXXVI. t.-c. megerősített.) Írásbeli szerződés kell továbbá a törvényes állatforgalmi szavatosságtól eltérő megállapodásokhoz (1923. X. t.-c.), társasháztulajdon alapításához (1924. XII. t.-c.), rendszerint ügyvédi jutalomdíj kikötéséhez (1874. XXXIV. t.-c. 54. §) stb.

Alameda, város Kaliforniában, (1920) 28,806 lak.

Alamor *(Alămor)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)

Aland-szigetek (l. I. k.), Finnországhoz tartozó autonom szigetcsoport a Keleti-tengerben, 1442 km², (1921) 27,016 lak. A világháborúban Oroszország, megszegve az 1856-iki párisi béke föltételeit, az entente hozzájárulásával erődöket építtetta szigeteken és tengeralattjárók főtámaszpontjává tette. 1916 júl. 26. német Zeppelin-léghajó eredményesen bombázta. Az 1917-iki orosz forradalom után Finnország önállóvá lévén, az A.-et birtokba vette, de a lakosság egy része Svédországhoz akart csatlakozni és Svédország a szigetek egy részét meg is szállta. Finnország a németeket kérte segítségül, mire Svédország visszavonta csapatait s a szigeteket németek szállták meg. A német-finn egyezmény értelmében az erődítéseket lerombolták. Svédország a párisi béketárgyalásokon bejelentette igényét, amelyet a Népszövetséghez tettek át, ez 1921. Finnországnak ítélte oda a szigeteket azzal a kikötéssel, hogy azokon nem szabad erődöket építenie.

Alap, nagyk. Fejér vm., (1920) 3124 lak.

Alapajevszk, város Jekaterinburg orosz kormányzóságban, 15,000 lak.

***Alaptőkeminimum** egyes államok jogában meghatározott az az összeg, amelynél kisebb alaptőkével részvénytársaság nem alakulhat meg. A háború előtt is ismerte az A.-ot a német kereskedelmi törvény, bár nem közvetlenül állapította azt meg, hanem úgy, hogy az egyes részvény névértékét szabta meg legalább 1000 M.-ban, névre szóló részvényeknél legalább 200 M.-ban. Ehhez képest, minthogy részvénytársaság alakulásához legalább öt részvényes volt szükséges, az A. 5000 M., kivételesen 1000 M. volt. Nálunk az A.-ot a mérlegvalódiság helyreállításáról szóló 7000—1925. P. M. sz. rendelet hozta be (l. *Aranymérleg*), kimondva, hogy új részvénytársaság, ha helyi jellegű, 100,000 pengőnél, egyébként pedig 150,000 pengőnél kisebb alaptőkével nem alakulhat.

Alapy *Henrik*, orvos, 1915. egyetemi rendkívüli tanár lett, később megkapta az egészségügyi főtanácsosi címet.

Alas, *Leopoldo*, spanyol író, megh. Madridban 1901 jún.

Alaska, az amerikai Egyesült-Államok területuma, ter. 1,518,700 km², (1920) 55,036 lak.

Alatir *(Alatyr)*, város Szimbirszk orosz kormányzóságban, (1910) 12,000 lak.

Alattyán, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm., (1920) 2487 lak.

Alba, város Cuneo olasz tartományban, 15,000 lakossal.

Albac = *Fehérvölgy*.

Albacete, tartomány Spanyolországban, (1922) 295,932 lak. — *A.*, a tartomány fővárosa, (1920) 31,960 lak.

Alba-Julia = *Gyulafehérvár*.

Alba Nevis írónő újabb munkái: *Ádámok és Évák* (elbeszélés, 1912); *Bibor* (1916); *Konfetti* (1918); *Összegyüjtött költeményei* (1920); *Harminc pompás mese* (1924).

Albánia *(Skipéria*, l. I. köt.), 1912 óta szabad állam, az SzHSz. királyság, Görögország és az Adriai-tenger közt, 37,554 km² területtel, (1923) 817,468 lak. Partvidéke lapályos, homoktúrásokkal, parti tavakkal és néhány kiugró hegyfokkal megszakítva. Kikötői, San Giovanni di Medua, Durazzo, Valona, Santi Quaranta, el vannak homokosodva. Az országot a Dinári-alpok ágazzák be, többnyire kréta- és harmadkori mészkőzetekből állanak. Felső-Albániában a Mali Pupzuk és Maja Jezerce 2600 m.-ig emelkednek; Alsó-Albániában a legmagasabb hegy a Tomor, 2413 m. Fő folyója, amelyen sekélyjáratú hajók is közlekedhetnek, a Bojana, a Drin, Mar, Arzen, Skumbi, Szemeni, Vojussza, vad szurdokokat áttörő kisebb folyók. Az *éghajlat* a partvidéken és mélyebb helyeken középtengeri, a magasabb helyeken zord. A partvidéken olajfaligetek és dús tölgyfaerdők vannak, ezek az értékes Valona-gubacsot szolgáltatják; a hegyi lomb- és fenyőerdők nagy része a rablógazdaság áldozata lett. Ideiglenes fővárosa *Tirana*; nagyobb városai: Skutari, Korica, Elbaszán, Argyrokasztro. A földmüvelés és ipar kezdetleges; közlekedési útja kevés, csak a világháborúban az osztrák-magyar és olasz megszállás alatt építettek néhány jó útvonalat és 65 km. keskenyvágányú vasutat. *Kormányzata* élén az elnök áll, akit a nemzetgyülés választ. A nemzetgyülés két kamarából áll; az elnökválasztást együttes ülésen intézik. A szenátus 18, a képviselőkamara 53 tagból áll. Címere kétfejű fekete sas vörös mezőben, lobogója piros-fekete-piros.

Története. Midőn 1912 őszén a Balkán-Szövetség és Törökország között háborúra került a dolog, a magára maradt albán nép a valonai nemzetgyülésben 1912 nov. 28. A.-t független államma nyilvánította és Iszmail Kemál bég vezetése alatt független kormányt alakított. A szerb-görög előnyomulással szemben a londoni reunió dec. 17. a független A. elismerése mellett határozott, mire a szerb, montenegrói és görög haderőknek ki kellett üríteniök A. területét. Távozásuk után azonban A. védőhatalmai, Ausztria-Magyarország és Itália között újult ki a versengés, amelynek azután A. első fejedelme, *Wied Vilmos* német herceg, Károly román király nejének, Wied Erzsébet hercegnőnek rokona is áldozatul esett. Vilmos 1914 március 7-én vonult be Durazzo fővárosba, hol röviddel azután Esszád pasa olasz segítséggel támadt ellene, a büntetés elől pedig Itáliában keresett menekülést. A világháború kitörése után Vilmos fejedelem szept. 8. lemondás nélkül elutazott, mire az országban a legteljesebb zavar állott elő. Északon a szerbek és montenegróiak, később osztrák-magyar csapatok nyomultak be, kelet felől a bolgárok, délről

a görögök jelentek meg, nyugatról pedig olasz csapatok léptek partra. Az 1915 ápr. 13-iki londoni szerződés A.-t Olaszország érdekkörébe utalta, mire az olasz kormány 1917 jún. 3. az országot olasz védőség alatt független állammá nyilvánította. Ezt az olasz védőséget azonban Szerbiának sikerült meghiusítania. Tekintettel arra, hogy a szerbek Franchet d' Espérey francia tábornok vezérlete alatt az albán föld $^1/_6$ részét szerb megszállás alá helyezték, Olaszország egyéb utakon igyekezett A. létét biztosítani. Mielőtt csapatait visszavonta, 1920 aug. 2. elismerte A. teljes állami függetlenségét; midőn pedig A. területét kiürítette, dec. 17. A.-t a Nemzetek Szövetségébe vétette fel. A kormány élén az olaszbarát Monsignore Fan Noli állott, aki ellen a szerbbarát miridíták Szerbia támogatásához folyamodtak. A négyéves polgárháború (1921—24) eredményeként a tiranai kormány Fan Noli vezetése alatt 1924 dec. 27. Olaszországba menekült, a miridíták pedig 1925 febr. 1. A. elnökévé a szerb támogatással bevonult Ahmed Zogut választották. A bőséges irodalomból megemlítjük a következő munkálatokat: *Balcanicus*, Protics Sztoján szerb államférfi, Albanski problemi Srbija i Austro-Ugarska (Belgrád 1913. Német kiadás, Leipzig 1913. Francia kiadás, Paris 1913); *Canniglia* B., Italia e Albania 1914—20. (Róma 1925); *Chebrezi* C., Albania past and present (London 1919); *Colonna di Cesaro* G. A., L'Italia nell'A. meridionale, 1917—18. (Foligno 1921); Miss Edith *Durham*, The struggle for Scutari, Turk, Slav, Albanian (London 1914) és Twenty years of Balkan tangle (London 1920. Német kiadás Stuttgart 1922); *Godart* J., L'Albania in 1921 (Paris 1922); *Gopcsevics* S., Das Fürstentum Albanien (Berlin 1914); *Gyorgyevics* V., Die Albanesen und die Grossmächte (Leipzig 1913. Francia kiadás, Paris 1913); *Grothe* H., Das albanische Problem (Halle 1914); *Peacock* W., Albania, the foundling state of Europe (London 1914); *Rotheit* R., Aus Albaniens Werdetagen (Berlin 1914); *Sulliotti* A. J., In Albania, Sei mesi di und regno (Milano 1914); *Thallóczy* Lajos, Illyrisch-albanische Forschungen (2 köt., Leipzig 1916); *Thallóczy, Jirecsek* és *Sufflay*, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis ill. (2 k., 1913); *Nopcsa*, Albanien (1924).

Albany, New York állam fővárosa, (1920) 113,344 lakossal.

Albár *(Albár)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Albay, város Luzon szigetén, (1918) 52,756 lak.

Albert, város Somme francia départementban, (1911) 7343 lak. A világháborúban, a Somme-menti csatákban hosszú véres harcok folytak körülötte.

Albert, I., *monacoi fejedelem*, megh. Párisban 1922 jún. 26. A monacoi oceanografiai muzeumon kívül újabb nagy alapítása volt a párisi *Institut océanographique*, amely a mélytengeri kutatásokról 60 kötetes munkát adott ki, 1919. pedig ugyancsak Párisban az Institut de paleontologie humainet alapította. 1914-ben a Magyar Tud. Akadémia is kültagjának választotta; taggá választotta tudományos munkásságának elismeréséül több más akadémia is; a brüsszeli, aberdeeni, edinburghi egyetemek tiszteletbeli doktorrá avatták.

Albert, 1. *Eugen d'*, francia zongoraművész és zeneszerző; újabb művei: A holt szemek (1916); Az oliverai bika (1918); Forradalmi nász (1919); Scirocco (1921); Mareike von Nymwegen (1923).

*2. *A., François*, francia politikus, szül. Bordeauxban 1877 máj. 4. Egyetemi tanár, radikális ujságíró, 1924. Herriot kormányában közoktatásügyi miniszter volt. Önálló művei: Les unifiés et la gouvernement de Clemenceau (1919); Le procès Maloq (1920).

Alberta, tartomány Kanadában, (1921) 588,454 lakossal.

Albertfalu *(Grabovac)*, Baranya vármegye (Tr. SzHSz.)

Albertfalva, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 1219 lak.

Alberti, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 4078 lak.

Albi, Tarn francia département székhelye, (1921) 26,628 lak.

***Albiker**, *Karl*, szobrász, szül. Ühlingenben (Schwarzwald) 1878 szept. 16. A drezdai akadémia tanára. Főképen apró kő- és terrakotta-alakokat és mellszobrokat készített.

Albis *(Albis)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Albisy *Katalin*, írónő, megh. Biharpüspökiben 1926 márc. 23.

***Alboran**, kis spanyol sziget a Földközi-tenger legnyugatibb részében, az afrikai Cap Tres Forcastól 60 km.-re É.-ra, világítótoronnyal.

Albori *Jenő* báró, táborszernagy, megh. Bécsben 1915 szept. 4.

***Albrecht** *Ferenc József Károly főherceg, magyar kir. herceg*, Frigyes főherceg fia, szül. Weilburgban (Baden mellett) 1897 júl. 24. Jogi tanulmányok mellett a magyaróvári gazdasági akadémiát is végezte. Első szereplésével, midőn Ferenc József királyt képviselte a pozsonyi Erzsébet-egyetem megnyitásán, rokonszenves hatást keltett. Mint fiatal hadnagy vett részt a világháborúban az olaszországi harctéren. Az összeomlás után Budapesten telepedett meg és jelentékeny részt vesz a társadalmi, különösen ifjúsági kulturális és gyermekvédelmi mozgalmak vezetésében.

Albrecht, *württembergi herceg*, 1913. vezérezredes és hadseregfelügyelő lett, a világháborúban a 4. német hadsereget vezette, 1916. tábornaggyá nevezték ki s a lotharingiai hadseregcsoport főparancsnoka lett, 1917. Károly király az aranygyapjasrenddel tüntette ki. A württembergi trón várományosa volt, miután II. Vilmos királynak nem volt fiúutóda; a forradalom után a magánéletbe vonult vissza. 1921-ben Zeil kastélyban időzvén vendégképen, a vadászat alkalmával ellene merényletet követtek el, de csak könnyen sebesült meg.

***Albrecht**, 1. *Eugen*, fiziológus, szül. Sonthofenban (Allgäu) 1872 jún. 21., megh. Frankfurtban 1908 jún. 18. A Senckenberg-féle anat. intézetben dolgozott. Művei: Vorfragen der Biologie (1900).

*2. *A., Karl Theodor*, csillagász, szül. Drezdában 1843 aug. 30., megh. Potsdamban 1915 aug. 31. A potsdami Geodätische Institutionban működött. Műve: Formeln und Hilfstafeln für geogr. Ortsbestimmungen (4. kiad. 1908).

*3. *A., Karl*, festő, szül. Hamburgban 1862 ápr. 2. Előbb kereskedő volt, azután Weimarban tanult festeni. 1905-ben a königsbergi művészeti akadémián lett tanár. Fest tájképeket, csendéletet, arcképeket.

*Albrich *Konrád*, orvostanár, szül. Nagyszebenben 1889 jún. 17. Orvostudorrá avatták 1912. A pozsonyi tud. egyetem szemészeti tanszéke mellé 1918. tanársegédnek nevezték ki, 1922. egyetemi adjunktus lett. 1923-ban magántanárrá képesítették. Tudományos közleményei különböző folyóiratokban jelentek meg. Sajtó alatt a Magyar orvosi kiadótársulatnál: *Szembetegségek és szemtünetek összefüggése a szervezet egyéb betegségeivel.*

Albuñol, város Granada spanyol tartományban, (1920) 10,257 lak.

Albuquerque, 1. város Badajoz spanyol tartományban, (1920) 10,257 lak. — 2. *A.*, város New Mexico északamerikai államban, (1920) 15,157 lak.

Alcalá, spanyol városok: 1. *A. de Guadaira*, Sevilla tartományban, (1920) 11,038 lak. — 2. *A. de Henares*, Madrid tartományban, (1920) 11,142 lak. — 3. *A. la Real*, Jaén tartományban, (1920) 17,267 lak.

Alcamo, város Sziciliában, 32,000 lak.

Alcazar de San Juan, város Ciudad Real spanyol tartományban, (1920) 16,117 lak.

Alcina *(Alfina)*, Szeben vm. (Tr. R.)

Alcíra, város Valencia spanyol tartományban, (1920) 20,839 lak.

Alcoy, város Alicante spanyol tartományban, (1920) 36,463 lak.

Alcsil *(Cil)*, Arad vm. (Tr. R.)

Alcsút, nagyk. Fejér vm., (1920) 1858 lak.

***Alcyonaceae**, l. *Bőrkorallok* (III. köt.)

Áldásos *(Halalis)*, Arad vm. (Tr. R.)

Áldásy *Antal*, történetíró, 1912 óta a budapesti tudományegyetemen a középkori történelem ny. r. tanára, 1924—25. ugyanezen egyetem bölcsészeti karának dékánja; a Magy. Tudományos Akadémia és a Szt. István Akadémia rendes tagja, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság alelnöke. Újabb művei: *Zsigmond király római császárrá koronázása* (Századok, 1913 és k. ny.); *Zsigmond császárrá koronázása és a német városok* (Fejérpataky-Emlékkönyv 1917 és k. ny.); *A keresztes hadjáratok története* (Budapest 1924); *Címertan* (1924); *A német zsidóság koronázási díja II. Albert idejében* (gr. Klebelsberg-Emlékkönyv 1925 és k. ny.); *Emlékbeszédek:* Lamprecht Károlyról, Némethy Lajosról, Fejérpataky Lászlóról, Fraknói Vilmosról, Csoma Józsefről. Szerkeszti a Turult és a Történelmi Szemlét.

Aldebrő, nagyk. Heves vm., (1920) 1518 lak.

Aldershot, város Hampshire angol countyban, (1921) 28,764 lak.

Aldoboly *(Doboli de Jos)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

***Aldobrandini**, *Cinzio*, bíboros, pápai államtitkár. Sürű levélváltásban állott Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemmel, kit a török elleni harc folytatására ösztökélt. A Vatikánban ő képviselte legerélyesebben ezt az eszmét nagybátyja, VIII. Kelemen pápa mellett, aki pénzzel is támogatta a harcias fejedelmet és állandó követeket tartott mellette. A. számos, 1592—1600 közti magyar történelmi vonatkozású levelét v. ö. *Veress Endre*, Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből c. művében (a Monumenta Vaticana Hungariae II. sorozata 3. köt.) és *Carillo Alfonz* jezsuita atya iratai és levelezése c. másik művében (Budapest 1906, a M. Tud. Akadémia Monumentái Oklevéltári sorozata 32. köt.)

Áldófalva *(Aldeşti)*, Arad vm. (Tr. R.)

Aldorf *(Aldorf)*, Beszterce-Naszód vm. (Tr. R.)

Alemtejo, tartomány Portugáliában, területe 23,886 km², (1920) 50,152 lak.

Alençon, Orne francia département fővárosa, (1921) 16,249 lak.

Aleppo, város Sziriában, kb. 150,000 lak., a török uralom alatt vilajet székhelye volt. A világháború végén, a palesztinai török vereség után 1918 okt. 26. az angolok bevették. Sziria a sévresi béke alapján francia kormányzat alá kerülvén, 1920 júl.-ban franciák szállták meg.

Aleşd = *Élesd.*

Alessandria, 1. olasz tartomány Piemontban, ter. 5079 km², (1921) 779,712 lak. Fővárosa *A.*, (1921) 78,278 lak.

Alexander, 1. *Béla*, orvos, megh. Budapesten 1916 jan. 15. Újabb munkái: *A magzati csontosodások syphilises változása* (1914); *Egy csonttörés története* (ért., 1914).

2. *A. Bernát*, 1914—15. az egyetem filozófiai karának dékánja volt; 1919 szept.-ben külföldre ment, Németországban és Svájcban tartózkodott, 1923. visszatért és nyugdíjazták. Újabb művei: *Shakespeare* (1920); *Spinoza* (München, német nyelven 1923); *Madách Imre* (1923); Geschichte der Philosophie (München 1923); *Tanulmányok.* Filozófia (1924); *Tanulmányok.* Művészet (1924); *Spinoza* (Zsidó könyvtár, 1924). Számos tanulmánya és cikke jelent meg az Ujság és Pester Lloyd hírlapokban, valamint folyóiratokban.

***Alexander**, *Boyd*, angol Afrika-kutató, szül. Edinburghban 1873., megölték Szudánban 1910 ápr. 2. 1897-ben tudományos expedíciót vezetett a Zöldfoki szigetekre, 1898—99-ig a Zambézi vidékét kutatta át. 1904-ben Közép-Afrikát szelte át a Csad-tótól a nilusmenti Kartumig. 1908-ban Nyugat-Afrikába utazott, ahol 1909 ápr. 26. szemtanuja volt a Kamerun-hegy kitörésének. Expedicióinak eredményeiről From the Niger to the Nile c. munkájában (1907, 2. köt.) számol be.

Alexandra *Feodorovna, orosz cárné*, II. Miklós cár neje, meggyilkolták a cári család lemészárlásakor 1919 júl. 17.

Alexandrette, a szíriai partvidék legjobb kikötője, 15,000 lak. Az A.-ből Toprakkaleba vivő 60 km. hosszú szárnyvasutat 1923-ban nyitották meg.

Alexandria, 1. kormányzóság Egyiptomban, (1917) 444,617 lak. — 2. *A.*, kikötőváros u. o., (1917) 444,617 lak. — 3. *A. (Alecsandrie)*, város Romániában, (1913) 15,810 lak. — 4. *A.*, város Virginia északamerikai államban, (1920) 18060 lak.

Alexandrija (ukrán *Alekszandrija)*, város Kherszon kormányzóságban, (1914) 14,000 lak.

Alexandropol (előbb *Gumri)*, város a volt Eriván orosz kormányzóságban, 34,000 lak. Az 1918-iki breszt-litovszki békeszerződés Török-

országnak juttatta, most Arménia *(Aiastan)* szovjet-köztársasághoz tartozik.

Alexandrovszk (ukrán *Alexandrivszk*), város Jekaterinoszlav orosz-ukrán kormányzóságban, 45,000 lak.

Alexej *Nikolajevics*, orosz trónörökös, meggyilkolták a cári család lemészárlásakor 1919 júl. 17.

***Alexejev**, *Michail V.*, orosz tábornok, szül. 1857 nov. 3., megh. Jekaterinoszlavban 1918 okt. 9-én. Részt vett az 1877-iki orosz-török háborúban, 1904—5-ig a 3. mandzsuriai hadsereg szállásmestere, 1908. a kievi katonai kerület vezérkari főnöke volt. A szentpétervári katonai akadémián tanított. A világháborúban 1915 ápr.-ban az ÉNy.-i orosz sereg főparancsnoka, szept.-ben a cár vezérkari főnöke lett. 1916-ban lemondott. 1917 márc.-ban a forradalmi kormány az összes orosz seregek főparancsnokává nevezte ki, de ugyanaz év jún.-ban a munkás- és katonatanács lemondatta. 1918-ban sereget szervezett a bolsevisták ellen; röviddel utána meghalt.

***Alfaraca de cobra** (növ.), l. *Monnieria*. (XIII. köt.)

Alfonz, *Oporto hercege*, megh. Nápolyban 1920 febr. 21. Nőül vette 1917. *Hays* Nevada amerikai dúsgazdag özvegyet (szül. Ohióban 1885.).

***Alföldi** *András*, a debrecení tud. egyetemen az ókori történelem rendk. tanára, szül. Pomázon (Pest vm.) 1895 aug. 27. Az egyetemet Budapesten végezte, ahol fil. doktorrá avatták. 1915—23. a M. Nemzeti Muzeum éremtárában működött s innen mint muzeumi őrt nevezték ki a debreceni egyetem tanárává. Tanulmányai a magyar és külföldi szakfolyóiratokban nagy számban jelentek meg. Művei: *Pannóniai agyagminták és vonatkozásaik a császárokra* (Budapest 1918); Il tesoro di Nagytétény (Milano 1920; különlenyomat a Rivista Italiana di Numismaticából); Untergang der Römerherrschaft in Pannonien (I. köt. Berlin 1924, Ungar. Bibliothek Nr. 10.); *Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannóniában?* (Budapest 1925).

Alfüged *(Ciugudul de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

***Alfven**, *Hugo Emil*, svéd zeneszerző, szül. Stockholmban 1872 máj. 1. 1910-ben az upsalai egyetem zeneigazgatója lett. Írt szimfóniákat, dalokat, zongoraszerzeményeket.

Algarve *(Algarbia)*, portugál tartomány, 5019 km², (1920) 268,294 lak.

Algeciras, város Cadiz spanyol tartományban, (1920) 19,417 lak.

Algemesi, város Valencia spanyol tartományban, (1920) 11,590 lak.

Alger, Algeria fővárosa, (1921) 206,595 lak.

Algeria, afrikai francia gyarmat, 575,432 km², (1921) 5.806,090 lak.

Alghero, város Szárdinia szigetén, 11,600 lak.

Algyógy *(Geoagiul de Jos)*, Hunyad vmegye. (Tr. R.)

Algyő, nagyk. Csongrád vm., (1920) 3050 lak.

Alhó *(Alhau)*, Vas vm. (Tr. A.)

Alibánfa, kisk. Zala vm., (1920) 384 lak.

Alibunár *(Alibunar)*, Torontál vm., (1920) 4336 lak. (Tr. SzHSz.)

Alicante, 1. spanyol tartomány, ter. 5799 km², (1922) 519,379 lak.— 2. *A.*, a tartomány fővárosa, (1922) 64,995 lak.

Alicante-szóda, l. *Mesembrianthemum* (XIII. k.).

Alison, *Archibald*, angol törzskari tiszt, megh. 1907 febr. 5.

Alistál *(Aliștál)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Aljechin**, *Alexander*, Kanadában élő orosz sakkbajnok, szül. Moszkvában 1892 okt. 19. Először Stockholmban 1912. nyert díjat, azután majd minden évben; legutóbb Hágában 1821., Karlsbadban 1923.

Alkenyér *(Șibot)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Alkér *(Cheriu)*, Bihar vm. (Tr. R.)

***Alkér** *Kálmán*, nemzetközi jogi író, szül. Budapesten 1882 dec. 31., jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1905. jogtudor, 1909. bírói vizsgát tett. Bírósági szolgálatba Budapesten 1905 júl. 9. lépett mint joggyakornok, 1914. albíró, majd törvényszéki bíró lett. 1919 febr. óta az igazságügyminisztériumban teljesít szolgálatot, ahol 1923 máj. 15. ítélőtáblai bíróvá nevezték ki. Az igazságügyminisztériumban előbb a törvényelőkészítő, utóbb a nemzetközi osztály előadójaként működik. Jelentős szerepet tölt be a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos munkálatok körében, mint a kormány kiküldöttje több nemzetközi tárgyaláson vett részt. A nemzetközi jog köréből több tanulmánya jelent meg a különböző jogi folyóiratokban. Főműve: *A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata* (Budapest 1921), amelyet másokkal együtt készített és amelyben a békeszerződés X. rész III—VIII. címét, valamint XI. részét dolgozta fel. E Lexikonnak is munkatársa.

Alkmaar, város Németalföldön, (1922) 25,267 lakossal.

Alkotmány (I. I. köt.). A világháború befejezésével járó nagy átalakulások az új A.-ok egész sorát keltették életre. Új államok keletkeztek (Lengyelország, Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia, balti államok), régi államok más államformára tértek át (Németország, Ausztria, Törökország, Oroszország) vagy egyébként átalakultak (Románia) úgy, hogy vagy teljesen új A.-t kellett megállapítani, vagy a régit megfelelően átdolgozni. A magyar A. alkalmazásának folytonosságát a világháború elvesztését követő forradalmi események szakították meg. Ez események hatása alatt IV. Károly király 1918 nov. 13. kelt nyilatkozatában az államügyek vitelében való részvételről lemondott, az országgyűlés képviselőháza pedig az 1918 nov. 16-án tartott ülésében kimondotta feloszlását és főrendiháza berekesztette tanácskozásait. Ez időponttól kezdve a magyar A. figyelmen kívül hagyásával forradalmi kormányok intézték rendeleti úton az ország ügyeit. A forradalmak bukása után a magyar A. alkalmazásának folytonossága nem volt minden irányban teljesen helyreállítható. Minthogy az állami főhatalom gyakorlása az A. rendes formái között lehetetlenné vált, ideiglenesen rendezni kellett az államhatalom gyakorlását addig az időpontig, amíg az A. alapintézményei a változott viszonyokhoz képest újjáalkotva ismét felvehetik működésüket. Ez a feladat az 1919 aug. 7. napja után alakult

ideiglenes kormányokra (Friedrich- és Huszárkormány) és az e kormányok rendeleteivel szabályozott általános, titkos, egyenlő, közvetlen és kötelező választójog alapján 1920 febr. 16. napján összeült nemzetgyűlésre hárult. Ez a nemzetgyűlés az 1920 : I. t.-c.-el jóváhagyta a kormányoknak azokat a rendelkezéseit, amelyek alapján a nemzetgyűlés összegyült; magát a magyar állami szuverenitás képviseletének nyilvánította, amely a törvényhozó hatalmat egyedül gyakorolja; az államfői teendők ideiglenes ellátására pedig kormányzót választott. Az 1920 : I. t.-c. nem ad Magyarországnak új A.-t. Az az alkotmányozási láz, amely a háború befejezése után Európaszerte lenyügözte a kedélyeket s az államok jelentékeny részében új írott A. kidolgozására vezetett, nálunk nem tudott erőre kapni. Mi legalább attól a megpróbáltatástól megkímélve maradtunk, hogy ősi A.-unkat magunk dobjuk félre. A nemzetgyűlés nem tekintette feladatának, hogy mint «constituante» Magyarország részére új A.-t állapítson meg; ellenkezőleg az ősi A.-ossághoz való visszatérést tűzte ki feladatul és csakis e feladat megvalósíthatása érdekében keltett életre bizonyos átmeneti, kisegítő intézményeket. E törvény közjogi viszonyainknak akkori teljes bizonytalanságában megjelöli az A.-os fejlődés útját és az átmeneti állapot közjogi viszonyait rendezi; levonja az Ausztriával való viszony megszakadásának következményeit és szabályozza a jogfolytonosság megszakítása folytán szükségessé vált ideiglenes közjogi intézményeket (nemzetgyűlés, kormányzó). E törvénycikket kiegészíti az 1920 : II. t.-c. nagybányai Horthy Miklós úrnak kormányzóvá történt megválasztásáról és módosítja az 1920 : XVII. t.-c. (az A.-osság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920 : I. t.-c. 13. §-ának módosításáról.) Az említett törvényes rendelkezések nem érintették a magyar állam királysági államformáját, azért a felmerült kétségekre tekintettel a királyi jelzőnek az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezésében és a szent koronának az állami címereken való alkalmazását felújítja a 2394/1920. M. E. sz. rendelet. Fenntartja a királysági államformát a IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg-ház trónörökösödésének megszüntetéséről* rendelkező 1921 : XLVII. t.-c. is. A főrendiház működésének átmeneti szünetelése folytán ideiglenesen módosítani kellett a legfőbb fegyelmi bíróságok szervezetét és szabályozni a miniszterek felelősségre vonása esetében követendő eljárást; e tárgyban rendelkeznek az 1920 : V. és X. t.-c.-ek. A főrendiháznak felsőházzá való átszervezéséről a kormány két ízben is törvényjavaslatot terjesztett a nemzetgyűlés elé; e javaslatot azonban csak a közjogi bizottság tárgyalta. Törvényerőre emelkedett azonban az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1925 : XXVI. t.-c., amely a kétkamarás rendszerhez való visszatérés első lépése. Az újabb magyar közjogi intézményeket feldolgozza: *Egyed:* Mai közjogi berendezkedéseink, Budapest 2. kiad. 1926.

***Alkotmánybíróság**, alkotmányos kérdésekben döntő bíróság. Külön A. van Ausztriában és Csehszlovákiában. *Ausztriában* az A.-ot (Verfassungsgerichtshof) az alkotmány állítja fel és az 1921 júl. 13-iki törvény szervezi. A nemzeti tanács (l. o.) és a szövetségi tanács (l. o.) választja a tagokat. Itélkezik az A. a szövetség, az egyes államok és a községek ellen emelt igények felett, mint hatásköri bíróság működik, eldönti a polgári alapjogok megsértése tárgyában támadt vitákat, fegyelmi bíráskodást gyakorol a szövetségi elnök, a szövetségi és országos kormány tagjai ellen emelt vád esetén, ítélkezik a választások érvényessége kérdésében és elintézi a szövetségi és országos törvényhozás közt támadt ellentéteket. *Cseh-Szlovákiában* az 1920 márc. 9-iki törvény szervezi az A.-ot. Tagjait részben a köztársaság elnöke nevezi ki a képviselőház és a szenátus jelöltjei közül, részben pedig a legfőbb bíróságok választják tagjaik közül. Az A. dönt a felett, hogy a törvények és a kormányrendeletek nincsenek-e ellentétben az alkotmánnyal. A többi államban az A. funkcióit vagy az állambíróság, vagy az államtanács, vagy — mint nálunk — a közigazgatási bíróság (l. o.) látja el.

***Alkotmányjogi értekezlet**, 1922-ben a kormányzó hívta össze az ország legkiválóbb jogászaiból annak a kérdésnek a megbeszélése végett, hogy az 1920-ik évi első nemzetgyűlés működési idejének leteltével az alkotmányos élet folytonossága mikép biztosíttassék. Az A. berekesztését követte a második nemzetgyűlés összehívása. Az A. jegyzőkönyvét 1922. hivatalosan közzétették.

***Alkotmányvédelmi bizottság.** Minthogy a miniszterek felelősségre vonása esetében ítélkező bíróság megalkotására az 1848 : III. t.-c. 34. §-a értelmében hivatott főrendiház 1918 óta nem működik, az 1920 : X. t.-c. úgy rendelkezik, hogy a miniszterekre — még pedig a törvény életbelépte előtt nem alkotmányos úton alakult minisztériumok tagjaira nézve is — a vád alá helyezés jogát átmenetileg a nemzetgyűlés, a bíráskodást pedig egy e célra szervezett A.-ból alakult bíróság gyakorolja. Az A. elnökét, két helyettes elnökét és 30 tagját a nemzetgyűlés választja oly független állású magyar állampolgárok közül, akik a nemzetgyűlésnek nem tagjai; a másik 30 tagot pedig fele-fele részben a Kúria, illetve a közigazgatási bíróság választja saját tagjai (elnök, másodelnök, tanácselnökök, bírák) közül. Vád alá helyezés elrendelése esetében az ítélőbíróságot az A. elnöke alakítja meg. Elsősorban az érdekelt és aggályos tagokat küszöbölik ki; ezután a nemzetgyűlés által titkos szavazással választott egy vagy több vádlóbiztos és a vád alá helyezett miniszterek, illetve megbízott vagy hivatalból kirendelt védőik gyakorolják a visszavetés jogát. Maga az ítélőbíróság 12 rendes és 4 póttagból alakul s maga választja elnökét. A bíróság tagjai működésük megkezdése előtt bírói esküt tesznek. Szükség esetén az A. tagjaiból több ítélőbíróság alakítható. A vád alá helyezést bizottsági tárgyalásnak kell megelőzni. A bíróság megalakulásáig a letartóztatás kérdésében a nemzetgyűlés határoz és a határozatot az államfoglyokra megállapított módon a budapesti kir. ügyészség foganatosítja. A tárgyalást a bíróság háromtagú ta-

nácsa készíti elő. A bizonyítás felvétele nyilvános — esetleg zárt — szóbeli tárgyaláson történik. A vádlott távolléte nem akadály. A határozathozatal titkos szavazással történik; a bűnösség megállapításához legalább 8 szavazat szükséges. A büntetőtörvényekben ismert bármely büntetést ki lehet szabni, kártérítést és vagyonkobzást is lehet megállapítni.

Allaga *Géza*, zeneszerző és zeneművész, megh. 1913 aug. 21.

Allahabad, város Brit-Indiában, (1921) 157,220 lakossal.

Államadósság (l. I. k.). A világháború következtében a hadviselt államok túlnyomó részének fizetőképessége lényesen csökkent, minek egyik folyománya, hogy egyes államok eredeti adósságuk tőke- és kamatterhein is különböző könnyítéseket vittek keresztül. Az államok egyrészt a jó valutában elhelyezett államadósági címletek kamatait csak a valutaromlás után jelentkező rossz valutában fizetik az eredeti névérték kamatlába szerint, ezt általában a belföldi hitelezőkkel szemben alkalmazzák, vagy új valutacímletekre konvertálják, esetleg némi valorizációt alkalmaznak, másrészt pedig különböző egyességeket létesítenek az eredetileg külföldön elhelyezett és külföldiek birtokában levő címletek tőke- és kamatterhének csökkentésére.

A magyar állam adósságai részben a háború előtti időből származnak, részben a háború alatt, részben a háború után keletkeztek. A háború előtt felvett magyar államkölcsönök eredeti álladékának 45·73%-a esik a mai Magyarországra, a többi a Jóvátételi Bizottság határozata szerint az utódállamokat illeti. Ezen adósságok közül a 4%-os magyar aranyjáradék, a 4%-os koronajáradék és a 4½%-os törlesztéses járadékkölcsön a legszámottevőbbek. A háború előtt felvett többvalutás, aranyforintos és idegen valutára szóló kölcsönök magyar felülbélyegzéssel ellátott részének kamatait az eredeti kamatláb szerint, csökkentett valutaértékben fizetik. Ellenben e kölcsönök után a külföldre teljesítendő fizetések az Innsbruckban létesített megállapodás szerint történnek és pedig a 4%-os aranyjáradékkölcsön után az eredeti valutaértékű kamatozásának megfelelő kamatösszeg 32%-ában, az 1913. évi 4½%-os járadékkölcsön és az 1914. évi 4½%-os törlesztéses járadékkölcsön után pedig az eredeti kamatozásának megfelelő kamatösszeg 27%-ában. Ezenfelül külföldi pénznemben is történnek kamatfizetések.

A magyar állam a háború alatt kibocsátott címletekben kifejezett államadósságok (hadikölcsön) ama része után fizeti a kamatokat, amely része a címleteknek a nosztrifikálás eredménye alapján a mai Magyarországra esik. Nosztrifikáltatott: a 6%-os hadikölcsönből 4·4 milliárd K, az 5½%-os járadékkölcsönből 2·19 milliárd K, az 5%-os állami pénztárjegyekből 651·12 millió K, az 5½%-os állami péztárjegyekből 1·7 milliárd K, az 5½%-os állami törlesztéses kölcsönből 456·7 millió K. A háború alatt és után a trianoni békeszerződésig az 1912. évi LXIII. t.-c. 17. §-ában foglalt felhatalmazás alapján átmenetileg *függő* kölcsönök vétettek fel pénztárjegyek és különböző váltókölcsönök alakjában. Nemzetközi segélyhitel *(Relief-kölcsön)* címen 1·9 millió dollár kölcsön terheli a magyar államot az amerikai Egyesült-Államokkal szemben, azután 638 millió francia frank Franciaországgal szemben, 101 ezer hollandi forint Hollandiával, 147 ezer dán korona Dániával, 68 ezer norvég korona Norvégiával, 123 ezer svéd korona Svédországgal és 204 ezer svájci frank Svájccal szemben. A békeszerződés életbeléptétől kezdve felvett állami adósságok közé tartoznak a Nemzeti Bank létesítésével kapcsolatban vállalt 1949 milliárd K függő adósság, az 1922. I. t.-c. 6. §-a alapján kibocsátott 6%-kal francia frankban kamatozó 90 millió frank pénztárjegy kölcsön, a Magyar Pénzügyi Szindikátustól felvett 1 milliárd K kölcsön és az 1924. VI. t.-c. alapján kibocsátott 720 milliárd K 5%-os kényszerkölcsön. Végül 1924. évben a Nemzetek Szövetségének tanácsa által jóváhagyott terv alapján különböző államokban elhelyezett és az illető államok valutájára szóló címletekben 250 millió aranykorona értékű kölcsön bocsáttatott ki. Az 1926—27. évi állami költségvetés a magyar állam adósságának tőkeálladékát 1.549 millió pengőben tünteti fel.

Állambíróság v. *államtörvényszék* (l. I. köt.) szervezetett újabban több államban. *Németországban* az 1921 júl. 9-iki törvény állítja fel Staatsgerichtshof címen. Feladata: 1. dönteni a birodalmi gyűlés (l. o.) által a birodalmi elnök (l. o.), birodalmi kancellár (l. o.) és birodalmi miniszterek ellen emelt vád felett; 2. dönteni a birodalmi kormány (l. o.) és az országos kormányok közt a birodalmi törvények (l. o.) végrehajtása során felmerült egyes vitákban. Az 1. esetben az Á. a birodalmi törvényszéknél (l. o.), a 2. esetben a birodalmi közigazgatási bíróságnál van szervezve, a bírói tagokon felül a birodalmi gyűlés (l. o.) és a birodalmi tanács (l. o.) által választott ülnökök vesznek részt benne. *Finnországban* az 1919 júl. 17-iki alkotmány szerint az Á. bíráskodik az államtanács (l. o.) és a legfőbb bíróságok tagjai ellen emelt vád felett. *Angliában* és az *Északamerikai Egyesült Államokban* a parlament működik mint Á. Lásd még *Alkotmánybíróság* és *Államtanács*.

Állam elleni bűncselekmények (l. I. köt.) Magyarországon a közjogi változások következtében módosultak. Új tárgya az Á.-nek a kormányzó személye, aki az 1920. I. t.-c. 14. §-a szerint sérthetetlen és a királlyal egyenlő büntetőjogi védelemben részesül. Ellenben a felségsértés, lázadás, illetőleg izgatás elkövetési tárgyai közül kiesett az osztrák császársággal volt közjogi kapcsolat és a társországokkal fennállott államközösség. Az 1921. III. t.-c. viszont új, hatásos védelmet kíván nyújtani az állami rendnek a felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalom vagy szervezkedés ellen. Az ilyen mozgalom kezdeményezése vagy vezetése bűntett, az abban való tevékeny részvétel vagy annak előmozdítása vétség. A törvény jelentékenyen felemelt büntetési tételeket állapít meg a mozgalommal vagy a szervezkedéssel összefüggően és annak céljára

elkövetett minden más büntettre és vétségre is, ezenfelül súlyosan bünteti a feljelentés elmulasztását és a felforgató célú izgatást és felhívást is. Ezeket a rendelkezéseket kiegészítik a katonaság és más állami fegyveres szervezet ellen elkövetett izgatást és különösen a szolgálati fegyelem megbontását, továbbá az állam- és nemzetgyalázást (l. o.) büntető jogszabályok. A főbüntetésekhez járulnak: a hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése, a kiutasítás vagy kitiltás s az államkincstár javára megítélhető s az elítélt egész vagyonának elkobzásáig terjedhető vagyoni elégtételnek megítélése. Az állam pénzügyi érdekeinek védelmére készült továbbá az osztrák-magyar bank bankjegyeinek felülbélyegzéséről szóló 1920. III. t.-c., az adócsalásról szóló 1920. XXXII. t.-c. és a fizetési eszközökkel elkövetett visszaélésekről szóló 1922. XXVI. t.-c.

*Államgyalázás. Az 1921. III. t.-c. 7. §-a vétség miatt bünteti azt, aki olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse. E cselekmény bűntett, ha abból a célból követték el, hogy valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék. Ha ez a törekvés célt is ért, a büntetés életfogytig tartó fegyház. A 8. § pedig vétségként bünteti a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezés használatát vagy meggyalázó cselekmény elkövetését. Mellékbüntetések: a hivatalvesztés, a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése, kiutasítás, kitiltás, bűntett esetében vagyoni elégtétel az államkincstár javára.

*Államháztartás egyensúlya a rendezett államháztartás fontos feltétele, amely különös jelentőségre emelkedett a háború után, amikor a nagy gazdasági válság, a pénz elértéktelenedése válságba sodorta az államháztartásokat. Az Á.-nak helyreállításáért az egyes államok — különösen a háborúban vesztes hatalmak — óriás küzdelmet folytattak, de csak részleges eredményekkel. Ausztriában és nálunk a Nemzetek Szövetsége vette kezébe az ügyet, hogy ez államok fizetőképességét helyreállítsa (szanálás). A Nemzetek Szövetségének közbenjöttével Genfben 1924 márc. 14. felvett és az 1924: IV. t.-c. 1. §-ával beiktatott I. sz. jegyzőkönyvben Anglia, Franciaország, Olaszország, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén és Cseh-Szlovák állam kormánya biztosították Magyarország függetlenségét és kijelentették, hogy nem fognak ezt a függetlenséget veszélyeztető különleges vagy kizárólagos előnyökre törekedni; viszont a magyar kormány kötelezte magát a trianoni békeszerződésben vállalt kötelezettségek lojális és pontos teljesítésére és kijelentette, hogy egy államhoz való viszonyában sem fog a gazdasági függetlensége veszélyeztető különleges rendszert életbeléptetni. Az idézett § által beiktatott és ugyanaznap felvett II. sz. jegyzőkönyvben a magyar kormány az országot az Á.-nak helyreállítása érdekében a Nemzetek Szövetségének ellenőrzése alá helyezte. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa az ellenőrzést a Budapesten székelő főbiztos által gyakorolja, aki a szanálás érdekében kidolgozott reformprogramm végrehajtására felügyel és e célból a kormányhoz felhívásokat intézhet. A magyar kormány köteles a főbiztost működésében támogatni, egyes pénzügyi jelentőségű határozatokhoz pedig előzetes jóváhagyását kell kikérnie. Az 1924. IV. t.-c. és különösen mellékletei a Nemzetek Szövetségével való megegyezés alapján részletes pénzügyi tervezetet állapítanak meg az Á.-nak helyreállítására. A pénzügyi egyensúly helyreállítására tervezett és részben már meg is valósított intézkedések a következő csoportokba osztályozhatók: *a)* a kiadások apasztása a közigazgatás egyszerűsítése, a közszolgálati alkalmazottak illetményeinek rendezése és létszámának csökkentése által; *b)* a bevételek fokozása az adók és illetékek átszervezése és felemelése által, a vármegyék és községek háztartásának rendezése; *c)* a lakásbérek fokozatos felszabadítása.

A pénzügyi tervezetben részletezett intézkedéseket a minisztérium rendelettel foganatosíthatja akkor is, ha az intézkedések a vonatkozó törvényektől eltérnek; sőt amennyiben a tervezett intézkedések az egyensúly helyreállítására nem lennének elegendők, a minisztérium e cél elérésére a kiadások további apasztása és a bevételek további fokozása által pótlólag megtehet minden intézkedést anélkül, hogy előzetesen a törvényhozáshoz kellene fordulnia. A kormány e kivételes hatalma az Á.-nak helyreállítási idejére van korlátozva. Ezalatt az idő alatt fennáll ugyan a nemzetgyűlés költségvetésmegállapítási joga, azonban nem tárgyalhat az állami kiadások fokozására vagy a bevételek apasztására vonatkozó oly javaslatot vagy indítványt, amely a kormány bármely tagjának kijelentése szerint ellentétben van az 1924. IV. t.-c. rendelkezéseivel vagy céljaival. Ha a kormány az említett felhatalmazás körében egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedést tesz, azt a nemzetgyűlés által e célra kiküldött 33 tagú ellenőrző bizottságnak előzetesen bejelenteni köteles. E bizottság, amely a nemzetgyűlés szünete, elnapolása vagy feloszlatása idején is működik, a kormánytól a tervezett intézkedésre felvilágosítást kérhet, az ügyet megvizsgálhatja, a kormányt a hiányokra figyelmeztetheti; határozatát a bizottság a nemzetgyűléssel haladéktalanul közli és esetleg a kormány felelősségre vonását is javasolhatja; a bizottság eljárása és határozata azonban a tervezett intézkedés életbeléptetését nem akadályozza. Az 1924. IV. t.-c. alapján kiadott rendeleteket a minisztérium külön sorszámozással a Budapesti Közlöny mellékletén teszi közzé. Az 1924. IV. t.-c. hatálya addig tart, amíg a Nemzetek Szövetségének Tanácsa megállapítja, hogy Magyarország állampénzügyi egyensúlya biztosítva van.

Állami alkalmazottak (l. I. köt.). A köztisztviselői kérdés az ország megcsonkítása, a tisztviselők idemenekülése és a folyton fokozódó drágaság folytán az utolsó évek jogalkotásának egyik legnehezebb problémája. Az 1920. XI. t.-c. 2. §-a értelmében külön törvényben kell megállapítani a közalkalmazottak jövőben szükséges létszámát és azt a módot, amellyel az akkori létszámmal szemben mutatkozó eltérés kiegyenlíthető lesz. Ez a tör-

vény teszi lehetővé azt is, hogy a hazafiatlan magatartású tisztviselőt a szolgálat kötelékéből a szabályszerű ellátás biztosítása mellett fegyelmi eljárás nélkül el lehessen távolítani. A létszámapasztás tekintetében újabb lépést tesz az 1922. I. t.-c. 24. §-a, amely szerint az 1921—1922. évi költségvetési előirányzat szerint létszám felett vezetett közalkalmazottakat vagy más állásra kell elhelyezni vagy szabályszerű elbánás alá vonni. A szabályszerű elbánás alá vonás a nyugdíj folyósításához szükséges legkisebb szolgálati idő kitöltése esetében nyugdíj, egyébként pedig az alkalmazott szolgálati idejének mérvéhez képest javadalmazásának $^1/_2$—5 évi összegét kitevő végkielégítés. A köztisztviselői létszámapasztás tekintetében tett rendelkezéseket fokozatosan kiterjeszti az 1923. XXXV., majd az 1924. IV. t.-c. Az előbbi törvény az 1924. junius 30. napjával az összlétszám 20%-át, az utóbbi az 1926 junius 30-ig fokozatosan újabb 15,000 közszolgálati alkalmazottat rendel szabályszerű elbánás alá vonni. A létszámcsökkentés kiterjed az állami és államvasuti tisztviselőkre és egyéb alkalmazottakra, az oktató személyzetre, az önkormányzati alkalmazottakra, a közforgalmú vasutak alkalmazottaira stb.; viszont a birói és ügyészi karra, a honvédelmi és közbiztonsági szervezetek tagjaira nem vonatkozik. A kinevezéseknél előnyben kell részesíteni a létszámapasztás folytán elbocsátottakat (1923. XXXV. t.-c. 6. §., 1924. IV. t.-c. *a)* mell. A. II. 2.). Új állás szervezése általában csak törvénnyel történhetik; sürgős esetben ideiglenesen a minisztertanács hozzájárulását kell kikérni (1923. XXXV. t.-c. 7. §.).

Állami alkalmazottak illetményei (l. I. köt.). Az Á.-nek rendezése Csonka-Magyarország egyik legsúlyosabb problémája. Egyrészt a folyton fokozódó drágasághoz és a pénz elértéktelenedéséhez mérten emelni kellett az Á.-t, másrészt az államháztartás egyensúlyát fenn kellett tartani. A közszolgálati alkalmazottak háborús segélyéről szóló 1917. XV. t.-c. óta az alkalmazottak anyagi helyzetét javító rendelkezések egymást érték. Az állam igen jelentékeny megterhelését jelentette a közszolgálati alkalmazottak természetbeni ellátása, amely az elsőrendű szükségleti cikkeknek a családtagonként megállapított mennyiségben mérsékelt áron való kiszolgáltatásában állott. Az 1921. XLVI. t.-c 1. §-a Országos Tisztviselő Betegsegélyző Alapot létesít, amelynek terhére a tisztviselők kedvezményes orvosi kezelésben, kedvezményes gyógyszerekben, ingyenes kórházi ápolásban, gyógyászati segédeszközökben, nyári üdülésben, gyermekágyi és temetési segélyben részesülnek. Az alap képzésére szolgáló betegsegélyezési járulék az illetmények 1%-a. Az ismertetett szabályok szerint a közszolgálati alkalmazottak illetményeinek (ellátási díjainak) jelentékeny részét 1923 julius 1-ig a különféle (háborús, drágasági, rendkívüli) segélyek és a kedvezményes természetbeni szolgáltatások tették. Ennek a hosszadalmas számadásokat és árúkezelést szükségessé tevő és nehezen áttekinthető rendszernek részben véget vet az 1923. XXXII. t.-c., amely ismét kizárólag kerek havi összegekben megállapított fizetést, illetőleg nyugdíjat (nevelési járulékot) rendel utalványozni. A kedvezményes árú természetbeni ellátást ez a törvény még fenntartja és az 1923. XXXV. t.-c. 9. §-a is csak korlátozza. Véglegesen megszünteti a kedvezményes árú természetbeni ellátást és egyéb kedvezményeket (mérsékelt árú gáz- és villanyfogyasztás, villanyos vasúti bérletjegy) az 1924. IV. t.-c.; egyúttal felhatalmazza a minisztériumot az illetményeknek új szabályozására és megfelelő emelésére. E felhatalmazás alapján állapítják meg az állami és vármegyei tisztviselők és egyéb alkalmazottak, a honvédség és közbiztonsági szervezetek tagjai, az államvasuti és vasgyári alkalmazottak fizetését aranykoronákban az 5000, 5200 és 5300/1924. M. E. sz. rendeletek. E rendeletek szabályozzák a fizetésre való jogot, annak kezdő és végpontját, a fizetési előleget, a különféle pótlékokat (hadipótlékot), közlekedési segélyt, a természeti lakás, élelmezés és egyenruházat ügyét, a levonásokat (nyugdíj- és betegsegélyezési járulék), megszüntetik a hivatalos időn túl teljesített munka külön díjazását, az irodai szerek ingyenes szolgáltatását stb. Az 1925. IX. t.-c. 19. §-a fizetési előleget (4500/1925. M. E.), az 1925. XXIII. t.-c. 1. §-a pedig fizetésemelést engedélyez. Az utóbbi törvény alapján kibocsátott 7000/1925. M. E. sz. rendelet teljesen újonnan rendezi az állami és vármegyei tisztviselőkre a létszámviszonyokat (A. és B. status), az előlépést, a rendelkezési állományba helyezést és szabályozza a közalkalmazottak illetményeit. A nyugdíj, nyugbér, kegydíj, nevelési járulék ügyét az 1923. XXXII. és az 1924. IV. t.-c. rendelkezései alapján az 5100, 5460 és 5461/1924. M. E. sz., továbbá a 7000/1925. M. E. sz. rendelet szabályozza. A 15 évnél rövidebb szolgálati idővel nyugalomba helyezett alkalmazottak különben járó ellátási díjaiknak csak 60%-ára tarthatnak igényt, hacsak teljes vagyontalanságukat és keresetképtelenségüket nem igazolják; azonkívül a nyugdíjat csak a teljes szolgálati időt kitöltött v. a 60. életévüket betöltött alkalmazottaknál kell a teljes illetmény alapul vételével megállapítani, egyébként pedig átmenetileg fokozatosan kisebb arányban. Az özvegyi nyugdíj legfeljebb az alapul szolgáló fizetés fele, a nevelési járulék az özvegyi nyugdíj egyötöde.

Állami elemi népiskola (l. I. köt). Az összeomlás előtt az Á.-k száma évről-évre jelentékenyen szaporodott. A szaporodás egyik oka, a felekezeti és községi iskolák elállamosítása 1900 óta, jórészt megszünt ugyan, de az új Á.-k szervezése tovább folyt. Az Á.-k létesítése nemcsak kulturális, hanem fontos nemzeti érdekeket is szolgált: a nemzetiségek közé ékelt magyarság megóvását a beolvadástól és a nem magyarajkúaknak megnyerését a magyar állameszmének. Ennek tulajdonítható, hogy az Á.-k túlnyomó része a ma elcsatolt területeken létesült és csak az utolsó két évtizedben állítottak nagyobb számban Á.-kat az addig elhanyagolt színmagyar vidékeken, főleg az alföldi tanyákon is. 1918-ban a 3791 Á. közül 977 volt mai területünkön, a 9944 Á.-i tanító közül pedig 3099. A mai, nyelv tekintetében egységes országban az Á.-k e szerepe ugyanaz, amilyennek br. *Eötvös* József tervezte. A népoktatás fejlesztése elsősorban az arra vállalkozó egyházak

s a politikai községek feladata, amelyeket az állam anyagi támogatásban részesít; az állam maga új Á.-kat csak ott szervez, ahol a helyi érdekeltség még állami támogatás mellett sem tud népiskolát létesíteni és fenntartani (tisztviselők, munkások újabb telepein). E megváltozott kulturpolitikának tulajdonítható, hogy az Á.-k száma 1918 óta nagyon lassú fejlődést mutat: 1925-ig mindössze 83 új Á. keletkezett, főleg tanyákon és iskolátlan községekben. A tanítók száma a menekültek beözönlése folytán az Á.-kban 1925. 4110-re emelkedett. Az Á.-k *személyi* kiadásait az állam viseli. A *dologi* kiadások viselése (fűtés, karbantartás) tekintetében az egyes községekkel kötött szerződések intézkednek. Az 1926. évi VII. t.-c. 12. §-a felhatalmazza a minisztert, hogy az Á.-k dologi és egyéb fenntartási terheinek fedezésére a községeket kötelezhesse akkor is, ha a szervezési szerződésekben e terheket az állam vállalta magára. Ez intézkedés célja az, hogy a népoktatás dologi terheit mindenféle jellegű iskoláknál a községek viseljék.

***Állami ellenőrző jegy**, l. *Ellenőrző jegy*.

Állami felügyelet (l. I. kötet). A biztosítási magánvállalatok állami felügyeletét az 1923. VIII. t.-c. szabályozza. L. bővebben *Biztosítás*.

***Állami jegyintézet**, l. *Államjegy*.

Állami képviselet (l. I. köt.). Az 1920. I. t.-c. 13. §-a szerint a kormányzó képviseli Magyarországot a nemzetközi viszonylatokban. A kormányzó követeket küldhet és fogadhat; Magyarország nevében a felelős minisztérium útján szövetségeket és egyéb szerződéseket köthet a külhatalmakkal, de amennyiben a törvényhozás tárgyaira vonatkoznak, csak a nemzetgyűlés hozzájárulásával; hadüzenethez v. a hadseregnek az ország határán kívül alkalmazásához és békekötéshez a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulása szükséges. Az Ausztriával való kapcsolat az Ausztriában bekövetkezett események következtében megszünvén, a külügyek közössége és természetesen a közös külügyminiszteri állás is megszünt, Magyarország visszanyerte a külügyek önálló intézésére vonatkozó jogát, aminek következtében az 1920. I. t.-c. 6. §-a a magyar felelős minisztériumot kiegészíti a külügyminiszterrel. 1920 óta Magyarország önállóan rendezte külföldi diplomáciai képviseletét. Magyar követségek működnek ez idő szerint a következő külföldi fővárosokban: Wien, Bruxelles, London, Sofia, Prága, Reval, Washington, Páris, Varsó, Hága, Berlin, Róma (az olasz államnál és a Szentszéknél), Bukarest, Belgrád, Bern, Stockholm, Konstantinápoly. A követségek élén követek, részben pedig állandó ügyvivők állanak. Azonkívül képviseletünk van Genfben a Nemzetek Szövetsége mellett. A többi fővárosokban más államok követségei látják el Magyarország diplomáciai képviseletét, a magyar érdekek védelméről pedig konzuli hivatalaink gondoskodnak. Budapesten a következő külállamok tartanak fenn külön követséget: Szentszék, Csehszlovákia, Franciaország, Anglia, Ausztria, Németország, Olaszország, Lengyelország, Románia, Spanyolország, Törökország, Amerikai Egyesült-Államok és Jugoszlávia; ezenfelül nagy számban vannak konzulátusok. A magyar államot befelé az állam hatóságai képviselik. Az 1920. I. t.-c. 2. §-a értelmében a magyar állami szuverenitás törvényes képviselete a nemzetgyűlés. A végrehajtó hatalmat a kormányzó a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja, de a végrehajtó hatalomban a nemzet közvetlenül is részt vesz az önkormányzati szervezetek által. A magyar államot vagyonjogilag a kezelésben és szerződéskötésben a miniszterek képviselik, egyes fontosabb vagyoni cselekményekhez (ingatlan elidegenítése, kölcsön-fölvétel stb.) azonban a törvényhozás hozzájárulása szükséges. A magyar államot perben rendszerint a kincstári jogügyigazgatóság képviseli; külön jogi osztálya van az államvasutaknak, postatakarékpénztárnak stb. Adóvégrehajtásoknál az államkincstárt a törvényhatósági tiszti ügyész képviseli.

Állami munkásbiztosító hivatal (l. I. köt.). A munkásbiztosítási hivatal megszünésével bíráskodási hatásköre a munkásbiztosítási felsőbíróságra (1921. XXXI. t.-c.), igazgatási hatásköre pedig a munkaügyi és népjóléti minisztériumra szállott. L. *Munkásbiztosítás*.

Állami rendőrség (l. I. köt.). A rendőrség államosításáról az 5047/1919. M. E. sz. rendelet rendelkezik oly módon, hogy minden városban és azonfelül a belügyminiszter által kijelölt községekben is a rendőrhatóságot a magyar állami rendőrség gyakorolja, amelybe úgy a budapesti államrendőrség (1881. XXI. t.-c.), mint a határrendőrség (1903. VIII. t.-c.) beolvad és egységes országos szervezetet alkot. A rendőrség élén a belügyminiszter áll, aki alatt a kerületi rendőrfőkapitányságok és ezek alatt az egyes városokban, községekben vagy azok csoportjaiban a rendőrkapitányságok működnek; bejelentési hivatalokat lehet szervezni. A rendelet — amelyet az 1920. I. t.-c. 10. §-a érvényben tartott — szabályozza még a rendőrség hatáskörét, a rendőri jog tartalmát, a rendőrség személyzeti és szolgálati viszonyait, a fegyelmi eljárást stb. Az 1921. XXXIV. t.-c. 20. §-a felhatalmazza a kormányt, hogy a közbiztonsági szolgálatnak, nevezetesen pedig a csendőrségi, államrendőrségi és folyamőrségi intézmények egységes irányítására és vezetésére a belügyminisztériumban országos főkapitányi állást rendszeresítsen. Az 1920. VII. t.-c. az antant követelésére a rendőrség, továbbá a csendőrség tagjainak létszámát 12,000—12,000 főben állapítja meg, amely létszám csak önkéntes jelentkezés alapján egészíthető ki és csak a törvényben megállapított módon fegyverezhető fel.

Államjegy (l. I. köt.), nálunk a háború előtt 1899 óta nem volt forgalomban, hanem a pénzforgalom lebonyolítására érc pénz és bankjegyek szolgáltak. A háború után a tanácsköztársaság idején, valamint az alkotmányosság helyreállítása után is az Osztrák-Magyar Bank bankjegyein felül a m. kir. postatakarékpénztár aláírását viselő Á.-ek voltak forgalomban, amelyek szövegük szerint más törvényes fizetési eszközre szóló kiállított utalványok voltak. Az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának megszünése és a bank által kibocsátott jegyeknek a békeszerződés szerint szükségessé vált kicserélése folytán az 1921. XIV. t.-c. rendelte el ideiglenesen, a Magyar Nemzeti Bank

felállításáig Á.-ek kibocsátását. A törvény a pénzjegyek kibocsátásának jogát kizárólag az államnak tartotta fenn és a pénzforgalom fenntartása, szabályozása, a hiteligények kielégítése, valamint az állami fizetési szolgálat ellátása végett a pénzügyminiszter főfelügyelete alatt működő külön jogi személyiséggel felruházott m. kir. állami jegyintézetet létesített, amelynek szervei az államfőtől kinevezett elnök és alelnök, a miniszter tanácstól kinevezett 12 tagból álló intézeti tanács, végül az igazgatók, tisztviselők és más intézeti alkalmazottak voltak. A jegyintézet évi zárszámadásait a nemzetgyűléstől kiküldött 3 és a legfőbb állami számvevőszék által kiküldött 2 tagból alakult számadásvizsgáló bizottság vizsgálta felül. A jegyintézet az állam számlájára hitelezéssel összekötött üzleteket nem teljesíthetett, de leszámítolásra vagy kézi zálogul oly váltókat is elfogadhatott, amelyek az adók és jövedékek terén törvényileg szabályozott hitelezések révén jutottak a kincstár birtokába. Az Á.-ek kényszerforgalommal fizetésül teljes névértékben elfogadás kötelezettségének kimondásával bocsáttattak ki az Osztrák-Magyar Bank bankjegyeinek, a postatakarékpénztár aláírásával ellátott Á.-nek, valamint a tanácsköztársaság szervei által kiadott 1 és 2 koronás bankjegyutánzatoknak bevonása és az állami jegyintézet törvényszerű üzleteinek céljára. Az állami jegyintézet üzletei alapján kibocsátható Á.-ek összegét a törvény 2 milliárd koronában határozta meg. A későbbi rendelkezésekhez képest ez az összeg lényegesen emelkedett. A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. V. t.-c. az állami jegyintézet működésének megszünését mondta ki, az Á.-ek kibocsátását azonban nem szüntette meg, hanem a Magyar Nemzeti Bankot saját jegyeinek kibocsátásáig feljogosította további Á. kibocsátásra és azt is kimondta, hogy a már kibocsátott Á.-ekre is a Magyar Nemzeti Bank által kibocsátandó bankjegyekre megállapított szabályok nyernek alkalmazást. A forgalomban lévő Á.-eket 12,500 : 1 arányban pengőértékre szóló bankjegyek ellenében kell bevonni, de a bankjegyek elkészüléséig a pengőértékben közkötelező számítás életbelépése, vagyis 1927 jan. 1. után is fel van a Magyar Nemzeti Bank jogosítva koronaértékre szóló Á.-ek kibocsátására és forgalomban tartására (1925. XXXV. t.-c. 28. §.). Az Á.-ek összege 350 millió pengő (4375 milliárd korona) körül mozog.

Államosítás (l. I. köt.). A közigazgatás Á.-a iránt 1914. Tisza István terjesztett elő újabb javaslatot, de ez a háború közbejötte folytán nem kerülhetett tárgyalásra. Az Á.-i irányzat azonban újabb törvényhozásunkon kétségtelenül felismerhető. Ebből a szempontból említendő: az 1902. III. t.-c. a vármegyei pénztárak és számvevőségek megszüntetéséről, az 1904. X. t.-c. a vármegyei alkalmazottaknak az állami rendszerű fizetési osztályba sorozásáról, az 5047/1910. M. E. sz. rendelet a rendőrség A.-áról stb. A háború előtt választott tisztviselők megbízását az 1916. XXX., 1920. VII. és 1923. II. t.-c.-ek a békekötésig, illetőleg a közigazgatási reform életbeléptéig meghosszabbítják. A szanálási törvény (1924. IV. t.-c.) alapján kibocsátott rendeletek az önkormányzati testületek háztartási önállóságát szorítják meg és az önkormányzati alkalmazottak jogviszonyait az állami alkalmazottakkal egyöntetűen szabályozzák.

Állampolgárság (l. I. köt.). A magyar állam területi megcsonkítása igen lényeges változásokat okozott az Á.-i viszonyokban. A trianoni békeszerződés 61. cikke szerint mindazok a személyek, akiknek illetősége a szerződés életbelépte időpontjában (1921 júl. 26) oly területen volt, amely azelőtt a volt Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, a magyar Á. kizárásával annak az államnak az Á.-át szerezték meg, amely az említett területen az állami főhatalmat gyakorolja. Ez az általános szabály feltétlenül érvényesült azokra nézve, akiknek illetősége az Ausztriához, Romániához, Olaszországhoz vagy Lengyelországhoz csatolt területen volt. Akiknek illetősége azonban a délszláv és a cseh-tót államhoz csatolt területen volt és ezt az illetőséget csak 1910 jan. 1. után szerezték meg, azok a délszláv, illetve cseh-tót állam polgárságát a 62. cikk értelmében csak az illető állam külön engedélyével nyerhették el, egyébként pedig annak az államnak lettek polgárai, amely az állami főhatalmat az előző illetékesség területén gyakorolja. Aki más államnak nem lett polgárává és az említett időpontban Csonka-Magyarország területén volt az illetősége, az az 56. cikk szerint magyar állampolgár maradt. A békeszerződés 63. és 64. cikke szabályozza az *opció* lehetőségét. Ezek szerint: 1. az, aki a békeszerződés értelmében magyar Á.-át elveszti, annak az államnak az Á.-át igényelheti, melynek területén volt az illetősége, mielőtt illetőségét az átcsatolt területen megszerezte (63. cikk); 2. az, akinek a volt Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó valamely területen van az illetősége, de ott a lakosság többségétől fajra v. nyelvre eltér, annak az utódállamnak javára optálhat, amelyben a lakosság többsége vele azonos fajú v. nyelvű (64. cikk). Ez utóbbi ú. n. faji opció lehetővé tette, hogy a volt kettős monarchia területén bárhol lakó magyarok eddigi Á.-ukra és illetőségükre való tekintet nélkül magyar állampolgárokká lehettek. Az opció gyakorlására a békeszerződés életbeléptétől számítva a 63. cikk esetében egy év, a 64. cikk esetében pedig fél év állott rendelkezésre. Az optálással a békeszerződés értelmében az a kötelezettség jár, hogy az illetők egy éven belül kötelesek lakhelyüket annak az államnak területére áthelyezni, amelynek Á.-át optálták. Az optálók az elhagyott állam területén levő ingatlanaikat a szerződés szerint megtarthatják, ingó vagyonukat pedig magukkal vihetik. A magyar Á.-ra optálók belföldi községi illetőségét az 1922. XVIII. t.-c. 24. §-a szerint lehetőleg az 1886. XXII. t.-c.-ben foglalt elvek alapján első és utolsó fokon a belügyminiszter állapítja meg. Ugyanez a § megkönnyíti a magyar Á. visszaszerzését azok részére, akik azt a trianoni békeszerződés alapján vesztették el. Az ilyen egyéneket ugyanis, ha a csonkaország területén laknak vagy itt kívánnak letelepedni, a belügyminiszter kivételesen az 1879. L. t.-c. 38. §-ában előírt kellékek hiányában is visszahonosíthatja és nekik a magyar Á. elvesztése követ-

keztében ért joghátrányok tekintetében könnyítéseket adhat. Egyébként azonban a visszahonosításra az 1879. L. t.-c. rendelkezései maradnak irányadók. Az Á.-nak a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos és a községi illetőségre alapított változása oly sok bizonytalansággal járt együtt, hogy nagy jelentőségre emelkedett *az Á. igazolásának* kérdése. E tekintetben a 6500/1921. M. E. sz. rendelet kimondja, hogy a csonkaország területén állandóan lakó magyar állampolgárok ideiglenesen továbbra is magyar állampolgároknak tekintendők, míg a belügyminiszter meg nem állapítja Á.-uk elvesztését. Az 1925. XXVI. t.-c. 3. és 10. §-a szerint az aktiv és passziv választói jog feltétele — az ünnepélyesen honosítottak (1879. L. t.-c. 17. §.) kivételével, akik azonnal lehetnek az országgyűlés tagjai — a tíz évi Á. Ezt a tíz évi Á.-ot vélelmezni kell mindazoknál, akik Magyarország területén születtek, kivéve, ha alapos kétség forog fenn abban a tekintetben, hogy a magyar Á.-ot leszármazás útján nem szerezték meg. A trianoni békeszerződéssel kapcsolatos Á.-változások teljes tisztázásáig pedig a magyar Á.-ot mindazoknál vélelmezni kell, akik Magyarország területén születtek és a békeszerződés életbeléptét közvetlenül megelőző 4 éven át a csonkaország valamely községében egyfolytában laktak; a lakóhelytől a hadviseléssel kapcsolatban való távollét ebből a szempontból nem számít. Visszahonosítottaknál a tíz évi Á. kellékének elbirálásánál a korábbi magyar Á. időtartamát is számításba kell venni.

Államtanács (l. I. köt.) van jelenleg számos államban. Olaszországban az Á. (consiglio de stato) a legfőbb közigazgatási bíróság teendőit végzi az 1924 júl. 26-iki törvény alapján. Finnországban az 1919 júl. 17-iki alkotmány szerint az Á. a köztársasági elnök tanácsadó testülete és a miniszterekből áll. A Szerb-Horvát-Szlovén államban az Á. az 1920 máj. 17-iki törvény szerint a legfőbb közigazgatási bíróság, amelynek tagjait felerészben a király nevezi ki a nemzetgyűlés jelöltjei közül, felerészben pedig a nemzetgyűlés választja a király jelöltjei közül. Lengyelországban a központi hatalmak szerveztek 1916. Á.-ot, amely 1918-ig működött mint kezdeményező és tanácsadó testület. Svédországban és Norvégiában a minisztertanácsot nevezik Á.-nak.

Államterület (l. I. k.). A magyar állam a trianoni békeszerződés alapján területének jelentékeny részét elvesztette. Csonka-Magyarország határait a békeszerződés 27. cikke állapítja meg, sajnos, mindenütt teljes újonnan. E határok azonban azóta némileg változtak. Már az 1921 okt. 13-iki velencei egyezmény alapján Sopronban és környékén megtartott népszavazásnak ránk nézve kedvező eredménye módosította a trianoni határt; de további kisebb módosításokat eredményezett a békeszerződés által szervezett határrendező bizottságok működése is. Az 1920 máj. 6-iki Clemenceau-féle ú. n. kísérő levél e bizottságoknak a határ kijelölésén felül arra is jogot adott, hogy az igazságtalannak talált határok kiigazítása érdekében a népszövetségi tanácshoz jelentést tegyenek; ezzel a joggal azonban a bizottságok igen szűk keretek közt éltek. A soproni népszavazás emlékét az 1922. XXIX. t.-c. iktatja törvénybe. Az 1923. XIV. t.-c.-be iktatott egyezmény nemzetközivé nyilvánítja a Dunát, a Tiszát (a Szamos torkolatától), a Drávát (Barcstól) és a Marost (Aradtól kezdve); a hajózás szabadságát és a lobogók egyenlőségét a Nemzetközi Dunabizottság biztosítja. A magyar állam határainak törvénnyel történt kényszerű módosítása az állam közjogi viszonyaira sem maradt hatás nélkül. Egyrészt Fiume, másrészt Horvát-Szlavon-Dalmátországok területének teljes elvesztése folytán egyelőre nem alkalmazhatók azok a jogszabályok, amelyek Fiume közjogi helyzetére és a társországok közjogi kapcsolatára (1868. XXX. t.-c.) vonatkoznak. Ez azonban természetesen nem szünteti meg a szent korona összes országait illető jogszabályok érvényét, nem zárja ki az egyesített címer további használatát és az elszakított területekkel kapcsolatos magyar közjogi méltóságok (bán, pozsonyi gróf stb.) megtartását. Királyaink mindig viselték az elszakadt részek uralkodójának és adományozták az elszakított területhez kapcsolódó egyházi méltóságoknak címét is.

Államvagyon (l. I. köt.). A magyar Á. jelentékeny része a trianoni békeszerződés alapján elveszett. Magyarország csak azokat a vagyontárgyakat tarthatta meg, amelyek az új határokon belül estek; ez a vagyon is azonban a 180. cikk értelmében rangsorbeli elsőbbséggel szavatol a békeszerződésből származó jóvátételi és egyéb terhekért. Az elszakított területen fekvő Á. a 191. cikk alapján az utódállamok tulajdonába ment át, annak értékét azonban a jóvátételi számlán Magyarország javára kell írni. Egyes kivételeket nem számítva, nem tartalmaz rendelkezést a külföldön levő Á.-ra s így annak jogi helyzete változatlan maradt. Az Ausztriával való közösség megszünése folytán szükségessé vált az Ausztriával való közös vagyon felszámolása. Az e tekintetben szükséges tárgyalásokat a békeszerződés a két érdekelt államra bízta; e tárgyalások azonban eddig nem vezettek eredményre s a kérdés választott bírósági döntés előtt áll. A Habsburg-család vagyona a békeszerződés 191. cikke szerint az Á.-nal azonos elbánás alá esik, a magyar állam azonban e vagyont a saját területén eddig nem foglalta le, csak zár alá vette; a főudvarnagyi bíróság zárlati kezelésében álló vagyon jövedelmét az arra jogosultak élvezik. Az Á. mérlegét az évi zárszámadás keretében az állami legfőbb számvevőszék állítja össze. Az 1915/16. költségvetési év végével az Á. a zárszámadás szerint volt 11,124.468,597 K 29 f, amivel szemben teher 18,877.954,428 K 65 f, vagyis a vagyonmérleg passziv 7,753.485,831 K 36 f-rel. Az ezután közzétett zárszámadások nem tartalmazzák a vagyonmérleget és így az Á. állapotáról pontos képet adni nem lehet. Figyelembevéve azonban azt, hogy a háború alatt és után beruházási, vagyis az Á. gyarapodását előidéző célokra aránylag csekély összegű kiadás fordíttatott, megállapítható, hogy az 1915/16. évi zárszámadás vagyonmérlege szerint megállapított teher a hitelműveletekből származó vagyonfogyatkozások túlsúlya miatt azóta jelentékenyen emelkedett. L. *Államadósság.*

***Állandó nemzetközi bíróság** *(Cour permanente de Justice international).* A népszövetségi okmány 14. cikke értelmében alakíttatott a nemzetközi viszályoknak bírói úton való békés elintézésére, 11 rendes és 4 póttagját a népszövetség közgyülése és tanácsa szótöbbséggel választja. A bíróság igénybevétele általában nem kötelező a népszövetség tagjaira nézve. Meg van azonban az a lehetőség, hogy a népszövetségi tagok nemzetközi jogi kérdésekben a bíróság kötelező igénybevételére vállaljanak kötelezettséget.

***Állatforgalmi adó,** l. *Forgalmi adó.*

***Állatforgalmi szavatosság,** l. *Szavatosság* (XVII. köt.).

Állatorvosi főiskola (l. I. k.). Az utóbbi másfél évtized folyamán tovább épült ki egyetemi szervezete azzal, hogy a rektort két évenként a tanári kar választja a ny. r. tanárok sorából, ez utóbbiak pedig 1924. az illetmények tekintetében is egy sorba kerültek az egyetemi tanárokkal. A tanterv annyiban módosult, hogy az 1923/24. tanév óta az újonnan felavatott állatorvosok oklevelük kiszolgáltatása előtt még egy gyakorlati félévet tartoznak végezni, melyet részben valamely közvágóhidon, részben valamely állami ménesintézetben és gazdaságban töltenek el. A világháború alatt a hallgatók száma 223-ról 71—78-ra apadt le, azóta azonban ismét mintegy 300-ra emelkedett. Az 1915/16.—1924/25. tanévekben 280 állatorvosi oklevél állíttatott ki, az állatorvosi tudományok doktorává pedig 137 állatorvos avattatott fel. Az 1925-ik év őszén a főiskola a magyar állatorvosi szakoktatás megkezdésének 150-ik évfordulóját ünnepelte.

Állatszámlálás (l. I. köt.). A mai Magyarország állatállománya kb. csak egyharmada a régi Magyarországénak. Az arány állatfajonkint változó, szarvasmarháinknak 65%-a, a lovaknak és sertéseknek fele maradt az elszakított területeken. A juhoknak 72%-át vesztettük el. A régi és a mai Magyarország adatainak összehasonlítása:

	A régi	A mai Magyarország			
	Magyarország	1911	1922	1923	1924
Szarvasmarha	6.184,264	2.149,756	1.827,832	1.819,221	1.896,041
Ló	2.061,443	896,498	717,485	814,851	849,771
Szamár	20,103	*	5,386	5,013	4,907
Öszvér	1,850	*	2,232	1,991	1,963
Kecske	331,383	*	48,241	45,016	55,400
Sertés	6.416,424	3.322,407	2.473,251	2.133,133	2.454,006
Juh	7.697,719	2.406,041	1.352,449	1.587,357	1.814,155

*Nincs átszámítva.

A szarvasmarhák megoszlása fajták szerint a legutolsó, az 1924-ik évi tavaszi állatösszeírás szerint a következő volt:

	darab	%
Magyar fajta	332,517	17·5
Simmenthali fajta	1.385,872	73·1
Borzderes fajta	32,781	1·7
Egyéb fajta	136,218	7·2
Együtt:	1.887,388	99·5
Bivaly	8,653	0·5
Összesen:	1.896,041	100·0

Ivar szerint való megoszlást illetőleg megemlíthető, hogy az összes szarvasmarháknak 47·0%-a tehén. Ha ehhez hozzászámítjuk a bikák (1·2%), a 2 éven felüli üszők (7·1%) és az ökrök (16·5%) számát, az összes felnőtt szarvasmarha az állomány 71·8%-át teszi, míg a 2 éven aluliak az összes szarvasmarhák 28·2%-át képezik.

A lovak 77·8%-a melegvérű, a többi hidegvérű. A sertések közül 94·2% zsírsertés, a többi hússertés. Az összes sertéseknek 67·3%-a egy éven aluli fiatal sertés és malac. A felnőtt sertések közül 22·5% a kocák aránya. A lovaknál több a nőstény, 46·7% a kancák aránya. Még nagyobb ez a juhoknál 54·8%. Kan a felnőtt sertések közül 1·5%, mén a lovak 2·3%-a, kos a juhok 2·9%-a volt.

A megcsonkítás folytán méztermelésünknek csupán 32·0%-át tudtuk megtartani. A selyemtermelésből annak 22—24%-a maradt meg határaink között.

Allegheny pennsylvániai várost 1908. Pittsburggal egyesítették.

***Allen,** *Henry Turcman,* amerikai tábornok, szül. Sharpsburyban 1860 ápr. 13. A világháborúban 1918. Franciaországban hadtestparancsnok volt, majd 1919—23. a rajnai amerikai megszálló csapatok parancsnoka. E megszállásról szóló naplójegyzeteit külön könyvben kiadta.

***Allenby,** *Edmund Henry Hynman,* angol tábornok, szül. 1861 ápr. 23. 1888—93-ig Dél-Afrikában szolgált, majd hazájába visszatérve, fokozatosan emelkedve, a lovasság felügyelője lett. 1914-ben a Flandriában harcoló angol lovasság parancsnoka volt. 1917 áprilisában az Arras-offenzivát vezette. 1917 júliusában Kis-Ázsiába vezényelték, ahol a Szinai-front főparancsnokságát vette át. Nov. 17. elfoglalta Gázát, dec. 9. Jeruzsálemet és 1918 okt.-ig Palesztina legnagyobb részét. 1918-ban Sziria, 1919 márc.-ban Egyiptom főkormányzója lett, Lee szirdár meggyilkolása után kivételes teljhatalommal ruházták fel.

Allenstein, város Kelet-Poroszországban, (1919) 34,731 lakossal.

Allentown, város Pennsylvániában, (1920) 73,502 lak.

Alleppi *(Alapalli),* kikötőváros Travankorban, (1921) 32,074 lak.

Alleram *Gyula,* főgimnáziumi tanár, megh. Budapesten 1918 nov. 26.

Allier, francia département, (1921) 370,950 lak.; 1906 óta 47,000-rel fogyott.

***Alligátor-teknős** (állat), l. *Chelydridae.* (IV. köt.)

Alloa, város Clackmannan skót grófságban, (1921) 12,420 lak

Almád *(Jabuka),* Temes vm. (Tr. SzHSz.)

Almada, város Portugáliában, 10,000 lak.

Almafa *(Mărul),* Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Almágy *(Almád),* Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Almakerék *(Mălămorav),* Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)

***Almakrélák** (állat), l. *Carangidae* (IV. köt.).

Almamellék, kisk. Somogy vm., (1920) 1300 lak.

Almamező *(Hidişelul de Jos),* Bihar vm. (Tr. R.)

Almansa, város Albacete spanyol tartományban, (1920) 12,589 lak.

Almásbalázsháza *(Bălan)*, Szilágy vm. (Tr.R.)
Almáscsáka *(Ciaca)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Almásdál *(Dol)*, Kolozs vm. (Tr. R.)
Almásegres *(Agriș)*, Arad vm. (Tr. R.)
Almasel *(Almășel)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Almásfalu *(Jablanové)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Almásfegyvernek *(Fegiernic)*, Bihar vármegye. (Tr. R.)
Almásgalgó *(Gălgău)*, Szilágy vm. (Tr. R.)
Almásháza, kisk. Zala vm., (1920) 195 lak.
Almási *Antal*, jogi író, 1915. tanácsjegyző a kir. Kurián, 1917. ítélőtáblai bíró Budapesten, 1910. a kolozsvári tudományegyetemen magántanári képesítést nyert. Újabb művei: *A dologi fogalom* (1910); *Az egyoldalú ügylet* (1913); *A háború hatása a magánjogra* (pályadíjnyertes mű, 1917); Ungarisches Privatrecht (2 kötet, 1922—24., az I. kötetből két kiadás); *A kötelmi jog kézikönyve* (sajtó alatt). Ezenkívül több előadása és szakcikke jelent meg folyóiratokban, a Fodor-féle Magyar Magánjogban.
Almáskamarás, nagyk. Arad vm., (1920) 2404 lakossal.
Almáskeresztúr, kisk. Somogy vm., (1920) 574 lak.
Almásköblös *(Cubleșul român)*, Kolozs vm. (Tr. R.)
Almásmálom *(Mălin)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Almásmező *(Poiana Mărului)*, Fogaras vm. (Tr. R.)
Almásnyires *(Nireș)*, Kolozs vm. (Tr. R.)
Almásrákos *(Racâș)*, Szilágy vm. (Tr. R.)
Almásróna *(Ravensco)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)
Almásszelistye *(Almaș-Săliște)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Almásszentmária *(Sânta-Măria)*, Kolozs vm. (Tr. R.)
Almásszentmihály *(Sânmihaiul deșert)*, Kolozs vm. (Tr. R.)
Almástamási *(Tămașa)*, Kolozs vm. (Tr. R.)
Almásy-család *(zsadányi és törökszentmiklósi)* (l. I. köt.). *1. *A. Denise* grófnő, szül. Békésgyulán 1890 máj. 26. Szemtanuja volt 1918 okt. 31. Tisza István gróf meggyilkolásának, amikor ő is megsebesült. A Tisza-pör egyik főmagánvádlója volt.
2. *A. László*, politikus. Nagy része volt a nemzeti munkapárt megszervezésében. A háború alatt a losonci megfigyelőállomást létesítette mint kormánybiztos. Az ő indítványára történt a Tisza István-Emlékbizottság megalakítása. A kommün alatt a Cserny-különítmény elfogta és hat hétig fogva tartotta. Számos cikket írt a szak- és napisajtóba. A Bethlen István gróf által megalapított Egységes-párt ügyvezető-elnökének választotta.
*3. *A. Pál*, szül. Tiribesen 1871 febr. 21-én. 1910 nov. 22. magyar grófi méltóságot nyert; cs. és kir. kamarás, alezredes, testőr a magyar testőrségben. Neje: *Weigel* Mária; fia: *A. Tasziló* gróf, szül. 1899.
4. *A. Tasziló* gróf, megh. 1915 júl. 7.
Almaszeg *(Voivozi)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Almaszeghuta *(Huta de voivozi)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Alma-Tadema, *Laurence*, festő, megh. Wiesbadenben 1912 jún. 25.
Almelo, németalföldi város, (1922) 25,472 lak.
Almendralejo, város Badajoz spanyol tartományban, (1920) 15,448 lak.
***Almendras de Chachapoyas** (növ.), lásd *Caryocar*. (IV. köt.)
Alménes *(Minișel)*, Arad vm. (Tr. R.)
***Almen-féle próba**, l. *Böttger-féle cukorpróba*. (III. k.)
***Almereyda**, *Miguel Vigo*, párisi ujságíró és politikus, szül. Deziersben 1883., megh. Fresnesben 1917 aug. A Le Libertaire c. anarchista ujság munkatársa volt, de amikor 1908. az ú. n. Affiche rouge-t aláírta, izgatásért 3 évre ítélték. Kiszabadulása után tovább lázított a kormány és a militarizmus ellen és 1913. alapította a Le Bonnet Rouge c. lapot, amely a háború alatt a békéért harcolt. Börtönében, ahová egy sajtóvétség miatt zárták, titokzatos körülmények között meghalt.
Almeria, 1. spanyol tartomány, ter. 8778 km², (1922) 363,179 lak. — 2. *A.*, város, A. tartomány székhelye, (1922) 51,048 lak.
Almodóvar *(A. del Campo)*, város Ciudad Real spanyol tartományban, (1920) 12,635 lak.
Almondbury, város Yorkshire angol countyban, (1921) 27,016 lak.
Almosd, nagyk. Bihar vm., (1920) 2239 lak.
***Almquist**, *Helge*, svéd történetbúvár, szül. 1880 dec. 17. Egyetemi tanár lett 1917. Gotenburgban. Művei: Sverige och Ryssland 1595—1611 (1907); Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599 (1916).
***Alnetum** (növ.) a. m. égeres, égerliget, egres; olyan terület, amely égerfákkal van benőve.
Alora, város Malaga spanyol tartományban, (1920) 11,458 lak.
Alőr *(Urișor)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Alpár, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 4065 lak.
***Alpár**, 1. *Gitta*, operaénekesnő, szül. Budapesten 1903 febr. 5. A Zeneakadémia elvégzése után 1924. a m. kir. Operaház szerződtette, első föllépése a Rigolettóban volt. Nagy sikerrel énekelt a Városi szinházban is, ahol operákon kívül Lehár Paganinijában is föllépett. 1926-ban a berlini Staatsoper szerződtette.
2. *A. Ignác*, műépítő, 1912. megkapta a *Pro litteris et artibus* díszjelvényt, 1922. a műegyetemi tiszteletbeli rendes tanári címet. 1925 jan. 18. hetvenedik születésnapján domborművű képmását helyezték el a Mezőgazdasági Muzeum udvari homlokfalán.
Alparét *(Olpret)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
***Alpári** *Gyula* (családi nevén *Adler* Mózes), hirlapíró, szül. Dunaföldváron 1882-ben. Eredetileg rabbinak készült, de tanulmányaival fölhagyott és a szocialista hirlapírásnak szentelte magát. A proletárdiktaturában külügyi népbiztoshelyettes volt. A bukás után külföldre távozott.
Alpena, város Michiganban, 12,000 lak.
Alpesi gőte (állat), l. *Gőte*.
Alpesi rózsa (növ.), l. *Rhododendron*. (XVI. köt.)

Alpes Maritimes, francia département, (1921) 357,759 lak.

Alpestes *(Peştişul mare)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

***Alribe-gyanta** (növ.), l. *Canarium*. (IV. köt.)

Alsen, sziget, (1921) 26,602 lak.

***Alsinoideae** (növ.), l. *Caryophyllaceae*. (IV. köt.)

Alsóábrány, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyec. vm., (1920) 571 lak.

Alsóaklos *(Ocolişul mare)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Alsóalmád *(Nižná Jablonka)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóalmás *(Dolny Almáš)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóapsa *(Nižnaja Apša)*, Máramaros vm., (1919) 2134 lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóaradi *(Dolnja Aradac)*, Torontál vm. (Tr. SzHSzl.)

Alsóárpás *(Arpaşul de Jos)*, Fogaras vm., (1920) 1160 lak. (Tr. R.)

Alsóatrak *(Dolné Otrokovce)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsó-Ausztria (l. I. köt.), Ausztria szövetséges szabadállam egyik országa. Az osztrák köztársaság megalakulása után az új alkotmány alapján Bécs várost, mint szövetségi fővárost területéből kihasították. Területe 19,208 km², lakossága (1923) 1.480.452. Székhelye Bécs.

Alsóbagod, kisk. Zala vm., (1920) 410 lak.

Alsóbágyon *(Dolný Badin)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóbajom *(Boian)*, Kis-Küküllő vm. (Tr. R.)

Alsóbaka *(Dolny Prandorf)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóbalázsfalva *(Blasfalăul de Jos)*, Beszterce-Naszód vm. (Tr. R.)

Alsóbalog *(Nižný Bih)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóbán *(Bănişor)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

Alsóbarakony *(Berechiu)*, Arad vm. (Tr. R.)

Alsóbarbatyeniszkrony *(Bărbătenii de J. — Isconi)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Alsóbaskóc *(Baškovce)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóbaucár *(Bruţarul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Alsóbeled *(Unterbildein)*, Vas vm. (Tr. A.)

Alsóbencsek *(Bencecul român)*, Temes vm. (Tr. R.)

Alsóberecki, kisk. Zemplén vm., (1920) 596 lak.

Alsóberek *(Brežtov)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóberekszó *(Bârsâul de Jos)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

Alsóberkifalu, kisk. Vas vm., (1920) 512 lak., 1923-ban egyesíttetett Körmend nagyközséggel.

Alsóbeszterce *(Dolnja Bistrice)*, Zalá vm. (Tr. SzHSz.)

***«Als ob» filozófia**. H. *Vaihinger* (l. XVIII. köt.) pozitivista-idealista tanítása, amely minden tudományos, erkölcsi, vallásos stb. fogalom és ideál fiktiv jellegét hirdeti. Ezek a fikciók tudatosan hamis, belső ellenmondásokban bővelkedő képzetek, amelyeket úgy tekintenek, *mint ha* (als ob) igazak volnának, innen az elnevezés. Szükség van rájuk, mert nélkülük nem uralkodhatnánk a tapasztalatokon és mert az emberi lélek kívánalmait kielégítik.

Alsóbisztra *(Nyžná Bystra)*, Máramaros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóbodok *(Bodok)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóbogáta *(Bogata ungurească)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Alsóboj *(Boiul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Alsóboldád *(Stâna de Jos)*, Szatmár várm. (Tr. R.)

Alsóboldogfalva *(Bodogaia)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)

Alsóborgó *(Borgojoseni)*, Beszterce-Naszód vm. (Tr. R.)

Alsóbotfalu *(Dolné Bzince)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóbölkény *(Beica de Jos)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)

Alsóbudak *(Buduş)*, Beszterce-Naszód vm. (Tr. R.)

Alsócéce, kisk. Abaúj-Torna várm., (1920) 259 lakossal.

Alsócsáj *(Nižný Čaj)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsócsalogány *(Dolnji Slaveči)*, Vas vm. (Tr. SzHSz.)

Alsócsatár, kisk. Vas vm., (1920) 270 lak.

Alsócsebény *(Nižné Čabiny)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsócsernáton *(Cernatul de Jos)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

Alsócsernye *(Cernina pri Humcunom)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsócsertés *(Certejul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Alsócsitár *(Citary)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsócsobánka *(Ciubanca)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Alsócsóra *(Cioara)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)

Alsócsöpöny *(Dolný Čepen)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsódabas, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 2549 lak.

Alsódacsolám *(Dolný Dačolôm)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóderna *(Dernişoara)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Alsódetrehem *(Tritul de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Alsódiós *(Dolné Orešany)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsódobsza, kisk. Zemplén vmegye, (1920) 663 lakossal.

Alsódombó *(Dolné Dubové)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsódomború *(Dolnja Dubrava)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Alsódombró *(Dumbrăviţa)*, Arad vm. (Tr. R.)

Alsódomonya *(Domanince)*, Ung vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsódörgicse, kisk. Zala vm., (1920) 390 lak.

Alsódraskóc *(Dolné Držkovce)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsódubovány *(Dolné Dubovany)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsóegerszeg, kisk. Baranya vm., (1920) 252 lakossal.

Alsóegregy *(Agrişul de Jos)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

Alsóelefánt *(Dolné Lefantovce)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóelemér *(Srpski Elemir)*, Torontál vm. (Tr. SzHSz.)
Alsóerdőfalva *(Neuwalddorf)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóesztergály *(Dolné Strháre)*, Nógrád vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsófalu *(Poliná)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsófarkadin *(Fărcădinul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsófegyvernek *(Dolný Fedvernek)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsó-Fehér vármegye (l. I. köt.) egész területét a trianoni békeszerződés Romániának ítélte oda.
Alsófehérkút *(Dolné Pribelce)*, Hont vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsófenyves *(Nižná Jedlová)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóferencfalva, Zala vm. (Tr. SzHSz.)
Alsófernezely *(Firiza de Jos)*, Szatmár vm. (Tr. R.)
Alsó-frank kerület, területe 8445 km², (1925) 762,744 lak.
Alsófricske *(Fričkovce)*, Sáros vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsófügöd, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 281 lakossal.
Alsófüld *(Fildul de Jos)*, Kolozs vm. (Tr. R.)
Alsófüle *(Filea de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)
Alsófüves *(Verzarii de Jos)*, Bihar vmegye. (Tr. R.)
Alsógagy, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 318 lakossal.
Alsógáld *(Galda de Jos)*, Alsó-Fehér vmegye. (Tr. R.)
Alsógalla, nagyk. *Komárom* és Esztergom közig. egy. egyes. vm., (1920) 1336 lak.
Alsógellér *(Alšógellér)*, Komárom vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsógereben *(Nyžna Hrabovnica)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsógezés *(Ghijaşa de Jos)*, Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)
Alsógöd, kisk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 966 lak.
Alsógörbed *(Crivina)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)
Alsógörzsöny, kisk. Veszprém vm., (1920) 372 lakossal.
Alsógyékényes *(Gichişul de Jos)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Alsógyertyán *(Nizný Hrabovce)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsógyőröd *(Dolný Ďurad)*, Bars vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhagymás *(Hăşmaş)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Alsóhalas *(Nizna Rybnica)*, Ung vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhámor *(Dolné Hámry)*, Bars vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhangony, kisk. Borsod, *Gömör és Kishont* közig. egy. egyes. vm., (1920) 772 lak.
Alsóhatárszeg *(Nižni Roztoka)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhelbény *(Dolné Chlbany)*, Nyitra vm (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhidas *(Dolný Maštenec)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhidegpatak *(Nižne Studenc)*, Máramaros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhimes *(Nižná Pisaná)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhomoród *(Homorodul de Jos)*, Szatmár vm. (Tr. R.)
Alsóhunkóc *(Hoňkovce)*, Ung vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóhuta *(Jegărişte)*, Szatmár vm. (Tr. R.)
Alsóhutka *(Nižné Hutky)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóidecs *(Ideciul de Jos)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)
Alsóilosva *(Ilişua)*, Szolnok-Doboka vmegye. (Tr. R.)
Alsóiszkáz, kisk. Veszprém vm., (1920) 239 lak.
Alsóittebe *(Itebej)*, Torontál vm. (Tr. SzHSz.)
Alsójánosfa *(Ivanjševci)*, Vas vm. (Tr. SzHSz.)
Alsójányok *(Dolny Janok)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsójára *(Jara de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (1920) 1867 lak. (Tr. R.)
Alsójózsa, kisk. Hajdu vm., (1920) 1232 lak.
Alsók, kisk. Somogy vm., (1920) 721 lak.
Alsókabol *(Dolnja Kovili)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)
Alsókajanel *(Câinelul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsókálinfa *(Kalina)*, Máramaros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókálnok *(Dolný Kalnik)*, Turóc vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókalocsa *(Nyžna Koločava)*, Máramaros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókálosa *(Nizné Kalošova)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókánya *(Jastrebie pri Sobrancoch)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókápolna *(Căpălna de Jos)*, Kis-Küküllő vm. (Tr. R.)
Alsókarácsonyfalva *(Crăcinnelu)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)
Alsókaraszló *(Zariča)*, Ugocsa vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókaznacs *(Cozniciul de Jos)*, Szilágy vm. (Tr. R.)
Alsókázsmárk, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 299 lak.
Alsókéked, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 325 lak.
Alsókemence *(Nižná Kamenica)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókemenec *(Dolný Kamenec)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókismartonhegy *(Unterberg-Eisenstadt)*, Sopron vm. (Tr. A.)
Alsókocskóc *(Dolné Kočkovce)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókocsoba *(Cociuba)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Alsókomána *(Comana de Jos)*, Fogaras vm. (Tr. R.)

Alsókomárnok *(Nižný Komárnik)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókomaróc *(Komariany)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókorompa *(Dolná Krupá)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókosály *(Căşeiu)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Alsóköcsény *(Kučin pri Vranove)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóköhér *(Chiherul de Jos)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)
Alsóköröskény *(Dolný Kereškýn)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsókörtvélyes *(Nižný Hsrušov)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóköves *(Govosdia)*, Arad vm. (Tr. R.)
Alsókubin *(Dolný Kubín)*, Árva vm., (1919) 1785 lak. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóladács *(Dolná Vladiča)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólakos *(Dolnji Lakoš)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)
Alsólánc *(Nižný Lanc)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólápos *(Lapsze Nižne)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólapugy *(Lăpugiul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsólászló *(Unter-Loisdorf)*, Sopron vmegye. (Tr. A.)
Alsólászlófalva *(Nižné Ladickovce)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólegénd *(Dolné Mladunice)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólehnic *(Nižné Šváby)*, Szepes vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólehota *(Lehôta Oravská)*, Árva vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólendva *(Dolnja Lendava)*, Zala vmegye, (1920) 3009 lak. (Tr. SzHSz.)
Alsóleszéte *(Korytné)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólipnica *(Lipnica Wielka)*, Árva vm. (Tr. L.)
Alsólóc *(Dolné Lovčice)*, Pozsony vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólopassó *(Dolný Lopašov)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsólövő *(Unterschützen)*, Vas vm. (Tr. A.)
Alsólugos *(Lugaşul de Jos)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Alsólunkoj *(Luncoiul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsólupkó *(Dolina Lupcova)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)
Alsómarác *(Dolnja Marac)*, Vas vármegye. (Tr. SzHSz.)
Alsómattyasóc *(Dolné Matiašovce)*, Liptó vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsómedves *(Gross-Mürbisch)*, Vas vmegye. (Tr. A.)
Alsómélyesd *(Dolné Hlboké)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóméra, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 463 lakossal.
Alsómérk *(Nižné Merkovce)*, Sáros vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsómerse *(Nizný Mirošov)*, Sáros vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsómesteri, kisk. Vas vm., (1920) 346 lak.
Alsómicsinye *(Dolná Mičiná)*, Zólyom vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsómihályfalva *(Mihalovec)*, Zala vmegye. (Tr. SzHSz.)
Alsómihályi *(Michal'any pri Lastovciach)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsómislye *(Nižná Misl'a)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsómocsolád, kisk. Baranya vm., (1920) 788 lakossal.
Alsómoécs *(Moeciul de Jos)*, Fogaras vm. (Tr. R.)
Alsómogyoród *(Dolné Lieskové)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsómotesic *(Dolné Motečice)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsónádasd *(Nădăjdia de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsónána, nagyk. Tolna vmegye, (1920) 1460 lakossal.
Alsónémedi, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 4721 lak.
Alsónémeti *(Nižné Nemecké)*, Ung vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóneszte *(Dolné Naštice)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsónovaj, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 414 lakossal.
Alsónyárasd *(Dolny Nárašd)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsónyárló *(Chichisa)*, Szilágy vm. (Tr. R.)
Alsónyék, nagyk. Tolna vm., (1920) 1452 lak.
Alsónyiresd *(Dolná Breznica)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsónyiresfalva *(Lunca-Cernci de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsónyírjes *(Slovenská Kajňa)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóodor *(Nižný Orlik)*, Sáros vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóolcsvár *(Nižný Olčvár)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóolsva *(Nižné Ol'šavy)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóorbó *(Gârbova de Jos)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)
Alsóoroszfalu *(Rusul de Jos)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Alsóoroszi *(Urisiul de Jos)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)
Alsóoszkó, kisk. Vas vm., (1920) 507 lak.
Alsóosztorány *(Stránske)*, Trencsén vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóozora *(Dolné Ozorovce)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóőr *(Unter-Warth)*, Vas vm. (Tr. A.)
Alsóörs, kisk. Zala vm., (1920) 592 lak.
Alsópagony *(Nižná Pol'anka)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsópáhok, kisk. Zala vm., (1920) 1152 lak.
Alsópálfa *(Palinovec)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)
Alsópalojta *(Dolné Plachtince)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Alsópásztély *(Begengát-Pastiľ)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsópatak *(Valea mare)*, Bihar vm. (Tr. R.).
Alsópaty, kisk. Vas vm. (1920) 705 lak.
Alsópél *(Dolny Pial)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsópetény, kisk. *Nógrád* és Hont közig. egy. egyes. vm., (1920) 928 lak.
Alsópéterfa *(Unter-Petersdorf)*, Sopron vm. (Tr. A.)
Alsópián *(Pianu de Jos)*, Szeben vm. (Tr. R.)
Alsópodsága *(Poşaga de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)
Alsópojény *(Poenii de Jos)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Alsópokorágy *(Uhorská Pokoradz)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóporumbák *(Porumbacul de Jos)*, Fogaras vm. (Tr. R.)
Alsópozsgás *(Pojanena română)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)
Alsópulya *(Unter-Pullendorf)*, Sopron vm. (Tr. A.)
Alsópusztafa *(Pustakovec)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)
Alsórados *(Dolni Radošovce)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsórajk, kisk. Zala vm., (1920) 653 lak.
Alsórakonca *(Dolné Rikynčice)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsórákos *(Racoşul de Jos)*, Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)
Alsórámóc *(Unter-Rabnic)*, Sopron vm. (Tr. A.)
Alsórásztok és Felsőrásztok *(Horné a Dolné Ráztoky)*, Liptó vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsórécsény *(Dolné Rišňovce)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóregmec, kisk. Zemplén vm., (1920) 463 lak.
Alsóremete *(Nižné Remete)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsórépa *(Râpa de Jos)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)
Alsórépás *(Nižné Repaše)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsórétfalu *(Lúky)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Sz.)
Alsóricsó *(Dolný Hričov)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóróna *(Rona de Jos)*, Máramaros vm. (Tr. R.)
Alsórönök, kisk. Vas vm., (1920) 740 lak.
Alsóság, kisk. Vas vm., (1920) 3145 lak.
Alsósajó *(Nižná Slaná)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsósáp, kisk. *Nógrád* és Hont közig. egy. egyes. vm., (1920) 511 lak.
Alsósárad *(Alsósárad)*, Ugocsa vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóschönborn *(Alsóschonborn)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsósebes *(Nižný Šebeš)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsósegesd, kisk. Somogy vm., (1920) 1068 lak.
Alsósimánd *(Simandul de Jos)*, Arad vm. (Tr. R.)
Alsósipék *(Dolné Šipice)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsósófalva *(Ocna de Jos)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)
Alsóstepanó *(Nižné Štepanovo)*, Árva vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóstubnya *(Dolná Štubňa)*, Túróc vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsósujtó *(Dolné Šútovce)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószabadi *(Dolná Lehôta)*, Zólyom vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószabados *(Nižná Voľa)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószakács *(Secaş)*, Arad vm. (Tr. R.)
Alsószakony, kisk. Sopron vmegye, (1920) 521 lakossal.
Alsószalánk *(Nižna Slavinka)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószalatna *(Malá Slatina)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószálláspatak *(Sălaşul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsószalók *(Nižný Slavkov)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószecse *(Veľká Seč)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószeleste, kisk. Vas vm., (1920) 554 lak.
Alsószelezsény *(Veľké Dolné Slažany)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószeli *(Dolné Saliby)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószelistye *(Selišče)*, Máramaros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószemenye, kisk. Zala vm., (1920) 385 lak.
Alsószemeréd *(Dolné Semerovce)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószend, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 268 lakossal.
Alsószénégető *(Unter-Kohlstätten)*, Vas vm. (Tr. A.)
Alsószentbenedek *(Ivanovci)*, Vas vm. (Tr. SzHSz.)
Alsószenterzsébet, kisk. Zala vm., (1920) 324 lakossal.
Alsószentiván, nagyk. Fejér vm., (1920) 826 lak.
Alsószentmárton, kisk. Baranya vm., (1920) 936 lak.
Alsószentmihály *(Sânmihaiul de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)
Alsószépfalu *(Nižná Šuňava)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószerdahely *(Streda nad Váhom, Považská Streda)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószernye *(Dolné Srnie)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsósziklás *(Nizný Skalník)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószil *(Malé Brestovany)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószilvágy, kisk. Vas vm., (1920) 311 lak.
Alsószilvás *(Silvaşul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsószinevér *(Nižni Sinevir)*, Máramaros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószivágy *(Asnajul de Jos)*, Szilágy vm. (Tr. R.)
Alsószlatina *(Solotvina)*, Ung vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószolcsva *(Sălciva de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Alsószombatfalva *(Sâmbăta de Jos)*, Fogaras vm. (Tr. R.)
Alsószopor *(Soporul de Jos)*, Szilágy vm. (Tr. R.)
Alsószőcs *(Suciul de Jos)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Alsószőllős *(Dolný Šúeš)*, Nyitra vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószölnök, kisk. Vas vm., (1920) 710 lak.
Alsósztamora *(Stamora germană)*, Temes vm. (Tr. R.)
Alsósztregova *(Dolná Strehová)*, Nógrád vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószúcs *(Dolná Súča)*, Trencsén vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsószuha, kisk. Borsod, *Gömör és Kishont* közig. egy. egyes. vm., (1920) 649 lak.
Alsótárnok *(Dolná Trnavka)*, Bars vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsótaróc *(Nižné Tvarožce)*, Sáros vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsótatárlaka *(Tătăria)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)
Alsótelek *(Telincul de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsótelekes, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 319 lak.
Alsóterény *(Dolné Terany)*, Hont vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsótisztás *(Dolny Tisovnik)*, Nógrád vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsótizsény *(Dolná Tižina)* Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsótold, kisk. *Nógrád*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 403 lak.
Alsótopa *(Topa de Jos)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Alsótótfalu *(Sârbi)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Alsótök *(Teocul de Jos)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)
Alsótőkés *(Nižný Tejkeš)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóturcsek *(Unterturtz)*, Turóc vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóucsa *(Ucea de Jos)*, Fogaras vm. (Tr. R.)
Alsóújfalu *(Satul nou de Jos)*, Szatmár vm. (Tr. R.)
Alsóújlak, kisk. Vas vm., (1920) 1162 lak.
Alsóvadas *(Dolny Vadičov)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóvadász, nagyk. Abaúj-Torna vm., (1920) 1692 lak.
Alsóvalkó *(Vălcăul ung)*, Szilágy vm. (Tr. R.)
Alsóvály *(Nižné Valice)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóvámos, kisk. *Győr*, Moson és Pozsony közig. egy. egyes. vm., (1920) 689 lak.
Alsóvárad *(Dolný Várad)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóváradja *(Oarda de Jos)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)
Alsóvarány *(Vrani)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)
Alsóvárca *(Oarța de Jos)*, Szilágy vmegye. (Tr. R.)
Alsóvárosvíz *(Orăștiora de Jos)*, Hunyad vm. (Tr. R.)
Alsóvásárd *(Dolné Vašardice)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóvenice *(Veneția de Jos)*, Fogaras vm. (Tr. R.)
Alsóverecke *(Nižnije Verecki)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóveresmart *(Malá Kopanica)*, Ugocsa vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóvesztény *(Dolné Vestenice)* Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóvidra *(Vidra de Jos)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)
Alsóviriányos *(Dolná Šitnica)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóvisnyó *(Višnové)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóvisó *(Vișeul de Jos)*, Máramaros vm. (Tr. R.)
Alsóvist *(Vistea de Jos)*, Fogaras vm. (Tr. R.)
Alsóvizköz *(Nižný Svidník)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsóviznice *(Alsóviznicze)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózárós *(Zariečie)*, Trencsén várm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózboró *(Zbora)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózélle *(Dolné Zelenice)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózellő *(Malé Zlievce)*, Nógrád vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózorlenc *(Zorlențul mare)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)
Alsózubrica *(Dolná Zubrica)*, Árva vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózúgó *(Nižné Ružbachy)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózsadány *(Dolná Ždána)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózsember *(Dolné Žemberovce)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Alsózsid, kisk. Zala vm., (1920) 860 lak.
Alsózsolca, nagyk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 2030 lak.
Alsózsuk *(Jucul de Jos)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

***Alszeghy** *Zsolt*, irodalomtörténetíró és esztétikus, szül. Nagyszombatban 1888 febr. 12. Középiskoláit szülővárosában, az egyetemet Budapesten végezte, hol tanári és doktori oklevelet szerzett. Gyöngyösön, majd Budapesten a III. kerületi gimnáziumban, utóbb a Tanárképző főgimnáziumban lett tanár. Az *Élet* c. szépirodalmi lap szerkesztője. Cikkei és tanulmányai az *Egyet. Phil. Közlöny*-ben, az *Irod. Tört.*-ben, az *Irod. Tört. Közl.*-ben jelennek meg. Irodalomtörténeti tanulmányaiban behatóan foglalkozott a régi magyar drámairodalommal. Ő adta ki a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára II. k.-ben a régi magyar drámairodalom emlékeit alapos bevezető tanulmánnyal, melyben a magyar dráma történetét vizsgálja Bessenyei-ig. Újabban a modern irodalom fejlődését, különösen lírikusainkat vizsgálja. A Szent István Akadémia tagjául, az Irodalomtörténeti Társaság titkárának választotta. *A XIX. század magyar irodalma* c. könyvében először foglalta össze e kor magyar irodalmának történetét. Önállóan megjelent munkái: *Illei János élete és írói működése* (Nagyszombat 1908); *Magyar*

tárgyú latin jezsuitadrámák (Budapest 1911); *Az esztétikai szemléletről* (Gyöngyös 1911); *Csiksomlyói iskoladrámák* (Szlávik Ferenccel, Budapest 1913); *Tóth Kálmán drámaköltészete* (u. o. 1913); *Illei János: Tornyos Péter* (u. o. 1914); *Petőfi és az ötvenes évek lírája* (u. o. 1914); *Magyar drámai emlékek Bessenyeiig* (u. o. 1914); *Tóth Kálmán lírájának fejlődése* (u. o. 1915); *A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei* (u. o. 1916); *Magyar lírikusok.* Vörösmarty, Komjáthy, Ady, Harsányi K. (u. o. 1921); Die neuere katholische Belletristik in Ungarn (Essen 1922); *A művészeti alkotás* (Budapest 1923); *A XIX. század magyar irodalma* (u. o. 1923); *Vörösmarty-breviárium* (u. o. 1924); *Vázlatok.* Irodalmi arcképek (u. o. 1925).

Alszopor, kisk. Sopron vm., (1920) 243 lak.

***Alt**, *Franz*, osztrák festő, Alt Rudolf öccse, szül. Bécsben 1821 aug. 16., megh. u. o. 1914 febr. 13. Tájkép- és építészeti festő volt.

Általános kérdések (l. I. köt.). Az Á.-et a polgári perre nézve az 1911. I. t.-c. 306. §-a sorolja fel; ezek közt a vallásra vonatkozó kérdés most már nincs.

***Általános meghatalmazás.** Az olyan meghatalmazás, amely nem egy meghatározott ügyre, hanem általában bármely ügyben való képviseletre hatalmaz fel. A perrendtartás (1911. I. t.-c. 102. §) lehetővé teszi, hogy a fél a járásbíróságnál v. törvényszéknél előre bejelentse azt az ügyvédet, aki őt általános meghatalmazás alapján minden perben képviselni fogja.

Altamura, város Bari olasz tartományban, 25,500 lak.

***Altay** *Margit*, ifjúsági írónő, leánynevén *Gomperz* Margit, A. Rezső tanár neje; eleinte bölcsődalokat és gyermekverseket írt, később ifjú leányok számára elbeszéléseket és regényeket. A világháború előtt a Pesti Napló gyermekrovatát szerkesztette s állandó regényírója volt a Magyar Lányok c. lapnak, 1926. a *Tündérvásár* c. gyermeklap szerkesztője. Önállóan megjelent művei: *Az amerikai leány, Lucy-Laci, Érdekes házasság, Kis hercegnő, Ötös fogat, Fehér hajó, Gézengúz, A végzet útja* (reg.), *Gyermekszíndarabok.* A külföldi gyermekirodalom több, nálunk eddig ismeretlen kiváló termékét ültette át magyarra, így Louise Alcott: Nagy leány, Tovább folyik az élet; Jean Webster: Nyakigláb apó; Lewis Carrol: Alice a csodák országában; Lucy-Titch Perkins több művét; ezenkívül fordította Poe, Strindberg, Landsberger, Dumas, Lagerlöf stb. regényeit.

Altdorfer, *Albrecht*, regensburgi mesternek egy ismeretlen képét fedezték fel 1917. az aranyosmaróti Migazzy-kastélyban. A kép a Szépművészeti Muzeumba került.

***Alten**, *Georg von*, porosz tábornok és katonai író, szül. Potsdamban 1846 ápr. 23., megh. Berlinben 1912 ápr. 28. Főműve az Enzyklopädie der Kriegswissenschaft (1909—13).

Altena, város Vesztfáliában, (1921) 15,527 lak.

Altenberg, *Peter*, osztrák író, megh. Bécsben 1919 jan. 8.

Altenbochum, város Vesztfáliában, (1919) 10,142 lakossal.

Altenburg (*A. in Sachsen-Altenburg*), város Thüringiában, (1922) 41,315 lak.

Altenessen, 1915 óta Essen külvárosa, (1919) 40,644 lak.

***Altheim**, *Wilhelm*, német festő, szül. Gross-Gerauban 1871 aug. 2., megh. Eschersheimben 1914 dec. 25. Többnyire a parasztok életéből vett képeket festett.

Altisztek (l. I. köt.). *Állami altiszt* háromféle van, ú. m. műszaki altiszt (I. és II. oszt.), kezelő altiszt és egyéb altiszt. Műszaki I. altiszt a nagyobb előképzettséget, szaktanulmányt vagy szakvizsgát igénylő, fontos munkát ellátó altiszt, pl. gépész, műszaki II. altiszt az, aki műszaki és ipari, vagy egyéb különös szakismeretet vagy szakképzettséget igénylő tennivalót végez; kezelő altiszt az, aki hivatali kezelő munkát is végez, egyéb altiszt az, aki olyan munkát végez, amely az általános szolgai munka minőségét nem haladja meg. Az A. fizetését a 7000/1925. M. E. sz. rendelet szabja meg. A fizetés a szolgálati időhöz képest emelkedik. A szolgálati időhöz a más elnevezésű vagy osztályú altiszti vagy kisegítő szolgai minőségben eltöltött idő is hozzászámít. Az altisztet két év tartamára ideiglenes minőségben kell kinevezni. Ha a kinevezést a két év alatt nem vonják vissza, véglegessé válik.

Altkirch, város Felső-Elszászban, (1921) 3008 lakossal. 1919 óta Franciaországhoz tartozik.

***Altmann**, *Wilhelm*, zeneművészeti író, szül. Adelnauban 1862-ben. A berlini állami könyvtár zenészeti osztályának igazgatója. Kiadta Wagner Richard leveleit; megírta a berlini filharmonikus zenekar történetét.

Alton, város Illinoisban, (1920) 24,714 lak.

Altona, város Schleswig-Holstein porosz tartományban, (1919) 168,729 lak.

Altoona, város Pennsylvániában, (1920) 60,331 lakossal.

Altringham (*Altrincham*), város Chester angol countyban, (1921) 20,450 lak.

Altwasser, gyárfalu Közép-Sziléziában, 1919. Waldenburg várossal egyesítették.

Alun (*Alun*), Hunyad vm. (Tr. R.)

Alváca (*Vaţa de Jos*), Hunyad vm. (Tr. R.)

Alvinc (*Vinţul de Jos*), Alsó-Fehér vm., (1920) 4058 lak. (Tr. R.)

Alwar, brit-indiai hűbérállam, (1921) 701,154 lakossal.

Amac (*Amat*), Szatmár vm. (Tr. R.)

Amade, *Albert d'*, francia tábornok, 1914. a 6. hadtesttel ő intézte az első támadást Németország ellen és 1915. (májusig) ő volt a Dardanellákhoz küldött hadtest vezére.

Amadékarcsa (*Amadekazča*), Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Amager, dán sziget, (1921) 99,777 lak.

***Aman-Jean**, *Edmond*, francia festő, szül. Chevry-Cassignyban 1862. Főleg dekorativ képeket és női arcképeket fest.

Amazonas, 1. (*Alto-A.*), braziliai állam, (1920) 363,166 lak. — 2. *A.*, departamento Peruban, 71,000 lak. — 3. *A.*, territorium Venezuelában, ter. 281,700 km², (1920) 48,940 lak.

***Amazon-mandula** (növ.), l. *Bertholletia.* (III. kötet.)

Amberg, város Felső-Pfalzban, (1919) 26,009 lakossal.

***Amberg**, *Wilhelm*, német festő, szül. Berlinben 1822 febr. 25., megh. u. o. 1899 szept. 10. Berlinben Begas Karl tanítványa volt, azután Párisban tanult. Komoly és humoros genreképeket festett.

Ambrózfalva, nagyk. *Csanád*, Arad és Torontál közig. egy. egyes. vm., (1920) 1063 lak.

Ambrozovics *Dezső*, író, megh. Budapesten 1919 jan. 17. Újabb munkája: *Szimfóniák* (1918).

Ambrózy, 1. *Béla* báró, megh. Temesváron 1911 jan. 18.

*2. *A. Gyula (sédeni)*, nemzetközi jogi író, szül. 1884 febr. 12. Jogi tanulmányait a budapesti és a berlini egyetemen végezte. 1906-ban bírósági szolgálatba lépett, 1914. igazságügyminiszteri fogalmazó, 1918. miniszteri titkár, 1920. a kormányzói kabinetirodában osztálytanácsos lett, utóbb kabinetirodai tanácsosi címet és jelleget kapott. Önálló művei: *A nemzetközi szerződések jogi kötelező ereje* (1918); *A népszövetségi eszme reális tartalma* (1925); *A békeszerződés jogi vonatkozásai (közjogi rész)* (1920); *A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata* c. művet (Budapest 1921) többekkel közösen készítette s abban a békeszerződés I. részét, a III. rész VI. és VII. címét, továbbá a VI., VII. és XII. részt dolgozta fel. Ezeken felül a különböző szaklapokban több kisebb jogi tanulmánya jelent meg.

Ambrus *Zoltán* (l. I. köt.). Dolgozótársa újabban a *Magyar Nemzet*-nek (1910—13), a *Magyar Figyelő*-nek (1911 óta), *Az Est*-nek és a *Világ*-nak, folytatva értékes szinikritikusi munkásságát. Tagja volt a Nemzeti Szinház drámabíráló bizottságának. 1910-ben elnyerte a Lipótvárosi Kaszinó irodalmi díját. A M. Tud. Akadémia 1911. választotta meg tagjának. A háború alatt 1917. a Nemzeti Szinház igazgatója lett s a legnehezebb időkben vezette azt 1920-ig. Neje, A. *Benkő* Etelka halála (1921 aug. 29.) óta visszavonult a közéleti szerepléstől. Újabb munkái: *Az utolsó jelenet* (1910); *Jancsi és Juliska* és egyéb elbeszélések (1910); *Lillias* (1910); *Ifjúság* (1910); *Kultura füzértánccal* (1911); *Mozi Bandi kalandjai* (1913); *Régi és új szinművek* (1914); *Szinházi esték* (1914, II. kiadása 1917); *A tóparti gyilkosság* és egyéb elbeszélések (1915); *Régi és új szinművek* (II. sorozat 1917); *A kém* és egyéb elbeszélések (1918); *A kritikáról* (1920); *Költők és szerzők* (irodalmi tanulmányok, 1923). Fordítások: Hervieu, Ismerd meg magadat (1910); Brillat-Savarin, Az izlés fiziológiája (1912, leányával, A. Gizellával együtt); Ibsen, Rosmersholm (1916). V. ö. *Szinnyei* Ferenc, A. Zoltán (Irodalomtörténet 1918).

***Ameghino**, *Fiorentino*, paleontológus, szül. Lujanban (Argentina) 1854., megh. La Platában 1911 aug. 6. Igazgatója volt a la platai természetrajzi muzeumnak. Argentinára és Patagoniára vonatkozó paleontológiai tanulmányokat írt.

***Amélineau**, *Emile Clément*, francia egyiptológus, szül. Chaire-Girondban (Vendée) 1850 aug. 28., megh. Châteaudunben 1915 jan. 19. 1887-től haláláig az École des hautes études tanára volt, 1895—98-ig Egyiptomban tartózkodott. Főművei a kopt irodalommal és az egyiptomi kereszténység történetével foglalkoznak. Kiválóak továbbá: La Morale égyiptienne quinze siècles avant notre ère (1892); Essai sur l'évolution historique et philosophique des idées morales de l'Egypte ancienne (1895); Histoire de la sépulture et des funérailles dans l'ancienne Egypte (1896); Rôle des serpents dans les croyances religieuses de l'Egypte (1905); Prolégomènes à l'étude de la religion egyptienne (1908). Napfényre hozta Abydos nekropoliszának egy részét és több fáraósírt.

***Am Ende**, *Hans*, festő, rézmetsző és szobrász, szül. Trierben 1864 dec. 31., megh. a háborúban kapott sebesülése következtében 1918. Többnyire az alsónémetországi lápvidékeket és azok lakóit festette; kis szobrokat is készített.

Amerika (l. I. köt.) Észak- és Dél-A. az újabb adatok szerint a szigetekkel együtt 43·4 millió km², Grönland nélkül 40·4 millió km², összes lakossága 202½ millió, ebből Észak-Amerikára 142½ millió, Dél-Amerikára 60 millió lakos esik.

***Amerikai ébenfa**, l. *Brya*. (IV. köt.)

***Amerongen**, község Utrecht németalföldi tartományban; *II. Vilmos* német császár és neje itt tartózkodtak 1918 nov. 10-től 1920 ápr. haváig.

Amersfoort, németalf. város, (1922) 33,098 lak.

Amherst, város Kanadában, (1922) 10,000 lak.

Amiens, város Somme francia départementban, (1921) 92,780 lak. A világháborúban 1914 szept. 2. a németek megszállották, de csak rövid ideig birhatták. 1918-ban heves harcok folytak vidékén.

***Amiet**, *Kuno*, svájci festő, szül. Solothurnban 1868 márc. 28. Tanult Münchenben és Párisban. Korábban elmosódó, lágy koloritja később merész impresszionista, rikító színfoltos modorba ment át.

***Amiláz**, l. *Diasztáz*. (V. köt.)

***Ammon**, *Otto*, német antropológus, szül. Karlsruheban 1842 dec. 7., megh. 1916 januárban. Művei: Anthropologische Untersuchungen der Wehrpflichtigen in Baden (1890); Natürliche Auslese beim Menschen (1893); Zur Anthropologie der Badener (1899); Gesellschaftsordnung und ihre natürliche Grundlage (1900).

Amnesztia (l. I. köt.). A.-t adott IV. Károly király az 1916 dec. 23. kelt elhatározásával főleg a világháború s a gazdasági romlás áldozatainak. Az 1918 októberi forradalom után alakult ú. n. népköztársasági kormány az 1919. évi ú. n. XV. néptörvény alakjában hirdetett közkegyelmet. Az akkotmányos állapotok helyreálltával az 1920. I. t.-c. 9. §-a alapján kiadott 2245/1920. M. E. rendelet ezt a néptörvényt hatályában fenntartotta, de kivette alóla a volt Nemzeti Tanács intéző-bizottságának tagjait, a volt miniszterek és ezen felül felhatalmazta az igazságügyminisztert, hogy közérdekből további kivételeket tehessen. Az 1920. I. t.-c. 13. §-a szerint általános kegyelmet csak törvény adhatott. Ezt a törvényt azonban az 1920. XVII. t.-c. 3. §-a akként módosította, hogy a kormányzó is adhat ugyan A.-t, de ez nem terjedhet ki a miniszternek v. állami számvevőszéki elnöknek megkegyelmezésére (1848. III. t.-c. 52. §; 1870. XVIII. t.-c. 9. §). A kormányzó A.-t adott az 1920 dec. 24-én, 1921 jún. 16-án, 1921 aug. 20., 1921 nov. 3-án és 1921 dec. 22. kelt elhatározásaival. Ezek — a jövedéki kihágásokra vonatkozó

1921 jún. 16-iki A.-t kivéve — főleg a politikai tömegmozgalmakban s az ezek hatása alatt elkövetett bűncselekményekre vonatkoztak és egyaránt kiterjedtek a jogerősen még be nem fejezett ügyekre s a jogerősen kirótt büntetésekre is. Az A.-kat bizonyos kategóriájú büntettesek egyénenként, de előre meghatározott elvek szerint történő megkegyelmezése egészítette ki.

Amoy, kínai kikötő, (1922) 300,000 lak.

Ampezzo-völgy (l. I. köt.), a világháborúban itt tört be a 4. olasz hadsereg, az osztrák-magyar csapatok 1915 máj 29—jún. 8. kiürítették, 1917 okt. végén ismét visszafoglalták.

Amritszár, város Indiában (1921) 160,218 lak. 1919 ápr. 12. a szikhek fölkelését Dyer angol tábornok vérbe fojtotta.

Amsterdam, 1. Hollandia fővárosa, (1923) 706,199 lak. — 2. *A.*, város New York államban, (1920) 33,524 lak.

Amundsen, *Roald*, norvég sarkkutató, 1911 dec. 14. szánon elérte a D.-i sark táját és 1912 elején szerencsésen visszaérkezett. Útjáról külön munkában számolt be. 1918-ban rég tervezett északsarki kutató útra indult, de kedvezőtlen jégviszonyok miatt vissza kellett fordulnia. Sikertelen maradt két kisérlete, hogy repülőgépen érhesse el az északi sarkot 1922. és 1924., valamint 1925. a Spitzbergákról megkisérlett repülése, míg végre jól fölszerelt léghajón, a Norgen, amelyet Nobile olasz ezredes szerelt föl, ennek és Ellsworth amerikai kapitánynak társaságában sikerült 1926 máj. 12. elérnie az északi sarkot és máj. 14. Alaskában, Teller városban, Nome várostól 60 mérföldnyire szerencsésen földre szállt.

Amur-terület, 1920. nagyrészt a Távoli Kelet köztársaságához tartozott, 1922. a szovjet-államszövetség része lett.

***Am Zehnhoff**, *Hugo*, porosz államférfi, szül. Bornheimban 1855 febr. 11. 1899-ben a birodalmi gyülésbe centrumpárti képviselőnek választották; 1920. márc.-ban porosz igazságügyminiszter lett.

Anaconda, város Montana északamerikai államban, (1920) 11,668 lak.

Analfabéták (l. I. köt.). Az 1910. évi népszámlálás szerint az írni-olvasni nem tudók, A.-k aránya a következő volt az egyes államokban:

Állam	Milyen népesség?	Analfabéták %-a
Magyarország (régi terület)	6 éven felüli	33·3
Ausztria (régi terület)	6 « «	16·5
Franciaország	5 « «	12·7
Olaszország	6 « «	37·5
Portugália	5 « «	71·8
Románia	7 « «	60·8
Bulgária (1905)	5 « «	67·4
Bosznia-Hercegovina	7 « «	87·8
Belgium	5 « «	25·3
Irország	5 « «	12·2
Görögország	5 « «	60·8
Finnország	5 « «	7·2

A régebbi adatokkal való összehasonlítás mutatja, hogy a műveltség e legelemibb fokát minden államban évről-évre többen és többen érték el s hogy az analfabéták %-a valamennyi országban csökkent a megelőző népszámlálások adataihoz képest. A javulás 1910 óta is folytonos, de a háború utáni nemzetközi adatok még nem teljesek.

A két nem közti különbséget a következő adatok jellemzik:

Állam	Milyen népesség?	A férfiak közül analfabéta volt	A nők közül analfabéta volt
Magyarország (régi terület)	6 éven felüli	28·1	38·4
Ausztria (régi terület)	6 « «	14·7	18·2
Franciaország	5 « «	10·9	14·3
Olaszország	6 « «	32·5	42·3
Portugália	5 « «	63·9	78·8
Románia	7 « «	45·2	76·8
Bulgária	5 « «	52·5	82·8
Bosznia-Hercegovina	7 « «	82·9	93·5
Belgium	5 « «	24·4	26·1
Irország	5 « «	12·1	12·2
Görögország	5 « «	41·8	79·8
Finnország	5 « «	7·5	7·6

Magyarország mai területén az analfabetizmus az 1920. évi népszámlálás szerint a következőképen javult a világháborút megelőző időszakhoz képest (a 6 éven felüli népességben):

Országrész	1910-ben %-ban	1920-ban %-ban
Duna jobb partja	17·7	12·7
Duna bal partja	21·3	16·1
Duna—Tisza köze	18·1	14·4
Tisza jobb partja	23·7	17·3
Tisza bal partja	25·0	20·6
Tisza—Maros szöge	26·0	20·3
Mindössze	19·7	15·2
Ebből vármegyék	21·8	16·9
Ebből tj. városok	11·1	8·4

Az analfabetizmusnak korcsoportonkint való alakulásán meglátszik a háború alatt leromlott iskolaügy hatása, t. i. az A. száma a tanköteles gyermekek korcsoportjaiban megnövekedett. Az erre vonatkozó adatok a következők (csak a 20 teljes egészében megmaradt törvényhatóságban):

Korcsoport	Férfiak 1910.	Férfiak 1920.	Férfiak változás	Nők 1910.	Nők 1920.	Nők változás
6—11 éves	25·1	27·2	2·1	25·5	27·3	1·8
12—14 éves	5·9	8·1	2·2	6·1	6·5	0·4
15—19 éves	6·5	5·7	—0·8	6·6	4·7	— 1·9
20—39 éves	8·4	4·6	—3·8	11·9	6·9	— 5·0
40—59 éves	18·0	11·5	—6·5	32·2	20·1	—12·1
60 éven felüli	30·4	24·3	—6·1	50·0	40·5	— 9·5
Általában 6 éven felüli	14·6	12·0	—2·6	20·8	15·6	— 5·2

Az analfabetizmusnak hitfelekezet és nemzetiség szerint való alakulása a mai Magyarország területén a legutolsó 1920. évi népszámlálás szerint a következő volt (a 6 éven felüli népességben):

A népesség vallása	Az analfabéták %-a	A népesség anyanyelve	Az analfabéták %-a
Római kat.	16·5	Magyar	15·2
Görög kat.	30·4	Német	10·3
Református	14·1	Tót	17·4
Ágostai hitv. ev.	8·4	Oláh	48·7
Görög keleti	36·6	Ruthén	47·0
Unitárius	7·7	Horvát	18·7
Izraelita	4·4	Szerb	29·0
Baptista	9·6	Egyéb és ismeretl.	30·6
Egyéb és ismeretl.	29·1		
Összesen	15·2	Összesen	15·2

Ananyev, város Kerzon ukrán-orosz kormányzóságban, (1914) 17,000 lak.

Anapa, kaukázusi kikötőváros, (1920), 16,600 lakossal.

Anarcs, kisk. *Szabolcs* és Ung közig. egy. egyes. vm., (1920) 1612 lak.

Ancona, 1. olasz tartomány, (1921) 835,166 lak. — 2. *A.*, a tartomány fővárosa, (1921) 66,291 lak.

***Ancona**, *Alessandro d'*, olasz irodalomtörténetíró, szül. Pisában 1835 febr. 20., megh. Firenzében 1914 nov. 6. Tanár volt Pisában. Főbb művei: Origini del teatro in Italia (1877); La poesia popolare italiana (1880); Varietà storiche e letterarie (1883—85, 2 köt.); Saggi di lettera popolare (1913).

***Anchovy pear**, A. körtéje (növ.), l. *Grias.* (IX. köt.)

Andaháza *(Andice)*, Liptó vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Andaluzia, Spanyolország legdélibb vidéke, ter. 87,275 km², (1922) 4.287,872 lak.

Andaman-szigetek, ter. 6500 km², (1921) 17,814 lakossal.

Anderlues, község Hainaut belga tartományban, (1921) 10,949 lak.

Andernach, város Poroszországban, (1924) 10,374 lak.

***Anders**, *Richard*, német szobrász, szül. Quedlinburgban 1853 febr. 10. Kezdetben fafaragó szobrász volt. Egyik főműve I. Vilmos császár lovas emlékszobra Kölnben.

***Andersen**, *Vilhelm*, dán irodalomtörténész és kritikus, szül. Nordrupban 1864 okt. 16. 1882-ben a Soró Akadémia növendéke lett, ahol előbb klasszikus, majd dán irodalommal foglalkozott, 1891. megnyerte az egyetem aranyérmét Natursans og Naturskildring ned igennem Tiderne (A természetérzék és természetábrázolás az idők folyamán) c. értekezésével. 1896-ban filozófiai doktor lett, 1908. a kopenhágai egyetemen az irodalomtörténet tanára. Fő művei: Danske Studier (Dán tanulmányok); Poul Möller, hans Liv og Skrifter (P. Möller élete és művei); Adam Oehlenschläger (3 köt.); Paludan Müller (2 köt.); Tider og Typer of dansk Aands Historie (Korok és típusok a dán szellemtörténetben, 2 köt.); Bacchustogeti Norden (Bacchus-menet Északon); Litteraturbilleder (2 köt.).

***Andersen-Nexö**, *Martin*, dán író, szül. Kristianshavnban 1869 jún. 26. Paraszt szülőktől származott, konfirmációja után maga is paraszt volt Bornholmon, majd hat évig a varga-mesterséget folytatta. Később tanító lett, de súlyos mellbajt kapott. Olasz- és Spanyolországba küldték és mikor betegségéből kilábolt és hazatért, tanár lett a frederiksbergi reáliskolában. Művei: Skygger (Árnyak, 1898); Det bödes der for (Bűnhődni kell, 1899); Muldskud (Vakondtúrás, 2 köt., 1900); En Moder (Egy anya, 1900); Familien Frank (A Frank-család, 1901); Dryss (Kóborlás, 1902); Soldage (Napos napok, útiképek Andaluziából, 1903); Af Dybets Lovsang (A mélység dicsérete, 1908); Barndommens Kyst (A gyermekség partja); Lykken (Szerencse). Legkiválóbb és legnagyobb népszerűségre szert tett regénye a Pelle Erobreren (A hódító Pelle, 1906—10, 4 rész), nyomoruságos proletár-életének naturalista, szocialista emlékei.

Anderson, város Indiana északamerikai államban, (1920) 29,787 lak.

Andidzsán, város Ferganában (Közép-Ázsia), (1920) 79,732 lak.

***Andler**, *Charles*, francia történetbúvár, szül. Strassburgban 1866 márc. 11. Tanár a Sorbonneon. Művei: La philosophie de la nature dans Kant (1891); Les origines du socialisme d'État en Allemagne (1897); Le socialisme impérialiste dans l'Allemagne contemporaine (1912); Le pangermanisme (1915); Le pangermanisme colonial (1916); Le pangermanisme philosophique (1917).

Andocs, kisk. Somogy vm., (1920) 1681 lak.

Andód *(Ondód)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Andor, 1. *György*, prelátus-kanonok, megh. Budapesten 1917 dec. 6. 1911-ben kinevezték miniszteri tanácsosi minőségben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba a kat. egyházi ügyek vezetésére.

2. *A. József*, író, meghalt Budapesten 1918 okt. 9. Mint középiskolai tanárt beosztották szolgálattételre a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba és kinevezték főgimnáziumi igazgatóvá. Újabb munkái: *Boldog otthon* (1916); *A tanítónő* (1917).

*3. *A. Mária*, Révay Mór Jánosné (l. *Révay*, XVI. köt. 215. old.) írói álneve.

Andorfi *Péter*, szinigazgató, megh. Balatonfüreden 1919 máj. 30.

Andorháza *(Andrijanci)*, Vas vármegye. (Tr. SzHSz.)

Andorhegy *(Andrejci)*, Vas vm. (Tr. SzHSz.)

Andornak, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 736 lak.

Andrade, *Francisco d'*, operaénekes, megh. Berlinben 1921 febr. 8.

Andrásfa, kisk. Vas vm., (1920) 741 lak.

Andrásfalu *(Ondrašová)*, Liptó vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Andrásháza *(Ondrašovce pri Serednom)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Andráshida, kisk. Zala vm., (1920) 634 lak.

Andrási *(Pača)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Andrássy, 1. *Aladár* gróf neje, *Wenckheim* Leontina bárónő, meghalt Somogyvárott 1921 dec. 18.

2. *A. Dénes* gróf, megh. Palermóban 1913 febr. 27.

3. *A. Gyula* gróf (ifjabb) (l. 1. köt., *A. 7.*), 1913-ban új ellenzéki pártot alakított és újra erős ellenzéke volt gróf Tisza István kabinetjének. A világháború kitörésekor egyideiűleg részt vett a treuga deiben, a háború alatt külpolitikai tanulmányokkal foglalkozott és feltűnést keltett a *Kinek bűne a háború* (1915) c. munkája. Németországban is több felolvasást tartott a háború okairól. IV. Károly király koronázása alkalmával 1916 dec.-ben megkapta az aranygyapjas rendet. 1918 okt. 24. közös külügyminiszter lett és ő intézte okt. 28-án Wilsonhoz azt a jegyzéket, amelyben a Monarchia a külön békére való készségét jelentette (l. *Világháború*). Okt. 31. visszalépett a külügyminiszterségtől. A proletárdiktatura alatt külföldön tartózkodott. 1920 jan. 25-én Miskolc első kerületében pártonkívüli program-

mal nemzetgyűlési képviselőnek választották. 1921 febr. 24. a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjának elnökségét vállalta el. Az 1921 okt. 22-iki királypuccsal kapcsolatban (l. *IV. Károly*) letartóztatták és csak ugyanez év dec. 21. helyezték szabadlábra. Irodalmi munkái: *A szamüzött Rákóczi* (1914); *Bosznia okkupációjáról* (1914); *A jó béke céljai* (1915); *A világháború problémái* (1916); *A háború és a béke* (1917); *A háború és a társadalom* (1919); *Diplomácia és világháború* (1920); *A jövő külpolitikája* (1920); *Gondolatok néhány külügyi kérdésről* (1920); *A királykérdés jogi szempontból* (1920); *A világháború előzményei* (1. köt. 1925, 2. köt. 1926). E művek nagyrészt németül is megjelentek.

Andrásvágás *(Andrašovce)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

André, *Louis Joseph Nicolas*, volt francia hadügyminiszter, megh. Dijonban 1913 márc. 18.

Andreánszky *István* báró, megh. Alsópetényben 1917 dec. 1.

***Andreas-Salomé**, *Lou*, német írónő, szül. Szent-Pétervárott 1861 febr. 12., leánya volt Salomé orosz tábornoknak, 1887. férjhez ment *Andreas* német egyetemi tanárhoz. Művei: Henrik Ibsens Frauengestalten (1892); Nietzsche in seinen Werken (1894); írt továbbá sokszor betegesen érzéki elbeszéléseket: Ruth (1895); Fenitschka (1898); Ma. Ein Porträt (1901); Im Zwischenland (1902); Das Haus (1921); Rodinka (1922).

Andree, *Richard*, német föld- és néprajzi író, megh. München és Nürnberg között a vasúton 1912 febr. 22.

***Andreich** *János (glogoni)*, bányamérnök, szül. Glogonban (Torontál vm.) 1858 szept. 7. Főiskolai tanulmányait a selmecbányai bányászakadémián végezte. 1885-ben akadémiai tanársegéd, 1887. r. tanár lett Selmecbányán, de rövid idő mulva meghívta a Salgótarjáni kőszénbánya r.-t., Salgótarjánban főmérnök és igazgatóhelyettes lett; tervei alapján a széntermelést rövid idő alatt 3 millió q-ról 12 millióra fokozták. 1894-ben a zsilvölgyi szénbányák igazgatója lett s a petrozsényi szénbányászat föllendítése az ő működésének eredménye volt, 1902. a király bányatanácsossá nevezte ki, 1907. a Wekerle-kormány az állami szénbányák szervezésével bízta meg s több üzem megnyitása után főbányatanácsossá és miniszteri tanácsossá nevezték ki s az állami szénbányák központi igazgatója lett, 1912. nyugalomba vonult; de azóta is több magánbányaüzemet nyitott meg. Irodalmi művei: *A salgótarjáni szénbányászat* (1894); Die Zsyltaler Gruben (Wien 1906); Kurze Übersicht der Kohlengrubenverhältnisse der Länder der ungarischen Krone (u. o. 1909). Ezenkívül számos értekezést írt bányászati és kohászati szaklapokba.

Andrejev, *Leonid*, orosz író, megh. Mustamäggiben (Finnország) 1919 szept. 12. *Az ember élete* c. szinjátékát bemutatta 1919. a Nemzeti Szinház, *Aki a pofonokat kapja* c. drámáját pedig 1922. a Renaissance-szinház.

Andria, város Bari olasz tartományban, 53,000 lakossal.

***Andriska** *Viktor*, orvos és gyógyszerész, szakíró, szül. 1887 dec. 10. Adjunktus az egyetemi közegészségtani intézetben. 1923-ban a budapesti tud. egyetemen magántanárrá avatták. Az okl. gyógyszerészek országos egyesületének alelnöke. Nagyszámú értekezése jelent meg a Magyar Gyógyszerészi Lapok, Orvosi Hetilap, Magyar orvosi Archivum, Chemikusok Lapja, Chemiai Folyóirat, Természettudományi Közlöny c. és más magyar, valamint külföldi szaklapokban.

***Androdimorfizmus**, l. *Dimorfizmus* (V. köt.).

Andujar, város Jean spanyol tartományban, (1920) 17,950 lak.

Anet, *Claude*, francia író. A bolsevizmus alatt, mint a francia misszió tagja, hosszabb időt töltött Oroszországban. Újabb művei majdnem mind orosz tárgyúak: Ariane, jeunne fille russe; L'amour en Russie; Quand la terre trembla. Az orosz forradalomról négykötetes tanulmányt írt. Igen érdekes La fin du Monde c. fantasztikus regénye. Magyarul megjelentek: Ariane (ford. *Faludi* Dezső, 2. kiad. 1922); Reng a föld.

Angeli *Henrik*, festő, megh. Bécsben 1925 okt. 22.

***Angell**, *Norman*, angol-amerikai író, szül. Holblachban (Norfolk) 1874 dec. 26. Fiatal korában Amerikába ment, ahol ujságíró lett, majd mint több amerikai lap tudósítója, Párisba utazott. Ott adta ki 1900—1904. a Daily Messengert, 1905—12. a Paris Daily Mailt. 1913-ban Londonba költözött és minden erejét a pacifista propagandára fordította. La grande illusion c. könyve, amelyben a közeledő világháború elhárításáért küzdött, nagy népszerűségre tett szert. A háború után erélyesen szállt síkra a versaillesi béke revíziójáért Keynesszel és Sir Georg Paishsel.

***Angellier** (ejtsd: añzsellyé), *Auguste Jean*, francia irodalomtörténetíró, szül. Dünkirchenben 1848., megh. Lilleben 1909. Fő munkája: La vie et les oeuvres de R. Burns (1893); vannak verses kötetei is: A l'amie perdue (1896); Le chemin des saisons (1903).

Angerburg, város Kelet-Poroszországban, (1922) 7500 lak. Környékén folyt le 1914 szept. az a nagy csata, amelyben Hindenburg tönkreverte az orosz Vilna-hadsereget.

Angerer, *Karl*, osztrák műiparos, megh. Bécsben 1916 febr. 14.

Angermanland, vidék Svédországban, (1920) 172,195 lakossal.

Angers, Maine-et-Loire francia département székhelye, (1921) 86,158 lak.

Anglesey, brit sziget az Ir-tengerben, (1921) 51,695 lak.

Angleur, Lüttich külvárosa, (1921) 10,792 lak.

Angola, afrikai portugál gyarmat, újabb neve *Portugál-Nyugat-Afrika* (Africa Occidental Portugueza), területe 1.255,775 km², (1914) 2.124,361 lakossal.

***Angol borsó** (növ.), l. *Lotus*. (XII. köt.)

Angol irodalom (l. I. köt.). A modern angol irodalom négy vezető egyénisége, akinek hatása minden újabb áramlat képviselőin is érezhető: *Hardy*, *Barrie*, *Wells* és *Shaw*. A két végpontot *Hardy* és *Barrie* jelzik; Hardy megrázó, szánalom keltésére irányuló tárgyaival, J. M. Barrie a képzelet tündérvilágának bevezetésével a modern angol drámába. *Wells* a kor szociológiai biográ-

fusa, *Shaw* annak nagyszerű szatirikusa. *Kipling* az utolsó negyedszázad óta nem talált új szineket és hangokat, Henry *James* és J. *Conrad* nagyobb területet hódítottak. A psycho-analysis lett uralkodóvá. *Galsworthy* humanitarianizmusa, *Bennett* regionalizmusa új értékeket viznek az A.-ba. Galsworthy a nemi vonzalom analizisét adja, Wells és Shaw az életerőt állítják középpontba. Jellemző írók még: Compton Mackenzie az önéletrajzi regény új formájával, Mc Kenna szociológiai regényeivel; E. W. Lucas a régi mesgyén halad, W. J. Locke, W. L. George, H. Walpole Tolstoj hatása alatt, G. Cannan ultrarealizmusával, May Sinclair tragikai légkörével tünnek ki. Egyik legkitünőbb szatirikusa az angol irodalomnak az újabb Samuel *Butler* (Erewhon és The Way of All Flesh).

A költészet terén felváltotta egymást a festői s dekorativ hatásokat kereső költészet és az esztetikai s filozófiai irány. Henley, Kipling, Davidson, Henry Newbolt után Masefield, A. E. Housman és Robert Bridges a Carew, Wither és Herrick hagyományait követő dallamos verselés uralkodik s a György-korszak költői mindinkább a mindennapi élet s a demokratizmus eszméit szólaltatják meg szemben a halovány idilli megnyilvánulásokkal. Legnagyobb nevek: Lascelles Abercrombie, E. M. Doughty, Sturge Moore, Belloc, W. H. Davies, A. Noyes, L. Binyon, James E. Flecker, Edward Thomas, Rupert Brooke, W. W. Gibson, Ralph Hodgson, John Masefield, W. de la Mare, John Freeman, Siegfried Sassoon, I. C. Squire. *Housman* elégikus költészetének ellenkezője *Masefield*, aki realisztikus regényeivel is kitünt; Rupert *Brooke*-t háborús versei tették híressé; Edward *Thomas* lemondó pesszimisztikus költészetében nem idealizált s az élet apró részleteit is megszólaltatta, James E. *Flecker* Chénier és a parnasszisták hatását mutatja. Folyton tart még az ir irodalmi renaissance hatása, lírában és drámában egyaránt, főkép az utóbbiban.

Angolország, l. *Nagybritannia*. (XX. köt.)

Angora, Törökország új fővárosa (l. *Törökország* története), egyszersmind az angorai vilajet székhelye, (1925) kb. 35,000 lak. Mióta *Musztafa Kemál* fővárossá tette, nagyarányú épitkezés indult meg nemcsak középületek, hanem lakóházak emelésével is. A várost egészen újjá épitették, szabályos utcákkal, modern berendezéssel.

Angosztura kéreg (növ.), l. *Esenbeckia*. (VI. köt.)

***Angot** (ejtsd: ańgó), *Alfred*, francia meteorológus, szül. 1848 júl. 14., megh. 1924 márc. 16. A Bureau Central Météorologique igazgatója lett 1907., miután már ennek az intézetnek több éven át tagja, majd a párisi felső mezőgazdasági iskola tanára volt. Munkái közül külön megjelentek: Traité élémentaire de Météorologie (2. kiad. 1907) és Instruction météorologique, a legtöbb munkája azonban az Annales du Bureau central météorologique «Mémoires» c. kötetében jelent meg, így Sur la formule barometrique (1896. évf.), Recherches théoretiques sur la distribution de la chaleur à la surface du globe (1883. évf.). U. o. jelentek meg terjedelmesebb tanulmányai Franciaország csapadék- és hőmérsékleti viszonyairól.

Angoulême, Charente francia département székhelye, (1921) 34,895 lak.

Angra, az Azor-szigetek fővárosa, (1920) 10,057 lakossal.

Angster *József*, orgonagyáros, megh. Pécsett 1918 jún. 9.

Angyal, 1. *Dávid*, a budapesti tudományegyetemen 1925-ig az újkori magyar történelem, 1925-től kezdve az újkori egyetemes történelem nyilvános rendes tanára, az egyetem bölcsészeti karának 1918—20-ig dékánja, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Újabban megjelent művei: Le traité de paix de Szeged avec les Turcs 1444 (Budapest 1911); *Gyulai Pál* (u. o. 1912); *Szalay László emlékezete* (1913); *A világháború okai* (u. o. 1914); Beiträge zur Geschichte des Jahres 1848 (u. o. 1918); *Magyarország felelőssége a világháborúért* (u. o. 1923, szerk.); *Tanulmányok* (u. o. 1923, Kultura és Tudomány 42.); *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése* (u. o. 1926). Szerkeszti a Tisza István-Évkönyvet.

2. *A. Kálmán*, 1917-ben budapest-tabáni plébánossá választották, 1922-ben apáti címmel tüntették ki.

3. *A. Pál (sikabonyi)*, 1912. egyetemi tanár a Pázmány Péter tudományegyetemen. Meghívott előadó a kir. József-műegyetemen és a Közgazdasági egyetemen. A M. Tudományos Akadémia levelező, a Szent István Akadémia rendes tagja. A Magyar Jogászegylet büntetőjogi bizottságának elnöke. A budapesti tudományegyetem jogi karának két ízben (1920/21, 1921/22) volt dékánja. Újabb művei: *A magyar büntetőeljárásjog tankönyve* (1916, Sztrokay-díjjal jutalmazva); *A magyar büntetőjog tankönyve* (III. kiad. 1920); *Szociológia* (II. kiad. 1924); *A jogbölcsészet alapelvei* (V. kiad. 1926). A Magyar Jogi Szemle főszerkesztője. E Lexikonnak is munkatársa.

Angyalkút *(Engelsbrunn)* Temes vm. (Tr. R.)

Angyalos *(Angheluș)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

Ángyán, 1. *Béla*, orvos-tanár, megh. Balatonfüreden 1920 jan. 3.

*2. *Á. Béla (vörösberényi)*, a miniszterelnöki sajtóosztály főnöke, szül. Budapesten 1885 márc. 10., Á. Béla orvos-tanár fia. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. Ügyvédi vizsgát 1910. tett s 1922-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. A politikai életbe a Károlyi-forradalom elején kapcsolódott bele, amidőn is gróf Bethlen István oldalán részt vett a Nemzeti Egyesülés Pártjának megalapításában. A kommunizmus idején először Budapesten, majd Bécsben a Bethlen István gróf vezetése alatt működő ellenforradalmi bizottságban fejtett ki tevékeny munkásságot. 1922-ben gróf Bethlen István a miniszterelnökségi sajtóosztály élére hívta meg s azóta min. tan. rangban a sajtóosztályt vezeti. Mint zeneszerző is ismeretes, *Délibáb hercegnő* operettje jelentékeny sikert aratott.

*3. *Á. János (vörösberényi)*, orvostanár, Á. Béla orvos-tanár fia, szül. Budapesten 1886 ápr. 9. Egyetemi tanulmányait u. o. végezvén, előbb Pertik tanár kórbonctani intézetében, majd Jendrassik tanár belklinikáján működött. 1919-ben egyetemi magántanári képesítést nyert. 1923-ban

Herzog tanár utódjaként az Erzsébet tud. egyetem belorvostani nyilvános rendes tanára lett. Tudományos dolgozatai a belorvostan különböző ágaira vonatkoznak, különösen a szívpathológia körébe vágnak. Részt vett a Jendrassik szerkesztette *Belorvostan* és *Belorvosi diagnosztika* c. művek megírásában.

Anhalt (l. I. köt.), volt német hercegség, 1919-től szabad állam, (1919) 331,258 lak. A kormányzatot a 3 tagból álló államminisztérium vezeti; a képviselőház tagjait 3 évre választják, 5 kerületre oszlik: Dessau, Zerbst, Köthen, Bernburg, Bullenstedt. Az 1918-iki forradalom után megszünt mint fejedelemség és mint szabad állam a Németbirodalom szövetséges országa lett.

***Ánizsfa** (növ.), l. *Illicium* (X. köt.)

***Anka** *János*, író, hirlapíró, szül. Székelyudvarhelyen 1883 máj. 5. Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi r. kat. főgimnáziumban végezte, Kolozsvárt jogot hallgatott. Tisztviselő volt a pénzügyminisztériumban, egyszersmind az Alkotmány munkatársa. Az Élet c. szépirodalmi lap és a Nép c. politikai napilap felelős szerkesztője volt. Munkái: *Tengerszemek* (költemények 1908); *A rózori legenda* (novellák 1902); *A hegyek álma* (reg. 1910); *Csaba királyfi él* (reg. 1922). — Neje volt *Dobay* Mariska (megh. 1922 szept. 19.) költőnő; *Szeráfszárnyak* és *Óázison* c. költeménykötetei jelentek meg.

***Ankermann**, *Bernhard*, német etnológus, szül. Tapianban (Kelet-Poroszország) 1859 febr. 14. Kamerunban kutató utat tett s 1911. igazgatója lett a berlini néprajzi muzeum afrikai osztályának. Afrika néptanára vonatkozó tanulmányokat irt etnografiai folyóiratokba.

Anklam, város Pommerániában, (1922) 15,000 lakossal.

***Anna** főhercegnő, l. *József Ferenc* főherceg.

Annaberg, város Szászországban, (1924) 18,286 lakossal.

Annafalva *(Hanková)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Annam, Francia védnökség alatt álló királyság Hátsó-Indiában, ter. 150,000 km², (1921) 4.935,000 lakossal.

Annapolis, város Maryland északamerikai államban, (1920) 11,214 lak.

Ann Arbor, város Michigan északamerikai államban, (1920) 19,516 lak.

Annatto, l. *Orleánfa*. (XIV. köt.)

Annecy, Haute-Savoie francia département székhelye, (1921) 15,004 lak.

Annen, község Vesztfáliában, (1919) 14,271 lak.

Annfield-Plain, község Durham angol countyban, (1921) 16,531 lak.

Annonay, város Ardèche francia dép.-ban, (1921) 15,032 lak.

Anonymus Belae Regis Notarius, Béla király névtelen jegyzőjének *Gesta Hungarorum* című műve, a magyarság eredetének, bevándorlásának és honfoglalásának ez a legbeszédesebb s egyszersmind legrégibb kéziratban fennmaradt hazai kútforrása, annak kora, hitele és szerzőjének kiléte felett 1746. megindult s immár 180 év óta szakadatlanul folyó irodalmi harc új, végleges megoldáshoz közeledő stádiumba lépett. Köztudomású, hogy a mű eredeti példánya nem maradt fenn. Egyetlen, 24 hártyalevélre terjedő, nyilván nem is teljes XIII. sz.-i másolatát a bécsi volt cs. és kir. udvari, most Nemzeti Könyvtár 514. sz. latin kódexe őrzi. A kódex első levelének előlapja üresnek látszik, hátlapjának szövegkezdő szavaiban a szerző *Pdictus magister*-nek és a jóemlékezetű dicsőséges Béla király egykori jegyzőjének vallja magát. A vita sarkpontját a kezdő *Pdictus* szó irástörténetileg helyes olvasása s az elolvasott szónak oklevéltani adatokkal igazolt helyes értelmezése képezte, továbbá annak találgatása, hogy 1060—1270 közt uralkodott négy Béla királyunk közül melyiknek volt jegyzője a *Gesta* szerzője. A *Pdictus magister* fölött vitatkozó történetíróink egy része *Praedictus magister*-nek, *Előbb megnevezett mester*-nek, más része *P. dictus magister*-nek, *P.-nek nevezett mester*-nek vagy *Mesternek nevezett P.*-nek olvasta. Az előbbiek olvasásuknak oly magyarázatát adták, hogy a szerző nevét és a mű címét az első üresnek látszó címlapra szánta díszes, iniciálés betükkel a másoló, később azonban e tervét valamely okból nem hajthatta végre, minek következtében az *előbb megnevezett* kitétel üres lapra mutat vissza, a szerző nevének megfejtésére semmi pozitiv támaszpontunk nincs s így a magyar honfoglalás történetirójának neve és személye véget nem érő meddő találgatások tárgya marad. Igy olvasta és magyarázta a mű kezdő szavait első kiadója *Schwandtner* (1746), kitünő fordítója *Szabó* Károly (1860), így *Fejérpataky* László legtökéletesebb hasonmás-kiadásában (1892), valamint a M. Tud. Akadémiának A magyar honfoglalás kútfői című monumentális forrásgyüjteményében (1900). Ezzel ellentétben a *P. dictus magister* olvasás hívei *Kollár* Ádám (1766) magyarázata nyomán a kir. jegyző nevének kezdőbetüjét (sigla) és szerénykedve kitett címét látták a kezdő szavakban. E nézethez csatlakozott többkevesebb módosítással *Kaprinay* István, *Pray* György, *Katona* István, *Endlicher* László, *Fejér* György, *Mátyás* Flórián, *Hunfalvy* Pál, *Marczali* Henrik és legutóbb Fejérpataky és Sebestyén Gyula véglegesnek képzelt ellentétes véleményével szemben is *Erdélyi* László és *Hóman* Bálint.

Az Anonymus-kérdés e részét *Jakubovich* Emil magyar nemzeti muzeumi főkönyvtárosnak sikerült véglegesen tisztáznia 1925 nov. 9. felolvasott akadémiai székfoglaló értekezésében (megjelent a *Gróf Klebelsberg Emlékkönyvben*). Ama megfigyelésből kiindulva, hogy egyetlen XII—XIII. sz.-i kódexnek sincs díszes címlapja, már 1923. vizsgálat tárgyává tette A. bécsi kódexe első, üresnek látszó lapját s azon több sornyi vakarást vett észre. A kivakart sorokat *P. Kögel* Rafael wessobrunni bajor bencés ultraviolett sugarakkal dolgozó, higanylámpás, kvarcprizmás *palimpsest-fényképező módszere* segitségével elolvasta s megállapította, hogy a 34 sornyi kivakart szöveg sem tartalmazta a szerző nevét és a mű címét, sőt egyéb ismeretlen adat sincs benne, azonos a következő lapon újra lemásolt szövegkezdettel, az első lapon megkezdett irását csak számos hibája miatt vakarta ki a másoló. E szerint a *Praedictus*-os olvasás jogosultsága megdült,

mert nincs, amire az *előbb megnevezett* kitétel vonatkozhatna. A kódex latin helyesírását vizsgálva kimutatta továbbá, hogy írója a kor szokása szerint nagy kezdőbetű fölé sohasem tesz rövidítőjelet, nagybetűs kezdet után a szót minden alkalommal teljesen kiírja, a *Pdictus* tehát e második okból sem lehet a *Praedictus* rövidítése, hanem csak *P. dictus*-nak olvasható. Ebből a *P.* a szerző nevének kezdőbetűje *(Petrus, Paulus, Pous)*, melyhez szerénykedésből ragasztja a *dictus* szóval *magister* címét, mint ez s analógiái a XII. sz.-ban a párisi székesegyházi és káptalani iskolákat végzett francia papok számos idézettel igazolt szokása volt: *N. dictus abbas, G. vocatus episcopus, M. solo nomine magister, H. inutiliter dictus praepositus, Frère Michiel dit abbé* stb. Egy apáca-fejedelemasszony 1147—1173 közt írt és Szt. Hildegardhoz intézett levelének ajánló sorában: *T. dicta magistra* formában találja meg a bebizonyítottan párisi iskolázottságú királyi jegyző *P. dictus magister* kezdőszavainak tökéletes mását. Mindezzel kétségbevonhatatlanul bebizonyította *Jakubovich*, hogy Anonymust valamelyik Béla királyunk *P.* névkezdőbetűs jegyzőjének személyében kell keresnünk, miután pedig I. Béla korát műve történelmi, IV. Béla korát pedig magyar nyelvtörténeti adatai folytán kell kizártnak tartanunk, *P. mester* csak II. vagy III. Béla notáriusa lehetett. *Mátyás* Flórián és *Pauler* Gyula kutatásai nyomán az utóbbi félszázadban közhitelre talált az a vélemény, hogy a Névtelen III. Béla (1173—1196) jegyzője volt s Gestáját ura halála után, a XIII. sz. első éveiben írta. E nézettel szemben *Jakubovich* részletesen igazolta, hogy a Gesta latin műkifejezései már II. Béla korának (1131—1141) okleves és más históriai emlékeiből is kimutathatók, latin szövegében szórványosan előforduló magyar hely-, személy- és közneveinek helyesírása s nyelvtörténeti sajátságai pedig jóval régiesebbek a III. Béla-kori e nemű emlékeknél (pl. az 1200 táján írt Halotti Beszéd nyelvezeténél) s éppen II. Béla okleveleinek adataival egyeznek. A mű számos eddig figyelemre nem méltatott célzata az országnak II. Béla és fia II. Géza-korabeli területi és politikai viszonyaira, társadalmi s közállapotára vonatkozik. Ezek alapján a Névtelen jegyzőt *Péter* óbudai, majd székesfehérvári prépost személyében kell keresnünk, ki 1124. II. István egy oklevelét pecsételte meg, 1134. pedig mint II. Béla követe vitt II. Lothár német császárnak 2 aranyos nyergű fehér lovat, miként *P. mester* Gestája szerint a kievi és lodoméri ruthén herceg kedveskedett Álmosnak s Árpád küldött követei által Salánnak. Királyi jegyzői működése II. Béla uralkodásának kezdetére, az 1131—1135 évekre eshetett, Gestáját pedig az 1147. megindult második keresztes hadjárat, — melyre a műben célzás van — továbbá II. Gézának a vereckei szoroson keresztül vezetett lodoméri, halicsi és kievi hadjáratai (1148—52) és első görög háborújának hatása alatt 1147—1152 közt írta. Művének főforrása a még elevenen élő mondákon kívül a *Hóman* Bálint által kimutatott (1925.) Szt. László-kori *Gesta Ungarorum* és annak II. István-kori folytatása. Utolsó adata, melyet ebből merít, az 1127. évből való. E Gestának 1152 körül írt, II. Géza-kori folytatását már *nem ismeri*.

Ansbach, bajor város, (1919) 20,609 lak.

Ansonia, város Connecticut északamerikai államban, (1920) 17,643 lak.

Ant *(Ante)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Antal, 1. *Gábor*, ref. püspök, megh. Komáromban 1914 jan. 14. 1910 óta a Ref. Konvent elnöke volt. V. ö. Pápai főiskola értesítője 1913—14.

2. *A. Géza* (l. I. köt.). A világháború alatt humanitárius ügyeknek szentelte munkásságát. 1919 őszén Hollandiába ment, ahol 1925-ig feleségével együtt előadásaival, cikkeivel sokat tett a holland nemzet rokonszenvének felébresztésére. Hollandi tartózkodásának gyümölcse *a bécsi holland követek 1680—1720. évi jelentéseinek gyűjteményes* kiadása. Ő alapította meg Budapesten a Magyar-Holland Társaságot s Hágában a Holland-Magyar Társaságot. 1924 okt. 29. iktatták be a dunántúli ref. egyházkerület püspöki székébe. Ugyanekkor a komáromi gyülekezet lelkésze lett. V. ö. Dunántúli Prot. Lap 1924 okt. 19.

*3 *A. Sándor*, hírlapíró, szül. 1882. Nagyváradon, majd Pozsonyban volt szerkesztő; szépirodalmi művei: *Akik ma élnek; A munkás fia; A trondhjemi herceg kiséretében; Jörn története; A csodálatos szemű katona; Ünnep lesz holnap; Lacina Péter.* Irt egy egyfelvonásos színművet is *A mester* címen.

Antalfalva *(Kovačica)*, Torontál vm., (1921) 5048 lak. (Tr. SzHSz.)

Antalffy-Zsiross *Dezső*, orgonaművész, 1909. a Zeneművészeti Főiskola orgonatanára lett. Az 1920—24 éveket Amerikában töltötte.

***Antalfi** *Mihály*, jogi író, szül. Devecserben (Veszprém vm.) 1877 szept. 25. 1901-ben jog- és államtud. doktorrá avatták, 1905. bírói, 1910. ügyvédi oklevelet nyert. Közszolgálatba 1897. lépett, bírósági szolgálatát 1902. kezdte meg Gyöngyösön mint aljegyző. 1922 aug. 30. budapesti kir. itélőtáblai bíró lett. Pályája kezdetén szépirodalommal foglalkozott, több költeménye jelent meg. Később főleg perjogi tárgyú cikkeket írt a különböző jogi szaklapokba. 1923 óta szerkesztője a Magyar Jogi Szemle Polgári Törvénykezési Jog Tára c. melléklapjának. Főműve a *Polgári Perrendtartás* c. mű (I—II. k., Budapest 1915).

Antalóc *(Antalovce)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Antananarivo, Madagaszkár fővárosa, (1921) 67,177 lak.

***Antenna.** Az elektromágneses energiát drót nélkül közvetítő adó és vevő állomások légveze-

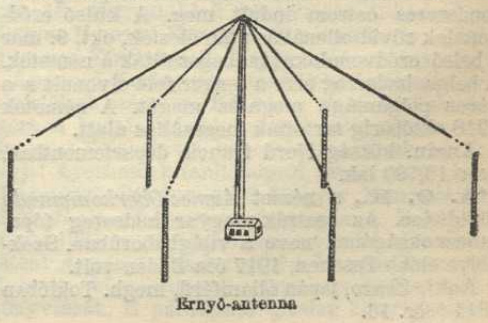

Ernyő-antenna

téke, mely az elektromágneses energiát az adó állomáson kisugározza, a vevő állomáson pedig elnyeli. Az elektromágneses hullámoknak egy lineáris antennából való kisugárzására vonatkozólag lásd a *Rádió* címszó 4—9 ábráit. Egy másik A., az u. n. ernyő-antenna, az előző ábrán látható. Vevő állomásokon nagyobb erősítés mellett használható a kisméretű keret-antenna is. L. még *Rádió*.

Antequera, város Malaga spanyol tartományban, (1920) 31,526 lak.

Anthes *György*, operaénekes, megh. Budapesten 1921 febr. 23. 1913 óta a Zeneművészeti Főiskola énektanára volt.

***Anthodiscus** *G. Mey.* (növ.), l. *Caryocaraceae*. (IV. köt.)

Antibes, francia kikötőváros, (1921) 12,768 lak.

Antigua, brit-nyugatindiai sziget, Barbudával együttesen (1921) 29,767 lak.

Antivari *(Stari Bar)*, város Dél-Szláviában, 2300 lak., 1909 óta szabad kikötő. 1913 ápr. 10—május 14-ig a nagyhatalmak blokád alatt tartották; 1915. osztrák-magyar ágyúnaszádok több izben bombázták; 1916 jan. 22—1918 nov. elejéig osztrák-magyar csapatok tartották megszállva.

Antofagasta, 1. Chile egyik tartománya, ter. 120,183 km², (1920) 172,330 lak. — 2. *A.*, a tartomány fővárosa, (1920) 51,531 lak.

Antoine, 1. *André*, francia színész, 1921. kiadta emlékiratainak első kötetét: Mes souvenirs sur le Théâtre Libre (1921). Újabb műve: La vie amoureuse de François-Joseph Talma (1924). Az *Information*-ban hetenkint írott szini bírálatai a párisi szinházi élet középpontjában állanak. René Benjamin Antoine déchainé címmel könyvet irt róla (1923).

2. *A.*, *Jules Dominique*, francia politikus, megh. Nancyban 1917 jan. 2.

Antonienhütte, 1922 óta Lengyelországhoz tartozik, (1919) 10,615 lak.

Antos *(Antoş)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Antrim, county Irországban, ter. 2844 km², (1921) 193,864 lak.

Antung *(Ngantung)*, kínai szerződéses kikötő Dél-Mandzsuriában, (1922) 94,300 lak.

Anvers *(Antwerpen)*, 1. belga tartomány, (1922) 1.037,753 lak.

2. *A.*, belga város, (1922) 300,321, elővárosaival 412,151 lak. A világháborúban a belga hadsereg 1914 aug. 18—19. a Gethe mellett történt veresége után A.-ba vonult vissza. Beseler német hadsereg-csoportja ostrom alá vette. A belga hadsereg kitörési kísérlete meghiusulván, szept. 27. rendszeres ostrom indult meg. A külső erődvonalak rövid ellenállás után elestek, okt. 9. már a belső erődvonalakat is megszállták a németek. A belga hadsereg erre a tenger felé elvonult s a város polgársága megadta magát. A németek 1918 októberig tartották megszállás alatt.

Anzin, község Nord francia départementban, (1921) 13,790 lak.

***A. O. K.**, a német *Armee-Oberkommando* rövidítése. Az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságának neve a világháborúban. Székhelye előbb Teschen, 1917 óta Baden volt.

Aoki, *Zsuzo*, japán államférfi, megh. Tokióban 1914 febr. 16.

Apa *(Apa)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Apáca *(Apaţa)*, Brassó vm. (Tr. R.)

***Apácakonty** (növ.), l. *Calla*. (IV. köt.)

Apácaszakállas *(Apácasakállaš)*, Komárom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apácatorna, kisk. Veszprém vm., (1920) 479 lak.

Apáczai Cseri *János* (l. I. köt.). Újabban megjelent: *Király* István, A. művelődéstörténeti jelentősége (1911); *Kremmer* Dezső, A. élete és munkássága (1911); *Neményi* Imre cikkei a Budapesti Hirlapban, Kálvinista Szemlében, Egyházi Értesítőben, Néptanítók Lapjában 1924 dec.; *Neményi* Imre, A., születésének háromszázadik évfordulójára 1925.

Apádia *(Apadia)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Apafalva *(Opava)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apagy, nagyk. *Szabolcs* és Ung közig. egy. egyes. vm., (1920) 1770 lak.

Apahegy *(Viile apei)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Apahida *(Apahida)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Apaj *(Apaj)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apanagyfalu *(Nuşfalău)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Apar, kisk. Tolna vm., (1920) 777 lak.

Apatelek *(Mocrea)*, Arad vm. (Tr. R.)

Apátfa, kisk. Zala vm., (1920) 148 lak.

Apátfalva, nagyk. *Csanád*, Arad és Torontál közig. egy. egyes. vm., (1920) 5741 lak.

Apáthegyalja *(Podbrehy-Lehôtka)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apáthy *István*, természettudós, kolozsvári egyetemi tanár, megh. Szegeden 1922 szept. 27. Az összeomlás után belesodródott a politikába, a kolozsvári Nemzeti Tanács elnöke lett s a Károlyi-kormány 1918 dec.-ben Erdély főkormánybiztosává nevezte ki, de látván, hogy a románok bevonulása ellen a magyar kormány semmit sem tesz, sőt az ellenállásra szerveződött önkéntes alakulatokat sem támogatja, még 1919 jan.-ban lemondott. Január közepén a románok letartóztatták és Nagyszebenbe vitték, fogságra vetették, amelyből csak 1920 aug.-ban szabadult királyi kegyelemmel. Budapestre jött, ahol a Természettudományi Társulatban bemutatta a minden eddiginél vékonyabb metszetek készítésére kidolgozott mikrotechnikai módszert. Ezt az eljárást bemutatta a nápolyi zoológiai állomáson is a természettudósoknak. A menekült kolozsvári egyetemnek Szegedre helyezésekor ő is Szegedre ment és betegen részt vett a szegedi új egyetemi állattani intézet megalapításának munkálataiban, de súlyos betegségéből már nem épült föl.

Apáti *(Apateu)*, Arad vm. (Tr. R.)

Apatin *(Apatin)*, Bács-Bodrog vm., (1920) 13,435 lak. (Tr. SzHSz.)

Apátistvánfalva, kisk. Vas vm., (1920) 514 lak.

Apátka *(Opáka)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apátkeresztúr *(Cristur)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Apátkolos *(Klíž Hradiště)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apátlévna *(Livinské Opatovec)*, Nyitra vm (Tr. Cs.-Szl.)

Apátmarót *(Opatove Marovce)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apátszentmihály *(Bohunice)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apátújfalu *(Opatovce nad Ipľam)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apátvarasd, kisk. Baranya vm., (1920) 361 lak.

Apaújfalu *(Noul Săsesc)*, Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)

Apc, nagyk. Heves vm., (1920) 2445 lak.

***Apel**, *Paul*, német író, szül. Berlinben 1872 aug. 2. Irt filozófiai műveket, mint Geist u. Materie (1905—07); azután a színműirodalomra tért át; jelentékenyebb művei: Liebe (1908); Hans Sonnenstössers Höllenfahrt (1911); Gertrud (1913); Hansjörgs Erwachen (1918).

Apeldoorn, németalföldi város, (1922) 51,388 lakossal.

Aplerbeck, község Vesztfáliában, (1919) 10.321 lakossal.

Apold *(Apold)*, Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)

Apolda, város Thüringiában, (1924) 27,000 lak.

***Apollinaire**, *Guillaume*, valódi nevén A. v. *Kostrowiecky*, francia költő, szül. Rómában 1880 aug. 26., megh. a háborúban kapott fejlövése következtében Párisban 1918 nov. 9. Antitradition futuriste c. röpiratában a futurizmus elméletét adja. Munkái: L'enchenteur pourissant (reg., 1909); L'hérésiarque et Cie (reg., 1910); Le théâtre italien (essai, 1910); Le bestiaire ou Cortège d'Orphée (versek, 1911); Alcools (versek, 1913); Le poète assassiné (reg., 1916); Calligrammes (versek, 1918). Hagyatékából megjelentek: La femme assise (reg., 1920); Couleurs du temps (színmű, 1920); Contes choisis (1922).

Apor *Sámuel (altorjai)* báró, altábornagy, megh. a harctéren szerzett betegségben Budapesten 1917 aug. 18.

Áporka, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 988 lak.

Apostag, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 2666 lak.

***Appel**, *Carl*, romanista, szül. Berlinben 1857 máj. 17. Tanár Boroszlóban. Főleg az ó-provençal irodalom kritikai kiadásaiban kiváló; kiadta több provencei troubadour költeményeit, továbbá provençal kresztomatiát: Provenzalische Chrestomathie (1896, 5. kiad. 1920). Egyéb művei: Zur Entwicklung ital. Dichtungen Petrarcas (1891); Provenzalische Lautlehre (1918).

Appenzell, svájci kanton; *Ausser-Rhoden* félkanton, (1920) 25,354 lak., *Inner-Rhoden* félkanton, (1920) 14,614 lak.

Appleton, város Wisconsinban, (1920) 19,561 lak.

Appony *(Malé u. Veľké Oponice)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Apponyi, 1. *Albert gróf* (l. I. köt.) Tisza István gróf háború alatti kormányának bukása után, 1917 július 15-én a király újra vallás- és közoktatásügyi miniszterré nevezte ki az akkor megalakult gróf Esterházy Móric kormányában. Esterházy visszalépése után a Wekerle-kormányban is megtartotta ez állását, egész 1918. évi május 8-ig. A proletárdiktatura alatt családja tagjaival együtt bujdosnia kellett. A világháború alatt nagyon becses előadásokat tartott Németországban Magyarország közjogi helyzetéről. Midőn Magyarországot felszólították, hogy a béketárgyalásra követséget küldjön, ennek vezetésével A.-t bízta meg a kormány. A. a maga ellenállhatatlan szónoklatával fényesen képviselte az országot a legfelsőbb tanács előtt 1920 jan. 16., de természetesen az előre megállapított békepontokon változtatni nem tudott és miután azokat Magyarországra nézve elfogadhatatlanoknak jelentette ki, le is mondott a békedelegáció elnökségéről. 1920 jan. 25. megválasztották ősi kerületében, Jászberényben pártonkívüli programmal nemzetgyűlési képviselővé és A. az egymást követő kormányok alatt a változatos reakciónárius áramlatokkal szembehelyezkedett. Népszerűsége nőttön-nőtt, és az általános tisztelet, amelyben a nemzet egyeteme, pártkülönbség nélkül A.-t körülvette, fényes kifejezést nyert 75-ik születésnapján, amidőn az egész nemzet a kormányzó vezetésével meghódolt A. államférfiúi nagysága és jelleme előtt. A főváros díszpolgárává, a tudományos és irodalmi társulatok tiszt. tagjukká, az Erzsébet-tudomány egyetem tiszt. bölcsészettudományi doktorrá választották. IV. Károly a Habsburg-ház családi rendjét, az aranygyapjas rendet adományozta A.-nak, bár ekkor már nem gyakorolta a királyi hatalmat. Innen túl a genfi népszövetségi tárgyalásokon politikai tekintetben rendesen ő képviselte a kormány felkérése folytán a nemzetet és ebben a szerepében tiszteletet és rokonszenvet vívott ki a trianoni béke által lesujtott nemzet részére. 1923-ban újra Amerikába utazott és az Északamerikai Egyesült-Államokban, valamint Kanadában mintegy 60 beszédben ismertette Magyarország helyzetét és szerzett Magyarországnak igen nagybecsű összeköttetéseket. Mint a Külügyi Társaság elnöke, A. intézte jóformán az összes külügyi akciókat. 80-ik születésnapját 1926 máj. 29. a törvényhozás óhajtotta megünnepelni, ő azonban ez elől kitért. A Magyar Külügyi Társaság ez alkalomból Apponyi Emlékkönyvet adott ki. 1922-ben A. maga kiadta emlékeinek I. kötetét magyar és német nyelven. Egyéb művei: La guerre européenne et les responsabilités qu'elle entraine (1914); *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában* (1915); The American peace and Hungary (1919); *Két előadás a magyar alkotmány fejlődéséről* (1925). V. ö. *Pethő* Sándor, Gróf Apponyi Albert (1926); *Halmay* Elemér, A nyolcvanéves Apponyi *(Csernoch* János előszavával, 1926).

2. *A. Antal* gróf, megh. Ischlben 1920 febr. 9.

3. *A. Gyula* gróf, megh. 1924 máj. 30.

4. *A. Sándor* gróf, megh. Lengyelen 1925 ápr. 18. Nagyszabású könyvtárát 1924-ben a Magyar Nemzeti Muzeumnak ajándékozta. Lásd *Apponyi Sándor gróf Magyar Könyvtára.*

Apponyi-Kollegium tanítóképzőintézeti tanárjelöltek számára. Két része van: férfiak részére a budai Pedagógiummal, nők részére az Erzsébet Nőiskolával kapcsolatban. Csak az A. tagjai nyerhetnek tanítóképzői tanári oklevelet.

***Apponyi Sándor gróf Magyar Könyvtára.** *Bibliotheca Hungarica Apponyiana.* E kettős címen 1924 szept. 15. halálesetre szóló ajándékozással *Apponyi Sándor* gróf a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárának adományozta lengyeli könyvtárát. E páratlanul gazdag könyvgyűjte-

mény, mely megkülönböztetendő a nagyapponyi Apponyi családi könyvtártól, már régóta *Apponyiana* néven volt ismeretes az egész világon. XV—XVIII. századbeli magyar vonatkozású könyveket, térképeket, metszeteket, apró nyomtatványokat s más unikumokat foglal magában, oly teljes számban, hogy e gyüjtemény történelmünk nem egy eddig homályban maradt eseményéhez szolgáltat új adatokat. Apponyi Sándor gróf munkája eredményéből rajzolódik elénk a magyar kultura térképe külföldön: mily szerepet töltött be Nagymagyarország az idegen népek kulturájában, hogy kapcsolódik be Magyarország az európai történelem kialakulásába? Apponyi Sándor gróf adományozása nemes példát nyujtott arra, hogy minden nagy magánkönyvtárnak végső céljaként az ország legnagyobb könyvtárának keretében a magyar kulturát kell szolgálnia. Apponyi Sándor gróf nem sokkal az adományozás után 1925 ápr. 18. meghalt, sírjánál *Hóman* Bálint a Nemzeti Muzeum főigazgatója, mint «a legnagyobb magyar bibliofiltól, a könyvtárosok fejedelmétől» búcsúzott. Azonban megérte még, hogy a nemzetgyülés gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter javaslatára érdemeit a nemzet hálája jeléül törvénybe iktatta. A *Bibliotheca Hungarica Apponyiana* a Nemzeti Muzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtárában külön helyiségekben fog elhelyezést nyerni. A könyvtár katalógusának 1925. jelent meg a III. kötete (az első két kötet 1900—1902-ben jelent meg) a következő címen: *Gr. Alexander Apponyi:* Hungarica. Ungarn betreffende, im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften III. Band. Neue Sammlung I. Besorgt von Dézsi (München 1925).

***Április** *Lajos* (családi néven: *Jékely* Lajos), költő, szül. Brassóban 1887. nov. 14. Középiskoláit Székelyudvarhelyt, Kolozsvárt végezte, ugyanott szerzett tanári oklevelet. Egy évet Párisban töltvén, 1909. Nagyenyedre került tanárnak. A háború alatt hosszabb ideig Dél-Franciaországban tartózkodott. Első költeményei az *Új Erdély*ben jelentek meg 1907. (újabban a *Pásztortűz*ben) s azóta A. Erdély irodalmi életében nagy és jelentős szerepet játszik. Költeményeivel ismert nevet szerzett nemcsak Erdélyben, hanem az egész országban. Különösen formakészségével, megjelenítő és hangulatkeltő erejével vált ki újabb lírikusaink közül. Egy pár finoman cizellált, zengzetes verse líránk javaterméséhez tartozik. Munkái: *Falusi elégia* (Kolozsvár 1921, II. kiadása 1925); *Esti párbeszéd* (u. o. 1923); *Versek* (Budapest 1924). V. ö. *Hartmann* János cikkét a *Napkelet* 1923. évfolyamában.

Apulia, olasz vidék, (1921) 2.344,314 lak.

Aqua auri, l. *Drosera.* (V. köt.)

Aqua lavandulae, l. *Lavandula.* (XII. köt.)

***Arab államok** *(Dzseszire el Arab,* az arabok szigete), a világháború után a török fenhatóság alatt állott Arábiából alakult államok, nevezetesen:

1. *Aszir,* nyugat-arábiai fejedelemség (emirátus), brit befolyás alatt áll; a világháború elején, 1914. függetlenítette magát. Területe 35,900 km², lakossága kb. 750,000. Fővárosa *Szabija,* 20,000 lakossal.

2. *Jemen,* imámság, már 1913. kivívta Törökországtól belső autonómiáját s a világháború alatt Törökországot támogatta. A világháború után angol befolyás alá került. Feje, az imám 1926. *Jahia Hamid-ed-Din.* Területe 62,000 km², lakosságát 750,000—1.000,000-ra becsülik. Fővárosa *Szanaá* (Oszeir), 20,000 lak.

3. *Nedzsd* (Felföld), szultánság; területe 1.072,000 km², határa É. felé bizonytalan, a Szíriai sivatagba megy át. Lakossága 585,000. Főhelyei: Er-Riad 20,000, Aneisze 10,000, Bereide 15,000, Darija (a vahabiták főhelye 1918-ig) 10,000 lakossal. 1926-ban egyesült vele *Hedzsasz* királyság. Hedzsaszt 1916. Husszein mekkai nagy serif függetlennek nyilvánította s fölvette a király, 1924. a kalifa címet, de már 1924. a vahabiták elfoglalták és beolvasztották Nedzsbe. Zászlaja: fekete-zöld-sárga (az abasszidák, rasiditák és omajádok színei) vörös háromszögalakú csíkkal (a mekkai serif jelvénye). Területe 472,000 km², 900,000 lakossal. Főhelye *Mekka.*

Arábia (l. I. köt.). A világháború alatt Angolország 1915 okt. 24. Husszein serifnek, aki a török uralom ellen fordult, elismerte az arabok függetlenségét a 37. szél. foktól D.-re, Bagdad és Bazra kivételével. 1916-ban az angolok és franciák szerződést kötöttek, amelyben megállapították érdekeltségük zónájának határát s kijelentették, hogy Damaszkusz, Homsz, Hana, Aleppo, Ed-Der, Urfa és Mosszul független arab területek lesznek. 1916 jún.-ban Husszein mekkai nagyserif Arábiát függetlennek nyilatkoztatta ki, egyszersmind több pontot megszállott az entente szolgálatára. A szultán 1916 júl. 1. kinevezte ugyan Mekka emirjévé Ali Haidár serifet, de ez tétlenségre volt kárhoztatva. 1917 januárban Husszeint, mint Hedzsasz és Jemen királyát, Franciaország, Nagybritannia és Olaszország elismerte. Husszein embereivel Allenby tábornokhoz csatlakozott és siettette a törökök vereségét. Az entente elismerte az arabokat hadviselő félnek s Husszeint fölvette a versaillesi békét aláírók sorába. Medina 1919 jan. 16. adta meg magát.

Arabi *pasa, Achmed,* egyiptomi politikus, megh. Kairóban 1911 szept. 21.

Aracaju, Sergipe braziliai állam fővárosa, (1920) 37,440 lak.

Aracaty, város Ceará braziliai államban, (1920) 33,800 lak.

Aracouchini balzsam (l. *Protium.* (XV. köt.).

Aracs *(Vranjevo),* Torontál vm., (1921) 9448 lak. (Tr. SzHSz.)

Arad vármegyének (l. I. k.) legnagyobb részét a trianoni békeszerződés Romániának ítélte oda (5666 km²-t 330,868 lak.). E vm.-ből csupán a csonka eleki járás maradt meg (270 km², 21,720 lakossal [1920]). A lakosság anyanyelvre nézve a következőkép oszlik meg: magyar 9015 (41·5%), német 7565 (34·8%), tót 2962 (13·6%) és román 2161 (10·0%). Hitfelekezetre nézve van: 15,362 r. kat. (70·7%), 98 g. kat. (0.5%), 432 ref. (2·0%), 3481 ág. ev. (16·0%), 2215 g. kel. (10·2%) és 104 izraelita (0·5%). Foglalkozásra nézve van a népesség között: 77·8% őstermelő, 13·1% foglalkozik iparral, 1·9% keresk. és hitellel és 1·2% tartozik a közlekedéshez; a közszolgálat és sza-

badfoglalkozások 2·1%-kal, a k. m. n. napszámosok 0·2, a nyugdíjasok stb. 0·8, az egyéb és ismeretlen foglalkozásúak 0·4 és a házi cselédek 1·7%-kal vannak képviselve. A csonka vármegye székhelye ideiglenesen *Elek* volt. A vármegye jelenleg közigazgatásilag ideiglenesen egyesítve van Csanád és Torontál vármegyékkel. E vármegye székhelye *Makó*.

Arad *(Arad)*, tjv. A. vm., (1920) 62,490 lak. A trianoni békeszerződés Románia birtokába juttatta. A román közigazgatás a magyar szobrokat, így az aradi vértanuk emlékét, a Szabadság-szobrot is eltávolította.

Aradi kormány, l. *Szegedi kormány*. (XVII. kötet.)

Aradkövi *(Cuvin)*, Arad vm. (Tr. R.)

Aradul nou = Újarad.

Aragona, város Sziciliában, kb. 16,000 lak.

Aragonia *(Aragon)*, spanyol vidék, (1922) 1.011,157 lak.

Arak, kisk. Győr, *Moson* és Pozsony közig. egy. egyes. vm., (1920) 272 lak.

***Arakari** (állat), l. *Borsevők*. (III. köt.)

***Araliaceae** (növ.), l. *Borostyánfélék*. (III. k.)

Aranjuez, város Madrid spanyol tartományban, (1920) 13,535 lak.

Arany *(Uroin)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Arany *János* (l. I. köt.). Az A.-irodalom állandóan gyarapodik értékes összefoglaló és részletanulmányokkal. Újabb termékei közül a következők a fontosak:

I. *Arany-kiadások:* Kisebb kiadások az Olcsó-, Magyar Könyvtárban, Jeles Irók Iskolai Tárában, a Magyar Remekírókban és a Képes Remekírókban. Egyes művei is több újabb kiadásban. Az összes kiadások jegyzéke össze van állítva: *A. János összes munkái*, 5 köt. Budapest 1884. és 8 k. u. o. 1885 (Markovics-féle kiadás); *Szinnyei* József, Magyar irók élete és munkái (I. k. Budapest 1891.); *Gulyás* Pál, Egy negyedszázad A. János irodalma. (Irod. Tört. 1917. évf.). A. összes műveit újonnan *Voinovich* Géza gondozásában és bevezetésével a *Franklin-Társulat* adta ki négy nagy kötetben (1925), ugyancsak *Voinovich* Géza bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve, pontos időrendbe sorozva kiadta A. János összes kisebb költeményeit (1925) egy kötetben. Ez a kiadás ismerteti az egyes költemények külső és belső történetét, A. életének és költészetének kialakulását, fejlődését.

II. *Életrajzok: Riedl* Frigyes, A. (IV. átdolgozott kiadás, 1920); *Szinnyei* Ferenc, A. János (Kisfaludy-Társaság 1909); *Négyesy* László, A. (u. o. 1917).

III. *Tanulmányok: Riedl* Frigyes, A. lelki élete (Budapesti Szemle 1917); *Beöthy* Zsolt, A. János (Bethlen-Könyvtár 1924); u. a., A. János nagykörösi szobra előtt (Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1911); u. a., A. (Budapesti Szemle 1917); *Szinnyei* Ferenc, A. János tudományos munkássága (u. o. 1910); *Kéky* Lajos, A. János elbeszélő költészete (u. o. 1911); u. a., A. János Bolond Istókja (u. o. 1914); u. a., Tanulmányok A. János epikájáról (Budapest 1917 Olcsó Könyvtár, 1843/47. sz., bő bibliografiával); *Elek* Oszkár, Skót és angol hatás A. János balladáiban (Irodalomtört. 1912. évf.); *Négyesy* László, A. és a magyar nyelv (Magyar Nyelv 1917); u. a., Arany művészete és elmélete (Akadémiai Értesítő 1917); *Császár* Elemér, A. János mint irodalomtörténetíró (Irodalomtört. 1917); u. a., A. János (Magyar Figyelő 1917 és kny.); u. a., A. János esztetikája (Irodalomtört. Közl. 1926); *Tolnai* Vilmos, A. nyelvművészetéről (Akadémiai Értesítő 1917); *Mitrovics* Gyula, A. János esztetikája (Irodt. Közl. 1925 és Debrecen 1925 kny.); *Kardos* Lajos, A. János Bolond Istókja (Debrecen 1914); *Gróf* István, A. János Bolond Istókja (Budapest 1914); *Voinovich* Géza, A. balladaköltészetéről (Budapesti Szemle 1917); *Kozma* Andor, A. János (a Kisfaludy-Társaság Magyar Klasszikusok c. füzetében 1920).

IV. *A centennárium irodalma:* A. születésének százados fordulóját a háborúban vérző és szenvedő nemzet nagy lelkesedéssel ünnepelte meg. Az alkalmi cikkek tömegéből a már említetteken kívül még a következőket sorolhatjuk föl: *Berzeviczy* Albert, A. János emlékezete (Akadémiai Értesítő 1917); *Zoltvány* Irén, A. János emlékezete (Szent István Akadémia Értesítője 1917); *Finánczy* Ernő, A. János (Magyar Pedagogia 1917); *Babits* Mihály, Centennárium (Új Idők 1917); u. a., Petőfi és A. (Irodalmi problémák c. kötetben 1917); *Schöpflin* Aladár, A fiatal A. (Nyugat 1917); *Dóczy* Jenő, A. János kritikai iránya (u. o. 1917); *Riedl* Frigyes, A. mint nyelvész (Magyar Nyelv 1917); *Heinrich* Gusztáv, A. János és az Akadémia (Akad. Értesítő. 1917); *Solymossy* Sándor, A. János népiessége (Ethnographia 1917); *Zsigmond* Ferenc, A. János emlékezete (Debreczen 1918).

V. *Arany-fordítások*: az A.-fordítások legteljesebb összeállítása: *Gulyás* Pál, Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában (Magyar Könyvszemle 1913).

VI. *Arany a népnél: Baros* Gyula, Arany, Petőfi és a ponyvairodalom (Magyar Könyvszemle 1918).

Aranyág *(Herniacova)*, Temes vm. (Tr. R.)

Aranybánya *(Zlata Baňa)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Arányi *Dezső*, énekművész, megh. 1923 jún. 25.

Aranyida *(Aranidka)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Aranykakuk (állat), l. *Chrysococcyx*. (IV. köt.)

Aranykorona (röv.: a. k.) az 1892. XVII. t.-c.-kel megállapított aranyértéknek egy egysége, amely 1/2952 kg. 0·900 finomságú ötvözött, illetőleg 1/3280 kg. finom arannyal egyenértékű. Az 1892. XVII. t.-c.-kel megállapított érmékkel az Osztrák-Magyar Bank bankjegyeit s utóbb az 1921. XIV. t.-c. alapján kibocsátott államjegyeket a jogszabályok kötelező erővel egyenértékűnek nyilvánították (kényszerárfolyam) és így a pénz értékének a háborúval kapcsolatos romlási folyamata alatt (kb. 1914 júl. 1.—1924 júl. 1.) a koronaértékben közkötelező számítás folytán a korona mint egyetlen belföldi törvényes fizetési eszköz aranyértéke az 1892. XVII. t.-c.-ben meghatározott aranyértéknek mintegy 1/18.000 részére süllyedt. A csökkent értékű koronával (papirkorona) szemben az A. a törvényes fizetési eszköz háború előtti nemesfém értékét fejezi ki. Meg kell ettől különböztetni azt a szembeállítást,

amikor a papirkoronát a háború előtti koronával nem a nemesfém értéke, hanem a vásárló erő szempontjából hasonlítjuk össze (l. *Index-szám)*. Az A., mint számolási egység gyakorlatilag akkor érvényesül, amikor a változó értékű törvényes fizetési eszköz helyett bizonyos számításokat vagy szolgáltatásokat a valóságos érték szempontjából változatlanul akarunk előre meghatározni. Evégből történt, hogy az államháztartás egyensúlyának helyreállítását célzó 1924. évi pénzügyi tervezet az állami költségvetést A. alapon állapította meg és az ebben a tárgyban alkotott 1924. IV. t.-c. felhatalmazta a pénzügyminisztert a közszolgáltatásoknak az A. értékének alapulvételével megállapítására és elrendelte, hogy lakásbér, valamint üzletbér fejében az 1917 nov. 1-én érvényesen megállapított bérösszegnek negyedévenkint fokozatosan emelkedő %-át kell az A. értékének alapulvételével papirkoronában fizetni. A valamely régebbi időpontban meghatározott összegnek az A. értékének alapulvételével a fizetés idejére papirkoronára átszámítása úgy történik, hogy a régebbi időpontbeli összegről azt kell előbb megállapítani, hogy annak idején hány A.-t ért és az így A.-ban megállapított összeget kell a fizetés idejében a papirkorona és az A. közötti értékviszony szerint ismét papirkoronára átszámítani. E két számítás elvégzéséhez az szükséges, hogy az A. és a papirkorona értékviszonya annak az egész időtartamnak minden egyes időpontjára, amely alatt ez az értékviszony változott, meg legyen határozva. Minthogy a pénz értékcsökkenésének folyamata alatt az A.-ban számítás nem volt gyakorlati, mert a gazdasági élet a nemzetközi árúforgalom folytán inkább a külföldi pénznemek értékéhez volt kénytelen igazodni és a pénznek a gazdasági életben az aranyértéknél sokkal gyakorlatibb vásárlóerejét kényszerintézkedések (ármaximálások, forgalmi korlátozások stb.) befolyásolták, az A. értékére nem alakult ki feltétlenül megbízható mérték. Ezért az A.-értékben számítással kapcsolatban szükségessé vált átszámítási táblázatnak a megállapítása, amit a pénzügyminiszter készített el és a már említett felhatalmazás alapján kiadott több rendeletéhez mellékelt. Ez a táblázat a következő:

A táblázathoz képest pl. az 1920 jún.-i 320 papirkoronának A. értéke 10 A., ami az 1925 júl. hó 15. utáni időben 145,000 papirkoronát tesz ki. Az állami költségvetést A.-alapon az 1925. IX. t.-c. állapította meg az 1924/25. költségvetési évre, az 1925/26., valamint az 1926/27. évi állami költségvetések azonban már papirkoronaértékben készültek, ami arra vezethető vissza, hogy a papirpénz értékének állandósítása folytán az A. feleslegessé és nehézkessé vált, továbbá, hogy a pengőérték megállapítása folytán (l. *Pengő)* célszerűtlen lett volna az átmeneti időre az A.-számítás fenntartása. Az 1925. XXXV. t.-c. 20. és 25. §-a értelmében 1 aranykorona 1·1585365 pengőnek számít. A köztartozásoknak az aranyérték alapján megállapítása más államokban is megelőzte a pénzkérdés végleges rendezését, így különösen Németországban és Ausztriában.

Aranykút *(Aruncuta)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

***Aranymérleg**, leromlott pénzű államokban evégből kibocsátott jogszabályok alapján készített olyan kereskedői mérleg, amely a vagyontárgyaknak a pénzromlás ideje alatt készített mérlegekben elfogadott értékelésétől függetlenül azok aranyalapon nyugvó új értékelését tartalmazza. Az ilyen mérlegnek az a célja, hogy a kereskedők a vagyoni helyzetükben a pénzromlás ideje alatt beállott változásokat kimutassák és a különböző időből származó különböző értékeiket ugyanazon értékmérő alapján állapítsák meg. A szorosan vett A. az, amikor a jogszabály maga külön határozza meg az aranyértékmérőt. Így járt el a német jogalkotás, amikor alapul az aranymárkát fogadta el, úgy, hogy 4·2 aranymárkát egy északamerikai dollárral vett egyenlő értékűnek. A. készítését akkor is elrendelheti a jogszabályalkotás, amikor a pénz értéke már állandósult és ebben az esetben az aranyalap külön meghatározását mellőzve vagy az állandó értékűvé vált papirpénzt jelöli ki egységes értékelési alapul, vagy pedig a papirpénz helyébe lépő új valutát. Az előbbi esetben a mérleg nem A. mérleg lesz, mert az aranyban értékelés helyett a leromlott értékű pénzben kell a vagyontárgyak értékét feltüntetni és így a korábbi időből származó mérlegben szereplő összegek felemelésének lesz helye. Az így készített mérleget *felértékelt mérlegnek* szokták nevezni. Németországon felül az A. készítését Lengyelország és Ausztria is elrendelték. Nálunk az 1924. évben kiadott 4200/1924 P. M. számú rendelet a felérté-

Hónap	1914		1915		1916		1917		1918		1919		1920	1921	1922	1923	1924
	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	K	K	K	K
Január	1	.	1	11	1	60	1	90	1	80	3	40	34	87	130	600	6,500
Február	1	.	1	14	1	60	1	90	1	80	3	90	41	87	131	700	7,000
Március	1	.	1	21	1	50	2	.	1	80	4	40	45	65	160	900	13,000
Április	1	.	1	23	1	50	2	.	1	90	5	40	41	47	155	1,200	16,000
Május	1	.	1	22	1	50	2	.	2	.	4	70	42	43	157	1,300	16,000
Június	1	.	1	25	1	50	2	20	2	30	5	60	32	42	182	2,100	18,000
Július	1	.	1	25	1	50	2	40	2	50	6	40	32	53	276	3,900	17,600
Augusztus	1	.	1	25	1	60	2	50	2	50	8	.	39	65	330	6,000	17,000
Szeptember	1	.	1	27	1	60	2	40	2	60	11	10	46	88	458	6,400	.
Október	1	10	1	31	1	60	2	50	2	30	15	.	53	132	476	6,100	.
November	1	10	1	33	1	80	2	50	2	80	17	50	78	179	456	6,300	.
December	1	10	1	43	1	90	2	10	3	30	25	.	88	132	449	6,500	.
Évi átlag	1	.	1	25	1	60	2	20	2	30	9	20	48	85	280	3,500	.

A táblázatban feltüntetett utolsó szorzószám (17,000) az 1925. évi júl. 15. napjáig változatlanul maradt, e naptól kezdődő hatállyal azonban — némi kivétellel — 14,500-ra szállíttatott le.

kelés álláspontjára helyezkedett, utóbb azonban a pengőérték megállapítása (l. *Pengő)* után kiadott 7000/1925 B. M. számú rendelet az egységes értékelésen alapuló új mérlegeket pengőértékben rendelte készíteni. Az A. mérlegjogi szempontból a kereskedők többi mérlegeitől abban is különbözik, hogy jóllehet azt már hosszabbrövidebb idő óta működő kereskedők készítik, mégis nem a kereskedő üzletévi eredményéről számol be, vagyis nem alkalmas a közvetlenül megelőző üzletévi mérleggel való összehasonlításra, hanem inkább olyan mérleg, mint amilyet a kereskedő a kereskedelmi törvény 25. §-a értelmében üzletének megkezdésekor köteles készíteni *(megnyitó mérleg,* kezdő mérleg). Az A. felállításáról rendelkező jogszabály ily mérleg készítését minden kereskedőre kötelezővé teheti, vagy a kereskedő tetszésére bízhatja, hogy az A. felállításához fűződő kedvező gazdasági következmények érdekében készít-e A.-et. Nálunk a pengőmérleg felállítása minden kereskedőre és kereskedelmi társaságra kötelező. Az új értékelés alapjául az 1925 jan. 1-iki vagyonállag szolgál, a vagyontárgyak értékét pengőben kell meghatározni. Részvénytársaságnak saját tiszta vagyonát a megnyitó mérlegben csak alaptőke és tőketartalék címén szabad kimutatnia. Az alaptőke összegét és a részvények névértékét is újból kell megállapítani. Ha az alaptőkét csak olyan kis összegben lehet megállapítani, hogy egy részvényre 10 pengő sem jut, részvényösszevonásnak van helye. Ha a részvénytársaságnak a tiszta vagyona 50,000 pengőnél is kisebb és egy év alatt alaptőkeemelés vagy egyesülés útján vagy más módon erre az összegre ki nem egészíti, a cégbíróság a társaság feloszlását hivatalból kimondja, helyi vállalatoknál ez csak akkor következik be, ha az alaptőke 10,000 pengőt sem ér el. A megnyitó mérleget megállapító közgyűlés határozatait csak a jegyzőkönyv bemutatásától számított 30 nap alatt lehet megtámadni, de a vagyon túlalacsony értékelése címén csak a részvényeseknek az alaptőke $^1/_{10}$-ét képviselő kisebbsége támadhatja meg. Szövetkezetnél az üzletrésztőkét változatlanul kell felvenni, de az ezen felül mutatkozó tiszta vagyonnak legalább felét az üzletrészek felértékelésére kell felhasználni. A tiszta vagyonnak ily célra fel nem használt része a tőketartalék. Az új tagok üzletrészének névértékét 2 pengőnél kisebb összegben nem lehet megállapítani. A megnyitó mérleget megállapító közgyűlésnek $^3/_4$ többséggel hozott határozatát nem lehet megtámadni. Ha ily többség nincs, a megtámadásra ugyanaz áll, mint a részvénytársaságnál. Külföldi részvénytársaság és szövetkezet Magyarországon lévő fiókintézete és ügynöksége üzletére külön megnyitó mérleget köteles készíteni. A részvénytársaság és szövetkezet a megnyitó mérleget megállapító közgyűlést legkésőbb 1926 ápr. 30-ára köteles összehívni, a pénzügyminiszter a közgyűlés később megtartására engedélyt adhat. Az A.-re vonatkozó külföldi jogszabályok: Németországban az 1923 dec. 28-iki rendelet és a végrehajtása tárgyában kiadott több rendelet, Ausztriában az 1925 jún. 4-iki törvény, Lengyelországban az 1924 jún. 25-iki rendelet.

Irodalom. Kuncz, Az A. problémái, Budapest 1925; Sichermann, A mérlegvalódiság helyreállítása, u. o. 1925; Katona—Nyulászi, A kereskedői mérleg valódisága, u. o. 1926; Kuncz—Karch, Az A., u. o. 1926.

Aranymező *(Bebeni)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Aranyod, kisk. Zala vm., (1920) 538 lak.

Aranyos *(Arănieş)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Aranyosbánya *(Ofenbaia)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosd *(Zlatnik)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Aranyosegerbegy *(Agârbiciu)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

***Aranyosfenyő**, l. *Pseudolarix.* (XV. köt.)

Aranyosfő *(Scărişoara)*, Torda-Aranyos vm., (1920) 3537 lak. (Tr. R.)

***Aranyos futrinka** *(Carabus auratus)*, l. *Futóbogarak.* (VIII. köt.)

Aranyosgerend *(Grind)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosgyéres *(Ghiriş)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosivánfalva *(Cacova Jerii)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyoslóna *(Luna de Arieş)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyoslonka *(Lunca)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosmarót *(Zlaté Moravce)*, Bars vm., (1919) 3131 lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Aranyosmeggyes *(Medişa)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Aranyosmohács *(Măhaciu)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosmóric *(Moruţ)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Aranyospatak *(Zlatnik u Vranova)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Aranyospolyán *(Poiana de Arieş)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosponor *(Ponorel)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosrákos *(Rachiş)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosronk *(Runc)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Aranyosszentmiklós *(Sânnicară)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Aranyosszohodol *(Sohodol)*, Alsó-Fehér vm., (1920) 4708 lak. (Tr. R.)

Aranyosvágás *(Săcătura)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

***Arányos választás.** Magyarországon életbelépteti az 1925. XXVI. t.-c. az egynél több képviselőt választó törvényhatósági jogú városokban és budapestkörnyéki választókerületben. Érvényesül továbbá az országos lajstrom szerint való választás révén. L. *Képviselőválasztás* (XX. köt.). A. van továbbá Budapesten az 1924. XXVI. t.-c. szerint.

***Aranyos vörösfenyő**, l. *Pseudolarix.* (XV. kötet.)

***Aranyparitás**, az árúk ára és más pénzszolgáltatások esetében az a helyzet, amikor a szolgáltatás papirkorona értéke megfelel annak az értéknek, amellyel a pénzromlás előtti időben a szolgáltatás az aranyértékű pénzben bírt. Ha

a papirkoronaösszeg aranyértéke a pénzromlás előtti időben hasonló célra elégséges összeg aranyértékét meghaladja, a szolgáltatás az A. fölött, ha pedig kisebb annál, az A. alatt van. Az A. a pénz nemesfémben kifejezett értékére vonatkozik szemben a békeparitással, amely a pénz vásárlóerejével áll kapcsolatban.

Aranypataka *(Zlatô)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Arányszám**, l. *Atértékelés*.

Árapatak *(Arpatac)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

Arauco, tartomány Chilében, ter. 5668 km², (1920) 60,233 lak.

Araujo, *Joaquim de*, portugál költő és publicista, szül. 1858 júl. 22., megh. 1917-ben.

Arber, *Edward*, angol író, megh. Kensingtonban (London) 1912 nov. 23.

Arcachon, tengeri fürdő Gironde francia départementban, (1921) 10,634 lak.

Archangel, 1. orosz kormányzóság, (1920) ter. 572,410 km², 361,000 lak. — 2. *A.*, a kormányzóság fővárosa, (1920) 45,300 lak. A világháborúban mint Oroszország egyetlen hozzáférhető kikötője erősen föllendült. 1918 aug. 2. az angolok szállták meg, később székhelye lett a bolsevistaellenes északoroszországi kormánynak és szervező törzshelye Miller tábornok alatt a vörösök ellen felállított hadseregnek. 1919 febr.-ban azonban a szovjetcsapatok bevették. 1920-ban a szovjet A. Ny.-i részén Karélia köztársaságot, K.-i részén pedig a Zürjén köztársaságot szervezte s Ny.-on egy kis földszalagot átengedett Finnországnak.

***Archenhold**, *Friedrich*, csillagász, szül. Lichtenauban (Vesztfália) 1861 okt. 2. A berlin-treptowi csillagvizsgáló igazgatója. 1900 óta szerkeszti a Das Weltall c. népszerű csillagászati folyóiratot.

***Archipenko**, *Alexander*, orosz szobrász, szül. Kievben 1887 máj. 10. Az ú. n. «abszolut plasztikának» alapítója és főképviselője, 1909-ig francia tradiciókat követő tehetséges szobrásznak ismerték, de aztán a kubisztikus festészet hatása alatt különböző kisérletekre adta magát, színes reliefjeivel bizonyos plasztikus festészet hatását keresi.

***Arco**, *Georg*, gróf, szül. Grossgorschützben 1869 aug. 30. A berlini Telefunken-Gesellschaft igazgatója; a szikratáviró terén több jelentékeny találmánya van.

Arcos de la Frontera, spanyol város, (1920) 15,748 lak.

Arcueil, francia község, (1921) 14,966 lak.

Arcübasev, *Mihail Petrovics*, orosz író. A bolsevizmus kitörésekor elhagyta hazáját. Több színművét *(Szenvedély, Féltékenység)* nálunk is bemutatták. Magyarul megjelent munkái: Szanin (ford. *Szabó* Endre, 1909); Milliók (ford. *Nagy* Imre, 1910); Fehér havon (ford. ifj. *Bókay* János, 1918); Szasa (ford. *Pajzs* Elemér, 1920); A végső ponton (ford. *Havas* András Károly, 1924); Glafira asszony szeretője (ford. *Faludi* J., 1924); A démon (ford. ifj. *Bókay* János, 1925).

Ardahan, város a Kaukázusban, 1921 óta ismét török város.

Ardánfalva *(Ardanovce)*, Nyitra vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Ardánháza *(Ardanovo)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Ardány *(Ardan)*, Beszterce-Naszód vmegye. (Tr. R.)

Ardèche, francia département, (1921) 294,308 lak., 1906 óta lakossága 53,000-rel fogyott.

Arded = Erdőd.

Ardennes, francia département, (1921) 277,811 lak. 1906-tól 50,000-rel fogyott.

Ardigo, *Roberto*, olasz filozófus, megh. Milanóban 1920 szept.-ben. Összes műveinek teljes kiadását 1911. fejezte be a 11-ik kötettel.

Ardmore, város Oklahoma északamerikai államban, (1920) 14,181 lak.

***Áreboe**, *Friedrich*, német gazdasági tanár és író, szül. Hamburgban 1865 júl. 23. A berlini mezőgazdasági főiskola tanára. Gazdasági kézikönyvein kivül főbb művei: Die Taxation von Landgütern (1921); Allg. landwirtschaftliche Betriebslehre (1921).

Arendal, norvég kikötőváros, (1920) 10,269 lak.

Arezzo, 1. olasz tartomány, ter. 3302 km², (1921) 299,088 lak. — 2. *A.*, a tartomány fővárosa, (1921) 51,862 lak.

Argenteuil, francia város, (1921) 32,173 lak.

Argentina (l. II. köt.), délamerikai szövetséges köztársaság, területe a laplatai egyetem számítása szerint 2.789,462 km², (1924) 9.846,870 lakossal (kiszámítás alapján). Az 1914-iki népszámlálás adataival szemben a lakosság közel 2 millió fővel emelkedett, főleg a bevándorlás következtében. *Története.* Saenz Pena Roque és Victorino de la Plaza elnökök kormányai az ország pénzügyeinek rendbehozásával foglalkoztak. Az 1916-iki elnökválasztáson azonban váratlanul Irogoyen Hipolito radikális pártvezér aratott diadalt, ki elődeinek semleges politikájával szakított és az entente-hatalmakhoz csatlakozott. 1917 szetpember 12. Luxburg gróf német követnek, aki kormányának az argentinai hajók megtorpedózását javasolta, kiadta útlevelét és szept. 23. a szenátus, 24. pedig a képviselőház is a szakítás mellett határoztak. V. ö. *Arent* A., Argentinien, ein Land der Zukunft (Leipzig 1910, 2. kiad. München 1913); *Denis* P., La république argentine (Paris 1920); *Garzon* E., La république argentine (Paris 1920); *Hirst* W. A., Argentine (New York 1910); *Lorini* E., La Republica A. (3 kötet, Róma 1910); *Mills* G. J., A. (London 1915); *Perrington* A. S., The Argentine Republic (London 1912); *Posada* A., La republica A. (Madrid 1912); *Schmidt* és *Grotewold*, Argentinien (Hannover 1912); *Seeber* F., Great A. (Buenos Aires 1912); *Stichel* B., Argentinien (Hamburg 1919, 2. kiad. 1920).

***Argetoianu**, *Alexander*, román politikus, szül. 1865. Előbb orvos volt, majd politikai pályára ment és lassankint a román néppárt legmarkánsabb alakja lett. 1918-ban a bukaresti béketárgyalásokon a román delegáció vezetője volt, miután Averescuval (l. o.) közösen intézte a Németországgal való fegyverszüneti tárgyalásokat. 1920-ban pénzügyminiszter lett és nagy része volt Averescu miniszterelnöknek a szociáldemokraták ellen foganatosított erélyes rendszabályaiban.

Argonne, Franciaországban az az erdőkkel fedett és mély szakadékokkal átszelt dombvidék,

amely Verduntől Ny.-ra a Champagneban terül el. Az 1914—1918-iki világháborúban a német trónörökös vezette 4. német hadsereg részei váltakozó szerencsével, de állandóan elkeseredetten árokharcot vívtak benne a franciákkal. A harcok folyamán az erdőség teljesen elpusztult.

Argyas *(Arghis)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Argyll, county Skóciában, (1923) 77,500 lak.

Argyll, *John Douglas Sutherland Campbell, A. hercege*, megh. Londonban 1914 máj. 2.

Argyrokastro *(Gjirokastra)*, 1. albániai kerület 4142 km², (1923) 119,019 lak.

2. *A.*, a kerület fővárosa, (1923) 12,408 lak. A világháború alatt 1916—1918. olasz megszállás alatt volt.

Ariano di Puglia, olasz város, (1911) 17,708 lakossal.

Ariège, francia département, (1921) 172,851 lak., 1906 óta 33,000-rel fogyott.

Arizona, az északamerikai Egyesült-Államok egyike, ter. 295,134 km², (1920) 334,162 lak.; 1912. lett territoriumból állammá.

Arka, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 281 lak.

Arkansas, az északamerikai Egyesült-Államok egyike, ter. 138,132 km², (1920) 1.752,204 lak., ezek közt 472,220 néger.

Árkay *Aladár*, építész, újabb jelentékeny műve a budapesti ref. templom a Vilma királynő-úton, amelyhez a terveket 1911. készítette.

Árki *(Archia)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Árkod *(Jarkovac)*, Torontál vm. (Tr. SzHSz.)

Árkos *(Arcuş)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

Árkövy *József*, egyetemi tanár, megh. 1922 máj. 19.

***Arldt**, *Theodor*, német paleogeografus. szül. Lipcsében 1878 jan. 20. Számos geografiai és antropológiai munkát írt; főbb művei: Entwicklung der Kontinente und ihrer Lebewelt (1907); Die Völker Mitteleuropas und ihre Staatenbildungen (1917).

Arles, francia város, (1921) 31,014 lak.

Arló, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 2095 lak.

Arloing, *Saturnin*, állatorvos, megh. Lyonban 1911 márc. 11.

Arlon, város Belgiumban, (1921) 11,160 lak.

Armagh, ir county, ter. 1326 km², 120,291 lak.

Armavir, orosz város a Kuban-kerületben, (1920) 64,000 lak. Igen gyors fejlődését gazdag petroleumforrásainak köszönheti, 1912. még csak 26,000 lakosa volt.

Arménia, l. *Örményország*. (XX. köt.)

Armentières, város Nord francia départementban a Lys folyó partján, (1921) 14,758 lak. 1918 ápr. 9—18. nagy csaták szinhelye volt, mikor is a német 6. hadsereg megtámadta a Lys-síkságon álló portugál csapatokat. 9-én Estairesnél a Lyshez érkezett, 11-én elfoglalta A.-t. 1918 okt. 2-án az angolok visszavették.

***Arnatto**, l. *Orleánfa*. (XIV. köt.)

Arndt, *Adolf*, német jogtudós, újabb munkája: Verfassung des Deutschen Reichs (1919, 2. kiad. 1921).

Arnheim *(Arnhem)*, németalföldi város, (1922) 73,176 lak.

Arnold, angol város, (1921) 11,800 lak.

***Arnold** *János*, magyar származású német műegyetemi tanár, szül. Fehértemplomban 1846., megh. Wiesbadenban 1916 aug. 24. Mérnöki pályára lépett, de 1873. állását a bécsi nagy gazdasági válság következtében elvesztvén, Németországba ment. Itt állami szolgálatba lépett és a wilhelmshafeni hadikikötő építését vezette. Ezután Braunschweigban, majd Hannoverben lett műegyetemi tanár, 1914. nyugalomba vonult. Többször képviselte Németországot építész-kongresszusokon; Magyarország és annak technikai fejlődése iránt állandóan meleg érdeklődéssel viseltetett.

***Arnold**, 1. *Engelbert*, német mérnök, szül. Schlierbachban 1856 márc. 7., megh. Karlsruheban 1911 nov. 16. Karlsruheban, ahol a technikai főiskola tanára volt, megalapította a mintaszerű elektrotechnikai intézetet. Művei: Die Gleichstrommaschine (1902—3, 2 köt.); Die Wechselstromtechnik (1902—9, 5 köt., *La Cour*-ral).

*2. *A. György*, horvát író, szül. 1854 ápr. 24. 1889—1894-ig a zágrábi tanítóképző igazgatója, 1894—1923-ig a pedagógia ny. r. tanára volt a zágrábi egyetemen. Filozófiai és pedagógiai munkák mellett írt verseket is. Különösen mint hazafias ballada-író tünt ki. 1891 óta a zágrábi Délszláv Tudományos Akadémia tagja, 1903—1909 között a zágrábi Matica Hrvatska irodalmi egylet elnöke s mint ilyen a konzervativ irány egyik vezére volt.

3. *A.*, *Julius*, német orvostanár, megh. 1915 febr. 3.

Arnót, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 1114 lak.

Arnótfalva *(Arnutovce)*, Szepes vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

***Arnotto**, l. *Orleánfa*. (XIV. köt.)

Arnsberg, német város, (1921) 11,808 lak.

Arnstadt, város Thüringiában, (1922) 20,573 lakossal.

Arnswalde, város Poroszországban, Brandenburgban, (1919) 9799 lak.

Árnyékszerető fű (növ.), l. *Stellaria*. (XVII. köt.)

Árok *(Jarok)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Árokalja *(Arcalia)*, Szolnok-Doboka vmegye. (Tr. R.)

Árokszállás *(Grafenschachen)*, Vas vmegye. (Tr. A.)

Ároktő, nagyk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 2158 lak.

Aron, *Hermann*, német fizikus, megh. Hamburgban 1913 aug. 29.

Arons, *Leon*, német fizikus, megh. Berlinben 1919 okt. 10.

Árpád *(Arpad)*, Bihar ym. (Tr. R.)

Árpás, kisk. Sopron vm., (1920) 617 lak.

Árpástó *(Arpaşteu)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Arpaşul de Jos = *Alsóárpás*.

Arpino, olasz város, 10,200 lak.

Arras, a franciaországi Pas-de-Calais département fővárosa, (1921) 24,835 lak. A világháborúban óriási harcok szinhelye volt; a franciák többszöri kísérlete 1914—15., hogy a német hadvonalat megkerüljék, meghiusult. A harcokban a város nagy része elpusztult, régi híres városháza is áldozatul

esett. Rendkívül heves volt az 1917-iki nagy A.-i csata, amikor ápr. 9-től kezdve az angolok 30 km.-es szélességben támadták a németeket, csekély tért nyertek óriási veszteségek árán. 1918 tavaszán szintén váltakozó szerencsével folytak a harcok; ellenben az 1918-iki őszi csatában szept. 2. az angolok a franciákkal egyesülten áttörték az A.—cambraii úton a német gyalogság vonalát és szept. 27. a németeket nagyobb területen visszavonulásra kényszerítették.

***Arsiero**, kisk. Felső-Olaszországban a Lessini-Alpokban, a Val Posina és a Val d'Astico összetorkolásánál. Fontos utak csomópontja, amiért is körülötte Olaszország út- és völgyzáró erősségeket telepitett. Ezek a világháborúban, főként az 1916-iki déltiroli osztr.-magy. támadás alkalmával játszottak szerepet, de csak igen kevés ideig állhattak ellent az osztrák-magyar nehéz tüzérség tüzének.

Arta, görög város, (1920) 11,000 lak.

Ártánd, nagyk. Bihar vm., (1920) 863 lak.

***Ártéri erdők.** A nagyobb folyók árterein elterülő erdők, amelyek hosszabb-rövidebb ideig évről-évre árvizek általi elárasztásnak vannak kitéve. Az ártérben főként a nyár- és füzfélék fordulnak elő, azonban a magasabb fekvésű ú. n. göröndökön a kőris, a mezei és vénicszil, a kocsányos tölgy, sőt néhol az ákác is bujanövényű állományokat alkot. Az Á. 30—40 éves fordulóban sarjerdőként kezeltetnek.

***Artifiola** (növ.), l. *Scorzonera*. (XVI. köt.)

Artigas, departamento Uruguay köztársaságban, ter. 11,378 km², 43,996 lak.

***Artisia** (növ.), l. *Cordaitaceae*. (IV. köt.)

Artstetten, kis falu Alsó-Ausztriában a Duna mellett, Pöchlarn közelében. Kastélya Ferenc Ferdinánd trónörökösé volt. Templomának sírboltjába temették a meggyilkolt trónörököst és nejét.

***Árúbevallás**, l. *Vámárúnyilatkozat, Vámeljárás*. (XVIII. köt.)

***Árúlajstrom** a vámtarifához (l. XVIII. köt.) tartozó, a pénzügyminisztertől megállapított jegyzék, amely a vámtarifában kifejezetten meg nem nevezett árúkat használati céljuknak és minőségüknek megfelelően besorozza a vámtarifa egyes tételei alá.

Árva *vármegyét* (l. II. k.) a trianoni békeszerződés Cseh-Szlovákiának ítélte oda, időközben azonban a vármegye É.-i részén 14 községet Lengyelországhoz csatoltak.

Árvátfalva *(Arbateni)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)

Árvaváralja *(Podzámok)*, Árva vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Árverési csarnok (l. II. köt.). A kereskedelemügyi miniszter engedélye alapján az állami zálogházak igazgatósága 1920. Budapesten az állami zálogház helyiségében Á.-ot rendezett be, amely a kereskedelemügyi és belügyminiszterek által megállapított üzletszabályzat alapján működik.

***Árvizsgáló bizottság** szervezését Magyarországon a háborús gazdasági viszonyok, az árúhiány, a féktelen nyerészkedés és a lakosságnak ezzel okozott nélkülözése tették szükségessé. Először az 1917 szept. 30. kiadott 3678/1917. M. E. rendelet szervezett a keresk. miniszter alá rendelt országos és helyi Á.-kat avégett, hogy a közszükségleti cikkek árának hatósági szabályozásában, a forgalom irányításában és a visszaélések üldözésében közreműködjenek. Az Á.-nak legjelentősebb működési köre volt a tájékoztató árak megállapítása és szakértői vélemény adása mindennemű árkérdésben. Az Orsz. Közp. Á. élén elnök és két alelnök állott és az érdekképviseletek bevonásával alakult szakbizottságok segélyével működött. A gazdasági viszonyok súlyosbodásával hatásköre és szervezete mindinkább bővült, míg végre a gazdasági élet megerősödése és korlátainak fokozatos lerontása folytán a 4850/M. E. 1924. sz. rendelet 1924 jún. 30-ával megszüntette.

***Arz** *(von Straussenburg) Artur*, báró, osztrák-magyar vezérezredes, szül. Nagyszebenben 1857 jún. 16. A világháború kitörésekor a közös hadügyminisztériumban osztályfőnök és altábornagy volt, 1914 szept.-ben átvette a 6. hadtest parancsnokságát, harcolt Limanovánál; majd az oroszok elleni előnyomuláskor résztvett Breszt-Litovszk bevételében. A románok betörése után Erdélyben volt parancsnok s 1917. a vezérkar főnöke lett. Irodalmi művei: Zur Geschichte des grossen Krieges 1914—18. (1924).

Asanti, brit gyarmat Nyugat-Afrikában, ter. 63,700 km², (1921) 406,594 lak.

Asbóth, 1. *János*, politikus, megh. Budapesten 1911 jún. 28.

2. *A. Oszkár*, nyelvész, megh. 1920 aug. 24. 1907-ben megindította a Magy. Tud. Akadémia kiadásában az első magyar általános nyelvtudományi és indogermanista folyóiratot, a *Nyelvtudomány*-t, melyben az alapvető tanulmányok egész sora jelent meg. Megjelent 7 kötete, megszűnt 1919.

Asch, csehországi város, (1921) 19,523 lak.

Aschaffenburg, bajor város, (1924) 34,677 lak. Új kikötőjét a Majnán 1921 nov.-ben nyitották meg.

***Aschaffenburg**, *Gustav*, orvos, szül. Zweibrückenben (Pfalz) 1866 máj. 23. 1904-ben a kölni elmegyógyintézet vezetője, 1919. u. o. a pszichiatriai klinika igazgatója lett. Önálló művei: Das Verbrechen und seine Bekämpfung (1906); Die Sicherung der Gesellschaft gegen gemeingefährliche Verbrecher (1912). Szerkesztette a Handbuch für Psychiatriet (1911—1923).

Aschersleben, német város, (1924) 28,269 lak.

Ascherson, *Paul*, német botanikus, megh. Berlinben 1913 márc. 6.

Ascoli Piceno, 1. olasz tartomány, (1921) 266,031 lak. — 2. *A.*, a tartomány fővárosa, (1921) 32,095 lak.

Ásgút *(Nižný u oyšný Hažgút)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Asheville, város az északamerikai North-Carolinában, (1921) 28,504 lak.

Ashford, angol város, (1921) 14,531 lak.

Ashington, angol város, (1921) 29,388 lak.

Ashland, északamerikai városok: 1. Wisconsin államban, (1920) 11,334 lak. — 2. Kentuckyban, (1920) 14,729 lak.

Ashtabula, északamerikai város Ohióban, (1920) 22,022 lak.

Ashton in Makerfield, angol város, (1921) 22,948 lak.

Ashton under Lyne, angol város, (1922) 44,360 lakossal.

Asiago, olasz város, (1911) 6534 lak., a Lessini-Alpok alkotta 900 m. magasan fekvő ú. n. Sette Comuni (Hétközség) fentérségén, amelyet az Astico és a Brenta folyócskák is határolnak. Körülötte épültek fel azok az út- és völgyzáró erődítmények, amelyek a világháborúban (l. o.), de főként az 1916-iki déltiroli osztrák-magyar támadás alkalmával játszottak szerepet, de csak igen kevés ideig állhattak ellen.

Asnières, francia község Páris mellett, (1920) 49,607 lak.

***Asperger**, *Max*, tájképfestő és rézkarcoló, szül. 1864 márc. 3. Weimarban, majd Gothában rajztanár; főleg a thüringiai erdőből veszi tárgyait.

Asquith, *Herbert Henry* (l. I. köt.), angol államférfi, 1915. egy koalíciós kormány élére állt, de 1916 dec.-ben Románia leveretése következtében az ellenzék megbuktatta. Az alsóháznak tagja maradt s a háború folytatása mellett agitált. 1918-ban a választáson megbukott, de 1920. ismét megválasztották s ekkor az ellenzék élére állt 1924-ig; egyszerre a békeszerződések revíziója érdekében lépett föl. Több egyetemnek, így az oxfordinak is tiszt. doktora és kancellárja. A király *Oxford lord*-dá nevezte ki. 1918-ban kiadta Occasional Addresses c. művét.

Assakürt *(Ašakert)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Assen, németalföldi város, (1922) 17,188 lak.

Asser, *Tobias Michael Carel*, németalföldi jogtudós, megh. Hágában 1913 júl. 26. 1911-ben megkapta a Nobel-békedíjat, 1912. a berlini egyetem jogi kara tiszt. doktori oklevéllel tüntette ki.

Assisi, olasz város, (1911) 18,482 lak.

Assmann, *Richard*, német meteorológus, megh. Giessenben 1918 máj. 28.

***Associated Press**, északamerikai távirati iroda, amelyet az Egyesült-Államok hírlapjai alapítottak.

Assuay *(Azuay)*, Ecuador egyik tartománya, ter. 10,034 km², 182.000 lak.

Asszonyfalva, kisk., az 1926. egyesült Kis- és Nagyasszonyfalva vasvármegyei községek új neve, a két község (1920) 732 lak.

Asszonyfalva *(Frâna)*, Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)

Asszonynépe *(Asinip)*, Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)

Asszonyvására *(Asonvaşar)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Asszuan, város Egyiptomban, (1917) 11,293 lak.

Asti, olasz város, (1911) 39.693 lak.

***Aston** (ejtsd: esztn), *Francis William*, angol kémikus, szül. Harborneban (Birmingham mellett) 1877 szept. 1. Cambridgeben egyetemi tanár. Az atomizmus, különösen pedig az izotop elemek körül kifejtett munkásságában nagy segítségére volt az általa feltalált spektrográf. 1922-ben Soddyval együtt megnyerte a kémiai Nobel-díjat. Főmunkája: Isotope (németül 1923).

Aston Manor, angol város, (1921) 15,887 lak.

Astoria, város Oregon északamerikai államban, (1920) 10,595 lak.

Asuncion, Paraguay fővárosa, (1920) 99,836 lak.

Ásvány, kisk. *Győr*, Mosony és Pozsony közig. egy. egyes. vm., (1920) 1539 lak.

Aszaló, nagyk. Abaúj-Torna vm., (1920) 1679 lakossal.

Ászár, nagyk. *Komárom* és Esztergom közig. egy. egyes. vm., (1920) 1528 lak.

Aszerbeidzsán néven a volt orosz Baku és Jelizavetpol kormányzóságokból 1920. az orosz szovjetszövetség részét tevő tanácsköztársaságként szabad állam alakult, területe 97,000 km², 2.860.000 lak. Fővárosa *Baku*. Enver pasa a világháború alatt mohammedán lakosaival meg akarta védeni a bolsevikok ellen, de ezek 1920. megszálllván Bakut, tanácsköztársaságot alakítottak.

***Aszhabad**, turkesztáni város, újabban *Poltorazk* nevet kapott, (1920) 26,140 lak.

Aszmara, Eritrea afrikai olasz gyarmat új fővárosa, (1921) 13,510 lak.

Aszó *(Asoin)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Aszód, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 4354 lak.

Aszótő, kisk. Zala vm., (1920) 401 lak.

Aszóirtás *(Sohodol-Lazuri)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Aszós *(Osuské)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Aszpikolaj**, l. *Lavandula*. (XII. köt.)

***Asztalos** *Jenő*, nemzetközi jogász, szül. Komáromban 1879 dec. 20. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1903. jogtudorrá avatták, 1904. bírósági szolgálatba lépett. 1907-ben mint aljegyzőt az igazságügyminisztériumba rendelték be, 1919—21. a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot mint miniszteri tanácsosi című és jellegű osztálytanácsos. 1921 óta ismét az igazságügyminisztériumban működik a nemzetközi ügyosztályban. 1922-ben miniszteri tanácsos lett. E Lexikonnak munkatársa.

Asztély *(Asztély)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Asztrakán, 1. orosz kormányzóság, (1925) 21,087 km², (1920) 405,542 lak. — 2. *A.*, a kormányzóság főhelye, (1920) 123,000 lak. 1914-től 40,000 lakossal fogyott.

Aszubeszterce *(Dorolea)*, Beszterce-Naszód vm. (Tr. R.)

Áta, kisk. Baranya vm., (1920) 357 lak.

Átány, nagyk. Heves vm., (1920) 2812 lak.

Ataxiás afázia, l. *Beszédzavarok*. (III. köt.)

Atchison, város Kansas északamerikai államban, (1920) 12,630 lak.

***Átértékelés** a valorizáció (l. XVIII. köt.) megjelölésére a bírói gyakorlatban és a nemzetgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatokban elfogadott kifejezés. Jelentése nem azonos a német «Umwertung» kifejezéssel, amely az aranymérleggel (l. o.) kapcsolatos új értékelés megjelölésére használatos, hanem a német «Aufwertung» kifejezés értelmét fedi. Az Á. tárgyában a kormány két törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozás elé és pedig egyet 1925 nov. 13. és egyet 1926 febr. 5. Az előbbi valamennyi magánjogi pénztartozásra kiterjed és megvonja a határvonalat az Á. alá eső és az Á.-ból kizárt követelések között. Ez a javaslat egyes pénztartozások Á.-ét részletesen is szabályozza. Egyik ily részletes szabályozást tartalmazó fejezet külön törvényjavaslatba foglalása a második javaslat, amely a magánalkalmazottak nyugdíjának és özvegyeik, árváik ellátási járandóságának Á.-éről szól. Ez a javaslat az Á.-nek

három módját ismeri: 1. az Á. mértékének rendeleti meghatározását a közszolgálattal rokon magánjogi szolgálati viszonyok taxative felsorolt eseteire; 2. az Á. mértékének *arányszám* útján megállapítását az 1914 júl. 1. már fennállott részvénytársaságok és szövetkezetek esetére és 3. az Á. mértékének birói megállapítását minden más esetre. Az arányszám %-ban azt fejezi ki, hogy a társaság utolsó békemérlegében kimutatott saját vagyonának és nyugdíjalapjának összegéből a megnyitó mérleg (l. *Aranymérleg)* szerint milyen hányad van meg a társaságnál. Az Á.-nek ily módon megállapított %-os mértékét az 1914. évi állapotoknak megfelelő nyugdíjjárandóságra kell alkalmazni és nyugdíj címén a békebeli koronaösszeg olyan %-át kell pengőben fizetni, amilyen % az arányszám, vagyis 40%-os arányszám esetében minden békebeli 100 korona nyugdíj helyett 40 pengőt kell fizetni. Ha az arányszám nem tünteti fel hiven, hogy a társaság béke-vagyonának milyen hányadát tartotta meg, evégből szervezett külön bíróság előtt az arányszám megváltoztatását lehet kérni. A javaslat nemzetgyűlési tárgyalása során ú. n. arányszámminimum is megállapítást nyert, amely minimumot akkor is alkalmazni kell, ha a vagyonnak annál kisebb hányada maradt meg. Ha a minimum a társaságra méltánytalanul súlyos, az említett külön bíróság mérsékelheti. Öt év elteltével az arányszám új megállapításának lesz bizonyos esetekben helye. Az arányszám nemcsak már megállapított nyugdíjjárandóságok Á.-ére, hanem az ezután nyugdíjazandók járandóságának első megállapítására is alkalmazást fog a javaslat szerint nyerni. L. még *Valorizáció* (XVIII. köt.) és a XX. kötetben *Nyugdíjátértékelés.*

Ath, belga város, (1921) 10,672 lak.

Athén, Görögország fővárosa, (1920) 292,991 lakossal. A világháború alatt 1916., midőn Venizelosz párthívei Görögországot bele akarták kényszeríteni semlegességének feladásába és az ententehoz való csatlakozásba, véres zavargások törtek ki A.-ban. A partra szállított franciák bombázták is a város egyes részeit. 1917-ben a franciák megszállták. A forradalmak és változó kormányok alatt nagy tüntetések zavarták meg békéjét. Az ős Athén feltárására 1925. a kormány az American School of Classical Studies tudományos intézetnek adott felhatalmazást.

Atherton, város Angliában, (1921) 19,856 lak.

Atkár, nagyk. Heves vm., (1920) 2078 lak.

Atkarszk, város Szaratov orosz kormányzóságban, 11,000 lak.

Atlantic City, város New Jersey északamerikai államban, (1920) 50,682 lak.

***Átmenetgazdasági minisztérium**, 1918. (az Esterházy-kormány idején) működött az 1917. XI. t.-c. felhatalmazása alapján, mint tárca nélküli minisztérium azzal a feladattal, hogy a háborút leszerelje.

***Atonalitás**, a XX. sz. zenéjében az a törekvés, mely a dualisztikus hangrendszeren kívül eső dallamképzést és harmóniafüzést helyezi a régi tonalitás helyébe. Az A. megszünteti a hangnemek és hangfajok tonikai és domináns hangzataival kapcsolatos akkordfüzési és dallamkonstruáló elképzelésünket; céltudatosan a mai expresszionisták — élükön *Schönberg*-gel — alkalmazzák.

Atosfalva *(Hoteşti)*, Maros-Torda vármegye. (Tr. R.)

Atsuta, japáni város, kb. 26,000 lak.

Attala, kisk. Somogy vm., (1920) 1150 lak.

Attleborough, város Massachusetts északamerikai államban, (1920) 19,713 lak.

Atya *(Atea)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Atyai hatalom (l. II. köt.). Minthogy a háború és a forradalmak következtében előállott rendkívüli viszonyok nagyon megnehezítették az atya halála vagy eltünte után a törvénytelen gyermek utólagos házasságkötéssel történt törvényesítésének megállapítását, a minisztérium e megállapítás megkönnyítése érdekében a 377/1922. M. E. sz. rendeletével egyszerű perenkívüli eljárást szabályozott. Ezt a rendeletet az 1925. VIII. t.-c. 54. §-a alapján az igazságügyminiszter 25700/1925. I. M. sz. rendeletével hatályában fenntartotta.

Atyás *(Ateaş)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Atyha *(Atia)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)

Atzgersdorf, község Alsó-Ausztriában, (1910) 10,398 lak.

Aube, francia département, (1921) 227,839 lak.

***Aubert**, *Ludvig Mariboe*, norvég politikus, szül. Krisztiániában 1838 nov. 22., megh. u. o. 1896 febr. 5. Egyetemi tanár volt u. o. Művei: De norske retskilder og deres avendelse (1877); Den nordiske vexelret (1882); Grundbogernes historie i Norge, Danmark og tildes Tyskland (1892); Kieler Traktatens opgivelse som uniones retslige grundlag (1894); La Norvège devant le droit international (1896); Norges folkeretslige Stilling (1897).

Aubervilliers *(Notre Dame des Vertus)*, Páris északi külvárosa, (1921) 40,832 lak.

Aubin, francia város, (1921) 9740 lak.

Aubry, *Pierre*, francia zenetörténetíró, megh. Párisban 1910 aug. 31.

Auburn, 1. New York állam egyik városa, (1920) 36,192 lak. — 2. *A.*, város Maine északamerikai államban, (1920) 16,985 lak.

Auch, Gers francia département fővárosa, (1920) 11,825 lak.

Auckland, New Zealand legnagyobb városa, (1922) 157,757 lak.

Aude, francia département, (1921) 287,052 lak.

Audion, l. *Rádió.* (XX. köt.)

Audley, város Angliában, (1921) 14,738 lak.

Aue, szászországi város, (1919) 19,034 lak.

***Auer**, 1. *György*, jogi író, szül. Budapesten 1888 aug. 26. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1911. jogtudorrá avatták. 1911-ben bírósági szolgálatba lépett, 1917. kir. ügyész lett, 1920. a budapesti kir. ügyészséghez osztották be. Önálló tanulmányai: *Bünösök és büntettesek a háború alatt* (1917); *Büntetendő cselekmény és magánjogi vétség* (1922); *Jog, igazság és forradalom* (1922); Betriebsdelikte (1918); Das ungarische Strafrecht seit 1918. A hazai és külföldi folyóiratokban és napilapokban több büntetőjogi és jogpolitikai cikke jelent meg. *2. *A. Pál (alsóterényi)*, jogi író, ügyvéd, szül. Budapesten 1885 okt. 3. Jogi tanulmányait a

budapesti egyetemen végezte, majd hosszabb tanulmányutat tett Németországban, Franciaországban és Angliában. 1911-ben ügyvédi oklevelet szerzett. A háború befejezése után jogi szakértője volt a békeszerződés által létesített határmegállapító bizottságok központjának. A háború előtt szépirodalmi folyóiratokban és napilapokban versei és műfordításai jelentek meg Avar Pál név alatt. Önálló műfordításokat tartalmazó kötete: *Idegen költők (Benedek* Marcell társszerzőségével, Budapest 1905). Önálló jogi tárgyú dolgozatai: *Becsület és becsületsértés* (u. o. 1908); *Népek szövetsége* (u. o. 1918); Das Pariser Völkerbundabkommen (Mainz, Wien und Leipzig 1920); The Protection of National Minorities (International Law Association, London); A Permanent International Court for Civil Matters (u. o.); Plebiscits and the League of Nations Convenant (Grotius Society London). Ezeken felül nagy számú kisebb tanulmánya jelent meg belés külföldi jogi szakfolyóiratokban. A Népszövetség félhivatalos lapjának, a Journal de Genèvenek állandó munkatársa.

3. *A. Lipót*, hegedűművész. 1911. Drezdában telepedett le, de a háború alatt Krisztiániában működött. 1918 óta New Yorkban él. 1921-ben jelent meg Violin Playing as I teach it c. értekezése.

Auerbach *(im Vogtland)*, szászországi város, (1924) 19,200 lak.

Auernheimer, *Raoul*, bécsi író és hírlapíró. Főleg a tárcanovellát műveli. Vígjátékaiban francia hatás keresztezi a bécsi hagyományt. A II. kötetben felsorolt művei óta jelentősebb munkái: Der gusseiserne Herrgott (novellák, 1912); Laurenz Hallers Praterfahrt (elb., 1913); Das Paar nach der Mode (vígj., 1913); Das wahre Gesicht (novellák, 1915); Der Geheimniskrämer (elb., 1918); Maskenball (elb., 1920); Das Kapital (reg., 1923); Der gute König (vígj., 1923); Casanova in Wien (vígj., 1924). Nálunk is több darabját játszották (A szerepkör, ford. *Harsányi* Zsolt, 1921. stb.).

Auersperg *Lipót* gróf, osztrák államférfiú, megh. Badenban 1918 febr. 23.

Auffenberg *(A.-Komarov)*, *Móric* báró (l. II. köt.), 1911. osztrák-magyar hadügyminiszter lett, de ettől az állásától 1912 dec. 12. megvált. A világháború kitörésekor a 4. osztrák-magyar hadsereg parancsnoka lett s 1914 aug. 26—28. Zamosć—Komarovnál győzelmet nyert az oroszokon, amiért a *Komarov* nevet kapta az uralkodótól kitüntetésül. A lembergi csatában azonban vereséget szenvedett, aminek okát a főhadvezetőség intézkedéseire vezette vissza később megjelent háborús könyvében. 1915 április 23. osztrák bárói méltóságot nyert. 1915-ben a hadügyminisztersége alatt elkövetett állítólagos kötelességmulasztása miatt vizsgálatot indítottak ellene, de 1915 aug. 4. a végtárgyaláson fölmentették. Az összeomlás után Bécsben telepedett meg és nagyobbszabású publicisztai működést fejtett ki. Önállóan megjelent műve: Aus Österreich-Ungarns Teilname am Weltkrieg (1920).

Augsburg, bajor város, (1924) 167,430 lakossal. 1923-ban ipartelepeinek száma 1894-re emelkedett 42,711 munkással.

Augusta, 1. Maine északamerikai állam fővárosa, (1920) 14,144 lak. — 2. *A.*, város Georgia északamerikai államban, (1920) 52,548 lak.

Augustovo, város Suvalki lengyel vajdaságban (előbb orosz kormányzóság), a világháború alatt 1914 szept. 16. és 1915 márc.-tól jún.-ig a német és orosz seregek véres harcainak színhelye.

Auguszta Viktória, német császárné, megh. Doornban (Németalföld), ahová férjét, Vilmos császárt a számüzetésbe követte, 1921 ápr. 11.

Aujeszky *Aladár*, orvos, 1922. a Szent István Akadémia rendes tagjának választotta. Újabb művei: *A baktériumok természetrajza* (1912); *Általános bakteriológia* (1924).

Aulie-Ata, turkesztáni város, (1920) 17,000 lak.

Aurélháza *(Aurelhaza)*, Torontál vm. (Tr.R.)

Aurillac, Cantal francia département fővárosa, (1921) 16,389 lak.

Aurora, város Illinois északamerikai államban, (1920) 36,254 lak.

***Aurora Kör** *Magyar Irodalmi Társaság*, 1924 jún. hó 4-én alakult azzal a céllal, hogy a fiatal írónemzedék körében ápolja a nagy magyar írók emlékét, diadalra juttassa azt az irányt, amelyben azok dolgoztak és küzdjön a nemzet- és erkölcsellenes irodalmi törekvések ellen. A Társaság e cél szolgáltában felolvasásokat rendez, könyveket ad ki. Elnök: Dr. *Császár* Elemér, főtitkár: *Tóth* Lajos. Tagjai sorában a fiatal írónemzedék tagjai foglalnak helyet. V. ö.: *Tóth* Lajos, *Az Aurora Kör Értesítője* az 1925. évről. (Budapest 1926).

Auschwitz (lengy. *Oswiecim*), város Galíciában (Lengyelország), kb. 11,000 lak.

Aussig (cseh néven *Usti*), csehországi város, (1921) 39,815 lak., az összeomlás után 1918 nov.-ben, valamint 1919. ismételten nagy zavargások folytak a német lakosság ellen a városban.

Austin, *Alfred*, angol költő, poeta laureatus, megh. Swinfordban (Kent) 1913 jún. 2.

Austini, Texas északamerikai állam fővárosa, (1920) 34,875 lak.

Ausztrália (l. II. köt.), az 1921-iki népszámlálás szerint lakossága 5,436,644 az őslakosokon kívül, szaporodás 1911-től 21·8 százalék.

Az egyes államok területe és lakossága:

	Km²	Lak.
Uj-Dél-Wales	801,494	2.172,032
Viktoria	227,610	1.690,225
Queensland	1.736,500	788,290
Dél-Ausztrália	984,330	513,124
Nyugat-Ausztrália	2.527,530	343,608
Északi territorium	1.356,130	3,551
Tazmánia	67,894	218,942
Főváros territoriuma	2,360	2,557
Pápua	234,500	251,000
Norfolk-sziget	25	717

Az Új-Dél-Wales területén kijelölt főváros még nem székhelye a szövetségi kormánynak, amely ezidő szerint Melbourneban működik.

Története. A. 1913. a tengeren is független lett az anyaországtól. A világháborúban 329,082 katonát bocsátott az anyaország rendelkezésére, 317,953 fönyi veszteséget szenvedett és 288 millió font sterlinget adott ki. Ez áldozatok fejében kapta meg az oceániai német gyarmatokból Pápuát és Új-Guineát. Egyébként az A.-i unió az Egyesült-Államok szövetségében küzd a japán terjeszkedés

ellen; a küzdelem célja A. fehér jellegének biztosítása. V. ö. *Schachner* R., Australien in Politik, Wirtschaft und Kultur (Jena 1909); *Turner* G. H., The first decade of the Australian Commonwealth, 1901—10 (u. o. 1912); *Wise* R. B., The making of the Australian Commonwealth, 1889—1900 (London 1913); The official history of Australia in the War of 1914—18 (I—XII kötet, Sydney 1918—23); *Tregarthen* és *Bayley*, The Australian Commonwealth (London 1924); *Willard* M., History of the White Australia policy (Melbourne 1924).

***Ausztria**, az Osztrák császárság megszünte után 1918 nov.-ben a német koronatartományokból alakult *szövetséges szabad állam, Német-Ausztria (Deutsch-Österreich)* néven, az 1919 szept. 10. st. germaini békeszerződésben megállapított határokkal. Tirolnak és Stájerországnak erősen megcsonkított területét kapta, azonkívül Magyarország Ny.-i részéből Moson, Sopron és Vas vármegyék egy részét ítélték oda; a magyar részeket 1921. csatolták át s ezekből *Burgenland* néven külön tartományt alakítottak.

A. Bécs birodalmi városból és 8 szövetséges országból áll, nevezetesen (a lakosság az 1923-iki népszámlálás szerint):

	Terület	Lakosság
Bécs	276	1.866,147
Alsó-Ausztria	19,208	1.480,452
Felső-Ausztria	11,982	875,918
Salzburg	7153	223,023
Stájerország	16,373	978,845
Karinthia	9551	370,748
Tirol	12,400	314,836
Vorarlberg	2602	139,999
Burgenland	3988	286,179
Összesen:	83,533	6.536,147

Alkotmánya és kormányzata. Alkotmánya 1920 okt. 1. kelt, módosították 1922 nov. 26. Az állam élén a *szövetségi elnök* áll, akit a szövetségi gyűlés titkos szavazással 4 évre választ. Az elnöknek legalább 35 évesnek kell lennie, a dinasztia tagjai ki vannak zárva. Felelős a szövetségi gyűlésnek, kinevezi a tisztviselőket és tiszteket, megköti az államszerződéseket, kegyelmi jogot gyakorolhat. A szövetségi gyűlés két kamarából áll, amelyek külön tartják üléseiket, csak elnökválasztásra és esetleges hadüzenetre gyűlnek közösen össze. A *szövetségi tanács* 50 tagból áll, akiket az egyes országok országgyűlései választanak a népesség arányában (Bécs 12, Alsó-Ausztria 10, Stájerország 7, Felső-Ausztria 6, a többi ország 3—3 tagot választ). A szövetségi tanács elnökségében félévenkint az egyes országok képviselői váltakoznak ABC rendben. Egyszer vétót mondhat a nemzetgyűlés által elfogadott törvények ellen. A *nemzetgyűlés* 165 tagból áll, akiket az általános titkos szavazás alapján választanak. Teljes törvényhozási joga van, csak saját elhatározásából oszlatható fel, a birodalmi kormány neki felelős.

Címer és zászló. Címere: aranyfegyverzetű, vörösnyelvű fekete sas, mellén a Babenbergek címerpajzsával (vörös mezőben fehér pólya); a sas fején ormos korona, jobb karmában megfordított arany sarló, bal karmában aranykalapács. A zászló piros-fehér-piros.

Története. Ausztria jelen formájában (Német-Ausztria, Deutschösterreich) 1918 őszén alakult meg. I. Károly császár 1918 okt. 18-iki manifesztumában államszövetséggé akarta átalakítani, az egyes nemzetiségek azonban a külön szervezkedés útjára tértek és a birodalomhoz való tartozásról hallani sem akartak többé. Az utolsó miniszterelnöknek, Lammasch professzornak már semmi dolga sem akadt, mire a nemzetiségek elszakadása után, 1918 okt. 31., Adler Viktor szocialista vezér elnöklete alatt német-osztrák kormány alakult, kancellár a szocialista Renner Károly lett. Károly császár nov. 11. a kormányban való további részvételről lemondott, mire a nemzetgyűlés még azon a napon Német-Ausztria köztársaság felállítását proklamálta. A határozat szerint Német-Ausztria egyben a német köztársaság alkotórészévé lett, a végrehajtás azonban a csatlakozás terén nem történt meg. Az 1919 február 16-án lefolyt választás alkalmával 162 képviselő közül csak 70 bizonyult szociáldemokratának, 67 keresztény-szociálista, 25 pedig német nemzeti párti volt, miáltal az 1918 őszén alakult szocialista vezetés erejéből veszíteni kezdett. Az Eckartsauban tartózkodó Károly császár márc. 24. elhagyta A. területét. A további sorsát a saint-germaini békeszerződés döntötte el, mely a Németországhoz való csatlakozást megtiltotta. Renner kancellár a változott helyzetet is elfogadta, Bauer Ottó külügyminiszter azonban távozni kényszerült és utódainak a változott viszonyokhoz kellett szabniok politikájukat. A. ettől kezdve a gazdasági nehézségekből támadt válságokkal foglalkozott, a külső politikában pedig Cseh-Szlovákiához kellett igazodnia. Renner kancellár már 1920 jan. 6. Prágába utazott, és bár júliusban helyét a keresztényszocialista Mayrnak engedte át, továbbra is külügyminiszter maradt. Az okt. 17-iki választások már 82 keresztényszocialista és 66 szociáldemokrata képviselőt adtak, mire nov. 20. a külügyminisztérium vezetése is Mayr kancellár kezébe került. A nov. 10. életbelépett alkotmánylevél alapján dec. 9. *Hainisch* Michael alsó-ausztriai földbirtokost választották a köztársaság elnökévé. A békeszerződés rendelkezései azonban szükségessé tették, hogy Mayr 1921 febr. 1. Benes cseh külügyminiszterrel ismét felvegye a közvetlen tárgyalás fonalát és élét vegye azon hangulatnak, mely az egyes tartományokban a Németországhoz való csatlakozás mellett megnyilvánult (1921 febr. 27. népszavazás Tirolban, máj. 21. és 31. Salzburgban). A kormány a közvéleménnyel szembe kerülni nem akarván, jún. 21. Schober bécsi rendőrfőnöknek adta át helyét, ki Nyugatmagyarország kérdésében szept. 23. és 29. ismét Benessel keresett találkozást. A decemberi lanai találkozás Hainisch és Masaryk, Schober és Benes között a két államot közelebb hozta egymáshoz, a csatlakozás mozgalma pedig erejét veszítette. Annál inkább, mert a lanai megállapodásban A. és Cseh-Szlovákia egymás területét garantálták és ennek fejében A. 500 millió cseh korona kölcsönt kapott. 1922 máj. 31. *Seipel* prelátus személyében ismét keresztényszocialista került a kormány élére, ki okt. 4. a Nemzetek Szövetségével kötött kölcsönszerződést (Anglia,

Franciaország, Itália és Cseh-Szlovákia), melynek értelmében A. pénzügyei a garan. államok ellenőrzése alá kerültek és amelyet nov. 27. a parlament is elfogadott (103 szavazat 68 szociáldemokrata szavazat ellenében). A szerződés alapján A. 1923 ápr.-ban 650 millió aranykorona kölcsönt kapott. Seipel helyét 1924 nov.-ben a tőle ajánlott Ramek foglalta el; elnökké dec. 4. újabb négy évre ismét Hainischt választották. V. ö. *Bauer O.*, Die österreichische Revolution (Wien 1923).

***Ausztriai Ház**, a Habsburg-családnak törvényeinkben szokásos megnevezése. Ily módon használja az 1921. XLVII. t.-c. a detronizációról.

***Automobiladó.** Az 1923. XXXVII. t.-c. alapján minden személyszállító automobil tulajdonosa az 1923 nov. és dec. havában tulajdonában volt minden egyes automobil után inségadót tartozott fizetni. Az adó alól fel voltak mentve: a külföldi diplomáciai képviseletek, az állam, a törvényhatóságok, városok, községek, közkórházak, emberbaráti intézmények, az orvosok, mentő- és tűzoltóegyesületek a tulajdonukban lévő automobilok után, úgyszintén a vállalatok az elárusításra raktáron tartott autók után. Az A. tételei 10 lóerő számig 500,000 K, 20 lóerőig 1 millió K, 25 lóerőig 2 millió K és 25 lóerőn felül 3 millió K-ban állapíttattak meg.

Autun, város Saône-et-Loire francia départementban, (1921) 13,856 lak.

Auwers, *Arthur*, német csillagász, megh. Berlinben 1915 jan. 24.

Auxerre, város Yonne francia départementban, (1920) 21,203 lak.

***Auzinger**, *Peter*, bajor népköltő, szül. Athenben 1836 okt. 18., megh. Münchenben 1914 febr. 6. Vidám népies költeményeket írt, főképen bajor tájnyelven, mint: Eichenzweig' und Daxbosch'n, Es feit si' nix.

***Avala**, 565 m. magas hegy Szerbiában, Belgrádtól D.-re 15 km.-re. A világháborúban 1915 okt. 14—16-ig heves harc után az egyesült osztrák-magyar és német csapatok elfoglalták.

***Avar** *Pál*, l. *Auer*, 2.

Avarna di Galtieri, *Giuseppe*, herceg, olasz diplomata, megh. 1916 márc. 31. 1904—1915-ig olasz nagykövet volt Bécsben.

Avasfalva *(Brăneşti)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Avasfelsőfalu *(Negresti)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Avaslekence *(Lechnița)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Avaspatak *(Avaspatak)*, Ugocsa vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Avasújfalu *(Certege)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Avasújváros *(Oraşul nou)*, Szatmár vm., (1920) 2029 lak. (Tr. R.)

Aveiro, város Portugáliában, (1920) 10,357 lak.

Avellino, olaszországi város, (1921) 25,595 lak.

Avenarius, *Ferdinand*, német író, megh. Kampenban (Sylt szigeten) 1923 szept. 21.

***Avercsenko**, *Árkádij Timofejevics*, orosz író, szül. 1881., megh. Varsóban 1925. A moszkvai *Szatirikon* c. lap szerkesztője volt. A bolsevizmus elől külföldre menekült. A legismertebb orosz humorista. Legsikerültebb műve *A zsidó anekdota*. Néhány egyfelvonásos vígjátékát magyar kabarészínházakban is bemutatták. Magyarul megjelentek: *A tükör lelke* (ford. *Pajzs E.*, 1918); *Figurák* (ford. *Roboz A.*, 1921).

***Averescu** *Sándor*, román tábornok és államférfi, szül. Izmailban 1859 márc. 9. A világháborúban 1916. az Erdélybe törő román csapatok parancsnoka volt, szept.-ben a Dobrudzsában hadakozott, a nagyszebeni csata után ismét a magyar harctéren, dec.-ben az összes román seregek fölött való parancsnokságot vette át. 1917 júl.-ban offenzivát indított a német csapatok ellen, aug.-ban szívósan védekezett József főherceg támadásaival szemben. 1917 dec. 9. a focsani fegyverszünet után lemondott. 1918 febr. 9. miniszterelnök lett, de rövid idő mulva lemondott, 1919. a kamarába választották meg és szervezte a parasztligát, ugyanez év decemberében belügyminiszter, 1920 márc.-ban egyszersmind miniszterelnök lett, 1921 dec.-ben kormánya megbukott; 1926 ápr.-ban újra ő lett a miniszterelnök.

Aversa, olasz város, (1911) 23,537 lak.

Aveyron, francia département, ter. 8771 km², (1921) 332,940 lak.

Avezzano, olasz város, (1911) 11,208 lak.

Avigliano, olasz város, (1911) 16,937 lak.

Avignon, Vaucluse francia département fővárosa, (1921) 48,177 lak.

Avila, 1. spanyol tartomány, ter. 8047 km², (1922) 212,300 lak. — 2. *A. de los Caballeros*, város Spanyolországban, (1920) 13,704 lak.

Avilés, Oviedo spanyol tartomány fővárosa, (1920) 14,642 lak.

Avlona *(Valona)*, albániai kikötőváros, l. *Valona*. (XVIII. köt.)

Avola, város Sziciliában, kb. 16,000 lak.

Avranches, francia város, (1921) 6597 lak.

Axminster, angol város Devonshireben, (1921) 13,402 lak.

Ayacucho, 1. departamento Peruban, ter. 47,111 km², 302,469 lak. — 2. *A.*, a departamento főhelye, (1920) 14,346 lak.

Ayamonte, spanyol város, (1920) 13,207 lak.

***Ayapana-tea** (növ.), l. *Eupatorium*. (VII. köt.)

Aylesbury, az angliai Buckinghamshire fővárosa, (1921) 12,114 lak.

Ayr, 1. *Ayrshire*, county Skótországban, ter. 2932 km², (1923) 302,900 lak. — 2. *A.*, Ayrshire county főhelye, (1921) 35,763 lak.

***Azadirachta** *A. Juss.* (növ.), növénygénusz. Egyetlen faja: *A. indica*, l. *Cortex margosae*. (IV. köt.)

Azamor *(Azemmur)*, marokkói város, (1921) 14,037 lak.

***Azary-Prihoda** *István*, festő és grafikus, szül. Kolozsvárott 1891. Tanulmányait Budapesten, a Képzőművészeti Főiskolán végezte. Főkép a rézkarcot míveli. Számos hideg tűvel készült lapján kívül, amelyekre három izben kapott grafikai díjat, könyvillusztrációkat is rajzolt.

***Azonossági jel**, l. *Vámigény*. (XVIII. köt.)

***Azonossági tanu.** Képviselőválasztásoknál a szavazási eljárás folyamán a választók személyazonosságának ellenőrzése végett köteles jelen lenni minden érdekelt községből a községi bíró vagy helyettese és a községi elöljáróság kiküldött tagja, minden városból a tanács 2 megbízott tagja vagy a tanács által kiküldött két tisztvise-

lője, Budapesten az illető kerületi előljáróság két kiküldöttje. Ezeken a hivatalos A.-kon felül az egyes pártok bizalmiai is alkalmazhatnak a község vagy város lakói közül egy-egy választót, mint A.-t. Az A.-k esküt tesznek (1925. XXVI. t.-c. 67. §.).

Azórok, portugál szigetek, (1920) 232,012 lak. A világháború alatt 1917. amerikai csapatok szállták meg és megerősítették, megszállva tartották a háború végéig.

Azov, orosz város, (1920) 17,225 lak.

Ázsia (l. II. k.) területe 43.645,000 km², ebből a szigetek 2·7 millió km², lakossága becslés szerint 875 millió. Politikai területei a világháború következtében Orosz-Ázsiában és Kis-Ázsiában, valamint Arábiában szenvedtek nagyobb változásokat. Törökország súlypontját *Angorába*, mint új fővárosba tette át, ázsiai területe kb. 500,000 km² maradt; Arábia függetlenné lett, de több államra oszlik. Angol kormányzás alatt önállóvá alakították Palesztinát, Kerakot (Transzjordániát), Irak királyságot (Mezopotamia); Sziriát francia kormányzás alatt. Orosz-Ázsia több szövetséges tanácsköztársaságra oszlott, nevezetesen a kaukázusi tanácsköztársaságok, Szibíria, a kirgiz-köztársaság, Turkesztán tanácsköztársaság, Dagesztán; a transzkaukáziai szövetség: Aszerbeidzsán, Ormény tanácsköztársaság, Georgia; szövetséges államok Bokhara és Khiva.

***Azuaga**, spanyol város Badajoz tartományban, (1920) 16,577 lak.

Azul, argentinai város, (1920) 19,602 lak.

B.

Baar, *Hugo*, osztrák festő, megh. Münchenben 1912 jún. 19.

***Bååth** (ejtsd: bót), *Albert Ulrik*, svéd lírikus költő, szül. Malmöben 1853 júl. 13., megh. Gotenburgban 1912 aug. 2. Költeményeiben eleven életképeket rajzol.

***Bab**, *Julius*, német író, szül. Berlinben 1880 dec. 11. Szinműveket és szinművészeti tanulmányokat írt. Szinművei: Der Andere (1907); Das Blut (1908); tanulmányai: Wege zum Drama (1906); Neue Wege zum Drama (1911); Der Mensch auf der Bühne (dramaturgia színészek számára 1910, 3 köt.); Der Wille zum Drama (1919); Das Leben Goethes (1921); Hebbel (1923); Das Drama der Liebe (1924); Arbeiterdichtung (1924); Richard Dehmel (életr., 1925); Shakespeare, Wesen u. Werke (1925). Összegyűjtötte a német háborús és forradalmi költeményeket s kiadta jegyzetekkel 12 füzetben.

Bába *(Baba)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Bábafalva *(Babie)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bábahalma *(Bobohalma)*, Kis-Küküllő vm. (Tr. R.)

Bábakút *(Babič)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Babarc, nagyk. Baranya vmegye, (1920) 1451 lakossal.

Babarcszőllős, kisk. Baranya vm., (1920) 207 lakossal.

Babarét *(Babinec)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bábaszék *(Babina)*, Zólyom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Babay *Kálmán*. A Protestáns Irodalmi Társaság *Koszorú* c. népies kiadványaiba *Nádfedeles házak alatt; Szabó Péter; IV. parancsolat; Az apák eszik meg az egrest; Fejér vármegye reformációja* c. füzeteket írt. Irt több száz tárcát, bírálatot különböző lapokba és néhány, a nép ajkán élő népdal zenéjét szerzette. 1892-ben Sárkeresztes lelkész lett.

Bábca *(Babťa)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

Babeau, *Albert Arsène*, francia történetíró, megh. Párisban 1914 jan. 1.

Babelon, *Ernest*, francia archeológus, megh. Párisban 1923 jan. 3.

Babes *Emil*, ügyvéd, megh. Budapesten 1917 júl. 5.

Babić-Gjalski, l. *Gjalski*. (XX. köt.)

Babin *(Babín)*, Árva vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Babindál *(Babindol)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Babits *Mihály* (l. I. köt.). Fogarasról a budapesti X. ker.-i főgimnáziumba került tanárnak, ott tanított 1917-ig, amikor visszavonult a tanári pályától, hogy egészen az irodalomnak éljen. A kommunizmus alatt a magyar irodalom tanára lett a budapesti egyetemen. *Ady* Endre halála óta ő az ú. n. «Nyugatosok» irodalmi vezére; művei is jobbára folyóiratokban, a *Nyugat*-ban jelennek meg. Az 1925. újra megalakult Vörösmarty-Akadémia elnökévé választotta. Irodalmi működése hosszú időre nyulik vissza, de csak 1909. keltett nagyobb feltünést *Levelek Iris koszorújából* c. költeményes kötetével. Mint költő, a szimbolista költői irány legjellegzetesebb és legkiválóbb képviselője. Érzések helyett hangulatait, lelki élmények helyett gondolatait öltözteti csillogó képekbe. Ép ezért virtuóz, sokszor mesterkélt technikáju versein hideg csillogás érzik s bizonyos keresett homály teszi őket nehezen érthetővé. Világnézete pacifista, a nemzeti elemek is hiányoznak költészetéből, de újabban jelentkezik nála a fordulat a másik irány felé. Kitünőek műfordításai, különösen Dante *Isteni szinjátéká*-nak teljes fordítása. Számos kisebb fordítása van különböző nyelvű költőkből (francia, angol, görög, latin). Elbeszélő köteteit és regényeit részben a tárgyak szokatlansága, újsága jellemzi, részint erős realizmus, mely helyenkint túlzó naturalizmusba csap. Érdemük még a stilművészet és a forma választékossága. Legfinomabb szépprózai műve a *Timár Virgil fia*, egy szerzetes tanár lelki világának

kitünő rajza. Mélyen járó, de nehéz tanulmányai közül legbecsesebbek az irodalmi tárgyúak. Munkái: *Levelek Iris koszorújából* (2. kiad. 1914); *A gólyakalifa* (regény, Budapest 1916); *Recitativ* (költemények, 1916); *Irodalmi problémák* (tanulmányok, 1917); *Nyugtalanság völgye* (költemények, 1920); *Karácsonyi Madonna* (elbeszélések, 1920); *Pávatollak* (műfordítások, 1920); *Laodameia* (1921); *Tímár Virgil fia* (regény, 1922); *Gondolat és írás* (tanulmányok, 1922); *Kártyavár* (reg., 1923); *Aranygaras* (mesék, 1923); *Herceg, hátha megjön a tél is* (3. kiad. 1924); *Sziget és tenger* (költemények, 1925).

Babkó *(Babkov)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Báboc *(Băbuți)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Babócsa, kisk. Somogy vm., (1920) 2945 lak.

Bábolna *(Bobâlna)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bábony *(Babin)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Babosdöbréte, kisk. Zala vm., (1920) 863 lak.

Babót, kisk. Sopron vm., (1920) 1758 lak.

Babsa *(Babșa)*, Temes vm. (Tr. R.)

Baca *(Bața)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Bacalár *(Bățălar)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bacau, város Moldvában, (1913) 18,985 lak.

Bacca coccognidii (növ.), l. *Daphne*. (V. köt.)

Baccelli, *Guido*, olasz orvos-író és államférfi, megh. Rómában 1916 jan. 10.

Bachem, *Julius*, német író, megh. Kölnben 1918 jan. 22.

Bacher *Vilmos*, magyar-zsidó tudós, megh. Budapesten 1913 dec. 24.

Bachmann *Károly*, festő, megh. Újpesten 1924 dec. 20.

Bachmann, 1. *Adolf*, osztrák történetíró, megh. Prágában 1914 okt. 31.

*2. *B.*, *Alfred*, német festő, szül. Dirschauban 1863 okt. 1. Többnyire tengerparti tájakat festett; 1914—15. a belgiumi harctéren volt hadi festő.

Bachmut, város Jekaterinoszláv volt orosz, most ukrajnai kormányzóságban, (1914) 33,000 lak.

Backamadaras *(Păsăreni)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)

Bäcker *József*, orvos, megh. Budapesten 1924 aug. 9.

Bački Brestovac = *Szilberek*.

Backlund, *Johann Oskar*, svéd csillagász, megh. Pulkovában 1916 aug. 30.

Bacquehem, *Olivier*, marquis, osztrák államférfi, megh. Bécsben 1917 ápr. 22.

Bács *(Bac)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

Bácsa, kisk. *Győr*, Moson, Pozsony közig. egy. egyes. vm., (1920) 1427 lak.

Bácsalmás, nagyk. Bács-Bodrog vm., (1920) 11,517 lak.

Bácsbokod, nagyk. Bács-Bodrog vm., (1920) 3916 lak.

Bács-Bodrog *vármegye* (l. II. k.) legnagyobb részét (7287 km², 541,817 lakossal) a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén államnak ítélte oda. A megmaradt 1628 km²-nyi területen (Baja tjv. kivételével), amely a Szabadkához tartozott Csikeria, Kelebia és Tompa-pusztákat is magában foglalja és amelyek azóta külön községekké alakultak, a lakosság 1890-ben 82,849, 1910-ben 98,646 és 1920-ban 95,852 volt. Anyanyelv szerint volt: 59,161 magyar (61·7%), 26,962 német (28·1%), 74 tót (0·1%), 526 szerb (0·6%) és 9129 egyéb (9·5%). A nem magyar ajkú népességből 57·9% beszéli a magyar nyelvet. Felekezetre nézve a lakosok közül 93,806 r. kat. (97·9%), 48 g. kat. (0·1%), 302 ref. (0·3%), 96 ág. h. ev. (0·1%), 621 g. kel. (0·6%), 909 izr. (0·9%) és 70 egyéb (0·1%). *Foglalkozásra* nézve a népesség 82·2%-a őstermelő, 9·0% iparral, 1·7%-a kereskedelem- és hitellel, 1·1%-a közlekedéssel foglalkozik, 1·9%-a a közszolgálat és szabadfoglalkozások körébe, 0·3%-a a véderőhöz tartozik, van azonkívül 1·0% k. m. n. napszámos, 1·2% nyugdíjas stb., 0·9% házi cseléd és 0·7% egyéb és ismeretlen foglalkozású. A keresők száma 47,182, ebből 39,458 őstermelő, 3617 iparral, 694 kereskedelem- és hitellel és 331 közlekedéssel foglalkozik, 757 a közszolgálat és szabadfoglalkozások körébe, 183 a véderőhöz tartozik, 519 k. m. n. napszámos, 772 nyugdíjas, tőkepénzes stb., 127 egyéb ismeretlen foglalkozású, 724 pedig házi cseléd. Az eltartottak száma 48,670. A vm. területén ma csak 1 ipartestület van, betegsegélyző pénztár nincs. Hitelintézetei: 2 bank, 8 takarékpénztár és 15 hitelszövetkezet. *Közlekedési hálózata* 619·1 km., ebből állami út 1·7 km., törvényhatósági út 279·1 km. (miből 72·6 km. van kiépítve), községi közdülő út 336·5 (kiépítetlen). A vasúti vonalak hossza 168·188 km. *Közművelődés* tekintetében a népesség 71·9%-a, a 6 éven felüli népesség 79·2%-a tud irni-olvasni. A megmaradt vm. területén mindössze csak 101 iskola van és pedig 9 kisdedóvó, 49 mindennapi elemi iskola, 31 általános és 9 gazd. ismétlő iskola és 2 polgári iskola, összesen 11,666 tanulóval. *Közigazgatás*. B. vm. három szolgabírói járásra oszlik ú. m.:

Járás	Községek száma	Népesség száma	Ebből magyar	német	bunyevác	Lakóházak száma
Bácsalmási	8	33,216	16,565	12,346	4,212	7,282
Bajai	11	34,703	15,696	13,773	4,685	7,869
Jánoshalmi	5	27,933	26,900	843	63	5,392
Összesen	24	95,852	59,161	26,962	8,960	20,543

A vm. 24 községe nagyközség. A puszták és telepek száma 70. A községek igen népesek, 1000 lakoson aluli csak Mátételke. 10,000-en felüli Jánoshalma (13,437) és Bácsalmás (11,517). 5000-en felüli Mélykút (7683) és Tompa (6354). Székhelye: Baja. *Egyházi* tekintetben a vm. a kalocsai egyházmegyéhez tartozik s a r. kat. anyaegyházak száma 27; a reformátusok a dunamelléki egyházkerülethez vannak beosztva. *Törvénykezési* szempontból a vm. a pécsi itélőtáblához van beosztva, törvényszékileg a szekszárdi kir. törvényszékhez, melynek Baján kirendeltsége van. Járásbiróság Bácsalmáson és Baján van. Közjegyző szintén Bácsalmáson és Baján van. *Pénzügyi* tekintetben a vm. a bajai pénzügyigazgatósághoz tartozik. Adóhivatal Bácsalmáson és Baján, pénzügyőrség és állami építészeti hivatal Baján, kereskedelmi és iparkamara, posta- és távirda-igazgatóság Szegeden, erdőhivatal Kecskeméten, kulturmérnöki hivatal Budapesten. A vm.-ben 14 gyógyszertár, 28 orvos és 60 okleveles bába van.

Bácsborsód, nagyk. Bács-Bodrog vm. (1920) 2408 lak.

Bacsfa *(Bačfa)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bácsfalu *(Bacifălău)*, Brassó vm. (Tr. R.)

Bácsfalva *(Bacea)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bácsfeketehegy *(Feketic)*, Bács-Bodrog vm., (1921) 5776 lak. (Tr. SzHSz.)

Bácsföldvár *(Feldvarac)*, Bács-Bodrog vm., (1921) 7002 lak. (Tr. SzHSz.)

Bácsgyulafalva *(Dulafalva)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

Bácsi *(Băcia)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bacska *(Bačka)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bacskafalva *(Baštin)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bácskeresztúr *(Krstur)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

Bácskertes *(Kupusina)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

***Bacskó** *(Bačkov)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bácskossuthfalva *(Stara-Morovic)*, Bács-Bodrog vm., (1921) 7509 lak. (Tr. SzHSz.)

Bacsó *(Bačava)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Bacsó**, 1. *Béla*, szocialista író, szül. Kassán 1891 jan. 6., meggyilkolták 1920 febr. 17. Hirlapírói pályáját a *Kassai Munkás* c. lapnál kezdte, 1919 jan.-tól a Népszava munkatársa volt. *A Seftsik ház* c. regényében, két novellás kötetében és egy kisebb szindarabjában a testvériség eszméjével foglalkozik. Az ellenforradalomban 1920 febr. 17-én az esti órákban különítményes tisztek a Népszava szerkesztőjével, *Somogyi* Bélával együtt elhurcolták, Dunakeszi határában meggyilkolták és a Dunába dobták. Holttestét a gyilkosságot követő második napon találták meg.

*2. *B. (Bachió. Batsó) Bálint*, orvos, szül. Debrecenben 1789 febr. 14., megh. 1855 jan. 20. Főiskolai tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. A bécsi egyetem 1826. a kémia doktorává, a pesti egyetem 1830. orvosdoktorrá avatta. Orvosi gyakorlatot Debrecenben folytatott, emellett nagy tudományos és közéleti tevékenységet fejtett ki, amiért törvényhatóságoktól és tudományos intézetektől számos kitüntetésben részesült. Főbb munkái: Historisch chemische Betrachtung über die Wurzel des männlichen Farnkrauts (Wien 1826); Dissertatio chemico pharmacologico medica sistens praeparata quedam aevo recentiori in usum medicum vocata simul cum dosi et applicationis forma (Pest 1830). Számos tudományos felolvasást is tartott s több értekezése jelent meg a M. Orv. és Term. munkálataiban (1842—43), a Magyar Orvosi Évkönyvben (1844) s a Zeitschrift für Natur- und Heilkunde c. folyóiratban (1851).

*3. *B. Jenő*, egyetemi tanár, szül. Debrecenben 1877 máj. 2. Tanulmányait u. o., Kolozsvárott és Budapesten végezte, ahol jog- és államtudományi doktorrá avatták; majd Berlinben folytatta tanulmányait. 1905-ben a máramarossziget, 1914. a debreceni jogakadémia, ugyanaz évben a debreceni Tisza István-egyetem ny. r. tanára lett. Önállóan megjelent főbb munkái: *A peralaptó cselekvények* (Máramarossziget 1908); *A jogvédelem előfeltételei a polgári perben* (u. o. 1910); *A felülvizsgálati eljárás* (Budapest 1915); *A polgári perrendtartás tankönyve* (u. o. 1917); *A végrehajtási eljárásjog tankönyve* (1917). Számos cikke jelent meg magyar jogi szaklapokban.

Bacsófalva *(Počúvadlo)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bácsordas *(Karavukovo)*, Bács-Bodrog vm., (1921) 4393 lak. (Tr. SzHSz.)

Bácsszentiván *(Piglevica Sv. Ivan)*, Bács-Bodrog vm., (1921) 8859 lak. (Tr. SzHSz.)

Bácstóváros *(Tovarisevo)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

Bácsújfalu *(Selenca)*, Bács-Bodrog vármegye. (Tr. SzHSz.)

Bácsújlak *(Novo-Selo-Bačko)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

Bacúr *(Bacúrova)*, Zólyom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Badacsonytomaj, nagyk. Zala vm., (1920) 2202 lakossal.

Badafalva *(Weichselbaum)*, Vas vm. (Tr. A.)

Badajoz, 1. tartomány Spanyolországban, ter. 21,848 km², (1922) 656,654 lak. — 2 *B.*, a tartomány főhelye, (1922) 38,612 lak.

Badaló *(Badaló)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Baden (l. II. köt.), azelőtt nagyhercegség, 1918 óta a Némethirodalomhoz tartozó szabad állam, (1919) 2.195,580 lak. Alkotmánya 1918-tól demokratikus köztársasági. A kormányzást az állam elnöke és a négy tagból álló minisztérium viszi. Az elnöki tisztség csak egy évig tart a koalíciós pártok szerint váltakozva. *B.* 40 kerületre van osztva, ezek fölött a felügyeletet négy országos biztos gyakorolja (Konstanz, Freiburg, Karlsruhe, Mannheim). Az országgyűlés 103 tagból áll.

Története. 1911. a kormányt ujjászervezték s külön vallás- és közoktatásügyi minisztériumot állítottak föl. *Bodman* báró demokratikus szellemben akarta módosítani az alkotmányt, de mivel az aránylagos választási rendszert a centrum nem szavazta meg, semmi sem történt ezen a téren. A német forradalom kitörése után a nagyherceg 1918 nov. 14. hozzájárult *Geiss* többségi szocialistákból alakított kormányához, de nov. 23. lemondott s az 1919 jan. 6. megválasztott országgyűlés, amely 67 polgári pártiból és 36 szocialistából állt, elkészítette az új alkotmányt s azt márc. 21. kihirdette. Ekkor a centrumból, demokratákból és szocialistákból alakult kormány vette át a vezetést.

Baden, 1. alsóausztriai város és fürdőhely, (1921) 24,000 lak. — 2. *B. (Ober-Baden)*, svájci város és fürdőhely Aargauban, (1920) 9215 lak. — 3. *B. (Baden-Baden)*, város és fürdőhely a német Baden szabadállamban, (1919) 23,359 lak.

Badics *Ferenc (alistáli)* (l. II. köt.), 1914-től 1919-ig a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója volt. 1920-ban nyugalomba vonulásakor a miniszteri tanácsosi címmel ruházták fel. Munkássága különösen középkori irodalmunk vizsgálatára irányul. Ő adta ki *Gyöngyösi István összes költeményeit* (Régi Magyar Költők Tára 1914. 1922) kitünő magyarázatokkal és jegyzetekkel. Gyöngyösivel kisebb-nagyobb tanulmányokban is foglalkozott, melyek közül különösen akadémiai rendes tagsági székfoglalója jelentős *(Gyöngyösi költeményei*, 1912). A Magyar Tud. Akadémia 1926. tiszteleti tagjává választotta; tiszt. tagja a Szent István Akadémiának is. Munkái a már említetteken kívül: *Endrődi Sándor emlé-*

kezete (1921); *Gyöngyösi ismeretlen elbeszélő költeménye* (1925); *Adalékok Bánk-bán történeti forrásaihoz és magyarázatához* (Irodalomtörténeti Közlemények, 1925); *Horváth János püspök írói és szónoki működése* (felolv. a Szent István Akadémiában, 1926). Számos kisebb tanulmánya, kiadványa, közlése az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben.

Baditz *Ottó*, festő, *Nóra* c. képét 1910. megvásárolta a poroszországi görlitzi Kaiser Friedrich Museum.

Bádok *(Badoc)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Bádon *(Badon)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

***Baeck**, *Leo*, zsidó tudós, szül. Lissában (Posen) 1873 máj. 24. Berlinben rabbi. Főbb művei: Romantische Religion (1922); Das Wesen des Judentums (1923).

***Baekelmans**, *Lode*, hollandi író, szül. Antwerpenben 1879 jan. 26. Több népies regényt írt, a legjobbak egyike az antwerpeni kikötőmunkások életét rajzoló De Dolaar in de weidsche Stad (1904).

Baena, város Cordoba spanyol tartományban, (1920) 18,361 lak.

Baer, *Fritz*, német festő, megh. Passingban 1919 febr. 20.

Baernreither, *Joseph Maria*, osztrák államférfi, megh. 1925 szept. 19. Tárca nélküli miniszter volt 1916 dec. 22-től 1917 jún. 23-ig az osztrák Clam-Martinitz-kabinetben.

Baertson, *Albert*, belga festő, megh. 1922 május havában.

Baeyer, *Adolf von*, német kémikus, megh. Starnbergben 1917 aug. 20.

Baeza, spanyol város, (1920) 15,326 lak.

Bag, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 2605 lak.

Bagamér, nagyk. Bihar vm., (1920) 3327 lak.

Bagdad, előbb a hasonló nevű török vilajetnek, 1921 óta az angol protektorátus alatt álló új *Irak* arab államnak fővárosa. A világháborúban 1915. az angoloknak B. birtokbavétele végett indított támadását a törökök a ktesiphoni győzelem által 1915 nov. 22. meghiusították, de 1917 márc. 11. Maude angol tábornoknak sikerült elfoglalnia. 1921-ig angol megszállás alatt volt.

Bagdad-vasút, mintegy 2400 km. hosszú vasút, folytatása a kisázsiai anatoliai vasútnak, Adanán, Mosszulon, Bagdadon át a Perzsa-öbölig tervezve; 1925. még csak részben volt kiépítve. 1899-től egy német-francia bankcsoport építette. 1924-ben részben angol, részben török kezelés alá vették. Egyik nevezetes része a Taurus-hegységet áttörő, 1918. elkészült 3795 m. hosszú alagút.

Bagheria, város Sziciliában, (1911) 20,954 lak.

Baginsky, *Adolf*, német orvos-író, megh. Berlinben 1918 máj. 15.

Baglad, kisk. Zala vm., (1920) 269 lak.

Baglyasalja, kisk. *Nógrád* és Hont közig. egy. egyes. vm., (1920) 1823 lak.

Bagni, 1. *B. di Lucca* vagy *B. a Corsena*, olasz fürdőhely, (1911) 12,851 lak. — 2. *B. San Giuliano*, olasz fürdőhely, (1911) 21,399 lak.

Bagnolet, község Páris mellett, (1921) 20,426 lak.

Bagolasánc, kisk. Somogy vm., (1920) 1018 lakossal.

Bagolyfalu *(Hurez)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

Bagolyháza *(Bagolyháza)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bagonya *(Bogojina)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Bagota *(Bagota)*, Komárom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bágy *(Badeni)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)

Bagyan *(Bad'an)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bágyog, kisk. Sopron vm., (1920) 672 lak.

Bágyon *(Bagiu)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Bahavalpur, indiai állam, ter. 44,766 km², (1921) 781,191 lak. Fővárosa *B.*, (1921) 18,494 lak.

Bahia, braziliai állam, ter. 500,000 km², (1920) 3.334,465 lak. Fővárosa *B.*, (1920) 283,422 lak.

Bahia Blanca, argentinai kikötőváros, (1914) 44,163 lak.

Bahnert *József* zeneszerzőtől 1922. a M. kir. Operaházban előadták az egyfelvonásos *Jégvirág* operát, Berczik Árpád szövegére.

Báhony *(Báhoň)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bahr, *Hermann*, osztrák-német író. A naturalizmuson kezdve az expresszionizmusig híven követ minden divatos irányt. Újabb művei: O Mensch! (regény, 1910); Die Kinder (bohózat, 1910); Das Tänzchen (vígj., 1911); Gesammelte Aufsätze (1910); Essays (1912); Das Prinzip (vígj., 1912); Juventus, Aufsätze zur Religion und Philosophie (1912); Bayreuth (Anna Bahr-ral, 1912); Das Phantom (bohózat, 1913); Das Hermann Bahr-Buch (1913); Expressionismus (1914); Das österreichische Wunder (1915); Himmelfahrt (regény, 1916); Tagebuch (1917—1923. évenkint); Stifter (1918); Die Rotte Korach (regény, 1918); Burgtheater (1919); Sendung des Künstlers (1920); Summula (essayk, 1921); Bilderbuch (1921); Kritik der Gegenwart (1920); Selbstbildnis (1923); Altweibersommer (vígj. 1924). — Neje: *Bahr-Mildenburg* Anna, énekesnő, szül. Bécsben 1872 nov. 29. 1921-ben a münchemi Akademie der Tonkunst tanára lett.

Bahraich *(Bahracs)*, britindiai város, (1921) 27,371 lak.

***Bahrfeldt**, 1. *Emil*, német numizmata, szül. Prenzauban 1850 jan. 1. Berlinben biztosító intézeti igazgató, különösen a német középkori pénzeket tanulmányozta. Szerkesztője a Berliner Münzblätternek. Önálló műve: Münzwesen der Mark Brandenburg (1889—1913. 3 köt.)

*2. *B., Max, von*, az előbbinek öccse, szül. Wilmineben 1856 febr. 6. Gyalogsági tábornok volt; 1922. Halleban egyet. tanár. Főkép a római köztársasági pénzeket tanulmányozta. Szerkesztője a Numismatisches Literaturblattnak. Említendő műve: Nachträge und Berichtigungen zur Münzkunde der röm. Republik (1897—1918. 3 köt.).

Bahud, *ókori város*, l. *Edfu*. (VI. köt.)

Baia mare = *Nagybánya*.

Baia sprie = *Felsőbánya*.

Baich *Iván* báró, megh. bocsári birtokán 1911 dec. 15.; *B. Milán* báró, megh. 1914 aug. 9.

Bail, *Joseph*, francia festő, megh. 1921.

Băile Herculane = *Herkulesfürdő*.

Bailleu, *Paul*, német történetíró, megh. Charlottenburgban 1922 jún. 25.

Bailleul, város Nord francia départementban, (1911) 11,311 lak. A világháborúban 1914—18. számos véres harc színhelye, 1918 ápr. 16. a németek megszállták.

*Baist, *Gottfried*, német romanista, szül. Ulfában (Hessen) 1853 febr. 28., megh. Freiburgban (Breisgau) 1920 okt. 22. Spanyol nyelvészeti tanulmányokat tett közzé folyóiratokban.

Baj, nagyk. *Komárom* és Esztergom közig. egy. egyes. vm., (1920) 991 lak.

Báj, kisk. *Szabolcs* és Ung közig. egy. egyes. vm., (1920) 932 lak.

Baja, tjv. Bács-Bodrog vm., (1920) 19,371 lak.

*Bajáki *Ferenc*, kommunista, szül. Budapesten 1883. Előbb lakatossegéd, azután a vasmunkások szakszervezetének tisztviselője, a proletárdiktatura alatt szocializáló népbiztoshelyettes volt. A proletárdiktatura bukása után elfogták és 1920 dec. 28. életfogytiglani fegyházra ítélték. A fogolycsere-akció révén azonban Oroszországba szállították.

Bajánháza *(Bajanhaz)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajaszentistván, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 3338 lak.

Bajcs *(Bajč)*, Komárom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajcsa, kisk. Zala vm., (1920) 523 lak.

Bajesd *(Băeşti)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bajfalu *(Dăneşti)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Bajka *(Bajka)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajmóc *(Bojnice)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajmócapáti *(Opatovce nad Nitron)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajmóclazán *(Lazany nad Nitron)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajmócska *(Bojničky)*, Nyitra vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajmóctölgyes *(Dubnica pri Prievidzi)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajmok *(Bajmok)*, Bács-Bodrog vm., (1920) 8859 lak. (Tr. SzHSz.)

Bajna, nagyk. Komárom és *Esztergom* közig. egy. egyes. vm., (1920) 2122 lak.

Bajnokfalva *(Bohani)*, Arad vm. (Tr. R.)

Bajor *(Bajerov)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

*Bajor *Gizi*, színművésznő, szül. Budapesten 1896. A Színművészeti Akadémia elvégzése után a Nemzeti Színház szerződtette; 1924. a Magyar Színháznak lett tagja, de 1925. ismét visszatért a Nemzeti Színházhoz. Naiva, komika és hősnő szerepkörben kiváló. Nagyobb sikerei voltak Gárdonyi Annuskájában, Shaw Johannájában, Miklós Jenő Mókusok c. szinművében, a Nagymama Márta szerepében, a Makrancos hölgyben, Az új rokon Blanche szerepében, legújabban Zilahy Lajos Süt a nap c. vígjátékában és a Zenebohócokban.

Bajorország (l. II. k.). 1918-ig királyság, a Németbirodalomhoz tartozó szabad állam, területe az 1920. csatlakozott Koburg volt hercegséggel (562 km²) együtt 76,421 km², (1919) 7.140,340 lak. *Története. Luitpold* régensherceg 1912 dec. 21. elhalván, fia, *Lajos* herceg lett a régens, ki unokafivérének, I. Ottó királynak gyógyíthatatlan betegsége miatt maga foglalta el a bajor királyi trónt. Parlamenti határozat alapján 1913-ban *III. Lajos* néven lépett a trónra. Az 1918 nov. 7—8. müncheni forradalom a királyságot megdöntötte. A hatalom *Lajos* király menekülése folytán a szocialista *Eisner* Kurt kezébe került. A szocialista kormányzat azonban a vidék rokonszenvét nem tudta meghódítani és *Eisner* miniszterelnök 1919 február 21-én merényletnek esett áldozatul. Április 7. tanácsköztársaság alakult és a kormány csak augusztus 18. tért vissza Münchenbe. A kommunizmus leverése után a polgári pártoknak sikerült a vezetést a maguk részére biztosítaniok.

Bajorvágás *(Bajerovec)*, Sáros vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bajót, Komárom és *Esztergom* közig. egy. egyes. vm., (1920) 1313 lak. 1925-ben a Jankovich-barlanggal kapcsolatban új barlangot tártak föl határában.

Bajsa *(Bajsa)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

Bajta *(Bajtava)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

*Bajza, 1. *Ivana*, szül. 1834., megh. 1882., a legjelesebb horvát színésznők egyike. Híres alakítása volt Demeter *Teuta* c. tragédiájának főszerepe.

2. *B. József*, egyetemi tanár, 1923. a budapesti Pázmány-egyetemen a horvát nyelv és irodalom rendes tanára lett. A Magyar Tud. Akadémia 1926. lev. tagjává választotta; a Szent István Akadémia r. tagja. Újabb művei: *Bajza József* (pályanyertes életrajz, 1914); *Horvátország népessége* (1916); Die kroatische Publizistik (1920); *A magyar-horvát unio felbomlása* (1925). E Lexikonnak is munkatársa.

Bak, kisk. Zala vm., (1920) 1341 lak.

Baka *(Baka)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bakabánya *(Pukanec)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bakamező *(Bacamezeu)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bakar v. *Buccari*, Modrus-Fiume vm., (1920) 2405 lak. (Tr. SzHSz.)

*Bakay *Lajos*, orvostanár, szül. Hódmezővásárhelyen 1880 jún. 5. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; 1903—4. tanársegéd volt Lenhossek anatómiai intézetében, majd Dollinger klinikáján működött, 1913. magántanári képesítést nyert, 1914. az új pozsonyi Erzsébet-egyetemre a sebészet tanárának nevezték ki. A világháború alatt mint főtörzsorvos a pozsonyi rokkantintézetet szervezte. A pozsonyi egyetem áthelyezése után Pécsre ment, 1925—26-ig az egyetem rektora volt. Főbb munkái: *A gáttáj sérveiről* (1906); Über die Entstehung der zentralen Epithelialgeschwülste des Unterkiefers (Berlin 1909, Klin. Wochensch.); *Csontüregek pótlásáról* (1910); *Érvarratról, érátültetésről* (1911); *Mömburg-féle vértelenítés* (Gyógyászat 1911); *Gümös csigolyagyuladás után támadt tályogok szerepe* (1911); *Sérülés utáni koponyaüregbeli vérzésekről* (1913); *Prothetikai kérdésekről* (1924); *A nyelőcső pótlásáról* (1924); *A bárzsingrákról* (1925); *A m. kir. Erzsébet tud. egyetem sebészeti klinikájának tizenegyedik esztendeje* (1925); *A duodenum passage zavarairól* (1925).

Bakersfield, város Kaliforniában, kb. 13,000 lakossal.

Bakháza, kisk. Somogy vm., (1920) 389 lak.

*Bakó, 1. *László (hetei)*, szinművész, szül. Sárközújlakon (Szatmár vm.) 1872. Drámai színész lett 1895., a Nemzeti Színház 1899. szerződtette, első fellépte Bánkban Peturjában volt. 1920-ban a Nemzeti Színház örökös tagjának nevezték ki, a színház 1924. megünnepelte tagságának negyed-

százados évfordulóját. Kiváló hősszinész; legjobb alakításai: Ádám, Coriolanus, Lear király.

2. *B. Sándor*, orvos, megh. Budapesten 1916 ápr. 23.

Bakóca, kisk. Baranya vm., (1920) 910 lak.

***Bakody**, 1. *Aurél*, orvos, író, *B. Árpád* fia, szül. Budapesten 1886 nov. 2. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1909. doktorrá avatták. Előbb gyakornok volt a Moravcsik-klinikán, 1912. a lipótmezei áll. elmegyógyintézet II. főorvosává nevezték ki, 1922. u. o. osztályvezető főorvos lett. 1922-ben a budapesti Tud. Egyetem magántanára az elmekórtani diagnosztikából. Főbb munkái: *A korlátoltan beszámíthatók és kriminológiai elbírálásuk* (Magyar Jogi Szemle 1921); *A cocain hatása a schizophreniások vegetativ idegrendszerére* (Magyar Orvosi Archivum 1922); *Schizophreniás képzettársítások* (1925, Moravcsik-emlékkönyv).

2. *B. József* nem 1852., hanem 1845. halt meg.

3. *B. Tivadar*, orvos-író, megh. Budapesten 1911 márc. 29.

Bakónak *(Bukovnica)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Bakonszeg, nagyk. Bihar vm., (1920) 1645 lak.

Bakonya, kisk. Baranya vm., (1920) 548 lak.

Bakonya *(Bocaia)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bakonybánk, kisk. Veszprém vm., (1920) 685 lakossal.

Bakonybél, nagyk. Veszprém vm., (1920) 1341 lakossal.

Bakonycsernye, kisk. Veszprém vm., (1920) 2279 lakossal.

Bakonygyepes, kisk. Veszprém vm., (1920) 329 lakossal.

Bakonygyirót, kisk. Veszprém vm., (1920) 533 lakossal.

Bakonyi, 1. *Károly*, író, mint min. tanácsos vonult nyugalomba. Újabb operettszövegei: *Nemtudomka; Mágnás Miska*; *Obsitos; Kis király; Gróf Rinaldo; Rákóczi*. Két drámát írt: *Kún László* (Nemzeti Szinház); *Sárga keztyű* (Vígszinház) és egy operát: *Hamupipőke*.

*2. *B. Pál*, ügyvéd és jogi író, szül. Pápán 1868 ápr. 21. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol előbb helyiérdekű vasúti vezértitkár volt, majd gyakorló ügyvéd lett s mint több biztosító társaság jogtanácsosa, elméletileg is foglalkozott biztosítási kérdésekkel. Szerkesztette a *Magyar Jogélet* folyóiratot; számos jogi és ügyvédtársadalmi cikket írt.

3. *B. Samu*, orsz. képviselő, megh. 1922 ápr. 22.

Bakonyjákó, nagyk. Veszprém vm., (1920) 1752 lakossal.

Bakonykoppány, kisk. Veszprém vm., (1920) 430 lak.

Bakonykúti, kisk. Fejér vm., (1920) 372 lak.

Bakonynána, kisk. Veszprém vm., (1920) 1112 lakossal.

Bakonyoszlop, kisk. Veszprém vm., (1920) 992 lakossal.

Bakonypéterd, kisk. Veszprém vm., (1920) 518 lakossal.

Bakonypölöske, kisk. Veszprém vm., (1920) 715 lakossal.

Bakonyság, kisk. Veszprém vmegye, (1920) 404 lakossal.

Bakonysárkány, nagyk. Fejér vm., (1920) 973 lakossal.

Bakonyszentiván, kisk. Veszprém vm., (1920) 628 lak.

Bakonyszentkirály, kisk. Veszprém vm., (1920) 213 lak.

Bakonyszentlászló, kisk. Veszprém vm., (1920) 1535 lak.

Bakonyszombathely, kisk. Veszprém vm., (1920) 361 lak. 1926-ban ezen a néven egyesítették vele *Magyarszombathely* községet. Az egyesített község lakosainak száma (1920) 1692.

Bakonytamási, nagyk. Veszprém vm., (1920) 982 lak.

Bakostörék *(Veľké Tirjakovce)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bakóvár *(Bacova)*, Temes vm. (Tr. R.)

Baksa, kisk. Baranya vm., (1920) 753 lak.

Baksafalva *(Bocksdorf)*, Vas vm. (Tr. A.)

Baksay *Sándor*, a dunamelléki ref. egyházkerület püspöke, megh. Kunszentmiklóson 1915 jún. 18. Műveiből 1917. a Kisfaludy Társaság 3 kötetet adott ki. Élet- és jellemrajzát megírta *Kéky* Lajos (Költők és Írók, 1917).

***Bakst**, *Leo Nikolajevics*, orosz festő (eredetileg *Rosenberg*), szül. Szent Péterváron 1866 máj. 10., megh. Párisban 1924 dec. 28. Hosszú időn át Párisban működött, arcképeket és dekorativ műveket festett; híresek voltak színházi díszlettervezetei.

Bakta, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 641 lak.

Baktüttös, kisk. Zala vm., (1920) 544 lak.

Baku, 1920 óta Aszerbeidzsán szovjet-köztársaság fővárosa, (1920) 263,000 lak. Az orosz forradalom után a bolsevisták kezébe került, majd egyidőre a törökök foglalták el; 1920. oroszok szállták meg s az akkor alakult Aszerbeidzsán szovjet-köztársaság választotta fővárosául.

Bala *(Bala)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)

Balajt, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 563 lak.

Balalény *(Bălăleni)*, Bihar vm. (Tr. R.)

***Balanyi** *György*, történetíró, szül. Kecskeméten 1886 febr. 10. 1903-ban a kegyes-tanítórendbe lépett. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, hol 1910. tanári oklevelet szerzett. 1910—16. a szegedi városi főgimnáziumban, 1916 óta Budapesten a kegyesrendi gimnáziumban tanított. A budapesti Közgazdasági Egyetemen az újkori történet tanára. A budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen 1924 óta ugyanannak a tudományszaknak a magántanára. Tagja a Szent István Akadémiának. Politikai tanulmányaiban a világháború okaival és azoknak az eredményeknek a vizsgálatával foglalkozik, amelyek a háborút követő «békék» hatása alatt állottak elő. Nevezetesek egyháztörténeti tanulmányai, különösen *A szerzetesség története* c. könyve (1923), amelyben magyar nyelven először foglalta össze könnyen tájékoztató módon a magyarországi szerzetesrendek történetét. Egyéb munkái: *Imperializmus és a világháború* (1918); *Világpolitika* (1918); *A Balkán-probléma fejlődése 1856—1914.* (1920); *Calasanzi szent József élete* (1923); *Assisi szent Ferenc élete* (1925). Fordításai: Szent Ferenc menyegzője a

Szegénység úrnővel (1921); Dante Monarchiája (1921); A tökéletesség tüköre; Speculum perfectionis (1926). E Lexikonnak is munkatársa.

Balás, 1. *György (liszai)*, báró (l. II. köt.), katonai író, 1913. táborszernagy lett. 1917-ben elnyerte, miután már több nagy kitüntetést kapott, a magyar bárói méltóságot. Az összeomlás előtt 1918 okt. végén hadügyminiszternek volt kijelölve s tervet készített Magyarország megmentésére, de erre a Károlyi-kormány kinevezése következtében már nem került sor, 1919. a tábornoki igazolóbizottság elnöke lett. Újabb műve: Die Politik und die Ziele des Weltkrieges (Berlin 1916).

2. *B. Károly (sipeki)*, l. II. köt.), nemzetgazdasági író, 1914. pozsonyi, 1918. budapesti egyetemi ny. r. tanárrá nevezték ki. A magyar-csehszlovák és a magyar-román vegyes döntőbíróság tagja. Újabb munkái: La natalité réduite à un et deux enfants (1910); *A járadékszerű jövedelmek köréből* (1912); *A jövedelemeloszlás főágai* (1913); *Statisztikai tanulmányok* (1916); *Indukció, valószínüség és statisztikai módszer* (1916); Die Tendenz der neuzeitigen Bevölkerungsentwicklung (1917); *A pénz csereértéke* (1917); *Politikai gazdaságtan* (1922); *Társadalmi politika* (1924); Die Grundlage der Sozialpolitik (1926); Der gegenwärtige Stand der ökonomischen Theorie in Ungarn (Wieser-féle emlékkönyv, Wien és Leipzig 1926). Számos értekezése jelent meg magyar és külföldi szakfolyóiratokban.

3. *B. Lajos*, rozsnyói püspök, megh. 1920 szept. 18.

*4. *B. P. Elemér*, jogi író, szül. Szabadkán 1883. Egyetemi tanulmányait a budapesti és kolozsvári egyetemen végezte. Jogi doktorrá 1905. avatták s ugyanebben az évben birósági szolgálatba lépett. 1916-ban az igazságügyminisztériumba került mint kir. ügyész. 1920-ban igazságügyminiszteri osztálytanácsos. Önálló munkái: *Az árdrágító visszaélésekről szóló törvény a gyakorlatban* (1917); *A sajtódeliktum* (1923); *A tisztességtelen verseny büntetőjoga* (1924); *Kuncz* Ödön egyetemi tanárral közösen írta *A tisztességtelen verseny* c. művet (1924). Ezenfelül számos, főleg büntetőjogi tartalmú cikke jelent meg a Magyar Jogi Szemle, a Bűnügyi Szemle, a Büntetőjog Tára, az Ügyvédek Lapja, a Jogtudományi Közlöny és az Erdélyrészi Jogi Közlöny hasábjain.

Balasev *(Balosov)*, város Szaratov orosz kormányzóságban, (1920) 23,300 lak.

Balassa, 1. *Ármin*, ügyvéd és író, megh. Szegeden 1923 jan. 12.

*2. *B. Jenő*, szinművész, szül. Jászárokszálláson 1859 máj. 30. Két évig egyetemi hallgató volt, azután a Szinművészeti Akadémia növendéke lett. Ennek végezte után vidéken játszott; 1896. a Vígszinházhoz szerződött. 1925-ben nyugdíjba ment. Hosszú ideig a Szinészegyesület iskolájának tanára volt. Ismert mesemondó és kitünő komikus epizódszerepekben.

3. *B. József* (l. II. köt.), nyelvész-író, a berlini Langenscheidt-féle vállalat számára megírta a magyar kötetet (Ungarische Unterrichtsbriefe, Original-Methode Toussaint-Langenscheidt, Berlin é. n.); ugyanezen vállalat számára magyar-német és német-magyar szótárt (1915); írt egy angol nyelvtant és Simonyi halála óta (1920), szerkeszti a Magyar Nyelvőrt. Megjelent továbbá tőle *A szabadkőművesség története* és a *Helyes magyarság* (1923) c. mű.

Balassagyarmat, rtv. *Nógrád* és Hont közig. egy. egyes. vm., (1920) 11,257 lak.

Balaton, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 1099 lak.

Balatonalmádi, nagyk. Veszprém vm., (1920) 848 lak.

Balatonarács, kisk. Zala vmegye, (1920) 742 lakossal.

Balatonberény, kisk. Somogy vm., (1920) 1394 lakossal.

Balatonboglár, nagyk. Somogy vm., (1920) 1873 lak.

Balatonbozsok, kisk. Veszprém vm., (1920) 642 lak.

Balatoncsehi, kisk. Somogy vm., (1920) 541 lak.

Balatoncsicsó, kisk. Zala vm., (1920) 453 lak.

Balatonederics, kisk. Zala vm., (1920) 1197 lakossal.

Balatonendréd, kisk. Somogy vm., (1920) 1881 lakossal.

Balatonfőkajár, nagyk. Veszprém vm., (1920) 1905 lak.

Balatonfüred, nagyk. Zala vm., (1920) 2604 lakossal. A fürdőhelyen 1925. Jókai Mórnak emléket állítottak.

Balatongyörök, nagyk. Zala vm., (1920) 694 lakossal.

Balatonhenye, kisk. Zala vm., (1920) 626 lak.

Balatonkenese, nagyk. Veszprém vm., (1920) 1842 lak.

Balatonkeresztúr, kisk. Somogy vm., (1920) 1673 lak.

Balatonkiliti, nagyk. Somogy vm., (1920) 2494 lakossal.

Balatonkövesd, kisk. Zala vm., (1920) 277 lak.

Balatonlelle, nagyk. Somogy vm., (1920) 1525 lakossal.

Balatonmagyaród, nagyk. Zala vm., (1920) 1326 lak.

Balatonmária, kisk. Somogy vm., (1925) 537 lak. 1925-ben alakult Balatonkeresztúr község *Mária-telep* és *Hullám-telep* nevű lakott helyeiből.

Balatonőszöd, kisk. Somogy vm., (1920) 621 lakossal.

Balatonszabadi, kisk. Veszprém vm., (1920) 1741 lak.

Balatonszárszó, kisk. Somogy vm., (1920) 1039 lak.

Balatonszemes, kisk. Somogy vm., (1920) 838 lakossal.

Balatonszentgyörgy, kisk. Somogy vm., (1920) 1421 lak.

Balatonszőllős, kisk. Zala vm., (1920) 377 lak.

Balatonudvari, kisk. Zala vm., (1920) 310 lak.

Balatonújlak, kisk. Somogy vm., (1920) 940 lakossal.

Balavásár *(Bălăușeri)*, Kis-Küküllő vmegye. (Tr. R.)

Balázs *(Baláže)*, Zólyom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

*Balázs, 1. *Árpád*, dalszerző, szül. Kolozsvárott 1874-ben. Rendőrségi szolgálatba lépett, ahol fokozatosan emelkedve főkapitányhelyettességig vitte. Nagy népszerűségre tett szert előadásaival, amelyeken saját szerzeményű dalait énekelte, hegedűn kísérve önmagát. Népdalokat és műdalokat írt, utóbbiak magyar költők (kivált Petőfi) verseinek megzenésítései. A Petőfi-Társaság tagjául választotta. Összegyűjtött dalai öt kötetben jelentek meg.

2. *B. Béla*, 1919. a kommunizmus alatt az irói direktórium tagja volt; később Bécsbe ment. *Utolsó nap* c. drámáját a Nemzeti Színház mutatta be. *Misztériumok* címen 3 egyfelvonásos drámája könyvalakban jelent meg. Újabb munkái: *Lélek a háborúban* (1916); *Tristan hajóján* (1916); *Halálos fiatalság* (1917); *Játékok* (1917); *Testvérország* (1918); *Halálesztétika; Dialógus a dialógusról; Történet a Logódy-utcáról; Kalandok és figurák* (1918); *Dramaturgia* (1918); *Hét mese* (1918); *A fekete korsó* (1919); *Isten tenyerén* (reg., 1919). Bécsi tartózkodása alatt Karin *Michaelis*-szal együtt írta *Túl a testen* c. regényét. Több német munkája is van: Der sichtbare Mensch (filmesztétika); Der Phantasiereiseführer, das ist ein Bädeker der Seele für Sommerfrischler (1925). *Bartók* Béla *A fából faragott királyfi* c. táncjátékának (Operaház 1917) szövegkönyvét írta, a *Kékszakállú herceg várából* (a *Misztériumok* kötetből) ugyancsak *Bartók* írt operát (1918).

*3. *B. Sándor*, író, szül. Nagygeresden (Sopron vm.) 1883-ban. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett s a budapesti I. ker. gimnáziumban tanár lett. A M. Tud. Akadémia drámai pályázatát három ízben nyerte meg. Elbeszélései a kisvárosi élet hű képét adják s biztosan vezetett meséjükkel és találó jellemzésükkel kötnek le. Művei: *Mátyás után* (1914); *A kivándorló fiú* (ifj. elb., 1918); *Kisváros* (1920); *A feleségünk* (vígj., 1913; színre került a Magyar Színházban); *Függöny legördül* (1921); *Álarcosok* (színmű, 1921; színre került a Nemzeti Színházban); írt még több kabaré-darabot. — Felesége *Beczássy* Judit írónő (l. o.).

Balázsd *(Blajova)*, Temes vm. (Tr. R.)

Balazsér *(Balazsér)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balázsfa *(Balažfa)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balázsfalva *(Blaj)*, Alsó-Fehér vm., (1920) 1821 lak. (Tr. R.)

Balázsi *(Vlača)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balázsszeg *(Bloaja)*, Szolnok-Doboka vmegye. (Tr. R.)

Balázstelke *(Blajel)*, Kis-Küküllő vm. (Tr. R.)

Balázsvágás *(Blažov)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balck, *William*, német katonai író, taktikai tankönyvén kívül fölemlítendő művei: Prinz Friedrich Karl (1906); Entwicklung der Taktik im Weltkriege (1922), ebben a világháborúban szerzett tapasztalatait értékesítette.

Báld *(Balda)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Baldissera, *Antonio*, olasz tábornok, megh. Firenzében 1917 jan. 9.

Baldóc *(Baldovce)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Báldovin *(Baldovini)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

*Baldwin, *Stanley*, angol államférfi, acélgyáros, szül. 1867 aug. 3., az angol alsóházba 1908. választották meg, 1917—1921-ig a kincstári hivatal pénzügyi államtitkára, 1921—22-ig kereskedelemügyi miniszter volt Bonar Law kabinetjében, 1923 máj. 22-től 1924 jan. 22-ig miniszterelnök, amikor a munkapárti MacDonald megbuktatta, de MacDonald bukása után 1924. nov. ismét ő vette át a kormányt.

Baleárok, Spanyolországhoz tartozó szigetcsoport, (1922) 343,653 lak.

Balesetbiztosítás, l. *Biztosítás*, *Munkásbiztosítás*.

*Baleseti járadék, az az időszakos, rendszerint pénzben fizetendő szolgáltatás, amelyet valamely tartós munkaképtelenséget, v. munkaképességcsökkenést eredményező sérülés esetében a sérültnek, halált okozó sérülés esetében pedig a sérült eltartására utaltaknak az köteles fizetni, akit a jogszabályok arra figyelem nélkül köteleznek kártérítésre, hogy a sérülés előidézésében őket terheli-e vétkesség (l. *Objektiv felelősség*). A vaspályák üzemeinél felmerülő balesetekről az 1874. XVIII. t.-c. szól, amely a kártérítés összegének meghatározását a bíró belátására bízza. A bírói gyakorlat alapúl a sérült utolsó keresetének összegét vette és a törvény 5. §-a alapján sokáig megtagadta a pénz értékcsökkenése folytán elégtelenné vált járadék felemelését, míg végül a Kúriának 1925 jún. 13. hozott 87. sz. teljes-ülési határozata a felemelés lehetőségét a marasztalásban meghatározott pénznem értékének lényeges megváltozása esetére is elismerte. A B.-kal a törvényhozás elé terjesztett átértékelési törvényjavaslat is foglalkozik és a tiltott cselekmény alapján járó járadékkal együtt szabályozza, a pénz értékcsökkenése folytán szükséges felemelés mértékének meghatározását rendeletre utalva.

*Baleseti járulék, l. *Munkásbiztosítás*.

Balf, kisk. Sopron vm., (1920) 1282 lak.

Balfour, *Arthur James* (l. II. k.), angol államférfi, 1911. lemondott a konzervativ ellenzék vezetőségéről, 1915. belépett a koalíciós minisztériumba, mint az admiralitás első lordja. 1916-tól 1920-ig külügyminiszter volt és résztvett a békétárgyalásokban. 1917 nov. 2. ő adta ki az ententehatalmak jóváhagyásával az ú. n. Balfour-Declarationt, a zsidók nemzeti otthonának (national home) Palesztinában való berendezéséről. 1919-ben a titkos tanács elnöke lett. Újabb irodalmi műve: Theism and Humanism (1914). V. ö. *Alderson*, A. J. B., the man and his work (1903); *Sil-Vara*, Englische Staatsmänner (1917).

Balfour of Burleigh, *Alexander Hugh Bruce* lord, angol államférfiú, megh. Londonban 1921 júl. 7.

Bálinc *(Balinț)*, Krassó-Szörény vm., (1920) 1029 lak- (Tr. R.)

Balinka, kisk. Fejér vm., (1920) 567 lak.

Balinț = *Bálinc*.

Bálint, 1. *Gábor*, nyelvész, egyetemi tanár, megh. Kolozsvárott 1913.

*2. *B. Lajos*, író és hírlapíró, szül. 1886. Előbb a Magyar Hírlap színházi kritikusa, utóbb a Világ képzőművészeti referense, 1914. a Thaliatársaság egyik megalapítója volt. 1915-ben a

Nemzeti Szinház művészeti titkára, később dramaturgja lett; 1922—25-ig ezenkívül a *Genius* könyvkiadó-társaság irodalmi vezetője volt. Önálló műve: *Táncosok* és *Artisták* (tanulmányok, 1920). Fordított regényeket és drámákat.

3. *B. Rezső*, 1914. a budapesti Pázmány Péter tud. egyetem rendkívüli, 1916. ny. rendes tanára s az I. sz. belgyógyászati klinika igazgatója lett. Tudományos munkái a belgyógyászat különböző ágaira vonatkoznak s magyar és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Önállóan megjelent: *Diaetetikai vezérfonal* (1924).

4. *B. Zoltán*, épitész (Jámbor Lajossal együttesen tervezett) újabb művei: Debrecenben a «püspöki palotacsoport», Szatmárt és Nagybányán szállóval kapcsolatos vigadó-épület, az utóbbi szinházzal, Budapesten az állami felső keresk. iskola (Thököly-út), Liptószentmiklóson az áll. gimnázium. Nagyobbszabású belső díszítő-munkája a budapesti Fészek-Club átalakítása. Irodalmi műve: *A francia reneszánsz és a Loire-völgy kastélyai* (1914).

Bálintfalva (*Valentova*), Turóc vm. (Tr.Cs.-Szl.)

Balkán-félsziget (l. II. köt.), politikai felosztása az 1912—13-iki háború, valamint a világháború következtében nagy változásokon ment át. Szerbia a megszünt Montenegro, valamint Bosznia-Hercegovina, Dalmácia területének a Szerb-Horvát-Szlovén királyságba való bekebelezésével nyerte a legnagyobb területi gyarapodást a félszigeten; nagyobb területi gyarapodáshoz jutott még Görögország; Törökország birtokában csupán Kelet-Trácia maradt meg; Albánia önálló országgá alakult. L. *Balkán-háborúk*.

Balkán-háborúk. A Balkán-félsziget 1911. ismét az európai politika középpontjába került. A tripoliszi hadjárat következtében a félszigeten általános nyugtalanság keletkezett, amit jelentékenyen megnöveltek azok a háborús összetüzések, melyek a balkáni partok előtt játszódtak le. A balkáni kormányok egyre élénkülő kapcsolataiból orosz közvetitéssel igy alakult ki a *Balkán-Szövetség*, melyben Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegro török uralom alatt élő fajtestvéreik felszabadítására szövetkeztek. Az 1912 márc. 13-iki szerb-bolgár és a máj. 29-iki bolgár-görög szövetséglevelek Oroszország védősége alatt a török államterület megtámadására és felosztására irányultak. *Berchtold* gróf közös külügyminiszter a háború elhárítása érdekében a keresztény vilajetek autonómiáját sürgette és erre vonatkozó aug. 14-iki jegyzékének szétküldése után 19-kén már Sinaiába látogatott, hogy a szövetséges Romániát az esetleges csatlakozástól visszatartsa. Románia egyelőre semleges maradt, a szept. 30-iki szerb és az okt. 2-iki görög ultimátumok után a Porta okt. 6-ikán hozzájárult az 1880-iki vilajettörvény módosításához, a szövetkezett balkánállamok azonban okt. 13-ikán a szóflai török követtől Macedonia teljes és rögtöni önkormányzatát követelték, mire a Porta okt. 17-ikén hadat üzent, 18-ikán pedig Olaszországgal békét kötött.

Az I—IV. török hadtest a bolgár támadás feltartása végett *Abdullah* pasa vezérlete alatt Drinápolynál, a VII. hadtest *Zekki* pasa vezérlete alatt Szerbia és Montenegró ellen Üszkübben és Monasztirnál, az V—VI. hadtestek pedig a görög határon foglaltak állást.

A montenegróiak három hadsereget állitottak ki *Daniló* trónörökös fővezérlete alatt. Az északi hadsereg *Vukotics* tábornokkal okt.-ben a novibazári szandzsákot szállotta meg, a II. hadsereg *Lazarevics* tábornokkal a Szkutari-tó É.-i partját közelitette meg, végül a déli hadsereg *Martinovics* tábornokkal a tengerpart felől Szkutari város elővéde, a Tarabos hegy ellen vonult, de *Hasszán Riza* pasa lehetetlenné tette a vár megközelitését.

A bolgárok *Szavov* tábornok fővezérsége alatt szintén három hadsereget alkottak. Az I. hadsereg *Ivanov* tábornok alatt okt. 20-ikán Drinápoly mellett már összeütközésbe került a törökökkel, kiket az okt. 21—24. kirkkilisszei csata után a lüleburgaszi védővonalig visszaszorított. A II. hadsereg *Kutincsev* tábornok vezérlete alatt egyenesen Lüleburgasz felé vette útját. A III. hadsereg, melynek létezéséről a török hadvezetőség nem birt tudomással, *Dimitriev Radko* tábornok vezérlete alatt a part mentén haladva 27-ikén szintén a lüleburgaszi vonalhoz csatlakozott, hol ezek után 28-ikán már egyenlőtlen erőkkel vette kezdetét a lüleburgaszi ütközet az I—III. bolgár hadseregek és az I—IV. török hadtestek között, melyben *Nazim* pasa török fővezér nov. 1. döntő vereséget szenvedett. A II. bolgár hadsereg erre Drinápolyt zárta körül, az I. és III. hadseregek pedig tovább vonultak a csorlui török védővonal felé, melyet még aznap este ostrom alá vettek.

A szerb csapatok *Sándor* trónörökös vezérlete alatt szintén három hadsereget alkottak, melyek *Bojovics*, *Stepánovics* és *Jankovics* tábornokok alatt a novibazári szandzsák megszállása után okt. 22—24. a kumanovói síkon szétverték Zekki pasa hadseregét, mire *Sándor* trónörökös 26-ikán diadallal vonult be Üszkübbe, hová nov. 2-ikán a szerb főhadiszállással együtt Péter király is megérkezett.

A görög csapatok *Konstantin* trónörökös vezérlete alatt két hadsereget alkottak, melyek közül a tesszáliai hadsereg a trónörökössel a malunai hágón keresztül nov. 8-ikán Szalonikiba vonult, az epiroszi hadsereg *Sapoundzakisz* tábornokkal nov. 1. Prevezát foglalta el, 25-ikén pedig Janina ostromához fogott.

A török kormány a csataldzsai védővonal tüz alá vétele után nov. 4-ikén Konstantinápoly fővárost sorsát a hatalmakra bizta, Giers orosz követ pedig a nov. 7—9-iki csataldzsai csata után bejelentette a nagyvezérnek, hogy a szövetségesek készek felvenni a tárgyalás fonalát. A megbizottak a csataldzsai táborban 20-ikán jöttek össze és dec. 3-ikán fegyverszüneti szerződést irtak alá.

A béketárgyalások 16-ikán Londonban vették kezdetüket, hol ugyanakkor a nagyhatalmak londoni nagykövetei reunióra jöttek össze, hogy az esetleg egymás között felmerült ellentéteket elsimitsák.

Az első ellentét abból származott, hogy a szerbek és montenegróiak Albániát is megszállották,

amely Ausztria-Magyarország és Itália érdekköréhez tartozott. *Berchtold* gróf és *San Giuliano* külügyminiszterek már okt. 22-iki san-rossorei találkozásukon megegyeztek aziránt, hogy az albánok leigázását nem tartják összeegyeztethetőnek azzal a mozgalommal, mely a balkáni népek felszabadítására irányul. Megegyezésüket dec. 6-ikán a hármasszövetség megújítása pecsételte meg, mely egyértelemmel állást foglalt Albánia függetlenítése mellett, mit erre dec. 17. a londoni reunió is elfogadott. A balkáni szövetségesek ezek után dec. 23-ikán átadott békefeltételeikből Albániát kirekesztették.

A szerbek Albániát kiürítve Macedoniában kerestek kárpótlást, hol természetszerűen összeütközésbe kerültek a bolgárokkal, kik ugyanakkor Szaloniki miatt a görögökkel is meghasonlottak. Az entente-hatalmak a hármasszövetség megkötését ellensulyozandók, Románia megnyerésére törekedtek és Oroszország útján már dec.-ben megindultak a tárgyalások Szilisztria átkapcsolása iránt. A londoni béketárgyalásokkal egyidőben tehát a hatalmak is egymás ellen szervezkedtek és ebben a küzdelemben Bulgáriát lassankint elejtették, helyét pedig Románia foglalta el.

Ugyanakkor 1913 jan. 6-ikán a Portát a békefeltételek elfogadására szólították, mit a *Kiamil* pasa nagyvezér elnöklete alatt jan. 22-ikén megtartott konstantinápolyi nagytanács *Nazim* pasa lehangoló jelentése után már majdnem elfogadott. A határozatot a másnap kitört újtörök forradalom akadályozta meg, melynek *Nazim* pasa is áldozatul esett. *Kiamil* pasa helyét *Mahmud Sefket* pasa foglalta el, ki, mikor a szövetségesek 26-ikán a tárgyalásokat megszakították, 30-ikán a háború folytatásáról értesítette a hatalmakat.

Febr. 3-ikán a csataldzsai vonalon ismét kiujult a harc, *Izzet* pasa fővezér azonban 8-ikán Bulair mellett *Kovacsev* tábornoktól vereséget szenvedett. Márc. 6-ikán Janina, 26-ikán Drinápoly hősi védője, *Sükri* pasa, ápr. 23-ikán Szkutari védője, *Esszád* pasa nyitott kaput a szövetségesek előtt, Csataldzsa város pedig bolgár kézre jutott.

A háború ezzel véget is ért és a máj. 30-iki londoni békeszerződés az Enosz-Midia vonalat jelölte meg Törökország és a balkán-államok között, melyek Albánia és a szigetek ügyeinek rendezését a hatalmaknak engedték át.

Míg ezek a tárgyalások folytak, a pétervári reunió Szilisztriát Romániának itélte oda, mely a szerb-görög kombinációhoz csatlakozott és ezzel Ausztria-Magyarországtól is elidegenedett. A kettős monarchia ugyanakkor Montenegróval került szembe, mely az albán Szkutari ostromát a hatalmak figyelmeztetése dacára is tovább folytatta. Emiatt márc. 10-ikén európai zár alá került és partjai előtt *Burney Cecil* angol tengernagy vezérlete alatt nemzetközi flotta vett állást. A montenegróiak ennek ellenére tovább folytatták az ostromot, a várat ápr. 23-ikán *Esszád* pasa árulása folytán, *Berchtold* ultimátuma ellenére is kezökbe kerítették és csak máj. 4-ikén adták át a hatalmaknak.

Röviddel azután *Pasics* 25-ikén a szerb-bolgár szövetséglevél revizióját követelte, jún. 1. pedig *Venizelosz* görög miniszterelnökkel szövetkezett és ezzel kezdetét vette a második balkán-háború, melyben az orosz közvetítéssel létrejött *második Balkán-Szövetség* államai: Szerbia, Románia és Görögország, a területét védő Bulgária ellen fogtak fegyvert.

A bolgárok öt hadsereget állítottak, melyek közül az I. hadsereg *Kutincsev* tábornok vezérlete alatt Knjazevác, a III. *Dimitriev* tábornokkal Szlivnica, a II. *Ivanov* tábornokkal a Vardár, a IV. *Kovacsev* tábornokkal Kocsana-Istip és az V. *Tosev* tábornokkal Küsztendil ellen vonult.

A szerbek három hadserege közül az I. *Sándor* trónörökös vezérlete alatt Üszkübben, a II. *Jankovics* tábornokkal Egri Palankában, a III. *Sztepanovics* tábornokkal a szerb határ védelmére állott fel.

A támadást jún. 29-ikén a bolgárok nyitották meg, a szerbek azonban a jún. 30—júl. 2. három napos csatában a bolgárokat visszaverték és *Kovacsev* tábornokot Kocsana kiürítésére, az I. és III. hadseregeket pedig megállásra birták. Júl. 2-ikán a görögök is harcba elegyedtek a bolgárokkal, 3-ikán Románia mozgósított és a háború gyors befejezéshez közeledett. A görögök gyors menetben szállották meg déli Macedoniát, 9-ikén a szerbeknek sikerült a kilenc napos bregalnicai csatát győzelemmel bevégezniök, 10-ikén Románia hadat üzent és még aznap megszállotta Szilisztriát. Végül 15-ikén Törökország is hadat üzent és 22-ikén Drinápolyt visszavette.

Bulgáriában a katonai vereségek állandó politikai válságot eredményeztek és jún. 17-ikén végre a sztambulovista *Radoszlavov* került a kormányra, ki júl. 30-ikán Bukarestben fegyverszünetet, aug. 10-ikén pedig u. o. békét kötött.

A békekonferencia elnöke, *Maiorescu* román miniszterelnök erélyes fellépése után a bolgárok Szilisztriát Romániának, Monasztirt Szerbiának, Szalonikit és Kavalát Görögországnak engedték át. Drinápolyról a szept. 17-iki konstantinápolyi török-bolgár békeszerződésben mondottak le.

A balkáni kérdés bonyodalmai ettől kezdve az albán kérdésre és a szerb-osztrák viszonylatra szorítkoztak. Albánia önálló fejedelemséggé alakult, határait azonban voltaképen soha sem vonták meg szabatosan. Az osztrák-szerb viszony viszont a szerajevói merénylettel, *Ferenc Ferdinánd* trónörökös meggyilkolásával a világháború kitöréséhez vezetett, melyben a Balkán-félsziget ismét véres háborúk színhelyévé lett.

A Balkán-félsziget a világháború egyik legfontosabb hadszintere volt, mert a második *Balkán-Szövetség* az entente-hatalmak oldalán foglalt állást és hivatása szerint a török hatalom és Ausztria-Magyarország ellen kellett fegyverbe lépnie. Hogy ezt annál könnyebben megtehesse, Szalonikiban jelentékeny angol-francia, albán földön pedig olasz haderők helyezkedtek el, melyek a háború befejezése után a félszigetet szövetségeseik között osztották meg. A vesztes Bulgária ellenséges államok gyürűjébe került és Macedoniát a szerb-görög szövetségnek engedte át. Görögország, melynek a háborúba beavatkozni nem akaró királyát az entente-hatalmak fegyve-

res erővel távolították el, Macedonián keresztül Thráciát is megszerezte és a Fekete-tengerig ért el. Ezt a nagy területet azonban nem tudta megtartani, mert Törökország a sèvresi békeszerződést nem fogadta el és a kis-ázsiai görög haderőket megsemmisítve az 1922-iki lausannei békeszerződésben keleti Thráciát és Drinápolyt ismét visszaszerezte. Nyugati Thráciában és déli Macedoniában a görög és bolgár lakosság között dúlt a harc, melyben a görög hatóságok a bolgárokat kitelepítették, helyökbe pedig a török és bolgár területekről kiüldözött görög lakosságot hívták be, miáltal a Balkán-félsziget déli részeinek néprajzi képe az utóbbi évek alatt teljesen átalakult. A vegyes lakosságú területek megszüntek és helyettük egységes bolgár, görög és török nyelvterületek alakultak. Ugyanakkor É.-on Szerbia és Románia új hódításaik révén középeurópai területeket is nyertek és ezért figyelmüket a Balkán-félsziget és Közép-Európa között kell megosztaniok, mi rájuk nézve nagy politikai tehertételt jelent. A Balkán-félszigeten Románia D.-i Dobrudzsán kívül nem kapott más területet, Szerbia viszont a félszigeten szerezte meg Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót és Dalmáciát. Montenegró önállóságát elvesztve, szerb tartománnyá lett. Az albán probléma mindezek után sem nyert végleges megoldást. Sorsa sok tekintetben a szerb, görög és olasz államok viszonyától és befolyásától függ.

Irodalom. Balcanicus, Protics Sztojan szerb államférfi, La Bulgarie, ses ambitions, sa trahison, Paris 1915; Barby H., Les victoires serbes, Paris 1913, La guerre serbo-bulgare, Bregalnica, Paris 1914 és L'épopée serbe, Paris 1916; Berri G., L'assedio di Scutari, Milano 1913; Boucabeille, La guerre turco-balcanique, 1912, Paris 1913; Cassavetti D. J., Hellas and the Balkan Wars, London 1914; Der Balkankrieg, A német vezérkar kiadása, I. kötet, Berlin 1914; Dugard H., Histoire de la guerre contre les Turcs, 1912—13., Paris 1913; Miss Edith Durham, The struggle for Scutari, Turk, Slave, Albanian, London 1914; Egli K., Drei Monate vor Skutari, Zürich 1913; Gesov J. E. bolgár államférfi, L'alliance balcanique, Paris 1915, La démence criminelle, Sofia 1914 és La débacle de l'alliance balcanique, Paris 1917; Goltz C. báró, Der jungen Türken Niederlage und die Möglichkeit ihrer Wiedererhebung, Berlin 1913; Hanotaux G., La guerre des Balkans et l'Europe, 1912—1913, Paris 1913; Hemberger, Geschichte des Balkankrieges, 1912—1913, 3 kötet, Wien 1912—13; Howell P., The campaign in Thrace, 1912, London 1913; Immanuel, Der Balkankrieg 1912—13, Berlin 1913; Kutschbach A., Die Serben im Balkankrieg und im Kriege gegen die Bulgaren 1912—13, Stuttgart 1913; Mondésir P., Le siège d'Adrianople, Paris 1914; Meyer A., Der Balkankrieg, Berlin 1914; Nikolaides K., Griechenlands Antheil an den Balkankriegen 1912—13, Wien 1913; Pennenrun A., La guerre des Balkans, Paris 1913; Price W. C., The Balkan cockpit. The political and military history of the Balkan Wars in Macedonia, London 1914; Puaux R., De Sofia a Tchataldja, Paris 1913; Wagner H., With the victorious Bulgarians, London 1913. — A jelenkori Balkán-félszigetről v. ö. Horváth J., A balkáni kérdés utolsó fázisa, 1895—1920, Budapest 1922.

Balkány, nagyk. *Szabolcs* és Ung közig. egy. egyes. vm. (1920) 5908 lak.

***Balkányi** *Kálmán*, ügyvéd, közgazdasági író, szül. Debrecenben 1883 júl. 14. Tanulmányait a budapesti és berlini egyetemen végezte. 1908-ban az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés titkára, 1918. ügyvezető igazgatója lett. Lánczy Leóval ő alapította meg a Magyar-Bosnyák és Keleti Gazdasági Központot, mely a háború befejezéséig dolgozott a kelet felé irányuló gazdasági összeköttetések megszilárdításán. Mint hivatalos szakértő részt vett az 1922-iki génuai és 1923-iki genfi konferencián. Széleskörű közgazdasági és publicisztikai tevékenységet fejt ki. 1918 óta az *OMKE* közgazdasági hetilap főszerkesztője.

Balla, 1. *Aladár*, volt főispán, 1917. függetlenségi párti ország. képviselő lett, 1918 nov.-ben a Károlyi-kormányban belügyi államtitkár, majd zágrábi követ, de 1919 elején lemondott. 1919 júl.-ban a szegedi Ábrahám-kormányban belügyminiszter, majd az első nemzetgyűlésen 1920—1922. képviselő volt.

*2. *B. Antal*, hírlapíró, szül. Kiskunhalason 1886 ápr. 26. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte és filozófiai doktorrá avatták; azután hírlapíró, 1926. a Pesti Hirlap belső munkatársa lett. Sok szociológiai és történelmi tárgyú cikket és tanulmányt írt különböző lapokba. Önállóan megjelentek: *Hobbes és az újkori abszolutizmus* (1910); *A nemzetközi szocializmus válsága* (1920); *A liberalizmus multja és jövője* (1926). Lefordította Le Bon: A tömegek lélektana (1913), Dürkheim: A szociológia módszere (1916) c. munkáit.

3. *B. Ignác*, író. Újabb művei: *A Rotschildok* (1912); *Edison* (1913); *Víz fölött és víz alatt* (ifjúsági regény, 1916); *Az ő keze* (reg., 1917); *Kis emberek* (1917); *Anonima levelei* (1918); *Az arezzói varga* (színmű, 1926). 1915-ben a Petőfi-Társaság tagjául választotta. Hosszabb időt töltött Olaszországban és tevékeny részt vett az olasz-magyar irodalmi kapcsolatok kiépítésében. Több munkát fordított olaszból, többek között Boccaccio Dekameronját (1921), D'Annunzió Talán igen, talán nem c. művét (1918), Zuccoli Kif-Tebbijét stb.

Ballaarat *(Ballarat)*, város Victoria ausztráliai államban, (1922) 39,417 lak.

Ballagi *Aladár* (l. II. k.), egyet. tanár. Az utóbbi tíz év alatt megjelent tőle: *Az igazi Rákóczi* (Budapest 1916); *Kossuth Lajos északamerikai beszédei* (Cegléd 1919); *XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709—1715.* (Budapest 1922); *Buda és Pest a világirodalomban 1473—1711.* I. köt. (u. o. 1925); *Császári kormányzat Budán és Pesten 1636—1711.* (u. o. 1926). Tanszékén sok zaklatásban és ünneplésben volt része. 1919 márc. 19. a kommün «eltiltotta» a tanítástól és tizedmagával azok közé soroltatott, akik szept. 1. minden jogigényük elvesztésével végleg elbocsáttatnak az egyetem köréből. Mivel azonban akkorára a kommün megbukott, az ismét felszabadult és önkormányzati jogaiba visszahelyezett egyetem még aug. havában rektorává választotta. 1922 nov. 19. az egyetem aulájában ülték meg 50 éves írói jubileumát. 1925. dec. 16. az egyetem aranydiplomával tisztelte meg.

Ballaháza *(Mal)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

***Ballenegger** *Róbert*, kémikus, szakíró, szül. Temesvárott 1882 nov. 11. Egyetemi tanulmányait Budapesten, majd külföldön folytatta, 1910—1922. mint a Földtani intézet munkatársa, Magyarország talajainak kutatásával foglalkozott; vizsgálatait számos értekezésben közölte. 1922-ben a budapesti kertészeti tanintézet tanára lett. 1918-ban a Műegyetemen, 1924. az egyetemi közgazdasági karon magántanári képesítést nyert. Önállóan megjelent művei: *A termő föld* (1921)

Bevezetés a növények élettanába (1922); *Talajművelés és talajjavítás* (1925).

Ballin, *Albrecht (Albert)*, német nagykereskedő, Bad-Elsterben 1918 nov. 9. öngyilkos lett. Emlékiratait 1922. Huldermann adta ki. V. ö. *Goetz*, Ballin, ein kgl. Kaufmann (2. kiad. 1907.)

Balló *Ede*, festő, újabban kiadta *Az olajfestés mestersége* c. művét (2. kiad. 1923), mely német fordításban is megjelent.

***Ballod,** Karl*, lett nemzetgazda és statisztikus, eredetileg pap, szül. Kokenhuseban (Livland) 1864 jún. 20.; az országos porosz statisztikai hivatal tagja volt Berlinben, 1920. az újonnan alapított rigai egyetem tanára lett; demográfiai és statisztikai munkákat írt, ezek közt: Der Zukunftsstaat (1919).

Ballósfalva *(Ballosvalva)*, Bereg vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Ballymena, város Irországban, (1911) 11,376 lakossal.

Balmazújváros, nagyk. Hajdú vm., (1920) 13,223 lakossal.

Balogd *(Bologd)*, Abaúj-Torna vármegye (Tr. Cs.-Szl.)

Balogér *(Ratkovská Zolychava)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balogfa, kisk. Vas vm.. (1920) 418 lak.

Balogfala *(Blhovce)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balogh, 1. *Elemér (almási)*, közgazdasági író, 1915. megalapította a Hangyaipar részvénytársulatot s annak elnök-vezérigazgatója lett. Számos közgazdasági tárgyú cikket írt lapokba és folyóiratokba.

2. *B. Ferenc*, ref. teológiai tanár, megh. Debrecenben 1913 okt. 8. Művei: *A debreceni református főiskola alapítványi törzskönyve 1550-től 1911-ig* (Debrecen 1912); *A debreceni református kollégium története adattári rendszerben* (Debrecen 1904—1915).

3. *B. Jenő*, jogtudós, 1910—12. volt államtitkár a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, 1913-tól igazságügyminiszter volt 1917 jún.-ig, a Tisza-kormány lemondásáig. 1920-ban a M. Tud. Akadémia főtitkárának választotta. Újabb munkája: *Gróf Tisza István emlékezete* (1921).

*4. *B. Margit*, az első magyar női tudományos utazó, *Papp* Károly (l. XV. k.) neje, szül. Budapesten 1881 aug. 16. A budapesti tud. egyetemen, mikor az a nők számára is megnyílt, az első nőhallgatók közé tartozott, 1903. filozófiai doktorrá avatták, 1905. tanári oklevelet nyervén, a belvárosi leánygimnáziumban lett tanár. 1910—12. hosszabb kutató tanulmányutakat tett a Skandinávországokban, majd Észak-Afrikában, 1913—1915. az erdélyi Érchegységben. Az északafrikai krétakori rétegek paleontológiai gyüjteményét a Földtani muzeumnak ajándékozta. Önállóan megjelent művei: *Oláh Miklós Hungáriája* (1903); *A dunai hajózás történetéhez* (1912); *A Duna völgye* (A Föld és népei 1905); *A Nagy Magyar Alföld közepes magassága* (Földr. Közl. 1903); *Capri szigete és a Napoli-öböl* (1910); *Tanulmányúton Afrika északi partvidékén* (1912, németül is megjelent); *Alberta földigázkútjai Nyugat-Kanadában* (1915, németül is); *A delibláti homokpuszta* (1912); *A Kárpátok jelentősége a világháborúban* (1916). Lefordította Schaffer Általános geológia c. művét (1919).

Baloghy *Ernő*, 1918 nov.-ben főispán, Bács-Bodrog vármegye és Zombor kormánybiztosa lett, ugyanaz év decemberben a miniszterelnökség államtitkárának nevezte ki Károlyi Mihály elnök, 1919 jan. 19 tárcanélküli miniszter lett és a közélelmezési hivatal vezetését vette át a Berinkey-kormányban. A proletárdiktatura kikiáltásakor a kormánnyal együtt lemondott.

Balogiványi *(Ivanovce)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balogpádár *(Padarovce)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balogrussó *(Hrušovo)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balogtamási *(Tomaška)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balogújfalu *(Vieska pri Siači)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Baloković,** Zlatko*, guszla-virtuóz, szül. 1895 márc. 21. Előbb a zágrábi zeneiskolát végezte el, azután a bécsi Meisterschulet (1913). Megfordult a legtöbb európai metropolisban, mindenütt óriási sikereket aradva. 1923-ban New-Yorkban telepedett meg.

Balomir *(Balomir)*, Hunyad vm. hátszegi j.-ban. (Tr. R.)

Balomir *(Balomir)*, Hunyad vm. szászvárosi j.-ban. (Tr. R.)

Balony *(Baloň)*, Győr vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balotafalu *(Aciua)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Balozsameggyes, kisk. Vas vm., (1920) 570 lak.

Balpataka *(Balpotok)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Balsa *(Balşa)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Balsa, nagyk. *Szabolcs* és Ung közig. egy. egyes. vm., (1920) 1618 lak.

***Balsza** (növ.), l. *Ochroma*. (XIV. köt.)

Balta, kerületi székhely Podolia ukrajnai kormányzóságban, kb. 30,000 lak.

Baltavár, nagyk. Vas vm., (1920) 779 lak.

Baltazár *Dezső*, 1911 óta a tiszántúli református egyházkerület püspöke, 1917 óta zsinati, 1918 óta konventi elnök. A Lelkészegyesület főszerkesztője 1910 óta. 1917-ben a debreceni m. kir. tudományegyetem honoris causa theol. doktorrá avatta. 1922-ben és 1924—25. a debreceni kollégium felsegítése céljából Amerikában tett két eredményes gyüjtő utat. Művei: *A háború az evangélium világításában* (1918); *A megpróbáltatások idejéből* (1920); *Az én hitvallásom* (1920); *Elég nekem az Isten kegyelme* (1923). Az új református énekeskönyv megjelenése nevéhez fűződik.

Baltazzi *Arisztid*, sportsman, megh. 1914 okt. 24.

Báltfalva *(Băltele)*, Arad vm. (Tr. R.)

Balti államok *(Baltikum)*, a régi Keleti-tengerparti orosz kormányzóságokból alakult államok: Észtország, Lettország.

Baltik *Frigyes*, evang. püspök, megh. Balassagyarmaton 1919 máj. 25. Az egyház 1922. síremléket állított neki.

Baltimore, város Maryland északamerikai államban, (1920) 733,826 lak.

*Baltzer, *Armin*, német geológus, szül. Zwochauban (Szászország) 1842 jan. 16., megh. Bernben 1913 nov. 5. Művei: Der Glärnisch (1873); Der mechanische Kontakt von Gneis und Kalk im Berner Oberland (1880); Das Aarmassiv (1888).

Bálványos, kisk. Somogy vm., (1920) 1273 lak.

Bálványoscsaba *(Ciaba)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Bálványosváralja *(Unguraș)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Bályok *(Baioc)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Balzac, *Honoré* (l. II. köt.), francia regényíró. Az újabb magyar fordítások közül megemlítjük: A betörőkirály (Pesti Napló 1908–9); De Langlais hercegasszony (ford. *Moly* Tamás); Szétfoszlott álmok (ford. *Kállay* Miklós); A házasélet fiziológiája (ford. *Benedek* Marcell); B. levelei (ford. u. a.); Vidéki bál; A vidéki orvos (ford. *Bartos* Zoltán); Szerelem mindhalálig; Nőtlen ember otthona (ford. *Moly* Tamás); A nemoursi örökösök (ford. *Szántó* Kálmán); A homályos ügy. Epizód a rémuralom idejéből (ford. *Eber* László); Egy homályos eset (ford. *Moly* Tamás); Chabert ezredes (ford. *Benedek* Marcell); A' lidértz; Pajzán históriák (ford. *Adorján* Mihály); Vesztett illuziók (ford. *Benedek* Marcell); A völgy lilioma (ford. u. a.); A kurtizánok tündöklése és nyomora (ford. *Lányi* Viktor); Szép leányok tündöklése és nyomorusága (ford. *Laczkó* Géza); A három szerelmes (ford. *Fürtös* Ede); Két fiatalasszony levelesládája (ford. *Benedek* Marcell); A Nucingen-ház (ford. *Szini* Gyula); A Nucingen-ház (ford. *Takács* Mária); Az elegáns élet fiziológiája (ford. *Balla* Ignác); A büszke Emilia. A «Labdázó Macska» áruház (ford. *Berkes* Dezső); César Birotteau; Ferragus; A szamárbőr; Pons bácsi (ford. *Benedek* Marcell); Cadignan hercegnő titka (ford. *Esty* Jánosné); Ódon szoba, divatjamult világ (ford. *Nagy* Péter); A hóhér (ford. *Siklóssy* Pál) stb.

Balzani, *Ugo*, gróf, olasz történetíró, megh. Rómában 1916 febr. 27.

*Balzico, *Alfonso*, olasz szobrász, szül. Cava de' Tirreniben (Nápoly mellett) 1825 okt. 19., megh. Rómában 1901 febr. 2. Korának termékeny szobrásza volt; főműve Fernando di Genova lovasszobra Torinóban.

Bamberg, város Bajorországban, (1919) 49,179 lakossal.

Bammako *(Bammaku)*, a francia Szudán fővárosa, (1921) 14,496 lak.

Bán *(Bánovce)*, Trencsén vm., (1919) 2916 lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Bán *Aladár*, tanár és író, középiskolai igazgató lett; a Turáni-társaság Finn-észt intézetének elnöke. A Petőfi-társaság és a Szent István Akadémia r. tagja. Újabb művei: *Finn költőkből* (műfordítások); *A finn nemzeti irodalom története* (1926); Unkari cheänä ja tynkänä (Az ép és csonka Magyarország, Helsinki 1926). Lefordította finnből Aino Kollas Töviskoszorú c. elbeszélés-sorozatát.

Bana, nagyk. *Komárom* és Esztergom közig. egy. egyes. vm., (1920) 3288 lak.

Banbury, angol város, (1921) 13,340 lak.

Bancroft, *Hubert*, északamerikai történetíró, megh. 1918.

Báncsipkés *(Șipkov)*, Trencsén vármegye (Tr. Cs.-Szl.)

*Band, *Erich*, zeneszerző, szül. Berlinben 1876 máj. 10. Udvari karmester volt Stuttgartban, 1924. főzeneigazgató Halleban. Irt dalokat, zongoradarabokat, kamarazene-szerzeményeket; zenetörténeti munkája: Zur Entwicklungsgeschichte des modernen Orchesters (1919).

Bánd, kisk. Veszprém vármegyében, (1920) 665 lakossal.

*Bandat *Horszt*, geológus, albániai kutató, szül. 1895 márc. 20. Budapesten végezte egyetemi tanulmányait és doktori oklevelet nyert; Papp Károly tanár a földtani tanszék mellé tanársegédnek hívta meg. 1925 nov. havában *Mühlberg* Miksa svájc-aarani geológussal együtt egyik nagy angol-holland vállalat megbízásából Albániába utazott petroleum kutatására. Dél-Albániából gazdag paleontológiai gyüjteményt küldött a budapesti egyetem földtani intézetének. Számos geológiai cikket irt.

*Bandholtz, *H. H.*, amerikai tábornok, szül. 1864., megh. New Yorkban 1925 máj. 11. A proletárdiktatura után a Magyarországon működő szövetségközi katonai bizottságnak tagja volt s Budapesten a román megszállás alatt azzal szerzett érdemet, hogy meggátolta a Nemzeti Muzeumban a műkincseknek elvitelét, kikergetvén onnan a muzeum kifosztására rendelt katonai osztagot. Ő gátolta meg Friedrich István miniszterelnöknek a román katonaság által megkisérelt letartóztatását is. Miután Amerika kilépett a katonai bizottságból, B. egyideig még Magyarországon maradt, mint az Egyesült-Államok katonai képviselője. A Nemzeti Muzeumban emléktábla örökíti meg emlékét.

Bándol *(Weiden)*, Vas vm. (Tr. A.)

Bánfa, kisk. Baranya vm., (1920) 421 lak.

Bánfalva, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 810 lak.

Banff *(Banffshire)*, county Skótországban, ter. 1632 km², (1923) 55,900 lak.

Bánffy, 1. *Dezső* báró, volt magyar miniszterelnök, megh. Budapesten 1911 máj. 23.

2. *B. Miklós* gróf (l. II. k.). Írói neve: *Kisbán* Miklós. Szül. Kolozsvárt 1875 dec. 30-án. 1910–1917-ig a kolozsvári kerületet képviselte az országgyűlésen, 1913–18-ig az állami színházak intendánsa volt. 1916-ban IV. Károly király koronázásakor ő tervezte a koronázási útvonal díszítéseit. A forradalom bukása után, 1921–1922-ben, külügyminiszter volt. 1926. visszatért Erdélybe. Régebben kereskedelmi politikával foglalkozott *(A kereskedelmi politika eszközei*, 1902), újabban drámaírással. Első drámáját, a *Naplegendát* a Nemzeti Színház adta elő 1906. Azóta több színműve került szinre a fővárosi színházakban: *Nagyúr* (Magyar Szinház 1913, nagy sikerrel fölújította 1921-ben a Nemzeti Szinház); *Haldokló oroszlán* (1913); *Az erősebb* (Nemzeti Szinház, 1918) és *Maskara* (Renaissance Szinház, 1926).

Bánffydongó *(Dângău mare)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Bánffyhunyad *(Huedin)*, Kolozs vm., (1920) 4890 lak. (Tr. R.)

Bánffytótfalu *(Vale)*, Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Bánfihegy, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Bang, *Hermann*, dán költő, megh. Ogdenben (Utah) egy előadás alkalmával 1912 jan. 29.

Bangalor, indiai város, (1921) 189,485 lak.

***Bangha** *Béla (nagyjókai)*, Jézustársasági atya, szül. Nyitrán 1880 november 16., a Jézustársaságba 1895. lépett be. A bölcseletet Pozsonyban, a teológiát Innsbruckban tanulta. 1910—13-ig Budapesten, 1913—14-ig Canterburyban, 1913—1923-ig ismét Budapesten működött, 1923-ban Rómába helyezték át. 1922 nyarán Hollandiában, ugyanezen év őszén pedig, a newyorki érsek meghívására, Amerikában tartott előadásokat. 1913-ban megalapította a *Magyar Kultúra* c. apologetikus irányzatú folyóiratot, melynek 1923-ig szerkesztője volt. 1918-ban Baranyai Jusztinnal és Buttykay Antallal együtt megalapította a *Központi Sajtóvállalatot*. Rómában megalapította és szerkeszti az *Acies ordinata* című folyóiratot, a világ Mária-kongregációinak központi organumát. Magyarországi tartózkodása alatt a hazai viszonyok között szinte páratlanul álló agitációs munkát végzett szóval és tollal egyaránt. A Mária-kongregációk fellendítése körül kiváló érdemei vannak. Írásait nagy ismeretköre, lendületes pátosza és lankadatlan támadó kedve tették nagymértékben népszerűvé. Mindakét forradalom halálra kereste, azonban mindkét alkalommal sikerült elmenekülnie. A különböző folyóiratokban megjelent értekezései, tanulmányai és cikkei több kötet terjedelemre rúgnak. Önállóan megjent munkái: *Jellemrajzok a kath. Egyház életéből* (1909, 3. kiad. 1924); *A huszadik század Krisztus problémája* (1912); *Jézus istenségének bizonyítékai* (1912); *Hitéleti szervezkedésünk és a kongregáció* (1915); *Magyarország ujjáépítése és a kereszténység* (1920); *Szent István és a keresztény Magyarország* (1920); *Imakönyv a müvelt kath. közönség számára* (1920); *Mi a kongregáció* (1921); *Nagy kérdések utján* (1922); *Istenhit és istentagadás* (1923); *A katholikus Egyház krisztusi eredete* (1923); *Amerikai missziós körútam* (1923); Catechismus parvus congregationis marianae (1924); Das zeitgemässe Laienapostolat und die marianische Kongregation; Handbuch für die Leiter marianischer Kongregationen (1925); Handbuch des zeitgemässen Apostolates (1926).

Bangkok, Sziám fővárosa, (1920) 628,000 lak.

Bangor, város Walesben, (1921) 11,029 lak. — 2. *B.*, város Maine északamerikai államban, (1920) 25,978 lak.

Bánhida, nagyk. *Komárom* és Esztergom közig. egy. egyes. vm., (1920) 5005 lak.

Bánhorvát, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 792 lak.

Banica *(Bănița)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bánk, kisk. *Nógrád* és Hont közig. egy. egyes. vm., (1920) 638 lak.

Banka *(Banka)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Banka, a Szunda-szigetek egyike, (1920) 154,151 lakossal.

Bánkaraszna *(Krásnaveš)*, Trencsén vmegye (Tr. Cs.-Szl.)

Bánkeszi *(Bankesi)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bánki *Donát*, műegyetemi tanár, megh. Budapesten 1922 aug. 1. Ujabb munkája: *Energiaátalakulások folyadékokban* (1916, 2. kiad. 1919).

Bánlak *(Bănloc)*, Torontál vm., (1920) 2527 lak. (Tr. R.)

Bănloc = *Bánlak.*

Bánluzsány *(Podlužany)*, Trencsén vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

***Banner** *János*, tanár, néprajzi író, szül. Székudvaron (Arad vm.) 1888 márc. 6. Főiskolai tanulmányait Kolozsvárott végezte, 1910. filozófiai doktorrá avatták. Több helyen volt tanár, Jászberényben újjászervezte a jász muzeumot. 1922-ben a szegedi egyetemen magántanári képesítést nyert, 1923. az egyetem archeológiai intézetének adjunktusa lett. Önállóan megjelent művei: *A békési magyarság népi építkezése* (1910); *Erdély leirása a XVII. sz.-ból* (1913); *A Jász muzeum története* (1917); *Szeged közgazdasága* (1922); *Békés vármegye multjából* (1922); *Török rabságban* (1923); *Tiszai halászok közt* (1923); *Pásztorélet a XVIII. sz.-ban* (1924).

Bánnyires *(Brezoluby)*, Trencsén vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bánóc *(Bánovce nad Ondavou)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Bánóczi** *László*, író és rendező, szül. 1884. A Thália Szinház egyik megalapítója és 1908-ig vezetője volt. Később a Stefánia szövetség titkára, 1920. a Vígszinház, 1924. az Unió szinházak dramaturg rendezője lett. *Shakespeare a modern szinpadon* c. tanulmánya a Kisfaludy Társaságban jutalmat nyert. Szociálpolitikával is foglalkozott.

Bánokszentgyörgy, kisk. Zala vm., (1920) 1368 lakossal.

Bános, kisk. Baranya vm., (1920) 225 lak.

Bánovce = Bán.

Banovits *Kajetán*, m. kir. államvasúti igazgató, megh. 1915 dec. 8.

Bánpatak *(Banpotoc)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Bánpecsenyéd *(Pečeňany)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bánpetri *(Peťovka)*, Trencsén vármegye (Tr. Cs.-Szl.)

Bánréve, kisk. Borsod, *Gömör és Kishont* közig. egy. egyes. vm., (1920) 874 lak.

Bánruszkóc *(Ruskovce)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Banse**, *Ewald*, keleti utazó és földrajzíró, szül. Braunschweigban 1883 máj. 23. Művei: Aegypten (1909); Der Orient (1910. 3 köt.); Tripolis (1912); Auf den Spuren der Bagdadbahn (1913); Das Orientbuch (1914); Die Türkei (1919); Expressionismus und Geographie (1920); Wüsten, Palmen und Basare (1921); Harem, Sklaven, Karawanen (1921). Szerkeszti 1921 óta a Die neue Geographie folyóiratot.

Baňská Bystrica = Besztercebánya.

Baňská Šilavnica *(a Belá)*, = Selmec- és Bélabánya.

Bántapolcsány, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 535 lak.

***Banting**, *Frederick Grant*, amerikai orvos, szül. Allistonban (Kanada) 1891 nov. 14. 1919-ben

a torontói gyermekkórház sebésze, 1920. a West-Ontario University fiziológiai asszisztense lett a kanadai Londonban. 1922-ben proszektor, 1923. tanár a torontói egyetemen. Ugyanez évben *Macleod*-dal együtt megkapta az orvosi Nobeldíjat insulin-kutatásaiért.

Bántolmács *(Tălmaciu)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Bántornya *(Turnișce)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Bántölgyes *(Dubnička)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bánudvard *(Dvorec Bánovský)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bánuta *(Banuta)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Bánya *(Bănia)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bányabíróságok (l. II. köt.). A bányabírói hatáskört az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-c.) megosztotta a bányabírói hatósággal felruházott törvényszékek és a székhelyükön lévő járásbíróság közt és szabályozta a bányaügyekben való bíráskodást is. A trianoni szerződés következtében az elsőfokú bányabírói hatósággal felruházott kir. törvényszékek közül csakis a pestvidéki maradt meg Magyarország területén. Az 1922 ápr. 11-én 11,729/22. I. M. számú rendelet a pestvidéki törvényszéknek és a pestvidéki járásbíróságnak bányabírói hatóságát kiterjesztette a megcsonkított Magyarország egész területére.

Bányabükk *(Banabic)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Bányácska *(Steingraben)*, Vas vm. (Tr. A.)

Bányafalu *(Bányafalu)*, Bereg vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bányahavas *(Muntele)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Bányai, 1. *Elemér (Zuboly)*, hírlapíró, mint a 23. honvédezred tisztje a világháború alatt a kárpáti harcokban 1915 ápr. 2. hősi halált halt. Holttestét a Budapesti Ujságírók Egyesülete Budapestre hozatta s a kerepesiúti temetőben temettette el. Szétszórt írásainak egy részét, valamint a róla szóló megemlékezéseket összegyűjtötte és *Zuboly könyve* címen kiadta *Mikes* Lajos 1916.

*2. *B. János*, geológus és természettudományi író, szül. Székelykeresztúron 1881. Mint Abrudbánya polgári iskolájának igazgatója, az Erdélyi Érchegység geológiai, bányászati és archeológiai viszonyait tanulmányozta. Ezután a székelykeresztúri polgári iskola igazgatója lett s a bukaresti geológiai intézet számára a Hargitta geológiai felvételét végzi. Fontosabb művei: *Hadviselés és geológia* (Földt. Közl. 1915); *Kézdivásárhely vidéke Háromszékmegyében* (1917); *Az aranyosbányai kontakt területről* (1919); *Botes bányageológiai viszonyai* (1919).

Bányapataka *(Baňské)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Bányász** *László*, pénzügyi főtanácsos és szakíró, szül. Szinnyeújfalun (Sáros vm.) 1876 dec. 23. Egyetemi tanulmányainak elvégzése (jog- és államtudor) és külföldi tanulmányútja után 1900. államszolgálatba lépett mint pénzügyi fogalmazógyakornok, 1921. pénzügyi főtanácsos. Volt képzőművészeti kritikus és ujságíró (1905—1913), női keresk. és felső keresk. isk. tanár (1905—1915), keresk. akadémiai tanár (1909—1917); 1913—1923. a Magyar Dohányujságot szerkesztette. Szépirodalmi és művészeti, valamint közgazdasági és pénzügyi szakcikkei különféle lapokban és folyóiratokban jelentek meg. Önálló művei: *Pálma Panna* (regény, 1904); *Dohánygyári munkásviszonyok Magyarországon* (1907); *A Nemzeti Szalon Művészeti Lexikona* (Almanach, 1912; társszerkesztő). E Lexikonnak is munkatársa.

Bányavár, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Bányavölgy *(Duplín)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bányika *(Baica)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Bánzabos *(Závada Bánovská)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Bapaume**, kis francia város Pas-de-Calais départementban, (1911) 2917 lak. 1871-ben a franciák és németek közt harcok folytak itt. A világháború alatt 1916. nagy csatákat vivtak körülötte. A Somme-menti ütközet után 1917 márciusban a németek kiürítették. 1918 márc. 24—25. nagy ütközet fejlődött ki a B.—comblesi vonalon és a németek B.-t elfoglalva, Alberten túl nyomultak, de ezzel kimerült támadóerejük. 1918 aug. 21—szept. 2. a második B.-i csatában a németeknek újra föl kellett adniok a várost.

Bar, 1. *Bar-le-Duc*, franciaországi város Meuse départementban, (1921) 16,261 lak. — 2. *Bar sur Aube*, város Aube départementban, (1920) 5074 lak.

Bar, ukrajnai város Podolia kormányzóságban, kb. 22,000 lak.

Bar, *Karl Ludwig*, német jogtudós, megh. Folkestoneban 1913 aug. 20.

Bár, kisk. Baranya vm., (1920) 740 lak.

Barabás, kisk. Szatmár, Ugocsa és *Bereg* közig. egy. egyes. vm., (1920) 1452 lak.

Barabás, 1. *Ábel*, tanár, író, megh. 1915 jún. 6. Újabb művei: *Harci szonettek és egyéb háborús költemények* (1915); *Az epikai, lirai és drámai költői műfajok történelmi fejlődése* (1917).

2. *B. Béla*, a függetlenségi párt volt alelnöke, 1919 máj. 5. az aradi kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett.

3. *B. Sámuel*, történetíró, a M. Tud. Akadémia l. tagja, 1914. nyugalomba vonult és a székelység történetére vonatkozó levéltári adatok gyűjtésével foglalkozik. Újabban megjelent művei: *A Frangepán-család oklevéltára* (Thallóczy Lajossal együtt, Budapest 1910—13, 2 köt.); *Két hamis Frangepán-oklevél* (Akad. székfoglaló. Századok 1914).

Barabásszeg, kisk. Zala vm., (1920) 525 lak.

Baraca *(Borica)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Baracháza *(Bărăţeaz)*, Temes vm. (Tr. R.)

Baracs, nagyk. Fejér vm., (1920) 2867 lak.

***Baracs** *Marcel*, ügyvéd, jogi szakíró, szül. Budapesten 1865 máj. 5. A budapesti ügyvédi kamarának tiszt. tagja, 1920. a kamara elnökhelyettese lett. Élénk részt vett a főváros közigazgatási és politikai életében, a Lipótvárosi kaszinó elnökének választotta. Számos jogi cikkén kívül, amelyek jogi szaklapokban jelentek meg, a Jogászegyleti Értekezések sorozatában megjelent tanulmányai: *Harmadik javára kötött szerződések* (1901): *A jogi szakoktatás reformja* (1902); továbbá emlékbeszédei: *Deák Ferencről* (1904); *Jókai Mórról* (1925).

Baracska, nagyk. Fejér vm., (1920) 2122 lak.

Baradna *(Brádno)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barafalva *(Bara)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Barakony *(Barakoň)*, Pozsony vm. (Tr.Cs.-Szl.)

***Baralong**, angol segédcirkáló, 1915 aug. 19. elsüllyesztette az U—27 német tengeralattjárót. McBride, az angol kapitány, a 12 főből álló német legénységet meggyilkoltatta. Az angol kormány Németország felszólítását, hogy a bűntényt torolja meg, visszautasította.

Barancs *(Baranč)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bárand, nagyk. Bihar vm., (1920) 4123 lakossal.

Baranda *(Baranda)*, Torontál vm. (Tr. SzHSz.)

Barandon, *Karl*, német tengernagy, megh. Kielben 1914 okt. 14.

***Baranovicsi**, falu Vilna lengyel vajdaságban, vasúti gócpont. A világháborúban 1915 szept. 22. Woyrsch német hadserege elfoglalta. Itt akartak áttörni az oroszok és véres csatát vívtak 1916 júl. 2—aug. 9-ig, de a németek megvédték hadállásaikat. 1920-ban itt folyt le az oroszok és lengyelek fegyverszüneti tárgyalása.

Baranski *E. László*, festő és graflkus, 1919. *Kotrogép* c. vízfestményére megkapta a Wolfner-díjat. 1920 óta a vízfestés tanára a Képzőművészeti Főiskolán.

***Bárány**, 1. *Gerő*, filozófiai író, szül. Désen 1878 jan. 9. Jogi és bölcsészeti tanulmányokat végzett, 1900. a kultuszminisztérium tisztviselője lett, ahol helyettes államtitkári rangot ért el. A budapesti egyetem közgazdasági karán a filozófia előadója. Fő művei: *Az ember és világa; Kant; Carmen miserabile; Jogbölcselkedés; Bün és bünhődés; A kultura értékéről; A determinizmusról; Philosophiai essayk; Ethikai előadások; Az ethikai világrend útjelzői.*

*2. *B. Róbert*, magyar származású orvos-író, szül. Bécsben 1876 ápr. 22. 1909-ben magántanár lett a fülgyógyászatból, 1917. upsalai egyetemi tanár. 1915-ben megkapta a Nobel-díjat a fül ívjáratára vonatkozó tanulmányaiért. Fő műve: Physiologie und Pathologie des Bogengang-Apparats beim Menschen (1907).

Baranya *vmegye* (l. II. k.) déli részét (1143 km², 51,321 lak.) a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén államnak ítélte. A megmaradt vm. területe 3964 km², népessége 1869-ben 216,500, 1910-ben 251,335, 1920-ban 240,043 volt. Egy km²-re 60·5 lakos jut. Anyanyelvre nézve van 131,900 magyar (55·0%), 89,671 német (37·4%), 135 tót (0·1%), 6010 horvát (2·7%), 4641 szerb (1·9%) és 7686 egyéb (2·9%), köztük 5158 sokác és 1710 cigány. A nem magyar ajkú népességnek csak valamivel több mint a fele (56·1%) tud magyarul. Felekezetre nézve van 190,973 r. kat. (79·6%), 27,801 ref. (11·6%), 12,548 ág. h. ev. (5·2%), 5111 gör. kel. (2·1%), 3055 izr. (1·3%), a többi egyéb. *Foglalkozására* nézve a népesség 70·1% őstermelő, 4·6% bányászattal, 13·9% iparral, 1·9% kereskedelemmel, 2·4% közlekedéssel foglalkozik; a közszolgálat- és szabadfoglalkozásokhoz 2·0% tartozik, napszámos van 0·7%, nyugdíjas, tőkepénzes stb. 2·3%, egyéb és ismeretlen foglalkozású 0·7%, házi cseléd 1·1%. A kereső népességből (121,245) őstermelő 89,011, bányászattal foglalkozik 3982, iparral 14,309, kereskedelem- és hitellel 2042, közlekedéssel 1972, a közszolgálat és szabadfoglalkozások körébe tartozik 2121, a véderőhöz 535, k. m. n. napszámos volt 1043, nyugdíjas stb. 3614, házi cseléd 2120, egyéb és ismeretlen foglalkozású 496. Az eltartottak száma 118,798. A *közművelődés* igen kedvező, amennyiben a népességnek 79·1%-a, a 6 éven felüli népességnek pedig már 86·2%-a tud írni és olvasni. *Közigazgatás.* B. vm. 7 szolgabirói járásra oszlik ú. m.:

Járás, város	Községek száma	Népesség száma 1920	Ebből				Lakóházak száma
			magyar	német	horvát	szerb	
Baranyavári ...	12	8,919	1,048	6,597	83	1,151	1,693
Hegyháti — ...	74	46,299	23,757	22,018	18	3	8,221
Mohácsi ... —	20	28,978	6,998	18,867	144	1,975	5,930
Pécsi ... .. —	56	38,849	24,383	8,806	4,993	195	7,430
Pécsváradi... —	37	33,734	8,252	24,141	164	314	6,451
Siklósi	52	33,540	26,100	5,167	149	501	6,877
Szentlőrinci —	72	33,860	31,526	1,916	63	3	6,326
Mohács rt. v. ...	1	15,864	9,836	2,159	396	499	3,187
Összesen ...	324	240,043	131,900	89,671	6,010	4,641	46,115

A vármegyében van 12 nagyközség, 311 kisközség és 1 rend. tanácsú város. A puszták és telepek száma 381. *Egyházi* tekintetben a vármegye területén lévő 84 r. kat. plébánia a pécsi egyházmegyéhez tartozik, 66 ref. anyaegyház pedig a dunamelléki, 6 ág. h. ev. egyház a dunántúli egyházkerülethez, végül 16 gör. kel. plébánia a budai gör. kel. egyházmegyéhez. *Törvénykezési* szempontból a pécsi itélőtábla és törvényszék területéhez tartozik, a járásbiróságok száma 6, melyek mind telekkönyvi ügyekben birói hatáskörrel vannak felruházva. Közjegyző van 8 (Mohácson 2, Pécsett 2, Pécsváradon, Sásdon, Siklóson, Szentlőrincen 1—1). Pénzügyi tekintetben az egész vármegye a pécsi kir. pénzügyigazgatóság alá tartozik, adóhivatalok és pénzügyőrségek Mohácson, Pécsett, Pécsváradon, Sásdon, Siklóson és Szentlőrincen. A vármegye területén 54 orvos és 259 okl. bába van. A gyógyszertárak száma 33.

Baranya *(Baranince)*, Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Baranyabán *(Ban)*, Baranya vm. (Tr. SzHSz.)

Baranyahidvég, kisk. Baranya vm., (1920) 414 lakossal.

***Baranyai**, 1. *Béla*, jogtörténeti író, országos főlevéltárnok, szül. 1882. A bécsi levéltárakban végez kutatásokat hivatalos megbízásból. Jogtörténeti tanulmányait összegyüjtve 1926. adta ki. Sajtó alatt *Kolonics Einrichtungswerkje*, továbbá *Az 1687-iki országgyűlés története és okirattára.*

*2. *B. Jusztin*, egyházi író, szül. Várpalotán 1882. Tanulmányai végeztével a cisztercita rendbe lépett, 1907. szentelték pappá. A cisztercita teológiai intézetben működött, amelynek igazgatója lett. 1925-ben a budapesti egyetem teológiai karán az egyházjog tanárává nevezték ki. Szaktanulmányai a vallástudomány és egyházjog körébe vágnak.

*3. *B. Zoltán*, író, szül. Nagyszőllősön (Ugocsa vm.) 1888 dec. 12. Középiskolai tanulmányait a

szegedi áll. főgimnáziumban végezte. Budapesten elvégezvén bölcsészeti tanulmányait, a pécsi egyetemen 1922. doktori szigorlatot tett. Állandóan Genfben tartózkodik, mint a Nemzetek Szövetségénél a magyar ügyek intézője s e minőségében sok szolgálatot tesz a magyar ügynek. Francia irodalomtörténeti és nyelvészeti tanulmányokkal is foglalkozik. Művei: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon* (1920); *A kisebbségi jogok védelme* (1922, II. átdolg. kiad. 1926). Szerkeszti 1923 óta Eckhardt Sándorral a Revue des Études Finno-Ougriennes-t.

Baranyai Lőrincz *Gusztáv*, festő, l. *Lőrincz* Gusztáv.

Baranyajenő, kisk. Baranya vm., (1920) 789 lak.

Baranyakisfalud, Baranya vm. (Tr. SzHSz.)

Baranyaszentgyörgy, kisk. Baranya vm., (1920) 447 lak.

Baranyaszentistván *(Baranja Sv. Stefan)*, Baranya vm. (Tr. SzHSz.)

Baranyavár *(Baranski Grad)*, Baranya vm. (Tr. SzHSz.)

Báránycsecs (növ.), l. *Sedum*. (XVI. köt.)

Báránykút *(Bărcut)*, Nagy-Küküllő vármegye. (Tr. R.)

Bárányos *(Bárányos)*, Torontál vármegye. (Tr. SzHSz.)

***Barát** *Ármin*, hírlapíró és író, szül. Illaván 1860. Temesvárt német napilapot szerkesztett, amelyben a magyarság érdekeiért küzdött. 1906. a miniszterelnökség sajtóosztályához került kir. tanácsosi, majd miniszteri tanácsosi címmel. 1915-ben nyugdíjba ment. Művei: *A Temesvári I. takarékpénztár 50 éves története (Schelz* M. Ágosttal együtt, 1896); *A temesvári magyar színészet állandósítása* (1896); 20 Tage in Paris (1901); Die kön. Freistadt Temesvár (a város nagy monografiája, 1902); Von der Nordsee bis zum Bosporus (1906). Magyar és külföldi hírlapokban és folyóiratokban számos politikai, dramaturgiai és egyéb cikke jelent meg. Lefordította Lenau Szerelmes verseit (1918), majd Lenau lírájának eddig leggazdagabb, csaknem teljes gyűjteményét adta magyar nyelven, kiadta továbbá Heine Dalok könyvének eddig egyedüli teljes, hű magyar fordítását. Fordított magyarból németre is, többek között Arany, Tompa és Kiss József verseiből.

Barátfalva *(Ollersdorf)*, Vas vm. (Tr. A.)

Baráthely *(Brateiu)*, Nagy-Küküllő vm. (Tr. R.)

Baráti, kisk. Nógrád és *Hont* közig. egy. egyes. vm., (1920) 460 lak.

Barátka *(Bratea)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Barátlak *(Hrozník)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barátmajor *(Mönchmeierhof)*, Vas vm. (Tr. A.)

Barátos *(Brates)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

Barátsági szerződések (l. II. kötet). Törökországgal Konstantinápolyban 1923 dec. 18. kelt B.-t kötöttünk, amelyben Magyarország és Törökország kölcsönösen kötelezettséget vállalt a diplomáciai viszony helyreállítására és konzuli, kereskedelmi, valamint letelepülési egyezmény megkötésére.

Barátszabadi *(Mnichová Lehota)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barátsziget, kisk. Zala vm., (1920) 91 lak.

Baráttelke *(Mníšany)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barátudvar *(Mönichhof)*, Moson vm. (Tr. A.)

Barátúr, kisk. Baranya vm., (1920) 193 lak.

Barbacena *(B. da Rainha)*, braziliai város, (1920) 53,302 lak.

Barbacs, kisk. Sopron vm., (1920) 1083 lak.

Barbados, az Antillák egyik brit uralom alatt álló szigete, (1921) 156,312 lak., a túlnépesedés következtében erős kivándorlás miatt lakossága állandóan fogy, 1911. még 172,000 lakosa volt.

Barbos *(Bărbosul)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bárbura *(Barbúra)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

***Barbusse**, *Henri* (ejtsd: —büssz), francia író, szül. Asnièresben (Seine) 1874 máj. 17. Először csak verseket írt, amelyeknek első gyűjteményét 1895. bocsátotta közre Pleureuses c. Ezután hírlapíró lett és főként színészeti kritikával foglalkozott. 1903-ban jelent meg első regénye, Les suppliants, amely nagy feltűnést keltett. Ezt követte 1908. a L'enfer, amely világhírre emelte. A háború kitörésekor besorozták és a harctérre vitték, ott írta legnépszerűbb regényét, a Le feu-t (1916), amely megrázó erővel festi a front borzalmasságait, a háború embertelen pusztításait. Pacifista és antimilitarista iránya ellenére is 1917. megnyerte vele a Goncourt-díjat. Még a háború folyamán Svájcba ment, csatlakozott a forradalmat szító oroszok ott tartózkodó vezetőihez és a békét kikényszeríteni akaró szocialistákhoz. Clarté (1919) c. regényében hitvallást tett szocialista meggyőződése mellett. Ugyancsak Clarté címen folyóiratot is indított több szocialista íróval egyetemben, amely hazájában a forradalmár írók legharcosabb orgánuma. Egyéb művei: Nous autres (1914); La lueur dans l'abîme (1920); Paroles d'un combattant (1920); Quelques coins du coeur (1921); Le couteau entre les dents (1921). Magyarul megjelentek: Tűz (ford. *Lendvai* István, 1917); A pokol (ford. *Karinthy* Frigyes és *Kosztolányi* Dezső, 1918); A szerelem pokla (ford. *Simó* Ferenc, 1918); Világosság (ford. *Schöpflin* Aladár, 1920; *Benedek* Marcell és *Holló* Márton, 1920); Szerelmi kábulat (elb., ford. *Laky* Margit 1920); A csoda és más elbeszélések (ford. ifj. *Bókay* János és *Salgó* Ernő 1921).

Bárca *(Barca)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barcánfalva *(Bârsana)*, Máramaros vm. (Tr. R.)

Barcarozsnyó *(Râşnov)*, Brassó vm., (1920) 4876 lak. (Tr. R.)

Barcaszentpéter *(Sânpetru)*, Brassó vm. (Tr. R.)

Barcaújfalu *(Satu non)*, Brassó vm. (Tr. R.)

Barcelona, 1. spanyol tartomány, (1922) 1.368,231 lak. — 2 *B.*, a tartomány fővárosa, (1922) 720,311 lakossal.

Barcika, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 761 lak.

Barcs, nagyk. Somogy vm., (1920) 6159 lak.

Barcsay *Domokos*, a főrendiház tagja, megh. Kolozsvárott 1913 jan. 20.

Bárczy *István*, 11 évig, 1917-ig ült a polgármesteri székben és nagyszabású programmjának javarészét sikerült megvalósítania. Így véghezvitte a közhasznú közüzemek (városi villamosvasút, gáz- és elektromos világítási művek, állat-

kert stb.) megváltását és új közhasznú üzemek (élelmiszervállalat, gyógyfürdők stb.) fejlesztését; végrehajtotta a státus- és fizetésrendezést és kiépítette a főváros szociális igazgatását. A háború alatt nagyszabású segítőakció élén állott és megteremtette a Népjóléti Központot. 1917-ben főpolgármester és főrendiházi tag lett, azonban a Károlyi-kormány kezdetén nyugalomba vonult. A proletárdiktatura bukása után a polgári pártok szervezésére tett kísérleteket. 1919 nov. 24. a Huszár-kormányban igazságügyminiszter lett, de e kormány lemondásakor, 1920 márc. 15. szintén lemondott. 1920 óta a nemzetgyűlés tagja, pártonkívüli programmal. 1923-ban jelent meg *Jézus Krisztus Evangeliuma, a 4 evangeliumból összevonva* című új szövetség-fordítása, illetőleg magyaros, népszerű átdolgozása.

Bárd, 1. *Miklós*, 1918 okt. mint méneskari ezredes nyugalomba vonult. A Kisfaludy Társaság kiadta verseinek gyűjteményét (1915) és *Vezeklés* (1921) c. verses regényét. 1922-ben a M. Tud. Akadémia a Nádasdy-jutalomban részesítette.

*2. *B. Oszkár* (családi neve *Wettenstein*), író, orvos, szül. Naszódon (Beszterce-Naszód vm.) 1893-ban. Irodalmi szereplése 1911. kezdődött, amikor Kolozsvárott a *Haladás* c. irodalmi folyóiratot szerkesztette. Irt költeményeket, drámákat, melyeket a kolozsvári színházban elő is adtak. Ezeken kívül munkatársa volt majdnem minden erdélyi magyar lapnak. Művei: *Bálványok, bilincsek* (versek, Békéscsaba 1912); *Sylvia lovag* (színmű, 1921); *Mi lesz velünk!* (1924); *Taposó-malom* (Berlin 1925).

Bardeleben, *Karl von*, orvos-író, megh. Jenában 1918 dec. 19.

Bardenhewer, *Otto*, német teológus, egyházi író, főműve: Geschichte der altkirchlichen Litteratur (4 köt., 1902—24).

Bárdfalva (*Berbeşti*), Máramaros vm. (Tr. R.)

Bárdháza (*Bardháza*), Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bardiov = *Bártfa*.

Bardóc (*Brăduţ*), Udvarhely vm. (Tr. R.)

***Bardolff** *Károly*, báró, osztrák-magyar altábornagy, szül. Grazban 1865 szept. 3. Ferenc Ferdinánd trónörökös szárnysegéde és katonai irodájának főnöke volt; a világháborúban 1914 szept.-ben Böhm-Ermolli hadseregének vezérkari főnöke, majd több csapattest parancsnoka. 1918-ban altábornagy lett és a közös hadügyminisztériumban osztályfőnök. Az összeomlás után a magánéletbe vonult.

Bárdos, kisk. Vas vm., (1920) 129 lak.

***Bárdos**, 1. *Arthur*, színigazgató, szül. 1882-ben. Színjáték címen színházi folyóiratot szerkesztett. Vezetője volt az Új Szinpadnak, amely kizárólag irodalmi értékű darabok színrehozatalát tűzte ki célul. 1915-ben átvette a *Modern Szinpadot*, 1916 nov.-ben ezt a színházat a Belvárosba helyezte át és *Belvárosi Szinház* néven nyitotta meg. 1922-ben a *Renaissance Szinház* vezérigazgatója lett, 1925. amellett ismét átvette a Belvárosi Szinház vezetését is.

*2. *B. Remig*, pannonhalmi főapát és a magyar bencés kongregáció elnöke, szül. Ipolyságon 1868 febr. 28. 1885 aug. 2. belépett a Szt. Benedek-rendbe s egyetemi tanulmányai után doktorrá avatták. 1892. áldozópappá szentelték és Esztergomba került gimnáziumi tanárnak. 1907. kinevezték a kőszegi gimnázium igazgatójává és a székház főnökévé. Innen emelte rendtársai bizalma a főapáti székbe 1920 máj. 19. Élénk részt vett Esztergom társadalmi életében mint az ottani Katholikus Kör hosszú időn át volt főtitkára. Ezt folytatta Kőszegen, mint a Katholikus Népszövetség elnöke. Irodalmi működése: *Purisztikus törekvések a magyar nyelvben*, továbbá számos alkalmi cikk és ifjúsági szentbeszéd a Szent Gellért c. folyóiratban; átdolgozta a Vagács-Sieginger féle Latin stílus-gyakorlatos könyvet.

***Bardoux**, *Jacques Achille Octave*, francia politikus és hírlapíró, szül. Versaillesban 1874 máj. 27. Jogot végzett Párisban és Oxfordban. 1925-ben az Académie des sciences morales et politiques tagjául választotta. Számos cikken és röpiraton kívül főmunkája: Essai d'une psychologie de l'Angleterre contemporaine (3 köt., 1906—1913, I. Les crises belliqueuses 1815—1900, II. Les crises politiques 1900—1905, III. L'Angleterre radicale 1906—1913).

Bárdudvarnok, nagyk. Somogy vm., (1920) 1748 lak.

Baré *Emil*, hegedűművész, 1904 óta a Nemzeti Zenede tanára.

Báré (*Bărei*), Kolozs vm. (Tr. R.)

Bareilly (*Bareli*), brit-indiai város, (1921) 129,459 lak.

Baresd (*Băreşti*), Hunyad vm. hátszegi j.-ban. (Tr. R.)

Baresd (*Băreşti*), Hunyad vm. marosillyei j.-ban. (Tr.R.)

Bargone, *Fréderic Charles, Pierre-Édouard*, korvettkapitány, írói néven *Farrère* Claude (l. II. köt.); újabb munkái: La bataille (1909); La maison des hommes vivants; La dernière déesse; Les hommes nouveaux stb. Magyar fordításban: Aki embert ölt (Budapest 1912, 1919, 1922); Ópium (ford. *Szatmári* Jenő, Békéscsaba 1914); A csata (ford. u. a., Budapest 1918); Nyugati bestiák (ford. *Aranyossy* Pál, u. o. 1918); Ave Cézár (ford. *Lakatos* László, u. o. 1918); Aki ölt... (ford. *Kosztolányi* Dezső, u. o. 1918); Az örökélet háza (ford. *Kállay* Miklós, Békéscsaba 1918); A kis szövetségesek (ford. ifj. *Bókay* János, Budapest 1919); Kis kokottok (ford. *Szilágyi* József, u. o. 1919 és 1922); Dax kisasszony. Egy szép leány története (ford. *Szatmári* Jenő, u. o. 1919 és *Czobor* Ernő, u. o. 1921); A temető-őr (ford. *Laczkó* Géza, u. o. 1920); Akiket halálra ítéltek... (ford. *Benda* Jenő, u. o. 1921); Halálraítéltek (ford. *Sztrokay* Kálmán, u. o. 1921); Ópium-mámor (ford. *Komjáthy* Aladár, u. o. 1921); Bárányszívű Tamás, a jószerencse lovagja (ford. *Sz. Bálint* Aranka, u. o. 1922); Új emberek (ford. u. a., u. o. 1923).

Bárhely, kisk. Zala vm., (1920) 222 lak.

Bari, 1. *B. delle Puglie*, olasz tartomány, (1920) 970,770 lak. — 2. *B.*, a tartomány fővárosa, (1921) 114,755 lak.

***Barić** *István*, a horvát néppárt elnöke, szül. 1889-ben. Tagja volt a belgrádi ideiglenes nemzeti képviseletnek 1919—20-ig, valamint a dél-

szláv alkotmányozó országgyűlésnek (1920-tól 1923-ig).

Barine, *Arvède*, (igazi nevén *Madame Vincent*), francia írónő, megh. Párisban 1908 nov. 14.

Barka *(Bôrka)*, Gömör és Kishont vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Barkaszó *(Barkasovo)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barking, angol város, (1921) 35,523 lak.

***Barkla**, *Charles G.*, angol fizikus, szül. 1877 jún. 7. Előbb londoni, majd edinburghi egyetemi tanár. 1915-ben megnyerte a fizikai Nobel-díjat a Röntgen-sugarak terén végzett sikeres kutatásaiért.

Barkó *(Brekov)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barkóc *(Barkovci)*, Vas vm. (Tr. SzHSz.)

Barkócháza *(Ruská Volová)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barkóczy *Sándor* báró, megh. 1925 máj. 25.

***Barlach**, *Ernst*, német szobrász és költő, szül. Wedelben (Holstein) 1870 jan. 2. Fa- és kőszobrászati munkáiban különösen az orosz paraszt-tipusokat kedveli. Jelentősebb mint rajzoló, sok kőrajzot és fametszetet készített, saját költeményeit is illusztrálta. Drámái: Der tote Tag (1912); Der armeVetter (1918); Die echten Sedemunds (1920); Der Findling (1922); Die Sintflut (1924); megdöbbentő erővel s egy új formai fejlődés igéretével viszik szinpadra a modern ember metafizikai gyökértelenségét, kultur-problematikusságát.

Barlafalu *(Borleşti)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Barlahida, kisk. Zala vm., (1920) 504 lak.

***Barla-Szabó** *József*, orvos, nemzetgyűlési képviselő, szül. Somogyvisontán 1883 márc. 23. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1906-ban a Bethesda-kórház sebész-főorvosa, 1919. igazgató-főorvosa lett. 1920. és 1922-ben nemzetgyűlési képviselőnek választották. Orvostudományi közleményei szaklapokban, népszerű tudományos cikkei az Uránia folyóiratban és napilapokban jelentek meg.

Barletta, olasz város, (1911) 44,301 lak.

***Barlösius**, *Georg*, német festő és illusztrátor, szül. Magdeburgban 1864 jún. 8., megh. Charlottenburgban 1908 júl. 10. Népies kiadványokat illusztrált, ablak- és falfestményei vannak berlini templomokban és szinházakban.

Barmen, poroszországi (Rajnatartomány) város, (1924) 189,218 lak.

Barna *Izidor*, hírlapíró, megh. Budapesten 1911 okt. 31.

Bárna, kisk. *Nógrád* és Hont közig. egy. egyes. vm., (1920) 988 lak.

Barnafalva *(Bârna)*, Krassó-Szörény vmegye. (Tr. R.)

Barnard, *Edward Emerson*, amerikai csillagász, megh. Williams-Bayben 1923 febr. 6.

Barnaul, a szibíriai Altai-kormányzóság fővárosa, (1920) 81,500 lak.

Barnay *Lajos*, színész, megh. Hannoverben 1924 jan. 30.

Barnes, város London mellett, (1921) 34,299 lak.

Barnet, angol város, (1921) 11,772 lak.

Barnoldswick, angol város, (1921) 11,955 lak.

***Barnowsky** *Viktor*, német színész és színigazgató, szül. Berlinben 1875 szept. 10. Először 1893. a berlini Residenztheaterban lépett föl, 1905. átvette a Kleines Theater, 1913. a Lessingtheater vezetését Berlinben.

Barnsley, angol város, (1921) 53,661 lak.

Barnstaple, angol város, (1921) 14,409 lak.

Baroda, brit-indiai hűbérállam, (1921) 2.126,522 lak. Fővárosa *B.* (1921) 94,712 lak.

Báródbeznye *(Beznea)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Báródsomos *(Corniţel)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Baromlak *(Borumlaca)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Báron *Jónás*, orvos, megh. Budapesten 1911 aug. 17.

***Baros** *Gyula*, irodalomtörténetíró, szül. Budapesten 1876 jan. 22. A budapesti egyetemen 1902. középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1906 ban az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumának tanára lett, 1912—15-ig a felsőleányiskolai tagozatnak igazgatója is volt. Irodalomtörténeti dolgozatai, cikkei különböző tudományos folyóiratokban és irodalmi közlönyökben jelentek meg. (Budapesti Szemle, Irodalomtörténeti Közlemények, Protestáns Szemle, Magyar Könyvszemle, Vasárnapi Ujság, Magyar Figyelő, Új Idők, Napkelet stb.) Irodalomtörténeti munkássága alapján a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága segédtagjának, a Magyar Irodalmi Társaság r. tagjának választotta. Az Orsz. Tankönyvügyi Bizottság előadója. Művei: *Radványi verseskönyvek* (1904); *Szolga Mihály diáriuma* (1905); *Barcsay és Báróczi* (1905); *Bessenyei Sándor szerelme* (1906); *Rimay János szerelmi lírája* (1906); *Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz* (1908); *Gróf Széchenyi István emlékezete* (1910); *Petőfi a magyar költők lantján* (Endrődi Sándorral, 1910); *Adatok Barcsay Ábrahám levelezéséhez* (1911); *Arany János és Tisza Domokos* (1911); *Jókai Petőfiről* (1912—13, az Olcsó Jókai-kiadvány sorozatban); *Arany, Petőfi és a ponyvairodalom* (1918); *Madách nyomai szépirodalmunkban* (1923); *Arany és Jókai* (1925); *Jókai a szépirodalomban*. Kéziratban van a Kisfaludy-Társaság gróf Festetics pályázatán 1921. dicsérettel kitüntetett tanulmánya: *Gróf Festetics György a magyar irodalomban*.

Barossháza *(Pružina)*, Trencsén vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Barót *(Baraolt)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

Barquisimeto, Lara venezuelai állam fővárosa, (1920) 27,069 lak.

***Barra** *(Bar)*, négerország Brit-Gambiában (Nyugat-Afrika), a Gambia torkolatától É.-ra, kb. 200,000 lak., akik földmüveléssel foglalkoznak s aranyporral és elefántcsonttal kereskednek.

Barranquilla, város Columbiában, (1918) 64,543 lakossal.

***Barratier**, *Albert Ernest Augustin*, francia tábornok, szül. Belfortban 1864 júl. 11., elesett Pompellenél, a Champagneban, a lövészárokban 1917 okt. 17. A háború kitörése előtt Afrikában katonáskodott és kiváló képességei folytán gyorsan emelkedett. Afrikai utazásáiról és harcairól A travers l'Afrique és Epopées africaines c. müveiben számolt be.

Barre, város Vermont északamerikai államban, (1920) 10,008 lak.

Barrère, *Camille*, francia diplomatának jelentékeny része volt a világháborúban Olaszország

eltérítésében a hármasszövetségtől. 1922-ben a lausannei konferencián Franciaország delegáltja volt, Poincaré bukása után Herriot visszahívta.

Barrès, *Maurice* (l. II. k.), francia író, megh. Párisban 1923 dec. 5. A francia akadémia tagja volt, a köztársasági imperializmus szellemi vezére, 1889—93. és 1906-tól képviselő. Lotharingiai regényei népszerűsége folytán 1914. a Ligue de Patriotes elnökévé választották, mint Déroulède utódját. Mint az Echo de Paris vezércikkírója, több ízben javasolta, hogy a Rajna balpartját szakítsák ki Németország testéből és alakítsanak belőle ütköző államot Franciа- és Németország között. Újabb nevezetesebb művei: Greco ou le secret de Tolède (1912); Au fond du cloaque (1914); L'ame française et la guerre (1914—20, 12 köt.); La minuite sacrée (1919); Le génie du Rhin (1921); Un jardin sur l'Oronte (1922). Magyarul megjelentek: Erzsébet királyné (ford. *Tóth* Árpád, Budapest 1911); Kitépett sarjak (ford. *Benedek* Marcell, u. o. 1923); Greco (ford. *Éber* László, u. o. 1924). V. ö. *Curtius,* M. B. (1921); V. *Giraud,* M. B. (Paris 1922).

***Barrett,** *John,* a Panamerican Union vezérigazgatója, szül. Graftonban 1866 nov. 28. Több európai államban volt követ; fő képviselője a pánamerikai törekvésnek.

Barrow-in-Furness, angol kikötőváros, (1922) 75,690 lak.

Barry, város Walesben, (1921) 38,945 lak.

Bars *vármegyét* (l. II. k.) egész terjedelmében a trianoni békeszerződés Cs.-Szl.-nak ítélte oda.

Barsbaracska *(Baračka),* Bars vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Barsberzence *(Breznica),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barsbese *(Beša a Vsztka Kúty),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barsendréd *(Ondrejovce a Držľany),* Bars vm. (Tr. Cs. Szl.)

Barsfüss *(Fíš),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barskapronca *(Deutsch-Litta),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barskisfalud *(Vieska Tekovská),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barslédec *(Ladíce),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bársony, 1. *István* (l. II. k.), író, közhivatali működésének elismeréséül, különösen a *Budapesti Közlöny* szerkesztése terén szerzett érdemeiért 1919. miniszteri tanácsossá nevezték ki. Az irodalmi társaságok 1925. ünnepelték születésének hetvenedik fordulóját. Ugyanebben az évben választotta tiszteleti tagjai sorába az *Aurora Kör* s a Petőfi-Társaság kitüntette a *Jókai nagydíjával.* Munkái a II. kötetben felsoroltakon kívül: *Csend* (1895); *A kameleon leány* (1899); *Egy darab élet* (1901 és 1918); *A róna és az erdő* (1902); *Vadásztáska* (1903 és 1917); *Magányos órák* (1904); *Sugok valamit* (1908); *Dinamit* (1911); *Este* (1914); *Vérvirág* (1916); *Az erdő könyve* (1918); *Magyar élet* (1920); *Szól a puska* (1920); *Az én világom* (1925). Régebbi műveinek új kiadásai: *Ecce homo* (1919); *Visszhang* (1921).

2. *B. János,* nőorvos, megh. Budapesten 1926 febr. 28.

Bársonyfalva *(Breașova),* Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bársonyos, kisk. Veszprém vm., (1920) 1133 lak.

Barstaszár *(Tesáre),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barsvörösvár *(Verešvár),* Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barsy *Adolf Agost,* festő, megh. Budapesten 1913 dec. 23.

Bart *(Bart),* Esztergom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Barta,** 1. *Ernő,* festő, szül. Székesfehérvárott 1878 febr. 14. Az iparművészeti iskola elvégzése után Münchenben tanult. 1900 óta kiállított Budapesten, valamint Berlinben és Münchenben; 1903. megnyerte a grafikai díjat, 1922. a Műcsarnokban a Mention honorablet, önálló csoportos kiállítást rendezett 1912. a Könyves Kálmán szalonjában, 1926. a Nemzeti Szalonban.

*2. *B. Lajos,* író, szül. 1871. Budapesten, majd Bécsben volt ujságíró. Különösen szociális témákkal foglalkozik szívesen, regényeiben és színműveiben egyaránt megdöbbentő realizmussal rajzolva a falu és a város páriáinak szomorú életét. Vígjátékaiban a parasztvilágot viszi színpadra *(Zsuzsi,* 1916 Nemzeti Színház), másutt társadalmi problémákkal foglalkozik *(Szerelem,* 1916 Vígszínház). Munkái: *Egyszerű szivek* (1915); *Az ige terjedése* (1916); *Az élet arca* (1917); *Czinzei és Czinzera* (1917); *Az elsülyedt világ* (1918); *Kezdetben vala az ige* (1918); *Örvény* (1919); *A sötét ház* (egyfelvonásos, 1919, Vígszínház).

3. *B. Ödön,* volt orsz. képviselő, megh. Budapesten 1925 nov. 14.

Bartels, 1. *Adolf,* német író és költő. Művei a II. kötetben fölemlítettek óta: Martin Luther (drámatrilógia, 1903); Lirische Gedichte (1904); Römische Tragoedien (1905); Heinrich Heine (1906); Einführung in die Weltliteratur (3 köt., 1912—13); Lessing u. die Juden (1918); Rasse u. Volkstum, Aufsatz zur nationalen Weltanschauung (2. kiadás 1920); Hebbels Herkunft und andere Hebbelfragen (1921); Neue Gedichte (1921); Weimar und die deutsche Kultur (1921); Deutsche Dichtung von Hebbel zur Gegenwart (1922); Der Nationalsozialismus Deutschlands Rettung (1924). Sok antiszemita és erősen német nemzeti irányú irat szerzője. A Deutsche Schrifttum kiadója.

*2. *B., Friedrich,* német író, szül. Vorhopban 1877 jan. 11. Első sikerét a Die schiefmäulige Almuth történeti szinművével (1903) aratta; későbbi művei: Herzog Widukind (1905); Freie Menschen (1911); Burg Weibertreu (1913).

3. *B., Hans,* német festő, megh. Münchenben 1913 okt. 5.

Bártfa *(Bardíov),* rtv. Sáros vm., (1919) 6435 lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Bártfaújfalu *(Bardijovská Nová Ves),* Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Barth, 1. *Auguste,* francia orientalista, megh. Párisban 1916 ápr. 15.

*2. *B., Karl,* reform. teológus, szül. Baselban 1886 máj. 10. Lelkész volt az aargaui Safenwillben, 1921-ben egyetemi tanár Göttingenben. Munkái: Der Römerbrief (1919); Das Wort Gottes und die Theologie (1924); Auferstehung des Toten (1924).

***Bartha,** 1. *József,* irodalomtörténetíró, szül. Sátán (Borsod vm.) 1866. A budapesti egyetemen

szerzett tanári oklevelet. 1893—96-ig a nagybecskereki főgimnáziumban tanított, 1896—98-ig a Magyar Nemzeti Muzeum levéltárában volt aszisztens, azután a budapesti VIII. ker. állami, majd a II. ker. kir. kat. főgimnázium tanára, utóbbinak 1922—24-ig igazgatója. Ugyanez idő alatt a Ferenc József nevelőintézet főigazgatói teendőit is végezte. Azután a budapesti tankerület magyar nyelvi és irodalmi szakfelügyelője lett. Foglalkozik magyar nyelvészettel, irodalomtörténettel s esztétikával. Művei: *A palóc nyelvjárás* (1893); *A Toldi-monda* (1899); *A magyar kath. énekköltészet a XVIII. századig* (1901); *A magyar művelődés története* (1901); *Eszthetika* (1903); *Újabb irodalmunk kritikai ismertetése 1875—1925* (kéziratban).

2. *B. Miklós* emlékére 1914. a fővárosban, a Városligetben szobrot emeltek.

3. *B. Richárd* (l. II. köt.). Résztvett a béketárgyalásokon és tagja volt a Neuillybe kiküldött magyar békeküldöttségnek is (1919/1920.). 1920 márc.-ban átvette Magyarország kormányzója kabinetirodájának vezetését és 1920 ápr. 20. annak főnökévé nevezték ki.

***Barthel,** *Max*, szül. a Drezda melletti Loschwitzban 1893 nov. 17. Háborús verseivel tünt fel: Verse aus den Argonnen (1916); Freiheit (1916). Későbbi költeményeiben, főleg az Arbeiterseele c. kötetben (1920) erőteljes harcosa a kommunizmusnak.

***Barthold,** *Vaszili Vladimirovics*, orosz történetíró, szül. 1869-ben. Szent-Pétervárott 1901. tanár lett. Közép-Ázsia történetével foglalkozott; főbb művei: Turkesztán a mongol betörés idején (1898—1900); A kereszténység története Közép-Ázsiában a mongol hódításig (1901).

***Bartholomev,** *John George*, az edinburghi térképészeti intézet tulajdonosa és vezetője, szül. Edinburghban 1860 márc. 22., megh. Cintrában (Portugália) 1920 ápr. 13. Kiadta híres Angliaatlaszát: Survey atlas of England and Wales (1903, 84 lap); Physical Atlas (1899—1911); Atlas of the world's commerce (1907).

***Barthos** *Andor (szigethi)*, író és politikus, szül. Sátoraljaújhelyen 1865 máj. 27. Egyetemi tanulmányai végeztével Abaúj-Torna vármegye szolgálatába állt, később a kereskedelemügyi minisztériumba ment át, 1921. mint h. államtitkár vonult nyugalomba. 1922-ben nemzetgyűlési képviselőnek választották. Igazgatója volt a közlekedési tanfolyamnak; a József-műegyetemen magántanár. Jogi munkáin kívül szépirodalmi műveket is írt. Közleményei különböző lapokban jelentek meg. Önálló munkái: *A magyar vasúti jog foglalata* (1909); *Magyar vasúti jog* (1910); *Részletek a gazdaságosság érvényesítéséhez az államvasutak üzemében* (1914); *Aranyhalak* (regény, 1920). Írt több kis szindarabot is, mint *Kérés napján*, társszerzőként: *A képviselőjelölt*, *A kilencedik*.

Barthou, *Jean Louis*, francia politikus, 1913. igazságügyminiszter, ugyanaz évben márciustól decemberig miniszterelnök volt. Ő hozta be újra a francia hadsereg 3 éves szolgálatát s Caillaux elleni támadásai mellett szította a háborús hangulatot. 1917-ben belépett tárcanélküli miniszternek Painlevé kormányába. 1919-ben a francia akadémia tagja lett. 1921-ben Briand kormányában hadügyminiszter volt. A genuai konferencián 1922. Franciaországot képviselte. 1922-ben a jóvátételi bizottság elnöke lett, 1922—1924-ig Poincaré kormányában igazságügyi és elszászlotharingiai miniszter volt. Újabb művei: Mirabeau (1913); Lamartine orateur (1914); Sur les routes du droit (1917); Lettres à un jeune Français (1918).

Bartók, 1. *Béla* (l. II. k.), 1910. a *Kékszakállu herceg vára* c. operát írta, melyet 1918. mutatott be az Opera. A *Fából faragott királyfi* c. táncjáték 1917. került bemutatásra. (Mindkettő szövegírója Balázs Béla.) Újabb műve: *A csodálatos mandarin*, Lengyel Menyhért szövegkönyvére. Kamarazeneművek: két szonáta hegedűre és zongorára, két vonós négyes. *A magyar népdal* címen újabban 320 népdalt tett közzé a magyar népzene sajátosságát boncoló bevezetéssel.

*2. *B. György (málnási)*, egyetemi tanár, B. György ref. püspök fia, szül. Nagyenyeden 1882 aug. 3. Tanulmányait a kolozsvári, lipcsei és heidelbergi egyetemeken végezte. 1909-ben a kolozsvári ref. teológia tanára, 1911. egyetemi magántanár, 1917. nyilv. rendes tanár lett u. o. Cikkeket, tanulmányokat, kritikákat írt főleg filozófiai folyóiratokba. Önállóan megjelent művei: *Az akaratszabadság problémája* (1906); *A büntetőjog és szabadakarat* (1907); *Az erkölcsi érték philosophiája* (1911); *Böhm Károly tana és személyisége* (1914); *Az újszövetség vallása* (1916); *Háború, közművelődés, nemzetnevelés* (1916); *Petőfi lelke* (1922); *A philosophia lényege* (1924); *Kant* (1925).

Bartóky *József*, államtitkár, 1915. v. b. t. t. lett, érdemes közhivatali munkásságáért megkapta a Ferenc József-rend nagykeresztjét és a vaskoronarendet. 1917 máj.-ban saját kérelmére nyugdíjazták és azóta a szépirodalommal foglalkozik. Novellás kötetei, melyek gyors egymásutánban hagyták el a sajtót, méltó és nagy figyelmet keltettek, mert B. egy gazdag munkásságú élet tapasztalatait, magyar szívét és minden nemesért lelkesülő lelkét állította irodalmi működésének szolgálatába. B. hamarosan legkiválóbb novellaíróink sorába emelkedett. Az irodalmi társaságok siettek tagjaik sorába iktatni. Rendes tagja a Kisfaludy Társaságnak (1922), a Petőfi Társaságnak (1924), a Magyar Irodalmi Társaságnak, tiszteleti tagja az Aurora Kör Magyar Irodalmi Társaságnak (1925), az Országos Iparművészeti Társaságnak stb. Munkái: *Magyar Fabulák* (1921); *Őszi esték* (1921); *Télben* (1922); *Mécsvilág* (1923); *Finom fickók* (1923, képes könyv); *Szivárvány* (1924); *Piros rózsák* (1925, a Kisfaludy Társaság kiadása); *Jelenések* (1926, sajtó alatt); *Zsuzsi* (dramolett, Nemzeti Szinház 1926).

Bartolucci *Viktória*, operaénekesnő, meghalt Budapesten 1915 márc. 4.

***Bartoniek,** 1. *Emma*, muzeumi alkönyvtáros, szül. Budapesten 1894 nov. 28. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1917. fil. doktorrá avatták s a Nemzeti Muzeum könyvtárának tisztviselője lett. Irodalmi művei: *A koronázási*

eskü fejlődése 1526-ig (Századok, 1917); *A magyar királlyá avatáshoz* (u. o. 1923); *Az Árpádház neve* (Minerva, 1924); *Az Árpádok érmepecsétei* (Turul, 1924—25).

2. *B. Géza*, az Eötvös-kollégium igazgatója, 1921. a budapesti tud. egyetem tiszteleti filozófiai doktora lett.

Bartos *(Bartošova Lehôtka)*, Bars vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)

***Bartos** *Gyula*, színművész, szül. Szegeden 1872. Kereskedelmi érettségi után a Színművészeti Akadémiát végezte Budapesten. Tizenegy évi vidéki működés után 1907. a Nemzeti Színház szerződtette Főleg karakterszerepeket játszik. Főbb szerepei: Zsiga (Cigány), Harpagon (Fösvény), Shylock, Mitteldorf (Bunda), Burgess (Candida).

Bartosfalva *(Bartošovce)*, Sáros vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bartsch, *Rudolf Hans*, német-osztrák író, szkv. kapitány. A II. kötetben közölt munkái óta megjelentek: Bittersüsse Liebesgeschichten (novellák, 1910); Das deutsche Leid (regény, 1911); Schwammerl (Schubert-regény, 1912); Die Geschichte von der Hannerl und ihren Liebhabern (1913); Frau Utta und der Jäger (regény, 1914); Die Schillschen Offiziere (1914); Ohne Gott (tragédia, 1915); Der Flieger (regény, 1915); Er (Krisztus-regény, 1915); Ein Buch der Andacht (1915); Unerfüllte Geschichten (1916); Lukas Rabesam (1918); Der junge Dichter (1918); Heidentum, die Geschichte eines Vereinsamten (1919); Ewiges Arkadien (1920); Der Geiger von Salzburg (1921); Seine Jüdin (1921); Ein Landstreicher (reg., 1923); Musik (3 novella); Frohe Botschaft eines Weltkindes; Pfingstküsse (novellák); Im Südhauch (kis történetek); Grenzen der Menschheit (trilogia); Rätselroman (1924); Die Salige (1924).

***Bartucz** *Lajos*, antropológus, szül. Szegváron (Csongrád vm.) 1885 ápr. 1. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1905-ben az egyetem embertani intézetébe került Török Aurél mellé mint tanársegéd, 1914—21-ig mint adjunktus működött; 1914-ben magántanárrá képesítették. 1921. a Nemzeti Muzeum néprajzi osztálya embertani gyűjteményének vezetője lett. Több embertani és archeológiai ásatást végzett, 1908. Almakeréken I. és II. Apafi Mihályt, 1912. a halasi kuruchalmot, 1914. Martinovicsot és társait, 1915. Béla macsói herceget, Gül Babát, 1924. Székesfehérvár rádiótelepén a honfoglaláskori temetőt kutatta föl. 1923-ban megindította az *Antropológiai Füzetek* c. tud. folyóiratot idegennyelvű mellékletével, az Anthropologia Hungaricával. Tudományos folyóiratokba számos cikket írt. Önálló művei: *A csontos orr négy fő vonalmérete törvényszerűségének és correlatiójának vizsgálata* (Budapest 1908); *Aradmegye népének anthrop. vázlata* (Arad 1912); *A mai magyarság cephalindexéről* (Népr. Ért. 1912); Die Körpergrösse der heutigen Magyaren (1915); *A Büdöspest barlangban talált neolithkori embercsontváz* (1916); *A jászdósai honfoglaláskori koponyák* (1913); *Göcsej és Hetés népének anthropologiájáról* (1913); *A magyar jakobinusok exhumálása* (1919); *A fajkérdés* (1923); *Honfoglaláskori magyar koponyák* (1926). E Lexikonnak is munkatársa.

***Bärwald,** *Robert*, német szobrász, szül. Salwinban (Bromberg mellett) 1858 dec. 2., megh. Berlinben 1896 nov. 11. Begas tanítványa. I. Vilmos császár több szobrát alkotta meg, így Posenben és más városokban.

Barza *(Bârsa)*, Arad vm. (Tr. R.)

Barzafalva *(Bărzăşti)*, Bihar vm. (Tr. R.)

***Barzilai,** *Salvatore*, olasz politikus, szül. Triesztben 1860 júl. 5. Felségsértési perbe keveredvén, Olaszországba menekült s Rómában a liberális Tribuna szerkesztője lett. 1915-ben a «föl nem szabadított tartományok» miniszterévé tették, de 1916 jún. 10. a Salandra-kormánnyal megbukott. 1919-ben a béketárgyalásokon Olaszország egyik képviselője volt.

***Bašagič** *Safvet bej*, a legkiválóbb muzulmán vallású horvát költő, szül. Neveszinjében (Hercegovina) 1870 máj. 6. A bécsi egyetemen szerzett doktori oklevelet a keleti nyelvekből, 1910—1918 között a bosnyák szábor tagja és Firdus Ali bég halála után (1910) elnöke, 1919. a sarajevói Országos Muzeum keleti osztályának őre lett. Lírai versek mellett írt két kiváló drámát a bosnyák multból (Abdullah pasa, Ozalj alatt), nagyon sokat fordított perzsából, törökből és arabból és alapos tanulmányokat írt a bosnyák származású keleti írókról.

Basahid *(Mala-Kikinda)*, Torontál vmegye, (Tr. SzHSz.)

Basal, kisk. Somogy vm., (1920) 191 lak.

***Basch,** *Victor Gillaume*, magyarországi származású radikális-szocialista francia ujságíró, szül. Budapesten 1863 aug. 18. Előbb Nancyban, Rennesben volt tanár, később Párisban. 1912-ben alelnöke lett a Ligue des droits de l'homme szövetségnek. Politikai cikkeket ír radikális lapokba.

***Baschin,** *Otto*, geográfus és meteorológus, szül. Berlinben 1865 ápr. 7. Részt vett a Drygalski-féle grönlandi expedicióban; 1900. a berlini egyetem földrajzi intézetének igazgatója lett. Számos cikke jelent meg folyóiratokban, kiadta a Bibliotheca Geographica gyüjteményt (1892—1911, 19 köt.).

Bâşcoiul mare = Nagybocskó.

Basel, 1. svájci kanton, (1920) 223,098 lak. — 2. *B.*, város, (1920) 140,708 lak.

Basford, angol város, (1921) 43,101 lak.

***Basilides** *Mária*, énekművésznő, szül. 1888. Énektanulmányait a Zeneakadémián végezte. 1911-ben a Népopera, 1915. a M. kir. Opera tagja lett. Mint oratorium-énekesnőnek Németországban is kitünő neve van.

Basingstoke, angol város, (1921) 12,005 lak.

Baska *(Baškov)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Baskircsev, *Maria Konstantinovna*, orosz festőnő. Magyarul megjelent: B. M. intim vallomásai (3 köt., ford. *Havas* József); B. M. naplója (2 köt., ford. *Nyireő* Éva).

Baskó, kisk. Abaúj-Torna vmegyében, (1920) 622 lakossal.

Bassano, olasz város, (1921) 17,161 lak.

Bassein, brit-indiai, birmai város, (1921) 42,563 lakossal.

***Bassermann**, 1. *Albert*, színész, szül. Mannheimban 1867 szept. 7. Berlinben fejlődött ki mint erős egyéniségű jellemszínész, különösen Ibsen-darabokban, de játszik klasszikus karakteralakokat is.

*2. *B., August*, színész és igazgató, szül. Mannheimban 1848 dec. 4. Előbb jogász volt, de 1873. Drezdában színész lett, 1875. Bécsbe, a Burgszínházhoz szerződtették. Amerikai szereplése után 1895. Mannheimban lett igazgató, 1904—1919-ig a karlsruhei udvari színháznak előbb igazgatója, majd intendánsa volt.

3. *B., Ernst*, német politikus, megh. Baden-Badenban 1917 júl. 24.

Basses-Alpes, francia département, (1921) 91,882 lakossal.

Basses-Pyrénées, francia département, (1921) 402,981 lak.

Bassóc (*Bašovce*), Nyitra vm. (T. Cs.-Szl.)

Basszora (*Bászra*), 1920 óta Irak arab királyság vilajetje, (1920) 785,600 lak. Fővárosa *B.*, 50,000 lak. A világháborúban 1914 nov. 22. az angolok megszállták, a békekötés után az új Irakországhoz csatolták.

Bastia, város Korzika szigetén, (1921) 33,094 lakossal.

Bástya (*Baştea*), Hunyad vm. (Tr. R.)

Baszarabásza (*Băsărabeasa*), Hunyad vm. (Tr. R.)

Baszel *Aurél*, filológus, megh. Budapesten 1920 febr. havában.

Baszuto-föld, angol birtok Délafrikában, (1921) 498,781 lak.

Bát (*Bátovce*), Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Báta, nagyk. Tolna vm., (1920) 3,717 lak.

Bátaapáti, nagyk. Tolna vmegye, (1920) 1,177 lakossal.

Bataille, *Henry*, francia író, megh. Malmaisonban 1922 márc. 2. A II. kötetben fesorolt munkái óta a következő drámákat írta: Le Songe d'un soir d'amour (verses dráma, 1910); La Déclaration (1911); La Lépreuse (1912, zenéjét írta *Lazzari* Sylvio); Les Flambeaux (1912); La Phalène (1913); L'Amazone (1917); Notre image (1918); Les Soeurs d'amour (1919); L'Animateur (1920); La Tendresse (1921); L'Homme à la pose (1921); La Chair humaine (1922); La Possession (1922). Budapesten előadták: A szerelem gyermeke (ford. *Ábrányi* Kornél, Nemzeti Szinház 1911, Városszinház 1919); A fáklyák (ford. *Sebestyén* Károly, Nemzeti Szinház 1913); Gyengédség (ford. *Góth* Sándor, Renaissance Szinház 1921). Magyarul megjelentek: A botrány (ford. *Molnár* Ferenc 1910); A balga szűz (ford. *Ábrányi* Emil 1910). A szerelem gyermeke (ford. *Ábrányi* Kornél, 1911); A fáklyák (ford. *Sebestyén* Károly, 1912).

Batalpasinszk, kerületi székhely az orosz Cserkesz-köztársaságban (Kubán-terület), (1913) 17,000 lak.

Batangas, város Luzon szigetén, kb. 36,000 lakossal.

Batár (*Batar*), Ugocsa vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Batarcs (*Batarci*), Ugocsa vm. (Tr. R.)

Bátaszék, nagyk. Tolna vm., (1920) 7498 lak.

Batavia, Holland-Keletindia fővárosa Jáva szigetén, (1920) 253,818 lak.

Batavia (ejtsd: betévia), város Newyork északamerikai államban, kb. 12,000 lak.

Baté, kisk. Somogy vm., (1920) 632 lak.

Bátfa (*Batfa*), Ung vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bath, 1. angol város, (1922) 68,530 l. 2. *B.*, város Maine északamerikai államban, (1920) 14.731 lak.

Bathgate, város Skóciában, (1921) 8504 lak.

***Batiffol**, *Pierre*, francia kat. teológus és egyháztörténetíró, szül. Toulouseban 1861 jan. 27. Az ottani Institut catholique igazgatója volt, de 1907. lemondott, mert iratai miatt kegyvesztett lett. Főbb művei: Anciennes littératures chrétiennes, La litt. grecque (1897); Le catholicisme des origines à Saint Léon (1908—24, 4 köt.).

Batiz (*Batiz*), Hunyad vm. (Tr. R.)

Batiz (*Botiz*), Szatmár vm. (Tr. R.)

Batiza (*Botiza*), Máramaros vm. (Tr. R.)

Batizfalva (*Batizovce*), Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Batizháza (*Botez*), Alsó-Fehér vm. (Tr. R.)

Batizvasvári (*Oşvarău*), Szatmár vm. (Tr. R.)

Batka, *Richard*, csehországi német zenei író, megh. Bécsben 1922 ápr. 25.

Bátka (*Nižná a Vyšná Bátka*), Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Bátky** *Zsigmond* (*felsőbátkai*), muzeumi igazgató, földrajzi író, szül. Kocson (Komárom vm.) 1874 jan. 5. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol fil. doktorrá avatták. 1896-ban a Nemzeti Muzeum szolgálatába lépett, a muzeum néprajzi osztályának igazgatója. Társszerkesztője volt 1913—18-ig a Földrajzi Közleményeknek, 1915-től a Zsebatlasznak, társszerkesztője az Ethnographia folyóiratnak. Több tanulmánya jelent meg különböző folyóiratokban. Önálló művei: *A Magyar Nemzeti Muzeum néprajzi osztályának leíró katalógusa* (1897, I. k.); *Útmutató néprajzi muzeumok szervezésére* (1905); *Magyarország néprajzi fali térképe* (1908); *Magyarország néprajzi térképe a település szerint* (1919); *Magyarország néprajza* (A Föld és népei, V. köt.); *Rábaközi és kalotaszegi hímzések* (1925).

Batley, község Angliában, (1921) 36,137 lak.

Bátmonostor, nagyk. Bács-Bodrog vm., (1920) 2385 lak.

***Batocki-Friebe**, *Adolf Tortilowitz von*, német államférfi, szül. Blodauban 1868 júl. 31., közigazgatási szolgálatba lépett s 1914. Kelet-Poroszország tartományi elnöke lett. A világháború elején elpusztított keletporoszországi helységek helyreállítását sikeresen vezette; 1916-tól 1917-ig az újonnan felállított hadiélelmezési hivatalt vette át, azután visszatért Kelet-Poroszországba, ahol a forradalom kitöréséig működött. 1919. Königsbergben egyetemi tanár lett, de közben 1920—21-ig Rathenaunak segédkezett az újjáépítés programmjának végrehajtásában.

***Batokszilva** (növ.), l. *Flacourtia* (VII. köt.).

Bâton Rouge, Louisiana amerikai állam fővárosa, (1920) 21,782 lak.

Bátony (*Batin*), Szolnok-Doboka vm. (Tr. R.)

Bátor, kisk. Heves vm., (1920) 821 lak.

Bátorfalu (*Bátorová*), Hont vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bátorhegy (*Krajňanská Bystra*), Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bátorkeszi *(Bátorkesi)*, Esztergom vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bátos *(Baloş)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Batrina *(Bătrâna)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

Batta *(Bata)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Báttaszéki *Lajos*, író és ügyvéd, megh. Budapesten 1921 febr. 15.

Battenberg, 1. *Ferenc József herceg*, megh. 1921-ben.

2. *B. Lajos herceg*, az angol flotta főparancsnoka, megh. Londonban 1921 szept. 10. Az angol király kívánságára 1917. letette német címeit, nevét Mountbatten-re angolosította és *marquess of Milford Haven* címmel peer lett.

Battersea, London városrésze, (1914) 163,739 lak.

Batthyány, 1. *László* gróf, l. *Batthyány Strattmann*.

2. *B. Tivadar*, gróf, politikus, 1917 jún.-ban ő felsége személye körüli miniszternek nevezték ki, majd tárcanélküli miniszterré a népjóléti minisztérium szervezésére, 1918. lemondott és valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot kapott. A Károlyi-csoporthoz csatlakozott, tagja volt a Nemzeti Tanácsnak, 1918 okt 31. a Károlyi-kormányban belügyminiszter lett, de rövid idő mulva lemondott. A proletárdiktatura alatt Bécsben tartózkodott s részt vett az ellenforradalmi mozgalom szervezésében. 1921-ben újra megalakította a függetlenségi pártot, amelynek elnöke. Több száz politikai és közgazdasági cikket írt különböző lapokba. A tengerészet köréből több történelmi tanulmánya is megjelent a Ludovika Akadémia Közlönyében.

3. *B. Vilmos*, c. érsek, volt nyitrai püspök, megh. Körmenden 1923 nov. 24. 1911-ben foglalta el, mint jogosított utód, Bende Imre halála után a püspöki széket. A megszálló csehek 1919 jan.-ban letartóztatták, szabadon bocsátása után kénytelen volt a nyitrai püspökségről lemondani; ekkor a pápa c. érsekké nevezte ki.

Batthyány-Strattmann *Ödön* herceg, megh. Körmenden 1914 okt. 29. Utóda lett a hercegségben *Batthyány László* gróf, az ismert emberbarát, aki 1915 febr. 8. magyar hercegi méltóságot nyert. 1916. a koronázás alkalmával megkapta az aranygyapjas rendet és 1917. az Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.

***Battisti**, *Cesare*, politikus, szül. Dél-Tirolban 1875 febr. 4. Tanár volt s az Il Popolo szociáldemokrata lap szerkesztője. Megválasztották az osztrák birodalmi gyűlésbe képviselőnek, de 1914. Trientből Olaszországba költözött át, ahonnan Ausztria ellen izgatott. 1916. mint olasz főhadnagyot Tirolban, a Monte Cornón elfogták s júl. 13. Trientben, felségsértés büntettében elmarasztalva, agyonlőtték.

Battle-Creek, város Michigan északamerikai államban, (1920) 36,164 lak.

Battonya, nagyk. *Csanád*, Arad és Torontál közig. egy. egyes vm., (1920) 13,737 lak.

Battyán *(Batťan)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Battyánd *(Pučanci)*, Vas vm. (Tr. SzHSz.)

Battyánfalva *(Rakičan)*, Vas vm. (Tr. SzHSz.)

Batum, kikötőváros, előbb Transzkaukázia orosz kormányzóságban, 1918 aug. Ardahannal és Karsszal Törökország birtokába jutott, 1918 végén angolok szálták meg, 1921 óta vitás terület és egyelőre töröklakta Adzsaria köztársasághoz tartozik.

Bátya, nagyk. Pt-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 3664 lak.

Bátyafalva *(Băta)*, Arad vm. (Tr. R.)

Batyk, kisk. Zala vm., (1920) 1008 lak.

Bátyok *(Bačkdk)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bátyú *(Baťu)*, ereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Bauch**, *Bruno*, ...met filozófus, szül. Gross-Nossenban 1877 jan. 9. Egyetemi tanár Jenában. Főbb művei: Glückligkeit und Persönlichkeit in der Kritischen ...hik (1902); Das Substanzproblem in der griechischen Philosophie (1910); I. Kant (1917); Eth...(1921); Wahrheit, Wert und Wirklichkeit (1923) Das Naturgesetz (1924).

Baudelaire, *Chæs*, francia költő, 1918. megjelent: Lettres inédites a sa mère. Költeményeiből több költőnk fordított, így *Ady* (Új Versek c. kötetében), *Kosztolányi* (Modern költők c. anthológiájában) stb. Magy. B.-kötetek: Költemények prózában (ford. *Bun* Margit, 1919); A rossz virága (ford. *Györy* Oszkár, 2. kiad. 1920); Romlás virágai (fordították *Babits* Mihály, *Szabó* Lőrinc, *Tóth* Árpád 1923); Versek a Fleurs du Malból (ford. *Téreyi* Sándor, 1925).

***Baudert**, *Augus...* német szociáldemokrata politikus, szül. Apoldan 1860 jún. 16.; 1894. a weimari országgyűlés tagja lett; a forradalom kitörésekor a weimari kormány élére került, 1919—20-ig a birodalmi nemzetgyűlés tagja volt, majd Thüringia megakulásakor csak a weimari területi kormányzóban vett részt. Irodalmilag is működött.

Baudissin, *Friedrich* gróf, német tengernagy, megh. Charlottenburban 1921 febr. 5.

Bauditz, *Sophus Gustav*, dán novellaíró, megh. Kopenhágában 1915 aug. 16.

***Baudrillart**, *Alfred*, francia történetíró, szül. 1859 jan. 6., a páli kat. Institut igazgatója. Főbb művei: Philip... V. et la cour de France (1890—1901 5. köt.) La France chrétienne dans l'histoire (1896); L'Allemagne et les alliés devant la conscience chrétienne (1915); Une campagne française (1917).

Baudry d'Asson, *...éon Charles Armand de*, francia politikus, megh. Garnacheban (Vendée) 1915 máj. 12.

Bauer, 1. *Antal*, ...11. mint Posilovich József zágrábi érsek koadjutorát pesinuntói címzetes érsekké nevezték ki. Posilovich halála után 1914. zágrábi érsek, 915. v. b. t. t. lett. A Délszláv Tudományos Akadémia védnökévé választotta. Egyházi téren tevékenyen előkészítette Horvátország elszakadását. Írt filozófiai és teológiai munkákat.

*2. *B. Lajos*, orvos, szül. Kúnszentmiklóson 1868 jan. 3. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1893—1902-ig a Stefánia gyermekkórházban működött mint segédorvos, utóbb mint tanársegéd. 1904-ben a Fehér-Kereszt orsz. lelencház, 1906. a Szt. Margit kórház gyermek-osztályának főorvosa, 1917. a budapesti tudományegyetemen magántanár lett. Irodalmi dolgozatai főleg a gyermekgyógyászat köréből

valók; nagyobb művei: *A gyermekbetegségek diagnostikája; Gyermekhigiene; Csecsemők táplálkozási betegségei.*

*3. *B. Mihály*, matematikus, szül. Budapesten 1874 szept. 20. A budapesti műegyetemen 1909. magántanár, 1918. c. rendkívüli tanár lett. Az Eötvös Loránt Mat. és Physikai Társulat munkásságát 1922. a König Gyula jutalommal tüntette ki. Munkássága különösen az algebra és számelmélet kérdéseire terjed ki. Idegen nyelven számos dolgozata jelent meg. V. ö. *Poggendorf*, Bibliographisch-Literarisches Handwörterbuch V. köt.

Bauer, 1. *Adolf*, osztrák történetíró, megh. Bécsben 1919 jan. 12.

*2. *B., Gustav*, német politikus, szül. Darkehmenben 1870 jan 6. Előbb ügyvédi irnok volt, később titkára a német központi munkástitkárságnak; 1912. a birodalmi gyülésbe választották, 1918 okt. 31. az újonnan alakított birodalmi munkaügyi hivatal államtitkára, 1919 februárban birodalmi munkásügyi miniszter, júniusban birodalmi miniszterelnök lett s ő kötötte meg a versaillesi békét. A Kapp-puccs után 1920 márc. 26. lemondott a kormányelnökségről, de megmaradt pénzügyminiszternek, 1920 máj.-ban közlekedési, majd a Wirth-kormányban 1921 máj.-ban ismét pénzügyminiszter lett, egyszersmind alkancellár 1923 nov. 13-ig. A következő évben, a Barmat-testvérek elleni bünpörben kipattant, hogy üzleteket és állami pénzeket közvetített Barmaték részére, de a tőlük kapott pénzeket időközben elköltötte; erre pártja is teljesen elfordult tőle.

*3. *B., Max*, német tüzértiszt, 1916. a legfőbb hadvezetőségben osztályfőnök, 1918. a német trónörökös hadseregében tüzérségi tanácsadó. A világháború után vezetője volt az ellenforradalmi Kapp-csoportnak, részt vett 1920 márc.-ban a Kapp-féle puccsban, de külföldre menekült. Irodalmi műve: Der grosse Krieg in Feld und Heimat (1921).

*4. *B., Otto*, osztrák szociáldemokrata politikus, író, szül. Bécsben 1882 szept. 5. Az összeomlást követő osztrák köztársasági kormányban Adler Viktor alatt a külügyi hivatal elnöki osztályának főnöke lett, Adler halála után külügyi államtitkár (miniszter) lett, 1919. lemondott. Az osztrák nemzetgyűlés tagja.

*5. *B., Peter*, német író, szül. Wormsban 1885 júl. 5. Németország modern katolikus költészetének legkiválóbb képviselői közé tartozik. Írt legendákat: Die Gotteswiese (1919); Das Dreigespann (1923); költeményeket: Der heilige Bund (1920); elbeszéléseket: Der Organist von Silberbüchen (1921).

*6. *B., Stephan*, svájci szociálpolitikus, szül. Bécsben 1865 máj. 20. 1899-ben baseli tanárrá nevezték ki. 1900-ban a kanton népszámlálását vezette és 1901. főtitkára lett a nemzetközi ipari munkásvédelmi egyesületnek és a baseli nemzetközi munkahivatal elnöke. E minőségében adja ki a nemzetközi munkahivatal Bulletin-jét. B. 1912 óta a Basel-kantoni állami állandó békéltető hivatal tagja. Művei: Zur Entstehung der Physiokratie (1890); Die Arbeiter der Brünner Maschinenindustrie (Brünn 1894); Die gewerbliche Nachtarbeit der Frauen (Jena 1903); Die Bevölkerung des Kanton Basel-Stadt am 1. Dez. 1900 (Basel 1905) stb. Több kisebb tanulmányt írt, társkiadója volt a Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte-nek (Stuttgart) és 1909 óta kiadta a Baseler Volkswirtschaftliche Arbeiten-t.

Baumann, 1. *Franz Ludvig*, bajor történetíró, megh. a bajorországi Adelholzenban 1915 okt. 2.

2. *B. Julius*, német filozófus, megh. Göttingenben 1916 aug. 14.

Baumbach, *Max*, német szobrász, megh. Berlinben 1915 okt. 4.

Baumeister, 1. *Bernhard*, német színész, megh. a Bécs melletti Badenban 1917 okt. 25.

2. *B., Karl August*, német filológus, megh. Münchenben 1922 máj. 22.

***Bäumer**, *Gertrud*, német politikus nő, szül. Hohenlimburgban 1873 szept. 12. Miután doktori oklevelet nyert, nagy buzgalommal vett részt a német nők politikai mozgalmában, könyvet is írt e tárgyról: Handbuch der Frauenbewegung (1904, 5 köt.); 1919-ben beválasztották a birodalmi gyülésbe; 1920. a birodalmi belügyminiszterium iskolapolitikai osztályában osztálytanácsos lett. Egyéb művei: Die Frau und das geistige Leben (1911); Fichte und sein Werk (1921); Studien über Frauen (1921).

Baumgarten = *Sopronkertes.*

Baumgarten, 1. *Egmont*, orvos, megh. Budapesten 1912 április havában.

2. *B. Izidor*, kúriai tanácselnök, jogi író, megh. Budapesten 1914 okt. 1.

3. *B. Károly*, itélőtáblai tanácselnök, megh. Budapesten 1913 jan. 28.

4. *B. Nándor*, 1914. kinevezték a közigazgatási bírósághoz itélőbírává; 1915. egyetemi ny. rendkívüli tanári címet kapott. 1921-ben nyugalomba vonult. Újabb munkái: *Jogerő a közigazgatási eljárásban* (1916); *Kereskedelmi joggyakorlatunk fejlődése* (1916).

Baumgarten, *Otto*, német prot. teológus, újabb művei: Politik und Moral (1916); Der Aufbau der Volkskirche (1920); Bergpredigt und Kultur der Gegenwart (1921); Bismarcks Religion (1922); Die relig. Erziehung im neuen Deutschland (1922).

***Bäumker**, 1. *Anton*, német filológus, szül. Konstanzban 1872 aug. 4. Bonni tiszt. tanár. Művei: Der Pessimismus in der griech. Lyrik (1898); Aristoteles bei den Syrern von 5—8. Jh. (1900); Die Petrus- und Paulusakten in der literarischen Überlieferung der syrischen Kirche (1902); Die christlichen Literaturen des Orients (1911).

2. *B., Klemens*, német filozófus, megh. Münchenben 1924 okt. 7.

Bäumler *János András*, botanikus, megh. Pozsonyban 1926 febr. 4.

***Baur**, *Erwin*, német botanikus, szül. Ichencheimben (Baden) 1875 ápr. 16. Előbb orvos volt; 1911. Berlinben a botanika tanára, nagy eredménnyel folytatott átöröklési tanulmányokat kulturnövényeken. Önálló műve: Einführung in die experimentelle Vererbungslehre (1922, 6. kiad.).

Bauschinger, *Julius*, német csillagász, újabb munkái: Bestimmung und Zusammenhang der astronom. Konstanten (1920); Rotation der Himmelskörper (1923).

Bausznern *Guido*, volt főispán, megh. Kőszegen 1917 aug. 23.

Bausznern, *Waldemar von*, német zeneszerző, 1916. a frankfurti konzervatórium igazgatója, 1923. Berlinben a Művészetek Akadémiájának titkára lett.

Bautzen, szászországi város, (1920) 41,519 lak.

Bavanište = *Homokbálványos.*

Bay-City, város Michigan északamerikai államban, (1920) 47,554 lak.

Bayer *József*, tanár, esztétikus, a M. Tud. Akadémia r. tagja, megh. Budapesten 1919 dec. 14. 1912-ben a budapesti tud. egyetem tiszt. doktorrá avatta.

***Bayer**, 1. *August von*, építész, szül. Künzelsauban 1834 ápr. 30., megh. Ulmban 1899 ápr. 18. Mint az ulmi Münster építője 1880. befejezte a tornyot, nemkülönben a régi tervek alapján a berni Münstert, a heilbrunni Kilián-templomot. 2. *B., Joseph*, osztrák zeneszerző, megh. Bécsben 1913 márc. 12.

***Bayly** (ejtsd: béli), *Thomas Haynes*, angol költő, szül. Bath mellett 1797 okt. 13., megh. Cheltenhamben 1839 ápr. 22. Jogot, majd teológiát tanult, később teljesen az irodalomnak élt. Bájos szentimentális dalai, amelyeket részben maga is zenésített meg (Long, long ago stb.) egykor népszerűek voltak. Írt regényeket is. Műveit életrajzával együtt özvegye adta ki (London 1841, 2. kiad. 1856).

Bayonne, 1. francia kikötőváros, (1920) 28,215 lak. — 2. *B.*, város és kikötő New Jersey északamerikai államban, (1920) 76,754 lak.

Bayreuth, bajorországi város, (1920) 33,946 lak.

***Bayros**, *Franz von*, márki, grafikus, szül. Zágrábban 1866., megh. 1923. Művészeti tanulmányait többszörös megszakítással Bécsben és Münchenben végezte, az utóbbi városban Knirr és Hölzel voltak tanárai. Itt indította meg Die Auster c. szatirikus lapját, ez azonban egy év mulva megszünt. Első kiállítását 1904. rendezte ugyanott s ez évtől fogva nagyszámú illusztrációt rajzolt és karcolt rézbe különféle díszkiadású könyvekhez (Prévost, Sacher-Masoch, Diderot, Bierbaum, Dante és sok egyéb), önálló műlapokat s ex-libriseket készített rézkarcban rendkívül virtuóz technikával, de e műveknek többnyire erotikus tartalma miatt sok baja volt különböző városok rendőrségével, így 1912. Münchenben, 1913. Budapesten, hol gyüjteményes kiállításban mutatta be grafikai lapjait. Ugyanebben az évben válogatott lapjai négyféle kiadásban jelentek meg. V. ö. A Gyüjtő (1913. év. 63—104 l.)

Baza, spanyol város, (1920) 15,935 lak.

Báza, kisk. Zala vm., (1920) 252 lak.

***Bazala** *Albert*, zágrábi egyetemi tanár, szül. Brünnben 1877 júl. 13., de tanulmányait már Horvátországban végezte. A zágrábi egyetem elvégzése után Lipcsében Wundt, Prágában Massaryk tanítványa volt, 1909. a filozófia tanárává nevezték ki. 1906 óta a Délszláv Tudományos Akadémia tagja. Nagyon sok filozófiai munkát írt, a többi között egy háromkötetes filozófia-történetet. Az elszakadás után a politikai életben is kezdett szerepelni és 1920. Laginja Mátyás horvát bán kormányának közoktatásügyi osztályfőjе volt. Mikor a Horvát Egyesülés pártja, melynek B. tagja volt, 1924 őszén elfogadta a Horvát Parasztpárt köztársasági programmját, Pribićević belgrádi közoktatásügyi miniszter nyugdíjazta. Az 1925 febr. 8-iki választásokor Radić listáján képviselővé választották. Radić behódolása után az újonnan keletkezett ellenzéki Horvát Federalista Párt tagja lett.

Bazăul ardelean = *Magyarbodza.*

Bazéd *(Bozed)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)

***Bazille**, *Wilhelm*, német államférfi, szül. Esslingenben 1874 febr. 25. Württembergi közigazgatási tisztviselő volt; 1919. képviselő; 1924 jan. 4. württembergi államelnök és közoktatásügyi miniszter lett.

Bazin *(Pezinok)*, rtv. Pozsony vm., (1923) 5475 lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Bazin, *René*, francia író, újabb művei: La douce France (1911); Recits du temps de la guerre (1915); Les nouveaux Oberlé (1919). Magyar fordításban megjelentek: A haldokló föld (ford. *K. Korányi* Ilona 1899); A Barrière (ford. *Kendeffy* Katinka 1918); Donatienne (ford. *Benz-Csáky* Ilona 1922); Sarjadó búza (ford. *Várkonyi* Nándor 1923).

Bazita, kisk. Zala vm., (1920) 389 lak.

Bazna = *Bázna.*

Bázna *(Bazna)*, Kis-Küküllő vm., (1920) 1676 lak. (Tr. R.)

Bázos *(Bazoș)*, Temes vm. (Tr. R.)

Bázosd *(Băseşti)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bazsi, kisk. Zala vm., (1920) 931 lak.

Beaconsfield (előbb *Du Toits Pan*), város a Fokföldön, (1911) 14,294 lak.

Beadvány (l. II. köt.). Az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-c. III. c. első fej.) a keresetlevélre, mint a legfontosabb perbeli B.-ra és egyéb B.-okra egyöntetű szabályokat állít fel. Eszerint minden B.-t magyar nyelven kell szerkeszteni. A trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló 4800/1923. M. E. sz. 12. §-a értelmében azonban a nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgár — az ügyvédek kivételével — a kir. járásbíróságok és kir. törvényszékek előtt szóban vagy írásban anyanyelvét is használhatja, ha ez a nyelv az illető bíróság területén a lakosság legalább egyötödének anyanyelve.

Bean tree (növ.), l. *Castanospermum.* (IV. köt.)

***Beatty** (ejtsd: biti), *David, earl of the North Sea and of Brooksby*, angol tengernagy, szül. 1871 jan. 17. A világháborúban mint altengernagy kezdetben a csata-cirkálóhajórajt vezette, azzal 1915 jan. 24. a Doggerbankon lefolyt harcot vívta, majd ő vezette be 1916 máj. 31. a skagerraki csatát, 1916 nov.-ben a brit hajóhad vezérkari főnöke lett, 1919. tengernagy.

Beaucaire, francia város, (1921) 7916 lak.

Beaucourt, *Gaston Louis Emanuel du Fresne*, francia történetíró, megh. 1911.

Beaufort, *Willem Hendrik de*, németalföldi politikus, megh. Hágában 1918 ápr. 2.

Beaumont, város Texas északamerikai államban, (1920) 40,422 lak.

Beaune, város Côte d'Or francia départementban, (1921) 11,681 lak.

***Beautiful pest** (ang., növ.) a. m. szép pestis, l. *Eichhornia*. (VI. köt.)

Beauvais, Oise francia département fővárosa, (1921) 19,270 lak.

Beavatkozás (l. II. köt.). Mai peres eljárásunk az 1911. I. t.-c.-be foglalt polgári perrendtartás; az 1868., 1881. és 1893. évi törvényeknek rendelkezései tehát nincsenek többé hatályban. A perbeli B.-ra is ennélfogva az új polgári perrendtartás rendelkezései állanak.

Beaver-Falls, város Pennsylvania északamerikai államban, 10,300 lak.

Béb, kisk. Veszprém vm., (1920) 475 lak.

Bebel, *Ferdinand August*, szocialista pártvezér, megh. Passugban (Svájc) 1913 aug. 13. Utolsó művének: Aus meinem Leben 2. és 3. része megjelent 1914.

Béc, kisk. Zala vm., (1920) 617 lak.

Beccari, *Odoardo*, olasz botanikus, megh. Firenzében 1920 okt. 25.

Becefa, kisk. Baranya vm., (1920) 254 lak.

***Becelaere**, falu Belgiumban, Flandriában, a világháborúban az Yser-menti csatában 1914 okt. 18-tól nov. 30-ig a harcok tűzpontja volt.

***Becher**, 1. *Erich*, német pszichológus és filozófus, szül. Remscheidben 1882 szept. 1. Müncheni egyetemi tanár. Főbb művei: Philosophische Voraussetzungen d. exakten Naturwissenschaften (1907); Gehirn und Seele (1911); Naturphilosophie (1914); Weltgebäude, Weltgesetze, Weltentwickelung (1915); Geisteswissenschaften und Naturwissenschaften (1921).

**B.*, *Johannes Robert*, német költő, szül. Münchenben 1891 máj. 22. Lírája a szó nemesebb értelmében vett programmköltészet a legszélsőbb politikai radikalizmus, de egyben Isten, az egyetemes béke szolgálatában. Állandóan szószéken érzi magát, lázban ég, látomást látomásra halmoz, összetöri a nyelv, a vers hagyományos formáit, néha azonban meglepően tiszta hangokat üt meg. Fontosabb művei: Verfall und Triumph (1914, versek); An Europa (1916, versek); Verbrüderung (1916, versek); Das neue Gedicht (1918, verseinek válogatott gyüjteménye); Ged. um Lotte (1919); Um Gott (1921, versek); Verklärung (1922, vers); Hymnen (1924, versek); Maschinen-Rhythmen (1924, vers); 3As oder der einzig gerechte Krieg (1925, reg.).

Bechtel, *Friedrich*, indogermanista, megh. Halleban 1924 márc. 8.

Becić, *Ferdo*, horvát regényíró, megh. 1906 jan. 27. A horvát romantikának utolsó képviselője. Nagy sikert ért Sajtmanuska deputacija c. darabja.

Beck, 1. *Frigyes* gróf, táborszernagy, 1917. vezérezredes lett, megh. Bécsben 1920 febr. 9.

2. *B. Ö. Fülöp*, szobrász, 1914. műveiből gyüjteményes kiállítást rendezett az Ernst Muzeum, ahol először szerepelt felfokozott formájú, egyszerűsített s nagyarányú magafaragta kőszobraival *(Crucifixus, Szt. Sebestyén, Női alak)* s az ott levont stílus-tanulságokat 1926. kiállított *Ady-síremlék* tervezetében értékesítette.

3. *B. Lajos (madarasi)*, 1917. a Wekerlekormányban igazságügyi államtitkárnak nevezték ki. 1918-ban a Károlyi-kormány alatt az Osztrák-magyar bank budapesti kormányzója lett. 1920. és 1922. pártonkívüli programmal nemzetgyülési képviselőnek választották. Újabb munkája: *A magyar földbirtok megoszlása* (1918).

**4. B. Salamon*, jogi író, szül. Bácstopolyán 1885-ben. Ügyvédi oklevelet nyert 1910. Önálló munkái: *A kötelesrészes jogállása* (Budapest 1910, a Magyar Jogászegylet pályadíjával kitüntetve); *Rendeltetéses javak* (u. o. 1917); *A tisztességtelen versenyről szóló törvény magyarázata* (u. o. 1923, Vámbéry Rusztemmel együtt írott kommentár). A Magyar Jogászegyletben *Kötelemvalósulás* címen 1921. előadást tartott. Több jogi szaklapnak állandó munkatársa volt. Felelős szerkesztője a *Polgári Jog* c. folyóiratnak.

5. *B. Soma*, orvos, egyetemi tanár, 1919. a székesfővárosi Zita-kórház főorvosa lett; 1921. meghívást kapott a Pozsonyból elűzött Erzsébet-egyetem orvosi karán a bőr- és nemibetegségek tanszékére tanárnak, az egyetemnek Pécsre költözésekor az ottani régi csapatkórházat klinikává alakította át s a klinikáról már több munkálat került ki, részben tanítványaitól.

6. *B. Vilmos*, a m. kir. Operaház volt baritonistája, megh. Chicagóban 1925 dec 1.

7. *B. Vilmos*, szobrász, l. *Fémes-Beck*.

Beck, 1. *Heinrich*, szász államférfiú, 1914—18. miniszterelnök volt.

**2. B., Ludwig*, német kohász, szül. Darmstadtban 1841 júl. 10., megh. Biebrichben (a Rajna mellett) 1918 júl. 23. A Rheinhütte vezetője volt. A szakirodalom terén működött. Főműve: Geschichte des Eisens (1884—1903, 5 köt.).

3. *B., Max Wladimir*, báró, osztrák államférfi, 1915. az osztrák állami főszámvevőszék elnöke lett.

**4. B., Theodor*, német gépészmérnök, B. Ludwig bátyja, szül. Darmstadtban 1839 jún. 2., megh. u. o. 1917 júl. 30. Főműve: Beiträge zur Geschichte des Maschinenbaues (1899). Ezenkívül több szakmájába vágó értekezést írt.

Beckenham, London külvárosa, (1921) 33,345 lakossal.

Becker, 1. *Ernst*, német csillagász, megh. Freiburgban 1911 aug. 6.

**2. B., Fridolin*, az újabb svájci kartografia főképviselője, szül. Linthalban (Glarus) 1854 ápr. 24., megh. Zürichben 1922 jan. 24. A zürichi műegyetem tanára volt, 1901. ezredes lett a vezérkarban. Térképein kívül a kartografiára vonatkozó elméleti munkákat írt.

**3. B., Johann*, német államférfi, szül. Ludwigshöheben 1869 febr. 3. Hesseni pénzügyminiszter volt 1916—18., 1920. a német birodalmi gyülésbe választották, a Kuno-kormányban 1922—23. birodalmi közgazdasági miniszter volt. Munkái az állami és községi adóügyekről szólnak.

**4. B., Karl Heinrich*, orientalista, szül. Amsterdamban 1876 ápr. 12. Tanár lett 1908. a hamburgi gyarmati intézetben, 1913. Bonnban, 1916. a porosz közoktatásügyi minisztériumban az egyetemi osztály előadója, 1919. államtitkár, 1921 ápr. 1-től nov. 5-ig tudomány-, művészet- és népművelésügyi miniszter. Irt több művet az izlámról; egyéb művei: Gedanken zur Hochschulreform (1919); Kulturpolitische Aufgaben des Reichs (1919).

5. *B., Philipp August*, román filológus, 1917. lipcsei egyetemi tanár. Művei: Grundriss der altfranzösischen Literatur (I. köt., 1907); Clément Marots Psalmenübersetzung (1907); Clément Marots Liebeslyrik (1917). A Magyar Tud. Akadémia 1924. külső tagjává választotta.

6. *B., Reinhold*, német dalszerző, megh. Drezdában 1924 dec. 5.

*Becker-Modersohn, *Paula*, német festőnő, szül. Drezdában 1876 febr. 8., megh. Worpswedeben 1907 nov. 21. *Modersohn* Otto neje volt. Csendéletképeket és női arcképeket festett.

*Beckmann, 1. *Ernst*, német kémikus, a róla elnevezett B.-hőmérő feltalálója, szül. Solingenben 1853 júl. 4., megh. Berlinben 1923 júl. 12. Egyetemi tanár volt Giessenben, Erlangenben, majd Lipcsében; számos kémiai értekezést írt.

*2. *B., Ludwig*, német állatfestő, szül. Hannoverban 1822 febr. 21., megh. Lohausenban 1902 aug. 1. Figyelemreméltók könyv- és lap-illusztrációi, amelyekhez gyakran maga írt szöveget. Írt kutya-tanulmányt is: Geschichte und Beschreibung der Rassen des Hundes (1894—95, 2 köt.).

*3. *B., Wilhelm*, német történeti festő, szül. Düsseldorfban 1852 okt. 3. Főbb művei: A husziták úrvacsorája a csata előtt; Rosenberg (Stockholm) vára átadása; Luther wormsi beszéde után; Barbarossa halála; A nagy választófejedelem utolsó seregszemléje.

Beckó *(Beckov)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Beckókisfalu *(Viesky)*, Trencsén vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Beckum, kerületi székhely Vesztfáliában, (1919) 9221 lak.

Beclean = Bethlen.

Bécs (l. II. köt.), 1921 óta az osztrák szövetséges köztársaságnak külön szövetséges ország jellegével bíró fővárosa, a szövetségi kormány, valamint az alsóausztriai kormány székhelye, (1923) 1.860,147 lak. A volt császári paloták, muzeumok, udvari színházak állami tulajdonná lettek és állami jellegűeknek nyilvánittattak. A lakosság az 1910-iki népszámláláshoz képest, főképen az osztrák birodalmi és osztrák-magyar közös intézmények felosztása következtében közel 200,000 lélekkel apadt, újabban ismét némi szaporodásnak indult. Kormányzata a 165 tagból álló községtanács kezében van, ez egyszersmind országgyűlés gyanánt működik, a végrehajtó hatalom a városi szenátus (a polgármester és 12 tag), ez egyszersmind az országos kormány (8 szenátusi tag megállapított hatáskörrel ügyvezető tanácsos); a polgármester egyszersmind országos főnök. Az osztrák nemzetgyűlésbe a város 48 képviselőt választ, a szövetségi tanácsba 12 tagot küld.

Becsár v. **becsérték** (l. II. köt.). Birói eljárásban a B. megállapítása ingatlanoknál vagy szakértői becslés alapján, v. pedig — nevezetesen az adó- és becslési bizonyítványban — a kataszteri tiszta jövedelem vagy az adó alapján. Ez utóbbi B.-megállapítás részleteit a 42600/1914. I. M. sz. rendelet, illetőleg önkéntes birói becslés esetére a 42700/1914. I. M. sz. rendelet tartalmazza. L. *Becslés*.

Becsehely, kisk. Zala vm., (1920) 1414 lak.

Becske, kisk. *Nógrád* és Hont közig. egy. egyes. vm., (1920) 1006 lak.

Becskeháza, kisk. Abaúj-Torna vm., (1920) 211 lak.

Becslés (l. II. köt.). A polgári perrendtartást életbeléptető törvény (1912. LIV. t.-c.) 48. §-a szerint ingatlannak árverésénél szakértői becslés hiányában a kikiáltási árt az ingatlannak hatósági adó- és becslési bizonyítvánnyal igazolt becsértéke alapján kell megállapítani. Ennek a bizonyítványnak kiállítását a 42,600/1914. I. M. sz. igazságügyminiszteri rendelet szabályozta. Az igazságügyminiszter különben 42,700/1914. I. M. sz. rendeletével szabályozta az önkéntes birói becslést is, amelyet a járásbíróságnál bárki kérhet, aki valószínűvé teszi, hogy a becsléshez jogi érdeke fűződik.

Becslőeskü (l. II. köt.). Az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-c.) életbelépésével az 1868. évi törvénykezési eljárás hatályát vesztvén, a B. mint bizonyító eszköz többé nem alkalmazható és helyét a polgári perek minden nemében a kár vagy elmaradt haszon mennyiségének megállapítására irányuló eskü alatti kihallgatása a félnek foglalja el. (1911. I. t.-c. 372. §.)

Becsó *(Bečov)*, Zólyom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Becsuánok földje, (1921) 119,911 lak. A protektorátus lakossága (1921) 152,983.

Bécsújhely *(Wiener-Neustadt)*, kerületi székhely Alsó-Ausztriában, (1920) 35,023 lakossal.

*Beczássy *Judit*, irónő, *Balázs* Sándor író (l. o.) neje, szül. Szegeden 1888. 1920-ban tünt föl az Athenaeum regénypályázatán *Mari néni* c. regényével. Azóta dolgozik a szépirodalmi folyóiratokba. Egyszerű bonyodalmú, realisztikus regényeiben a kisvárosi életet rajzolja, kivált pusztulásnak induló emberek sorsát. Munkái az említett regényen kívül: *Tót Eszter élete és halála* (1921); *A medve* (1922).

Béd *(Badice)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bede *(Bedeni)*, Maros-Torda vm. (Tr. R.)

Bede *Jób*, író és ujságíró, megh. Budapesten 1919 febr. 16.

Bedecs *(Bedeciu)*, Kolozs vm. (Tr. R.)

Bedeg, kisk. Tolna vm., (1920) 1154 lak.

Bedellő *(Bedeleu)*, Torda-Aranyos vm. (Tr. R.)

Bedford, 1. grófság Angliában, (1921) 206,478 lak. — 2. *B.*, a grófság fővárosa, (1922) 40,730 lak.

*Bédier, *Joseph*, francia romanista, szül. Párisban 1864 jan. 28. Előbb Fribourgban volt tanár, később Párisban a College de Franceon. Kiadott ófrancia szövegeket, valamint Tristan új átdolgozását. 1920-ban az Akadémia tagjául választották. Főbb önálló művei: Les fabliaux (1893); Chansons de geste (Les Légendes épiques 1908—1913, 4 köt.).

Bedlington, angol város, (1921) 26,408 lak.

*Bednár *János*, festő, szül. Budapesten 1886 febr. 12., u. o. végezte 1904—1907-ig művészeti tanulmányait, amelyeket Párisban két éven át folytatott. 1907 óta állít ki Budapesten, nagyobbára női alakokat, képmásokat, tájképeket. *Viskók hó alatt* c. képét megvette az állam, *Álmodozás* és *Szőke fej* c. képei a székesfőváros gyüjteményébe kerültek.

Bedő, nagyk. Bihar vm., (1920) 621 lak.

Bedő *Albert (kálnoki)*, nyug. földmívelésügyi államtitkár, megh. Budapesten 1918 okt. 20.

Bedőháza *(Bedevlja)*, Máramaros vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Bedőházi *János*, volt országgyűlési képviselő, megh. Marosvásárhelyen 1915 jún. 23.

Bedwelty, angol város, (1921) 31,088 lak.

***Bédy-Schwimmer** *Róza*, szül. 1877. Tisztviselőnő volt, később a Nőtisztviselők egyesületének elnöke. Részt vett a feminista mozgalmakban s megalakította a Feministák Egyesületét. A háború alatt békepropagandát folytatott a külföldön. 1918-ban a forradalom elején tagja volt a Nemzeti Tanács intézőbizottságának; a Károlyi-kormány Svájcba küldte követnek, de mivel a svájci kormány nem fogadta el, visszahívták. Ezután Amerikába költözött.

Beerbohm Tree, angol színész, l. *Tree*. (XX. köt.)

***Beer-Hofmann**, *Richard*, osztrák-német költő, szül. Bécsben 1866 júl. 11. Az új-romantika bécsi köréhez tartozik, de legtöbb kartársánál férfiasabb pátosszal, mélyebb lírizmussal képviseli az egész irány problémakörét s tartalmát. Művei: Novellen (1893, 2. kiad. 1894); Der Tod Georgs (1900); Der Graf von Charolais (dráma, 1904, 11. kiad. 1923); Jaakobs Traum (dráma, 1918, új kiad. 1924); Schlaflied für Mirjam (3. kiad. 1922). V. ö. Thd. *Reik*, R. B.-H. (1919); *Lukács* Gy., A lélek és a formák (1910).

Beernaert, *Auguste*, belga államférfiú, megh. Luzernben 1912 okt. 6.

Beeston, város Nottinghamshireben (Anglia), (1921) 12,494 lak.

Bégabalázsd *(Baloşeşti)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégafő *(Klek)*, Torontál vm. (Tr. SzHSz.)

Bégahosszúpatak *(Valea lângă)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégakalodva *(Cladova)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégakörtés *(Părul)*, Krassó-Szörény vmegye. (Tr. R.)

Bégalankás *(Susani)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégalaposnok *(Lăpuşnic)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégamonostor *(Mănăştur)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Béganyiresd *(Brazova)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégapata *(Spata)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Begas, 1. *Karl*, német szobrász, megh. Cöthenben 1916 febr 20.

2. *B., Reinhold*, német szobrász, megh. Berlinben 1911 aug. 3.

Bégaszederjes *(Sădriaşi)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégaszentes *(Sânteşti)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Bégaszentgyörgy *(Sv. Duradj)*, Torontál vm. (Tr. SzHSz.)

Bégaszentmihály *(Sânmihaiul român)*, Temes vm. (Tr. R.)

Bégaszuszány *(Susani)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

Begecs *(Begeč)*, Bács-Bodrog vm. (Tr. SzHSz.)

Bègles, francia város, (1921) 16,590 lak.

Begović *Milán*, 1913-ban az újvidéki színház dramaturgja, 1913—15. a Neue Wiener Bühnéé, 1920. a zágrábi színészeti iskola tanára. Drámái: Čičak; Svadbeni lijet; Božji čovjěk stb.

Behar, brit-indiai terület, 1912 óta Bengáliától különválasztva, Orisszával és Csutia-Nagpurral együtt a *Behar* és *Orissza* nevű tartományt alkotja, melynek ter. 215,425 km², (1921) 33.998,778 lak.; hozzájárulnak még az adófizető államok (74,195 km², 3.965,431 lak.). Fővárosa *B.*, (1921) 36,720 lak.

Behárfalu *(Beharovce)*, Liptó vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Beharóc *(Beharovce nad Hornadom)*, Szepes vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Behera, alsó-egyiptomi tartomány, (1917) 892,246 lak.

***Behmer**, *Marcus*, rajzoló, szül. Weimarban 1879 okt. 1. Finom, gyakran groteszk rajzaival tünt ki, különösen a Simplicissimus és Insel folyóiratokban; ismeretes Wilde Salomejának illusztrálása.

***Behn**, *Fritz*, szobrász, szül. Klein-Grabowban (Mecklenburg) 1878 jún. 16. Több díszkutat alkotott; továbbá elkészítette több kiváló személyiség mellszobrát.

***Behneke**, *Paul*, német altengernagy, szül. Süselben (Lübeck) 1866 aug. 13. A világháború kezdetén mint ellentengernagy a tengerészeti vezérkar helyettes főnöke lett, 1916. altengernagy. A skagerraki csatában 1916 máj. 31. ő vezette a III. hajórajt. Mint a haditengerészet vezetőségének feje, 1920—24. a haditengerészet újjáalakítását vezette.

***Behozatali jegyes eljárás**, lásd. *Vámeljárás*. (XVIII. k.)

***Behrens**, 1. *Dietrich*, német romanista, szül. Sophiengrabenban 1859 jan. 12. Giesseni egyet. tanár. Főbb művei: Über reziproke Metathese im Romanischen (1888); Bibliographie des patois galloromans (1893); Beiträge zur Wortgeschichte und Grammatik (1910); Über deutsches Sprachgut im Französischen (1923).

2. *B., Peter*, német építész, 1922. akadémiai tanár lett Bécsben. Főműve a német nagykövetség palotája Szentpétervárott.

Behring, *Emil von*, német orvos-író, megh. Marburgban 1917 márc. 31.

Beira (ejtsd: béra), tartomány Portugáliában, (1920) 1.597,753 lak.

Beirut, szíriai város, (1921) 169,367 lak. 1920-ban a békekötés következtében francia protektorátus alá került.

Beismerés a polgári perben (l. II. köt.). Az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-c.) az 1868. és 1893. évi eljárási törvényeket hatályon kívül helyezvén, a polgári perben a B.-re csakis a polgári perrendtartás rendelkezései állanak.

Beiuş = Belényes.

Beja, portugáliai város, (1920) 10,521 lak.

Bejc, kisk. Vas vm., (1920) 611 lak.

Beje *(Behynce)*, Gömör és Kishont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bejelentő hivatal (l. II. köt.). A bejelentő hivatal mind közigazgatási, mind birói ügyekben

kézbesítéseket is teljesít (1901. XX. t.-c. 25. és 26. §., 1911. I. t.-c. 151. §.).

Békafalu *(Krottendorf)*, Vas vm. (Tr. A.)

***Békarokka** (növ.), l. *Zsurló*. (XIX. köt.)

Békás, kisk. Veszprém vm., (1920) 387 lak.

Békásd *(Békásd)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)

Békásmegyer, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 4411 lak.

***Békaszőllő** (növ.), l. *Potamogeton*. (XV. köt.) — *B.-félék*, l. *Potamogetonaceae*. (XV. köt.)

Békató *(Krottendorf bei Neuhaus am Klausenbach)*, Vas vm. (Tr. A.)

Beke, 1. *Manó*, matematikus, 1914. a M. Tud. Akadémia r. tagjává választotta. 1922 óta nyugalomban van, ekkor az Athenaeum Könyvkiadóvállalat mat., természettud. és technikai szerkesztője lett. Számos népszerű tudományos cikket írt hazai és külföldi napilapokba és folyóiratokba. Újabb munkái: *Vizsgálatok az analytikai függvények elmélete köréből* (akad. székf., 1914); Les resultats obtenus stb. (Conf. int. de l'enseign. math., Paris 1914); *A hatványsorok compositiója* (1915); *Differenciál- és integrálszámítás* (1916); *Determinánsok* (1925); *Analitikus geometria* (sajtó alatt).

*2. *B. Ödön* tanár, finn-ugor nyelvész, szül. Komáromban 1883. 1906-ban főgimnáziumi tanár, 1919. a kommün alatt megbízott egyetemi előadója a finn-ugor nyelvtudománynak, 1920. elbocsátották tanári állásából. A háborúban az Akadémia s a Keletázsiai Társaság megbízásából tanulmányozta a Magyarországra került cseremisz hadifoglyok nyelvét. Munkái: *A pápavidéki nyelvjárás* (1905); *A vogul határozók* (1905); *Északi osztják szójegyzék* (1907—8); *Finn-ugor határozós szerkezetek* (1914); *Cseremisz nyelvtan* (1911, Akadémia). Értekezései a Keleti Szemlében, a Nyelvtudományi Közleményekben s a Magyar Nyelvőrben jelentek meg.

Béke, l. *Békekonferenciák*.

Béke *(Béke)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Békeállomány (l. III. k.). A trianoni békeszerződés következtében a B. megkülönböztetése tárgytalanná vált. A békeszerződés 103. cikke szerint ugyanis az általános hadkötelezettség Magyarországon megszünik; a 104. cikk szerint a magyar hadsereg katonai erőinek összessége — beleértve a tiszteket és a pótkeretek csapatait is — nem haladhatja meg a 35,000 főt, de ezt a hadsereget is kizárólag a rendnek az ország területén való fenntartására és határrendőri szolgálatra szabad alkalmazni. A 105. cikk szerint csapatvezetésre vagy a háború előkészítésére vonatkozó minden más szervezet tilos; tilos a 106. cikk szerint mozgósítást elrendelő vagy mozgósításra vonatkozó minden intézkedés is és az alakulatokhoz, igazgatási szervekhez és törzsekhez kiegészítő keretek semmi esetre sem tartozhatnak. A békeszerződés e rendelkezései alapján a magyar állam megfelelően átalakította hadi erejét; a vonatkozó rendelkezéseket a m. kir. honvédségről szóló 1921. XLIX. és az azt kiegészítő 1922. III. törvénycikkek tartalmazzák. L. *Honvédség*.

Békebiróság (l. III. köt.). Az új perrendtartás (1911. I. t.-c.) az 1893. évi sommás eljárási törvény hatályon kívül helyezésével fenntartotta a békebirónak a községi biráskodásra szorított hatáskörét. A békebirák kinevezése és minőségi kellékei tekintetében azonban az addigi jogot módosította olykép, hogy a békebiráktól jogi képesítést nem kíván és hogy azokat nem az igazságügyminiszter, hanem a belügyminiszter nevezi ki.

Bekecs, kisk. Zemplén vm., (1920) 1723 lak.

Békefi *Remig*, ciszt. apát, megh. Egerben 1924 máj. 21. Rendi választás alapján a király 1911 nov. 21. kinevezte az egyesült zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi ciszt. apátság apátjává; 1912. egyszersmind továbbra is az egyet. ny. rendes tanári címet kapta. A Muzeumok és Könyvtárak országos főfelügyelője volt 1913-tól.

Békekonferenciák (l. III. köt.). 1919 jan. 18. nyitotta meg üléseit Párisban az a konferencia, amely hivatva volt a világháborút befejező békeszerződéseket létrehozni. Volt ellenségeinkből alakult, még pedig: Az Amerikai Egyesült-Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán (az úgynevezett szövetséges és társult főhatalmak), továbbá Belgium, Brazilia, Brit dominiumok és India, Kína, Kuba, Görögország, Guatemala, Haiti, Hedzsasz, Hondurasz, Libéria, Nikaragua, Panama, Lengyelország, Portugália, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén állam, Sziám és Cseh-Szlovák köztársaság (az úgynevezett szövetséges és társult hatalmak). A volt központi hatalmak külön-külön hivattak meg a konferenciára. A konferencia eredményei a következő békeszerződések: a versaillesi szerződés a Német Birodalommal (1919 jún. 28.), a saint-germaini szerződés Ausztriával (1919 szept. 10.), a neuillyi szerződés Bulgáriával (1919 nov. 27.), a trianoni szerződés Magyarországgal (1920 jún. 4.), a sévresi szerződés Törökországgal, amelyet utóbb a lausannei szerződés (l. o.) hatályon kívül helyezett.

Békekongresszusok, l. *Békekonferenciák*.

Békekötés, l. *Békekonferenciák*.

***Békéltető eljárási szerződés**, l. *Választott bírósági szerződés*. (XX. köt.)

Békemozgalom (l. III. köt.). A világháború borzalmainak hatása alatt a békemozgalmak új erővel indultak meg. A hivatalos B.-ban főleg két törekvés érvényesül: a lefegyverzés és a nemzetközi viszályok békés elintézése. Az előbbire vonatkozólag a Nemzetek Szövetségének külön albizottsága dolgoz ki terveket, az általános lefegyverzésre vonatkozó nemzetközi értekezlet egybehívását azonban még nem sikerült kivinnie. Ellenben egyezmény készült a fegyverkereskedelem korlátozásáról és a tengeri fegyverkezés csökkentéséről, az utóbbi az ú. n. washingtoni egyezmény (l. XIX. köt.). A nemzetközi viszályok békés elintézésének célját szolgálja a Nemzetek Szövetsége (l. XX. köt.) és az állandó nemzetközi bíróság (l. XIX. köt.). E bíróságnak valamennyi állam által való kötelező igénybevételét óhajtotta volna kimondani a genfi jegyzőkönyv (l. XX. köt.), amelyet nem sikerült az államok által megerősítetni. A nemzetközi viszályok döntőbíróság útján való elintézése tekintetében nagy jelentősége van még a locarnói szerződéseknek (l. XX. köt.).

***Békeparitás**, l. *Aranyparitás*. (XIX. k.)

Békés *vármegye* (l. III. k.) népessége 1920-ban 311,109. Anyanyelv szer. 247,332 magyar (79·5%), 4924 német (1·6%), 52,386 tót (16·9%), 6029 rutén (1·9%), a többi egyéb. A nem magyar ajkú népességnek 80·2%-a tud magyarul. Hitfelekezetre nézve volt: 84,137 r. kat. (27·1%), 904 gör. kat. (0·3%), 101,714 ref. (32·7%), 107,015 ág. h. ev. (34·4%), 8168 gör. kel. (2·6%), 720 unitárius (0·2%), 7171 izr. (2·3%) és 1280 egyéb (0·4%). A népesség *foglalkozását* tekintve 67%-a őstermelő, 14·6%-a iparral, 3·6%-a kereskedelemmel, 3·0%-a közlekedéssel foglalkozik; a közszolgálat és szabadfoglalkozások körébe tartozik 3·5%, napszámos 2·3%, nyugdíjas, tőkepénzes stb. 1·7%, egyéb és ismeretlen foglalkozású 1·5%, házi cseléd 2·0%. Kereső népesség volt 143,491 és pedig: őstermelő 97,214, bányászat és kohászat 7, ipar 20,565, kereskedelem és hitel 4779, közlekedés 2652, közszolgálat és szabad foglalkozású 4290, véderő 1512, napszámos 3563, nyugdíjas stb. 2539, egyéb és ismeretlen 917, házi cseléd 5453. Az eltartottak száma volt 167,618. *Közigazgatási* tekintetben a vármegye 6 szolgabirói járásra oszlik és van benne 2 rendezett tanácsú város ú. m.:

Járás, város	Községek száma	Népesség száma 1920.	Ebből magyar	német	tót	oláh	Lakóházak száma
Békési	3	47,491	39,266	3,142	4,965	64	10,044
Gyomai	2	25,792	25,169	528	73	4	5,421
Gyulai	4	19,387	15,600	91	1,015	3,262	3,212
Orosházi	8	63,719	53,319	63	9,967	272	11,703
Szarvasi	4	45,991	34,442	49	11,385	20	9,512
Szeghalmi	4	36,588	36,406	57	68	32	7,017
Békéscsaba rtv.	1	46,633	21,407	262	24,710	175	6,881
Gyula rtv.	1	24,908	21,723	732	203	2,200	3,997
Összesen	27	311,109	247,332	4,924	52,386	6,029	57,787

A vármegye községei mind nagyközségek. 3000-en aluli község egyáltalán nincs. 5000-ig van 6, 5—10,000-ig 12 és 10,000 felül 9. Legnépesebbek Békéscsaba rtv. 46,633, Békés 28,161, Szarvas 25,224, Gyula rtv. 24,908 és Orosháza 24,079. *Közművelődés* tekintetében az összes népességnek 77·5%-a, a 6 éven felüli népességnek 85·9%-a tudott írni és olvasni 1920-ban.

Békés, nagyk. Békés vm., (1920) 28,161 lak.

Békéscsaba, rtv. Békés vm., (1920) 46,633 lak.

Békéssámson, nagyk. Békés vm., (1920) 4709 lakossal.

Békessy *László*, állatorvos, megh. Debrecenben 1918 ápr. 9.

Békésszentandrás, nagyk. Békés vm., (1920) 7043 lak.

Beketfa *(Beketfa)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bekker, 1. *Ernst Immanuel*, német jogtudós, megh. Heidelbergben 1916 jún. 29.

*2. *B., Paul*, német zeneművészeti író, szül. Berlinben 1882 szept. 11. Zenekritikus. Önálló művei: Beethoven (1911, több kiadást ért); Kritische Zeitbilder (1912); Das deutsche Musikleben (1916); Wagner, das Leben im Werke (1924).

Bekölce, nagyk. Heves vm., (1920) 839 lak.

Bél *(Beliu)*, Bihar vm., (1920) 2197 lak. (Tr. R.)

Béla *(Bélá)*, Esztergom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Béla *Henrik*, hírlapíró, volt országgyűlési képviselő, 1922—23. a Prágai Magyar Hirlap főszerkesztője volt.

Belac, kisk. Tolna vm., (1920) 536 lak.

Bela-Crka = Fehértemplom.

Bélád *(Beladice)*, Bars vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélafalva *(Belani)*, Háromszék vm. (Tr. R.)

Bélagyertyános *(Hrabovka)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélaháza *(Boleráz)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélajablánc *(Jablaniţa)*, Krassó-Szörény vm. (Tr. R.)

***Belák** *Sándor*, orvostanár, szül. Enyingen (Veszprém vm.) 1886 júl. 17. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1908. tanársegéd lett az ált. kórtani intézetben, majd külföldi tanulmányok után a gyógyszertani intézetben, később adjunktus és magántanár, 1921. a debreceni Tisza István-egyetemen rendes tanár lett, u. o. orvoskari dékán. Számos, főleg német nyelven megjelent dolgozatai a gyógyszerhatástan, kolloidkémia, vérképzés és bakteriológia körébe vágnak.

Bélakorompa *(Krempachy)*, Szepes vmegye. (Tr. L.)

Bélamacsó *(Máčov)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélapataka *(Valašska Belá)*, Nyitra vmegye, (1919) 3263 lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélapátfalva, nagyk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 1894 lak.

Bélárkos *(Archiş)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belatinc *(Belatinci)*, Zala vmegye (Tr. SzHSz.)

Bélaudvarnok *(Dvorníky nad Nitrou)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélavár, kisk. Somogy vm., (1920) 818 lakossal.

Bélavézse *(Beloveža)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélbor *(Bilbor)*, Csík vm. (Tr. R.)

Béld *(Beluj)*, Hont vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Béldi *Izor*, hírlapíró, *Úr* c. drámáját 1918. mutatta be a Budai Szinkör. Egyéb művei: *A gyanus király* (1916); *Vád — a sírból* (1919); *Intimitások* (1922).

Beldiman, *Alexander*, román politikus, megh. Dirstében (Kronstadt mellett) 1924 jún. 10.

Belecska, kisk. Tolna vm., (1920) 793 lak.

Beled, nagyk. Sopron vm., (1920) 2844 lak.

Beleg, kisk. Somogy vm., (1920) 693 lak.

Bélegregy *(Agriş)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belejőc *(Bielejovce)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Belence *(Belinţ)*, Temes vm. (Tr. R.)

Belényes *(Beiuş)*, Bihar vm., (1920) 3904 lak. (Tr. R.)

Belényesforró *(Forău)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belényesirtás *(Lazuri de Beiuş)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belényesörvényes *(Urviş)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belényessonkolyos *(Suncuiş)*, Bihar vmegye. (Tr. R.)

Belényesszeleste *(Salişte de Beiuş)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belényesszentmárton *(Sânmărtin)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belényesszentmiklós *(Sânmiclăus)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belényesújlak *(Uileac de Beiuş)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belényesvalány *(Valani)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Belesz *(Blesovce)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
Beletháza *(Belotinț)*, Temes vm. (Tr. R.)
Belezna, kisk., Somogy vm., (1920) 1516 lak.
Beleznay *Antal*, zeneszerző, megh. Budapesten 1915 szept. 26.
Belfast, város Észak-Irországban, (1922) 450.000 lakossal.
Bélfenyér *(Belfire)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Belfort, város és vár Haut-Rhin francia départementban, (1921) 39,301 lak.
Belgard, város Pomerániában, (1924) 12,800 lakossal.
Belgium (l. III. k.), területe 1919 óta az Eupen-Malmedy terület (989 km²) átcsatolásával 30,441 km², (1923) 7.656,055 lak. *Története.* B. *Albert* király uralkodása kezdete óta állandóan az érdeklődés homlokterében állott, mert az angol-francia-német ellentétek központjában feküdvén, szomszédai részéről az invázió veszedelmének volt kitéve. A világháború kitörésekor német megszállás alá került és a kormány Havreban keresett menedéket. A megszállás, melynek élén *Goltz*, *Bissing* és *Falkenhausen* tábornokok állottak, természetesen a flamand elemnek kedvezett (Bissing Gentban flamand egyetemet alapított), hogy azonban a flamand kérdés a megszállók állásfoglalása nélkül is B. legfontosabb kérdése volt, azt világosan megmutatta az, hogy a flamand mozgalom B. kiürítése után még nagyobb erőre jutott. A két faj egyenlő arányszámára való tekintettel a pártkormányokat hivatalkormányok váltották fel *(Theunis* 1921—23., *Jasper* 1923—24.), a parlament azonban 1922 dec. 19-én 89—85 szavazattal a genti egyetem elflamandosítása mellett határozott és ez a két faj mérkőzésében a túlerőt flamand oldalon mutatta. 1926 májusában a szocialista *Brunet* alakított kormányt. V. ö. *Dirr* P., Belgien als französische Ostmark. Zur Vorgeschichte des Krieges (Berlin 1917); *Hampe* K., Das belgische Bollwerk (Stuttgart 1918).
Belgrád (l. III. k.), Szerbia és 1919-től a Szerb-Horvát-Szlovén királyság fővárosa, (1920) 111,740 lak. A világháború Ausztria-Magyarországnak 1924 júl. 28. Szerbiához intézett hadüzenete után B. bombázásával kezdődött. A *Frank* Liborius vezetése alatt álló 5. osztrák-magyar hadsereg 1914 dec. 2. megszállta B.-ot, de az arangyelováci vereség után dec. 14. ki kellett ürítenie. 1915 okt. 9. *Kövess* hadserege több napi harc után elfoglalta s B. 1918 nov. 1-ig maradt osztrák-magyar megszállás és kormányzat alatt. Ekkor a francia-szerb hadsereg vonult be s 1918 nov. 13. itt kötötte meg a Károlyi-kormány *Franchet D'Esperay* francia főparancsnokkal a megalázó fegyverszünetet, amely megnyitotta Dél-Magyarországot a szerb megszállóknak.
Belgravia, a londoni Westend déli része, Saint George Hanover Square kerületben, (1921) 58,502 lakossal.
Bélhagymás *(Hăsmuș)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Belica *(Belica)*, Zala vm. (Tr. SzHSz.)
Belin = Bél.
Belinc *(Belince)*, Nyitra vm. (Tr. Cs.-Szl.)
***Beling**, *Ernst*, jogtanár, szül. Glogauban 1866 jún. 19. Tanár volt Boroszlóban, Tübingenben, 1913. Münchenbe ment egyetemi tanárnak. Főbb művei: Grundzüge des Strafprozessrechts (7. kiad. 1920); Fälle aus dem Strafprozessrecht (4. kiad. 1920).
***Belitska** *Sándor*, volt m. kir. honvédelmi miniszter és gyalogsági tábornok, szül. 1872. 1876-ban a Ludovika Akadémiát végezvén, mint hadnagyot az 5. honv. gyalogezredhez avatták fel. A honvéd felsőbbtiszti tanfolyamnak elvégzése után a cs. és kir. hadi iskolába vezényelték. Ezután vezérkari szolgálatot teljesített a szegedi II. honvéd kerületi parancsnokságnál, majd a gyalogságnál 1898. századossá lépett elő. A m. kir. honvéd felsőbbtiszti tanfolyamnak is tanára volt. Mint vezérkari százados, 1903. a cs. és kir. közös hadseregben a 4. hadtestnél teljesített szolgálatot. 1907-ben a honvédelmi minisztériumba helyezték át őrnagyi ranggal. 1910-ben a honvédelmi minisztérium 1. osztályának élére került. 1911-ben vezérkari alezredessé, 1913. pedig vezérkari ezredessé lépett elő, majd 1914. a honvédelmi miniszterium I. csoportjának főnökévé nevezték ki. Az 1914/18. világháborúban egyideig megmaradt a honvédelmi minisztériumban mint csoportfőnök, de később a Bécsben felállított pótlásügy főnökénél teljesített szolgálatot, ahonnan mint dandárparancsnok a harctérre ment. 1917-ben tábornokká lépett elő, a világháború utolsó szakában pedig az Ukrajnát megszállva tartó osztrák-magyar haderők főparancsnokának volt vezérkari főnöke. 1919 márc. 1. nyugalomba vonult, de már 1920 dec. 17. honvédelmi miniszter lett. Nagy érdemeket szerzett a m. kir. honvédségnek újjászervezésében. 1920-ban altábornagy lett. 1923 jún. 28. saját kérelmére nyugalomba vonult, de nemsokára Magyarország varsói követévé nevezték ki. 1925 szept. m. kir. honvéd gyalogsági tábornokká lépett elő.
Béli Vörös *Ernő*, festő, l. *Vörös* Ernő. (XIX. k.)
Bélkalocsa *(Călacea)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Bélkaroly *(Coroiu)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Bélki = *Bilke.*
Bélkirálymező *(Craiova)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Bélkismaros *(Stoinești)*, Bihar vm. (Tr. R.)
Bell, 1. *Graham*, fiziológus, megh. Baddeckben (Új-Skócia) 1922 aug. 1.
***2. *B.*, *Johannes*, német politikus, szül. Essenben 1868 szept. 23. Mint ügyvéd 1908. került a porosz képviselőházba, 1912. a birodalmi gyűlésbe. 1919—20-ig gyarmatügyi miniszter volt, egyidejüleg közlekedési miniszter, 1920—24-ig, majd 1925. ismét a birodalmi gyűlés alelnöke.
Bella *(Bélá pri Varíne [Žiline])*, Trencsén (Tr. Cs.-Szl.)
Bella *Lajos*, régész, 1926. a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjává választotta. Újabb munkája: *Az őskor embere és kulturája (Hillebrant* Jenővel, 1921).
Bellaágh *Aladár*, tanár, megh. Budapesten 1924 márc. 10.
Bellaire, város Ohio északamerikai államban, (1920) 15,061 lak.
Bellari *(Balhari)*, város Brit-Indiában, (1921) 39,842 lak.
Bellegarde, grófi család. *B. Ferenc* gróf megh. Münchenben 1912 jan. 1.

Belle-Isle, francia sziget az Atlanti-oceánban, (1911) 11,000 lak.

Bellény *(Belian)*, Gömör és Kishont vmegye. (Tr. Cs.-Szl.)

Belleville, 1. város Illinois északamerikai államban, (1920) 24,823 lak. — 2. *B.*, város Ontario tartományban, Kanadában, (1921) 12,163 lak. — 3. *B.*, város az északamerikai New-Jersey államban, (1920) 15,660 lak.

Belley, város Aine francia départementben, (1921) 6536 lak.

Bellingham, város Washington északamerikai államban, (1920) 25,585 lak.

***Bellingrath**, *Ewald*, német mérnök, szül. Barmenban 1838 ápr. 18., megh. Drezdában 1903 aug. 22-én. Bevezette a lánchajózást előbb a Neckaron, azután a Majnán. Művei: Bau- und Betriebsweise eines deutschen Kanalnetzes (1879); Reform der Mainschiffahrt 1880).

Bellinzona, Tessin svájci kanton fővárosa, (1923) 10,400 lak.

Bello Horizonte, Minas Geraes braziliai állam új fővárosa, (1920) 55,463 lak.

Bellovics *Imre*, karnagy, megh. Budapesten 1921 márc. 27.

Belluno, 1. olasz tartomány (1921) 228,714 lak. — 2. *B.*, a tartomány fővárosa (1921) 26,753 lak. A világháborúban 1917 nov. 10. az egyesült osztrák-magyar és német sereg elfoglalta.

Bellus *(Beluša)*, Trencsén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bellye *(Belje)*, Baranya vm. (Tr. SzHSz.)

Bélmárkaszék *(Sâc)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belmez, spanyol város, (1920) 10,151 lak.

Bélmocsolya *(Mocirla)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Bélnagymaros *(Mărăus)*, Bihar vm. (Tr. R.).

Beloch, *Julius*, német történetíró, 1920. a Magyar Tud. Akadémia külső tagjává választotta.

Beloit, város Wisconsin északamerikai államban, (1920) 21,284 lak.

Belopotoczky *Kálmán*, nyug. tábori püspök, megh. 1914 dec. 15.

Belovár *(Bjelovar)*, Belovár-Körös vm., (1920) 7859 lak. (Tr. SzHSz.)

Belovár-Körös *vármegyét* (l. III. k.) a trianoni békeszerződés teljes egészében a Szerb-Horvát-Szlovén államnak ítélte oda.

***Below**, 1. *Fritz von*, porosz hadvezér, szül. Danzigban 1853 szept. 23., megh. Weimarban 1918 nov. 23. A világháborúban 1914—1915-ig hadtestparancsnok volt a keleti harcvonalon, kiváló részt vett a mazuri csatában; 1915—16-ig St. Quentinnél a 2. német hadsereget, 1916—18-ig Cambrainál az 1. hadsereget vezette, 1918 jún. 18-tól augusztus 6-ig a Sommenál a 9. hadsereg vezére volt.

2. *B., Georg*, német történetíró újabb munkái: Der deutsche Staat des Mittelalters (1914); Die Ursachen der Reformation (1916); Probleme der Wirtschaftsgeschichte (1920); Deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen (2 kiad. 1924). Folytatta a Landtagsakten von Julich-Berg 1410—1610 kiadását (a Gesellschaft für rhein. Geschichtskunde részére 1895—1907). Tübingeni egyet. tanárságát 1905. a freiburgival cserélte föl. 1924-ben nyugalomba vonult.

*3. *B., Otto von*, porosz hadvezér, *B. 1.* öccse, szül. Danzigban 1857 jan. 18. A világháborúban előbb hadosztályparancsnok; 1915. mint a 8. hadsereg vezére Kurlandba nyomult. 1916-ban Macedoniában volt hadseregparancsnok, 1917 ősszel a 14. hadsereggel Olaszországban harcolt. 1919-ben nyugalomba vonult.

Bélörvényes *(Urviș de Beliu)*, Bihar vármegyében. (Tr. R.)

Belper, angol város Derbyshireben, (1921) 12,324 lak.

Bélrogoz *(Rogoz)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Belsőbőcs, kisk. *Borsod*, Gömör és Kishont közig. egy. egyes. vm., (1920) 1228 lak.

Belsősárd, kisk. Zala vm., (1920) 260 lak.

Béltekhodos *(Hodișa)*, Szatmár vm. (Tr. R.)

Beltrame, *Giovanni*, olasz utazó és nyelvkutató, megh. Veronában 1906 ápr. 8.

Beludzsisztán, a brit uralom alatt álló részének lakossága 1921-ben 420,648; Kelat, Kharan és Las Bela bennszülött-államok lakossága 379,000.

Belvárd, kisk. Baranya vm., (1920) 664 lak.

Bélvata *(Bélvata)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bély *(Bél')*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bélyeg (l. III. köt.). A háborút követő években a forgalomba hozott B.-ek többszöri változáson mentek keresztül a pénz értékének romlása miatt, minek folytán a pénzérték állandósításáig folytonosan emelkedő összegekre szóló címletekben nyomták és hozták forgalomba a B.-eket. Az 1926 májusban forgalomban lévő pénzügyi illetékjellegű B.-ek a következő csoportokba tartoznak: 1. *törvénykezési illetékbélyegek*, melyeket a bíróság előtti eljárásban kell használni; 2. *okirati bélyegek*, okiratok és beadványok felbélyegzésére; 3. *forgalmi adóbélyegek* az általános és az állatforgalmi adók lerovására és 4. *értékpapirforgalmi adóbélyegek* az értékpapirforgalmi adó kiegyenlítésére.

***Belyj**, *Andrej*, eredetileg *Bugajev* Boris Nikolajevics, orosz költő, szül. Moszkvában 1880. A modernisták egyik vezetője. Írt költeményeket: Arany a kékben (1904); Hamu (1908); A csillag (1918); regényeket: Az ezüst galamb (1912); Kotik Letajev (1918); Pétervár (1919).

Bélzerénd *(Belzerind)*, Arad vm. (Tr. R.)

***Bemmelen**, *Jakob Maarten van*, németalföldi kémikus, szül. Almeloban (Overyssel) 1830 nov. 3., megh. Leidenben, ahol egyetemi tanár volt, 1911 márc. 13. Jelentékeny agrárkémikus. Fontosabb értekezéseit Ostwald Wolfgang adta ki 1910.

***Bemondójegyes eljárás**, l. *Vámbemondás, Vámeljárás*. (XVIII. köt.)

Béna *(Biena)*, Gömör és Kishont vármegye. (Tr. Cs.-Szl.)

***Benárd** *Ágoston (szilvágyi)*, orvos, politikus, szül. Budapesten 1880 jan. 3. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s vezetőszerepet vitt az ifjusági mozgalmakban. Külföldi tanulmányútja után az I. ker. Munkásbiztosító Pénztár sebészeti főorvosa lett. 1919-ben a Huszár-kormány megalakulásakor a népjóléti minisztérium adminisztrativ államtitkára; a Simonyi-Semadam-kormányban népjóléti miniszter. A magyar kormány megbizásából Drasche-Lázár Alfréddal együtt ő írta alá a trianoni békeszerződést.

Az 1920. és 1922. nemzetgyülésre képviselőnek választották. Főszerkesztője volt az 1925. megszünt *A Nép* napilapnak.

Benares, 1. indiai kerület, (1921) 1.443,898 lak. — 2. *B.*, a kerület fővárosa, (1921) 198.447 lak.

***Benavente**, *Jacinto*, spanyol drámaíró, szül. Madridban 1866 aug. 12. Sok finom vígjátékot írt; több idegen nyelven is megjelent; nevezetesebbek: Az erényes szerencselovag, A könnyelműség városa, Az utolsó menuett. 1922-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat.

Bencéd *(Benţid)*, Udvarhely vm. (Tr. R.)

Bencenc *(Binţinţi)*, Hunyad vm. (Tr. R.)

***Benckendorf** *(Benkendorf)*, *Alexander Konstantinonics, gróf*, l. *Benkendorf*.

***Benczúr**, 1. *Elek*, mezőgazdasági entomológus, szül. Kassán 1875 nov. 25., megh. Budapesten 1923 szept. 8. Tanulmányainak befejezése után a magyaróvári gazd. akadémián tanársegéd volt, 1904. a budapesti állami rovartani állomáson asszisztens, később állomásvezető lett. Különféle hazai szaklapokba rovartani közleményeket írt. Kiváló mester volt a rovarok rajzolásában, számos rajzát átvették a világirodalomba. Munkatársa volt e Lexikonnak is.

2. *B. Gyula*, festő, 1911. megvette a dolányi (Nógrád m.) Pejacsevics-kastélyt, ahol műtermet rendezett be s ettől fogva nyarankint ott dolgozott. Itt fejezte be egyebek közt *Mikszáth* Kálmán arcképét, amelyet székfoglaló gyanánt ajánlott fel a Tud. Akadémiának. 1914-ben a Képzőműv. Társulat s az egész magyar közélet díszes formák közt ünnepelte *B.*-t hetvenedik születésnapja alkalmából. 1920-ban betegeskedni kezdett, visszavonult birtokára, Dolányba, ahol júl. 16-ikán meghalt. Műveiből hagyatéki kiállítást rendezett a Képzőművészeti Társulat 1921 márc.-ban, amelyen volt tanítványainak műveit is kiállították. Még az évben alakult meg emlékének kultuszára a *B.-Társaság* (l. o.). V. ö. *B.* Gyula emlékére 1921 ápr. 17-ikén elmondott beszédek (Békéscsaba, Tevan kiad.); Új Magyar Szemle (1920 aug. füz.); Budapesti Szemle (1925, 571. szám).

*3. *B. Gyula*, orvos-tanár, szül. Münchenben 1879 márc. 31., *B. 2.* fia. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1904. avatták doktorrá, 1916. egyetemi magántanár lett. A világháború alatt a besztercebányai nagy hadigondozó parancsnoka volt s a megszállott területen levő kórházak közül csupán ő mentette meg ennek teljes fölszerelését, azután felállította Budapesten a németvölgyi-úti tüdőbeteg-kórházat. A főváros a Szt. Gellért-gyógyfürdő vezető főorvosává nevezte ki. Irodalmi művei: *Hydro- és thermotherapia* (1912); *12 előadás a diaetetika köréből* (1924); ezenkívül több értekezése jelent meg a belgyógyászat különböző ágaiból; újabban Budapest gyógyforrásairól írt több tanulmányt, valamint Budapestről mint fürdővárosról.

***Benczúr-Társaság** 1921 márciusban alakult meg Budapesten Benczúr Gyula tanítványainak kezdeményezésére a mester emléke fenntartásának s a konzervatívabb művészet ápolásának céljából, amit kiállítások rendezésével, felolvasásokkal kíván elérni.

Benda *Jenő (marcinfalvai)*, író, szül. Huszton (Máramaros vm.) 1882. Jogot végzett és ügyvédi diplomát szerzett. Előbb a Magyar Szó és az Egyetértés munkatársa volt, 1911. a Pesti Hirlap kötelékébe lépett. Szinművei: *Mikor a halottak visszatérnek; Megcsal?* (vígj.); regényei: *Circe; A mosolygó álarc; Usztók; Hajtóvadászat egy férfire.* Riportjaiból több kötet jelent meg: *A béke kálváriaútján; Páristól Genováig.*

Bendemann, *Felix*, német tengernagy, megh. Berlinben 1915 okt. 31.

Bender, város Besszarábiában, (1920) 36,000 lak. Most Romániához tartozik.

Bender Abbasz, perzsa kikötőváros, kb. 10,000 lakossal.

Bendigo, város Viktoria ausztráliai államban, (1922) 33,419 lakossal. 1911-től 11,000 lélekkel fogyott.

Bendorf *(Bendorf)*, Szeben vm. (Tr. R.)

Bendzin *(Bendin)*, város, most Lengyelország lodzi vajdaságában, (1921) 28,076 lak.

Bene *(Beňa)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bene *Géza*, bányászati és geológiai író, megh. Aninán 1922 dec. 5. Mint az osztrák-magyar államvasút-társaság bányászati felügyelője *A resicabányai, stájerlaki és kemenceszéki szénbányászat hegyszerkezettani viszonyairól* 1916. a Földtani Közlöny 46. kötetében magyar és német nyelven jeles értekezést írt. Nagy nyelvismeretével élénk kapcsolatban volt régebben a francia és belga bányászokkal, míg a háború folyamán a keletszerbiai és nyugati bolgár szén- és érctelepülésekkel foglalkozott.

***Benecke**, *Bertold*, német ichtiológus, szül. Elbingben 1843 febr. 27., megh. Königsbergben 1886 febr. 27. Az anatómia tanára volt Königsbergben. Főbb művei: Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen (1881); Die Teichwirtschaft (1885).

*2. *B., Ernst Wilhelm*, német geológus, szül. Berlinben 1838 márc. 16., megh. Strassburgban 1917 márc. 6. Egyetemi tanár volt Strassburgban és az elszász-lotaringiai orsz. geol. intézet igazgatója. Különösen a Déli-Alpok triász- és jurasziszténiáit tanulmányozta. Műve: Geologie von Elsass-Lothringen (1879).

*3. *B., Wilhelm*, német botanikus, szül. Heidelbergben 1868 szept. 23. Egyetemi tanár Münsterben. Művei nagyrészt növényfiziológiával foglalkoznak. Főbb munkái: Bau u. Leben der Bakterien (1912—13); Morphologie u. Entwickelung der Pflanzen (1313); Pflanzenphysiologie *(Jost-tal* 1923).

Beneckendorff und Hindenburg, *Paul von*, l. *Hindenburg*. (XX. köt.)

***Benedek**, XV., pápa, családi nevén Della Chiesa Girolamo marchese, szül. Genuában 1854 nov. 21., megh. Rómában 1922 jan. 22. Pappá szentelték 1878., bíboros lett 1914. X. Pius halála után a világháború első heteiben, aug.-ban választották pápának. Több ízben felemelte szavát az egyes államokhoz intézett szózatában és jegyzékében, így 1914. karácsonyi szózatában, majd 1915 júl. 28. és 1917 aug. 1. Az új egyházjogi kódexet: Codex iuris canonici ő adta ki 1917. Körlevelei 8 füzetben jelentek meg 1915—23.

Benedek, 1. *Aladár*, költő, megh. 1915 dec. 2. Felesége, *Büttner* Lina írónő, megh. 1917 nov. 5.

2. *B. Elek*, újabb művei 1911—1926-ig: *A csudalámpa* (a világ legszebb meséi, 4 köt.); *Ó, szép ifjúságom; Szigeti veszedelem; A félkezű óriás; Az aranyfeszület; Mesemondó esték; Szent Anna tavától a Cenktetőig, Édes anyaföldem* (Egy nép és egy ember története 2 köt., méltán nagy feltünést keltett, értékes memoire munka); *A sárga csikó; Székely népballadák; Petőfi* (Erdély ifjúságának, Kolozsvár); *Híres erdélyi magyarok* (Szatmár); *Magyarok története* (Kolozsvár); *Gyermekszínház* (Kolozsvár); *Erdélyi népmondák* (Kolozsvár). Átdolgozta Csalavári csalafintaságai címen Goethe Reinecke Fuchsát, a Robinsont, valamint számos apró mesekönyvet szerkesztett. 1921-ben visszaköltözött szülőfalujába, megalapította a *Cimbora* gyermekujságot, valamint *Az én könyvtáram* című ifjúsági könyvvállalatot, amely előbb Szatmáron, utóbb Nagyváradon jelent meg.

3. *B. János*, megh. Budapesten 1926 márc. 13. Az 1920—1922. nemzetgyűlésre pótválasztáson Budapesten választották meg 1921., az 1922. választáson Budapest I. kerületében lett képviselő, mint a nemzeti demokrata párt tagja.

*4. *B. László*, orvostanár, szül. Belényesen (Bihar vm.) 1887 szept. 5. Orvosi tanulmányai végeztével 1917. egyet. magántanári képesítést nyert, 1921. kinevezték a debreceni egyetemre nyilvános rendes tanárnak s egyszersmind igazgatója lett az ideg-elmeklinikának. Tudományos működése főleg az epilepszia, paralizis és veszettség problémáira terjedt ki. Irt számos értekezést, különösen külföldi folyóiratokba. Önállóan megjelent művei: Über die Entstehung der Negrischen Körperchen (Berlin 1921); *A psychiatria története* (1923); Die Behandlung der progress. Paralyse (u. o. 1925).

5. *B. Marcell*, tanár és író, 1919., a forradalmi időkben egyetemi tanárrá nevezték ki, a kommunizmus után azonban elmozdították és középiskolai tanári állásától is megfosztották. Újabb szépirodalmi művei: *Az erősebb* (dráma, könyvalakban megj. 1912); *Vulkán* (regény, 1915. A háború előtti Magyarország társadalmát, kulturális és szociális forrongását rajzolja); *Pokoljáró Tar Lőrinc* (reg., 1921). Irodalomtörténeti munkái: *A francia regény a XIX. században* (1921); *A modern világirodalom* (1921); *A modern magyar irodalom* (1922); *Bevezetés az olvasás művészetébe* (1923); *France-breviárium* (1923). Átdolgozta *Wiegler* a *Világirodalom történetét* (1921) és szerkesztette az *Irodalmi Lexikont* (1926). Számos külföldi munkát fordított.

Benedekfalu *(Beňadikova)*, Liptó vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Benedekfalva *(Benefalău)*, Szilágy vm. (Tr. R.)

Benedeki *(Benedeki)*, Bereg vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Benedekvágása *(Beňadikovce)*, Sáros vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Benedict *Henrik*, 1913. a budapesti izr. hitközség megválasztotta kórháza belosztályának főorvosává, majd igazgatójává. 1918-ban egyetemi rendk. tanár lett Budapesten, 1924. m. kir. egészségügyi főtanácsosnak nevezték ki. Megjelent főbb tanulmányai: Heredodegeneration u. postdiphterische Lähmung (1912); *Az epeköbetegség kórgyógytanának néhány kérdéséről* (1913); *A gümös rheumatismusról* (1913); *Metatuberkulózus kórállapotokról* (1913); *A heveny szívizomellágyulás kórképe az orvosi gyakorlatban* (1916); *Heveny kórképek, mint rákos megbetegedések első megnyilatkozásai* (1917); *Az Encephalo-myelitisről* (1919); *Paratuberkulózis tünetek* (1921); *Kalcium therápiás alkalmazásáról* (1923); Die metatuberkulösen Krankheitszustände unter besonderer Berücksichtigung der Abdominalorgane (1924); *A koszorús szívverő erek megbetegedéséből származó hevenykórképekről* (1925).

Benedikó *(Beňadov)*, Árva vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Benedikt, 1. *Moritz*, bécsi orvostanár, megh. Bécsben 1920 ápr. 14.

*2. *B., Moritz*, osztrák hírlapíró, szül. Kwassitzban (Morvaország) 1849 máj. 27., megh. Bécsben 1920 márc. 18. A Neue Freie Pressenek 1872-től munkatársa, 1908-tól főszerkesztője volt. 1917-ben kinevezték az osztrák urakháza tagjává.

Benefalva *(Turčianske Benice)*, Turóc vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Beneficium novorum (l. III. köt.). Az új polgári perrendtartás (1911. I. t.-c.) életbelépésével a B., vagyis a feleknek az a joga, hogy a fellebbezési bíróság előtt új tényállításokat és bizonyítékokat is felhozhatnak, sőt bizonyos mértékben új jogokat is érvényesíthetnek, nemcsak a járásbírósági, de a törvényszéki perekben is érvényesül (498. §.).

***Benes**, *Eduard*, cseh államférfi, szül. Kozlauban (Csehország) 1884 máj. 28. A nemzetgazdaság tanára lett Prágában 1908. A világháborúban megszökött Csehországból, előbb Svájcba, majd Franciaországba s ott a Cseh-Szlovák állam megteremtése és Magyarország megcsonkítása mellett üzött propagandát, egyszersmind szerkesztője volt a La Nation Tchèque c. lapnak. Az újonnan megalakult Csehországban 1918 nov. 14. külügyminiszter lett; 1921 szep.-től okt.-ig miniszterelnök, azután ismét külügyminiszter; ő az ú. n. kis-entente megteremtője s a Népszövetségben Genfben minden magyar ügyet állandóan elgáncsolni igyekszik.

Beneschau *(Bencsov)*, csehországi város, (1921) 7804 lak.

Benesháza *(Beňuša)*, Zólyom vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Benevento, 1. olasz tartomány, (1921) 266,980 lak. — 2. *B.*, a tart. fővárosa, (1921) 27,510 lak.

Bengál, indiai tartomány, (1921) 46.695,536 lak.

Benge *(Šumarina)*, Baranya vármegye. (Tr. SzHSzl.)

Beni, a délamerikai Bolivia köztársaság departamentója, (1915) 52,450 lak.

Benic *(Benice)*, Liptó vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Beniczky, 1. *Lajos*, 1848—49-iki guerillavezér. Megjelent: *B. L. visszaemlékezései és jelentései az 1848—49. szabadságharcról és a tót mozgalomról* (1924).

*2. *B. Ödön*, politikus, szül. Zólyomban 1878 febr. 12. Jogi tanulmányai végeztével az Alkotmány pol. cikkírója lett, 1906. néppárti programmal orsz. képviselőnek választották. 1916-ban

Bars és Esztergom vármegyék főispánja volt. A Károlyi-kormány alatt 1918. kormánybiztossá nevezték ki, 1919 elején lemondott, a proletárdiktatura alatt a bécsi ellenforradalom egyik szervezője volt. 1919-ben a Friedrich-kormányban belügyi államtitkár, majd a Huszár-kormányban mint belügyminiszter vezette az első választást az általános egyenlő titkos választójog alapján. A szünni nem akaró ú. n. ellenforradalmi kilengések, nevezetesen a Somogyi-Bacsó gyilkosság miatt 1920 márc. 16-án lemondott. IV. Károlynak 1920 husvétkor történt bejövetelekor kerületébe akarván utazni, Hajmáskéren letartóztatták, amiből bonyodalmas mentelmi ügye támadt. Károly király 1921 októberben való bejövetele alkalmával belügyminiszternek nevezte ki; Károly király elfogatásakor őt is letartóztatták, de rövid idő mulva szabadon bocsátották. Somogyi és Bacsó meggyilkolásának ügyében, mint volt belügyminiszter tanuzásra hivatván föl, tanuvallomását irásban adta be a vizsgálóbírónak, egyidejűleg azonban 1925. közzététette Az Ujság c. lapban, miért is tiltott közlés és kormányzósértés miatt két évi fogházra itélték.

Beni Szuef, tartomány Felső-Egyiptomban, (1917) 452,893 lak. Székhelye *B.*, (1917) 31,936 lak.

***Benjamin** *Ferenc*, költő és hirlapíró, szül. 1880. Pozsonyban a Világszabadság c. földmunkás lap szerkesztője. Megjelent költeménykötetei: *Balladák; Bilincsben; Örökzöld; A föld.* Regényei: *Ben Sodoma; A pont; A halál.*

***Benjamin**, *René*, francia iró, szül. 1885. A háborúban az Argonneokban shrapnelltől súlyosan megsebesült és a kórházban való tartózkodása alatt irta meg Gaspard c. regényét, amely 1915. Goncourt-dijat nyert. E művén kívül néhány regénye és tanulmánya jelent meg.

Benk, kisk. *Szabocs* és Ung közig. egy. egyes. vm., (1920) 569 lak.

Benk, *Johannes*, osztrák szobrász, megh. Bécsben 1914 márc. 12.

Benke *István (laborfalvi)*, ref. lelkész, megh. Rákosszentmihályon 1915 jan. 17.

***Benkendorf**, *Alexander Konstantinovics*, *gróf*, orosz diplomata, szül. 1849., megh. Londonban 1917 jan. 11. Londonban volt orosz nagykövet 1903-tól fogva s jelentékeny része volt az 1914.-i orosz-angol megegyezés megkötésében.

Benkepatony *(Benkepatoň)*, Pozsony vm. (Tr. Cs.-Szl.)

***Benkhard** *Agoston*, festő, szül. Budapesten 1882 febr. 16. Művészeti tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán és a Nagybányai Művésztelepen végezte s először egy *Önarcképpel* (1905) szerepelt a Műcsarnokban. Mint a *Kéve* művészegyesület egyik alapítója s ügyvezető alelnöke csak a *Kéve* kiállításain vett részt tájképekkel és arcképekkel. 1922 óta tanára a Képzőművészeti Főiskolának s művészi vezetője a Miskolci Művésztelep festészeti tanfolyamának.

Benkovac, város a SzHSz. királyságban (Dalmáciában), 17,300 lak.

Benkő *Henrik*, zeneszerző, az Operaház nyug. karmestere, megh. 1918 ápr. 29.

Benkőfalva *(Cenkovce)*, Zemplén vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Benkulen, németalföldi residentie Szumatra szigetén, (1922) 257,140 lak.

***Bennett**, 1. *Arnold*, angol iró, szül. Nord-Staffordshireben 1867 máj. 27. Jogásznak készült, majd 1893. az ujságirói pályára lépett. A Woman c. folyóirat kiadója volt, de 1900. felhagyott a hirlapirással és szépirodalommal kezdett foglalkozni. Nagy sikereket aratott regényeivel, amelyekben szülőotthonának, a Potteries districtnek életét rajzolja: Anna of the Five Towns (1902); The Grim Smile of the Five Towns (1907). A «Five Towns» szokásai, típusai későbbi müveiben is visszatérnek. Legnagyobb hírnevre tett szert The Old Wives'Tale c. munkája (1910), ezt követték: Clayhanger (1910); Hilda Lessways (1911), majd The Roll Call (1919). Egyéb elbeszélő müvei: The Grand Babylon Hotel (1902); Sacred and Profane Love (1905, szinpadra átdolgozta 1919); Buried Alive (1908, szinpadon The Great Adventure c. alatt); The Card (1911); The Regent (1913); The Lion's Share (1916); The Pretty Lady (1918). Igen értékesek modern vigjátékai: What the Public Wants (1909); The Honeymoon (1911); Milestones (1912, *Knoblock* Edwarddal együtt); The Title (1918). Juditja (1919) a bibliai történet modernizált alakja. 1920-ban Our Women c. essaysorozatot publikált feminista típusokról és kérdésekről.

2. *B., Gordon James*, amerikai hirlapkiadó, megh. Nizzában 1918 máj. 14. Párisból már a világháború elején, amerikai lapjának, a New York Heraldnak párisi kiadásában szenvedélyesen tüzelte az amerikai közvéleményt az entente javára való beavatkozás mellett. A newyorki kiadást kábeltávirat útján igazgatta. Végrendeletében nagy összegeket hagyományozott ujságirói jótékonysági intézményekre.

Bennigsen, *Rudolf*, német gyarmatügyi politikus, megh. 1912 máj. 3.

***Benoit** (ejtsd: benoá), *Pierre*, francia iró, szül. 1886. A közoktatásügyi minisztériumban volt könyvtáros. Mint költő 1914. Diadumène c. verskötetével lépett a nyilvánosság elé; utóbb még egy gyüjteményt adott ki Les suppliantes címen. A közfigyelmet azonban Koenigsmark c. udvari, kalandos regényével (1918) vonta magára, melyet L'Atlantide c., az akadémiától megkoszorúzott regénye követett. Egyéb regényei: a mormonok életéből vett Le Lac Salé; Pour Don Carlos; La Chaussée des Géants; Mademoiselle de la Ferté; a legújabbak: La Chatelaine du Liban; Le puits de Jakob (1924) és Alberte (1926). Ügyes és érdekfeszítő meseszövő, nagy stiluskészséggel és utánzóképességgel. Regényei közül többet megfilmesítettek. Magyarul megjelent: A Sóstó (ford. *Kovács* Zoltán, 1922); Elhagyatva (ford. *Sz. Bálint* Aranka, 1923); Az áruló (ford. *Benedek* Marcellné, 1924); Ferté kisasszony (ford. *Komor* András, é. n., majd 1924); Királyasszony szeretője (Königsmark, ford. *Kuncz* Aladár, 2. kiad. 1924); A király gyürüje (ford. *Révay* József, 2. kiad. 1925); Atlantis (ford. *Tonelli* Sándor, 2. kiad. 1925).

Benrath, község Düsseldorf porosz kerületben, (1924) 26,600 lak.

Bensberg, rheinlandi község, (1919) 12,080 lak.

*Benson, 1. *Arthur Christopher*, angol költő, szül. 1862. Írt költeményeket, elbeszéléseket. Költeményei: Collected Poems 1909. jelentek meg. *2. *B., Edward Frederick, B. 1.* öccse, szül. 1867 júl. 24., szatirikus társadalmi regényeket írt (Dodo, 1893). *3. *B., Robert Hugh, B. 1.* öccse, kat. pap, szül. 1871., vallásos tárgyú regényeket írt (A Winnowing, 1909; The Dawn of all, 1910).

Benton Harbor, város Michigan északamerikai államban, (1920) 12,233 lak.

Benwell, város Northumberland angol countyban, (1921) 29,498 lak.

Bény *(Béň)*, Esztergom vm. (T. Cs.-Szl.)

Bénye, kisk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., (1920) 1214 lak.

Benyefalva *(Beneşti)*, Bihar vm. (Tr. R.)

Benyék *(Beňakovce)*, Abaúj-Torna vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Bényes *(Bíniş)*, Krassó-Szörény vármegye. (Tr. R.)

*Bényi *Károly*, postafőigazgató, szül. Szobon (Hont vm.) 1881 febr. 11. Kolozsvárott végezte jogi tanulmányait, azután a m. kir. posta szolgálatába állt. Tevékeny részt vett a háború alatt, a forradalmak alatt lezüllött postaintézmény újjászervezésében. Különböző szaklapokba írt cikkeket s a kereskedelemügyi minisztérium megbízásából összeállította a posta és a közönség viszonyát szabályozó *Postaüzleti szabályzatot*. E Lexikonnak is munkatársa.

Benyólehota *(Beňova Lehôta)*, Árva vm. (Tr. Cs.-Szl.)

Benyovszky *Sándor* gróf, volt orsz. képviselő, megh. Budapesten 1913 már. 13.

Benyusháza *(Beňušovce)*, Liptó vm. (Tr. Cs.-Szl.)

*Benz, 1. *Karl*, német mérnök és gyáros, szül. Karlsruheban 1844 nov. 25. Új gázmótort, majd benzinmótort talált föl. Gyára 1899. részvénytársaság lett; ebben a gyárban készült az első mótorkocsi.

*2. *B., Richard*, német író, szül. Reichenbachban 1884 jún. 12. Írt kritikai, irodalomtörténeti és filozófiai műveket. Főbb munkái: Alte deutsche Legenden (3. kiad. 1922); Die deutschen Volksbücher (1911—12, 5 köt.); Die legenda aurea des Jacobus de Voragine (1917—21, 2 köt.).

*Benzmann, *Hans*, német költő, szül. Kolbergben 1869 szept. 27. Költeménykötetei: Im Frühlingssturm (1894); Sommersonnenglück (1898); Meine Heide (1903); Ausgewählte Gedichte (1919); Eine Evangelienharmonie (1923).

*Benzon, *Otto*, dán drámaíró, szül. Kopenhágában 1856 jan. 17. Apja gyógyszerész és vegyészeti gyáros volt, B. is előbb gyógyszerészetet, majd közgazdaságot tanult. Ezután fivérével együtt átvette atyja gyárának vezetését, amely Skandináviában a legnagyobbak közül való. Igen nagy népszerűségre tett szert vígjátékaival: Surrogater (1882); En Skandale (1884); Tilfaeldigheder (Véletlenek, 1886); Provisorisk (1886); Sportsmaend (Sportemberek 1891); Moderate Löjer (Ne nagyon vígan, 1905); Frie Haender (Szabad kezek, politikai vígj., 1908). Írt komoly drámákat is: Anna Bryde (1894); Foraeldre (Szülők, 1907). Darabjainak jövedelméből ösztöndíjat alapított, amelynek kamatait minden évben egy dán író élvezi.

Beodra *(Beodra)*, Torontál vm. (Tr. SzHSz.)

*Beöthy *(bessengei és örvendi)*, 1. *László*, politikus, szül. Hencidán (Bihar vm.) 1860 jún. 4. Jogi tanulmányai végeztével Bihar vármegye szolgálatába lépett, 1890. országgyűlési képviselőnek választották. 1893-ban kinevezték Bihar vármegye és Nagyvárad főispánjának; ez állásáról 1905. mondott le. 1910-ben ismét országgyűlési képviselő lett. 1911 okt. 18. kereskedelemügyi miniszternek nevezték ki. 1912-ben v. b. t. tanácsosi méltóságot kapott. 1913-ban lemondott a miniszterségről.

*2. *B. Pál*, politikus, B. Algernon fia, szül. Nagymarján (Bihar vm.) 1866 jún. 20., megh. 1921 szept. 15. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1888-ban Bihar vármegye szolgálatába lépett, 1903. Bereg vármegye főispánjának nevezték ki. A Tisza-kormány bukásakor 1905. lemondott. 1910-ben országgyűlési képviselő lett; a képviselőház elnökének választotta, 1911. v. b. t. tanácsosi méltóságot kapott. 1917-ben lemondott a képviselőház elnökségéről.

Beöthy *(szlovári)*, 1. *László* (l. III. köt.), író és szinigazgató. Az általa vezetett Király-Szinházon és Magyar Szinházon kívül érdekkörébe vonta a Belvárosi, majd a Blaha Lujza Szinházat és az így megalapított Unió-tröszt vezérigazgatója lett. 1924—25. a tröszt elnöke volt.

2. *B. Zsolt* (l. III. köt.), főrendiházi tag, a M. Tud. Akadémia igazgató tagja, a Kisfaludy Társaság elnöke, egyetemi nyilvános rendes tanár, stb. A M. Tud. Akadémia 1910—1913. évi ciklusra másodelnökének választotta. Egyik alapítója volt a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, melynek mindjárt megalakulásakor (1911) elnöke, 1921. tiszteletbeli elnöke lett. A világháború alatt, a legnehezebb esztendők egyikében a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora volt és minden erejét arra fordította, hogy biztosítani tudják a háborúból hazatérő ifjúság továbbtanulását. Az egyetemen előadásait úgyszólván haláláig megtartotta. A Tanárvizsgáló Bizottság elnöki tisztéből 1920 októberében mentették föl. Nagy munkásságot fejtett ki irodalmi társaságaink beléletének irányításában. Gyulai Pál halála után 1913-ig Berzeviczy Alberttel együtt közreműködött a *Budapesti Szemle* szerkesztésében. A Kisfaludy Társaságban résztvett a társaság nagyszabású vállalatának, a *Nemzeti Könyvtárnak* szerkesztésében. A Greguss Bizottságban az építészeti előadó tisztét töltötte be. A Kisfaludy Társaság 1919. az 1912—18. évkör legjobb műkritikai dolgozatának: *A magyar irodalom kis tükre* 5-ik kiadásának itélte oda a Greguss-díjat. 1921 utolsó napján ágynak esett s 1922 április 18-án meghalt. Ápr. 22-én temették az egész ország részvéte mellett mint a nemzet halottját az Akadémia előcsarnokából. A magyar irodalomtörténetírás és esztétika egyik legkiválóbb művelőjét veszítette el benne, aki Gyulai Pál után méltó vezére volt szellemi életünknek. Egyénisége és működése rányomta bélyegét egész ujabb irodalomtörténetírásunkra s szellemének

iránytmutató hatása sokáig követőkre fog találni irodalmi életünkben. Újabb munkái: 1. Szépirodalom: *Régi nóták* (három elbeszélés, Budapest 1920). 2. Irodalomtörténet, esztétika: *Írói arcképek* (III. Arany János, Erdélyi János, Magyar Könyvtár 1911); *Ferenc József királyunk és Erzsébet királynénk emlékezete* (u. o. 1917); *Tisza István* (u. o. 1920). *A magyar irodalom kistükre* (6. kiadás, Budapest 1920, angolul: The development of the intellectual life of the Hungarians címen 1914-ben); *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése* (I—II. 14. kiad., u. o. 1922); *Romemlékek* (I—II. u. o. 1923). Ezeken kívül számos beszéd, tanulmány és cikk különféle folyóiratokban. V. ö. *Mitrovics* Gyula, B. Zs. mint szépíró (Budapesti Szemle 1921); *Zsigmond* Ferenc, B. Zs. mint szépíró (Irodalomtörténet, 1922); *Császár* Elemér, A magyar regény története (1922); *Kéky* Lajos, B. Zsolt (1924 s benne a 230—253. l. B. műveinek és a róla szóló irodalomnak teljes jegyzéke); *Négyesy* László, B. Zs. emlékezete. (Olcsó Könyvtár, 1926); *Császár* Elemér, B. Zs. az irodalomtörténetíró (Budapesti Szemle 190. köt.).

A NAGY LEXIKON

XIX. kötetének munkatársai.

Ádám Lajos dr. (sebészet).
Adler Simon (gyógypedagógia).
Agner Lajos dr. (keleti nyelvek).
Aigner Dezső (telefon).
Áldásy Antal dr. (genealógia és heraldika).
Alexander Bernát dr. (filozófia).
Alexics György dr. (román nyelv és irodalom).
Alkér Kálmán dr. (békeszerződés, nemzetközi jog).
Ambrozovics Dezső (szinművészet) †.
Angyal Dezső (kertészet, gyümölcsészet).
Angyal Pál dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Antal Géza dr. (hollandi nyelv és irodalom).
Asztalos Jenő dr. (békeszerződés, nemzetközi jog).
Baiza József dr. (horvát ügyek).
Bakó Gábor (rovartan).
Balanyi György (világháború).
Balassa József (szabadkőművesség).
Ballagi Aladár dr. (magyar történelem).
Balog Emil (hegyi vasutak).
Balogh Ármin (vasúti műhelyek).
Balogh Bálint (vadászat).
Balogh Lóránd (építészet).
Bán Aladár dr. (folklore).
Bányász Béla (vasút).
Bányász László dr. (dohányjövedék).
Bartha Richárd dr. (magánjog).
Bartucz Lajos dr. (antropológia).
Béldy Mihály (csendőrség).
Bénárd Emil dr. (közjog, magánjog).
Benczúr Elek (rovartan) †.
Benisch Arthur dr. (pedagógia).
Bényi Károly dr. (postaügy).
Berinkey Dénes dr. (nemzetközi jog).
Bodnár Gyula dr. (térképek).
Bonkáló Sándor dr. (északi szláv nyelvek és irodalmak).
Börcsök Andor dr. (birtokrendezés, földbirtokreform).
Breit József (hadtudomány).
Bresztovszky Béla (repülőgép).
Breuer Szilárd (tűzoltás).
Bud János dr. (statisztika).
Bund Károly (erdészet).
Cholnoky Jenő dr. (ált. és leíró földrajz).
Csamprág István (gör.-kel. teológia és egyházi ügyek).
Császár Elemér dr. (magyar irodalomtörténet).
Császár Károly dr. (magánjog, jogi életrajzok).
Csemez József (fizika).
Csengeri János dr. (klasszika filológia).
Cserjesi Károly (sport és játékok).
Csiba Vince (telegráf).
Csiky Lajos (ref. teológia és egyházi ügyek) †.
Csürös István (ref. egyházi ügyek).
Dalmady Ödön (vasúti biztosító berendezés).
Dalmady Zoltán dr. (fizikai gyógyítás).
Dán Leó (szűcsipar).
Degré Lajos dr. (büntetőjog) †.
Demény Károly (posta- és távirda-ügy).
Divald Kornél (iparművészet).
Éber László dr. (művészettörténet).
Edvi Illés Aladár (vas- és fémipar).
Edvi Illés Károly (büntetőjog, bűnvádi eljárás) †.
Egyed István dr. (közjog).
Ekkert László dr. (kémia).
Entz Béla dr. (kórboncolástan, bakteriológia).
Erdélyi László dr. (székelyek eredete).
Ernyey József (etnográfia).
Fehér Zoltán (mezőgazdaság).
Fellner Frigyes dr. (közgazdaság).
Ferenczi Zoltán dr. (könyvtárügy).
Feyér Gyula (fűtés, gáz- és vízvezeték).
Fiók Károly dr. (szanszkrit) †.
Fock Ede (kövezés, útburkolatok) †.
Fodor Ármin dr. (polgári perrendtartás, birói szervezet, magánjog).
Fodor Gyula (zenetörténet).
Frisch Ármin dr. (héber teológia és irodalom).
Gábor Gyula dr. (magyar jogtörténet).
Gálócsy Árpád (bányászat és kohászat).
Gálos Rezső dr. (német irodalom).
Gáti Béla (elektrotechnika).
Gatman Erzsébet dr. (belmunkatárs).
Gaul Károly id. (faipar).
Gaul Károly ifj. (munkásvédelem).
Gebhardt Ferenc dr. (orvosi történelem, életrajzok) †.
Geréb József dr. (ókori történet).
Gerevich Tibor dr. (művészettörténet).
Gerlai Vilmos (mezei vasutak).
Goldziher Ignác dr. (arab nyelv és irodalom) †.
Gopcsa László dr. (örmény nyelv és irodalom, gyorsírás).
Gorka Sándor dr. (állattan).
Gothard Sándor (vadászfegyverek).
Gönczy Béla (helyi érdekű vasutak).
Görög Samu dr. (keresk. számtan).
Görög Sándor (vasútépítés).
Gulyás Pál dr. (francia nyelv és irodalom).
Győry István dr. (kertészet).

Fámos Nándor (sport).
Harsányi Pál dr. (éremtan).
Heredüs Aladár dr. (mezőgazd. intézmények).
Heim Pál dr. (gyermekorvostan).
Hekler Antal dr. (ókori szobrászat).
Hollendonner Ferenc dr. (növény-anatómia).
Hoór-Tempis István (kémia).
Horánszky Lajos (politikai életrajzok).
Hornyánszky Gyula dr. (ókori vallástörténet).
Hortobágyi Béla dr. (orvostudomány).
Horváth Jenő dr. (világtörténet).
Horváth Mihály dr. (testegyenészet).
Hutyra Ferenc dr. (állatorv. járványtan).
Illés József dr. (jogtörténet).
Imre Sándor dr. (pedagógia).
Isaák Gyula dr. (büntetőjog).
Jablonowski József (rovartan).
Jakubovich Emil (paleográfia).
Jalsoviczky Géza (gépészet).
Jalsoviczky Lajos (gépészet).
Janner Ernő (repülőgép).
Jánosi Béla dr. (esztétika) †.
Javornitzky Jenő dr. (államszámvitel).
Jónás Géza dr. (vasúti kereskedelem).
Jordan Dezső (belvízi hajózás).
Józan Miklós (unit. egyházi ügyek).
Juhász Andor dr. (belmunkatárs).
Kadocsa Gyula (rovartan).
Kallós Ede dr. (görög és latin mitológia).
Kelen Béla dr. (Röntgen-sugarak és fényképészet).
Kemény Ferenc (békemozgalom).
Kemény György dr. (leíró földrajz).
Kenessey Kálmán (belvízi hajózás) †.
Kerekes I. Zoltán (ált. földrajz) †.
Kerékgyártó György (szerszámok és szerszámgépek).
Kérészy Zoltán dr. (egyházjog).
Klein Gyula dr. (ipari növények) †.
Klemp Gusztáv (bőr- és festőipar).
Klimes Gyula (államszámvitel) †.
Klug Péter (gyógypedagógia).
Kneppó Sándor dr. (pénzügyi jog).
Kollarits Béla dr. (bőrgyógyászat).
Kont Gyuláné (háztartás).
Kormos Tivadar dr. (paleontológia: gerincesek).
Kovách Imre (vasúti pályafenntartás).
Kovács Alajos (statisztika).
Kovács Antal (méhészet).
Kovács Zoltán (szerkesztő).
König Tivadar dr. (vámjog).
Kőrösi Albin dr. (spanyol és portugál nyelv és irodalom).
Kőrösi Henrik (tanügy és iskolai közigazgatás).
Kőrösi Sándor (olasz nyelv és irodalom).
Kumlik Emil dr. (Magyarország földrajza).
Kuncz Ödön dr. (kereskedelmi jog).
Kúnos Ignác dr. (török nyelv és irodalom).
Kuntner Róbert dr. (kereskedelem és bankügy).
Lampich Árpád (repülőgép).
Landgraf János (halászat).
Láng Nándor dr. (archeológia).
Latzkó Hugó dr. (angol nyelv és irodalom).
Lévay Ede dr. (matematika).
Lipták Pál dr. (gyógyszerészet).
Lóczy Lajos (geológia) †.
Lovrich József dr. (nőgyógyászat).
Lukinich Imre dr. (vármegyék története és történelmi életrajzok).
Lyka Károly (magyar művészettörténet).
Mágocsy-Dietz Sándor dr. (növényélettan).
Mahler Ede dr. (asszirológia és egyiptológia).
Marczali Henrik dr. (világtörténet).
Marek József dr. (állatorv. belorvostan).
Márki Sándor dr. (magyar történelem) †.
Markó Viktor dr. (belgyógyászat).
Maróczy Géza (sakkjáték).
Marschalkó János dr. (magánjog, bírós. ügyvitel).
Marton Gyula (vasúti ismeretek).
Mártonffy Marcell (szövetkezetek).
Marczevicz Lajos (életrajzok).
Maslowski Károly (statisztika).
Masznyik Endre dr. (ág. ev. teol. és egyh. ügyek).
Mauritz Béla dr. (ásványtan, petrográfia).
Melles Emil (gör.-kat. teológia és egyházi ügyek).
Mihailich Győző dr. (hídépítészet).
Mike Gyula dr. (Magyarország földrajza).
Moesz Gusztáv dr. (alsóbbrendű növények).
Mohácsy Béla (vasúti ismeretek).
Molnár Géza dr. (zeneelmélet).
Nagy Ernő dr. (közjog) †.
Nagy Géza (magyar történelem) †.
Nagy József dr. (filozófia).
Nagy László dr. (anatómia) †.
Nagy László (pedagógia).
Nagy Sándor (grafológia) †.
Négyesy László dr. (magyar irodalomtörténet).
Nékám Lajos dr. (bőrbetegségek).
Nizsalovszky Endre dr. (magánjog, közigazgatási jog).
Palóczi Antal (városépítés).
Pálos Ödön (szegénygügy).
Pályi Sándor dr. (szabadoktatás).
Papp Károly dr. (geol. életrajzok).
Pásztó Jenő (kereskedelmi tengerészet).
Páter Béla dr. (gazd. növénytan).
Paunz Márk dr. (orr-, torok-, gége- és fülbajok).
Pechány Adolf dr. (etnográfia).
Perjéssy Mihály (büntetőjog).
Petrik Lajos (agyagipar).
Pettenkofer Sándor (borászat).
Picker Rezső dr. (urológia).
Pilch Jenő (világháború).
Plósz Béla dr. (állatorv. sebészet).
Pogány Béla (rádió).
Poór Jakab (biztosításügy) †.
Popovits Iván (szerb nyelv és irodalom).
Preisich Kornél dr. (fertőzőbajok és gyermekbetegségek).
Radnai Mihály (nyomdászat).
Rátz István dr. (állatorvosi kórtan és parazitológia) †.
Rédey Miklós (közrendészet).
Rejtő Sándor (szövő- és papiripar).
Reményi Ferenc (haditengerészet).
Réthly Antal dr. (leíró földrajz).
Reuter Camilló dr. (ideg- és elmebetegségek).
Ring Izsó (vasúti forgalom).
Róbert Ödön dr. (vasúti földrajz és történelem).
Rojtsek Sándor (telekkönyv).
Róna Zsigmond dr. (meteorológia).
Rosenthal Jenő dr. (belső betegségek).
Rózsa Dezső dr. (angol nyelv és irodalom).

Rubinyi Mózes dr. (magyar és ált. nyelvészet).
Ruffy Pál (gyermekvédelem).
Ruzitska György (vámjog).
Sajó Elemér (vízépítészet és kultúrmérnökség).
Sándor Mihály (lósport).
Sándorfi Kamill dr. (hiteljog, vasúti jog).
Sármezey Endre (mótorüzem).
Sávoly Mihály (vasúti vontatás).
Schafarzik Ferenc dr. (ált. geológia).
Schilberszky Károly dr. (kerti növények).
Schimanek Emil (mótorok, mótorkocsik).
Schmidt Henrik dr. (germán nyelvészet és mitológia).
Scholtz Kornél dr. (szemészet).
Schréter Zoltán dr. (geológia, paleontológia).
Sigmond Elek dr. (gazdasági kémia).
Sikabonyi Antal (könyvészet).
Siklós Albert dr. (hangszerek).
Siklóssy László dr. (gyüjtés).
Siklóssy Pál dr. (szinművészet).
Simonyi Zsigmond dr. (magyar nyelvészet) †
Straub Sándor (elektrotechnika) †.
Streer Emil (vasúti fék és mótorüzem).
Sulyok Imre (vasúti tarifa-ügyek).
Supka Géza dr. (ősrégészet).
Szabó Imre (irodai gépek).
Szabó József dr. (fogászat).
Szabó Lajos (vasúti ismeretek).
Szabó Zoltán dr. (növény-morfológia; életrajzok).
Szabolcsy Antal dr. (vasúti ismeretek).
Szádeczky Lajos dr. (magyar történelem).
Szalai Emil dr. (szerzői jog).
Szana Sándor dr. (gyermekhigiéne).
Szántó Menyhért (Társadalmi muzeumok).
Szegő Ernő dr. (tőzsdeügyek).
Székely Izsó (vasúti biztosító berendezések).
Széman István dr. (gör. kat. egyházi ügyek).
Szende Gyula dr. (világtörténet) †.
Szent-Istvány Béla dr. (morálstatisztika).
Szerbák Elek dr. (vasúti jóléti intézmények).
Sziklay János dr. (segédszerkesztő).
Szinnyei József dr. (belső betegségek).
Szladits Károly dr. (magánjog).
Szlávik Mátyás (ág. ev. egyházi ügyek).
Szterényi József báró (iparügy).
Sztrókay István (kis- és elektromos vasutak).
Szundy Károly dr. (közművelődési egyesületek).
Takács Zoltán dr. (kínai és japáni művészet).
Térfy Gyula dr. (jogi szakszerkesztő; polgári perrendtartás, bírói szervezet, magánjog).
Thirring Gusztáv dr. (magy. földr. és statisztika).
Thoma Frigyes (életrajzok).
Tordai Vilmos (spiritizmus és teozófia).
Turóczi-Trostler József dr. (német irodalom).
Tuzson János dr. (növénytani rendszertan).
Ujhelyi Péter (hadtudomány).
Vágó József (tőzsdeügyek).
Vámossy Zoltán dr. (gyógyszerisme, méregtan).
Vancsó Gyula (életrajzok).
Ványi Ferenc dr. (magyar irod. tört.).
Varró István dr. (szociológia).
Váry Albert dr. (büntetőjog).
Verebély Tibor dr. (sebészet).
Veress Endre dr. (magyar történelem).
Vértesy Jenő dr. (színészet) †.
Vész Béla (vasúti felépítmény).
Viczián István (közigazgatási jog).
Vig Albert (iparoktatás).
Vikár Béla dr. (finn nyelv és irodalom).
Vladár Endre (gazdasági gépészet).
Vörös László (vasút).
Vörös Sándor (gazd. üzemtan, gazd. irodalom) †
Vörös Zoltán (vasúti szállítás).
Weber Arthur dr. (német irodalom).
Wellman Oszkár dr. (állattenyésztés).
Weszelszky Gyula dr. (rádium).
Wildner Ödön dr. (szociológia és életrajzok).
Wodetzky József dr. (csillagászat).
Zelliger Vilmos dr. (róm. kat. teológia és egyházi ügyek).
Zelovich Kornél (vasút).
Zimmermann Ágoston dr. (állatorv. anatómia).

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A XIX. kötet illusztrációi és mellékletei.

A) Képmellékletek és térképek.

	Oldal
Városépítés	25
Vas- és acélgyártás I. II.	41
Vasbeton-híd	57
Vasművesség I. II. III.	65
Vasöntés I. II. III.	73
Vasúti kocsi	89
Velasquez: Las Meniñas	129
Velence (térkép)	133
Verébalkatú madarak I. II.	157
Veronese Paolo: Lakoma Lévi házában	169
Vetőgépek	209
Viseletek I. II. (Színnyomat)	381
Vitorlázat	401
Vizinövények I. II. (Színnyomat)	417
Vörösfenyő	465
Vulkánok	477
Watteau: El Cytherébe	513
Zuzmók I. (Színnnyomat)	721
Zuzmók II. III.	721

B) Szövegképek.

	Oldal
Vár, 6 ábra	1, 2
Varrógép, 4 ábra	31, 32
Vas vármegye címere	50
Vasbetonhíd szerkezete	59
Vashíd, 2 ábra	63
Vasművesség, 3 ábra	68, 69
Vasöntés, 2 ábra	75
Vasút, 5 ábra	81, 82
Vencel koronája	140
Verdun ostroma 1916-ban	154
Versailles (térkép)	175
Veszprém vármegye címere	199
Veszprém város pecsétje	201
Vetítőkészülék, 4 ábra	206, 207
Világhábnrú, 14 ábra: 293, 295, 297, 299, 300, 301, 302, 304, 309, 311, 312, 313, 315	
Világítótornyok	338
Villámhárító, 5 ábra	345, 346
Villaresia congonha	348
Vimperga	360
Viola	364
Virág, 3 ábra	368
Virágpor, 2 ábra	372, 373
Virágzat, 2 ábra	374, 375
Vitis vinifera	396
Vitorlás virág	400
Vontató lapát	451
Wesselényi-család címere	538
Wheatstone-féle fotométer	546
Zala vármegye címere	627
Zemplén vármegye címere	655
Zeus	671
Zichy-család címere	673
Zrinyi-nemzetség címere	709
Zürich (térkép)	722
Zsinórverő gép, 6 ábra	758, 759
Zsurló	767
Kiegészítés: Antenna	811

Újabb rövidítéseink:

(Tr. A.) = A trianoni békeszerződés Ausztriának ítélte oda.
(Tr. Cs.-Szl.) = « « « Cseh-Szlovákországnak ítélte oda.
(Tr. L.) = « « « Lengyelországnak ítélte oda.
(Tr. R.) = « « « Romániának ítélte oda.
(Tr. SzHSz.) = « « « a Szerb-Horvát-Szlovén államnak ítélte oda.

AZ INTÉZET KÖNYVKÖTÉSZETE